

FRAKNÓI EMLÉKKÖNYV

Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész
a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának
emlékezete

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS I, VOL. 24

FRAKNÓI MEMORIAL BOOK

Remembrance of Vilmos Fraknói (1843–1924)
Bishop, Historian, Secretary-General of the
Hungarian Academy of Sciences

On the 100th Anniversary of his Decease
edited by
PÉTER TUSOR & VIKTOR KANÁSZ

BUDAPEST ♦ ROME

2024

FRAKNÓI EMLÉKKÖNYV

Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész
a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának
emlékezete

Halálának 100. évfordulóján
szerkesztette

TUSOR PÉTER & KANÁSZ VIKTOR

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I: Collectanea Vaticana Hungariae

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi
P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Előadások a Fraknói (Nyári) Akadémián 17–25.

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport
(HUN-REN PPKE-PTE)

és a BTK Moravcsik Gyula Intézet
(HUN-REN)

Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
and the BTK Gyula Moravcsik Institute

HUN-REN
Hungarian Research Network

A kutatásokat a Magyar Kutatási Hálózat és az MTA Bolyai-ösztöndíj (III/3),
a kötet megjelentetését a PPKE-BTK-Kut-23-6. sz. projekt támogatta

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2024

ISSN 1786-2116

ISBN 978 963 308 504 2

ISBN ebook 978 963 308 505 9

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Tördelte - *Typography*: É. Lipót

Mutató - *Index*: Gy. Sági

Olvasószerkesztők - *Correctors*

Zs. Matus, Zs. Bellovics, G. Nemes, O. Kőhalmi

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

Fraknói Vilmos, az MTA főtitkára, a *Monumenta Vaticana Hungariae* alapítója
(Bükösd Gábor – Pécs, 2024)

TARTALOM

PROLEGOMENA

Előszó. Fraknói-centenárium (1924–2024) (Tusor Péter)	XI
Szekfű Gyula: A százesztendőös Fraknói Vilmos	XV
R. Várkonyi Ágnes: Változatok a liberalizmusra.	XX
Solymosi László: Köszöntőbeszéd. Centenárium emlékkonferencia (Nagyvárad, 2024. május 2–3.).	XXXVI

I. FEJEZETEK A FRAKNÓI-BIOGRÁFIÁBÓL

1. Fraknói Vilmos családja és szülőföldje (Rétfalvi Balázs).	3
2. Fraknói történelmi pályakezdéséhez (Simor hercegprímáshoz írt levelei közlésével) (Tusor Péter)	25
3. Frankl Vilmos és a Magyar Egyházirodalmi Iskola (1859–1861) (Sági György).	75
4. Megjegyzések Fraknói Vilmos nagyvárad kanonikátusához (Balla Tünde–Lakatos Attila).	103
5. Történetíró új szerepben. Az MTA-főtitkár Fraknói (Hőgye Attila–Cziráki Csongor)	133
6. Fraknói Vilmos és Pécs püspöki trónja (Tusor Péter–Kanász Viktor) . .	155
7. Fraknói és az osztrák állampolgárság kísértése (Ress Imre).	209
8. A pálya végén. Fraknói Vilmos utolsó hónapjai, temetése és korai emlékezete (Kanász Viktor).	235

II. A TÖRTÉNÉSZI, TUDOMÁNYOS ÉLETMŰ

1. Fraknói, a katolikus történész és tudományépítő (Tusor Péter) 247
2. Fraknói vatikáni kutatásai és a középkori magyar történelem
(Szovák Kornél) 285
3. A magyar medievisztika megalapozója: Fraknói Vilmos
(Rácz György) 310
4. Fraknói és a kora újkor kutatás kezdetei (Fazekas István) 329
5. Narratívák csapdájában. Fraknói tankönyve és visszhangja
(Lőrincz Zita) 349
6. Fraknói Vilmos tudományos vitáiról (Orsós Julianna) 361
7. Tárlatvezetés Fraknói Vilmos könyvtári kiállításán (1877)
(Szovák Márton) 369
8. Fraknói közéleti publicisztikája (1870–1918) (Oláh P. Róbert) 391
9. A Fraknói-életmű könyvésze. Tudománymetriai elemzés
(Nemes Gábor) 403

III. ITÁLIA, RÓMA, VATIKÁN

1. Magyar történetkutatás európai relációban. Fraknói Vilmos
és római „magyar történeti iskolája” (1882–1905)
(Tusor Péter) 415
2. „Kedves barátom és nagy böcsületet szerző fiam!” A Rómer–Fraknói
levelezés és a Monumenta Vaticana (Csécs Teréz) 445
3. Nápoly bűvkörében. Óváry Lipót és az itáliai magyar
történetkutatás (Kanász Viktor) 483
4. Pápai tizedek és adószedők a 14. századi Magyarországon.
Fejérpataky László és a magyar Monumenta Vaticana
(Fedeles Tamás) 535
5. Kollányi Ferenc és Róma (1893) (Horváth Terézia) 575

6. Lukcsics József és az egyházmegye-történetírás aranykora
(Nemes Gábor)..... 591
7. Erdély Rómában. Veress Endre vatikáni kutatásai – Egy szabálytalan
pályáiv buktatói és tanulságai (Kruppa Tamás)..... 609

FÜGGELÉKEK

- I. Fraknói-bibliográfia (1861–1924) (összeállította: Nemes Gábor)..... 657
- II. Fraknói-dokumentáció. Életinterjú, önéletrajz, újságcikkek
1923–1924, 1926, 1928–1929 (válogatta: Kanász Viktor) 695
- III.a Karikatúráktól a szobrokig. Fraknói Vilmos ábrázolásai
(írta és összeállította: Kanász Viktor)..... 735
- III.b Fényképtár
(válogatta: Kanász Viktor–Sági György–Tusor Péter)..... 756
- Életút / Kronológia* (összeállította: Tusor Péter) 765
- Könyvészet (MVH–MREV–CVH. Nekrológok, életrajzi irodalom,
lexikográfia)* (összeállította: Tusor Péter–Nemes Gábor)..... 779
- Rövidítések* 789
- Szerzők* 793
- Összegzések*..... 795
- Summaries* (Kristó László–Kóhalmi Olivér)..... 823
- Index* (összeállította: Sági György) 851
- Contents*..... 869

PROLEGOMENA

ELŐSZÓ

Fraknói-centenárium

1924–2024

Fraknói Vilmos nagyszerű római vállalkozásának, a *Monumenta Vaticana Hungaria*nak modernizált felújításakor, 2004-ben nyílt először alkalmunk közelebről rácsodálkozni a magyar történetírás históriájának izgalmas világára. A *Collectanea Vaticana Hungariae* nyitókötete bevezetésének főszereplője óhatatlanul maga Fraknói lett.¹

Vatikáni tudományos öröksége továbbvitelének fontos határköve volt a szorzat mögé a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megalakult Lendület-kutatócsoport. Fő kutatási profilunkat nevünkben is kifejezve 2017-től Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportként folytathattuk működésünket a budapesti katolikus egyetemen – ugyancsak az MTA égisze alatt.² A következő évben már e minőségben emlékeztünk meg Fraknói születésének 175. évfordulójáról.³

A 2024-es centenáriumi év, benne a nagyváradi magyar emlékkonferencia⁴ és e kötet gondolata ekkor, 2018-ban fogalmazódott meg bennünk. A mintegy fél évtizeden át húzódó munkálatok végére valóságos historiográfiai láz uralkodott el a Fraknói Kutatócsoport tagjain, s a hozzá szellemileg közel álló kollegiális, baráti és tanítványi körön. Az alább következő tanulmányok ennek

¹ CVH I/1 és CVH I/exc., különösen XIX–XLIII.

² Vö. https://institutumfraknoi.hu/birek/lendulet_2012_julius_1_2017_junius_30.

³ <https://mta.hu/ii-osztaly/175-eve-szulett-fraknoi-vilmos-az-mta-fotitkara-es-masodelnoka-romai-magyar-torteneti-intezet-alapitoja-108490> és https://institutumfraknoi.hu/birek/175_eve_szulett_fraknoi_vilmos.

⁴ A X. Fraknói Akadémia keretében a nagyváradi püspöki palota dísztermében megrendezett szimpózium címe: „*Fraknói Vilmos püspök, nagyváradi kanonok, az MTA-főtítkára és a magyar történetkutatás*”. Program és részletek: https://institutumfraknoi.hu/birek/x_fraknoi_akademia_nagyvarad. – A Fraknói-centenárium másik két kiemelkedő eseménye a június eleji lateráni koszorúzás és római *convegno* volt. Utóbbi aktái 2025-ben jelennek meg a viterbói *Edizioni Sette Città* gondozásában a Fraknói-centenárium alkalmából elindult új kiadványsorozatunkban (*Storia d'Ungheria – History of Hungary* 2). Vö. https://institutumfraknoi.hu/birek/fraknoicentenarium_koszoruzas_lateranban – https://institutumfraknoi.hu/birek/kutatocsoport_nemzetkozi_konferenciaja_romaban_insr.

az élményszerű rácsodálkozások sorát hozó lelkes munkának, közös eszme-cserének a gyümölcse.

Az emlékkötet három főfejezetre tagolódik. Az elsőben („*Fejezetek a Fraknói-biográfiából*”) nyolc tanulmány foglalkozik az életrajz különféle kérdéseivel. A családdal, az indulással, az egyházi és akadémiai karrierrel, a Vatikán által elutasított pécsi püspöki kinevezéssel, a világháború és az összeomlás alatti bécsi évekkkel, a pálya végével.

„*A történeti, tudományos életút*” címet viselő második rész nem titkolt célja, hogy egyszerre helyezze el Fraknóit az akadémiai tudományosság térképén és a magyar történetírók kánonjában, annak is a legelején. Külön közlemény vizsgálja szemléletét, vatikáni kutatásai jelentőségét a középkori magyar történelem megismerhetőségében, továbbá szerepét a hazai medievisztika, a kora újkor kutatás és több részdiszciplína modern művelésének megalapozásában, illetve a könyvtárügy fejlesztésében. Mindezek mellett előkerülnek a tankönyvével és más írásaival kapcsolatos korabeli heves viták is. A kilenc közleményből álló fejezetet publicisztikájának és alkotó tevékenységének tudománymetriai elemzése zárja.

Fraknói életművét leginkább itáliai működése helyezi európai távlatokba. A harmadik fejezetben tanulmány szól – saját szavaival élve – a „kis római magyar történeti iskoláról”, olvasható a *Monumenta Vaticana Hungariae* alapításához kapcsolódó levelezése a mester és barát Rómer Flórisssal. A fejezet többi közleménye Fraknói római magyar történeti iskolájának fontosabb tagjait: Óváry Lipótot, Fejérpataky Lászlót, Kollányi Ferencet, Lukcsics Józsefet, illetve még Veress Endrét tárgyalják („*Itália, Róma, Vatikán*”).

2024-ben összesen 24 tanulmány foglalkozik a CVH I/24-es kötetében az 1874-ig Frankl nevet viselő Fraknói Vilmostal. Az írások hosszabb-rövidebb összefoglalásai magyarul és angolul a kötet végén szolgálják az érdeklődő kíváncsiság felkeltését. A részletező elemzések, a 22 szerző változatos nézőpontjai a kötetet bizonyos szempontból értékesebbé teszik egy életrajzi monográfiánál. A Fraknói-biográfia hiányát azonban nem pótolhatják. Több tanulmány szerzője még pázmányos hallgató, illetve pályája elején álló ex-alumnus. Talán éppen közülük, vagy a nagyváradi konferencia diákságából kerül majd ki az életrajz megírója.

A kötet függelékai sorában az első helyet foglalja el Fraknóinak a centenárium alkalmából összeállított életmű-bibliográfiája. A félezernél is több tételt számláló listát egykorú sajtószemle követi. A harmadik függelék a karikatúrától a festményeken át a szobrokig terjedő képi ábrázolások, majd a fényképek válogatása tölti ki. A fotók jó részét Fraknói Vilmos Bécsben élő ükunokahúgának köszönhetjük. Óvele az emlékévre készülve vettük fel a

kapcsolatot. A *Függelékek* után az *Életút/Kronológia* fogja össze a pálya fontosabb adatait, mozzanatait, sok esetben már éppen az emlékkönyv eredményei alapján. A *Könyvészet* hozza a vatikáni magyar történeti szaksorozatokat köteteknek teljes, illetve válogatott címléírását, a lexikográfia, életrajzi irodalom és a nekrológok felsorolását.

A Fraknóiról szóló megemlékezések közül a legjelentősebb kétségkívül Berzeviczy Albert MTA-elnök hosszas nekrológia. Az Akadémia ünnepi ülésén 1927-ben elmondott beszédében egyszerre jelenik a páratlan tudósi életút és a különleges személyiség:

„Boldogult nagyérdemű tagtársunk élete, hosszúsága ellenére nem lett volna ránk nézve oly gazdag, oly termékeny és hasznos, ha ő annak felhasználásában mesternek nem bizonyult volna. Egyízben azt írta Ipolyinak, hogy az «ars *fruendi*» tudományában senki oly virtuozitást nem ért el, mint ő, tudniillik Ipolyi. Ez esetben a levélíró vagy a saját lelke tükrében látta annak jelességét, kit megdicsérni akart, vagy csakugyan eltanult valamit Ipolyitól, kit különben is oly nagyra tartott. Az bizonyos, hogy az élet művészetét, azt a képességet: az életet okosan, szépen és hasznosan élni át, alig sajátította el valaki oly teljesen, mint Fraknói. Ezt részben életbölcseletétől egyensúlyozott lelkiéletének köszönhetette; mikor valami mellőztetés érte, azt írta egy barátjának: «Régi elvem, esztelenség meg nem becsülni azt, amit bírnak, mert még többet nem értünk el».⁵ De az öntudatosá lett életművészet nála főképp három elemből alakult ki: barátságaiból, utazásaiból és munkaszeretetéből” – mely legendás munkakedvet Berzeviczy később a „*furor scribendi*” szóképpel jellemzi.⁶

Az MTA-elnök eme beszédének, valamint más megemlékezéseknek a fontosabb megállapításai a tanulmányok szövegében köszönnek vissza. Szekfű Gyula és R. Várkonyi Ágnes szép esszéit azonban tartalmuk és terjedelmük okán arra is érdemesnek tartottuk, hogy e kötet elején teljes egészükben idézzék fel a 2024-ben immáron 181 esztendő Fraknói Vilmos emlékezetét.

A 19. század vége felé, a 20. század elején egyház és állam, vallás és ideológia, tudomány és társadalom bonyolult viszonyrendszere, kölcsönhatásai teljesen más rendszerben mozogtak még, mint akár a 20. század második felében, vagy éppen napjainkban. A kötet a korszerű történetírás, a modern magyar történettudomány születésére nyújt rápillantást. Egy olyan világra, amely nem kevésbé volt megosztott, mint a későbbiekben, s mint – úgy tűnik – manapság.

⁵ Az emlékbeszéd kiadásának jegyzete: „1897. márc. 24-ről kelt levele Ortvay [Tivadar]hoz”. A dátumból egyértelmű, hogy az egyházi karrierjét megakasztó, sorsdöntő fordulat: a meghíult pécsi püspöki kinevezés kapcsán írta e mondatát Fraknói.

⁶ BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 35–36 és 40 (az 1927-es akadémiai emlékbeszéd teljes szövege elolvasható itt: <https://real-j.mtak.hu/651/>).

„Meglátogattam Salamon Ferencet, ki már keresett. Dózsa korából kért adatokat Budapest történetéhez. Ismét kifakadt Pauler, főképp azonban Tagányi ellen, ki neki közepes tanítványra volt, s ki most azt hányja szemére, hogy ő nem kritikus; holott nem hiszi, hogy talán Európában is volna oly historikus, ki annyit kritizált volna, mint ő. Csúfolódott Fraknói és Ipolyi ellen, kik csak azért indítottak mozgalmat a terjedelmes életrajzok érdekében, hogy egekig emelhesse nek egy katolikus nagyságokat. Holott például Fraknói Pázmánya érdekes és nagy ember ugyan; s egy életrajzban kétségtelenül ilyen, de szembeállítva egy Bethlennel, mindjárt nem olyan nagy. S mit ér az olyan életrajz, mely csupa hézag, s nem tud például a gyermekkoráról, neveltetéséről stb. beszámolni? Szilágyi sok ifjú embert elrontott már azzal, hogy könnyen végezhető munkákat adott nekik, elhitetve velük, hogy történészek, amint egy életrajzot megírtak. (Százdeczkyt említette; talán rám is gondolt.) Amit az Akadémia újabban a történetírás hiányaiul jelölt ki, az maga is csupa hiány...”

E sorokat Márki Sándor jegyezte be naplójába 1887-ben.⁷ A nem mellesleg református Salamon Ferenc, a török korszak nagynevű kutatója mindenkire tartogatott egy-egy jó szót, Pauler Gyulától és Tagányi Károlytól kezdve Fraknóin és mentorán, Ipolyi Arnold püspökön, valamint Szilágyi Sándoron keresztül Százdeczky-Kardoss Lajosig bezárólag. A megosztottság közepette a 19. század utolsó évtizedei mégis a magyar történetírás páratlan virágkorát hozták.

Miért és hogyan volt ez lehetséges? A maga idejében nemcsak Salamon, hanem mások által szintén gyakori kritikával illetett Fraknói Vilmos nyomában járva többek között erre a kérdésre kaphatunk választ a kötet tanulmányainak köszönhetően.

Olvasásuk közben nemcsak a tudós történészhez, hanem magához az emberhez, Róma és Budapest utcáinak egykoron jellegzetes, kedves alakjához is közelebb kerülhetünk. Centenárium emlékkönyve előszavának végén Marczali Henrik lányának korai emlékképében idézzük meg a század eleji ifjúság által „Fraki püspök”-nek becézett történettudóst:

„...apám leggyakoribb vendége volt egy időben. Ezt onnan jegyeztem meg, hogy Miss Clark, akivel délután a városba szoktunk menni, mihelyt megpillantotta Frakit a Baross utcán, körüli otthonunk felé igyekezve, azt mondta: «*There he rolls*» vagyis «ihol gurul» – Fraki apró, gömböc alakjára célozva. Ez a barátság hosszú évekig tarthatott. Közben egy ideig Bözsével latin nyelvű levelezést folytatott...”⁸

TUSOR PÉTER

⁷ Márki Sándor naplói. I: 1873–1892, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2015, 428 (1887. február 19.).

⁸ MARCZALI PÓLI, *Apám pályája, barátai. Emlékek Marczali Henrikről* (Auróra Kiskönyvek 4), München 1973, 38–39. Az említett „Bözse” Marczali kisebbik lánya, „Miss Clark” pedig az angol nevelőnő volt. Marczali Henrik 1884–1930 között a József körút 59–61. sz alatt lakott, emlékét 2024-től kőtábla örökíti meg.

A SZÁZESZTENDŐS FRAKNÓI VILMOS

Száz esztendővel ezelőtt, 1843. február 27-én olyan pálya indult meg Nyitra megye egy kis falujában, melyről a pálya végeztével, egy nyolcvanesztendős öreg, évek óta súlyosan beteg ember halálával sokan azt hitték, hogy nem volt fontos és az új világot nem érdekelheti többé. Fraknói Vilmos püspökről, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkáráról ugyanezen Akadémiában senki sem tartott emlékbeszédet,¹ aminőt kisebb jelentőségű tagokról is tartani régi szokás, s ugyanúgy hiányzik mai napig a megemlékezés róla a katolikus Szent István Akadémiában, mely pedig évente róla elnevezett díjat oszt ki tudósai között. Nagyon sokáig élt, s mikor 1924-ben eltávozott közülünk, új világ vajúdott itt, mely első pillanatban nem tudta megtalálni hozzá a kapcsolatot. Azt már tudjuk, hogy a magyar tudományosságunk termékeny korszakát képviselte, melyből a mai törekvéseknek is néhány, mégpedig nemesebbike nőtt ki, közöttük az olasz és magyar humanizmus kapcsolatainak kutatása. A nyitramegyei orvos családjából származó Fraknói Vilmos papi pályára lépett, egyházi tanulmányai mellett ma már alig elképzelhető fiatalos hévvel és sikerrel vetette magát a történettudomány művelésére. Tizennyolc éves korában akadémiai pályadíjat nyert, harminckét évvel a Nemzeti Múzeum könyvtárának, gróf Széchényi Ferenc nagy nemzeti alapítványának igazgatója lett, harminchat éves korában pedig, a nemzet legnagyobb költője, Arany János lemondásával megüresedő főtitkári székébe ültette a Magyar Akadémia. Akkoriban is páratlanul gyors pálya volt ez, amikor a hatvanhetes kiegyezés nyomában, a Bach-korszak magyarelles iskolai oktatása következtében nem állott elég, tudományosan képzett ember az ország rendelkezésére.

De Fraknói nem érdemtelenül indult ily szédületes gyorsasággal. Még könyvtárigazgatósága előtt, az esztergomi érseki papnövelde tanári székében megírta három vaskos kötetben a legnagyobb érsek, Pázmány Péter életrajzát, igen kiterjedt levéltári kutatások alapján, a kompozíció iránti nagy érték-

¹A megállapítás téves. Berzeviczy Albert az 1927. május 8-ai ünnepi közgyűlésen olvasta fel e kötetben alább számtalanszor idézett szép és fontos megemlékezését.

kel, emelkedett stílusban. Az Ausztriával kötött kiegyezés nem sokkal előbb tette lehetővé, az osztrák elnyomatásnak majdnem két évtizede után, a magyar történetnek nemzeti szellemű művelését, s ehhez a munkához az akkori nemzedék nagyobb lelkesedéssel fogott hozzá, mint tudományos felkészültséggel. A század legnagyobb történetírója, aki az abszolutizmus alatt részben mint emigráns írta meg monumentális kötetekben a magyar történetet, Szalay László ekkor már nem élt, s az új emberek megalapítva a Magyar Történelmi Társulatot, elsősorban a levéltárakat és könyvtárakat bújták és minél több adat felfedezésével akarták a nemzeti múltat illusztrálni, minél szebb és teljesebb fénybe állítani. Módszer és feldolgozás mellékes dolgok voltak szemükben, szövegeket, okleveleket reprodukáló hosszú értekezéseik sorából a fiatal esztergomi papnak Pázmány-életrajza, mint igazi történeti mű emelkedett ki.

Szerzője azonban éppenséggel nem mellőzte el a levél- és könyvtári kutatást, mely akkor még a legkezdetén volt és hallatlan felfedezésekre nyújtott alkalmat. A budapesti Országos Levéltárat ekkor alapították olyképpen, hogy a 48 előtti, rendi korszak főkormányzóinak irattárait benne egyesítették és megnyitották a kutatás számára. A Történelmi Társulat évenként más országtájra vitte ki tagjait, akik akkor sietve átnézték az illető vidék megyei, egyházi s magánlevéltárait, melyeket tudományos szempontból még senki sem nézett, s amelyeket vezetőik és tulajdonosaik, a vidéki nemesség és főurak, hazafias lelkesedéssel bocsátottak a budapesti tudósok rendelkezésére. Fraknoi ott dolgozott első soraikban, de első volt azon magyarok közt is, akik felhasználva a bécsi udvari és állami levéltárnak I. Ferenc József rendeletére történt megnyitását, az ottani gazdag magyar anyagba temetkeztek be. Ebből a bécsi anyagból írta meg a francia forradalmi eszméket propagáló, s ezért kivégzett Martinovics apát életrajzát, és élete végén megvolt az a ritka elégtétele, hogy mikor újonnan előkerült levéltári anyaggal újból feldolgozta a témát, korábbi felfogásán nem kellett változtatnia. Csakugyan kitűnő érzéke volt a történeti élet reális lehetőségei iránt, jellemzéseiben és politikai vonalak megrajzolásában előfordulhattak hiányok (mint az anyag végessége folytán minden történésznél), de nem hibák, nem irreális koncepciók.

A levéltári kutatásnak és feldolgozásnak már nagy gyakorlatával rendelkezett, amikor XIII. Leó pápa 1882-ben a vatikáni levéltárat a tudományos kutatás számára megnyitva, nemcsak az európai történetírás történetében nyitott új korszakot, hanem Fraknoi Vilmos életében is. A vatikáni levéltári, s általában az olaszországi könyvtári anyag legyőzhetetlen vonzóerőt gyakorolt rá, Róma valósággal bűvkörébe vonta, talán inkább, mint bármely más magyart, s ki sem bocsátotta többé. 1884-ben már bizottságot alakított a vatikáni levél-

tár magyar anyagának felkutatására és kiadására, s már ez évben megkezdte a Monumenta Vaticana nagy kvárt kötetének kiadását, ő maga a Mohács előtt Magyarországon járt pápai követek jelentéseit dolgozta fel, sokban megelőzve, de semmiben el nem maradva a németek nagy «Nuntiaturberichte» edíciójától; a Jagellók-korabeli magyaroknak csakugyan a pápaságtól volt egyedül remélhőjük, s Fraknói e követek jelentéseit kiadva és azok alapján Magyarország Mohács előtti viszonyairól külön könyvet is írva, szándéka szerint nemcsak hazájának szolgált, hanem a pápaság érdemeit is méltóan megörökítette. A történeti életben és a kútfőkben való csodálatosan gyors tájékozódására jellemző, hogy már két esztendő múlva egész más korból, egészen új anyaggal bizonyítja ismét a pápaságnak Magyarország megsegítésére való törekvéseit: a vatikáni iratok alapján megírja XI. Ince pápa működését Magyarországnak a török alóli felszabadítására.

Könyvtárigazgatósága megszerettette vele a kéziratok és ősnymtatványok, szövegek, betűk, miniatűrök tanulmányozása által a művelődéstörténetet, a vatikáni levéltárnak kutató kezétől még nem érintett követjelentései és államtitkári utasításai pedig a diplomáciaitörténet lelkes kutatójává tették. Ez a két érdeklődési köre egyesült nemsokára, amikor a Hunyadiak kora vizsgálatához fogott. Hunyadi János és Mátyás korával foglalkozó művei életének legértetesebb teljesítményei, egész harmonikus, belső töprengésektől és külső akadályoktól alig zavart életének legszerencsésebb termékei, melyekhez már minden világi hivataltól visszavonulva Rómában készült, ahol a Viale del Policlinicón villát épített magának, s azt később magyar tudományos intézet céljaira a Magyar Akadémiának ajándékozta.² Férfikorának alig derekán mondott le fényes hivatali állásairól, hogy ettől kezdve mint egyszerű «abbé», «monsignore» életét az olasz levéltárak magyar anyaga feldolgozásának szentelte.

Szokrája sem volt benne a világi híúságnak, az egyházi életben is meglegegett a nagyváradi kanonoksággal, utóbb címzetes püspök lett.

Mindegyik témájához nagyszámú részlettanulmány, s alapvető forráspublikációk útján készült; a Hunyadiak korát Mátyás király és a pápák levelezéseinek, majd a Mátyás udvarában volt olasz követek jelentéseinek kiadásával alapozta meg; külön megírta Mátyás életét, s mindezen tanulmányait magas történeti stílusra törekedve foglalta össze a Hunyadiak és Jagellók koráról írt nagy kötetében. De ez a korszak mozgalmasságával, hatalmas embereivel, s

² *Corrige*: a magyar államnak adományozta, kizárólag történeti intézet céljaira. Az MTA a II. osztályhoz rendelt Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága révén kezelője volt az ingatlan. Vö. CVH I/20, 20*, 50. j. és 104, 412. j.

nem utolsó sorban gazdag művelődési anyagával tovább is foglalkoztatta, leg-erősebben az olasz és magyar humanizmus kölcsönhatásaiban, ő volt az, aki a magyar humanizmus és renaissance olasz eredeteit először megvizsgálta, s ezzel alapját vetette a ma annyira virágzó olasz-magyar renaissance kutatás tudományának. Különösen szeretettel foglalkozott Mátyás király budai könyvtárával, melynek egész szelleme és kéziratosa egyaránt olasz hatást mutat; a Bibliotheca Corvina történetét saját művének és munkatársainak tőle inspirált tanulmányaival végképp tisztázta.

Csodálatos érdeklődését azonban még legkedvesebb témakörei sem tudták kizárólag lefoglalni, s mivel munkabírása hasonlóképpen csodálatosan nagy volt, mellékes érdeklődéséből is nem egyszer származott jelentős kiadvány, így indította meg a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozatát a mohácsi vésztől kezdve, melyet utóbb Károlyi Arpád vett át tőle, s így írta meg három kötetben – egy kötet okmánytárral – a magyar királyi kegyúri jog történetét, a kérdésnek ma is egyetlen alapvető rendszerezését. Mint egyházi ember és mint katolikus orgánuson vezetője, munkatársa és támogatója a századvég nagy egyházpolitikai küzdelmeiben többször magára vonta az egyházi felfogás ellen harcolók megrovását, a tudományos életben szereplő liberális protestánsok is gyakran támadták, bár ő nem szeretett polémiába bocsátkozni – nemcsak hiúság, de harag és gyűlölet sem talált helyet szívében, mely legszívesebben kikerülte az embereket, és könyveket és kéziratokat fogadott magába. Szigorú egyházi felfogása mellett annál feltűnőbb, hogy a királyi kegyúri jog történetét kutatva gyakorta nagyobb súlyt helyezett a királyi nyilatkozatokra, semmint az azokkal szembeálló pápaiakra. Azaz katolikus hite keretein belül hazafias, nemzeti érzéssel támogatta munkásságával a magyar királyok apostoli jogigényeit.

Senkinek sem vétő, ártatlan, de annál hasznosabb örök munka közben érte a világháború, s az összeomlás, ő, aki csak egész távollól, külsőleges kapcsolatok útján volt hajlandó a modern életet műhelyébe beengedni, a Monarchia összeomlásakor, de még azelőtt az ő szeretett Itáliájának hadbalépése óta a magyar sorson kezdett gondolkodni, s történeti kutatásaival is a ma és holnap magyar útját akarta egyengetni. Megvizsgálta a világháború kitörésének okait; a Habsburg-dinasztia eltávozása után megírta, aktuális szándékkal, a magyar királyválasztások történetét, s akkor is Olaszországra gondolt, amikor a megüresedett trón betöltésére pozitív megoldási lehetőségeket keresett. Alaptermészete, mely a politikamentes tudományos kutatáshoz vonzotta, ekkor sem tagadta meg magát: diplomáciai-politikai tervezetései között hozta össze munkatár- saival együtt a Corvin-könyvtárról monumentális munkáját, melyet halála

után adott ki a Szent István Akadémia 1927-ben, kegyeletes kézzel összefogva Fraknói Vilmos életének «nemes mániáját», a Corvin-kutatást, melyet 1868-ban Rómában egy Corvin-kódex felfedezésével kezdett meg, s folytatott egész haláláig, 1924-ig.

Élete nagy magyar tudósé, az Örök Róma egy zarándokáé, az olasz kultúra nagy tanítványáé és egy tiszta, jó emberé volt. Minél kevesebben maradunk, akik közelről ismertük őt, annál inkább kell tanúságot tennünk mindezekről.*

SZEKFŰ GYULA

(1883–1955)

* Szekfű Gyula írása Fraknói Vilmos születésének centenáriuma alkalmából megjelent: *Olasz Szemle* 2 (1943) 9. sz., 1267–1274.

VÁLTOZATOK A LIBERALIZMUSRA

1920-ban két jelentős történetíró idézte fel az elmúlt fél évszázad liberalizmusát, eltérő megközelítéssel, homlokegyenest más értékítélet jegyében. Az idősebb azt tanúsította, hogy a jövő egyetlen realitása a józan liberális politika lehet, és írása teljesen kiesett az utókor emlékezetéből. Pontosan négy évtizeddel később fiatalabb kollégája viszont a múlt leszerepelt főhőseként mutatta be a hazai liberalizmus eszméjét, és könyvét agyonolvasták.

AZ ELMARASZTALT NEMZEDÉK

Szekfű Gyula véleményét a *Három nemzedék* lapjairól azóta is sokat idézik: a trianoni tragédiáért javarészt a liberalizmus s a magyar történetírók harmadik generációja felelős: „sápadt arculatján pedig a hanyatló kor minden betegsége olvasható. Elvi liberalizmusa megakadályozta a régi korok nemzeti munkájának értékelésében, a nemzeti illúziók hatása alatt viszont aggályosan tartózkodott oly problémáktól, melyeknek tudományosan lelkiismeretes megoldása által a budapesti sajtót felingerelné...” Nem vált központi irányítójává a nemzeti életnek, anyaggyűjtésbe sülyedt, nem volt mersze, hogy eredményeit a nagyközönség elé kivigye, „nem nyitotta fel az emberek szeméit, mert magának sem volt bátorsága a beteg társadalom közepett, tisztán erkölcsi öntudatára hagyatkozva, tudományos lelkiismerettel munkálkodni”.

Fraknói Vilmos, az elmarasztalt nemzedék hetvenes éveit taposó történet-tudósa viszont éppen tudományos lelkiismeretére hivatkozva adta ki *A magyar királyválasztás. Nyílt levél a magyar nemzetgyűlés tagjaiboz* című írását. Úgy látta, hogy ami megtörtént, az az európai hatalmi politika torzulásából következett. Versailles-ban „a népek önrendelkezési jogának evangéliuma helyett a népek rabszolga-igába hajtásának ítélete hangzott el”. Félelme hasonló az angol közgazdászéhoz; John Keynes ugyanis úgy vélte, a jövőben a térség országait mérhetetlen bajok sújtják: elszegényedés, gazdasági válságok, kölcsönös acsarkodások és újabb háborúk következnek. Ezért fejtí ki Fraknói, hogy Magyarország

csak úgy kerülheti el az újabb katasztrófát, ha változtat politikai kultúráján. Túlélésre a „becstületes nyíltság, önértetes önmegtartóztatás és kimeríthetetlen türelem az egyedüli eszközök”. Józan számvetés kellene végre, indulatok nélkül. Aggodalommal látja, hogy a békekötés óta a magyar kormányok és politikusok régi illúziók rabjai, mert a nemzet hatalmi politikájáról, a Habsburgok visszahozataláról álmodoznak. Legtöbb, amit a magyar kormány tehet – szögezi le –, hogy biztosítja a kisebbségek szerződésben lefektetett jogait és a humánus elbánást. Neki mint történetkutatónak joga és kötelessége – írja –, hogy a válságos helyzetről valóságghűen tájékoztasson. Történetírói tapasztalatait összegezve, régi liberális eszméivel fordul a nemzet képviselőihez, nehogy Széchenyi szavai teljesüljenek majd be. „Széchenyi attól félt – zárja írását az öreg Fraknói Vilmos –, hogy nem a nagyszerű halál, hol embermilliónak szemében gyászkönyv ül, várakozik reánk, hanem minden dísz, szánakozás és hálaérzet nélküli kitöröltetésünk, még legközelebbi szomszédaink emlékezetéből is, mert jobb sorsot önkénytől, irigységtől, egymás elleni acsarkodástól szétboncolt és jobbadán önzőkből álló népegyület nem is érdemel.”

Mindketten, Szekfű és Fraknói, egyaránt a „nemzeti illúziók” ellen emelik fel szavukat, Széchenyire hivatkoznak. Ugyanarra a fogalomkörre, gondolatrendszerre mutatnak, de a liberalizmus történeti értékét és korabeli használhatóságát már eltérő előjellel minősítik. A liberalizmus eszméjét fogalmilag elmentésen értelmezik. Felbontja a társadalom összetartó szövetét – vonta meg a végső következtetést Szekfű. Ellenkezőleg – állította Fraknói –, az eleve különböző társadalmi, politikai, sőt, nemzeti érdekcsoportok együttműködésének teremt tágas eszmei keretet.

Vajon ismerjük eléggé a régi mestereket és a közeget, mely felnevelte, kikényszerítette gondolataikat, visszaigazolta vagy veszni hagyta őket? Számba vettük már a történelmi válságok és változások törésvonalait? S a századokon átívelő értékrendeket? Atomjaira hulló régióink kihívása nem a kérdés, hanem az alapos tájékozottság, a reális önismeret, a türelmes elemzés és az eszmélkedés.

Szekfű három nemzedéknyi időre tekintett vissza, Fraknói mindenkinek kortársa volt. 1843-ban született, többek között ekkor jelent meg John Stuart Mill logikája, és Szontagh Gusztáv már ismerte Comte elméletét. Ifjan hallgatta Trefort emlékbeszédét Tocqueville felett, alkotóévei egybeestek Taine, Spencer, Droysen korával, Dilthey jelentkezésével, és két évvel élte túl Max Weberet. Teljesebben kevesen éltek végig az időben és térben változó liberalizmusok hosszú korszakát.

SZÁZ ARANY ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

Fraknói titkos szenvedélye az utazás lehetett. Oldalakon át idézhetnénk leveleiből a hegyek, kertek, tájak képeit, a távolság lelket újító hatásait. Balassi az Oceanum mellől, Zrínyi Velencéből, Ady Párizsból látja az ismeretlen Magyarországot. Fraknói hosszú élete során Simancas, Róma, Hága, Bécs, Firenze, Párizs levéltáraiban fedezte fel történelmünk eltűnt dimenzióit. Pályakezdésére az Atlanti-óceán közepéről tekintett vissza, 1912 nyarán. Történetírónak – írta – egy bíráló, helyesebben egy előlegezett bizalom indította el.

Harmadéves teológusként megnyerte a Magyar Tudományos Akadémia pályázatát. Ma már fel sem tudjuk fogni, hogy mennyit érhetett egy 17 éves ifjúnak a pályadíj, a 100 arany. Legutóbb Török József beszélt róla, hogy a papnevelde házi forrásai megőrizték a különös esetet: babos kendőbe kötött aranyaival a szemináriumi rendtartásban szigorúan megszabott sétaidőről – a díjkiosztás miatt – késve érkezett, s megrótták, majd hogynem kizárták.

Az óceánjáró fedélzetén a kritikára emlékezett. Bírálója megállapította, hogy írása – A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában, és a kereszténység behozásának története – éretlen alkotás, tele tévedéssel és zűrzavarral, de „íróját történetírói hivatás jellemzi”.

A száz arany akár a három történész nemzedék találkozását is megpecsételhette. A pályatételt még az első nemzedék, a reformkori liberális nemesség történetírói fogalmazták meg, Horváth Mihály, Szalay László, Eötvös és mások. A nyertest a második generáció történészei karolták fel, a forradalom és szabadságharc neveltjei vitték el a levéltárba, vezették be a módszerek és szemléletek ismeretébe, Szilágyi Sándor, Ipolyi Arnold és főleg Rómer Flóris, az egykori önkéntes honvéd, aki várfogság után lett régész és történész.

Feltűnő az a gond és szeretet, ahogy az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején az első és a második nemzedék az ifjúsággal foglalkozott. Könyörtelen bírálók, türelmes tanítók és nagylelkű mesterek voltak. Ha látták a tehetséget, baráti kezet nyújtottak. De nem erőszakolták nézeteiket. Ő is, mint a harmadik nemzedék történetírói – Pauler Gyula, Thaly Kálmán, Zsilinszky Mihály –, nyitott tudományos közegben indulhatott; Eötvösök eszmei toleranciájának légköre talán John Stuart Mill elvével jellemezhető: „Az ember nem minta után készült gép, melyet úgy lehet működtetni, ahogy előírják neki, hanem olyan fa, amely az őt élővé tevő belső ösztönzéseknek megfelelően akarja koronáját minden irányba növelni és fejleszteni.” Ami a harmadikra várt, arra sem az első, sem a második generáció nem készíthetett fel.

Az első nemzedék még világos frontvonalakon indult a tudományos pályán. „Eljutottunk azon korig, amelyben igen sokan, sőt talán egész nemzedékek csak az igazságot követelik...” – írta Horváth Mihály. Szalay László néhány kiragadott sora pedig jelzi, hogy nemcsak az elmúlásra megérett rendszer bonyolult és rafinált működési mechanizmusát ismerték, hanem az út buktatóit is, melyen az igazság felismerhető és kimondható: „Metternich herceg... szalonjaiban igen sok szellemes és szabadelvű dologról monologizált, amikor külön akarta szórakoztatni a Szajna vagy a Temze partjairól hozzá ellátogató, őt tanulmányozni és megítélni szándékozó alkotmányospárti egyik vagy másik publicistát, s akiket különben könnyen kijátszott vagy meghódított.” Kossuth és Széchenyi hívei abban teljesen egyetértettek, hogy a polgári átalakuláshoz a korszerű tudomány ugyanúgy nélkülözhetetlen, mint a vasút, a gyár, a független kormány és a népképviselő. Őszintén bíztak benne, hogy a tudomány, kiszabadulva a hierarchikus kötelékekből, feltárja az ország múltjának ismeretlen fejezeteit, és a nemzet haladását segíti.

A második generációt a forradalom és a szabadságharc avatta történetíróvá, s az önkényuralom éveiben olvasta a liberalizmus korának irodalmát Macaulay-tól Spencorig. Nagykőrös, Pápa, Patak, Nagyenyed tanárai – később híres természettudósok, írók, történészek és filozófusok – végigvitatkozták a Bach-korszakot Thierry, Hegel, Darwin és Auguste Comte elméleteiről, és Rozvány György a keleti végeken Buckle híres művéből, a *History of Civilization in England* lapjairól másolt le vezérgondolatokat Nagyszalonta történetéhez. Sem az Akadémia törvényenkívülisége, sem az emigráció, sem állástalanság és anyagi gondok nem akadályozták meg őket, hogy a forrásokkal foglalkozzanak. Működött a cenzúra. De a második nyilvánosság is: a levelezést nem tehetette lakat alá a hatalom, és a Duna-tájon ebben az évtizedben nyíltak meg tömegesen a családi és kormányzati levéltárak rozsdás ajtajai. Munkáját a második nemzedék az európai polgári tudomány szerves részének tudta, és fenntartás nélkül hitte, hogy Magyarország történetének reális, elfogulatlan feltárása egész Európa számára fontos.

A harmadik generációra a megvalósítás sziszifuszi munkája várt, a kiegyezés évtizedeiben, az átmeneti korszak feladataival. Felszínre tört az új követelmény, és elmúlása ellen küzdött a régi. Időtálló értékek keveredtek össze talmi újdonságokkal. Ismeretlen veszélyek és új körülmények között kellett eligazodni. Nehéz közegben. A liberalizmus, a tágas társadalmi együttműködés eszméje Angliában és Franciaországban is irányzatokra bomlott, legitimáltak és bíráltak fennálló hatalmakat és társadalmi berendezkedést, alkalmazták a változó vagy racionális viszonyokra. John Stuart Mill 1859-ben az *On Liberty*

lapjain példák sokaságával bizonyítja, hogy Angliában a liberális kormányzás alatt miként él tovább az üldözés, megaláztatás, előítélet és kiszolgáltatottság. Magyarországon a polgári társadalom kialakulásával egy időben kellett kiépíteni a korszerű magyar történettudományt.

Az 1860-as, 1870-es években az általános tudományos társadalmi közeg el-
lentmondásait többek között Csaplár Benedek jellemezte: „a tetszelgés, szín-
lelés a demokrata világban még inkább dívik, mint az arisztokrata időkben”.
Naplója máig ismeretlen volt, én felfedezőjének, Ortutay Andrásnak jóvol-
tából tekinthettem bele. A néprajztudós piarista paptanár részletesen, követ-
kezetesen, hol magyarul, hol latinul vagy franciául feljegyezte a történészek
beszélgetéseit, az akadémiai előadások után elhangzó folyosói véleményeket,
az Akadémia főtktári szobájában a kandalló mellett elszállt szavakat. Szinte
időzavart okoz századvégünkön olvasni a naplót. Mintha Csaplár Benedek ma
rögzítette volna a tudósok dilemmáit, véleményeit, felfogások küzdelmét és az
eszmék harcait.

Milyen irányban tájékozódott a száz arany ifjú nyertese? Merészsége meg-
lepő, huszonegy évesen felvázolta a polgári Magyarország történettudomá-
nyának programját. A Dunántúli Történetkedvelők Társasága, a Magyar
Történelmi Társulat elődje ugyanis 1864-ben őt kérte fel, hogy készítse el
Magyarország történeti monográfiájának tervezetét. A tervezetben érzékel-
hető először, ami egész történetírására jellemző lesz: összefoglalja az első és a
második nemzedék módszertani és szemléleti eredményeit, továbbviszi, amit
kora követelménye megkíván, és hozzáteszi mindazt, amit az elkövetkezendő
időkben fontosnak tart, munkája során kifejt.

Megértette az első nemzedék felismerését: az ország politikai, társadalmi át-
alakulása nem lesz teljes, ha az új rétegek nem ismerik történelmüket. A törté-
netírás hivatását kifejező jelmondatát Cassiodorustól vette: „Turpe enim est in
patria sua peregrinum esse – rút dolog saját honunkban idegennek lenni”. Ek-
kor még úgy olvasható: amíg történelmét nem ismeri Magyarország lakossága,
a városokba özönlők, az értelmiség, a nagypolgárság, a vállalkozók, a jobbágy-
sorból felszabadított paraszt és az egykori nemes, amíg nem találja meg múltját
a kispolgárság sokasodó tömege, a sokféle vallású és nyelvű lakosság, a régi és
az új nemzetek fiai, addig nem lehetnek otthon a hazában. Történelemismer-
et nélkül a múlt homályba vész, a jelen üres és a jövő bizonytalan. Egyetért
azokkal, akik azt mondják, hogy „az emberiség fejlődésével ellenkezik a múltba
való visszatérés”, de nem is erről van szó. Éppen ellenkezőleg. Véleménye sze-
rint a korszerű történetírásnak a múlt hüvelyéből kell kifejtetni a magot, mely
a jövő aratás termését meghozza. A történelem tanulságokat nyújt, hogy bár-

mely nemzet biztosan haladhasson „az ész és a tapasztalás kijelölte ösvényen... a történelem megférriasítja a nemzetet... nem kell pirulnia tetteiért... nem bízza magát a véletlenre”. A programíró még nem lát feloldhatatlan ellentmondást a polgárosodás és a reálisan feltárt hazai történelem között. Meggyőződése, hogy a korabeli eszmei ellentétek éppen a történelmi ismeretek segítségével oldhatók fel, ha reálisan feltárják a társadalom, a kereskedelem, ipar és főleg a tudomány és a művelődés történetét. Felfogásában a múlt objektív valóság. Szerves része az élet nagy folyamatainak, meghatározza a jelent és a jövőt. Következésképpen a történetírás szuverén tudomány. Tervezetében alapelveként szögezte le, a kutatás a „történettudomány mai követelményeinek” kell, hogy megfeleljen. Egyetemes tudományos színvonalon. „A művelt Európa minden országa”, Anglia, Franciaország, Németország és Itália tanúsítja – szögezte le –, hogy a történettudomány jelentősége kulcsfontosságú lett. Megejtő a természetes könnyedség, ahogy most és később is a követendő egyetemes példa feltételeit maga igyekszik megteremteni. Már túl az ötvenen ír a hazai tudománytörténetben páratlan alapítványáról: „Tekintetes Akadémia! Évek óta alkalmam van figyelemmel kíséreni azt a hatásában és eredményeiben gazdag munkásságot, amit a Rómában létesített francia és német történelmi és régiségtudományi Intézetek kifejtének. Így tehát lelkemben föl kellett ébrednie annak az óhajtnak, hogy egy ilyen intézet előnyeiben részesüljön hazánk is... elhatároztam, hogy egy római magyar történelmi intézet céljaira házat építsek és ajánlok föl. A ház immár készen áll...” – olvasható 1894-ben kelt levelében.

Módszerről szólva a második generáció követelményét foglalta össze. Az ország történetét egy futamra kidolgozni nem lehet, a nemzetközi kívánalmak szerint először a részleteket kell rekonstruálni, rendszeres és következetes forrásfeltárás alapján. Célszerű, ha vármegyék szerint osztják fel egymás között a munkát. Amit a történelmi forrás fogalmáról mondott, azt ma úgy nevezik, hogy interdiszciplinaritás. Az írott dokumentumok a sokrétű valóság sűrítményei. Pázmány levelei például – amint azt később kifejtette – egyaránt szolgálnak információkkal a politika, az egyházi élet, művelődés, gazdaság, művészet, társadalom életéről és a magyar nyelv állapotáról.

Nyitra vármegyében gyerekeskedett, uradalmi orvos apja otthonában mintegy ajándékba kapta a társadalom teljes keresztmetszetét megismertető élményt. Szűkebb és tágasabb környezete pedig alkalmassá tette, hogy megértse a korszerű történettudomány követelményét. Magyarországon nevezetes előzmények után Ipolyi Arnold generációja dolgozta ki, hogy az okmányok, naplók, jegyzőkönyvek, egyáltalán az írott források mellett miként lehetnek fontos információkat közvetítő dokumentumok a tárgyak, az épületek, raj-

zok, festmények, kárpitok, a feltárt mesék, énekek, szokásrendek, milyen történelmi tényekről tudósítanak a helynevek és a természeti környezet. Buckle és Spencer már éles vitákat is kiváltva hangsúlyozta, s velük egy időben nálunk a második történész generáció programszerűen érvényesítette írásaiban a természeti adottságok jelentőségét.

Mindez seregnyi ismeretelméleti kérdést rejtett magában, amellyel Fraknói generációjának is meg kellett küzdenie. Mennyiben és hogyan ismerhető meg a múlt, mi az a bizonyos mag, a jövőt hordozó törvényszerűség?

Generációjában a hatvanas évek végére megoszlanak a vélemények. Jó néhányuk körében a források tisztelete a tudományos etika alapelve. Másoknak még vagy már dísz, szent régiség, gyönyörködtető ősi mező, kimeríthetetlen kincstár, ahonnan szabadon válogathatók dokumentumok, hogy bokkrétába kötve szolgálják a napi politikát vagy díszítsék ideológiák kosztümjeit. Az előző elvet követők útja viszont csupa csapda. Nemcsak gerjesztett mítoszokat, hanem őszinte érzelmeket sértenek, nemcsak új ismereteket hoznak, hanem óhatatlanul egyoldalúságra szoríthatnak és végeláthatatlan vitákat robbantnak ki. Ez történt vele is, amikor a Martinovics-iratokat 1876-ban megtalálta, s a megismerés első lendületében feldolgozva közzétette úgy, hogy Kossuth ellenéző véleményét is kiváltotta, s elhúzódo vitát indított – amint erről legutóbb Benda Kálmán beszélt.

Sokat tett azért, hogy Magyarország történelmi forrásai a korabeli nemzetközi követelmények szerint átfogó koncepció jegyében, rendszerbe foglalt sorozatokban lássanak napvilágot. Jellemző például, amint már a 60-as évek elején megköveteli, hogy név- és tárgymutatóval lássák el a műveket, mert „diplomatikus, topografikus és általában historikus dolgozatok ily tartalommutatók nélkül olyan vak hajókhoz hasonlítatnak, melyek az irodalmi tengeren kormány és vitorla nélkül hanyattatnak”.

Miként jó néhány hazai és külföldi kortársa, a történelmi megismerést a természet megismerésének analógiájára képzelte el. Empirikus alapon. Nála is sokszor rálapozhatunk a természettudományok köréből vett vizsgálati képzetekre. Ha nem tudnánk, hogy a pozitivista szemlélet hívei körében általános gyakorlat, úgy vélnénk, orvos apjától hallott kifejezésként alkalmazza előszeretettel Magyarország múltját vizsgálva a „diagnózis” fogalmát. Egységben látta a történelem változatos területeit és különböző rétegeit, a múltbeli jelenségeket átfogó rendszerekben ragadta meg, s az emberiség múltját sokszor hasonlította a növények életéhez, az évszakok változásaihoz.

Az 1860-as évek új hazai követelményeit megfogalmazva, elődeitől átvette a történettudomány gyakorlati hasznáról szólva a „haladás” fogalmát. Ugyan-

akkor a polgári tudomány fontos kritériumának tekintette a „közjó” szolgálát, azt, hogy segítse kifejlődni a „hazaföldhőzi ragaszkodás”-t, a műveltséget, a polgárosulást, a békés fejlődést. Ha a népek megismernék azokat az okokat, „amelyek az előző nemzedékeket forrongásban tartják, ritkábban lennének bizonyára forradalmak”. S mintha csak előre látta volna a jövőt, leszögezte: „a tudományt nem lehet kisajátítani”. Tervezetét keményen megbírálták, több mint száz évnek kellett eltelnie, hogy Rottler Ferenc gondozásában megjelenjen.

EGY NÉVTELEN LEVÉL MARGÓJÁRA

1870-ben jelölték az Akadémia levelező tagjának. A választás előtt többen megkapták ezt a névtelen levelet: „Frankl Vilmos úrnak több alapos készületséggel írott munkái jelentek meg. Miután azonban ő nemcsak ultramontán, de hazafiatlan irányt is követ, beválasztása az Akadémiába nem volna kívánatos.” A levélíró nevét máig nem sikerült megtudni. De nem is az író személye a fontos. Még csak nem is az eljárás. Más országokban és más korokban is előfordul ilyesmi. A vádak érdemelnek figyelmet. Helyesebben, ami mögöttük felsejlik, a tudományos elbírálást befolyásolni próbáló sanda indulat.

1865-ben szentelték pappá, kortársai a katolikus egyházi rend tagjaként fogadták el, családja felmenőire soha nem utaltak, származását csak néhány újabb historiográfia említi: „Polgári értelmiségi családból származott. Apja Frankl Sándor uradalmi orvos volt, aki a zsidó vallásból kikeresztelkedve fiát egyházi középiskolába járatta.”

Ismeretes, hogy az új politikai közegben az alapvető történelmi kérdések kihívásaival szembekerült egyházak igyekeztek pozíciókat szerezni a szerveződő tudományos intézményekben. Pauler Gyula már a hatvanas évek második felében aggódott amiatt, hogy a tudományos képességeket és ítéleteket minősítő kategóriák körében feltűntek felekezeti képzetek, és félt, mert ezek méltatlan ellentéteket, sőt, tragikus szakadást idézhetnek elő a tudós testületben. De tény, hogy a második generáció igényes tudósai tolerálják egymás vallását. Többek között a katolikus Ipolyi Arnold és a református Révész Imre barátsága, levelezése bizonyítja a tudományos érdeklődés összetartó erejét. A 70-es években tudományos körökben a vallási tolerancia vagy felekezeti „elfogultatlanság” gyakran hangoztatott liberális érték kategória, iratlan viselkedési norma, játékszabály. Csaplár Benedek tudósítását visszajátszva azonban tudomásul kell vennünk: a látszat és a valóság egymásba tűnő, reálisan szinte megfoghatatlan:

„Többször hallottam privát körben Thaly Kálmánt az ellen protestálni, hogy ő felekezeti érzelmű, hogy ő kálvinista elfogultságú, mert ő – úgy mondá, nagyon bizonygatva – ő racionalista, deista, ha tetszik unitárius, egyistenhívő, a vallás dolgaival nem törődik, szintúgy, mint Horváth Mihály (ipsissima verba) (Nb. ezeket még 1874-ben hallottam tőle, Horváth Mihály életében, midőn ő a Történelmi Társulat titkára volt Horváth Mihály elnöksége alatt), ő készségesen ismeri el a katolikus iskolák előnyeit a kálvinistáké fölött, melyek mostanában igen alászálltak, és ő csak azért van a jezsuiták ellen, mert az veszélyes szekta, az abszolutizmus eszköze és hazaellenes irányú, és róluk minden rosszat föltesz. De tapasztalataim szerint Thaly Kálmán nyilatkozataiban nem lehet bízni, kivált midőn vallási elfogultságról beszél, fanatikus kálvinista ő is, különösen a katolicizmus iránt.”

Jellemző azonban a korabeli tudós testület egészséges szellemére, a liberális történészek erejére, hogy a névtelen levelet senki nem méltatta figyelemre, többségük papírkosárba dobta, csak néhány írástisztelő őrizte meg saját példányát az utókornak. A bevádolt 27 éves ifjú történetíró tudományos teljesítményeit méltányolva választották meg, három év múlva rendes tag lesz, majd a történettudományi osztály elnöke. Milyen megfontolásokból változtatta meg családi nevét, amelyen addig publikált, Fraknóira, nem tudjuk. 1875-ben, a névváltoztatás évében nyerte el a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárőri állását. Éveken át segítette Arany János akadémiai hivatali munkáját, majd követte a főtítkári székben. „Hogy Fraknói Arany helyett főtítkár lett, azon örvendek” – fejezte ki több protestáns történész véleményét Szabó Károly 1879. május 28-án Kolozsvárról írt levelében.

Papi mivolta, egyházi tisztségei soha nem zavarták a reformkori liberalizmus hagyományait korszerűen továbbvivő történetírókat, Pesty Frigvest, Salamon Ferencet, Nagy Ivánt. Szilágyi Sándor, a 16–17. századi Erdély történetírója olyan egyezséget köt vele, hogy aki előbb hal meg, az mond a másíkról emlékbeszédet. Fraknói sem vallási hovatartozásuk szerint minősítette a tudósokat. Akadémiai tagságra például ő ajánlotta Zsilinszky Mihályt, a hazai reformáció neves történetíróját, aki a pozitivista szemlélet radikális irányzatát képviselte, és lefordította az inkvizíció tetteit kendőzetlenül ismertető híres könyvet: H. W. Lecky *History of the Rise and Influence of the Spirit of Rationalism in Europe* című két kötetét.

Az elvek próbája a gyakorlat. Hogyan birkózott meg a nagyváradi kanonok, majd címzetes püspöki méltóságot nyert Fraknói a történelem kihívásaival? Meggyőződése volt és sokat is írt róla, hogy a katolikus egyház történelemfenntartó értékeket hordoz. Egyre inkább érvényesíti még 1868-ban Pázmány-monográfiájában megfogalmazott alapelvét: „Az események fölfogásában, az egyéniségek megítélésében elfogulatlan és részrehajlatlan igyekeztem lenni, de

nem vágyódom azok dicsősége után, akik az igazságot a közönyösséggel, a tárgyilagosságot a színtelenséggel azonosítják. A katolikus egyházban Isten művét, a szabadság és haladás, a felvilágosodás és jólét emeltyűjét látom; de azért nem kellett azon következményre jutnom, hogy minden intézmény, törekvés és egyéniség, mely katolikus jelleggel bír, szent, helyes és kifogástalan, s ami a katolikus egyházon kívül áll, rossz, helytelen és káros.”

Sokat foglalkoztatta a reformáció. Miért jött létre, miben rejlett elsőprő sikere, és mi volt történelmi jelentősége? Indítékai között a katolikus egyház elvilágiasodása, belső hanyatlása mellett olyan szellemi mozgalmak hatását is felismeri, mint a reneszánsz s a neoplatonizmus. Hangsúlyozza, hogy a hit-újítás a társadalmat a műveltség új szellemével oltotta be:

„A XVII. század, mely súlyos csapásokat hozott hazánkra, nagy áldásokban is termékeny volt... nemzetünk a művelődés pályáján oly nagy haladást tett, a tudományosság területén oly magasra emelkedett, a szellemi érdekekkel oly melegen foglalkozott, mint azelőtt soha, és a kort, melyben élünk, kivéve azóta is soha.” „A protestantizmus magyarországi hírnökei a külföldről nemcsak vallásos buzgalom által lelkesítve, hanem gazdag tudományos ismeretekkel és emelkedett világnézettel tértek vissza szülőföldjükre.” Megállapította, hogy a „nyugati műveltség színvonalát e században közelítettük meg legjobban”.

A hit és a tudomány kérdéseit, mint tudós kortársai általában, elválasztotta egymástól. Véleménye, de életvitele szerint is, a tudomány és a vallás erkölcsi felfogás összeegyeztethető anélkül, hogy ellentmondásba kerülnének. Az egyházak tudománypolitikai harcaitól pedig olyannyira távol tartotta magát, hogy – amint Vörös Antal kimutatta – megvádolták: titokban szabadkőműves.

A tudomány autonómiája sokat foglalkoztatta. Tudományos kérdésekben sem a politikai hatalom, sem az egyházi hierarchia beavatkozását nem fogadta el. Sokat elárul nézeteiből, hogy a 16. századi Magyarország, a Királyság és az Erdélyi Fejedelemség szellemi fejlődésének jelentőségéről szükségesnek vélte hangsúlyozni: a társadalom kezdeményezésére, s nem állami beavatkozásra bontakozott ki. Osztotta Eötvös József véleményét az államról, és a személyiség jelentőségét különleges gonddal és figyelemmel kísérte. Csodálatos, ahogy az egyre inkább a kimagasló hősöket ünneplő korban ő az elfelejtett személyiségeket emelte ki. Ő fedezte fel a humanista Henkel Jánost, akinek majd példátlan könyvtárát jó évszázaddal később Jakó Zsigmond méltatja. Ha ma írná meg valaki, dicsérnénk korszerű szemléletét, hogy észrevette: Clusius barátja, Purkircher György pozsonyi orvos a Magyar Kamara felterjesztésére 1567-ben királyi megbízást kap, hogy „a növénytan művelésére és felvilágosítására, úgyszintén a vidék helységeiben található új, ismeretlen növényfajok felkuta-

tására törekedjék” – a végvári kapitányok orvosi ellátása mellett. A személyiségről vallott nézetei John Stuart Mill gondolataival mutatnak rokonságot. Így semmi különös nincs abban, hogy az *On Liberty*-t lefordító és propagáló Kállay Bénit ő ajánlotta akadémiai tagságra.

Bizalommal fogalmazta meg, hogy korának vezéreszméje a tolerancia kell legyen. Vagy inkább már rossz sejtelmek gyötörték, s Ipolyi Arnoldról szólva ezért így a felekezetek tudományos együttműködésének feltételeiről 1888-ban: Ez a kor „az üldöztetést és az üldözést lezárva, a vallásos buzgóság és a türelem szellemének ügyét a megoldandó problémák első sorába helyezi... Mert a türelem szelleme nem a közönyösség szülötte, nem a gyengeség vagy az érdek terméke. Az erős meggyőződés gyökeréből sarjadzott...”

Mintha tudatosan kereste volna a szétszabdalt világban az összekötő szálakat. Első a magyar történészek között, aki felismerte Erasmus és a magyar humanisták kapcsolatának jelentőségét. Mikor a 17. századi Magyarország megosztottságából pártpolitikai vezérszónokok kovácsoltak tőkét, Fraknói megállapította, hogy Pázmány kardinális Bethlen Gáborral és főleg Rákóczi Györggyel együttműködött. Józan politikával magyarázta és a keresztény humanitás követelményéből vezette le, hogy Pázmány a bécsi püspököt is maga mellé állítva segítette Rákóczi György fejedelmet Munkács várához. Fraknói volt az első, aki észrevette Pázmány gondolatában egy eltagadott politikai kultúra jelenlétét: „Mert akarám, ha ezt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyatnók; ki tudja, talán Isten könyörül romlott hazánkon és a természet szerint való ellenségtől – a töröktől – megmenti.”

NEMZET, TÁVLATBÓL

A 15. századnak gyönyörű nevet adott: „a középkor alkonya”. Lehet, hogy Huizinga 1919-ben megjelent híres művének eredeti holland címét – *Herfsttij der middeleeuwen* – „A középkor ősze” – Szerb Antal nem Spengler nyomán magyarította *A középkor alkonyára?*

Fraknói felfogásában a történelem folyamatokban zajlik, örökös váltások és változások egységében, a fejlődés egyenes vonalú és feltartóztathatatlan, de kiegyensúlyozható. Ennek a nézetnek több, súlyos vitát kiváltó pontja volt. Az egyik: hogyan megy végbe a változás és mikor? Minden évszázadot és minden fejleményt egyformán fontosnak tekintett, és például többször sajnálkozott, hogy a 18. század történetét elhanyagolják. A polgári átalakulást ugyancsak

hosszú történeti folyamatba illesztve szemlélte, s ezzel heves összeütközésbe került az egyik, a nemzeti történelmet kisajátító szélsőséges irányzattal.

A hazai polgárosodásról megállapította: „minden művelt európai nemzet keresztülment ezen, de nagyobb nehézségeket sehol sem támasztott, mint nálunk. Mi is középkori intézményeinket az újkor eszméinek igényei szerint igyekeztünk átalakítani; de ugyanakkor szükséges volt elhanyagolt nemzeti individualitásunkat is kifejleszteni és érvényre emelni.”

Nemzedéktársa, Thaly Kálmán már 1869-ben megfogalmazta a másik történetírói programot: „A história a mi ‘erős várunk’, az oltalmazza jogaink gyökerét; mely, ha valaha idegen erkölcsöket fölvéve, lerontani, megtagadni nem áttallunk: többé a négy folyam völgyén nemzetül és magyarokul e zagyva nép közt meg nem maradhatunk.” Szövegösszefüggésében vizsgálva e markáns véleményt, nyilvánvaló, képviselője elvágta az ország történetének nemzetközi kapcsolatait. A szatmári békét minősítve írta ezeket a sorokat, elfeledve, hogy Szalay László már hangsúlyozta: Rákóczi az európai hatalmasságokkal folytonos érintkezésben állva mindent elkövetett, „hogyan az utrechti és a rastadti békekötések iránta és ügye iránt intézkedjenek; hogy ezt internacionális és ne házi ügynek tekintsék az európai kongresszusok”, miután svéd, orosz, s főleg angol és holland garanciákkal akart békét kötni. Ezzel szemben a vázolt felfogás jegyében a hazai múlt csak Habsburg–magyar relációkban létezik, bezárkózik egy szelektíven konstruált nemzeti történelembe, s a hazafiság fajsúlyát a romantikus felfogás jegyében önkényesen minősített jók és gonoszak nagy hatású militáns históriájával jegyzi.

E nézet alapján látta el az idézett névtelen levél Fraknoi történetírását „hazafiatlan” címkével.

Nemzet és tudomány viszonyát a maga lényegre mutató árnyaltságában Horvát István romantikus történetírásával foglalkozó kritikái világítják meg. Többször írt róla. Tapintattal és következetesen. „A gúnyt, melynek hangján újabban szokássá vált nagy szellemének tévedéseiről szólani, nem érdemli meg. Nemes alakja, mesés tudományosságával és rajongó lelkesedésével, tiszteletet parancsol. És nem lehet kétségbe vonni, hogy lelkesítő befolyást gyakorolt olvasóira, még inkább hallgatóira. Azonban munkásságában és iskolájában komoly veszély rejlett, amely nemcsak történetírásának, hanem magának a nemzetnek jövőjét fenyegeté. A hatás, melyet Horvát István munkái a nagyközönségre természetesen gyakoroltak, ellentétben álltak a nemzeti élet, a haladás és reform legfontosabb érdekeivel. Ápolták a nemzet önérzetét, de azon vészterjes irányban, mely az önbálványozáshoz és minden idegennek megvetéséhez vezet, mire e nemzetben mindig nagy volt a fogékonyság. Táp-

lálékot adtak azon táblabírói fölfogásnak, mely a külföldi állapotok ismeretéből csak azt az egy axiómát vonta le, hogy 'Extra Hungariam, non est vita'."

Nemzetfogalma a korban általános historizáló nemzettudat. De nem ki-rekesztő. Megállapította, hogy a honfoglalás korától a magyar nemzet mindig befogadta az idegeneket, s amint már Szalay László is hangsúlyozta, a nemes-ség és a főrend sem zárkózott el az alsóbb rétegek vagy külföldi fiaitól. Kidolgozva a művelődéstörténet átfogó tervét, hosszan mérlegelte, milyen koncepció segítségével tudja érzékeltetni, hogy Magyarország művelődése a magyarok mellett más etnikumok kultúráját is magába foglalja. Közzétéve Pesty Friggyessel együtt a vármegyék történetének tematikáját, rendszeres át-tekintést kíván az ország minden nyelvű és vallású lakóiról.

Meggyőződése volt, hogy Magyarország szerves része Európának, s geo-politikai helyzetéből következően is állami önállóságát csak aktív nemzetközi kapcsolatokkal biztosíthatja. Első volt, aki az európai diplomáciát összefüg-gő rendszerben ragadta meg, és térképére berajzolta Magyarország jelenlétét. Szilágyi Sándort, amikor végül neki kellett emlékbeszédet mondania, azért dicsérte, mert „a 16–17. századi Erdély világpolitikai szerepét rekonstruálta”. Láttá azonban, hogy ha csak magunknak írjuk történelmünket, elszigetelődünk a világtól. Kifogyhatatlan ötletekkel próbálta elérni, hogy a magyar történetírók művei eljussanak külföldre, és az ország múltját megismerjék Európa nemzetei. Fennmaradt Hatvany Lajosnak küldött egyik levele, az összeomlás után, a megszállás idejéből: sürgősen intézkedjenek, hogy az antanthatalmak katonái számára saját nyelvükön adjanak ki újságokat, hogy ezekből megismerhessék az ország történelmét és viszonyait. Keserű élménye lehetett, ho-gyan lett a múltbelinél ismeretlenebb az ország az újkori Európában.

A török uralmat véleménye szerint éppen európai jelenlétének segítségével tudta túlélni az ország. Egyaránt kritikusan írt II. Lajos király pazarló udvará-ról és 1514-ről. Mindkettőt a fejlődés szempontjából vizsgálta, és a fiatal Márki Sándort sokban segítette, hogy tető alá hozza monográfiáját Dózsa Györgyről. Werbőczy-portréját az ifjú történész generáció legkritikusabbjaként számon tartott Szekfű Gyula is alapvetőnek tekintette.

1526 véleménye szerint válság és változás krízise volt, s nemzedékek újabb kutatásai igazolják megállapításának hitelét: a „nemzet érett volt Mohácsra”, s a mély válságból csakis Európa segítségével emelkedhetett ki. A királyság szükségszerűen tagolódott tehát a Habsburg Birodalomba. Nem annyira az uralkodók érdekelték, mint a Birodalom súlya az európai erőviszonyokban. Lipót császár uralkodásának téves irányáról különben többször írt, és hangsú-lyozta, hogy egész világok választják el politikáját elődeiétől. Kiadta Buonvisi

bíboros, a Szentszék bécsi követének jelentéseit, s ezzel páratlan forrást tett a kutatók kezébe a törököt visszaszorító háború vezetésére hivatott Habsburg-udvar belső világáról. Feltárta Róma diplomáciáját a török elleni nemzetközi koalíciók megszervezésében, és bebizonyította, hogy az oszmán hatalmat Európa küszöbére visszaszorító háború költségeit nagyrészt a pénzügyi zseni, Ince pápa teremtette elő. Annyira meg volt róla győződve, hogy egyedül a pápaság képes megteremteni az egyensúlyt a nagyhatalmak között, hogy a 17–18. század tanulmányozásával szerzett tapasztalatait a 20. századi viszonyokra is alkalmazhatónak vélte. Az első világháború idején azt javasolta a Vatikánnak, kezdeményezzen a pápa megegyezési tárgyalásokat, és hasson oda, hogy a harcban álló hatalmak mielőbb békét kössenek. Már 1914 őszén kijelenti, a háborút a Monarchia és Magyarország elvesztette, de Európa sem sokat fog nyerni rajta, majd megállapítja: a Habsburgok világtörténelmi szerepe lejárt.

A Habsburg-párti történetíró címkéjével valószínűleg Thaly Kálmánnal kiobbant vitája miatt látta el néhány historikus. Thaly 1875 tavaszán *A jezsuiták mérgezési terve Bercsényi ellen* címmel előadást tartott, és írását *A Hon* hasábjain közölte. Vélekedését Fraknói elhibázottnak tartotta, s álláspontját levélben is közölte Thalyval:

„Mínthogy felolvasásod szövegéből nemcsak én, hanem mindazoknak, kikkel az iránt szólottam, felfogása szerint világosan kitűnik, hogy Te a mérgezési tervet mint való tényt állítod elő; sőt ezen terv szerzőségét a bécsi udvarra és az ausztriai rendfőnökre hárítod – amiről a Bercsényi-féle levelekben egy szóval sem történik említés –, nem tudtam ellentállni kötelességem készítésének: megírtam válaszomat.” Majd miután közli, hogy írását megmutatta Horváth Mihálynak és Thaly néhány protestáns történész kollégájának, így folytatja: „Remélem, hogy bírsz annyi méltányossággal, miszerint ezen aggályos óvatosságom meggyőzőn afelől, hogy nem személyes ellenszenv, nem felekezeti szempont, hanem az igazság őszinte tisztelete az, amely kényszerített évek múlva újra a polemia előttem gyűlölt terére lépni.” Thaly túlérzékeny, nem bírja a kritikát, és hajlamos a hisztériára: „ismételve megmondtam neki, ne írjon ellenem, mert keservesen megbánja... a válasz kemény, gúnyos és paprikás lesz...”

Nem lehet pontosan tudni, hogy a botrányos vita miatt, vagy mert már működött a megkülönböztetés, kirekesztés mechanizmusa, de Fraknói Rákóczi-kutatásai szinte teljesen kiestek a köztudatból. A legfontosabb Rákóczi-mű, a *Confessio* elhúzódió kiadását Thaly ellenében Fraknói segítette célba. Thaly ellenezte, hogy a *Confessiót* magyarul kiadják. Fraknói a következőt írta a magyar fordítást kezdeményező Concha Győzőnek, aki majd Szekfű

liberalizmus-elméletének egyik legkomolyabb kritikáját írja meg. „Kedves Barátom! Gondolataink találkoztak. Én szintén ismételve gondoltam arra, hogy a Confessio megható nemes lapjait a magyar közönség épülésére hazai nyelvünkön közzé kellene tenni, amivel Rákóczi emlékének is szolgálatot tennénk.” A hamvak feltárásában oroszlánrésze volt, ő tárgyalt a konstantinápolyi lazarista rendház főnökével, s a hazahozatalra kijelölt bizottság egyik tagja volt. Ott van Orsován, amikor Rákóczi koporsóját áthozzák a magyar határon. Thallóczy Lajos bizalmas útinaplójában erről a következő olvasható: „Csak kevés ember verődött össze, nép alig volt, az a 140 csendőr nem rendet csinálni, inkább fájni jött... Fraknóinak szép imája nem tette meg azt a hatást, amelyet vártunk tőle.” A sajtó viszont monumentális látomást vetít a közönség elé: „Az ünnepség hatalmas tűzfolyama hatalmasan megáradt és tengerré szélesedett.”

Azután minden összemosódott, úgy tűnt, hogy 1906-ban már senki sem érti Fraknói Magyarországot és Európát egységben látó történetírását. A korabeli satirikus lap, a *Kakas Márton* 1906. október 18-ai címlapján Rákóczi lovát Thaly együtt vezeti a püspöki ornátusban ábrázolt Fraknóival, s a kép alatt a következő szöveg: „Megjött Rákóczi; A fejedelem és az ő hű csatlósai”.

Szabó Júlia *A historizmus művészete Magyarországon* című kötetben azt írja: „Sem az egyházi, sem a világi festészet nem tudta legjobb műveiben sem megteremteni a historikus felelevenítésnek azt az izzását, amit a költők, mindenekelőtt Arany János, a politikusok és a történettudósok, Eötvös, Ipolyi, Rémy, Fraknói írásaiban érezhetünk.” Sajnos, a tudományban sem a liberális történetírás változatai teremtettek hagyományt és mintát. Valahol itt lehet a kulcsa a liberális magyar történetírás és történeti gondolkozás tragédiájának.

* * *

Ifjúkori jelmondata a történetírás hivatásáról a századfordulóra új tartalmat kapott. Nem ő az egyetlen, aki idegenül érzi magát a hazában. Vagy ahogyan Szabó Károly fogalmazott: „a kaszárnyává váló Európában”. Írók, költők és történetírók a 70-es évek végétől adják a vészjeleket:

„az bizonyos, hogy irtózom attól az universalis kaszárnyától, a melybe a bölcs diplomaták az európai nemzeteket beszorítják... Én ebben a fegyveres békében megnyugodni nem tudok. Ebből jót nem várok... Mi 800 000 főnyi hadsereggel rendelkező nagyhatalom Boszniát foglalni áhítozunk. Ez a mi Monarchiánk s vitéz hadseregünk nagyszerű miszsiója. Boszniát, Hercegovinát elveszjük, civilizáljuk, de csak úgy, ha lehet... Amit a nagy-

hatalmak elvégeztek, az el van végezve; már azon sem Andrássy, sem Tisza Kálmán nem változtathat, de van egy hatalmasabb végzet, melynek útjai beláthatatlanok. – A mi politikai életünk csupa comedia.”

Mégis boldog embernek mondta magát. Akadémiai mellőzéséről így írt Eötvös Lorándnak: „A keserűségnek nyoma sincs lelkemben. Ellenkezőleg, át vagyok hatva azon meggyőződéstől, hogy több elismerés jutott nekem osztályrésziül, mint amennyit megérdemeltem... a tudományos kutatás, a művészet és a természet szépségei által nyújtott nyugodt hármás gyönyöröket zavartalanul élvezhetem.”*

R. VÁRKONYI ÁGNES

(1928–2014)

* Elhangzott a Benda Kálmán által, 1993-ban Fraknói Vilmos születésének 150. évfordulóján szervezett konferencián. Megjelenései: *Liget* 7 (1994) 4. sz., 3–17; R. VÁRKONYI ÁGNES, *A tűz-vész tanúi* (Liget Könyvek), Budapest 1995, 34–52.

KÖSZÖNTŐBESZÉD

Centenárium emlékkonferencia

(Nagyvárad, 2024. május 2–3.)

Tisztelt Jelenlevők! Tisztelt X. Fraknói Akadémia!

Külön köszöntöm Tusor Péter professzor urat, aki nélkül ez a konferencia nem jöhetett volna létre. 2012-ben a Magyar Tudományos Akadémia Lendület-pályázatán egyháztörténeti kutatócsoport megalakítására és működtetésére nyert lehetőséget. Tanítványaiból és kollégáiból történész műhelyt hozott létre, amely azóta is működik. Időközben felvette a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport nevet, vállalván ezzel a Fraknói örökség ápolását és Fraknói kutatásainak folytatását, kiteljesítését. Köszönet érte.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A teológiát végzett, történelem–latin szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett Fraknói Vilmos (1843–1924) a dualizmus kori első történész nemzedék kiemelkedő alakja. Sokoldalúsága lenyűgöző. Áttekinthetetlen mennyiségű munkát hagyott maga után. Nem specializálódott sem egy korszakra, sem egy műfajra. A magyar történelem szinte valamennyi korszakával foglalkozott. A Szilágyi Sándor szerkesztette millenáris történetben ő dolgozta fel a Mátyás- és a Jagelló-kort.

Életrajzot írt Pázmány Péterről, Vitéz Jánosról, Bakóc Tamásról, Verbőci Istvánról és másokról. Bécsi levéltári kutatásai alapján egyértelművé tette, hogy Martinovics Ignác, a jakobinus mozgalom vezetője besúgó volt. Készített korszakokat átívelő munkákat is. Három kötetben feldolgozta Magyarország és a római Szentszék egyházi és diplomáciai kapcsolatait a kezdetektől a 17. század végéig. Megírta a főkegyúri jog történetét Szent Istvántól Mária Teréziáig, és külön oklevéltárban kiadta a téma forrásait.

De egészen egyszerű dolgok is érdekelték. 1900-ban egy horvát kutató a montecassinói apátságban megtalálta Szent László király (1077–1095) oklevelét, amelyet kollégája meg is jelentetett. Fraknói a következő évben megszerezte az oklevél másolatát, megjelentette fotóját, magyar fordítással együtt közölte szövegét és javította a horvát kiadás hibáit. Oklevelében Szent László király Szent Benedek ereklyét kért a montecassinói apáttól. Ebben a forrásban

olvasható a király önkritikus és megszívlelendő vallomása a hatalomról: „Bűnös ember vagyok, mivel a földi méltóság érdekeit a legsúlyosabb bűntények nélkül nem lehet előmozdítani”.

Ezzel eljutottunk Fraknoi Vilmos leginkább maradandó tevékenységéhez, a forrásfeltáráshoz és forráskiadáshoz. A vatikáni levéltár megnyitása lehetővé tette, hogy a mesterének és barátjának tekintett Ipolyi Arnoldddal együtt sorozatot indítsanak a gazdag római anyag magyar vonatkozásainak összegyűjtésére és kiadására. Így született meg a *Vatikáni Magyar Okirattár (Monumenta Vaticana Hungariae)* forráskiadvány sorozat. Ennek munkálatai győzték meg arról, hogy a hazai kutatásnak állandó római jelenlétet kellene biztosítani. E célból Rómában saját költségén történeti intézetet és önálló művészházat létesített. Veszprémiként nem hagyhatom említés nélkül, hogy az intézet első kiadványa, *A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára* (MREV) első kötete báró Hornig Károly veszprémi püspök költségén 1896-ban jelent meg. Az első kötetet még három követte. A könyvtáram díszét képező négykötetes művet gyakran használom, ha a veszprémi püspökséggel kapcsolatos munkán dolgozom.

A tudományos tevékenység mellett Fraknoi Vilmos számos adminisztratív, tudománypolitikai feladatot látott el. 1870-ben fiatalon a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. A II. osztály titkára, majd Arany Jánost követve az Akadémia főtitkára, majd másodelnöke lett. Közben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának (a mai OSzK) őre pozíciót is betöltötte. Számos szerkesztési és szervezési munkát végzett.

Hogyan volt mindenre ideje? Erről talán az a jelige árulkodik, amelyet a 18 éves korában készített, és az Akadémia által száz arannyal jutalmazott dolgozatára írt: *perdius et pernox*, vagyis: egész nap és egész éjjel. Nyilván nagy munkabírása és remek időbeosztása volt. Mindezt szerencsésen kiegészítette, hogy anyagi biztonságban élt, amikben jelentős része lehetett az általa élvezett egyházi javadalmaknak. 1878-ban elnyerte a nagyváradi *stallum litterariumot*, azaz irodalmi stallumot. A helyben lakási kötelezettséggel nem járó kanonokságot a 18. századtól kezdve azok kapták, akik jelentős irodalmi, tudományos tevékenységet végeztek. Később szentjobbi javadalmas apát lett. Kevésbé ismert, hogy itt a faluban 1911-ben 50 ezer korona költséggel leányiskolát építtetett, melynek fenntartását is vállalta, és az iskola vezetését apácákra, irgalmas nővérekre bízta.

Az 1916-ban alapított Szent István Akadémiának az intézmény tagjaként tetemes támogatást adott. Számára 2 millió koronás alapítványt hozott létre, és az akadémiát végrendeletében általános örökösévé tette.

Tisztelt Előadók!

Most Önök, a X. Fraknói Akadémia előadói következnek.

De előtte még elmondok egy régi történetet. Feljegyezték, hogy Bernát, a francia chartres-i iskola kancellárja valamikor 1100 táján gyakran mondogatta: „törpék vagyunk, akik óriások vállán ülünk, hogy többet és távolabbra láthassunk, mint ők.” Önök Fraknói nyomdokain járnak. Nem kétséges számomra, hogy többet is fognak látni és láttatni. Sok sikert kívánok.*

SOLYMOSI LÁSZLÓ

* Elhangzott a X. Fraknói Akadémia keretében Nagyváradon megrendezett „*Fraknói Vilmos püspök, nagyváradi kanonok, az MTA-főtitkára és a magyar történetkutatás*” c. tudományos konferencián, 2024. május 2-án. Vö. https://institutumfraknoi.hu/hirek/x_fraknoi_akademia_nagyvarad (2024. 08. 15.).

I.
FEJEZETEK
A FRAKNÓI-BIOGRÁFIÁBÓL

FRAKNÓI VILMOS SZÜLŐFÖLDJE ÉS CSALÁDJA

1898-ban, amikor a *Magyarország vármegyéi és városai* c. sorozat Nyitra vármegyét feldolgozó kötetét szerkesztették, a vármegyéhez való kötődése miatt Fraknói Vilmost is bevonták a nyitrai kötet szerkesztőbizottságának munkájába.¹ Őt kérték fel az előszó megírására is.

Az 1898. november 23-ára datált szövegben Fraknói a vármegyék szerepéről, Nyitra vármegye történelmi jelentőségéről, a magyar kereszténység kezdeteiről, a szláv–magyar együttélésről, a történelmi kutatások céljáról és a magyar állameszméről is kifejtette véleményét. Az előszó értékes betekintést enged gondolkodásába és jól rávilágít a korszak szellemiségére, jellegzetes szóhasználatára és magyar tudományos közgondolkodására is. Emellett személyes sorokat is megosztott röviden az olvasókkal és bensőséges szavakkal írt szülőföldjéről:

„Mikor ezt a kötetet – a vett kitüntető felhívásnak hódolva – szerény bevezető soraimmal megnyitom, szívemet megdobogtatják a kegyelet és ragaszkodás érzelmei, melyeket szülővármegyénk iránt mélyen meggyökerezve viselünk magunkban, úgy hogy varázskörükön belül maradunk akkor is, ha az életpálya esélyei korán elvezetnek és állandóan távol tartanak forrásuktól...”²

Szülfalujáról és családjáról sajnos nem közölt részleteket, inkább életútját vonta párhuzamba a számára oly kedves Pázmány Péter életpályájával és a szülőföldtől szintén távol kerülő, működését a Nyitra vármegyei Sellyén kezdő szónokot szólaltja meg a szülőföldjéhez való viszonyáról egy hosszabb idézetben.

¹SZIKLAY JÁNOS–BOROVSKY SAMU (szerk.), *Nyitra vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai), Budapest [1899], VI.

²FRAKNÓI, *Előszó*, Nyitra vármegye (*Fraknói-bibl.*, 386.a sz.), XI. A teljes szöveg újraközlése megtalálható a tanulmány függelékében.

A kötetben a híres Nyitra vármegyeiek között Fraknói Vilmos életrajzát külön is ismertették és méltatták munkásságát. A szerző azonban Fraknói születési helyeként a kötetben kétszer is Érsekújvárt jelöli meg, ami elírás lehet, hiszen a család csak később költözött oda.³

I. A SZÜLETÉS HELYE ÉS IDEJE⁴

Fraknói Vilmos születési helyével és idejével kapcsolatban az előbb említett elírás ellenére a róla megjelent számos visszaemlékezés és életrajzi szócikk egyöntetűen azt írja, hogy Frankl Vilmos néven 1843. február 27-én a Nyitra vármegyei Ürményben született, zsidó szülők gyermekeként.

Az esztergomi érsekség korabeli névtárai 1866-tól 1878-ig, nagyváradi kanonoki kinevezéséig, amíg az esztergomi főegyházmegye papjai közé tartozott csak a születés és a papszentelés dátumát tüntették fel a papok személyi adatai között, a születési hely megadását mellőzték.⁵ A születés helyét és apja nevét lexikográfiában az elsők között Szinnyei József publikálta 1894-ben a *Magyar írók élete és munkái* c. művében közölt, részletes tudományos műjegyzékkel ellátott életrajzi szócikkében. Majd Fraknói 1924. november 20-ai halálát követően például Tóth László szintén közölte az adatokat nekrológjában és az információk a sajtóban is megjelentek.⁶

Felmerül azonban a kérdés, hogy mi lehet ennek az adatnak a hiteles forrása, ha Frankl Vilmos 1843-ban zsidó szülők gyermekeként született Ürményben. Az ürményi zsidó születési adatokat azonban nem lehet megtalálni, mivel ezek a születési anyakönyvek jelenleg csak 1867-től vannak meg.⁷

³SZIKLAY–BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 277–278, 717. Az irodalmi és tudományos fejezetet Vende Ernő, a hírességekről szóló részt Dombay Hugó és Vende Aladár írta. Vö. uo., 721.

⁴Köszönöm a kutatás során nyújtott segítségét Bárány Zsófiának, Pallos Zsuzsannának, Szirtes Zsófiának és Hegedűs Andrásnak.

⁵Az esztergomi névtárak elérhetőek *online* az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár oldalán: <http://www.biblioteca.hu/schematismus/>.

⁶SZINNYEI, *Magyar írók*, III, 702; TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 98; *Fraknói Vilmos megbalt. 1843–1924*, Újság (22. évf.) 248. sz. 1924. november 21. 2.

⁷Az ürményi zsidó anyakönyveket a Nyitrai Állami Levéltárban (*Státny archív v Nitre*) őrzik. Az ürményi zsidó anyakönyvek regisztráció után *online* elérhetőek a [familysearch.org](http://www.familysearch.org) oldalon mikrofilmekről digitalizált formában: <https://www.familysearch.org/search/catalog/1062615>. A születési és házassági anyakönyv 1867-től, a halotti anyakönyv 1863-tól indul.

Az 1827. 23. tc. ugyan elrendelte, hogy az anyakönyvekről másodpéldányokat kell kiállítani, azonban a hivatalos anyakönyveket csak 1840 után kezdték el vezetni a zsidó hitközségek nagy részében, miután az 1840. 19. tc. elrendelte a kötelező anyakönyvezést a zsidó felekezetnek is. Ennek ellenére nem maradtak meg ebből az időszakból az ürményi zsidó anyakönyvek. Emellett érdemes tudni, hogy a zsidó közösségeknek volt belső nyilvántartása. A zsidó fiúkat a születés után nyolc napon belül a szokásoknak megfelelően körül kellett metélni, amelyről a zsidó közösségek úgynevezett *mobel* könyveket vezettek. Ezek tartalmazták az újszülött fiúnak és apjának a héber nevét, valamint a gyermek körülmetélésének időpontját. A héber nyelven írt könyvekben a zsidó liturgikus naptár szerint végezték a datálást.⁸ Sajnos *mobel* könyvek sem maradtak fenn Ürményből, pedig 1820-ban zsinagóga épült a településen.⁹

Berzeviczy Albert 1927-es emlékbeszédében báró Forster Gyula kutatásai alapján már részletesebb adatokat közölt, mindkét szülő nevét és az 1845-ös keresztelés adatait is ismertette, de a forrást nem jelölte meg pontosan. A lábjegyzet viszont arra enged következtetni, hogy az ürményi katolikus keresztelési anyakönyvből származnak Forster báró adatai.¹⁰

A Fraknói személye körül kialakult tisztelet és emlékezete még inkább ráirányította a figyelmet családjára és szülőfalujára. Mártonvölgyi László felvidéki magyar jogász, nyitrai ügyvéd és újságíró¹¹ 1938-ban ellátogatott Nyitráról a közeli Ürménybe, és a helyiektől arról érdeklődött, hogy mire emlékeznek a nagy történetíró családjával kapcsolatban. Az ürményi idős zsidókkal is beszélt, akik emlékeztek a katolizált zsidó orvos, Frankl Sándor és felesége történetére, melyet azonban legendás elemekkel színezték ki. A történet szerint a feleség vallásos zsidó volt és ősei hitét haláláig megtartotta, mivel azonban szerette férjét, mellette maradt a vallásváltás ellenére is. Ezért azonban isteni büntetés lett a sorsa és első gyermeke, Vilmos születésekor meghalt. A tragédia miatt a gyermeket Esztergomban keresztelték meg. Mártonvölgyi a zsidó anyakönyvben kezdte a kutatást a legendás elemek megcáfolására. Miután azonban a zsidó anyakönyvvel nem járt sikerrel – sajnos nem jegyezte fel, hogy az anyakönyvek mikor kezdődtek –, felkereste a helyi plébániát is és

⁸FROJIMOVICS KINGA, *Magyarországi zsidó anyakönyvek* (Hungaria Judaica 21), szerk. Komoróczy Géza, Budapest 2007, 14–16.

⁹SZIKLAY-BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 102.

¹⁰BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 5.

¹¹Mártonvölgyi (Martincsek) László (1910–1984) Nyitrán működő ügyvéd, újságíró, helytörténész. Vö. SZEBERÉNYI ZOLTÁN, *Mártonvölgyi László halálára*, Irodalmi Szemle 28 (1985) I. sz., 64–65.

a katolikus anyakönyv adatai alapján részben sikerült kiigazítani a legendás történetet. A helybéli öregek elmondása alapján ráadásul hosszas keresés után sikerült megtalálnia azt a házat is, amelyben Frankl Sándor lakott a családjával. A templomtól nem messze lévő házat, a helyiek akkor Liska-féle házként ismerték. Mártonvölgyi először a *Nyitra vármegye* c. újság címlapján közölte beszámolóját, majd a *Zarándokúton a Kárpátok alatt* c. könyvében is publikálta a Híd könyvsorozatában, amelyben fotót is közzétett Fraknói Vilmos szülőházáról. Írása rövidítve 1939-ben a *Híres nyitraiak* c. kötetben is megjelent.¹² Az 1938-ban megjelent nyitrai cikket az *Egyenlőség* c. zsidó lap is szemlétette és értékes adatokkal egészítette ki Fraknói édesanyjára, Gerstl Johannára vonatkozóan. Az Országos Levéltár kancelláriai iratai között fennmaradt két per irait ismertették röviden. 1841-ben Gerstl Johanna és testvére Bernát pereskedtek egymással, 1845-ben pedig Gerstl Bernát Adler Ignáccal keveredett perbe.¹³

Mártonvölgyi publikációiból tudható, hogy a döntő adatot Fraknói születési időpontjára vonatkozóan az ürményi katolikus kereszteleési anyakönyv 1845. szeptember 12-ei bejegyzése őrizte meg. Itt szerepel ugyanis a születés dátumaként 1843. február 27., a születés helyével kapcsolatban azonban itt sem szerepel információ.¹⁴

Az anyakönyvi források hiányossága ellenére több közvetett forrást is lehet találni, amely azt támasztja alá, hogy Fraknói valóban Ürményben született. Természetesen előfordulhatott, hogy 1843-ban máshol született, és 1845-ben Ürményben csak megkeresztelték, ez azonban nem valószínű. Ha más településen született volna, valószínűleg feltüntették volna, de ezt nem tették meg a vele együtt megkeresztelt lánytestvéreinél sem.

Édesapja Frankl Sándor 1828-ban Ürményben lakott, amint ez az 1828-as országos összeírás ürményi adataiból kiderül.¹⁵ Édesanyja, Gerstl Johanna

¹² MARTONVÖLGYI LÁSZLÓ, *Ürményből az Akadémiáig. Fraknói püspök életregénye*, Nyitra vármegye 29 (1938) 34. sz. (augusztus 26.), címlap; Uő, *Zarándokúton a Kárpátok alatt*, Nyitra [1938], 114–118; Uő, *Fraknói Vilmos püspökről*, *Híres nyitraiak*, Nyitra 1939, 6–8.

¹³ *Fraknói püspök zsidó édesanyja*, *Egyenlőség* 58 (1938) 40. sz. (október 6.), 9.

¹⁴ Az ürményi plébánia kereszteleési anyakönyve 1843–1858, 54. Az anyakönyvet a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. Online elérhető a *familysearch.org* oldalon: 2345364/3 mikrofilm, 5223327. sz. képcsoport, 534. felvétel.

¹⁵ Vö. az 1828. évi országos összeírás adatait, MNL-OL W 21-6-N-26. Nyitra vármegye, 423 (Ürmény). Az összeírás mezővárosnak (*oppidum*) nevezi a települést, 336 családfőt és összesen 781 személyt számolt össze. Az Országos Levéltár által készített és 2022-ben interneten publikált adatbázis a következő címen érhető el: <https://adatbazisokonline.mml.gov.hu/adatbazis/az-1828-evi-orszagos-osszeiras>. (2024. 05. 12.)

1841-ben a Nyitra város közvetlen szomszédságában fekvő, régi és jelentős zsidó közösséggel bíró Párutca helységben lakó testvére, Gerstl Bernát ellen indított perének dokumentumaiban szintén fontos információk találhatóak. 1841 januárjában az uralkodónak címzett levelében Frankl Sándor hitvesének nevezi magát, leírja, hogy esküvője tavaly volt, és most mivel éppen gyermeket vár, nem tud személyesen megjelenni a bíróságon. Megemlíti azt is, hogy férje a helyi uradalom orvosaként dolgozik. A levele mellé több iratmásolatot is csatolt, többek között testvére, Gerstl Bernát által neki és férjének írt levelek másolatait, amelyeket Ürményben Wiener Izsák és Beretzky Imre vármegyei esküdt hitelesített.¹⁶ Ezek a közvetett adatok mind arra utalnak tehát, hogy a szülők Ürményben laktak az 1840-es évek elején, következésképpen Fraknói Vilmos valóban ott született.

2. KERESZTSÉGE

Az ürményi plébánia 1843–1858 közti kereszteltek anyakönyvének 54. lapján, Szent Mihály hava, azaz szeptember hónap megkereszteltjei között, 1845. szeptember 12-nél három gyermek keresztelési adata szerepel magyar nyelven. Mindhárom gyermek apja Frankl Sándor római katolikus uradalmi orvos, anyjuk pedig Gerstl Johanna, akinek vallását héber megnevezéssel jelölték. A szülők lakóhelye Ürmény. Frankl Karolina 1841. június 22-én született, aki a keresztségben a Mária nevet kapta. A második gyermek Frankl Vilmos, aki 1843. február 27-én született és a keresztségben a János nevet kapta.¹⁷ Frankl Terézia 1844. április 3-án született, aki a keresztségben a Franciska nevet kapta. Mindhárom gyermeknél szerepel, hogy héber, azaz hogy zsidó vallásban születtek. A gyerekek keresztszülei gróf Hunyady János úrfi és Hunyady Mária grófkisasszony voltak, akiknek a keresztnévét

¹⁶ MNL-OL MKL Acta generalia (A 39), a. iratok, 1841/6182.

¹⁷ Az ürményi plébánia kereszteltek anyakönyve 1843–1858, 54. (online elérést lásd 14. lábjegyzet). A bejegyzés átírása: „Krisztus Urunk születése után 1845 / Hó, Nap: Szent Mibály hó, 12. / A Kereszteltnek Neve és Törvényszerűsége: *Vilmos, szül. mint Héber, 27. Febr. 1843. Vilmos János, törvényszerű* / Az atya és anyja Vezeték- és Keresztneve, Hitvallása: *Frankl Sándor R. Kath., Gerstl Johanna Héber* / Az atya és anyja Polgári állása és Lakhelye: *uradalmi orvos, Ürmény* / A Keresztszülék Vezeték- és Keresztneve: *Gróf Hunyady János úrfi, Grófkisasszony Hunyady Mária* / Keresztelő: *ugyanaz* (kettővel előbb: Plébános).

meg is kapták. Az ürményi plébános ekkor Márkly József volt, ő keresztelte meg a Frankl gyerekeket.¹⁸

A keresztelést az egyházi előírások szerint a plébániatemplom keresztelőkútjánál (*fons baptismalis*) kellett végezni, csak kivételes esetekben lehetett ez alól felmentést kérni és magánháznál végezni. Ennek megfelelően Frankl Vilmost testvéreivel együtt az 1721-ben épült, ma is álló ürményi Szent László-templom keresztelőkútjánál keresztelték meg.¹⁹

A meg nem keresztelt szülők – amelyek közé értelemszerűen a zsidók is tartoztak – gyermekeinek keresztelésére szigorú szabályok vonatkoztak. 7 éves kor alatt mindkét zsidó szülő beleegyezése kellett a gyermek kereszteléséhez. E nélkül tilos volt megtenni, ha mégis megtörtént, azt szigorú szankciókkal sújtották. A megkeresztelt gyermek katolikus nevelésére külön gondot kellett fordítani, ami azt jelentette, hogy nem maradhatott a szüleinél, hanem katolikus környezetben kellett nevelni. A szülőknek ebbe is bele kellett egyezniük. 7 és 14 éves kor között csak az uralkodó, 14 és 18 év között csak az országos hatóság engedélyével volt rá lehetőség. 18 év fölött viszont szabadon dönthetett a kereszttség és a katolizálás mellett egy zsidó fiatal, ráadásul a kereszténnyé lett zsidó férfi minden 7 évnél nem idősebb gyermeke is megkeresztelendőnek minősült.

Tekintettel arra, hogy a Frankl gyermekeket 7 éves koruk előtt keresztelték meg, egyik szülőjüknek katolikusnak kellett lenni, hogy a családdal maradhassanak. A gyerekek keresztelőjére következőképpen az édesapa katolizálása után került sor. A korábbi katolizálás ténye az anyakönyvből is kiderül. Frankl Sándornak a keresztelésekor ugyanis vállalni kellett, hogy katolikus életvitel szerint él, amellyel együtt járt, hogy gyermekeit is katolikus módon neveli. Megkeresztelkedésével egyébiránt jogot szerzett arra, hogy gyermekeit akár felesége ellenkezésére is megkereszteljék.²⁰

¹⁸ Az ürményi plébánia kereszteltek anyakönyve 1843–1858, 54 (*online* elérését lásd 14. lábjegyzet); NÉMETHY LAJOS, *Series parochiarum et parochorum Archi-dioecesis Strigoniensis*, Esztergom 1894, 298, 765.

¹⁹ SZEREDY JÓZSEF, *Egyházjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra II*, Pécs 1874, 968–969, 973–974; SZIKLAY-BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 102.

²⁰ SZEREDY, *Egyházjog*, 972; HANUY FERENC, *A kereszttség kiszolgáltatása az egyházjog és a magyar közjog szempontjából*, Pécs 1903, 13–19. A nem keresztény szülők gyermekeinek kereszttségére vonatkozóan 1845-ben XIV. Benedek pápa *Postremo mense* (1747. február 28.) és *Probe te meminisse* (1751. december 15.) kezdetű bullái voltak érvényben. Vö. *Bullarium Benedicti XIV.*, Romae 1760, II. 28. bulla és III. 54. bulla. – A szülői engedély nélküli keresztelés és a katolikus nevelés

A keresztség sok zsidó család számára a környezethez való alkalmazkodást és az asszimilációt szolgálta. Az áttérések a korszakban a zsidó közösség ellenállása és megvetése miatt nem voltak jellemzőek, ennek ellenére több példa is adódott az elit köreiből a keresztség felvételére már az 1830-as és 1840-es években is.²¹

3. SZÜLŐFALUJA

Ürmény (szlovákul Mojmirovce, korábban Urmin) Nyitrától 13 km-re délre található település. 1843-ban Nyitra vármegye része volt, vásártartással bíró mezőváros.²² Első írásos említése Martirius esztergomi érsek 1156-os oklevelében található „Ylmer” alakban.²³ Legrégibb földesura az Ürményi család volt, itt született 1741-ben Ürményi József országbíró. Később a Bossányiak, a Tarnóczyak és a Hunyadyak is birtokot szereztek a településen.²⁴ A 18. században a Hunyady család grófi ága itt építette ki birtokközpontját és kezdett bele az uradalmi gazdaság fejlesztésébe. A munkára Appel Károly württembergi származású jószágigazgatót szerződtették 1797-ben. Gróf Hunyady József híres merinói juh és lótenyészetet alapított itt segítségével. A gróf mintagazdaságának csodájára jártak, a szaklapok is foglalkoztak vele.²⁵ 1814 és 1821 között a birtokához tartozó keszi síkon országos hírű lóversenyeket rendezett. Gróf Széchenyi István 1828-ban „*A Lovakról*” c. könyvét gróf Hunyady József emlékének ajánlotta. Csekonics József munkásságára is nagy hatással volt Hunyady gróf ürményi ménese.²⁶

biztosítása közti feszültség miatt robbant ki az 1850-es években zajló híres Mortara-ügy. Edgardo Mortara zsidó kisfiút elvették szüleitől, miután kiderült, hogy csecsemő korábban titokban megkeresztelték.

²¹ KONRÁD MIKLÓS, *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*, Budapest 2014, 184–187 és 254–342.

²² VÁLYI ANDRÁS, *Magyar országnak leírása III*, Buda 1799, 571.

²³ MNL-OL DF 238 264 (PL Esztergomi Székeskáptalan Magánlevéltára, Acta radicalia).

²⁴ Az Ürményi és Hunyady család történetére vonatkozóan lásd: SZIKLAY-BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 691, 692–693, 705; *Magyar Lexikon XV*, Budapest, 1884, 486–487.

²⁵ SZIKLAY-BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 337–338, 312–313; LUMNICZER JÓZSEF, *Ürmény gazdasági tekintetben*. A cikk négy részletben jelent meg a *Gazdasági Lapok* 1850-es februári számaiban: 13. sz. (1850. február 14.), 191–199; 14. sz. (1850. február 17.), 200–212; 15. sz. (1850. február 21.), 227–234; 16. sz. (1850. február 24.), 239–245.

²⁶ *Révai Nagy Lexikona XVII*, Budapest, 1925, 420–421; REZEK ROMÁN, *Az első magyar lóverseny*, Nemzeti Újság, 1927. április 15., 14.

A Hunyady család 1720-ban kastélyt épített a település központjában, amely azonban 1866-ban leégett és új stílusban építették újjá, ahogy főbb vonásaiban ma is látható. A kastélyhoz nagy park tartozott és az épület közelében külön lovagló teret is kialakítottak. A község főterén áll a Szent Lászlónak szentelt katolikus templom, amely 1721-ben épült és a Hunyady család kegyurasága alá tartozott. Az egyemeletes plébániaépület az út túloldalán található. A mezővárosban a többségi szlovák lakosság mellett magyarok, németek és zsidók is laktak. Ahogy fentebb már említésre került, Ürményben 1820-ban a zsidó közösség zsinagógát épített.²⁷ A gazdag múltra vonatkozóan a Hunyady család ürményi levéltárában találhatóak további értékes adatok, amelyet ma a Nyitrai Állami Levéltárban őriznek.²⁸

Frankl doktor tehát egy virágzó gazdasági központban vállalt munkát, amikor uradalmi orvosnak érkezett Ürménybe és gyermekei is egy inspiráló közegeben nőttek fel a Hunyady család birtokán.

4. SZÜLEI

Fraknói Vilmos zsidó szülei különböző utakon kerülhettek a Magyar Királyság területére, majd pedig Ürménybe. Édesanyja rokonsága már régebben az országban élhetett, a Gerstl családnév nyugat-magyarországi előfordulása ugyanis gyakorinak mondható. A nagybirtokos arisztokrácia támogatásának köszönhetően nagy számban fogadtak be zsidókat az ország nyugati határvidékén lévő uradalmakba.²⁹ Édesapja viszont a 19. század elején vándorolhatott be az örökös tartományokban, továbbá Cseh- és Morvaországban, valamint Sziléziában érvényben lévő korlátozások miatt. III. Károly magyar király 1726-os rendelkezése szerint az említett területeken csak az elsőszülött fiúgyermeknek volt engedélyezve a házasság és a családalapítás, amellyel korlátozta családfők számát. Az engedélyt a legidősebb fiú örökölte. A törvényt csak Ferenc József helyezte hatályon kívül 1849-ben. A morvaországi zsidó fiatalok ezért Magyarország irányában is keresték maguknak az életlehetőséget, sokan a déli vármegyékbe költöztek, a magyar területekre ugyanis nem vonatkozott a tilalom. Az 1735–1738. évi összeírásban a Magyar Királyság területén élő zsidók

²⁷SZIKLAY–BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 102–103.

²⁸BORSA IVÁN, *A csehszlovák állami levéltárak új szervezete*, LSz 12 (1962) 3–4. sz., 155–159, 157.

²⁹A kérdést részletesen ismerteti KOMORÓCZY GÉZA, *A zsidók története Magyarországon. I: A középkortól 1849-ig*, Pozsony 2012, 587–641.

több mint harmada morvaországi származásúnak mondta magát. A legtöbben Nikolsburgból érkeztek és Nyitra vármegyében is számos birtokon és településen megjelentek.³⁰

Frankl Sándor nevével már 1828-ban találkozhatunk a nagy országos összeírás adatsoraiban. Ürmény mezőváros összeírásában a 272. sorszám alatt szerepel a neve, mint honorácior, azaz tekintélyes, közhivatalt viselő közrendű személy. A megjegyzés rovatban feltüntetik, hogy okleveles sebész (*chirurgus diplomaticus*) volt, azaz az orvosnál alacsonyabb képzettségű seborvos. Lakása egy magánháznál volt, ami a pontatlan leírás ellenére feltehetően az előtte 271-es sorszámmal szereplő Neubrunn Mózes magánháza lehetett. Itt egy házatlan zsellérral (*subinquilinus*) és egy szolgálólánnyal (*ancilla*) élt együtt, családja még nem volt.

Az 1828-as országos összeírásban több helyen is találkozhatunk Frankl névvel, túlnyomó többségében zsidó férfiakkal kapcsolatban, nagyobb zsidó közösség tagjaként. Sopron, Pozsony, Vas, Veszprém vármegyék mellett a Felvidéken Nyitra és Trencsén vármegyékben, emellett Pesten, Óbudán és az ország déli területén Torontál vármegyében és Neoplanta (későbbi nevén Újvidék) városában írtak össze Frankl nevezetű zsidó családfojtak.³¹ A felsorolt települések általában nagybirtokokhoz köthetőek vagy a betelepítésekhez és a kereskedelmi központokhoz kapcsolódnak.³²

Frankl Sándor, miként láthattuk, idővel megkeresztelkedett, az ürményi katolikus anyakönyv 1845-ös bejegyzésében katolikusként szerepel. A hatályos egyházi előírások szerint mivel felnőtt keresztségről volt szó, hitoktatásban kellett részesülnie a keresztség előtt és hat kritériumnak kellett megfelelnie. A keresztelendőek szándékának hivatalos vizsgálatát a plébános végezte.³³

³⁰ KOMORÓCZY, *A zsidók története Magyarországon*, 600–602.

³¹ Vö. Az 1828. évi országos összeírás adatait: MNL-OL W 21-6-N-26. Az Országos Levéltár által készített és 2022-ben interneten publikált adatbázis a következő címen érhető el: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1828-evi-orszagos-osszeiras>. (2024. 05. 12.)

³² A *Magyar–Zsidó Oklevéltár* kötetiben néhány helyen felbukkan a Frankl név a 17. és 18. században Bécs, Belgrád, Nikolsburg, Köpcsény, Sopron, Pozsony és Óbuda kapcsán. Vö. MZsO 2. 219–220; MZsO 6. 191, 196; MZsO 7. 45, 771–772; MZsO 9. 182, 315, 325–326, 332–336, 346–477; MZsO 10. 482–484; MZsO 11. 59, 317–318. Az egyik legérdekesebb Frankl Jakab személye, aki 1692-ben I. Lipóttól tartozásai törlesztésére haladékot kapott, mivel a hadsereg beszállítójaként török fogságba esett és a nagy váltságdíj kifizetése kimerítette az erőforrásait (MZsO 2. 219–220).

³³ HANUY, *A keresztség kiszolgáltatása*, 6–13. A hat feltétel: nem volt megkeresztelve, szabad elhatározásból kéri, vállalja, hogy a keresztség után katolikus életvitelt folytat, nem világi célből kívánja a keresztséget, a katolikus hitben eléggé jártas és személyes bűnök feletti tökéletlen bánatot gyakorol. BÁNK JÓZSEF, *Kánoni jog I*, Budapest 1960, 412.

Frankl Sándor megkeresztelkedésére feltehetően Gerstl Johannával 1840-ben kötött házasságát követően kerülhetett sor. Ugyanis ha már a házasságkötés előtt részesült volna a keresztségben, akkor a valláskülönbség (*cultus disparitas*) akadályá állt volna fenn. A valláskülönbség egy katolikus és egy meg nem keresztelt személy között áll fenn, amely a katolikus hitre való veszély miatt bontó akadálynak minősült az egyházjog szerint. A bontó akadály nem csak tiltja az ilyen házasságot, hanem ha mégis megkötnék, érvénytelenné is teszi. Ez az akadály csak akkor szűnt volna meg, ha a felesége is megkeresztelkedett volna, vagy szigorú feltételek mellett magától a pápától kérnek felmentést.³⁴

Valószínűbb tehát, hogy Frankl Sándor 1840 után, a zsidó szertartás szerinti esküvő után keresztelkedhetett meg, de ennek nyomát nem találni az ürményi kereszteltek anyakönyvében. A keresztelés időpontja talán tovább szűkíthető azzal, hogy harmadik gyermekük, Terézia, aki 1844. április 3-án született, héberként van feltüntetve az 1845-ös keresztelésekor, tehát születésekor nem keresztelték meg. A „megtérők” anyakönyvét 1850–1854 között vezették Ürményben, amely azonban a protestáns felekezetekből katolikussá lett, tehát már megkeresztelt személyek adatait tartalmazza.³⁵ Frankl doktor keresztelése nem szerepel az érsekújvári plébánia 1836–1847 közti kereszteltek anyakönyvében sem.³⁶ Katolizálásának hátterében Mártonvölgyi szerint munkaadói, a Hunyady grófok igénye állhatott.³⁷

Frankl Sándor fiatal felesége, Gerstl Johanna 1845-ös halála után tíz évig özvegyen élt. Karolina, Vilmos és Terézia mellett az 1845-ben született Imre felneveléséről is gondoskodnia kellett. A negyvenes évei végén járó, megözvegyült orvosnak valószínűleg megkönnyebbülést jelentett, amikor Vilmos fiát

³⁴ SIPOS ISTVÁN, *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint*, Pécs 1928, 77, 183–191, különösen 188–189. A keresztéletlen félnek ígéretet kellett tenni, hogy házastársát hittagadásra nem csábítja, a vallásgyakorlatban nem akadályozza, gyermekeiket katolikus módon nevelik, nem mennek rabbi elé házasságkötés céljából.

³⁵ Az ürményi plébánia keresztelési anyakönyve 1816–1842, 312–354; ürményi plébánia keresztelési anyakönyve 1843–1858, 1–54; ürményi plébánia megtértek anyakönyve 1850–1854. Az anyakönyveket a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. Mikrofilmszám: 2345364/2–3, 2347842/1 a *familysearch.org* oldalon az 5223327 csoportszám alatt 346–368, 507–535 felvételek. Az anyakönyv folytatása 1855–1858-ig, 265a–338b oldalszámig: 2347842/1 mikrofilm, 5223330. sz. képcsoport, 74–147. felvétel; az anyakönyv végén szereplő kiegészítések 340–347. oldal, 148–152. felvétel. Sajnos utóbbiakban sem szerepel Frankl Sándorra utaló adat.

³⁶ Az érsekújvári plébánia kereszteltek anyakönyve 1836–1847, 119–317, 391–400; szintén a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. A *familysearch.org* oldalon: 2375943/2, 5223444. sz. képcsoport, 385–485, 526–532. felvétel.

³⁷ MÁRTONVÖLGYI, *Zarándokúton*, 115.

felvették az esztergomi bencés gimnáziumba, majd a nagyszombati érseki főgimnáziumba és konviktusba. Hasonlóképpen fogadhatta fia döntését, amikor az alapos gimnáziumi képzés után Vilmos a papi pályát választotta, és 1856-tól Nagyszombatban, 1858-tól pedig Pesten lett papnövendék.³⁸

1855-ben Sándor azonban újra megházasodott, és az érsekújvári érseki uradalmi kocsmáros, Wittigschlager György megözvegyült leányát, Julianna Erzsébetet vette el feleségül.³⁹ Esküvőjük 1855. február 15-én volt Tornócon (Trnovec nad Váhom) a katolikus templomban. Frankl Sándor 56 éves özvegy *chirurgus* és Wittigschlager Julianna 35 éves özvegy kötöttek házasságot, akik Érsekújváron a 165-ös számú házban laktak. Az esketést Squor Gáspár úrményi plébános végezte, az esküvői tanúk Csergeő Flórián tornóci plébános és Kupka Ferenc kisbérlő (*colonus*) voltak. A házassági előzetes háromszori hirdetés alól felmentést kaptak, valamint elbocsátó levelet a lakhelyük szerint illetékes Csernak József érsekújvári plébánostól. Az adatokból látható, hogy az esküvőt diszkrétén kezelték a helyi plébánosok együttműködésével. Választásuk azért eshetett Tornócra, mert a Hunyady család uradalmához tartozott és távol volt azoktól a településektől, ahol egykor éltek. Frankl Sándor ekkor már Érsekújváron az érseki uradalom orvosa volt.

A tornóci katolikus anyakönyv legérdekesebb bejegyzése Frankl Sándor származásával kapcsolatos, amely szerint 1799 körül a morvaországi Kremsier (Kroměříž) városában látta meg a napvilágot.⁴⁰ Kromeriz Közép-Morvaországban, Csehországban található. A helyi zsidó közösség a legrégebbiek közé tartozik Morvaországban. Az olműtzi püspök 1322-ben engedélyezte, hogy egy zsidó települjön le a városban. 1689-ben Kromerizt Mikulov (Nikolsburg) után a legfontosabb és legtehetősebb morva zsidó közösségnek tartották. A helyi zsidóság a 18. század folyamán azonban elszegényedett és sokan elhagyták a várost. A kromerizi zsidó anyakönyvek jelenleg Prágában a zsidó múzeum

³⁸Tanulmányai is jól követhetőek az esztergomi névtárakban, az 1856. évi kiadásban a nagyszombati konviktus, az 1857. éviben a nagyszombati papnevelő, az 1859. éviben a Központi Szeminárium szerepel, ahová 1858-ban került. <http://www.bibliotheca.hu/schematismus/>. (2024. 04. 10.) Részletesebben lásd e kötet következő tanulmányát (I/2).

³⁹Az érsekújvári plébánia kereszteltek anyakönyve 1808–1835, 449. Az anyakönyvet a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. A famsearch.org oldalon elérhető: mikrofilmszám 2375943/1, 5223444-es sz. képcsoport, 105. felvétel.

⁴⁰A tornóci plébánia házassultak anyakönyve 1832–1906, 49–50. Az anyakönyvet a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. A famsearch.org oldalon elérhető: mikrofilmszám 2430348/1, 4630331-es sz. képcsoport, 555. felvétel.

archívumában található, ahová 1942-ben a zsinagóga felszerelésével együtt kerültek.⁴¹

Frankl Sándor nem érthette meg Vilmos fia pappá szentelését, amely 1865. július 23-án történt. 1865. április 13-án este fél 10-kor hunyt el négyheti szenvedés után tüdővészben, az anyakönyv szerint 68 évesen, Érsekújváron, a 165-ös számú házban. Neve mellé a következőt írták: római katolikus orvos, Wittingshlager Julianna férje, az érsekprímási uradalom orvosa.

Frankl Sándort a halotti anyakönyv bejegyzése szerint 1865. április 15-én délelőtt 10 órakor a Babka elnevezésű temetőben temette el Rendek József esperesplébános.⁴² A temetőt 1933-ban felszámolták és a maradványokat máshová szállították. Sírköve valószínűleg ekkor semmisülhetett meg.⁴³ 1865. április 14-én kelt gyászjelentését két nyelven, magyarul és németül adták ki, ahol családtagjainak nevét is felsorolták. A nyomtatvány szerint a gyászmisét április 18-án reggel 9 órakor tartották a helyi plébániatemplomban.⁴⁴

Gyászszal terhelte nap volt tehát a 23. évében járó Frankl Vilmos számára a július 23-ai esztergomi papszentelés, amelyet már egyik szülője sem érthetett meg.

* * *

Fraknói édesanyjáról, Gerstl Johannáról az ürményi zsidó temetőben a mai napig meglévő német nyelvű sírkőről tudható, hogy 1814. április 13-án született és 1845. október 24-én, 31 évesen hunyt el. A szöveg Frankl Johanna néven említi, születési helyét nem tünteti fel.⁴⁵

Gerstl Johanna valószínűleg a házasság révén került Ürménybe, ugyanis 1828-ban az országos összeírás adatsorai a községben még nem említenek Gerstl

⁴¹ *Encyclopedia Judaica*, 2007, *ad vocem*; *Archives of the Jewish Museum in Prague*: www.jewish-museum.cz. A források leírása: *Yerusha, European Jewish Archiv Portal adatbázisban*: <https://www.yerusha-search.eu/viewer/metadata/JMP-0715/1/>. (2024. 04. 11.)

⁴² Az Érsekújvári plébánia halottak anyakönyve 1865–1873, 6 a-b, 71. bejegyzés. Az anyakönyvet a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. A *familysearch.org* oldalon elérhető: mikrofilmszám 2375950/3, 5223451 sz. képcsoport, 412. felvétel.

⁴³ PRÁZNOVSZKY MIKLÓS, *Állj meg, ember...*, *Érsekújvári hadisírok*, Érsekújvár 2013.

⁴⁴ Az OSzK Pannon Digitális Egyesített Archívum (PANDEA), Tematikus Gyűjtemények, Gyászjelentések adatbázisa elérhető a következő címen: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>. Frankl Sándor gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/246540>. (2024. 04. 14.)

⁴⁵ A felirat német szövege a következő: „*Johanna Frankl geboren den 13ten april 1814 und ist gestorben den 24sten oktober 1845*”.

nevű zsidó családot, valamint a Nyitra melletti Parucza (Párutca) községben, ahol jelentős zsidó közösség élt és testvére, Gerstl Bernát is később lakott, csak egy hasonló nevű családot említenek Gerschl néven.

A Gerstl név az országos összeírás alapján készült adatbázisban kevés helyen ugyan, de jól körülhatárolható módon feltűnik. A Sopron vármegyei Nagymarton, Németkeresztúr és Kabold településeken, továbbá Pest, Buda és Óbuda, valamint Neoplanta (Újvidék) zsidó közösségeiben találkozunk Gerstl zsidó családnévvel.⁴⁶ Ezek közül figyelemre méltó három település: Nagymarton, Németkeresztúr és Kabold, amelyek az Esterházy család fraknói ágának birtokát képezték, zsidó közösségeik a hercegi család védelme alatt álltak és a hét kiváltságos zsidó hitközség, a Schewa Kehilot (Boldogasszony, Kabold, Kismarton, Köpcsény, Lakompak, Nagymarton, Németkeresztúr) közé sorolták őket. Ezek a hitközségek kiváltságaik, gazdagságuk, vallásosságuk és kultúrájuk révén a legtekintélyesebbek közé tartoztak és messze földön híresek voltak.⁴⁷ A Gerstl név évszázadokkal korábban is felbukkan számos alkalommal a levéltári forrásokban. A Magyar Királyság nyugati határvidékén már a 15. században találkozhatunk Gerstl névvel, 1434-ben Pozsonyban, 1497-ben Sopronban. 1526-ban Sopronban háztulajdonnal is bírt egy Gerstl nevű zsidó. A 16–18. századig pedig az 1828-as összeírásban is említett települések mindegyikén.⁴⁸

Frankl Vilmos édesanyja talán erről a vidékről származott, amely hatással lehetett a későbbi névválasztására is. 1874-ben, amikor Fraknóira magyarosította a nevét, talán édesanyja szülőföldje is a szeme előtt lebegett.

Gerstl Johanna 1845 októberében szülte meg negyedik gyermekét, Frankl Imrét, akit 1845. október 4-én keresztelt meg Squor Gáspár ürményi káplán. Az édesanyja a gyermek születése után nem sokkal, 1845. október 24-én halt

⁴⁶Vö. 1828. évi országos összeírás, MNL-OL W 21-6-N-26. Sopron vármegye, 94. Kabold, 150. Nagymarton, 154. Német-Keresztúr. <https://adatbazisokonline.mml.gov.hu/adatbazis/az-1828-evi-orszagos-osszeiras>. (2024. 04. 30.)

⁴⁷MZsL 36r. A kismartoni Esterházy kastély kiállításán külön részleget alakítottak ki a hercegi család védelmét élvező zsidóság történetének bemutatására: <https://esterhazy.at/hu/kiallitasok/schewa-kehilot>. (2024. 04. 30.)

⁴⁸MZsO 1. 464–465; MZsO 2. 526; MZsO 5/2 348. A további adatok: MZsO 1. 416–418, 420–421, 479, 494; MZsO 2. 102–106, 124–126, 437; MZsO 3. 700–703, 722–725; MZsO 5/1 140, 221, 340–342, 346–7, 472; MZsO 5/2 21–23, 234, 340, 398–99; MZsO 6. 27, 36–7, 60, 237, 429, 443; MZsO 7. 145, 282, 320, 322, 348, 354, 442, 518, 528, 536, 538, 702, 704, 716; MZsO 8. 90, 142–145, 237–8, 242–3; MZsO 9. 83, 212, 310–311, 319–320, 322–323; MZsO 10. 104; MZsO 14. 235–7, 295, 371, 457–458.

meg, feltehetően a szülés során kapott fertőzésben. Így a korábban említett ürményi legenda részben igazolódott, csak nem az első, hanem a negyedik gyermek születése okozhatta a mindössze 31 éves Gerstl Johanna halálát.⁴⁹

Mártonvölgyi László megemlíti beszámolójában, hogy Fraknói szeretettel gondolt édesanyjára, és gondoskodott az ürményi zsidó temetőben lévő sírjáról. Reb Lichtenstern tudós rabbihoz pénzküldeményeket juttatott el Ürménybe, hogy a sírt jó karban tartsák.⁵⁰

5. TESTVÉREI, ROKONSÁGA

Testvéreiről és rokonságáról szintén találunk elszórt adatokat. Frankl Sándor gyászjelentése felsorolja mostohaanyja, Frankl Sándorné Wittigschlager Julianna mellett testvéreit: Kestranek Jánosné Frankl Karolinát, Frankl Teréziát és Frankl Imrét. Vejét, Kestranek János vasúti állomásfőnököt és gyermekeit, Kestranek Johannát, Marit, Vilmost és Károlyt. Frankl Vilmost esztergom-megyei alszerpapnak és tanárnak titulálják.⁵¹

Kempelen Béla a magyarországi zsidó családokról szóló könyvében részletesen ismerteti Fraknói Vilmos testvéreinek családtagjait és leszármazottaikat. Kempelen szerint fiútestvére, Frankl Imre gyermektelenül hunyt el.

Frankl Karolina Kestranek Vilmoshoz ment feleségül, aki a *Nordbahn* főtisztviselője volt. Fraknói sógorának keresztneve itt eltér az apja, Frankl Sándor gyászjelentésén olvasható névtől, ahol Kestranek János keresztnévvel szerepel. Kestranekéknek hét gyermekük született. Kestranek Jenny Max von Kuppelwieserhez ment feleségül, aki a Brioni-szigetek (Brijuni) tulajdonosa volt. Négy gyermekük született: Kuppelwieser Hilda, Mici, Ervin és Dóra. Kestranek Vilmos prágai vasgyári igazgató lett és feleségül vette Lenk Máriát. Négy gyermekük született nekik is: Kestranek Vilmos, Mici, Marianna és Pál, aki korán meghalt. Frankl Karolina harmadik és negyedik gyermeke Kestranek Mici és Kamilla fiatalon meghaltak. Az ötödik gyermek Kestranek Anna feleségül ment Hans Blaschczik, zermatti részvénytársasági elnökhöz.

⁴⁹ Az ürményi plébánia kereszteltek anyakönyve 1843–1855, 56. Az anyakönyvet a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik. Az anyakönyv *online* elérhető a familysearch.org oldalon: 2345364/3 mikrofilm, 5223327. sz. képcsoport, 535. felvétel; NÉMETHY, *Series parochiarum*, 298, 935.

⁵⁰ MÁRTONVÖLGYI, *Zarándokúton*, 118.

⁵¹ OSzK PANDEA Frankl Sándor gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/246540>. (2024. 05. 02.)

Három gyermekük született: Blaszczyk Wilhelmina, Lilly és Hanna. Kempelelen az ő családjaikat is ismerteti. Frankl Karolina hatodik gyermeke Kestranek Hans volt, hetedik pedig Kestranek Ida, aki dr. Herz Jenő részvénytársasági igazgató felesége lett. Gyermeük Herz-Kestranek István volt, aki Kreiber Máriát vette feleségül.

Fraknói másik lánytestvére Frankl Terézia Jehle Lajoshoz ment feleségül és négy gyermekük született: dr. Jehle Lajos tanár, dr. Jehle Sándor, Jehle Ilka, aki Kramar úrnak, a prágai Vasmű Rt. mérnökének lett a felesége, valamint Jehle Márta.⁵²

Fraknói anyai nagybátyjáról, Gerstl Bernát nyitrai zsidó kerekedőről az említett adóssági per mellett még egy eljárás dokumentációja is fennmaradt, amely szintén adósságokkal kapcsolatos polgári per volt.⁵³ Másik nagybátyját Gerstl Albertnek hívták, anyai részről pedig egyik unokaöccse Gerstl Sándor, nyitrai királyi államügyész volt.⁵⁴

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Fraknói Vilmos a 19. századi magyar egyházi középréteg fontos alakja volt, aki kivételes papi életpályát futott be. Tehetségének, tehetségére felfigyelő pártfogóinak, illetve előljárói támogatásának köszönhetően lehetősége nyílt arra, hogy papként professzionális módon foglalkozzon tudományos tevékenységgel.

Nyitra vármegyei, vidéki közegből, zsidó származású katolikus papként került a magyar egyházi és világi tudományosság élvonalába, egy időre a Magyar Tudományos Akadémia vezetésébe. Frankl Vilmos 1843. február 27-én született zsidó szülők gyermekeként a Nyitra vármegyei Ürmény településen. Édesapja, a morvaországi Kremsierből származó Frankl Sándor Nyitra vármegye egyik legfejlettebb gazdaságában, a Hunyady grófok ürményi birtokán teljesített szolgálatot uradalmi orvosként, majd a zsidó vallásról katolikus hitre tért. Felesége, Gerstl Johanna azonban zsidó hiten maradt 1845-ben bekövetkezett korai haláláig. Vilmost kisgyermek korában – még édesanyja életében – kétévesen keresztelték meg római katolikus szertartás szerint az

⁵² KEMPELEN BÉLA, *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok I*, Budapest 1937, 117–119.

⁵³ MNL-OL MKL Act. gen. (A 39), a. iratok, 1841/6182, 1846/7318; Egyenlőség 58 (1938) 40. sz. (október 6.), 9.

⁵⁴ Egyenlőség 58 (1938) 40. sz. (október 6.), 9.

esztergomi érsekséghez tartozó Ürmény Szent László katolikus templomában két lánytestvérrel együtt. Frankl Sándor később az esztergomi érsekség érsekújvári uradalmában lett uradalmi orvos és tehetséges fiát egyházi pályára engedte lépni.

Fraknói Vilmos családi viszonyainak bemutatása, az életút kezdeti szakasza egyben rávilágít a magyarországi zsidóság asszimilációs stratégiáira és a katolikus egyház társadalmi mobilizációs szerepére is a 19. század középső harmadában.

FÜGGELÉK

Fraknói Vilmos előszava a Nyitra vármegye c. monográfiáéhoz⁵⁵

Azon intézmények között, melyekkel a magyar nemzet, a fegyvere hatalmával kiküzdött haza területén, az állam-alkotás művét végrehajtotta és biztosította: a vármegye a leghosszabb életű – keletkezésében a királyságot megelőző –, de egyúttal a legtöbb átalakuláson ment keresztül. Alkalmazkodni tudott a fejlődő állami élet idők folyamán jelentkező új szükségleteihez: megőrizve „a periférikus erők koncentrikus működésének” kellékeit, olyan kivételes mértékben, amint azokat a középkornak semmiféle más hasonló rendeltetésű politikai alkotása föl nem mutathatja.

Eredetileg tisztán katonai, honvédelmi feladatai voltak: a vár fenntartásával, megoltalmazásával, az ország biztonsága fölött őrködni és a várhoz tartozó népségből fegyvereseket szolgáltatva, a királyi haderőt gyarapítani. A XIII. század második felében, a területén lakó nemességre kiterjeszkedvén hatósága, előbbi hivatása mellett a közigazgatás és igazságszolgáltatás orgánuma lett, de a királyi hatalom közege maradt és önkormányzata még annyira szűk korlátok között mozgott, hogy a nemesség az alispán választásának jogával sem bírt.

Önkormányzata kifejlődését és politikai tényezővé emelkedését a vármegye a XVI. század elején érte el, amit a királyi hatalom süllyedése, a köznemesség súlyának gyarapodása vont maga után. Ehhez járult a mohácsi vészre következő időkből az a körülmény, hogy a nemességnek az országgyűlésen személyes

⁵⁵ FRAKNÓI, *Előszó*, Nyitra vármegye (*Fraknói-bibl.*, 386.a sz.) IX–XV. Hasonmás kiadása 2018-ban jelent meg a Méry Ratio Kiadó gondozásában.

megjelenése megszűnvn, utasításokkal ellátott vármegyei követek küldésének gyakorlata állandósult meg.

A hatalom legmagasabb fokára az országnak két király között megoszlása és a XVII. századbeli belháborúk idejében jutottak föl a vármegyék, amikor részleges gyűléseket tartottak, mint önálló hatalmak egymással szövetségre léptek és hol egyik, hol másik párthoz állottak. A béke korszakában pedig, a nemzet szabadságának és az ország önállóságának korlátozására célzó udvari politikával szemben, az alkotmány megvédelmezésének hivatását töltötték be.

A XVIII. század végén Bessenyei György így írhatott: „Egy kis ország, republica áll előttem, körülöttem, mely egy várnak megyéje... amennyi vármegyében fekszik a nemzet, annyi egymástól független tartományt és ítélőszéket formál”.

Az 1848-ik évi törvények, a nemesség kiváltságos állásának megszüntetésével és a felelős kormány meghonosításával, majd az 1876-ik évi törvények, a közigazgatási bizottságok szervezésével, a megyei önkormányzat formáinak módosítását és hatáskörének megszorítását eredményezték. Újabb jelentékeny változtatásokat helyez kilátásba a közigazgatásnak tervezett államosítása. Azonban minden esetre elég tág tért fog a vármegyének meghagyni, hogy meg nem fogyatkozott erejével, a nemzeti élet nagy föladatainak megoldásában, múltjához méltó tevékenységet fejthessen ki, melynek a helyi érdekek természete határokat szabhat a kiterjedésben, de nem csökkentheti jelentőségét és hatását. A vármegyék azt az erősen kidomborodó individualitást, melyet a földrajzi és népességi viszonyok sajátossága, a történeti hagyományok befolyásával karöltve megalakított, bizonyára mindenkor képesek lesznek érvényesíteni, anélkül, hogy az állam egységes fejlődésének feltételeivel összeütközésbe kellene jönniük.

Az az önálló szerep, ami a vármegyei intézménynek a múltban osztályrészül jutott és az a hivatás, ami reá a jövőben még várakozik: kellően megokolja ennek a monumentális irodalmi vállalatnak megindítását, melynek célja, hogy az ország mindegyik vármegyéjének történeti múltját és jelen állapotát híven és kimerítően tüntesse fel.

A múlt században Bél Mátyás, a jelen század első felében Fényes Elek és Palugyay Imre nyújtottak ilyen irányú munkákat a magyar közönségnek.

Ma már egyes ember nem határozhatná el magát arra, hogy nyomukba lépjen. A tudományosság ez időszaki igényeinek kielégítése végett a szakemberek egész táborának kellett szervezkedni.

Az imént megnevezett nagyérdemű tudósok dolgozataival egybevetve a „Magyarország Vármegyéi és Városai” című vállalat keretében eddig megje-

lent három kötetet: nemcsak a terjedelemben tűnik föl a különbség, hanem abban is, hogy a földirati és történeti részek mellett, egyenrangú helyet foglal el a közművelődési és közgazdasági fejlődés sokféle tényezőinek szakszerű méltatása. Emellett nem kicsinylendő az illusztrációk becse; mert ezek által válik a múlt századok fönmaradt emlékeinek és korunk alkotásainak ismerete teljessé.

* * *

Az ekkorig közrebocsátott kötetekhez méltóképpen csatlakozik most a negyedik: Nyitra vármegye monográfiája, sőt túlszárnyalja azokat tartalmának bőségével és gazdagságával.

Mikor ezt a kötetet – a vett kitüntető felhívásnak hódolva – szerény bevezető soraimmal megnyitom, szívemet megdobogtatják a kegyelet és ragaszkodás érzelmei, melyeket szülővármegyénk iránt mélyen meggyökerezve viselünk magunkban, úgy hogy varázskörükön belül maradunk akkor is, ha az életpálya esélyei korán elvezetnek és állandóan távol tartanak forrásuktól.

A nagy Pázmány Péter nemes és meleg szavaival, melyeket szülővármegyének ajánlott könyvének élén olvasunk, én is, igénytelen életírója, elmondhatom magamról:

„Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Úristen engem honomból, ismerőseimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólította s egyházi állapotra választta. Soha azóta, édes nevelő hazám, feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem és csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván hozzád való kötelességemnek teljesítésében, hogy teljességgel háládatlanul meg ne halljak, vénségemben ezzel a kis írásomnak neked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezetemet.”

Hogy a bíboros magyar Cicero ezen megható nyilatkozatának ismétlésére elég jogcímem legyen, szándékom volt e helyen egy nagy képben állítani elő mindazon lényeges vonásokat, amelyek ezen könyv nagyérdemű munkatársai által feldolgozott egyes fejezetek keretében kidomborodnak.

Végigpillantani óhajtottam a vármegye dicsőségben és gyászban gazdag történelmének lapjain, melyekre nagyrészt a levéltárak rejtekeiből fölszínre hozott emlékek most első ízben árasztanak teljes világosságot^{*56} s óhajtottam

⁵⁶ Fraknói Vilmos megjegyzése a szöveg alján * jellel jelölve: Örömmel teszek eleget a történelmi rész érdemes szerzőjétől vett felszólításnak és hálás elismeréssel adózom a vármegye egyik

volna egybeállítani napjaink békés erőfeszítéseinek a közélet sokféle terein küzdött eredményét, azon alkotásokat, melyek a jövő virágzásnak csíráit rejtik magukban; mert múlt és jelen, a harcok és küzdelmek, a külső ellenség visszaverésére vívott csaták, a polgárháborúk mérkőzései csak úgy, mint az egyházak és iskolák működése, a tanácsstermek tárgyalásai, a föld kincseit értékesítő szorgalom, a művészet remekeinek megteremtése és egybegyűjtése s az emberi szenvedéseket enyhítő szeretet művei – mindez az egységes élet különböző megnyilatkozásait képezi, melyeknek benső összefüggésére s kölcsönös egymásra hatására utalni, a történetírás egyik legtanulságosabb feladata.

Azonban a rendelkezésemre álló tért szűk korlátok közé szorította a munkának rendkívüli arányokban megnövekedett tartalma; és korlátokat szab az a körülmény is, hogy éppen a történeti rész befejezése s a kötetnek tovább nem halasztható kiadása idején látóképességemmel élnem nem lehetett.

És így arra kell szorítkoznom, hogy azt a világtörténelmi jelentőséget emeljem ki, amellyel ezen vármegye területének a magyaroktól való elfoglalása dicsekedhetik és utaljak azokra a mozzanatokra, melyek a magyar faj és nyelv politikai uralmát ezen megye területén jellemzik.

Csehország hírneves történetírója, Palaczky Ferenc, már egy félszázad előtt megírta, hogy „a magyarok betelepődése mai hazájukba a legnagyobb szerencsétlenség volt, mely a szláv világot egy egész évezreden át éri vala; mert a magyarok az éppen alakulóban levő óriási szláv birodalom szívébe ékelvén be magukat, a szlávok reményeit örök időkre megsemmisítették.”

Ezen beékelési művelet legnevezetesebb részének színhelye Nyitra vármegye volt. A magyarok bevándorlásának idejében, a nagy morva birodalom hatalmas fejedelme, Szvatopluk, ki Nyitra várában tartotta udvarát, Arnulf császárral háborúba bonyolódott. Árpád fejedelem, kit mindkét fél segítségül hívott, a német birodalom részére állott. Ezzel megalapította azt a hagyományossá vált politikát, mely a germán és szláv fajok hatalmi törekvéseinek összeütközései alkalmával, Habsburgi Rudolfnak II. Ottokárral és III. Frigyesnek Podjebrád Györggyel szemben a magyarok szövetségét biztosította.

A magyar hadak vitézsége Arnulfnak szerezte meg a győzedelmet. Majd néhány évvel utóbb, a belső viszályoktól emésztett morva birodalomra halálos

tudós fiának, Tagányi Károly országos levéltárnok úrnak, aki évtizedeken át nagy buzgósággal gyűjtötte egybe a megye történetére vonatkozó adatokat, melyeket, miután feldolgozásuktól más fontos történetírói feladatok elvonták, tiszteletre méltó önzetlenséggel bocsátott a monográfia rendelkezésére. A történeti részt Dedek Crescens Lajos írta. Vö. SZIKLAY-BOROVSKY, *Nyitra vármegye*, 721.

csapást mért Árpád azzal, hogy meghódította kárpátalji részét, melyet attól fogva a hűség és összetartás soha meg nem lazult kötelékei csatolnak a magyar hazához.

Azonban ennek a hódításnak a hódítókra nézve is nevezetes következményei voltak. A magyarok Nyitra vidékén katolikus egyházi szervezetet, papokat és szerzeteseket találtak. Ezeknek hatása kétségkívül közreműködött abban, hogy a magyar nemzet a kereszténységet elfogadta és Rómához, nem pedig a szakadár görög egyházhoz csatlakozott. És azt a fényt, mellyel a magyar kereszténység hajnalát az első szent király apostoli lángbuzgalma és fiának erényei elárastották, Nyitra Zobor-hegyi kolostorának szent lakói, Zoerard és Benedek, ragyogó sugarakkal gyarapították.

Ugyanekkor a magyarok az általuk elfoglalt ország ezen részére, csak úgy, mint a dunántúli vagy Tisza-melléki tájakra, fajuk és államiságuk bélyegét ráütötték.

A magyar nemzet a hazánkban talált és később bevándorlott népek irányában a legnemesebb politika sugallatait követte, szabadság- és alkotmány kultuszával biztosítván a nemzet egységét.

Büszkén hirdeti a magyar történetírás, „hogy a magyarok, meghódítván az országot, nem állítottak fel válaszfalat, mint más nemzetek tevék, a hódító és hódított közt; nem alkottak kasztokat, mint Ázsia népei, nem voltak helotáik, mint a helléneknek, rabszolgáik mint a rómaiaknak és Amerika szabad népeinek, sem elnyomottjaik, mint az angoloknak. Nem követeltek maguk számára hegemoniát, de még kiváltságot sem. Az idegen fajú elemeket készséggel fogadták az új állam kötelékeibe, megnyitva mindannyi előtt a kiváltságos osztályok, sőt még a legmagasabb állami hivatalok sorompóit is”.

Ez a nagylelkűség és elfogulatlanság, melyet ily módon bebizonyított, méltó jutalmát találta abban a kivételes vonzó erőben, amit az itt talált és később meghonosított egyéb fajok, vitézség, politikai képesség s magasabb műveltség által kiemelkedő legnemesebb elemeire gyakorolt, amelyeket a legteljesebb aszsimiláció útján vett föl magába.

Elég az idegen származású Hunyadiakat és Zápolyaiakat nevezniük meg, kikben a legnemzetibb eszmények képviselőit látták a honfoglaló magyarok utódai.

Nyitra vármegye területén is testvéri frigyben éltek egymás mellett az ott levő tót lakosok, a honfoglaló magyarok nemzetségei és a később bevándorlott népelemek.

A cseh királyok a XI. század folyamán tett hódítási kísérleteik alkalmával, a XV. században a Nyitra vármegyei erődítményekben megfészkeltek cseh és

morva huszita rabló-vezérek, szövetségesekre itt nem találtak. És azon lengyel trónjelölt előtt, akit Mátyás király ellen hívtak be pártütők Magyarországra, sajnos, magyar főpap nyitotta meg Nyitra várának kapuit.

Figyelemre méltó, hogy Nyitra vármegyét tömegesebben és sűrűbben népesítette be a magyar fajú lakosság, mint az ország többi északi megyéit. Tanúságot tesznek erről a fennmaradt legrégebb birtokügyi oklevelek s azok által fenntartott még sokkal régibb eredetű helynevek.

Természetszerűen magyar volt az egyház is, érzelemben és nyelvben. Középkori fennmaradt nyelvemlékeink közül nem egy, Nyitra vármegyei kolostorokból került elő; köztük az elbeszélő magyar irodalom legrégebbi maradványa: Assisi Szent Ferenc életirata. És Nyitra vármegye szülötte volt az a Komjáti Benedek, ki a nyomtatásban megjelent magyar könyvek legelsejét, szent Pál leveleinek magyar fordítását 1533-ban közrebocsátotta.

Magyar szónokok és nyomtatványok terjesztették a protestantizmust is Nyitra vármegyében és segítették uralkodó állásra, megnyervén a legelőkelőbb családok tagjait, kiket készséggel követett a nép tömege.

Nemcsak a ma is magyar Érsekújvár, hanem Galgóc, Komját, Sempte, Ürmény és sok más, ma tót helységekben nagyszámú magyar protestáns hitközségekkel találkozunk, sőt Komjaton és Semptén a XVI. század második felében a Forgáchok és Thurzók pártfogásával két hírneves protestáns lelkész, Huszár Gáltól és Bornemisza Pétertől alapított nyomdák a protestáns hittudományi irodalom magyar termékeinek egész sorozatát hozták napvilágra.

Szintűgy az a mozgalom, mely a protestantizmus részéről enyészettel fenyegetett katolikus egyház megmentésére éppen Nyitra vármegyéből indult ki diadalútjára, a magyar szó és a magyar sajtó harcba vitt fegyvereinek tárházát találta itt.

Maga a vezér is Nyitra vármegye szülöttje és főpapja, Forgách Ferenc, ki ebbe a küzdelembe belevitte leghíresebb ősenek, Balázsnak, önfeláldozó hűségét és veszélyektől vissza nem riadó merészségét, amelyet az érdekeknek és a korona jogainak országgyűléseken és békealkudozásokban erőteljes oltalmazásaival, egyszersmind Bocskai hadaitól ostromolt Nyitra várában kifejtett hősies ellenállással is kitüntetett. Körüle csoportosult a Nyitra vármegyei Sellyén fennálló jezsuita-rendház tagjainak lelkes kis csapata, melynek legkiválóbb harcosa Pázmány volt. Nyitra vármegye szószékein bővölve el ő legelőször hallgatóit, magyar egyházi szónoktól utol nem ért ékesszólásával. Itt aratta első sikereit a protestantizmus főrangú híveinek térítésében. Forgách ösztönzésére a püspökség radosnyai nyári lakában írta meg (1602) első magyar

könyvét, mely nyelve erejével, dialektikája élével, az abban fölhalmozott tudomány-ismeretek gazdagságával, megalapította szerzőjének hírét és tekintélyét.

Azonban Nyitra vármegye monográfiája, mely a magyar faj dicsőséges történetének ilyen lapjait tartalmazza, nem hallgatja el, sőt leplezetlenül föltárja azt a súlyos veszteséget, mely a magyar fajt Nyitra vármegyében, a magyar lakosság számának jelentékeny megfogyásával, a XVIII. század folyamán érte. Sok helységben, melyekről tudjuk, hogy a XVI. és XVII. században tisztán magyar lakossága volt, melyekben magyar elnevezésüket a dúlók máig megtartották, ma kizárólag tótok laknak. Kimutatható, hogy a magyar lakosság, ott, hol a háborúk viszontagságai következtében kisebbségre jutott, a betelepítések által meggyarapodott tót lakosságba beolvadt; és nem csekély azoknak a száma, kik a mai napig magyar nevet viselnek, a magyar faj típusát őseiktől örökölték, de őseik nyelvét többé nem értik.

Ezen tényekkel szemközt, a monográfia lapjain felhalmozott statisztikai adatok nagy tömegében, egy számot találunk, mely a szenvedett veszteségért a kárpótlás ígérését tartalmazza.

A tankötelesek 94 1/5 százaléka látogatja tényleg a népiskolákat. Ez az eredmény kiválóan örvendetes; mert ennél kedvezőbb arányszámmal az országban csak három vármegye dicsekedhetik. A magyar állameszme szolgálatában álló iskola, a „Felvidéki magyar közművelődési egyesület” lelkes tevékenységétől támogatva: a magyar nyelv, a magyar kultúra és a magyar nemzeti szellem hódításainak biztos kilátásával kecsegtet.

És ebben közre fog működni ez a könyv is, mely családi hagyományokhoz hasonlóan, fokozott élénkséggel közvetítheti a hazai történelem nagy tanulságait.

A történetírás nem vesztette el képességét, a *magistra vitae*, az élet mestere két évezred előtt a nagy római szónoktól jelezett hivatásának betöltésére.

Lapjain hiába keressük a mesék varázsigéit; hanem megtaláljuk a múlt idők fényénél megvilágosítva az utakat, amelyeken az eszményi lelkesedés és a nemes mérséklet, az önzetlen áldozatkészség és a kitartó munka elvezetik a népeket a hatalom és jólét célpontjaihoz.

Budapest, 1898. november 23.

Fraknói Vilmos

RÉTFALVI BALÁZS

FRAKNÓI TÖRTÉNÉSZI PÁLYAKEZDÉSÉHEZ (Simor hercegprímáshoz írt levelei közlésével)

I. A KEZDETEK

A közkézen forgó lexikonok, kézikönyvek meglehetősen szűkszavúan szólnak Fraknói Vilmos életének első két évtizedéről, pályájának indulásáról.¹ Részletesebbek, olykor hiánypótlók a nekrológok, megemlékezések, de időnként nem mentesek a tévedésektől, pontatlanságoktól. Berzeviczy Albert nem alaptalanul tartotta indokoltnak, hogy az anyakönyvek alapján pontosan megadja a születési és keresztelési adatokat emlékbeszéde kiadásában.² Az 1845. szeptemberi keresztelőt adatoló Berzeviczyvel szemben Tóth László korábban magabiztosan állította, hogy Fraknói négyesztendő volt, amikor apja egész családjával együtt katolizált.³ A még római kiküldetése előtt álló⁴ Tóth értékelése az eseményről ugyanakkor helyes és kifejező: „Ez a mozzanat... nála

¹ MZsL 290; MÉL I, 535; VICZIÁN, *Fraknói*, MKLex ord. alph.; MARKÓ, *Fraknói Vilmos*, 366–368; ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 579–580; KOZÁK, *Fraknói*, <https://www.nevont.hu>; legújabban pedig BÁRÁNY, *Fraknói... „Akadémiánk... főtítkára”*, 261–268; valamint FODOR, *S.E.R. Fraknói Vilmos*, 1–1V.

² „A nyugati Felvidék egy szerény kis falujában, a nyitramegyei Ürmény községben ringott a bölcsője nagy történészünknek ezelőtt 84 évvel, s szüleitől, kik eredetileg zsidók voltak, a Frankl nevet örökölte, melyet csak atya halála után, 1874 elején, tehát 31 éves korában cserélt fel a magyaros hangzású Fraknói névvel... A br. Forster Gyula által kikutatott anyakönyvi adatok szerint Fraknói 1843. februárius 27-én született a Nyitra megyei Ürmény községben a héber Frankl Sándor uradalmi orvos és Gerstl Johanna szülöktől; 1845. szept. 12-én kereszteltetett meg katolikus hitre ugyanott; keresztszülei voltak ifj. br. Hunyady János (Fr. atyja a Hunyady grófi uradalom orvosa volt) és gr. Hunyady Mária, később Borghese-Aldobrandini hercegné.” BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 5. – Lásd Rétfalvi Balázs iménti közleményét is e kötetben (I/1). A különféle nekrológok válogatott felsorolása megtalálható e kötet végén: *Könyvészet/D*. Itt csupán két jelentősebb szöveget idézek. – Hunyady Mária (1838–1908) – amennyiben valóban a későbbi Borghese-Aldobrandini hercegnéről van szó – csupán 6–7 éves a keresztelő idején. Az anyakönyvi bejegyzése egyébiránt valóban ‘grófkisasszony’-ként említi. Lásd a kötet előző tanulmányában (I/1).

³ TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 98–99. Berzeviczy korrekcióját figyelmen kívül hagyva ismétli a hibás adatot az egyébiránt nagyon értékes, a születés centenáriumán megjelent méltatás: HERMANN, *Fraknói Vilmos*, 8.

⁴ CHV I/20, 8. 33. 34. 62. és *ad indicem*.

[*Fraknóinál*] sorsdöntő volt egész életére. A katolicizmus már kora ifjúságától kezdve lelki tartalmat adott életének.”⁵

A nekrológok pontatlanságaira már a pályakezdéssel foglalkozó korábbi szakirodalom felfigyelt.⁶ Jelen közlemény a korábbi vizsgálatok széles dokumentációra épülő – szemléletében azonban idejétmúlt – alapvetését kívánja kiegészíteni figyelmen kívül hagyott életrajzi források, valamint a Simor János hercegprímáshoz írt Fraknói-levelek elemzésével, utóbbiak kiadásával. Az egyik legfontosabb „ego-dokumentum”, a *Pesti Napló*ban 1924. november 23-án, három nappal a püspök-történész elhunytá után megjelent *curriculum*, melyet Kanász Viktor tárt fel és közöl e centenáriumi emlékkötet lapjain.⁷ Ez a leginkább hiteles forrása a pályakezdés megismerésének. A másik dokumentum az 1923-as életinterjú, melyet Weigl Géza készített és a *Világ* 47. számában jelent meg.⁸

A lexikonok arról szólnak, hogy Fraknói apja a Hunyady grófok ürményi birtokán volt orvos.⁹ Fraknói itt, a Nyitrától délre közúton 14 km távolságra fekvő településen született. A püspök maga *curriculum*ában már mint érsekújvári orvost említi apját („Atyám a primási uradalomban orvos volt Érsekújvárott, anyámat négyéves koromban elvesztettem” – mondja). Oda azonban csak később költözött az apa, az 1855-ben onnan újranoštiló Frankl Sándor.¹⁰

Figyelemreméltó párhuzam Fraknói és történelmi pályakezdésének főhőse, Pázmány Péter között, hogy mindketten kisgyermekként veszítették el édes-

⁵TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 98.

⁶ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1047–1048. A tanulmány korára jellemzően helyenként erősen tendenciózus, miként e kötet másik fejezetében (II/1) is említtem. A mozgósított, bár csupán részlegesen kiaknázott forrásbázis ugyanakkor figyelemreméltó (Fraknói levelezése Ipolyi Arnolddal, Tárkányi Bélával, Rómer Flóriszal OSZK Levelestár, Toldy Ferencsel és Ráth Károllyal, MTA KIKK Magyar Irodalom, Levelezés 4r., Nr. 66 és Nr. 163 alatt több levél); az esztergomi PL-ben őrzött Ipolyi-levelezés (R. 252).

⁷*Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. (*Függelékek/II*).

⁸Weigl Géza 1923. február 28-án megjelent interjúját (*Világ* 14 [1923] 47. sz., 5). Újraközlése e kötetben: *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

⁹Lásd fentebb, az 1. jegyzetben. Az ürményi uradalmi állását említi Fraknói 1875. évi címoldali méltatása és életrajza is: Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz. (április 18.), 241–242. A kortársak számára sokáig ez a sok szempontból hiánypótló, ám hibáktól sem mentes újság cikk számított a kurrens publikus életrajznak. Lásd SZÖLLŐSY, *A mo-i római katolikus papság*, 109. Szekszárdi apátsága okán szerepel Fraknói a pécsi egyházmegye történelmi sematizmusában is: BRÜSZTLE, *Recensio universi cleri*, IV, 317–318. Vö. SZÖLLŐSY, i.h. Itt mint udvari és házi orvos szerepel az apa („*genitor eius ad aulam comitis Iosephi Hunyadi medicum domesticum egit*”).

¹⁰*Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.; Rétfalvi Balázs tanulmánya e kötetben (I/1).

anyjukat. Pázmány már születése után két évvel,¹¹ Fraknói, bár mást mond visszaemlékezésében, szintén kétéves volt, amikor Gerstl Johanna 31 évesen meghalt.¹² Neki sem nagyon lehettek emlékei anyjáról.

Az alsóbb iskolákról nincs információ. Maga Fraknói így nyilatkozott közvetlenül a halála előtt tollba mondott életrajzában: „Diákkoromban igen komoly fiúnak tartottak, akinek barátai sem voltak. Már igen korán megnyilvánult a papi pályára való hajlandóságom. Tanáraink is pártfogolták ezirányú hajlamaimat, annál is inkább, mert a meggyőződésük szerint, kiválóan alkalmasnak látszottam a papi pályára” – olvashatjuk a visszaemlékezésben.¹³ A papi hivatást pártfogoló tanárok említése arra utal, hogy valamelyik közeli egyházi iskoláról lehetett szó. Talán az érsekújvári ferences kisgimnázium jöhet szóba.¹⁴ Az intézményt 1842-ben alapították, tanítási nyelve 1844-től a magyar volt, 1851-ben megszűnt.

A megszűnés azonban Fraknóit már nem érintette. Mint halála előtt tollba mondta, az első adandó alkalommal jelentkezett az esztergomi főegyházmegye konkurzus felhívására, és „minden nehézség nélkül” felvették a „növendékpapok” sorába. Elmondása szerint a közel százfős nagyszombati szemináriumba került, majd annak áthelyezésével Esztergomba ő is a prímási székvárosba költözött. Gimnáziumi tanulmányait az ottani bencéseknel folytatta, majd érettségi után a pesti Központi Szeminárium növendéke lett.¹⁵

„Fölvételem után Nagyszombatba küldtek, ahol a növendékpapok kiképzésére külön intézetet rendeztek be s ahol közel 100 papnövendék tanult. Itt csakhamar otthonosan éreztem magamat, de zárkózott maradtam továbbra is s szorosabb kötelek egyik növendékhez sem fűztek. Eltökéltem, hogy életemet a tudományok szenteltem s mindent távol tartottam magamtól, ami akadály lehetett volna. Ha most visszatérek pályám kezdetére, meg kell állapítanom, hogy voltaképpen: sohasem voltam fiatal. Időközben megszűnt a papnövelde, illetőleg Esztergomba helyezték át s szüleim engem is odaküldtek. Ott benedictinusok működtek, akik között különösen kitűnt Ferenczy Jakab igazgató, a magyar nyelv és irodalom és a történelem tanára. Az ő előadásai adtak alkalmat arra, hogy oly tudományos feladatokkal kezdjek foglalkozni, amelyek később életem igazi

¹¹ Vö. CVH II/6, 389 és 410 (*ad indicem*).

¹² 1845. október 24-én. Lásd Rétfalvi Balázs előbbi közleményét (I/1).

¹³ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

¹⁴ MÉSZÁROS FERENC, *A magyarországi kath. gymnasiumok története a gymnasiumi tanügy általános történetének vázlatával, különös tekintettel az iskolai és összes ösztöndíji alapítványokra*, Buda 1865, 79–81. A nyitrai piarista gimnázium aligimnáziumi tagozata kevésbé valószínű, és az iskolai hagyomány sem őrzi Fraknói nevét. A nyitrai piaristák gimnáziumára például: MÉSZÁROS ISTVÁN, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*, Budapest 1988, 234.

¹⁵ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

feladatai lettek. Az érettségi vizsga letétele után a budapesti központi papnöveldebe kerültem...s ez igen szerencsés esemény volt számomra” – olvashatjuk az 1924-es visszaemlékezésben.

Időskori fontos közléseit érdemes alapos kritikával olvasni, egyéb források alapján korrigálni, ugyanakkor lehetőleg kihámozni belőlük a hiánypótló információkat. Óvatosságra int, hogy édesanyja elvesztését 1845 helyett 1847-re teszi, és későbbi Esztergomba küldése kapcsán *szülei*ről beszél.

Miért említi Fraknói, hogy „minden nehézség nélkül” vették fel úgymond a főgymházmegye papnövendékei közé? Milyen probléma adódhatott egyáltalán? Minden valószínűség szerint az életkor adja meg a választ. A kisszeminárium a birodalmi oktatásügy Leo Thun-féle átszervezése nyomán 1850-ben szűnt meg Nagyszombatban, a Szent István-szeminárium pedig ebben az évben az esztergomi vízivárosi ferences kolostorban kapott helyet 1865-ig, a ma Szent Adalbert Központként működő szeminárium épület megépítéséig.¹⁶ Vagyis a leendő történész-püspök – saját közlése szerint – már a korabeli viszonyok között is meglepően fiatalon, mindössze 6-7 éves gyermekként lett Nagyszombatban kisszeminarista. Valószínűleg már 1849 őszén, hiszen a nagyszombati tanulmányi időszakról általa mondottak legalább egy tanévnyi időt feltételeznek („Itt [*a nagyszombati szemináriumban*] csakhamar otthonosan éreztem magamat, de zárkózott maradtam továbbra is, s szorosabb kötelékek egyik növendékhez sem fűztek. Eltökéltem, hogy életemet a tudománynak szentelem s mindent távol tartottam magamtól, ami akadály lehetett volna” – olvashatjuk ismételten).¹⁷ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy ezek szerint még csak 6 éves lehetett, amikor hajlandóságot mutatott, és tanárai is alkalmasnak látták a papi pályára, kijelenthetjük, hogy Fraknói már a kezdet kezdetén afféle „csodagyerek”-nek számított. Emiatt nem voltak barátai, és mondja magáról önéletrajza folytatásában, hogy „voltaképpen sohasem voltam fiatal”.¹⁸ Zárkózottságában édesanyja korai elvesztése is szerepet játszhatott.

A visszemlékezésben szereplő nagyszombati indíttatást követően igazán meghatározónak az esztergomi gimnáziumi évek bizonyultak. „Időközben

¹⁶SZÖGI LÁSZLÓ, *A nagyszombati érseki líceum és a papnevelő intézetek növendékei 1802–1850* (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Ú. s. 23 – Strigonium Antiquum 10), Esztergom 2021, 7; KELEMEN IMRE, *Az Esztergomi Szeminárium története*, „Sapientia aedificavit sibi domum”. Papképzés Esztergom városában (szerk. Harmai Gábor–Hegedűs András), Esztergom 2006, 28–29, 29.

¹⁷*Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. – Hasonló „csodagyerek” volt a magyar történészek sorában Marczali Henrik, aki 18 éves korában ledoktorált. SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*, Budapest 2022, 103.

¹⁸Uo.

megszűnt a papnövelde, illetőleg Esztergomba helyezték át s *szülein* engem is odaküldtek” – emlékezett vissza Fraknói 1924 őszén.¹⁹ Ebből az időszakból nevesül az utókor előtt a bencés Ferenczy Jakab Zsigmond (1811–1884) igazgató és házfőnök Esztergomban 1852–1872 között.²⁰ Ő a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tanáraként olyan tudományos feladatokat adott Fraknóinak, amelyek később „élete igazi feladatai lettek”.²¹

További kutatásnak kell tisztázni, hogy aggkori visszaemlékezésében Fraknói nem keveri-e esetleg össze az idősíkokat, és valóban kisszerminarista volt-e Nagyszombatban az esztergomi bencés diákévek előtt? Mellette szól, hogy a nagyszombati régi kisszeminarium „időközbeni megszűnése” adatolható, sőt ennek köszönhetően az 1849/50-es tanév is beazonosítható. Az 1855-ig újra nem nősülő, további három gyermekét (Karolinát, Teréziát és Imrét) nevelő apa, Frankl Sándor számára optimális megoldás lehetett fia egyházi neveltetése. Így, a középiskolai tanulmányok roppant korai megkezdésével válik érthetővé továbbá az, hogy miért kerülhetett – miként közismert – már 1858-ban, csupán 15 évesen a pesti egyetem hittudományi karára.²²

¹⁹ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

²⁰ Életrajzi adatai főként SZINNYEI, *Magyar írók* alapján: <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=664746&date=2024-02-08> (2024. 04. 04.).

²¹ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. – Az egyébiránt rendre napi dátum szerint pontos egyházi és akadémiai promóciót közlő kortárs sematizmus téved, amikor a teljes gimnáziumi tanulmányokat Nagyszombatba teszi: „*disciplinas gymnasiales Tyrnaviae emensus anno 1856 alumnus archidioecesis Strigoniensis inseritur*”. BRÜSZTLE, *Recensio universi cleri*, 317. A *Vasárnapi Újság*ban közölt 1875-ös életrajza a fentiek fényében nem egészen pontos, hiányoznak az esztergomi középiskolai évek: „Gymnáziumi osztályokat Nagyszombatban végzett, hol 1856-ban az esztergomi érseki megye papnövéndékei sorába vétetett föl” – olvashatjuk. Pontosabb állítás, miszerint „alsó- és középiskoláit Nagyszombatban és Esztergomban végezte...” RÖTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1048. Mi érthető esetlegesen „alsó... iskolán”, arra lásd a következő jegyzetet.

²² Érdemes megjegyezni, hogy 1850-ben a legfiatalabb nagyszombati teológus hallgatók 1837-ben születtek. SZÓGI, *A nagyszombati érseki liceum és a papnevelő*, 364, n. 4015. 4017. 4019. 4020. Szép számmal akadt köztük még 1830–1831–1832 születésű is, és volt, aki ekkor még csak a kétéves filozófiai kurzus első évét kezdte. Az egy évvel korábban, 1849-ben iratkoztak születési dátuma 1825–1832 között szóródott. Uo., 360–364 és 358–359. Az életkori megoszlás szélső értékei tehát még a kora újkori gyakorlatra hajznak, az aktuális tudás, és nem az életkor a meghatározó. Az 5–6 éves gimnáziumi kezdés a 17–18. században nem volt kivételes, a 19. században már inkább annak számított. Fraknói kisszeminaristaként afféle „parvista” gimnáziumi osztályt látogathatott, emiatt nem szerepel neve a matrikulakiadásban. Az viszont jözszerűen kizárható, hogy Fraknói – saját elmondása szerint – már ilyen fiatalon papnövéndék lett volna. A kisszeminariumi tagság nem jelenti automatikusan ezt. A még a gimnáziumot végző kisszeminaristák például nem, illetve csak tanulmányaik vége felé ölthettek – búzakék színű, fekete gombokkal és cingu-

Ami viszont biztos: Fraknói nem Esztergomból került Pestre, s nem a bencésnél érettségizett, ahogy visszaemlékezése szűkszavúságából sejteni lehetne. Az 1856-os esztergomi sematizmus adatai szerint az időközben Nagyszombatban felállított *Convictus archiepiscopalis* hatodikos növendéke, s ekként az ottani főgimnázium (*Gymnasium maius archiepiscopale*)²³ tanulója 'Frankly Vilhelmus' néven. Mivel a névtárak az előző évi állapotokat rögzítik, biztos állítható, hogy 1855-től lett a nagyszombati érseki konviktus lakója.²⁴ 1856-ban már valóban klerikus – ekkor vehette fel a tonzúrát és öltözhett be –, a *Seminarium Marianum* hetedik osztályos tagja, még hozzá Pázmány-ösztöndíjjal.²⁵ Ekkor és itt lesz növendéktársa, s köt élethosszig tartó barátságot a nálánál három évvel idősebb Hornig Károlyal.²⁶ Tanulmányai idején a gimnázium igazgatója Szup-

lussal ellátott – reverendát. LUKÁCS JÓZSEF, *Ötözködési szokások a szemináriumban*, „Sapientia aedificavit sibi domum”. Papképzés Esztergom városában, 39–41, 40–41. Vö. még BÁNK JÓZSEF, *Kánoni jog I. Bevezetés kánoni jogba. A kánoni jog forrásai. Személyi jog*, Budapest 1958, 477 és 479; KELEMEN, *Az Esztergomi Szeminárium*, 29. Lásd még alább 29. j.

²³Thun-féle reform után felállított nyolcosztályos érseki főgimnáziumra, valamint a konviktusra: *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1851*, 142–144 és 141–142; *Schematismus... 1852*, 172–174; *Schematismus... 1855*, 154–155. Utóbbi, az előző, 1854-es állapotot rögzítő helyen még nem találkozunk a konviktorok között Fraknói névvel, tehát egészen biztosan 1855-ben került Esztergomból (vissza?) Nagyszombatba.

²⁴*Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1856*, 156–157. Az esztergomi bencés diákokéval következőképpen 1850/51–1854/55-ös tanévekre tehető.

²⁵*Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1857*, 162–163. Az eredetileg Szelephény György által alapított *Seminarium B.M.V. in coelum assumtae Tyrnaviae* ebben a formájában kisszemináriumnak minősült, és a főgimnázium egyházi pályára lévő 7–8-os tanulói laktak benne.

²⁶Hornig Mária Terézia-ösztöndíjas volt ebben a tanévben. Uo. Az 1858-as sematizmus sem az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, sem az OSzK-ban nem elérhető, ugyanakkor nincs ok kételkedni abban, hogy a 8. évfolyam és az érettségi helye mindkettejük esetében ne ugyanott lett volna a KPI-be kerülés előtt. Az, hogy Fraknói bizonyíthatóan 1856-ban lett klerikus és kisszeminarista Nagyszombatban, némi gyanút ébreszt aziránt, hogy visszaemlékezésében nem erre az időszakra gondolt-e Fraknói? A főegyházmege papnövendéke egészen biztosan csak ekkor, 1856-ban lehetett. Ez a nyolcosztályos rendszerhez igazított új kisszeminárium azonban megszünt meg Fraknói otléte idején. A korábbi, 1849/50-es nagyszombati tanév a régi, 1850-ben megszüntetett kisszemináriumban az említett megszüntetés miatt nem vehető el, illetve a korai egyetemre kerülés mellett még az is szól, hogy megmagyarázza azt a tényt, miért lehetett Fraknói a nálánál három évvel idősebb, a gimnáziumi osztályokat a Thun-féle rendszerben szabályos elosztásban végző Hornig kurzustársa már a hetedik osztályban. Hornigra és tanulmányaira: RÉTFALVI BALÁZS, *Hornig Károly (1888–1917)*, A veszprémi egyházmege és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 I/3 (CST III/I/9), Budapest 2024, 48–55.

pán Zsigmond (1870–1871-ben kinevezett besztercebányai püspök), latin- és magyar-, illetve a propedeutikus filozófia tanára, szemináriumi prefektusa Hidas Kornél későbbi szombathelyi (1883–1900), történelem- és földrajz tanára Meszlényi Gyula majdani szatmári (1888–1905) püspök volt.²⁷

Két év múlva került Horniggal együtt a Központi Szemináriumba, s kezdik meg az érettségi után Pesten teológiai tanulmányaikat.²⁸

2. A PESTI KÖZPONTI SZEMINÁRIUMBAN

A döntő fordulatot a történelmi pálya, a papi hivatás mellé lépő tudományos elköteleződés felé a pesti Központi Szeminárium hozta meg. Ide 1858 őszén érkezett meg, a mindössze 15 évesen letett – az évtized elején bevezetett – érettségit követően.²⁹ Adjuk át a szót itt hosszabban magának Fraknóinak. Ezúttal nem 1924 őszén tollba mondott *curriculum*ának, hanem 1923. februári visszaemlékezésének:

„a közvetlen ösztönzést a történetírásra... így kaptam. 1858-ban volt, a Központi Papnővelde egyházirodalmi iskolájában. A fiatal papok a magyar irodalmat ápolták, gondozták: ők adták ki Berzsenyi Dániel költeményeit is saját költségükön. Gyönyörű könyvtár állott rendelkezésünkre, amelyben a történelmi kútfők hallatlan gazdagságban voltak főlhalmozva. Lapozgattam a régi forrásokat és akkor, mint fiatal fiúban, ébredt föl bennem

²⁷ *Schematismus...* 1856, 156–157. *Schematismus...* 1857, 162–163.

²⁸ Közös tanulmányaikra, illetve Fraknói központi szeminarista éveire – a következő részfejezet mellett – lásd Sági György írását (I/3).

²⁹ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. Maga Fraknói arról szól, hogy érettségi után került a Központi Szemináriumba, s a Hittudományi Kar teológiai kurzusára 15 évesen iratkozott be. Vö. HERMANN EGYED–ARTNER EDGÁR, *A Hittudományi Kar története 1635–1935* (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története 1), Budapest 1938, 409. Ekkorra el kellett végeznie az előkészítő filozófiai kurzust is. Vö. Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz., 242; BÁNK JÓZSEF, *Kánoni jog I*, 477 és 479. – Az, hogy az 1843-ban született Fraknói 15 évesen leérettségizzen, a két éves filozófiai kurzust is elvégezhesse, és már 1858-ban teológushallgató egyetemista lehessen Pesten, csakis úgy válik érthetővé, ha alsóbb iskoláit valahol, valamilyen módon már 6 éves korára „letudta”. De még ehhez is az kellett, hogy a gimnáziumot részben összevonva, vagy a filozófiával párhuzamosan végezze. Miként Csernoch János, aki 1868-ban 16 évesen nyert felvételt az esztergomi szemináriumba, a helyi bencés gimnáziumot magánúton fejezte be, érettségi után, 1870-ben már ő is a teológiát kezdte, de nem Pesten, hanem a bécsi *Pazmaneumban*. EMILIA HRABOVEC–† CSIKY BALÁZS, *Csernoch János (1852–1927)*, A csanádi egyházmegye és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 II/2 (CST III/II/2), 48–57, 48.

a vágy, hogy behatóan ismerkedjem meg a nemzet múltjával és közreműködhessem a kútfők feldolgozásában” – hangzott hetedfél évtizeddel később, az 1923-as életinterjúban a visszaemlékezés.³⁰

Ritka mozzanat a történelmi pályakezdsnél, hogy azonosítható a végleges elköteleződés helye. A Központi Szeminárium patinás pálos könyvtára ma is ugyanazt a miliót árasztja, ami az ifjú Fraknóit egy életre magával ragadta.³¹ A pálos szerzetesek által a 18. században létesített, Pannonhalmáéval, Zircével vetekedő gyűjtemény volt 1802–1805 között a gróf Széchenyi Ferenc által alapított nemzeti könyvtár első székhelye,³² mely intézménynek 1875–1879 között a Széchenyi-család bizalmából Fraknói oly nagyhatású vezetője lett. A szeminárium Egyházirodlmi Iskolájához kötődik „első irodalmi kísérlete”. Elmondása szerint részt vett „Szent Ágoston egy művének lefordításában”.³³ A „*De Civitate Dei*” magyar kiadása három részben 1859–1861 folyamán látott napvilágot.³⁴

A folytatás erre nagyon hamar, már másodéves teológus korában következett. Adjuk vissza a szót Fraknóinak:

„Egy évvel rá – 1859-et írtunk – a véletlen közel vitt célomhoz: az Akadémia pályázatot hirdetett az Árpád-kori vezérek korának műveltségi viszonyait ismertető munkára. Ott álltam a válaszüton: most dől el, van-e bennem történetírói hivatás vagy sem, megvan-e bennem a historikus tudása, ítélete, vagy csalódom? Őszintén szólva, csak annyit vártam, hogy zárt pályázatról lévén szó, a bírálók függetlenül, elfogultság nélkül elmondják, milyen kvalitások vannak az egyes pályázókban? – A pályázat eldőlt. Gondolhatja meglepetésemet, amikor a *Pesti Napló* azt a hírt hozta, hogy én nyertem meg a jutalmat! Örültem, de örömömnél is nagyobb volt az a boldog tudat, hogy a bírálók azt mondták: »A szerző fejtegetéseivel történetírói hivatást árul el«. Csengery Antal és Wenzel Gusztáv voltak a bí-

³⁰ *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz. A hatás mértékét, maradáóságát mutatja, hogy 1891-es végrendeletében is megemlékezik az életcél felismerésének kegyelmi pillanatáról: „Régi kézirataim gyűjteményét a budapesti központi papnevelde magyar iskolájának hagyom, amelynek körében nyertem először az impulzust a magyar egyháztörténelem művelésére” – írta alsó-tátrafüredi villájában, s könyvei egy részét szintén a szemináriumnak adományozta. Lásd e kötetben a Balta–Lakatos-tanulmány (I/4) függelékét. Végző, végrehajtott végrendeletében már nem szerepel a KPI. Vö. *Fraknói-dokumentáció*, 11. sz. (Függelékek/II).

³¹ Lásd e képgalériát: <https://paloskonyvtar.katolikus.hu/kepek/konyvtar/gal/index.html#0> (2024. 04. 04.).

³² Az 1760–1770 között létesített budapesti pálos könyvtár (bútorzatát is pálos fráterek faragták) története, leírása: <https://paloskonyvtar.katolikus.hu/> (2024. 04. 04.).

³³ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

³⁴ *Szent Ágoston hippói püspöknek az isten városáról írt XXII könyve (I–III)* (Munkálatok Pesti Növendékpapság Magyar Egyházirodlmi Iskolájából 25–28), Pest 1859–1861.

rálóim és szavuk eldöntötte életem rendeltetését. Pályamunkámban már értékesítettem Ipolyi Arnold *Magyar mitológiá*-ját is, amelynek gazdag anyagkészletébe szívesen és szeretettel mélyedtem bele...” – lép be itt először a leendő mester és barát Fraknói életébe.³⁵

Ritka mozzanat egy történelmi pályakezdésnél, ismételten, hogy ennyire konkrétan és eseményhez kötöten azonosítható a döntő lépést segítő pályatársak személye és szerepe. Jelesül az egyszerre politikus és tudós Csengery Antal, ekkor az MTA jegyzője, Budapesten utca viseli a nevét; valamint Wenzel Gusztáv, aki ekkor már javában dolgozott fő művén, az Árpád-kori Új Okmánytáron.³⁶ A sikeres pályázat eredményeként elnyert díjat az MTA 1860. évi közgyűlése ítélte oda a roppant fiatal, kistermetű teológusnak,³⁷ s ennek köszönhetően jelent meg – a Szent Ágoston-fordítást követően – első önálló publikációja 1861-ben.³⁸ 18 éves volt ekkor. Életvégi visszaemlékezéseiben Fraknói nem feledkezett el Toldy Ferencről sem, akinek a pályázat elnyerésében szintén szerepe volt, majd hamarosan tanára lett a pesti bölcsészkaron. Toldy saját felfedezettjének tartotta a fiatal klerikust.³⁹ Róla nem *curriculum*ában, hanem 1923-as életinterjújában szólt Fraknói.⁴⁰

A korai iskolakezdés, a gyors tanulmányi előrehaladás azzal a következménnyel járt, hogy Fraknói úgy fejezte be négyéves teológiai tanulmányait a Pesti M. Kir. Tudományegyetemen, hogy még messze nem érte el a papszentelés kánoni idejét, 1862-ben még szubdiakónussá sem volt szentelhető. Ezért Scitovszky hercegprímás 1862. augusztus elején úgy rendelkezett, hogy helyére nem disponál új növendéket, hanem mint *absolutus theologus* a Központi Szeminárium tagja maradhat és kívánságára az egyetemen elmélyedhet a bölcsészeti tanulmányokban („*in philosophicis et politicis quibusdam*

³⁵ *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

³⁶ Életrajzi adataik meghatározóan SZINNYEI, *Magyar íróki* alapján: <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=652410&date=2024-03-31> és <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=653134&date=2024-03-31> (2024. 04. 04.).

³⁷ Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz., 242.

³⁸ *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja az első fejedelmek korában és a kereszténység bevezetésének története*, Pest 1861 [repr. Budapest 2010].

³⁹ ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1051 és 1052–1053. Érdemes lesz majd a Fraknói–Toldy levelezés az eddigénél alaposabb tanulmányozása (MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 4r., Nr. 66 alatt).

⁴⁰ „A tudós testület lelke Toldy Ferenc volt. Lángolt benne a hazafiság és volt egy különös nagy érdeme: őszintén, odaadással támogatta a kezdőket, az ifjú generációt buzdította, aki hozzája fordult támogatásért, biztos volt, hogy megértő, rokonszenves jóbarátot talál benne.” *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

studiiis”).⁴¹ Az engedélyezés azután történt, hogy Scitovszky kikérte az ügyben a Központi Szeminnárium rektorának véleményét.⁴² Bölcsészkarai tanulmányaira Fraknói két évet kért és kapott.⁴³ A bíboros és Szabó József rektor támogatásába nyilván belejátszott, hogy negyedéves teológusként – számos jogász pályázót maga mögé utasítva – immár a második rangos, nagy feltűnést keltő díjat nyerte a nádori és országbírói hivatalról írt művével.⁴⁴ Pauler Tivadar felajánlása nyomán a pályázatot a jog- és államtudományi kar írta ki 1862 februárjában, a díjat június 25-én vehette át Fraknói.⁴⁵ Scitovszky egy év múlva engedélyezte a terjedelmes kézirat kiadását, előírva, hogy a kötetvégi archontológiában már szerepeljen az új országbíró, gróf Andrássy György is.⁴⁶

A *Pesti Napló*ban 1924. november 23-án megjelent *curriculum*ban a püspöktörténész emlékei némileg összekavarodtak. Ő tanárai engedélyére hivatkozik, hogy a Központi Szemináriumban maradhatott, noha ezt Szabó József rektor kedvező véleménye nyomán Scitovszky hercegprímás adta meg számára. Negyedéves „filozófiai hallgatónak” mondja magát. Mi több, főpásztora által végzett papszentelését Esztergomban közvetlenül teológiai tanulmányai végére teszi.⁴⁷ Ez azonban 1865. július 23-án ment végbe.⁴⁸ Egyelőre az alszerpapi *ordo* feladásának pontos dátuma ismert még. Az esemény a kánonilag előírt 21. életév betöltését követően történt, 1864. március 5-én, Nagyböjt 3. vasárnap-

⁴¹ Scitovszky bíboros levele Szabó József pápai prelátus, apát-kanonokhoz, a Központi Szeminárium rektorához, Esztergom, 1862. augusztus 4. Feltárta és közli jelen emlékkötetben: Sági György, *I/3*, 1. sz.

⁴² Scitovszky levele Szabó Józsefhez, Esztergom, 1862. július 18. Uo., 2. sz.

⁴³ Uo. Az újabb érseki dispozició, miszerint Fraknói az 1863/64. évi tanévben a *Seminarium Centrale* növendéke maradhat „végzett teológusként”, 1863. augusztus 11-én kelt. Uo., 4. sz.

⁴⁴ Megjelent: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése*, Pest 1863. [Repr.: Budapest 2010.] Vö. *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. is.

⁴⁵ Lásd a mű kiadásának előszavát. FRAKNÓI, *A nádori és országbírói hivatal*, 1. A *Vasárnapi Újság*ban (i.h.) tévesen az 1861. évre található utalás.

⁴⁶ Scitovszky levele Szabó József szeminárium rektorhoz, ‘*Ex acidulis Robics*’ (Rogaska Slatina), 1863. június 13. Közölve *I/3*, 3. sz. Fraknói műve 173. oldalán tett eleget a hercegprímás óhajának, könyvét pedig Pauler Tivadar rektornak ajánlotta.

⁴⁷ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

⁴⁸ Berzeviczy forrásértékű elbeszéléséből is következik az 1865-os szentelési dátum. Ugyancsak ő tudósít arról, hogy Fraknói 1915-ben ünnepelte aranymiséjét. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 5 és 7. Lásd még BÁNK, *Kánoni jog I*, 477–478. – Lexikonok is jól hozzák az évet, sőt a napot is megadják (július 23., forráshivatkozás nélkül). Lásd az 1. sz. jegyzetet. Mivel az 1865. július 23. már a kortárs sematizmusban is szerepel a szentelő Scitovszky említésével, a dátumot hitelesnek fogadhatjuk el. BRÜSZTLE, *Recensio universi cleri*, 317.

ján.⁴⁹ A diakonusszentelés kánoni korhatára 22 év volt, és 1865 kora tavaszán mehetett végbe. A papszenteléshez ugyan meg kellett volna várni a 24. életév betöltését, itt lehetőség nyílt a karkedvezményes ordinációra.

Fraknói az 1863/1864. évi egyetemi almanach szerint végül csupán 1863-ban iratkozott be a bölcsészkarra, papnövendékként.⁵⁰ 1864 első félévi tandíja (*didactrum*) 16 ft. 80 krajcárt tett ki, ezt kérelmére Scitovszky fedezte.⁵¹ Fraknói meghálálta a bizalmat, a biztosított lehetőségeket, s már 1864 folyamán letette bölcsészdoktori szigorlatát.⁵²

3. LONOVICS, IPOLYI, HORVÁTH MIHÁLY

A Központi Szemináriumban töltött hat esztendő többszörösen gyümölcsözőnek bizonyult. Tudvalevő, hogy a Központi Szeminárium a 19–20. század folyamán, egészen az 1990-es évek elejéig a hazai katolicizmus fontos központja volt. Számos püspökkari ülést itt tartottak, a Pesten járó főpapok sokszor itt szálltak meg. A központista évekre esett Fraknói közelebbi megismerkedése Lonovics Józseffel.⁵³ A száműzetéséből az októberi diploma kiadása után visszatérő volt csanádi püspök, az érseki székét Egerben elfoglalni sosem tudó Lonovics biztatta Pázmány Péter biográfiájának megírására. Fraknói érdeklődését eredetileg a budai kamarai levéltárban – az Országos Levéltár alapítása előtt vagyunk még – talált Pázmány-levelek keltették fel a téma iránt. Az írást saját elmondása szerint már a Központiban elkezdte, majd Nagyszombatban folytatta, ahová 1864 őszétől egy tanévre gimnáziumi tanárnak nevezték ki, és ahol tanítványa volt többek között Zichy Géza.⁵⁴

⁴⁹ Scitovszky levele Szabó József szemináriumi rektorhoz, Esztergom, 1864. február 4. I/3, 5. sz. Az eredetileg kitűzött februári dátumot törölni kellett, mert Fraknói csak a hó végén töltötte be 21. életévét (a levélben február 29-ei születési dátum szerepel a helyes 27-ei helyett). A szentelési anyakönyvek összes, hiteles adatainak feltárása jövőbeli kutatási feladat.

⁵⁰ Az adatot lásd e kötetben, I/3.

⁵¹ A hercegprímás levele Szabó József szemináriumi rektorhoz, Esztergom, 1864. március 29. I/3, 6. sz.

⁵² Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz., 242. Alább közölt leveleiben egyszerre címezi magát teológiai és bölcsész doktornak.

⁵³ Személyére, pályájára további irodalommal legújabbban: ZAKAR PÉTER, *Lonovics József (1793–1867)*, A csanádi egyházmegye és püspökei, 23–29.

⁵⁴ Visszaemlékezésében Fraknói mind a Központi Szemináriumról, mind Nagyszombatról egyszerre állítja, hogy ott kezdte írni a Pázmány-életrajzot. *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. Az előbbi a helyes, hiszen a monográfia egyik fejezete előtanulmányként már 1864-ben megjelent.

Még érdekesebb Fraknói megismerkedése a majdani mentorral és baráttal, Ipolyi Arnoldddal. Vele a közeli Kiskörút antikváriusa révén került kapcsolatba. Berzeviczy Albert ekként ír a kezdetekről:

„Mint központi szemináriumi papnövendék, Fraknói ugyanannál az antikváriusnál szerezte könyveit, akihez Ipolyi is járatos volt; ettől hallotta, hogy ez utóbbi, mint akkor már hírneves tudós, az ő személye iránt érdeklődött és ígérte, hogy éppen akkor pályadíjat nyert, még csak kéziratban létező munkája átdolgozásában segítségére lesz. Fraknói rögtön levelet írt Ipolyinak, hivatkozott rá, mennyire tiszteli őt, mint a *Magyar Mytbológia* szerzőjét s kérte «kegyeskednék az ifjúnak, ki alig lépte át azon nagyterjedelmű labirint küszöbét, melyben az érett férfiú is könnyen eltévedhet, segédkezett nyújtani». Rátaláltak egymásra s a viszony oly gyorsan fejlődött, hogy öt évvel később a fiatal pap az esztergomi levéltárakban már a hírneves kanonok számára kutató, még később a *Magyar Encyclopedia* szerkesztésében az ő utasításait kéri, s 1872-ben az akkor már püspöki méltóságra emelkedett Ipolyinak Pesten – mint maga vallja – «ügyviselője, teljhatalmú minisztere», s ezt az állást örömmel akarja tovább viselni, neki utazásairól, kutatásairól beszámol...»⁵⁵

Mint Berzeviczy iménti elbeszéléséből is kiderül, a nagyszombati év után Fraknói papszentelését követően, 1865-től az esztergomi szeminárium, pontosabban érseki líceum tanára lett. Itt a kétéves filozófiai kurzuson egyháztörténelmet és latin nyelvet tanított a klerikusoknak.⁵⁶ A tanítást „tiszteletreméltó és nagy horderejű, de szűk munkakör”-nek tartotta, és úgy érezte, hogy a „papneveldei katedrához bilincseltek”. Látni fogjuk, itáliai kutatásaira is csupán a szünidőkben tudott rövid időközökre elszabadulni (örökzöld mókuskerek probléma ez). Kedvetlenségébe belejátszhatott, hogy 1866-ban sikertelenül pályázott a pesti egyetem bölcsészkarán a magyar történelem tanári állására. Az utókor számára tanulságos tény, hogy őmellette Thaly Kálmánt és Nagy Ivánt, illetve a későbbi hercegprímás Vaszary Kolost szintén elutasították, a katedrát a mára jószerével ismeretlen Kerékgyártó Árpád nyerte el.⁵⁷ A kudarc

Pázmány Péter túróczi préposttá neveztetése, MS 2 (1864) 582–595. Lásd még Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz., 242 is. – Az 1924-es visszaemlékezésben tévesen Zichy Gyula szerepel. – Azt, hogy Nagyszombatan még papszentelése előtt tanított Fraknói, kiemeli: BRÜSZTLE, *Recensio universi clerici*, 318. – Rómer Flórison keresztül Nagyszombataból került kapcsolatba a történész Ráth Károllyal (a korszakban még két fontos közéleti szereplő ismeretes e néven) és az általa szervezett „Dunántúli Történetkedvelők Társulatával”. A nagyszombati időszakra: ROTTNER, *Fraknói... pályakezdeése*, 1061–1064.

⁵⁵ BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 37.

⁵⁶ SZÖLLŐSY, *A mo-i római katolikus papság*, 109.

⁵⁷ Fraknói pályázatát Horvát Árpád (Szendrey Júlia második férje) gáncsolta el, „irodalmi szaporasága” ellenére. Horvát tanára volt a bölcsészkaron Fraknóinak segédtudományokból és jogtörténetből. Gyulai Pál mellett talán ő az egyetlen, akivel személye miatt is polemizált Fraknói

Fraknóit alapos és harcos értekezés megírására sarkallta, melyben történeti, jogi érvek alapján, nemzetközi példák felsorakoztatásával szállt síkra – eredménytelenül – a pesti egyetem katolikus jellegének visszaállítása érdekében.⁵⁸ Számolva azzal, hogy huzamosabb ideig az érseki székvárosban marad, esztergomi évei alatt bizonyos izolációs törekvések jellemezték átmenetileg, illetve a *Magyar Sion* folyóirat mellé Knauz Nándorral egy katolikus történeti központot kívánt létesíteni. 1870-től három évig társszerkesztő lett a folyóiratnál a Knauz helyébe lépő Zádori János oldalán.⁵⁹

Az esztergomi időszakra esik Fraknói megismerkedése Horváth Mihállyal.⁶⁰ A kezdet nem volt zökkenőmentes, mert hozzá intézett levelében Fraknói nem ismerte el őt püspöknek – „nagyságosnak” szólította a „méltóságos” helyett. A vélhetően még kéziratban olvasott Pázmány-életrajz harmadik kötete változtatta meg Horváth véleményét a fiatal papról, és szorgalmazni kezdte fővárosba költözését.⁶¹ Pestre végül az 1870/71-es tanév befejeztével került Ipolyinak köszönhetően, aki a Szent István Társulatnál szerzett neki állást.⁶² Bár ekkor-

a későbbiekben. ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1051–1052 és 1065. Hermann Egyed értékelése szerint „e balul sikerült pályázat után Fraknói sosem kísérelte meg többé az egyetemi pályafutást s nem lehetett katedrán ülő mestere a magyar katolikus papságnak a történettudományban. A kudarcot azonban könnyen elviselhette, mert mások, talán hivatottabbak, sokkal jobb véleményvel voltak róla, mint egykori tanára”. HERMANN, *Fraknói Vilmos*, 8.

⁵⁸ „És ezért a katolikusok soha sem engedhetik meg, hogy ezen intézmény, melyet a katolicizmus nevelt nagygyá, szülőjétől elidegeníttessék. Nem engedhetik meg soha, hogy azon erő, melyet a kat. egyház a maga védelmére emelt, ezentúl az ellenséges ostromoknak szolgáljon támpontul...” – szól a végkövetelés, majd követeli a pesti egyetemre állását meghatározó 1848/19. tc. érvénytelenítését és e téren is a 20. tc. alkalmazását, vagyis a felekezetek közötti egyenlőség és a viszonyosság megfelelő értelmezését és betartását. FRANKL VILMOS, *A pesti magyar királyi egyetem katolikus jelleme*, Pest 1868, különösen 20. 23–24.

⁵⁹ Az esztergomi időszakra: ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1065. Ráth Károllyal és körével nem azért szakad meg Fraknói érintkezése, mert úgymond „tudatosan felfelé – nem előre – törekedett”, „s amikor túljutott egy szinten, korábbi kapcsolatait... felszámolta”, hanem mert Ráth fiatalon, 1868-ban elhunyt. Uo., 1064.

⁶⁰ Személyére, pályájára további irodalommal legújabbban: ZAKAR PÉTER, *Horváth Mihály (1809–1878)*, A csanádi egyházmegye és püspökei, 30–34.

⁶¹ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. A curriculum lejegyzése és napilapi közlése itt nem pontos, hiszen nem Horváth, hanem Fraknói tartózkodott Esztergomban levelezésük idején.

⁶² BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 6; *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.; Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz., 242. – A kurrens lexikográfia tévesen állítja, hogy 1873-ban került volna Budapestre, illetve hogy Esztergomban „központi” papnevelő intézet működött volna. MARKÓ, *Fraknói*, 367; ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 579. Pontos információkat hoz ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1048. – További kutatást igényel annak tisztázása, hogy mi volt 1871-től 1878-as nagyváradi ka-

ra már több fontos alapműve napvilágot látott,⁶³ az áttörést nemcsak Horváth megbecsülésének kivívásában, hanem egyéb téren is a Pázmány Péterről írt háromkötetes műve hozta meg számára. Az első két kötet mintegy 8 évi anyaggyűjtés és írás után 1868–1869-ben jelent meg, a harmadik pedig 1872-ben. 1870-ben az MTA levelező tagsággal, 1873-ban rendes tagsággal ismerte el a magyar kora újkor történeti megismerését új dimenziókba helyező nagymonográfia-sorozatot.⁶⁴

Mentora mindvégig Ipolyi volt, akit Fraknói levélben már 1860-ban, 17 évesen megkeresett, s aki pártfogoltját – láthattuk – már 1868-ban akadémikusnak kívánta jelölni, ám első kísérletét még nem koronázta siker.⁶⁵ A Magyar Történelmi Társulat választmányába előzőleg Knauzzal egyetemben simán bejuttatta Fraknóit, sőt 1878-ban Horváth Mihály helyére lépve az elnökségben alelnökké választotta, amiről azonban Fraknói akadémiai főtítkársága miatt hamarosan lemondott. Pestre kerüléséig szemlátomást passzív maradt és nem igen látogatta a társulati üléseket.⁶⁶ Az alapításban kulcsszerepet játszó Thaly Kálmánnal viszonya kezdettől fogva ambivalens. Thaly a kiegyezés évében „neophita Frankli”-ként említi.⁶⁷ A *Századokban* 1868-tól mégis rend-

nonoki kinevezésétől Fraknói egyházi beosztása az esztergomi főegyházmegyén belül. Vagyis hogy a teológiai tanárság után milyen dispozióit kapott Simor hercegprímástól.

⁶³ Lásd Nemes Gábor által összeállított életműbibliográfiáját e kötetben (*Függelék/I*).

⁶⁴ Az idézett forrásművek mellett lásd fentebb, az I. sz. jegyzetben idézett lexikonhelyeket. – A rendes tagság 1875. április 15-én megtartott székfoglaló előadásán már nem Pázmánnyal, hanem a Jagelló-korral foglalkozott *II. Lajos és Mária* címmel. MARKÓ, *Fraknói*, 368. – Összehasonlítá-sul: Thaly Kálmán 1864-ben lett levelező és majd csak 1880-ban rendes tag. Vö. még e kötet II/3. tanulmányát (a 3. részfejezet végén). – Hermann Egyed értékelése szerint Thaly mellett meghatározóan Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Fraknói Vilmos által alkotott „fiatal történész-gárda a hetvenes évek elejétől szinte rohammal foglalta el a közben újra megcsontosodott Akadémiát, és átvette az itt folyó és elmélyített történeti kutatás irányítását is”. HERMANN, *Fraknói Vilmos*, 8.

⁶⁵ „Megkísértettem kegyedet az idej akadémiai székfoglalások alkalmával szóba hozni. De nagy ellenkezésre találtam.” Ipolyi Fraknóihoz, Eger, 1868. április 22. OSZKK Levelestár, *ord. alph. & cron.*; ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1048, 12. j. Az Ipolyi–Fraknói kapcsolatra lásd még uo., 1058. 1059. 1061. 1066–1068 és helyenként (e vonatkozásban a feldolgozás tárgyilagosa, adatgazdag).

⁶⁶ ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1069–1070; a szerző idevágó állításai részben átgondolandók, részben revidéalandók, s kivételesen nem azon ideológiai, szemléletbeli okok miatt, melyek számos helyen lerontják tanulmánya értékét. – Lásd a következő jegyzetet is.

⁶⁷ R. VÁRKONYI ÁGNES, *Thaly Kálmán és történetírása* (Tudománytörténeti tanulmányok 1), Budapest 1961, 115. 208–209. 391–392, 30. j.

szerepen publikált Fraknói. A Történelmi Társulat lapjának hasábjain adott hírt az első római útja alkalmával a jezsuita könyvtárban talált Corvináról.⁶⁸

A Horváth Mihályhoz fűződő viszony elmélyülésére és következményeire ekképpen emlékszik vissza Fraknói 1924-ben:

„Mikor Pestre kerültem, Horváth Mihállyal többször találkoztam Ipolyinál. Horváth Mihálynak volt egy eszméje, hogy én kerüljek Rudolf trónörökös mellé, mint a történelem tanára azonban a terv fiatalágom miatt meghiúsult. Ehelyett nekem szánta Rónay Jácint állását, melyet, mint az Akadémia történeti osztályának titkára, száműzetéséből való visszatérte óta betöltött. Megválasztásomat keresztül is vitte. Sokat dolgoztam az Akadémia adminisztrációjában. Mikor Arany János akadályozva volt a főtitkári teendő elvégzésében, engem bízta meg helyettesítésével, mikor pedig az Akadémia a történelmi tanulmányok fejlesztésére külön bizottságot szervezett, ennek is én lettem a titkára...” – olvashatjuk a Pesti Napló 1924. november 23-ai számában.⁶⁹

⁶⁸ FRANKL VILMOS, *Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában. (Naplótöredék). Róma, július 17, 1867, Századok 2 (1868) 445–447.* Ezt követően 1880 az első év, amikor kivételesen nem publikált a *Századokban*. Lásd a Nemes Gábor általa összeállított életmű-bibliográfiát e kötetben (*Függelék/I*).

⁶⁹ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. Az 1923-as életinterjújában részletesebben szól arról a trónörökös melletti nevelőségről. Eszerint már Andrássyval is tárgyalt, aki elfogadta személyét, de a liberális képviselő pap volta miatt úgymond „felfortyantak”, Horváth Mihályt pedig kifejezetten bántotta a kudarc, és személyes ügyként tekintett védence kárpótlására az osztálytitkársággal. Vö. uo., 2. sz. Az említett események 1871-ben zajlottak, ekkor sajtótámadás is indult Fraknói ellen – lásd e kötetben Lőrincz Zita tanulmányát, II/5 –, akit végül 1873. május 21-én választottak meg osztálytitkárrá. Horváth a II. osztály elnökeként első lépésben helyettes osztálytitkárrá nevezte ki Fraknóit, méghozzá rögtön már a levelező székfoglalói ülésen, 1871. október 9-én: „Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt... Osztályelnök üdvözölvén az akadémiai szünetidők után újra egybe-gyűlt tagokat, jelenti, hogy Rónay Jácint r. t., és osztálytitkár hódolva azon legmagasb bizalomnak, mely mint történelmi tanárt egy évre Őfensége a koronaherceg mellé szólítja, az Akadémiát fölkérte, hogy osztálytitkári állása iránt, melynek teendőit távolléte alatt nem teljesítheti, intézkedjék. Miután pedig a M. T. Akadémia alapszabályainak 51-ik §-akként rendelkezik, hogy az osztálytitkár «akadályoztatása esetére az osztályelnök nevez ki helyettest»: ily eset jelenleg főn forogván, osztályelnök a legközelebbi nagygyűlésig Frankl Vilmos I. tagot nevezi ki helyettes osztálytitkárrá, s erről az osztályt értesíti. Tudomásul vétetett... *Franki [I] Vilmos* az 1870-iki nagygyűlésen megválasztott I. tag felolvassa székfoglaló értekezését...” AÉ 5 (1871) 245. Vö. VÖRÖS ANTAL, *Az Akadémia irányítása*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975 (szerk. Pach Zsigmond Pál–Vörös Antal), Budapest 1975, 155–163, 156–157 is. – Az említett bizottságot az MTA már 1854-ben megalapította, Fraknói 1875–1880 között előadóként, majd 1886–1895 között elnökként meghatározó szerepet játszott érdemi újjászervezésében és korszerűsítésében. PORÁCS RÓZA [FRÁTER JÁNOSNÉ], *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949)* (Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 52), Budapest 1966, 8. 10. 12. 20–26. 29. 45. 53–58.

Itt engedjük el a tudományos pálya kezdetének, izgalmas műhelytitkainak ismertetését. További érdekes részletekért érdemes fellapozni a tollba mondott kései *curriculum* teljes szövegét Kanász Viktor közlésében.⁷⁰ A tudományos karrier ettől kezdve meredeken emelkedett: 1879-től élethosszig megválasztottan az MTA főtitkáráként Arany János akadémiai lakásába költözhetett, és amikor 10 év múlva mégis lemondott, másodelnökként Széchenyi István egykori helyét foglalhatta el, a hároméves megbízás lejárta után igazgatósági tag, 1907-től tiszteleti tag lett stb.⁷¹ Az indulás, az első három évtized azt mutatja, hogy Fraknói még valóban a 18. századi paptörténészek utóda volt.⁷² Egyházi intézmények és pártfogók sora egyengették útját, Scitovszky hercegprímástól a Központi Szeminárium rektorán és Ipolyi Arnoldon keresztül egészen az 1848–1849-ben a történelemalakításban is tevéleges szerepet vállaló Lonovicsig és Horváth Mihályig.

4. SIMOR HERCEGPRÍMÁS, ANDRÁSSY GYULA, ÉS FRAKNÓI KEZDETI HUNGARIKA-KUTATÁSAI

„*Perdus et pernox*” vagyis „Nappal és éjjel” volt Fraknói központi szeminaristaként beadott, sors-, pontosabban pályaeldöntő pályázatának jeligeje. Cassiodorusnak tulajdonított, de minden bizonnyal a 18. században keletkezett híres mondás kezdőszavai ezek. A szakirodalomban Fraknói védjegyévé vált teljes idézet így hangzik: „Nappal és éjjel vizsgáld atyáid emlékeit, kutasd fel néped gyermekkori tárgyait, foglalkozz krónikáikkal és évkönyveik emlékeivel. Csúf dolog ugyanis saját hazádban idegennek maradni.”⁷³ Ahhoz, hogy Fraknói e programot életművében, még hozzá új utakat keresve meg tudja valósítani, még egy egyházi pártfogó támogatása szükségeltetett. E pártfogó pedig

⁷⁰ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. Lásd még uo., 2. sz. is.

⁷¹ BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 4; emellett lásd az. 1. sz. jegyzetben idézett lexikonhelyeket. Érdekes adalék mindehhez, hogy Eötvös Loránd lemondása után Fraknói 1905-ben maga is elnökjelölt volt, nyilvánvalóan *honoris causa*. Az AÉ adatát idézi és értékeli GALI MÁTÉ, *Berzeviczy Albert élete és munkássága (1853–1936)* (EKE disszertáció), Eger 2017, 153–154. Vö. VÖRÖS ANTAL, *A konzervatív törekvések megerősödése 1905 után és a világbáború éve*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975, 180–186, 181 is.

⁷² Vö. a Weigl-féle interjú elejét. *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

⁷³ „*Perdus et pernox patrum memorias revolve, scrutare gentis tuae cunabula, res gestas et annalium monumenta observa. Turpe enim est in patria sua peregrinum esse.*” Vö. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 3 és 25; ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1052, 49. j.

nem volt más, mint Simor János, az indulásban segédkező, 1866 októberében 80 évesen elhunyt Scitovszky utódja az esztergomi érseki székben.⁷⁴

A historiográfiai alapirodalom Ipolyiéval ellentétben sem Lonovics, sem Horváth Mihály hatásáról, szerepéről nem ejt szót Fraknói történelmi, akadémiai pályakezdésében,⁷⁵ és ebben az összefüggésben Simor János neve sem kerül elő.⁷⁶ Az aulikus Simort még a kiegyezés megkötése előtt, 1867 januárjában sietve nevezte ki Bécs a nemzeti jelölt Haynald Lajos helyébe.⁷⁷ Simor azonban semmivel sem támogatta kevésbé Fraknóit pályája indulásakor, mint tette volna Haynald, illetve tette is később, a *Monumenta Vaticana*-projekt megvalósításában.⁷⁸ Fraknóinak az új hercegprímáshoz intézett leveleiből nemcsak a folyamatos főpásztori figyelem és pártfogás követhető nyomon. Feltáruznak belőlük a pályakezdő történész tervei, céljai, kutatásával kapcsolatos gondolatai.⁷⁹

a) „*A magyar történelem földértésének érdekében*” (1867–1868)

Esztergomból, 1867. június 12-én kelt levelében, mindössze 24 évesen Fraknói már nagyívű római kutatási programot vázolt fel Simor előtt, „régén megfogalmazott, éveken át érlelt kedvenc eszméje valósításának küszöbén állva”. Terve megvalósításához az esztergomi érseki líceum, vagy ahogy ma mondanánk hittudományi főiskola tanáráként – ahogy manapság is lenni szokott – a nyári vakáció idejét szándékozott kihasználni. Egyaránt kutatni kívánt az Augustin Theiner igazgatása alatt álló Vatikáni Titkos Levéltárban, továbbá

⁷⁴ Legújabb biogramja további irodalommal: RÉTFALVI BALÁZS, *Simor János (1813–1891)*, A győri egyházmegye és püspökei = Püspöklekikon 1804–1918 I/3 (CST III/I/3), Budapest 2024, 27–33.

⁷⁵ Leginkább Horváth és Fraknói 20 évesen írt középiskolás történelemlétkönyvének (*Magyarország története. Kat. gimnáziumok középszintűi számára*, Pest 1863) összehasonlításáról esik szó, kiemelve, hogy a fiatal Fraknói munkája jobb. ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1057–1058 (a tankönyv az 1960-as évekre jellemző, tendenciózus megjegyzéseket leszámítva hasznos elemzésével).

⁷⁶ Dallos Miklós győri püspökre vonatkozó kutatásai, valamint a győri egyházmegyetörténet tervezete kapcsán a történész Ráth Károlyon keresztül már azelőtt kapcsolatba került Fraknói Simorral, hogy az főpásztor lett volna. ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1062 és 1064.

⁷⁷ Kurrens életrajza, további irodalommal: LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos (1816–1891)*, Az erdélyi egyházmegye és püspökei = Püspöklekikon 1804–1918 II/3 (CST III/II/3), 34–45.

⁷⁸ CVH I/20, 22–29.

⁷⁹ Az iratok többsége nem volt ismeretlen a kutatás előtt, de eddigelé csupán a Fraknói-levelek dátuma és jelzete, rövid tárgymegjelölés szerepelt. További hivatkozásokkal lásd CVH I/20, 20, 33. j. és 28, 52. j., valamint 192.

az Államtitkárság, a Konzisztoriális, a Propaganda, a Püspöki (és Szerzetesi), a Zsinati Kongregáció levéltárában. De nem csak ezek bíboros előljáróihoz, és természetesen magához IX. Piusz pápához kért ajánlást, hanem több szerzetesrendi generálishoz. Így a jezsuita, ágostonos, domonkos, oratoriánus rendfőnökhöz, nyilván a birtokukban lévő levéltárak és könyvtárak (*Angelica, Vallicelliana*) használata végett. Fel kívánta keresni az akkor még magántulajdonban lévő *Biblioteca Barberiniana*t és *Corsimiana*t.⁸⁰

Mint írja, nem csupán sejtette, hogy e lelőhelyeken „történelmünk mesésen gazdag anyaga van eltemetve”, hanem az osztrák és cseh kutatás, jelesül a bencés Beda František Dudík és az osztrák pap-történész, politikus Anton Kerschbaumer munkáiból tudta is.⁸¹ Aláhúzta Fraknói, hogy a mesés gazdagság annyiban sem meglepő, mivel „Theiner s mások érdemes fáradozásai”⁸² régebbi korokra irányultak. Ő maga ezzel szemben az 1526–1637. közötti időszakra kívánt összpontosítani, és Rómában mindenekelőtt az egyházfők és az esztergomi érsekek levelezését, utóbbiak *ad limina* jelentéseit, mindenekelőtt pedig az Államtitkárság és a nuncius diplomáciai iratforgalmát kívánta kutatni.⁸³

Figyelemre méltó Fraknói érvelése, amivel a korszak, egyben római kutatásai szükségességét indokolta: „A vallási s politikai belső küzdelmek viszontagságos korszakát szokták újabban kiváló előszeretettel tanulmányozni, s egyúttal kizsákmányolni a katolikus törekvések depopularizálására. A rosszakarató igyekezetek visszaautásításá[ra] s megszegyenyítésére csak a történelem mai állásának színvonalán álló, az összes anyagkészletet fölhasználó művek alkalmasak” – írta Simornak.

Az ifjú teológiai tanár nem elégedett meg aktuálpolitikai indoklással. Folytatólagos soraiban a kora újkori hanyatlás okainak megértéséről, illetve Simor „nagynevű elődeinek” „fölvirágzást” hozó lépéseinek bemutatásáról beszél. Szavaival szintén erősen aktualizál. Gyakorlatilag a magyar katolicizmus szá-

⁸⁰ PL AE Simor János prímás, Archivum Secretum, n. 154/1867. *Dokumentumok*, 1. sz.

⁸¹ A két szóba jövő munka: BEDA DUDÍK, *Iter Romanum I–II* (Historische Forschungen), Wien 1855; ANTON KERSCHBAUMER, *Cardinal Klesel, Minister-Präsident unter Kaiser Mathias*, Wien 1865. (Pázmány-monográfiája előszavában Fraknói nevesíti is e munkát, lásd alább.) Kerschbaumer római vonatkozású fő műve egy év múlva jelent meg: *Geschichte des deutschen Nationalhospitalwesens in Rom. Nach authentischen, bisher unbenützten Quellen*, Wien 1868.

⁸² Lásd mindenképp: THEINER, *Vet. mon. Hung.*; THEINER, *Vet. mon. Slav.* (utóbbinak ekkor még csupán az I. kötetét vehette kézbe Fraknói). A második kötetet Pauler Gyula erős bírálatban részesítte, és annak a sarkos véleménynek adott hangot, hogy a nunciusi jelentések forrásértéke alatta marad a velencei követjelentésekének. Századok 10 (1877) 570–573.

⁸³ *Dokumentumok*, 1. sz.

zadfordulós modernizációjának történeti megalapozását vetíti előre.⁸⁴ Elvárásaival Fraknói – publicisztikája mellett – tudományos munkájában is a nyilvánosság elé lépett, amikor Simornak, ordináriusának és a kutatásait támogató mecénásának mint Pázmány „érseki széke és magas törekvései örökösének” ajánlotta kora főművét.⁸⁵

Simor hercegprímás, akiről tudjuk jól, hogy inkább a hivatalnoki és mecénás attitűd állt közel hozzá, semmint a magyar katolicizmusnak az idők szavához formálása, felkarolta fiatal papja tudományos törekvéseit. A kért ajánlást pár nap múlva megadta, külön nevesítve benne a Pázmány-kutatásokat is. Az ajánlás indoklásában szintén megjelenik egyfajta „alkalmazott” jelleg. Esztergom érseke kihangsúlyozza, hogy papja, miként már korábban, a jövőbeli munkáiban is azt az „üdvös hatást” fogja bemutatni, amit a római pápák Magyarország politika- és egyháztörténetére gyakoroltak.⁸⁶ Figyelemre méltó, Fraknói gondolataira reflektáló sorok ezek 1867-ből a koreszinek többségét elítélő *Syllabus* megjelenése és a pápai *infallibilitas* dogmájának kihirdetése, 1864 és 1870 között.

A 24 éves Fraknói „régí óhajta” valóra vált. A kiegyezés évében eljutott Rómába, életében először. Kutatott a Vatikánban – egészen biztosan csupán az apostoli könyvtár fondjaiban. Ide történő bejutásához korán építeni kezdett olasz személyes kapcsolatrendszerét is mozgósította.⁸⁷ Megfordult továbbá

⁸⁴ *Dokumentumok*, I. sz.

⁸⁵ FRANKL, *Pázmány... és kora I (Fraknói-bibl., 24. sz.)*, III.

⁸⁶ „*Damus pro memoria, quod a Vilhelmo Frankl, archidioecesis nostrae praesbytero, in seminario archiepiscopali professore, philosophiae et artium liberalium doctore competenter in eo requisiti fuerimus, ut ipsi Romam proficiscenti litteras commendatitias extradare dignaremur. Nos precibus his inclinati praesentium vigore fidem facimus eundem Vilhelmum Frankl Romam proficisci eo fine, ut in aeternae Urbis bibliothecis et tabulariis exquirat et abinde reudx luci publicae tradat historica documenta, quae Hungariae historiam ecclesiasticam saeculi XVI et XVII-i, imprimis vero magnum meum praedecessorem, Petrum cardinalem Pázmány concernunt, atque in res ab eo gestas lucem affundunt, ad cuius celeberrimi viri scribendam historiam incumbit. Cum autem praelaudatus Vilhelmus Frankl in libris suis hucusque typo vulgatis et posthac vulgandis eum prosequatur mihi bonisque omnibus probatum scopum, ut salutarem influxum Romanorum pontificum in patriae nostrae politica et ecclesiastica negotia illustraret, iccirco eundem Vilhelmum Frankl, quorumlibet – ad quos se eum convertere contigerit – gratiis ac benevolentiae impensissime commendamus.*” – Simor János hercegprímás ajánlólevele Fraknóinak, [Esztergom], 1867. június 18. PL AE Simor, Categoria 20, n. 374.

⁸⁷ Egy bizonyos G. Fabi apát 1867. július 7-ei levelében a következő szavakkal ajánlotta az ifjú magyart a vatikáni könyvtár első vagy második őrének (*primo o secondo custode*): „*il Signor Don Guglielmo Frankl... giovane di rarissimo ingegno e d'una infatigabile operosità... si degni di trattarlo con tutti i possibili riguardi*”. BAV Archivio della Biblioteca, Ammissione allo studio 2 pt. 1, fol.

az *Angelicában* és a domonkosoknál, valamint a Barberini-, Chigi- és Corsini-gyűjteményekben, sőt még a firenzei állami levéltárban is. Mindezt maga újságolja el örömmel Pázmány-monográfiája előszavában. Útja mindazonáltal inkább tájékozódó jellegű volt. Pázmány-biográfiájában leginkább a Kerschbaumertől kapott adatokat használta, illetve az osztrák kanonok útmutatása alapján az ágostonosok könyvtárában, a *Biblioteca Angelicában* őrzött államtitkársági jegyzékeket az 1610-es évekből.⁸⁸ A diplomáciai iratok iránti érdeklődését a Firenzében feltárt bécsi követjelentések tovább fokozták.⁸⁹ Saját gyűjtése egyéb eredményeit leginkább az 1872-ben megjelent harmadik kötetben kamatoztathatta.⁹⁰ A jezsuita levéltár okozta csalódásért a Társaság könyvtárában talált, a *Századok* hasábjain ismertetett Corvina-kódex kárpótolta és lett haláláig tartó „kedvtelésének” kiváltója.⁹¹ Kodikológiai érdeklődésének nemcsak a Corvina-kutatás megalapozása a fontos tudománytörténeti hozadéka, hanem az is, hogy Rómer Flórisssal együtt felfigyelt a kódexek és régi nyomtatványok kötetábláiban rejlő töredékekre, sőt meg is kezdte a fragmenta-kutatást.⁹² A képet idővel a hazai humanista levéltudomány-kutatás alapjainak megvetése tette teljessé.⁹³

460rv. Az adatért Piergiorgio Parodit, a vatikáni könyvtár levéltárának referensét illeti köszönet.

⁸⁸ Porfirio Feliciani, a Birodalom és Közép-Európa ügyeiben kompetens államtitkár Placido de Mara nunciushoz írt utasításait az I. kötet függelékébe („Pótlékok”) illesztette (Pázmány érseki kinevezéséről, Bethlenről és Homonnai Drugeth Györgyről, az 1618-as országgyűlésről). FRANKL, *Pázmány... és kora I (Fraknói-bibl., 24. sz.)*, 618–619. A római források mai jelzetei: Biblioteca Angelica, Ms. 1231. 1234.

⁸⁹ Monográfiájában több mint harmincszor hivatkozik Firenze bécsi követének *dispaccióira*. Bár az 1868-ban megjelent első kötet már az 1867-es itáliai út alatt nyomdában volt, a firenzei adatokat már ennek utolsó íveibe is be tudta építeni. FRANKL, *Pázmány... és kora I (Fraknói-bibl., 24. sz.)*, 502. 522. 526–527 etc.

⁹⁰ Vö. FRANKL, *Pázmány... és kora* (24. 28. 64. sz.), I, 72. 109. 178. 397. II, 327. III/14. 333. 339 és *passim*. Lásd még a III. kötet fontos fejezetének előközlését is: *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (Fraknói-bibl., 53. sz.)*. Ez volt 1871. október 9-én elmondott levelező tagi székfoglaló előadása. MARKÓ, *Fraknói*, 368.

⁹¹ Az *Archivum Romanum Societatis Iesu* anyagát ugyanis az Itáliában uralkodó mind képlékenyebb, végül a Pápai Állam megszűnéséhez vezető politikai helyzet miatt elmenekítették Rómából (Hanuy Ferenc végül a hollandiai Exaetenben kutatta). A jezsuita generálisnak a budai kamarai archívumban feltárt levelei ismeretében fellekesült Fraknói családottságát a rendi *Litterae Annuae 1600–1612* közötti példányai enyhítették még. FRANKL, *Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában, 445–447*. Lásd *Fraknói-bibl.*, 507–509. sz.

⁹² SOMKUTI, *Fraknói... a Széchényi Könyvtár élén*, 485.

⁹³ Lásd Szovák Kornél tanulmányát e kötetben (II/2, 56. j.).

Fraknóit mindössze 27 évesen akadémiai levelező, majd 30 évesen rendes taggá a – számos egyéb, fontos írástól övezett – Pázmány trilógia kötetei tették. E kötetek egyfelől a magyar történelem feltáratlan forrásai, adatai utáni csillapíthatatlan kíváncsiságról árulkodnak. Az előszóban elsorolt bécsi, magyarországi lelőhelyeket már ekkor megelőzi Róma.⁹⁴ Másfelől a monográfia-sorozat alkalmat adott arra, hogy a pozitivizmus, mint tudománytörténeti korszak magyarországi kibontakozása idején⁹⁵ Fraknói a maguk teljességében mutassa meg történelmi kvalitásait és céljait.⁹⁶

A hercegprímás által Fraknóinak kutatásai folytatásához adott támogatás nem egyedi alkalom volt, hanem egy sorozat nyitánya. Az előző évihez hasonlóan Simor egy általános, pápens jellegű ajánlást adott itáliai, spanyolországi és franciaországi útjához. Eszerint az érseki líceum tanára Magyarország 17. századi egyház- és világi történelméről írandó művei kiadása végett utazik; s az ajánlásra már megjelent munkái teszik érdemessé – olvashatjuk az 1868. augusztus 5-én Esztergomban kiállított iromány fogalmazványában.⁹⁷ Mellette megtaláljuk a főegyházmegyén kívüli misézési engedély, egyben „papi igazolvány”, az úgynevezett *litterae formatae* szövegét is.⁹⁸ Fraknói hercegprímás

⁹⁴ FRANKL, *Pázmány... és kora I (Fraknói-bibl., 24. sz.)*, VII–VIII.

⁹⁵ A fogalomhasználatra lásd e kötet II/1. tanulmányában mondottakat.

⁹⁶ Kifejtve egyúttal saját paptörténelmi hitvallását. *l.m.*, VI. Vö. e kötetben, szintén II/1.

⁹⁷ „... nos a honorabili et dilecto nobis in Christo Vilbelmo Frankl professore philosophiae et historiarum in archiepiscopali nostro lyceo Strigioniensi reverenter exorati fuerimus in eo, ut ad extera, signanter Italiae, Hispaniae et Galliae oras nostro cum annutu proficiscentem prasertim exhibitorem litteris nostris testibus et commedititiis concitari dignaremur. Nos itaque precibus buiuscemodi satisfacere volentes, praesentibus declaramus et testamur: praelaudatum honorabilem et dilectum nobis in Christo Vilbelmum Frankl archidioecesis nostrae Strigioniensis praesbyterum in archiepiscopali lyceo Strigioniensi professorem philosophiae et artium liberalium doctorem eo scopo semet antelato itinere accinxisse, ut in tabulariis et bibliothecis regionum illarum exquirat, et abinde in patriam redux prelo tradet historica documenta, quae semet ad annales regni Hungariae seaculi XVII-i referant. Spectato hoc laudabili peregrinationis suae scopo, accento item eo, quod idem Vilbelmus Frankl in editionem operum historiam regni Hungariae tam sacram quam profanam illustrantium, quorum plura iam publica tradidit luci, magno studio et felici cum successu incumbat, eundem quorumlibet – ad quos se eum durante hoc itinere suo convertere contigerit – benevolentiae impensissime devovemus. In cuius robur has exarandas iussimus commendatitias... per duos menses valituras.” Simor János hercegprímás ajánlólevele Fraknóinak, Esztergom, 1868. augusztus 5. PL AE Simor, Cat. 20, n. 3338.

⁹⁸ „Fidem facimus et adtestamur honorabilem et dilectum nobis in Christo Vilbelmum Frankl archidioecesis nostrae Strigioniensis presbyterum et professorem philosophiae et historiarum in lyceo nostro archiepiscopali Strigioniensi ad exteras, signanter Italiae, Hispaniae et Galliae oras proficiscentem, nullis, quantum scrie possumus, censuris, quibus a celebrando SS. Missae sacrificio probentur irretitum

máshoz intézett sorai ugyanakkor hiányoznak. Elképzelhető, hogy kutatási kérését szóban terjesztette főpáosztora elé. Eredetileg ugyanis Andrassy Gyula miniszterelnökhöz fordult, hogy a közös külügyminisztérium útján a Monarchia madridi és párizsi követsége szerezzen számára kutatási engedélyt. Az Esztergomban, 1868. június 29-én íródott s.k. levél és javított tisztázata a primási levéltárban maradt.⁹⁹ Tanácsosabbnak látszott, ha maga Simor fordul a miniszterelnökhöz papja érdekében, amit hamarosan meg is tett.¹⁰⁰ A miniszterelnökség végül 1868. november 8-án válaszolt a hercegprimásnak, miszerint a Monarchia külszolgálatáé eleget tett a kérésnek, és a kért engedélyeket diplomáciai úton megszerezte.¹⁰¹ A levél hátoldalára vezetett feljegyzés szerint azonban Fraknói már szeptember végén vissza is érkezett eredményes kutatóútjáról, így a miniszterelnöki levél *'post festum'* érkezett.¹⁰²

Nyilvánvalóan a k.u.k. diplomácia lassúsága miatt kellett augusztus elején magának Simornak ajánlást írnia. Így a spanyol diplomáciai források feltárása megint csak az ő segítségével mehetett végbe. 1923-as életinterjújában, visszaemlékezésében Fraknói a simancasi levéltár felkeresését jelentősebbnek ítéli, mint kezdeti római kutatásait. „Első voltam, aki a források feltárására Spanyolországba utaztam” – vallotta büszkén.¹⁰³ Rómáról mind ekkor, mind halála évében érdemben az 1880-as évektől kezdve szólt,¹⁰⁴ látni fogjuk még. 1868-ban Párizsba végül nem jutott el, útközben viszont megállt Velencében.¹⁰⁵

esse.” Ordináriusi *litterae formatae*, Simor János hercegprimás ajánlólevele Fraknóinak, Esztergom, 1868. augusztus 5. PL AE Simor, Cat. 20, n. 3338.

⁹⁹ PL AE Simor, Cat. 24, n. 3070. *Dokumentumok*, 2. sz.

¹⁰⁰ Budán, 1868. július 8-án kelt (és 10-én expedált) levelének fogalmazványa Andrassyhoz uo. *Dokumentumok*, 2. sz., jegyzetben.

¹⁰¹ PL AE Simor, Cat. 24, n. 4662. *Dokumentumok*, 2. sz., jegyzetben.

¹⁰² Fraknói később bizonyíthatóan személyes kapcsolatba került Andrassyval, 1871-ben Rudolf trónörökös nevelősege kapcsán hívatta őt az akkor még épp miniszterelnök Andrassy, illetve 1878 után egy alkalommal MTA főtitkári beszámolóját méltatta az éves közgyűlésen. *Fraknói-dokumentáció*, 2. és 10. sz. (Az 1923-as interjúban tévesen szerepel 1873.)

¹⁰³ *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

¹⁰⁴ Uo., 2. és 10. sz.

¹⁰⁵ „Azon nagyérdékű felfedözések, melyeket már előbb Rómában és Florenben, imént Velencében és Simancasban tettem, s a melyeket a jövő évben a párisi külügyministerium irattárában kiegészíteni szándékozom...” – írta a Századok 1869-es, harmadik évfolyamában. FRANKL, *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában (Fraknói-bibl., 31. sz.)*, 162. Nincs nyoma, hogy Fraknói 1870-ben Párizsban járt volna, a háborús események miatt ez nem is nagyon valószínű, és a Pázmány-nagymonográfiája 1872-ben megjelent III. kötetében sem találkozunk francia diplomáciai forrásokkal.

A diplomáciai segítség igénybevétele nem volt szokatlan a korszakban, és jól mutatja a történelmi kutatások korabeli fontosságát, rangját. A Fraknói figyelmét Rómára irányító Kerschbaumer maga is a római Habsburg-követség magas pártfogásával kutatott 1860-ban az Örök Városban.¹⁰⁶ Vélhetően Fraknói is az ő nyomán haladt, amikor 1867-ban ugyanezt kérte Simor révén a római követségtől, illetve 1868-ban Simoron és Andrássyn keresztül a közös külügyminisztériumtól.

A Simor támogatásával megvalósult 1867-es itáliai és 1868-as spanyolországi út során minden korábbinál jobban kitűnik a magyar történelem „felderítése” iránt érzett „szenvédelye”, Max Weber szerint a „tudós” elsődleges megkülönböztető jegye.¹⁰⁷ De ugyanígy kitűnik Fraknói történelmi átlátóképességének, rendszerező tehetségének zsenialitása. Akár a lelőhelyek szisztémájában, akár a történelmi problémák felismerésében és megoldásában, mind kortársaival összevetve, mind mai szemmel nézve szinte hihetetlen Fraknói gyorsasága és eredményessége.¹⁰⁸ 1867–1868-as expedíciói zárásaként, 25 évesen komplex kutatási programot vázolt fel a magyar történettudomány számára, akár a diplomáciai források módszeres feltárásával, akár – ennek kapcsán – a hamarosan induló nagy vállalkozása, a *Magyar Országgyűlési Emlékekkel* összefüggésben¹⁰⁹

„...előadásomnak tulajdonképen az volt fő célja, hogy kiüntessem, mennyire gazdagok a kiildvarok diplomáciai iratai oly adatokban, melyek hazai történetünknek részint teljesen ismeretlen mozzanatait foglalják magukban, részint a már ismertekre új világot

¹⁰⁶ KERSCHBAUMER, *Cardinal Klesel*, 16.

¹⁰⁷ „Az elmúlt nyári szünidők alatt egy jó barátom társaságában beutaztam Spanyolországot. Bámulattal és elragadtatással szemléltük az arab és gótlí építészet csudaszerű műveit: Granada Alhambráját, Sevilla, Toledo, Burgos dómjait. Élveztük Andalúzia tájainak és Murillo esztétikájának örök szépségeit. De mindez csak rövid időre tudta lekötni figyelmemet. Türelmetlenül siettem Castília egyik legjelentéktelenebb helységébe, Simacasba. Ezen, Valladolidtól egy órányi távolságban fekvő, mintegy ezer lakót számító falu fölött ősrégi erősség uralkodik, mely egykor futni látta a mórokat, utóbb börtöntül használtatott, három évszázad óta pedig Európa egyik legbecesebb tudományos kincsét, Spanyolország állami levéltárát őrizi”. FRANKL, *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában (Fraknói-bibl., 31. sz.)*, 150. Vö. MAX WEBER, *Wissenschaft als Beruf*, Max Weber Schriften 1894–1922, Stuttgart 2022, 474–511.

¹⁰⁸ Abban például, ha érhetően is, de jókorát tévedett, miszerint Pázmány írói munkássága okán lett esztergomi érsek. Explicit ezt Horváth Mihály kapcsán mondja ki, miszerint Horváth volt Pázmány után az első, aki úgymond „irodalmi érdemei” miatt lett főpap. FRANKL, *Horváth Mihály emlékezete (Fraknói-bibl., 199. sz.)*, 25. A problémára és monografikus megoldására lásd CVH I/13.

¹⁰⁹ FRANKL, *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában (Fraknói-bibl., 31. sz.)*, 164–165.

derítenek. Különösen hazánk újabb történelmére nézve a küludvarok bécsi követeinek jelentései megbecsülhetetlen anyagot tartalmaznak. Négy, öt diplomata különböző szempontokból írt tudósításainak összevetéséből többnyire többet tanulnak, mint azon emlékekből, melyeket hazai levéltáraink fönntartottak. Áll ez még országgyűléseink történetéről is. Például az 1618, 1622. és 1625-iki fontos országgyűlésekről megyei és állami levéltárainkban csak gyér jelentéseket és sovány naplókat találtam; míg Caraffa érsek, Onate gróf, a florenci és velencei követekek hetenként rendszeren egyszer, néha többször is küldött tudósításaikban egész lapokat töltöttek be a magyar rendek discussióinak ismeretével, és egyúttal minden nevezetesebb országgyűlési iratot másolatban leveleikhez csatoltak” – fejegette Simancasból hazatérve.¹¹⁰

Fraknói tudósi teljesítményét cseppet sem csökkentti, sőt szakirodalmi látókörének horizontját mutatja, hogy hungarika-kutatásai célpontjait rendre a kurrens nemzetközi szakirodalom alapján választotta ki.¹¹¹ Nem járt teljesen új utakon, Horváth Mihály brüsszeli kutatásai, Mirse János, Nagy Iván, Nyáry Albert, Simonyi Ernő és Óváry Lipót itáliai előmunkálatai, Augustin Theiner publikációi nyomdokán indult el.¹¹² A hungarika-kutatást ugyanakkor ő teljesíti ki. Mindenekelőtt módszertanilag, hiszen nála a forráskiadással kezdettől fogva kéz a kézben jár a szempontvezérelt, minél teljesebb (vagy legalább sokoldalúbb) megismerésre és megértésre törekvő, a diplomáciai forrásokot középpontba állító monografikus vagy arra törekvő feldolgozás. A historiográfia, politika-, egyház-, művelődés-, netalán eszmetörténeti kontextusba helyezés írásai elengedhetetlen kelléke.¹¹³ Forrásközlései – kiváltképpen az apparátus és a jelzetek, filológiai pontosság tekintetében – bár nem haladják meg kora színvonalát és emiatt a későbbi generációktól komoly kritikákat kaptak,¹¹⁴ szisztematikus jellegük okán emelkedtek s emelkednek

¹¹⁰ Uo. Lásd fentebb a 88–89. j. is. A diplomáciai jelentések jelentőségéről és szerepéről kutatásai során életvégi interjújában is hosszabban megemlékezett. *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

¹¹¹ Miként Róma esetében Dudík és Kerschbaumer munkái (fentebb, 81. j.), Simancas esetében mindenekelőtt e művek voltak támpontjai: LOUIS PROSPER GACHARD, *Correspondence de Philippe II. sur les affaires de Pays-Bas I-II*, Bruxelles 1848–1851; GUSTAV ADOLF BERGENROTH, *Calendar of Letters, Despatches, and State Papers, Relating to the Negotiations Between England and Spain, Preserved in the Archives at Simancas, Vienna, Brussels, and Elsewhere I-II*, London 1862–1868 (1954-ig összesen 13 kötet jelent meg). Vö. uo., 150.

¹¹² Vö. alább 137–138. j. (és uo., a főszövegben).

¹¹³ Nemcsak feltáró jellegű írásainál, hanem Horváthról, Ipolyiról, Szilágyiról mondott, írt emlékszédeinél is szépen megfigyelhető mindez. Vö. *Fraknói-bibl.*, 199. 319. 412. sz.

¹¹⁴ Lásd például TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 104–105.

ki a korabeli magyar historiográfiából, részben az *Országgyűlési Emlékeknek*, részben a neki köszönhetően korán és huzamosabb időre intézményesült vatikáni kutatásoknak köszönhetően.¹¹⁵

b) „...amit magannak életcélul tűztem ki” (1872)

Fraknói, miként az imént utal rá, értelemszerűen nem külföldön kezdte levéltári „búvárlatait” – ahogy ő maga mondotta volna. A budai kamarai archívum után nagyszombati tanári évében kezdte meg a fokozatosan megnyíló bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* állagának feltárását, illetve magától értetődően látogatta a nagyszombati városi levéltárat. Mire 1867-ben nyomdába adta a Pázmány-monográfia első kötetét, ötévnyi anyaggyűjtés után már hazai lelőhelyek tömkelegét tanulmányozta.¹¹⁶ 1872-től e kutatásai terebélyesedtek ki, amikor is „az Akadémia megbízásából és költségén a Belügyminisztérium nyílt rendeletével ellátva mintegy két hónap óta az ország régi sz. k. városainak levéltárait” látogatta.

Simor hercegprímást 1872. június 28-án kelt levelében azonban nemcsak az *Országgyűlési Emlékek* megindításához végzett kutatásai helyéről, eredményeiről tájékoztatta. Aligha tévedünk, hogy a részletes beszámoló valódi oka, hogy bár akár a kutatásban, akár a publikálásban formálisan az MTA Történelmi Bizottsága áll előtérben, a vállalkozásnak nem csupán szorgos és dolgos kivitelezője, hanem kezdeményező ötletgazdája korai hungarika-kutatásainak tapasztalatai nyomán maga Fraknói volt.¹¹⁷

¹¹⁵ Lásd – többek között – e kötetben, II/4 és III/1. tanulmányok.

¹¹⁶ Így ír erről: „Átkutattam az esztergomi érsekség; az esztergomi, pozsonyi és győri káptalanok; Győr, Abauj és Zemplénmegyék; Pozsony Nagyszombat és Kassa sz. k. városok, és a magyar kir. kamara levéltárait; a m. t. Akadémia, Nemzeti Múzeum és m. k. Egyetem gazdag kézirati gyűjteményeit. Az erdélyi Múzeum és b. Mike Sándor kézirati gyűjteményéből Szabó Károly akadémiai tag s múzeumi könyvtárnok úr lekötelező szívessége, a gyulafehérvári püspöki könyvtárból Imecs Jákó tanár barátsága által nyertem nagybecsű közleményeket. A bécsi cs. titkos levéltár, az egykori m. k. udvari Cancellaria és a bécsi apostoli Nuntiatura levéltáraiban szintén kiváló érdekű levelezéseknek jöttem.” FRANKL, *Pázmány... és kora*, I, VII–VIII. A monográfia harmadik kötetének megjelenéséig nyolc évre nőtt az anyaggyűjtés időtartama.

¹¹⁷ PL AE Simor, Cat. 20, n. 3433. *Dokumentumok*, 2. sz. Az s.k. levélben adott felsorolásnál bővebb kutatási lista, *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae. I: 1526–1536*, Budapest 1874, XII–XXII. A kötet címlapján a következőképpen szerepel Fraknói: „A M. Tud. Akadémiai Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Dr. Fraknói Vilmos a M. Tud. Akadémia rendes tagja és osztálytitkára”. Fraknói mindenesetre nem állítja előtérbe saját kezdeményező szerepét életvégi interjújában, ugyanakkor szemlátomást ezt tartja leginkább említ-

Diéta-kutatásai ismertetése mellett 1872. június 28-ai levelében kifejtette egyúttal főpásztorának: „Ezen kedvező alkalmat fölhasználom, hogy arra, amit magamnak életcélul tűztem ki, Magyarország egyháztörténelmére a szükséges anyagot összeszeressem...”¹¹⁸

A közlés szenzációs. Eszerint Fraknói egyéb irányú vizsgálódásai során is a magyar egyháztörténelmi szintézishez gyűjtött anyagot. Ahhoz a szintézishez, aminek ideáját a pár részletet már megíró Horváth Mihály is dédelgette, s melynek Lányi–Knausz-féle első érdemleges kísérletét maga alapos bírálóban részesítette („miként az eredmény kitüntette, a Lányi-féle munkálatnak – bár ily jeles és avatott író által átdolgozott – kiadása nem volt szerencsés gondolat”), és melynek megszületését évtizedek múlva tartotta reálisnak recenziójában.¹¹⁹ Mint tudjuk, a magyar egyháztörténelmi monográfia végül Karácsonyi János, majd Hermnan Egyed tollából született meg.¹²⁰ Fraknói mindazonáltal nem maradt adós magyar egyháztörténelmi tárgyú összegzéseivel, csak éppen módosította terveit vatikáni kutatásai előrehaladtával a főkegyúri jog és a magyar–szentszéki kapcsolatok szintetizáló monografikus feldolgozására.¹²¹

Az 1872 nyárelőjén a hercegprímáshoz intézett Fraknói-levél elsődleges közlése mindazonáltal ismét a köszönet volt kutatásai támogatásáért. Ezúttal nem külön, hanem hazai archívumoknak a kutatás elől elzárt területére tudott

tendő tudományos eredményének az MTA-n hivatalban töltött mintegy két évtizedéből: „Így kerültem az Akadémiához, ahol Toldy Ferenc és a régi tagok kitüntető bizalmából megkaptam a Magyar Országgyűlési Emlékek szerkesztését. 1876–1882 között tíz kötet jelent meg ebből a vállalatból” – emlékezett. *Fraknói-dokumentáció, 2. sz.*

¹¹⁸ PL AE Simor, Cat. 20, n. 3433. *Dokumentumok, 2. sz.* Fraknói épp akkor említi életcéljaként a magyar egyháztörténelmi szintézis megírását, amikor Thaly a távlati jövőbe helyezi egy átfogó magyar művelődéstörténet elkészültét: „[A történészek adatok gyűjtenek, hogy] majdan ezek alapján írassék meg hazánk, s fajunk művelődésének története egy magyar Buckle, Draper vagy Lecky által. De az az idő még nem jött el; a jelen nemzedék feladata a közvetlen bűvárlat és egyes monographiak írása”. R. VÁRKONYI, *Thaly, 157.*

¹¹⁹ Lányi Károly *Magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knausz Nándor. Esztergom, 1866–1870. Két kötet*, Századok 5 (1871) 338–343, 340. A Lányi-féle alapszöveg a püspöki kar 1845-ös pályázati felhívása nyomán született meg.

¹²⁰ KARÁCSONYI JÁNOS, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Nagyvárad 1906. (Mivel az „őhajtott nagyobb és jobb magyar egyháztörténet” továbbra sem készült el, következő, az induló 1000-nél is nagyobb példányszámú újabb kiadásai: Nagyvárad 1915 és Veszprém 1929; HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (DHHE 1), München 1973.

¹²¹ *A magyar királyi kegyúri jog (Fraknói-bibl., 365. sz.); Magyarország egyházi és politikai összekötetései a római Szentszékekkel I–III (Fraknói-bibl., 393. 403. 417. sz.).*

bejutni főpásztor ajánlásával. A magyar kora újkor kutatásának talán legfontosabb családi archívuma, a Batthyány-levéltár „felfedezése” áttételesen szintén Fraknói érdeme.¹²² Igaz, 1872-ben csupán a ma Ausztriához tartozó köpcsényi (Kittsee) forrásórhelyre jutott be Simornak hála, és leginkább a bekebelezett Illésházy- és Lippay-levéltárat vizsgálta. A levélben említett „öreg asszony-ság megkövesült féltékenysége”, vagyis vélhetően Batthyány Aglaja grófnő akadémikusodása lehetett az első motiváció abban, hogy Fraknói néhány év múlva megkezdte magánlevéltárak letétbe gyűjtését a Nemzeti Múzeumnál.¹²³ E lépését Áldásy Antal szinte még a vatikáni kutatásoknál is jelentősebbnek ítélte, kiváltképpen a trianoni béke után.¹²⁴ A diplomáciai forrásokat középpontba állító hungarika-kutatás mellett ismét egy újabb fontos terület, amelyet ugyan nem Fraknói kezd – Horváth Mihály, Nagy Iván, Ráth Károly, Thaly Kálmán lépései e téren közismertek¹²⁵ –, de ő teljesíti ki és foglalja rendszerbe.

Fraknói kezdeményezése nélkül a magyar történelem számos forrása hozzáférhetetlenné vált volna, illetve csak már mint „külföldi” *Hungaricum* lett volna és lenne kutatható.

5. A VATIKÁN BŰVÖLETÉBEN (1870–1874)

Fraknói megvalósult életcéljai közül a legfontosabb a módszeres magyar történelmi kutatások megindítása volt a Vatikánban. 1867-es útja során végül az *Archivio Segreto* anyagához nem tudott hozzáférni, és az államtitkársági, kongregációs levéltárakba sem tudott bejutni. Hiába volt Simor általános ajánlása, hiába intézett 1867 júniusában Fraknói Giacomo Antonelli bíboros államtit-

¹²² PL AE Simor, Cat. 20, n. 3433. *Dokumentumok*, 2. sz.

¹²³ A Batthyány-levéltár történetére és említett állagaira: ZIMÁNYI VERA, *A herceg Batthyány család levéltára: Repertorium* (Levéltári leltárak 16), Budapest 1962, különösen 125–126 és 148. A bátyjával, Batthyány-Strattman Fülöp herceggel együtt az MTA alapításához érdemben hozzájáruló Batthyány-Strattman Iván özvegyének, Batthyány Aglaja grófnő azonosítása feltételes. – Fraknói hamarosan a körmendi levéltárba is bejutott. Lásd még Rác György tanulmányát is e kötetben, II/3.

¹²⁴ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 3. Vö. e kötetben, szintén II/3.

¹²⁵ Legyen szabad itt csak Horváth Mihály vonatkozó közleményét idéznem az Esterházy-levéltárból: *Kismartoni regesták 1617–1645*, TT 10 (1861) 3–110.

kárhoz kutatási kérelmet.¹²⁶ A vatikáni levéltárhoz első ízben 1870-ben tudott közelebb férkőzni. Antonelli bíboros államtitkár 1870. február 28-án értesítette a Fraknóit ismételten ajánló Simort, hogy megadták Fraknóinak az engedélyt a kutatásra a titkos levéltárban, és annak prefektusa, Augustin Theiner megkapta az ehhez szükséges fakultásokat.¹²⁷ A prefektust tudniillik a IX. Piusz által 1851. október 4-én kiadott vatikáni levéltári szabályzat arra kötelezte, hogy a pápa vagy a bíboros államtitkár által adott speciális fakultás nélkül senkinek, még a legmagasabb rangú személyeknek sem adhat nemhogy bármilyen dokumentumot, de még felvilágosítást sem az *Archivio Segreto* anyagából, sőt még ő maga sem publikálhat enélkül belőle.¹²⁸ Rendkívüli esetben jóváhagyott kutatás esetén csupán az iratok olvasása volt megengedett a személyzet szoros felügyelete alatt, és még részlegesen sem lehetett saját másolatot készíteni.¹²⁹

¹²⁶ GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói*, 247–254, 247 (3. j.). Az Antonelli bíboroshoz írt levél Pázmányra vonatkozó dokumentumokat, illetve V. Pál, XV. Gergely és VIII. Orbán nunciussainak levelezését kívánta tanulmányozni. (Fraknói levelét többszöri keresés után sem sikerült fellelni, sem a megadott jelzeten, sem máshol a Vatikánban.)

¹²⁷ „...in seguito degli officii, co'quali vostra signoria illustrissima e reverendissima raccomandava la istanza del sig. prof. Frankl diretta ad ottenere la comunicazione di alcuni documenti del cardinale Pazman esistenti negli archivi Vaticani, mi diede la cura di raccogliere notizie opportune. Ottenute queste mi affretto significarle essersi concesso al predetto professore il permesso desiderato e perciò si sono date al rev.mo P. Theiner prefetto degli archivi medesimi le necessarie facultà.” Antonelli bíboros államtitkár Simor Jánoshoz, Róma, 1870. február 28. PL AE Simor, Cat. A, n. 16 (Varia), n. 3228/1870. – Simor hercegprímás fentebb idézett, a spanyol és francia (részben itáliai) úthoz 1868. augusztus 5-ei ajánló levele mellett Antonelli bíboros államtitkárhoz, illetve a befolyásos kuriális kardinális, Karl-August Reisachhoz († 1869. december 22.) intézett ajánlás datálatlan fogalmazványa található. PL AE Simor, Cat. 20, n. 3338. Mindkét bíborosnak azonos tartalmú levelet küldtek. Tartalmuk megegyezik az 1867. június 18-ai általános ajánlás szövegével. Ez azonban nem zárja ki az 1869. végi kelteztést, s hogy ez az ajánlás szolgált Antonelli 1870. februári engedélye, kedvező válasza alpjául.

¹²⁸ Theiner újonnan kinevezett prefektusként 1855. december 6-án tett esküt a *Regolamento* betartására: „*Praesertim vero nulla e Tabulariis praedictis ad cuius cumque personae, quavis etiam dignitate fulgentis, instantiam notitias unquam promam; nec libros, scripta aut alia quaevis monumenta in Tabulariis ipsis asservata alicui communicabo vel tradam, sive alio transferam vel per meipsum publicabo sine speciali facultate ejusdem SS.mi Domini Nostri, vel Em.i Cardinalis a Secretis Status*”. LAJOS PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano nei secoli XIX-XX: La carica di Archivistista della Santa Sede, 1870-1920. La prefettura di Francesco Rosi Bernardini, 1877-1879*, AHP 17 (1979) 367–423, 368, 2. j.

¹²⁹ 1851-ig XIII. Kelemen 1761-ben kiadott szabályozása volt érvényben. GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói*, 247. A szakirodalomban és a korabeli forrásokban gyakran összemosisdik a vatikáni levéltár és könyvtár. A máig közös épületben működő két intézmény a közös eredet okán a 19. század második felében ugyanis még sok tekintetben összefonódott. A levéltárat 1611–1612-ben

A pápai levéltárak XIII. Leó-féle, 1881-től kezdődő megnyitása előtt az alkalmi kutatást ugyanolyan hivatalos ügymenet előzte meg, mint bármilyen más központi egyházkormányzati ügy intézését. Mi több, 1851-től meglehetősen rigorózus irányvonal volt a meghatározó. Olyannyira, hogy 1870. júniusban, éppen az I. Vatikáni Zsinat pápai tévedhetetlenség tárgyalásainak csúcspontján maga Theiner is kegyvesztett lett amiatt, mert a Trienti Zsinat vatikáni aktáival kapcsolatban nem tartotta magát az előírásokhoz. A 16. századi zsinat ügyrendjét szolgáltatta ki a pápai tévedhetetlenség dogmája ellenzőinek, gyengítve ezzel az ultramontán tárgyalási pozíciókat.¹³⁰

Fraknói nem véletlenül panaszkolt 1882-ben a *Magyar Sion* hasábjain, hogy a kutatómunka korábban gyakorlatilag kivitelezhetetlen volt.¹³¹ 1870-ben ugyan talán már bejutott, de ekkor sem tudott érdemi munkát végezni a pápák magánlevéltárában. Be kellett érnie a Theiner által adott tájékoztatással és másolatokkal az őt érdeklő anyagról.¹³² Ez lehet a magyarázata annak, hogy míg Simor hercegprímásnak kifejezetten a vatikáni titkos levéltárban 1870-ben megkezdett kutatásai folytatásáról ír 1873. március legelején, a nagyközönséget 1874-ben arról tájékoztatta az *Országgyűlési Emlékek* előszavában, hogy „miként más történetbúvárok”, végül őelőtte „sem nyílt meg féltékenyen őrzött ajtaja” a vatikáni levéltárnak.¹³³

Amikor 1873 tavaszán Fraknói vissza kívánt térni Rómába, hogy folytassa 1867-ben és 1870-ben megkezdett munkáját, ismét megpróbálkozott a bejutással az *Archivio Segreto* falai közé. Újra kellett indítani az ügymenetet, méghozzá újabb hercegprímási ajánlással a bíboros államtitkárhoz. 1873. március 1-jei, Simorhoz intézett levele szerint Fraknói a 16. századi magyar egyháztörténetre vonatkozó levelezéseket, és a *Nuntiatura Germaniae* köteteinek diplomá-

különítették el a XV. század második felében alapított *Biblioteca Apostolicán* belül, és 1646-ban kapta az *Archivium Secretum Vaticanum* nevet. Ma tapasztalható intézményi, működési szétválásuk 1881-től vált látványossá. A különféle vatikáni iratgyűjtemények ismertetésével, illetve a levéltár elhelyezésének változásaival lásd SERGIO PAGANO, *Leone XIII e l'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano, Leone XIII e gli studi storici*, Atti del Convegno internazionale commemorativo (Città del Vaticano, 30–31 ottobre 2003) (Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 21), a cura di Cosimo Semeraro, Città del Vaticano 2005, 44–63.

¹³⁰ Uo. Lásd a *Deutsche Biographie* Theiner-szócikkét is: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd119442701.html#ndbcontent> (2024. 04. 04.); valamint NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 307–322, 307–308.

¹³¹ *Fraknói-bibl.*, 244. sz., 443. Vö. ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 62.

¹³² GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói*, 247, 4. j. Theiner másolatai VIII. Orbán Pázmányhoz intézett néhány brevéből álltak (római rítusról, szemináriumalapításról).

¹³³ Lásd a következő jegyzetet, valamint *Országgyűlési emlékek I*, XXVI–XXVII.

ciai jelentéseit kívánta megvizsgálni.¹³⁴ Simor már egy hét múlva megíratta a kért ajánlást Rómába. Fontosnak látta megemlíteni benne a Pázmányról írt monográfiásorozatot. Emellett arról írt Antonellinek, hogy tudós papja Magyarország és csatolt részei egyháztörténetének nagy művét (*grande opus*) tervezi megírni. Fraknói „élete célja”, a magyar egyháztörténet szintézise a jelek szerint valós elvárás volt, a magyar katolicizmus legmagasabb szintjén is.¹³⁵ Az elvárás erős érdeklődéssel párosult a hercegprímás részéről a „hazai egyháztörténet ügye” iránt, Fraknói erre hivatkozva már sürgősnek tartotta ajánlaskérését hosszabban indokolni főpásztora felé.¹³⁶

A prímási levéltárban őrzött Simor-levelezésből nem derül ki, hogy 1873 tavaszán Fraknói egész Itáliát beutazta, hogy anyagot gyűjtsön az *Országgyűlési Emlékek*hez, ősszel pedig visszatért Spanyolországba is. Olaszföldön Mirce János velencei és milánói, Óváry Lipót nápolyi, Nyáry Albert modenai és torinói, valamint Simonyi Ernő firenzei előmunkálatai nyomán hozzájuk hasonlóan ugyancsak az MTA Történelmi Bizottság – nyilván saját maga által indítványozott – megbízásából mindezen helyek állami és családi (Sforza, Farnese, Este) levéltárait tervezte átkutatni. Eljutott Genovába és a mantovai Gonzaga levéltárba is. Rómában a pápai családok tulajdonában maradt gyűjtemények kárpótolták a vatikáni levéltár helyett. Újra felkereste a Chigik és a Barberinik palotáját, sőt ezúttal a Ripettán található *Palazzo Borghese*-ben is kutathatott, nemcsak V. Pál, hanem az Aldobrandini-pápa, VIII. Kelemen pontifikátusának a Vatikánon kívül őrzött államtikársági és egyéb iratai között.¹³⁷ Mindezen lelőhelyeken a diplomáciai levelezések álltak érdeklődésének középpontjában, melyekre eredetileg Horváth Mihály brüsszeli okmánytára,

¹³⁴ Fraknói Vilmos Simor János hercegprímáshoz, Pest, 1873. március 1. PL AE Simor, Cat. 20, n. 1169. Közölve: *Dokumentumok*, 6. sz.

¹³⁵ „*Dr. Guilelmus Frankl archidioecesis meae Strigoniensis praesbyter et Academiae Eruditorum Hungariae Socius postquam plura erudita opera ac inter haec immortalis memoriae olim Petri Cardinalis Pázmány Hungariae primatis et archiepiscopi Strigoniensis historiam in tribus voluminibus elucubrasset et typis vulgatus grande opus scribendae historiae ecclesiasticae regni Hungariae et partium ei adnexarum aggressus est.*” Ehhez kívánja Fraknói a vatikáni levéltár 16. századi anyagait, különösen a nunciusi jelentéseket vizsgálni. Simor kéri Antonelli engedélyét, támogatását, hogy a kitűzött cél, Magyarország egyháztörténetének megírása megvalósulhasson. Ajánlólevél Giacomo Antonelli bíboros államtikárnak, Esztergom, 1873. március 8. PL AE Simor, Cat. 20, [ad] n. 1169. (A fogalmazvány Fraknói március 1-jei levelének melléklete.)

¹³⁶ Simorhoz intézett 1873. március 1-jei levele végén. Ugyanitt kért ismét *litterae formatae* is.
¹³⁷ *Országgyűlési emlékek I*, XXII–XXVIII, különösen XXVI–XXVII. Érdekes módon az előzmények felsorolásánál kihagyja Fraknói, hogy 1855-ben az MTA Történelmi Bizottsága megbízásából Nagy Iván a velencei *Biblioteca Marciana*-ban dolgozott.

illetve a Theiner által – csupán részlegesen – kiadott, Mohács előtti Burgio jelentések irányították rá a figyelmét.¹³⁸

Az időközben felkutatott diplomáciai iratok történeti információi a végletekig csigázták Fraknói érdeklődését a vatikáni levéltárban őrzött nunciusi jelentések iránt, melyekhez 1867 óta hasztalan igyekezett hozzáférni. Felhasználva az alkalmat, hogy időközben, 1873. december végén IX. Piusz bíborossá nevezte ki Simort, Fraknói főpáστοra új méltóságát igyekezett felhasználni célja elérésére. Gyorsan megírta három 16. századi esztergomi érsek: Szalkai László, Várdai Pál és Veranchich Antal bíborosjelöltségének történetét, majd kéziratát megküldte a hercegprímásnak. 1874. február 4-ei levelében nyilvánvalóan a „mellékcélként” aposztrofált kérés a fontosabb. Azt kívánta elérni Fraknói, hogy Simor új „magas állását” a „hazai egyháztörténelemre nézve” is „értékesítse”, és érje el a római Kúriában, hogy a „pápai nunciások jelentéseiből a magyarországi vonatkozású részletek teljes másolatait” megszerezze, lévén, hogy nélkülük a „magyar egyháztörténelem megírására gondolni sem lehet”.¹³⁹

Fraknói ezen, 1874. február eleji – immár az MTA osztálytitkáraként – a hercegprímáshoz intézett levele a modern magyar történeti kutatás hajnalán a vatikáni kutatások fontosságának felismeréséről tanúskodik. Annak a végül XIII. Leó alatt áttörést elérő, tudománypárti ekkleziológiai szemlélet meglétéről is, miszerint az egyháztörténeti források feltárása negatív adatok esetleges felszínre kerülése esetén sem hitelteleníthetik az egyház üdvtörténeti szerepét és küldetését. Szalkai érsek személye meglehetősen kedvezőtlen színben tűnik fel Burgio még Theiner által publikált jelentésében 1525-ből, mégsem került szóba, hogy ne jelenjen meg azonnal a *Magyar Sion* azévi második számában.¹⁴⁰ Simor tudatos döntésének, egyben pedig élénk történeti érdeklődésének nyilvánvaló bizonyítéka, hogy Fraknói kérésének megfelelően publikálás előtt felolvastatta magának a kéziratot Zádori Jánossal, a *Magyar Sion* szerkesztőjével.¹⁴¹

¹³⁸ Uo. – *Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból I–IV* (MHH I/1–4), kiad. HATVANI MIHÁLY, Pest, 1857–1859 (Horváth 1847–1848-ban hatvani prépost-plébános volt, álnéve innen származik). Theiner már idézett munkáját lásd a kötetvégi rövidítésjegyzékben.

¹³⁹ Fraknói Vilmos Simor János bíboros hercegprímáshoz, Pest, 1874. február 4. PL AE Simor, Arch. Secr., n. 1188/1874. *Dokumentumok*, 5. sz.

¹⁴⁰ FRANKL, *Három magyar bíbornok-jelölt (Fraknói-bibl.*, 100. sz.), 80–100.

¹⁴¹ Fraknói Vilmos Simor János bíboros hercegprímáshoz, Pest, 1874. február 4. PL AE Simor, Arch. Secr., n. 1188/1874. *Dokumentumok*, 5. sz., jegyzetben.

Fraknói forrása Szalkai esetében Theiner „hibáktól hemzsegő publicatiója”,¹⁴² Veranchichnál Wenzel Gusztáv által 1873-ban kiadott leveleskönyve,¹⁴³ Várdai esetében viszont a nápolyi Farnese-levéltár nunciatúrai levelezése volt. Utóbbi esetben szokásától eltérően még pontos jelzeteket is adott Fraknói.¹⁴⁴ Bizarr módon a vatikáni levéltárból csupán olyan kiadatlan forrásokat tudott idézni, melyekről Napóleon alatt készítettek kivonatot a szentszéki archívumok Párizsba szállítását követően.¹⁴⁵

Nem csoda, ha pár hónap elteltével, 1874 nyárelőn ismét a vatikáni levéltár ügyében írt Fraknói a hercegprímásnak. Ezúttal Itáliából, a festői Comói-tó partjáról fordult 1874. június 12-én a Rómában tartózkodó hercegprímáshoz, aki bíborosavatási ceremóniára érkezett az Örök Városba. Levelében a fiatal pap-történész kénytelesen volt konstatálni, miszerint arról, hogy akár ő, akár „bárki más a hazai történetbúvárok közül maga közvetlenül tehesse a levéltárban nyomozásokat, úgy látszik, egyelőre le kell mondani”. Az *Archivio Segreto* anyagához Enrico Debellini első beosztott útján kívánt hozzáférni Fraknói.¹⁴⁶ Debellini 1851-től volt *primo adetto* a titkos levéltár prefektusa mellett, de szerepe Theiner félreállítását követően vált jelentősebbé.¹⁴⁷ Theinert ugyanakkor nem váltották le, prefektusi címe és fizetése 1874. augusztus 8-án bekövetkezett haláláig megmaradt.¹⁴⁸ Fraknói jól tudta, hogy Debellini „tényleg maga vezeti a vatikáni titkos levéltár összes ügyeit”.¹⁴⁹ Ennek oka azonban nem a Theiner örökébe 1870 nyarán újonnan kreált titulussal (*Archivista della Santa Sede*) lépő Carlo Cristofori betegsége, hanem – legalábbis Pásztor Lajos ítélete szerint – annak levéltárosi felkészületlensége volt.¹⁵⁰

¹⁴² FRANKL, *Három magyar bíbornok-jelölt (Fraknói-bibl., 100. sz.)*, 91, 1. j.

¹⁴³ Uo., 96–100.

¹⁴⁴ Például „Archivio Farnesiano, 707. csomag, 1. sz.; 712. csomag 320. szám.” Uo., 94, 1. j. és 93 3. j.; valamint 95, 2–3. j.

¹⁴⁵ Uo., 95, 1. j. – Vö. CVH I/3, 50, 120. Fraknói tehát nem azért kereste hasztalan e forrásokat, mert nem találta, ahogy 2005-ös írásomban gyanítom, hanem mert még nem juthatott hozzájuk.

¹⁴⁶ Fraknói Vilmos Simor János bíboros hercegprímáshoz, Bellagio, 1874. június 12. PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 5734/1874. Közlése: *Dokumentumok*, 6. sz.

¹⁴⁷ Debellinire: PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 387, 4. j.

¹⁴⁸ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 368, 2. j.

¹⁴⁹ PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 5734/1874. Közlése: *Dokumentumok*, 6. sz.

¹⁵⁰ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 368–369. Cristoforira még NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 308 (9. j.). Theiner feladatait 1870–1873 között Giuseppe Cardoni vette át, utána következett 1877-ig Cristofori. Uo.

Fraknói Debelliniről még azt is tudta, hogy a Szent Péter-bazilika javadalmasa, és délelőttöként annak sekrestyéjében tartózkodik.¹⁵¹ A jelek szerint sikerült vele közelebbi kapcsolatot kiépíteni. Vállalta ugyanis a Fraknói által az „Akadémia megbízásából kijelölt iratok lemásolását”, valamint a Rómában tartózkodó Tárkányi Béla előtt készségét fejezte ki „egyéb magyarországi iratok lemásoltatására is”.¹⁵² Tárkányinak szerepe lesz még Fraknói mellett a *Monumenta Vaticana Hungariae* megindításában, de itt Fraknói nem elégedett meg az ő közvetítésével. A Rómában tartózkodó Simort igyekezett rávenni, hogy újdonsült bíborosként hívassa magához Debellinit, hadd lássa, hogy a magyar egyház feje „mennyire érdeklődik a hazai egyháztörténelmi kutatások iránt”. Egészen konkrétan pedig azt kérte Simortól, vegye rá Debellinit, hogy az „a XVI. században a bécsi udvarba küldött nunciusok jelentéseiből másolná le a hazánkra vonatkozó részleteket”.¹⁵³ Hogy vajon a hercegprímás foglalkozott-e az ügygel, nem tudjuk. Ha igen, sok fogantatja nem lehetett, mert a vatikáni levéltáros már 1874. októberben távozott az élők sorából.¹⁵⁴ A hamvába hullt elképzelés egyúttal megmutatja, hogy Fraknóinak a jelek szerint nem voltak valós információi a *Nunziatura di Germania* iratanyagának dimenzióiról. Az anyag kiadását a németek végül 1892-ben kezdték meg, és még jelenleg is folyamatban van.¹⁵⁵ A magyar vonatkozású részek módszeres excerptálása hosszú évek óriási munkáját igényelte volna.¹⁵⁶

¹⁵¹ PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 5734/1874. Közlése: *Dokumentumok*, 6. sz. Debellini egyúttal a bazilika alleveáltára is volt. PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 387, 4. j.

¹⁵² PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 5734/1874. Közlése: *Dokumentumok*, 6. sz.

¹⁵³ PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 5734/1874. Közlése: *Dokumentumok*, 6. sz.

¹⁵⁴ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 387, 4. j. – Azt, hogy 1874-ben végül Fraknói kutatott-e Rómában, nem tudjuk biztosan. A szakirodalom szerint igen, *curriculum*ában viszont 1881-et megelőzően csupán három évszám (1867, 1870, és 1873) szerepel. ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 62; *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

¹⁵⁵ Vö. <http://dbi-roma.it/index.php?id=nunziaturberichte> (2024. 04. 04.).

¹⁵⁶ A Fraknói-hagyatékban fennmaradt, részben ekkor készülhetett nunciaturai másolatokra: CVH I/20, 118–119 és 121–122. Az anyag átfogó feldolgozása magyar szempontból a 21. századra maradt. KANÁSZ VIKTOR, *Többszólamú bírek? Pápai nunciusok jelentései Magyarországról a 16. század közepén*, Magyarország és a római Szentszék III, 195–209; *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)* (PTE diszsertáció), Győr–Pécs 2022; *Nuncio Girolamo Martinengo's reports on the military events of 1552*, *Eastern European History Review* 5 (2022) 163–179; *Girolamo Martinengo apát, pápai nuncius élete és magyarországi tevékenysége*, Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra. szerk. Tóth Áron–K. Markaly Aranka–Koloh Gábor–Horváth Illés, Kolozsvár 2019, 92–106; *Eger és a szentszéki diplomácia. Girolamo Martinengo jelentései Eger 1552. évi ostromáról*, Itália öröksé-

Az 1873-tól az MTA II. osztályának titkáráként fellépő – leveleit rendre akadémiai fejleces papíron író – Fraknói igyekezete, közel másfél évtizeden át húzódó próbálkozásai organikus részét képezték azoknak a mind nagyobb figyelmet keltő erőfeszítéseknek, melyeket nemzetközi, kiváltképpen a német tudományosság tett az európai és egyetemes történelem a pápai levéltárak rejtekében őrzött források kutathatósága irányában.¹⁵⁷ Simor hercegprímáshoz intézett leveleinek ez a legfontosabb történeti derivátuma.

6. ÖSSZEGZÉS UTÓHANG (1885)

Következzék itt az elvégzett vizsgálat rövid mérlege. A Kanász Viktor által e kötetben publikált 1924-es Fraknói-*curriculum*ra, valamint előző évi életinterjújára támaszkodva végigkísérhettük a tanulmányi éveket, azoknak a pályaválasztásban meghatározó mozzanatait, szereplőit (1–3. fejezet). Meglepő eredmény, hogy az 1843-ban született Fraknói – saját elmondása szerint – kislekturista volt Nagyszombatban, ami 1849–1850-re datálható, lévén, hogy az intézmény 1850-ben bezárta kapuit. Gimnáziumi tanulmányait végül az esztergomi bencéseknel végezte, ott is érettségizett. Itt nagy hatást gyakorolt rá történelem- és magyartanára, Ferenczy Jakab Zsigmond OSB. Mindössze 15 éves, amikor 1858 nyarán a Központi Szemináriumba disponálta Scitovszky János hercegprímás. A *Seminarium Centrale* falai között, a pálos könyvtár köteteit forgatva érlelődött meg benne a történészi hivatás. Első publikációja a szeminárium Egyházirodalmi Iskolájához kötődik, részt vett Szent Ágoston „*De Civitate Dei*” c. művének magyarra fordításában.¹⁵⁸

Szándékát, hogy történész lesz, 1859-ben az MTA felhívására benyújtott pályázatának sikere, személy szerint Csengery Antal és Wenzel Gusztáv kedvező értékelése érlelte elhatározássá. Ennek megvalósulásában Szabó József pápai prelátnak, szemináriumi rektor, és Scitovszky bíboros segítette. Nekik köszönhetően teológiai tanulmányainak befejezése után a Központi Szeminárium lakója maradhatott, és 1862-ben beiratkozhatott a bölcsészkarra, ahol a hittudományi mellé két év elteltével megszerezte második doktorátusát. A különleges lehe-

ge Egerben (Konferencia-tanulmányok, Eger, 2021. szeptember 23–24.), szerk. Szilasi Ágota, Eger, s.a.

¹⁵⁷ Vö. alább e kötetben, III/1. tanulmány.

¹⁵⁸ I–III, Pest 1859–1861. Részletesebben lásd Sági György tanulmányát e kötetben, I/3.

tőség alapja Fraknói korai iskolakezdése és gyors tanulmányi előmenetele volt. A kánonjog szerint 1862-ben, 19 évesen még alszerpappá sem lehetett szentelni.

Fraknói pályájának további egyházi patrónusai és mecénásai közül első helyen a száműzetésből hazatérő Lonovics József csanádi püspök, kinevezett egri érsek említhető. Az ő biztatására kezdett el Pázmány Péterrel foglalkozni. A nyolc év anyaggyűjtésére építkező, háromkötetes Pázmány-nagymonográfia-sorozat (1868–1869 és 1872) hozta meg Fraknói számára az akadémiai levelező és rendes tagságot, és a kezdetben irányában tartózkodó Horváth Mihály elismerését, támogatását az akadémiai karrier kibontakozásában. Az 1864/65-ös nagyszombati gimnáziumi, majd az 1865–1871-es esztergomi líceumi tanári éveket követően a későbbi barát, Ipolyi Arnoldnak köszönhetően került Fraknói Pestre, és ott közelebbi kapcsolatba Horváthtal.

A tudományos pálya kiteljesedésében a Fraknóit az esztergomi bazilikában 1865-ben pappá szentelő Scitvoszky mellett egy másik esztergomi érsek, Simor János szintén fontos szerepet játszott. A függelékben közölt, a hercegprímáshoz intézett Fraknói-levelek elemzése alkotja a tanulmány második, terjedelmesebb részét (4–5. fejezet). A dokumentumok alapján több fontos megállapítás tehető. Fraknói első római, itáliai (1867 és 1870), spanyol és francia (1868) kutatóútjaival Simor engedélyének, különféle általános és személyes (például bíborosokhoz, Andrássy miniszterelnökhöz) ajánlásainak köszönhetően valósulhattak meg. Mindez a hercegprímás vitathatatlan személyes történelmi érdeklődésén túlmenően mutatja Fraknói kutatásai, és általában a történettudomány iránt mutatott korabeli érdeklődésnek a jelenkoritól teljesen eltérő szintjét. Figyelemre méltó, hogy Fraknói közvetlen egyházpolitikai és didaktikai hasznot vár, illetve helyez kilátásba várható eredményeitől. Mi több, a nagy elődök példáira hivatkozva – általánosságban – elvárásokat fogalmaz meg a hercegprímás irányában. Mind Fraknói, mind pedig Simor részéről előkerül 1872-ben, illetve 1873-ban, hogy a fő cél a modern szemléletű magyar egyháztörténelmi szintézis megírása. „Életcélját” Fraknói végül a szentszéki–magyar kapcsolatok monografikus feldolgozásában valósította meg.

Historiográfiailag fontos információja a prímási levéltárban őrzött, a függelékben publikált leveleknek, hogy Fraknói nemcsak külföldi hungarika-feltárását kezdte el főpásztorának közreműködésével, hanem a hazai arisztokrata családok archívumai felderítésének szintén Simor közbenjárásának köszönhetően láthatott neki. A Batthyány-levéltár Köpcsényben őrzött iratait ennek nyomán tanulmányozhatta 1872 nyarán. Az itt szerzett benyomások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Fraknói néhány év múlva megkezdte magánlevél-

táruk letébe gyűjtését a Nemzeti Múzeumnál, amit Áldásy Antal az életmű kiemelkedő eredményeként értékelt. Közismertebbek Fraknóinak a módszeres hungarika-kutatásban elért eredményei: a diplomáciai jelentések szisztematikus feltárása Itáliában, mindenekelőtt Rómában, valamint Simancasban. Igazi kutatástörténeti gyöngyszem annak felismerése, hogy Fraknói 1881-ig ténylegesen nem jutott be a vatikáni levéltárba. Anyagáról csupán közvetett tájékoztatást kaphatott a levéltári személyzet útján, első alkalommal Theinertől 1870 nyarán. Repertóriumszerű információi pedig csupán a napóleoni időkben Párizsban készült jegyzékek alapján voltak az *Archivio Segreto* fondjairól és magyar vonatkozású iratairól. 1874-ben a hercegprímás új, bíborosi méltóságát kívánta felhasználni Fraknói arra, hogy a vatikáni levéltár egyik vezető tisztviselőjével lemásoltassa a bécsi nunciások 16. századi jelentéseinek magyar vonatkozásait.¹⁵⁹

A 14 évnyi kitarató, mind türelmetlenebb várakozás ismeretében válik érthetővé, miért sietett minden mást félretéve Fraknói 1881 tavaszán Rómába, hogy végre-valahára kézbe vehesse a *Nuntiatura Germaniae* első két kötetét, Campeggio bíboros legátusnak az *Archivum Arcis*ban őrzött jelentéseit, a *Lettere dei Principi* első négy kötetét és a pápai tizedszedők magyarországi számadásait.¹⁶⁰ S még inkább érthetővé válik ama széleskörű egyházi összefogás megszervezése, mely összesen 43 püspök, székes- és társaskáptalan, nagyjavadalmas, kanonok és szerzetesrendi előljáró meggyőzésével 1882-ben lehetővé tette a *Monumenta Vaticana Hungariae* megalapítását, majd hamarosan az első kötetek megjelenését.¹⁶¹

Az előzmények ismeretében némileg meglepő, hogy a főszerep 1881-től a püspöki kar részéről nem Simor bíboros hercegprímásnak, hanem Haynald Lajos bíboros, kalocsai érseknek jutott a vatikáni magyar történeti kutatások felügyeletében és támogatásában. Simor természetesen tájékoztatást kapott a fejleményekről, és nagyobb összeggel ő vezette az adományozók listáját.¹⁶² Fraknói azonban ekkor már nem bízott Simor tetterejében („a Prímásra bízni

¹⁵⁹ A szentszéki–magyar kapcsolatokat összegző monográfiatorozata első kötetének előszavában Fraknói 1900-ból mindössze már csak annyit említ, hogy a „pápai levéltár ugyanis már 1880 előtt kivételesen megnyílt egyes kiváltságos kutatók előtt és a Szentszék engedélyével, a levéltári tisztviselők útján másolatok beszerzése lehetséges volt.” *Fraknói-bibl.*, 393. sz., VI.

¹⁶⁰ NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 315–316.

¹⁶¹ Lásd minderre jelen kötetben, III/1. tanulmány.

¹⁶² CVH I/20, 19–29, különösen 24.

az ügyet annyi volna, mint eltemetni” – írta 1881. júliusban),¹⁶³ vagy éppen-séggel Simor nem lelkesedett túlságosan főegyházmegegye egykori papjának elképzeléseiert. Haynald viszont azonnal magáévá tette az ügyet.¹⁶⁴

* * *

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Fraknói és főpáosztora kapcsolata tudományos téren véget ért volna. Erre bizonyosság Fraknói 1885. november 27-ei levele. Ebben a *Dataria Apostolica* kutatásáról számol be a hercegprímásnak. Lelkesedése nem ismert határokat: Mindazon <fölfedezések> között, melyeket negyedszázados történetnyomozásaim pályáján tettem, bizonyára a legjelentékenyebb az, melyet a Dataria levéltárának megnyitása lehetővé tett” – írta mindjárt levele lelelejen Fraknói, majd részletezte a IX. Bonifác (1389–1402)

¹⁶³ Levele Rómer Flórisához, Marienbad, 1881. július 19. Lásd Csécs Teréz tanulmányát e kötetben, III/2, Dok., 6. sz. A hercegprímást Rómából hazatérve július 7-én Esztergomban írt hosszás levélben tájékoztatta terveiről. ADRIÁNYI, *Fraknói... javaslata*, 149–160, 154–155. Simor érzékelhető tartózkodása mögött nem doktrinális megfontolások álltak, hiszen korábban valamivel halványabb ellenzője a pápai infallibilitás kimondásának, mint Haynald. Vö. MESZLÉNYI ANTAL, *Az I. Vatikáni Zsinat és magyar résztvevői*, Vigilia 32 (1967) 233–242, 236 és 239. A hercegprímás, amint az itt közölt iratokból is láthatjuk, nem volt ugyan közömbös a történetkutatás iránt, a művészeti mecenatúra azonban sokkal jobban érdekelte (lásd az esztergomi Keresztény Múzeum ekkori alapítási folyamatát).

¹⁶⁴ „Csak ma lehettem Haynald bíbornokkal, és tüzetesen értekeztem vele a Monumenták iránt. Elolvastam előtte [Károlyi] Árpád levelét, mely reá is nagy hatást tett. Ó kért a dolog élére állani, jelentékeny áldozatot hozni és elnöklete alatt értekezletet hívni egybe. Felszólított egy program kidolgozására” Fraknói sorai 1881. októberből, III/2, Dok., 9. sz., valamint még II. 14. 15. 18. 20. 23. sz. Fraknói 1882. május 8-ai memorialeájában mindkét magyar bíboros támogatását kiemelte a vatikáni magyar történelmi emlékek kiadásában, Haynald elsődleges szerepét azzal indokolta, hogy ő a kezdeményező váradí káptalan metropolitája. MS 13 (1882) 517–519. A kalocsai érsek mint aktív akadémikus (a III., matematikai és természettudományi osztály tagja, egy időben vezetője, valamint bizottsági elnök is volt) Simornál sokkal jobban átláthatta Fraknói kezdeményezésének jelentőségét és persze problémáit is. Utóbbiakra: TUSOR, *Fraknói, Haynald, Ipolyi*, 53kk. Haynaldról tartott és az *Akadémiai Értesítő*ben publikált emlékezésében Fraknói így szolt, írt az MVH indulásáról: „Mikor XIII. Leo pápa nagylelkűsége a vatikáni levéltárt (1880) a történetbúvárok előtt megnyitotta, annak a mozgalomnak, mely Magyarországon a hazai történelem római emlékeinek kinyomozása és közzététele érdekében megindult, Haynald állott élére. Ó volt az első, ki ezen célra tetemes összeget ajánlott, hozzájárulásra az ország főpapjait és egyházi testületeit ő szoltította föl.” *Fraknói-bibl.*, 364. sz. (17). A „mozgalom” nem „megindult”, hanem Fraknói megindította, ő kérte fel Haynaldot, aki szemlátomást ambiciózusan kapcsolódott be a vállalkozásba. A részlegesen revidéált részletekre lásd jelen kötetben, III/1. tanulmány.

idejéből származó bullaregisztrumok fantasztikus forrásértékét, nemcsak a *Monumenta Vaticana Hungariae* – melynek hamarosan 3–4. kötetét adták –, hanem az esztergomi főegyházmegye számára is. A tájékoztatás nem volt mentes némi érdektől sem. Az anyag tulajdonjoga feletti vita a Szentszék és az olasz állam között Fraknói szavaival élve sajátos „interregnum”-hoz és az átmenti anyag zárolásához vezetett. Simor segítségét ahhoz kérte, hogy XIII. Leó ezalatt is engedje a magyar kutatóknak munkájuk folytatását (ekkor Fejérpataky László és Pettkő Béla voltak Fraknói munkatársai). A pápa azonban Simor közbenjárása nélkül is eleget tett a kérésének, és a datáriai regisztrumok vizsgálatát a Vatikánban folytathatták.¹⁶⁵

DOKUMENTUMOK

1.

Esztergom, 1867. június 12.

Fraknói Vilmos Simor János hercegprímásához
(PL AE Simor, Arch. Secr., n. 154/1867 – *m.p. orig.*)

Főméltóságú Herceg-Prímás!¹⁶⁶

Kegyelmes Uram!

Régen megfogalmazott, éveken át érlelt kedvenc eszmém valósításának küszöbén állok most. A következő hó első napjaiban Rómába szándékozom utazni, hogy a szünnapok három hónapi idejét történeti nyomozásokra szenteljem. S ehhez csak hercegséged áldása, jóváhagyása és erkölcsi támogatására lévő szükségem, bátor vagyok alázat- s bizalomteljesen esedezni ezért.

Célom a haza határai között több éven át folytatott egyháztörténelmi kutatásaimat tovább fűzni az Örök Város könyv- és levéltáraiban.

Nem csak sejtem, hanem Dudik és Kerschbaumer¹⁶⁷ közleményeiből tudom is, hogy azokban történelmünk mesésen gazdag anyaga van eltemetve, mely-

¹⁶⁵ PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 778/1885; *Dokumentumok*, 7. sz. – Vö. CVH I/20, 28. Publikus beszámolójában Fraknói nem tesz említést a kényszerítő körülményekről. Századok 21 (1887) 181. – Fraknói 1885-ös fellépésére tehát először a IX. Bonifác-féle datáriai regisztrumok kerültek át a Lateránból a Vatikánba.

¹⁶⁶ Simor János (1813–1891), 1867-től volt esztergomi érsek, 1873-tól bíboros. Kurrens biogrammjá fentebb, 74. j.

¹⁶⁷ Az idézett munkákat lásd fentebb, 81. j. Franz Beda Dudík OSB (1815–1890) bencés apát, történész, főként morva történelemmel és a német lovagrenddel foglalkozott. A kétkötetes *Iter Ro-*

nek csak csekély, s kevésbé figyelemreméltó részét hozták fölszínre Theiner¹⁶⁸ s mások érdemes fáradaimai, mert ezek kizárólag a legrégebb időket vették figyelembe.

Mellőzték eddig teljesen azon emlékeket, melyek a mohácsi vést s a protestantizmus elterjedését követő időket illusztrálják. Ezek pedig napjainkban sokszoros érdekléssel s fontossággal bírnak. A vallási s politikai belső küzdelmek viszontagságos korszakát szokták újabban kiváló előszeretettel tanulmányozni, s egyúttal kizsákmányolni a katolikus törekvések depopularizálására. A rosszakarató igyekezetek visszautasításá[ra] s megszégyenítésére csak a történelem mai állásának színvonalán álló, az összes anyagkészletet fölhasználó művek alkalmasak.

És egyúttal ezen kor tanulmányozása deríti föl azon tényezőket, melyek hazai egyházunk hanyatlását idézték elő, s azon eszközöket, melyekkel újjá fölvirágoztatták Főméltóságod nagynevű elődei.

Alázattal alulírott éppen ezen kort, az 1526–1637 évek közötti időt választottam szerény foglalkozásom tárgyává. Ezen kor emlékeire szándékozom figyelmet irányozni. A pápák és primások levelezései, ez utóbbiak hivatalos jelentései, az államtitkárok s nunciások diplomáciai érintkezései megbecsülhetetlen kincseket szállítottak az utókorra.

Főméltóságodnál ennél fogva kettőért bátorkodom esedezni. Kegyeskedjék megengedni, hogy július első napjaiban, vizsgáim s összes iskolai teendőim bevégezése után Rómába utazhassam, és engem s igyekezeteimet hathatós pártfogása alá fogadni. Egyedül Főméltóságod ajánlólevelei fogják előttem megnyitni ezen tudományos kincstárak féltékenyen őrzött zárait.

Ily magas ajánlásra lenne szükségem a Szentatyánál, hogy a titkos vatikáni levéltárban dolgozhassam, Theinerhez, a levéltár igazgatójánál [!].

Továbbá az államtitkár (Archivio del Segretariato di Stato) s a Congregatio Consistorialis, Propaganda Fide, Super Negotiis Episcoporum, Concilii elnök-

manum egyik legkorábbi munkája. Anton Kerschbaumer (1823–1909) osztrák prelátnak, politikusnak és történésznek. Klesl életrajza mellett fő műve az 1868-ban megjelent *Geschichte des deutschen Nationalbospizes Anima in Rom*, emellett főként helytörténeti munkákat írt szülővárosáról és fontosabb egyházi állomáshelyiről (Sankt Pölten, Tulln, Krems). – A római levéltárak korabeli szakirodalmára lásd HODINKA ANTAL, *A római levéltárak*, Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I: VI. Kelemen pápa 1342–1352. II: VI. Ince pápa 1352–1362. V. Orbán pápa 1362–1370. VII. Kelemen ellenpápa 1378–1394 (kiad. Bossányi Árpád), Budapest 1916–1918, I, 7–165 és II, 7–148, I, 83skk.

¹⁶⁸ Augustin Theiner C. Or. (1804–1874), német teológus, történész, 1856-tól a vatikáni levéltár prefektusa. Legfontosabb munkái korai vatikáni forráspublikációi.

keinél.¹⁶⁹ Úgyszintén a jezsuiták, a Sz. Ágoston, Sz. Domonkos rendűek és oratoriánusok generálásánál; a S Croce di Gierusalemé apátjánál, a Corsini- s Barberini-könyvtárak birtokosánál.¹⁷⁰ Végre roppant előnyömmre szolgálna, ha Főméltóságod néhány sorral a császári udvar római ministerének pártfogásába ajánlani kegyeskednék.

Azon hő óhajtás indít ezen alázatos kérelmemre, hogy csekély erőmmel az egyházi tudományosságunk hazánkban emlékéhez némileg én is járulhassak. És bátorít azon meggyőződés, hogy Főméltóságod gyenge igyekezeteimet áldása és hathatós pártfogása által készséggel fogja gyümölcsöztetni. Amelyekért midőn ismételve esedezném, Főméltóságodnak szentelt kezeit csókolva, maradok

Főméltóságú Herceg-prímásnak
legalázatosabb szolgája,

Frankl Vilmos

Esztergomban, június 12. 1867.¹⁷¹

¹⁶⁹ Fraknói tehát már római kutatásai kezdetén látta a – a kutatás elől 1881 után még sokáig elzárt – kongregációs levéltárak jelentőségét, nem csupán a 20. század elején (kutatásait összegző szintézise függelékében). Vö. VANYÓ TIHAMÉR, *A Vatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162, 160–161.

¹⁷⁰ KERSCHBAUMER, *Cardinal Klesel*, 16 említi a felsorolt könyvtárakat, a cisztercieknek a S. Croce-nál található könyvtárával egyetemben. Utóbbiról megjegyzi, hogy nem járt benne, mert jelentéktelennek tartja. Az államtitkársági és kongregációs levéltárakról Fraknói máshonnan tájékozódhatott.

¹⁷¹ A levél utolsó oldalán latin nyelvű, rövid tartalmi kivonat: *‘Dr. Frankl Vilhelmus instat pro facultate eundi Romam et litteris commendatiis, 12. Iun. 1867.’*

2.

Esztergom, 1868. június 29.
Fraknói Vilmos Andrássy Gyula miniszterelnökhöz
 (PL AE Simor, Cat. 24, n. 3070 – *m.p. orig.*)¹⁷²

Nagyméltóságú Gróf, v[alóságos] belső titkos Tanácsos
 és m. kir. Miniszter Elnök Úr!¹⁷³

Alázatosan alulírott a folyó év nyári hónapjait Spanyol- és Franciaországban szándékozik levéltári kutatások végett tölteni. Emiatt a spanyol közmunkaügyi és a párizsi külügyminisztériumtól engedélyt óhajtana nyerni, hogy magyar történelmi szempontból:

1) Spanyolországban Simancasban létező állami levéltárból használhassa a spanyol udvar bécsi követeinek 1618–1636-ban, s a spanyol udvar római követeinek 1632-ben a spanyol kormányhoz küldött jelentéseit.

2) a párizsi külügyminisztérium levéltárából használhassa a francia udvar bécsi követeinek szintén 1618–1636-ban s a francia udvar római követeinek 1632-ben a francia kormányhoz küldött jelentéseit.

Alázatos kérésem tehát oda terjed: kegyeskedjék Nagyméltóságod az osztrák udvar madridi, illetőleg párizsi követsége útján kieszközölni, hogy a simancasi állami levéltárban s a párizsi külügyminisztérium levéltárában őrzött megnevezett követségi jelentéseket a magyar történelem földelésének érdekében megtekinthessem, és e célból a szükséges engedélyt megnyerhessem.

¹⁷²Nincs rajta érkeztetési feljegyzés. Az s.k. levélen a megszólítás javítva van. A levél mellett javítás nélküli másolat (tisztázat) található. Vélhetően sosem kézbesítették Andrássynak, hanem Fraknói ezen levele alapján végül Simor hercegprímás közvetítette Budán, 1868. július 8-án kelt (és 10-én expedált) a történész kéréseit a miniszterelnöknek. Az érsek előjáróban így jellemezte tudós papját: „Frankl Vilmos érseki líceumi tanár Esztergomban, ki a hazai történelem mezején már is szép reményekre jogosító munkásságáról ismeretes”. Uo. – Andrássy s.k. aláírt, november 8-án, ugyancsak Budán kelt válaszáat két nappal később kézbesítették. Ebben a miniszterelnök említi, hogy külügyminisztérium útján lépéseket tett a kérések teljesítésére, és a 15 248. sz. külügyi átirat szerint a megkeresett kormányok megadták az engedélyt. A hátoldali feljegyzés szerint azonban Fraknói már szeptember végén visszatért eredményes kutatóútjáról, így a miniszterelnöki levél *‘post festum’* érkezett. PL AE Simor, Cat. 24, n. 4662.

¹⁷³Andrássy Gyula (1823–1890) 1867–1871 között volt miniszterelnök.

Magam egyébként Nagyméltóságod magas kegyeibe ajánlottan, legmélyebb tisztelettel maradok

Nagyméltóságú Gróf, M. Kir. Miniszter Úrnak
legalázatosabb szolgálója

Dr. Frankl Vilmos
az esztergomi érseki Lyceum
tanára

Esztergomban, június 29., 1868.

3.

Pest, 1872. június 28.

Fraknói Vilmos Simor János hercegprímásához
(PL AE Simor, Cat. 20, n. 3433 – *m.p. orig.*)¹⁷⁴

Kegyelmes Uram!

Kötelességemnek tartom mély hálámat tolmácsolni Hercegséged azon kegyességért, mely szerint bizalomteljes kérelmemet meghallgatva, Battyányi [!] grófnőnek¹⁷⁵ csekély személyemet ajánlani méltóztatott.

Az ajánlásnak hatását és kutatásaimnak eredményét egyaránt fényesnek mondhatom.

Sikerült leküzdenem az öreg asszonyságnak megkövesült féltékenységét és bejutnom – első a történetbúvárok közül [!] – köpcséni levéltárába. Itt, miként sejtettem, föltaláltam az Illésházy család levéltárát,¹⁷⁶ név szerint a híres Illésházy István nádornak (1608–9) összes, több ezer darabra menő levelezéseit, vagyis sajátkezű fogalmazatait és a hozzá intézett leveleket. Így Mátyás királynak és Bocskaynak több száz eredeti levelét. Forgách primásnak és egyéb főpapoknak számos iratait. Mindezek a XVII. század történetére mérhetetlen fontossággal bírnak.

Emellett ugyancsak a köpcséni Batthyáni-levéltárban [!] őriztetik a Lippayaknak, a primás családjának levéltára is, miután e család birtokai, kihalása után az Illésházysakra szállottak.

¹⁷⁴ ‘Magyar Tudományos Akadémia’ fejléces papíron. Az ügykezelési feljegyzés szerint a levelet 1872. augusztus 19-én érkezettették.

¹⁷⁵ Lásd fentebb, 123. j.

¹⁷⁶ Lásd fentebb, uo.

Ez alkalommal csak arra kelle [!] szorítkoznom, hogy constatírozzam, mily történeti érdekű anyagot rejt magában a nevezett levéltár. Bővebb és részletes átkutatását azon időkre kelle halasztanom, mikor a grófné is Köpcsénben fog tartózkodni.

Egyúttal említem, hogy az Akadémia megbízásából és költségén a Belügy-minisztérium nyílt rendeletével ellátva mintegy két hónap óta az ország régi szabad királyi városainak levéltárait kutatom, hogy a régi magyar országgyűlésekre vonatkozó irományokat és utasításokat, jelentéseket stb. összegyűjtsem.

Ezen kedvező alkalmat fölhasználom, hogy arra, amit magamnak életcélul tűztem ki, Magyarország egyháztörténelmére a szükséges anyagot összeszeressem.

És már eddig is, főleg Kassán, Eperjesen, Bártfán, Lőcsén, Késmárkon, Pozsonyban, úgyszintén a debreceni és pataki collegiumokban gazdag siker jutalmazta fáradozásomat.

Főleg a protestantizmus elterjedésének, a XVI-ik századbeli egyházi mozgalmaknak történetére vonatkozólag dús készlettel tértem vissza, melyet közelebb Körmöcön, Besztercebányán, Sopronyban kiegészíteni szándékozom.

Ugyancsak az Akadémia megbízásából szeptemberben újra Spanyolországba kellene utaznom és e célra 700 forintot ajánlottak meg. De nem tudom, vajon a politikai zavarok, melyek e szerencsétlen országot folytonosan zaklatják, nem fognak-e visszatartani.

Bocsássa meg Hercegséged, hogy bátor voltam magas figyelmét ily csekély érdekű részletekre föl hívni. Magam egyébként atyai kegyelmeibe ajánlva és kezeit csókolva fiúi hódolattal vagyok

Kegyelmes Uram
legalázatosabb szolgája

Frankl Vilmos

Pesten, június 28-án, 1872.¹⁷⁷

¹⁷⁷ A levél hátoldalán latin nyelvű tartalmi kivonat: *Frankl Vilhelmus gratiam agit pro commendatione sui apud senem comitissam Batthyányi, et relationem praestat de inventis in archivio Köpöcsé-nensi historiae monumentis. 28. Iun.*

4.

Pest, 1873. március 1.

Fraknói Vilmos Simor János hercegprímásbhoz
(PL AE Simor, Cat. 20, n. 1169 – m.p. orig.)¹⁷⁸

Főméltóságú Herceg!
Kegyelmes Uram!

Közelebb Rómába szándékozom utazni, hogy a vatikáni titkos levéltárban 1870-ben megkezdett történeti kutatásaimat folytassam. Akkor Pázmány kora foglalkoztatott, jelenleg a XVI. század képezi tanulmányaim tárgyát, miután egyháztörténelmünk – melynek a tudomány mai színvonalát megközelítő módon megírására készülök – e korra nézve mutat föl a legtöbb hézagokat.

Azon alázatos kéréssel fordulok tehát Hercegségedhez, kegyeskedjék, miként 1870-ben, most is részemre egy Antonelli bíbornokhoz¹⁷⁹ intézett ajánlólevelet kiállíttatni, melyben őt Hercegséged fölkérné, hogy nekem a *vatikáni titkos levéltárban létező Magyarország XVI. századbeli vallási viszonyaira vonatkozó levelezéseknek és a XVI. században Németországban működő pápai nunciusok jelentéseinek használatát lehetővé tegye*.¹⁸⁰

Továbbá esedezném a „litterae formatae” kiállításért is.

Midőn kérésemet, melyet Hercegségednek hazai egyháztörténelmünk ügye iránti magyar érdeklődésnél fogva hosszasabban indokolni fölöslegesnek tartok, kegyes figyelmebe ajánlanám, Hercegségednek kezeit csókolva maradok

Főméltóságodnak
legalázatosabb szolgája

Dr. Frankl Vilmos

Pesten, március 1-én, 1873.¹⁸¹

¹⁷⁸ ‘Magyar Tudományos Akadémia’ fejléces papíron. Az ügykezelési feljegyzés szerint a levelet 1873. március 7-én érkezették.

¹⁷⁹ Giacomo Antonelli (1806–1876), 1847-től bíboros, 1848-tól haláláig bíboros államtitkár. Az utolsó, csupán diakónussá szentelt bíborosok egyike.

¹⁸⁰ Az aláhúzás az eredetiben.

¹⁸¹ A levél hátoldalán latin nyelvű tartalmi kivonat: ‘*Dr. Frank. Vilhelmus instat pro literis formatis et commendatoriis ad Em.mum Card. Antonelli fine impetrandi indultum pro investigatione Archivi Secreti Vaticani*’. Ügykezelési feljegyzés: ‘*petito deferrí*’.

5.

Pest, 1874. február 4.

Fraknói Vilmos Simor János bíboros hercegprímásbuz
(PL AE Simor, Arch. Secr., n. 1188/1874 – m.p. orig.)¹⁸²

Főmagasságú Bíbornok!

Kegyelmes Uram!

A közelebbi napokban diplomáciai iratok alapján megírtam azon alkudozásoknak és tárgyalásoknak történetét, melyek Szalkai László, Várdai Pál és Verancsics Antal esztergomi érsekeknek bíbornokká neveztetése iránt egyrészt a budai és illetőleg bécsi udvar, másrészt a római curia között folytak.¹⁸³ Ezek eddig teljesen ismeretlenek valának, és nem nélkülöznek sem érdeket, sem jelentőséget.

Dolgozatomat kiadás végett a „Magyar Sionban” Zádorinak küldöttem át.¹⁸⁴ Mivel azonban kénytelen valék oly részleteket is venni fel iratomba, melyek Eminenciád egyik elődjének emlékét talán némileg kompromittálják, nehogy azoknak közlése által netán Eminenciádnak kedvetlen dolgot tegyek, utasítottam Zádorit, kérje ki Eminenciádtól azon kegyelmet, hogy cikkemet Eminenciád előtt felolvashassa.

Ezzel azonban még egy mellékcélt is akarok elérni.

Eminenciád szerény dolgozatomból meg fog győződni, ami különben Eminenciád előtt eddig is ismeretes volt, mily fontosak hazai egyháztörténelmünkre nézve a pápai nunciusok jelentései, melyek nélkül a magyar egyháztörténelem megírására gondolni sem lehet. Mély alázattal esedezem tehát, kegyeskedjék Eminenciád alkalmilag magas állását a hazai egyháztörténelemre nézve is értékesíteni, kieszközölvén, hogy a pápai nunciusok jelentéseiből a magyarországi vonatkozású részletek teljes másolatait megnyerhessük.

Eminenciád utasításáról a magyarországi zsinatok tárgyában nem feledkeztem meg; s máris irományaimból és jegyzeteimből összeállítottam az erre vonatkozó adatokat, melyek számra és becsre nézve nem jelentéktelenek. Azokat

¹⁸² ‘Magyar Tudományos Akadémia’ fejléces papíron. Az ügykezelési feljegyzés szerint a levelet 1874. február 16-án érkezették.

¹⁸³ Szalkai László (1475–1526) 1524-től, Várdai Pál (1483–1549) 1526-tól, Veranchich Antal (1504–1573) 1569-től volt esztergomi érsek.

¹⁸⁴ Zádori János (1831–1887) esztergomi kanonok 1870-ben vette át Fraknóival a *Magyar Sion* szerkesztését Knauz Nándortól. A folyóirat neve ekkor (1887-ig) *Új Magyar Sionra* változott. A tanulmány még abban hónapban megjelent. *Fraknói-bibl.*, 100. sz.

Eminenciád kegyes engedélyével, ha legközelebb Budapestre méltóztatik érkezni, bátor leszek bemutatni s átadni.

Egyébként magam Eminenciád magas kegyeiben ajánlva s kezeit hódolatteljesen csókolva maradok

Eminenciádnak legalázatosabb szolgája

Frankl Vilmos

Budapesten, 1874. február 4-én.¹⁸⁵

6.

Bellagio, 1874. június 12.

Fraknói Vilmos Simor János bíboros hercegprímásához
(PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 5734/1874– m.p. orig.)¹⁸⁶

Kegyelmes Uram!

Mestre-ben elfeledtem feljegyezni a vatikáni levéltár azon tisztviselőjének nevét, kiről bátor voltam Eminenciádnak szólani. Ez Henrico Debellini¹⁸⁷ a vatikáni Sz. Péter bazilikájának beneficiátusa, – található délelőtt a bazilika sekrestyéjében – ki Mgr. Christoforinak,¹⁸⁸ Theiner utódjának betegeskedése folytán tényleg maga vezeti a vatikáni titkos levéltár összes ügyeit. Tárkányi¹⁸⁹ előtt készségét fejezte ki a magyarországi iratok lemásoltatására, és már meg is kezdette, az általam az Akadémia megbízásából kijelölt iratok lemásolását.¹⁹⁰

¹⁸⁵ A levél hátoldalán latin nyelvű tartalmi kivonat (Simor s.k.): *‘Professor Zádori communicavit mecum lucubrationem Guilelmi Frankl, accepit a me debitum inviaticum’*. Ügykezelési feljegyzés: *‘Ad acta’*.

¹⁸⁶ ‘Magyar Tudományos Akadémia’ fejléces papíron. Az ügykezelési feljegyzés szerint a levelet csupán 1874 végén, december 1-jén érkezették.

¹⁸⁷ Lásd fentebb, 146. j.

¹⁸⁸ Lásd fentebb, 150. j.

¹⁸⁹ Tárkányi Béla (1821–1886), egri kanonok, költő, akadémikus. Szerepére a vatikáni kutatásokban lásd CVH I/20, ad *indicem*.

¹⁹⁰ A levelet idézi ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 62. Szerinte Tárkányi jelölte ki az iratokat másolásra. A levélben azonban egyértelműen magáról mondja ezt Fraknói. E levél (is) arra utal, hogy a fiatal teológiai tanár, történész ebben az évben szintén járt Rómában. 1875-ben jelent meg Pázmány monográfiájának érdemben átdolgozott fejezete az érseki kinevezésről (*Fraknói-bibl.*, 113. sz.), ahol számos bécsi forrás mellett több – később P. Lukács László által is jórészt feltárt – érdekes vatikáni diplomáciai dokumentumot is hasznosít (uo., 3skk és különösen 8, 2. j.), ám érdemben nem jut közelebb a probléma megoldásához Fraknói, mint monográfiájában. Lásd még e kötet II/1. tanulmányában is.

Nem szükséges mondanom, mily roppant előny volna, s mily szolgálatokat várhatnánk Debellinitől, ha Eminenciád hívatná a nevezett papot, s ez látná, hogy Eminenciád is mennyire érdeklődik a hazai egyháztörténelmi kutatások iránt.

Különösen esedezném, kegyeskedjék Eminenciád arra buzdítani Debellinit, hogy a XVI. században a bécsi udvarba küldött nunciusok jelentéseiből másolná le a hazánkra vonatkozó részleteket.

Arról, hogy én, vagy bárki más hazai történetbúvárok közül, maga közvetlenül tehesse a levéltárban nyomozásokat, úgy látszik, egyelőre le kell mondanani. Annál fontosabb, hogy ügyünknek megnyerjünk oly férfit, ki legalább részben képes kárpótlást nyújtani.

Ezen körülmény mentse ki Eminenciád előtt ismételt alkalmatlankodásomat, és hogy tudva, mennyire igénybe van véve Eminenciád Rómában,¹⁹¹ ezen ügyre bátor vagyok magas figyelmét felhívni.

Egyébként kegyeibe ajánlottan s kezeit csókolva maradok

Eminenciádnak legalázatosabb szolgálója

Dr. Fraknói Vilmos

Lago di Como, Villa Serbelloni, június 12-én, 1874¹⁹²

7.

Róma, 1885. november 27.

Fraknói Vilmos Simor János bíboros hercegprímásbhoz

(PL AE Simor, Cat. 44, fasc. 3, n. 778/1885– m.p. orig.)¹⁹³

Főmagasságú Bíbornok, Kegyelmes Uram!

Mindazon „fölfedezések” között, melyeket negyedszázados történetnyomozásaim pályáján tettem, bizonyára a legjelentékenyebb az, melyet a Dataria levéltárának megnyitása lehetővé tett.

¹⁹¹ Simort 1873. december 12-án nevezte ki bíborossá IX. Piusz, az avatási szertartásokra, címtemploma kijelöléséhez és birtokbavételéhez személyesen kellett Rómába utaznia.

¹⁹² A levél hátoldalán latin nyelvű tartalmi kivonat: *Dr. Fraknói Guiliemus instat, ut Sua Eminentia per Henricum Debellini beneficiatum basilicae Vaticanae S. Petri documenta archivi privati historiam ecclesiasticam Hungariae respicientia copiare curare dignetur. 12 Iun.* Ügykezelési feljegyzés: *in actis contineri?*

¹⁹³ Az ügykezelési feljegyzés szerint a levelet 1886. január 2-án érkezették.

Sacconi bíbornok, a Prodatarius, a legnagyobb kegyességgel adta meg a kutatásra a fölhatalmazást.¹⁹⁴

Belépve, a legrégebb anyag földerítése után láttam. Ezt IX. Bonifác (1389–1402) regesztái nyújtják, melyek nem kevesebben mint százhat kötetből álló sorozatot képeznek; míg a Vatikán levéltára összesen 9 kötetet bír ezen pápától. Így nem meglepő, hogy míg Theiner mintegy 20 oklevelet közölt, a Dataria IX. Bonifáctól csak *ezernél* többet őriz, összesen 14 esztendő lefolyásából. És ezeknek úgyszólván fele az *esztergomi érsekség* történetét illeti.¹⁹⁵

Természetes, hogy a következő pápáknál nem kevésbé bő lesz a forrás.

Mondhatom, hogy a hazai egyházi életnek teljes, minden viszonyára kiterjeszkedő képét fogják ezen oklevelek előállítani.

Azonban amint még alighogy a kötetek átnézésében némileg előrehaladtunk (a magyar kutatókkal, Sickel udvari tanácsos vezetése alatt a Habsburg-ház történetének földerítésére küldött bécsi kutatók dolgoznak) váratlanul akadály merült fel.

A levéltár fölötti fölügyelőség tekintetében, és annak a vatikáni titkos levéltárba kebelezése iránt tárgyalások indultak meg, melyeknek befejezése előtt a levéltár többé föl nem nyitattik.

Márpedig a dús anyag földolgozására oly kedvező alkalom, mint most alig fog egyhamar kínálkozni. Itt van ugyanis Dr. Fejérpataky, az avatott paleográfus, és még egy másik budapesti levéltári tisztviselő, kit a kultuszminiszter¹⁹⁶ küldött ide stipendiummal.

Én ugyan úgy a Datáriában, mint a Vatikánban nagykövetünk¹⁹⁷ által buzgón támogatva, mindent megmozgatok, hogy az interregnum alatt is „találhatnék módozatot” a IX. Bonifác-féle regeszták földolgozására. De azt hiszem, hogy gyorsan csak Eminenciád hatalmas befolyása vezethetne eredményre, ha t.i. kegyes volna Ó Szentségéhez intézni kérést, hogy a (a Monumenta Strigoniensia érdekében is) a IX. Bonifác datáriai regesztáinak fölhasználását nékem engedje meg.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Carlo Sacconi (1808–1889) 1861-től bíboros, 1877-től *prodatarius* (1798–1908 között nincs datárius), végül 1884-től a Bíborosi Kollégium dékánja.

¹⁹⁵ A kurzív jelölések aláhúzások az eredetiben.

¹⁹⁶ Fejérpataky László és Pettkő Béla. Lásd Fedeles Tamás tanulmányát e kötetben. A kultuszminiszter 1872–1888 között Trefort Ágoston volt.

¹⁹⁷ Ausztria–Magyarország szentszéki követe 1873–1888 között Ludwig Paar gróf volt.

¹⁹⁸ Vö. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–II*, ed. FERDINANDUS KNAUZ, Strigionii 1874–1882 (a III. kötet végül Dedek Crescens Lajos kiadásában jelent meg 1924-ben); valamint MVH I/3–4

Gyakran sóhajtozom itt: *Messis multa, operarii pauci*.¹⁹⁹
 Bár találhatnék Eminenciád papjai között alkalmas egyént.
 Bocsánatot kérek, hogy Eminenciádnak alkalmatlankodni bátor voltam. De
 a hazai egyháztörténelem ügye iránti érdeklődésem szolgáljon mentségül.
 Egyébként Eminenciádnak kezeit csókolva, hódoló tisztelettel
 Eminenciádnak alázatos szolgálója

Fraknói Vilmos

Roma, Hotel de Roma, 1885. nov. 27.²⁰⁰

TUSOR PÉTER

(1888–1889), CVH I/20, 26. – Lásd még CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 8 (a Datária levéltára nem azonos a „Titkos Levéltárral”).

¹⁹⁹ „Az aratni való sok, a munkás kevés”. Mt 9, 37.

²⁰⁰ A levél hátoldalán latin nyelvű, lapidáris tartalmi kivonat: *‘Fraknói Vilhelmus Datariae archivum perlustrare intendens eatenus indultum a sua sanctitate exoperari petit 27. Nov. 85’*. Feljegyzés: ‘Nem volt a közbejárásra szükség, Őszentsége a kívánt engedélyt enélkül is megadta’.

FRANKL VILMOS ÉS A MAGYAR EGYHÁZIRODALMI ISKOLA (1859–1861)

A tanulmány¹ Frankl/Fraknói Vilmos életének egy kevésbé ismert korszakába enged bepillantást: a modern magyar történettudomány és a módszeres vatikáni kutatásokat magalapozó későbbi tudós első szárnypróbálgatásainak időszakába megy vissza.

Frankl 1858-ban Szajbély Henrik rektorsága idején kezdte meg tanulmányait a Központi Papnevelő Intézet növendékeként. 1862-ben végzett.² 1858-ban kishűján el is bocsájtották a szemináriumból. Ismeretes, hogy az MTA Történelmi Bizottságához benyújtotta *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története* című dolgozatát.³ Ezt azonban teljes titokban akarta tartani, így a szemináriumi előjárók engedélye nélkül ment el a bírálásra. Miután távozása kiderült, Szajbély az elbocsátásáról döntött. Szerencséjére ekkor visszaérkezett kezében a pályadíjjal. Ennek fényében a nagy szigor hírében álló rektor megbocsátott neki, s visszavonta az elbocsátásról szóló döntését.⁴ Mint intellektuális beállítottságú ifjú, szinte természetes, hogy kispapként bekapcsolódott a központisták Magyar Egyházirodalmi Iskolájának munkájába. A múlt felkutatása és feltárása iránti

¹A téma felvetésért köszönet illeti Tusor Pétert, a Fraknói Kutatócsoport vezetőjét. Ezúton szeretném további köszönetemet kifejezni Martos Levente Balázs esztergom-budapesti segédpüspöknek, hogy a Központi Papnevelő Intézet rektoraként engedélyezte kutatások folytatását az általa vezetett intézmény levéltárában. Hasonlóképpen köszönöm Diós Istvánnak a Pálos Könyvtárnál őrzött, a MEI dokumentumaiban végzett kutatásomban nyújtott segítségét.

²*Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1859*, 188; *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1860*, 172; *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1861*, 176; *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1862*, 178.

³Vö. e kötetben (*Függelékek/II*): *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. A mű nyomtatásban megjelent, lásd FRANKL, *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata (Fraknói-bibl., 1. sz.)*. Szajbély rektor is kapott belőle egy példányt.

⁴TÖRÖK JÓZSEF, *A 350 éves Központi Papnevelő Intézet*, Budapest 1998, 30–31.

vágy is ekkor fogalmazódott meg benne, amikor az iskola könyvtárában lapozgatta a forrásokat.⁵

A győztes munka elismerést váltott ki vele kapcsolatban a Pesti Királyi Tudományegyetem Hittudományi Karának tanárai körében is, melynek szintén 1858–1862 között volt hallgatója. Következő esztendőben az MTA jogtudományi bizottságának pályadíját nyerte el *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése* című munkájával.⁶ Ugyan 1858/59-ben elsőévesként még gyengébb osztályzatokat kapott, már akkor kitűnt társai közül. Rajta kívül a kiemelkedő hallgatók között említi Artner Edgár Hornig Károly bárót és Czibulka Nándort, a KPI későbbi spirituálisát. A tanári kar szigorát is mutatja, hogy egyháztörténelemből a hetedik *eminens* lett, azaz akkor az utolsó. Abban az esztendőben, amikor az Akadémia történeti díját elnyerte.⁷ Hittudományi tárgyakból szerzett eredményei jelen írás dokumentumfüggelékében találhatóak (7. sz.). Osztályzatai és értékelései a közeli barát, későbbi veszprémi püspök és bíboros Hornig Károlyéival összevetve tanulmányozhatók.⁸

Teológiai tanulmányai végzése során az alábbi professzorok oktatták: Schopper György⁹, fundamentális teológia – Pollák János, héber nyelv és ószövetségi bibliatudományok – Márkfi Sámuel bencés, újszövetségi bibliatudományok – Lopussny Ferenc, dogmatikus teológia – Palásthy Pál¹⁰, morális teológia – Laubhaimer Ferenc, egyháztörténelem – Roder Alajos, pedagógia tudomány – Ruzsicska János bencés, egyházjog és keleti nyelvek – Zerich Tivadar, pasztorális teológia.¹¹

⁵ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

⁶ TÖRÖK, *A 350 éves*, 30–31; TÖRÖK JÓZSEF, *A Hittudományi Kar története 1635–1999*, Budapest 1999, 35; KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 2, 1862/1863, s.n. A mű nyomtatásban szintén megjelent, lásd FRANKL, *A nádori és országbírói (Fraknói-bibl., 6. sz.)*.

⁷ HERMANN EGYED–ARTNER EDGÁR, *A Hittudományi Kar története 1635–1935* (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története 1), Budapest 1938, 409.

⁸ PPKE HTK Levéltár, I. d. 3. Matricula Auditorum Theologiae 1824–1878, Academicorum annorum 1858/59–1861/62.

⁹ Később, 1872-től 1895-ben bekövetkezett haláláig rozsnyói megyéspüspök volt.

¹⁰ Később, 1886-tól 1899-ben bekövetkezett haláláig esztergomi segédpüspökként szolgált.

¹¹ PPKE HTK Levéltár, I. d. 3. Matricula Auditorum Theologiae 1824–1878, Academicorum annorum 1858/59–1861/62.

Végzett papnövendékként folytatólagosan a szeminárium volt otthona, Szabó József rektorsága kezdetén. A budapesti egyetemi tanulmányai idejére ugyanis Scitovszky János bíborostól oda kapott dispoziíciót.¹² A bölcsész doktórátust végül 1864-ben szerezte meg.

I. A MAGYAR EGYHÁZIRODALMI ISKOLA

a) Általános jellemzők

Mi is volt a Magyar Egyházirodalmi Iskola? Mielőtt rátérnék írásom lényegi részére, mindenképpen fontosnak tartom, hogy ezt röviden tisztázzam. A megfelelő kontextus kialakítása céljából ezt lényegesnek tartom.

Tömondatban megfogalmazva egy önképzőköréről van szó. A KPI növendékei vettek részt ennek munkájában, ők voltak a tagjai, s igyekeztek magukat művelni retorikailag, stilsztikailag és lingvisztikailag egyaránt. Együtt munkálkodásuk párosult többek között teológiai és történeti ismeretek elmélyítésével, irodalmi képzettség növelésével. Fontos szempont volt a magyar nyelv művelése. Az iskola tagjai kizárólag a kispapok voltak, a tanárok direkte nem folytak bele az ottani munkába. Gyűléseiken a tagok előadásokat tartottak, egyházirodalmi fordításaikat, saját írásaikat és költeményeiket hallgatták meg és beszélték át, véleményezték. A kispapok a kör tisztikarát évente választották/választják meg.¹³

Legfontosabb céljuk máig, hogy az anyagi és technikai feltételeket biztosítsák a kispapok kulturálódásához. A fővárosi kulturális életbe is mindvégig – az éppen mutatkozó lehetőségekhez mérten – cél volt a bekapcsolódás. A kispapok dolgozatai, tanulmányai, fordításai és versei publikálására is törekszik az önképző kör. 1833-tól évente jelentetik meg a röviden csak *Munkálatok* címen futó évkönyvüket. 1914-ig sorszámozták a *Munkálatok* kiadványait, azt követően ez elmaradt. 1937–1947 között *Centralista* címmel egy lapot is kiadtak. Új *Centralista* címen volt egy rövid életű, 1984–1985 között futó lap, belső használatra. A *Centralista* 1993 karácsonyán éledt újjá ismét, Ványó László rektorsága idején.¹⁴

¹² KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 2, 1862/1863, s.n.; KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 3, 1863/1864, s.n. Vö. *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1863*, 178; *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1864*, 185.

¹³ DIÓS ISTVÁN, *Magyar Egyházirodalmi Iskola*, MKLex VIII (ord. alph.).

¹⁴ DIÓS, *MEI*, i.m.; DIÓS ISTVÁN, *Munkálatok*, MKLex VIII, ord. alph.; VICZIÁN JÁNOS, *Centralista*, MKLex II, ord. alph., Budapest 1996. A *Munkálatok* számos kiadványa online is elérhető:

b) Történeti előzmények

A budapesti MEI előzményeit a 18. század végén kell keresnünk a generális szemináriumokban, amikor a kispapságban egyre nagyobb igény mutatkozott a magyar nyelv művelésének fellendítésére. Hasonló önképző iskolák az ország más szemináriumaiában is alakultak és működtek (és működnek).¹⁵ Pesten Guzmics Izidor bencés növendék nevéhez fűződik az első hasonló önképző kör létrehozása 1813-ban Magyar Társaság néven. Ilyen alapokon tovább szerveződve Rudnay Sándor hercegprímás, esztergomi érsek jóváhagyásával 1831-ben kezdte meg működését a Nemes Magyar Gyakorló Iskola, az 1829-ben Ihász Gábor ciszterci növendék által kidolgozott alapszabályzat átdolgozásával. A szeminárium Dercsik János rektor vezetése alatt működött ekkor.¹⁶

Mivel a tanulmányaikat latinul folytatták, így az önképző keretén belül alkalmuk nyílt a magyar nyelv művelésére. A nem magyar anyanyelvű kispapok számára is alkalmas volt ez, hogy nyelvtudást szerezzenek, vagy ha valamilyen szinten beszéltek is magyarul, akkor azon pallérozzanak, mind választékosabban használják. A szervezés következő lépcsőfoka 1850-ben következett be. A szeminárium élén Liphay András rektor állt ekkor. Scitovszky hercegprímás, esztergomi érsek hozzájárulásával az önképző ekkortól működik Magyar Egyháziroldalmi Iskola néven, fontos feladata továbbra is a latin teológiai műveltség, a magyar nyelv és kultúra művelése lett, s lényegében máig ezt hivatott végezni.¹⁷

https://library.bungaricana.hu/hu/collection/katolikus_gyujtemenyek_pazmany_btk_EgyhazIrodIsk-Munkalatai/ (2024. 05. 15.); TÖRÖK, *A 350 éves*, 30.

¹⁵ Vö. RÓZSA VITÁL OSB, *Irodalom, tudomány és művészet: Hírlapirodalom: Magyar egyháziroldalmi iskola*, Magyarország vármegyéi és városai: Esztergom vármegye (szerk. Borovszky Samu), Budapest 1910 <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/esztergom-varmegye-647E/irodalom-tudomany-es-muveszet-irtarozsa-vital-68AF/hirlapirodalom-6B1F/magyar-egyhaziroldalmi-iskola-6B4E/> (2024. 05. 18.).

¹⁶ TÖRÖK, *A 350 éves*, 29–30; DIÓS, *MEI*, i.m.; *Pesti növendékpapság magyar egyháziroldalmi iskolája*, Pallas Nagy Lexikon XIII, szerk. Gerő Lajos–Bokor József, Budapest 1896.

¹⁷ DIÓS, *MEI*, i.m.; *Pesti növendékpapság*, i.m.; TÖRÖK, *A 350 éves*, 29–30.

2. FRANKL VILMOS PAPANÖVENDEK KAPCSOLATA AZ ÖNKÉPZŐKÖRREL

a) *Rendes tagként: érdemi szakmai munka*

Frankl Vilmos két éven keresztül volt a MEI rendes tagja, az 1859/60-as tanévtől az 1860/61-esig, tehát a KPI másod- és harmadéves papnövendékeként. A tanulmányom e fejezete szűken véve tehát ezt a két esztendőt hivatott röviden bemutatni.

A MEI gyűléseiről, tanácskozásairól jegyzőkönyvet vezettek. Ennek köszönhetően betekintést nyerhet az olvasó az ifjú Frankl Vilmos ottani szerepléseibe. *Nota bene* még csupán 16–17 esztendő fiatalember volt, ennek ellenére már ekkor rendkívül éretten gondolkodva és öntudatosan vett részt az önképzőkör munkájában, működésében.

Frankl Vilmos 1859. október 9-ei gyűlésén vette fel a MEI rendes tagjai közé. Vele együtt lett tag Apostol Alajos, Benyó József, Dely János, Fuchsz Bonifác, Gerevich Ágoston¹⁸, Grézló Károly, Hanák Vilmos, Horváczy József, Márisiu György, Mihálik József¹⁹, Ocsovszky Kázmér, Sebők László, Stancel Ferenc és Taschler Elek. Ők többségében másodévesek voltak. Szóvivőjüként Apostol ígérte, hogy törekedni fognak az aktív részvételre, előmozdítandó az iskola munkáját.²⁰ Frankl a november 27-ei gyűlésen mutatott fel először eredményt társai előtt. Benyó, Fuchsz és Mihálik társaságában mutatta be Szent Ágoston-fordítását.²¹

Frankl őszinte és tárgyilagos stílusban tált bírálati hatására nem egyszer vita bontakozott ki az önképző gyűlésein. Először az 1860. január 22-ei gyűlésen fordult ilyen elő. Romzsa István, Kiss József, Láng Márton és Weisz Ferenc olvasta fel egy-egy rövid fordítását. A bírálók Réta Gyula, Ocsovszky és Frankl voltak. Nagy József jegyzőkönyvvezető megfogalmazása szerint „egyetlen a maga nemében”, hogy a bírálat folytatását a következő gyűlésre kellett halasztani. A másik két növendék rövid, alapvetően pozitív bírálatát

¹⁸ A MEI jegyzőkönyvében a vonatkozó felsorolásban véletlenül szerepelhet Gerevich Gusztáv néven.

¹⁹ A MEI jegyzőkönyvben Mihályfi és Mihályfy alakban szerepel. Vélelmezhetően Mihálik Józsefről van szó. A magyaros névalakokban nem ismert ilyen néven kispap a vizsgált időszakban.

²⁰ PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév, I. rendes gyűlés, 1859. október 9.

²¹ PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév, III. rendes gyűlés, 1859. november 27; A fordítás a *Munkálatok*ban lett közzétéve, lásd a fordítók nevének feltüntetése nélkül MEI, *Munkálatok* 24 (1860).

Frankl részletes kritikája követte. A bíráló szóvá tette az iskolában bevetté vált túlságos magasztalást. Mondandója kissé epésre sikeredett, mégha a jegyzőkönyv is úgy adja vissza a történéseket, hogy igaza volt Franklnak. Társaival ellentétben Frankl szigorú véleményét mondott az elhangzott fordítások kapcsán. Ez a későbbiekben is jellemezte őt az önképzőben a meghallgatott előadások, értékelések vonatkozásában, mikor neki kellett bírálatot adni.

Bírálata lényegi észrevétele volt az is, hogy minden növendéket a saját korsztályi szintjén érdemes értékelni. Azaz egy elsős és egy végzős kiváló értékelését nem egymáshoz, hanem kortársaihoz mérten kell figyelembe venni. A jegyzőkönyvben is rögzítették, hogy érezhető volt, miszerint nem kis ismerettel rendelkezik a bíráló. Ennek fényében érdeklődve várták mondandójának folytatását, amire az egy héttel későbbi gyűlésen került sor. Annyi azonban így is megjegyzésre került, hogy „éles késével néhol belebb metszett, mint tán azt a beteg test megérdemelte volna, azonban ezen, már a múlt gyűlésben megrótt hibán kívül egész eljárása helyeslést érdemel, finom megkülönböztetései ellen pedig még ellenei [!] sem szólhatnak.”²² Ennek a fajta kritikai jellegű bírálati eljárásnak, mely nem csak a pozitívumok, hanem a negatívumok szóvá tételét is előtérbe helyezte, Frankl volt az egyik elindítója az önképző történetében. Ezen építő észrevételek hozzájárultak a növendékek fejlődéséhez, noha nem egyszer szenvedélyes vitákat is eredményeztek.²³

Megszaporodott teendőik miatt február 2-ára rendkívüli önképzői gyűlést iktattak be a kispapok. Különböző bírálatok hangzottak el. Ez alkalommal Dely zokon vette Frankl szavait, s ellenbírálatot fogalmazott meg társával szemben. Ebből aztán heves vita kerekedett, a jelenlévők is két részre szakadtak, aszerint, hogy melyik véleménnyel értenek inkább egyet. A gyűlést vezető elnöknek, a negyedéves Folkusházy Sándornak is csak nagy nehezen sikerült lecsillapítani a kedélyeket. Hogy mindenki megnyugodjon, Pelkó Péter olvasta fel legújabb költeményét.²⁴

A nyár eleji választmányi gyűlésen Frankl és Pelkó kapott felkérést, hogy segédkezzenek a könyvtár állományáról elkészítendő jegyzék összeállításában.

²² PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév, XIII. rendes gyűlés, 1860. január 22; PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév, XIV. rendes gyűlés, 1860. január 29.

²³ SÉDA ERNŐ, *A Központi Növendékpapság magyar Egyházirodalmi Iskolájának története*, Budapest 1874, 217; 1868-ban Szmracsányi Pál akkori elnök javaslatára egy 12 fős állandó bírálóbizottságot állítottak fel, a viták hevességének visszaszorítása céljából.

²⁴ PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév, 3. rendkívüli gyűlés, 1860. február 2.

A június 29-ei rendkívüli gyűlésen választották Franklt alkönyvtárnokká.²⁵ Az 1860/61-es tanévben pedig már a MEI könyvtárnoki tisztét látta el.

Az 1860. november 11-ei gyűlésen olvasta fel Frankl *A Magyar Egyházirodalmi Iskola* címen megírt dolgozatát. A „történelmi tapintattal” írt munkát *Az ifjúság évkönyvébe* szándékozott megjelentetni. „Legyen elég ennyi a mű jelességének elismeréséül.” – rögzítette a jegyzőkönyv.²⁶ Sajnos az iskola történetéről 1874-ben megjelentetett könyvében már SEDA ERNŐ is úgy fogalmazott, hogy e munka nem maradt fenn.²⁷ Ma sem ismert.²⁸

A november 18-ai gyűlésen külön dicséretben is részesült, mint könyvtárnok. Ugyanis a könyvtár

„már teljesen rendezve van; teljesen mondjuk, még pedig a lehető tökélyel mind csin, mind a szakok szerénti osztályozás tekintetében, mely annál nagyobb dicséretére válik szorgalmas könyvtárnokunknak t. Frankl úrnak, minél kevésbé volt szerencsés az iskola a fönnebbit könyvtáráról eddig elmondani; legyen szabad egyúttal remélnünk, hogy illető t. ur dicsért szorgalmát és tehetségét más tekintetekben sem hajlandó megvonni iskolánktól.”²⁹ – szövegezte a jegyzőkönyvi bejegyzés.

A november 23-ai gyűlésen egy előterjesztéssel lépett fel Frankl. Javasolta gyűléstermükbe új elnöki és jegyzői székek vásárlását, valamint fehér padjaik lefestését. Mind ezt a kedvező pénztári mutatók alapján látta megvalósíthatónak. Az Egyházirodalmi Iskola résztvevő kispapjai egyhangúan elfogadták a javaslatot. Ugyanezen a gyűlésen ismételtén bírálatra kerültek különböző munkák. BENCZE ISTVÁN elnök Frankl munkájáról mondta el véleményét. A magyar iskola történelmét tárgyaló műbe javasolta, hogy a nevezetes jelmondatok is kerüljenek említésre, valamint az 1838-as korszak eseményei is legyenek jobban kidolgozva.³⁰

²⁵ PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév, 5. rendkívüli gyűlés, 1860. június 29.

²⁶ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, VI. rendes gyűlés, 1860. november 11.

²⁷ SEDA, *A Központi Növendékpapság*, 13–14.

²⁸ Ezen munkacím alatt Nemes Gábor sem találkozott gyűjtése során Fraknóitól származó publikációval. Így az általa összeállított, jelen kötetben található *Fraknói-bibliográfiában* sem szerepel e mű.

²⁹ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, VI. rendes gyűlés, 1860. november 18.

³⁰ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, VII. rendes gyűlés, 1860. november 23. Frankl munkájának kézírata szintén nem ismert.

b) Rendes tagként: konfliktusok és viták

Az 1861. január 27-ei gyűlésen Frankl megjegyezte, hogy véleménye szerint a január 20-ai tanácskozásukon Bencze István elnök következetlenül járt el, mikor Benyó József és Ocsovszky ellenbírálataát véleményezte. Amit előző társuk megfogalmazásában kifogásolt, azt utóbbinak – Frankl véleménye szerint – hasonló szófordulataiért nem tette meg. Imecs Jakab jegyzőkönyvvezető összegzésében rögzítve alaptalannak értékelte a Frankl által kifogásoltakat.³¹ A félévek közötti időszakban Frankl többedmagával adott le fordításokat, amit az iskola elnöke a március 10-ei gyűlésükön nyugtázott.³²

Mint ahogy korábban, úgy Frankl később sem félt véleményét felvállalni, kifejezésre juttatni, ha éppen nem értett egyet valamivel. Ez történt a június 2-ai gyűlésen is. Ekkor a május végi tanácskozáson az iskola elnöke, Bencze és Krenedits Imre váci egyházmegyés kispap között kialakult konfliktus ismét előtérbe került, valójában folytatódott. Közöttük *ab ovo* alapból feszült volt a viszony. Bencze a Kreneditstől elhangzottakhoz hasonló éles észrevételek ellen emelt óvást, amit ő sértőnek tartott. Kilátásba is helyezte az önképzőből való kilépést, amennyiben nem vonja vissza az elnök az óvást, ami viszont az ő álláspontja szerint volt sértő. Bencze ezt nem tette meg, helyette kettejük személyes ellentétére vezette vissza, hogy Krenedits ágál döntése ellen. A váci kispap ezt hallva újfent tiltakozott Bencze eljárása miatt. Többen is szót kértek és kaptak. Frankl az elnöki eljárást kritizálta. Több ízben hosszan ecsetelve fejtegette, hogy Benczének nem volt joga korlátozni az iskola egy tagjának szabad véleménynyilvánítását. Imecs itt jegyezte meg, hogy az elnök azt kifogásolta csupán, amilyen modorban nyilatkozott Krenedits, nem azt, amit mondott, a szabályok szerint ilyen esetben dönthet így az elnök. Ettől függetlenül megszólaltak továbbra is a vélemények, hogy méltányosan járt-e el Bencze. Krenedits tiltakozása jeleként távozott a tereméből.³³ Az indulatok annyira a tetőfokára hágtak, hogy még az egy héttel későbbi gyűlésen is téma volt az elnöki óvás. Kiss József élesen bírálta most is az eljárást.³⁴

A június 9-ei gyűlésen felolvasásra került egy részlet Ihász Gábor Franklhoz intézett leveléből. Ebben a ciszterci szabadkozott, hogy kedvezőtlen nyomdai feltételek okozták, hogy a folyó iskolai évben nem jelenhet meg a Szent Er-

³¹ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XV. rendes gyűlés, 1861. január 27.

³² PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XVIII. rendes gyűlés, 1861. március 10.

³³ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXVII. rendes gyűlés, 1861. június 2.

³⁴ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXVIII. rendes gyűlés, 1861. június 9.

zsébet életéről szóló munka. Tehát ő nem tehet erről.³⁵ Az említett felfokozott vita miatt azonban ennél sokkal több szakmai része nem volt a tanácskozásnak.

A június 16-ai gyűlésen Ocsovszky javasolta, hogy az elnök mellé válaszszanak egy alelnököt. Ennek legfőbb szükségét abban látta, hogy e tisztség létrejöttük, hogy az elnököt érintő kérdésekben az alelnök tudjon határozatokat hozni. Ezt az elmúlt gyűlések hangulatával igyekezett alátámasztani. Másrészt arra is rámutatott, hogy az elnök távollétében az alelnök helyettesíthetné az iskola vezetőjét. A hatályos gyakorlat a jegyzőt tette helyettesé. Az új javaslat viszont külön alelnöki tisztséget hozott volna létre. Kiss és Frankl azon nyomban Ocsovszky előterjesztése mellett foglalt állást.³⁶ A kispapok véleménye megoszlott. Volt, aki amellet érvelt, hogy már van elég tisztség, más a döntés elnapolását javasolta. Fuchsz például az elnök terheinek csökkentése szempontjából tartotta támogathatónak az új poszt felállítását. Maga az elnök, Bencze a meglévő gyakorlat fenntartását támogatta, nem látta megalapozottnak, hogy szükség lenne alelnöki tisztségre. Megint mások szavazást szorgalmaztak a kérdésben. Nyílt szavazással végül a kezdeményezést elvetették. Az idő előrehaladtával fordítások bemutatására nem kerülhetett már sor. Zárásként helyette Bencze elnöki beszédbe kezdett, mondandójában még mindig visszautalva a Kredits-féle ügyre. Önigazolásként hangoztatta, hogy

„igen kényes, még az övénel nyugodtabb helyzetre nézve is nehezen megoldható föladathoz fogott, midőn visszatekintve elnöki rögös pályájára, mélyen – mint mondá – valamint mindig szilárd öntudattal haladott: ugy ma is szilárd öntudattal áll az iskola előtt, beszédét némely iskolatagoknak, nevezetesen a könyvtárnokoknak íranta mutatott ellenkezései és hivatalukbani könnyelmű eljárásuk vázolatával kezdé.”³⁷

Frankl és társai vele szemben mutatott hozzáállására fogalmazott meg kritikát. Epés beszédével Bencze többekben visszatetszést váltott ki. Habár igazolni akarta döntéseit, ezzel éppen ezt nem sikerült elérni. Imecs feljegyzése szerint a nevezett ügy kapcsán személyeskedés is felütötte fejét, a Benczével szembeni kritikák mezsgyéjén. A jegyző az elnök megnyilvánulását is kockázatosnak értékelte. Bencze ugyanis aljas rágalomnak nevezte, hogy ő korlátozni akarta bárki – jelesül Kredits – szóláshoz való jogát. Ocsovszky bekiabálását („Nem fogadjuk el!”) követően Bencze a Kredits-ügy felvázolásába kezdett, igyekezve bizonygatni saját igazát. Mondandója alatt ismét a tetőfokára hágtak az indulatok. A fiatal emberek közül többen továbbra is Bencze Kredits-csel

³⁵ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXVIII. rendes gyűlés, 1861. június 9.

³⁶ SÉDA, *A Központi Növendékpapság*, 169.

³⁷ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXIX. rendes gyűlés, 1861. június 16.

szembeni ellenszenvét látták az elnök korábbi döntésében, s túlkapásként értékelték azt. Kiss József gunyorosan egyenesen a korszak negatív politikusával, a románánná vált Andrei Mocsonyival³⁸ vont párhuzamot Bencze viselkedése kapcsán. Ez arra adott reakció volt, hogy az elnök meglátása szerint ő reá nem értelmezhetően gróf Teleki Lászlóval vont hasonlatosságot, mikor a könyvtárnokokat kritizálta. Többen is felszólaltak ezt követően. Frankl is az elnök által megszólítottnak tekintette magát, mint könyvtárnok. Hangsúlyozta, hogy „nem akarja elnököt azon térre követni, melyen elnök szolt; de észreveszi, hogy különböző fegyverekkel is vivnak, miután a védelmi érveket az elnökeihez hasonlóan nem bírja kellő kifejezésekbe önteni. – Megvallja, hogy ‘nihil humani alienum a se’; azonban erre nézve birna adatokat fölhozni elnök működései ellen is.”³⁹ Majd amikor az elnök ezeket kérte, válaszként közölte: „az iskolára bízva hivataloskodása megítélését, elnököt egy gyűlés tartására hívja föl, hol magát hasonló fegy[v]errel védhesse.”

Sebők az iskola tagjainak általános véleményét közölte, amikor rosszállását fejezte ki a könyvtárnokokkal szembeni elnöki eljárás kapcsán. Bencze a sértéseket erre ugyan visszavonta, de a Kredits-ügyben való nézeteiből nem engedett, azokat tényeknek tekintette. Ezt Kiss ismét megkérdőjelezte. Visszatérve a könyvtárnokokat ért elnöki kritikára Sebők különösen is méltatta Frankl munkáját, amit megfelelően látott el. Ennek fényében méltánytalannak tartotta az elnöki kirohanásokat, pláne hogy korábban még a jegyzőkönyvben is rögzítve lettek Franklnak a MEI könyvtára rendezésében mutatott érdemei. A Kredits-ügy ezen a gyűlésen is lezáratlan maradt.⁴⁰

A június 18-ai gyűlésen Bencze békülékenyebb hangot ütött meg. Kredits azonban ekkor már mint volt tagtárs került csak megemlítésre. Imecs szomorúan jegyezte fel a jegyzőkönyvbe, hogy már az ötödik gyűlés, amin a Kredits-csel szembeni óvás ügyéből kialakult vita ismét előkerült. Az elnök felolvasott egy cédulát, melyet a könyvtárnokok juttattak el hozzá. Ezek szerint: „hivatalaikról leköszönnek, azon megjegyzéssel, hogy ez csak elnök működési idejeig tart... megjegyzésök értelmezését mellőzve, leköszönésüket erősítik, s ígérik, hogy az iskolát elnöknek minden frivol megtámadásai ellen jogaiban védendik.” Bencze maga részéről értelmetlennek tartotta a könyvtár-

³⁸ Részt vett az 1860-as, I. Ferenc József által kiadott októberi diploma kidolgozásában. A dokumentumot Magyarországon az állami szuverenitás csorbítására irányuló törekvésként értékelték, 1861-ben hivatalosan is elutasította az országgyűlés.

³⁹ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXIX. rendes gyűlés, 1861. június 16.

⁴⁰ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXIX. rendes gyűlés, 1861. június 16.

nokok lemondó nyilatkozatának megfogalmazását, miszerint ez az ő elnökségéig vonatkozik. Ebben valóban neki volt igaza, mivel a szabályok értelmében az iskola tisztségviselőinek mandátuma, így a könyvtárnokok megbízatása, az elnökével együtt automatikusan megszűnik az egyes ciklusok végén. Azaz Frankl és Benyó csak újraválasztással lehetett volna újra könyvtárnok, illetve alkönyvtárnok.⁴¹

Ezt követően az ifjú Frankl intézett beszédet az iskola tagjaihoz, szerette volna megindokolni lépésüket. Elmondta, hogy

„a közelmúlt odiosus körülményeit fölöslegesnek, de károsnak is tartja. Reményli, hogy az iskola e lépést ha nem is helyeselni, legalább tudomásul fogja venni. Fölmintve magát az elnöknek való tüzetes válaszolástól, szól az iskolához, mely által mulasztásait akárminek; csak rosszakaratnak nem kívánja tulajdoníttatni; köszönetet szavaz az iskolának, hogy őt a recriminatio ellen erélyesen védette; kifejtett működéseinek nyugodt lelkiismerete mellett az iskola elismerése és bizalmában bő jutalmát látva, lelkesült szavakban fejezi ki ígéreteit az iskola céljának jövőbeni előmozdítására.”⁴²

Bencze szerette volna, ha beszédének Frankl az őt illető részeit megcáfolja, ugyanis nem érezte, hogy a könyvtárnokokra nézve nem megfelelő hangot ütött volna meg. Frankl nem reagált arra sem, hogy könnyelműnek nevezte őket. Hiába Bencze provokációja, a lemondott könyvtárnok továbbra is higadtan válaszolt az elnöknek. Ennek ellenére Bencze hevesnek nevezte Frankl korábbi felszólalásait vele szemben. A lemondott könyvtárnok ezzel szemben úgy látta, hogy rendkívül mérsékelt volt, ezt még a jelenlévő kispaptársai is bizonyíthatják. Valóban ők is így látták. A jegyzőkönyvet olvasó számára is kivehető, hogy Bencze erre mondvacsinált okot próbált találni, hogy mit ért könnyelműség alatt. Azaz, mint fogalmazott, a könyvek csomagolásában voltak könnyelműek – bármit is jelentsen ez. Hangzavar kerekedett erre a tereben, egymás szavába vágva próbálták az egyes papnövendékek igazukat bizonygatni. Ezt követően Bencze már a könyvtár-rendezés módját és kivitelezését kezdte bírálni, azaz hogy hanyagul vezették a rendszert a könyvtárnokok. A dolog pikantériája, hogy korábban elnökként Bencze rögzíttette a jegyzőkönyvben, hogy a könyvtár rendszerezése során példás munkát végeztek Franklék. Frankl igyekezett cáfolni az elnöki kritikát vagy magát elfoglaltsággal kimenteni. Utóbbival kívánva bizonyára indokolni, ha mégis előfordult volna olyan ritka eset, amikor esetleg hibázhatott. Konkrét hibára azonban nem érkezett példa.

⁴¹ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, IV. rendkívüli gyűlés, 1861. június 18.

⁴² PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, IV. rendkívüli gyűlés, 1861. június 18.

A kialakult vitában az iskola túlnyomó többsége a könyvtárnokok pártján állt, velük értett egyet. Úgy vélték az elnök kritikája túl általános, bármely könyvtárban előfordulhat, ettől pedig még nem lehet egy könyvtárost könyvelműnek bélyegezni. Csaknem az egész iskola Frankl mellé sorakozott fel a könyvtár-ügyben. Kristófc�ák egy gyenge kritikát még megfogalmaz az elnök pártján, miszerint egyéb célokra, összejövetelekre is engedték a könyvtárnokok a könyvtárterem használatát. Konkrétummal azonban ő sem szolgált. Javasolta viszont, hogy a jövőben a rátermettség mellett a fegyelmi szempontokat is vegyék figyelembe a könyvtárnok-választás során. Bencze itt a vita lezárására tett kísérletet azzal, hogy ami eddig volt, maradjon a múltban. A sokadik gyűlés telt már el anélkül, hogy az Egyházirodalmi Iskola keretében az eredetileg hivatott feladatokat végezték volna.⁴³

Június 23-án az iskola elnöke és Grézló indítványozta, hogy az elmúlt néhány gyűlés jegyzőkönyvének szövege utólagosan módosításra kerüljön. Javaslatukat azzal indokolták, hogy védeni kell az utókor előtt a MEI hírnevét. Magyarán szólva a jövő nemzedékei rossz benyomást szerezhetnének arról az ott zajló kellemetlen viták miatt. Az előterjesztést nagy felháborodás kísérte, s a nagy többség elutasította a jegyzőkönyv meghamisítását. Benczéék lényegében ezzel azt érték csak el, hogy súlyosbítják a helyzetet, ugyanis javaslatuk is jegyzőkönyvbe került. Legharciasabban Sebők és Ocsovszky érvelt az indítvány ellen: „a hitelesített jegyzőkönyvön, mint a lefolyt események hű tükörén változtatni nem szabad, nem is lehet”.⁴⁴

Az Imecs által vezetett jegyzőkönyv így változatlanul betekintést enged az egykori kispapok vitáiba, egyúttal egy teljesebb képet is adva róluk. Egy teljesebb emberképet szolgáltatva a növendékekről, melynek ugyanúgy részei voltak a szakszerű bírálatok és az egymás közti konfliktusok.

Frankl a következő 1861/62-es tanévben nem vállalt már tisztséget a MEI-ben, sőt ki is lépett abból. Elnökként Sebők László feladata lett, hogy konszolidálja az önképzőkör működését. Mint ahogyan a későbbiekben, a kitekintésben olvasható, Frankl/Fraknói teljesen élete hátra lévő részében sem szakította meg az önképzővel a kapcsolatot.⁴⁵

⁴³ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, IV. rendkívüli gyűlés, 1861. június 18.

⁴⁴ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév, XXX. rendes gyűlés, 1861. június 23.

⁴⁵ PKt MEI jegyzőkönyve, 1861/62-es tanév.

3. AZ ISKOLA TISZTVISELŐI ÉS RENDES TAGJAI (1859–1861)

Mindenképpen érdemes áttekinteni, hogy kik voltak Frankl Vilmos növendéktársai abban a két esztendőben, amikor rendes tag volt. Szembetűnő tény, hogy a MEI-nek elsőéves tagjai nem voltak. A jövőbeni történész mellett az alább felsorolt kispapok közül minden bizonnyal napjainkra a későbbi bíboros és veszprémi megyéspüspök, Hornig Károly báró a legismertebb. A többiek között is vannak említésre méltók, akik saját korukban és aktuális pozíciójukban fontos szerepet játszottak, még ha napjainkban már kevésbé ismert működésük. Itt most csak néhány példát említek.

Az esztergomi főegyházmegyében Folkusházy Sándor a magyar és szlovák ajkú lakosok lelki életét egyaránt igyekezett lelkipásztorként előmozdítani. Ezt elősegítendő kétnyelvű imádságos- és énekeskönyvet jelentetett meg.⁴⁶ Az egri főegyházmegyés Sebők Lászlónak egyház és állam viszonyát elemző és egyéb publicisztikai mellett számos szépirodalmi írása, verse és történeti vonatkozású cikke jelent meg különböző folyóiratokban. Franciából, németből, olaszból és angoltól is több verset lefordított, majd publikált.⁴⁷ Ugyancsak számos történeti tárgyú írása jelent meg Fuchsz Bonifác bencés szerzetespapnak is, aki kiváló szónok hírében is állt. Néhány évig Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát titkáráként is szolgált.⁴⁸ E néhány név a teljesség igénye nélkül lett kiemelve.

Voltak azonban kevésbé szerencsések, akiknek igen rövid élet adatott csak. Ilyen volt a kalocsa-bácsi főegyházmegyéből való Grézló Károly, aki tehetségének köszönhetően 1863-ban a bécsi *Augustineum* növendéke lehetett, ám még abban az évben elhunyt.⁴⁹

⁴⁶SZINNYEI, *Magyar írók*, III, *Folkusházy Sándor*.

⁴⁷VICZIÁN JÁNOS, *Sebők László*, MKLex XI, Budapest 2006, *ord. alph.*

⁴⁸SZINNYEI, *Magyar írók*, III, *Fuchsz Bonifác Ferencz*.

⁴⁹SÁGI GYÖRGY, *Grézló Károly*, *Augustineum/Frintaneum*-lexikon számára írt szócikk (kéziratban). Vö. *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. (szerk. Lakatos Andor), Kalocsa 2002, 107–109.

a) Az 1859/60-as tanév⁵⁰

<i>Tisztviselők</i>		
<i>Elnök</i>	Folkusházy Sándor	negyedéves
<i>Jegyző</i>	Nagy József	harmadéves
<i>Könyvtárnok</i>	Lovaszér János	negyedéves
<i>Pénztárnok</i>	Czibulka Nándor	negyedéves
<i>Aljegyző</i>	Imecs Jakab ⁵¹	harmadéves
<i>Alkönyvtárnok</i>	Romzsa István (előbb)	harmadéves
	Mazaly József (utóbb)	harmadéves
<i>Alpénztárnok</i>	Bencze István	harmadéves
<i>Levéltárnok</i>	Rétay Gyula	harmadéves
<i>Választmányi tag</i>	Pelkó Péter	negyedéves
	Homeiszter Ráfael	harmadéves
	Mazaly József (előbb)	harmadéves
	Köfler Antal (utóbb)	harmadéves

<i>Rendes tagok</i>		
Apostol Alajos ⁵²	szatmári egyházmegye	másodéves
Bencze István	pécsi egyházmegye	harmadéves
Benyó József	rozsnói egyházmegye	másodéves
Czibulka Nándor	esztergomi főegyházmegye	negyedéves
Dely János	győri egyházmegye	másodéves
Folkusházy Sándor	esztergomi főegyházmegye	negyedéves
Frankl Vilmos	esztergomi főegyházmegye	másodéves
Fuchsz Bonifác	bencés rendi	másodéves
Gerevich Ágoston ⁵³	munkácsi gk. egyházmegye	másodéves
Grézló Károly ⁵⁴	kalocsa-bácsi főegyházmegye	másodéves
Hanák Vilmos	esztergomi főegyházmegye	másodéves

⁵⁰ PKt MEI jegyzőkönyve, 1859/60-as tanév. Vö. MEI, *Munkálatok* 24 (1860), VII., valamint *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1860*, 171–173.

⁵¹ A MEI jegyzőkönyveiben Imecs Jákó névalakban.

⁵² Állomást változtatott, az iskolát is elhagyta (1859. október 10.).

⁵³ Az 1859/60-as MEI jegyzőkönyvben egy helyen Gusztáv keresztnévvel. *Munkálatokban* Gerevich Ágoston, az 1860-as sematizmusban Gerevics Ágoston néven szerepel.

⁵⁴ Grézló és Grezló névalakban egyaránt előfordul a családneve. Vélelmezhetően a Grézló a helyes.

<i>Rendes tagok</i>		
Homeiszter Ráfael	bencés rendi	harmadéves
Horváczy József ⁵⁵	kassai egyházmegye	másodéves
Imecs Jakab	erdélyi egyházmegye	harmadéves
Kiss József	váci egyházmegye	harmadéves
Köfler Antal	székesfehérvári egyházmegye	harmadéves
Kristófcsök Gyula	csanádi egyházmegye	harmadéves
Láng Márton	kalocsa-bácsi főegyházmegye	harmadéves
Lovaszer János	nyitrai egyházmegye	negyedéves
Márisiu György ⁵⁶	lugosi gk. egyházmegye	harmadéves
Mazaly József	szombathelyi egyházmegye	harmadéves
Mihálik József ⁵⁷	nyitrai egyházmegye	másodéves
Mittermann Alajos	szepesi egyházmegye	harmadéves
Nagy József	veszprémi egyházmegye	harmadéves
Ocsovszky Kázmér	bencés rendi	másodéves
Pásztor György	erdélyi egyházmegye	negyedéves
Pelkó Péter	rozsnyói egyházmegye	negyedéves
Poeck Rezső ⁵⁸	esztergomi főegyházmegye	negyedéves
Rétay Gyula	egri főegyházmegye	harmadéves
Romza István ⁵⁹	munkácsi gk. egyházmegye	harmadéves
Sebők László	egri főegyházmegye	másodéves
Stancel Ferenc	nagyváradai egyházmegye	másodéves
Taschler Elek ⁶⁰	veszprémi egyházmegye	másodéves
Tirpák János	eperjesi gk. egyházmegye	negyedéves
Weisz Ferenc	esztergomi főegyházmegye	harmadéves

⁵⁵ Az MEI jegyzőkönyvben helyenként hibásan Horváthy József névalakban.

⁵⁶ A MEI jegyzőkönyvben hibásan hol Marisin, hol Maris alakban.

⁵⁷ A MEI jegyzőkönyveiben Mihályfi, Mihályfy névalakokban szereplő papnövendék. 1859–1861 között a KPI-nek nem volt Mihályfi nevű növendéke. Feltételezhetően Mihálik neve lett magyarosan átírva vagy elírva.

⁵⁸ Gyengélkedése miatt hazament (1860. január 20.).

⁵⁹ Az iskolából kilépett (1860. február 5.).

⁶⁰ Az 1860-as sematizmusban Taschler Alajos néven.

b) Az 1860/1861-es tanév⁶¹

<i>Tisztviselők</i>		
<i>Elnök</i>	Bencze István	negyedéves
<i>Jegyző</i>	Imecs Jakab	negyedéves
<i>Könyvtárnok</i>	Frankl Vilmos ⁶²	harmadéves
<i>Pénztárnok</i>	Rétay Gyula	negyedéves
<i>Aljegyző</i>	Fuchsz Bonifác	harmadéves
<i>Alkönyvtárnok</i>	Benyó József	harmadéves
<i>Alpénztárnok</i>	Grézló Károly	harmadéves
<i>Levéltárnok</i>	Sebők László	harmadéves
<i>Választmányi tag</i>	Kristófc�ák Gyula	negyedéves
	Láng Márton	negyedéves
	Gerevich Ágoston	harmadéves

<i>Rendes tagok</i>		
Bencze István	pécsi egyházmegye	negyedéves
Benyó József	rozsnyói egyházmegye	harmadéves
Biró Béla	erdélyi egyházmegye	másodéves
Csippék Sándor	nyitrai egyházmegye	másodéves
Dely János	győri egyházmegye	harmadéves
Frankl Vilmos	esztergomi főegyházmegye	harmadéves
Fuchsz Bonifác	bencés rendi	harmadéves
Gerevich Ágoston	munkácsi gk. egyházmegye	harmadéves
Grézló Károly	kalocsa-bácsi főegyházmegye	harmadéves
Hanák Vilmos ⁶³	esztergomi főegyházmegye	harmadéves
Hámon József	szatmári egyházmegye	másodéves
Hoffer József	veszprémi egyházmegye	másodéves
Hornig Károly báró	esztergomi főegyházmegye	harmadéves
Horváth János	nagyvárad gk. egyházmegye	másodéves
Imecs Jakab	erdélyi egyházmegye	negyedéves

⁶¹ PKt MEI jegyzőkönyve, 1860/61-es tanév. Vö. MEI, *Munkálatok* 25 (1861), VII., valamint *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1861*, 175–177.

⁶² Az 1860/61-es tanév kezdését megelőzően, a 1860. június 29-ei rendkívüli gyűlésen már alkönyvtárnokká választották. Ilyen előzményt követően talán már nem is volt meglepő, hogy az új tanévben a könyvtárnoki posztra lépett elő.

⁶³ Gyengélkedés miatt hazament (1861. április).

<i>Rendes tagok</i>		
Kiss József	váci egyházmegye	negyedéves
Köfler Antal	székesfehérvári egyházmegye	negyedéves
Krenedits Imre	váci egyházmegye	másodéves
Kristófc�ák Gyula	csanádi egyházmegye	negyedéves
Lattay János	székesfehérvári egyházmegye	másodéves
Láng Márton	kalocsa-bácsi főegyházmegye	negyedéves
Lehoczky Gyula	esztergomi főegyházmegye	másodéves
Leitner Sándor	pécsi egyházmegye	másodéves
Lőzsárdt Nándor	csanádi egyházmegye	másodéves
Maczkó György	eperjesi gk. egyházmegye	másodéves
Márisiu György ⁶⁴	lugosi gk. egyházmegye	negyedéves
Marschall Lajos	esztergomi főegyházmegye	másodéves
Mazaly József	szombathelyi egyházmegye	negyedéves
Mihálik József	nyitrai egyházmegye	harmadéves
Mittermann Alajos	szepesi egyházmegye	negyedéves
Nagy József	veszprémi egyházmegye	negyedéves
Nagy Nándor ⁶⁵	szombathelyi egyházmegye	másodéves
Ocsovsky Kázmér	bencés rendi	harmadéves
Papp János ⁶⁶	nagyváradai gk. egyházmegye	másodéves
Péller Pál	veszprémi egyházmegye	másodéves
Rétay Gyula	egri főegyházmegye	negyedéves
Sebők László	egri főegyházmegye	harmadéves
Stancel Ferenc	nagyváradai egyházmegye	harmadéves
Szekerák Kálmán	kassai egyházmegye	másodéves
Szarill Ignác	nagyváradai egyházmegye	másodéves
Sztrányovszky József	nyitrai egyházmegye	másodéves
Taschler Elek	veszprémi egyházmegye	harmadéves
Weisz Ferenc	esztergomi főegyházmegye	negyedéves

⁶⁴ Kilépett az iskolából (1860. november).

⁶⁵ Gyengélkedés miatt hazament.

⁶⁶ Kilépett az iskolából (1860. november 23.).

4. KITEKINTÉS

a) *Mint pártfogó/részvényes tag*

Ettől függetlenül azonban meg kell jegyezni, hogy Frankl/Fraknói magával az önképzővel évtizedeken keresztül kapcsolatban állt, figyelemmel kísérte annak működését azt követően is, hogy pap lett, majd „befutott” történettudós. Már a rendes tagságát megelőző tanévben, azaz az 1858/59-es évben elsőévesként pártfogó – mai szóhasználatnál élve pártoló – tagként feltüntetésre került az az évi *Munkálatok* évkönyvben. Fentebb már részletesen vázolta, hogy az azt követő két tanévben esztergomi egyházmegyes kispapként volt rendes tagja az önképzőnek. Az 1862/63-as tanévben már, mint „tanpálya-végzett papjelölt és bölcsészethallgató” került feltüntetésre az évkönyvben, ugyancsak pártfogó tagként. A következő tanévtől kezdve, mint a MEI részvényes tagja szerepel a neve a kiadványban. A pártoló és részvényes tagság lényegét tekintve, mint fogalom lefedte egymást. Bizonyos összeggel évenként támogatta az önképző működését.⁶⁷

Az elkövetkező esztendőkből, egészen az 1879-es év tavaszáig ilyen minőségben, tehát részvényes tagként szerepelt neve minduntalan a *Munkálatok*ban. Tehát függetlenül attól, hogy milyen pozíciót töltött be, miként lépkedett felfelé és előre az egyházi ranglétrán, a kapcsolat változatlanul fennállt a központisták Magyar Egyházirodalmi Iskolájával, még ha az intenzitás értelemszerűen nem is volt kontinuus.⁶⁸

Az 1874/75-ös tanévben Fraknói felszólítására határozta el a MEI, hogy átfogó magyar egyháztörténeti *repertoire* összeállításába kezd. Ezt szintén Fraknói javaslatára 60–70 kötet oklevéltár átnézésével tervezték megvalósítani.⁶⁹

⁶⁷ MEI, *Munkálatok* 23 (1859) VIII; MEI, *Munkálatok* 26 (1863) 493.

⁶⁸ MEI, *Munkálatok* 27 (1864) IX; MEI, *Munkálatok* 28 (1865) XI; MEI, *Munkálatok* 29 (1866) XII; MEI, *Munkálatok* 30 (1867); MEI, *Munkálatok* 31 (1868) IX; MEI, *Munkálatok* 32 (1869) X; MEI, *Munkálatok* 35 (1872) IX; MEI, *Munkálatok* 36 (1873) VII; MEI, *Munkálatok* 38 (1875) X; MEI, *Munkálatok* 39 (1876) XI; MEI, *Munkálatok* 40 (1877) XIV; MEI, *Munkálatok* 41/1 (1878) XIV; MEI, *Munkálatok* 42/1 (1879) XII; MEI, *Munkálatok* 43 (1880) IX.

⁶⁹ PAP JÓZSEF, *A Magyar Egyház Irodalmi Iskola története 1874–1909* (Munkálatok 74), Budapest 1909, 97.

b) *Mint tiszteletbeli tag*

„Fraknói Vilmos úr áldozatkészsége páratlan iskolánk történetében; az iskola legmélyebb hála melegét érzi keblében Önagságának ezen szeretetteljes gondoskodásáért; a legmélyebb hála melegét érzi, annál inkább, mert ez áldozatkészséget iskolánk egykori buzgó tagja, majd főhivatalnoká tanúsította akkor: midőn őt ünnepeletté tette a tudomány. És hogy az iskola háláját csak halvány képen tükrözze vissza, megragadta az egyetlen módot, mellyel hálájának némileg tettleg is kifejezést adhatott, amennyiben az elnök indítványára egy szívvel-lélekkel választotta meg tiszteletbeli tagjának nagylelkű pártfogóját.”⁷⁰

De pontosan milyen lépése eredményeként döntött az iskola kispapsága, hogy a tiszteletbeli tagsággal ruhazza fel a püspököt?⁷¹

Fraknói 1879. május 8-án Márkus Gyula rektorhoz intézett levelében 200 koronát adományozott egy tetszőleges hittudományi dolgozat jutalmazására. Elképzelését és célját az adománnyal Fraknói világosan fogalmazta meg:

„A Nagyságod vezetése alatt álló központi papnevelde magyar egyházirodalmi iskolája, félszázados pályáján, úgy a magyarországi katolikus klérus kulturái emelkedésére, mint a magyar egyházirodalom fölvirágozására jelentékeny hatást gyakorolt.

Ezen kettős feladatának szempontjából, nagymértékben előnyös volna, ha az iskola évenként közrebocsátott munkálatai nemcsak jeles külföldi munkák fordításait hoznák, hanem azokban az iskola tagjainak eredeti dolgozatai is jelennének meg.

Hogy ily eredeti dolgozatok írására és az önálló tudományos munkásságra magam is némi ösztönt nyújtsak, bátor vagyok Nagyságodnak kijelenteni, hogy elhatároztam évenként százforintnyi jutalmat tűzni ki az iskola tagjainak.

E jutalomra, a kérdés és tárgy megválasztása nélkül, bármely tudományszak körébe tartozó eredeti dolgozatok versenyezhetnének. Azonban élenken óhajtánám, hogy az iskola tagjai a magyar egyháztörténelemre és különösen saját egyházmegyéjük, vagy szerzetesrendjük múltjára minél gyakrabban irányoznák figyelmüket. És meg akarom említeni, hogy e tekintetben nagy szolgálatot tennének a magyarországi kolostorok év-

⁷⁰ PAP, *A Magyar Egyház Irodalmi Iskola*, 220. Vö. PKt MEI jegyzőkönyve, 1878/79-es tanév, V. rendes gyűlés, 1879. május 11.

⁷¹ Tiszteletbeli tagként feltüntetve lásd MEI, *Munkálatok* 45 (1882) IX; MEI, *Munkálatok* 46 (1883) X; MEI, *Munkálatok* 47 (1884) VIII; MEI, *Munkálatok* 48 (1885) VIII; MEI, *Munkálatok* 49 (1886) VIII; MEI, *Munkálatok* 51 (1888) VIII; MEI, *Munkálatok* 52 (1889) VIII; MEI, *Munkálatok* 53 (1890) IX; MEI, *Munkálatok* 54 (1891) VI; MEI, *Munkálatok* 55 (1892) VI; MEI, *Munkálatok* 56/1 (1893) VIII; MEI, *Munkálatok* 58 (1895) VI; MEI, *Munkálatok* 60 (1897) VIII; MEI, *Munkálatok* 61 (1898) VIII; MEI, *Munkálatok* 62 (1899) XIV; MEI, *Munkálatok* 63 (1900) XIII; MEI, *Munkálatok* 65 (1902) VI; MEI, *Munkálatok* 66 (1903) VI; MEI, *Munkálatok* 67 (1904) VI; MEI, *Munkálatok* 69 (1906) VII; MEI, *Munkálatok* 70 (1907) VII, és a továbbiakban is.

könyveinek tanulmányozására és feldolgozására, amelyek a budapesti egyetemi könyvtárban őriztetnek és egy század óta várakoznak ott a kézre, mely dús és tanulságos tartalmukat közkinccsé teendi.⁷²

Az iskola küldöttsége fel is kereste a tudóst, személyesen is megköszönték, hogy figyelemmel kíséri a MEI munkáját és támogatja az abban résztvevő pap-növendékeket. A feltételek pontosításáról is egyeztettek. Fraknói kikötötte, hogy a 200 koronát nem lehet megosztani, ha két hasonlóan jó pályamunka érkezne be, akkor az egyháztörténeti tárgyúnak kell előnyt élveznie. Kikötése volt az is, hogy a nyertes munkának meg kellett jelennie a *Munkálatokban*. A lehetőség fennállt, mégis több évben is előfordult, hogy nem érkezett be pályamű. A pályázatokra a folyó tanév második felév elejéig érkezettek be a munkák. A kéziratok március/április környékén kerültek nyomdába. A beérkező pályamunkák intenzitása ingadozó volt, így a fordítások közlése továbbra is fontos részét képezte a *Munkálatokban* megjelent publikációknak. Fraknói a beérkezett pályaművek elbírálására a szemináriumi előjárókat javasolta. Sajnos a kispapok nem éltek kellően a lehetőséggel, annak ellenére sem, hogy 1890-ben már 400 koronára emelte a támogatást a püspök. Azaz leszögezte, hogy ha két hasonlóan jó munka érkezne be, 200–200 korona arányban vált volna lehetővé a jutalmazás. 1892. június 11-én döntött végül a pályadíj adásának beszüntetéséről, a sorozatos meddő évek után.⁷³

1880-tól kezdve folyamatosan több ízben juttatott könyvadományt is az iskola könyvtárának Fraknói, melyet a növendékek mindig hálásan fogadtak.⁷⁴ Azt pedig a MEI munkájában résztvevő kispapok feliratban üdvözölték, amikor megalapította a római magyar történeti intézetet.⁷⁵ A korábban a pályadíjra szánt összegeket is erre csoportosította át Fraknói.⁷⁶ A kapcsolattartás tehát minden bizonnyal akkor is fennmaradt a tiszteletbeli tag és az iskola rendes tagjai között, amikor a tudós pap Rómában tartózkodott.⁷⁷

⁷² PAP, *A Magyar Egyház Irodalmi Iskola*, 220. Vö. PKt MEI jegyzőkönyve, 1878/79-es tanév, V. rendes gyűlés, 1879. május 11.

⁷³ PAP, *A Magyar Egyház Irodalmi Iskola*, 145, 218–219, 221–222.

⁷⁴ PAP, *A Magyar Egyház Irodalmi Iskola*, 256–257.

⁷⁵ A szisztematikus és folyamatos római, vatikáni kutatások 19. századi megindulásáról, többek között a Fraknói-féle intézet alapításáról és sorsáról lásd bővebben, mint legújabb és legteljesebb historiográfiai összefoglalást: CVH I/20, 19–58.

⁷⁶ PAP, *A Magyar Egyház Irodalmi Iskola*, 198.

⁷⁷ MEI, *Munkálatok* 55 (1892) VI; MEI, *Munkálatok* 56/1 (1893) VIII; MEI, *Munkálatok* 58 (1895) VI; MEI, *Munkálatok* 60 (1897) VIII; MEI, *Munkálatok* 61 (1898) VIII; MEI, *Munkálatok* 62 (1899) XIV; MEI, *Munkálatok* 63 (1900) XIII; MEI, *Munkálatok* 65 (1902) VI; MEI, *Munkálatok* 66 (1903)

* * *

Megállapítható, hogy Frankl/Fraknói Vilmos a papi hivatás mellett már igen fiatalon határozott történettudományos célokkal és érdeklődéssel rendelkezett, már ifjú klerikusként kialakult benne ez a vonzódás.⁷⁸ Kortársai között nagyon korán, pályája hajnalán objektív kritikai látásmóddal lépett fel, ami kiforrott öntudattal párosult. Ahogyan szakmai kérdésekben, úgy az intézmény életét illetően már a szemináriumi évek alatt sem rejtette véka alá véleményét. Pontosan úgy, ahogy a későbbiekben pályája során tette. Amennyiben helyesnek látta, felemelte szavát, nem kereste a konfliktusokat, de ha szükségesnek látta, késznek mutatkozott álláspontját határozottan kifejezésre juttatni. Elmondható az is, hogy bármilyen magas pozícióban vagy tekintéllyel rendelkező személy is lett légyen, akivel vitába bonyolódik, ez nem változtatott azon, hogy milyen módon igyekezzen érvekkel alátámasztva nézeteit a másik fél tudtára adni.⁷⁹

DOKUMENTUMOK⁸⁰

1.

Esztergom, 1862. július 18.

Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek

Szabó Józsefhez, a Központi Szeminárium rektorához

(KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 2, 1862/1863, s.n. – orig.)

Ope advoluti subs[equentis?]. recursus Vilhelmus Frankl, absolutus in Centrali Seminario 4ti anni theologus supplex mihi factus est, velim indulgere: ut e diuturno illo tempore, quo ei, usquedum aetatem pro suscipiendis SS. majoribus ordinibus requisitam adigerit, exspectandum est, duos annos adhuc in eo-

VI; MEI, *Munkálatok* 67 (1904) VI; MEI, *Munkálatok* 69 (1906) VII; MEI, *Munkálatok* 70 (1907) VII, és a továbbiakban is.

⁷⁸ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

⁷⁹ Vö. e kötetben Oláh P. Róbert és Orsós Julianna, írásait (II/6 és II/8).

⁸⁰ Az iratok közlése részben részleges, a megszólítások, nyitó és záróformulák nem szerepelnek az átírásban. Köszönöm Tusor Péter segítségét a latin nyelvi és paleográfiai problémák megoldásában.

dem Centrali Seminario transigere possit, disciplinis philosophicis et quibusdam politicis penes Scientiarum Universitatem operam navaturus.

Antequam erga hoc recurrentis alumni peritum meam ederem resolutionem, opinionem Illustritatis Vestrae deprecandam censui, ac etiam hisce depono.

2.

Esztergom, 1862. augusztus 4.

Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek

Szabó Józsefhez, a Központi Szeminárium rektorához

(KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 2, 1862/1863, s.n. – orig.)

Ex alumnis Archidioecesis huius in Generali Seminario, curae Illustritatis Vestrae credito binis cursum theologicum absolventibus: dua forent vacantiae, pro anno futuro complendae. Quia tamen Vilhelmus Frankl ob defectum aetatis nec in subdiaconum quidem ordinari potuit; quo is in philosophicis et politicis quibusdam studiis, prout exoptat, penes Universitatem semet percolere valeat: eundem ultro quoque in Generali Seminario hoc relinquendum esse censui ita, ut is porro quoque communem cum caeteris alumnis vitam lucat, communique cum his disciplinae subsit. Atque sic una tantum restat vacantia complenda. Pro ea autem dispono Adalbertum Olgyay ex classe VIII. Seminarii Tyrnaviensis. Hic de huiuscemodi sui dispositione edocetur per Rectorem Seminarii Tyrnaviensis, Vilhelmum autem Frankl de praevia mea resolutione edocebit Illustritas Vestra.

Itaque sequens erit anno futuro status alumnorum Archidioecesis huius in Generali Seminario Pestinensi:

Absolutus ./.

Absolutus Theologus:

Frankl Vilhelmus.

Theologi anni IV.

Glosz Stephanus

Lehoczky Julius

Marschall Ludovicus

Theologi anni III.
 Feketeházy Carolus
 Roskoványi Eugenius
 Schlik Stephanus

Theologi anni II.
 Farkas Alexander
 Neumann Josephus

Theologus anni I.
 Olgyay Adalbert
insimul 10.

3.

Robics, 1863. június 13.

Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek

Szabó Józsefhez, a Központi Szeminárium rektorához

(KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 2, 1862/1863, s.n. – orig.)

Cum intuitu operis manuscripti „A Nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése” auctore Vilhelmo Frankl Archidioecesis mea absoluto theologo, concinuati, – censor dioecesanus semet favorabiliter enunciando, declaraverit: nil in eodem opere contineri, quod fidei et morum Ecclesiae Nostrae doctrinae adversum esset; – non moror facultatem elargiri, ut idem opus typis imprimi possit; ea tamen cum voluntatis meae declaratione: ut cum recentissime circa personam Judicis Curiae mutatio facta fuerit et Excellentissimus Comes Georgius Andrassy Judex Curiae, a pietate, vitae integritate, et bonum patriae promovendi studio palam notus sit, huius in opere edendo honorifica fiat mentio; – quod ipsum Illustritati Vestrae eo fine significando, ut Vilhelmum Frankl eatenus edoceat piis ad aram precibus commendatus, jugi cum propensione persisto.

4.

Esztergom, 1863. augusztus II.

Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek

Szabó Józsefhez, a Központi Szeminárium rektorához

(KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 3, 1863/1864, s.n. – orig.)

Cum exitu anni scholastici 1862/3 tres sunt enatae in generali Seminario Pestinensi pro alumnis Archidioecesis hujus vacantiae. Eas completurus: sequentes tres juvenes per pruesentes ad idem Seminarium dispono:

Josephum Palkovics } ex Seminario Tirnaviensi
Josephum Rózsa

Julium Pédery ex VIII. Classe Gymnasii Cassoviensis

in concursu susceptum, omnes maturitatis examine probatos, omnesque pro theologia omni primi. Priores duo de huiuscemodi dispositione sua edocebuntur medio Rectoris Seminarium Tirnaviensi, posteriore Julium Pédery in Hernáthkércs (ultima posta Szánthó) domiciliatum edoceat Illustritas Vestra.

Atque sic sequens erit status alumnorum Adioecesis hujus pro a. 1863/4.

Theologi Anni IV.

Feketeházy Carolus

Schlik Stephanus

Roskoványi Eugenius

Theologi Anni III.

Farkas Alexander

Neumann Josephus

Theologus Anni II.

Olgyay Adalbertus

Theologi Anni I.

Palkovics Josephus

Pédery Julius

Rózsa Josephus

Item
Frankl Vilhelmus absolutus theologus
universim IO.

Caetera

5.

Esztergom, 1864. február 4.

Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek

Szabó Józsefhez, a Központi Szeminárium rektorához

(KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 3, 1863/1864, s.n. – orig.)

Mutationem cogor inducere in dispositione, circa ordinationem Vilhelmi Frankl in subdiaconum nuper facta. Cum enim ille perhibeat, se 21um aetatis annum cum 29 currentis completurum esse, quod Illustritas Vestra ex inspectione baptismalium illius litterarum cognoscere possit: hoc mense utique ordinari nequit. Sed constitui illum Dominica a IVa Quadragesimae in 6am Martii incidente, ordinare. Quem ad effectum velit Illustritas Vestra disponere, ut Director Spiritualis per dies 2., 3. et 4.am huiusmodi mensis SS. Exercitia cum illo instituat, ipse vero die 5a ad meridiem isthic compareat, producturus testimonium deperactis Exercitiis, baptismalem item extractum.

6.

Esztergom, 1864. március 29.

Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek

Szabó Józsefhez, a Központi Szeminárium rektorához

(KPI Acta sub regimine Josephi Szabó, fasc. 3, 1863/1864, s.n. – orig.)

Vilhelmus Frankl formato ad me recursu resolvere sibi petiit semestrale didactrum 16 ft 80 cruciferos quod ille perinde ac reliqui praelectionum philosophicarum ad Universitatem auditores pendendum habet. Precibus deferendo, mitto in advoluto praementionatos 16 florenos 80 cruciferos, impetranti per Illustritatem Vestram consignandos.

7.

Pest, 1858/59–1861/62

Frankl Vilmos és Hornig Károly tanulmányi eredményei

Kivonatok a Pesti Királyi Tudományegyetem Hittudományi Karának
anyakönyveiből(PPKE HTK Levéltár, I. d. 3. Matricula Auditorum Theologiae 1824–1878,
Academicorum annorum 1858/59–1861/62 [részlet] – orig.)⁸¹

<i>Auditores Theologiae in Annum I^{um}</i>	<i>Semestri Primo</i>	<i>Profectus in Studiis</i>			
		E Theologia Fundament.	E Lingua hebraica	Ex Introd. in LL. SS. Vet. Foed.	
Frankl Vilhelmus ⁸²		Class. I ^a 1 ^{is}	Class. I ^a 4 ^m	Eminens 6 ^m	
L. B. Hornig Carolus		Eminens 1 ^{is}	Em. 1 ^{is} s. el.	Eminens 1 ^{is}	
<i>Auditores Theologiae in Annum I^{um}</i>	<i>Semestri Secundo</i>	<i>Profectus in Studiis</i>			
		E Theologia Fundamentali	Ex Historia Revelationis	Ex Exegesi in Vetus Foedus	E Lingua Syro. Chald.
Frankl Vilhelmus		Classis I ^a 2 ^m	Eminens ⁸³ 7 ^m	Class. I ^a 1 ^{is}	Class. I ^a 1 ^{is}
L. B. Hornig Carolus		Eminens 2 ^m	Eminens 1 ^{is}	Emin. 8 ^m	
<i>Auditores Theologiae in Annum I^{um}</i>	<i>Semestri Primo</i>	<i>Profectus in Studiis</i>			
		Exegesis biblica Novi Foed.	Theologia Dogmatica		
Frankl Vilhelmus		Eminens 8 ^m	Eminens 6 ^m		
L. B. Hornig Carolus		Eminens 4 ^m	Eminens 2 ^m		

⁸¹ Leginkább a helyhiány okán a forrásközlésben eltekintettem valamennyi hallgató tanulmányi eredményének és értékelésének közlésétől, ezért itt csupán a két legismertebbnek az adatai lettek közzétéve.

⁸² Az egyházmegyéik feltüntetésétől ezúttal eltekintettünk, esetükben az esztergomi érsekség került megnevezésre.

⁸³ Vö. HERMANN–ARTNER, *A Hittudományi Kar története*, 409.

<i>Auditores Theologiae in Annum II^{um}</i>	<i>Semestri Secundo</i>	<i>Profectus in Studiis</i>			
		E Theologia Dogmatica	Ex Exegesi biblica Novi Foederis.	E Lingua Arabica	
Frankl Wilhelmus		Classis I ^a 7 ^{us}	Eminens 4 ^{us}	Eminens 4 ^{us}	
L. B. Hornig Carolus		Classis I ^a 2 ^{us}	Classis I ^a 1 ^{us}	Classis I ^a 2 ^{us}	
<i>Auditores Theologiae in Annum II^{um}</i>	<i>Semestri I^o</i>	<i>Profectus in Studiis</i>			
		E Theologia Moralis	E Historia Ecclesiastica	E Pedagogia Sublimiori	
Frankl Wilhelm.		Classis I ^a 1 ^{us}	Classis I ^a 1 ^{us}	Eminens	
L. B. Hornig Carolus		Eminens 2 ^{us}	Eminens 3 ^{us}	Eminens	
<i>Auditores Theologiae in Annum III^{um}</i>	<i>Semestri II°</i>	<i>Profectus in Studiis.</i>			
		E Theologia Moralis	E Historia Ecclesiastica	E Pedagogia Sublimiori	
Frankl Wilhelm.		Classis I ^a 2 ^{us}	Eminens 7 ^{us}	Eminens	
L. B. Hornig Carolus ⁸⁴		Eminens 6 ^{us}	Classis I ^a 1 ^{us}	Eminens	
<i>Auditores Theologiae in Annum IV</i>	<i>Semestri I</i>	<i>Profectus</i>			
		E Iure Canonico	E Theol. Pastorali.		
Frankl Wilhelmus		Em. 3.	Em. 5.		
L. B. Hornig Carolus		Em. 5.	Cl. I. 3.		

⁸⁴ Az *Observationes* rovatban feltüntetésre került Hornig esetében, hogy: „Die 4^a Februarii 1861 subivit rigorosum e Studio Biblico.”

<i>Auditores Theologiae in Annum IV</i>		<i>Profectus</i>	
		E Iure Canonico	E Theol. Pastorali.
Frankl Wilhelmus	<i>Semestri II</i>	Em. 3.	Em. 3.
L. B. Hornig Carolus		Em. 5.	Em. 8.

SÁGI GYÖRGY

MEGJEGYZÉSEK FRAKNÓI VILMOS NAGYVÁRADI KANONIKÁTUSÁHOZ

Szinte általános érvénnyel megfogalmazható megállapítás, hogy Fraknói Vilmos pályaképének megrajzolása során, úgy az újabb életrajzi irodalomban, akár csak az élete alkonyán, illetve a halála után megjelent méltatásokban, a történetírói és tudományszervezői érdemei mellett, kevés figyelem irányult a tudós főpap egyházi karrierjére és a magyarországi katolicizmus 19–20. századi történetében betöltött szerepére. Tagadhatatlan, hogy hosszú, szinte kerek-kerek 60 esztendei egyházi pályafutása során nem jutott el olyan méltóságokig és nem is szerzett olyan egyházpolitikai pozíciókat, amelyek elegendő befolyást és eszközöket biztosíthattak volna legfőbb közéleti álmának beteljesítéséhez. Ez pedig nem volt más, mint az egyház társadalmi tekintélyének és anyagi eszközeinek felhasználása a magyar közművelődés, azon belül is a magyar képzőművészet és történeti kutatás fejlesztésére, általánosabb összefüggésben pedig egy európai és nyugati keresztény műveltségi alapokon álló, modern magyar nemzeti identitás kialakítására. Másfelől az is igaz, hogy életének első szakaszában, az egyházi hierarchiában történt előmenetele, egyfelől, szinte szédítően gyors és akadálymentes volt, másfelől, az ekkor megszerzett pozíciói és az ebből adódó társadalmi státus és vagyoni eszközök megkerülhetetlen feltételei és segítői voltak tudományos és művelődéspolitikai eredményeinek.

Bár Fraknói Vilmos társadalmi megbecsültségének és anyagi státuszának számos forrása és háttere volt a századfordulós Magyarországon, a római katolikus egyházban viselt tisztségei és dignitásai közül elsősorban azok mozdították előre felvállalt küldetésének teljesítésében, amelyeket a nagyváradi egyházmegyében töltött be: nevezetesen a nagyváradi irodalmi kanonoki és szentjebbi apáti méltóság. Ezek nem csak anyagi biztonságot és függetlenséget nyújtottak számára, de a szabályozott életű egyházi társadalomban szokatlan mértékű kötetlenséget és fizikai mozgásteret is engedtek kutatói és kultúra-szervezői hivatásának kiteljesítéséhez. Anélkül, hogy alábecsülnénk a főpapi

méltóságjelvények viselésére feljogosító szekszárdi apáti¹ és arbei választott püspöki cím² jelentőségét Fraknói társadalmi helyzetének és tekintélyének növekedésében, anyagi szempontból inkább elvonta, mint szaporította azon forrásokat, amelyekre alapozva életművét kiteljesíteni kívánta, amire szinte teljes felnőtt életét feltette. Egyik tisztség sem járt birtokkal vagy egyéb javadalmazással, az arbei püspökség pedig egyike volt annak a 24, egykor a magyar korona joghatósága alá tartozó, ám időközben megszűnt vagy török fennhatóság alá került egyházmegyének, amely élére, apostoli királyi jogai alapján, a magyar uralkodó nevezett ki címzetes püspököt. Ezek nem rendelkeztek pápai megerősítéssel és emiatt a Szentszék őket egyszerű áldozópapoknak tekintette, a címviselésen kívül pedig semmilyen püspöki hatalommal vagy előjoggal nem rendelkeztek.³

Fraknói Vilmosnak, a katolikus hierarchiában betöltött méltóságai és hivatali megbízatásai közül 1878 és 1924 (valójában inkább 1919)⁴ között a nagyv-

¹ A középkori eredetű, egykori szekszárdi bencés apátság a török foglalás után, a 17. század végén, gróf Mérey Mihály esztergomi kanonok, szekszárdi apát ténykedésének köszönhetően nem csak javadalmas apátsággént szerveződött újjá, de a következő század elejére a legjelentősebb magyar egyházi birtokok közé emelkedett. E birtokokat azonban Mária Terézia királynő, egy korábbi jogigény felújításával, a Budára átköltöztetett egyetemnek adományozta és a Tanulmányi Alap kezelésébe került, az apátság pedig ezáltal címzetessé vált. Vö. FRAKNÓI, *A szekszárdi apátság története (Fraknói-bibl., 187. sz.)*. Fraknói 1879. július 6-án, Trefort Ágoston felterjesztésére nyerte el a szekszárdi apáti címet. Budapesti Közlöny 13 (1879) 160. sz., 5506. Erről a szentjohi javadalmas apátság elfoglalása után lemondott, helyébe az ugyancsak nagyváradi kanonok, Steinberger Ferenc, a KPI igazgatója került. Fraknóinak éppen a szekszárdi apáti címre való kiválasztásában talán szerepet játszhatott az is, hogy egyik példaképe, Vitéz János esztergomi érsek 1470 és 1472 között viselte ezt a méltóságot, és e tény éppen Fraknói kutatásai (*Vitéz János esztergomi érsek élete [Fraknói-bibl., 188. sz.]*) nyomán, ismert lehetett támogatói, köztük Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter előtt.

² Arbei címzetes (választott) püspöki kinevezésére 1889. december 24. került sor, Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter felterjesztésére: Budapesti Közlöny 24 (1890) 1. sz., 1.

³ SZEREDY JÓZSEF, *Egyházjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra*, Pécs 1874, 489.

⁴ A nagyváradi székeskáptalan nemrég újból kutathatóvá vált levéltárában mindeddig nem sikerült nyomára akadni olyan forrásnak, amely igazolná, hogy az egyházmegye keleti részének 1919. évi román megszállása után a káptalan magyarországi tagjai hozzájutottak volna a nekik járó javadalmazáshoz, bár az nem zárható ki, hogy a székeskáptalannak a Trianon utáni Magyarország területén maradt birtokai által termelt jövedelmet esetleg továbbra is élvezhették. A magyarországi területekre szakadt nagyváradi kanonokok helyzetéről nem sokkal Fraknói halála után: TÓTH KRISZTINA, *Fordulópont a nagyváradi káptalan magyarországi tagjainak életében (1929)*, *Lymbus* (2018) 575–591.

radi kanonoki stallum, majd 1900-tól a szentjobbi, reális apátság hozott olyan rendszeres és tekintélyes mértékű jövedelmet, amely lehetővé tette, egyfelől saját kutatómunkájának, másfelől művészeti és tudományos mecenatúrájának gyakorlását.

Az alábbiakban kísérletet teszünk Fraknói Vilmos nagyvárad kanonoki működésének és a nagyvárad egyházmegyéhez kapcsolódó tudományos, közművelődési és művészetpártolói tevékenységének vázlatos ismertetésére. Fontosnak érezzük előre bocsátani, hogy e téma teljes körű feldolgozása, de akár csak egy átfogó kép nyújtásának kísérlete is elképzelhetetlen a kutatás számára, hosszú idő után, csak nemrég újból elérhetővé tett nagyvárad székeskáptalan levéltárában őrzött források módszeres feltárása nélkül, különös tekintettel az egyházi intézmény gazdasági irataira és a káptalani gyűlések jegyzőkönyveire.⁵ Mivel e sorok szerzői ennek a munkának a kezdetén vannak, ezúttal legfeljebb arra vállalkozhatnak, hogy az eljövendő kutatómunka számára, megkísérlik felvázolni azokat a témákat, amelyek további forráskutatást és módszeres feldolgozást igényelnek. Tanulmányunkban csak utalásszerűen térünk ki Fraknói nagyvárad kapcsolódásainak néhány olyan aspektusára, amely elsősorban szentjobbi apáti működésével hozható összefüggésbe, és szándékosan nem tárgyaljuk a nagyvárad székeskáptalan, illetve a püspökség és Fraknói között a 20. század első éveiben kibontakozott konfliktus ügyét, amelynek tárgya a Római Magyar Történeti Intézet alapítása és annak finanszírozása volt, mivel e kérdéskör vizsgálata külön tanulmány feladata lesz.

I. A VÁRADI KANONIKÁTUS

Annak megértéséhez, hogy milyen szerepet is játszott Fraknói Vilmos (irodalmi) kanonikátusa úgy a nagyvárad egyházmegye, mint a magyar közművelődés és tudományos kutatás történetében, érdemes megvizsgálni ennek a sajátos egyházi hivatalnak a gyökereit és történetét. Érdekes és talán nem egészen véletlenszerű egybeesés, hogy a nagyvárad irodalmi kanonoki stallum történetéről először, éppen Fraknói kinevezése kapcsán, Szilágyi Sándor úrt részletesebben, inkább publicisztikai, mint tudományos igényességgel.⁶ Ebben a szerző Pray György 1790. évi, nagyvárad kanonoki kinevezéséből igyekezett levezetni a hivatalosan 1808-ban alapított, hat új kanonoki szék történe-

⁵Lelőhelyük: ANR-Bihar, ACERC.

⁶SZILÁGYI SÁNDOR, *A litterarium stallum*, *Századok* (1878) 375–378.

tét. Ez a folyamat azonban intézménytörténeti szempontból csak közel másfél évtizeddel később indult el, ugyanakkor az, a káptalani kinevezések tekintetében uralkodó hagyományréteg és az ebből fakadó gyakorlat, amely 1808-ra elvezetett a váradi székeskáptalan reformjához és az irodalmi stallumok létrehozásához, időben ennél sokkal messzebb vezeti a kutatót. Ahhoz, hogy a maga jelentőségében értékelhessük Fraknói Vilmos kanonoki kinevezését és annak hátterét, érdemes röviden áttekinteni ezt a hagyományt.

A székeskáptalan a középkori váradi egyházmegye őszintézményei közé tartozik. Mai tudásunk szerint, egyedül az egri egyházmegyéből kivált, és legkésőbb a 11. század derekától Biharon működő missziós püspökség előzte meg időben.⁷ Ennek hagyománya azonban az egyházmegye középkori történeti identitásában nem maradt fent.⁸ Bár később, a 18. század hetvenes éveiben lefolytatott történeti vita egy időre újra a felszínre hozta az egyházmegye korai alapításának gondolatát, ez egészen a 20. század elejéig mégis csak a Szent Lászlótól való eredeztetésben jutott nyugvópontra.⁹ Ennek jelentősége abban keresendő, hogy úgy a középkorban, mint pedig a modern történetírásunk első két évszázadában, a székeskáptalan történetét Szent László királynak a középkori krónikairódalomból ismert prépostság-alapításából vezették le, és emiatt magánál a püspökségnél is idősebb intézménynek tekintették. Látszólag ezt támasztották alá a püspökség és a káptalan középkori birtokviszonyai: a püspök székhelyéül szolgáló váradi vár kezdetben a káptalan ős-, később feles birtoka volt, és a vár körül kialakult település nagyobb és egyben legrégebbi része is a káptalan uradalmához tartozott. Ebben, az ősiségében, a püspöki intézménnyel konkuráló egyházi testületben, szinte kezdetektől megfigyelhetőek olyan törekvések, amelyek túlmutatnak a káptalanok szokásos liturgikus, egyházigazgatási és politikai feladatkörén, ez által jelentős szerephez jutottak a korai magyar történeti irodalom kialakulásában is. A 12–13. század fordulóján, valószínűleg a váradi káptalan kebelében születtek meg Szent László király életének és vallásos tiszteletének fontos forrásai: a szent király verses zsolozsmája és szekvenciája, illetve a korai krónikairódalom és a szentté avatási eljárás

⁷A váradi püspökség létrejöttének előzményeiről összefoglalóan: KOSZTA LÁSZLÓ, *A bihari püspökség alapítása*, Nagyvárad és Bihar a korai középkorban (Tanulmányok Biharország Történetéről 1), Nagyvárad 2014, 41–80.

⁸A váradi székeskáptalan 1374-ben kelt statútumai egyértelműen Szent László királyt jelölik meg a váradi egyház alapítójaként, és nem emlékeznek meg annak előzményeiről: BUNYITAY VINCE, *A váradi káptalan legrégebbi statútumai*, Nagyvárad 1886, 6.

⁹BUNYITAY VINCE, *A váradi püspökség története alapítástól a jelenkorig*, Nagyvárad 1883–1884, I, 4–8.

során felgyűlt forrásokból összeállított korai Szent László-legenda, amely ma már csak 14. századi, szerkesztett változataiból ismert.¹⁰ Alig fél évszázaddal később már soproni főesperesként, de a váradi székeskáptalan tagjaként a tatárjárás idején szerzett tapasztalatait rögzíti Rogerius mester *Siralmas éneke*.¹¹ Nem csak fontos történeti forrás, de egyben figyelemre méltó történeti forrásfeltáró munkának tekinthető a váradi székeskáptalan Imre olvasókanonok által, 1374 körül szerkesztett *Chartulariuma*, amely fenntartotta a 14. századi Váradi Krónika szövegét és a káptalan történetére és hagyományaira vonatkozó számtalan, azóta elveszett forrást.¹² E történetírói érdeklődés 15. századi továbbélésének emlékei a *Képes krónika* szövegének 1462-ben, a váradi püspökség scriptoriumában keletkezett másolata, illetve az ugyancsak itt másolt, és valószínűleg Váradon szerkesztett *Dubnici krónika* (1479) fennmaradt példánya.¹³

Történeti emlékezetünk, jórészt éppen Fraknói Vilmos munkássága nyomán, Vitéz János váradi püspöki működéséhez köti azt a forradalminak mondható szemléletváltást a káptalani kinevezések gyakorlatában, amely az egyházigazgatási, közjogi és liturgikus szempontok, valamint a politikai és családi összeköttetések mellett tekintetbe vette egyfelől a kor humanista művelődési életében elért teljesítmények jutalmazását, másfelől e humanista műveltség megszerzéséhez szükséges anyagi feltételek biztosítását.¹⁴ A Vitéz János két évtizedes váradi püspökségének idején kialakult humanista művelődési kör megélhetésének biztosításában, illetve az új humanista nemzedék külföldi iskolázásában jelentős szerep jutott a kanonoki stallumoknak, és az ebből származó tekintélyes jövedelmeknek, ugyanakkor az újabb történeti kutatás ezt a jelenséget egyre szélesebb összefüggésben vizsgálva rámutatott e folyamat előzményeire és jelentékeny utóéletére is. A váradi püspökség 15. századi működését szinte teljes egészében áthatotta az olaszos műveltségű, itáliai és dalmát főpásztorok jelenléte. Ennek alapjait még a század első negyedében az Andrea Scolari (1409–1426) püspöki udvara körül kialakult itáliai, elsősorban firenzei

¹⁰ GERICS JÓZSEF, *Krónikáink és a Szent László-legenda kapcsolatai*, Középkori kútfőink kritikus kérdései (szerk. Horváth János–Székely György), Budapest 1974, 113–136; MEZEY LÁSZLÓ, *Athleta Patriae. Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása*, Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez (szerk. uő), Budapest 1980, 21–55.

¹¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. EMERICUS SZENTPÉTERY, Budapesthini 1937–1938, II, 543–588.

¹² BUNYITAY, *A váradi káptalan*.

¹³ JAKÓ ZSIGMOND, *Várad helye a középkori könyvtártörténetünkben*, Uő, Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez, Bukarest 1976, 138–168, 158, 112, és 115. j.

¹⁴ FRAKNÓI, *Vitéz János esztergomi érsek élete (Fraknói-bibl., 188. sz.)*, 147–166.

kolónia teremtette meg, amely megnyitotta a kaput az olasz protoreneszánsz műveltség terjedése előtt.¹⁵ Már ebben az időben találunk példát olyan kanonoki stallumadómozgásra, amelynek elsődleges célja az volt, hogy annak haszonélvezője, jelen esetben Vépi Péter, kezdetben a Szűz Mária társaskáptalan tagjaként, ahonnan majd székeskáptalani kanonoki és lectori méltóságig emelkedett, ekkor még csak bécsi egyházi tanulmányokat folytathasson.¹⁶ Ez a jelenség Scolari után, Johannes de Dominis (1440–1444) püspöksége idején már általános gyakorlattá vált. Alatta szolgál prépostként maga Vitéz János (1442–1445) is, aki köztudomásúan nem végezhetett külföldi tanulmányokat. Ellenben e korszakban, elsősorban kanonoki stallumának jövedelmeiből folytat krakkói, bécsi és itáliai stúdiumokat a később jelentős egyházi (egri püspök és kalocsai érsek) és udvari karriert (kancellár, szabolcsi ispán) befutó Kisvárdai Várdai István,¹⁷ a később, Vitéz Jánostól a váradi préposti széket megöröklő Tapolcai János,¹⁸ illetve a váradi és az erdélyi egyházmegyében is jelentős egyházi pályát befutó Gyulai Miklós.¹⁹

Vitéz János váradi püspöki működése (1445–1465) két fontos változást is hozott a fentebb tárgyalt gyakorlatban. Egyfelől fiatal kanonokjait, akik közül többen saját családja és rokonai köréből kerültek ki, immár nem bécsi vagy krakkói, hanem itáliai egyetemeken juttatja korszerű humanista műveltséghez. Ily módon részesült padovai és bolognai egyetemi oktatásban a váradi kanonokok közül: Handó Gergely, Handó György kalocsai érsek öccse,²⁰ a már tanulmányai idején Vitéz püspök vikáriusaként működő Sarlói János,²¹ a Vitéz után váradi püspökségre is pályázó, majd a csanádi egyházmegye éléről a pálos szerzetesnek álló Szakolyi János,²² a később ugyancsak váradi prépost, majd veszprémi püspökként a *Dunai Tudós Társaság* első princepszévé válasz-

¹⁵ KATALIN PRAJDA, *The Florentine Scolari Family at the Court of Sigismund of Luxemburg in Buda*, *Journal of Early Modern History* 14 (2010) 513–533, 524–525.

¹⁶ KRISTÓF ILONA, *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)* (Thezaurus Historiae Ecclesiasticae is Universitate Quinqueecclesiensi 4), Pécs 2014, 259–260.

¹⁷ KRISTÓF ILONA, „*Vester Stephanus de Warda scholaris iuris canonici*”. *Várdai István egyetemi évei Itáliában*, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae* 36 (2007) 65–82.

¹⁸ BUNYITAY, *A váradi püspökség*, II, 49–51; KRISTÓF, *Egyházi középréteg*, 103. 251–252.

¹⁹ Uo., 208.

²⁰ Uo., 210.

²¹ Uo., 242–243.

²² Uo., 243–244; KOLOMAN JUHÁSZ, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im Spätmittelalter, 1307–1552*, Paderborn 1964, 154–155.

tott ifj. Vitéz János²³ és maga Janus Pannonius is.²⁴ Vitéz másik újítása már valóban a későbbi irodalmi kanonikátus előképét is jelentette a váradi egyházmegye hagyományában. Ő volt ugyanis az első, aki kifejezetten a humanista műveltség terjesztésének és saját reneszánsz tudós udvartartásának jutalmazására használta fel a kanonoki stallumokat. Ilyen érdemek alapján lett a váradi székeskáptalan tagja a püspök leveleskönyvét szerkesztő Ivanics Pál,²⁵ a váradi scriptoriumban tevékenykedő és Vitéz könyvtárát is gyarapító Polánkai Bereck²⁶ és a jeles lengyel humanista, Szánoki Gergely.²⁷ E gyakorlat késői és egyedülálló példája még a későbbi humanista kalocsai érsek, Váradi Péter váradi kanonikátusa is.²⁸

A váradi kanonoki stallumoknak és jövedelmeknek a magyar humanista műveltség terjesztésében betöltött szerepe nem pusztán Vitéz János Váradról az esztergomi érseki székre való távozása miatt csökkent. A Mátyás király ellen szervezett, 1472. évi, egyben Vitéz János bukását is előidéző összeesküvést követően országosan megfigyelhető jelenség a reneszánsz kultúra terjedésének egyfajta megtorpanása, illetve a mecénatúra súlypontjának áttevődése a püspöki központokból a királyi udvarba. Az újabb kutatások már a váradi püspökség esetében is kimutatták, hogy ezt a néhány évtizedes megtorpanást, a 15. század végén és következő évszázad elején az itáliai egyetemjárások újabb hulláma követte, amelyben a káptalanoknak újra jelentős szerep jutott, és amely egy következő, magas színvonalú, humanista értelmiségi nemzedék kialakulásához vezetett. Ennek tagjai közé tartoztak: a Paulus Ruthenus Crosnensis tanítványa és barátjaként ismert, később a váradi káptalani iskolát irányító Magyi Sebestyén, a kevés életrajzi adattal rendelkező, Itáliában teológiát hallgató Pannóniai Imre, a tragikus sorsú váradi püspök, Perényi Ferenc helynökeként működő Székesfehérvári Fülöp, az Erasmussal és Melanchthonnal

²³ KLANICZAY TIBOR, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete* (Humanizmus és Reformáció 20), Budapest 1993, 53–54.

²⁴ RITÓÓKNÉ SZALAY ÁGNES, *Janus Pannonius és Várad*, Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára, (szerk. Békés Enikő–Tegyey Imre), Debrecen–Budapest 2012, 171–181.

²⁵ HUSZTI JÓZSEF, *Magyar humanista, mint török tudós V. Miklós pápa udvarában*, Századok 61 (1927) 344–351.

²⁶ JAKÓ, *Várad helye*, 154–155.

²⁷ KRISTÓF ILONA, *Egy lengyel humanista Magyarországon – az elfeledett Szánoki Gergely*, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae 33 (2006) 21–32.

²⁸ VÉBER JÁNOS, *Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve* (PPKE disszertáció), Piliscsaba 2009 [<https://btk.ppke.hu/uploads/articles/56720/fule/disszertaciok/veber2010d.pdf> (2024. 05. 02.)].

levelező Henckel János és a természettudományos érdeklődésű, újplatonista könyvgyűjtő, Hacaki Márton.²⁹

Bár a fent vázolt folyamatot némiképpen lassította Magyarország Mohács utáni, általános hanyatlása, Várad esetében valójában csak a káptalan és a teljes egyházmegyei szervezet 1557 után bekövetkezett felbomlása tett pontot e korszak végére,³⁰ a katolikus hitélet közel 135 esztendei szünetelése pedig e gazdag humanista, művelődéspártoló hagyománynak a nyomait is kitörölte a püspökség emlékezetéből.

Várad 1557. évi ostroma, a város és az egyházmegye területének a protestáns erdélyi fejedelemségbe való betagozódása, az egyházi birtokállomány teljes szekularizációja, végül pedig 32 esztendőnyi török hódoltság után a nagyváradi székeskáptalan 1698-ban alakult újjá, a középkorban szokásos 24 helyett már csak 10 kanonoki stallummal, amelyből azonban az újjászervezőkor csak négyet sikerült betölteni.³¹ Az új testület szinte minden tagja egyben méltóságviselő is volt, hiszen a nagyprépost vezetése alatt álló káptalan a hagyományos olvasó-, éneklő- és örkanonoki dignitások mellett négy főesperesi tisztséggel (székesegyházi, békési, krasznai és közép-szolnoki) és csupán két mesterkanonokkal működött. A káptalani testület feltöltése még hosszú évtizedeken át problémát jelentett, és ugyancsak hosszú időnek kellett eltelnie, mire az egyházmegye legfontosabb igazgatási és liturgikus szükségletein túl, a káptalan erőforrásait újra szélesebb értelemben vett művelődési és tudományos törekvések szolgálatába is lehetett állítani. A káptalan újkori történetének e szakasza az 1759 decemberében kinevezett, és a következő év tavaszán beiktatott Patachich Ádám püspökségével vette kezdetét. A magas színvonalú külföldi oktatásban részesült, horvát főnemesi származású főpásztor már fiatalon, a Szent Apollinaris kollégium növendékeként eljegyezte magát a római Árkádia Akadémia modern, szervezetében és működésében mégis a humanista *conviviumok* világát idéző szellemiségével.³²

Patachich minden jel szerint már főpapi pályáját megelőzően tervezte egy magyarországi fiók-Árkádia létrehozását, amelynek megszervezését Nagyváradon kezdte meg, de annak kiteljesedésére majd csak életének utolsó évtizedében, kalocsai érseksége idején került sor. A sok szempontból Vitéz János váradi

²⁹ JAKÓ, *Várad helye*, 165–167.

³⁰ LAKATOS ATTILA–BALLA TÜNDE, *A nagyváradi püspökség szervezetének és intézményeinek felbomlása a 16. század közepén*, *Catholic reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában* (szerk. Diósi Dávid–Marton József), Budapest–Kolozsvár 2018, 145–164.

³¹ BUNYITAY, *A váradi püspökség*, IV, 179–182.

³² TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest–Kalocsa 2014, 73–83.

és esztergomi *contubernium*ait idéző, irodalmi, művészeti és tudományos érdeklődésű püspöki udvar kialakításában valószínűleg kezdetektől jelentős szerepet szánt a székesegyházi káptalannak és a káptalani birtokok által nyújtott jövedelmeknek, azonban az egyházmegye élén töltött, közel másfél évtized alatt nem sikerült olyan mélyreható változásokat elérnie a kanonoki testület személyi állományában, mint amelyeket később, a kalocsai főegyházmegye élén sikerült megvalósítania.³³ Ebben számos tényező akadályozta: mindenekelőtt az, hogy püspökségének kezdetén a székeskáptalant szinte teljesen feltöltve örökölte, közülük a nagyprépostot és további két kanonokot (mindannyian az egyházmegyén kívülről származó papok), csak kevéssel a Váradra kerülése előtt, a korábbi szokásjoggal szakítva, Mária Terézia királynő nevezte ki. Az egyetlen szabadon maradt stallumot püspökségének kezdetén, Patachich immár a nagyváradi egyházmegye papságából volt kénytelen betölteni.³⁴

Ugyancsak akadályozó tényező volt, hogy a királyi hatalom, apostoli jogaira hivatkozva, éppen ez időben kezdi magához ragadni a préposti, később pedig a kanonoki kinevezések jogát, csökkentve ezzel a püspökök mozgásterét. Mindezek ellenére a Patachich Ádám nagyváradi működésének idejére eső, összesen nyolc kanonoki kinevezés közül csupán egyetlen szolgálta az egyházmegyei papság előléptetését, ezzel szemben legalább három olyan stallumadóományozás történt (Jedlicska Antal,³⁵ Franz Xaver Rier³⁶ és Gánó-

³³ Patachich Ádám a kalocsai főegyházmegye élén a kezdetektől sikeresen juttatta kanonoki stallumokhoz részben még Nagyváradon kialakult literátori körének jeles, többnyire jezsuita múltú tagjait (Pálma Károly Ferenc, Vajkovic Imre, Cervus János, Mercz Ferenc), a társaság fiatalabb tagjai (Újvári Dávid, Katona István, Klobusiczky Péter) pedig majd az érsek halála utáni években váltak a káptalan tagjaivá: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777-1923* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai 3), szerk. LAKATOS ANDOR, Kalocsa 2002, 22–49.

³⁴ BUNYITAY, *A váradi püspökség*, IV, 317–319.

³⁵ Jedlicskát a kutatás rendszerint nem emlegeti Patachich Ádám literátori körének tagjai között, holott a felvidéki, szlovák származású, Kassán végzett teológust a püspök nagyon fiatalon, valószínűleg még húszas évei végén bízta meg a nagyváradi papnevelde vezetésével, amelynek átfogó oktatási reformja a püspök egyik dédelgetett, ám soha meg nem valósult terve volt. Ugyanakkor a kanonok egy epigrammájá feltűnik a Patachich és irodalmi körének verseiből Kalocsán összeállított *Analecta poetica* című kéziratban is, amely jelzi, hogy az egyházmegye első teológus kanonokjává is kinevezett Jedlicska személye és működése kapcsolatba hozható a püspök árkádikus baráti körével: TÓTH SÁNDOR ATTILA, *Rómából a pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa*, Budapest 2004, 132.

³⁶ A renghagyó és titokzatos életpályájú, katonatisztból pappá, majd főiskolai tanárrá, végül váradi kanonokká váló Franz Xaver Rier életrajza számos pontján rendkívül homályos. Az sem

czy Antal³⁷), amelynek kedvezményezettjei, a püspök papi értelmiségi köréhez tartoztak, és a főpapi udvar szellemi színvonalának emelését célozták. A fennmaradó négy kanonoki székre jelölt, főnemesi rangú és más egyházmegyéből származó személyek már inkább a bécsi udvar növekvő befolyását jelezték, közülük viszont a római neveltetésű, műgyűjtő és műpártoló Kollonitz László³⁸ és Forgách Pál kinevezése, még ha nem is tartoztak Patachich közvetlen támogatotti köréhez, minden bizonnyal egybevágott a püspök szándékaival.

A fentebb vázolt folyamatok, akárcsak háromszáz esztendővel korábban, mintegy másfél évtizedre megtorpantak Patachich püspök Kalocsára való távozása után. Azonban, akárcsak Vitéz idejében, e változás most sem pusztán a püspök személyéhez köthető: 1776 és 1780 között, a nagyváradi főpásztori szék üresedésben volt, ezalatt még történt néhány uralkodói címadományozás Mária Terézia részéről, később azonban II. József úgy igyekezett elhárítani a kanonoki kinevezések fölötti uralkodói befolyásból származó konfliktusokat, hogy szüneteltette a megürült kanonoki stallumok betöltését. Uralkodása idején egyetlen kanonoki stallumadományozás történt. Ennek ellensúlyozására II. Lipót trónra lépésének évében, 1790-ben, gyors ütemben hat kanonoki szék kerül betöltésre. Figyelemreméltó, hogy ezek közül hárman is egykori jezsuita szerzetesek, közülük pedig csak Fináczy Ignác lépett már korábban az egyházmegye kötelékébe. A másik kettő: a korábban már említett Pray György, Mária Terézia királynő udvari történetírója, illetve Püspöki Ferenc, a budai

teljesen egyértelmű, hogy kanonoki jelölését Patachich vagy a bécsi udvar előtt szerzett érdemeknek köszönhette, azonban Nagyváradon fennmaradt könyvtárának feldolgozója szerint lehetséges, hogy a természettudományos érdeklődésű, elsősorban matematikával és csillagászattal foglalkozó, lovassági tiszti múlttal rendelkező Rier elsősorban a reáltudományokért is rajongó, csillagvizsgáló és lovaglóiskola alapítását tervező Patachich céljait szolgálhatta Váradon: EMÓDI ANDRÁS, *Egy elfeledett felvilágosodás kori nagyváradi tudóskönyvtár. Rier Ferenc Xavér (1722–1776) matematikai, természettudományos, hadtudományi és természetbölcséleti tárgyú kötetei*, Miscellanea Historica Varadinensia IV. Tanulmányok Nagyvárad-Újváros megalapításának 300. évfordulója alkalmából (1714–2014), szerk. uő, Nagyvárad 2014, 69–139, 72–73.

³⁷ A történetíró Gánóczy már csak az Árkádia Akadémiában viselt tagsága miatt is Patachich legbelső baráti és literátori köréhez tartozott. Kalocsai érseki kinevezésének évében, Bécsben jelentette meg az egyházmegye első, monografikus igényű történeti összefoglalóját: ANTONIUS GÁNOCZY, *Episcopi Varadinenses fide diplomatum concinnati*, Viennae 1776; TÓTH SÁNDOR, *Rómából a pannon Árkádiába*, 190–200.

³⁸ Kollonitz kanonokként, majd a székeskáptalan nagyprépostjaként, az erdélyi püspöki székre való kinevezéséig Patachich legközvetlenebb egyházigazgatási munkatársai közé tartozott. 1781-től pedig, immár nagyváradi püspökként elődje életművének folytatója lett.

királyi egyetem alkalmazottai voltak.³⁹ Ebben az összefüggésben nem tekinthető alaptalannak Szilágyi Sándor, korábban már idézett megállapítása, amely ettől az eseménytől indítja a nagyváradi irodalmi kanonoki stallumok kialakulásának történetét. Ugyanakkor egyértelműnek tűnik, hogy ez a kétségtelenül jozefinista szemléletű kezdeményezés visszavezethető arra a Patachich Ádám püspöki, majd kalocsai érseki udvarában született szándékra, amely a káptalan jövedelmeinek egy részét a magyar tudományos és kulturális élet kiváló művelőinek javadalmazására szeretne volna fordítani.⁴⁰

A rendelkezésre álló történeti forrásaink feltárásának jelenlegi állapotában nehéz megmondani, hogy az 1790-es kinevezési hullámot követően mikor, és az államigazgatás melyik szintjéről indulhatott el a nagyváradi káptalan átfogó reformjának kezdeményezése, az azonban valószínűnek tűnik, hogy ennek alapja és mintája a kalocsai főszékesegyházi káptalannak éppen Patachich Ádám érseksége kezdetén végbement átalakítása. Mindkettő fő célkitűzései hasonlóak voltak: a kanonoki stallumok számának növelése, mégpedig az egyházmegyei papság előléptetési igényein túl, kívülről érkező és nem csak az egyházi, de az egyéb tudományos és közművelődési érdemekkel jeleskedő klérus javadalmazására. További szempont volt a kanonokok javadalmazásának

³⁹ *Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum*, Nagyvárad 1896, 157–158.

⁴⁰ Felmerülhet a kérdés, hogy Patachich Ádám kinevezési politikájában és egyáltalán a váradi fiók-Árkádia tervében előképként szerepelhetett-e Vitéz püspök háromszáz évvel korábbi, hasonló szellemű kezdeményezésének történeti emléke. Bármilyen csábító is egy ilyen párhuzam felállítása, a források arra utalnak, hogy a Patachich-féle literátori kör történelmi emlékezetében még alig, vagy egyáltalán nem játszott szerepet a nagy püspökelőd humanista szellemi kisugárzásának, már a 16. század közepétől elenyésző hagyománya. Ennek alátámasztására két helyi forrást is felhozhatunk. Az első, a korábban említett *Analecta poetica* című kéziratot versgyűjtemény első, *Phoenix redivivus, sive Varadiensis Urbis Restauratio* című elégiája (szerzője maga Patachich Ádám vagy olasz könyvtárosa, Giacomo Mariosa lehetett), amely a váradi püspöki palota 1762-es alapkövetételekor hangzott el. Ebben és a váradi literátori kör néhány egyéb megnyilatkozásában Nagyvárad történetével kapcsolatosan rendszerint Szent László alapítását, a tatárjárást, a török fenyegetést és végül a szerzők jelenkorát, Patachich püspökségét említik. Vitéz európai hírű humanista udvarának vagy Janus Pannonius költészetének hagyománya ekkor még nem része a város és a püspökség történeti identitásának: TÓTH SÁNDOR, *Rómából a pannon Árkádiába*, 110–111. Ugyanezt látjuk viszont a kor meghatározó helytörténeti munkájában, Gánóczy Antal 1776-ban napvilágot látott egyházmegyei monográfiájában is, amelynek Vitéz Jánosról szóló fejezetében csupán a püspök egyházkormányzati, politikai, diplomáciai cselekedeteit veszi sorra, a humanista műveltség magyarországi terjesztésében szerzett érdemeit pedig csak érintőlegesen, esztergomi érseki működése kapcsán említi: GÁNOCZY, *Episcopi Varadinenses*, 337–401.

rendezése és főként az uralkodó kinevezési jogának rögzítése, némi teret engedve a püspöki kezdeményezésnek is.⁴¹

A Magyar Királyi Helytartótanács iratanyagában 1800-tól tűnnek fel az első olyan dokumentumok, amelyek a nagyváradi latin szertartású székeskáptalan (a városban ekkor már egy hasonló, görög rítusú testület is működött) átalakítását voltak hivatottak előkészíteni,⁴² azonban csak 1804-től foglalkoznak az irodalmi kanonoki stallumok létrehozásának ügyével.⁴³ E káptalani reform egyik első állomása volt I. Ferenc 1801. évi kanonoki keresztadományozása,⁴⁴ amely Mária Terézia két évtizeddel korábbi, kalocsai keresztadományozásának mintájára történt.⁴⁵ Végül 1808-ban került közreadásra az az uralkodói rendelet, amely a nagyváradi székeskáptalan tíz kanonoki stallumát, a birtokállomány szaporítása nélkül, tizenhatra emelte, azzal a feltétellel, hogy a kanonokok egy részét az irodalmi és tudományos életben jeleskedő papság, elsősorban a Pesten működő Királyi Magyar Tudományegyetem paptanáraitak köréből nevezik ki.⁴⁶ Ennek ellenére, nyilván a napóleoni háborúk, különösen az 1809. évi, Nyugat-Magyarországot is érintő francia hadjárat okozta zavarok miatt az első irodalmi kanonokokat csak 1812-től kezdték kinevezni és az új stallumok betöltése közel egy évtizedet vett igénybe. A nagyváradi székeskáptalanban ezzel, közel négy évszázados hagyományra építkezve, kezdetét vette az intézményesített tudománypártolás kora. Az irodalmi stallumok

⁴¹ KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története*, Kalocsa 2003, II, 224–231.

⁴² MNL-OL MKL Acta generalia (A 39), 1800/5436, 1800/5464, 1800/6412, 1800/8020, 1800/700, 1800/3077, 1800/3965, 1800/9293.

⁴³ MNL-OL MKL Act. gen. (A 39), 1804/166, 1804/2027; 1806/1584, 1806/8415, 1806/10168, 1806/10719, 1806/12248; 1807/9445, 1807/11915; 1808/778, 1808/1733, 3198.

⁴⁴ A kereszt előlapjába foglalt, Szent László vízfakasztását ábrázoló zománckép körirata (FRANCISCI II. ET MARIAE THERESIAE II. PERPETUAE MEMORIAE), amely az adományozó uralkodó és nagy elődje, Mária Terézia királynő nevét is tartalmazza, annak a jele, hogy egy korábban megkezdett folyamat folytatásáról van szó: MNK OL MKL Libri regii (A 57), vol. 70 (1799–1802), fol. 620–621. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_60_0001/?pg=312&bbox=41%2C-1464%2C2342%2C-145 (2024. 07. 12.).

⁴⁵ MNL-OL MKL Libr. reg. (A 57), vol. 51 (1778–1780), fol. 121–122. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_51_0001/?pg=61&bbox=-123%2C-1933%2C3131%2C-67 (2024. 07. 12.).

⁴⁶ Az uralkodói rendelet eredetije: MNL-OL Helytartótanács Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Benigna mandata (C 13), 1808/8196; vö. *Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum*, Nagyvárad 1896, 157–158. A szerzők ez úton is szeretnének köszönetet mondani DR. NÉMETH ISTVÁN főosztályvezetőnek, a MNL-OL munkatársának a káptalani reformra vonatkozó helytartótanács dokumentumokigyűjtéséért.

haszonélvezői a többi kanonokkal megegyező mértékű, pénzben és természetben vett juttatásban részesültek, ugyanakkor mentesültek a rezidencia kötelezettség alól és a káptalan testületi és liturgikus életében is ehhez mérten, csak korlátozottan kellett részt venniük.

Maga az irodalmi kanonikátus nem volt önálló dignitás vagy hivatal. Az irodalmi stallumra jelöltek mesterkanonokként kerültek be a káptalani testületbe és rájuk is vonatkozott a fokozatos előléptetés elve, vagyis egy kanonoki méltóság vagy personátus (főesperesség, illetve olvasó-, éneklő és őrkanonokság) megüresedése esetén azt a rangban következő kanonok örökölte, amelyet uralkodó kinevezés tett hivatalossá. Ugyanakkor az irodalmi stallum birtokosai, akárcsak társaik, eseti vagy általános érvénnyel le is mondhattak e jogukról. Ebben az esetben a rangban utánuk következő kanonok előléptetésével töltötték be a megüresedett címet. A szabályok, tehát elég tág mozgásteret és nagyfokú szabadságot biztosítottak az irodalmi kanonokoknak, ugyanakkor nem akadályozták vagy tiltották azt sem, hogy a stallum birtokosa mégis tevékenyebb részt vállaljon a káptalan életében, sőt – mint a Fraknói Vilmos előtt egy esztendővel kinevezett Rómer Flóris esetében – akár rezidenciát is utalhattak ki számára a püspöki palotával szemben épült 10 kanonoki ház valamelyikében. Az irodalmi kanonokok, akárcsak a többi stallum birtokosai egyenlő arányban részesültek a káptalan birtokjövedelmeiből, amely a birtok bérleti összegeiből befolyó pénz osztalékából és a majorsági birtokon, saját termelésből származó javak (gabona, bor, élelmiszerek, stb.) természetben való juttatásából állt. A kanonokokénál nagyobb jövedelemmel egyedül a dignitással járó, önálló birtokkal is rendelkező nagyprépost és a hagyományosan debreceni plébánosok számára fenntartott kisprieposti cím rendelkezett.

2. FRAKNÓI MINT VÁRADI KANONOK

Az 1878 tavaszán kinevezett Fraknói Vilmos, a nagyváradi irodalmi kanonokok ötödik nemzedékéhez tartozott. Elődje a stallumban Roder Alajos,⁴⁷ teológus, egyetemi tanár volt, aki e címet 1867-ben, a pesti Királyi Magyar Tudományegyetem rektori tisztségével párhuzamosan nyerte el. Korábban e stallumot a bécsi *Augustineum* igazgatóinak előléptetésére tartották fent. Közéjük tartozott Fogarasy Mihály későbbi erdélyi püspök,⁴⁸ Ocskay Antal ud-

⁴⁷ SZINNYEI, *Magyar írók*, XI, 1056–1058.

⁴⁸ Uo., III, 596–601.

vari káplán, az *Augustineum* első magyar igazgatója⁴⁹, későbbi kassai püspök, illetve Jacob Frint, a korábban ugyancsak a *Hofburg* plébánosaként tevékenykedő, későbbi St. Pölten-i főpásztor.⁵⁰ Trefort Ágoston felterjesztésére nyomán Fraknói királyi kinevezése 1878. március 24-én, alig néhány héttel Roder Alajos halála után kelt.⁵¹ Két héttel később, április 8-án, az ekkor még éneklő-kanonoki címet viselő Nogáll János kanonok iktatta be tisztségébe, amelyről, hagyományos módon, Fraknói saját kezű bejegyzése tanúskodik a testület beiktatási jegyzőkönyvében.⁵²

A korabeli sajtó beszámolóiból közelebbi képet kapunk a beiktatás részleteiről, amely a nagyváradi székesegyházban zajlott, összekapcsolva Bémer Pál kanonoknak a közép-szolnoki főesperességbe történt bevezetésével. A szertartáson részt vettek az új kanonok budapesti pályatársai: Bubics Zsigmond, Pauler Gyula, és Szilágyi Sándor, valamint az Esterházy-birtok ügyésze, Rostaházy Kálmán. Ezt követően Lipovniczky István püspök adott díszebédet a püspöki rezidencián.⁵³

Az alig 35 esztendősen kinevezett Fraknói 1924-ben bekövetkezett haláláig, több mint 46 és fél éven át volt a nagyváradi székeskáptalan tagja. Sem fiatal életkora, sem pedig a stallumban töltött hosszú idő nem számít rekordnak az intézmény történetében, de elmondható, hogy Fraknói a testület újkori történetének legfiatalabb és egyben legtovább szolgáló tagjai közé tartozott. Az alábbiakban megpróbáljuk áttekinteni e hosszú kanonikátus néhány fontos vonatkozását, a káptalani levéltár anyagának feltáratlansága miatt elsősorban külső források alapján.

Legelőször Fraknói Vilmos káptalanbeli hivatali előmenetelének ügyét érdemes tisztázni, mivel életrajzi irodalmában ezek az adatok esetenként hiá-

⁴⁹ Uo., IX, 1213–1214.

⁵⁰ CARL WERNER, *Frint, Jacob*, Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig 1878, VIII, 91; *Frint Jakob*, Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Wien 1957, I, 369; EKKART SAUSER, *Frint, Jakob*, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Nordhausen 2003, XXII, 376–378. Az alapítójáról *Frintaneum*nak is nevezett bécsi egyházi elitképző intézményre lásd: KARL HEINZ FRANKL–RUPERT KLIEBER (Hg.), *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum“ in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum*, Wien 2008 (a magyar vonatkozások szemrevételezése Tusor Pétertől: 159–172).

⁵¹ Budapesti Közlöny 12 (1878) 72. sz., 2247.

⁵² *Protocollum Installationis Illustrissimorum et Reverendissimorum Dominorum Canonorum Vener. Capituli Cathedralis Ecclesiae Varadiensis Ab anno 1698*. Kézirat a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség hivatali irattárában (oldalszámolás nélkül).

⁵³ Pesti Napló 29 (1878) 91. sz., 2.

nyoznak, más esetekben pedig hibásan vagy hiányosan szerepelnek. 1879. július 6-án, alig több mint egy évvel kanonoki kinevezése után elnyerte a főpapi jelvények (mellkereszt, gyűrű) viselési jogával járó szekszárdi címzetes apátságot.⁵⁴ Bár hagyományosan a szekszárdi apátságba való beiktatás az esztergomi érsekeket illette, Fraknói beiktatása a nagyváradi székesegyházban ment végbe augusztus 20-án, Szent István ünnepén.⁵⁵ Tizenegy esztendővel később, 1890. július 20-án, a fokozatos előléptetések folytán megkapta a nagyváradi székeskáptalan első, rangban legalacsonyabb dignitását, a közép-szolnoki főesperesi címet, amelybe Winkler József éneklőkanonok iktatta be augusztus 30-án.⁵⁶ Úgy tűnik, hogy ezt követően, egy időre lemondott előléptetési jogáról. A lemondás ténye szerepel a következő, 1892. évi kinevezési iratban, amely nyomán Fraknói mesterkanonok társa, Szakszó Rezső, debreceni plébános rangban megelőzte őt a krasznai főesperességben.⁵⁷ A lemondás minden bizonnyal nem egyszeri alkalomra szólt, mivel a következő évek előléptetéseinél sem szerepelt, és majd csak 1898. november 8-án kapta meg a következő, krasznai főesperesi kinevezését.⁵⁸ A december 12-én sorra kerülő beiktatási szertartása azonban Bunyitay Vince személyén keresztül történt, azon ő maga nem vett részt és a szokásos aláírása sem szerepel a beiktatási jegyzőkönyvben.⁵⁹ Az ezt követő negyed században Fraknói neve soha többet nem merül fel az előléptetések sorában. Mivel ez a káptalan tagjainak alanyi jogai közé tartozott, nyilván ő maga mondhatott le róla, még hozzá végleges érvénnyel. Mindezt azért érdemes áttekinteni, mert a fent vázolt eseménysorból is világosan kiderül, hogy Fraknói, eredetileg, tevékenyebb szerepet szánt magának a nagyváradi káptalan testületi életében. Ez iránt fokozatosan veszítette el érdeklődését a 19. század utolsó évtizedében, valószínűleg sokkal inkább a méltóságviseléssel járó teendőik és személyes jelenlét szükségessége, mint a káptalannal vagy az egyházmegye vezetésével való nézeteltérések miatt, amelyek kezdetei a 20. század első éveire tehetőek.

⁵⁴ Lásd e tanulmány I. jegyzetét.

⁵⁵ Fővárosi Lapok 16 (1879) 188. sz., 905.

⁵⁶ Budapesti Közlöny 24 (1890) 178. sz., 1.

⁵⁷ Budapesti Közlöny 26 (1892) 28. sz., 3.

⁵⁸ Budapesti Közlöny 32 (1898) 170. sz., 1.

⁵⁹ *Protocollum Installationis*, s.n.

3. A KANONOKI JAVADALMAZÁS

Fontosnak tartjuk érinteni Fraknói Vilmos kanonoki javadalmozásának kérdéskörét is, hiszen felnőtt életének legnagyobb részében a váradi stallum jelentette jövedelmeinek és vagyonosodásának legbiztosabb alapját. A korabeli sajtóból kiolvasható, hogy a korszak közvéleményében a legvadabb elképzelések születtek e jövedelem mértékéről, egyes esetekben, akár évi százezer koronás összeget emlegetve.⁶⁰ A nagyváradi székeskáptalan meglehetősen zilált állapotban fennmaradt gazdasági levéltárában csupán egyetlen olyan iratsomót sikerült azonosítani, amely kifejezetten Fraknói személyi birtokjövedelmével foglalkozik. Ez, azonban csak a nagyváradi stallumból és a szentjobbi apátságból származó természetben vett juttatásokra, ezek eladására, és a pénzek megküldésére vonatkozó dokumentumokat tartalmazza.⁶¹

Az ebből származó, évenként változó, átlagosan 3–6 ezer forintnyi tiszta jövedelem azonban Fraknói juttatásainak csak kisebb hányadát képezte. Ezekből az iratokból annyi megállapítható, hogy e bevételek kezelését, legalább is 1895-től 1919-ig a nagyváradi székeskáptalan birtokigazgatósága végezte, erről éves kimutatásokat készített, a bevételeket takarékkönyvekbe helyezte és az elszámolásokat a kért összegekkel Fraknói számára eljuttatta. Ezek az elszámolások 1919 után, úgy a kanonoki, mint a szentjobbi apátsági jövedelmek vonatkozásában elmaradtak, ami arra utal, hogy életének utolsó öt esztendejében az egyházmegyétől elszakadt Fraknói már nem jutott hozzá ezekhez az összegekhez, amelyeket az 1921. évi romániai agrárreform amúgy is jelentősebben megcsappantott.

Ahhoz, hogy teljesebb képet nyerjünk Fraknói Vilmos kanonoki jövedelmeinek valódi mértékéről, külső forrásokhoz kell fordulnunk. 1887-ben egy Szatmáron nyomtatott brossúrában napvilágot látott Magyarország 500 legtöbb adózó nagybirtokosának listája, az általuk befizetett éves adó összegével együtt. Ezen a listán a váradi székeskáptalan 14, egyforma összegben adózó, tehát egyenlő birtokjövedelemmel rendelkező kanonokja, köztük Fraknói Vilmos, a 296–309. helyeket foglalják el 3718 forint 12 krajcár adóbefizetéssel.⁶² A korszakban használt 29%-os birtokjövedelmi adókulccsal számolva egy-egy váradi kanonok tiszta, éves jövedelmét erre az esztendőre nagyjából 13 ezer forintra becsülhetjük. Nem egyértelmű, hogy ebbe beleszámított-e a természet-

⁶⁰ *A nagyváradi káptalan vagyonának felülvizsgálása*, Nagyváradi Napló 16 (1913) 251. sz., 2.

⁶¹ ANR-Bihar, ACERC Acta Fiscalia, 245. cs., s.n.

⁶² LŐRINTEI ISTVÁN, *Magyarország legtöbb adót fizető nagybirtokosai*, Szatmár 1887, 7.

ben vett javak eladásából származó jövedelem, azonban a 14 kanonok egyforma összegű befizetéséből megállapítható, hogy a számítás kizárólag a kanonoki birtokjövedelemre vonatkozik. Ezzel a bevétellel Fraknói és kanonoktársai Magyarország 300 legjelentősebb javadalmainak egyikét bírták, kevesebbet, mint az ország legtöbb katolikus püspöke, de többet, mint, a váradi kivételével, bármely görög-katolikus püspök, vagy más egyházmegyék kanonokjai. Három évvel később, 1890 szeptemberében a központi sajtó tette közzé Bihar megye viriliseinek jegyzékét, amelyben a káptalan 14 egyforma jövedelmű tagja 4872 ft. 54 kr. befizetéssel szerepel. Ez nagyjából 17 000 forintos jövedelemnek felel meg. Ezzel, Várad két püspöke (Schlauch Lőrinc, Pável Mihály), néhány arisztokrata (Almásy Kálmán, Zichy Ferenc, Tisza Kálmán, Stubenberg József, Korniss Károly) és a megye két zsidó nagybirtokosa (Schwartz Ábrahám és Stern Zsigmond) után, övek a vármegye legnagyobb összegű birtokjavadalma.⁶³ Hasonló helyzetet tapasztalunk Bihar vármegye virilistáinak 1898. évi jegyzékében, ezúttal 6856 ft. 48 kr., azaz nagyjából 22 000 forintnak megfelelő éves jövedelemmel.⁶⁴ Két esztendővel később az adóbefizetés mértéke 534,5 ft.-ra csökkent, ami a korábbihoz mérten szerényebb 18 500 forintos bevételt feltételez.⁶⁵

A századfordulót követő időszakból sajnos nem sikerült hozzáférhető adójegyzékekhez jutnunk, azonban egy beszédes adatot találtunk az első világháborút megelőző esztendőkből. 1912 őszén kisebb sajtóbotrány kerekedett Nagyváradon abból, hogy az 1909. évi adóreform következtében, amikor is a birtokadót felváltotta a személyi jövedelemadó, az adózás helye pedig a birtok földrajzi helyéről áttevődött a birtokos személy lakóhelyére, a váradi püspök és a kanonokok egy csapásra nagyváradi adózó polgárok és egyben virilisek lettek. Ezzel alanyi jogon tagjaivá válhattak a városi tanácsnak, aránytalanul nagy súlyt biztosítva a katolikus egyháznak ebben a testületben. A botrány végül azzal zárult, hogy a váradi püspök és a káptalan tagjai lemondtak a virilis státussal járó jogaik gyakorlásáról, a sajtóvita hevében azonban napvilágot látott néhány becslés a káptalan jövedelmeiről. E szerint egy kanonok jövedelme 20 ezer korona készpénzben, és további 10 ezer korona természetben vett jut-

⁶³ *Bihar megye első virilisei*, Pesti Hírlap 12 (1890) 249. sz., 11.

⁶⁴ *Bihar megye nábobjai*, Hazánk 5 (1898) 204. sz., 4.

⁶⁵ *Bihar megye virilisei*, Nagyváradai Napló 3 (1900) 33. sz., 3.

tatásból állt.⁶⁶ Ez összesen 30 ezer (ft. értéken 15 000) korona éves jövedelmet jelent, ami minden esetre mértékletes, a valósághoz közeli becslésnek tűnik.

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy kanonoki pályafutása során Fraknói Vilmos átlagosan évi 15–20 ezer ft. (30–40 ezer korona) jövedelemhez juthatott, azonban az 1919-es impériumváltást követően ezek a bevételek elapadtak. A teljes kanonoki pályafutására levetítve, laza becsléssel élve, nagyjából 700–800 ezer forint (1,4–1,6 millió korona) javadalomhoz jutott.

4. A VÁRADON TÖLTÖTT IDŐ

Az irodalmi kanonokokra vonatkozó, viszonylag laza szabályok és követelményrendszer különböző életstratégiák kialakítására adott lehetőséget e stálumok viselőinek. A fiatal, számos fővárosi hivatallal és elfoglaltsággal megterhelt Fraknói értelemszerűen élt a rezidenciakötelezettség alóli felmentés lehetőségével, a káptalan testületi életében pedig kezdetektől mértékkel, később egyre csökkenő lelkesedéssel vett részt. Ebben az összefüggésben érdekesnek tűnhet megvizsgálni, hogy kanonoki pályája során milyen gyakorisággal és mennyi időt töltött Nagyváradon. Ennek feltérképezéséhez elsősorban az országos sajtót használtuk, amely gyakran beszámolt Fraknói kisebb-nagyobb utazásairól, életének apróbb vagy nagyobb eseményeiről. Ezt további, helyi forrásokkal igyekeztünk kiegészíteni.

Kutatásaink során Fraknói Vilmosnak több mint félszáz nagyváradai tartózkodását sikerült dokumentálni, amely nyilván kevesebb váradai utazásainak valós számánál, ez az adathalmaz azonban lehetőséget ad néhány fontos következtetés levonására. Mindenekelőtt érdekes megállapítani, hogy az 53 dokumentált nagyváradai útjából alig 9 esik 1900 utánra, vagyis váradai káptalanjának teljes második felére. Ez minden bizonnyal elmarad helyi tartózkodásainak valóságos számától, amiben szerepet játszhat, hogy a 19. század végére a napi sajtó gyakorlatából elkezdett kikopni annak divatja, hogy a kisebb-nagyobb országos notabilitások helyváltoztatásairól nagy szorgalommal tudósítsák olvasóközönségüket. Ennek ellenére a számarányok beszédesen illusztrálják Fraknói lassú, de biztos eltávolodását a nagyváradai egyházmegyétől

⁶⁶ *A káptalan helyet akar foglalni Nagyvárad törvényhatóságában*, Nagyváradai Napló 15 (1912) 240. sz., 3.

és székeskáptalanától. Az 53 adatolt váradi tartózkodásból nyolc esetben nem tudjuk megállapítani a leutazás okát.⁶⁷

A fennmaradó adatok viszonylag jól kirajzolják Fraknói Váradon töltött idejének gyakoriságát és azok okait. Mindenekelőtt Nagyváradhoz kötődnek egyházi karrierjének legfontosabb eseményei: hosszabb ideig tartózkodik Nagyváradon a beiktatása alkalmával,⁶⁸ de itt kerül sor a szekszárdi apátságba⁶⁹, a középszolnoki főesperességbe,⁷⁰ illetve a szentjobbi apátságba történt beiktatására is⁷¹. Egy ilyen eseményhez kapcsolódik az utolsó, általunk fellelt váradi útja is: 1915 július 24-én, csendes elvonultságban, itt tartotta meg aranymiséjét.⁷² Látogatásai gyakorta kapcsolódnak főpásztorainak és kanonoktársainak életeseményeihez: 1885 augusztusában jelen volt Lipovniczky István püspök temetésén,⁷³ majd a következő év júliusában Ipolyi Arnold püspök beiktatásán,⁷⁴ két hónappal később meglátogatta őt Gregorio Palmieri vatikáni levéltáros társaságában,⁷⁵ majd pedig a tragikus hirtelenséggel elhunyt püspök temetésén vett részt.⁷⁶ Jelen volt Rómer Flóris temetésén (1889. március 21.),⁷⁷ a Schlauch Lőrinc püspök bíboroskreációja alkalmából rendezett ünnepségen (1893. június 15.),⁷⁸ továbbá Vinkler József olvasókanonok és Schlauch bíboros aranymiséjén⁷⁹ és temetésén (1902. június 14.),⁸⁰ majd

⁶⁷ OSzKK Levelestár, Fraknói Vilmos levele Rómer Flórishoz. 1878. május 29.; Nemzet 2. évf., 176. sz. (1883. június 28.); Fővárosi Lapok 22 (1885) 152. sz., 981; Budapesti Hírlap 3 (1886) 177. sz., 6; LAKATOS-BALLA ATTILA, *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon*, Miscellanea Historica Varadinensia III, Nagyvárad 2012, 95; Fővárosi Lapok 25 (1888) 311. sz., 2284; Szabadság 30 (1903) 146. sz., 7; Nagyvárad Napló 6 (1903) 154. sz., 4.

⁶⁸ OSzKK Levelestár, Fraknói Vilmos levele Rómer Flórishoz. 1878. április 2.

⁶⁹ Fővárosi Lapok 16 (1879) 188. sz., 905; Katholikus Hetilap 35 (1879) 31. sz., 248; A Hon 17 (1879) 201., sz. 2.

⁷⁰ Fővárosi Lapok 27 (1890) 240. sz., 1764.

⁷¹ A Szentjobbi Plébánia Historia Domusa, 43.

⁷² Budapesti Hírlap 35 (1915) 204. sz., 12.

⁷³ Fővárosi Lapok 22 (1885) 193. sz., 1243.

⁷⁴ Budapesti Hírlap 8 (1886) 181. sz., 6; Pesti Hírlap 8 (1886) 190. sz., 5.

⁷⁵ LAKATOS-BALLA, *Ipolyi Arnold*, 22.

⁷⁶ Pesti Hírlap 8 (1886) 349. sz., 7.

⁷⁷ Budapesti Hírlap 9 (1889) 80. sz., 5; Fővárosi Lapok 26 (1889) 78. sz., 573.

⁷⁸ Fővárosi Lapok 30 (1893) 163. sz., 1297.

⁷⁹ Budapesti Hírlap 14 (1894) 112. sz., 4; Kolozsvár 11 (1897) 99. sz., 2.

⁸⁰ Budapest 26 (1902) 189. sz., 3; Miskolczi Napló 2 (1902) 161. sz., 3–4; Magyar Nemzet 21 (1902) 167. sz., 2.

utódja, Szimrecsányi Pál püspök beiktatásán (1903. október 8.)⁸¹ és temetésén, 1908. augusztus 14-én.⁸²

Alkalmanként egyéb hivatalos teendőik vezették Fraknóit Nagyváradra: néhány alkalommal részt vett, például, a Rómer Flóris által újjászervezett Biharmegyei Régészeti és Történeti Egylet gyűlésein, kiállításain és egyéb rendezvényein.⁸³ 1887 és 1890 között végrendeleti végrehajtói minőségében, Ipolyi Arnold hagyatéki tárgyalásai alkalmával tartózkodott Nagyváradon,⁸⁴ 1890 szeptemberében ott volt a Ferenc Józsefet, a nagyváradai püspöki palotában fogadók papi delegációjában,⁸⁵ 1892. június 27-én pedig részt vett Szent László király szentté avatásának 700. és Nagyvárad felszabadításának 300. évfordulóján,⁸⁶ amely alkalomra a város megbízásából kiadványt is készített. Sajátos látogatási alkalmakat jelentettek a nagy egyházi ünnepek: a Karácsony, a Húsvét, illetve a Nagyboldogasszony és Szent István király ünnepéből álló augusztus közepi ünnepkör. Rómer Flóris 1889-ben bekövetkezett haláláig, szinte minden karácsonyi és húsvéti ünnepet Nagyváradon töltött.⁸⁷

Augusztusi tartózkodásai szórványosabbak és 1885 után szinte teljesen elmaradnak,⁸⁸ ami arra utal, hogy a káptalani széktemplom búcsúünnepén való részvételnél talán fontosabb szempont volt az általa rendkívül nagyra becsült Lipovniczky István püspök névnapjáról való megemlékezés. Nagyváradon élő atyai és személyes jóbarátai, Ipolyi Arnold, majd Rómer Flóris halála, majd Bubics Zsigmond kassai püspöki székbe való távozása után váradai látogatásai

⁸¹ Budapesti Hírlap 23 (1903) 277. sz., 6; Budapesti Napló 8 (1908) 276. sz., 6.

⁸² Szeged és Vidéke 7 (1908) 184. sz., 2.

⁸³ Vasárnapi Újság 35 (1878) 16. sz., 256; 35 (1878) 17. sz., 272; Ellenőr 10 (1878) 256. sz., 3; Magyar Hírlap 6 (1896) 178. sz., 9; *A Biharvármegyei és Nagyváradai Régészeti és Történelmi Egylet 1901/1902-iki Évkönyve*, szerk. NÉMETHY GYULA, Nagyvárad 1902, 59, 65; Budapesti Hírlap 21 (1901) 259. sz., 7; Szabadság 28 (1901) 217. sz., 6; Nagyváradai Napló 2 (1899) 118. sz., 3.

⁸⁴ Fővárosi Lapok 21 (1887) 267. sz., 1970; LAKATOS-BALLA, *Ipolyi Arnold*, 99. 164–143.

⁸⁵ Ellenzék 11 (1890) 207. sz., 1.

⁸⁶ Budapest 16 (1892) 175. sz., 7.

⁸⁷ A Hon 17 (1879) 3. sz., 2; Fővárosi Lapok 16 (1879) 83. sz., 404; Fővárosi Lapok 17 (1880) 3. sz., 14; Fővárosi Lapok 17 (1880) 70. sz., 345; Pesti Hírlap 2 (1880) 353. sz., 5; Fővárosi Lapok 18 (1881) 87. sz., 478; Pesti Hírlap 5 (1883) 83. sz., 5; Ellenőr 13 (1881) 640. sz., 3; OSzKK Levelestár, Fraknói Vilmos levele Rómer Flórishoz, 1882. december 16; Nemzet 2 (1883) 231. sz., 3; Pesti Hírlap 6 (1884) 1. sz., 4; Pesti Napló 34 (1883) 84. sz., 2; Nemzet 7 (1888) 2009. sz., 10; Budapesti Hírlap 9 (1889) 112. sz., 5; Budapesti Hírlap 9 (1889) 354. sz., 5; Nemzet 9 (1890) 2735. sz., 2; Pesti Napló 45 (1896) 226. sz., 2; Pesti Napló 48 (1897) 98. sz., 4; Kolozsvár 11 (1897) 99. sz., 2.

⁸⁸ Fővárosi Lapok 21 (188) 187. sz., 1212; Pesti Napló 45 (1896) 226. sz., 2.

egyre ritkultak és főként hivatalos jellegűek voltak, 1900 után pedig bihari tartózkodásai inkább Szentjobbon, mint Nagyváradon adatolhatók.

A kanonoki székhelyén történő látogatások időtartamára csak kevés esetben találtunk tájékoztatást. Ezek néhány naptól egy-két hetes időszakokig terjedtek. Alig sikerült információkat találnunk Fraknói Vilmos nagyváradai szálláshelyeiről. A Rómer Flóris-sal folytatott levelezéséből tudjuk, hogy beiktatása alkalmával hosszabb időt, néhány hetet töltött Lipovniczky István püspök vendégeként a nagyváradai püspöki palota nyugalmában, mialatt Vitéz János életrajzán dolgozott.⁸⁹ Ilyen alkalmak még megisméltélődhetnek Lipovniczky, majd Ipolyi Arnold rövid püspöksége idején, de általában véve nincs adatunk arra, hogy általános gyakorlat lett volna a rezidencia nélküli kanonokok vendéglátása a püspöki lakhelyen. Ugyancsak a fent említett levelezés egyes utalásából következtethetünk arra, hogy 1889-ben bekövetkezett haláláig, többnyire Rómer Flóris otthonában vendégeskedhetett a Kanonokson.⁹⁰

5. A VÁRADDAL KAPCSOLATOS TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉG

Fraknói Vilmos szívélyes, ám fokozódóan távolságtartó viszonya a nagyváradai egyházmegyével és székeskáptalanával tetten érhető tudományos munkásságában is. Közel félszáz esztendő kanonikátusa során alig néhány, alkalmoszerű írásának és előadásának témája kapcsolódik Nagyváradhoz és a váradai egyházmegyéhez. Éppen ritkaságuk okán érdemes ezeket is számba venni. A legelső ilyen kiadvány éppen a kanonoki kinevezéséhez és beiktatásához kötődik: 1878-ban, ennek emlékére és Lipovniczky István püspöknek ajánlva, díszes kiadásban sajtó alá rendezte Vitéz János eredeti, latin nyelvű politikai beszédeit és Aeneas Sylvius Piccolomini hozzá intézett leveleit.⁹¹

Ugyanezen év Húsvétjára, az egy esztendővel korábban nagyváradai stálumhoz jutott és ezért a városban letelepedett Rómer Flóris nagyszabású, országos történelmi és régészeti kiállítást szervezett a vármegyeháza díszter-

⁸⁹ Lásd a 68. jegyzetet.

⁹⁰ Bár a nagyváradai kanonok 18–19. századi rezidenciáinak azonosítása érdekes, ám még gazdára váró feladat, Rómer esetében, éppen az általa, József főherceg váradai látogatásának emlékére állított és máig létező emléktábla alapján tudjuk, hogy a Kanonoksonnak a préposti ház felől számított hetedik (ma 19-es számú) rezidenciája fölött rendelkezett.

⁹¹ FRAKNÓI, *Zrednai Vitéz János nagyváradai püspök politikai beszédei* (Fraknói-bibl., 169. sz.).

mében. Ehhez megnyerte számos barátját és pályatársát, köztük Fraknóit is, akinek a közbenjárására sikerült lehozni Nagyváradra a nem sokkal korábban, Isztambulból hazakerült Corvinákat. Ezeket a Nemzeti Múzeum megbízásából Czobor Béla hozta el és mutatta be a kiállításon, de az eseményen, sok más, országos hírű történettudós mellett maga Fraknói is részt vett és előadást tartott Zrednai Vitéz Jánosról.⁹² Nincs tudomásunk arról, hogy az itt elhangzott értekezése nyomtatásban is megjelent volna, bár Fraknói és Rómer tervezték ezt.⁹³ Az egy esztendővel később, 1879-ben, Budapesten megjelent Vitéz János életrajza nem sorolható a nagyváradi kötődésű munkái közé, azonban ez az egyetlen könyve, amelyről tudjuk, hogy megírásán nagyváradi tartózkodása során is dolgozott a püspöki palota vendégeként. Ugyancsak Vitéz püspökhöz kapcsolódva, két évvel később, a *Magyar Könyvszemlé*ben publikált a humanista püspök Váradon másolt Tertullianus-kódexéről.⁹⁴

1892-ben, Nagyvárad török foglалás alóli felszabadításának 200. évfordulójára készülve a város felkérte két népszerű történetíróját, Fraknói Vilmost és Bunyitay Vincét, hogy írja meg a város felszabadításának történetét. Idő és talán közös szándék hiányában ebből az együttműködésből semmi sem valósult meg, de erre az alkalomra mindkét szerző közreadott egy-egy önálló tanulmányt: Bunyitay a város török hódoltságának történetéről,⁹⁵ míg Fraknói XII. Ince pápa szerepéről értekezett Várad 1692-es felszabadításában. Ez utóbbit saját költségén, Rómában nyomtatta ki.⁹⁶

A szentjobbi javadalmas apátság élére történt kinevezését követően, amelynek jövedelmei nagymértékben mozdították előre Fraknói római intézetalapítási terveit, megírta és két változatban is megjelentette az apátság középkori és kora újkori történetét is érintő tanulmányát Szent István karereklyéjéről.⁹⁷ Ugyancsak a század első éveiben, Antonio Possevino, jezsuita szerzetes magyarországi és erdélyi követjárásáról szóló jelentésének feldolgozása kapcsán,

⁹² BALLA TÜNDE–LAKATOS ÁTTILA, „Biharmegye kultúrbiatását férfiasan emeljük...”. *Rómer Flóris nagyváradi évei*, Nagyvárad 2015, 45–53; Ellenőr 10 (1878) 186. sz., 2.

⁹³ OSzKK Levelestár, Fraknói Vilmos levele Rómer Flórishoz. 1878. április 29.

⁹⁴ FRAKNÓI, *Váradon írt Vitéz-codex (Fraknói-bibl., 211. sz.)*.

⁹⁵ BUNYITAY VINCE, *Nagyvárad a török-foglalás korában*, Nagyvárad 1892.

⁹⁶ FRAKNÓI, *Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Ince pápa (Fraknói-bibl., 349. sz.)*. Lásd 2024-es centenáriumi emlékévi újrakiadását is. (Vö. e kötet végén, *Könyvészet/F*).

⁹⁷ FRAKNÓI, *A szent jobb (Fraknói-bibl., 397. sz.)*; FRAKNÓI, *A szent jobb (Fraknói-bibl., 398. sz.)*.

ennek nagyváradi részeit külön közölte a helyi sajtóban és a nagyváradi régészeti és történelmi egylet évkönyvében.⁹⁸

Fraknói nagyváradi vonatkozású bibliográfiájának egyik utolsó, kései epizódja egy 1907-ben megjelent kiadvány, amely, látszólag minden összefüggés nélkül, a történetíró egy ifjúkori témáját veszi elő: Martinovics Ignác *Francia katekézise* egy kis kiadványban, a nagyváradi nyomdász és mecénás Sonnenfeld Adolf gondozásában jelent meg.⁹⁹ A László király páholy és a nagyváradi szabadkőműves mozgalom félig-meddig hivatalos könyvkiadójaként működő Sonnenfeld¹⁰⁰ valószínűleg Fraknói megkérdezése nélkül, a szöveg és szerzőjének, Martinovicsnak szabadkőműves kapcsolódásai okán jelentette meg ezt a kis brossúrát.

6. FRAKNÓI MŰVÉSZETPÁRTOLÓ TEVÉKENYSÉGE

Végül érdemes egy pillantást vetni Fraknói Vilmos művészetpártolói tevékenységének azokra az elemeire, amelyek Nagyváradhoz, illetve a váradi egyházmegyéhez kötődnek és a mai napig gazdagítják épített és művészeti örökségünket.

A váradi székesegyház fennállásának évszázados jubileumához közeledve, az 1870-es évek második felében felmerült a püspöki széktemplom felújításának gondolata, a 18. században félbe maradt díszítési programja befejezésével, valamint a barokk püspöki palota ugyancsak félbe maradt, reprezentatív emeleti nagytermének kifestésével együtt. A székesegyház és a püspöki ebédlő ikonográfiai programjának kidolgozása egyike volt Rómer Flóris első nagyváradi megbízatásainak, amelynek kivitelezésével Lipovniczky püspök (ugyancsak Rómer ajánlására) id. Storno Ferencet bízta meg. Fraknói Vilmosnak Rómer Flórisal folytatott magánlevelezéséből kiderül, hogy Fraknói tevékenyen segítette idősebb kanonoktársa munkáját: ötletekkel és tanácsokkal látta el az ábrázolások ikonográfiájának kialakításában és a díszterem portréinak kiválasztásában, de úgy tűnik, hogy ugyancsak ő bonyolította le a székesegyház szen-

⁹⁸ FRAKNÓI, *Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban* (Fraknói-bibl., 401. sz.); FRAKNÓI, *Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban* (Fraknói-bibl., 411. sz.).

⁹⁹ Martinovics Ignác: *Francia Catechesis*, FRAKNÓI VILMOS közlése után (Fraknói-bibl., 432. sz.).

¹⁰⁰ BOKA LÁSZLÓ, *Nyomdásztörténeti körkép Nagyváradon a 20. század első felében*, Tipográfia régtől fogva. A nagyváradi nyomdászat 450 éves története (szerk. Boka László–Emődi András), Budapest 2016, 107–158. 136–138.

télyében ekkor elhelyezett, Kratzmann Ede üvegfestő által készített és Szent Lászlót, valamint Szent Erzsébetet ábrázoló monumentális üvegfestmények beszerzését is.¹⁰¹

Ipolyi Arnold végrendeleti végrehajtójaként, 1888-ban, saját költségén, Fraknói Vilmos készítette el a két évvel korábban elhunyt, tudós főpásztor neoreneszánsz stílusú, márvány foglalatú, aranyozott bronz síremlékét. Kivitelezésével a Münchent és Rómát is megjárt, ekkor még kevésbé ismert, ám később az Operaház és az Országház homlokzatán, illetve a Millenniumi Emlékművön végzett munkái okán országos hírűvé emelkedett Kiss György (1852–1919) szobrászművészt bízta meg.¹⁰²

Nagyvárad egykori ideiglenes székesegyházát, a város főterén álló, barokk Szent László-plébániatemplomot, a kegyúri jogokat gyakorló székeskáptalan 1908-ban, saját költségén felújította. Ez alkalommal Fraknói Vilmos költségén és megrendelésére készült a templom ma is látható három, kazeinfestésű mennyezetképe (*Szent Cecília, Szent László templomot épít, Szent László vízfakasztása*), amelyeket a Lotz Károly nyomdokain haladó Thúry Gyula (1866–1932) jegyzett.¹⁰³ Két évvel később ugyancsak vele készítette el a szentjobbii plébániatemplom szentélyének, hasonló technikával készült, Szent László mennyezetképét is, amely az apátság alapítását jelenítette meg.¹⁰⁴ De nem csak ezek voltak Fraknói megrendelése a magyar történelmi realista festőiskola második, kis nemzedékéhez tartozó művésztől. Még 1897-ben ugyancsak ő készítette el Fraknói Vilmos egyik portréját is,¹⁰⁵ két további tájképe pedig, amely Szentjobb falut, illetve Arbe (horvátul Rab) szigetét ábrázolja, és szerepelt a Múcsarnok 1901. évi téli kiállításán, ugyancsak Fraknói megrendelésére festette.¹⁰⁶

Fraknói Vilmos utolsó műpártoló gesztusa Nagyváradon, a püspöki székesegyház főbejárata mellett található Szent Kereszt kápolna falán felállított, monumentális, majolika Szent László-dombormű volt, amelyet az idős kanonok a

¹⁰¹ OSzKK Levelestár, Fraknói Vilmos levele Rómer Flórishoz. 1879. szeptember 19; december 9; december 12; december 15, valamint egy ismeretlen és egy bizonytalan keltezésű levél az iratcsomó 101. és 105. lapján.

¹⁰² *Ipolyi Arnold síremléke*, Vasárnapi Újság 35 (1888) 53. sz., 885; LAKATOS-BALLA, *Ipolyi Arnold*, 126–127.

¹⁰³ Budapesti Hírlap 28 (1908) 263. sz., 13; NÉMETHY GYULA, *Túry Gyula nagyváradai falképei*, Vasárnapi Újság 56 (1909) 4. sz., 69.

¹⁰⁴ Pesti Hírlap 32 (1910) 225. sz., 35.

¹⁰⁵ *A Múcsarnokból. IV. Közlemény*, Vasárnapi Újság 44 (1897) 22. sz., 348–350.

¹⁰⁶ DIVALD KORNÉL, *A Múcsarnok téli kiállítása III.* Magyar Szemle 12 (1901) 50. sz., 598–599.

pécsi Zsolnay-gyártól rendelt. A nagyméretű, magas relief technikával készült plasztika méretei és a felhasznált anyag mennyisége folytán a korban kisebb technikai bravúrnak számított. Ekkoriban ez volt a gyár egyik legnagyobb méretű terméke, amelyet az egyedinek számító, beépített, rejtett világítása a 20. századi magyar iparművészet egyik izgalmas, modern szemléletű emlékévé tett.¹⁰⁷ Bár úgy tűnik, hogy csak 1915 őszén állították fel, adományozása összefüggésben lehetett Fraknóinak az év nyarán, Nagyváradon megünnepelt, 50. papi évfordulójával.

7. UTÓÉLET

A Fraknói Vilmos életpályájával foglalkozó irodalom a legritkább esetben foglalkozott egyházi tisztségeinek, ezen belül a váradi irodalmi kanonikátus és a szentjobbi apátság utóéletével, ezért lezárásként érdemesnek tartjuk ezt is röviden összefoglalni. Minden korabeli híresztelés ellenére, kutatásaink során nem akadtunk nyomára annak, hogy Fraknói e két egyházi méltóság bármelyikéről, még életében *jogérvénytel* lemondott volna. Mindkettő az ő, 1924. november 20-án bekövetkezett halálával került végül üresedésbe. A román impériumváltást követő idők kényes politikai légkörében szinte azonnal megindult nyomásgyakorlás a romániai művelődési kormányzat részéről, amely saját bizalmi embere, Pop József, minisztériumi osztálytanácsos kinevezésével szerette volna megerősíteni befolyását a nagyváradi egyházmegye vezetésében.

A máramarosi származású, görög-katolikus vallású Pop (Pap) József (1886–1960) 18 esztendősen váltott rítust és az egri főegyházmegyében tanult teológiát, majd 1919-ig Szmrecsányi Lajos egri érsek aulájában futott be bizalmi karriert. Magyarország román megszállása idején azonban visszatért Máramarosba, ahol politikai pályára lépett és nem sokkal később parlamenti képviselő, majd 1921-től a román művelődési kormányzat vallási ügyekkel foglalkozó osztálytanácsosa lett. Mivel állami közbenjárásra már ekkor inkadrálták a nagyváradi egyházmegyébe, a püspökség ideiglenes vezetése okkal látta személyében a román impérium trójai falovát.¹⁰⁸ Az államhatalommal való párbeszédet és

¹⁰⁷ *A Zsolnay gyár legújabb művészeti alkotása*, Pécsi Újlap 9 (1915) 241. sz., 2; Dunántúl 5 (1915) 242. sz., 5; Kecskeméti Napló 4 (1915) 243. sz., 3; Budapesti Hírlap 35 (1915) 286. sz., 12.

¹⁰⁸ A Pop Józseffel szembeni bizalmatlanság később nem bizonyult alaptalannak. Megválasztott káptalani helynökként és helyettes ordináriusként, valamint a békepapi mozgalom egyik legnagyobb támogatójaként 1952 és 1957 között a nevéhez fűződött az nagyváradi egyházmegye

egyezséget kereső Bjelik Imre apostoli adminisztrátor végül salamoni döntést hozott: az egyházmegye romániai részén birtokos szentjobbi apátság élére 1925 februárjában kinevezte Pop Józsefet. Ugyanakkor, Fraknói megüresedett irodalmi stallumára, arra hivatkozva, hogy az ennek ellátására rendelt birtokok Magyarország területén vannak és Pop József amúgy sem teljesíti az irodalmi kanonikátus odaítélésének hagyományos feltételeit, ugyanazon év áprilisában Ernst Sándort, a Központi Papnevelő Intézet rektorát nevezte ki.¹⁰⁹

Pop József 1960-ban bekövetkezett halála után legközelebb már csak 1982-ben kerül apát a szentjobbi apátság élére Tempfli József, váradoslasi plébános, későbbi nagyváradai püspök személyében.¹¹⁰ A több keresztény konzervatív politikai pártot is alapító és vezető, közéleti irányultságú Ernst Sándor kinevezését Nagyváradon nem fogadták osztatlan örömmel, mivel személyében nem látták Fraknói Vilmos méltó utódját. Az 1929-es konkordátum után őt az egyházmegye magyarországi részébe inkardinálták és 1938-ban bekövetkezett haláláig töltötte be a kanonoki méltóságot.

* * *

Írásunk végén, függelékként szükségesnek éreztünk teljes terjedelmében közölni egy fontos, nagyváradai vonatkozású dokumentumot. A váradi székeskáptalan ma már állami kezelésben lévő levéltárának hiteleshelyi állománya önálló iratként őrzi Fraknói Vilmos 1891 szeptemberében kelt végrendeletét.¹¹¹ Maga a fennmaradási hely is különös, hiszen a káptalani levéltár *Regnicolaria* állománya a testület középkori és újkori, hiteleshelyi működésének jóval korábbi dokumentumait tartalmazza. A végrendelet szövegét Fraknói 49. életévében, tátrafüredi villájában írta, majd a záradék tanúsága szerint, néhány nappal később, szeptember 26-27-én, a káptalan négy tagjának hitelesítési záradékával ellátva, Nagyváradon, személyesen bízta a kedvezményezett egyházi testület gondjaira. Nem tudni, hogy ebben az időben Fraknói miért láthatta szükségesnek egy végrendelet megfogalmazását. Lehettek rá konkrét, szemé-

20. századi történetének egyik legsötétebb korszaka: JAKUBINYI GYÖRGY, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, Gyulafehérvár 2004, 89; TEMPFLI JÓZSEF, *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora (1892–1966)*, Budapest 2002, 1135.

¹⁰⁹ Ernst Sándor doktor nem lett Szentjobbi apát, Nagyvárad Napló 28 (1925) 27. sz., 6; Kinevezték a szentjobbi apátot, Erdélyi Hírlap 9 (1925) 2074. sz., 7.

¹¹⁰ CSILLIK JÓZSEF, *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története* (Partiumi Füzetek 16), Nagyvárad 2001, 38.

¹¹¹ ANR-Bihar, ACERC Regnicolaria, 87. cs., s.n.

lyes okai is, de a korszak egyházi társadalmában, legkésőbb az 50. esztendő betöltése körül, szokás volt végrendeletet foglalmazni.

Maga a szöveg több szempontból is figyelemre méltó. Bevezetésében megfogalmazza Fraknói életének és történetírói pályájának célját:

„Azt, amivel halálom után rendelkezem, annak az eszmének a szolgálatára ajánlom, amelynek egész életemet szenteltem volt: a magyarországi katolikus egyház története földerítésének. Ennek szolgálva nemcsak a „*patriam illustrare*” kötelességének teszünk eleget, hanem az egyházi és nemzeti közszellem helyes irányítására is befolyást gyakorolunk.”

A szöveg egyúttal érdekes adalékul szolgál Fraknói Vilmos nagyszabású művelődéspártoló tervei kialakulásának történetéhez is. A végrendelet értelmében, szinte teljes vagyonát egy, a nagyváradai székeskáptalan gondozására bízott alapba tervezte elhelyezni, amelyből az egymázmegye püspöke által ki-nevezett, szakmai bizottság, saját belátása szerint, támogathatott volna szakmai képzéseket, levéltári kutatásokat vagy könyvkiadást. Minden jel szerint ez volt Fraknói későbbi, nagyszabású intézetalapítási terveinek egyik első csírája. Érdekes módon, ebben az időben, már jóval bizalmas barátai, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Bubics Zsigmond halála, illetve Váradról való eltávozása után, a székeskáptalan iránti bizalma még töretlen, hiszen vagyonát az Akadémia kizárásával, és minden külső ellenőrzés nélkül a kanonoki testületre bízta, egyedül az egyházmegye püspökének engedve befolyást az alapítvány kezelése felett. Ez mindenesetre azt mutatja, hogy eltávolodása egyházmegyéjétől és annak kanonoki testületétől ennél később kezdődhetett.

DOKUMENTUM

Alsó-Tátrafüred, 1891. szeptember 13.

Fraknói Vilmos végrendelete

(ANR-Bihar ACERC, Regnicolaria, 87. cs., s.n.)

Végrendeletem

Mély hálával eltelve Isten iránt azon kegyekért, melyekkel széthalmazott, és bízva az Ő végtelen irgalmasságában, nyugodtan nézek életem vége elé.

Ajánlom magamat kar és paptársaim imáiba, barátaim és jóakaróim szíves emlékébe.

Lelkem üdvösségéért a váradi káptalanban mondandó votiv-misékre egyezer forintot hagyományozok.

Temetésem lehetőleg egyszerű legyen. Fakoporsóban temessenek el.

Örök nyugalmam helyéül a váradi székesegyház sírboltját kérem; boldogult emlékü mesterem, főpapom, barátom, Ipolyi Arnold püspök mellett; síremlékével szemben hasonlót kérek magamnak állítani.

Azt, amivel halálom után rendelkezem, annak az eszmének a szolgálatára ajánlom, amelynek egész életemet szenteltem volt: a magyarországi katolikus egyház története földérintésének.

Ennek szolgálva nemcsak a „patriam illustrare” kötelességének tesziünk eleget, hanem az egyházi és nemzeti közszellem helyes irányítására is befolyást gyakorolunk.

Egész tiszta hagyatékom alapot képezzen, melynek jövedelme a magyar egyház történelem művelésére fordítassék.

Nehogy csekély hagyatékom szétforgácsoltassék, ellenállok azon vágyamnak is, hogy kegyeletemet és hálámat a M.T. Akadémia iránt végrendeleti hagyománnyal fejezzem ki. Az általam létesítendő alap rendeltetése különben is azonos az Akadémia föladatainak egyikével.

A nevezett alap pénzügyi kezelésére a váradi tisztelendő székeskáptalant kérem föl.

Az alap felhasználása iránt az intézkedés egy öt tagból álló bizottságra ruháztassék, mely az egyháztörténelem és egyházi jog papi s világi művelőinek soraiából a váradi latin szertartású püspök által alakíttassék meg s egészíttessék ki.

Ezen bizottság teljhatalommal legyen felruházva a jövedelemből akár pályakezdeményeket kitanítani, akár megbízásokat adni, kész munkák kinyomtatásának vagy levéltári kutatásoknak költségeit fedezni.

Irodalmi munkásságom tulajdonjogát és irományaim értékesítését is ezen bizottságnak engedem át.

Vagyonom áll:

- a) A Magyar Földhitelintézetnél engedélyezett étrékpapírokból
- b) A New York-nál biztosított 10 000 forintból
- c) Tátrafüredi villámból és felszereléséből
- d) Kanonoki post-mortuale jövedelmemből
- e) Budapesti lakásomon található ingóságaimból, műtárgyakból, ékszerekből.

Az iratam közt netán található magánkötelezvények semmisíttessenek meg. Adósságaim nincsenek. Csekély számla-tartozásaim és alapítóleveleim kiegyenlítendőek.

Ifjabb nővérem Jehle Lajosné (Bécsben) örökségéhez tartozó és csódtömeghez tartozó 3000 ftnyi követelést magamra vállalám, ebből 600 forintot kifizettem, a 2400 ft halálom után részére azonnal kifizetendő. Amennyiben pedig csódtömegből a követelés egy része befolyyna, az hagyatékomhoz csatolandó.

Két nővéremnek, mióta helyzetem megengedte, gyermekeik nevelésére jelentékeny járulékokkal szolgáltam, melyeknek összege 1891 végéig 32 000 forintra emelkedik.

Az idősebbik, özvegy Kestranek Jánosné, Istennek hála, kedvező viszonyok között van. Így elegendőnek találom, hogy szeretetem jeléül, 500 (ötszáz) körmői aranyat hagyományozok neki, mely öt éven át egyenlő részletekben fizetendő ki. Öcsémnek, Kestranek Vilmosnak emlékül a török császártól kapott gyémánt gyűrűmet hagyom.

Ifjabb nővéremnek, Jehle Lajosnének élethossziglan évenként jan. 1-én kifizetendő 500 ötszáz forintnyi életjáradékot rendelek.

Hű komornyikomnak, Faubl Mihálynak élethossziglan évenként jan. 1-én kifizetendő 100 egyszáz forintnyi életjáradékot rendelek, ha holtomig szolgálatomban áll.

Régi kézírataim gyűjteményét a budapesti központi papnevelde magyar skolájának hagyom, amelynek körében nyertem először az impulzust a magyar egyháztörténelem művelésére. Ugyanannak jogában álljon könyvtáramból kiválasztani azon munkákat, amelyeket még nem bír.

Könyvtáram többi könyveit a váradi papnöveldének hagyom.

Isten velünk!

Alsó Tátrafüred, Clio-villa, 1891. szeptember 13-án, Szűz Mária nevének ünnepén,

Fraknói Vilmos

Végrendeletem végrehajtójának a káptalan alapítványi ügyészét kérem föl. Nagyvárad 1891. szeptember 26-ikán.

Fraknói Vilmos¹¹²

¹¹² E végrendelet helyett 1918-ban Fraknói – az idő múlása, a feltételek és viszonyok változása miatt – újat írt, s 1924-ben azt hajtották végre. Vö. *Fraknói-dokumentáció*, II. sz. (*Függelékek/II*).

Általunk személyesen ismert dr. Fraknói Vilmos, c. püspök, apát-kanonok úr a jelen okiratot előttünk, egyszerre jelen volt tanuk előtt, saját kezűleg írt és aláírt végrendeletének vallotta.

Nagyvárad, 1891. év szeptember 27-én

Winterhalter Antal
Schiefner Ede
Petrovich Ferenc
Radnai Farkas

BALLA TÜNDE-LAKATOS ATTILA

TÖRTÉNETÍRÓ ÚJ SZEREPBEN Az MTA-főtitkár Fraknói

Fraknói Vilmost már első történeti publikációja is szorosan összeköti a Magyar Tudományos Akadémiával, hiszen 1860-ban az Akadémia pályázatán nyert díjat *A magyar nemzeti műveltség állásának vázolata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története* című tanulmányával, ami 1861-ben meg is jelenhetett, és ami miatt Ipolyi Arnold, későbbi nagyváradai püspök is felfigyelt a fiatal tehetségre.¹ Történetírói pályáját Ipolyi Arnold egyengette, neki köszönhetően került be 1867-ben a Magyar Történelmi Társulat választmányába.² 1870-ben, öt évvel pappá szentelése után szintén pártfogója közreműködésével helyezték át a fővárosba.³

I. ÚT A FŐTITKÁRI SZÉKBE

1870. május 25-én az MTA levelező tagjának választották,⁴ 1871-ben akadémiai székfoglalóját Pázmány Péter római diplomáciai küldetéséről tartotta.⁵ Fraknói az Akadémián gyorsan felívelő karriert futott be. 1873. május 21-én már rendes tagnak választották, és a II. osztály titkára lett.⁶ Az Akadémián kezdetben a Történelmi Bizottság előadójaként működött, ahol az *Országgyűlési Emlékek* kiadását intézte.⁷ 1877 végén kelt leveleit pedig már az Akadémia helyettes főtitkáráként írta alá, később ő maga követte Arany Jánost a főtit-

¹ ÁLDÁSY, *Fraknói... emlékezete*, 449–460. – A témafelvetésért és iránymutatásért Tusor Pétert, tanulmányunk megírásának segítségével Kanász Viktort illeti köszönet.

² HORVÁTH MIHÁLY, *Megnyitó beszéde a Történelmi Társulat első közgyűlésén 1867. május 16. Századok* 1 (1867) 11.

³ ÁLDÁSY, *Fraknói... emlékezete*, 449–460.

⁴ FEKETE, *A MTA tagjai (1825–1973)*, 79.

⁵ FRAKNÓI, *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (Fraknói-bibl., 53. sz.)*.

⁶ FEKETE, *A MTA tagjai (1825–1973)*, 79.

⁷ BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 1.

kári székben.⁸ Mindez abban az időben történt, mikor az Akadémia kezdett az ország tudományos életének központjává válni.

1878-ban a nagyváradi káptalanban kanonokságot szerzett, mégpedig irodalmi stallumot, ami anyagilag is függetlenebbé tette anélkül, hogy helyhez kötötte volna, ezáltal többet fordíthatott tanulmányaira és utazásaira. Anyagi hátterét később tovább gyarapította a szentjobbi Boldogasszony javadalmas apátság elnyerése is.⁹

Fraknói idejében a Történelmi Bizottság elnöki tisztségét előbb Horváth Mihály, majd Csengery Antal, végül pedig 1881 és 1886 között Ipolyi Arnold töltötte be, akinek halálát követően az elnökséget Fraknói vette át.¹⁰

Mint bizottsági előadó, Fraknói korszerű és előremutató szakmai javaslatokkal tűnt ki. 1877-ben reformjavaslatot terjesztett elő, mivel súlyos hiányosságokat vélt felfedezni a kor magyar történetkutatásában.¹¹ Az egyik Fraknói szerint az volt, hogy a történészek rendszerint megállnak a Rákóczi-szabadságharc kutatásánál, és a 18. századdal már nem foglalkoznak. A másik feltűnő hiányosságot abban látta, hogy a kor történetírása a szláv nyelvű történeti emlékeket és irodalmi műveket teljesen figyelmen kívül hagyja. A harmadik hiánynak pedig azt tartotta, hogy a kor történészei nem ismerték behatóan Magyarország régebbi gazdasági és statisztikai viszonyait. Fraknói úgy vélte, az Akadémia ezentúl nem maradhat passzív azáltal, hogy csak az esetleges ajánlatok elfogadására szorítkozik, hanem pályázatokat kell kiírnia azon témák kutatására, amit a hazai történettudomány még nem tárt fel eléggé, vagy néán eddig teljesen figyelmen kívül hagyott.¹²

A bizottság megfogadta Fraknói javaslatait, és annak megfelelően pályázatokat írt ki, melyeknek keretében 1879-re 13 munkát terveztek kiadni. Azonban ezeknek csak töredéke készült el, de a kísérlet mégsem maradt hatástalan. Az elkészült művek a 18. századi közoktatásról, a II. József-korabeli Magyarországról és a hazai bányászat és mezőgazdaság történetéről íródtak, és ezt követően egyre nagyobb teret nyert magának a 18. század a történetkutatásban.¹³

⁸ MTA KIKK Ms. 4427/50 (Fraknói Vilmos levele Paur Iván királyi tanácsosnak 1877. december 17.)

⁹ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 449–460. – További életrajzi adatok e kötet végén (*Életút / Kronológia*).

¹⁰ KOSÁRY DOMOKOS, *Társadalomtudományok*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975 (szerk. Pach Zsigmond Pál–Vörös Antal), Budapest 1975, 186–218.

¹¹ KOSÁRY, *Társadalomtudományok*, 186–218.

¹² KOSÁRY, *Társadalomtudományok*, 186–218.

¹³ AÉ 13 (1879) 160; AÉ 14 (1880) 181.

Továbbá a szláv nyelvű forrásokat is elkezdtek felhasználni,¹⁴ olyannyira, hogy például Szádeczky Lajos 1879-ben akadémiai ösztöndíjjal jut ki Bécsbe paleográfiát tanulni, annak érdekében, „hogy a szláv irodalmak történeti kútforrásait a magyar történetírás szempontjából sikerrel tanulhassa”.¹⁵

Az Akadémia az 1870-es években nagy változáson ment keresztül, és az új idők szelei nem csak a II. osztály vitorláit dagasztották. Az 1870-ben meghozott kilenc fejezetből és hatvanegy paragrafusból álló új alapszabályok kisebb kiegészítésektől eltekintve egészen 1945-ig változatlanul szabályozták az Akadémia működését, és biztosították, hogy az Akadémia megfeleljen a megváltozott időknek. Az első fejezet, *Cél és eszközök* címmel az Akadémiát a tudomány és irodalom magyar nyelven való művelésére és terjesztésére kötelezte el.¹⁶ Az új alapszabályokat az 1870. évi nagygyűlésen Eötvös József elnök ismertette. Kihangsúlyozta, hogy ezentúl az Akadémia csak úgy felelhet meg az újabb kor elvárásainak, „ha minél inkább folyton tudományos feladatára szorítkozik”.¹⁷ Ennek következményeképp háttérbe szorultak a korábban jelentős irodalomtámogató tevékenységek, ami a kor szemléletváltását is tükrözte, mégis sok bírálóknak téve ki ezzel az Akadémiát.

Még ha az új alapszabályokkal csökkent is a főtitkár feladatköre, az osztályok önállósága pedig növekedett, az Akadémia teljes adminisztrációjának irányítása és az ügyintézés legjelentősebb része továbbra is a főtitkárra nehezedett. Feladatai közé tartozott az Akadémia határozatainak végrehajtása, a nagygyűlés, összes, igazgatósági és elegyes ülések jegyzőkönyvvitele, az Akadémia levelezésének vitele. Továbbá a főtitkár feladata a nagygyűléseken, összes és elegyes üléseken jelenteni, az Akadémia történetét, évi jelentéseit és tudósításait írni, szerkeszteni az évkönyvet, ügyelni az akadémiai könyvkiadásokra, és őrizni az Akadémia levéltárát.¹⁸

* * *

¹⁴ AÉ 21 (1887) 157. 243.

¹⁵ AÉ 13 (1879) 75–76.

¹⁶ VÖRÖS ANTAL, *Az új alapszabályok*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975, Budapest 1975, 143–145.

¹⁷ VÖRÖS, *Az új alapszabályok*, 143–145.

¹⁸ VÖRÖS, *Az új alapszabályok*, 143–145.

A főtitkárt továbbra is a rendes tagok közül élethossziglan választották, – azonban legtöbbjük különböző okoknál fogva lemondott – akadályoztatása esetén, vagy szabadsága idején az egyik osztálytitkár helyettesítette.¹⁹

Nem csoda, hogy az idősödő Arany János egyre nehezebben volt képes ellátni főtitkári teendőit, szíve mélyén mindig is idegenkedhetett a magas pozíciótól. Több helyen számolnak be arról, hogy kellemetlenül érezte magát felsőbb körökben.²⁰ Már 1869-ben íródott *Főtitkárság* című verse ismert soraiban így fogalmaz:

„Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a kés,
Hanem csak a nyele.”²¹

Mindezek ellenére hivatala végéig, amíg csak egészsége engedte kitartóan és lelkiismeretesen végezte feladatát. Arany először 1876 júniusában adta be lemondását, hogy nyári szabadsága után helyét már utódja foglalhassa el.²² Erről így írt: „Erőm hanyatlása mind inkább s napról napra meggyőz arról, hogy a Tekintetes Akadémia iránt csak az által teljesíthetem már legjobban kötelességemet, ha a főtitkári hivatalról, melyet az Akadémia érdememen kívül reám ruházni kegyeskedett, valahára lemondok.”²³

Az Akadémia azonban nem fogadta el lemondását, és arra kérte, továbbra is maradjon hivatalában. Arany elhatározása azonban ekkor már szilárd volt, és az 1877. évi tavaszi nagygyűlésen folytonos betegeskedésére hivatkozva megismételte lemondását, azonban az Akadémia azt ekkor sem fogadta el, csak hivatali feladatai alól mentette fel, és helyettesítéséről döntött a II. osztály titkára, Fraknói Vilmos személyében.²⁴ Arany tényleges főtitkári tevékenysége ezzel le is zárult, terhes tisztségétől viszont továbbra sem sikerült megszabadulnia. Később az 1878. évi nagygyűlésen ismételtén beadta lemondását,

¹⁹ AÉ 23 (1889) 167–169.

²⁰ VÖRÖS ANTAL, *Az Akadémia irányítása*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975, 156–163.

²¹ ARANY JÁNOS, *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések*, Arany János összes művei VI, Budapest 1952, 150.

²² AÉ 27 (1893) 330–342.

²³ AÉ 27 (1893) 330–342.

²⁴ AÉ 13 (1879) 118.

de ezt az Akadémia továbbra sem volt hajlandó elfogadni, „azon reményben, hogy egészségi állapota javulásával főtitkári teendőit is újra képes lesz ellátni”.²⁵

Reményük azonban a főtitkár állapotának javulására nem teljesedett be, és az Akadémia harminchatodik nagygyűlésén 1879. május 22-én gróf Lónyay Menyhért elnöklete alatt Arany János immár negyedízben kérte főtitkári hivatala alól való felmentését. Élethosszig járó főtitkári fizetését már az elmúlt két évben sem volt hajlandó felvenni, és kijelentette, hogy azt végleges visszalépése után sem kívánja elfogadni, mindössze annyit kért, akadémiai lakását megtarthassa.²⁶

Az Akadémia mély sajnálattal fogadta el immár lemondását, és köszönetet nyilvánított tizenkét év szolgálataért, és fáradhatatlan buzgalmaért, mellyel az Akadémia ügyeit intézte. Főtitkári fizetését azonban kérése ellenére élete végéig megszavazták neki, amellet, hogy lehetővé tették akadémiai lakásának megtartását is. Végül tiszteletbeli főtitkári címet adományoztak neki.²⁷ Ezután a megüresedett főtitkári hivatal betöltésére titkos szavazást írtak ki, amin a 40 szavazatból 31 Fraknoi Vilmosra esett, ezzel Fraknoit választották az Akadémia következő főtitkárává.²⁸

A főtitkárválasztás szokatlanul hosszú elhúzódása nem Arany János iránti tapintatból, hanem az utódlás körüli bizonytalanság miatt tartott több mint két teljes évig, hiszen valószínűleg a vezetőségben is tisztában lehettek elhatározásának szilárdságáról, és egészségi állapotának javulását sem várhatták.²⁹

Az esetleges jelölt, aki Aranyt korábban nyári szabadsága és csehországi gyógykezelései idején kezdetben helyettesítette, a II. osztály korábbi titkára, Rónay Jácint volt. Őt 1871-től Rudolf trónörökös nevelésével bízták meg, így azóta Bécsben tartózkodott, és az osztálytitkárságról is lemondott.³⁰ Korábban épp Fraknoit szánták Rudolf trónörökös mellé, mint történelem tanár, azonban a terv fiatal kora miatt meghíúsult.³¹ Ehelyett ő követte Rónay Jácintot az Akadémia II. osztályának titkáráként. Rónay távozása után az I. osztály titkára, Gyulai Pál helyettesítette Aranyt. Gyulai viszont 1872 őszétől a *Budapesti Szemle* szerkesztését vette át, pár évvel később pedig egyetemi tanárrá nevezték ki, így

²⁵ AÉ 13 (1879) 118.

²⁶ AÉ 13 (1879) 118.

²⁷ AÉ 13 (1879) 118.

²⁸ AÉ 13 (1879) 118.

²⁹ VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

³⁰ VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

³¹ *Fraknoi-dokumentáció*, 10. sz. (Függelék/II).

jelöltként végül ő sem kerülhetett szóba.³² Fraknóin kívül tehát nem volt más alkalmas jelölt a pozícióra, mégis nehezen ment az utódlás elfogadtatása.

A korábbi helyettes főtitkár képességeit, rátermettségét vagy munkabírást tekintve bizonyára senki sem tarthatta alkalmatlannak a főtitkári poszt betöltésére, nézetei miatt azonban sokáig ódzkodtak megválasztásától. Mikor 1870-ben mindössze huszónhét évesen levelező taggá választották, már akkor visszatetszést keltett egyesekben „ultramontán” és „hazafiatlan” szemlélete.³³ Mindazonáltal Ipolyi támogatásának köszönhetően nemcsak levelező, hanem már három évvel később, 1873-ban rendes taggá is választották.³⁴

Nem javította kilátásait az sem, hogy 1877 elején kezdtek megjelenni első cikkei a *Századok*-ban a Martinovics-féle összeesküvésről, melyek a száműzetésben élő Kossuth Lajos és hívei heves tiltakozását váltották ki.³⁵ Ezek a viták 1879-re látszottak csillapodni, ami végül lehetővé tette számára, hogy mindössze kilenc évvel levelező taggá választása után, az Akadémia főtitkárává léphessen elő, mely tisztségét lemondásáig, 1889-ig viselte.³⁶

Bár mint történetíró mindvégig hű maradt katolikus szemléletéhez, főtitkárként nem támogatta az Akadémia elleni kritikákat és támadásokat a klérus részéről sem, és a felekezeti politikát igyekezett távol tartani világi hivatalától. E magatartását a kléruson belül sokan nem is nézték jó szemmel, és szabadkőművességgel is meggyanúsították emiatt.³⁷

2. FŐTITKÁRI FELADATOK

Főtitkárként az egyik első jelentősebb ügy, amivel Fraknóinak foglalkoznia kellett, az Akadémia nagytermének díszítése volt. Az új épület kivitelezése 1862 tavaszán indult meg Ybl Miklós és Szkalnitsky Antal vezetésével Fried-

³² VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

³³ A szakirodalomban, R. Várkonyi Ágnes, Adriányi Gábor, Rottler Ferenc és mások írásaiban rendre idézett érvek egy névtelen levélből származnak. A levél még az 1868. tavaszi meghíúsult jelölést megelőzően, vélhetően Hunfalvy Pál akadémiai rendes tagnak íródott. Több példát hoz a Fraknói ellen indított támadás indoklásához, s e sorokkal zárul: „A figyelmeztetésért bocsánatot kér egy betegsége miatt visszatartott vidéki akadémiai tag.” MTA KIKK Ms. 4431/193.

³⁴ VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

³⁵ VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

³⁶ *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja 1991*, Az MTA elnökei és főtitkárai az alapítás óta, szerk. GERENCSÉR ESZTER–ALEXA FERENCNÉ, Budapest 1992, 424.

³⁷ VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

rich August Stüler neoreneszánsz stílusú tervei alapján. A felavatásra 1865. december 11-én került sor, azonban a belső kialakítás még éveket vett igénybe. Az akadémiai nagygyűlés 1881-ben döntött a nagyterem díszítéséről, amire több mint 14 000 forintot különített el.³⁸ Ennek nyomán 1882-ben az elnök, Lónyay Menyhért levélben kérte fel Munkácsy Mihályt, a kor egyik legnevesebb festőművészt, hogy vállalja el az akadémiai nagyteremben egy kép festését, amit Munkácsy el is fogadott.³⁹ Munkácsy választása Mátyás királyra esett tudósai és művészei körében, ami remekül illett az épület neoreneszánsz stílusához, és a nagyterem máig meghatározó ékévé vált.

A vállalkozás adminisztrációja, és az ahhoz kapcsolódó minden ügyintézés Fraknóin futott keresztül. Így például az olyan felajánlások is, mint a *Pesti Napló* szerkesztőségének 465 forint támogatása, azon kérelemmel, hogy ez összeget a Munkácsy Mihály, vagy más hazai festő által az Akadémiának festendő képre fordítsák.⁴⁰ Az ilyen és hasonló kisebb-nagyobb adományoktól hemzsegnék főtitkári jelentései.⁴¹

Arany János 1882. október 22-én bekövetkezett halála az Akadémiát is mélyen megrendítette. A 65 éves korában elhunyt volt főtitkár az ekkorra már fél évszázados intézmény egyik legmeghatározóbb alakja volt. Az Akadémia magától értetődően kötelességének érezte, hogy méltó módon emléket állítson számára. Halálának hírére másnap rendkívüli ülésen egyhangúlag megszavazták arcképének elhelyezését az Akadémia képtermében,⁴² egy héttel később, október 30-án az összes ülés egy ércszobor emeléséről határozott, és megalakult az „Arany-szobor Bizottság”.⁴³ A bizottság tagjai között Fraknói Vilmos is szerepelt, a bizottság elnöki tisztségét pedig az Akadémia mindenkori elnöke töltötte be.⁴⁴

A szobor elkészítésével Stróbl Alajost bízták meg, a kor nagy felfedezett emlékműszobrását, aki korábban Erkel Ferenc és Liszt Ferenc szobraira is megbízást kapott az Operaház építésénél. A jelentésekből arról értesülhetünk,

³⁸ AÉ 15 (1881) 153. 179. 240–241.

³⁹ AÉ 16 (1882) 100.

⁴⁰ AÉ 16 (1882) 236.

⁴¹ AÉ 13 (1879) 174; AÉ 15 (1881) 154; AÉ 16 (1882) 210. KEMÉNY MÁRIA, *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, Budapest 2005, 203. A nagyteremben zajló munkálatok mellett Fraknói gyűjtést kezdeményezett az oszlopcarnok díszítésére is.

⁴² AÉ 16 (1882) 234.

⁴³ AÉ 16 (1882) 210.

⁴⁴ AÉ 16 (1882) 210.

hogy 1882 végére már csaknem 10 000 forint felajánlás gyűlt össze.⁴⁵ 1882 novemberében pedig az Arany János sírja fölé a Kerepesi úti temetőben emelendő síremlék állításának ügyét is magára vállalta az Akadémia, amit szintén Stróbl kivitelezett.⁴⁶

Az adminisztráció megint csak a főtitkáron keresztül folyt. A kivitelezés ugyanakkor olyan hosszan elhúzódott, hogy Fraknói ezt az ügyet utódjára, Szily Kálmánra volt kénytelen hagyományozni. A szobor felavatásakor 1893-ban már az új főtitkár tartotta meg beszédét a Múzeumkertben Arany Jánosról, mint egykori főtitkárról.⁴⁷

* * *

Fraknói Vilmos példátlan munkabírását több kortársa kiemelte, hiszen kutatásai végett sorra járta Európa jelentős levéltárait, könyvtárait; intézte a szerveződő *Monumenta Vaticana* ügyeit; közben pedig rendre születtek kiemelkedő történeti munkái. 1879-ben azonban, amikor elvállalta az MTA főtitkári pozícióját, egy teljes embert megkövetelő állást fogadott el, így írói tevékenysége mellé magára kellett vállalnia az Akadémia ügyintézésének oroszánrészt is. Áldásy Antal „lankadatlan munkásként” jellemezte a jeles paptörténészt,⁴⁸ és ezt a jelzőt ebben a tíz évben sem hazudtolta meg, mivel a hivatali teendőik nem csökkentették munkakedvét. Ha talán kevesebbszer is, de továbbra is járta a külföldi intézményeket.⁴⁹ Korábban is láthattunk életében példát arra, hogy különböző pozíciói, feladatai nem hátráltathatták történetírói szenvedélyében.

Különböző tevékenységeit általában sikeresen tudta egymással párhuzamosan művelni, viszont az *Akadémiai Értesítő* olvasása során több alkalommal is találkozhatunk olyan esettel, amikor a tudós hiányában egy helyettes főtitkár jelentett. Több esetben tudni lehet távollétének okát. Az első alkalom, amikor helyettesítették, az 1884. május 26-ai „összes ülés” volt,⁵⁰ amikor Fraknói még Itáliában tartózkodott. Május 25-én a *Monumenta Vaticana* szerkesztőbizottságának tagjaként, igazából tényleges vezetőjeként ő nyújtotta át Rómá-

⁴⁵ AÉ 16 (1882) 210.

⁴⁶ AÉ 16 (1882) 219.

⁴⁷ AÉ 27 (1893) 317–330.

⁴⁸ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 456–458.

⁴⁹ TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 100.

⁵⁰ „Helyettes főtitkár felolvassa Vitkovics Gábor úrnak Nándorfehérváron f. évi május 2-án kelt levelét.” AÉ 18 (1884) 150.

ban XIII. Leó pápának a sorozat első két kötetét.⁵¹ A helyettesítések sorában kiemelkedő évnak számított 1887, ekkor közel fél évig volt szükséges egy helyettes főtitkár tevékenykedése, amikor még a Nagygyűlésen elhangzott jelentések sem tőle származtak (február 28–június 27.).⁵² Ez az időszak valószínűleg rendkívül sűrű volt az életében, a vatikáni kutatások szervezése és Ipolyi Arnold, a szerkesztőbizottság elnökének halálát követő bizottsági átszervezések köthették le leginkább figyelmét.⁵³ Összesen 4 alkalommal fordult elő (hosszabb vagy rövidebb ideig), hogy Fraknoi nélkül a helyettes főtitkár tette a jelentést (1884. 05. 26.; 1885. 11. 23.; 1887. 02. 28–06. 27.; 1889. 03. 19.).⁵⁴

Az *Akadémiai Értesítő*ben közzétett jegyzőkönyvek vizsgálata során felfedezhető a főtitkári pozíció egy újabb összetevője: a kapcsolattartó szerep az igazgatósági ülések és az „összes ülés” között. Több jelentés is az Igazgatósági Tanács döntéseit kívánta az Akadémia többi tagjával közölni. A tanácsot az elnök, a másodelnök, a főtitkár, illetve további 24 személy alkotta, akiknek egy részéről maguk a tanácstagok döntöttek, míg másik felét a nagygyűlésen egyszerű többséggel szavazták meg. Az Akadémia irányító testülete döntően gazdasági jellegű ügyekkel foglalkozott, ide tartoztak például a zárszámadások, adományok, alapítványok bejelentései.⁵⁵ Fraknoi Vilmos főtitkárként pedig az „összes üléseken” jelentette be az elhangzottakat. Jelentések szólnak például az adott év költségvetéséről,⁵⁶ a nagygyűlés idejéről (erről az Akadémia elnöke hozta a döntést),⁵⁷ új határozatokról,⁵⁸ különböző indítványokról,⁵⁹ valamint a tanács új tagjainak megválasztásáról.⁶⁰

Az akadémiai tagokkal folytatott levelezés kulcsfontosságú része a főtitkárságának. Ezek a levelek igen szerteágazó témákban és ügyekben születtek, de

⁵¹ CVH I/20, 26; ADRIÁNYI, *Fraknoi... és a „Monumenta Vaticana”*, 71.

⁵² AÉ 21 (1887) 46–177.

⁵³ CVH I/20, 30.

⁵⁴ AÉ 18 (1884) 150; 19 (1885) 202; 21 (1887) 46–177; 23 (1889) 60.

⁵⁵ *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*, 144–145.

⁵⁶ Például „Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-tanács február 1-én tartott ülésében megállapította az Akadémia jelen évi költségvetését” AÉ 14 (1880) 46.

⁵⁷ „...az Akadémia elnöksége az akadémiai nagygyűlés határidejét kitűzte...” AÉ 14 (1880) 48.

⁵⁸ „Főtitkár felhívja az összes ülés figyelmét arra, hogy az Igazgató Tanács az Akadémia november havi összes ülésében, a «Magyar Írók életrajz-gyűjteménye» iránt hozott határozatot helyeselte...” AÉ 15 (1882) 20.

⁵⁹ „Főtitkár bejelenti, hogy az Igazgató Tanács az alapszabályok 16. §-ának megváltoztatása iránt beadott indítvány tárgyalására hat tagot választott...” AÉ 16 (1883) 16.

⁶⁰ „Főtitkár bejelenti, hogy az Igazgató Tanács mai napon tartott ülésében gr. Károlyi Sándort és Tisza Kálmán m. kir. miniszterelnököt igazgató tagokká megválasztotta...” AÉ 15 (1881) 213.

többször inkább sablonszerű, általános szövegekkel találkozunk. Vizsgálatunk egyik fókuszába Szilády Áron⁶¹ rendes taggal folytatott levélváltásai kerültek. Ebben találkozhatunk egy meghívóval, amely 1880. november 22-ei „elegyes ülésre” szól. Ennek apropóját Csengery Antal akadémiai másodelnök halála adta, utódját pedig ezen a novemberi napon kívánták megválasztani.⁶² 1881. április 4-én született meg egy újabb levél, ahol arra kéri Sziládyt, hogy „a vezetése alatt álló bizottságnak az 1880/1-iki akadémiai évben folytatott működéséről s eredményeiről szóló jelentését folyó hó végéig a főtitkári hivatalhoz beküldeni szíveskedjék.”⁶³ Szinte pontosan egy évvel később (1882. április 14.) újból találkozunk egy ilyen levéllel, amely az Irodalomtörténeti Bizottság jelentését várja Sziládytól,⁶⁴ illetve decemberben már a költségvetési tervezet beküldését kéri Fraknói.⁶⁵ A jeles irodalomtörténésznek írott körlevelekből megismerhetjük ezt a típust is, ami már nyomtatásban jelent meg és lett szétküldve a társaság tagjainak. Példaként megemlíthető a nagygyűlés napirendjét tartalmazó és az Alapszabályok 16. pontjának megváltoztatása ügyében megjelenő levele.⁶⁶

Más személyeknek írt leveleit vizsgálva újabb témák is megjelennek, ezek tárgyát képezték még a köszönetnyilvánítások. Erre jó példa Lévy József⁶⁷ felé kifejezett hálája, hogy képviselte az Akadémiát Arany János ünnepén: „kötelességemnek tartom már most Tekintetes Úrnak azért, hogy az Arany János ünnepen az Akadémia Képviselét elvállalni és az Akadémiát méltó módon képviselni méltóztatott, hálás köszönetemet kifejezni.”⁶⁸ Emellett levelezései alapján a főtitkár feladata volt a leendő tagok értesítése megválasztásukról. Ehhez Szádeczky Lajos⁶⁹ levelező taggá választását vettük alapul 1888-

⁶¹ Szilády Áron (1837–1922) a régi magyar irodalom egyik legjelesebb kutatója, mellette református lelkész és az ItK szerkesztője (1893–1922). 1861-től levelező, 1876-tól rendes, majd 1917-ben az Akadémia tiszteleti tagjává választották. MÉL II, 772.

⁶² MTA KIKK Ms. 4431/179 (Fraknói Vilmos levele Szilády Áronnak 1881. október 4.).

⁶³ MTA KIKK Ms. 4431/179 (Fraknói Vilmos levele Szilády Áronnak 1881. április 4.).

⁶⁴ MTA KIKK Ms. 4431/180 (Fraknói Vilmos levele Szilády Áronnak 1882. április 14.).

⁶⁵ MTA KIKK Ms. 4431/181 (Fraknói Vilmos levele Szilády Áronnak 1882. december 1.).

⁶⁶ MTA KIKK Ms. 4431/190 és 192.

⁶⁷ Lévy József (1825–1918) szoros barátságban állt Arany Jánossal, Tompa Mihállyal és Gyulai Pállal is. 1863-tól az MTA levelező, majd 1883-tól rendes, majd 1906-tól tiszteleti tagja, emellett 1886-ban az Akadémia nagyjutalmát is a költő kapta meg. MÉL II, 68.

⁶⁸ MTA KIKK Ms. 5689/166 (Fraknói Vilmos levele Lévy Józsefnek 1885. június 13.).

⁶⁹ Szádeczky Lajos történész, egyetemi tanár, aki több társulatban is vállalt tisztséget, például a heraldikai és genealógiai lap jegyzője, a *Századok* segédszerkesztője volt, illetve a magyar országgyűlés képviselőházának napló-szerkesztője is lett. 1888. május 4-től az MTA levelező tagja. SZINNYEI, *Magyar írók*, XIII, 285–286.

ból „A Magyar Tudományos Akadémia mai napon tartott nagygyűlésében Tekintetes úrnak a történettudomány terén kifejtett buzgó és sikeres munkásságát méltányolván, Tekintetes urat az Akadémia levelő tagjává választotta.”⁷⁰ Szádeczky megválasztása után székfoglaló értekezését *A cébek Magyarországon* címmel tartotta. A bemutatott levelek szinte mindegyike ugyanazzal a mondatral zárul: „Fogadja egyébként őszinte tiszteletem kifejezését.”⁷¹ A kor stílusához illeszkedő zárás még tárgyilagosabb és személytelenebb leveleiben is rendszeres.

* * *

Fraknoi Vilmos jelentései között találkozunk szomorúbb témákkal is, hiszen feladatának tekinthető az Akadémia tagjainak, legyen az külső, levelező vagy rendes tag, elhunytának bejelentése. A következőkben két kiemelkedő személy haláláról való értesítést mutatunk be. Az első Lónyay Menyhért, akadémiai elnök halálának (1884. november 3.) bejelentése egy nappal később november 4-én: „Akadémiai másodelnök úr a megilletődés hangján bejelenti az Akadémia elnökének, gr. Lónyay Menyhért ig. és tiszt. tagnak, a tegnapi napon, du. öt órakor váratlanul bekövetkezett elhunytát...”⁷² Ez az eset azonban rendhagyónak tekinthető, mivel egy rendkívüli ülésen nem maga a főtitkár, hanem a másodelnök értesítette a jelenlévőket az elnök haláláról, de a későbbi jelentések a temetésről, ravatalozásról már Fraknoihoz köthetők.⁷³ A főtitkár javaslatot nyújtott be, hogy a mély fájdalom tolmácsolására az Akadémia szabályzatában megengedett összes módot használják fel: 1) Pauler Tivadar Lónyayról szóló nyilatkozata kerüljön be a jegyzőkönyvbe; 2) a ravatalhoz ajánlják fel az Akadémia oszlopcsarnokát; 3) adjanak ki gyászjelentést a november 6-án délután háromkor tartandó temetésről; 4) ravatalra helyezzenek el koszorút; 5) részvétiratot küldjenek a családnak; 6) Tuzséron tartandó temetésen az Akadémia küldöttségileg jelenjen meg; 7) emlékbeszédet tartassanak; 8) illetve indítványozta, hogy az elhunyt mellszobra és arcképe készüljön el.⁷⁴

Lónyay Menyhért halálának és temetésének körülményeivel a korabeli újságok is kiemelten foglalkoztak, a legtöbb helyen már az első oldalakon a jeles

⁷⁰ MTA KIKK Ms. 4166/293 (Fraknoi Vilmos levele Szádeczky Lajosnak 1888. május 4.).

⁷¹ MTA KIKK Ms. 5689/166; Ms. 4227/50; Ms. 4431/180.

⁷² AÉ 18 (1884) 203.

⁷³ AÉ 18 (1884) 205. 212.

⁷⁴ Magyar Polgár 18 (1884. november 6.) 256. sz., 5.

férfi életét és kiemelkedő eredményeit mutatták be az olvasóknak. Halálának körülményeiről részletes képet kaphatunk a *Budapesti Hírlap*ból. Lónyay dél előtt még a reformátusok Kálvin téri iskolájában ülésezett, amikor hirtelen szélütés érte. Szász Károly püspök végig ott volt mellette, ő kezdte el értesíteni a rokonokat, barátokat, mivel látta, hogy az elnök már haláltusáján van. A hírek igen gyorsan terjedtek a városban, sorra érkezett menyee, felesége és a rokonok is. Később Fraknói Vilmos is a helyszínre érkezett, ekkor azonban Lónyay már nem volt eszméleténél, és Pauler Tivadart is már csak a halál beálltáról tudta értesíteni.⁷⁵

Ideiglenes ravatalra a Kiszaludytársaság terme lett kijelölve, majd november 6-án helyezték át a fekete lepellel bevont oszlopcsarnokba, ahol egész nap emberek százai hajtottak fejet az Akadémia volt elnöke előtt.⁷⁶ Az Összes ülés keretében csak november 24-én jelentette be a fejleményeket a főtitkár, amiből tudjuk, hogy november 8-án Zichy Antal vezetésével egy hattagú akadémiai küldöttség is részt vett a tuzséri temetésen (ahogy korábban Fraknói javasolta),⁷⁷ illetve az Igazgatósági ülésen rendezték az anyagiakat is, hiszen maga a feldíszítés 202 forintba került, amit természetesen az Akadémia állt.⁷⁸ 1885-ös nagygyűlésen pedig megtartott Trefort Ágoston emlékbeszéde az elhunyt-ról és 20-4 arányban megszavazták, hogy mellszobor és arckép készüljön az Akadémia jeles elnökéről.⁷⁹

A másik kiemelt példánk Ipolyi Arnold halála, akihez szoros és őszinte kapcsolat fűzte Fraknói Vilmost, így ez az eset mélyen érintette az Akadémia mellett magát a tudóst is. Itt szükséges megemlíteni, hogy halálának bejelentése nem hozzá köthető, hiszen a jeles főpap halálát az akadémiai elnök jelentette be az 1886. december 6-ai rendkívüli ülésen.⁸⁰ Utána viszont Fraknói intézte a végrendelet végrehajtását és tartotta meg emlékbeszédét az 1888-as nagygyűlésen Ipolyi püspökről.

Ipolyi Arnold végigkísérte az ifjú történész pályafutását és egyengette karrierjét, így egyszerre volt a főtitkár számára barát és mentor. Sűrűn folytattak levelezést (325 levél maradt fenn), amelyek hangvétele bizalmas és őszinte volt. Érdemes kiemelni, hogy a *Monumenta Vaticana* ügyeinek szervezésekor is

⁷⁵ Budapesti Hírlap 4 (1884. november 4.) 304. sz., 4.

⁷⁶ Pesti Hírlap 6 (1884. november 6.) 306. sz., 1. 3–5.

⁷⁷ AÉ 18 (1884) 205.

⁷⁸ AÉ 18 (1884) 212.

⁷⁹ AÉ 19 (1885) 143. 146.

⁸⁰ AÉ 20 (1886) 235.

általában a püspököt értesítette először a fejleményekről. A szerkesztőbizottság elnöke ugyanis Ipolyi Arnold lett.⁸¹ Emellett a főtitkár a főpap Váradra való áthelyezését is kiemelt figyelemmel kísérte és többször kifejezte örömét az ügyben, hogy ott lehet kanonok, ahol Ipolyi püspök, nem véletlen, hogy a székeskáptalan üdvözlő bizottságában is szerepelt.⁸² Ahogy már korábban említettük, 1888-ban Fraknoi tartotta meg az emlékbeszédet róla, amelyben szintén utalt szoros kapcsolatukra: „az Akadémia tolmácsának tisztét, parancsa előtt meghódolva, elvállalhattam, s ezzel egyúttal a személyes hódolat, hála és ragaszkodás sugalmazásait is követhettem...” – emlékezett mesteréről és barátjáról.⁸³

Ipolyi Arnold halála után Fraknoi Vilmosra hárult az a nehéz és egyben megtisztelő feladat, hogy a püspök végrendeletét végrehajtsa, ez azonban, ahogy jelentéseiből is láthatjuk, nem ment zökkenőmentesen. Még 1888-ban, két évvel elhunyt után is érkezett támadás a végrendelettel kapcsolatban, aminek a vége egy kompromisszumos megoldás lett: „nagyvárad egyházmegye, besztercebányai egyházmegye, Akadémia, Képzőművészeti Társulat egyenként 3500, összesen 14 000 forintot ajánlana, amely azonban nem a hagyatéknak jelenleg felosztás alá eső állagából, hanem a vallás- és közoktatási minisztérium által lefoglalt 110 000 forintnyi összegnek a hagyatéék javára visszafizetendő részéből fizettetnék ki.”⁸⁴ Mindezt az Igazgató Tanács elfogadta és jóváhagyta.

* * *

Fraknoi Vilmos főtitkári teendői közül kihagyhatatlan a hivatal személyi állományának kezelése, amely talán a legkevésbé köthette le a kreatív, alkotó tudós érdeklődését. Ebbe a részbe beletartoztak a különböző áthelyezések, nyugdíjazások, illetve a komolyabb átszervezések is. Három példát emelünk ki. Az első esetben Ring Adorján, akadémiai írnok öregkorára és hanyatló erejére való tekintettel nyugdíjaztatása mellett döntött a főtitkár, amit 1881. november 28-án jelentett be az Igazgatósági ülésen. A főtitkár emellett kérte, hogy buzgó szolgálata miatt „800 frtnyi teljes fizetésével nyugdíjaztassák,

⁸¹ ADRIÁNYI, *Fraknoi Vilmos és a „Monumenta Vaticana”*, 61. 64–71.

⁸² LAKATOS-BALLA ATTILA, *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon*, Miscellanea Historica Varadinensia III, Nagyvárad 2012, 11–16.

⁸³ *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* 17/6, Budapest 1888, 12.

⁸⁴ AÉ 22 (1888) 57.

és az Akadémia palotájában elfoglalt lakását a jövő évi május 1-ig bírhasssa, amely időpontig az akadémiai irodában szolgálatot tegyen”.⁸⁵ Ezzel párhuzamosan szót emelt egy új akadémiai írnok felvételére és betaníttatására, amit a tanács az előbbi felvetésével együtt gond nélkül elfogadott, utóbbi esetben azt a kitéltet tette, hogy fizetéséről majd csak a jövő évi költségvetés tervezésekor hozzanak döntést.⁸⁶

Az 1884. december 7-ei ülésen már jóval nagyobb átszervezés tanúi lehetünk, amely több munkatársat is érintett. Az indító mozzanat Takács István főtitkári segéd feladatának a „főjavítnoki” teendőkben való korlátozása, ebben az esetben az Igazgató Tanács a fizetést változatlanul meghagyta. Ebből a lépésből kiindulva sor került még további változtatásokra is, Borovszky Samu akadémiai írnok feladatát az adminisztrációs teendőkben jelölte meg, amely kitért az iktató- és kiadókönyvek vezetésére, illetve a levéltár rendezésére. Mellette Szentés Károly akadémiai írnokra az akadémiai kiadványok szerkesztését kívánta rábízni. Takács esetével szemben itt már a fizetések terén is történtek változások, míg Borovszky fizetését 700-ról 900 forintra, addig utóbbiét az Igazgató Tanács 800 forintra emelte.⁸⁷ Ebből adódóan itt már látható, hogy akár az akadémiai írnokok fizetésében is megmutatkoznak különbségek az általuk elvégzett feladatok alapján.

Végül a jelentésekből megvilágosodik még egy eset: Deim Ferenc, akadémiai szolga nyugdíjazása, aki gyógyíthatatlan betegsége miatt vált munkaképtelenné. A bejelentés a korábbi átszervezéssel egy időben történt (1884. december 7.). Fraknói Vilmos úgy rendelkezett, hogy a nyugdíjazott 1885 első feléig teljes fizetését és lakbérét is megtarthassa, utána pedig 16 évi szolgálatára való tekintettel 200 forint évi nyugdíjat javasolt, amit a tanács szintén pontról pontra elfogadott.⁸⁸ A jelentést azonban szomorúan árnyalja, hogy Deim Ferenc már nem élhette meg a nyugdíj fizetésének idejét, hiszen 1885. évi márciusi ülésen a főtitkár bejelentette elhunytának hírét, illetve özvegye ekkor kegydíjért fordult az Akadémia felé. A tudósok ebben a helyzetben sem fordultak el az asszonytól, két kiskorú gyermeke részére 18 éves korukig neveltetésük céljából 50-50 forint kegydíj fizetését rendelték el.⁸⁹

⁸⁵ AÉ 15 (1881) 212.

⁸⁶ AÉ 15 (1881) 212.

⁸⁷ AÉ 18 (1884) 214.

⁸⁸ AÉ 15 (1881) 214.

⁸⁹ AÉ 19 (1885) 62.

Ezen apró ügyek jól mutatják, hogy Fraknói mennyire fontosnak tartotta hivatali teendőit. A kisebb ügyeket is a kezében tartotta, vagy legalábbis tudta nélkül nem haladtak keresztül az Akadémia összetett rendszerén. Ezeknek az intézése is nem kis mértékben kötötték le idejét, emésztették energiáját.

* * *

Fraknói Vilmos főtítkárságának időszakára esett az MTA megalapítójának, Széchenyi Istvánnak is az emlékéve (1880), amit a jelentős múltra való tekintettel komoly előkészületek előztek meg. Az 1879. évi októberi „összes ülésen” döntöttek egy bizottság felállításáról, melynek kizárólagos feladata az Akadémia ünnepségen való részvételének a meghatározása és teendőinek rögzítése volt.⁹⁰ A helyzet komolyságára utal, hogy a tagok közt megtalálhatjuk az elnököt, a főtítkárt, az osztályelnököket és az osztálytitkárokat is, tehát az Akadémia kulcsfigurái játszották a döntő szerepet a munkálatokban.⁹¹ Ez a munka pedig úgy tűnik, zavartalanul és gördülékenyen haladt, hiszen egy hónappal a megalakulása után egy rendkívüli összes ülésen már olvashatjuk is a bizottság jelentését a témáról Fraknói tolmácsolásában.⁹² Érdemes itt még kiemelni, hogy a pontok végrehajtására szintén létrejött egy bizottság, amelynek Fraknói Vilmos szintén tagja volt, ebből látszik a főtítkári pozíció megbecsülése és fontos szerepe az akadémiai berkeken belül. Emellett november 13-án már meg is kezdődött az intézkedések végrehajtása az érmek és az irodalmi emlékmunka terén, amelyet gróf Lónyay Menyhért jelentett be, az Igazgatótanács pedig jóváhagyta: „az emlékéremnek három arany-, száz ezüst- és száz bronz-példányban veretését elrendelhesse, és az Akadémia alapításának történetét tárgyaló munkának közrebocsátása iránt intézkedhessék.”⁹³

⁹⁰ Az apropót az alábbi jelentés adta: „Pulszky Ferencz t. tag előadja, hogy a Széchenyi István gróf emléksobrának ünnepélyes leleplezése november 3-án, mint az Akadémia megalapítása emlékezetes eseményének évfordulója napján, amint tervezve vala, az ércöntődében fölmerült akadályok miatt nem történhetik meg, és a leleplezés napja később fog meghatározatni.” AÉ 13 (1879) 144.

⁹¹ AÉ 13 (1879) 144.

⁹² Ebből most csak bizonyos pontokat szeretnénk kiemelni, mint például: „az Akadémia a leleplezési ünnepélyen testületileg jelenjen meg”; „az Akadémia gróf Széchenyi István emlékére érmet veret”, illetve „az ünnepély alkalmából oly irodalmi művet bocsát közre, mely gróf Széchenyi István hátrahagyott irományainak fölhasználásával, az Akadémia alapításának és megalakulásának történetét tartalmazza”. AÉ 13 (1879) 164–165.

⁹³ AÉ 13 (1879) 168.

1880. május 23-án érkezett el a csúcspont, hiszen a Nagygyűlés zárónapján leplezték le a Széchenyi István tiszteletére emelt szobrot,⁹⁴ ahova a korábbi jelentésekkel összhangban az Akadémia testületileg vonult ki. Az emlékszobrot, illetve a sarkaiban álló allegorikus alakokat is Engel József szobrász tervezte, aki a kiírt pályázat megnyerésével, alkotásával fejet hajthatott a jeles politikus előtt. A szobor maga valamivel magasabb volt 15 lábnál, talapzata, amelyet viszont Weber Antal jeles építész tervezett, 28 láb széles, míg a négy sarokban elhelyezkedő alak 9 lábnyi magas volt.⁹⁵ Az ünnepséggel a korabeli sajtó is kiemelten foglalkozott, a *Pesti Hírlap* 141. száma szinte kivétel nélkül Széchenyi életével, elért eredményeivel és az 1880. évi eseményekkel foglalkozott, részletesen írtak az ünnepség programjairól, menetrendjéről. József főherceg maga is részt vett az eseményen, akit még aznap a szoborbizottság fogadott és kísért a kialakított díszhelyek egyikére. A leleplezésen Pulszky Ferenc tartott beszédet, aki ekkor már az Akadémia igazgatói tagja és az I. osztály titkára volt, majd ünnepélyesen lehullt a lepel az ércszoborról.⁹⁶

Ezzel azonban még nem ért véget a megemlékezés, hiszen a korábbi bizottsági döntés értelmében elkészültek Széchenyi István emlékére az arany, ezüst és bronz érmék.⁹⁷ A három aranyérem egyike József főherceghez került, másikat a Széchenyi család kapta meg, a harmadik pedig az Akadémia számára készült el, amit a Nemzeti Múzeum Régiségtárában helyeztek el.⁹⁸ Az ezüstérmékről a június 28-ai „összes ülésen” elhangzott főtitkári jelentésből kaphatunk információkat, miszerint ezek 43 törvényhatóságnak lettek szétküldve, akik képviseltették magukat az ünnepségen. Érdemes megjegyezni, hogy Torontál megye közösségétől és Pozsony szabad királyi város tanácsától már érkezett is köszönő irat az MTA részére. Ezen hatóságok azonban nem csupán az érmékből kaptak egy-egy darabot, hanem megtisztelték őket a Széchenyi emlékmunka egy kötött példányával is.⁹⁹ Szintén egy 1883-as jelentésből sze-

⁹⁴ Vö. *Széchenyi emlékek, emlékbélyek*, szerk. ÉRI ISTVÁN–VÉRTES LÁSZLÓ–SZENTKUTI KÁROLY, Budapest–Nagycenk 1990.

⁹⁵ Tehát átszámítva közel 5 méter magas, 9 méter széles, illetve a sarkokban ülő személyek magassága körülbelül 3 méter magasak voltak. A Hon 18 (1880) 129. sz., 5.

⁹⁶ *Pesti Hírlap* 2 (1880. május 23.) 141, 5.

⁹⁷ *Széchenyi az éremművészetben*, szerk. BASICS BEATRIX–CSORBA LÁSZLÓ–TÓTH CSABA–VÍGH RÓBERT, Budapest 2022, 69.

⁹⁸ *Pesti Hírlap* 2 (1880. június 5.) 154. sz., 5.

⁹⁹ AÉ 14 (1880) 106. Ezt támasztja alá a Magyar Polgár 14. évfolyamának 134. száma is, ahol ezt olvashatjuk: „A m. tud. Akadémia nagynevű alapítója, Gróf Széchenyi István szobrának ünnepélyes leleplezése alkalmából, az Akadémia elnöke a napokban Kolozsvár sz. kir. város tör-

rezhetünk tudomást az irodalmi mű körüli további munkálatokról: „Főtitkár bejelenti, hogy a gr. Széchenyi István irodalmi hagyatékának I. kötete, mely a naplók feldolgozását tartalmazza, az Athenaeum irod. intézetnek közrebocsátás végett átadatott.”¹⁰⁰

* * *

Ami az akadémiai teendőit illeti, Fraknói Vilmos izgalmasabb és érdekesebb feladatai közé tartozott az MTA-nak tett különböző felajánlások bejelentése, a főtitkári pozícióban eltöltött tíz éve során pedig alkalma volt igen különleges adományokkal is találkozni. 1886. május 31-ei „összes ülésen” jelentette be Kőrösi Csoma Sándor tibeti kéziratának megérkezését,¹⁰¹ melyekért az Akadémia Kőrösi egyik barátjának és kollégájának, Solomon Caesar Malannak tartozott köszönettel. Malan a Bengáli Ázsiai Társaság főtitkára és egyben a kalkuttai püspöki szeminárium tanára volt, tehát a nagy távolságból adódóan személyesen nem tudott Magyarországra jönni. Ezért az ázsiai utazó másik barátját, Duka Tivadart kérte fel, hogy szállítsa a dokumentumokat az országba. Duka Londonban élt, és korábban a bengáli hadsereg táborigorvososa is volt.¹⁰²

Néhány hónappal később az Akadémia birtokába került Thurzó György nádor egyik órája, illetve a családi hagyomány szerint a mohácsi csatában használt lőfegyver, „a fegyver a Nemzeti Múzeum régiségtárában helyeztetik el”.¹⁰³ Ezeket a felajánlásokat a társaság Kéry Imrének köszönhette, aki alapvetően orvos volt és a járványok elleni védekezés egyik kiemelkedő alakjának tekinthető, több tanulmányt is írt a témában.¹⁰⁴ A felajánlást Fraknói október negyedikén jelentette be az akadémiai tagok előtt.¹⁰⁵ A kiemelkedő gesztust beárnyékolja, hogy alig fél évvel rá (1887. május 23.) már Kéry levelező tag halálát volt kénytelen bejelenteni a helyettes főtitkár.¹⁰⁶

vényhatóságának 1 drb. ezüst emlékérmét, és az emlékmű egy példányát küldötte meg oly célból, hogy azt a közgyűlésen bemutassa, és levéltárában megőrizze.” Magyar Polgár 14 (1880. június 12.) 134. sz., 3.

¹⁰⁰ AE 17 (1883) 116.

¹⁰¹ AE 20 (1886) 160.

¹⁰² KOVÁCS JÁNOS, *Kőrösi Csoma Sándor élete és munkái*, Keresztény Magvető 20 (1885) 211–218.

¹⁰³ AE 20 (1886) 189.

¹⁰⁴ MÉL I, 911.

¹⁰⁵ AE 20 (1886) 189.

¹⁰⁶ Fraknói távollétében. AE 21 (1887) 168.

Az utolsó példánk gyanánt Ráth György¹⁰⁷ különleges felajánlásáról fontos néhány szót beszélünk, aki 1888-ban kilenc darab 16. és 17. századi nyomtatványt adott az Akadémiának.¹⁰⁸

3. KORAI BÚCSÚ A HIVATALTÓL

Fraknói Vilmos a főtitkári tisztségből adódó adminisztratív tevékenysége mellett se mondott le tudományos tevékenységéről, sorra jelentek meg kisebb-nagyobb írások tőle, ezek közül kiemelendő Pázmány Péter rövidebb életrajza, illetve a Martinovics-összeesküvésről írt monográfiája. Habár főtitkári megbízatása élethosszig tartott, Fraknói úgy vélte, történetírói tevékenységének túl nagy részét áldozza fel az igazgatási teendőknél, ezért tíz évvel megválasztása után lemondott pozíciójáról, és helyette 1889. május 3-án másodelnöki állásba, Széchenyi István egykori tisztségébe lépett, melyet egy csupán hároméves cikluson át viselt 1892-ig báró Eötvös Loránd alatt, ugyanis az új szabályok értelmében és a változatosság elvének szellemében nem volt újraválasztható. Trefort Ágoston elnök 1888-ban bekövetkezett halálával esedékessé vált az Akadémia vezetőségének a megújítása, így Fraknóinak alkalom nyílt a terhes-sé vált pozíciója lecserélésére.

A vezető tisztségek betöltésénél 1889-ben a bizonytalanság és a határozatlanság első jelei mutatkoztak az Akadémián, akárcsak a politika színterén. A hivatalos jegyzőkönyvek szerint a választások minden különösebb gond nélkül zajlottak, viszont az ellenzéki sajtó nem kis gúnyolódás közepette számolt be a jelölések körüli bizonytalanságról és elutasításokról.¹⁰⁹ A választások során végül Eötvös Lorándot választották elnöké, a másodelnöki tisztséget pedig Fraknói tölthette be, azonban az így megüresedett főtitkári posztot minden indoklás nélkül üresen hagyták, hiszen Fraknói Vilmos hivatalosan május 3-áig volt főtitkár, míg utóda, Szily Kálmán 1889. október 14-étől töltötte be ezt a pozíciót.

Öt hónappal a történész lemondása után tehát „elegyes ülés”-t hívtak össze, melynek egyetlen tárgya a főtitkár megválasztása volt. Az ülésen Szász Károly

¹⁰⁷Ráth György történelmi, jogi és művészettörténeti író, illetve könyv- és régiséggyűjtő. – MÉL II, 484.

¹⁰⁸AÉ 22 (1888) 140. Az akadémiai tag halálakor értékes könyvtárát is az MTA-ra hagyta 1905-ben.

¹⁰⁹VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–163.

kért szót, és az irodalomtörténész Beöthy Zsoltot javasolta.¹¹⁰ Az elnök ezután titkos szavazást rendelt el, és az 58 szavazatból összesen 32 esett a fizikus Szily Kálmánra, a III. osztály titkárára, 27 pedig Beöthy Zsoltra, egy szavazólap üresen maradt.¹¹¹ Az esettel kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy ebben az öt hónapban az *Akadémiai Értesítő*ben a „főtitkár” megnevezés kire utalhatott, vajon Fraknói Vilmos egyfajta ügyvezető főtitkárként vitte tovább a teendőket egészen októberig, és szerkesztette a kiadványt, vagy valaki más volt ez a meg nem nevezett személy? A kevés információ alapján Fraknói Vilmos mellett szólnak jelenleg az érvek.

Fraknói ezután már sokat tartózkodott külföldön, különösen Rómában, de ezentúl is az Akadémia elismerésében részesült, 1892-ben immár nem főtitkárként, vagy másodelnökként lett újra az Igazgatótanács tagja, majd 1907-ben tiszteleti taggá lépett elő.¹¹² Mindenesetre a lemondás után a tudós már jóval több időt tudott szentelni történetírói és írói szenvedélyének. Nem véletlen, hogy 1890-ben született meg egyik legnagyobb és legjelentősebb műve, Mátyás király életrajza.¹¹³

DOKUMENTUMOK

1.

Budapest, 1880. október 4.

Fraknói Vilmos Szilády Áron rendes tagnak

Meghívja Sziládyt a november 22-én rendezett elegyes ülésre, ahol Csengery Antal halálát követően a következő másodelnök személyéről döntöttek.

(MTA KIKK Ms. 4431/178 – orig.)

A Magyar Tudományos Akadémia mai napon tartott összes ülésében elhatározá, hogy a dicső emlékű másodelnökének, Csengery Antalnak f. é. július 13-án történt elhunytával megüresedett másodelnöki tisztt betöltése, illetőleg a másodelnök szabályszerű megválasztása véget, f. évi november-hó 22-én délután öt órakor tartandó elegyes-ülés hirdettessék, és ezen ülésre a szava-

¹¹⁰ Uo., 156–163.

¹¹¹ AÉ 23 (1889) 172.

¹¹² BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 4.

¹¹³ FRANKÓI, *Hunyadi Mátyás (Fraknói-bibl., 333. sz.)*.

zati joggal bíró igazgató- tiszteleti és rendes tagok külön levélen hívassanak meg.

Az Akadémia ezen határozata értelmében, van szerencsém Nagytiszteletű Urat a f. évi november hó 22-én tartandó elegyes ülésre tiszteletteljesen meghívni.

Budapest, 1880. október 4-én.

[m.p.]

Fraknói Vilmos
főtitkár

2.

Budapest, 1881. április 4.

Fraknói Vilmos Szilády Aron rendes tagnak

Kéri Sziládyt, hogy az általa vezetett Irodalmi bizottság 1880/81-ik évi jelentését juttassa el a főtitkári hivatalhoz.

(MTA KIKK Ms. 4431/179 – orig.)

Tisztelt Előadó Úr!

Hivatkozom az Ügyrend 36. § d) pontjára van szerencsém felkérni, hogy a vezetése alatt álló bizottságnak az 1880/1-iki akadémiai évben folytatott működéséről s eredményeiről szóló jelentését f. hó végéig a főtitkári hivatalhoz beküldeni szíveskedjék.

A jelentés a nagygyűlés alkalmával közrebocsátandó akadémiai jelentésbe fog fölvetetni.

Fogadja kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Budapest 1881. április 4.

[m.p.]

Fraknói Vilmos
főtitkár

3.

Budapest, 1888. május 4.

Fraknói Vilmos Szádeczky Lajos levelező tagnak

Tájékoztatja Szádeczkyt akadémiai levelező taggá való megválasztásáról.

(MTA KIKK Ms. 4166/293 – orig.)

Tekintetes Úr!

A Magyar Tudományos Akadémia mai napon tartott nagygyűlésében Tekintetes úrnak a történettudomány terén kifejtett buzgó és sikeres munkásságát méltányolván, Tekintetes urat az Akadémia levelező tagjává választotta.

Midőn ezt tudomására hozni szerencsém van, figyelmét fölhívom a M. T. Akadémia Alapszabályainak 20. §-ára, melynek értelmében a megválasztott levelező tag köteles osztályába tartozó dolgozattal egy év alatt székét foglalni, és ekkor állíttatik ki az oklevél, mely akadémiai jogai gyakorlatába helyezi.

Ennélfogva tisztelettel fölkérem, hogy e levelem vételéről értesítve, méltóztassék az iránt is nyilatkozni, hogy mely időben szándékozik székfoglaló értekezését megtartani.

Egyébként megragadom az alkalmat kiváló tiszteletem és azon reményem kifejezésére, hogy Tekintetes úr az Akadémia tudományos feladatai megoldásában hathatósan közre fog működni.

Budapest, 1888. május 4.

[m.p.]

Fraknói Vilmos
főtitkár

4.

Budapest, 1885. június 13.

Fraknói Vilmos Lévy József rendes tagnak

Köszönetét fejezi ki, hogy az Arany János-ünnepen képviselte az Akadémiát.

(MTA KIKK Ms. 5689/166 – orig.)

Tekintetes Úr!

Vonatkozva folyó évi június 12-ikén kelt nagybecsű levelére, melyet szerencsém lesz az Akadémia legközelebbi összes ülésében bemutatni – kötelességemnek tartom már most Tekintetes úrnak azért, hogy az Arany János-ünnepen

az Akadémia képviselőjét elvállalni és az Akadémiát méltó módon képviselni méltóztatott, hálás köszönetemet kifejezni.

Fogadja egyébként kiváló tiszteletem kifejezését.

Budapest, 1885. június 13.

[m.p.]

Fraknói Vilmos
főtitkár

HÓGYE ATTILA–CZIRÁKI CSONGOR

FRAKNÓI VILMOS ÉS PÉCS PÜSPÖKI TRÓNJA

Fraknói Vilmos életútjának egyik legérdekesebb kérdése, hogy miért maradt élete végéig csupán az egyházi közélet tagja.¹ Új szemléletű, az érdeklődő nagyközönséget elérő történelmi munkássága, akár az MTA, akár az OSzK élén, vagy éppenséggel Rómában végzett tudományépítő tevékenysége aligha kerülhette el a szabadelvű kormányzópárt politikusainak és az uralkodónak a figyelmét. Még akkor sem, ha számos egyházi pályatársával ellentétben ő maga óvakodott a közvetlen politikai szerepvállalástól. A *Magyar Sion*-ban (és részben máshol is) a nyugat-európai mintájú modern katolicizmust, proto-keresztényszocialista elveket hirdető publicisztikája egyaránt szerezhett számára híveket és ellenfeleket kléruson belül és kívül.

Ami tény: egyszerre patrióta és ultramontán eszmei hátterű történelmi írásai már az 1880-as, 1890-es évekre megteremtették országos nimbuszát a katolikus közvéleményben: „Fraknói Vilmos... ifjúkoromnak... eszményképe... Beh sokat tanulmányoztam Fraknóit, aki egész kis könyvtárral ajándékozta meg hazai történetünket, fáradhatatlan kutatásának termékeiből. Olvastam és megszerettem nemcsak élvezetes történelmi prózájéért, de kivált amaz állandó és jellemző vonása miatt, hogy bármiről is írt, bármely hazai tárgyról, azzal együtt egyházának is mindig használni akart...” – írta róla a *Religio* 1910. január eleji számának címlapján az 1858-as születésű Dudek János, a pesti egyetem hittudományi karának dogmatika professzora és dékánja, a folyóirat főszerkesztője.²

A katolikus közvélemény nyomása 1905-ben elegendő volt arra, hogy Fraknói későbbi utódát a *Magyar Sion* szerkesztői székében, valamint a katoliciz-

¹ A kérdés megválaszolásához vatikáni és bécsi levéltári kutatás nyújt támpontokat. Utóbbiban Fazekas István, Arany Krisztina, a német forrásszövegek gondozásában Tuza Csilla és Szirtes Zsófia volt segítségünkre. Köszönet érte.

² *Religio*. Tudományos, társadalmi és irodalmi katolikus folyóirat 69 (1910) 2. sz. (január 9.), 1. A kipontozások az érdekes módon másik példaképpel (nem a történelemben, hanem a „jellemzésben és a kritikában”) a két hónappal korábban elhunyt református Gyulai Pált méltatják, akivel Fraknói többször ütközésbe került pályája során.

mus 19. század végi szerepéről: lehetőségeiről és feladatairól vele hasonló nézeteket valló Prohászka Ottokárt a székesfehérvári egyházmegye élére segítse.³ Az alábbiakban arra keresünk választ, hogy mi volt a helyzet Fraknói karrierjével? Hogyan és miért „torpant meg” középszinten?

I. NYITRAI, VÁCI, KASSAI – PÉCSI PÜSPÖK?
A KORABELI ZSURNALISZTIKA HÍREI

A kérdés kortársait is foglalkoztatta. A maga korában Fraknói Vilmos ugyanis számos, megyéspüspöki méltóságra emelt egyházinál ismertebb és elismertebb tagja volt a klérusnak. Fraknói tehetségét, a tudományos mellett az egyházi karrierjében feltárulkozó mesés távlatokat Schwartz Gyula európai kontextusba helyezett szép esszében már 1886 folyamán megrajzolta.⁴ 1889. december 24-ei arbei választott püspöki címét a *Pesti Hírlap* meglehangú közönytésben részesítette.⁵ Esetleges megyéspüspöki kinevezése konkrét hely megjelölése nélkül többször, még élete utolsó éveiben is szóba került a nyilvánosság előtt.⁶ Elhunytakor az újságokban közölt megemlékezésekben szintén feltűnt az elmaradt előléptetés.⁷

³ Prohászkaára további irodalommal legújabbban: MÓZESSY GERGELY, *Prohászka Ottokár (1905–1927), A székesfehérvári egyházmegye és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 I/6 (CST III/I/6)*, Budapest 2024, 67–75. Tudatában vagyunk a Prohászka megítéléséről folyó folyamatos historiográfiai vitának. Vö. újabbban például: Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927 (Cikkek, interjúk, beszédek), szerk. FAZEKAS CSABA, Miskolc 2019, 16–17, jegyzetekben további irodalommal, és külön is Karsai László előszava, uo. 5–7. A bekapcsolódás a vitába kívül esik kompetenciakörünkön. Vizsgálatunkban Fraknóinak és Prohászkaának a 19. század végi, 20. század eleji katolicizmusban betöltött szerepükük párhuzamai érdemelnek és kapnak említés szintjén figyelmet, folytonos vitákkal kísért szoros kapcsolatukkal, barátságukkal egyetemben (vö. e kötetben I/8. II/1. *Függelék/II*, 6–8. sz.). E közeli kapcsolat tényét és elemzését ugyanakkor mindenképpen érdemesnek látszik majd bevonnai a történelmi diskurzusba.

⁴ SCHWARTZ GYULA, *A budapesti társaság*, Budapest 1886, 326–328; *Dokumentumok*, 1. sz.

⁵ *Pesti Hírlap* 12 (1890) 5. sz., 9; *Dokumentumok*, 2. sz.

⁶ Lásd például: *Jövő* 2 (1922) 210. sz., 8.

⁷ „Hogy fölszentelt püspök nem lett, annak nem személyi, hanem kánonjogi akadályai vannak.” LUSZTIG ELEMÉR, *A pacifista püspök emlékezete*, Reggeli Hírlap 33 (1924) 269. sz., 8. – „Zsidó vérből született, katolikus papi pályára lépett, már harmincöt éves korában javadalmasa volt a nagyváradi káptalan stallum literáriumának, lett belőle címzetes püspök is, de bár gyakrabban volt róla szó, egyházmegyéjét nem kapott soha.” *Fraknói-dokumentáció*, 8. sz.

Az általános híreszteléseken kívül Fraknóit a korabeli sajtó több püspökség élére megjósolta. 1892 szeptemberében a *Budapesti Hírlap* szellőztette meg azt a hírt, miszerint nyitrai püspökké fogják kinevezni.⁸ 1900-ban a váci püspöki szék várományosaként említették.⁹ 1903-ban pedig olyan hír kapott szárnyra, hogy egykori váradi kanonoktársát s barátját, a Pécsre átkerülő Bubics Zsigmondot követné a kassai püspökség élén.¹⁰ A végül alaptalannak bizonyuló értesülést a Magyar Távirati Iroda is megerősítette. A *Budapesti Napló* így tájékoztatta a fejleményekről az olvasóközönséget:

„Ugyanakkor a megüresedő kassai püspökségre dr. Fraknói Vilmost, a tudós történetírót nevezik ki, aki a korábbi kormányoknak is ismételt volt püspökjelöltje, de kinevezése mindannyiszor megtört a Szentszék ellenállásán. Hogy végre Fraknói országos érdemei is kellő méltánylásra találhatnak, ez nyilván arra vall, hogy az új pápa szakított Rampollának magyarellenes politikájával. A magyar közvélemény bizonyára osztatlan megelégedéssel fogadja e püspöki kinevezéseket, melyek méltó pozíciót biztosítanak a magyar katolikus egyház hazafias érdemekben kiváló három főpapjának. A félhivatalos Magyar Távirati Iroda ez értesülésünket a következő kommunikében erősíti meg...: A pécsi püspöki székre – úgy hírlki – a magyar főpapi kar egy illusztris tagját [*Bubics Zsigmondot*] szemelték ki, aki magas kora dacára is buzgó tevékenységet fejt ki irodalmi és művészeti életünkben. A személycsere csak néhány hónap múlva következik be, mert az említett egyházfejedelem mostani egyházmegyéjének évszázados jubiláris ünnepségét még régi székhelyén szándékozik megülni. Egy verzió szerint helyére [*Kassán*] az Örök Városban élő kiváló történetíró főpapunk volna designálva.”¹¹

⁸ „Fraknói Vilmosnak nyitrai püspökké való kinevezése még ebben a hónapban fog megtörténni.” *Budapesti Hírlap* 12 (1892) 246. sz., 2. Átvette: *Ellenzék* 13 (1892) 203. sz., 80r; *Szegedi Híradó* 34 (1892) 215. sz., 4; „A nyitrai püspöki székre egyhangúlag Boltizár József nagyszombati püspök, érseki helynök személyében állapodtak meg. Elejtették tehát a Fraknói kandidációját.” *Magyar Hírlap* 2 (1892) 251. sz., 2.

⁹ „Mint hiteles forrásból értesülünk, az új váci püspök kinevezése küszöbön van és pedig olyan nemes [férfiú] lesz kinevezve, akinek kineveztetése általános meglepedést fog kelteni és pedig úgy a váci egyházmegyében, mint édes hazánkban mindenütt. Legtöbben Fraknói Vilmos nagyváradi c. püspök-kanonokot emlegetik, mint a legkomolyabb jelöltet. Fényes múltját, előkelő egyéniségét és tudományosságát mindenki ismeri, fölösleges őt hát bővebben ismertetni.” *Fél-egyházi Hírlap* 18 (1900) 1. sz., 3.

¹⁰ „A bécsi *Fremdenblatt* szerint Samassa József egri érsek már a legközelebbi napokban megkapja a bíbornoki kalapot. Párvy Sándor címzetes püspök és egri érseki helynököt szepesi püspökké nevezik ki, a pécsi püspöki széket Bubics Zsigmond cserélné fel a kassai püspökséggel, az utóbbi helyére pedig Fraknói Vilmos kanonok kerül.” *Magyar Polgár* 26 (1903) 235. sz., 7. Említi még: *Pesti Napló* 54 (1903) 284. sz., 3; *Magyarország* 10 (1903) 250. sz., 5; *Független Magyarország* 2 (1903) 569. sz., 2.

¹¹ *Budapesti Napló* 9 (1904) 19. sz., 3. Átvette: *Az Ujság* 2 (1904) 20. sz., 3.

A legnagyobb hírverés magának Fraknóinak esetleges pécsi püspöki kinevezése körül támadt, hét esztendővel korábban. 1896 novemberében jelent meg a tudósítás, miszerint a tudóst Ferenc József a pécsi egyházmegye élére emelte.¹² Az ezt követő közel egy évben számos cikk és híradás foglalkozott az ügygel. A *Kis Ujság* római értesülések alapján a pécsi püspökség mellett a bíborosi kalapot is megelőlegezte neki.¹³ A *Székesfehérvár és Vidéke* szintén római forrásokat említve úgy tudta, hogy Fraknói nem akarja elfogadni a kinevezést,¹⁴ s később a származásával magyarázta a történeteket.¹⁵ A *Budapesti Hírlap* más okokról tudott, s belső, magyarországi egyházi kifogást vélt az elmaradó püspöki kinevezés mögött, mégpedig Fraknói egyházkormányzati gyakorlatának hiányát:

„Annál inkább tartanak tőle, ha Fraknói Vilmos dr.-t neveznék ki a pécsi püspöki székre. Ez az érdemes tudósunk bizony nem érdemelte meg. Mégis a hangulat ilyen felőle egész a római Kúriáig. Nem áll tehát az, mintha zsidó eredete, vagy a liberális kormánnyal és az ennek uszályát hordozó tudományos akadémiával való benső viszonya volna az egyedüli akadály. Sőt pozitív tény gyanánt közölhetjük, hogy a kormány nem is töri magát nagyon utána: Bánffy bárónak és Wlassics úrnak nem kell tudós, hanem politikus püspök, egyházi főispán, főkortes, már pedig ilyent a nagytudományú Fraknói dr.-ből ők sem tudnának faragni. Annyi azonban bizonyos, hogy inkább őt óhajtánák pécsi püspöknek, mint Molnár János apátot, az orsz. képviselőt. Egyházi részről van az akadály. Az információ, melyet róla magasabb helyről Rómába küldöttek, kizárja azt, legalább ez idő szerint, hogy püspökké lehessen. Eszerint ugyanis a nagyérdemű historikus a lelkipásztori teendőkből nem bír elegendő gyakorlattal, amennyiben önállóan soha sem gondozott még egy curatiát sem, amióta pedig a nagyváradi litterarium stallum-ot bírja, maga kérte főpásztorától

¹² „Fraknói Vilmost, mint értesülünk, őfelsége a király már kinevezte pécsi püspökké. A kinevezést... csak a jövő hónap végén fogják közzétenni, mert Fraknói Rómában lévő állását csak 1897. év elején hagyhatja el.” Fővárosi Lapok 33 (1896) 329. sz. (november 29.), 4.

¹³ „A N[eue] Fr[ei]e Pr[esse] mai esti lapjában, római értesülései alapján megerősíti azt az első ízben lapunkban közölt hírt, hogy Fraknói Vilmost már a legközelebbi napokban pécsi püspökké fogják kinevezni. A N. Fr. Pr. vatikáni körből arról is értesül, hogy a kinevezendő püspök, aki a pápának különös kedvence, rövid idő múltán a bíborosi méltóságot is el fogja nyerni. Ez a hír annál valószínűbbnek látszik, mert Magyarországnak három bíborosi állása közül ez idő szerint csak kettő van betöltve.” *Kis Ujság* 10 (1896) 335. sz. (december 5.), 2–3.

¹⁴ „A pécsi püspöki szék betöltése tárgyában nevezetes fordulat állott be. Egy római távirat szerint ugyanis Fraknói Vilmos felkérte Wlassics minisztert, hogy őt hagyja kombináción kívül a pécsi püspökség dolgában. Miért tette ezt Fraknói, nem tudni. De annyi bizonyos, hogy a magyar kormány most épp oly kevésbé fogadhatja el Steiner püspökségét, mint ennek előtte.” *Székesfehérvár és Vidéke* 24 (1896) 148. sz. (december 15.), 3.

¹⁵ „Nem félhivatalos, de nyilván igen alapos információból eredő levélből tudjuk, hogy a pécsi püspökség betöltésének meghiúsult kísérlete Fraknói Vilmos zsidó származása miatt szenvedett hajótörést.” *Székesfehérvár és Vidéke* 25 (1897) 12. sz. (január 28.), 1.

a fölmentést a kanonoki állással járó mindennemű egyházkormányzati teendők alól és így teljességgel nem volt módja benne, hogy a hitelvek gyakorlati alkalmazásán felül tömérék disciplináris és pénzügyi ügyek elintézésére kiterjedő avatottságot megszerezhesse magának. Meglehet, hogy ez csak némelyeknek a véleménye róla, mégis ezt tartják róla Rómában is, hol pedig nagyra becsülik, különösen mióta ott házat vett és azt nemcsak saját lakásául használja, hanem alapítványa értelmében más magyarországi papoknak is otthont nyújt benne levéltári kutatások céljából. A kis Monsignore Ungherese, mint az Örök Városban nevezik, maga is szóba hozta ezt egy alkalommal, mikor jelöltségéről beszéltek, kijelentvén, hogy mint a pogányok (in partibus infidelium) püspöke (címzetes) úgyszólván elég dolga akad. Amit szívesen ráhagytak.¹⁶

A hónapok múlásával újabb információk és teóriák is napvilágot láttak. A *Tolnamegyei Közlöny* 1897. májusban értesítette olvasóit Fraknói várható kinevezéséről,¹⁷ ugyanekkor a *Pécsi Figyelő* örömmel írt a hírről, s már a püspöki bevonulás dátumát is tudni vélte.¹⁸ A sajtó a kinevezés késését júniusban pedig a római „aknamunkával” magyarázta, miközben kiemelte a magyar kormánynak a témában tanúsított eltökéltségét:

„Fraknói Vilmos pécsi püspökké történendő kinevezése, mint a P[écsi] N[apló] írja, még mindig késik és lehet, hogy még hónapokig húzódik a kinevezés megtörténte. Az aknamunka Rómában még nem szűnik meg és a magyar kormánynak mindez ideig nem sikerült Rómából a placet-et kieszközölni. Örömmel jelezhetjük azonban, hogy a kormány álláspontja ezen tekintetben megingathatatlan és így előbb vagy utóbb Róma mégis

¹⁶ Budapesti Hírlap 17 (1897) 15. sz. (január 15.), 5. A harcosan kormányellenes *Kolozsvár* című lap több helyen is rosszul értesülve arról írt, hogy bár Fraknói a Vatikánban *persona gratissima* volt, „de hazájában nem tudták a Franklt elfelejteni. Addig fondorkodtak és leveleztek, amíg Fraknói püspök maga tépte szét a hálót, a pápától kihallgatást kért és a Szentatyá elé azzal a kéréssel járult, hogy ne egyezzen bele a kinevezésébe, mert ő Rómában akar maradni, hogy tovább is a tudományoknak szentelhesse magát.” *Kolozsvár* 11 (1897) 22. sz. (január 28.), 2.

¹⁷ *Tolnamegyei Közlöny* 25 (1897) 19. sz. (május 9.), 4.

¹⁸ „Mint legmegbízhatóbb helyről értesülünk, a magyar kormánynak sikerült a római Kúriával teljes megállapodásra jutni, melynek eredményeképp a jövő hét valamelyik napján a hivatalos lap hozni fogja Fraknói Vilmos címzetes püspöknek, tényleges nagyváradi kanonoknak kinevezését a pécsi püspökségre, aki ebben a minőségében már a pünkösdi ünnepek alatt megtartja bevonulását a pécsi rezidenciába. A kinevezésnek ez a kiszivárgott híre örvendéssel töltötte el az egyházmegye papjait s azt hisszük, a nagy közönséget is megörvendeztetni, mert Fraknóiban egy fennkölt gondolkozású, tisztán hivatásának élő, igazi főpapot fogunk kapni, aki nagyon is reászolgált magas állására.” *Pécsi Figyelő* 25 (1897) 101. sz. (május 4.), 2–3; „Pedig... pedig... a mi püspöki székiünkre ismét akadt e héten egy komoly jelölt. A jeles historikus Fraknói Vilmos, nagyváradi kanonok ez, kinek csak azért adta a kormány a nagyváradi dús jövedelmű kanonoki stallumot, hogy egyedül hivatásának élhessen. S épen ezért kétséges még, hogy felcseréli-e a nyugalmas kanonoki állást a pécsi püspökséggel, de ha felcseréli, a cserén bizonyára nem veszünk.” *Uo.*, 25 (1897) 106. sz. (május 9.), 1.

engedni fog. Időközben Fraknói Vilmos dr. püspök behatóan tanulmányozza, ha mindjárt távolból is, a pécsi egyházmegye viszonyait, komolyan foglalkozik nagyobb szabású reformtervekkel és mire be fog következni kinevezése, töviről hegyire ismerni fogja az ottani viszonyokat. Fraknói pécsi püspöksége felújítása lesz azon ideális fölfogásnak a püspöki kötelmekről, amilyenek Szepesy Ignác bárót vezették a püspöki székekben, kinek a hálás utódok emléksobrot emeltek Magyarország legszebb temploma előtt. Inkább tartson néhány hóval tovább a pécsi egyházmegye jó kezében levő ideiglenes kormányzata, de akkor váltsa azt föl Fraknói Vilmos, ki arra van hivatva, hogy a pécsi püspöki székekben ideálokat valósítson meg!¹⁹

1897 augusztusára a *Tolnamegyei Közlöny* az újonnan kinevezett Mailáth Gusztáv erdélyi,²⁰ év végére a *Székesfehérvár és vidéke* pedig Steiner Fülöp székesfehérvári püspökben látta Fraknói pécsi riválisát, és a késelem okát.²¹ Végül egy évvel Fraknói nevének hírbe hozatala után vált nyilvánvalóvá, hogy Hetey Sámuel prímási irodaigazgató nyeri el a püspöki széket.²² Az országos és a pécsi sajtó 1903-ban is visszatért a történetekhez, melynek során egyértelműen Rómában látták Fraknói pécsi kinevezésének akadályát:

„Évekkel ezelőtt a magyar kormány Fraknói Vilmos címzetes püspököt, a nagynevű tudóst szerette volna kinevezni pécsi püspökké. Gróf Revertera a külügyi kormány képviseletében kérte a kinevezéséhez a Szentszék hozzájárulását, de a Kúria semmitmondó megokolással visszautasította a jelöltséget, ami nemcsak a magyar közvéleményt, de a kormányt is kínosan érintette, mert oly férfiú érdemeinek elismeréséről volt szó, aki a magyar tudomány és művészet szolgálatában megbecsülhetetlen tevékenységet fejtett

¹⁹ Tolnamegyei Közlöny 25 (1897) 23. sz. (június 6.), 4.

²⁰ „Már több másfél événél annak, hogy a pécsi püspöki szék üresen áll. A kombinációk egész áradata indult meg az egyes jelöltek személyében. Most legutóbb arról értesülünk, hogy gróf Mailáth Gusztáv erdélyi püspök érdekében működnek, hogy az legyen az új pécsi püspök. Azonban dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter föltétlenül fenntartja dr. Fraknói Vilmos címzetes püspök, székszárdi apát jelöltségét, és ebben az értelemben nyilatkozott legutóbb a királynál volt audienciáján is. Most tehát az a nézet uralkodik, hogy szeptember hó közepéig, amikor a király Baranya megyébe látogat, mindenesetre meglesz az egyházmegyének kinevezett új püspöke.” Tolnamegyei Közlöny 25 (1897) 31. sz. (augusztus 1.), 4.

²¹ „A régen üresedésben állt püspöki székre különféle kombinációk alapján sokféle jelöltet emlegettek a beavatottnak látszani akarók. Kezdetben komolyan jelölték Fraknói Vilmos dr. c. püspököt, azonban neki hatalmas ellenjelöltje volt püspökünk dr. Steiner Fülöp, akit legmagasabb helyeken pártfogoltak.” Székesfehérvár és Vidéke 25 (1897) 127. sz. (november 2.), 2.

²² „Innen-onnan két éve lesz, hogy Dulánszky Nándor pécsi püspök meghalt, s azóta üresen állt a pécsi püspöki szék. Az elhalt püspök utódjául Fraknói Vilmost, Fehér Ipolyt és még többeket emlegettek s most, hogy az új pécsi püspök kinevezése megtörtént, meglepetésszámba megy ez, mert még kombinációban sem volt soha a kinevezett új püspök.” Pécsi Figyelő 25 (1897) 251. sz. (november 3.), 4.

ki.”²³ – „Tudjuk, hogy eredetileg Fraknói Vilmos, a jeles történettudós, a magyar tudomány bőkezű mecénása volt a kormány jelöltje a régi püspöki székre és csak miután a kinevezés a Vatikán részéről legyőzhetetlen akadályokba ütközött, terjesztette Wlassics a hercegprímás ajánlatára Hetey Sámuel kinevezését a király elé. A közvélemény, amely nagyon szerette volna, ha végre Fraknói érdemei kellő méltánylásra találnak, megnyugvással fogadta Hetey Sámuel kinevezését, kezességet látva eddigi működésében az iránt, hogy a hithűség és a hazaszeretet harmóniája fogja ékesíteni kormányzatát.”²⁴

Ugyanebben az évben, Hetey 1903. szeptember eleji halálát követően a sajtóban újra felröppent Fraknói pécsi püspökségének gondolata,²⁵ fő riválisának pedig Fischer-Colbrie Ágostont tartották.²⁶ Zichy Gyula kinevezése azonban tárgytalanná tette a kérdést. Ennek ellenére a pécsi sajtó még 1924-ben és 1928-ban is emlegette Fraknói meghíúsult pécsi püspökségét.²⁷

²³ Budapesti Napló 8 (1903) 219. sz. (augusztus 12.), 5.

²⁴ Budapesti Napló 8 (1903) 239. sz., 8. A későbbiekben is így vélekedtek erről: „Nehézséget támasztott a Szentszék Várady Árpád és Fraknói Vilmos püspökké való kinevezésével szemben is.” BRUCKNER GYÖZÖ, *Eckhart Ferenc: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935*, Miskolci Jogásélet II (1935) 7–8. sz., 169–172, 172. Jellemző, hogy az ügyet még a mű recenziója is szükségesnek tartotta hozni. Váradyt magánéletével kapcsolatban igaztalanul rágalmazta meg a csanádi szeminárium rektora Rómában, ezért elesett a pécsi püspöki széktől, s perben tisztázta később magát. LAKATOS ANDOR, Várady Árpád Lipót, A győri egyházmegye és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 I/3 (CST III/I/3), 46–50.

²⁵ „A «Fremdenblatt» arról ad hírt, hogy pécsi püspökké Bubics Zsigmond kassai püspök fog kineveztetni, kinek helyét Fraknói Vilmos püspök, nagyváradi kanonok foglalná el... Fraknói Vilmos kinevezése pécsi püspökké a kormány részéről befejezett dolog volt, de Róma nem járult ahhoz hozzá. Ha az akkor fölmerült akadály most e megváltozott viszonyoknál legyőzhető lesz, akkor Fraknói Vilmos pécsi és nem kassai püspök lesz. Nagy elődök méltó utódát nyerné benne a pécsi püspöki szék.” Pécsi Napló (1903) 238. sz., 7. Valamint: Szabadság 30 (1903) 239. sz., 4; Magyar Polgár 26 (1903) 235. sz., 7; 257. sz., 7.

²⁶ „De a jelöltek száma se szaporodott az utóbbi időben, és máskor jól értesült helyen úgy vélekednek, hogy Fraknói Vilmos dr. a legkomolyabb jelölt a pécsi püspöki székre és legerősebb ellenfele Fischer-Colbrie Ágoston dr., bécsi udvari káplán.” Pécsi Napló 13 (1904) 4. sz., 6. A Fraknóival a későbbiekben a püspöki karon belül szimpatizáló Fischer-Colbrie a következő évben utódlási jogú koadjutor lett Bubics Zsigmond mellett Kassán. Modern biogrammjá: *Die Bischöfe der Donauumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon, I, Die röm.kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR, Berlin 2020, 516–522.

²⁷ „A termetre alacsony, élénk, szellemes egyházi férfiú valószínűleg mint pécsi püspök halt volna meg, ha történetesen zsidó vallásúnak nem születik, amit a nagy történésznek nem tudtak megbocsátani és az utolsó órában Rómában meghíúsították pécsi valóságos püspökké való kinevezését.” Pécsi Lapok 3 (1924) 287. sz., 2; „Hetey Sámuel halála után Fraknói Vilmostal együtt Kohl Medárdot is említették a pécsi püspökjelöltek között, de ezt a jelölést csakhamar tárgytal-

Nem csak a korabeli orgánumokat, hanem a tudomány világát is foglalkoztatta Fraknói egyházi karrierjének kérdése. Márki Sándor két naplóbejegyzésben is foglalkozik vele, s már 1886-ban bíborosi kalapot vizionál számára.²⁸ 1892-ben egyenesen Karácsonyi János közlésére hivatkozik.²⁹ Ekkor és a következő évben a lapok szintén tudni vélték, hogy Fraknói lesz az új *cardinale bibliotecario*.³⁰

A magyar műemlékvédelem megteremtője, az ösztöndíjalapító Forster Gyula a honfoglalás millenniumának évében a *Budapesti Szemle* hasábjain fejezte ki várakozását akademikustársa egyházi karrierjének felívelése iránt. Sorait stílusosan Fraknóinak az előző évben megjelent korszakos monográfiájáról írt kritikájába szőtte bele:

„Fraknói püspöki működését, minthogy püspöki széke, melynek javadalma csak in herbis létezik, az adriai tengernek emlékekben gazdag Arbe szigetén fekszik, egyházkormányzati teendők igénybe nem veszik. – Annál nagyobb mértékben veszi ki azonban részét azon tudományos működésből, mely a püspöki erények nem utolsója és bizonyára az elsők között fog felsoroltni a tisztí írásmódnak a főpapi érdemeket előszámláló dicsérő szavaiban, ha in herbis helyett in floribus lesz püspöki javadalma.”³¹

A történettársadalom érdeklődéséről tanúskodik Marczali Henrik önéletrajza is. A visszaemlékezés azonban megelőlegzi azt, hogy 1896 végül nem Fraknói Vilmos éve lett:

lanná tette Zichy Gyula grófnak pécsi püspökké történt kinevezése.” Pécsi Napló 37 (1928) 13. sz., 4. – Lásd alább a Hodinka-féle megemlékezést is.

²⁸ 1887. április 22-ei, még Aradon kelt bejegyzése szerint „hittanárunk, Novák híre szerint Fraknói lemondana váradi stallumáról s az akad. főtitkárságról, megkapná a sz. jobbi apátságot, azután Rómába menne, hol a vatikáni levéltárból esetleg még bíbornokká küzdhetné föl magát.” *Márki Sándor naplói. I: 1873–1892*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2015, 436.

²⁹ 1892. január 8-án ír arról, hogy „Karácsonyi hírei szerint Fraknói bíbornok lesz s vatikáni könyvtárőr”. Uo., 625.

³⁰ „Sőt hiteles forrásból jelenthető, hogy a pápa Fraknói Vilmost is fölötte megkedvelte s legközelebb vatikáni könyvtárnokká és őt is bíbornokká fogja kinevezni, de azért megmarad a nagyváradi kanonoki stallumban.” *Néptanítók Lapja* 26 (1893) 46. sz., 443. – Az Ország-Világ hasábjain szintén 1893-ban jelent meg egy mínuszos hír arról, hogy Schlauch Lőrincsel együtt Fraknói is bíbort kap, a „vatikáni könyvtár igazgatója” lesz, ugyanakkor nagyváradi kanonok marad (386–387). – A Szent Római Egyház bíboros levéltárosának tiszte 1890–1894, a bíboros könyvtárosé 1889–1899 között valóban üresedésben volt.

³¹ FORSTER GYULA, *Fraknói püspök műve a magyar királyi kegyúri jogról I*, Budapesti Szemle 88 (1896) 238. sz., 1–38, 2.

„A vakáns pécsi püspökségre terjesztette elő a király, kinek Wlassics miniszter melegen ajánlotta, Rómában azt mondták, nem tudós püspök kell, hanem breviáriumlvasó. Bejárása volt Leó pápához is; szemben mindenki dicsérte; háta mögött áskálódtak ellene. Igazi tudós természet: dolgozott tovább ernyedetlenül, szinte utolsó napjáig. Mégis csak Arbe püspöke maradt – in partibus infidelium.”³²

2. FRAKNÓI PÜSPÖKSÉGE A NEKROLÓGOKBAN, MEGEMLEKEZÉSEKBEN

Tóth László már közvetlenül elhunytja után a *Magyar Könyvszemle* hasábjain megjelent nekrológban vázolja a probléma lényegét, és igyekszik választ adni Fraknói elmaradt kinevezésére.

„Papi mivolta nemcsak a semináriumi nevelés hagyományaképp örökké megmaradó zárkózott lényében nyilvánult meg nála, de gondolkozásmódja, érzésvilága, sympathiája és antipathiája szüntelenül elárulja a katolikus egyház buzgó katonáját, aki tudós létére sem retten vissza attól, hogy a hetvenes évek erőteljes egyházpolitikai harcai közepett az Új Magyar Sion hasábjain névtelenül írt politikai cikkekben szálljon síkra egyházának igaza mellett... Hogy eme mélyenjáró és tetekben is mindig megnyilvánuló komoly papi élete dacára sem ért el az arbei címzetes püspökségnél magasabb egyházi méltóságot, annak oka nem származásának körülményeiben keresendő, hanem sokkal inkább abban, hogy fiatal korában elszakadva a papi élet gyakorlati tevékenységétől, meglehetősen idegenül állott az egyházkormányzat ténykedéseivel szemben.”³³

Az 1924-ben napvilágot látott sorok nem származásában, hanem némileg homályos megfogalmazásban abban láttatják a fő nehézséget, hogy a mindvégig tanári, majd akadémiai, tudósi pályán mozgó Fraknóinak nem volt tényleges lelkipásztori és egyházkormányzati gyakorlata. A páratlan életályát és életművet a legrészletesebb értékelő Berzeviczy Albert MTA-elnök a következőket fejtegette róla az Akadémia falai között, az 1927. május 8-ai „közülésen” elhangzott emlékbeszédében:

³² MARCZALI HENRIK, *Emlékeim*, Budapest 2000, 259. – Az arbei (Rab, Horvátország), mint a magyar királyok által adományozott „választott” püspöki cím valójában nem a „pogány” (vandál, muszlim stb.) hódítások miatt elenyészett püspökség volt. Vö. JOACHIM BAHLCKE, *A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez*, TSz 48 (2006) 1–24. Itt és Forsternél inkább metaforikus használatról lehet szó.

³³ TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 102.

„Egész Európára kiterjedő tanulmányúttal mégis leggyakrabban Rómába vonzották s a múlt század kilencvenes éveinek vége felé már úgy látszott, mintha lakóhelyét végleg és teljesen az Örök Városba akarná áthelyezni, ahol XIII. Leó pápa kegyének több jelében részesült, két házat is építtetett magának a *Viale del Policlinicón*, s azok egyikét már ottlét alatt nyitva tartotta történetbúvárok számára, később pedig egészen magyar történeti intézetté alakította át. Az a magas pozíció, melyet hazai tudományos életünkben és katolikus egyházunkban is elfoglalt s a méltánylás, mellyel működése a katolicizmus központjában is találkozott, szükségszerűen vetette föl a kérdést, hogy miért nem foglalta el Fraknói, annyi nagy egyházfejedelem hivatott életrajzírója maga is fényes egyházfejedelmi állásaink egyikét? Az ő életfolyásának ez a nagy negatívuma sokat foglalkoztatta nálunk a közvéleményt; magyarázatot kerestek s megtalálhatni vélték azt majd szüleinek zsidó eredetében, majd a szabadkőművességnek őt majdnem egész életén át kísérő gyanújában, majd a Vatikánnak iránta való elhidegülésében, mely Rómából való távozását is előidézte volna. Meggyőződés szerint mind e találgatások többé-kevésbé alaptalanok. Akárhány példa van rá – a közeli Ausztriában is, – hogy nem keresztény eredet nem szolgált püspöki, sőt érseki szék elfoglalásának sem akadályául. A szabadkőművesség vádját ő maga cáfolta meg, úgyszólván «sub specie aeternitatis», végrendeletében; ha arra került volna a sor, azt könnyű lett volna tehát már életében is elnémitania; azonkívül tapasztalásból tudjuk, hogy a római neheztelek és ellenszenvek sokkal változóbbak, semhogy állandó akadályai lehetnének az egyházi téren való előmenetelnek. A kérdést aligha fogjuk valaha teljesen tisztázni, annál kevésbé, mert Fraknói maga koronkint kívánni látszott a püspökséget, koronkint nem. Megvolt benne magában a kétely, vajon a püspöki állás az ő természetének, hajlamainak, hivatásérzetének megfelel-e? és az kétségtelen, hogy a történet-tudománynak az a szolgálata, amelynek ő ritka hivatásérzettel és hűséggel kora ifjúságától végnapjaiig szentelte életét, egyfelől a szabad mozgásnak, másfelől a szellem összpontosításának oly mértékét követelte meg, amely abban a percben lehetetlenné vált volna, amelyben ő egy egyházmegye kormányzatának helyhez kötött gondjait és felelősségét vállalta volna magára.³⁴

Berzeviczy tehát három esetleges problémát említ, ami miatt Fraknói nem léphetett az egyházfejedelmek sorába. Szüleinek származása, a szabadkőműves vádak, illetve a Szentszék „elhidegülése” személye irányában. Egyiket sem tartotta ugyanakkor meghatározónak. Konvertita eredetű katolikus főpapra osztrák példát hoz, a szabadkőművesség vádját maga Fraknói cáfolta végrendeletében, a római Kúria neheztelese pedig szerinte nem nagyon szokott viszszavonhatatlannak bizonyulni.³⁵

A születés centenáriumán Szekfű Gyula épphogy csak utal az egyházi karrier beteljesületlenségére, melyet Fraknói tudósi attitűdjével indokol: „Szikrája sem volt benne a világi hiúságnak, az egyházi életben is megelégedett a nagy-

³⁴ BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 6–7.

³⁵ Uo.

váradai kanonoksággal, utóbb címzetes püspök lett” – vélte 1943-ban.³⁶ Szekfűvel ellentétben Hermann Egyed mélyreható elemzést szánt ugyanekkor a megíúsult megyefőpásztori kinevezésnek.

„Fraknóit a trianoni szerződés személy szerint is súlyosan érintette. Egyházi javadalmai román uralom alá kerültek s a nagy mecénás, aki humanista főpap elődjei példájára anynyi áldozatot hozott a tudományak, élete utolsó éveit szinte nélkülözések közt élte le. 1924. november 20-án halt meg. Élete delén, 1897-ben Ferenc József pécsi püspökönek szemelte ki, Róma azonban elhárította a kinevezést. Bizonyára származása is szerepet játszott a Szentszék gesztusában, azonban a fő ok minden bizonnyal az volt, hogy Fraknói a gyakorlati lelkipásztorokodásban sohasem vette ki a részét. De római társasága szabadkőműves hírbe is hozta. Ez sok keserű órát szerzett neki. Végrendeletében, szavai szerint „az örökkévalóságba tekintve“, tiltakozott utoljára és ünnepélyesen e vád ellen. Sorsa ebben is kissé hasonlított a humanisták sorsához, akiknek igazhitűségét szintén gyakran vonták kétségbe. Emberi szemmel nézve a dolgokat, azt kell mondanunk, hogy Fraknóira talán szerencse volt, hogy életének ezt a célját sem érte el. A mindenkitől tisztelt történettudós nimbuszát nem tépdesték meg a gyakorlatlan püspök esetleges balfogásai és emléke felhőtlenül él a magyar történettudományban.

Fraknói történetírói munkássága mennyiségben szinte áttekinthetetlenül gazdag. Egyszerű adalékoktól a több kötetnyi vaskos monográfiáig a történetírói műfaj minden változata képviselve van ebben a gazdag életműben. Érdeklődése szinte az egész magyar műltra kiterjedt és az egyes korszakokban a standardművek köré az előmunkálatok és kiegészítő cikkek tucatjai sorakoznak fel...³⁷

Tényszerű közlésben az egyháztörténész premontrei szerzetes hatol a legmélyebbre a megemlékezők közül. Hatásos szerkesztéssel az életvégi nehézségekkel³⁸ szembesíti a betöltetlenül maradt püspöki trónust. Berzeviczyvel ellentétben pontos évszámot mond és konkrét egyházmegyéről beszél: 1897, Pécs. Úgy tudja, hogy az uralkodó „kiszemelte” a méltóságra, a kinevezést Róma úgymond „elhárította”. 1943-ban Berzeviczyvel ellentétben Hermann már erősen feltételezi, hogy Fraknói származása is szerepet játszhatott az elutasításban. Római társadalmi élete, olasz kapcsolatai révén a szabadkőművesesség gyanúját szintén felveti. Tényleges okként mindazonáltal a pasztorális praxis

³⁶ Az MTA-n elhangzott centenáriumi megemlékezés első megjelenésének adatait és újraközlését lásd e kötet elején (*Prolegomena*).

³⁷ HERMANN, *Fraknói Vilmos*, 9.

³⁸ Az 1922-ben Budapestre visszaköltöző Fraknóinak kétségkívül voltak bizonyos lakhatási nehézségei, és javadalmi bevételeihez sem jutott hozzá a román uralom alá került területekről. A súlyos likviditási gondokról, például tózsdei vagyonszétválásról szóló korabeli újsághíreket érdemes azonban kritikával szemlélni. Fraknóinak vagyonos rokonai éltek Bécsben, ottani lakását bérbe adta, végrendeletét végrehajtották, az általános örökös Szent István Akadémia róla elnevezett díjat adományozott. Vö. e kötetben I/4. I/8. *Függelékek/II*, 4–5. sz., *Prolegomena* (Szekfű).

hiányát jelöli meg Hermann Egyed. Berzeviczyvel együtt a tudomány szempontjából végsősoron kedvezőnek mondja a főpásztori kinevezés elmaradását – rögvest elkezd elcsatolni a történelmi munkásság gazdagságát. Mi több, széleskörű történelmi és kortárs tapasztalatai alapján a premontrei szerzetes aláhúzza: a megfelelő egyházkormányzati gyakorlat hiányából adódó esetleges hibák nem vetnek árnyékot a tudós főpapra, s így emléke a történettudományban makulátlan maradhatott.³⁹

Fraknói meghíúsult pécsi püspökségéről más későbbi közlés is megemlékezik. A magyar történelmi intézet tagjaként 1895 második felében Rómában kutató Hodinka Antal⁴⁰ a *Pécsi Napló*ban 1926 tavaszán már-már legendaszerű eseményt mesélt el. Elmondása szerint a pécsi püspökséget Fraknói, miután a „magyar tudományos világ már rég püspöki széken szerette volna látni” őt, valóban elfogadta volna. Ezt tőle magától hallotta. Hodinka elbeszélésében a kinevezést Mariano Rampolla bíboros államtitkár hiúsította meg, aki úgymond féltékeny volt a magyar prelátnak bizalmas kapcsolatára XIII. Leó pápával, és akinél Fraknói korábban tisztelgő látogatást sem látott szükségesnek tenni. A Hodinka-féle sztoriban, miután a magyar kormány felterjesztette Fraknóit a püspökségre, s Bécs továbbította a kérelmet Rómába, az államtitkár a Fraknói-villához hajtatott a Vatikánból, s a pápa óhajára hivatkozva ott helyben aláíratott vele egy lemondó nyilatkozatot, miszerint nem kívánja elfogadni püspöki kinevezését.⁴¹ A történet már-már a népmesék világát idézi...

* * *

Fraknói Vilmos megyéspüspökségének problémája, életpályájának ez az egyszerre fontos és érdekes kérdése nemcsak kortársait, hanem a kései utókort is érdeklődéssel tölti el a 21. században. Pártfogójával, mesterével és barátjával, Ipolyi Arnolddal ellentétben, aki már 47 évesen beszercebányai püspök lett, majd másfél évtized múltán Nagyváradra lépett előre,⁴² az ő egyházi karrierje hogyan és miért nem teljesedhetett ki? Nem osztjuk teljesen Berzeviczy Albert

³⁹ Uo.

⁴⁰ CVH I/20, 38.

⁴¹ A teljes elbeszélés közölve e kötetben: *Függelékek/II*, 12. sz. – A *Magyar Sion* folyóirat történetét feldolgozó tanulmány forrásmegjelölés nélkül hozza, hogy Fraknói a „pécsi püspöki kinevezést elutasította”. HEGEDŰS ANDRÁS, *A Magyar Sion című folyóirat története*, MS 43 (2007) I. sz., 22–29, 25, 21 j.

⁴² Életpályájára legújabbban további irodalommal: *A nagyváradi egyházmegye és püspökei* = Püspökléxikon 1804–1918 II/4 (CST III/II/4), 40–46.

kétkedését, miszerint a „kérdést aligha fogjuk valaha teljesen tisztázni”, és az alábbiakban megpróbálkozunk közelebb kerülni a válaszhoz. Fraknói nyomában járva – és hozzá illően – bécsi és vatikáni archívumokban őrzött diplomáciai források segítségével igyekszünk mélyebbre hatolni a történeti megismerés rétegeiben. Vagy ahogy ő maga fogalmazta volna sajátos stíljében: „a cs. és kir. titkos archív és a vatikáni levéltár kincseinek búvárlata révén szeretnők, hogy fényt derüljön a pálya homályban rejtőzködő titkára”.

3. A PÜSPÖKKINEVEZÉS GYAKORLATA

A dualizmus idején püspökkinevezési jogát az uralkodó a vallás- és közoktatásügyi miniszter közreműködésével gyakorolta Magyarországon. Az előterjesztés előkészítésében mindenkor fontos szerepet játszott a minisztérium első (a katolikus ügyek) osztályának vezetője. Ő mindig katolikus prelátus volt, és gyakran kedvezményezettje is az előléptetésnek. A magyar királyi főkegyúri jog gyakorlása a Monarchia fennállása alatt – sőt egészen 1945-ig – elsődlegesen tehát politikai kérdés volt. Az apostoli király országgyűlési választásokon mandátumokat szerző, liberális politikusok révén élhetett a katolikus államegyháziság maradványaként továbbélő *ius patronatus*szal. Még hozzá erősen szekularizált, a bevett felekezetek teljes egyenlőségét és viszonyosságát (*reciprocitas*) hirdető polgári államberendezkedésben tehetett ezt, mely ellenmondás egyik fő ösztönzője volt a katolikus autonómia mozgalomnak, ami épp a liberális államtól való függést kívánta felszámolni.⁴³

Új megyéspüspök kinevezésének befolyásolására tehát elsődlegesen a kultuszminisztérium, végsősoron a kormány és a kormánypárt révén nyílt lehetőség. A püspöki kar vezetői, meghatározó tényezői döntően ezen az úton érvényesíthették akarataikat, juttathatták előre saját jelöltjeiket. Későbbi közbeavatkozás már jóval nehezebb volt, esetlegesen az uralkodónál, illetve leginkább a Kúriánál lehetett megakadályozni egy nem kívánatos promóciót. Erre a dualizmus időszakában minden korábbinál hatékonyabb lehetőség kínálkozott Róma számára.

A hivatalos kinevezési procedúra elindítása előtt a király informális, rendszébeli tájékoztatást kapott a minisztertől. Beleegyezése előtt nem történhetett semmilyen lépés, s Ferenc József szükség esetén kabinetirodáján keresztül is

⁴³ A korszakra alapvető: SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918* (DHHE 2), München 1974.

tájékozódhatott. Vélhetően – a Magyarországra egyébiránt nem érvényes – 1855-ös osztrák konkordátum nyomán az Apostoli Szék véleményét is kikérték az új püspök személyét illetően. Mint tudvalevő, a jozefinista és posztjozefinista gyakorlat nemhogy az új főpásztorok kinevezését, hanem még a magyarországi egyházmegye-alapításokat is utólag és befejezett tényként közölte Rómával.⁴⁴ Az 1858-ban részleteiben szabályozott gyakorlat szerint is csak az uralkodói kinevezés megtörténte *után* kérdezték meg szóban, majd írásban a pápai nunciust a jelölről, mielőtt a pápának szóló uralkodói bemutatóiratot kiállították volna. Ez a véleménykérés egyfajta gesztusnak tekinthető csupán, ami a korábbi eljárás a kánonjog irányában mutatott tökéletes érzéketlenségét volt hivatott enyhíteni.⁴⁵

A dualizmuskori ügymenet e korábbinál kedvezőbb volt a Szentszék számára. A magyar kultuszminiszter a közös külügyminiszterhez intézett átiratban indítványozta a pápai nuncius előzetes *bizalmas szóbeli* informálását az uralkodóval korábban szóban már egyeztetett püspökjelölt személyéről. Olykor előfordult az, hogy a magyar miniszter vagy a miniszterelnök személyesen tárgyalt a pápai követtel. Kedvező válasz esetén ment végbe az uralkodói kinevezés, és a bécsi nunciatúra ugyancsak *bizalmas*, de már írásbeli megkerdezése. Miután a nuncius kedvező válasza megérkezett a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, ott kiállították a pápának szóló bemutatóiratot, melyet az uralkodói aláírás után a Külügyminisztérium, illetve a Monarchia szentszéki követsége útján kézbesítettek a Kúriában. Az új főpap kinevezését e kézbesítés távirati híre után publikálták Ausztriában és Magyarországon. A nyilvánosságra hozatal nálunk gyakran már a nunciatúra írásbeli elfogadó nyilatkozatának vétele után megtörtént.⁴⁶

A rendszer a dualizmus idején rutinszerűen működött,⁴⁷ és jelentősen megnövelte a történelmi területeit elvesztő pápaság beleszólását a magyar püspök-

⁴⁴ Mint például az egri püspökség diszmembrációja alkalmával. Vö. MESZLÉNYI ANTAL, *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kivasításának története*, Budapest 1938, 47skk. 89skk. 204skk.

⁴⁵ ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Politisches Archiv, XL, Kt. 318 (Kopien v. Denkschriften 1912–1916), s.f. Közlését lásd alább, *Dokumentumok*, 10. sz.

⁴⁶ ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Politisches Archiv, XL, Kt. 318 (Kopien v. Denkschriften 1912–1916), s.f. Közlését lásd alább, *Dokumentumok*, 10. sz. A k.u.k. közös Külügyminisztériumban 1912–1916 között készült emlékirat tévesen állítja, hogy csupán 1892-től élt ez a gyakorlat.

⁴⁷ Vö. például SALACZ GÁBOR, *A prímási szék betöltése 1891-ben. A magyar kultúrbarc és a főkegyúri jog történetéhez*, A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 6 (1936) 303–344. Fraknói

kinevezésekbe a I. Vatikáni Zsinat utáni évtizedekben.⁴⁸ Személyi kérdésekben a Szentszék már a Hunyadi- és Jagelló-korban sem tudott érdemi befolyást gyakorolni a magyar püspökségek betöltésénél,⁴⁹ e téren hosszú évszázadokat követően éppen a 19. század második felében történt – a 20. században kiteljesedő – változás. Már az 1870-es évek elején Rónay Jácint felől, aki Rudolf trónörökös után akkor már Mária Valéria nevelője volt, Terfort Ágoston személyesen érdeklődött Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi apostoli nunciusnál (1863–1874). A Szentszék azonban Rónay természettudományos nézetei, illetve a 17 éves külföldi tartózkodása idején a londoni olasz emigrációval, köztük Giuseppe Mazzinivel fenntartott kapcsolatai miatt elzárkózott az akkor már nem bencés, hanem világi pap – pozsonyi prépost és szkodári választott püspök – megyéspüspöki kinevezésétől. A hivatalos érv a római Kúria részéről a közel kétévtizedes távollét volt az országtól.⁵⁰ Rónay esetében a szentszéki diplomácia még kivételesnek számító előzetes megkérdezését nyilvánvalóan a jelölt személyének és tudósi habitusának kirívó különlegessége indokolhatta.

4. A VÁRADI, MAJD PÉCSI PÜSPÖKJELÖLT

Fraknói esetében először az 1886. december elején váratlanul, 63 évesen elhunyt Ipolyi váradi széke merült fel, de nem azonnal, hanem 1891-ben, a Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek halálát követő esetleges áthelyezések kapcsán. Ipolyi örökébe 1887-ben kilenc hónap üresedés után Schlauch Lőrinc szatmári püspök került. A szóbeszéd tárgyát képező, de a jelek szerint a sajtóba ki nem szivárgó elképzelés szerint az egyháztartományon belül szuffra-

és Hetyey alább említendő ügymenete is egyaránt a fent ismertetett eljárás szerint ment végbe. – Lásd még ECKHART FERENC, *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest, 1935; FRIEDRICH ENGEL-JÁNOSI, *Österreich und der Vatikan, 1846–1918. I: Die Pontifikate Pius IX. und Leo XIII.* (1846–1903), Graz 1958.

⁴⁸ A vonatkozó szakirodalom nem ad kellő támpontot erre nézve.

⁴⁹ A legjellemzőbb példát, hogy VIII. Ince hasztalan próbálta megakadályozni Estei Hippolit esztergomi érseki kinevezését, éppen Fraknói kutatásaiból ismerjük. Vö. *Fraknói-bibl.*, 365. sz., 199–205. Érdemes előhozni még Csupor Demeter és Zólyomi Benedek zágrábi, valamint Raguzai Kristóf és Zárai Antal modrusi ügyét is. A zágrábira további, részben Fraknóira hivatkozó irodalommal lásd NEMES GÁBOR, *Monoszloi Csupor Demeter*, A Magyar Királyság főpapjai a késő középkorban (1458–1526). Életrajzi lexikon (kézirat), a modrusira lásd *Fraknói-bibl.*, 365. sz., 205–206. Ugyancsak Fraknói tárta fel (*Fraknói-bibl.*, 365. sz., 224), hogy a Szentszék képtelen volt elérni Brodarics István erdélyi püspöki kinevezését a magyar királyi udvarnál.

⁵⁰ PÁL LAJOS, *Rónay Jácint*, Századok, 105 (1971) 1–6. sz., 670–695, 695.

gáneusként Schlauch lépett volna előre Kalocsára, Fraknói pedig az ő helyére Várad püspöki székebe. A tervet Fejérpataky László írta meg Schönherr Gyulának: „Fraknói úrról Bécsben azt a combinatiót hallottam (persze csak Haynald halála esetén, ami nagyon közel van), hogy Schlauch = Kalocsa, Fraknói = Várad”. Fejérpataky levele éppen Haynald Lajos bíboros halála napján kelt.⁵¹ Haynald helyére végül azonban hét hó üresedés után a súlytalan Császk György szepesi püspök ment át Kalocsára. Schlauch az 1891. januártól, Simor halálát követően szintén üresedésben lévő esztergomi szék nagy esélyese volt, ettől elesve maga sem nagyon kívánhatott Váradról Kalocsára költözni, majd kárpótlásul hamarosan, 1893-ban megkapta a bíbort.⁵²

Császka székebe Szepesen Szmrecsányi Pál ült, aki 1903-ban Nagyváradra került át, és az ott kanonoki javadalmat élvező, az egyházmegye területén apátsággal bíró Fraknói ordináriusa lett.⁵³ Szmrecsányi előzőleg Samassa József egri érsek titkára, majd irodaigazgatója és kanonokja volt. Császka áthelyezése Kalocsára és Szmrecsányi szepesi püspöki kinevezése szemlátomást Samassa érdekérvényesítő befolyásának, kormányközeli kapcsolatainak tulajdonítható. A korábban szintén szepesi püspök Samassa egykoron a Deák-párt prominens parlamenti képviselője volt, Eötvös József mellett 1869-től Deák személyes ajánlására két évig, Szepesre kerüléséig a vallás- és közoktatási miniszteri osztálytanácsosként működött. Bár a Szabadelvű Párt létrejötte után az aktív politizálástól visszavonult, szerepe, befolyása mégis óriási maradt a kormánypártban. Egri érsekként 1876-ban ő temette Deákot.⁵⁴ A Fejérpataky László által tudni vélt váradi kinevezést többek között tehát Samassa egri érsek elképzelésének érvényesülése akadályozhatta meg 1891-ben.

⁵¹ Fejérpataky Schönherrhez, Pozsony, 1891. július 4. OSzK Levelestár (ezt az adatot Fedeles Tamásnak köszönjük). – Időközben sajátos egyháztörténeti kuriózumként a *romkat.ro* végül csak megtette Fraknóit Várad püspökének. (<https://romkat.ro/2024/05/04/konferencian-emeleketek-fraknoi-vilmos-nagyvaradi-puspokre/>). Halálának centenáriuma alkalmából rendezett nagyváradi emlékkonferenciáról szóló híradásban, ha fikció formájában is, végül csak beteljesült az a „bizonyos bécsi combinatio...”.

⁵² Vö. *Püspöklexikon 1804–1918 II/4* (CST III/II/4), 46–54. Schlauchot hamis magánéleti vádakkal ütötték ki a prímási székből. Vö. SALACZ, *A prímási szék betöltése 1891-ben*, 307–308.

⁵³ Szmrecsányira: *uo.*, 55–60.

⁵⁴ Kurrens biogramija: TENGYEL ADRIENN, *Samassa József (1875–1912)*, Az egri főegyházmegye és érsekei = *Püspöklexikon 1804–1918 III/1* (CST III/III/1), 49–55.

a) Wlassics Gyula és a Bánffy-kormány intervenciói

Öt esztendővel később, az 1896. január végén elhunyt Dulánszky Nándor pécsi püspök⁵⁵ utódlására – meglehetősen hosszú idő, 8 hónap elteltével – végre valóban megindult Fraknói Vilmos kinevezési eljárása, ami a dualizmus idején működő rendszerben, a Szentszék előzetes, bizalmas és érdemi megkérdezésével vette kezdetét. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896. október 17-én intézett átiratot a közös Külügyminisztériumhoz Fraknói Vilmos pécsi, Ivánkovits János rozsnyói püspöki, valamint egyúttal Mailáth Gusztáv erdélyi koadjutori kinevezése érdekében. Az uralkodóval folytatott szóbeli egyeztetésre hivatkozva javasolta, hogy mielőtt írásbeli előterjesztést tenne az apostoli királynak, kérjék ki a „Szentszéknek előleges bizalmas nyilatkozatát és beleegyezését a nevezettek kinevezésére vonatkozólag”.⁵⁶

Az 1896. október 17-ei miniszteri átirat vétele után Agenor Gohuchowski külügyminiszter személyesen tárgyalt Emidio Taliani nunciussal. Taliani közel egy évtizedes berlini és párizsi nunciatúrai szolgálat után 1879-től kuriális prelátusként működött különféle beosztásokban. Nem sokkal korábban, 1896. július végén érkezett Bécsbe.⁵⁷ A pápai udvarban általánosan elterjedt véleményt fogalmazhatott meg azonnali nyilatkozatában, amikor nem hagyott kétséget afelől, hogy Fraknói jelöltségét nagyon nehezen fogják elfogadni a Kúriában. Majd hamarosan arról értesítette a külügyminisztert, hogy megkapta a pápai Államtitkárság válaszát: Fraknói pécsi püspöki kinevezése nem számíthat az Apostoli Szék beleegyezésére. Bizalmas indoklásként a nuncius előhozta, hogy Fraknói *a)* sosem működött a lelkipásztorkodásban, *b)* életmódja nem felel meg a püspöktől elvárható normáknak, *c)* végül pedig hogy a Szentszék nézete szerint egyáltalán nem rendelkezik azokkal az adminisztratív készségekkel, melyek az egyházfegyelem szempontjából elhanyagolt egyházmegye kormányzásához szükségesek. A kifogásokat Taliani tudatta Wlassics kultuszminiszterrel is, aki minderről tájékoztatta a minisztertanácsot.⁵⁸

⁵⁵ Kurrens biogramja: CSIBI NORBERT, *Dulánszky Nándor (1877–1896)*, A pécsi egyházmegye és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 I/5 (CST III/I/5), Budapest 2024, 19–45.

⁵⁶ Wlassics Gohuchowskihoz, Budapest, 1896. október 17. ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 [Fach 26], Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 103, fol. 48rv; *Dokumentumok*, 3. sz.

⁵⁷ Emidio Taliani (1838–1907) 1903-ban bíborosként hagyta el bécsi állomáshelyét.

⁵⁸ A külügyminiszter a Monarchia szentszéki követének 1896. december 14-én küldött levelében adott tájékoztatást a nunciussal október végén, november elején folytatott érintkezései-

Wlassics ezt követően 1896. november 8-án tájékoztatást kért Magyarországot két bíborosától. Vaszary Kolos hercegprímás, az egykori történész pályatárs már másnap feleletet adott. Rövid, de kedvező levelében a magyar hierarchia feje kifejtette, hogy örömmel veszi, ha a hosszas üresedés után Fraknói kerül Pécsre, aki szerinte „nagy tudománya, élete komolysága, hasznos munkássága által csak díszére válhatik a kérdéses püspöki székeknek”. Megjegyezte még, hogy semmi olyanról nem tud, ami egyházi szempontból akadályt jelentene.⁵⁹

Fraknói ordináriusa, Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök három nappal később jóval hosszabban válaszolt a kultuszminiszternek. Wlassics nyilvánvalóan közölte vele a pápai nuncius által előadott kifogásokat, mert a bíboros ezek köré csoportosította mondanivalóját. Kiemelten foglalkozik Fraknói papi szolgálatával, amiről oly keveset tudunk. Elmondása szerint Váradon jártában nem a városban, hanem mindig a püspöki palotában szállt meg, szentmiséjét naponta elmondta, részt vett a kanonokok közös zsolozsmáján (karima), sőt főpásztorát közép-szolnoki főesperesként kánoni vizitációra is elkísérte. Rómában egyháziilag szabályszerűen, ordináriusi engedéllyel tartózkodik. S bár „ottani életét nem ismeri”, referenciául szolgál, hogy előzetes megkérdezése után a pápa 1893-ban saját indíttatásából apostoli protonotáriussá nevezte ki, és nem tud arról, hogy XIII. Leó „kegyes szíve” Fraknói irányában változott volna. Szól tudományos munkásságáról, egyháztörténeti munkáiról, a *Monumenta Vaticaná*ról, kiemelve, hogy teológiailag semmi kifogásolni való nincs írásaiban, éppúgy papi életében, „közbecsülésében” sem. Fraknóit „kiváló szellemi képességei és bő tudományos készülsége” okán alkalmasnak és méltónak tartja Schlauch a pécsi püspöki székre, utalva azon főpásztorok „üdvös működésére”, akik szintén lelkipásztori gyakorlat nélkül kerültek magas hivatalukba.⁶⁰ (Ilyen volt például maga Vaszary Kolos hercegprímás is, és az ugyancsak váradi kanonok Bubic kassai püspök egy évnyi káplánkodása sem nyomot sokat a latban – illetve jegyezzük meg, hogy a szintén barát és váradi kanonok-

ról. ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214, Liasse XXXVI, fol. 11r–12r; *Dokumentumok*, 7. sz.

⁵⁹ Vaszary Wlassicsához, Budapest, 1896. november 9. ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 [Fach 26], Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 103, fol. 23r; *Dokumentumok*, 4. sz.

⁶⁰ Schlauch Wlassicsához, Budapest, 1896. november 12. ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 [Fach 26], Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 103, fol. 27rv; *Dokumentumok*, 5. sz.

társ Radnai Farkas csupán ugyanennyi pasztorális működés után kerülhetett Ipolyi Arnold örökébe Besztercebányán 1904-ben.)⁶¹

Wlassics 1896. november 20-án a saját nevében újabb jegyzéket intézett a külügyminiszterhez. Napra pontosan 28 évvel Fraknói elhunytá előtt határozottan közölte Gohuchowski gróffal, hogy a magyar hatóságok a római Kúria kifogásait Fraknói ellen alaptalannak minősítették. Tudományos eredményeire és a legkiválóbb egyházfejedelmek őt megtisztelő tanúságtételére („*ebrenvolle Zeugnisse hervorragender ungarischer Kirchenfürsten*”) hivatkozva kijelentette, hogy Fraknói jelöltségéhez mindenképpen ragaszkodni kell.⁶² Wlassics nyilvánvalón a két magyar bíboros Fraknói pécsi püspökségét határozottan támogató állásfoglalására utalt.

Gohuchowski külügyminiszter – saját elmondása szerint – ezt követően minden tőle telhetőt megtett, hogy a magyar hatóságokat lebeszélje eredeti szándékukról, és hogy gondolják újra a kérdést.⁶³ A korábbi berlini, párizsi, bukaresti diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező, lemergi születésű lengyel-osztrák arisztokrata ekkor még csak egy éve ült a külügyminiszteri székben.⁶⁴ Sok közvetlen tapasztalata szentszéki ügyekben nem lehetett. Diplomataként nyilván igyekezett a kisebb ellenállás irányába elmozdulni. Wlassics szintén 1895-től ült miniszteri székében.⁶⁵ Az MTA tagjaként, jogászprofesszorként a magyar kultuszminiszter egyszerre állt ki akadémiakustársa és – az általa épp az előző évben monografikus formában feldolgozott⁶⁶ – magyar királyi főkegyúri jog mellett.

Budapest eltökéltsége olyannyira szilárd volt, hogy a közös Külügyminisztérium ellenkezésével mit sem törődve Wlassics megismételte a november 20-ai levelében foglaltakat. Budapestről 1896. december 11-én immár a magyar

⁶¹ RÉTFALVI BALÁZS, *Vaszary Kolos OSB, 1885–1891*, Pannonhalmi területi apátság = Püspöklexikon 1804–1918 IV (CST III/IV), 24–28; KLIEBER–TUSOR, *Die Bischöfe der Donauumarchie 1804 bis 1918*, 81–84 (Radnai), 511–516 (Bubics).

⁶² Wlassich 1896. november 20-án kelt levelét nem ismerjük, a külügyminiszter említi tartalmával együtt Revertera szentszéki követnek december 14-ei, az imént már idézett levelében Közlése: *Dokumentumok*, 7. sz.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Agenor Maria Adam Gohuchowski gróf (1849–1921) 1895–1906 között volt a Monarchia külügyminisztere. A dualizmus ellenében az I. világháború idején egy jövőbeni osztrák–lengyel–magyar trializmus érdekében tevékenykedett.

⁶⁵ Wlassics Gyula (1852–1937) egyetemi tanár a budapesti jogi karon, 1892-től az MTA rendes tagja 1895–1903 között volt kultuszminiszter, és végigvitte, kiteljesítette az első Wekerle-kormány által elkezdett liberális reformokat.

⁶⁶ *Fraknói-bibl.*, 365. sz.

királyi kormány nevében határozottan felszólította Gohuchowskit, hogy utasítsa a Monarchia szentszéki követét: vegye kézbe az ügyet, folytassa le a pécsi püspökség betöltésével kapcsolatos tárgyalásokat és érje el Fraknói kinevezését. Indoklásként a magyar kultuszminister hozzáfűzte, hogy az „időközben bekövetkezett eseményeket” és Külügyminisztériumból kapott információkat megvitatta Bánffy Dezső miniszterelnökkel és a minisztertanáccsal, ám a „személyi, egyházi és politikai viszonyok alaposan megfontolt mérlegelése után megint csak csak arra a felismerésre jutottak, hogy Fraknóinál nem ismernek alkalmasabb jelöltet, és esetleges áthelyezéssel sem tudják kezelni a helyzetet. Levele végén Wlassics ismét szükségesnek látta felszólítani arra a közös külügyminisztert, hogy kezdjen tárgyalásokban a római Kúriával, és hathatós befolyása latba vetésével érje el a kedvező döntést.⁶⁷ Magyarán kerek-perec utasította a kormány nevében a k. u. k. diplomácia vezetőjét: érvényesítse a Monarchia nagyhatalmi státusát és befolyását Budapest akaratának teljesülése érdekében.

Azt, hogy mik lehettek az említett „időközben bekövetkezett események”, vagyis hogy mi történt Fraknói Vilmos pécsi püspöksége kapcsán Rómában 1896. november–december folyamán, Ausztria–Magyarország szentszéki követének beszámolójából megtudhatjuk.

b) A szentszéki követ jelenti

Gohuchowski, mielőtt bármilyen lépést tett volna az ügyben, vagyis Ausztria–Magyarország nevében jegyzéket intézett volna a pápai Államtitkársághoz Fraknói pécsi püspöki kinevezés érdekében, bizalmasan és szinte azonnal kikérte a dualista Monarchia szentszéki követének a véleményét. A hozzá hasonlóan szintén lengyeli születésű – de katalán–nápolyi eredetű – osztrák arisztokrata Friedrich Revertera gróf⁶⁸ előtt a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter nyomatékos felszólítását követően három nappal, 1896. december 14-én vázolta röviden az előzményeket.⁶⁹ Tudatta a követtel a magyar

⁶⁷ Wlassics Gohuchowskihoz, Budapest, 1896. december 11. ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214, Liasse XXXVI, fol. 2r–3r; *Dokumentumok*, 6. sz.

⁶⁸ Friedrich Revertera von Salandra (1827–1904) 1848/49-ben osztrák tisztként vett részt az itáliai és magyarországi hadjáratokban, beosztott diplomata nyugati-európai Habsburg-követségeken, 1864–1868 között szentpétervári nagykövet. 1888-ban reaktíválják, és 1901-ig Ausztria–Magyarország képviselője az Apostoli Szentszéknél.

⁶⁹ Részben ennek köszönhetően vázolhattuk mi is az imént a történéseket.

kormány Fraknói érdekében tett ismételt és nyomatékos kérését: a „Kúriával tárgyalásokba bocsátkozni és érvényesíteni rá befolyásunkat Fraknói kinevezésének elérése érdekében”.⁷⁰ Reverterának egészen pontosan arra kellett választ adnia, hogy helyzetmegítélése szerint van-e „bármilyen kilátás arra, hogy a Vatikán ellenállását az ügyben leküzdjék”.⁷¹

Revertera gróf még a karácsonyi ünnepek beköszönte előtt, 1896. december 19-én válaszolt a Monrachia külügyminiszterének.⁷² A valós történeti események már eddig sem voltak híján a zsurnalizmus rész-, illetve félinformációit, netalán fantáziálását meghaladó fordulatoknak. A valódi – Fraknói által személyesen átélt – izgalmak elbeszélése azonban majd még csak most következik.

A *streng vertraulich* besorolású levél elején az osztrák–magyar követ mindjárt leszögezi, hogy az ügy szinte tárgytalanná vált, mivel Fraknói *monsignore* mind a bíboros államtitkár, mind pedig a magyar királyi kultuszminiszter előtt kijelentette, hogy kinevezését a pécsi püspöki székre semmilyen feltétel mellett sem akarja elfogadni!⁷³ Revertera elmondása szerint a magyar prelátus néhány héttel korábban tért vissza Magyarországról az Örök Városba, s tájékoztatta őt tervezett kinevezéséről, hozzátéve, hogy felkészült arra, miszerint a pápai udvar ellenállásába fog ütközni. Meglehetősen izgatottnak találta Fraknóit – folytatja a követ –, ezért felszólította, hogy amennyiben nem akarja magát az ügyben ellehetetleníteni, minden olyan lépést kerüljön, amit hátrányára értelmezhetnek.⁷⁴

Fraknói a nyári szünet után általában november legelején szokott volt megérkezni az Örök Városba, szeptemberi szokásos tátrai üdülése, illetve az októberi akadémiai gyűlési és tanácskozási szezont követően. Tehát nem pécsi püspöksége miatt utazott Rómába, az viszont elképzelhető, hogy visszatérése ezzel összefüggésben most némileg később történt. Az pedig szinte biztos, hogy ha mástól nem, ordináriusától, Schlauch bíborostól szóban vagy írásban

⁷⁰ „...mit der Curie in Verhandlung zu treten, und unsern Einfluß auf dieselbe zu Gunsten der Genehmigung der Wahl Fraknoi's geltend zu machen.” Gołuchowski Reverterához, Bécs, 1896. december 14. ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214, Liasse XXXVI, fol. 11r–12r; *Dokumentumok*, 7. sz.

⁷¹ „...irgendwelche Aussicht vorhanden ist, den Widerstand des Vaticans in dieser Frage zu überwinden.” Uo.

⁷² ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214, Liasse XXXVI, fol. 6r–10v; *Dokumentumok*, 8. sz.

⁷³ „...seine Berufung auf den bischöflichen Stuhl von Fünfkirchen unter keiner Bedingung annehmen zu wollen.” Uo.

⁷⁴ Uo.

értesült a bécsi pápai nuncius által közölt kifogásokról. Izgatottsága arra utal, hogy a Szentszék fenntartásai személyével szemben váratlanul érték, s egyáltalán nem számított rájuk. Erre utalnak azok a lépései is, melyeket azután tett, hogy Reverterával folytatott beszélgetést követően elhagyta a *Palazzo Venezia*-t, az osztrák–magyar szentszéki követség székhelyét.⁷⁵

A követ beszámolója szerint a tudós magyar prelátus úgy vélte, hogy ügyét előmozdíthatja azzal, hogy szóban és írásban is kéri Mariano Rampolla bíboros államtitkár támogatását,⁷⁶ sőt kihallgatást kért magánál XIII. Leó pápánál. Az audienciát azonban – mint várható volt – ekkor megtagadták tőle, mert nem láttak okot arra, hogy a „nunciaturán s az Államtitkárságon keresztül folyó szokásos ügymenetet megkerüljek”.⁷⁷ A kezdeti kudarc lehangozó hatást (*deprimierende Wirkung*) gyakorolt Fraknóra. A Budapestről érkező hírek, levelek hatására azonban ekkor „még bízott abban, hogy le fogja tudni győzni a római Kúria jóindulatúan kifejezett fenntartásait kinevezésével szemben, és kijelentette, hogy semmiképpen sem mond le”.⁷⁸

Revertera arra az esetre, ha valóban ez a szilárd elhatározása, több alkalommal is azt a tanácsot adta Fraknóinak, hogy őrizze meg hidegvérét, maradjon veszteg és ne tegyen semmilyen lépést. Mert tudniillik nem ő, hanem egyedül és kizárólag a kormány lesz abban a helyzetben, hogy nyomást gyakoroljon a Szentszékre. A meglátás helyességét maga a magyar *monsignore* is elismerte.⁷⁹

A követ utalása szerint Wlassics nemcsak Gohuchowskin keresztül igyekezett dűlőre jutni a római Kúriával, hanem mindeközben a bécsi nunciussal is külön tárgyalásba kezdett. Fraknói azonban nem várta meg e tárgyalás végét, s amikor szinte már öt pécsi püspökké prekonizáló konzisztórium ajtajában állt (a német szóképpel: „*als das Consistorium vor der Thüre stand*”), hirtelen elvesztette bátorságát, és arra az elhatározásra jutott, hogy önként lemond. Döntését

⁷⁵ Az Olasz Királyság mellett működő követsége számára a *Palazzo Chigi*-t bérelte a Monarchia.

⁷⁶ A történet Fraknói melletti másikkal szemben Mariano Rampolla del Tindaro gróf (1843–1913), 1882–1887 között madridi nuncius, 1887-től 1903-ig bíboros államtitkár. Legjobb életrajzi összefoglalása további irodalommal: JEAN MARC TICCHIM, *Rampolla del Tindaro*, Mariano DBI 86 (2016), *ord. alph.*

⁷⁷ „...weil kein Anlaß gegeben war, dem gewöhnlichen Geschäftsgange durch die Nuntiatur und das Staatssekretariat vorzugreifen.” ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214, Liase XXXVI, fol. 6r–10v; *Dokumentumok*, 8. sz.

⁷⁸ „...schöpfte er jedoch die Zuversicht, die in wohlwollender Weise geäußerten Bedenken der gültlichen Curie gegen seine Ernennung überwinden zu können, und er erklärte in keinem Falle mehr zurückzutreten.” Uo.

⁷⁹ Uo.

azzal indokolta Revertera előtt Fraknói, hogy úgymond „nem tudott tovább uralkodni az idegein, és csak most ismerte fel világosan, hogy képtelen a püspöki méltóság terhét vállalni”.⁸⁰

* * *

A Taliani nuncius és Wlassics közötti közvetlen tárgyalás említése arra utal, hogy az osztrák–magyar követ nemcsak Fraknóival, hanem a pápai Államtitkársággal is kapcsolatban állt az ügy kapcsán. A közvetlen megbeszélés tényéről és fontosságáról csakis onnan értesülhetett. Mint ahogy szintén Rampolla nézetét közvetítette Bécs felé ama kijelentésével, hogy hiába akarja a jelek szerint Wlassics miniszter Fraknói akarata ellenére is fenntartani jelöltségét, a siker elérése szinte lehetetlen, hiszen immár tökéletes nézetazonosság van a Kúria és Fraknói között abban, hogy hiányzik az alkalmassága a pécsi egyházmegye „megfelelő gyümölcsöket hozó” kormányzására.⁸¹

1896. december 19-ei jelentése legvégén a Monarchia szentszéki követe gyakorlatilag a számára a bíboros államtitkár által tollba mondott üzenetet közvetítette a bécsi k. u. k. Külügyminisztériumba. „Amennyire tudom” – írja Revertera, s ugyan honnan tudhatná, ha nem közvetlenül vagy közvetve Mariano Rampollától – „a Szentatya nem hagyta figyelmen kívül azt a hírnevet, amelyet egy egészen más tevékenységi területen szerzett, azt a tiszteletet, amelyet kétségtelenül élvez, és a magyar királyi kormány részéről a bizalom megtisztelő jeleit, amelyeket belé helyeztek”. XIII. Leó emellett a legkedvezőbb szavakkal nyilatkozott Fraknóiról. Személyes véleménye azonban nem akadályozza meg a pápát azon döntése fenntartásában, miszerint a magyar *monsignore* által kinyilvánított lemondással pontot kell tenni az ügy végére – tudatta Friedrich Revertera Béccsel a diplomatikusan megformált vatikáni döntést.⁸² A Szentszék eme állásfoglalásának volt azonban egy méregfoga is. Közlését Revertera jelentése legvégére hagyta. Zárásként azt közölte ugyanis Gołuchowski külügyminiszterrel, hogy amennyiben a magyar kormány kihasználná a Monarchia nagyhatalmi állását és befolyását, ez az esetle-

⁸⁰ „Denselben motivirte er mir gegenüber damit, daß er seiner nervösen Aufregung nicht mehr Herr werden könne, nur dadurch zur klaren Erkenntniß seines Unvermögens gelangt sei, die Last der bischöflichen Würde auf sich zu nehmen.” Uo.

⁸¹ „Damit bei der Curie durchzudringen wird um so schwerer sein, als zwischen der Letzteren und Monsignor Fraknói heute eine volle Uebereinstimmung besteht, wonach ihm die Eignung fehlt, die Diöcese von Fünfkirchen in erspriesslicher Weise zu verwalten.” Uo.

⁸² Uo.

ges „kényszerítési kísérlet, ha mégis megtörténne, nem okozhatna mást, mint mélységes elégedetlenséget, amelytől *monsignore* Fraknói itteni helyzete aligha maradna érintetlenül...” – hangzottak a már-már leplezetlen fenyegetést tartalmazó sorok.⁸³

Nemcsak most nekünk, a közös külügyminiszter számára is nyilvánvaló volt, hogy a követ nem a saját véleményét, nem is közvetlenül XIII. Leóét – pápai audienciáról nem esik szó jelentésében – hanem az Államtitkárság (*Segreteria di Stato di Sua Santità*) és vezetője, Mariano Rampolla bíboros álláspontját közvetítette. Gołuchowski közvetlenül Karácsony után tájékoztatta Wlassicsot. Lényegében híven adta vissza Revertera beszámolóját, néhány finom csúsztatás, hozzáadott információ mindazonáltal megfigyelhető soraiban. A külügyminiszter arról ír, hogy a magyar kormány kérésének teljesítéseként utasította Reverterát tárgyalások folytatására Fraknói ügyében, a követet azonban – láthattuk – bármilyen hivatalos lépés megtétele előtt csupán előzetes tájékozással bízta meg. Gołuchowski emellett tudni véli, hogy a magyar *monsignore* már „egy ideje” meghozott „leghatározottabb” döntése Wlassics számára is tudvalevő volt.⁸⁴

Az egyik leginkább figyelemre méltó változtatás egy marginális betoldás az iratfogalmazványon, mely minden valószínűség szerint a külügyminiszter kezétől származik. Eszerint Fraknói önkéntes visszalépését a kandidatúráról a pécsi püspöki székre egészen pontosan azzal indokolta Revertera grófnak, hogy a jelölésével kapcsolatban folyó előzetes tárgyalások miatt olyannyira megtámadva (*angegriffen*) érezte magát, hogy emiatt „nem tudott többé uralkodni ideges izgalmán”, s jutott arra a világos felismerésre, hogy nem képes vállalni a püspöki hivatallal járó terheket.⁸⁵ Erre a pontra érdemes lesz majd még visszatérni.

A közös külügyminiszter határozottan kijelentette Wlassics előtt, hogy immár teljességgel lehetetlen, hogy Fraknói akarata ellenére követelje a Monarchia a római Kúria hozzájárulását a pécsi püspöki kinevezéshez. Egyedül azzal igyekezett a magyar kormány számára megédesíteni a keserű pirulát, hogy a Kúria által Fraknói „római helyzetével” kilátásba helyezett retorziót Revertera jelentésével ellentétben nem végső érvként közölte, inkább a pápa személyes

⁸³ „Der Versuch einer Nöthigung, wenn er dennoch gemacht würde, könnte nichts anderes bewirken, als eine tiefe Verstimung, von welcher die hiesige Stellung Monsignor Fraknói's schwerlich unberührt bliebe.” Uo.

⁸⁴ Gołuchowski Wlassicshoz, Bécs, 1896. december 27. ÖStA HHStA Ministerium des Äusern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214, Liasse XXXVI, fol. 12r–13v; *Dokumentumok*, 9. sz.

⁸⁵ Uo.

nagyrabecsülésének ismérveit sorolta fel zárásként, ismételten hangsúlyozva, hogy a lemondó nyilatkozat miatt immár tárgytalanná vált, hogy a közös Külügyminisztérium bármilyen további lépést tegyen az ügyben az Apostoli Szentszéknél.⁸⁶

c) *A nuncius, Samassa és Schlauch*

A bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* külügyi iratai ezen a ponton elhallgatnak Fraknói Vilmos pécsi püspöksége ügyében. A stafétát a *Segreteria di Stato* történeti levéltárának dokumentumai veszik át. A k.u.k diplomáciai levelezés helyére a nunciusi jelentések lépnek. Az első, témába vágó *dispaccio*, amit ismerünk, 1897. május 12-én kelt Emidio Taliani bécsi nuncius tollából. Soraiban a pápai diplomata Samassa József egri érsekkel folytatott megbeszéléséről tájékoztatta Mariano Rampolla bíboros államtitkárt. Samassa a katolikus autonómia ismét napirendere került kérdésében kereste fel a nunciátúra bécsi régi, ekkor még az *Am Hof*-on álló palotáját.

Az egri érsek a beszélgetés végén tért rá Fraknói ügyére, tudakolva, hogy mi az igaz a pécsi püspöksége római elfogadása körül terjedő hírekből? A nuncius sietett kijelenteni, hogy tudomása szerint nem történt változás a Szent-szék döntéseiben. Samassa erre élénken (*vivamente*) javasolni kezdte, hogy sose engedjenek meg egy ilyen kinevezést, ami botrány lenne, s mind nagyobb hangsúllyal többször elsimítelte a pápai követ előtt, hogy Fraknóiról mindenki tudja: „ő egy szabadkőműves, és most még inkább zsidó, mint áttérése előtt volt.” Taliani elmondása szerint bár nem ennyire „energikusan”, de más magyarországi kiváló személyek is hasonló „ajánlásokat” tettek nála, s mind-azt szükségesnek lája tudatni az államtitkárral.⁸⁷ A nuncius megjegyzéséből az következik, hogy e személyek nem feltétlenül csak egyháziak voltak, illetve

⁸⁶ „...glaube ich von weiteren Schritten in dieser Sache bei der Curie absehen zu dürfen, nachdem solche durch die Erklärung Dr. Fraknoi's gegenstandslos geworden sind.” Uo.

⁸⁷ „Prima di lasciarmi Mgr. Arcivescovo mi chiese che cosa ci fosse di vero nelle voci messe in circolazione in Ungheria circa l'accettazione della candidatura Fraknoi per la sede di Cinquechiese. Risposi, che per quanto a me constava, nulla eran' di amutato nelle decisioni della Santa Sede. Egli allora mi raccomandò vivamente di non permettere mai un tale nomina, che sarebbe uno scandalo, ripetendo più volte coll'énfase, che tutti conoscono: egli è un framassone e più giudeo ora che prima dalla conversione. A parte l'energia delle espressioni tali raccomandazioni mi sono pertenuate anche da altre egregie persone dell'Ungheria ed io mi permetto di segnalarle a Vostra Eminenza.” ASRS AA.EE.SS Austria II, pos. 772, fasc. 332, fol. 17r (n. 251/957). Taliani Rampollához, Bécs, 1897. máj. 12.

hogy csak újabban, a pécsi ügy körüli hírverés kapcsán érkezhettek a nunciatúrára denunciációk Fraknói ellen, korábban nem.

A szentszéki diplomata jó egy hét múlva ismét foglalkozott *dispacció*­jában Fraknói püspökségével. Ezzúttal Schlauch Lőrinc bíborossal folytatott eszme­cseréjéről tett jelentést, aki szintén a katolikus autonómia végett jár nála. Ta­liani arról tájékoztatta az Államtitkárságot, hogy Nagyvárad püspöke szintén szóba hozta a pécsi szék ügyét. Schlauch azt firtatta, vajon igaz-e, miszerint a „Szentatya most kedvezőbben viszonyulna Fraknói jelöltségéhez”? Válaszá­ban a nuncius mindenekelőtt leszögezte, hogy a kormány még nem nyitotta meg a nunciatúra előtt a pécsi szék betöltésének eljárását. Taliani a megnyitás (*apertura*) alatt vélhetően a hivatalos, írásbeli megkeresést érthette. Ugyanak­kor nem kertelt, és „Fraknói kandidatúráját” illetően megjegyezte, miszerint nem jutott olyan érv a tudomására, ami alapján úgy tarthatná, hogy a Szent­szék megváltoztatta ítéletét. Schlauch felvetésére, hogy az ügyben írni kíván Rampollának, sietősen igyekezett eltántorítani őt szándékától, jelezve, hogy közbeavatkozása valószínűleg nem fogja elérni célját. A bíboros „szószóló” cso­dálkozása láttán tanácsosnak tartotta kifejtetni előtte a Fraknóival kapcsolatos főbb római kifogásokat. Taliani elmondása szerint ezeken maga Schlauch is meghökkent, kiváltképpen amikor elértárta védenca kapcsolatait a vezető ma­gyar szabadkőművesekkel, és velük folyamatosan ápolt barátságát...⁸⁸

Nagyvárad püspökének, Fraknói közvetlen egyházi előljárójának elképe­dése azonban inkább szólhatott a római álláspont rideg képtelenségének, mint annak, aminek a nuncius látni szerette volna.

⁸⁸ „Nel corso della conversazione l’Eminentissimo Cardinale mi ha pure parlato della Sede Cinquechie­se, e mi ha chiesto se era vero, che il Santo Padre fosse ora meglio disposto verso la candidatura Fraknoi. Ho risposto a Sua Eminenza che il governo non mi ancora fatto alcuna apertura per provvedere a quella diocesi, e che quanto alla candidatura Fraknoi io non avevo alcuna ragione per ritenere che la Santa Sede avesse modificato il suo giudizio. Egli mi ha allora aggiunto, che avrebbe l’intenzione di scrivere in proposito a Vostra Eminenza. Mi sono affrettato a scomigliarlo, facendogli vedere, che il suo intervento difficilmente avrebbe ottenuto lo scopo, al quale mirava, e pur’ ho creduto opportuno di far manifesti all’Eminentissimo interlocutore alcuni dei principali appunti fatti al Fraknoi. Sua Eminenza ne è ri­masta anch’ essa impressionata specialmente quando le ho parlato dei rapporti del suo protetto coi pezzi grossi della framassoneria ungherese e delle amicizie che cont[in]ua fra i medesimi.” Taliani Rampol­lához, Bécs, 1897. máj. 20. ASRS AA.EE.SS Austria II, pos. 772, fasc. 332, fol. 19r (n. 259/987).

5. A TÖRTÉNET VÉGE

A történet itt nem ér véget, csupán eddig feltárt forrásaink hallgatnak el. A bécsi és vatikáni archívumok diplomáciai dokumentumainak, a magyar kormányiratoknak, és persze magánlevelezéseknek módszeres tanulmányozása további adatokkal és szempontokkal szolgálhatnak majd. Például annak kapcsán, hogy 1897. májusig történt-e még valami érdemi lépés Wlassics Gyula, illetve a Bánffy-kormány részéről. Vagy, hogy 1897. májusban, június elején „agyaggalamb lövészet-szerű”, netalán spontán hírverésről, sajtókampányról volt-e szó csupán.⁸⁹ Azt mindenesetre talán nem tekinthetjük teljesen véletlennek, hogy – amint most kiderült – Fraknói fő hazai ellensége, Samassa József egri érsek, és fő pártfogója, egyben főpásztora, Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradi püspök pár nap eltéréssel tűntek fel a nunciatúra palotájában a bécsi *Am Hof*-on és hozták szóba a pécsi püspökség betöltését. Igencsak kapóra jöhetett nekik, hogy 1897. május 14-én királyi leirat rendelte el 1870 után az újabb autonómia kongresszus összehívását és előtte a választások lefolytatását hat hónapon belül.⁹⁰

Úgy tűnik, hogy a patthelyzetben a magyar kormány kivárára játszott, talán Fraknóit is győzködték, illetve azzal számoltak, hogy az egyházmegye hosszas üresedésben hagyása kellően nyomós érv lesz a Kúria döntéshozói számára, hogy felülbírálják a korábbi álláspontot. Mint láthattuk, a sajtóban tökéletesen keveredtek a valós értesülések a dezinformációkkal, a helyes értékelések a tévesekkel. Míg például a *Budapesti Hírlap* 1897 januárjában jókora bakot lőtt azzal, hogy a kormányt vádolta Fraknói cserbenhagyásával, 1903-ban a *Budapesti Napló* a történések lényegét foglalta össze retrospektíven.⁹¹ A *Székesfehérvár és Vidéke* 1896. december közepén pedig római táviratra hivatkozva azt a Revertera gróf szigorúan bizalmas jelentésében foglalt hiteles kulcsinformációt tette közzé, miszerint Fraknói maga lépett vissza a jelöltségtől, s hogy ezt magával Wlassiccsal is tudatta – mely tényt mi a közös külügyminiszter 1896 karácsony utáni leveléből ismerjük.⁹² Hasonlóképpen hitelesnek tűnik a *Tolnamegyei Közlöny* 1897. augusztus 1-jei híre, miszerint Wlassics továbbra is

⁸⁹ Vö. fentebb, 17–19. j.

⁹⁰ ADRIÁNYI GÁBOR, *Documenta Vaticana. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920* (DHHE 18), Budapest 2011, 18.

⁹¹ Vö. fentebb, 16. és 23. j.

⁹² Fentebb, 14. j.

fenntartotta Fraknói jelölését, és legutóbbi audienciáján ebben az értelemben nyilatkozott a király előtt.⁹³

A jelek szerint maga a Kúria is azzal számolhatott, hogy a liberális magyar kormány nem fogja egykönnyen tolerálni a főkegyúri jogon, áttételesen pedig az ország szuverenitásán esett sérelmet, különösen nem a megelőző évek kultúrharcos belpolitikai feszültségei után.⁹⁴ Az ügy számára külön aktát nyitottak az Államtitkárság mellett működő Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjánál, ám végül csak az 1897. május végi, imént ismertetett két nunciusi jelentést helyezték el benne.⁹⁵

Ami biztos: Wlassics Gyula egészen az ősz derekáig nem nyitotta újra Pécs betöltésének ügyét a közös külügyminisztérium felé. Szinte napra pontosan egy évvel Fraknói jelölése után, 1897. október 19-én azonos formaszövegű levélben kérte a külügyminisztert, hogy Hetey Sámuel esztergomi kanonok és prímási irodaigazgató pécsi kinevezése ügyében előzetesen és bizalmasan érdeklődjék a Szentszéknél. A bécsi nunciatúrát azonnal megkereső Gohuchowski 1897. október 23-ai válasza szerint a „kapott információ az volt, hogy Rómának nincs kifogása Dr. Hetey jelölése ellen a szóban forgó püspökségre. Ezért semmi sem áll... az ügyben tervezett további lépések útjában”.⁹⁶ A ma-

⁹³ Fentebb, 20. j.

⁹⁴ Az 1894–1895-ben csúcsra járó, kormányválságot eredményező egyházpolitikai küzdelemre, a polgári anyakönyvezés bevezetésére, az izraelita vallás egyenjogúsítására, új felekezetek létrehozásának lehetőségére stb. (1894. évi 31–33. és 1895. évi 42–43 tc.) további irodalommal legújabbán lásd: GÁRDONYI MÁTÉ, „A vidék a mi terünk.” *Egyházpolitikai harc, katolikus társadalomszervezés és a vidék problémái a 19. század végének Magyarországon*, TSz 64 (2022) 2. sz., 327–338, 327–328.

⁹⁵ Samassa-beadvány nem található a két jelentés mellett. Az államtitkársági levéltár kéziratos inventáriuma és annak iratautopszia nélküli Eördögh István-féle kiadása tévesen állítja ezt, mely tévedés továbbgyűrűzött a historiográfiába. Vö. CSORBA LÁSZLÓ, *A Római Magyar Történelmi Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995) (szerk. uő), Budapest 1998, 7–18, 9. – A vatikáni kéziratos inventáriumok efféle ellenőrizetlen, az iratanyag kétségkívül fáradságos és időigényes közvetlen szemlélését elmulasztó és eltérő felkészültségű helyi levéltárosok munkájából merítő, a tudományos kritika igényét hírből sem ismerő sorozatos kiadogatása tudományosan értelmezhetetlen. A szakmai értékelés erről a katasztrófális alaproblémáról azonban sajnos nem vesz tudomást, noha az Eördögh nyomába lépő Somorjai Ádám által adott alcím már önmagában árulkodó és óvatosságra int („*A Vatikáni Államtitkárság... Történelmi Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumainak hungarika anyagai*”). Vö. LK 91 (2020) 241–246.

⁹⁶ „Die erhaltene Auskunft lautete dahin, dass in Rom gegen die Nominierung Dr Hetey's für das gedachte Bisthum keine Einwendung gemacht werde. Es steht daher den von Eurer Exc[ellenz] in der Sache beabsichtigten weiteren Schritten nichts im Wege.”

gyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1897. november 3-án indította meg a hivatalos kinevezési eljárást, az ügy Bécsben, 1897. november 9-én kelt átírással érkezett meg a közös külügyminisztériumba. A külügyminisztérium két nap múlva, november 11-én küldött jegyzéket az ügyben Reverte-ra szentszéki követnek a királyi prezentáció átadása végett.⁹⁷ Hetey királyi kinevezését október 28-án publikálták, az új püspök november 18-án tette le az esküt az uralkodó előtt, Rómában pedig december 15-én prekonizálták a konzisztóriumban. Vaszary Kolos 1898. január 2-án szentelte fel helynöke és Császka kalocsai érsek közreműködésével a budai prímási palota kápolnájában. A pécsi székhely január 27-én ment végbe.⁹⁸

A száraz adatok sora mutatja, hogy a Szentszék hozzájárulása esetén milyen széleseben le lehetett bonyolítani az eljárást, aminek ráadásul része volt még a nunciatúrán végzett tanúkihallgatás a jelöltről és az egyházmegyéről, ennek kivonatolt jegyzőkönyve alapján a konzisztórium prekonizáció szövegének, majd pedig a konzisztórium aktájának elkészítése és sokszorosítása, végül a pápai kinevező iratok kiállítása.⁹⁹

* * *

Miért nem történt ez így Fraknói esetében, miért nem szentelték őt apotolutóddá 1897. január elején, miért nem foglalhatta el ünnepélyesen 1897. január végén Pécs püspöki trónját?

A részbeni válasz ott van már az újságok egyes találgatásaiban, a megemlékezések meglátásaiban. Igaz, hol állító, hol tagadó formában. Járatlansága az egyházkormányzatban és a lelkipásztorkodásban, származása, a „Vatikán elhidegülése”, a szabadkőművesség rá vetülő gyanúja. Előkerül, hogy Fraknói lelki, szellemi alkatától valójában idegen volt a sok kötöttséggel járó egyházfejedelemség, mi több, lehetetlenné tette volna számára a tudomány műveléséhez nélkülözhetetlen szellemi koncentrációt. Mi több, szakmai hírneve, öröksége ekképpen csorbíthatlan maradhat, hiszen nem árnyékolják be ordináriusi ballépések, a főpapi mecenatúra terén pedig így is maradandót tudott alkotni.

⁹⁷ Hetey külügyminisztériumi aktája: ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 (Fach 26), Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 112) Az aktán utalás Fraknói-féle előzményre: *‘Priora vide 26. Bischöfe 103’*.

⁹⁸ Hetey kurrens biogramma: DAMÁSDI ZOLTÁN, *Hetyey Sámuel (1898–1903)*, A pécsi egyházmegye és püspökei, 45–49.

⁹⁹ Lásd például Szmrecsányi Pál és Császka György konzisztoriális anyagát 1891-ből: ÖStA HHStA Geistliche Agentie Rom, Akten, Kt. 162, s.f.

Berzeviczy Albert és Hermann Egyed gondolataival ellentétben mi a *Budapesti Napló* ismeretlen újságírójával értünk egyet, amikor a valódi okot, okokat keressük annak megértésében, vajon miért is fosztották meg Fraknói Vilmost Pécs püspöki trónjától. Idézzük újra a lényegi gondolatot: „a Kúria semmitmondó megokolással visszautasította a jelöltséget, ami nemcsak a magyar közvéleményt, de a kormányt is kínosan érintette, mert oly férfiú érdemeinek elismeréséről volt szó, aki a magyar tudomány és művészet szolgálatában megbecsülhetetlen tevékenységet fejtett ki”.¹⁰⁰

Érdekes a „semmitmondó megokolás” szempontjából végigvenni a Szent-széknél a diplomáciai forrásokban megjelenő kifogásait. A pápai Államtitkárságnak Fraknói 1896. október 17-ei jelölésére adott első kifogása, miszerint sosem működött a lelkipásztorkodásban, már-már nevetséges. Kiváltképpen, hogy a végül kinevezett Hetey is mindössze egy vékonyka évet káplánkodott, papi életét szemináriumi előjáróként, majd a hercegprímási aula funkcionáriusaként töltötte. Már Schlauch is alaptalannak tartotta e kifogást Fraknói mellett nyilatkozó levelében. Még szembeötlőbb az ürügy-jelleg az életmóddal kapcsolatos kritika esetében. Fraknói életvitele, utazásait, fürdőkúriáit is beleértve semmiben nem különbözött javadalmas kanonoktársaiétól, sőt! Két bíboros, mind Vaszary, mind Schlauch tanúságot tett feddhetetlensége, papi élete kifogástalan volta mellett, utóbbi hiánypótló információkat is szolgáltat róla. Számos kollégájával ellentétben Fraknói nem volt országgyűlési képviselő, nem járt korteskörutakra, parlamenti ülésekre stb. A nagyvárad kanonoki rezidenciától mindvégig ordináriusi engedéllyel volt távol, Rómában is, Schlauch szintén nem véletlenül hangsúlyozza ezt. Budapesten kétségkívül nem egyházi épületben, hanem jórészt akadémiai szolgálati lakásban lakott esztergomi szemináriumi tanárságát követően 1892-ig. De például Bubics Zsigmond kassai püspök is 12 évig nevelősködött az Esterházyaknál, közben a család palotáiban szállt meg.¹⁰¹ Arbe címzetes püspöke 1892-től a Kúria figyelő szemei előtt élte életét, rendszeresen feljárt a Vatikánba kutatni, történeti intézete székhelyéül felépített villája pedig leginkább papi kollégiumra hasonlított. Olyannyira, hogy a későbbiekben például Veress Endrének nem is nagyon akaródzott a falai között lakni.¹⁰² A leginkább csodálkozást keltő római kifogás mindazonáltal az egyházkormányzathoz szükséges adminisztratív készségek hiányának említése, mindazon korszakos munka ismeretében, amit Fraknói az OSzK élén,

¹⁰⁰ Vö. fentebb, 23. j.

¹⁰¹ Vö. fentebb, 61. j.

¹⁰² Vö e kötetben, III/7, 23. j.

majd az MTA főtitkáráként végzett, vagy akár 1900-tól a szentjobbi apátság gazdálkodásának rendbetétele kapcsán mutatott.¹⁰³

Figyelemreméltó, hogy a szabadkőművesség vádja közvetlenül a kandidálás után nem kerül elő 1896 őszén, sem a nuncius, sem a pápai Államtitkárság részéről. Ez csupán 1897. május végén, Samassa egri érsek inszinuációi után hangzik el a pápai diplomácia részéről, akkor is csupán mérsékelt formában: Fraknóinak a vezető magyar szabadkőművesekkel ápolt kapcsolatait, barátságát¹⁰⁴ kifogásolták (tehát nem a római, ahogy Hermann Egyed vélte). Akadémikusként, akadémiai vezetőként az efféle érintkezések elkerülhetetlenek voltak Fraknói számára. Ugyanakkor egyfajta missziós lehetőségként lehetett volna tekinteni e szerepkörre, mint ahogy az is volt, Fraknói számára mindenképpen.

A szabadkőművesség vádja XIII. Leó 1884-es *Humanum genus* enciklikája¹⁰⁵ óta máig halálos ítélettel ér fel az egyházban (még 2024 augusztusában is ezzel a gyanúval illette a volt washingtoni nuncius a korábbi, szalézi szerzetes bíboros államtitkárt). Tudjuk, hogy az Apostoli Szék az 1920-as, 1930-as években még azt is kifogásolta, ha katolikus egyháziak protestánsokkal közösen vettek részt nyilvános rendezvényeken, például zászlószenteléseken.¹⁰⁶ A szabadkőműves kapcsolatok vádjának 1897. május végi előhozatala egyértelműen az ürügy-, s nem az ok-jelleget bizonyítja. Az, hogy a Rómából frissiben bécsi állomáshelyére érkezett Taliani nuncius azonnali aggályait fejezte ki Fraknói pécsi püspöki kinevezésével kapcsolatban, azt mutatja, hogy a Kúriában, kiváltképpen pedig a pápai Államtitkárság berkein belül régebbi keletű, általános és mély ellenérzéseket tápláltak a tudós magyar prelátus iránt. Fraknói meglepettsége és azonnali Rómába sietése a kinevezése elé háruló akadályok hallatán pedig arra utal, hogy ő maga mintha nem lett volna kellő tudatában mindezeknek.

Okokat ugyanakkor szép számmal találhatunk. A Kúria évszázadok óta zárt, olasz világában nem biztos, hogy mindenki empátiával viszonyult Fraknói 1881–1882-es feltűnéséhez, szerepéhez a vatikáni archívumok megnyitásának konszolidálásában.¹⁰⁷ S mindenekelőtt XIII. Leóhoz fűződő személyes

¹⁰³ Vö. e kötetben II/7. II/5. II/4.

¹⁰⁴ Vö. e kötetben, II/1, 120. j.

¹⁰⁵ Szövege magyar fordításban: [https://szk.mirabeze.org/wiki/XIII._Le%C3%B3_p%C3%A1pa_enciklik%C3%A1ja_a_szabadk%C5%91m%C5%Bvess%C3%Agr%C5%91l_\(magyarul\)](https://szk.mirabeze.org/wiki/XIII._Le%C3%B3_p%C3%A1pa_enciklik%C3%A1ja_a_szabadk%C5%91m%C5%Bvess%C3%Agr%C5%91l_(magyarul)) (2024. 08. 15.).

¹⁰⁶ Vö. CVH I/16, 97. 117. 262.

¹⁰⁷ Vö. e kötetben, III/1.

kapcsolata lehetett ilyen-olyan szempontból zavaró tényező sokak számára. A történelem és annak születőben lévő tudománya iránt már-már rajongással viseltető egyházfő iránta mutatott jóindulatát, előzékenységét Fraknói a későbbiekben is büszkén emlegette.¹⁰⁸ A Pecci-pápa 1893-ban magyar zarándokcsoport fogadásának alkalmával Fraknóit egyenesen „Magyarország díszének” nevezte.¹⁰⁹

A szituáció kétségkívül a pápa nevében és főként a helyette kormányzó bíboros államtitkár számára volt egyszerre szokatlan és kényelmetlen. Tudni kell, hogy a pápaság abszolút monarchia jellege ellenére a pápák a 16. század második felétől egyre inkább csak uralkodtak, a mindennapi egyház- és államkormányzat a bíboros nepos, majd a 17. század végétől a bíboros államtitkár kezében volt. Ha ugyan anakronisztikusan, de mégis szemléltetni kívánjuk Rampolla kardinális tényleges befolyását, azt mondhatjuk, hogy egy személyben töltötte be a „miniszterelnök, valamint a külügy- és kancelláriaminiszter” szerepét. Az első egyházfő, aki a reneszánsz kora után ténylegesen magához vonja majd az ügyek rendszeres intézését, XII. Piusz, a IX. Kelemen (1667–1669) óta első pápává választott bíboros államtitkár lesz.¹¹⁰ Az egyébiránt vasakarató XIII. Leó a fontos kérdésekben nem bírálta felül Rampollát, uralmi rendszere e kulcsfiguráját, akinek befolyása 1892-től – a régi perugiai pápabizalmas Gabriele Boccali halála után – minden korábbinál erősebbé vált.¹¹¹ Ha mégis, az a bizalom megvonásának jele, és lemondást von maga után. Fraknói ügye, minden személyes szimpátia ellenére, nyilván nem ütötte meg ezt a szintet. Revertera követ jelentéséből egyébiránt egészen jól kiolvasható a pápa magánvéleménye a tudósként nagyrabecsült Fraknóiról, illetve a XIII. Leó által megszemélyesített Szentszék álláspontja püspöki kinevezéséről, ami viszont alapvetően a bíboros államtitkár és vele együtt a kúriai apparátus felfogását képviselte.

A vázolt konstellációban értelmezhető és érthető meg, miért zavarhatta a teljhatalmú vatikáni főminisztert Fraknói különleges, mondhatni rendszeridegen szerepe a pápai udvarban. Nem tartjuk valószínűnek, de nem is vethetjük el a valamilyen személyes sértettség, antipátia, netalán elmaradt gesztus miatti ellenérzéseket sem. Rampolla kivételes tehetségű politikus és roppant hiú főpap volt. László Fülöp 1900-as remek portréját szemlélve mintha Richelieu

¹⁰⁸ MRKONJIC, *Una proposta di Vilmos Fraknói*, 352.

¹⁰⁹ Magyar Hírlap 3 (1893) 55. sz., 7; Székesfehérvár és Vidéke 21 (1893) 24. sz., 2.

¹¹⁰ Vö. PÉTER TUSOR, *The Baroque Papacy (1600–1700)*, Viterbo 2016, 135skk és 190skk.

¹¹¹ Vö. TICCHIM, *Rampolla del Tindaro*, i.m.

döbbenetes reinkarnációja jelenne meg előttünk a vörös ornátusban.¹¹² Menynyire lehetett jelentős Tindaro bíboros grófjában egyfajta látens antiszemitizmus, nem tudhatjuk. Némi gyanúra ad okot, hogy Rampolla messzemenően támogatta a nyíltan zsidóellenes Karl Luegert, Bécs első keresztényszocialista polgármesterét, e téren is kiváltva az osztrák–magyar uralkodó személyes rosszállását. A bíboros államtitkár francia orientációjának ismeretében azonban inkább zavarhatta őt Fraknói Habsburg-alattvaló volta és ilyenként folyamatos jelenléte Rómában. Rampollát is hírbe hozták a szabadkőművességgel, Fraknói ügye kiváló alkalomként szolgálhatott volna számára, hogy a magyar *monsignoréval* példát statuálva gyengítse a saját maga ellen irányuló pletykákat.¹¹³

Bonyolítja a képletet, hogy Rampolla és Fraknói felfogása a katolicizmus 19. század végi szerepéről rendkívül közel állt egymáshoz. A XIII. Leó által 1891-ben kiadott *Rerum novarum* enciklika főbb gondolatait a bíboros államtitkár állította össze.¹¹⁴ A keresztényszociális kérdés Fraknói publicisztikájában is központi helyet foglalt el.¹¹⁵ Mindkettejük szemé előtt az új idők kihívásához alkalmazkodó katolikus egyház víziója lebegett. Éppen úgy, mint Prohászka Ottokár előtt, akiről tudjuk, hogy a magyar egyházi közepszer jelentette fel Rómában, és hogy az igazi tét nem az Indexre tétele, hanem ennek nyomán a székesfehérvári püspökségéről tervezett letétele volt. Az utóbbi veszély elhárultával Rómába siető Prohászka a korábbi hatalmának maradványait a római Inkvizíció bíboros titkáráként megőrző Rampollát is felkereste. Magánkihallgatáson fogadta őt X. Piusz, elhalmozta figyelmessége jeleivel, ami azonban – természetesen – nem jelentette levételét az Indexről, vagyis a kuriális hatóságok döntésének felülvizsgálatát. Pontosan úgy járt el, ahogy XIII. Leó tette Fraknói esetében.

¹¹²László Fülöp éppen Fraknói jóvoltából 1900 tavaszán festette meg a pápa, illetve Rampolla portréját Rómában. A két festményt pár napig Fraknói villájában állították ki, s ezt követően Párizsban és Budapesten is láthatók voltak. Alkotmány 5 (1900) 74. sz., 6; Aranyosvidék 29 (1919) 28. sz., 1. Vö. e kötetben: *Karikatúráktól a szobrokig. Fraknói Vilmos ábrázolásai (Függelékek/III.a)*. Az alkotások a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében találhatóak, a pápa arcképe az állandó kiállítás része. MNG 19–21. századi Gyűjtemény / Festészeti Osztály, L.sz. 3206 és 6328.

¹¹³Vö. TICCHIM, *Rampolla del Tindaro*, i.m.

¹¹⁴Ezt még az *Encyclopædia Britannica* rövid szócikke is fontosnak tartja kihangsúlyozni. <https://www.britannica.com/biography/Mariano-Rampolla> (2024. 08. 15.) Az enciklika magyarországi hatásáról legutóbb: JANCsó ANDRÁS (szerk.), *Rerum Novarum 130. Tanulmányok az első szociális enciklikáról*, Budapest 2023.

¹¹⁵Vö. e kötetben II/8 és részben II/1 is.

* * *

Nem lebecsülve a Prohászkaival szintén sokrétű konfliktusba kerülő¹¹⁶ Samassa egri érsek szerepét, egyértelmű, hogy Fraknói egyházi karrierjének ellehetetlenítése, az „ő életfolyásának... nagy negatívuma” mögött római szálak kell keresnünk. S bár Berzeviczy szkeptikus jóslatával ellentétben azt, hogy *mi* történt valójában, tulajdonképpen sikerült tisztáznunk, de abban kétségkívül továbbra is találgatásra vagyunk utalva, hogy ami történt, *miért* történt? A remek diplomata Rampolla miért kívánt elmenni a végsőkig a katolikus nagyhatalom Monarchiával szemben, hogy megakadályozza pécsi püspöki kinevezését, mely kinevezés egyúttal azt is jelentette volna, hogy ezzel sikerül, ha nem is teljesen, de eltávolítani őt az Örök Városból, jó messzire a Vatikán falaitól. Megyésfőpásztorként a hivatali, lelkipásztori teendőik, a rezidenciakötelezettség előírásai miatt Fraknói jóval kevesebb időt tudott volna Rómában tölteni, mint korábban... Az esetleges személyes okok épp a Kúria gyakorlatától nem idegen „*promoveatur; ut amoveatur*” alkalmazását tették volna indokolttá.

Ha a prímási szék 1891-es betöltésénél folytatott, a feszültségeket és fordulatokat szintén nem nélkülöző tárgyalások dinamikájára figyelünk, azt mondhatjuk, hogy a Rampolla által irányított pápai diplomácia következetes álláspontot képviselt. Az államtitkár – akinek az volt az alapelve, hogy az Apostoli Szentszék nem csupán a katolikus egyházat irányítja, hanem a legmagasabb erkölcsi hatalom a földkerekségen¹¹⁷ – senki olyannak a kinevezését nem támogatta, aki valamilyen szempontból túl közel került a liberális hatalmi és társadalmi rendhez, illetve valamilyen oknál fogva nem keltett kedvező benyomást Rómában. Ilyen volt 1891-ben éppen magának Samassa egri érseknek az esete, aki a Szapáry-kormány jelöltje volt, és aki 1890 májusában meglehetősen rossz benyomást keltett római útja során. A kormány erőfeszítései minduntalan zátonyra futottak a Kúria ellenállásán, de Rómának sem sikerült saját jelöltjeit, mindenekelőtt az olasz apától (Della Pietra) származó Steiner Kornélt Esztergomba juttatnia.¹¹⁸ Máskülönben a magyar katolikus tábor Samassával szembenálló oldalán álló, a liberális kormánykörökkel viszont szintén jó kapcsolatokat ápoló Fraknói esetében ugyanakkor a pápai udvarnak nem volt saját

¹¹⁶ Prohászka Ottokár többször kritizálta a vele egyébként távoli rokonságban álló Samassát liberális nézetei, és a „szabadkőműves” kormány támogatása miatt. Lásd például „Samassa érsek beszédének filozófiája” című írását (Magyar Sion 8 [1894] 733–746.), valamint recenzióját (Magyar Sion 12 [1898] 936–941.) A későbbiekben püspökkari üléseken is többször ütközésben kerültek.

¹¹⁷ Vö. TICCHIM, *Rampolla del Tindaro*, i.m.

¹¹⁸ SALACZ, *A prímási szék betöltése 1891-ben*, 304–317.

kiszemeltje. Ráadásul a Kúria tagjainak fenntartásai (féltékenysége?) ellenére, mint többször előkerült, a tudós magyar prelátus köztudomásúlag bírta az egyházfő személyes szimpátiáját.

1896 őszén XIII. Leó már 86 éves volt. A 19. század pápai közül IX. Piusz 85 évesen, XVI. Gergely 80, VIII. Piusz 69, XII. Leó 68, VII. Piusz 81 évesen hunyt el. Mint minden politikusnak, a Fraknóihoz hasonlóan 1843-ban született Rampolla politizálásának maximája hatalmának, befolyásának megőrzése és átmentése volt, ami nem feltétlenül állt ellentétben a *Pontificato Romano* erkölcsi tekintélyéről vallott felfogásával. E maximára a legnagyobb veszélyt az idős pápa várható halála jelentette. A pécsi püspök Fraknóit Ferenc József császár és király könnyűszerrel nominálhatta volna a bíborra, mint tette három évvel korábban a váradi püspök Schlauch Lórinccal és 1905-ben Samassával. A történeti előzmények, a fennálló jogszokás alapján egy ilyen nominációt már sokkal nehezebb és főként problémásabb lett volna megakadályozni, mint – ahogy az események be is bizonyították – a püspöki kinevezést. A bíborosajánlás joga a katolikus uralkodó személyes történelmi kiváltsága volt,¹¹⁹ liberális kormány e téren semmiféle szerepet nem játszott. A Kúria 1891-ben meg tudta akadályozni Samassa esztergomi érsekségét, 1905-ben azonban mégis kénytelen volt teljesíteni Ferenc József „nevezését” és bíborra emelni Eger főpaptársainál sok tekintetben liberálisabb nézeteket valló érsekét, noha ekkor már igencsak intranzigens antimodernista irányzat uralkodott a pápai udvarban az új egyházfő, X. Piusz pontifikátusa alatt.¹²⁰

Simor János esztergomi, Haynald Lajos kalocsai és Mihalovics József (Josip Mihalović) egyaránt 1891-ben bekövetkezett halála után a magyar koronának a korábbi három helyett – miként a korabeli lapok találgatásai is felhívták rá a figyelmet – valóban csak két bíborosa volt 1896-ban (Schlauch és Vaszarj), igaz, végül egy rövid 1914–1915-ös időszakot leszámítva, annyi is maradt a Monarchia fennállásáig. Márpedig egy esetleges konklávé fellepve, illetve egy új pontifikátus alatt a német Joseph Hergenröther hosszú évek óta üres helyét betöltve *cardinale archivistaként* vagy éppen *cardinale bibliothecarióként*

¹¹⁹Lásd erre PÉTER TUSOR, *Prolegomen zur Frage des Kronkardinalats*, AHP 41 (2003) 51–71; CVH I/3, 20skk. 197skk. 205skk. A 18. század második felétől a Habsburgok már csak rangos egyházmegye élén álló, felszentelt püspököket nomináltak a bíborra.

¹²⁰További irodalommal: PÉTER TUSOR, *A Hungarian Bishop before the Holy Consistorial Congregation With the Edition of the Hungarian “Reports about Modernism” (1911–1913)*, *Incorrupta Monumenta Ecclesiam Defendunt*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell’Archivio Segreto Vaticano I–IV (a cura di Andreas Gottsmann–Pierantonio Piatti–Andreas Rehberg), Città del Vaticano 2018, III: Inquisizione romana, Indice, Diplomazia pontificia (CAV 108), 569–589.

Fraknói fajsúlyos szereplője lehetett volna a Kúriának, sok kuriális prelátust megelőzve a rangsorban.

Mindez persze csupán történeti kombináció. Mindenesetre az egykorú újságok találgatásai Fraknói reménybeli bíborosi kalapjáról ebben a megközelítésben már nem is tűnnek annyira megmosolyogni valónak, mint első olvasásra tűnhettek.¹²¹ És itt mindenképpen érdemes ismét felidézni Schwartz Ferenc 1886-os jellemzését, aki „a modern Rómában egy új Antonelli”-t vizionált Fraknói személyében, méghozzá „szeretetreméltóbb kiadásban”.¹²² Az OSZK, az MTA élén, a hazai tudományos történetírás megteremtésében mutatott tehetsége, képességei, nemzetközi szinten is mind jelentősebb és ismertebb munkássága, a katolicizmus szerepéről vallott progresszív nézetei a pápai udvar tagjai előtt sem maradtak rejtve. Fűzzük még hozzá, hogy miként a *Monumenta Vaticana* eredeti, egyetemleges elképzelése mutatja, vagy majd a világháború alatt XV. Benedekhez intézett javaslatai mutatják,¹²³ Fraknóitól sem volt teljesen idegen a magyarországinál jóval szélesebb dimenziókban gondolkodás.

Ami tény: a Fraknóiban a Kúria belső erőviszonyait a jövőre nézve esetlegesen megbolygatni képes tényezőt látó Rampolla nem tudta átörökíteni hatalmát XIII. Leó halála után. Nem lett belőle pápa. Vesztét részben az akkortájt kiformalódó történettudomány okozta. A *ius exclusivae* rég feledésbe ment gyakorlata eleven valósággá vált Ludwig von Pastor monumentális pápaságtörténetének lapjain,¹²⁴ és a precedensek alapján a bíborosok kénytelenek voltak elismerni kvázi jogérvényét 1903-ban, amit az új egyházfő, X. Piusz sietett is nyomban bulla által érvényteleníteni. Csupán feltételezés, hogy az osztrák császár és magyar király miért vétózta meg Rampolla személyét. A madridi Bourbon-udvarnál egykoron nuncius főpap francia kötődéseit hozza elő leginkább a szakirodalom. Úgy tűnik, 1886-tól tartó államtitkársága alatt rendre nem fordított kellő tapintatot és figyelmet a Monarchia katolikus nagyhatalmi érzékenységére. Fraknói pécsi püspöksége megakadályozásának ténye és módja e figyelmetlenségnek kétségkívül egyik eleme volt. A szicíliai arisztokrata, a magyar történész-főpap e nagy ellenségének formátumát és befolyását tovább árnyalja az a tény, hogy miután 1913 decemberében távozott az élők sorából,

¹²¹ Vö. fentebb, 13. és 28–30. j.

¹²² Újraközlése: *Dokumentumok*, 1. sz.

¹²³ Vö. e kötetben III/1 és II/1 vonatkozó részeit.

¹²⁴ LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters I–XVI*, Freiburg im Breisgau 1886–1933.

sietősen bíborossá kreálták madridi titkárát majd államtitkársági *sostitutóját*, Della Chiesa márkit, aki 1914. szeptemberben XV. Benedek néven foglalta el Szent Péter trónját.

* * *

A történetnek ugyan továbbra sincs vége, de itt és most egyelőre véget kell vetnünk neki. Akármilyen hihetetlen, de Hodinka Antal népmesészerű köntösbe öltöztetve, voltaképpen a valós történeti kontextust hagyományozta az utókor számára. Revertera gróf szentszéki követ jelentéséből láthattuk, nem Rampolla kocsikázott ki a Fraknói-villához, hanem a *piccolo prelato Ungherese* kért és kapott tőle kihallgatást – XIII. Leóhoz az államtitkár nem engedte be ekkor. Nem hisszük, hogy a megbeszélés különösebben feszült, vagy megalázó lett volna, netalán bármilyen, a Hodinka-féle sztoriban megjelenő *inganno* történt volna. Ezt egyébiránt messze felülmúlja a kinevezés magyar kormány általi kényszerítése esetére kilátásba helyezett fenyegetés a magyar *monsignore* római helyzetére nézve. Fraknói számára ekkor azonban teljességgel világossá vált, hogy a Szentszék semmiképpen nem akarja őt megyéspüspöknek, felszentelt apostolutódnak. Ultramontán lelkiségével és identitásával teljesen összeegyeztethetetlen lett volna (nélkülözne volna „a létjog és az életképesség föltételeit” – idézzük szavait más kontextusból),¹²⁵ hogy állami beavatkozásra, liberális kormány közreműködésével legyen Janus Pannonius kései utóda Pécsen. Ezért vallotta magát alkalmatlannak, és tartott ki elhatározásában, méghozzá a minden jel szerint teljes lelki békeességben, papi engedelmességgel és alázattal. Nem amiatt, mert kétségei lettek volna saját adminisztratív képességei iránt.

Az MTA főtitkársága alatti évtizedben végzett tudományos alkotómunkája mit sem csökkent, sőt csúcsra járt.¹²⁶ Nem lehetünk tehát biztosak abban, hogy pécsi püspökként, netalán még magasabb egyházi méltóság birtokában történelmi életműve nagyságrenddel kisebb lett volna. Mivel az anyag jórészt már összegyűlt másfél évtized vatikáni kutatásai alatt, szintézisét a szentszéki–magyar kapcsolatok évezredéről ugyanúgy megírta volna, mint ahogy a MREV épp 1896-ban elkezdett sorozata sem rekedt volna meg, kiváltképpen nem egy újabb főpap mecénással a háta mögött, netalán még Pécs irányában is folyta-

¹²⁵ *A római történeti és művészeti intézetek ügyébez. Fraknói Vilmos bizalmas előterjesztése jóakaróihoz és barátaihoz*, Budapest 1905 (kézirat gyanánt), 10.

¹²⁶ Vö. e kötetben, II/9.

tódhatott volna. Legfeljebb nem a sorozatot támogató régi – 1855–1862 közötti – iskolatárs és barát Hornig Károly lett volna a római Egyház bíborosa kettenjük közül. Vagy nem egyedül csak ő.

* * *

Zárásként álljon itt egy gondolat, amit majd még érdemes lesz tovább gombolyítani. Fraknói Vilmos egyházi karrierjének római ellehetetlenítésével a magyar és egyetemes katolicizmus lett szegényebb egy nagyformátumú főpappal, akinek élete egyben „egy tiszta, jó emberé” volt. Arbei püspöki titulusa ellenére Fraknói az egyházi középréteg tagja maradt haláláig. Szellemi és emberi öröksége azonban messze az őt az egyházi karrierben megelőzők többsége fölé emeli az utókor emlékezetében.

DOKUMENTUMOK

1.

1886.

Schwartz Gyula jellemzése Fraknói Vilmosról

(SCHWARTZ GYULA, *A budapesti társaság*, Budapest 1886, 326–328 – *excerpt.*)

FRAKNÓI VILMOS

Apátkanonok és Főtítkár. Ezért irigyli sok ember, pedig az, hogy ő, aki éppen nem római katolikus vallásban született, ma már körülbelül 25 000 forint jövedelmet húz az egyháztól, államtól, akadémiától és hercegi termekben lakik, ez még nem a legerősebb oldala az ő földi boldogságának. Nagyobb befolyása van őneki az akadémiára és az akadémia által a kormányra mint bárki másnak, amióta Csengery Antal¹²⁷ meghalt. Gyulai Pál¹²⁸ azt hiszi, hogy voltaképpen ha nem is közvetlenül, hát legalább közvetve ő az úr már most a magyar Akadémiában. Pedig ő csak daduch: a mystagog¹²⁹ az a kedves kis gömbölyű magyardad barna papocská, akinek keresztyén alázatosságban fürdő örök mosoly

¹²⁷ Csengery Antal (1822–1880) országgyűlési képviselő, az MTA másodelnöke.

¹²⁸ Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, író, az MTA tiszteleti tagja.

¹²⁹ A „títokba beavató mester”.

honol az ajkain, és aki egy múlt századbéli francia abbé udvariasságát egyesíti egy gazdagon dotált pirosposzsgás magyar alföldi plébánosnak előzékenységével magában. Fraknói vezet közvetve Trefortot¹³⁰; Fraknói viszi közvetlenül Pulszkyt¹³¹; Fraknói mozgatja ma már Gyulai Pált¹³², anélkül, hogy ezek közül ezt csak egy is a legtávolabbról sejténé. Elsőrendű diplomata ez a kedves, papocska, – no ez már igaz. Esze van rengeteg; élelmessége, ildomossága, kitartó erélye oly nagy, hogy nem is vezett volna el a csata, vagy tán nem is került volna a dolog csatára Mohácsnál, ha Tomory érsekben¹³³ csak a századrész van meg ezekből a Fraknói-féle tulajdonságokból. Ha Stahl¹³⁴ hazájában és korában születik, jog- és állambölcész lesz belőle és lefőzi Stahlt, de még Hengstenberget¹³⁵, meg az öregebb Manteuffelt¹³⁶ is. Angliában egy második Disraeli¹³⁷ vált volna belőle, a modern Rómában egy új Antonelli¹³⁸, szeretetreméltóbb kiadásban. Franciaországban meghátráltatta volna talán még Crémieux-t¹³⁹ is. Ez mind lehetséges, oly rengeteg neki az esze.

Ámde az is bizonyos, hogy ha Zápolya,¹⁴⁰ Bocskay,¹⁴¹ Bethlen Gábor, Thököly vagy Rákóczy¹⁴² korában nevededik föl, hát akkor alighanem oly politikát követ, amelyben nem telnék gyönyörűsége ma Thaly Kálmánnak,¹⁴³ – de úgy látszik, dr. Acsády Ignácnak¹⁴⁴ sem. Annál kevésbé Orbán Baláznak.¹⁴⁵ Nincs hozzá fogható diplomata az egész magyar akadémiában. Mint zsenge papnövendék meg bírta már magának találni az utat, amelyen haladva, ma már kulturális magyar nagyhatalom és nagyváradi kanonok, ti-

¹³⁰ Trefort Ágoston (1817–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter, az MTA elnöke (1885–1888).

¹³¹ Pulszky Ferenc (1814–1897) politikus, régész, az MTA osztályelnöke (1886–1895).

¹³² Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, az MTA igazgatósági tagja.

¹³³ Tomori Pál († 1526) kalocsai érsek, a magyar had fővezére a mohácsi csatában.

¹³⁴ Friedrich Julius Stahl (1802–1861) német jogász, filozófus és politikus.

¹³⁵ Ernst Wilhelm Hengstenberg (1802–1869) német teológus.

¹³⁶ Otto Theodor Freiherr von Manteuffel (1805–1882) porosz külügyminiszter.

¹³⁷ Benjamin Disraeli (1804–1881) brit miniszterelnök.

¹³⁸ Giacomo Antonelli (1806–1876) olasz bíboros, államtitkár 1848-tól 1876-ig.

¹³⁹ Adolphe Crémieux (1796–1880) francia jogász, politikus, igazságügyi miniszter.

¹⁴⁰ Szapolyai János († 1540) erdélyi vajda, majd magyar király.

¹⁴¹ Bocskai István (1557–1606) magyar főúr, erdélyi fejedelem.

¹⁴² II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), magyar főúr, fejedelem, a Habsburg-ellenes szabadságharc vezetője.

¹⁴³ Thaly Kálmán (1839–1909) politikus, történészként a kuruc kor kutatója, az MTA tiszteleti tagja.

¹⁴⁴ Acsády Ignác (1845–1906) történész, az MTA levelező tagja.

¹⁴⁵ Orbán Balázs (1829–1890) politikus, író, az MTA levelező tagja.

zenöt-húsz év múlva pedig tán érsek lesz belőle meg bíbornok. Azt mondják, Trefort már rég kinevezte volna megyés püspökké – oly hatalmas tényezők kezdtek már nyomást gyakorolni kultuszministerünkre az ő érdekében, hogy mégsem nevezte ki? Ennek bizonyára nem Fraknói Vilmos irodalmi működése volt az oka.

Körülbelül lázadóknak nevezi nemzetünk véres szabadságharcainak nagy alakjait: Bocskayt, Bethlent,¹⁴⁶ szintúgy mint Tökölyt¹⁴⁷ és Rákóczyt. Első Lipót¹⁴⁸ pedig úgy festi mint nagyszerű atyai uralkodót, akinek mi sem feküdt annyira a szívéen, mint a magyar haza. Mindezt azon kisebb történelmi tankönyvben, melyet még a hatvanas évek folyamában bocsát vala közre a közép-tanodák használatára. Ezt némelyek nagyon rossz néven veszik tőle még ma is, midőn különben meghajolnak azóta végzett nem mindennapi jelentőségű történetkutatói és történetírói munkálkodása előtt. De hát nagyon is szigorúlag ítélnék fölötte, ha azt hiszik, hogy akkor, papi pályája kezdetén ártani akart ezzel akár a haza, akár az emberiség ügyének. Dehogya is, ő csak haladni akart azon a pályán, amelyre lépett volt. Haladnia pedig abban az időben oly kezdőnek, a kinek nem voltak sem nepotistikus, sem kortesi, sem comtessei pártfogói, alig lehetett másként, mint rendkívüli odaadásteljes buzgalom és kimeríthetetlen beleokulás által a lojaliskodás orthodoxiájába. Ha Caius Cornelius Tacitusnak¹⁴⁹ az ő keserű hangját nem tulajdonítja most már a kritika oly egyoldalú szigorúsággal az ő szenvedélyes elfogultságának, mint részben annak a körülménynek is, hogy oly kesernyés egy tanítója volt, mint M. Aper¹⁵⁰, hát miért felednek ki az ő zsenge irodalmi szárnypróbálgatásának objektív kritikájából azokat a Bach- és Schmerling-féle éveket, meg azt a helyet, amelyben azon évek folyamában Magyarország történetének ködfátyolképei neki első ízben megnyílnak? Enyhítő körülmény mindenesetre annyival is inkább, mert Fraknói mindjárt a koronázás után belátta, hogy kora ifjúságában elfoglalt álláspontja tarthatatlan és be is szedette tankönyvének összes példányait a könyvkereskedésekből.¹⁵¹ Fraknói rendkívüli munkásságot fejtett ki a történelmi irodalomban és e munkásság jelentékeny mérvben szolgált nagyobb kezdeményezések nekilendítésére a történelmi kutatásnak nem egy téren.

¹⁴⁶ Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem.

¹⁴⁷ Thököly Imre (1657–1705) kuruc főúr, felső-magyarországi és erdélyi fejedelem.

¹⁴⁸ Habsburg I. Lipót (1640–1705) magyar király és császár.

¹⁴⁹ Publius Cornelius Tacitus ókori római történetíró.

¹⁵⁰ Marcus Aper ókori római szónok.

¹⁵¹ Vö. e kötetben Lőrincz Zita tanulmányát (II/5).

A nádor- és az országbíró hivatalának államjogi történelmét már ifjabb éveiben kutatta, később az Országgyűlési emlékek kiadásában, majd a vatikáni Monumenták kiadása által beigazolta azon bizalmat, mely őt az akadémiában oly fontos állásra emeli vala. Gyönyörű tanulmányutat tett: a Vatikánban épp annyira otthonos mint Florenceben meg a német egyetemeken; fáradalmait Abbazziában szokta kipihenni, ami mindenesetre jó ízlésre mutat.

2.

1890. január 5.

A Pesti Hírlap tudósítása Fraknói címzetes püspöki kinevezése kapcsán

(Pesti Hírlap 12 (1890) 5. sz., 9 – excerpt.)

A LEGFIATALABB MAGYAR PÜSPÖK

Egyházi ügyekbe avatott munkatársunk tollából vesszük a következő sorokat: A magyar király kinevezései az évzárta előtt egy valóban kitűnő férfiúval díszítette a magyar főpapi kart, Fraknói Vilmos arbéi c. püspök személyében. Alapos tudás széles látókörrel párosulva, európai műveltség a magyar nemzetiség szeretetével, felvilágosult szellem, fáradhatlan munkásság, a magyar kultúrának lelkes pártfogása, megnyerő modor, ím' ez Fraknói Vilmos, a magyar püspöki kar legújabb és legfiatalabb tagja. Én harmincöt éve, a nagyszombati konviktusból ismerem és szemeim előtt nőtt úgyszólván, kiváló tehetségeivel versenyző páratlan szorgalma és munkássága által naggyá. Tizenöt éves volt, mikor az érettségi vizsgát kitűnő eredménnyel letette és tizenhét éves, mikor a pesti szeminárium papnövendéke gyanánt az egyetem rektora, dr. Pauler Tivadar, későbbi miniszter¹⁵² által a nádori és országbírói hivatal eredetére és hatáskörének történeti kifejlődésére kitűzött pályakérdésre hirdetett díjat egy közfeltűnést keltő munkájával megnyerte.¹⁵³ Azóta állandóan hí maradt első szerelméhez, a történelemhez. Tömérdeket írt, még többet tanult és búvárkodott, megtanulta a művelt Európa művelt nyelveit, hogy felkutathassa okmánytárait és könyvtárait Madridtól Konstantinápolyig a magyar történet gazdagítására. És ahová egyszer bevette magát közmondásos szerencséje és páratlan búvárkodói szorgalma mindenütt feltalálta a magyar históriának egy új forrását. Kiváló jelentőségűek a magyar művelődés történelmére vonatkozó

¹⁵² Pauler Tivadar (1816–1886) jogász, egyetemi tanár, igazságügyminiszter, az MTA tagja.

¹⁵³ *Fraknói-bibl.*, 6. sz.

munkái. Legnagyobb műve három kötetes „Pázmány Pétere” és legkiválóbb dolgozata „Martinovics és társainak összeesküvése”,¹⁵⁴ melyet Pulszky Ferenc¹⁵⁵ a magyar történelmi kritika legkitűnőbb termékének tart.

Irodalmi munkássága érdemén küzdötte ki az akadémiánál az osztálytitkári, Arany halála után a főtitkári állást,¹⁵⁶ amelyről a múlt nagygyűlés az alelnöki székbe emelte. Sikerei megfelelték ernyedetlen munkásságának: már huszonhét éves korában levelező, harminc éves korában rendes tagja volt az akadémiának, harmincöt éves korában váradi kanonok. A magyar püspöki kar legifjabb tagja jelenleg negyvenhat éves. A fővárosban aligha van, aki ez igénytelen külsejű, lebilincselő modorú férfit ne ismerné a magyar tudomány, művészet és művelődés közünnepeiről, közintézeteiből vagy kitűnőségeink társaságából. A magyar művészetnek kevés nálánál lelkesebb pártfogója és mecénása és igazabb barátja van az irodalom munkásainak, kiket mindig a legkészebben igazít útba és tájékoz nagy tudományának és európai műveltségének mindig nyájasan megosztott gazdag készletéből. Ím ez: Fraknói Vilmos, tudós barátainak és széleskörű ismeretségének körében a legörvendetesebb visszhangot keltette püspökké történt kinevezetése: *ad multos annos!*

3.

Budapest, 1896. október 17.

Wlassics Gyula kultuszminister

Agenor Gołuchowski közös külügyministerhez

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 [Fach 26], Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 103, fol. 48rv – orig.)¹⁵⁷

Nagyméltóságú Gróf!

Legközelebb azon szerencsés helyzetben voltam, hogy Ó cs. és ap. kir. Feliségének az üresedésben levő püspöki székek betöltésére nézve szóbeli jelentést tehettem és Ófelségének előleges legmagasabb engedélyét megnyertem

¹⁵⁴ *Fraknói-bibl.*, 24. 28. 67. 206. sz.

¹⁵⁵ Pulszky Ferenc (1814–1897) régész, politikus, az MTA másodelnöke.

¹⁵⁶ Az MTA főtitkári tisztségét betöltő Arany János többször benyújtotta lemondását, amit végül 1879-ben fogadtak el, ekkor lépett Fraknói a helyére. A költő ezt követően még 1882-ig élt. Vö. e kötetben, I/5.

¹⁵⁷ Az iratok előlapján német címirat, mely ‘dr. Demeter Radu’ és ‘Johann Ivankovits’ esetében a lugosi, illetve a rozsónyi püspöki kinevezésére, illetve zárójelben Fraknói jelöltségére (*Kandidatur*) utal.

arra nézve, hogy a kiszemelt egyházi férfiak kineveztetése érdekében a további szükséges lépéseket megtegyem.

Kiszemelve vannak

1.) a pécsi püspökségre dr. Fraknói Vilmos, nagyvárad kanonok,

2.) a rozsnyói püspökségre pedig Ivánkovits János, c. püspök és a vezetésem alatt álló minisztérium vallásügyi referense.

Bármennyire is meg vagy győződve arról, hogy a javaslatba hozott egyének kifogás alá nem esnek, mégis mielőtt Ő cs. és ap. kir. Felségének írásbeli előterjesztést tennék, szükségesnek látom a Szentszéknek előleges bizalmas nyilatkozatát és beleegyezését a nevezettek kinevezésére vonatkozólag kikérni.

Ennélfogva van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy e tekintetben a szokott úton és módon a Szentszékhez kérdést intézni és annak idején a nyerendő válaszról engemet értesíteni méltóztassék.

Ezzel kapcsolatban van szerencsém azt is jelezni, hogy az erdélyi püspökkel tárgyalások vannak folyamatban arra nézve, hogy ő, magas korára és gyenge egészségére való tekintettel püspök segédet (koadjutort) kérjen magának.¹⁵⁸ Az ügy érdeme később lesz természetesen előterjeszhető, de addig is szükséges a személyre nézve megállapodni, aki koadjutorrá lenne kinevezendő.

E tekintetben gr. Mailáth Gusztáv esztergomi főegyházmegyei áldozópap és jelenleg Komárom városi plébános-helyettes¹⁵⁹ hoztam javaslatba, mint olyant, akit az erdélyi püspök is hajlandó lenne koadjutorrá fogadni. Miután pedig ennek felszentelése, valamint a koadjutorság létesítése és illetve annak engedélyezése a Szentszék jogai közé tartozik, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy e tekintetben is úgy az ügy érdemi, mint személyi részére vonatkozólag az előleges hozzájárulást kieszközölni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1896. október hó 17-én.

[m.p.]

Wlassics

[a lap alján]

Nagyméltóságú gróf Gołuchowski Agenor v.b.t. tanácsos, stb. stb., a Cs. és kir Ház és közös külügyminister úrnak. Bécs

¹⁵⁸ Kurrens biogramja: MARTON JÓZSEF, *Lönhárt Ferenc (1882–1897)*, Az erdélyi egyházmegye és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 II/3 (CST III/II/3), 53–57.

¹⁵⁹ A későbbiekben ő követte Lönhártot a püspöki székben. Vö. uo., 58–64.

4.

*Budapest, 1896. november 9.
Vaszary Kolos bíboros, hercegprímás
Wlassics Gyula kultuszministerhez*

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 [Fach 26], Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 103, fol. 23^r – orig.)

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Folyó év november 8-án 3834 sz. alatt kelt bizalmas iratára van szerencsém tiszteletteljesen értesíteni, hogy örömmel fogadom, ha a hosszabb idő óta üresedésben levő pécsi róm. kat. püspöki székre Fraknói Vilmos c. püspök és nagyváradi kanonok fog legkegyelmesebben kineveztetni.

Fraknói Vilmos ugyanis nagy tudománya, élete komolysága, hasznos munkássága által csak díszére válhatik a kérdéses püspöki székeknek. Másrészt semmi sem jutott tudomásomra, ami egyházi szempontból kineveztetésére akadályul szolgálhatna.

Fogadja Excellenciád kiváló tiszteletem őszinte megnyilvánulását.

Budapesten, 1896 november hó 9-én

[m.p.]

Vaszary Kolos m.p.
bíb. hercegprímás

Nagyméltóságú Dr. Wlassics Gyula Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Miniszter Úrnak

5.

*Budapest, 1896. november 12.
Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradi püspök
Wlassics Gyula kultuszministerhez*

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Katholische Kirche im Occident 1830–1918 [Fach 26], Kt. 32, Bischöfe Nr. 95–135, n. 103, fol. 27^{rv} – m.p. orig.)

Nagyméltóságú Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Miniszter Úr!

Kegyelmes Uram!

Folyó évi november 8-ról kelt, 3834. sz. alatt és Fraknói Vilmos címzetes püspöknek s váradi kanonoknak pécsi püspöki kineveztetése ügyében hozzám

intézett nagybecsű és bizalmas átiratára tudomásom szerint következőkben van szerencsém válaszolni.

Hosszú évek során át ismerem Fraknói Vilmos urat, és én őt mindig mint tiszteletreméltó egyéniséget becsültem, és úgy tudom, hogy püspök elődöm szeretetében is kiválóan részesült.¹⁶⁰

Mióta pedig püspöke vagyok, mit sem tudok, ami ítéletem megváltoztatására indított volna. Mert valahányszor Nagyváradon időzött, püspöki lakásomba szállott, miséjét naponta elvégezte és a káptalani tagoknak előírt zsolozsma imádságra (chorus) a templomba járt. A papságnál és kanonoktársainál tiszteletben állott. Püspöki körutamban mint közép-szolnoki főesperes kísért.

Mint a Magyar Tudományos Akadémia főtársa és majd alelnöke idejét a tudománynak teljesen szentelte.¹⁶¹ Műveiben, amelyeket a kereszténységnek terjedéséről Magyarországon, Pázmány Péterről és koráról, a királyi főkegyúri jogról írt, mint főintézője a „Monumenta Vaticana” nagyszerű katolikus irodalmi vállalatnak egyházirodalmi ismereteinek tanúságát adta. És hogy itt jogi (egyházi) és teológiai szakokban hibákat nem követett el, abból kell következtetnem, hogy a kritika nem talált benne kifogásolni valót.

Az utóbbi éveket püspöki engedelmével nagyobbára Rómában töltötte, és bár ottani életét nem ismerem, de hogy a Szentatya jóindulatát és kegyeit ki nyerte, mutatja az, hogy két év előtt Őszentsége motu proprio az én megkérdezésem és beleegyezésem után őt „protonotarius apostolicus” fényes méltóságra emelte. Egyben úgy tudom, hogy a Szentatya kegyes szíve iránta azóta sem változott, ami bizonyára csak jellemzésének előnyére szolgálhat.

Ezen pozitív tények mellett negatív tekintetben állíthatom, hogy semmi tények, semmi adatok nem jutottak tudomásomra, melyek akár papi jellegére, akár közbecsülésére árnyat vethettek volna.

Bárha pedig Fraknói Vilmos urat a tudomány terén kifejtett fáradhatatlan és szakadatlan működése bizonyos tekintetben távol tartotta a gyakorlati papi és egyházi tevékenységtől, mégis kétségtelennek tartom, hogy kiváló szellemi képességei és bő tudományos készültsége őt a Nagyméltóságod által célba vett méltóság betöltésére alkalmasnak és méltónak fogják bizonyítani. Ami iránt például szolgál több magyarországi püspöknek, kik távol állottak a lelkipásztoroktól, jelenleg üdvös működése.

¹⁶⁰ Talán inkább Lipovniczky Istvánnal gondol itt Schlauch, mint a rövid ideig váradi püspök Ipolyi Arnoldra, akinek közeli barátsága közismert volt Fraknóival.

¹⁶¹ A szórend így, magyartalanul.

Fogadja, kérem, Nagyméltóságod kiváló tiszteletemnek kifejezését, mellyel
 vagyok
 Nagyméltóságodnak
 alázatos szolgálója

Dr. Schlauch Lőrinc
 bíbornok váradi püspök

Budapest, 1896 november 12-én

6.

Budapest, 1896. december 11.

Wlassics Gyula kultuszminister

Agenor Gołuchowski közös külügyministerhez

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214,
 Liase XXXVI, fol. 2r-3r – orig.)¹⁶²

Budapest, 1896. Dezember 11.

Euer Excellenz!

Ich beehre mich Eure Excellenz ganz ergebenst zu bitten, im Sinne meiner hierortigen Zuschrift vom 20. November laufenden Jahres Pro Zahl 3953 unsern kaiserlich und königlichen Gesandten beim Heiligen Stuhle gütigst anweihen zu wollen, daß er die Verhandlung bezüglich der Besetzung des Bisthums von Fünfkirchen aufnehmen, und eine günstige Entscheidung zu Gunsten Dr. Wilhelm Fraknoi's erwirken möge.

Ich habe nicht unterlassen, die in der Zwischenzeit aufgetauchten Momente und namentlich die hochgeschätzten Mittheilungen, welche mir Euer Excellenz zu eröffnen die Güte hatten, mit dem Herrn Ministerpräsidenten und meinen Minister-Collegen einer reiflichen Überlegung zu unterziehen, doch mußten wir nach wohldurchdachter Abschätzung der in Betreff kommenden persönlichen kirchlichen und politischen Verhältnisse zu dem einmahl gefaßten Beschluß zurückkommen, daß wir gegenwärtig keinen geeigneteren Kandidaten für das vacante Bisthum kennen, als Dr. Fraknoi.

Ich habe auch die Frage erwogen, ob sich diese ins Stocken gerathene Angelegenheit nicht etwa durch die Transferirung eines Bischofs zufriedenstellend

¹⁶² A 'Liase XXXVI' címirata: 'Besetzung des Bischofssitzes von Fünfkirchen durch Domberrn Dr. Wilhelm Fraknoi 1896'.

gelöst werden könnte, doch bin ich zu dem Resultate gekommen, daß diese Lösung der Frage unter den gegebenen Verhältnissen unmöglich ist.

Indem ich also nochmals Eure Excellenz bitte, die Verhandlungen mit der Curie aufnehmen, und dieselben mit Ihrem hochvermögenden Einflusse einer günstigen Entscheidung zu führen zu wollen, benütze ich die Gelegenheit, um Euer Excellenz meiner aufrichtigen Hochachtung zu versichern.

[m.p.]

v. Wlassics

7.

Bécs, 1896. december 14.

Agenor Gołuchowski közös külligyminiszter

Friedrich Revertera szentszéki követhet

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214,

Liasse XXXVI, fol. 11r–12r – *concept.*)

Privatschreiben Seiner Excellenz des Herrn Ministers an Grafen Revertera in Rom Wien, 14. Dezember 1896.

Vor einiger Zeit hat mir der Herr königlich ungarische Minister des Cultus und Unterricht eröffnet, dass für den erledigten Bischofs Sitz von Fünfkirchen der Grosswardeiner Domherr Dr. Wilhelm Fraknói in Aussicht genommen worden sei.

In Folge der ihm ertheilten vorläufigen apostolischen Bewilligung bat mich Herr von Wlassich, zuvorderst auf vertraulichen Wegen anzufragen, ob diese Wahl auch die Zustimmung der Curie rechnen dürfe.

Der hiesige apostolische Nuntius, an den ich mich diesfalls privatim gewendet habe, machte sofort kein Hehl daraus, daß dieser Candidat in Rom schwerlich genesen sein werde, und übermittelte mir kurz darauf die von massgebender Seite erhaltene Antwort, die Wahl Fraknoi's könne nicht die Zustimmung des heiligen Stuhles rechnen.

Der Nuntius fügte vertraulich hinzu, daß Monsignor Fraknói nie in der Seelsorge gewirkt habe, daß seine Lebensführung nicht den Ansprüchen entspreche, die an einen Bischof gestellt werden müßten, und daß er nach Ansicht des heiligen Stuhles überhaupt nicht die für die Verwaltung eines Bisthums, welches, wie das in Redn stehendn [!], vom Standpunkte der geistlichen Disciplin arg vernachlässigt sein soll, nothwendige administrative Qualification besitze.

Diese Nachricht wurde von Monsignor Taliani auch Herr von Wlassich in einer Ansendung mitgetheilt und durch Letzteren dem ungarischen Ministerrathe bekannt gegeben.

Wie Eure aus der nebst Beilagen gegen Rückstellung untererwehnten Note des Königlich ungarischen Cultus Ministers de dato 20. November des Jahres, Zahl 3953 ersehen wollen, bezeichnet die ungarische Magistratur die Einwendungen der Curie gegen Herrn Fraknoi als nicht stichhaltig und erklärte, unter Berufung auf die wissenschaftlichen Leistungen Fraknoi's, sowie auf das für ihn ehrenvolle Zeugnisse hervorragender ungarischer Kirchenfürsten, an der Candidatur desselben festhalten zu müssen.

Trotzdem ich die Angelegenheit der nochmaligen Erwägung der königlich ungarischen Magistratur anempfohlen habe, und es an Bemühungen nicht fehlen ließ, sie von ihrer ursprünglichen Absicht abzubringen, kommt Herr von Wlassich nunmehr neuerdings dringlich auf sein Begehren zurück, und bittet mich, mit der Curie in Verhandlung zu treten, und unsern Einfluß auf dieselbe zu Gunsten der Genehmigung der Wahl Fraknoi's geltend zu machen.

Bevor ich mich entschlief, überhaupt einen Schritt in obige Richtung zu unternehmen, möchte ich Eure Ansicht darüber ersehen, ob, nach Ihrer Beurtheilung der Sachlage, irgendwelche Aussicht vorhanden ist, den Widerstand des Vaticans in dieser Frage zu überwinden.

Ich wäre Eurer sehr verbunden, wenn Sie mir Ihr Gutachten baldigst zukommen lassen könnten [...].

8.

Róma, 1896. december 19.

Friedrich Revertera szentszéki követ

Agenor Gołuchowski közös külügyminiszterbez

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214,

Liasse XXXVI, fol. 6r-10v – orig.)

Rom, 19. Dezember 1896.

Streng vertraulich

Hochgeborener Graf!

Die Aeußerung, welche mir Eure Excellenz in Angelegenheit des Monsignor Dr. Wilhelm Fraknoi durch Hochderen Privatschreiben vom 14. dato abzugeben auftrugen, scheint mir dadurch nahezu gegenstandslos geworden

zu sein, daß der genannte ebensowohl dem Cardinal-Staatssekretär als dem königlich ungarischen Herrn Cultusminister auf das Bestimmteste erklärt hat, seine Berufung auf den bischöflichen Stuhl von Fünfkirchen unter keiner Bedingung annehmen zu wollen.

Monsignor Fraknói war vor einigen Wochen aus Ungarn hierher zurückgekehrt, und hatte mir von der ihm zugedachten Würde mit dem Beifügen Kenntniß gegeben, daß er darauf gefaßt sei, bei der Curie auf Widerstand zu stoßen. Ich fand ihn darüber ziemlich aufgeregt und bat ihn dringend, wenn er auch in diesem Falle sich nicht unmöglich machen wolle, jeden Schritt zu vermeiden, welcher zu seinen Ungunsten gedeutet werden könnte.

Meine Warnung blieb ungeachtet. Monsignor Fraknói glaubte seine Sache zu fördern, indem er mündlich und schriftlich die Unterstützung des Cardinal-Staatssekretärs ansuchte, und selbst beim heiligen Vater eine Audienz verlangte, die ihm, wie vorauszusehen war, nicht bewilligt wurde, weil kein Anlaß gegeben war, dem gewöhnlichen Geschäftsgange durch die Nuntiatur und das Staatssekretariat vorzugreifen.

Dieser erste Mißerfolg übte auf Monsignor Fraknói eine deprimierende Wirkung. In Folge der ihm aus Budapest zugehenden Briefe schöpfte er jedoch die Zuversicht, die in wohlwollender Weise geäußerten Bedenken der gäystlichen Curie gegen seine Ernennung überwinden zu können, und er erklärte in keinem Falle mehr zurückzutreten.

Wenn das sein feststehender Entschluß sei, rieth ich nunmehr sich ganz ruhig zu verhalten, indem nicht er, sondern nur die Regierung in der Lage wäre, einen Druck auf den heiligen Stuhl auszuüben. Die Richtigkeit dieser Auffassung zugehend, konnte jedoch Monsignor Fraknói seine Aufregung nicht bemeistern, und, als das Consistorium vor der Thüre stand, ohne daß die von Minister Wlassics mit dem apostolischen Nuntius in Wien geführte Verhandlung zum Ziele geführt hätte, entsank ihm plötzlich der Muth, und er faßte den Entschluß, freiwillig zu resignieren. Denselben motivirte er mir gegenüber damit, daß er seiner nervösen Aufregung nicht mehr Herr werden könne, nur dadurch zur klaren Erkenntniß seines Unvermögens gelangt sei, die Last der bischöflichen Würde auf sich zu nehmen.

Nun scheint es, daß Herr von Wlassics die Candidatur Monsignor Fraknói's auch gegen dessen Willen aufrechterhalten will. Damit bei der Curie durchzudringen wird um so schwerer sein, als zwischen der Letzteren und Monsignor Fraknói heute eine volle Uebereinstimmung besteht, wonach ihm die Eignung fehlt, die Diöcese von Fünfkirchen in ersprißlicher Weise zu verwalten. Der Ruf, welchen er sich in einem ganz verschiedenen Wirkungskrei-

se erworben hat, die Achtung, die er unbestritten genießt, und die ehrenden Zeichen des Vertrauens, welches die königlich ungarische Regierung in ihn setzt, sind vom heiligen Vater, soviel ich weiß, nicht unberücksichtigt geblieben. Er hat sich in wohlwollendster Weise über ihn ausgesprochen, was aber doch nicht hindert, daß sein Entschluß feststeht, es bei der von Monsignor Fraknói erklärten Absage bewenden zu lassen. c

Damit glaube ich die Anfrage Eurer Excellenz in erschöpfender Weise beantwortet zu haben, und es erübrigt mir nur Hochdensenben unter Rückschluß der Communicate, den Ausdruck meiner Ehrerbietung zu erneuern.

[*m.p.*]

Revertera

[*az első lap alján*] Seiner Excellenz Herrn Grafen Gołuchowski

9.

Bécs, 1896. december 27.

Agenor Gołuchowski közös külügyminiszter

Wlassics Gyula kultuszminiszterhez

(ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv XL, Interna, Kt. 214,

Liasse XXXVI, fol. 12r–13v – *concept.*)

No. 576.

Privatschreiben Seiner Excellenz des Herrn Minister an den königlich ungarischen Cultus Minister Herr von Wlassics

Wien, 27. Dezember 1896

In Folge des geschätzten Schreibens vom 11. Dezember des Jahres, mittelst welchem Eure mir eröffneten, dass die königlich ungarische Regierung die Candidatur Dr. Fraknói's für das vacante Bisthum von Fünfkirchen aufrechtzuhalten entschlossen sei, habe ich gemäß des darin weiter enthaltenen Wunsches Eurer gExcellenz, die diessbezüglichen Verhandlungen mit der Curie aufzunehmen, dem kaiserlich und königlichen Botschafter beim heiligen Stuhle anzureichen, die der Sachlage entsprochenen Einleitungen zu treffen.

Wie nun Graf Revertera unterm 19. des Monats mittheilt, hat Dr. Fraknói dem Cardinal-Staats-Sekretär bereits vor einiger Zeit auf das Bestimmteste erklärt, eine Berufung auf den erwähnten bischöflichen Stuhle unter keiner Bedingung annehmen zu wollen, welche Erklärung von Dr. Fraknoi auch Eurer zugegangen sein soll.

Fraknoi motivirte dem Grafen Revertera gegenüber seinen Entschluß, freiwillig zurück zu treten, damit, dass [schon die mit seiner Candidatur in Verbindung gestandenen Vorverhandlungen ihn derart angegriffen fühlten, daß]¹⁶³ er seiner nervösen Aufregung nicht mehr Herr werden könne, und darauf zur klaren Erkenntniß seines Vermögens gelangt sei, die Last des bischöflichen Amtes auf sich zu nehmen.

Es erscheint wohl ausgeschlossen, gegen den Willen des Dr. Fraknoi auf die Zustimmung der Curie zur Verleihung der Diözese Fünfkirchen an denselben zu dringen. Der Versuch, eine Nötigung hiezu würde, wie Graf Revertera hervorhebt, in Rom nichts anderes bewirken, als eine tiefe Verstimmung, von welcher die dortige Stellung Monsignor Fraknoi's schwerlich unberührt bliebe. Denn obschon der Ruf, den sich Dr. Fraknoi in einem ganz verschiedenen Wirkungskreise erworben, die Achtung, die er unbestritten genießt, und die ahnenden Zeichen des Vertrauens, welches die königlich ungarische Regierung in ihn setzt, von Seiner Heiligkeit dem Papste nicht unberücksichtigt geblieben sind, und der heilige Vater sich in der wohlwollendsten Weise über ihn ausgesprochen hat, so stehe doch der Entschluß Seiner Heiligkeit fest, es bei der Monsignor Fraknoi erklärten Absage bewenden zu lassen.

Indem ich die Ehre habe, vorstehendes zu Eurer Kenntniß zu bringen, glaube ich von weiteren Schritten in dieser Sache bei der Curie absehen zu dürfen, nachdem solche durch die Erklärung Dr. Fraknoi's gegenstandslos geworden sind.

Interna XXXVI

¹⁶³ Marginális betoldás más kézzel, vélhetően magától a külügyminisztertől. (A közölt fogalmazványok gyakori szövegjavításait általában nem jelezzük.)

10.

[Bécs], 1912–1916 között

Az uralkodói prezentációs jog gyakorlását megelőző eljárásrend
 (ÖStA HHStA Ministerium des Außern, Politisches Archiv, XL, Kt. 318
 [Kopien v. Denkschriften 1912–1916], s.f. – *dactylogr.*)¹⁶⁴

Übliche Vorgangsweise bei der Ausübung des Präsentationsrechtes Seiner
 kaiserlich und königlichen Apostolischen Majestät

I.

Vortrag des Kultusministers bei Seiner Majestät

Vertrauliche *mündliche* Anfrage beim Nuntius, ob der betreffende Kandidat der Kurie genehm wäre. Diese Anfrage erfolgt normal über Aufforderung des Kultusministers durch das Ministerium des Außern; sie geschieht aber oft auch direkt durch das Kultusministerium oder den Ministerpräsidenten.

Nachdem das Einvernehmen mündlich und vertraulich hergestellt ist, ernennet Seine Majestät den Bischof. Diese Ernennung wird nicht veröffentlicht.

II.

Das Ministerium des Außern wird von dieser Ernennung verständigt und es erfolgt nun die vertrauliche *schriftliche* Anfrage des Ministeriums beim Nuntius, ob der Kandidat der Kurie genehm wäre, beziehungsweise ob das Allerhöchste Präsentationsschreiben günstig aufgenommen wird.

Nach Einlangen der schriftlichen Antwort des Nuntius wird dieselbe dem Kultusministerium mitgeteilt.

III.

Das Kultusministerium übersendet dem Ministerium des Außern die Allerhöchsten Präsentationsschreiben, die hierauf im Wege der Botschaft am Vatikan an die Kurie geleitet werden.

Auf Grund des telegraphischen Berichtes aus Rom über die erfolgte Uebergabe des Präsentationsschreibens erfolgt seitens des Kultusministeriums die Veröffentlichung der Ernennung. (In Ungarn erfolgt diese Veröffentlichung

¹⁶⁴ Előtte tíz oldalas hosszú, gépelt emlékirat: „Die Ernennung von Titularbischöfen und die Verleihung bischöflicher Titel in den Ländern der Stephanskronen”. Történeti, jogi alapoottságú ismertetése a fennálló uralkodói kinevezési gyakorlatnak.

schon nach Mitteilung der seitens der Nuntiatur erteilten *schriftlichen* Antwort an den königlich ungarischen Kultusminister, in dem Augenblicke, wo das Präsentationsschreiben von Budapest an das Ministerium a latere behufs Einholung der Allerhöchsten Unterschrift abgesendet wird, um sodann durch unsere Vermittlung an die Kurie zu gelangen).

Das päpstliche Breve* wird von der Kurie im Wege der kaiserlich und königlichen Botschaft am Vatikan anher geleitet. * a) Propositionsschreiben b) Bulle ad Imperatorem et ad vasallos

Pro domo

Seit dem Jahre 1892, aus welcher Zeit die letzte datierte Äußerung, die in den h. ä. Akten zu finden ist, herrührt, hat sich in der Vorgangsweise bei der Ausübung des Allerhöchsten Präsentationsrechtes eine Änderung vollzogen.

Während nämlich jetzt *vor* der Ernennung durch Seine kaiserliche und königliche Apostolische Majestät eine *vertrauliche mündliche* Sondierung beim Nuntius erfolgt, und die schriftliche Anfrage erst *nach* der Ernennung, gab es im Jahre 1892 überhaupt noch kein vertrauliches Einvernehmen mit dem Nuntius *vor* der Ernennung und der Nuntius wurde (anfangs mündlich, dan später schriftlich) überhaupt erst gefragt, wenn die Ernennung schon vollzogen worden war, wobei die Vorsicht beobachtet wurde, daß 4 Wochen Zeitraum zwischen die Ernennung und die Ueberreichung der Allerhöchsten Präsentationsschreiben eingeschaltet wurden. (Allerhöchstes Handschreiben vom 12. März 1858, Note an den Nuntius vom 30. März 1858.)

Die gegenwärtige Übung ist also der Kurie günstiger als jene, die zur Zeit des Konkordates festgelegt wurde und bis 1892 bestand.

Bezüglich Ungarns enthalten die Akten keine speziellen Vermerke, doch wird incidentaliter erwähnt, daß in Ungarn „ein gleichmäßiger Brauch beobachtet werde“. [...]

Coadjutoren cum spe werden in Ungarn und in Oesterreich ebenso wie Bischöfe behandelt.

Weihbischöfe ernennt in Ungarn die Krone, in Oesterreich der Papst [...].

TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR

FRAKNÓI ÉS AZ OSZTRÁK ÁLLAMPOLGÁRSÁG KÍSÉRTÉSE

A magyar biográfiai kutatásokban mindmáig kevés példát találunk annak a társadalomtörténeti jelenségnek hatásvizsgálatára, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában a polgárosodási mobilitás folytán keletkezett transznacionális családi kötelékek miként befolyásolták egyéni sorsok, életutak alakulását. Fraknói Vilmos pályájának utolsó évtizede viszont csakis ebben a határokon átnyúló családi összefüggésrendszerben rekonstruálható és értelmezhető, amikor rövid megszakításokkal a császárvárost választotta állandó lakhelyének.

I. CSALÁDI VISZONYOK

A katolikus egyház szolgálatában tudományos teljesítményével akadémiai babérokot, társadalmi közmegebecsülést arató történész atyja elhunyt (1865) és 1845-ben született öccse, Frankl Imre tragikusan fiatalon elkövetett öngyilkossága (1867) után minden rokoni kapcsolat nélkül maradt Magyarországon. Az utolsó közös családi otthonból, az érsekújvári prímási uradalom orvosának lakásából ugyanis leánytestvérei egyaránt Morvaországba mentek férjhez tekintélyes városi patríciusi háttérű, modern műszaki képzettséggel sikeres karrier előtt álló, meglett és komoly fiatalemberekhez.

Karolina nővérét még atyja életében alig 18 évesen vette feleségül Johann Kestranek (1829–1890) vasúti mérnök. A sörfőzésből és vendéglátásból meggazdagodott pilseni iparoscsalád sarja a francia tőkével 1855-ben alapított komplex vasúti és nehézipari magánvállalat, a „Szabadalmazott Osztrák Államvasúttársaság” alkalmazásában került Magyarországra. Először dokumentálhatóan a bánsági Stájerlakon foglalkoztatták a privatizált krassó-szőrényi kincstári uradalmak vas- és kőszénbányáit kiszolgáló vasúti beruházás előkészítésén, de valószínűsíthető későbbi beosztása a Társaság magyaror-

szági vasúti fővonala érsekújvári szakaszának felügyelőségére.¹ Házasságkötése után élethossziglan szolgált a konzern másik fontos szárnyvonalának, Bécs és a sziléziai ipar- és bányavidékkel összekötő „Ferdinánd Császár Északi Vasút” apparátusában. A brünni (Brno) térfelügyelőségtől egyre fontosabb vasúti csomópontok állomásfőnökségén át ívelt fel pályája forgalmi szolgálatának csúcására, a galíciai és poroszországi közlekedési összeköttetés stratégiai fontosságú Ostrava–Přívoz fő- és rendező pályaudvarának élére.² Onnan hívták be 1879-ben a bécsi vasúti igazgatóságra, ahol több mint egy évtizedig volt a kereskedelmi és forgalmi ügyek inspektora, tehát tényleges irányítója.³ Népes családjának, amelyben tizenöt esztendő alatt hét gyermek született, a bécsi átköltözés könnyítette meg a polgári életstratégia kiteljesedését, a társadalmi pozíció megerősítését és a további felemelkedést megalapozó világi elit középiskolák látogatását, az egyetemi képzést és a császárváros jellegadó társadalmi rétegéhez, a vagyoni-tulajdonosi és műveltségi polgársághoz (*Besitz und Bildungsbürgertum*) való hasonulást.

Terézia húga az 1860-as évek végén teljes árvaságában, sógora akkori szolgálati helyén, egy Olmütz (Olomouc) közeli forgalmas kisvárosban, Karolina nővére családi és személyes kapcsolatrendszere révén ismerhette meg későbbi férjét, Ludwig Jehle (1842–1920) vegyészt és meteorológust, aki a hajdani katolikus Elő-Ausztria részét képező Freiburg im Breisgauból származott kézműves családból. Noha a házasságkötés után a két család még évekig a megismerkedés színhelyén, Prerauban (Přerov) lakott egymás közelségében, a gyermekek iskoláztatási stratégiájában mégis jelentős eltérések alakultak ki. Terézia magyarországi paptestvére életútját tartotta mintaadónak, hallgatott a tanácsaira, sőt valamelyik fiának egyházi pályára lépését is számításba vette.⁴ Rendszeresen szolid iskoláztatási támogatást is kapott tőle, s mindkét fiát, Lajost (Ludwig) és Sándort (Alexander), magyar egyházi középiskolába, a nagy-

¹ MARIE-THERESE SCHWANDA-ARNBOM, *Bürgerlichkeit nach dem Ende des bürgerlichen Zeitalters. Eine Wiener Familienkonfiguration zwischen 1900 und 1930*, „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit.” Bürgertum in der Habsburgermonarchie II (hg. von Hannes Stekl–Peter Urbanitsch–Ernst Bruckmüller–Hans Heiss), Wien–Köln–Weimar 1992, 378–391, 380–381 és 391. – *Temesvarer Zeitung*, 1858. augusztus 13., 1232.

² *Österreichischer Eisenbahn-Schematismus*, Brünn 1860, 44; *Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfhiffahrt in Oesterreich*, 1873. július 12., 690.

³ *Wochenschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines*, 1880. január 10. 2. sz. 10; *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie: für das Jahr 1884 II*, Wien 1884, 190.

⁴ SCHWANDA-ARNBOM, *Bürgerlichkeit*, 382.

szombati katolikus érseki főgimnáziumba irányította. Kettejük közül Lajos tett érettségi vizsgát Nagyszombatban, Sándor néhány tanév után másutt fejezte be a középiskolát. Emellett az előbbi „mint született nem magyarajkú, de a magyar nyelvben legszebb előmenetelt tanúsító VIII. osztályos tanuló” elnyerte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Fekésházy alapítványának jutalomkönyvét, Fraknói Vilmos „*Erdődi Bakócz Tamás élete*” című biográfiáját.⁵ Miután az édesapát kétszeri kitüntetése után a ciszlajtán Kereskedelmi Minisztériumba nevezték ki iparfelügyelőnek,⁶ nem lehetett többé kétséges, hogy a Jehle-fiúk magyar érettségivel a bécsi egyetemen folytatják tanulmányaikat. Mindketten az orvosi pályát választották, ahol ismét Lajos bizonyult sikereesebbnek. Előbb több prominens kórházban gyógyított, 1914-ben magántanár, majd az 1938-ban történt kényszer nyugdíjazásáig a speciális gyermekgyógyászat iskolateremtő rendkívüli professzora a bécsi egyetemen.⁷ Sándor egyidejűleg városi kerületi főorvos lett.⁸

A századfordulóra Fraknói teljes rokonsága, két lánytestvére, valamint négy unokafivére és hét unokahuga élt Bécsben. Az összetartó családtagok, mint sikeres vállalkozó mérnökök, befolyásos hivatalnokok, orvosok és művészek személyes kvalitásaikkal és tudatos házassági stratégiával felépített kiterjedt házastársi kapcsolatrendszerük révén jelentős gazdasági potenciált koncentráltak, szerteágazó információkkal rendelkeztek és állandó kihívást jelentő szellemi közeget alkottak. Karolina nővérének gyermekei közül – a pártában maradt Cecília és a magányos festő, Hans kivételével – mind az öt Kestranek testvérnek nagyiparos családokból kerültek ki a házastársai. A lányok ráadásul olyan szakemberekhez mentek feleségül a pénz- és iparügyletek világából, akik valamennyien fivérük menedzser társai voltak a cseh vasipart és az osztrák bányászatot egyesítő nagytőkés, Karl Wittgenstein (1847–1913) vállalat birodalmában. Az Egyesült Cseh–Morva Vasművek bécsi értékesítési részlegét sikeresen vezető Wilhelm Kestranek (1863–1925) karrierjének is a házasság adott új lendületet, amikor 1893-ban a Prágai Vasipari Társaság igazgatóta-

⁵ *A nagyszombati kath. érseki főgimnázium értesítője az 1888–89. tanév végén*, kiad. SCHLICK ISTVÁN, Nagyszombat 1889, 97–98.

⁶ *Neue Freie Presse, Abendblatt*, 1891. augusztus 7., 4.

⁷ JUDITH BAUER-MERINSKY, *Die Auswirkungen der Annexion Österreichs durch das Deutsche Reich auf die medizinische Fakultät der Universität Wien im Jahre 1938: Biographien entlassener Professoren und Dozenten*, Wien 1980 (Univ. Diss.), 107–108.

⁸ *Wiener Zeitung*, 1913. június 29., 5.

nácsi elnöke, Rudolf Lenk hűgát vette feleségül.⁹ A házasságkötés helyszíne, a bécsi *Hofburg* szomszédságában az Ágostonrendi templom (*Augustinerkirche*) kiválasztása, ahol tradicionálisan a császári ház és az udvari arisztokrácia esküvőit tartották, a széles nyilvánosság előtt jelképezte és tudatosította társadalmi rangemelkedését, amelyet a szertartást celebráló címzetes püspök nagybácsi, Fraknói Vilmos megjelenése és esketési prédikációjának kiadása tett teljessé.¹⁰ Az új rokonság és személyes érvényesülési képesség hamarosan a vállalatbirodalom ékkövének, a profitmaximalizálást keményen érvényesítő Prágai Vasipari Társaság vezérigazgatói székébe segítette, majd biztosító, bányavállalat, mezőgazdasági gépgyár és leszámítoló bank igazgatótanácsi elnöksége a megszerzett vállalati tulajdonrészekkel sokszorozta meg jövedelmét és befolyását a ciszlajtán üzleti életben.¹¹

A gazdasági pozíciók birtoklásához társuló nagypolgári életvitel társadalmi és reprezentációs elvárásai fokozatosan teljesen újrarendezték a Kestranek család elhelyezkedését a császárváros térszerkezetében. A külvárosnak számító *Leopoldstadt* északi pereméről, a bécsi beköltözés óta lakott, tisztos és takarékos polgári életmódnak megfelelő tágas lakásból sorra települtek át a nagypolgári, fényűző Ring keleti mezsgyéjén fekvő *Landstrasse* városrész reprezentatív épületeibe. Wilhelm családjával tartósan a neoreneszánsz stílusban frissen épült Bratmann-palota (*Wien III, Metternichgasse 4*) egyik bérelhető szárnyában rendezkedett be, megözvegyült édesanyja tinédzser Ida lányával a közeli, csendes utcába költözött.¹² Éves jövedelmével 1910-ben már a száz leggazdagabb bécsi milliomos között számon tartott gazdasági menedzser¹³ egyelőre nem is vásárolt saját lakóingatlant a császárvárosban, hanem a *Salzkammergut* tövidékén, a *Wolfgangsee* partján, Sankt Gilgenben épített teljes komforttal berendezett hatalmas villát, amely új helyszínt nyitott a családi összetartozás ápolására. Példáját ugyanis sógorai és Jehle unokatestvérei követték, akik sorra vásároltak kisebb, szerény villákat a felkapott, divatos nagypolgári üdülőhe-

⁹ SCHWANDA-ARNBOM, *Bürgerlichkeit*, 381–382 és 391; ROMAN SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre. Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910*, Graz 2013, 371.

¹⁰ Neues Wiener Tagblatt, 1893. szeptember 21., Hof- und Personalnachrichten 3; *Trauungsrede bei der Vermählungsfeier von Wilhelm Kestranek und Mizzi Lenk*. 1893, ÖNB Nachlass Miguel Herz-Kestranek.

¹¹ SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre*, 175. 371.

¹² *Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger: nebst Handels- u. Gewerbe-Adressbuch für d. k.k. Reichshaupt- u. Residenzstadt Wien u. Umgebung*, Wien 1859–1922, 1885, 541; uo., 1901, 553 (Wienbibliothek im Rathaus).

¹³ SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre*, 371.

lyen.¹⁴ A század első évtizedében Fraknói kiadott tudományos levelezésének megszaporodott, Sankt Gilgenből keltezett darabjai is arról tanúskodtak, hogy rendszeresen csatlakozott a bécsi rokonság polgári életvitelének szerves részét alkotó rituális, nyári alpesi üdülésekhez.¹⁵ Emellett egy újabb esküvői felkérés erősítette fel a Kestranek családhoz fűződő viszonyát és rokoni érzelmeit. Wilhelm legfiatalabb testvérhúga, Ida, és prágai vasipari vállalatának cégvezetője, Eugen Herz (1875–1944) hosszú fontolgatás után 1908 márciusában hirtelen elhatározták az egybekelést. A házasságkötés helyszínének kiválasztását az a körülmény határozta be, hogy a vőlegény felnőttként tért át a katolikus hitre, s így az esküvőt Bécsben csak olyan templomban lehetett megtartani, amely a konvertiták anyakönyvi adatait nyilvántartó Skót Apátsági Templom (*Schottenkirche*) esperességéhez tartozott vagy legalább annak közelében volt.¹⁶ Így a hatalmas társadalmi érdeklődéssel kísért esküvő helyszínének a belvárosi „Havas Boldogasszony” minorita templomot (*Minoritenkirche*) választották, s természetesen a család költségén ezúttal is megjelentették a címzetes püspök szertartáson elhangzott esketési prédikációját.¹⁷

Az öregedő Fraknói – különösen nővére elhunytát követően – emberileg tartósan Ida unokahúgához és családjához került közel és alakított ki személyét érintő bizalmi kapcsolatot. Bécsi áttelepülési szándéka azonban olyan súlyú családi kérdésnek számított, hogy azt bizonyosan többször megvitatták a *pater familias* szerepet tudatosan vállaló Wilhelm Kestranek palotájában havi rendszerességgel zajló családülésen (*Familientag*). A bécsi nagypolgárság értékrendjét, mentalitását vizsgáló osztrák szakirodalom, különösen az 1910-es évekből számos korjelző esetet tett közzé ezeken az informális üléseken hatványozottan érvényesülő családi szolidaritásról. A Bécsbe települő magyar rokon, Fraknói személyéről, esetleges problémáiról azonban nem található említés, noha 1915-től már rendszeresen Ida unokahúga lakásán tartották a szokásos családi összejöveteleket.¹⁸ A fenti kutatások lezárulása óta azonban két olyan közeli Kestranek családtag iratainak holléte vált ismertté, amelyekben Fraknói bécsi rokonságához fűződő viszonyáról és ottani letelepedésének körülmé-

¹⁴ MARIE-THERESE ARNBOM, *Wolfgangsee*, Wien 2010, 32–34.

¹⁵ SANTIFALLER, *Briefe von Wilhelm Fraknói*, 191–351.

¹⁶ A házasságkötés anyakönyvi bejegyzését közli ANNA LEA STAUDACHER, *Jüdische Konvertiten in Wien – die Schottenpfarre. Historischer Kontext und Matrizen 1868–1914*, Berlin–Boston 2024, n. 1717.

¹⁷ Die Zeit, Abendblatt, 1908. március 16., 4; *Trauungsrede bei der Vermählung von Eugen Herz und Ida Kestranek in Wien* (1908), ÖNB Nachlass Miguel Herz-Kestranek.

¹⁸ SCHWANDA-ARNBOM, *Bürgerlichkeit*, 384–385; SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre*, 175.

nyeiről érdemi források vagy legalább közvetve rekonstruálható információk remélhetők. Unokaöccse, a festő Hans Kestranek (1873–1949) több közgyűjteményben megosztott hagyatékának az Innsbrucki Egyetemen őrzött második része tartalmaz vele, a szüleivel és más családtagokkal folytatott – az elektronikus segédlet alapján megállapíthatatlan terjedelmű és évkörű – Fraknói levelezést.¹⁹ Unokahúga, Ida leszármazottjának, a színész és filmrendező Miguel Herz-Kestranek (1948–) által az Osztrák Nemzeti Könyvtárban elhelyezett, 2021-ben hozzáférhetővé vált irathagyatékából elsősorban a több intézményből tudatosan összeválogatott családtörténeti fotómásolat-gyűjtemény rejteget személyét érintő dokumentációt.²⁰

2. BÉCSI ÉVEK ÉS BÉKETERV

Fraknói Vilmos nyugdíjazása következményeként 1914–1915 fordulóján költözött Bécsbe, s az általa esketett Kestranek és Herz rokon házaspár lakóhelye közelében, egy frissen épült, elegáns bérpalotában vásárolt lakást (*Wien III, Rudolf von Alt-Platz 1*). Meglepő módon az ekkor kezdődő hosszú távolléte mindmáig egyáltalán nem tudatosult történészkörökben, mert historiográfiaink művelői személyét kizárólag Rómával és a vatikáni kutatásokkal azonosították, és nem is feltételezték pályájának ezt a fordulatát. A rendelkezésre álló töredékes források alapján áttelepülésének az lehetett az elsődleges személyes indítéka, hogy a nyugdíjzással megszűnő budapesti társas kapcsolatainak pótlására bécsi rokonai között keresett társaságot, remélt öregségében támaszt, orvos unokaöccseitől gyakori betegségei kezeléséhez tanácsot, ami lehetővé tette tudományos munkája zavartalan folytatását. Távozási szándékát teljes diszkrécióval kezelte, s tartós kitelepülését hosszú ideig tudatosan eltitkolta. 1914 tavaszán bizonyosan óvatosságra intették az általa nagyra becsült két bécsi magyar történész, Szekfű Gyula és Thallóczy Lajos ellen „*A száműzött Rákóczi*” miatti utcai tüntetések és a könyvet kiadó Akadémiát lejárató parlamenti interpellációk. A felfokozott osztrák- és dinasztia-ellenes közhangulat közepette az egyik vezető akadémikus történésznek Bécsbe költözése már önmagában dehonesztálónak számíthatott, s a két vitatott historikushoz hasonlóan

¹⁹ Teilnachlass Hans Kestranek II, Universität Innsbruck, Forschungsinstitut Brenner-Archiv, <https://www.uibk.ac.at/de/brenner-archiv/bestaende/kestranek/> (2024. 08. 15.).

²⁰ ÖNB Nachlass Miguel Herz-Kestranek, Fotosammlung zur Familie und verschiedene Unterlagen.

könnyen rásüthették a „burglakáj” és hazafiatlanság megszégyenítő bélyegét.²¹ Emiatt dokumentálhatóan csupán egyházi előljáróját, gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspököt tájékoztatta részletesen bécsi terveiről és ajánlta fel lemondását irodalmi kanonokságáról és szentjobbi javadalmáról. Váradon ismerték talán elsőként bécsi lakáscímét is, mert a püspök 1914 karácsonyán már odaküldte áldásos üdvözlését és köszönetét a javadalmakról való lemondásának visszavonásáról.²² Az Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert is tudott Bécsbe költözéséről, ahol rendszeresen találkoztak, mert Berzeviczy kivételesen engedélyt kapott a neoabszolutizmus levéltári anyagának kutatására.²³

Bécsi áttelepülése ellenére a művei révén Fraknói minden törés nélkül változatlan intenzitással maradt jelen a magyar szellemi életben, bár személyesen nem vett részt még a nevével meghirdetett felolvasásokon, az Akadémia osztályülésén vagy a Történelmi Társulatban sem. Akadémiai tiszteleti taggá választásakor szokásos székfoglalóját is Fejérfataky László olvasta fel.²⁴ Ismét csak 1918 októberében utazott huzamosabb időre Budapestre. Történelmi tanulmányai, a világháború előzményeiről szóló kortörténeti feldolgozásai és a háborús diplomáciáról készített politikai elemzései kizárólag magyar folyóiratokban jelentek meg, s valamennyi német nyelvű munkáját is – könyvben vagy füzetben – budapesti kiadók publikálták. Mindezek után 1917. szeptember elején Tátralomnicról keltezett, Prohászka Ottokár püspök felsőházi taghoz és Gießwein Sándor képviselőhöz intézett nyílt levélében publikált béketervét mind a kortársi olvasó, mind a mai történész joggal tekinthette az országban született, döntően magyar békepartii kezdeményezésnek. Ebből a nézőpontból dolgozta fel Fazekas Csaba számos lényegi meglátást megfogalmazó, értékes dolgozatában a békeakció hazai fogadtatását és a magyar sajtó által közvetített nemzetközi visszhangját.²⁵ Állandó bécsi jelenlétéből eredő összefüggésekre, a kezdeményezéseit ösztönző ottani intézményi és személyi kapcsolatokra nem tért ki, a felhasznált forrásanyag alapján erre nem is nyílt lehetőség. Az viszont már a régebbi osztrák szakirodalomból ismert, hogy éppen a béke-

²¹ RESS IMRE, *Korszakváltást előkészítő rövid elnökség 1913–1916: Thallóczy Lajos*, Hét társulati elnök (szerk. Szilágyi Adrienn), Budapest 2018, 77–114, 99–100.

²² Széchenyi Miklós Fraknói Vilmosnak, Nagyvárada 1914. december 23. OSzKK *Fraknói Vilmos különféle ügyiratai és levelezése*, Fol. Hung. 1802, fol. 43.

²³ RESS IMRE, *Szabad György és Josef Redlich*, A polgári átalakulásért: Emlékkötet Szabad György tiszteletére (szerk. Gerő András), Budapest 2016, 345–353, 346–347.

²⁴ Budapesti Hírlap, Irodalom és művészet, 1917. január 16. A január 15-én megtartott székfoglaló előadás publikált változata: *Fraknói-bibl.*, 477. sz.

²⁵ FAZEKAS, *Fraknói Vilmos béketerve*, 84–95.

tervet készítő és támogató két magyar katolikus személyiség, Fraknói Vilmos és Giesswein Sándor állt kapcsolatban azzal a bécsi értelmiségi társaskörrel, amely az ismert nagykereskedő, Julius Meinel (1869–1944) kezdeményezésére és a nemzetközi jogász, Heinrich Lammasch (1853–1920) szellemi vezérletével alakult a Monarchia belső stabilitását erősítő társadalmi, nemzeti reformok és a békekötés előmozdítására. A gyakorló gazdasági szakember és vállalkozó már 1916-ban szembesült a háborús blokádnak következményével, a Monarchia élelmezésének katasztrofális helyzetével, s a kiutat jelentő mielőbbi békekötés szükségességével. Fellépését a béketárgyalások általános megnyitására a trónra lépő IV. Károly erkölcsi fölénye hitelesítette, aki a háborúzó felek államfői közül egyedül nem volt részese a katasztrófa kioltásának. Kiterjedt angolszász kapcsolatrendszer segítségével az általa alapított „Oszták Politikai Társaság” vitafórumán kristályosodott ki az a gyakorlati stratégiai célkitűzés, amely az Egyesült Államok svájci képviselőjén Wilson elnök bizalmasának közvetítésével a megreformált Habsburg-monarchia fennmaradását biztosító megegyezéssel béke elérésére irányult.²⁶

Fraknói 1917 augusztusában lényegében a nagypolgári Meinel-csoport szellemi vonzásában és XV. Benedek pápa békeközvetítői indítványának hatására minden előzetes egyeztetés nélkül hirtelen elhatározással készítette el és azonnal közzé is tette tervét a hagyományos diplomácia kudarcainak meghaladására, hogy a három-három hadviselő fél parlamentjeiből delegált képviselők az egyházfő elnöklete alatt kezdjenek bizalomépítő konzultációt a béketeremtés elindítására.²⁷ A Monarchia dualista államszervezeti felépítésének megfelelően mind a bécsi *Reichsrat*-ban, mind a budapesti Országházban előirányozta javaslatának parlamenti megvitatását. Tervezetét először németül egy vasárnapi bécsi napilapban jelentette meg, természetesen a magyar országgyűlés külügyi jogosítványait igazoló hosszú történeti visszatekintés nélkül.²⁸ A *Reichsrat*-ban Heinrich Lammasch képviselőt kérte fel elképzelésének parlamenti ismertetésére, aki azonban azonnal kivihetetlennek nyilvánította, és elutasította a

²⁶ HEINRICH BENEDIKT, *Die Friedensaktion der Meinelgruppe 1917/18. Die Bemühungen um einen Verständigungsfrieden nach Dokumenten, Aktenstücken und Briefen*, Graz–Köln 1962, 14–24 és 135–153.

²⁷ A béketerv szövegét közli FAZEKAS, *Fraknói Vilmos béketerve*, 85–88. Fraknói kapcsolódását az oszták pacifistákhoz jelzi ROMSICS GERGELY, *Összeomlás és útkeresés, 1917–1920. A magyar külpolitikai gondolkodás útjai*, Budapest 2023, 225. Lásd még MRKONJIC, *Una proposta di Vilmos Fraknói*, 343–356.

²⁸ Dr. W. FRAKNOI, *Wie die Friedensverhandlungen angebahnt werden können*, Die Zeit, Morgenblatt, 1917. szeptember 2., 4.

támogatását. Julius Meinl is kifejezetten óvta attól, hogy nyilvánosan közöset vállaljon Fraknói koncepciójával. A levélváltásukban az a gyanú is felmerült, hogy „az aggastyán, könnyen megteveszthető úr” a *Ballhausplatz*, vagy egyenesen Ottokar Czernin (1872–1932) közös külügyminiszter sugalmazására lépett színre. A Meinl-csoport prominensei részéről a Fraknói által kezdeményezett pápai közvetítés elvetésének háttérében az a megfontolás rejlett, hogy az amerikai közbenjárást preferálták, mint a hadviselő felek közötti megegyezési béke létrejöttének reális lehetőségét.²⁹

Az elutasító fogadtatás ellenére Fraknói változatlanul kitartott béketervének alapelve mellett, hogy a diplomaták eredménytelen jegyzékváltásai helyett a hadviselő felek parlamenti képviselőinek párbeszéde révén a népképviselési vélemény megszólaltatása adhat ösztönzést a megegyezési békéhez vezető folyamatok kibontakozásának. A koncepció időszerűségét 1918 tavaszának hatalompolitikai fejleményei támasztották alá, amikor a két szemben álló tábor hatalmas katonai erőket mozgósított a kompromisszumos megoldásokat kizáró, az ellenségre kényszerített győztes béke kivívására. Egyidejűleg korábbi béketervének osztrák ellenzői számára is súlyos csapást jelentett, hogy a hadba lépő Egyesült Államok a háború logikája folytán fokozatosan feladta a Habsburg-monarchia megegyezési békével Németországtól való leválasztását célzó stratégiai célkitűzését. Tudomásul vette szövetségesei támogatásával Ausztria–Magyarország kibontakozó dezintegrálását, a föderalizált és demokratizált Monarchia fennmaradása helyett a nemzetállami önállósulást a térségben.

Az amerikai politika fordulatát 1918 februárjában a Meinl-csoport svájci titkos tárgyalásait vezető Heinrich Lammasch, akinek kíséretében egy alkalommal Giesswein Sándor is felbukkant, hatalmas csalódással, súlyos kudarcként élte meg.³⁰ Ez lehetett az elsődleges motívuma, hogy korábbi elutasítás után megváltozott a hozzáállása Fraknói béketervéhez. Az 1918-ban átdolgozott változatához a nevét adta, nemzetközi ismereteit és kapcsolatrendszerét egyaránt rendelkezésre bocsátotta. Harmadikként a német pacifista politikus, Ludwig Quidde (1858–1941) vállalta nevével a támogatást. A módosított béketervben az volt a legfontosabb változtatás, hogy a pápai közvetítés és elnöklés helyett a megvalósítás színterének az Interparlamentáris Uniót választotta, amelynek a világháború alatt fennmaradt apparátusa semleges területen nyújtott esélyt a tanácskozássra. A világszervezet globális jellegéhez igazodva már valamenyny hadviselő ország törvényhozásából három-három titkosan megválasztott

²⁹ BENEDIKT, *Die Friedensaktion*, 162.

³⁰ BENEDIKT, *Die Friedensaktion*, 231–245.

képviselő részvételével számolt. Az Interparlamentáris Unió mint működési keret kiválasztása egyértelműen Lammasch tanácsára történt. Régi ismeretség és barátság fűzte ugyanis annak norvég főtítkárához, Christian Langehoz (1869–1938), aki személyesen és rendszerint rajta keresztül tájékozódott a Meinl-csoport pacifista aktivitásáról.³¹ A koppenhágai főigazgatóságán a Fraknói–Lammasch–Quidde „tudós triász” béketervének befogadása 1918 júniusában a hadviselő felek országgyűlési küldötteiből a megegyezéssel béke jegyében vetette meg egy konzultációs testület alapjait, amelynek azonban pusztán a hírértéke váltott ki kedvező visszhangot a háborút lezáró tartós békerendet váró a skandináv közvéleményben, mert tényleges összehívására már nem került sor.³²

A béketerv másik támogatójának, az eredetileg medievista Ludwig Quidde meggyerése viszont bizonyára Fraknói közvetlen érdeme, mert vele már az 1890-es években Rómában, mint az ottani Porosz Történeti Intézet igazgatójával kollegiális, baráti viszonyt ápolt.³³ Rómából történt váratlan távozása után történeti pamfletjei, a német militarizmus bírálata, különösen II. Vilmos világhatalmi ambícióját Caligula császár örültségével összevető satirikus írása eredményezték történeti pályájának gyors kisiklását. Politikusi pályára váltott, s a világháború alatt mint a bajor tartomány gyűlés képviselője céltudatosan építette kapcsolatait a semleges országokon keresztül az antant országok pacifistáival.³⁴ Nézetei II. Vilmosról Fraknói szemléletében is tartós nyomot hagytak, mert a világháború alatt számára is német császár démonizált személye terebélyesedett az antanttal való megegyezéssel béke legnagyobb akadályává. 1918. novemberi interjújában teljes elégtétellel hozta nyilvánosságra a közös külügyminiszterhez intézett előző évi beadványának azt a passzusát, amely a német császár lemondatásának szükségességét indokolta:

„A középponti hatalmak békekészségének nagylelkű manifesztációi eddig eredménytelenek maradtak. Érthetőnek találom, Anglia és az Egyesült Államok nem bocsátkozhatnak és nem fognak bocsátkozni béketárgyalásokba anélkül, hogy olyan eredményt mutathatnának föl, amelynek a jelentősége a világháború dimenzióival arányban áll. Ilyen ered-

³¹ BENEDIKT, *Die Friedensaktion*, 93–100. 163.

³² STEPHAN VEROSTA–IGNAZ SEIDL–HOHENVELDERN, *Die völkerrechtliche Praxis der Donaumonarchie von 1859 bis 1918 – Eine Auswahl Von Dokumenten II* (Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte 631), Wien 1996, 458–459.

³³ SANTIFALLER, *Briefe von Wilhelm Fraknói*, 226.

³⁴ KARL HOLL, *Ludwig Quidde (1858–1941) – Fragmente einer brüchigen Biographie*, Friedensnobelpreis und historische Grundlagenforschung. Ludwig Quidde und die Erschließung der kurialen Registerüberlieferung (BDHIR 124), hg. von Michael Matheus, Berlin–Boston 2012, 15–53, 20–29.

mény lenne a német császár lemondása a trónról, mert az ő, személye ellen összpontosul az ellenséges népek és kormányok egész gyűlölete. Amelynek kielégítése tehát lehetővé tenné nekik azt a kijelentést, hogy legfontosabb hadicéljukat elérik. Az áldozat, amellyel a lemondás járna, mindenesetre jelentéktelen volna, ha a béke helyreállítását biztosíthatná.”³⁵

3. A MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA ÉS FRAKNÓI SZAKBIZOTTSÁGI ELNÖKSÉGE

Fraknói 1918 októberében tért vissza Budapestre, s tanúbizonyságot a világháború alatti diplomáciai aktivitásának teljes dokumentációját magával hozva rendezkedett be a Duna-parti Bristol szállodában, hogy szemtanúja, tudós tanácsaival szerény részese legyen hazájában az új világrend kialakulásának. A polgári demokratikus forradalmat természetes evolúciós jelenséggént fogta fel, s belpolitikai helyzetmegítélésének markáns alapelvét, a demokratizálás, a társadalmi és szociális reformok maradéktalan vállalása képezte, de figyelmeztetett az új és régi hatalmi elit összefogásának fontosságára a békés átmenet, a belső stabilitás megőrzése végett.

„Bizton remélem a belső fejlődés normális lefolyását is, mert a forradalmakat szélsőségekbe rendszerint az ellenforradalmaktól való félelem szokta sodorni. Márpedig a jelen esetben nálunk ellenforradalom lehetősége teljesen ki van zárva. És ezért kívánatosnak tartom, hogy az új világrend hazai intézői a régi világrend avatott, használható munkásainak közreműködését is igénybe vegyék, minthogy csatlakozásuk őszinteségéhez kétség nem férhet. Bizonyos vagyok afelől, hogy az új világrend intézői a régi világrend alapjait megingatni, a vallás, a kultúra és a magyar nemzet érdekeit fölláldozni egyáltalában nem hajlandók. E mellett tehát azok az áldozatok, amiket e régi világrend képviselőitől követelni fognak, – például a birtokpolitika, egyházi javak kezelése, címek, rangok, kiváltságok eltörlése tekintetében – háttérbe szorulnak.”³⁶

Az ország feldarabolásának veszélyéről, a békekötés kilátásairól a wilsonizmus érvényesülésének reményében nyújtott bizalomnövelő perspektívát:

„Nem esem kétségbe, mert művelt nemzetek képviselőiből alakuló konferenciáról lehetetlen föltennem, hogy míg egyrésztől nézetük szerint elnyomott népeket fölszabadítanak, másrésztől műveltebb népeket kevésbé művelteknek mintegy rabszolgaságába veszenek. És míg különféle, területeken lakó népek egyesülését előmozdítják, évezreden át együvé tartozó népeknek összeköttetését fölbontsák. Nézetem szerint a konferencia előtt

³⁵ Rbz. [ROBOZ IMRE], *Beszélgetés Fraknói Vil móssal*, Budapesti Hírlap, 1918. november 16., 6. Az interjú teljes szövegét lásd a tanulmány után.

³⁶ ROBOZ, *Beszélgetés Fraknói Vil móssal*, 6. Közlése a tanulmány végén.

fő szempont gyanánt fog lebegni a világbéke, a demokrácia és a nemzetiségek érdekeinek pártatlan biztosítása. Ezeket a célokat pedig a magyar állam integritásának megóvása mellett is elérhetik. Magyarország földarabolása törekvéseiket csak veszedelmeztetné.”³⁷

Természetesen tisztában volt az ország területi épségét fenyegető veszély nagyságával, és a magyarországi viszonyokról az antant kormányok rendszeres tájékoztatására olyan intézkedést kezdeményezett, amely egyszerre juttatta kifejezésre a magyar együttműködési készséget és a nemzeti szempontok képviselőt. Ehhez az új hatalom befolyásos személyisége, Hatvany Lajos közbenjárását kérte, hogy a térségben jelen lévő antant haderő, az országot remélhetőleg hamarosan megszálló francia hadsereg tisztjeinek és katonáinak informálására adjanak ki francia nyelvű napilapot, amelynek útján sikerrel befolyásolhatják az antant-országok kormányait és közvéleményét.³⁸ A magyar álláspont képviselőjére és megismertetésére személyes példával szolgált, amikor levélben elegánsan cáfolta a francia képviselőházi elnök, Paul Deschanel író (1855–1922) aktuálpolitikai indítékú, a magyar történelmi tényeket elferdítő véleményét:

„A [vég]telen fájdalmat, amelyet minden magyar érez hazájának meg nem érdemelt szerencsétlensége fölött, amelyet négyfelől a feldarabolás veszélye fenyeget, Ön, elnök úr, még növeli azzal, hogy a dicsőséges múlt emlékeit érinti, amely a vigasz egyetlen forrása és néptük reménye a jövőre nézve. Büszkén hivatkozhatunk arra, hogy az ozmánok ellen évszázadokon át védtük Európát és a Nyugat kultúrájáért patakokban ontottuk vérünket. Most pedig Ön az elnöki szék magasságából azt hirdeti, hogy a szerb nemzet volt az, aki Európát az oszmán áradattól megmentette. Nem akarok történelmi fejtegetésekbe bocsátkozni, mivel tartanom kell tőle, hogy Ön az én illetékességemet nem ismeri el. De hivatkozom egy tekintélyre, aki előtt Önnek is meg kell hajolnia. Michelet-re, Franciaország egyik legnagyobb történetírójára, aki nemcsak azokat a nagy érdemeket mutatta ki, amiket a magyar nemzet önfeláldozó heroizmusa az európai civilizációnak tett s azokat teljes értékében méltatta, hanem azt a kérdést is intézte a francia nemzethez, hogy *«Quand donc payerous-nous notre fêtes ce peuple béni, sauveur de l'Occident?»* «Mikor fogjuk mi tartozásunkat ez áldott nép, a Nyugat megmentője iránt leróni?» Nos, elnök úr, az óra ütött, amelyben a nemes, lovagias francia nemzet ezt a tartozását leróhatja, vagy legalább emlékeznie kellene erre az adósságra...”³⁹

³⁷ Uo.

³⁸ Fraknói Vilmos Hatvany Lajosnak, Budapest, 1918. november 27. MTA KIKK Fraknói Vilmos vegyes levelei, Ms. 6226/32.

³⁹ Fraknói püspök levele a francia kamara elnökéhez, Köztársasági Újság, 1918. november 22., 6.

A közéleti megnyilatkozásaival párhuzamosan Fraknoi 1918. november közepén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott elnöki megbízást a felbomlott Osztrák–Magyar Monarchia kulturális örökségének megosztását, a magyar szellemi tulajdon megszerzését előkészítő szakbizottság irányítására. A testületnek Fejérpataky László a Nemzeti, Petrovics Elek a Szépművészeti, Végh Gyula, az Iparművészeti Múzeum igazgatói, Czakó Elemér, a Szechenyi Könyvtár osztályigazgatója és Csánki Dezső országos főlevéltárnok lettek tanácskozó tagjai, míg a titkári teendőket Gerevich Tibor művészettörténész, múzeumi őr végezte.⁴⁰ A bizottság működését, célkitűzéseit alapvetően behatárolták a kulturális vagyónállomány döntő hányadát képező bécsi udvari levéltárak és a dinasztikus muzeális–könyvtári gyűjtemények eltérő jogállásának következményei. Az udvari levéltárak közül a monarchikus hatalomgyakorlás szerveinek és diplomáciai tevékenységének iratanyagát őrző Házi-, Udvari- és Állami Levéltár, valamint a pénzügy, külkereskedelem és bányászat forrásainak tárháza, az Udvari Kamarai Levéltár, a Habsburg-monarchia dualista átalakulása óta a közös minisztériumok alárendeltségébe tartoztak. A hivatali jogállás változása folytán mindkét levéltár automatikusan közös osztrák–magyar intézménynek számított, ahol és a dualista paritás jegyében fokozatosan növekedett a magyar tudományos tisztviselők részaránya.

Az összeomlás idején az ott szolgáló magyar szakhivatalnokok, köztük Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc felszámoló biztosi megbízásával, továbbá a nyugalmazott Károlyi Árpád főmegbízotti reaktiválásával teremtette meg Fraknoi a levéltári megosztás tudományosan megalapozott kivitelezésének szakmai hátterét. Levéltáriügyben elnöki feladatai közé tartozott a társtulajdonosi jogosultság érvényesítése az osztrák hatóságoknál, különösen a magyar érdekeltségű kormányzati forrásoknak információk épségét fenyegető utódállami törekvések elhárítása.⁴¹ Múzeumi és könyvtári területen elsőként a gyűjteményi állomány összetételéről hiányzó információk beszerzését és az intézményi jogállás tisztázását kellett megoldani. A dinasztikus tudományos gyűjtemények közül, például a Corvinákat őrző Udvari Könyvtár (*Hofbibliothek*) és a magyarországi régészeti leletek sokaságát birtokló Művészettörténeti Múzeum (*Kunsthistorisches Museum*) az 1867 utáni alkotmányos korszakban is az uralkodóház hitbizományi magánvagyonára maradt, amelyre az osztrák köztársasági kormány a területiség alapján formált kizárólagos igényt. Ennek cáfolatára

⁴⁰ GERELYES EDE, *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában*, Budapest 1967, 54.

⁴¹ RESS IMRE, *A monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926)*, Budapest 2008, 8 és 13–14.

és a dinasztikus múzeumi és könyvtári gyűjteményekhez való magyar társtulajdonosi jogosultság bizonyítására kérte fel Fraknói szakértőnek – a korábbi kultuszminister – Wlassics Gyula (1852–1937) nemzetközi jogászt, aki ettől kezdve a kulturális örökség megosztásáról folyó tárgyalásoknak mindvégig meghatározó személyisége maradt.⁴² A Bizottság jelentős pénzügyi támogatást kapott a bécsi udvari gyűjtemények magyar szempontú feltérképezésére. Különösen a műtárgyak provenienciáját módszeresen tisztázó Gerevich Tibor leltárai, és a Bécsben frissen doktorált, a Művészettörténeti Múzeum anyagában és belső viszonyaiban jól tájékozott Wilde János (1891–1970) kimutatásai járultak hozzá értékes információkkal a megosztás előkészítéséhez. Ő vetette fel – a cseh törekvések példájára – a hazai múzeumi állományból hiányzó egyetemes képzőművészeti alkotások megszerzését, a társtulajdonosi paritás alapján, lemondva a természettudományi gyűjtemények magyar kontingenséről.⁴³

A heti rendszerességgel ülésező bizottsági tanácskozások 1919. január közepétől teljesen elmaradtak, mert Fraknói súlyosan megbetegedett spanyolnáthában. A bizottsági tevékenység tartós szüneteltetéséhez – Csánki Dezső véleménye szerint – az is hozzájárult, hogy csupa olyan levéltári szakkérdés került volna a testület elé, amelyhez a történész Fraknóin kívül a bizottság többi tagja alig tudott volna hozzászólni.⁴⁴ Az egészséges, munkaképes elnökre különben sokkal inkább Bécsben lett volna szükség, ahol a Monarchia kulturális örökségének megegyezései, tudományos alapú megosztását kedvezőtlen fejlemények veszélyeztették. A győztes nagyhatalmak közül Olaszország maximálisan kihasználta az osztrák szociáldemokrata kormány Antanthoz való feltétlen alkalmazkodását, a múlttal való teljes szakítási szándékát s a békekötés előtt erőszakkal birtokba vette a kiszemelt olasz szellemi tulajdont. A részletes műtárgy- és iratjegyzékekkel Bécsbe érkező olasz katonai misszió néhány mundérba öltöztetett művészettörténésze és levéltárnoka egy tucat felfegyverzett csendőr kíséretében két hónap alatt kiválasztotta és 1919. március végére elszállította az udvari gyűjteményekből a jogtalan itáliai szerzeménynek minősített kulturális javakat és levéltári állagokat.

Az olasz fellépés valóságos láncreakciót váltott ki, mert a csehszlovák kormány is azonnal rövid határidőre követelte a cseh vonatkozású bécsi levéltári,

⁴² RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 24–29.

⁴³ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 9. 24–25.

⁴⁴ Csánki Dezső Károlyi Árpádnak, Budapest, 1919. február 4. RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 40–41.

könyvtári, és múzeumi anyag kiadását. Ráadásul már korábban nyilvánosságra került az a cseh elképzelés, hogy az osztrák szociáldemokrata békecél és kormányprogram megvalósulása, Német-Ausztria és Németország egyesülése esetén teljes egészében Prágába szállítanák a Monarchia fel nem osztható levéltári örökségének teljes anyagát. Az osztrák alkotmányozó nemzetgyűlésben az olasz eljáráshoz hasonló esetek megelőzésére törvényjavaslatot nyújtottak be a Habsburg–Lotharingiai-ház teljes magánvagyonának államosításáról és a hadikárosult alapítványban történő hasznosításáról, amely kizárta a magyar társtulajdonosi jogigény érvényesítésének lehetőségét.⁴⁵

Az önkényes olasz fellépés híre és következményei arra ösztönözték február végén a spanyolnáthából lábadozó Fraknóit, hogy a Külügyminisztérium útján kérelmezze Kunfi Zsigmond közoktatási minisztertől Gerevich bizottsági titkárral együtt a bécsi felszámolási tárgyalásokra még januárban kapott meghatalmazásának a kormány megbízotti notifikálását a Német–Osztrák Államtanácsnál.⁴⁶ A gyors külügyi felhatalmazás ellenére a születő új világrendben az utazáshoz szükséges engedélyek beszerzése, de talán inkább Fraknói egészségi problémái miatt csak március 17-én érkeztek Bécsbe.⁴⁷ A hosszú betegség utáni legyengült fizikai állapotára jellemző Szekfű Gyulához intézett személyes kérése, hogy bécsi tárgyalási helyszínéhez való eljutásához esetenként kísérelje meg számára a gépkocsi használatot elintézni a likvidáló közös Hadügyminisztérium járműparkjából. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a kivárás légkörében egy ilyen fizikai teljesítményt kívánó feladatai nem adódtak, s különben is a budapesti új politikai hatalom meggyőzése ígérkezett célravezetőnek küldetésének fontosságáról. Március végén Gerevich–csel közös, külügyi népbizottsági előterjesztésének érvelését a Habsburg-ház muzeális gyűjteményeinek osztrák államosításáról, kifejezetten a Tanácsköztársaság társadalmi programjára építette, s a proletárság szellemi felemelését szolgáló múzeumok gazdagítása érdekében sürgette a magyar szellemi tulajdon következetes megszerzését.

„A Magyar Tanácsköztársaságnak, amint szüksége van a megélhetés végett a megszállott szénvidékek, a Bánát stb. produktumaira, úgy nem nélkülözheti a szellemi javakat sem, hogy ezek élvezete által a proletárság életét szebbé tegye, a proletár osztályt felemelje, hogy részesítse mindazon szellemi élvezetekben, melyek eddig csak a kiváltságosoknak jutottak osztályrészul. A hozzávaló eszközök megszerzése elsődrendű kötelessége a Tanácsköztársaságnak s mindent el kell követnie, hogy a bécsi gyűjteményekből megkapja a megillető részt. Mielőtt a Habsburg–Lotharingiai család gyűjteményeire tartott igényei-

⁴⁵ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 41–52.

⁴⁶ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 53–55.

⁴⁷ OSZKK Fol. Hung. 1802, fol. 117.

nek teljes mértékű érvényesítéséről tárgyalást kezdene, már most biztosítani kell a maga számára azon művészeti és közművelődési jellegű tárgyakat, melyeket a volt uralkodóház tagjai, mint magyar királyok uralkodói hatalmuknál fogva Bécsbe vagy más osztrák helyekre rendelték s gyűjteményeikbe állítottak, vagy amelyek reájuk mint magyar királyokra vonatkoztak.⁴⁸

A Tanácsköztársaság társadalmi felemelkedést ígérő művelődési programjának vállalása nem tévesztette el hatását. A Külügyi Népbiztosság április 2-án megerősítette Fraknói előző kormánytól nyert felhatalmazását a bécsi tárgyalásokra és rendelkezésére bocsátotta a misszió teljesítéséhez szükséges pénzügyi fedezetet.⁴⁹ Egyidejűleg a közoktatási tárcától a közös levéltári és udvari gyűjtemények megosztásáról folyó bécsi tárgyalások idejére a Külügyi Népbiztosság vette át Fraknói és Gerevich irányítását és felügyeletét, de közoktatási tárcának nyitva hagyta a lehetőséget újabb szakértők kiküldésére. A pozíciójában megerősített Fraknói első intézkedései közé tartozott, hogy Szekfű Gyula tollából származó előterjesztésében felhívta a Külügyi Népbiztosság figyelmét a levéltári felszámolás fontosságára és a személyi folyamatosság szükségességére. Az új politikai viszonyok között is változatlanul Károlyi Arpád személyét találta alkalmasnak arra, hogy főmegbízottként irányítsa a megosztás szakmai munkálatait, hivatalos kapcsolatot tartson az osztrák levéltári szakigazgatással, valamint az utódállamok levéltári megbízottaival. A munkájáért, mint nyugdíjas hivatalnok, változatlanul sem tartott igényt külön tiszteletdíjra. A levéltári megosztás eredményes végzéséhez javasolta a pénzügyi levéltárba beosztott Eckhart Ferenc átvételét Stokka Tankréd (1867–1920) és Szekfű Gyula mellé külügyi szolgálatba, s a megkezdett leltározási munkálatok és magyar provenienciájú állagok összeírásának folytatását. Külön kiemelte, hogy mindhárman letették a hivatali esküit a Népköztársaságra és a Tanácsköztársaságra egyaránt. Lojalitásukat és nélkülözhetetlen bécsi jelenlétüket azzal emelte ki, hogy Szekfű és Eckhart rendszeresen végez kutatásokat a Tanácsköztársaság bécsi követe, Bolgár Elek tájékoztatására.⁵⁰

Az új hatalomhoz való teljes igazodás ellenére Budapesten hamarosan megkérdőjelezték Fraknói személyét és az általa vezetett bizottság utódszerve mentette fel elnöki tisztségéből. Április közepén a közoktatásügyi népbiztos művészeti és múzeumi megbízottja, Pogány Kálmán (1882–1951) művészettörténész elnökletével a Művészeti és Múzeumi Direktórium keretében teljesen új sze-

⁴⁸ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 60–63.

⁴⁹ GERELYES, *A magyar múzeumügy*, 118.

⁵⁰ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 63–67.

mélyi összetételű bizottság alakult a Monarchia kulturális öröksége megosztására, amely elsősorban generációváltásnak fogta fel a forradalmi átalakulással járó elitcsere személyi következményeit. Az előző bizottság valamennyi korosabb, az előző rendszerben vezetői tisztséget betöltő tagját – a Szépművészeti Múzeumot igazgató Petrovics Elek kivételével – eltávolították. A két tapasztalt bécsi levéltáros, Károlyi Árpád és Stokka Tankréd neve sem került többé szóba az új bizottságban, hanem a csak két fiatal szakember, Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc bécsi megbízotti közreműködését vették számításba.⁵¹ Fraknói közoktatásügyi és külügyminiszteri felhatalmazását a bécsi tárgyalásokra Pogány művészeti és múzeumi politikai megbízottként vonta vissza s rendelte el május 10-ei hazatérését.⁵²

Érdekes módon titkárát, Gerevich Tibort átvették az új bizottságba. Az alakuló ülésén megbízták Fraknóival közösen jegyzett előterjesztésének átdolgozására, de a radikális, túlméretezett megosztás történeti és jogi indoklását Gerevich nem vállalta. Az átdolgozott változathoz a saját feltárása alapján készült igényjegyzéket csatolt, és az uralkodói vagyon kizárólag osztrák állami tulajdonná alakítása elleni tiltakozást helyezte előtérbe. A személyi döntéseken kívül a főként művészettörténezszekből álló új bizottságot elsősorban az udvari gyűjtemények műtárgyai foglalkoztatták. Forradalmi lendülettel arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a közös gyűjteményeket a kvóta arányában kell felosztani, az udvari intézmények anyagát lehetőség szerint a paritás alapján megfelelni. A műtárgyak magyar eredetének vagy magyar vonatkozásának tisztázását ezért feleslegesnek ítélték, Gerevichnek is a május 10-i határidőt szabták bécsi feltáró munkája befejezésére.⁵³ Az alakuló ülés után Bécsbe visszatérő Gerevich Tibor azt a benyomását osztotta meg Szekfű Gyulával, hogy az új grémium a világforradalmi perspektíva lázában valójában nem tulajdonított különösebb jelentőséget a Monarchia kulturális öröksége nemzeti szempontú felosztásának.

„A Tanácsköztársaság kinevezvén új bécsi likvidáló bizottságot (Pogány alatt), ennek első ülésén Gerevichnek azt mondták a tagok, hogy a bécsi tudományos likvidálás ügyse fontos dolog, mivel nem sokára Ausztria és a többi országok is tanácsköztársasággá lesznek, s akkor egészen mindegy, hol és kinek a birtokában van a műkincs és a tudományos anyag.”⁵⁴

⁵¹ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 67–68.

⁵² OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 102.

⁵³ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 67–70.

⁵⁴ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 90.

Az új bizottság testületileg valóban nem foglalkozott többé a bécsi kulturális örökség ügyével, mert tagjainak energiáját a magánkézben lévő hazai műtárgyak és magángyűjtemények szocializálása kötötte le. A tárcaközi koordináció sem működött, így teljesen kaotikus állapotok alakultak ki Bécsben a kulturális vagyont érintő személyi kérdésekben. Amikor a Közoktatásügyi Népbizottság május végén visszahívta Gerevichet, a Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal ragaszkodott ahhoz, hogy maradjon és folytassa a Magyarország által igényelt műtárgyak összeírását. Fraknói sem tett eleget a művészeti és múzeumi politikai megbízott hazatérési utasításának, hisz nem kívánt bécsi lakásából egy budapesti szállodába költözni, s elszalasztani az előzetes iratcenzúra eltörlésével az udvari levéltárakban nyílt új kutatási lehetőségeket. Biztatást jelentett számára, hogy a rendkívül korlátozott banki forgalom ellenére Szekfű ajánlására a Magyar Követség közreműködésével változatlanul budapesti folyószámlájáról egészíthette ki bécsi tartózkodásának költségeit. Visszahívásáról a budapesti külügyi központ sem értesült, s 1919 júniusában is pártolóan foglalt állást a Magyar Földhitelintézetnek átutalási kérelme elbírálásáról, „hogy nevezett immár hosszabb idő óta a Külügyi Népbizottság részéről is támogatott hivatalos kiküldetésben tartózkodik Bécsben.”⁵⁵

4. A RÖVID ÉLETŰ OSZTRÁK ÁLLAMPOLGÁRSÁG

Elnöki felmentésének méltatlan körülményei, létbizonytalansággal fenyegető hazarendelése még sem múltak el nyomtalanul, mert Fraknói radikálisan szakított a proletárhatalommal és felvette az osztrák állampolgárságot. A váratlan döntés és az eljárás részletei személyes dokumentumok és levéltári iratok teljes hiányában nem rekonstruálhatók, viszont másodlagos forrásból származó egyetlen hiteles adatunk, új állampolgárságának kezdőnapja, 1919. május 12-e pontosan érzékelteti az időbeli összefüggést a személyét ért sérelmekkel.⁵⁶ A Monarchia összeomlása után a Bécsben kibontakozó lakossági fluktuáció forgatagában az optálás, az állampolgárság önkéntes megválasztásának bonyo-

⁵⁵ RESS IMRE, *Szekfű Gyula, a levéltárnok 1918–19-ben. A negyedik nemzedék, és ami utána következik*, Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében (szerk. Ujváry Gábor–Nagy József Zsigmond), Budapest 2011, 76–97, 85.

⁵⁶ OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 116 (Bestätigung. A Bécs III. kerületi előjáróság népesség nyilvántartó osztályának elismervénye Fraknói állampolgársági lemondási kérelmének átvételéről, Bécs, 1920. május 6.).

lítását a kerületi elöljáróság és városi magisztrátus népesség nyilvántartó ügyosztálya végezte. A levéltárban megőrzött nyilvántartó könyvekbe az eljárás eredménye és az érintett személy adatai kerültek, míg az ügyviteli iratokat, az ügyfél indoklását tartalmazó kérelmével együtt kislejteztek.

Fraknói osztrák állampolgársága, talán családját kivéve, szűkebb szakmai környezetében sem volt publikus, s legalább annyira titkolta, mint korábbi bécsi kiköltözését. Ebben közrejátszott, hogy az osztrák levéltári szakhatóság változatlanul elismerte magyar felszámoló bizottsági elnökségét, s így a magyar történészek közül egyedül neki nyílt lehetősége a világháború kitörésével kapcsolatos levéltári iratok átvizsgálására.⁵⁷ Bécsi kutatói pozícióját tovább szilárdította, hogy a Tanácsköztársaság után visszaállított régi bizottsága a távollétében is változatlanul megtartotta elnöki tisztségében. Szekfű egyidejű kezdeményezésének, hogy szakmai ismeretei és kialakult személyi kapcsolatterendszere alapján ismét kapjon külön felhatalmazást a bécsi felszámolási tárgyalások továbbvitelére, nem lett foganatja.⁵⁸ Fraknóit nem vonzották többé az adminisztratív feladatok, mert elragadta a történelmi szenvedélye, a magyar kormány és Tisza István felelősségének kritikai vizsgálata a világháború ki-robbanásában, amelyről német nyelvű könyvének kiadását készítette elő.

A kiterjedt tudományos munkássága mellett erősen romlott az egészségi állapota és önállóságát feladva, 1919. november 1-től összeköltözött Ida unokahúga és férje, Eugen Herz, a legnagyobb osztrák bánya- és vasipari vállalat, az Österreichische *Alpine Montangesellschaft* kereskedelmi igazgatójának családjával (*Wien III, Lisztstrasse 4*).⁵⁹ Elhatalmasodó betegségének gyógyítására és a kutatásai során felfedezett bizalmas Martinovics-jelentések feldolgozására több hónapra elvonulni készült a melki bencés apátság nyugalmat, elmélyülést ígérő falai közé. Az úti előkészületei során érkezett meg a régi barát, Berzeviczy Albert felkérése a megalakuló Korvin Mátyás Magyar–Olasz Társaság választmányi tagságának elfogadására. Ez az értesítés tudatosította az ellenmondást, hogy a Tanácsköztársaság idején felvett osztrák állampolgárság személyes biztonságérzetét erősítette ugyan, de a megváltozott politikai viszonyok között, magyar tudományos kapcsolatainak újjáélesztését akadályozza. Szimbolikus jelentőségű, hogy még az osztrák állampolgárság felvételének évfordu-

⁵⁷ THOMAS JUST, *Oswald Redlich als Archivbevollmächtigter der Republik (Deutsch-)Österreich*, Mitteilungen des Instituts des Österreichischen Geschichtsforschung 117 (2009) 418–425, 423–424.

⁵⁸ RESS, *A monarchia levéltári öröksége*, 88–89 és 93.

⁵⁹ OSZKK Fol. Hung. 1802, fol. 117.

lója előtt nyújtotta be kérelmét annak elhagyására.⁶⁰ Bár osztrák állampolgári kötelekből 1920. július 13-ai elbocsátásáról kiállított jogérvényes okmányban (*Entlassungsurkunde*) indoklasként „kivándorlás” szerepelt, nem tervezte a közeli távozást, mert egészségi állapota miatt nem szakadhatott el a gondoskodó családi környezetétől.⁶¹ Az elmaradt személyes bécsi találkozást fájjaló Berzeviczynek csak feltételesen ígérte a budapesti látogatását: „Komoly szándékom a jövő telet Budapesten tölteni. Remélem, hogy akkorra a normális viszonyok helyreállnak és egészségi állapotom a családon kívüli tartózkodást megengedi.”⁶²

Korábbi tanulmányunkban egy nehezen datálható német nyelvű adóbevallás tervezete alapján azt feltételeztük, hogy Fraknói 1920-ban a bécsi szociáldemokrata városvezetés által a személyére kivetett jövedelem- és vagyonadó nagysága miatt vált meg az osztrák állampolgárságától.⁶³ Az adóbevallás-tervezet teljes szövegű rekonstrukciója alapján derült ki, hogy az ellene indított hosszadalmas eljárás biztosan a következő évre datálható, így annak nem volt szerepe az osztrák állampolgári kötelék elhagyásában.⁶⁴ A visszamenőleges adóztatási eljárás 1921 tavaszán indult el ellene, mert 1919-ben és 1920-ban osztrák állampolgársága idején nem tett jövedelemadó-bevallást. A hírhedetten bornírt ellenőrzési módszereket alkalmazó osztrák adóhatóság, amelynek konfliktusait szatirikus irodalmi művek örökítették meg,⁶⁵ rendkívül kicsinyes adatszolgáltatásra kötelezte. Elsőként négy évre visszamenőleg arról is számot kellett adnia évi és havi bontásban, mennyi időt töltött a császárvárosban. Ezt kiegészítve kellett beszámolnia lakás- és ingatlanviszonyairól, melynek során említést tett lakása bérbeadásáról. Hangsúlyozta, hogy kizárólag egyházi javadalmaiból élt, amelyeket Magyarországon és Romániában már megadóztattak. Végezetül összegezte az osztrák bankokban elhelyezett betéteit és tulajdonában lévő vállalati részvényeit. Az alapos vizsgálat esetleg összefüggésben lehetett azzal, hogy részvényvagyonának többségét unokaöccse érdekelttségébe tartozó

⁶⁰ OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 116.

⁶¹ OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 105.

⁶² Fraknói Vilmos Berzeviczy Albertnak, Melk, 1920. június 10. MTA KIKK Ms. 6226/32.

⁶³ RESS, *Szekfű Gyula, a levéltárnok*, 86.

⁶⁴ OSzKK Kézirattár, Fol. Hung. 1802, fol. 104 és 117. Az átíráshoz Illyés Boglárka kollegiális technikai segítsége járult hozzá.

⁶⁵ Az osztrák adóigazgatás ellentmondásainak leírása: SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre*, 183–187.

vállalkozások bocsátották ki.⁶⁶ A háromnegyedévig tartó eljárás következménye, hogy 1921 végén bejelentette az adóhivatalnak Bécsből hosszú időre történő távozását, ami már előre vetítette magyarországi áttelepülését.

5. ÖSSZEGZÉS

A fentiekben Fraknói Vilmos pályájának Bécsben töltött utolsó éveit az Osztrák–Magyar Monarchiában kibontakozó polgári mobilitás folytán kialakult transznacionális családi kapcsolatrendszer összefüggésében ábrázoltuk. Morvaországi házasságok révén a századfordulóra Bécsbe települt át teljes rokonsága, amelynek társadalmi felemelkedését megalapozó iskoláztatásához tanácsokkal és anyagi támogatásokkal járult hozzá. Emellett több családtag esetési szertartásának celebránsa, rendszerint olyan helyszíneken, amelyek az érintettek nagypolgári státuszát tudatosították a nyilvánossággal. Magyarországi nyugdíjazása előkészületei során 1914-ben követte rokonait és a császárvárosban vásárolt lakást, aminek személyes indítéka az öregkori támaszkeresés lehetett.

Közleményeivel és politikai kezdeményezéseivel jelen maradt a hazai tudományban és közéletben, huzamosabb időre 1918 októberében tért vissza Budapestre. A polgári demokratikus forradalmat természetes evolúciós jelenségnek minősítette, s nyilatkozataival legitimálta a Károlyi-kormányt és az antant elvárásait teljesítő külpolitikáját. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium november közepén az ő elnöklétével alapított külön bizottságot a Monarchia kulturális öröksége megosztásának előkészítésére, amely a hagyományos magyar közjogi felfogás alapján, a kvóta és paritás elveit érvényesítő bilaterális tárgyalást irányzott elő Ausztriával. Az udvari muzeális intézmények és közös levéltárak megosztását előkészítő munkálatok koordinálására és a tárgyalások megkezdésére 1919. március 17-én érkezett meg Bécsbe, de ezen a területen érdemi tevékenységet már nem végzett. Noha a tanácskormány április elején megerősítette megbízását, de az általa vezetett bizottság utódszerve, a Művészeti és Múzeumi Direktórium két hét múlva felmentette és hazarendelte.

Az utasításnak azonban Fraknói nem tett eleget, a kilátástalan hazai viszonyok miatt és személyi biztonsága érdekében 1919. májusban felvette az osztrák állampolgárságot. Döntése nem lett publikus, s notifikációját sem vonták vissza. Így nyílt lehetősége, mint magyar felszámoló bizottsági elnöknek

⁶⁶ OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 104 és 117.

a világháború kitörésével kapcsolatos bizalmasan kezelt kortörténeti iratok átvizsgálására, s elsődleges források alapján már ősszel megjelent német nyelvű tanulmányában kísérelte meg tisztázni a magyar kormány és Tisza István szerepét az első világháború keletkezésében. Egy év elteltével, sikerrel kérelmezte kivándorlási szándékkal elbocsátását az osztrák állampolgári kötelékből. Ausztriát végül csak 1922 elején hagyta el, hogy így meneküljön el az osztrák állampolgársága alatt elmulasztott jövedelembevallások miatti adóeljárás csapdájából. Későbbi nyilatkozata szerint mindenképpen Magyarországon akart meghalni és magyar földben kívánt nyugodni.

DOKUMENTUM

1918. november 15.

Interjú Fraknói Vilmossal

(Budapesti Hírlap 38 (1918) 269. sz., 6)

Ma délelőtt végre kiderült a hetek óta borús ég s az őszi napsütés kicsalagatta az utcára a járókelőket. A dunaparti korzót is ellepte még egyszer, talán utoljára ebben a zord novemberben a közönség, téli kabátba, prémekbe, vastag sálakba burkolózva. Itt találkoztam Fraknói Vilmos püspökkel is, a kiváló történetíróval. Mióta szállóban lakik, a Múzeumkert helyett a korzón végzi elmaradhatatlan déli sétáját.

– Engem nem értek váratlanul a fejlemények – válaszolta az ősz tudós, mikor megkérdeztem, mit szól a nagy eseményekhez, melyek máról holnapra megváltoztatták az egész ország képét. – Előre láttam, hogy mindennek el kell következnie. Ez egy föltartóztathatatlan vihar volt. S amilyen kíméletlenül igyekeztek elnyomni, olyan erőszakosan tört ki. A természetes evolúciókat nem lehet semmi eszközzel sem meggátolni... Ém már a múlt év nyarán arról beszéltem a külügyminiszterünkhöz intézett levelemben, hogy Vilmos császárnak⁶⁷ le kell mondania a trónról... Jöjjön föl a szobámba elbeszélgetni egy kissé, ebédidőig van még egy fél óránk, megmutatom ennek a levelemnek a másolatát is.

Miközben szállása, a Bristol-hotel felé sétáltunk, Fraknói Vilmos az aktuális helyzetről a következőket mondta: – Nem esem kétségbe, mert művelt

⁶⁷ II. Vilmos német császár (1888–1918).

nemzetek képviselőiből alakuló konferenciáról lehetetlen föltennem, hogy míg egyrészt nézetük szerint elnyomott népeket fölszabadítanak, másrészt műveltebb népeket kevésbé művelteknek mintegy rabszolgaságába vessenek. És míg különféle területeken lakó népek egyesülését előmozdítják, évezreden át együvé tartozó népeknek összeköttetését fölbontsák. Nézetem szerint a konferencia előtt fő szempont gyanánt fog lebegni a világbéke, a demokrácia és a nemzetiségek érdekeinek pártatlan biztosítása. Ezeket a célokat pedig a magyar állam integritásának megóvása mellett is elérhetik. Magyarország földarabolása törekvéseiket csak veszedelmeztetné.

– Bizton remélem a belső fejlődés normális lefolyását is, mert a forradalmakat szélsőségekbe rendszerint az ellenforradalmaktól való félelem szokta sodorni. Márpedig a jelen esetben nálunk ellenforradalom lehetősége teljesen ki van zárva. És ezért kívánatosnak tartom, hogy az új világrend hazai intézői a régi világrend avatott, használható munkásainak közreműködését is igénybe vegyék, minthogy csatlakozásuk őszinteségéhez kétség nem férhet. Bizonyos vagyok afelől, hogy az új világrend intézői a régi világrend alapjait megingatni, a vallás, a kultúra és a magyar nemzet érdekeit fölázdosni egyáltalában nem hajlandók. Emellett tehát azok az áldozatok, amiket a régi világrend képviselőitől követelni fognak, például a birtokpolitika, egyházi javak kezelése, címek, rangok, kiváltságok eltörlése tekintetében, – háttérbe szorulnak.

Elegáns szállóbeli szobájában érdekes iratcsomót mutatott meg nekem a püspök. Azoknak a németnyelvű leveleknek a gépírási másolatát, melyeket a háború alatt a mi külügyminiszterünknek,⁶⁸ a pápának⁶⁹ és különböző államférfiaknak s diplomáinknak írt a béke érdekében. Fáradozása akkor hiábavaló volt. Mindenütt süket fülekre talált.

– Bámulatos vaksággal voltak megverve a diplomaták – mondta, amint felapozta a vastag levélköteget. Az első levél 1914. november 10-éről kelt. Ebben arra kérte a pápát, utazza be az antant fejedelmi udvarait és személyes megjelenésének varázsával hasson oda, hogy véget vessenek az alapjában véve céltalan öldöklésnek. A Vatikánból soraira semmi válasz sem érkezett.

1915. május 2-iki levelében azt indítványozta a külügyminiszternek, hogy maga menjen a Kvirinálba és az olasz neutralitást eszközölje ki.

Aztán azt a levelet olvasta föl, melyet 1917. március 14-én küldött a külügyminisztériumba. „Noha monarchiánk 1917. január 31-én a bűvárhajóhadjá-

⁶⁸ A Monarchia külügyminiszterei a I. világháború alatt: Leopold von Berchtold (1912–1915), Burián István (1915–1916), Ottokár Czernin (1916–1918), végül ifj. Andrássy Gyula.

⁶⁹ XV. Benedek pápa (1914–1922).

rat kérdésében egészen Németország álláspontjára helyezkedett – írja Fraknói – Wilson⁷⁰ Ausztria és Magyarországnak mégse üzent háborút. Ennek semmi más értelme nem lehet, mint hogy nyitva akarták tartani az ajtót, hogy a monarchia Németország és az Egyesült Államok között interveniáljon. Egy olasz államférfi azt mondta, hogy Olaszország s Ausztria és Magyarország között csak kétféle viszony képzelhető el: vagy szövetségesek, vagy ellenségek. Hasonlóképpen állíthatnám, hogy a viszony Amerika és a középponti hatalmak közt szintén csak kétféle lehet: békeközvetítés vagy ellenségeskedés.” „Wilson mostan könnyebben vállalkozhatnék a békeközvetítésre” – írta továbbá Fraknói – „mint négy hónappal ezelőtt, miután nem habozott az Egyesült Államok érdekeinek és saját elveinek sugallatára Németországgal szakítani és a világháborúba belépni... Az a kérdés, képes volna-e Wilson az antant-hatalmakat rábírní, hogy hirdett hadicéljaiktól eltérjenek?... Az antant kiváló államférfiairól joggal fel lehet tenni, hogy habár ők azt hirdetik, hogy addig fogják folytatni a harcot, míg céljaikat el nem érik, a viszonyok és a körülmények követeléseivel mégis számot fognak vetni, főképp ha olyan tekintély, mint Wilson, veti szavát a mérlegbe.”

Íme, így gondolkozott akkor az, akinek helyes ítélőképessége volt és kétségbeesve látta népek, országok borzalmas pusztulását. – A külügyminisztérium válasza pedig az volt, hogy „köszönettel nyugtázza a levél átvételét.”

– Aztán arra gondoltam, – beszélt Fraknói – hogy egy spontán, nagylelkű aktus lefegyverezné az ellenséget. 1917. június 19-én tehát, nem kedvetlenül el a rideg fogadtatásoktól, ismét a külügyminisztériumhoz fordultam s fölvettem Vilmos császár lemondásának ötletét.

„A középponti hatalmak békekészségének nagylelkű manifesztációi” – írta a levél – „eddig eredménytelenek maradtak. Érthetőnek találom. Anglia és az Egyesült Államok nem bocsátkozhatnak és nem fognak bocsátkozni béketárgyalásokba anélkül, hogy olyan eredményt mutathatnának föl, amelynek a jelentősége a világháború dimenzióival arányban áll. Ilyen eredmény lenne a német császár lemondása a trónról, mert az ő személye ellen összpontosul az ellenséges népek és kormányok egész gyűlölete. Amelynek kielégítése tehát lehetővé tenné nekik azt a kijelentést, hogy legfontosabb hadicéljukat elérték. Az áldozat, amellyel a lemondás járna, mindenesetre jelentéktelen volna, ha a béke helyreállítását biztosíthatná. És semmi kétségem sincs az iránt, hogy ebben az esetben ilyen kezdés magánál a legérdekeltőbb személynél is a legkedvezőbb fogadtatásra találna.”

⁷⁰ Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök (1913–1921).

E levél is egyik dokumentuma csak annak, hogy millióknak kellett elvesznie a hivatalos diplomácia tehetetlensége miatt.

Fraknói püspökkel aztán sok mindenről elbeszélgettem még. Többek között megemlítettem neki azt az értesülésemet, hogy Kacziány Géza dr.⁷¹ a napokban nyílt levelet akar Lovászy Márton kultuszminiszterhez⁷² intézni, amelyben kormánybiztos kiküldését fogja kérni a Tudományos Akadémiába, bizonyos radikális reformok megvalósítására.

– Magam is készülök rá, – felelte – hogy a jövő héten, az Akadémia legközelebbi összes ülésén egy enunciaciót tegyek, az új korszak szellemében. Esztendőök óta nem voltam már az Akadémiában. De hát... *On revient toujours à ses premiers amours*. És nekem valóban az Akadémia volt az első szerelmem. Gyerekkoromban egyetlen vágyam volt oda bejutni s boldog voltam, a mikor végre osztálytitkára lehettem. S most íme, a sír szélén, mert hiszen nagyon öreg vagyok én már, még csak egy óhajtásom van: hogy az Akadémiát megifjulva, a korszellemtől áthatva lássam.

Rbz.⁷³

RESS IMRE

⁷¹ Kacziány Géza (1856–1939) publicista, író, műfordító, függetlenségi párti politikus, miniszteri tanácsos.

⁷² Lovászy Márton (1864–1927) függetlenségi párti képviselő, 1918. október 31. és december 23. között a Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere.

⁷³ Roboz Imre (1892–1945) lapszerkesztő, színházigazgató.

A PÁLYA VÉGÉN

Fraknói Vilmos utolsó hónapjai, temetése és korai emlékezete

„Újabbkori történetírásunk erős úttörőt nyert benne, éleszemű kutatót, aki nagy nemzeti problémáinkból merített, hogy okulásra hasson és tanítson. Történetírói munkásságát sohasem állította jelszavak vagy pártérdekek szolgálatába, sohasem hódolt oly irányzatoknak, melyek a korszerű távlatok ellenére sem képesek szabadulni az egyoldalú pártoskodás szellemétől... Fraknói Vilmos mindezekkel az igazságokkal tisztában volt, a múltidéletében éles szemmel látott, nem takargatva, tömjénezve ott sem, ahol a nemzeti hiúság életrekeltésével mindig könnyű olcsó sikert aratni.”¹

Fraknói Vilmos idős korára országszerte elismert, híres személy lett. Nyilatkozatai, tudományos munkái jelentős közérdeklődésre tartottak számot. Az iránta megnyilvánuló figyelem élete utolsó hónapjaiban csak fokozódott, emlékét pedig a halála utáni években is ápolták.

I. AZ UTOLSÓ HÓNAPOK

Fraknói Vilmos 1923-ban ünnepelte 80. születésnapját. A nagyhírű tudóst ez alkalomból Horthy Miklós kormányzó és² a kultuszminiszter is üdvözöl-

¹ HORÁNSZKY LAJOS, *Gróf Batthyány Lajos tragédiája*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 57 (1924-1928) 187-204, 187-188.

² „A Magyar Távirati Iroda jelenti: Fraknói Vilmos püspököt Gellért-szállói lakásán ma délután felkereste Flandorffer Róbert kabinetirodai osztálytanácsos és átadta a püspöknek Horthy Miklós kormányzó következő üdvözlő levelét: – Kedves Doktor Fraknói püspök! Önzetlen, hazafias tevékenységben oly gazdag élete folyamán elérkezett a Mindenható különös kegyelméből születésének nyolcvanadik évfordulójához. Ez alkalomból teljes elismeréssel emlékezem meg hazánk kultúrájának emelése körül kifejtett, a történetírás terén kimagasló munkálkodásával, a történelmi kutatást, támogató példás áldozatkészségével szerzett kiváló érdemeiről és szívből

te,³ Weigl Géza készített vele interjút a *Világ* című folyóiratban,⁴ valamint több korabeli sajtóorgánium is megemlékezett róla:

„Fraknói Vilmos nyolcvan éves. Budapestről jelentik: A magyar tudományos világ Fraknói Vilmost ünnepi: nyolcvanadik születése napja alkalmából, aki hatvan esztendőn keresztül gazdagította a magyar történetírást. A magyarországi humanizmus és reneszánsz korának egyik legélesebb eszű búvára volt. Corvin Mátyás mögé meg tudta festeni az egész korszak sokszínű hátterét. Mohács előzményeit talán senki sem tárta fel kérelhetlenebbül, mint ő. Martinovicsról és társairól írott munkáját sok támadás érte, de a legújabbban magától Fraknóitól kibányászott ismeretlen okiratok nem támadóinak, hanem neki adtak igazat. A maga tudományos működésén kívül mindig önzetlen támogatója volt mások tevékenységének is. Ennek a törekvésnek állította szolgálatába összeköttetéseinek értékesítésével és anyagi erejének megfeszítésével a Római Magyar Történelmi Intézetet, amely sok fiatal magyar kutatónak tudományos otthona, sok értékes magyar történelmi munkának bölcsője lett.”⁵

A szép életkor feletti örömet azonban beárnyékolta a címzetes püspök egyre romló egészségi állapota. Súlyos bélrákot diagnosztizáltak nála, s emiatt 1923 tavaszán Bécsben megműtötték.⁶

Ezt követően hazaköltözött, de mivel nem volt a fővárosban lakása, egy ügyvéd ismerősénél lakott Zebegényben, majd a budapesti lakásukban kapott két szobát, s vállalták, hogy gondozni fogják az egyre betegesebb Fraknóit. Ebbéli reményeiben azonban csalatkoznia kellett, mert meglehetősen cudarul bántak vele, ezért 1924 májusában rokona, Szentgyörgyi Ignác segítségével a

kívánom, hogy továbbra is lankadatlan tetterővel élvezhesse munkás élete gyümölcseit. Horthy s. k.” *Magyarország* 30 (1923) 47. sz., 5.

³ „A magyar tudományos világ általánosan tisztelt nesztora, dr. Fraknói Vilmos püspök, most töltötte be nyolcvanadik esztendejét, s az alkalomból gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter ma meleghangú üdvözlőiratot intézett hozzá. Méltatja benne Fraknói nagyjelentőségű tudományos működését, mely most is újabb munkákkal fogja gazdagítani a tudományt, s kiemeli a Római Magyar Történelmi Intézet megalapításával és tudományos célokra tett nagylelkű alapítványai-val szerzett érdemeit. Biztosíthatom Méltóságodat arról, – így fejezi be üdvözlő iratát – hogy az egész nemzet ismeri és hálásan méltányolja a tudománynak szentelt minden fáradozását és annak gazdag eredményeit. A Mindenható áldását kívánom további működésére.” *Pesti Napló* 74 (1923) 45. sz., 8.

⁴ Lásd e kötetben (*Függelék/II*): *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz. Egy nappal korábban egy rövid cikkben emlékeztek meg a tudósról. *Világ* 14 (1923) 46. sz., 5.

⁵ *Ellenzék* 44 (1923) 50. sz., 5; lásd még: *Pesti Napló* 74 (1923) 46. sz., 5; *Aradi Közlöny* 38 (1923) 46. sz., 4.

⁶ *Pesti Napló* 75 (1924) 248. sz., 12. Lásd *Fraknói-dokumentáció*, 8.a sz. Egészségügyi állapotáról korábban is cikkezett már a sajtó, például *Budapesti Hírlap* 14 (1894) 51. sz., 10; *Uj Nemzedék* 4 (1922) 278. sz., 6.

pesti Park-szanatóriumba vitték. Mindeközben az Akadémia saját bérházában szerzett neki egy háromszobás lakást, azonban korábbi főbérelője egy szerződést íratott alá, melyben Fraknói hozzájárult, hogy a neki kiutalt lakást az ügyvéd rokonaival együtt vegye birtokba, cserébe a gondozásáért. A kisgyermekes család be is költözött a lakásba, az idős tudós gondozását azonban nem vállalták, így Fraknói lakhely nélkül maradt. A helyzet tarthatatlansága következtében Fraknóit rokona, Kestranek Vilmos,⁷ az Angol-Osztrák Bank bécsi vezérigazgatója vezetésével gondnokság alá kívánta a családja helyezni, valamint Bécsbe vitetni. Fraknói azonban szülőföldjén kívánt meghalni, így Budapesten maradt, s a budai Vöröskereszt-kórház II. pavilonjában helyezték el, ahol kitüntetett figyelem és gondoskodás közepette telhetek utolsó hónapjai.⁸ Sőt, ifjonti lendülettel dolgozott a Corvin-könyvtár feldolgozásán, az MTA történetének megírásán, valamint az Akadémiai Könyvtár igazgatói pozícióját is megpályázta, bár végül érezvén ereje végességét, jelentkezését visszavonta.

„A 82 éves tudós a következőket mondotta: – Értésülése helyes. Körülbelül fél évvel megelőzőleg a Corvinák történetének, valamint a Magyar Tudományos Akadémia történetének megírására vállalkoztam. Ez utóbbit aktuálissá az Akadémia jövő év novemberében elkövetkező centenáriuma teszi. Valamivel később konkrét formában felmerült a főkönyvtárosi jelöltségem is. Nagy örömmel és ambícióval készültem ezt a tisztséget betölteni, de közben egészségi állapotom annyira rosszra fordult, hogy kezelőorvosom tanácsára és saját belátásomra hallgatva kénytelen voltam írásban bejelenteni Berzeviczy őxelenciájának visszalépésemet. Lemondtam, átengedtem a teret nálam fiatalabbaknak, kiknek fizikuma is megbírja az állás terheit én elhatároztam, hogy végleg a Vöröskereszt lakója maradok, ahol a legnagyobb szeretettel, gondoskodással vesznek körül öreg napjaimra. Dolgozgatok csendes visszavonultságban. Az Akadémia története terjedelmes méretű munka lesz, és bár eddig csak a bevezetéssel tudtam elkészülni, reményem, hogy állandóan javuló egészségem megengedi idejére bevégezni ezt a megtisztelő feladatot.”⁹

⁷ Kestranek Vilmos Fraknói Karolina nevű testvérének fia, illetve a tudós keresztfia volt. DUFF HART-DAVIS, *László Fülöp élete és festészete*, Budapest 2019, 40. 45.

⁸ Lásd részletesen: *Fraknói-dokumentáció*, 3 sz.

⁹ Magyarország 31 (1924) 241. sz., 7. Vö. Pesti Napló 75 (1924) 6. sz., 4. A Corvinákkal kapcsolatos céljairól így nyilatkozott 1922-ben: „Ami engem illet, ennek a fölfedezésnek még egy másik fölfedezést is köszönhetek: a két tudósban, akik a Corvinák fölfedezésének dicsőségében testvériesen megosztoznak, komoly munkatársakra bukkantam és segítségükkel megvalósíthatom életem egyik fő célját: megírhatjuk a Corvin-kódexek történetét.” Uj Nemzedék 4 (1922) 159. sz., 5.

A visszalépés az akadémiai főkönyvtárosságtól azonban nem vette kedvét, s önéletrajzát is diktálni kezdte.¹⁰ Betegsége mindazonáltal rohamosan terjedt szervezetében, s állapota 1924 novemberére válságosra fordult. A sajtó élénk érdeklődéssel követte a püspök állapotát, rendszeresen készítettek vele, orvosaival és az őt ápoló nővérekkel interjúkat, amelyek sok különleges adatot nyújtanak Fraknói életéhez.

„...És egy barométer. Zichy Géza gróf ajándéka, öt héttel ezelőtt kapta meg és úgy tekintett rá, mint a legszebb ereklyére... A falon egyszerű nyírfa keretben egy Máriakép. Rafael utánzat. Alatta kedvenc íróasztala, kicsi és fehér. Rajta könyvek. Criterion című angol revü, akadémiai kiadványok. Jegyzetek... Melkbe szeretett volna utazni, ahol Európa legrégebbi monostora van... Cairóról szeretett beszélni leginkább az öregúr – mondja a kedves, fiatal doktor. – Cairóról, amelyet Zichy Géza gróffal együtt nézett meg.” – „Eljárt az Akadémiára is, ahol még a legkisebb rangú emberek is imádták. Folyton kutatott. Európának majd minden könyvtárát bejárta. Ez volt az élete. Mindig is mondta: – Én nem éltem, nem örültem, én mindig csak dolgoztam! – Hát akkor miért lett tudós – kérdezték –, mi lenne, ha még egyszer megszületne? – Történetíró!... Rómát mennyire szerette. Regényt soha, de soha nem olvasott, de mivel Rómáról olvasni akart, bizony gyakran elővette Erdős Renée *Santera bíboros*-át.”¹¹

November 10-én felvette az utolsó kenetet,¹² s meglátogatták családtagjai, Kollányi Ferenc,¹³ valamint kívánságának eleget téve barátja, Prohászka Ottokár is, azonban őt már nem ismerte fel a nagybeteg Fraknói.¹⁴ Utolsó napjaiban eszméletét veszítette, s végül november 20-án jobblétre szenderült.

¹⁰ „Reggel, amilyen korán csak tudott, felkelt és akkor elővette az ő tudományos könyveit és írt, írt, írt... Hiába volt minden beszéd, ő csak írt. Ez volt az öröme... Gárdonyinak «Az öreg tekintetes» című könyvét olvastuk sokszor. Hát, ha már ez megvan, írjuk meg «Az öreg méltóságos»-t is, mondotta neki és ő máris belekezdett a diktálásba. Életének legrégebbi időszakaira, a kispapságra, a gimnáziumi tanárságra, a gyermekkorára olyan bámulatraméltó pontossággal emlékezett vissza, hogy megcsodáltam. Az akadémiai korszaknál bizony már gyakrabban esett időbeli tévedésekbe.” *Az Ujság* 22 (1924) 246. sz., 7.

¹¹ Például *Az Ujság* 22 (1924) 246. sz., 7. Lásd még: *Nemzeti Ujság* 6 (1924) 245. sz., 13; *Az Ujság* 22 (1924) 246. sz., 1; 8 *Órai Ujság* 10 (1924) 246. sz., 2; 247. sz., 8; *Az Est* 15 (1924) 246. sz., 9.

¹² *Pesti Napló* 75 (1924) 245. sz., 11.

¹³ „Kollányi prépost naponta felkereste és imádkozott felgyógyulásáért.” *Magyarország* 31 (1924) 248. sz., 15.

¹⁴ Barátságukról: „Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök volt akkor Fraknói Vilmos vendége. Tudni kell ugyanis, hogy Fraknói Vilmos nagyon szerette Prohászka püspököt, nagyra tartotta kiváló képzettségéért, és a köztük fönnálló politikai és világnézeti különbség dacára is többször kívánt vele hosszasan elbeszélgetni.” LUSZTIG ELEMÉR, *A pacifista püspök emlékezete*, *Reggeli Hírlap* 33 (1924) 269. sz., 8; *Pesti Hírlap* 46 (1924) 248. sz., 9.

2. A VÉGSŐ NYUGHELYEN

Fraknói halálhíre futótűzként terjedt a sajtóban, s hosszabb-rövidebb nekrológokban búcsúztatták az elhunytat.¹⁵ Lelki üdvéért november 27-én a budapesti Egyetemi-templomban tartottak gyászmisét, amelyet teljes papi segédlettel Székely István preláтусkanonok, egyetemi tanár, a Szent István Akadémia másodelnöke celebrált. A *Nemzeti Ujság* így tudósított erről:

„(Fraknói-rekviem.) A minap elhunyt kiváló történettudós lelki üdvéért csütörtökön délelőtt 10 órakor engesztelő szentmiseáldozat volt az Egyetemi templomban, amelyet a Szent István Akadémia, mondatott legnagyobb jótévőjéért. A gyászoló közönség sorában ott láttuk a Szent István Akadémia részéről Apponyi Albert gróf elnököt, Mihályfi Ákos osztályelnököt, Heiner főtitkárt, Kollányi Ferenc jáki apátot, Csekonics Endre grófot, Notter Antalt, azonkívül számos egyetemi professzort és akadémikust. A szentély előtt felállított katafalkot a főpapi jelvények díszítették. A rekviemet Székely István preláтус pontifikálta növendékpapok segédletével, a papnövendékek énekára pedig Koudela kar-nagy vezetésével nagy rekviemet adott elő.”¹⁶

Fraknóit az MTA és a Szent István Társulat is saját halottjának tekintette, s gyászjelentésben tájékoztatták haláláról tagjaikat.¹⁷ A tudóst az Akadémia oszlopcarnokában ravatalozták fel, s Csánki Dezső, Székely István és Szász

¹⁵ Például Magyarország 31 (1924) 248. sz., 15; Reggeli Hírlap 33 (1924) 267. sz., 5; Nemzeti Ujság 6 (1924) 247. sz., 6; Az Ujság 22 (1924) 248. sz., 2; 8 Orai Ujság 10 (1924) 248. sz., 4; Aradi Közlöny 39 (1924) 252. sz., 2; Az Est 15 (1924) 248. sz., 13; Pesti Hírlap 46 (1924) 248. sz., 9. A hír külföldre, például Lengyelországban is megjelent: Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności 29 (1924) 9. sz., 1.

¹⁶ Nemzeti Ujság 6 (1924) 253. sz., 9. Vö. Magyar Jövő 6 (1924) 273. sz., 4.

¹⁷ „Fraknói Vilmos halála mély gyászba borította a Szent István Társulatot és a Szent István Akadémiát is, mert ennek a két intézménynek egyik nagy jótévője és tiszteletbeli tagja volt. A Szent István Társulat kitűzette a gyászlobogót, a koporsóra koszorút helyez. A Szent István Akadémia külön gyászjelentésben tudatja tagjaival részvétét. Az Akadémia pénteken tartott II. osztálybeli ülésén az elnöklő Timon Ákos egyetemi tanár, az ezután tartott együttes ülésén pedig Székely István másodelnök emlékeztek meg meleg szavakkal az elhunyt nagy tudósról.” Nemzeti Ujság 6 (1924) 248. sz., 9. Vö. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kisnyomtatvány szakanyag, Any.72.316.

Károly mondott búcsúbeszédet.¹⁸ Innen a rokonság, Kollányi Ferenc, valamint a tisztelői kíséretében díszes lovaskocsi vitte a koporsóját a Kerepesi úti temetőbe.¹⁹ A november 22-iki temetési szertartást Prohászka Ottokár végezte. Mindez a *Nemzeti Ujság* részletes beszámolójában:

„Fraknói Vilmos temetése. Ma délután három óraker a részvét impozáns megnyilvánulása mellett temették el Fraknói Vilmos püspököt, a nagy történettudóst, akinek holttestét a Magyar Tudományos Akadémia oszlopos előcsarnokában helyezték ravatalra. Többek között koszorút helyezett a ravatalra: a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Akadémia, a Római Magyar Történelmi Intézet, a Magyar Nemzeti Múzeum és mindazok a tudományos intézetek, amelyekben az elhunyt történettudós jelentős szerepet játszott. Pontban három óraker megkezdődött a temetési szertartás, amelyet Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök, az elhunyt egyik legbizalmasabb barátja végzett fényes papi segédlettel. A szertartás végzésében Prohászka püspök mellett Kollányi Ferenc jáki apát és Kovács Kálmán lipótvárosi apátplébános segédkeztek. Az egyházi szertartást Prohászka püspök megható hangú imája és búcsúztató beszéde fejezte be. Utána a Magyar Tudományos Akadémia, a Történelmi Társulat, a Heraldika Társulat és a Magyar Nemzeti Múzeum nevében Csánki Dezső dr., az Akadémia történelmi osztályának elnöke mondott megható beszédet. Ezután Székely István dr. prelátus beszélt a Szent István Akadémia nevében, majd Szász Károly a Kisfaludy Társaság nevében mondta el megható búcsúztató beszédét. A temetési szertartás befejezése után a gyászmenet megindult a Kerepesi temető felé, ahol Fraknói Vilmos püspököt a főváros által adományozott díszsírhelyen – közvetlenül Pasteiner Gyula sírja mellett – helyezték örök nyugalomra.”²⁰

Utolsó éveiben Fraknói meglehetősen zilált pénzügyi viszonyok között élt, ennek ellenére hagyatéka jelentős értéket képviselt, különös tekintettel szel-

¹⁸ Szász beszéde megjelent: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 57 (1924–1928) 350. Lásd *Fraknói-dokumentáció*, 9. sz.

¹⁹ Erről egy korabeli híradó is beszámolt: <https://filmbiradokonline.hu/watch.php?id=8134> (2024. 03. 11.). TÓTH VILMOS, „Nemzeti nagylétiünk nagy temetője”. *A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára*, Budapest 2018, 307. A 45. parcellában található sírjának felirata: „Fraknói Vilmos arbei püspök... nagyváradi kanonok... született 1847... meghalt 1924... A magyar történettudomány nagyérdemű fáradhatatlan művelője és áldozatkész mecénása”.

²⁰ *Nemzeti Ujság* 6 (1924) 249. sz., II. „A gyászszertartáson jelen voltak: Apponyi Albert gróf, Radnay c. érsek, Mészáros István érseki helynök, Wlassics Gyula báró, Hóman Bálint és még sokan.” *Az Ujság* 22 (1924) 250. sz., 6. Lásd még: *Pesti Napló* 75 (1924) 249. sz., 12; *Reggeli Hírlap* 33 (1924) 269. sz., 2; 8 *Órai Ujság* 10 (1924) 254. sz., 8.

lemi téren könyveire és leveleire.²¹ Bár nem mindenki tudta,²² de az idős tudós végrendeletet, valamint egy pótvégrendeletet is hagyott hátra maga után. Ebben – miután tiltakozott a szabadkőművességgel való gyanúba keverése ellen – általános örökösévé a Szent István Akadémiát jelölte meg. Ezen kívül a nagyváradi papnöveldének, a szentjobbi plébániának hagyott nagyobb összeget, levelezését, kézirateit, valamint okiratgyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának hagyta, a Római Magyar Történeti Intézetnek pedig a Rómában, Budapesten és Szentjobbon levő könyveit, valamint a római levéltárakban végzett munkálatok gyűjteményét adta. Végrendeletét sikeresen érvényesítették, s valorizálva fizették ki a benne szereplő összegeket.²³

3. AZ EMLÉKEZET ELSŐ ÉVTIZEDEI

A tudós püspök emléke halálát követően sem enyészett el. Bár sosem tanított egyetemen, a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának 1924. decemberi ülésén a dékán emlékezett meg róla,²⁴ s hasonlóan Budapest székes-

²¹ „Fraknói püspök... vagyonát a Szent István Akadémiára hagyta, hogy az tetszése szerint használja föl az örökséget kulturális és nemzeti célokra. A leltározás rendjén azonban az derült ki, hogy az utolsó évek alatt a valamikor hatalmas Fraknói vagyon teljesen megsemmisült... a szentjobbi apátságához tartozó birtokok Romániához kerültek s ugyancsak Románia területén van a püspök nyolc holdas szőlője, amelynek jövedelméből az utóbbi években nem folyt be semmi. Ehhez járult még hozzá, hogy a püspököt az utolsó években arra vette rá a környezete, hogy készpénz vagyonát kosztüzletekbe fektesse. Ezek az üzletek azonban rosszul ütöttek ki s a spekulációkban a püspök minden készpénze elúszott. Tényleges aktívuma a vagyonnak csupán két tétel. Egyik a püspök nagyértékű könyvtára, kéziratei és levelezése, a másik a Romániában lévő nyolc hold szőlő. Fraknóinak egyetlen kézirate maradt, a Corvin-könyvtár ismertetése.” *Ellenzék* 45 (1924) 291. sz., 2. – Az állításokat érdemes kritikával szemlélni, a tényleges körülményeket további kutatás tárhatja majd fel. *Vö. e kötetben, I/4 és I/7 is.*

²² „Végrendelet – legalább az eddigi megállapítások szerint – nem maradt utána. 1912-ben ugyan kiállított az akkor betegeskedő tudós egy végrendeletszerű blankettát, de ebben nem jelölt ki néven senkit szellemi örökségének birtokosává. Ezt az írást most Szentgyörgyi Ignác őrzi. Valószínű tehát, hogy munkáinak kiadási joga és kézirateinak gyűjteménye egyetemlegesen családjának életben lévő tagjaira fog szállani.” *Az Ujság* 22 (1924) 248. sz., 2.

²³ *Az Est* 15 (1924) 251. sz., 6.

²⁴ „Elnöklő Dékán őszinte részvétellel emlékezik meg arról a nagy veszteségről, mely a magyar tudományos világot Fraknói Vilmos elhunytával érte. Kiemeli Fraknói Vilmos nagybecsű történeti munkásságát, a Római Történeti Intézet megalapítását, s főleg az egyetem alapítójáról, Pázmány Péterről írt nagyhatású életrajzát. Indítványozza, hogy a kar a magyar tudományos világot ért veszteség feletti részvétének az ülés jegyzőkönyvében adjon kifejezést.” A budapesti

főváros tanácsának ülésén Ripka Ferenc főpolgármester méltatta.²⁵ 1924 végén Angyal Dávid a *Magyar Bibliofil Szemle* hasábjain méltatta a tudóst,²⁶ majd a Katolikus írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete 1925. május 19-én tartott gyűlést „az egyesület melegszívű barátjának, Fraknói Vilmosnak emlékére”.²⁷ Az esemény elnöki megnyitóját Prohászka Ottokár mondta, majd Áldásy Antal tartott emlékbeszédet. Áldásy beszédét a *Katolikus Szemle* közölte,²⁸ Prohászka beszédének azonban csak a vázlatja maradt meg.²⁹ A következő években is folytatódtak a megemlékezések: 1926-ban is Áldásy Antal mondott beszédet a Genealógiai Társaságnál,³⁰ valamint Horánszky Lajos emlékezett meg róla,³¹ 1927-ben pedig az MTA-ban Berzeviczy Albert tartott felolvasást Fraknóiról. Beszéde nyomtatásban is megjelent, s a tudós leghíresebb méltatása lett.³²

Mikor 1927-ben Klebelsberg Rómában járt, az *Istituto per l'Europa Orientale* másodelnöke, Gioacchino Volpe ünnepi beszédében megemlékezett Fraknói Vilmos és Berzeviczy Albert munkásságáról a magyar-olasz kultúrkapcsolatok kiépítése terén.³³ A következő évben Karinthy Frigyes is megemlékezett róla

kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészeti Karának 1924. évi december hó 10-én tartott II. rendes ülésről. ELTE Levéltára, 8.a.30. 40. o.

²⁵ „Őszinte mély sajnálattal kell megemlékezniem, tisztelt közgyűlést pótló tanács, Fraknói Vilmos püspökről, aki a múlt hó 19-én [...] elhunyt. A megboldogult a magyar múlt egyik legnagyobb tudósa volt, aki a magyar katolikus egyház hagyományokban gazdag, de tudományos fejlettségében a jelen színvonalon álló világnézetét vitte a történetírásba és ezzel méltóképp sorakozik a világ-irodalom legnagyobb katolikus történetírói mellé. Hitét és hazáját egyenlő lelkesedéssel szerette és tudományos munkálkodásával jelentősen gazdagította. Javasolom, hogy emlékét a mai ülés jegyzőkönyvében örökítsük meg és a Magyar Tudományos Akadémiához, amelynek az elhunyt főtítkára volt, intézzünk részvétiratot. (Helyeslés.)” Fővárosi Közlöny 35 (1924) 41. sz., 1107.

²⁶ ANGYAL, *Fraknói Vilmos*, 129–131.

²⁷ Magyarország 6 (1925) 13. sz., 11; 6 (1925) 108. sz., 11; Nemzeti Ujság 9 (1927) 105. sz., 11.

²⁸ ÁLDÁSY, *Fraknói... emlékezete*, 449–460.

²⁹ Székesfehérvári Püspöki Levéltár, IX.9. K, Töredékek, 1925. Ezúton köszönöm MÓZESSY GERGELY segítségét.

³⁰ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 1–5.

³¹ HORÁNSZKY, *Gróf Batthyány Lajos tragédiája*, 187–188.

³² BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 2. Az írás némileg rövidítve és átdolgozva 1928-ban franciául is megjelent. BERZEVICZY, *Guillaume Fraknói*, 139–165.

³³ Pesti Napló 78 (1927) 64. sz., 9; „Gioacchini [...] Volpe, országgyűlési képviselő, a másodelnök, maga is nagy tudós és kiváló hírvű egyetemi történettanár... Berzeviczy Albert neve nagyrabecsült Olaszországban, éppen úgy, mint Fraknói Vilmos neve, akít mi már szinte olasznak is tekintünk, éppen a Vatikáni Könyvtárban folytatott nagyjelentőségű tudományos kutatásai révén.” Pesti Napló 78 (1927) 66. sz., 5.

egyik írásában,³⁴ majd Bánffy Miklós *Martinovics* c. drámája kapcsán került elő többször a neve, ugyanis az író sokat tanulmányozta Fraknói munkáját, s ez alapján rajzolta fel Martinovics – immár nem túl szimpatikus – alakját.³⁵

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert kezdeményezésére az MTA és a Szent István Akadémia elhatározta, hogy Fraknóinak méltó síremléket állítanak, melyhez a két intézmény megfelelő anyagi háttérrel is biztosított.³⁶ Az 1929-re elkészült síremlék Damkó József szobrászművész alkotása, aki még Rómában, életében mintázta meg Fraknóit.³⁷ A nagy érdeklődés övezte ünnepségen sok intézmény és egyesület képviseltette magát, s koszorúzta meg Fraknói síremlékét. Az emlékbeszédet a kezdeményező Berzeviczy Albert mondta.³⁸

A következő másfél évtizedben sem feledkeztek meg róla. A római Magyar Történelmi Intézet és a lateráni bazilikában lévő magyar emlékmű, illetve a trianoni békediktátum körüli tárgyalások révén rendszeresen előkerült a neve,³⁹ a Szent István Akadémia évente kiosztotta a róla elnevezett díjat,⁴⁰ valamint több érdekes visszaemlékezés látott napvilágot. Többek közt Hodinka

³⁴ „Nem amit az iskolában tanultam róla. Néhány száraz, de megbízható adat, ha jól emlékszem, Fraknói püspök könyve egy szikár sötétszemű ferencrendi apátról, aki valami diplomáciai kiküldetésben Párizsban járt abban az időben és visszatért.” KARINTHY FRIGYES, *Naplóm*, Pesti Napló 79 (1928) 228. sz., 12.

³⁵ Pesti Napló 80 (1929) 17. sz., 10. „...hiányzik ez a különös, árulkodó redő, amely pár évtized óta – főképp Fraknói levéltári kutatásának publikációja nyomán – szinte démonikus árnyalásává mélyült... Kisbán Miklós ezt a Fraknói által markánsan megrajzolt figurát nagyjából változatlanul vitte a színpadra. Kivált ami a «jellemző» külsőségeket illeti. Az ő Martinovicsa mindenestre «betéve» tudja Fraknóit.” Pesti Napló 80 (1929) 33. sz., 14. E munka a későbbi évtizedekben is hatást gyakorolt, például Szamos 65 (1933) 18. sz., 5; Magyar Jövő 44 (1945) 176. sz., 4.

³⁶ „Tízezer pengő Fraknói Vilmos síremlékére. A Szent István Akadémia péntek délutáni együttes ülésén Reiner főtitkár bejelentette, hogy a Tudományos Akadémia ötezer pengőt szavazott meg Fraknói Vilmos síremlékére. A Szent István Akadémia ugyanilyen összeggel járult hozzá a síremlék felállításához.” Pesti Napló 79 (1928) 108. sz., 12.

³⁷ Damkó éppen Fraknói támogatásával utazhatott ki Rómába, s a tudós a későbbiekben is kapcsolatban állt a művésszel. PROHÁSZKA LÁSZLÓ, *Damkó József egyházművészeti alkotásai*, Vigilia 79 (2014) 10. sz., 739–747. A síremlék előzménye a Magyar Nemzeti Galériában őrzött terrakotta mellszobor lehetett. MNG 19–21. századi Gyűjtemény, Szobor Osztály, l.sz. 86.19-N; Pesti Napló 80 (1929) 230. sz., 7; 80 (1929) 232. sz., 4; Uj Idők 30 (1924) 49. sz., 479.

³⁸ Magyar Országos Tudósító 11 (1929) 232. sz., 1929. október 11; 6. és 8. kiadás; Budapesti Hírlap 49 (1929) 232. sz., 4. Beszámolt róla még: Nagyvárad Napló 32 (1929) 230. sz., 5.

³⁹ Például Magyarország 34 (1927) 60. sz., 9; Budapesti Hírlap 48 (1928) 13. sz., 5; Amerikai Magyar Népszava 30 (1929) 308. sz., 4.

⁴⁰ Magyarság 8 (1927) 287. sz., 7.

Antal arról osztott meg egy szinte népmesei momentumokat magán viselő történetet, hogy Fraknói hogyan esett el a pécsi püspöki széktől,⁴¹ majd Papp Sándor⁴² és Szomory Dezső idézte fel a Rómában kutató tudós alakját.⁴³ Legfontosabb mégis Szekfű Gyulának az *Olasz Szemle* 1943-as számában megjelent írása, amit a tudós születésének centenáriuma alkalmából írt.⁴⁴

* * *

A vatikáni–magyar kutatások elsőrangú tudósának emlékezetét a második világháborút követő kommunista diktatúra elfojtotta. Ennek ellenére Fraknói Vilmos emléke máig él. Jelentőségét a magyar állam által 2000-ben alapított Fraknói Vilmos-díj jelképezi, római örökségét pedig a nevét viselő római történeti kutatócsoport viszi tovább.

KANÁSZ VIKTOR

⁴¹ Pécsi Napló 35 (1926) 115. sz., 9–10; illetve lásd e kötetben, I/6.

⁴² „Abban az időben XIII. Leó pápa volt a katolikus egyház feje, s hogy milyen nagy érdeklődéssel volt a magyar ügyek iránt, arra jellemző, amit 1893-ban a magyar képviselőválasztás után Fraknói püspöknek mondott Rómában: «Na, a választás úgy ütött ki, ahogy gondoltuk, a szabadelvű párt nagy többséggel győzött, de hogy Falk Miksa Aradon megbukhasson, erre nem gondoltam!»”. Az Est 30 (1939) 208. sz., 5.

⁴³ „Abban a nagyon régi, nagyon szent és nagyon szegény Rómában, ahol Fraknói püspök kis tömzsi árnya tűnt fel az utcákon. Mindig azt hittem, megkapja a fejére egy tavaszi reggel a bíbornoki kalapot. Mert olyan finom, kedves, tudós feje volt! Az egész ember olyan rokonszenves volt! Maga is szerény zarándok Rómában. Holott otthon olyan nagy rangja és sokféle címe volt. Gondolom, éneklő kanonok is volt. Most itt látom a tömegben ezt a kedves egyházi embert a Costanzi-színház előtt. Vált egy jegyet magának a Tosca első előadására. Egy szerény támlásszék a hátulsó sorokban. – Mindegy az, hol ül az ember, – mondja. – Mindenütt ugyanazt a zenét hallja... – Milyen szép idő van! – mondja a püspök úr barátsággal. – Gondolja meg, januárban vagyunk és süt a nap! Isten áldása lebeg Róma felett.” SZOMORY DEZSŐ, *Régi papírok*, Pesti Napló 84 (1933) 59. sz., 36. Ezenkívül Feleký Károly New York-i gyűjteménye kapcsán tett egykori megnyilatkozásáról. Pesti Napló 86 (1935) 94. sz., 9.

⁴⁴ *Olasz Szemle* 2 (1943) 9. sz., 1267–1274. Újraeközlését lásd jelen kötet bevezetőjében. Ezen kívül már korábban, 1931-ben is hasonló jellemzést adott Fraknóiról: „...Fraknói Vilmos pedig rendkívül kiterjedt munkásságával Hunyadi Mátyás, valamint az egyház és állam viszonya történetében szerzett érdemeket, úgy kiterjedt adatgyűjtésével, mint aktuális politikától meg nem vesztegetett előadásával.” SZEKFI GYULA, *Politikai történetírás*, A magyar történetírás új útjai, Budapest 1931, 397–444, 435.

II.
A TÖRTÉNÉSZI, TUDOMÁNYOS
ÉLETMŰ

FRAKNÓI, A KATOLIKUS TÖRTÉNÉSZ ÉS TUDOMÁNYÉPÍTŐ

I. ÉLETPÁLYA ÉS ÉLETMŰ

Fraknói Vilmos centenáriumi emlékkötete előző fejezetének közleménye új források bevonásával, Simor János hercegprímáshoz írt leveleinek felhasználásával pontosítani igyekezett a korai évek életrajzi adatait, illetve áttekinti történelmi pályakezdését.¹ E historiográfiai fejezet legelején az életmű egészére irányul a figyelem. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a párját ritkítóan korai indulást, a kezdeti eredményeket, még inkább a célkitűzéseket vajon hogyan igazolta vissza a folytatás? Mert az indulás még akkor is kivételes, ha tudjuk, a 19. században még nem ritka a korai pályakezdés: Toldy Ferencnek 17 évesen jelent meg fordítása latinból, 1831-ben 26 évesen akadémikus lett; Ipolyi 31 éves, amikor 1854-ben a *Magyar Mythológiát* publikálja.²

Az életpálya összetett és számos aspektusában feltáratlan. A Simor-levelezés pár tétele a bizonyíték rá, hogy akár néhány levél alapján is mennyi új adat, és ezek nyomán mennyi új szempont fogalmazható meg Fraknóiról. Mi várható még egy jóval nagyobb léptékű forrásbázistól és a rá épülő argumentációtól? Jelen centenáriumi emlékkötet nem véletlenül szentel lehetőségein belül figyelmet e dokumentumoknak.³ Fraknói kiterjedt levelezést folytatott, megmaradt leveleinek eddig csupán töredékét használta a kutatás. A már készülő Rómer–Fraknói-korrespondencia mellett a Ráth Györggyel, Fejérfataky Lászlóval, Haynald Lajossal, Tárkányi Bélával stb. folytatott levélváltások kiadása és feldolgozása számos kérdést tisztázhat még.⁴ Jelenleg még Fraknói budapesti társasági életéről is többet tudunk, mint szorosabban vett papi tevé-

¹ *Fraknói Emlékkönyv*, I/2.

² Toldyra legutóbb: VADERNA GÁBOR, *A magyar tudomány szorgos munkása*, A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtítkárai (szerk. Szilágyi Adrienn), Budapest 2023, 235–242; Ipolyira: *A nagyváradi egyházmegye és püspökei* = Püspöklexikon 1804–1918 II/4 (CST III/II/4), 40–46.

³ Vö. például e kötetben I/1. I/5. III/2. III/7.

⁴ Lásd e kötetben, I/2, 6. j. Csontos Jánossal folytatott levelezésére SZITA GÁBOR–WEEBER TIBOR: „A kéziratoknak van lelkek”. *Csontos János munkáinak és levelezésének bibliográfiája*, Budapest 2012, 82–83 és 182–191.

kenységéről.⁵ Nagy kár, hiszen személyiségének e spirituális, szakrális vetülete egyaránt meghatározó világnézetében, s ettől elválaszthatatlan történelmi szemleletében.

Az életmű sokrétűbb annál, mint ami a pályakezdet kapcsán előkerült: színesíti a megyei monográfiák tervezete,⁶ az MTA Történelmi Bizottsága előadójaként 1875–1880, majd elnökeként 1886–1895 között végzett munkája,⁷ gazdagítja a *Magyar Könyvszemle* sikeres megalapítása 1876-ban – miközben számos folyóirat-kezdemenyezés elbukott –, s ezzel párhuzamosan a magyar könyvtárügy világszínvonalúvá tétele. Pap volta által keltett kisebb sajtóvihar közepette, a Széchenyi család bizalmából 1875-ben nyerte el Xántus János ellenében a nemzeti könyvtár vezetését. Az igazgatósága alatt mutatott szervezési, modernizációs és vezetői készségek⁸ nagyban segítették az MTA főtítkárságának elnyerésében. Akadémiai karrierje sem volt ideológiai alapú vitáktól men-

⁵ Arany Jánoshoz, Liszt Ferenchez, Ballagi Mórhoz stb. hasonlóan rendszeres látogatója volt például Wohl Janka szalonjának, ahol például részleteket olvasott fel a készülő Mátyás-életrajzból. BORBÍRÓ FANNI, *Csevegés, zene és egy csésze tea. A Wohl-nővérek a pesti társaséletben*, Budapest Negyed 46 (2004) 4. sz., 350–376. Lásd Fraknoi visszaemlékezését is társasági életére. Zichy Gézával még együtt is utazgatott. *Fraknoi-dokumentáció*, 10. sz. (*Függelék/II*). – Papi tevékenységére hiánypótló információk e kötetben, I/6, Dok., 5. sz.

⁶ Lásd például R. VÁRKONYI ÁGNES, *Thaly Kálmán és történetírása* (Tudománytörténeti tanulmányok 1), Budapest 1961, *Thaly*, 374, 68. j. Kontextusba helyezve és további irodalommal: ERŐS, *Modern historiográfia*, 138 (413. j.) (a kötet alább idézve). A tervezet szövege közölve: RÖTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 175–183. A későbbiekben már országos jelentőségű témák kizárólagos művelésére biztatta kollégáit, például Karácsonyi Jánost. Lásd Rác György tanulmányát is e kötetben, II/3. – Érdemes megjegyezni, hogy a végül 1896-ban útnak induló vármegyetörténeti sorozatot jegyzők Borovszky Samu akadémiai írnokeként Fraknoi beosztottja volt a főtítkári évek alatt. Vö. e kötetben a Hőgye–Cziráki közleményt (I/5).

⁷ Vö. ROMSICS IGNÁC, *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest 2011, 117–118.

⁸ Könyvtári igazgatóságának értő és szép leírása, méltatása: SOMKUTI, *Fraknoi... a Széchenyi Könyvtár élén*, 481–487. A cikk summázata (487) figyelemreméltó: „Hatalmas és terjedelmes életművet alkotott, s csak csodálni lehet, hogy emellett hivatali teendőit is ilyen aktivitással és ilyen eredményesen látta el. Bár könyvtárigazgatásának már második évében arról panaszkodott, hogy a „múzeum rabja” lett, mindvégig szerencsésen kapcsolta össze az alkotó tudós és a szakértő könyvtáros kettős szerepét. Személyében a történész találkozott egy nemzet írásos múltját őrző tudományos intézettel, s Fraknoi könyvtárigazgatói működése bebizonyította, hogy ez lehet szép, sikeres találkozás”. Az MKsz sikerében szerepet játszott, hogy segítségére volt és 1879-től a szerkesztést átvette tőle Csontos János. Csontos életrajza: SZITA–WEEBER, „A kéziratoknak van lelke”, 13–60 (Weeber). Római intézete, kutatásai közvetlen átörökítése esetében kevésbé volt sikeres. Vö. 141. j. (a főszöveggel).

tes, végül „az Akadémián azonban méltányolták nagy tudását”.⁹ Új lehetőségeket nyitott számára, amikor 1898-ban Pulszky Ferenc utódként 1915-ig a magyarországi múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője lett.¹⁰ Tudományépítői és tudományos munkássága mellett rendkívül kiterjedt és karakteres (kül)politikai publicisztikája az I. világháború idején. Még karakteresebb az 1860-as évek derekától meginduló és 1872-ig tartó egyházpolitikai publicisztikája.¹¹ Erre jelentősége okán hamarosan visszatérek.

2. A „POZITIVIZMUS” KORSZAKÁBAN

Az életműnél és az életpályánál már csak a kor összetettebb, melyben Fraknói működött. A dualizmuskori tudománytörténet rengetegében, az egymást fedő és többféle módon és értelemben használt fogalmak sűrűjében számos monográfia segíti, olykor nehezíti a tájékozódást.¹² Leginkább a 19. századi tudományosságra alkalmazott, s így Fraknói kapcsán is sűrűn emlegetett pozi-

⁹ Vö. VÖRÖS ANTAL, *Az Akadémia irányítása*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975 (szerk. Pach Zsigmond Pál–Vörös Antal), Budapest 1975, 155–163, 156–157. Az 1871-ben Fraknói ellen indított sajtóhadjáratra lásd Lőrincz Zita írását (II/5).

¹⁰ *Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898–1907)*, Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1 (1907) 121–137 (*Fraknói-bibl.*, 433. sz.). Az 1908-ban önálló kiadvány formájában, „*Visszatekintés a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége egy évtized munkásságára (1898–1907)*” címmel megjelent főintendánsi beszámoló zárógondolatai feletti beszédek: „Ily módon, míg egyrészt a katolikus egyház, mely századokon át templomaiban, palotáiban és kolostoraiban a múzeumok hivatását betöltötte, a modern muzeális tevékenység körébe bevonatik, másrészt a közművelődési házak a műveltség alsóbb fokán álló néprétegek lelkéhez elvezetik a tudomány és művészet emelő, nemesítő hatásait. Reméljük ezek után, hogy az általunk elültetett nemes csemete, melyet tíz éven át gondos kézzel ápoltunk, mind dúsabban fogja ezentúl termelni a művelődés gyümölcseit; hogy a gondjainkra bízott intézmények éleszteni fogják a mult idők hagyományainak és a jelenkor vívmányainak egyenlő tiszteletét, szorosabbá fogják tenni a nemzeti érzés sugallatainak és a nyugati civilizáció eszméinek szolidaritását, a vallás, nyelv és politika által széttagolt társadalmat egyesíteni fogják a tudomány és művészet kultuszában.” A főfelügyelőség ismertetése 1901-ből a tagok fényképével: Ország-Világ 1901, 125. A felvételen Fraknói *ferraiolót* visel.

¹¹ Lásd Oláh Róbert tanulmányát e kötetben, II/8. Világháború alatti írásai értékelése: BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 31–32.

¹² R. VÁRKONYI ÁGNES, *A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban. I: A pozitívista történetnézet Európában és hazai értékelése 1830–1945. II: A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860* (Tudománytörténeti Tanulmányok 6), Budapest 1973; ROMSICS, *Clio bővületében*, 46skk és 76skk; ERŐS VILMOS, *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy tör-*

tivizmus-fogalom használata problematikus. Az egyes szerzők besorolása sem egységes, munkásságuk összetettsége okán sokszor nem is lehet az.¹³ Akár nemzetközi, akár a hazai szakirodalomban, kiváltképpen az általánosabb használat terén nem mindig egyértelmű a *pozitivizmus* mint *kutatási módszer* és ehhez kapcsolódóan mint *tudománytörténeti korszak*; illetve mint *történelemszemlélet/világnézet* elkülönítése. Itt és más írásaimban Fraknoi és a vatikáni kutatások kapcsán a Savigny–Ranke-féle, a filozófiai megközelítést levetkőző, a történeti tények megállapítását és az erre alapuló leíró narratívát középpontba állító, vagyis a „kauzalitás racionalizálásán” (Romsics Ignác) alapuló modern történetírás kezdeteit értem a pozitivizmus, mint történetkutatási *módszer* fogalma alatt. Egyúttal átfogó jelleggel tudományos irányt és elsődleges érvényesülése idején tudománytörténeti korszakot jelölök vele.¹⁴

E mindinkább „professzionális”, a történetiség teljességét középpontba helyező történetírás, melynek klasszikus formája a Ranke-i historizmus,¹⁵ fejlődött „tudományos” történetírássá, történettudománnyá a segéttudományok, illetve a metodika és az egyetemi szemináriumi oktatás kereteinek fejlődésével párhuzamosan. Fraknoi történetírása elsődlegesen e koordinátákon értelmezhető.¹⁶ A pozitivizmus, mint természettudományos paradigmákat követő és kereső *történelemszemlélet* (Comte, Buckle, Taine stb. és követőik)¹⁷ hatása jószerével elhanyagolható írásaiban, leszámítva pár korabeli divatos kifejezés használatát.¹⁸ E pozitivistá *történelemszemlélet*nek a törvényszerűségek keresése mellett leginkább azon gyakorlati követelménye bizonyult jelentősnek és maradandónak, miszerint a feltárt és felhasznált adatokat a lehető legponto-

ténete, Budapest 2015, 83skk és 129 skk; SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*, Budapest 2022, 71skk és 94skk.

¹³ A leginkább plasztikus összehasonlító felsorolás R. Várkonyi Ágnes, Romsics Ignác és mások igencsak eltérő álláspontjairól Ipolyi, Szalay, Pauler, Hajnik Imre, Fraknoi és Acsády Ignác megítéléséről: SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 93, 107 j.

¹⁴ Lásd GERHARD SCHNEIDER, *Der Ursprung des Positivismus in der Gestalt des Historismus*, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 58 (1972) n. 2, 267–287, különösen 286–287. Romsicsot idézi SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 73.

¹⁵ SCHNEIDER, *Der Ursprung des Positivismus*, i.h.

¹⁶ Leginkább SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 75skk és 81skk fejlődésívét követem, illetve más szempontból nézve felfogásomhoz az általa megfogalmazottak állnak a leginkább közel.

¹⁷ Mindenekelőtt R. VÁRKONYI, *A pozitivistá történetiszemlélet*, néhány fontos kulcsmegállapítással különösen is 261–262; ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 58skk; valamint ERŐS, *Modern historiográfia*, 116skk és 149–150; SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 83skk.

¹⁸ Vö. a kötet elején újraközölt gondolatébresztő, szép esszé Fraknoiról: R. VÁRKONYI, *Változatok a liberalizmusra*, 34–52.

sabb bibliográfiai és archivisztikai szakapparátussal kell ellátni. A posztulátum elterjedése a segédtudományok fejlődésével együtt jelentős mértékben hozzájárult a századfordulóra a professzionális történetírás tudományossá válásában. Ez az a mozzanat, ami a „historizmus és a pozitívizmus összeolvadásaként” írható körül.¹⁹

Nos, ettől a követelménytől Fraknói élete végéig távol tartotta magát, e hiányossága adott táptalajt a fiatalabb generációk – saját korukból nézve jogos – bírálatának.²⁰ Halkan megjegyzem ugyanakkor, hogy ebben a megközelítésben a tudományos történetírás egyik korai jelentős alkotása – rendületlenül az empíria világában gondolkodva – a vatikáni kutatások erőterében keletkezett. Az egyszerre földrajztudós és történész Ortway Tivadar *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve* című, példásan annotált és indexált munkájáról van szó.²¹

A *pozitívizmus* mint *módszer* kezdettől fogva átfedésben van a *historizmus*-sal. Mi sem mutatja ezt szemléletesebben, mint hogy míg a *Monumenta Germaniae Historica* utóbbi égisze alatt indul el, a *Magyar Történelmi Emlékek* 1854-es indulásakor „a pozitív irány erősb kifejlődése” érdekében bontott zászlót.²² Ebben a megközelítésben Fraknói akár saját forráskiadványaival, akár az általa akadémiai tisztségeiben felügyelt iratpublikációkkal a *pozitívizmus* mint történetkutatói *módszer* centrumában áll, és a közös nevező okán így nyugodtan odasorolhatjuk a *historizmus* követői közé is. Az MTA Történelmi Bizottságának elnökeként e centrumból kényszerült megvédelmezni az egyenetlen színvonalú forráspublikációkat, a kötet szerkesztőkre hárítva a felelősséget az akadémiai bizottsági normák hanyag követése miatt.²³

¹⁹ SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 100–103.

²⁰ TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 104–105 és alább Mályusz Elemér recenzióját (82. j.) Érdemes azonban itt felidézni Hermann Egyed érvelését Fraknói mellett, amivel teljesen egyet lehet érteni. Eszerint Fraknói munkásságának mérhetetlenségét tekintve nem meglepő, hogy a műveit felhasználó szerzők itt-ott hibás vagy téves idézeteket fedeztek fel; e hibákra azonban jórészt olyanok mutattak rá, akik a Fraknói által vizsgált óriási levéltári anyagnak és publikációknak csupán egy parányi részét tanulmányozták. Lásd alább idézendő megemlékezését 1943-ból (8) a 30. j.-ben.

²¹ I–II, Budapest 1891–1892. Teljes címléírása e kötetben, II/2, 38. j. A fenti állítás helytállóságáról érdemes gyors autopsziával meggyőződni: <https://real-eod.mtak.hu/5510/>. Ortway munkája adatoltságában túllép Knauz Nándor nagyszabású forráskiadványán is. Lásd alább, 69. j.

²² Vö. némileg más értelmezési keretben: SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 85; valamint SCHNEIDER, *Der Ursprung des Positivismus*, 267–287.

²³ ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 118.

A Fraknóinál jóval zajosabb sikerű, Szalay László által felfedezett – és hatalmas anyaggyűjtése örökösévé tett – Thaly Kálmán esetében pályakezdésének centenáriuma 1964-ben adott alkalmat arra, hogy a historiográfia Thalyt a kora „tudományos színvonalától elmaradók” között jelölje ki.²⁴ A Horváth Mihály által favorizált Fraknói kapcsán halála centenáriumán rá emlékezve ezzel ellentétes irányú historiográfiai megállapítás fogalmazható meg: munkássága színvonala és mennyisége, annak számos tekintetben úttörő jellege; továbbá sorozat-, folyóirat és intézményalapításai, akadémiai és egyéb pozícióiban végzett szevező tevékenysége: egyszóval történelmi életműve, tudományépítése okán „kortársai tudományos teljesítményét meghaladó” jelzővel illethetjük. Szekfű Gyula még világosan látta és láttatta ezt a különbséget 1943-ban, a születés centenáriumán az Akadémián elmondott méltatásában.²⁵ Később a marxista kritika elhomályosította Fraknói alakját.²⁶ Számos kortársa pedig eltökélt katolikus világnézete miatt nem tudott annyira azonosulni személyével és ennek nyomán írásaival, mint a függetlenségi, romantikus historikus Thalyval. A kurrens historiográfiában alakja jórészt belesimul környezetébe.²⁷

²⁴ R. VÁRKONYI ÁGNES félezeroldalas monográfiában végezte el ezt a feladatot: *Thaly Kálmán és történetírása*, i.m. „Az értékes tanulmány szerzője, Várkonyi Ágnes, amikor Thaly Kálmán tudománytörténeti műve hőisévé emelte, egyidejűen – nagyon is indokolt ítélettel – tudós nimbusza maradékának nagyrésztétől is megfosztva jelölte ki helyét a kor a tudományos színvonalától elmaradók között”. SZABAD GYÖRGY recenziója: *Századok* 97 (1963) 191–196, 191.

²⁵ SZEKFŰ, *A százszentendős Fraknói*, 1267–1274. Az 1943-as centenáriumi méltatás újraközlése a kötet elején.

²⁶ Mindenekelőtt LEDERER EMMA, *A magyar polgári történetírás rövid története*, Budapest 1969, 68skk; ROTTNER, *Fraknói... pályakezdése*, 1047–1048. A tanulmány szemlélete marxista, helyenként tendenciózus.

²⁷ A kurrens historiográfia egyik figyelemre méltó műve: ERŐS, *Modern historiográfia*. A már idézett szintézisében kiválóan bemutatja az egyes korszakokat, és nem riad vissza bizonyos történeteszek vagy annak látszani szeretők határozott értékelésétől (például 403, 1280. j. és 436, 66. j.). A dualizmus-kori történetírás irányainak (függetlenségi, romantikus, népies-realista, historizáló stb.) bemutatása azonban inkább csak felsorolásszerű. Mi több, Thaly Kálmán fajsúlyosabban tűnik fel, mint Fraknói. Őt csupán az egyháztörténettel foglalkozók közül aposztrofálja a „legnagyobb talentum”-ként, jóllehet munkássága sokkal kiterjedtebb, római intézete pedig csupán egy zárójeles megjegyzés, az *Országgyűlési Emlékek*nél pedig nem is szerepel a neve. Uo., 132–145 között, helyenként, különösen 144. Másutt az örök Fraknói-ellenpont Thaly már csupán mint negatív példa jelenik meg, igaz, Fraknói pedig szinte sehogyan sem. SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 99. 87. 93. ROMSICS, *Clio bővületében* (116–117 és 249) c. munkájában jóval nagyobb teret kap Fraknói forráskiadó munkássága és római intézete. Abban viszont nem tudok egyetérteni, hogy az Erdélyi László-féle *Pannonbalmi Rendtörténet* 13, valóban fontos és szép köteté „impozánsabb” lenne a vatikáni kiadványoknál (MVH 1885 [!]-1909, vö. CVH I/20, 26–27), amelyek-

Átfogó historiográfiai számvetésben Hermann Egyed helyezi őt kiemelkedő helyre. Magyar egyháztörténeti szintézisében a Horváth Mihályt követő első, elég szélesen értelmezett paptörténész nemzedék (Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Knauz Nándor, Pór Antal, Bunyitay Vince) legkimagaslóbb alakjaként értékeli Fraknóit, és egyedül az ő munkásságát ismerteti alaposabban. Egyúttal leszögezi róla, hogy az „érdeklődés egyetemességében, a tudományos termelés lankadatlanságában, a sokszor meglepően biztos történeti intuícióban egyetlen pap-történész társa sem múlta fölül, az előadás könnyedségében és világosságában pedig meg sem közelítették”.²⁸ E történeti intuíció egyik szembeötlő példája az úgynevezett „Nádori cikkelyek” hitelességével kapcsolatos kritikája. A probléma még 1917-ben is foglalkoztatta, és a *Századok* hasábjain folytatott róla mintaszerűen kulturált vitát Timon Ákossal.²⁹

A premontrei történész még hatásosabban és részletesebben fogalmaz Fraknóiról 1943-as centenáriumi megemlékezésében. Itt leszögezi, hogy a következő nemzedék paptörténészei, aki „vele együtt valamennyien a pozitívista iskola tagjai maradtak”: Szentkláray Jenő, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Rapaics Rajmund, Dedek Crescens Lajos, Lukcsics József, a ciszterci Békefi Remig, a bencés történészek... egyaránt az egyház- és világi történelem jeles művelői voltak, de sem saját történeti kvalitásaikban, sem módszereik tökéletességében nem tudták őt felülmúlni. A születés 100. évfordulójára írt megemlékezésben szintézisbeli megállapítása erőteljesebb kontrasztban jelenik meg:

„Ami Fraknói munkásságának értékét illeti, természetesen kétféle mértéket kell rá alkalmazni: saját kortársaihoz kell először mérni és csak azután lehet a mai történetírói módszerrel összevetni. A közvetlenül előtte járók közül mestere, Ipolyi Arnold jellemző erőben, az alakok és események élesebb meglátásában talán nagyobb volt nála, Knauz

hez feltétlen hozzá kell számítani a pápai tizedszedők jegyzékeinek a Vatikáni Okirattár-Bizottság megbízásából készült feldolgozását és mutatózását mintegy ezer oldalon (az inént idézve), a MREV négy hatalmas kötetét (több mint 2200 oldalnyi, meghatározóan római anyag, vö. CVH I/20, 34), valamint a kegyúri jogi okmányárat is (*Fraknói-bibl.*, 381. sz.). *Corrige*: a nunciusi jelentések főként olasz nyelvűek, a Római Magyar Akadémia alapítása évszáma 1927, Fraknói csupán egyik villáját adományozta a magyar államnak, a művészházét eladni kényszerült.

²⁸ HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (DHHE 1), München 1973, 485–486.

²⁹ FRAKNÓI, *Az 1485-ik évi nádori cikkelyek. Nyílt levél Timon Ákoshoz* (*Fraknói-bibl.*, 484.a sz.), 529–537; TIMON ÁKOS, *Válasz Fraknói Vilmos nyílt levelére*. *Századok* 51 (1917) 537–544. Vö. C. TÓTH NORBERT *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)* (MTA disszertáció), Budapest 2016, 185kk. Lásd a könyvváltozatban is: C. TÓTH NORBERT, *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)* (*Századok Könyvek*) Budapest 2020.

Nándor az okleveles anyag gyűjtésében talán pontosabb volt, Rómer Flóris, a régész, az Anjouk történetírója, Pór Antal kanonok és a nagyváradi egyházmegye monográfusa, Bunyitay Vince kanonok egy-egy részletkor, illetve intézmény történetének felkutatásában mélyebbre ástak, mint ő. De az érdeklődés egyetemességében, a tudományos termelés lankadatlanságában, a történeti intuícióban, mely hiányos adatok hézagain is gyakran meglepő biztonsággal segítette át, egyik sem múlja őt felül. Az előadás könnyedségében és világosságában pedig meg sem közelítették.³⁰

Szekfű Gyula és Hermann Egyed 1943-ban megfogalmazott ítéleteit érdemes Fraknói halálának centenáriumán újra a historiográfiai figyelem középpontjába állítani.

3. KATOLICIZMUS ÉS PROFESSZIONALIZMUS

Fraknói szemlélete közvetlenül és a legtisztábban nem történeti munkáiból, hanem az utalás szinten már előkerült egyházpolitikai publicisztikájából ismerhető meg. E publicisztikájával felhagyott ugyan, miután az MTA rendes tagja és a II. osztály titkára lett, idevágó nézetei azonban lényegében változatlanok maradtak. Alkalmi írásaiból egyszerre markáns és modern katolicizmus-felfogás bontakozik ki. A katolikus autonómia elkötelezett híveként Fraknói mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok katolikusainak viszonyait elemzi és állítja követendő példaként a magyar hierarchia számára. Szemlélete összefoglalását adja a társszerkesztésében 1870-ben újjáalakult *Magyar Sion* első oldalain, „*Föladataink*” címmel. A középpontban az I. Vatikáni Zsinat programja áll – ülésézése alatt személyesen járt Rómában –, miszerint „az Egyház intézményeit, amennyiben emberek, összhangzásba hozza korunk szükségleteivel”.

³⁰ HERMANN, *Fraknói*, 9 (újraközölve: RÓNAY, *A lelkek visszabóditása*, 197–206); franciául: HERMANN, *Guillaume Fraknói*, 226–233. A megállapítás nyilván érvényes a Fraknóit követő generáció itt nem említett tagjaira (Némethy Lajos, Erdújhelyi Menyhért, Chobot Ferenc, Czobor Alfréd, Ortvy Tivadar stb.), illetve a Karácsonyi és Békefi mellett Hermann által legkiválóbbnak tartott Takáts Sándorra is. Vö. szintén HERMANN, *A katolikus egyház története*, 486. – Bár nem idézi, de Hermann ítélet foglja össze Fraknóiról: VANYÓ TIHAMÉR, *AVatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162, 160. – Hermann Egyed értékelésében nem tesz mást, mint kibővíti és kanonizálja Tóth László közvetlenül Fraknói halála után megfogalmazott, nekrolóbeli megállapításait, aki szerint a felsoroltak munkássága „mindenkor csak egy téglaleendő nemzeti történetünk épületében”. Tóth Paulerrel is összehasonlítást tett: „Pauler Gyula nemcsak kutatásainak páratlan alapossága, de szinte *exact* eredményei és ítéletei miatt emelkedik kortársai fölé, sajnos munkássága nem terjedt ki történetünk nagyobb egészére”. TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 104–105.

Komplex, hitéleti, morális, szervezeti, társadalmi és szociális programot hirdet. A szociális problémaköréről így ír: „a szociális kérdés, melynek eldöntésétől függ a keresztény társadalmak jövője, mely félelmesebb ellenséggé vállhatik a szabadkőművesek táboránál... közreműködésünk nélkül odatik meg. Pedig egyedül az egyház van hivatva és képesítve megnyugtató, sikeres megoldásra” – hangoztatta a fiatal Fraknói. Megelőzőleg a „legvakmerőbb” állításnak nevezte, miszerint a „katolikus egyház köréből eltűnt volna a tudomány és szeretet szelleme”, majd megállapítja: „a tudomány több ága, mely nélkülünk fejlődött, ellenünk fordult”.³¹

Ez az a mondat, mely Fraknói tudományos szerepéhez, történetírói felfogásához a kulcsot adja: részt kell venni, és élen kell járni a tudomány művelésében! A belső „javításokat és módosításokat... kezdeményezni” a püspököket hívja, szólítja fel.³² 1870-es, programadó írásának záró gondolata, mely egyszerre egyház- és tudománypolitikai csatakiáltás, így hangzik: „A cél egyházunk dicsó múltjának fölelevenítése...”³³

A Simor-levelezés – nem teljeskörű – kiadásának és feldolgozásának fontos eredménye, miszerint történészként Fraknói kifejezetten egyházpolitikai hasznot remél kutatásaitól.³⁴ Történeti alapokon a 19. századi magyar katolicizmus liberális, kedvezőtlen megítélésének ártértékelését kívánta elérni. Másfelől – és erre sokban ráerősít publicisztikája – a nagyjavadalmas egyháziak elé a nagy elődök példáját, mindenekelőtt Pázmány Péterét állította: *mutatis mutandis* hasonlóan aktív, az ország életébe a tudomány, kultúra és az oktatás területén egyaránt organikusan illeszkedő, nem pedig öncélú, izolacionista szerepet várt el a főpapságtól. Saját életpályája ezeket az ideáit mintázza: az 1870-es évek végétől jó évtizedig egyszerre ível felfelé egyházi (apát, kanonok, választott püspök), illetve világi karrierje. Utóbbi sosem a politika, hanem kizárólag a tudomány világában (MTA-főtítkár, majd -másodelnök).³⁵

Egyházi publicisztikájából tárul fel részleteiben az a gondolkodási és értelmezési keret, melyben tudományos szövegei elhelyezhetők. Történeti céljait egyházpolitikai attitűdje határozza meg, az összhang szoros. Tudományos munkásságával Fraknói legalább annyira célozza saját egyháza belső átalakulását, mint a magyar társadalomban elfoglalt helyének és szerepének újraér-

³¹ MS I (1870) 3–16, 6–7. *Fraknói-bibl.*, 44. sz.

³² Uo., 14.

³³ Uo., 16. Lásd a főintendánsi jelentés zárósorait is 1907-ből. Fentebb, 10. j.

³⁴ Lásd a megelőző fejezetben, I/2.

³⁵ Vö. *Életút/Kronológia* e kötet végén.

telmezését. A historizmus eszközeivel igyekszik a külsőségekben historizáló, a múltból leginkább különféle privilégiumait, és persze birtokait féltékenyen őrző főpapságot cselekvésre sarkallni.³⁶ Modernizációs lendülete pécsi megyéspüspöki székebe került. Igazán súlyos, elhúzódó konfliktusai nem a tudomány berkeiben, illetve írásai miatt zajlottak, hanem Nagyvárad megyéspüspökével és káptalanjával, a püspöki kar jórészével, az élén Csernoch János hercegprímással.³⁷

Fraknoi tudósként elsősorban katolikus, méghozzá egyszerre ultramontán és nemzeti elkötelezettségű katolikus. Felszentelt pap, jóllehet sosem kap lelkipásztori beosztást, magánjellegű pasztorális tevékenységéről pedig alig tudunk valamit. Témaválasztásait, történeti szemléletét katolicitása határozza meg. E szemüvegen keresztül tekint saját korára és a történelemre. E kereteken belül kell szemlélnünk történetírása célkitűzéseit, s a célkitűzések megvalósulását. Ugyan miért is kellene elvárunk tőle protestáns vagy liberális nézőpontot? Közhely már, hogy minden történész munkájára rányomja bélyegét személyisége, ahogy a világot látja, sosem magát a történelmet ismerjük meg, hanem egy szükségképpen determinált, adott narratíva révén a fennmaradt, vizsgált források történeti képe tárul elénk.³⁸ Fraknoi, mint minden történész, nem csupán rekonstruált a múlt elbeszélése során, hanem konstruált is.³⁹ Ám semmivel sem tette ezt jobban, mint a zajosabb népszerűségnek örvendő függetlenségi pályatársak, például a kuruckultusz-teremtő, és emiatt mostanra a történeti kánon peremére szoruló Thaly, sőt bátran kijelenthetjük, hogy sokkal kevésbé.

„Az események fölfogásában, az egyéniségek megbírálásában elfogulatlan és részrehajlatlan igyekeztem lenni; de nem vágyódom azok dicsősége után, kik az igazságosságot a közönyösséggel, a tárgyilagosságot a színtelenséggel azonosítják. A katolikus egyházban Isten művét, a szabadság és haladás, a fölvilágosodás és jólét emeltyűjét látom; de ezért

³⁶ Lásd a megelőző fejezetben, I/2, 84–85. j. (a főszövegben mondottakkal).

³⁷ A 2024 májusában a nagyváradai emlékkonferencián (X. Fraknoi Akadémia) beszéltem Fraknoi 1905-től kibontakozó konfliktusáról a nagyváradai püspökkel, káptalannal, illetve a későbbiekben a püspöki kar többségével. A téma feldolgozása szétfeszíti jelen emlékkötet kereteit, és önálló kiadványt kíván. A centenáriumi évhez kapcsolódóan, de már 2025-ben megjelenő írásom: TUSOR, *Fraknoi... és a püspöki kar*, 5skk. A problémáról jó és informatív áttekintés: CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 11–13.

³⁸ Itt csupán a következő bestsellert, némi episztemológiai relativizmusról árulkodó művet idézem: EDWARD HALLET CARR, *Mi a történelem* (Osiris Könyvtár: Történelem), Budapest 1993, 7–28, különösen 20–24.

³⁹ Vö. GYÁNTI GÁBOR, *Relatív történelem* (Historia Mundi), Budapest 2007. Az izgalmas olvasmány a Savigny és követői által a klasszika-filológia és a jogtörténet segítségével – a „szakszerűsítés” útján tett döntő lépésként – száműzött filozófia koordinátáira látszik részben vissza/elhelyezni a történelemtudományt.

nem kellett azon következményre jönnöm, hogy minden intézmény, törekvés és egyéniség, mely katolikus jelleggel bír, szent, helyes és kifogástalan; s minden, mi a katolikus egyházon kívül áll, rossz, helytelen és átkos...”

– írta Pázmány-monográfiája 1868-ban megjelent első kötete elején.⁴⁰ Alap-
nézetét már 1861-ben akként foglalta össze, miszerint a történésznek a „múlt a
térmezeje, igazságszeretet az ő főtörvénye”.⁴¹ Ennek megfelelően Simancasból
hazatérve a spanyol államtanácsí jegyzőkönyvek alapján habozás nélkül hírt
adott Pázmány és a pápaság súlyos konfliktusáról, melynek során a magyar
episzkopátus fejét politikai okokból nem kívánatos személlyé nyilvánították
Rómában.⁴² Jellemző példa történészi attitűdjére, hogy a Szalkai László eszter-
gomi érsekre nézve „kompromittáló” nunciusi jelentések bedolgozását tanul-
mányába nem tartja mellőzhetőnek („kénytelen valék” – írja), a közlésre már
leadott kéziratot azonban elküldi Simor hercegprímásnak előzetes felolvas-
tásra.⁴³

⁴⁰FRANKL, *Pázmány és kora*, VI. Vö. némileg leegyszerűsítő megközelítésben: SZILÁGYI ÁG-
NES JUDIT, *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban, 27 történetportré*,
Budapest 2007, 22–26 (vö. tőle *Fraknói... barátai*, 30–31 is). Berzeviczy szerint e soraival már
ideje-korán igyekezett felvértéznie magát a várható támadásokkal szemben. BERZEVICZY, *Frak-
nói... emlékezete*, 27.

⁴¹FRANKL, *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja (Fraknói-bibl., I. sz.)* XI.

⁴²„...csakugyan Richelieunek s a tőle függő római államférfiaknak érdekében állott távol tar-
tani Rómától a bátor magyar főpapot, ki rövid tartózkodása alatt is oly komoly nehézségeket
okozott nekik.” FRANKL, *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában (Fraknói-bibl., 31. sz.)*,
163–164. Ugyanakkor szemlátomást tapintatosan fogalmaz, de ez máskor is sajátja. – Pázmány és
a Barberinik mély konfliktusának feldolgozása vatikáni diplomáciai források alapján: PÉTER TU-
SOR, *Le origini della bolla „Sancta Synodus Tridentina”. I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII,
1632–1634*, La Dinastia de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio I,
coord. J. Martínez Millán–R. González Cuerva, Madrid 2011, 205–226; a magyar nyelvű előz-
mény: *Pázmány állandó római követségének terve (1632–1634)*, Pázmány Péter és kora (Pázmány
Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2, szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2001, 151–175. Utóbbi he-
lyen ifjonti hévvel feltételezem (152, 8. j.), hogy a Szentszékre nézve erősen terhelő diplomáciai
iratok behatóbb ismertetését Fraknói esetleg apologetikus megfontolásokból mellőzte. Nagyobb
rálátással életműve egészére ebben már nem vagyok biztos, kiváltképpen, hogy egyes iratok több
helyen és másolatban is fennmaradtak. Tehát ha Fraknói idézett is a vonatkozó forrásokból, nem
biztos, hogy látta a pápai diplomáciát kompromittáló valamennyi iratot. A szövegváltozatokat
feltünteteti modern kiadásuk. ROTRAUD BECKER (Hg.), *Nuntiatur des Ciriaco Rocci. Ausseror-
dentliche Nuntiatur des Girolamo Grimaldi (1631–1633)* (NBD IV/5), Berlin 2013, XXVIIIkk; lásd
még *Nuntiatur des Ciriaco Rocci. Ausserordentliche Nuntiatur des Girolamo Grimaldi. Sendung des
P. Alessandro D’Ales (1633–1634)* (NBD IV/6), Berlin 2016, *ad indicem* (Pázmány).

⁴³Lásd e kötetben, I/2, Dok., 5. sz.

Álláspontját akkor is kötelezőnek tartotta érvényre juttatni, amikor a nemzet *Panthéonjában* már helyet foglaló személyek, jelesen Martinovics Ignác alakját kellett a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*-ben feltárt források alapján baljósan sötét színekkel újrafestenie 1878–1879-ben.⁴⁴ Saját történelmi éneke számára is különös jelentőségű volt a mentoráról, Horváth Mihályról ugyanekkor mondott emlékbeszédének központi gondolata, miszerint a „történetírás Deák Ference” „hazájának és a saját életének változó viszonyosságai között soha sem ragadtatta el magát tovább a történelmi igazság hirdetésénél, a haza és a szabadság eszményeiért való lelkesedésnél”.⁴⁵ Szinte közvetlenül halála előtt, az újabb Martinovics-könyv előszavában szintén fontosnak tartotta megismételni történelmi *principiumát*: „Ismerem a történetíró kötelességét, hogy hamisat ne állítson, igazat mondani ne rettegjen, de nem ismerem el azon jogát, hogy a *caritas* sugallatára az igazságtól eltérjen” – utalt Kossuth korábbi kritikájára, hol a volt kormányzó a történelmi főhős iránti empátiát hiányolta Fraknóiból.⁴⁶

Fraknói a katolikus ideákért lelkesedett a történelmi igazság keresése közben. Személetének alapja, hogy a történelmi problémákra immár nem apologetikus, hanem professzionális történészként tekint a teleologikus üdvtörténet szemzőgéből. Ebben igen közel áll Rankéhoz,⁴⁷ ám túl is lép rajta. A bölcsészkarri stúdiumokkal párosuló indirekt teológusi személetmódnak köszönhető a Szekfű Gyula által laudált „szempontalapú” történetírása.⁴⁸ A múltról talán túlságosan is a jelennek szólt, cserébe viszont nem hiányzott a később Benedetto Croce által a történész legfőbb erényeként aposztrofált⁴⁹ „értékelés” sem. Fraknói szakadatlan kölcsönhatásban volt a tényekkel és véget nem érő párbeszéd folyt rajta keresztül a múlt és saját jelene között, miközben narratíváinak⁵⁰ középpontjában rendre a történelmi szubjektum állt.

* * *

⁴⁴ Lásd Orsós Julianna tanulmányát e kötetben, II/6.

⁴⁵ FRANKNÓI, *Horváth Mihály emlékezete (Fraknói-bibl., 199. sz.)*, 37; R. VÁRKONYI, *A pozitivisták történelmszemlélete*, 211. Vö. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 29–31 is.

⁴⁶ *Fraknói-bibl.*, 500. sz. Megemlékezése zárómondatként idézi: HERMANN, *Fraknói*, 9.

⁴⁷ Vö. SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 79.

⁴⁸ Vö. SZEKFŰ, *A százszeszendős Fraknói*, 1267–1274. Lásd e kötet elején.

⁴⁹ Vö. CARR, *i.m.*, 21–22.

⁵⁰ Lásd például FRANKNÓI, *Magyar egyháznagyok (Fraknói-bibl., 458. sz.)* stb.

Történet szemléletének katolikus jellege a kifejezetten egyháztörténeti munkákat leszámítva közvetett. Műveit sosem teologizálja, vagy teszi hitbuzgalmi jellegűvé, netalán felekezetiileg elfogulttá. Az általa kutatott és holisztikus kontinuitásban szemlélt magyar történelem beteljesedését mindazonáltal a katolikus jelleg kiteljesedésében látja, folyton-folyvást ehhez keres példákat, élményeket a múltból. Szép példa erre 1899-ben megjelent Verbőci-életrajza, melyben meggyőzően újrarajzolta a jogtudós nádor képét. A liberális-protestáns historiográfia „reakciós” antihősét máig hatóan a nemzeti egységért küzdő, integer jellemű katolikus politikussá változtatta.⁵¹

Történetírásának jellegét a témából adódó természetes egyenetlenségek, az adatbőség és központi narratív viszonylagos szűkszávúsága ellenére is kiválóan szemléleti *A hazai és külföldi iskolázás* c. műve. Egyazon szempontrendszer szerint teszi mérlegre a katolicizmus és a protestantizmus szerepét – igaz, előbbi berkeiben szemlátomást s érthető módon otthonosabban mozog –, egyetemlegesen fogalmazza meg az először feltárt adatrengeteg tézisállításait,⁵² majd jut kifejezetten nemzeti jellegű végkövetkeztetésre egy mindvégig konfesszionális mezőben végzett kutatás kapcsán: „némi büszkeséggel hangsúlyozhatjuk, hogy XVI. századbeli civilizációnkat és irodalmi virágzásunkat nem a fejedelmi pártfogás sugarai, hanem egyedül a nemzeti életerő hatalma hozta létre” – tett markáns megállapítást művének szemlátomást vizsgálata végén megírt előszavában.⁵³

⁵¹ A *Magyar Történeti Életrajzok* 34. kötetként jelent meg (*Fraknoi-bibl.*, 382. sz.). Méltatása: ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 132. – Az identitásképző, -erősítő „egységben látás”, kontinuum történelemszemlélet mindvégig meghatározónak volt számára. Szemléletes bizonyíték erre „A régi magyar hősiesség aranykönyve”, egy elképzelése 1917-ből, az I. világháború harmadik évéből, melyet adatszolgáltatási felhívás formájában a Századok publikált: „A Magyar Történelmi Társulat Fraknoi Vilmos püspök indítványára és nagylelkű adományából a régi magyar hősiességnek tudományos irodalmi emléket kíván állítani egy könyvben, mely a leghitelesebb forrásokból, a királyi adománylevelekből, az azokkal megjutalmazott magyar hősöket s az azokban leírt hőstetteiket a legrégebb időktől a francia világháború befejezéséig (1815) egybefoglalja...” – olvashatjuk a tudommal meg nem valósult javaslatot. Századok 51 (1917) 644.

⁵² Magyar diákokra „...a külföldi főiskolák soha oly hatalmas vonzerőt nem gyakoroltak, mint a XVI. században”; valamint „még nagyobb azoknak száma, kik a külföldön tudományosságuk, irodalmi tevékenységük által kitüntek és a magyar névnek oly tiszteletet, tekintélyt vívtak ki, mellyel a tudományos világban soha sem bírt sem előbb, sem utóbb...” FRANKL, *A hazai és külföldi iskolázás*, 7skk (*Fraknoi bibl.*, 81. sz.) 195 és 201.

⁵³ Uo., VIII. Vélhetően ez a „meglepő világitás”, amit az örök ellenlábás, és Fraknoihoz szemlátomást örökös előítélettel közelítő Gyulai Pál folyóiratának kritikusa említ: „Frankl Vilmos műve... terjedelmes könyv- és levéltári kutatások eredménye. Meglepő világitásba helyezi összes

Publikációinak csupán egy része közvetlenül egyháztörténeti jellegű, és azok jórésze is diplomácia-, politika- vagy művelődéstörténeti tematikájú. Messze nem szabad tehát pusztán egyháztörténészként tekinteni rá.⁵⁴ Fraknói nem átmeneti, útkereső szempontrendszert, hanem új hangot s vele új látásmódot honosít meg a „szakszerűsödő” magyar történetírásban.⁵⁵ A liberális, függetlenségi/nemzeti, nemesi romantikus és a protestáns narratíva mellé új dimenziókat társított. E dimenziókat jószerével nem köti össze más, mint a liberalizmus korának optimista attitűdje a teljes immanens valóság, benne a múlt teljességének megismerhetőségéről. A közvetlen politizálást sem munkáiban, sem az Akadémia falai között nem tartotta megengedhetőnek, még a magyarországi kultúrharc tetőpontján, 1894-ben sem.⁵⁶ Fraknói ideája a nemzeti liberalizmus rendszerében kibontakozó és magának a liberalizmus keretei által biztosított szabad versenyben elismerést szerző, a liberális államtól azonban független, autonóm katolicizmus volt.⁵⁷

műveltségi állapotainkat ama nagy fontosságú korszakban, mely hazánk állami, vallási és szellemi viszonyaira nézve oly nevezetes fordulatot idézett elő.” BSz 6 (1874) 4. köt., 7–8. sz., 385.

⁵⁴ Vö. ERŐS, *Modern historiográfia*, 144. A fenti megállapítás nem jelenti azt, hogy Fraknói szerepe lebecsülendő lenne a professzionális egyháztörténetírás kialakulásában. Vö. FAZEKAS CSABA, *A magyarországi egyháztörténet-írás általános jellemzői (1830–1870)*, Az egyháztörténet-írás története Magyarországon (szerk. Fazekas Csaba–Rada János), Miskolc 2022, 82–92, különösen 83 és 89.

⁵⁵ Várkonyi Ágnes még útkeresésként aposztrofálta Fraknói történeti attitűdjét: „Vagy nézzük a magyar történetírásban később csaknem félévszázadon át kulcspozíciót betöltő Fraknói Vilmos példáját, aki 1860-ban pályadíjnyertes munkájában felismeri, hogy milyen fontos tényezője a fejlődésnek a nagy tömegek iparban, mezőgazdaságban való előrehaladása, műveltségbeli foka, de öt évvel később történeti műveiben már a katolikus egyház szempontjai érvényesülnek. Abban az időben tehát, amikor a «History of Civilisation»-t Magyarországon megismerték, a történet-tudomány területén átmeneti állapotok uralkodtak, eszmék harca folyt, és különböző nézetek versengtek érvényesülésért.” R. VÁRKONYI ÁGNES, *Buckle és a magyar polgári történetírás*, Századok 96 (1963) 610–644, 624–625.

⁵⁶ „...közéletének legjelentékenyebb mozzanatai szoros kapcsolatban állnak ma is, sőt ma még inkább mint bármikor, égetőknek nevezhető egyházi és politikai kérdésekkel, melyeknek tárgyalásától tartózkodnom kell. Tartózkodnom nemcsak azért, mert az Akadémia szabályai parancsolják, hanem azért is, mert nagy érdekek követelik, hogy e helynek – a nemzeti kultúra legmagasabb eszményei megvalósítására hivatott intézetünknek – neutralitása fölött annál féltékenyebb gondossággal őrkdjünk, minél hevesebben folyik körülöle az ellentétes irányok tusája” – figyelmeztetett Haynald bíborosról tartott és az *Akadémiai Értesítő*ben publikált emlékbeszédeben. *Fraknói-bibl.*, 364. sz. (6).

⁵⁷ A katolikus autonómiamozgalomra és megvalósulását végül meghiúsító lényegi problémáira további irodalommal: NÁNDORI BARBARA, *A katolikus autonómia történetéhez. A II. auto-*

E versenyben ő maga meghatározóan a történettudomány, vezető tisztségeivel a tudományszervezés és – egyházi javadalmasként is – összességében a tudományépítés, illetve a művészeti mecenatúra terén szállt síkra. E koncepció másik emblematikus alakja az egyházi hierarchiában nálánál jóval magasabbra jutó Haynald Lajos erdélyi püspök, majd kalocsai érsek és bíboros. Haynald egyúttal neves botanikus, a korabeli Európa legnagyobb magánherbáriumának birtokosa volt. Szépen mutatja kettejük között a párhuzamot, hogy míg Fraknói majd egy évtizedig az Akadémia tíz állandó bizottsága közül a történelmi- nek az elnöke volt, addig Haynald 1874-től haláláig a természettudományi és matematikai állandó bizottságé.⁵⁸

Magyarországon a 19. század második felében nem létezett, részben a befogadó társadalmi közeg miatt, voltaképpen nem is nagyon létezhetett tisztán analízáló történetírás, leszámítva az elemzés nélküli, pusztán adatközléseket. Sem az első (Horváth János, Jászay Pál, Szalay László, Rómer Flóris), sem a második (Ipolyi Arnold, Nagy Iván, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor), sem a harmadik generáció (Thaly Kálmán, Fraknói Vilmos, Pauler Gyula, Zsilinszky Mihály) tagjai nem emelhetők ki ebből a trendből. Közülük azonban a legjobbakat, így Fraknóit is „[Ranke-i] historizmusuk, az oklevelek állandó társaságában szerzett történeti érzékük” megóvta attól, hogy világnézeti alapú történetírásuk tendenciózus legyen, mint ahogy a Comte-féle „természettudományos történelemszemlélet minden túlzásától” is, a pozitívizmus hatása náluk a „tisza empiria elvszerű alkalmazásában, a források hitelének és adatainak éles elméjű s a legapróbb részletekig terjedő analitikus elemzésében nyilvánult meg”.⁵⁹ Miként Fraknói is, legfőlőbb pár természettudományos fogalmat, hasonlatot használtak narratívájukban. Vagy nem tudták, vagy egyszerűen

nómia-kongresszus 9-es albizottságának működése és az erre tett püspöki észrevételek (1898), MS 46 (ú.f. 4) (2010) 2. sz., 201–232 (eredetileg témavezetésemmel 2008-ban készült szakdolgozat). Lásd még NÉMETH VARGA DÓRA, *A katolikus autonómia-mozgalom a kiegyezéstől az első autonómiai kongresszusig tartó időszakban*, Piliscsaba 2008 (PPKE szakdolgozat); illetve ADRIÁNYI GÁBOR, *Documenta Vaticana. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920* (DHHE 18), Budapest 2011.

⁵⁸ Emellett a III. osztály 1868-tól tiszteleti tagjaként (ez a korban a rendes tagnál magasabb szintnek számított) az igazgatótanácsban is találkozunk nevével az AÉ számaiban. Haynald még éppen nincs 35 éves, amikor utódlási jogú koadjutor püspököknek nevezik ki Gyulafehérvárra. Fraknói ennyi idősen nagyváradi kanonok és szekszárdi apát lett. Haynaldra további irodalommal: LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos (1816–1891)*, Az erdélyi egyházmegye és püspökei = Püspöklekikon 1804–1918 II/3 (CST III/II/3), 34–45.

⁵⁹ R. VÁRKONYI, *A pozitívista történelemszemlélet*, II, 18s. és I, 259s.

nem kívánták követni mindenben a Ranke-i módszereket sem, jóllehet a történetiség számukra ugyanúgy totális és meghatározó. Mindnyájan jószerével autodidakták,⁶⁰ s majd csak a negyedik generáció tagjai, Fejérpataky, Áldásy és társaik, majd utódaik kapnak nyugat-európai, illetve hazai képzést a magán-szemináriummi rendszerben kifejlődő történelmi szakképzés keretében.⁶¹

* * *

Egyedi szemlélete mellett Fraknói történetírását hihetetlen munkabíráson alapuló, termékeny professzionalizmus jellemzi. A diplomáciai jelentéseket középpontba állító, az elérhető legszélesebb forrásalapozásra épülő feldolgozásai, új tónust és színvonalat hoztak a hazai historiográfiába. Egyszerre tekinthetjük a modern értelemben vehető középkor-, kora újkor- és újkor-kutatás egyik, munkássága sokoldalúsága, kiterjedtsége okán egyértelműen legfontosabb megteremtőjének. Több évtizedes római kutatásai, intézete, amit Szilágy Sándor magyar „*École de Rome*”-ként ünnepelt,⁶² vatikáni sorozatai európai távlatba helyezték és helyezik mindmáig életművét. Személye, szerepe régen és most is eleven a nemzetközi római kutatások historiográfiájában.⁶³ A korabeli akadémiai rangsorolásban a rendes tag felett álló, tiszteleti tagságra szóló ajánlás nem véletlenül helyezi a hangsúlyt életművében a vatikáni kutatásokra:

„Történetírói széleskörű munkásságát, mellyel termékenységre és eredményekre nézve alig versenyezhet valaki, új adatok ezernyi gazdagsága, merőben ismeretlen történelmi lelőhelyek felfedezése és kiaknázása s a feldolgozásban formai szépségre való törekvés jellemzik. Neki köszönhetjük, hogy a külföldi, kivált olaszországi levéltáraknak hazánk történetére nézve oly gazdag anyagát megismertük. Érdemei között a legnagyobbak egyike, hogy mikor XIII. Leó pápa 1880-ban a Vatikán titkos levéltárát a történelmi kutatás számára megnyitotta, az elsőek egyike volt, ki módot keresett és talált arra, hogy abból a nagy

⁶⁰ Az autodidaktizmusra rendszerező áttekintéssel ROMSICS, *Clio bővületében*, 108–111. Sok szempontból ma is többnyire autodidakták vagyunk.

⁶¹ Uo., 112–115; a *Privatseminar* intézményét különösen Ranke kapcsán meghatározónak tartja SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 80.

⁶² Idézi CSORBA, *A Római Magyar Történelmi Intézet megalapítása*, 10.

⁶³ Lásd mindenekelőtt Sergio Pagano értékelését Fraknóiokról: CVH I/1, V–VI (magyar fordításban és *facsimilében*) és CVH I/1exc., V–VI (olaszul); továbbá például LEO SANTIFALLER (Hg.), *Theodor von Sickel: Römische Erinnerungen. Nebst ergänzenden Briefen und Aktenstücken* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 3), Wien 1947; UŐ, *Briefe von Wilhelm Fraknói*, 191–351; PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese*, 143–166. Vö. még *L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche*, a cura di PAOLO VIAN, Roma 1983; *Speculum mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche*, a cura di PAOLO VIAN, Roma 1992.

nemzetközi versenyből, mely akkor a világ történetírói közt megindult és őket Rómába vonzotta, hazánk is becsületesen kivége a maga részét...” – olvasható az MTA történezművészeti elnököknek és két akadémikus társának értékelése.⁶⁴

Az 1881–1905 közötti római évtizedek: alkalmi, majd folyamatos jelenléte, kutatásai, sorozatai és szintézise, a virtuális, majd elegáns villában székhelyet kapó történelmi intézete az, ami a hozzá hasonló kvalitású kolléga, Szilágyi Sándor, valamint a tudományos jelleg megalapozásánál szinte Fraknóihoz fogható szerepet játszó Pauler Gyula fölött jelölik ki helyét a történettudomány Parnasszusán.⁶⁵ De ugyanez mondható el a másik két legkiválóbb tudós pap, pap-tudós pályatárs, barát és mester, a korban felette lévő generációkhoz tartozó Rómer Flóris és Ipolyi Arnold kapcsán. Fraknói a számára mindenben példakép⁶⁶ Ipolyi fölött áll az európai perspektívának köszönhetően.

Mindazonáltal Ipolyinak és Fraknóinak az idők során interaktívan alakított képe az egyház és történettudomány szerepéről egybehangzóan markáns, s ez a kép éppen a vatikáni kutatások erőterében jelenik meg a legtitiztábban. A nem véletlenül a *Monumenta Vaticana* I/1-es kötetében Ipolyi által jegyzett gondolatokat akár Fraknói is írhatta volna (vagy talán részben írta is?). A középkori magyar történelem egyik legfontosabb, a Vatikánban meg-

⁶⁴ Berzeviczy Albert, Csánki Dezső és Fejérfataky László ajánlása emellett a korábbi akadémiai tisztségeket említette. Ugyanők ugyanakkor Thalyt is ajánlották, a Thököly- és Rákóczi-kori alapkutatási érdemek mellett nála azt emelték ki, hogy „nem csupán mint tudós írja, alaposan és szépen e történelmi műveit, hanem mint ember, mint hazafi és költő át is éli, lelkében örökké megelevenedve látja, sőt közpályáján a nemzetnek mai, itt-ott sajnos, már kozmopolitizmusra hajló életébe és gondolatvilágába is átültetni igyekezik e kor nemzeti eszményeit s kiváló alakjainak, hőseinek cultusát.” *Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1907-ben (Kézirat gyanánt)*, Budapest 1907, 11–12.

⁶⁵ Szilágyi „munkáját méltán Szalayé és Horváth Mihályé mellé” helyezhetőnek ítélte Fraknói. Vö. *Fraknói-bibl.*, 412. sz., 14–16. Pauler úttörő szerepére R. VÁRKONYI, *A pozitívista történelem-személet*, 515 (ad indicem) és Ráczy György tanulmánya e kötetben (II/3). Pauler munkásságának mennyiségi dimenziói erősen korlátozottak, és forráskezelésével mindazonáltal adódnak problémák, nem is kicsik, a Wesselényi-összeesküvés számos mozzanatát egyszerűen összekeverte kronológiájában, és ennek következtében összefüggéseiben. A historiográfiájában évszázados, alapvető szerepet betöltő monográfiájában több tekintetben tényleg történelmet konstruált és nem rekonstruált. Vö. TUSOR PÉTER, *Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez*, Századok 155 (2021) 6. sz., 1233–1277.

⁶⁶ „Papi eszményképét, melyet annyi nagy pap életének tanulmányozása nyomán alkotott meg magának s melyet élő pályatársai között leginkább Ipolyiban látott megtestesülve, a vallásosság és papi buzgalom, főpapi bőkezűség mellett főképp az irodalmi munkásság vagy államférfiúi érdemek jelességeinek egyesülésében vélte megtalálni.” BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 28.

őrzött forrásegyüttesét megelőző narratíva nemcsak magabiztosan pozícionálja az egyházi tudományosságot a 19. század liberális milliójében, hanem már szemlátomást triumfálva áll az akadémiai tudományosság elé, sőt annak élére: „Egyházunkat illeti a dicsőség, hogy a felvilágosodás és az ismeretek, a műveltség és a tudomány magvait első[ként] hintette szét az országban, és főpásztorainak a közügy szolgálatában fő részük volt...” – adja meg Ipolyi az alaphangot.⁶⁷ A felvilágosodás fogalmának elbirtoklása után a pozitívista tudománykép alapjait is a klérusnak követeli: „hazánkban is az egyháziak, nevezetesen kiváló főpásztoraink és szerzeteseink által lőn az oklevél-nyomozás megkezdve” – majd kezd hosszas felsorolásba Pázmánytól és elődjétől Kollonich Lipóton át a 18. századi jezsuita történetírókig, illetve Fejér Györgyig, sőt Knauz Nándorig bezárólag.⁶⁸

Knauz nem véletlenül szerepel az általa jegyzett *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* adatoltságában, apparátusában már a századfordulós kívánalmaknak is megfelelt, a korabeli hazai forráskiadványok színvonalát pedig messze meghaladta, esztétikus kiállításáról nem beszélve.⁶⁹ A katolikus „kultúrfőlény” víziójára az ultramontán érvelés teszi fel a koronát. Eszerint „amint nemzetünk az egyháztól Rómából vette hitét és tanítását, polgárosodását és műveltségét, úgy magának a magyar állam- és királyságnak megalakulásában a Szentszéknek éppen úgy fő része volt, valamint országunk önállás és függetlenségének a nyugati és keleti görög és római birodalmak közt fenntartásában...” – hangoztatja a *Monumenta Vaticana Hungariae* előszava, majd Fraknoi publicisztikájával összhangban közvetlen politikai célt fogalmaz meg: nemcsak helyreállítani, illetve az élre állítani kívánja az egyház megbecsültségét, hanem általa utat akar mutatni a zavaros, változó világban.⁷⁰

Ipolyi leginkább mecénatúrájában, gyűjteményalapításában és ezektől el nem választhatóan egyházi karrierjében körözte le fiatalabb kollégáját és barátját.⁷¹ Fraknoit hazai és még inkább kúriai ellenlábasai már elütötték a megyéspüspökségtől,⁷² ő maga pedig a magas tudományos pozíciók sora után a tudományt és Rómát, a kettőt együtt választotta. Így tette kerekké életmű-

⁶⁷ MVH I/6, x.

⁶⁸ Uo., x–xi.

⁶⁹ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–II*, ed. FERDINANDUS KNAUZ, Strigonii 1874–1882 (a III. kötet Dedek Crescens Lajos kiadásában jelent meg 1924-ben).

⁷⁰ XIV és xv–xvi.

⁷¹ Ipolyi pályájára: *Püspöklexikon 1804–1918 II/2* (CST III/II/2), 40–46. Rómerre lásd alább, 104. j.

⁷² Lásd erre e kötetben I/6.

vét, mely a második nagy sorozat, a MREV, a saját székhellyel rendelkező történeti intézet és a nagy szintézis-monográfiák (*Kegyúri jog; Magyarország és a római Szentszék*)⁷³ nélkül a római s következőképpen nemzetközi viszonylatban torzó maradt volna. Szekfű Gyula által oly szépen méltatott döntése egyszerre volt realista és idealista.⁷⁴ Fraknói 1879. évi emlékbeszédében Jászay Pál, Teleki József, de még Szalay László elé is azért helyezi Horváth Mihályt, mert neki úgymond már kerek egész az életműve.⁷⁵ De még inkább áll ez az ő emberöltőnyi időszakon áthúzódó *oeuvre*-jére. Ez az életmű az említettekénél és kortársai többségénél annyiban maradandóbb, hogy írásai még mindig újabb és újabb narratívák kiindulópontjaként vagy alkotóelemeiként szolgálnak akár a középkor, akár a kora újkor, sőt részben még az újkorkutatás terén is.⁷⁶ Az új részdiszciplínák, kutatási irányok, tudományszervezése, kiváltképpen római tudományos öröksége: egyszerűen tudományépítő tevékenysége mellett⁷⁷ ez történeti helyiértékének másik maradandó fundamentuma.

4. A „MAGYAR RANKE”

Fraknói időben még közel áll a romantika korához, melynek szemlélete: a nemzeti múltat a jelen számára útmutatóként értékelni, élete végéig meghatározó maradt számára. Ugyanígy hatott rá a liberalizmus történelemfelfogása is, jelesül a nemzeti ideálok középpontba helyezése, igaz, ez nála már nem kri-

⁷³ *A magyar királyi kegyúri jog* (Fraknói-bibl., 365. sz.); *Magyarország egyházi és politikai összekötetési a római Szentszékekkel I–III* (Fraknói-bibl., 393. 403. 417. sz.).

⁷⁴ Lásd SZEKFI, *A százszentendős Fraknói*, 1267–1274. Az idézett alapművek: Fraknói-bibl., 365. 370. 381. 385. 393. 403. 417; CVH I/20, 34. A szentszéki–magyar kapcsolatokat összegző monográfiásorozata első kötetének előszavában (v–xi) vatikáni és egyéb kutatásainak, valamint szemléletének summázatát is adja Fraknói 1900-ból. Fraknói-bibl., 393. sz.

⁷⁵ FRAKNÓI, *Horváth Mihály emlékezete* (Fraknói-bibl., 199. sz.), 38–39.

⁷⁶ Legyen elég itt csupán Szovák Kornél, Rác György és Fazekas István e kötetbeli tanulmányira utalni, II/2–4. – A historiográfiában Fraknói munkássága olykor elavult előzményként jelenik meg, nem pedig mint úttörő, hasznos alapvetés. Teljesen ahistorikus, még ha közvetetten is, számonkérni 1911-ben már releváns szempontok meglétét 1884-ben végzett alapkutatáson, kiváltképpen azon tudományos metamorfózis ismeretében, melyen a történetírás ezekben az évtizedekben átesett. Lásd például SEBŐK FERENC, *Új törekvések a Jagelló-kori rendiség kutatásában a XX. század elején*, Acta Historica 96 (1992) 47–53, különösen 47 és 52.

⁷⁷ Vö. e kötetben elsősorban az I/5. II/2–4. 7. 9. és III/1. tanulmányokat; s fentebb, 96. j.

tika nélküli formában jelentkezik.⁷⁸ Feltáró módszerében pozitivista történész és a Ranke-i historizmus követője. Értelmezési kereteiben és narratívájában azonban már messze túllép a pusztá adatközpontúságon és az események szintetizáló elbeszélésén. Nem mintha az általa feltárt adattömeg önmagában ne lenne jelentős, hiszen leginkább az új adatok nyomán lehetett – és lehet ma is – új kérdéseket feltenni és megválaszolni.⁷⁹ Szövegein még gyakran érződik, hogy legtöbb témájában először vág neki a „magyar történelem felderítésének”, egyenetlenségek, művei többségében hiatusok elő-elő fordulnak. Rá hatványozottan igaz, miszerint „önmagának kellett az egész korszakot”, sőt korszakokat „rekonstruálni”.⁸⁰ Munkája során természetszerűleg nem mentes a tévedésektől, de a későbbi kutatások számára még ezek is útmutatásul szolgáltak és inspirációt jelentettek.⁸¹

Helyét, szerepét a 20. század eleji magyar történettudományban Mályusz Elemér recenziója mutatja meg számunkra, melyet az 1922. évi *Századokba* írt az előző évben megjelent, újraírt Martinovics-éltraíró:

„Két emberöltője immár, hogy történetíróink doyenje példátlan munkabírással és szorgalommal fáradozik irodalmunk gazdagításán. Két embernek is becsületére válnék az a könyvtár, amelyet művei kitesznek, s ő fiatalokat megszegyenítő frissességgel, nem lankadó energiával dolgozik egyre tovább a magyar múlt rekonstruálásán. De még ebben a sikerekben gazdag írói múltban is szokatlan jelenség, hogy azt az eseményt, a melyről 1880-ban már nagy monográfiát írt, most négy évtized múltán még egyszer feldolgozhat-

⁷⁸ Vö. R. VÁRKONYI ÁGNES, *Historiográfiai törekvések Magyarországon a XIX. században*, *Századok* 103 (1968) 939–989, 978; Uő, *Változatok a liberalizmusra*, 34–36. Lásd az 55. j.-ben mondotakat is.

⁷⁹ Ez a történelmi *evergreen* alapigazság – a marxizmussal és az episztemológiai szkepticizmussal ellentétben – még szellemtörténet triumfálása alatt sem ment feledésbe. Vö. HÓMAN BÁLINT, *A történelem útja*, *A magyar történetírás új útjai* (szerk. uő), Budapest 1931, 47–48.

⁸⁰ Vö. FRAKNÓI, *Horváth Mihály emlékezete (Fraknói-bibl., 199. sz.)*, 31.

⁸¹ Gondolok itt például Kubinyi András korrekcióira a Hunyadi- és Jagelló-kor kapcsán. Hadd említsek egy saját tapasztalatot is. Fraknói már 1867-es római útja során felfigyelt arra a különleges helyzetre, ami II. Mátyás trónutódlását övezte az 1610-es években (vö. e kötetben, I/2, 88. j.), benne Pázmány különleges szerepére az 1618. évi királyválasztásban. Mindazonáltal érseki kinevezését magát nem hozta kapcsolatba a kérdéskörrel. Erre monográfiája vatikáni és bécsi forrásokkal érdemben kibővített és átdolgozott vonatkozó fejezte 1875-ös utópublikálásakor sem került sor. Sőt, itt és később is úgy gondolta, hogy Horváth Mihály mellett Pázmány volt az egyetlen, aki „irodalmi érdemei” miatt lett főpap Magyarországon. Vö. *Fraknói-bibl.*, 133. (3–4) és 199. sz. (25). – Az érseki kinevezés összetett problémakörének monografikus feltárása és megoldása jelen sorok szerzőjére maradt. Lásd CVH I/13.

ta. A szerencse különös kedvezésének tulajdonítja a szerző, hogy a lehetőség megadatott neki, s nagy elégtétele, hogy akkor, fiatalon, korról és emberekről alkotott ítéletét nem kellett megváltoztatnia...”

– írja Mályusz, aki e soraival tudományosan a Horváth Mihály-i magaslatnál is magasabbra helyezte a történész Fraknóit 1922-ben. Majd röögvest alapos kritikában részesítette a Martinovicsról írt újabb művet részben szellem- és társadalomtörténeti, részben pedig archivisztikai alapon, mondván, hogy, bár rendelkezésére álltak, mégis elmulasztotta feltüntetni a használt iratok pontos levéltári jelzeteit.⁸²

Nemcsak a 19. század végére mindinkább obligátnak számító archivisztikai jelzeteles hiánya nehezíti meg Fraknói munkáinak használatát. Hat évtizedet meghaladó munkáévei során a tudományos követelmények rendszere mellett a magyar nyelv szintén sokat változott. Fő műveit még a 19. század derekának stíljében írta és a korabeli ortográfiájával jelentek meg. Alkotásai Jókai modorában keletkezett tudományos szövegek. Olvasmányosak, még ha saját írói vénáját nem is tartotta sokra.⁸³ Gyakran máig pótolhatatlan, alapvető szakmai értékiük, gondolatiságuk és eszmei keretük ellenére a mai szem számára túloniul romantikus áradásúak sorai.⁸⁴ Sokat segít egykori frissességük helyreállításában, ha – miként e kötetben szerkesztőként módszeresen alkalmazni igyekeztem – mai helyesírással közöljük őket, miként a kiadói gyakorlat Jókai, Arany és mások műveivel teszi. A történeti irodalomban Fraknói még Jókai, Szekfű azonban már Kosztolányi. Tudományos munkásságuk csakis akkor hozható közös nevezőre, ha ennek a stilisztikai különbségnek tudatában vagyunk.

Fraknói tudatában volt e problémának, és 1900 utáni íásaiban szemlátomást modernizálni igyekezett kifejezésmódját. A Római Magyar Akadémián (ma: *Collegium Hungaricum* – Róma)⁸⁵ méltatlan körülmények között, a használatól gyakorlatilag elzártan őrzött római könyvtármaradványában⁸⁶ található a magyar kegyúri jogról írt, 1895-ben megjelent monográfiájának általa nyelvi- leg saját kezűleg átvjavított változata, ami nyilván egy újabb, ám végül meg nem

⁸² Századok, 56 (1922) 569–575 (*Fraknói-bibl.*, 500. sz.).

⁸³ „Én nem tartom magamat kiváló írónak, stilisztának, de el nem tudom képzelni, miképp tudta Kegyed ezt a bevezetést írni... – korholta Veress Endrét 1908-ban. Lásd Kruppa Tamás e kötetbeli tanulmányát, III/7, Dok., 15. sz.

⁸⁴ Ugyanakkor Fraknói szövegei kortársaiénál élvezhetőbbek, hiszen jóval kevésbé hódolt kora „cikornyáinak”. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 27.

⁸⁵ Vö. CVH I/20, 7–9.

⁸⁶ Fraknói könyvtárának sorsára lásd a következő, beszédes című közleményt: TULOK, *Fraknói-könyvtárának viszontagságai*, 68–74.

jelent kiadás számára stilizálta szövegeit. Magyar nyelvi igényességének bizonyítéka és elismerése, hogy 1903-ban a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta.⁸⁷ Fűzzük még hozzá, hogy sem a nagyközönséget, sem a kiadókat nem zavarta szövegei növekedő patinája. 1917-ben azért volt kénytelen nyilatkozatot közzétenni a *Századokban*, mert az „*Egyháznagyok a magyar középkorban*” c. munkáját a kiadó a vele való közelebbi egyeztetés és az életrajzok korábbi megjelenésének feltüntetése nélkül publikálta népszerűsítő formában.⁸⁸

Horváth Mihály, Rómer Flóris és Ipolyi Arnold mindnyájan a 18. századi nagy paptörténészek, Pray György, Katona István örökösének tartották magukat. Kortársaik szintén így tekintettek rájuk.⁸⁹ Több mint hat évtizedes aktív történelmi pályáján Fraknoi egymaga lépett Horváth, Rómer és Ipolyi örökébe. Tőle kezdődően egyenes a tudományos történetírás kialakulásának íve Magyarországon, mely Fejérpataky Lászlón, Marczali Henriken,⁹⁰ Áldásy Antalón, és Károlyi Árpádon át Szekfű Gyuláig vezet – csak a hozzá közel álló legfontosabb szereplőket emelem itt ki. Szintén tőle indul ennek a nagyobb folyamatnak a részeként a tudományos egyháztörténetírás kezdete is, melyet teológus létére kizárólag bölcsészeti alapokon és megközelítésben művelt, és ahol a tudománytörténet megszakítatlan láncolata szintén Szekfűig és a nevével fémjelzett *Regnum Egyháztörténeti Évkönyvig* és köréig (Balanyi György, Meszlényi Antal, Galla Ferenc és mások) húzódik.⁹¹ Általánosabb érvennyel és tudománytörténeti jelentőséggel állítható, felüllicítható tehát mindaz, amit 1943-ban, születése centenáriumán Hermann Egyed a pap-történész társak, a következő generáció kapcsán megfogalmazott.⁹²

Fraknoitól kezdődően legalább annyira más lett a magyar történetírás iránymutató jellege, mint az egyetemes historiográfia a részben még kortárs,

⁸⁷ GALAMBOS, *Fraknoi... 1843–1924*, 617.

⁸⁸ Vö. *Fraknoi-bibl.*, 469. 485. 486. 492. sz. A Cesarinivel, Carvajallal, Tomorival és másokkal foglalkozó munka az 1930-as években második kiadást is megért, és Fraknoi egyik leginkább közkezen forgó műve lett.

⁸⁹ Vö. BERZEVICZY, *Fraknoi... emlékezete*, 27–28.

⁹⁰ Marczali bár megfordult a vatikáni levéltárban, Fejérpatakyval, Áldásyval, Károlyival és másokkal ellentétben érdemleges publikációra, gyűjtésre nem lettem figyelmes vele kapcsolatban, ezért nem szerepeltetem vatikáni kutatási historiográfiámban (CVH I/20). Lonovics fontos római küldetéséről írt annotálatlan tanulmánya meghatározóan a püspök diáriumára épül. Vö. BÁRÁNY ZSÓFIA, *Marczali Henrik és a vatikáni kutatások*, ESz 24 (2023) 2. sz., 129–139.

⁹¹ Lásd CSAPODI CSABA, *A Magyar Katolikus Történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv*, METEM-Regnum 6 (1994) 1–2. sz., 7–18.

⁹² HERMANN, *Fraknoi*, 9.

a Fraknói által „*celeber historicus*”-ként aposztrofált Leopold von Rankével (1795–1886) az európai historiográfia.⁹³ Ennek nyomán használtam rá a „magyar Ranke” metaforáját a Nagyváradon rendezett centenáriumi emlékkonferencia felhívásában.⁹⁴ A történetiség meghatározása és a modern forráskritika alkalmazása eredetileg Barthold Georg Niebuhr (1776–1831) nevéhez fűződik. Ranke „csupán” a tudománytörténeti fordulat emblematisztikus megtestesítője és kiteljesítője.⁹⁵ Fontos kulcsidőszakra eső munkássága színvonala, jellege és kiterjedtsége okán helyezhető magyar viszonylatban hasonlóan emblematisztikus szerepbe Fraknói Vilmos. Szerepe nemcsak a történettudomány, hanem annak akadémiai intézményrendszere és kiadványai korszerűsítésében is meghatározó.⁹⁶ Mi több, az MTA főtitkáráként az egész intézmény és vele a magyar tudományosság 1949-ig meglévő struktúrája és arculata magán hordozza keze nyomát.⁹⁷

Történetírásában Fraknói csak részben követi a „*wie es eigentlich gewesen*”-elvet. A források beszéltetésével nem csupán elmondani kívánja a történelmet. A történetírást professzionális eszközökkel, és ha jobbára közvetetten is – mintegy mögöttes motivációként – inkább egyházpolitikai és -modernizációs célból műveli. Munkáival szemléltetni akarja a jelen számára a múltat, a történelem alapján inspirálni, motiválni, újraértelmezni a katolikus társadalmat és ennek révén magát a „nemzetet” – éppen a nacionalizmus kialakulásának századá-

⁹³ Rankére legújabban: ANDREAS DIETER BOLDT, *The Life and Work of the German Historian Leopold von Ranke (1795–1886). An Assessment of His Achievements*, Lewiston 2014.

⁹⁴ Vö. <https://institutumfraknoi.hu/node/1002> (2024. 05. 02.).

⁹⁵ SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 72 és 78–81.

⁹⁶ Jelen tanulmánykötet egészének – a kötetvégi „*Életút*”-ban összefoglalt – eredményei, megállapításai mellett érdemes külön is tekintettel lenni a Történelmi (későbbi nevén Történettudományi) Bizottság tagjaként (1871–1924), Toldy Ferenc elhunytá után előadójaként (1875–1880), Ipolyi Arnold halálát követően elnökeként (1886–1895) végzett összetett munkájára, benne az előadói hivatalba lépésekor kifejtett átfogó, történettudományt és akadémiai intézményrendszerét gyökeresen újragondoló elképzeléseire, *Történelmi Társulat* átalakítására évnegyedes, az érdeklődő nagyközönség igényeit is kiszolgáló folyóirattá, szerepére Szilágyi Sándor oldalán a *Magyar Történeti Életrajzok* elindításában, továbbá különféle műbírálataira: PORÁCS RÓZA [FRÁTER JÁNOS-NÉ], *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949)* (Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 52), Budapest 1966, 8. 10. 12. 20–26. 29. 45. 53–58. Elnöki működésének fontos határköve a Bizottság 1855–1889 közötti kiadványainak összeállítása (*Fraknói-bibl.*, 339. sz.). Fraknói korszakonként ismerteti az egesz műveket. PORÁCS, i.m., 20.

⁹⁷ A megállapítás teljes igazolása további kutatást kíván. Bizonyos szegmenseire lásd e kötetben I/5 és II/9, illetve az előző jegyzetet.

ban.⁹⁸ Törekvése szervesen párosul a nemzetpolitikai dimenziókkal. Magyarság és katolicizmus számára elválaszthatatlan. Bár Erdély-képe tagadhatatlanul egyoldalú, egyáltalán nem elutasító a protestánsokkal szemben, sem a múltban, sem saját jelenében. Mindenekelőtt az *Országgyűlési Emlékek*ben mutatott termékeny kooperációja, barátsága a református Szilágyi Sándorral, valamint oktatástörténeti munkái⁹⁹ mutatják ezt.

Holisztikus nézetét legszemléletesebben Szilágyi felett mondott emlékszedének zárómondatában fejezte ki:

„...[az] eszményekért való lelkesedés és meggyőződéshez való ragaszkodás abban a nemes formában jelentkezett nála, mely a mások eszményeinek és meggyőződéseinek tiszteletével jár. Szilárd hite volt, hogy a tudomány terén az egymástól eltérő, sőt egymással ellentétben álló irányok, s képviselőik a jóhiszeműség és komolyság kellékeit nem nélkülözik, egymás mellett és egymást kölcsönösen támogatva végezhetik az igazság keresésének munkáját, mely így fokozott erővel fejtheti ki a szellemekre emelő hatását. Ezért, amikor most Szilágyi Sándor emlékétől búcsút veszek, úgy hiszem, hozzá méltó módon teszem ezt annak az óhajtásnak kifejezésével, hogy Akadémiánk körében állandóan uralkodjék az a szellem, mely a tudomány birodalmát egy új Treuga Dei színhelyévé avathatja, hol azok is, kik más téren mint küzdő felek állanak egymással szemközt, egyesült erővel működhetnek a nemzeti kultúra emelésére, terjesztésére és nemesítésére” – mondta, írta 1903-ban.¹⁰⁰

Fraknói a történeti igazságkeresésről pályakezdekésekor leírt gondolatait fogalmazza meg újra és újra, az imént idézett sorai Szilágyi Sándorra vetítve tették ezt. A kulcsmondat, miszerint az „egymással ellentétben álló irányok,

⁹⁸ Mindez egyfelől rímel arra a historiográfiai tézisre, miszerint a „történetírás 19. századi intézményesülése a nemzeti ideológia szolgálatában ment végbe” (SZIJÁRTÓ, *A történelem diskurzusa*, 102), másfelől pedig előre mutat 20. századi, társadalomformáló politikai katolicizmus irányába. Utóbbira GERGELY JENŐ, *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*, Budapest 1977.

⁹⁹ Oktatástörténeti munkáiban rendre elismeréssel szól a protestáns iskolaügyről: „A protestantizmus megalapítói, magok is jeles tanárok, nagy gondot fordítottak az iskolákra...” – [A protestáns peregrinusok] „magokkal hozták a tanügy körüli meleg érdeklődést is, melyet híveikben és különösen főrangú követőikben fölébreszteni és ápolni tudtak.” – „A protestantizmus is megtartotta azon katolikus álláspontot, mely szerint az iskola a templom előcsarnokának tekintendő és hivatva van a gyermekeket korán buzgó vallásosságban és jó erkölcsökben nevelni” stb. FRAKNÓI, *A hazai és külföldi iskolázás (Fraknói bibl., 81. sz.)*, 75kk. Akadémiai pályadíjjal jutalmazott munkájában még árulkodóbb megközelítésére e mondata: „Sajnos, csak a katolikus és protestáns iskolákról szólhatok. A többi hitfelekezetek iskolai állapotainak megvilágítására egyáltalán nem rendelkeztem adatokkal” – írta műve előszavában. Uo., IV. Nyilvánvalóan az ortodoxiára és a zsidóságra utal.

¹⁰⁰ *Fraknói-bibl.*, 412. sz., 38–39. Vö. VÖRÖS ANTAL, *A liberalizmus és a konzervativizmus küzdelmei*, A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975, 148–155, 154.

s képviselőik a jóhiszeműség és komolyság kellékeit nem nélkülözik, egymás mellett és egymást kölcsönösen támogatva végezhetik az igazság keresésének munkáját”, részben az Akadémia berkein belül meghatározó pozíciókkal bíró protestáns gyökerű és szemléletű tudósokra vonatkozott. Személy szerint leginkább arra a Gyulai Pálra, aki korábban a leghevesebb támadást intézte Fraknói és az általa képviselt szemlélet ellen.¹⁰¹ Pedig Fraknói katolikus szemlélete szubsztilis, és messze nem a protestantizmussal szemben határozza meg magát, sem a történelemben, sem pedig a jelenben. Kiváltképpen nem teszi ezt publicisztikájában, ahol például a protestáns autonómiát, önszerveződést példaeértékűként, a belső reformtörekvéseket érdeklődő szimpátiával mutatja be.¹⁰² Ha összevetjük Fraknói szövegeit például a kora újkori magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásait monográfiásorozatban – és előtanulmányok sorában – az 1880-as évek folyamán feldolgozó Zsilinszky Mihály narratívájával, a különbség magáért beszél. Már-már elképesztő a két évtizeddel korábban még a pozitivista természettudományos történelemszemlélettel behatóbban foglalkozó, William Leckyt magyarító evangélikus (és egyben szabadkőműves) Zsilinszky antikatólikus hangneme.¹⁰³

¹⁰¹ Konfeszionális intranzigenciával vádolta meg Ipolyival egyetemben Fraknóit, s különösen annak Erdély-képét kritizálta. GYULAI PÁL, *Ipolyi Arnold emlékezete Fraknói Vilmostól, Budapest 1888*, BSz 56 (1888) 155–160. Újraközlése 1909. évi halála után: Uő, *Bírálatok 1860–1903*, Budapest 1911, 324–332. Fraknói másik, felekezeti indíttatású fő kritikusa 1890. évi haláláig a Gyulaihoz hasonlóan ugyancsak kolozsvári származású Szabó Károly volt, akit ma leginkább az RMK miatt ismerünk. R. VÁRKONYI, *Thaly*, 157 (és 352, 80. j.). „A Thaly körül kavargó történešvitáknak – elég ha a fiatal kori, Fraknóival vagy később Kanuz Nándorral folytatott polémijára gondolunk – mindig volt antikatólikus élük”. Uo., 254.

¹⁰² „...a [protestáns] «egyházi reformegylet» megalakítása oly tény, melynek fontosságát elvitatni nem lehet, s melynek, ha életrevalónak bizonyul, hatása is nagy horderejű leend. Kötelességünknek fogjuk ismerni ezen reformegylet megalakulásának és tevékenységének további mozzanatait figyelemmel kísérni és megismertetni, azon higgadt tárgyilagossággal, melyet midőn más vallásfelekezetekről szólunk, szem előtt tartani szoktunk, óhajtvá, hogy hasonló eljárással találkozzunk más vallásfelekezetek közlönyei, névszerint a „Protestans egyházi és iskolai lapok” részéről, melyek a katolikus egyház fejről, főpapjairól és intézményeiről rendszeren a gyűlölet és szenvedély hangján szólnak – mintha nem is a XIX-ik, hanem a XVI-ik századnak volnának szülöttei.” FRANKL, *Reform mozgalom (Fraknói-bibl.*, 48. sz.), 865–871. Lásd még uo., 47. és 49. sz.

¹⁰³ ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve I–IV*, Szarvas 1881–1897; R. VÁRKONYI, *A pozitívista történešszemlélet*, 205 és 207. Egyszerre szemlélteti a kor bonyolult viszonyait és Fraknói személyiségét, hogy az 1880-as években ő ajánlotta akadémiai levelező tagságra Zsilinszkyt. Lásd R. Várkonyi Agnesnek e kötet elején újraközölt szép esszéjét.

De legalább ennyire irányult az akadémiai *Treuga Dei*-felhívás a protestáns „szakférfiakkal” számtalan felületen közös halmazt képező függetlenségi és liberális világnézetű pályatársakra. Ők ugyanúgy világnézeti alapozottságú történetírást folytattak, mint Fraknói, és az általa a hazai tudományosság csúcsain művelt katolikus szemlélet indirekt jellege ellenére is óhatatlanul és rendszeresen fel-felborzolta a kedélyeket. Bocskai, Bethlen, Martinovics (és mások) deheroizálónak tartott bemutatása, a Habsburgok szerepének megítélése tulajdonképpen ultramontán értelmezési keretben rendre zajos konfliktusokat eredményezett. Azt a Fraknóit vádolták hazafiatlansággal, akinek indulásánál az 1848–1849-es szerepükért hosszú száműzetést, mi több, halálos ítéletet kapó főpapok, Lonovics József és Horváth Mihály segédkeztek, és akinek egyik legközelebbi barátja a hazáért börtönviselt Rómer Flóris volt...¹⁰⁴ Jászi Oszkár és Czöbel Ernő az 1910-es években jószerével osztályharcos megközelítésből támadta az akkor már fél évszázada alkotó Fraknóit.¹⁰⁵ De még a szintén barát és tisztelő Berzeviczy Albert is arról elmélkedett 1927-es akadémiai emlékbeszédében, hogy műveiben Fraknói rendre közönyös volt a protestánsok érdemei iránt, és elfogult Róma politikájának irányában.¹⁰⁶

Berzeviczyt követően négy évvel később, 1931-ben Hóman Bálint „konzervatív katolikus” történetíróként aposztrofálta Fraknóit, mely jelző még a 21. században is hozzátapad a historiográfiában.¹⁰⁷ Fraknói és szemlélete azonban 19. századi értelemben messze nem volt konzervatív, pláne nem a szó 1848 előtti jelentésében. Még akkor sem, ha a Dessewffy Aurél- és Emil-féle fontolva haladó újkonzervatívok, Széchenyi, s az őket kedvezően értékelő Szekfű Gyula között húzódó ívbe csupán felületesen szemlélve illesztjük be Fraknóit. A legkiválóbb pap-történész pályatársai többségével: a nálánál idősebb Pór Antallal, Bunyitay Vincével, illetve fiatalabb Békefi Remiggel, Erdélyi Lászlóval és valamennyire talán még a szakmai színvonalon hozzá legközelebb álló

¹⁰⁴ZAKAR, *Lonovics*, i.m.; UÓ, *Horváth*, i.m. Rómerre legutóbb: CSÉCS TERÉZ (szerk.), *Rómer sokan, Floriánt csak kevesen ismerik*. Rómer Flóris és Ebenböch Ferenc levelezése (1845–1888), Győr 2019.

¹⁰⁵R. VÁRKONYI, *A pozitívista történetpszemlélet*, 230–233.

¹⁰⁶Vö. BERZEVICZY, 29–30. „Szinte képtelen valami vitás kérdésben igazat nem adni a pápának, még ott is, ahol a tőle annyira csodált Mátyás királlyal álltak szemben...” fogalmaz sarkosan az egyébként katolikus Berzeviczy.

¹⁰⁷HÓMAN, *A történelem útja*, 32 (tágabb, leíró, érdemi rangsorolást mellőző, ugyanakkor elemzése Horváth Mihálytól Szekfű Gyuláig: 30–37); RÖTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1026. 1058. 1068. 1076; MÁRKÓ, *Fraknói*, 366; ROMSICS, *Clío bűvöletében*, 579.

Karácsonyi Jánossal ugyanakkor nagyobbreszt megtehetjük ezt.¹⁰⁸ Amennyire most látszik, az ő egyházképük, elképzelésük az állam és egyház korabeli viszonyáról hagyományosnak mondható, vagyis a korabeli püspöki kar többségéhez állt közel.¹⁰⁹

Hómantól R. Várkonyi Ágnesen át Romsics Ignác meghatározó monográfiajáig bezárólag a historiográfia alapvető hiányossága, hogy a „katolikus” jelzõt monolitikn tekintik, és nem fordít figyelmet differenciáltságára, mit több, a századfordulóra már akut megosztottságára.¹¹⁰ Nemcsak arról van szó, amit Hermann Egyed egyébként nagyon helyesen állít, vagyis hogy a „mesterként tisztelt Ipolyival együtt Fraknói volt az, aki kérlelhetetlen igazságérzetével és bátorságával a szinte egységes liberális–protestáns történet szemlélettel szemben újra becsületet szerzett a katolikus magyar múlt értékeinek”.¹¹¹ Fraknói már egyenesen annak a katolikus „újhullámnak” a korai képviselője a tudományban, aminek hitéleti és társadalmi téren Prohászka Ottokár, vagy éppen Giesswein Sándor és a majd nyomukban érkező Kerkai Jenő és sokan mások. Nála már jóval többről van szó, mint pusztán a romantika korából táplálkozó, a katolicizmust „szépsége” miatt középpontba helyező chateaubriand-i felfogásról, bár hivatása kezdeteinél e felfogás hozzá eljutott áttétei nyilvánvalóan szerepet játszhattak. Egyik kedvenc szerzője a „vallás a szabadság

¹⁰⁸ Az értékelés, miszerint a konzervatív jelző azt jelenti, hogy arisztokratabarát, aulikus, már-már Metternichére hajazó szemlélet jellemezte Fraknóit, tekintve a jelző 19. századi valódi jelentéstartalmát, árnyalatlan és téves. RÖTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 5–11 (*Katolikus történetírók a kiegyezés korában*), 9. Vö. ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 130–132 is. Karácsonyira lásd CSÁNKI DEZSŐ, *Karácsonyi János, Századok* 63 (1929) 1–3.

¹⁰⁹ Egyház és állam viszonyának alakulására, a püspöki karra és szerepére a kiegyezés után alapvető: SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918* (DHHE 2), München 1974.

¹¹⁰ Lásd az imént, 107. j.; valamint R. Várkonyi Ágnes historiográfiai monográfiáit az 1960 és -70-es évekből.

¹¹¹ HERMANN, *A katolikus egyház története*, 486. Hermann még részletesebben szól a kérdésről 1943-as centenáriumi megemlékezésében, amit érdemes közelebbről szemügyre venni. Eszerint bár Fraknói módszere jelentősen eltér az 1930–1940-es évek hazai történettudományától, található olyan pont, amiben a fiatalabb történetgenerációk is az ő tanítványai és folytatói. Ipolyi és Fraknói a 18. századi jezsuita történészek hagyományát vette át a magyar katolikus múlt értékeinek kiemelésével. Ez a dualizmus korában azt jelentette, hogy a harcot is vállalva szembeálltak a már-már egyöntetű, katolikusellenes tudományos közmegegyezéssel. Fraknóinak sikerült legyőznie az előítéleteket, mert a tudomány világának túlnyomó többsége elismerte, hogy katolikus megegyezése ellenére nem apologétaként vagy polemizálóként, hanem az objektív igazság keresőjeként ítélte meg a történeti eseményeket és szereplőket, az embereket. HERMANN, *Fraknói*, 9.

anya” gondolatot középpontba állító Charles de Montalembert, és általában is kedvtelve idéz francia forrásokból, lapokból.¹¹² A benyomások, melyeket az 1864-ben személyesen felekeresett mecheleni katolikus kongresszuson szerzett, meghatározónak bizonyultak.¹¹³ Nem véletlenül időzött szívesen annak a XIII. Leónak a Rómájában, és fordul meg gyakran vatikáni udvarában, akit történelemszeretét megelőzve szociális enciklikája, a *Rerum Novarum* kapcsán tart leginkább számon az emlékezet. De nem véletlen szoros barátsága, gyakori beszélgetései Prohászkaival sem, noha számos kérdésben nem értettek egyet. A lényegben azonban igen. Amikor Prohászka 1886-ban a *Magyar Sion* szerkesztője lett, gyakorlatilag ugyanazt a programot hirdette meg, mint 16 évvel korábban Fraknói.¹¹⁴ Még halálos ágyán is látni kívánta Székesfehérvár püspökét.¹¹⁵

Fraknói nem konzervatív, hanem progresszív katolikus tudós és pap. Progresszív a szó eredeti, „értékes újat teremtő”, innovatív értelmében. Szemléletében 1871. évi Pestre költözése és akadémiai pályafutása megkezdése után mind szembetűnőbben megjelenik a patriotizmus.

5. FRAKNÓI VISZONYA EGYHÁZÁHOZ ÉS POLITIKAI „SZEREPVÁLLALÁSA”

Fraknói Vilmos a kiegyezés korának történetírói sorában „professzionális, európai horizontú, progresszív katolikus pap-történészként”¹¹⁶ határozható

¹¹² Vö. például MS I (1870) 10–14 (*Fraknói-bibl.*, 44. sz.). A 19. századi francia katolicizmusra: ROGER PRICE, *Religious Renewal in France, 1789–1870: The Roman Catholic Church between Catastrophe and Triumph*, London–New York 2017.

¹¹³ Részvételét említi például BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 25. A város francia neve után „Malines-kongresszusok”-nak hívott rendezvények meghatározó állomásai az európai keresztényszocializmus és kereszténydemokrácia / politikai katolicizmus kialakulásának. Különösen az első három (1863. 1864. 1868) alkalom bizonyult jelentősnek.

¹¹⁴ A cél Prohászkanál is az „időszertű kereszténység föllevenítése”, s mivel „az egyháznak érdekei vannak az emberi élet egész vonalán; a tudományban, a művészetben, a művelődésben”, mindeme témájú írásoknak ő is teret kívánt adni. Vö. HEGEDŰS ANDRÁS, *A Magyar Sion című folyóirat története*, MS 43 (2007) I. sz., 22–29, 25–26. Fraknói elképzeléseire fentebb, 31–33. j.

¹¹⁵ Vö. *Fraknói-dokumentáció*, 6–7–8. sz. A Fraknói–Prohászka barátságot, közeli kapcsolatot – eltérő nézeteiket is elemezve – érdemes lesz majd beépíteni a Prohászka-ról folyó diskurzusba, illetve polémiába.

¹¹⁶ Míg én úgy látom, hogy a történetíró Fraknói módszertani és szemléletbeli egyedisége meghatározón modern katolicizmusán, illetve teológiai pallérozottságán alapul, Berzeviczy elegáns

meg. Mint ilyen, sokáig küzd a nemzetietlenség vádjával, 1924-ben nem véletlenül emlékezik meg rövid *curriculum*ában, hogy Horváth Mihályéknak gondjuk volt rá, hogy „óvják munkássága hazafias és nemzeti irányát”.¹¹⁷ 1923-as életinterjújában is szükségesnek látta felidézni, miszerint „Horváth azon a véleményen volt, hogy ki kell ragadni magamat az exkluzív egyházi körből, Budapestre kell jönnöm, ahol a szabadelvű körökkel is érintkezésbe léphetek és látóköröm kiszélesedik.”¹¹⁸

Más oldalról szintén haláláig hadakozik a bornírt katolikus középszerűség suttogó propagandája ellen, miszerint titkos szabadkőműves lett volna. Még végrendelete legelején is szükségesnek látta visszautasítani a rágalmat.¹¹⁹ Ismerve az efféle mechanizmusokat, a rágalomhoz talán a Horváth Mihályhoz fűződő kapcsolata is elegendő volt. Óváry Lipótot az MVH munkálataiba is bevonta. Fraknói továbbá a múzeumok és könyvtárak felügyelőségében Pulszky utóda lett, s könyvet írt Széchényi Ferencről. Az elősoroltak mindnyájan közismert tagjai voltak a *massoneriának*. Kései elégtétel lehet most számára a megállapítás, hogy sem a régebbi, sem az újabb, a magyarországi szabadkőművességről szóló irodalomban valóban semmi nyoma „összeköttetésének”, sőt még a tévesen szabadkőművesnek állított személyek között sem szerepel a neve.¹²⁰

köntösbe bújtatva inkább kritikát fogalmaz meg a „pap-történészesség kapcsán”, és ha szublimáltan is, de a korábbi, olykor igencsak heves bírálatokhoz csatlakozik: „...az elfogulatlan, pártatlan tárgyilagosságra való törekvés... Fraknóinál szorosan összefügg életének azzal a nagy problémájával, amely a történetírói és papi hivatásnak személyében való egyesülése által volt adva. Ő egyforma lelkesedéssel, mondhatni rajongással csüggött mindkét hivatáson, sőt a papit talán még gondviselészerűbbnek érezte, mint a historikusit...”. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 7.

¹¹⁷ „...mikor Pázmány életrajzának befejező részét megírtam, mindent megbocsátott s azt mondta: «ezt a tehetséges fiatal embert nem szabad a papok kezére adni, mert azok esetleg elfogult, fanatikus embert nevelnek belőle, ennek pedig a tudomány vallaná kárát; fel kell őt hozni Pestre, itt majd gondunk lesz rá, hogy munkássága hazafias és nemzeti irányban fejlődjék».” *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz.

¹¹⁸ *Fraknói-dokumentáció*, 2. sz.

¹¹⁹ „Lelkemet Isten irgalmasságába ajánlom. Szentegyháza tanításaihoz mindenkor híven ragaszkodtam, javát előmozdítottam és dicsőségét hirdetni igyekeztem. Az örökkévalóságba tekintve, tiltakozom azon gyanúsítás ellen, amely egész életemen kísért, kijelentem, hogy a szabadkőművességgel soha semmiféle összeköttetésben nem állottam.” *Fraknói-dokumentáció*, 11. sz.

¹²⁰ Legyen szabad itt további irodalommal az ezúttal alapos, bőségesen annotált és kritikai igényű szócikkre hivatkoznom: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_szabadkőművesek_listája. Megbízhatóságát mutatja a Fraknói szempontjából is fontos adat, hogy a közeli barát és akadémikustárs, Berzeviczy Albert mint a valószínűleg tévesen szabadkőműveseknek vélték listáján szerepel (ellentétben például a MKLex vonatkozó szócikkével, mely a jelek szerint tévesen

Talán maga a fényes akadémiai karrier és az ezáltal kiváltott *invidia clericalis* is elegendő volt a szokása szerint rágalmazással kompenzáló féltékenységgel feléledéséhez mind idehaza, mind pedig Rómában. Pedig Fraknói akadémiai tagsága hasznos szolgálatokat tett a magyar katolicizmusnak a századvégi kultúrharc során. A *Budapesti Szemle* akadémikussága miatt volt kénytelen lehozni 1891-ben az egyházi iskolák mellett – egyébiránt álnéven – publikált tanulmányát, kiállítását Schlauch Lőrinc és Haynald Lajos fellépése mellett.¹²¹ A pápai címerrel és köszöntővel ékeskedő impozáns *Monumenta Vaticana*-kötetek, az egyházi jövedelemből épített székhellyel rendelkező római magyar intézet munkássága és kiadványai Fraknói kifejezett szándéka szerint pedig öregbiteni kívánta és öregbítette is a Szentszék reputációját a 18. századtól szekularizált és általában egyházellenes tudomány világában.¹²²

Mindeddig nem köszön vissza kellőképpen a historiográfiában, hogy Fraknóinak a legsúlyosabb konfliktusai nem a tudomány világában, nem az akadémiai szférában és nem is világnézeti síkon, hanem – a hazai középszerű egyháziak feljelentése nyomán az *Index*-re tett és ennek nyomán a püspökségtől való megfosztását fontolgató Konzisztoriális Kongregáció elé citált Prohászka-hoz hasonlóan¹²³ – saját egyházán belül zajlottak. Marczali Henrik mind közismeretebb visszaemlékezésében az akadémiai intrikák világából Rómába elvonulni szándékozó történést a kúriai *monsignorék* cselszövéseivel riogatta.¹²⁴ A történelem iránt élénk érdeklődést mutató XIII. Leó bizalma és kitüntető figyelve ellenére a pápai Államtitkárság valóban fenntartásokkal viseltetett a magyar pap-történész személye irányában.¹²⁵ Fraknói szakmai tekintélye kez-

páholytagnak tartja az MTA-elnököt.) Vö. VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 156–157 is; KANÁSZ, *Nápoly bívkörében* (III/3).

¹²¹ SALACZ, *Egyház és állam*, 66–67. Vö. Fraknói-bibl., 343 sz. Vö. VÖRÖS, *Az Akadémia irányítása*, 157.

¹²² Vö. CVH I/20, 19skk.

¹²³ ADRIÁNYI GÁBOR, *Prohászka és a római Index*, Budapest 2002; TUSOR PÉTER, *Prohászka Ottokár a római Sacra Congregatio Consistorialis előtt (1911–1913)*, Prohászka-tanulmányok, 2015–2017 (szerk. Mózes Gergely), Székesfehérvár 2017, 268–319; áttekintő jelleggel: *Prohászka római Konzisztoriális-ügye (1911–1913)*, *Vigilia* 82 (2017) 580–587.

¹²⁴ MARCZALI HENRIK, *Emlékeim*, Budapest 2000, 259. További kutatásnak kell majd tisztáznia a Rómába költözés, Fraknói e jelentős életfordulata okait, motivációit, körülményeit. A szakirodalom szerint leginkább csak szabadulni akart adminisztratív teendőitől. VÖRÖS, *Az akadémia irányítása*, 157–158. Ami kétségkívül valós és nyomós érv lehetett, de nem nyújt elégséges magyarázatot. Kiváltképpen annak ismeretében, hogy miként Nemes Gábor e kötet lapjain kimutatja (II/9), az akadémiai hivatali évek nem csökkentették Fraknói alkotói kedvét és teljesítményét.

¹²⁵ Vö. e kötetben, I/6 és III/1.

dettől fogva mindvégig vitathatatlan a Vatikánban.¹²⁶ 1903-ban a római külföldi tudományos intézetek és kutatók doyenjeként ő köszöntötte az új pápát, X. Piuszt.¹²⁷ Az ezt követően eluralkodó, Gaetano de Lai bíboros neve által fémjelzett antimodernista kampány előszelei azonban szerepet játszhattak abban, hogy a kúriai klímaváltozást érzékelő Fraknói 1905-ben teljesen – s bár nem így tervezte, de végül végleg – hazaköltözött Rómából, és a következő évben történeti magánintézete bezárt az Örök Városban.¹²⁸

Ő maga egészségi állapotával, idős korával indokolta döntését, de még csupán 62 éves volt ekkor... Ráadásul anyagilag olyannyira jól állt, hogy 1902-ben egy újabb villa építésébe fogott intézete mellett, művészház céljaira, ami 1904-ben kezdte meg működését. Mégis ekkor látta elérkezettnek az időt, hogy elhagyja Rómát, hivatalosan is rendezze alapításait és átadja az irányítást. 1905. januárban már nem lakott a villában, hamarosan visszatért Budapestre

¹²⁶ Fraknói megbecsültségét a számára adott pápai audienciák sora mellett bizonyítja, hogy XIII. Leó egyből alkalmakkor is a legelismertőbbben szólt róla, amikor magyarokat fogadott. Wohl Janka visszaemlékezése az 1880-as évek végéről: „A Szentaty a magyar klérus más előkelő tagjairól is meleg elismeréssel emlékezett meg..., de különösen kiemelte Fraknói apát-kanonokot, kinek lankadatlan kutatásait a Vatikán könyvtáraiban folyton élénk érdeklődéssel kísérte...”. Vö. R. TAKÁCS, *Róma ellenállhatatlan*, 441. A vatikáni levéltár 20. század végén, 21. század elején tapasztalt kutatótermi szigorának ismeretében mindez szinte még fokozható. Szentanú leírása szerint a teremfelügyelő pap nem mert szólni a kutatás közben is – miként Kovács Mihály 1879-es, az MTA főtitkári hivatalában őrzött, 1879-es fesményen látható – prelátusi kék cingulust és mellkeresztet viselő Fraknóinak, bármilyen „idegesítően” is zörögve lapozgatták Pesty Friggyessel együtt az iratköteteket. Vö. WERNER MALECZEK, *Zwei Tiroler Mittelalter – Historiker am Vatikanischen Archiv in den Jahren nach der Öffnung durch Papst Leo XIII.: Emil von Ottenthal und Hans von Voltolini*, *Incorrupta Monumenta Ecclesiam Defendunt. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano I–IV (a cura di Andreas Gottsmann–Pierantonio Piatti–Andreas Rehberg)*, Città del Vaticano 2018, II: Archivi, Archivistica, Diplomatica, Paleografia (CAV 107), 549–597, 596, 159. j.

¹²⁷ Vö. további irodalommal CVH I/20, 46.

¹²⁸ A magyar viszonylatban nem Fraknóit, hanem végül Prohászkat célkeresztjébe vevő antimodernista kampányra további irodalommal: PÉTER TUSOR, *A Hungarian Bishop before the Holy Consistorial Congregation With the Edition of the Hungarian "Reports about Modernism" (1911–1913)*, *Incorrupta Monumenta*, III: Inquisizione romana, Indice, Diplomazia pontificia (CAV 108), 569–589. Emlékbeszédében az MTA elnöke a korábbi megbecsülés után a Vatikán Fraknói iránt való elhidegüléséről beszél, amit feltételesen kapcsolatba hoz Rómából történt hazatérésével. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 7. További kutatásnak kell majd tisztáznia e mostani meglátásomat, miszerint az 1905-ös hazatérés és az 1903-as pontifikátusváltás között kapcsolat lehet. – Az intézet működésének végére, illetve a művészházra: CVH I/20, 45 (140. j.); 47 (148. j.) 48–49; valamint e kötetben III/1. – A Vatikán elhidegülésére, mint a hazatérés feltételezett okára Berzeviczy Albert is utal akadémiai megemlékezésében. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 6–7.

és hosszas küzdelembe kezdett intézetei: a történeti, és az új művészeti jövőjének biztosítása végett. Nagyvárad megyéspüspökeivel: Szinrecsányi Pállal, Széchenyi Miklóssal, káptalanjával, néhány kivétellel a teljes püspöki karral, az élén volt esztergomi tanítványával, Csernoch János hercegprímással sajtópolémiáktól és tömeges aláírásgyűjtésektől kísért éles összeütközésbe került az ügyben. Egyházi javadalmaiból épített római művészházát végül 1913 elején eladta, villáját pedig a hierarchia erős rosszallása ellenére történeti intézet céljaira a magyar államnak adományozta. Konfliktusa Csernochkal olyannyira elmélyült, hogy 1914 őszén lemondott szentjobbi apátságáról. Igaz, lemondása végül nem lépett életbe.¹²⁹

1905 után tudományos munkássága szemlátomást megtörik, az 1906-os Rákóczi-emlékévet leszámítva 1911-ig évente – magához képest – alig jelenik meg publikációja, utána pedig feltűnően kevés az egyháztörténeti vonatkozású írás, s mind több a világháború külpolitikai előzményeivel, összefüggéseivel foglalkozó publicisztika¹³⁰. E tanulmány szintű cikkei megjelenését a történelemfordító idő felismerése magyarázza („A háború szörnyű történései szállják meg mostanság minden gondolatomat” – írta egy helyütt).¹³¹ Világosan felismerte a nemzetközi, kiváltképpen az osztrák–magyar diplomácia elképesztő dilettantizmusát, élesen kritizálta mind Leopold von Berchtold, mind Burián István külügyminiszterek koncepciótlan és hatástalan politizálását. Néhány meglátása ugyanakkor túlon túl idealista volt. Elképzelését, miszerint XV. Benedek pápának – a pápák 1870 óta tartó vatikáni fogságát megszakítva – személyesen kellene a Quirinálba mennie és lebeszélnie az olasz királyt a hadüzenetről a Monarchiának, tizenkét évvel későbbi akadémiai emlékbeszédében is szükségesnek tartotta bírálni a közeli barát, Berzeviczy Albert.¹³² Az viszont nem zárható ki, hogy Fraknói erőfeszítései hatással lehettek XV. Benedek

¹²⁹ TUSOR, *Fraknói... és a püspöki kar*, 53kk; vö. fentebb 37. j. A lemondás visszavonására lásd e kötetben, I/7.

¹³⁰ Lásd Oláh Róbert írását e kötetben, II/8.

¹³¹ „*Glatroci avventimenti della guerra occupano adesso tutti i miei pensieri*”. Lásd hamarosan idézendő, 1917. szeptember 8-ai levelét a bécsi pápai nunciushoz.

¹³² BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 32. Az MTA-elnök módszerében tartotta problémásnak, hogy Fraknói történészként ítél meg folyamatban lévő, aktuálpolitikai kérdéseket. 1914. november 8-án VII. Piusz példáját idézve az javasolta a két hónapja megválasztott XV. Benedeknek, hogy személyesen utazzon Párizsba, illetve Bécsbe és Londonba, hogy közvetítsen a hadviselő felek között. Lásd a következő jegyzetet, 344 és 350–351.

1917. augusztus 1-jei híres békefelhívásának tartalmára.¹³³ Szép, de már-már romantikusan naiv volt Fraknóinak a pápai felhívásra reagáló elképzelése, miszerint a diplomácia csődjét látva Berlin, Budapest, Bécs, illetve London, Párizs és Washington parlamenti delegációinak kellene azonnali béketárgyalásokat megkezdnie. Hunyadi- és Jagelló-kori példákkal illusztrált nyílt levélben, ki mást, mint Prohászka Ottokárt és Giesswein Sándort kérte képviselőként ez irányú parlamenti előterjesztés megtételére, illetve a megkezdődő tárgyalásokon Magyarország képviseletére: „Midőn a történetíró a büszkeség érzésével utal a régmúlt idők ezen emlékeire, nem hallgathatja el azt sem, hogy ha az interparlamentáris konferencia ma létrejönne, Magyarország olyan képviselőket küldhetne oda, kiket tekintély és jellem, államférfiúi képesség és hódító modor tekintetében egyetlen állam megbízottai sem múltának felül – utalt alig burkoltan levele két címzettjére.¹³⁴

A világháború alatti akcióit leszámítva a közvetlen politizálástól élete során mindvégig feltűnően tartózkodott. Számos pap- és akadémikus társával ellentétben sosem volt például még képviselőjelölt sem. A közélet fejleményei magától értetődően napi szinten érdekelték, még a római évek alatt is, ez levezéséből egyértelmű.¹³⁵ 1918. novemberben mindazonáltal kötelességének

¹³³ A kérdést feldolgozó és a legfontosabb, nyomtatásban részben már a világháború alatt megjelent iratokat (újra)publikáló tanulmány veti fel, hogy Fraknói erőfeszítései hatással lehettek a pápai békefelhívás tartalmára. MRKONJIC, *Una proposta di Vilmos Fraknói*, 346. A pápai levél (*Lettera del Santo Padre Benedetto XV ai capi dei popoli belligeranti*) szövege kiadva: *Acta Apostolicae Sedis* 9 (1917) 421–423.

¹³⁴ „A béke érdekében. Nyílt levél Prohászka Ottokár püspök és Giesswein Sándor prelátnak urakhoz, írta: Fraknói Vilmos, *Tátra-Lomnic*, 1917. szept. 5.” *Alkotmány* 11 (1917) 224. sz., 1–2 (IX. 8, szombat). Javaslatát német fordításban – a szövegből elhagyva a középkorvégi történeti példákat, illetve Prohászka és Giesswein említését – a modern diplomácia korlátoltságát (*parva sapientia*) említve megküldte Teodoro Valfré di Bonzo bécsi apostoli nunciának. A Tátralomnicon, 1917. szeptember 8-án kelt levél, valamint a javaslat német szövege kiadva: MRKONJIC, *Una proposta di Vilmos Fraknói*, 352 és 353–354. Fraknói azzal indokolta tervezetét, hogy a pápa felhívása önmagában nem fog elérni gyakorlati eredményt, és a nunciust levelében tájékoztatta arról, hogy Prohászka és Giesswein a tervezet publikálása keretében tényleges lépés tételére szólítja fel. – Elképzelései történeti megalapozására tanulmányban dolgozta fel a magyar országgyűlések diplomáciai szerepét. Vö. *Fraknói-bibl.*, 480. és 487. sz., illetve lásd további irodalommal (különösen Fazekas Csaba vonatkozó tanulmányával) e kötetben Ress Imre írását (I/7).

¹³⁵ Lásd például 1905. január 29-én Rómában kelt, a hazai belpolitikai fejleményeket taglaló levelét Szalay Imréhez. Átírása: PÁLINKÁS GÁBOR, *Martinovics Ignác emlékezete Fraknói Vilmos kutatásainak tükrében*, Budapest 2024, 94–96 (PPKE szakdolgozat).

érezte, hogy elvállalja a bécsi magyar műkincsek és levéltári anyag átvételét előkészítő bizottság elnökségét, amit 1921-ig töltött be. 1919. április 2-án a forradalmi kormányzótanács megerősítette megbízatását. A Tanácsköztársaság alatti bécsi hivatalviselése miatt személye ellen akadémiai körökben – nehezen rekonstruálható – vádak merültek fel. 1919 nyarától bizottsági elnökségi pozícióját kihasználva megbízatása végéig minden idejét levéltári kutatásra fordította.¹³⁶ Elsődleges célja az volt, hogy egy kortörténet szaktanulmánnyal cáfolja a magyar kormány háborús felelősségét hangoztató állításokat.¹³⁷ Történelmi munkakedvét élete utolsó éveire a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*-ban a Habsburgok bukása után megnyíló fondok történelmi információözone, valamint a királykérdés problematikája hozta igazán vissza.¹³⁸ A magyar királyválasztás ügyében szükségesnek látta, hogy Bécsből nyílt levelet intézzon a magyar nemzetgyűléshez.¹³⁹

6. EPILÓGUS

Amikor Prohászka eltemette őt a Kerepesi úti sírkertben,¹⁴⁰ olyan paptörténész szállt sírba, akinek pályája és életműve egyaránt megismételhetetlennek bizonyult. Hiába szerette volna, egy-két szorgos munkatársat leszámítva, mint a végül tábori lelkésznek állt Pallay Miklós, még inkább Lukcsics József, példáját Galla Ferenc és Vanyó Tihamér színrelépéséig egy klerikus sem tudta követni.¹⁴¹ Thaly Kálmán mellett a szinte mindenben ellenpólus Fraknói lett

¹³⁶ A bizottsági tagok: Fejérpataky László (Nemzeti Múzeum), Petrovics Elek (Szépművészeti Múzeum), Végh Gyula (Iparművészeti Múzeum), Czákó Elemér (OSzK), Csánki Dezső (Országos Levéltár). RESS IMRE, *A bécsi közös levéltárak szétválasztásának kérdése 1918–1919-ben*, LK 58 (1987) 1–2. sz., 175–193, különösen 179–180 és 186–187. A Bécsben személyesen tájékozódó Gerevich Tibor javaslatára Fraknói 1918. november 30-ai levelében Szekfű Gyulát bízta meg, hogy „végezze el a Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar anyagának kiválasztását és összeírását, megjelölve a szóbanforgó levéltári anyag eredetét és jogi természetét”. Uo., 179 (19. j.)

¹³⁷ Vö. *Fraknói-bibl.*, 493. sz.

¹³⁸ Vö. *Fraknói-bibl.*, 423skk sz.

¹³⁹ Vö. *Fraknói-bibl.*, 497. és 498. sz.

¹⁴⁰ Vö. e kötetben, I/8, 20. j.

¹⁴¹ Vö. BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 28. Lásd még Fedeles Tamás tanulmányát is (III/4). – Tulajdonképpen az MKsz élén utódja, Csontos János tekinthető tanítványának (ami biztos: Csontos 1863–1867 között tanul teológiát Esztergomban, ahol Fraknói 1865-től tanár volt, igaz, a bölcséleti kurzuson, vö. *Életút/Kronológia*). Ő azonban 1869-es felszentelése után bő két évvel szögre akasztotta a reverendát, felekezetet váltott, majd megnősült. Fraknói azonban sosem te-

a dualizmus korának másik „sztártörténésze”, nemcsak a tudományos, hanem a bulvár- és élclapok kedvence. Ez a fajta közfigyelem és népszerűség akár korábban, akár később már elképzelhetetlen. Korábbi ellentétük dacára Rákóczi Ferenc hazahozatalában látványosan együtt tudtak működni, Isztambulban, Orsován, és Budapesten, ahol a gyászmenetben egymás mellett haladtak.¹⁴² 1907-ben egyszerre is jelölték őket az Akadémia tiszteleti tagjává.¹⁴³

A jelek szerint Fraknói maga is ápolta kultuszát. Műveinek könyvészetét nem csak többször megjelentette, hanem félévszázados irodalmi munkássága elején lehozta, Toldy Ferenc „titoknok”-ként az MTA-ról 1860. október 15-én hozzá intézett, méltató levelét pályaindító pályázatnyeréséről, saját akkori fényképét, születési dátumát, s azt is, hogy első publikációjakor épp még hányadéves teológus, illetve bölcsészhallgató volt.¹⁴⁴

A 21. században élő történészként nehéz nem idealizálni Fraknói életútját, munkásságát és személyét. Az ürmenyi, majd érsekújvári orvos fiának pályája rendkívüli a magyar tudományosságban. Nemhogy a hazai hierarchia, hanem az egész katolikus klérus soraiban sem találunk olyan személyt, akinek tudományos munkássága és tudományépítő pályája az övével vetekedhetne, jöllehet számos, nemzetközileg is értékes, sőt párját ritkító életművel találkozunk egészen napjainkig bezárólag. Másfelől az akadémiai világban is egyedülálló szerepet töltött be egyháziként, noha 1948 előtt szép számú szerzetes, pap, illetve protestáns lelkész tagja volt a tudós testületnek. Szimbolikus mozzanat, hogy még a halála előtti napokban is Széchenyi akadémiajának centenáriumi történetét írta, élete utolsó leírt sorait hasonmásban a *Pesti*

kintett rá aposztataként. Csontosival annak meghurcoltatása után is kapcsolatban maradt, támogatta, anyagilag is. SZITA–WEEBER „*A kéziratoknak van lelke*”, különösen 14–25 és 190 (146. sz.). – Hermann Egyed szerint a Fraknói-iskola amiatt nem alakulhatott ki hosszabb távon sem, mert – többedmagával – nem érdeklődött az újabb módszertani problémák iránt, és nem vett részt az új történelemszemlélet körül élete vége felé kibontakozó vitákban, az erre fogékony fiatalabb generációk külföldön pallérozódott mestereknél tanultak. HERMANN, *Fraknói*, 9.

¹⁴²Részletesen, Fraknói és Thaly korábbi – éppen Rákóczi és az ónodi országgyűlés kapcsán ki-robbant – konfliktusukat, Fraknói orsovai szép beszédét említve, R. VÁRKONYI, *Thaly*. 285–296 (karikatúrákkal, fényképekkel, valamint Fraknói vonatkozó iratainak jelzeteivel 404, 151. j.). Vö. *Fraknói-bibl.*, 431. sz. is; továbbá *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906)*, szerk. HALÁSZ HAJNAL et al., Budapest 2004; HALÁSZ HAJNAL, *II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetése*, ArchivNet XX. századi történeti források 6 (2006) 5. sz.

¹⁴³Vö. fentebb, 64. j.

¹⁴⁴*Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910*, Budapest 1910, iskk.

Hírlap közölte.¹⁴⁵ Meghatározóan a 19. század utolsó harmadában keletkezett munkássága jórészt ma is megkerülhetetlen, újabb és újabb kutatások kiinduló- és hivatkozási pontja.¹⁴⁶ Személyét társaságbeli feljegyzések, élethelyzetek megörökítése, újságcikkek garmadája hozza közel hozzánk.¹⁴⁷ Fraknói Vilmos után hasonló doyenje, matuzsáleme egyedül – a nálánál mintegy másfél évtizeddel többet élő – Kosáry Domokos személyében támadt a magyar historiográfiának, teljesen eltérő tudománytörténeti kontextusban és dimenziókban.

Fraknói életére – egy évszázada lezárult – földi pályáját illetően tökéletesen parafrázálhatók az általa Haynald bíborosról, mint a III., matematikai és természettudományi osztály elnökéről az Akadémián elmondott megemlékező szavai:

„Sorsának... ingadozásai lelkének egyensúlyát soha sem zavarták meg. A meggyőződés nemes szilárdsága és az önfegyelmzés hatalma... megóvták attól, hogy a külső viszonyok változásai szellemének mélyéig hassanak...”, a vádak halmaza felekezeti elfogultságról, nemzetietlenségéről a tudomány iránti szeretetét nem csökkentette. A mellőzés, ami egyházi karrierjében érte, a hűségét nem ingatta meg. Az a kínos helyzet, amibe a püspöki karral és a nagyváradi káptalannal zajlott konfliktusa közben került, egyházához való benső ragaszkodására a legkisebb befolyással sem volt – alakíthatók át magára Fraknóiira eredetileg Haynaldra vonatkozó saját sorai (melyek szó szerint így hangzottak: „Az üldözés, a mit 1849-ben szenvedett, hazaszeretetének melegét nem csökkentette. A száműzetés, ami 1863-ban osztályrészévé lett, a korona iránti bűségét nem ingatta meg. Az a kínos helyzet, amibe a vatikáni zsinaton jutott, egyházához való benső ragaszkodására a legkisebb befolyással sem volt”).¹⁴⁸

Élete legvégén Fraknóinak egyetlen kívánsága maradt csupán: „Bármiféle méltatás helyett azt szeretném, ha alkotásaimmal törődnének, és a római magyar történelmi intézetet meg a művészházat fönntartanák, mert ez közérdekű a magyar tudomány és képzőművészet nézőpontjából. Utolsó óhajom ez.” – jutott napvilágra szellemi végakarata halála másnapján a *Pesti Hírlap*ban.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Vö. Kanász Viktor írását, I/8.

¹⁴⁶ Lásd például Ráczy György értékelését e kötetben, II/3.

¹⁴⁷ Lásd például e kötetben *Függelékek/II–III*, és fentebb, 5. j.

¹⁴⁸ Lásd az emlékbeszéd közlését az *Akadémiai Értesítő*ben, *Fraknói-bibl.*, 364. sz. (8). – 1871-ben Haynald ugyan le akart mondani érseki székéről, végül nem tette.

¹⁴⁹ TÁBORI KORNÉL, *Fraknói Vilmos önvallomása*, Pesti Hírlap 1924. november 21., II. A mondatot fontosság okán idézi: BÁRÁNY, *Fraknói... „Akadémiánk... főtikára”*, 266. Vö. még: <https://>

Jelen centenáriumi emlékév és emlékkötet, a benne szereplő tanulmányok – sorukban jelen írás – aligha teljesítik első kívánságát, hiszen pályakezdését vizsgálva és ennek kapcsán pályáját röviden értékelve a magyar történészek arcképcsarnokának különleges, egyszeri és megismételhetetlen helyére teszi személyét. Arra az őt megillető helyre, ahová egyháza nagyjavadalmas főpapjainak ellenérzései, a két világháború között felerősödő antiszemitizmus, majd a marxizmus osztályharcos és antiklerikális verdiktjei nyomán eddig nem kerülhetett.¹⁵⁰

„Fraknói ébresztése” Benda Kálmánnak köszönhetően 1993-ban kezdődött el. A születése 150. évfordulóján rendezett emlékülést Benda halála miatt nem követte tanulmánykötet megjelenése, ami különösen sajnálatos az elhangzott előadások témáinak, szerzői nevének ismeretében.¹⁵¹ A hiányt 30 év múltán jelen emlékkönyv pótolja.

Azt pedig, hogy Fraknói Vilmos másik óhajának, a római történelmi intézettel való „törődésnek”, melyen ekkoriban már ő maga sem az épületet ma-

//mta.hu/ii-osztaly/175-eve-szulett-fraknoi-vilmos-az-mta-fotitkara-es-masodelnokea-romai-magyar-torteneti-intezet-alapitoja-108490 (2024. 04. 04.).

¹⁵⁰ Fraknói nem megfelelő helyéről a történetírói kánonban lásd Szovák Kornél kötetbeli tanulmányát is (II/2).

¹⁵¹ CSÁSZTVAY *Fraknói... emlékülés*, 247–248. Az 1993-as emlékkonferencia előadói és előadásai: Glatz Ferenc: Fraknói, a tudományszervező – Borsa Iván: Fraknói, a forráskiadó – Adriányi Gábor: Fraknói és a Monumenta Vaticana megindítása – Péter Katalin: Magyar országgyűlési emlékek – Kubinyi András: Mátyás kora Fraknói megvilágításában – Sebők Ferenc: A Jagellókor képeinek alakulása – Erdő Péter: Fraknói és a főkegyúri jog – Hiller István: A 16–17. századi nemzetközi kapcsolatok Fraknói történetírásában – Benda Kálmán: Fraknói a magyar jakobinusokról – Török József: Fraknói, az egyháztörténész – Várkonyi Ágnes: Fraknói történet szemlélete. Néhány tanulmány azonban önállóan megjelent (például Várkonyi Ágnesé, e kötet elején is újraközölve, Adriányi Gáboré, e kötetben többször is idézve; valamint Erdő Péteré, német és olasz kiadásait lásd a kötet végén (*Könyvészet/E*). – Meg kell említeni a Fraknói születésének 160. évfordulóján Csorba László által szervezett római emlékülést is (2003. október 20.). Várszegi Asztrik megnyitója és az elhangzott előadások kiadva: *Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma 2002–2004 (Conferenze e convegni)*, a cura di LÁSZLÓ CSORBA–GYÖNGYI KOMLOSSY, Roma 2005, 340–389 (többségük idézve *Könyvészet/E*). – Az 1993-as és 2003-as emlékülések egyedüli közös résztvevője Erdő Péter volt, aki korábbi előadása olasz változatát adta elő a bíboroskreációját megelőző nap délutánján. Az ülésen a kreációra Anna lányommal Rómába érkezve magam is részt vehettem, és épp az előadások hallgatása közben döntöttem el, hogy a CVH indulása elé megírom azt a kutatástörténetet, ami Fraknóit kultuszának ápolásán túlmenően egyszerre helyezi historiográfiai kontextusba és szolgál alapjául fő műve: a módszeres vatikáni magyar történelmi kutatások érdemi folytatásának és az MVH modernizált felújításának.

gát, hanem a tematikus vatikáni sorozatokat: kutatásokat és eredményeket értette,¹⁵² a halálának 80. évfordulóján¹⁵³ általam útnak indított *Collectanea Vaticana Hungariae* mennyiben tett és tesz eleget, azt majd az utókor feladata lesz megítélni.¹⁵⁴

TUSOR PÉTER

¹⁵² Vö. e kötetben, III/1.

¹⁵³ Lásd a CVH I/1exc. címnegyed után közölt, a mostani centenáriumi év megemlékezéseinek középpontjába helyezett fénykép (MTA KIKK Ms. 5075/23) latinnyelvű dedikációját.

¹⁵⁴ Az eddig megjelent kötetek: <https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cvh> (2024. 04. 04.). A CVH alapításának történetét megírtam a Fraknói-villa Gerevich korszakában keletkezett Artner-kézirat kiadásának előszavában: CLXXXIX–CXCI („Az új vatikáni sorozatról, Artner Edgárról és okmánytáráról”) és CCVI.

FRAKNÓI VATIKÁNI KUTATÁSAI ÉS A KÖZÉPKORI MAGYAR TÖRTÉNELEM

I. A HÁTTÉR

1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Osztálya 100 arany jutalmat tűzött ki „a magyar nemzet műveltségi állásának az első fejedelmek korszakában” vázlatos megírására. A felhívásra három pályázat érkezett be, melyek közül a bírálók azt a munkát hirdették ki nyertesnek, amely „bár... hibás nézetektől és adatoktól nem ment, s számos polemiai kitérésekkel van terhelve, melyek nem tartoznak szükségkép a kérdés lényegéhez; de a bírálók többségének véleménye szerint a kérdést helyesen fogva fel, a szorgalmasan tanulmányozott kútfoi készletet annak megfejtésére jól használja, s fejtegetéseiben történetírói hivatást tanúsít.” Miután a jelíget rejtő borítékot felbontották, Toldy Ferenc titkár szerzőként Frankel (!) Vilmost, az esztergomi főegyházmegyei növendékpapot, a pesti papnövelde kispapját nevesítette.¹

„A Történettudományi Osztály jutalmával koszorúzott pályamű” 1861-ben Pesten napvilágot látott. Frankl Vilmos – aki 1874 elején, akadémikus társainak sürgetésére magyarosított – nem kizárt: nevének elírásán is bosszankodva, de bizonyosan fiatalos túlérzékenységtől is hajtva előszavában keserű csalódottságának adott hangot: „Legnagyobb sajnálatomra kelle ugyanis tapasztalnom, hogy dacára annak, miszerint a t[ekintetes] bíráló urak jelentésében néhány állítás mint hibás volt kijelölve, azok egyike sem méltatta a pályanyertes munkát tüzetes bírálatra s a hibásaknak mondott állításokat cáfolatra.” Miután a Tekintetes Akadémia a jutalmazott munkának kinyomtatását el nem rendelte, átdolgozást követően maga a szerző gondoskodott annak közzétételéről.²

¹ A kiírás: Hazánk 2 (1860) 423. A beérkezett pályázatok: Pesti Napló 1860. április 4. 2 (3. hasáb). Az eredményhirdetés: TOLDY FERENC, IX. *Jelentés a Történettudományi Osztály által 1858-ban kibírdetett pályázatról*, A Magyar Tudományos Akadémia 1860. oct. 12. tartott ünnepélyes közülésének s az oct. 13. tartott Széchenyi-ünnepélynek tárgyai (A Magyar Tud. Akad. évkönyve IX/1), Pest 1860, 82.

² A történetekről maga a szerző számol be előszavában: FRANKL, *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja* (Fraknói-bibl., 1. sz.) IV–V..

Noha Tóth László később nekrológiájában Toldy szavait némi túlzással „meleghangú biztató soroknak”,³ Csorba László meg egyenesen „inspiratív dicséretnek” ítélte,⁴ az érintett aligha tekintette ilyennek ezeket. Szempontunkból nem mellékes körülmény, hogy az akadémiai titkár az általa összeállított, és nem pusztán az akadémiai évkönyvben, hanem a kor szokása szerint hetilapban⁵ is közzétett eredményhirdetésben, tárgyilagosan rámutatott a szerző – éppen 17 esztendő volt ekkor az ürményi uradalmi orvos fia – erényeire is: a témameghatározó képességére, forráselemző készségére és történetírói elhivatottságára. A jelige afféle *ars poeticának* is beillett volna, a kinyomtatott munka címnegyedébe immár mottóként került bele. *Perdius et pernox ...* – „Ősatyáid emlékezetét éjjel és nappal forgassad, kutassad néped bölcsőjét, dokumentumait és évkönyvi emlékeit őrizzed, rút dolog ugyanis a hazádban idegennek lenni.”⁶

A reformkor történeti munkáiban unos-untig felidézett,⁷ érzelemgazdag mondatról maga Fraknoi is úgy képzelte, hogy az Cassiodorus Senatornak (487 k.–583 k.) – Szent Benedek kortársának – bölcsességét dicséri, amiben tévedett: efféle mondatot a középkori kultúróriás soha nem mondott, és nem is írt le. Fraknoi a szavakat az 1600-as évektől gyakran ismételtetett, a nemzeti ébredés korában sűrűn emlegetett közhelykészletből vette, az angolszász, német, valamint a magyar mellett többek között szláv történetírók⁸ tollára pedig valami *florilegiumból* vagy gnómagyűjteményből juthatott – gyakran még a pontos *locust* is megadták hozzá. A középkorban az ilyesmiről azt mondták volna, hogy az auktoritásnak viaszból van az orra.⁹ A dolog említést sem érdemelne, ha a jelige nem vallana világosan a gazdag életpálya már kezdetekkor kitűzött céljairól: ez a mondat ösztönözte a tudománnyal való elköteleződésre,

³TÓTH, *Fraknoi Vilmos*, 99.

⁴CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 8.

⁵Pesti Napló 1860. október 10. 3 (1. hasáb).

⁶„*Perdius ac pernox patrum memorias revolve, scrutare gentis tuae cunabula, res gestas et annalium monumenta observa. Turpe enim est in patria sua peregrinum agere.*” A legtöbb hivatkozás rendszerint: Cassiod. *variarum orat.* 7.

⁷Például SPANGÁR ANDRÁS, *Magyar krónika diszessen és rövideden előadván*, Kassa 1738, 2; JÉGER JÓZSEF, *A magyar haza története, rövid foglalásban*, Szeged 1810, IV; VASS JÓZSEF, *Új Magyar Múzeum* 3 (1853) 413.

⁸CARSTEN MISEGAES, *Chronik Der Freyen Hansestadt Bremen, Erster Theil*, Bremen 1828, 2; JOHN PINKERTON, *Enquiry into the History of Scotland, I.* Edinburgh 1814, XXIV; ALBERT INES, *Lechias, ducum, principum, regum Poloniae ... elogia*, Francofurt 1680, I.

⁹UMBERTO ECO, *Óriások vállán, Új, Óriások vállán. Milanesiana-előadások 2001–2015*, Budapest 2019, 9–26, 16.

és rámutatott annak áldozatot követelő módozatára is: *perdius et pernox* – éjt nappallá téve kell fáradozni a műveltség megszerzésén, valamint a tudás karbantartásán és gyarapításán. Ne feledjük: Fraknói katolikus pap volt, számos hivatalt ellátó tudományos szervező, és különösen is termékeny tudós: forráskutató és író. Hogyan is férhetett volna bele mindez egy átlagos élet – Fraknói életkorát halálakor „pátriárkainak” ítélték – 24 órás mindennapjaiba, ha nem gazdálkodik takarékosan az élet adta minden egyes perccel? A miéltre a másfél évtizeddel fiatalabb pályatárs, Angyal Dávid hívta fel visszaemlékezésében a figyelmet, Fraknói egy Hajnóczy jellemzésébe burkolt önvallomásának felidézésével: „Szenvedélyes kutató volt.” – írja Angyal – „Hajnóczyról mondja, hogy «jellemzi a kutatás vágya, mely izgalomával és meglepetéseivel varázshatalmat gyakorol a hivatott szellemekre». Érezte ő is ezt a varázshatalmat és átengedte magát neki lelkének örökké ifjú, csüggedést nem ismerő lelkesedésével. Kereste a meglepetéseket a nagy levéltárakban, a könyvtárakban itthon és külföldön, és nyugtalan kíváncsisággal, de oly tapintattal, hogy felfedező szerencséje szinte általánosan ismertté lett.”¹⁰ Életében sokféle járt, Amerikában sok újat tanult, Konstantinápoly lenyűgözte, Itália szinte minden jelentős kéziratgyűjteményét a lehetőségekhez mérten átkutatta, de az igazi nagy meglepetések a Vatikán levéltáraiban vártak rá, ami később szinte második otthonává lett.

* * *

A levéltári felfedezés igénye persze szerényebb – mondhatnánk: provinciális – síkon indult. A reformkori kezdetek után a Kiegyezést megelőző és közvetlenül követő esztendőök Magyarországon a történelem a társadalmi közélet központi témájává vált, ennek művelése biztosította a legkézenfekvőbb lehetőséget a korlátozott politikai véleménynyilvánításra és a hazaszeretet bizonyítására. Társulatok jöttek létre, melyek keretül szolgáltak a nyilvánosság tájékoztatásához, és a kérdések megvitatásához. Fraknói épp hogy betöltötte 20. életévét, amikor az 1863-ban a vidéki levéltárak átkutatására alakult Dunántúli Történetkedvelők Társasága a szabadságharcban hadnagyként szolgáló Ráth Károly javaslatára megbízta a megyei monográfia-program kidolgozásával. Ezt a fiatal történetkutató el is készítette, de forradalomellenes nézetei megdöbbenést keltettek a Társulat tagjainak körében, akiktől egyelőre ugyanolyan gyorsan elhidegült, mint az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulattól

¹⁰ ANGYAL, *Fraknói Vilmos*, 129.

is.¹¹ Kezdetben Knauz Nándorral együtt egy egyházi égisz alatt megszervezendő társulat körvonalai bontakoztak ki lelki szemei előtt, de valóságérzéke végül a terv feladására készítette.¹² Az eset mindenestre számos tanulsággal szolgált számára is: részint azzal, hogy kitűzött céljait vele hasonlózó emberekre – lehetőleg papokra – támaszkodva kell megoldania, s miután ilyenek csak kis számban lettek munkatársai, várakozásaiban csalódnia kellett. Részint talán ekkortól fordult nagyobb mértékben az érdeklődése a középkorkutatás felé, amit mentorának – Ipolyi Arnoldnak – a személyes hatása hamarosan jelentősen megerősített.

A magyar középkorkutatás akkoriban – ha ugyan gyerekcipőben éppen nem is járt – pozitivisták korszakát élte. Ennek egyik fontos hátrányára utalt Berzeviczy Albert Fraknóra emlékezve, amikor az alábbiakat írta: „Nála a legteljesebb és legszebb összhangban találjuk a történetíró kutató és feldolgozó feladatának megoldását, mely mindinkább veszendőbe menni látszik ma, mikor a feldolgozás elapadása majdnem azt a benyomást teszi, mintha a jelen nemzedék csak napszámos-feladatokat kívánna végezni egy jövő nemzedék alkotó tevékenysége számára.”¹³ Szekfű Gyula hasonlóképpen vélekedett erről: „Szalay László ekkor már nem élt, s az új emberek megalapítva a Magyar Történelmi Társulatot elsősorban a levéltárakat és könyvtárakat bújták, ... módszer és feldolgozás mellékes dolgok voltak szemükben, okleveleket reprodukáló hosszú értekezéseik sorából a fiatal esztergomi papnak Pázmány-életrajza mint igazi történelmi mű emelkedett ki.”¹⁴ Ez utóbbi nyerte meg számára támogatóul azt a Horváth Mihályt, aki emigrációban töltött éveit az angolszász történetírás módszereit tette magáévá, noha ő is „bújta a levéltárakat”.

A másik korjelenség a középkorkutatás területén fejtett ki erőteljes hatást. A történelmi korszak kései szakasza – amiről Johann Huizinga olyan lélekelően írt a *Középkor alkonyában*¹⁵ – akkoriban ugyanis afféle *terra incognita*,

¹¹ A tervezet szövege és rövid értékelése: ROTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 175–183. A Társulatra és a „dunántúliakra” lásd MANN MIKLÓS, *Adalékok Sopron megye történetírójának életéhez*, Soproni Szemle 16 (1962) 70–74, 71; GLATZ FERENC, *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*, Századok 101 (1967) 233–267, 238.

¹² Vö. ROTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 172.

¹³ BERZEVICZY, *Fraknoi... emlékezete*, 25.

¹⁴ SZEKFŰ, *A százszentendős Fraknoi*, 1268. Újraközlését lásd e kötet elején.

¹⁵ „A középkor alkonya és az újkor hajnala esik abba a 86 esztendőbe, amelyet a Hunyadiak és a Jagellók után nevez a magyar történetírás.” Ezekkel a szavakkal kezdődik Fraknoi szintézis-köte- te: FRAKNOI, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526) (Fraknoi-bibl., 369. sz.)*. Hogy Huizinga munkájának magyar gondozója, Szerb Antal alludált-e ezen szavakra, aligha dönthető el, a kor-

vagy méginkább *cognitioni indigna* volt, átmeneti és válságkorszakot láttak benne a történetkutatók, ami az újkorkutatók számára botrány, a középkor vizsgálóinak meg balgaság. Hazai viszonylatban is a nemzeti királyság – az Árpádok kora – évszázadai álltak a figyelem középpontjában, a közelgő évfordulók a közélet figyelmét is érthetően erre a korszakra összpontosították, a későbbi időszakból a szintén nemzeti jellemzőkkel felruházott Hunyadi-kor vívott csak ki magának valamelyes helyet a palettán – a Zsigmond- és a Jagelló-kort egyenesen a nemzetietlenség és a totális erkölcsi hanyatlás vádjával volt szóka illetni. A részfeldolgozások rendszerint hiányoztak, a középkor vége pedig részleteiben teljesen ismeretlennek számított.

Ezekhez a háttérélményekhez és belátásokhoz társult a vatikáni levéltárak megnyitása – formálisan 1881-ben, a valóságban 1883-ban –, amelyek kezdetektől ontották a feldolgozásra váró forrásanyagot, a Fraknói nevét viselő kutatócsoport alapítójának kutatástörténeti összefoglalója szerint ott „első pillantásra szembeötlő, összefüggő egészet képező anyagok” álltak rendelkezésre.¹⁶ Mint tudjuk, Fraknói felmérve a forrásanyag volumenét, rendszeres tervet készített a feltárására és közzétételére, megteremtette ehhez az intézményi hátteret, és gondoskodott a forráskiadványokat magába foglaló sorozatról – amivel eleget tett a hazai pozitivisták elvárásoknak is. A két sorozatban nyomtatott formában történő közzétételre kiválasztott források rendkívüli körültekintésre vallanak, kijelölésükkel a sorozatalapító valójában kitűzte azokat a témákat és témaköröket, melyek a későbbi magyar középkorkutatás érdeklődését és irányait alapvetően meghatározták.

2. A HATÁS

Annak idején az akadémiai bírálók is utaltak Fraknói forrásismeretének kiterjedt voltára, amikor méltányolták „a szorgalmasan tanulmányozott kútfői készlet” használatát első írásában. Erre az eleve is széleskörű, a későbbiekben tetemesen gyarapodó tudásra támaszkodott Fraknói akkor is, amikor kutatási és történetírói programját összeállította.

Magyarországon a tudományos történetkutatás alapjait a 18. században a jezsuita történetírók rakták le, munkásságuktól elvitathatatlan a forráskor-

szak korabeli megítélését azonban mindennél egyértelműbben jelzi az alkony-hajnal fogalom pár használata.

¹⁶CVH I/20, 30.

pusz összegyűjtése és a forráskánon kiformalása. Már Anonymus honfoglalásról írott 12. századi művének és a Julianus domonkos szerzetes expedíciójáról készült beszámolóinak a felfedezése a magyar őstörténetre összpontosította a figyelmet, a 18–19. századi történetkutatásban általánosan központi jelentőséget nyert a középkori történelem vizsgálata. Ennek oka abban rejlett, hogy a korszak embere a középkori Magyar Királyságban a nemzeti önállóság eszményi korszakát látta, ami 1526 után végképp elveszni látszott. A történetírók átkutatták a hazai levéltárakat, ennek eredményeként nagy mennyiségű történeti dokumentumot tettek közzé nyomtatásban, és koruk viszonyaihoz képest magas színvonalon alkalmazták a történeti forráskritika módszertanát, amire támaszkodva kiemelkedő jelentőségű témákat tárgyaltak. Gondolatmenetük rendszerint a középkori krónikák elbeszélésmódját követte, nyelvük a 18. században túlnyomó részben a latin volt, a nacionalizmus születésétől kezdve azonban ezt a magyar nyelv váltotta fel.

A 19. században a magyar történelem egészét tárgyaló szintézisek születtek magyar nyelven, emellett résztémák feldolgozására is sor került. A kutatott témát általában az egyéni érdeklődés és a még mindig viszonylag korlátozott mértékben hozzáférhető írott forrásbázis határozta meg, a történetkutatást magát pedig még a szervezetlenség, az intézményi háttér hiánya és az esetlegesség jellemezte. A történeti irodalomban így is számos fontos kérdés felvetődött, de a tudományos rendszerezés korszaka a 19. század második felével köszöntött be. Akkor ugyanis a történetkutatás intézményi háttérrel nyert a Magyar Tudományos Akadémia szervezetében, az utánpótlásképzés pedig szervezeti kereteket az egyetemi tanszékeken. Ezen tényezőnek és a középkori témák tradíciójának köszönhetően az általános történetkutatás módszertana középkori tárgyak kutatása során került kidolgozásra, a középkorkutatás lassanként modelltudománnyá fejlődött a történetírói módszerek fejlődésének előrehaladásával.¹⁷

¹⁷ HÓMAN BÁLINT, *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon* (A Magyar Történettudomány Kézikönyve, I. 3/A), Budapest 1925, 9–36. A történetírás fejlődésére lásd VÁRKONYI ÁGNES, *A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban I–II* (Tudománytörténeti Tanulmányok 6), Budapest 1973. Sajátos, hogy Várkonyi Ágnes monográfiájában Fraknóinak csak mint az „elfogult látásmód” képviselőjének (I, 250), vagy mint „a hazai történettudomány régi nagyjainak pályatársá”-nak (I, 251) jut némi szerep, miközben számos olyan történetírói munkásságot bemutat, akik valójában nem gyakoroltak nagy hatást a későbbi kutatásokra. Ha történetírói látásmódját elítélte is 1973-ban a neves szerző, kutatói programjának értékelésétől és hatásának vizsgálatától nem volt szerencsés döntés eltekintenie. A feldolgozó és a kutató személységjegyek összhangjára lásd BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 25.

A jezsuita történetírás hőskorában is közismert tény volt, hogy a római, elsősorban is a vatikáni levéltárak fontos dokumentumokat rejtenek magukban, melyek ismerete nélkül alig volt elképzelhető a tudományos előrelépés. Egyes kutatók már korán bebocsátást nyertek a pápai levéltárak termeibe, és ott különösebb tervszerűség nélkül is olyan kiemelkedő jelentőségű forrásokra bukkantak, melyek jelentősen módosították a középkorról az addigiakban kialakult tudást, és ismeretük gyorsan átkerült a köztudatba. Amit néha célirányosan kerestek, azt gyakran nem találták meg a Szentszék archívumai-ban. Ilyennek bizonyult II. András király Aranybullája, amelyben a magyar uralkodó a magyar birtokosok kiváltságait rögzítette 1222-ben, és amelyet állítólag akkor elküldtek a Római Kúriába, hogy a pápa másoltassa be a regisztrumába.¹⁸ De ilyen volt az úgynevezett „Konstanzi bulla” is, amelyben régi hagyomány szerint Zsigmond magyar király számára a Szentszék megerősítette a magyar királyok régi időktől fogva gyakorolt főkegyúri jogát.¹⁹ Az ezen dokumentumok utáni intenzív kutatás azonban napvilágra hozta II. András király, a magyar klérus kiváltságait rögzítő addig ismeretlen dekrétumát, valamint az Aranybulla 1231. évi királyi megerősítését.²⁰ A főkegyúri bulla kérdése pedig a kutatás fókuszába emelte Zsigmond király uralkodásának évtizedeit.

Mindezek fényében különösen nagy előrelépést jelentett az, hogy Augustin Theiner a magyar püspökök megbízásából kétkötetes gyűjteményt jelentetett meg, ami az 1216 és 1526 közötti időszak magyar történetére vonatkozó forrásokat tett közzé.²¹ Theiner munkája alapvetően a Vatikáni bullaregisztrumok sorozatát aknázza ki, a munkájában tárgyalt 310 évre vonatkozólag 1507 fólió nagyságú oldalon 2149 forrás szövegét jelentette meg nyomtatásban teljes terjedelemben, a második kötet függelékeként pedig 126 oldalon válogatást adott Campeggio és Burgio pápai követek követjelentéseiből. A feltárt forrásanyag gazdagsága ellenére is csak lassanként fejtette ki hatását, ennek oka feltehetően a források egysíkúságában keresendő. Azt a vélekedést mindenesetre megszilárdította a köztudatban, hogy a Szentszék levéltárainak megismerése elengedhetetlen az eredményes magyar történetkutatás szemszögéből. 1881-ben

¹⁸ SZOVÁK KORNÉL, *Az egyházi Aranybulla 1222-ből*, Aranybulla 800 (Tudományos Konferenciák az Országgházban), szerk. Zsoldos Attila, Budapest 2022, 33–56, 51–56.

¹⁹ MÁLYUSZ ELEMÉR, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, ú.s. 9), Budapest 1958, 5–8.

²⁰ SZOVÁK KORNÉL, *Az Aranybulla 1231. évi megújítása és annak későbbi sorsa*, „Mindörökre érvényes legyen”. Az Aranybulla. A függőpecsét másolatával (szerk. Hegedűs András), Esztergom 2023, 30–49, 41–49.

²¹ THEINER, *Vet. mon. Hung. I–II.*

Fraknói Vilmos tervei alapján a magyar kutatók az európai tudományosság első képviselői között jelentek meg a vatikáni archívumokban, hogy Fraknói irányításával most már rendszeres és módszeres forrásfeltárást végezzenek. A munka eredményeként két forráskiadványsorozat látott napvilágot, első lépésben a *Monumenta Vaticana Hungariae*, második lépésben a *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. Mindkét sorozat tematikailag és módszertanilag jelentős hatást gyakorolt a korszerű középkorkutatás fejlődésére. A tíz főlíáni kötet mind a mai napig a középkorkutatás nélkülözhetetlen segédeszköze, a nyomtatásban hozzáférhető forrásbázis kiemelkedően gazdag tartalmú és magas színvonalú része.

* * *

Kiindulópontként ajánlatos Theiner gyűjteményének számszerű adatait összevetni a Fraknói tervei szerint folyó kutatás első eredményeivel. Noha a *Monumenta Vaticana Hungariae* első kötete 1885-ben látott napvilágot, a sorozat terjedelmileg is kiemelkedő egységét képezte a IX. Bonifác pápa bulláit felölelő két kötet, ezek 1888-ban és 1889-ben jelentek meg nyomtatásban.²² Az első kötet Bonifác pápa bulláit az 1389 és 1396 közötti évekből tartalmazza, a második kötet az 1396 és 1404 közötti évekből származó dokumentumokat foglal magában. A köteteket a *prolegomena* tanúsága szerint maga Fraknói jegyezte szerkesztőként. Theiner korábban abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusaként keze ügyében volt a vatikáni regisztrumok sorozata (*Registri Vaticani*), ezek könnyűszerrel történt kiaknázása magában is gazdag eredményt kínált számára és megrendelői számára. Fraknói erőfeszítései is közrejátszottak abban, hogy 1883-ban a Dataria-hivatal addig a Lateránban őrzött levéltári anyaga is bekerült a Vatikánba.²³ Ennek egyik kiemelkedő sorozata a lateráni regisztrumsorozat (*Registri Lateranensi*) volt, Fraknói első célja ennek áttekintése és feltárása lett. A Lateráni regisztrumokból Fraknói két kötete IX. Bonifác pápa pontifikátusának 15 évre terjedő időszakából 931 nagy alakú oldalon 1024 darab dokumentumot tett közzé. A feltárt bullák közül mintegy 140 darab a pertinencia okán hozzátvetőlegesen 100 nagy alakú oldalon, hivatkozással az MVH-ra, bekerült a MREV második

²² A MVH I/3–4 címelírása e kötet végén: *Könyvészet/A*.

²³ CVH I/20, 28.

kötetében is.²⁴ A legelső szembetűnő dolog a feltárássra kijelölt levéltári egység, amely korábban nem volt hozzáférhető a tudományos kutatás számára. Fraknói célkitűzése magában is arra utal, hogy különös jelentőséget tulajdonított a lateráni sorozat IX. Bonifác-kori kötetei átvizsgálásának. Theinernél IX. Bonifác pápa bullái 12 oldalon mindössze 14 darabot számlálnak.

IX. Bonifác pápa pontifikátusa egybeesett Zsigmond magyar király uralmának sorsdöntő éveivel. 1396-ban Zsigmond az oszmán fronton elszenvedte élete legnagyobb katonai vereségét, a Nikápolyi csata után csak ügyvel-bajjal tudott hazajutni. 1401-ben az uralmával elégedetlen nagybirtokos alattvalók elfogták és fogságra vetették, nem sokkal később, 1403-ban pedig László nápolyi uralkodó személyében ellenkirályt állítottak vele szemben. A lázadásokon Zsigmond hamarosan úrrá lett, és uralma gyorsan megszilárdult. Bonifác pápával kezdetben harmonikus viszonyt alakított ki, a nagy egyházszakadás idején őt ismerte el törvényes pápának, 1400-tól azonban a viszony fokozatosan megromlott, mivel Bonifác pápa akkor már a nápolyi uralkodó magyar trónigényét támogatta. A magyar uralkodó részben ennek megtorlásaként bocsátotta ki hírhedt rendeletét, a *Placetum regiumot*. A dekrétum előzetes királyi jóváhagyáshoz kötötte a pápai (javadalomadományozó és egyházi pereket eldöntő) bullák magyarországi kihirdetését, a rendelkezés megszegőit pedig fő- és jószágvesztéssel fenyegette meg. Zsigmond egyházpolitikájának alapvonalai ezekben a küzdelmekben nyerték el kontúrjaikat.²⁵ Fraknói kutatásainak már korán központi témája lett a magyar királyi főkegyúri jog eredetének és fejlődésének tisztázása. Rendkívüli erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megtalálja azt a – fentebbiekben már említett – „Konstanzi bulla” néven ismert dokumentumot, melyben a Szentszék állítólag megerősítette a magyar uralkodó főkegyúri jogát országa egyháza felett.²⁶ Fraknói a kutatásainak eredményét 1899-ben önálló okmánytárban összegezte, 1895-ben pedig terje-

²⁴ MREV II, 256–346. A IV. kötet *supplementuma* néhány kiegészítést közöl ugyan IX. Bonifác korából, de bullákat nem tartalmaz. A sorozat köteteinek címleírását lásd a kötet végén, *Könyvészet/B*.

²⁵ A nevezetes dekrétum szövegkiadására és létrejöttének körülményeire lásd *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457* (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici. II. Fontes, Quellenpublikationen II), ed. † FRANCISCUS DÖRY– GEORGIUS BÓNIS– VERA BÁCSKAI, Budapest 1976, 180–182.

²⁶ Fraknói ezzel kapcsolatos eredményeit értékelte ERDŐ PÉTER, *A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387–1437)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 83–95, 87–91.

delmes monográfiát szentelt a kérdésnek.²⁷ IX. Bonifác bulláinak számbavétele és tüzetes átvizsgálása minden bizonnyal szorosan összefüggött a korszakot érintő központi problémával.

Fraknói érdeklődésének hátterében személyes okok és a tudományos érdeklődés sajátos keveréke bújt meg, a bullát azonban végül nem sikerült megtalálnia, mint számára is világossá vált, annak szövegét a Szentszék levéltárai nem őrizték meg.²⁸ A téma iránti érdeklődés azonban mindennek következtében bekerült a magyar középkorkutatás fő áramába. A kérdéses dokumentum szövegére végül Iványi Béla talált rá egy 15. századi másolatban, jelentőségét azonban ő nem ismerte fel. Évtizedekkel később Mályusz Elemér volt az a kutató, aki megértette, hogy a korábbi magyar kutatás alapvetően tévúton járt, hiszen Fraknóihoz hasonlóan pápai bulla után kutatott. A „Konstanzi bulláról” pedig kiderült, hogy az nem volt más, mint a zsinat kúriális pártjának, a bíborosoknak az ígéretet tevő oklevele arra nézve, hogy ha az uralkodó lehetővé teszi az új pápának a reformok megtárgyalását megelőző megválasztását, a maguk részéről minden erejükkel arra ösztönzik majd a mindenkori pápát, hogy Zsigmond püspökjelöltjeit erősítse meg főpapi székükben. A kérdés tárgyalása és a Bonifác pápával kieleződött konfliktus vizsgálata ma már egy korszerű összefoglalóban megkerülhetetlen téma.²⁹

Bonifác pápa bulláinak feltárása más tekintetben is meghatározta a kiformalódó korszerű magyar történeti kutatás tematikáját. Az említett kutató, Mályusz Elemér fogalmazta meg azt a tézist, hogy az 1390-es évek közepére a magyar klérus létszámában és igényeiben megerősödött, és egyre inkább vetélytársat látott azokban a külföldi papokban, akik pápai bullákkal javadalmakat szereztek a Magyar Királyságban. A klérus küzdelmei első lépcsőben a *Placetum regium*hoz, második lépcsőben a „Konstanzi bullához” vezettek.³⁰ Mályusz alapvetően Bonifác pápai bulláira támaszkodva alakította ki a 20. szá-

²⁷ FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog (Fraknói-bibl., 365. sz.)*; FRAKNÓI, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez (Fraknói-bibl., 381. sz.)*. Utóbbi forráskiadványban természetesen közölte a *Placetum regium*ot is: 8–11 (14). Rottler Ferenc meglepődve konstatálja, hogy Fraknói történetírásának egyik újszerű vonása volt, hogy a hazafias-nemzeti szempont nem ritkán prioritást kapott a klerikusi tradícióhoz képest. ROTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 172–173.

²⁸ FRAKNÓI, *Nyomozások a pápai levéltárakban (Fraknói-bibl., 350. sz.)*, 188: „Azon reménység biztatott, hogy a rejtély megoldását találok a lateráni levéltárban. Reményem nem ment teljesebbébe.”

²⁹ MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 5–7 (historiográfiai háttér), 9–11 (az ígérvény latin szövege) és *passim*.

³⁰ MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 22–49 és következő jegyzet.

zad közepén felfogását a középkori magyarországi egyházi társadalomról és annak javadalmas középrétegéről.³¹ Az *annata*-köteles javadalmak megerősítése ugyanis elérte az írásbeliség ingerküszöbét, ennek révén a javadalmasok képezik a klérus azon csoportját, melynek életkörülményeire gazdag adatállomány áll rendelkezésre. A tézis máig meghatározza a magyar egyháztörténeti kutatást és a történetírást, noha kritikus vélemények is megfogalmazódtak vele kapcsolatban.³² Köblös József modellértékű munkájának³³ megjelenését követően egyre több székes- és társaskáptalan személyzete került feldolgozásra, ezek a kutatások a Mályusz-tézisen keresztül Fraknói ösztönző munkájára vezethetők vissza. Fraknói érdeklődése és forrásfeltárása meghatározónak bizonyult a magyarországi középkorkutatás egyik fontos fókuszára nézve.

* * *

A *Monumenta Vaticana* sorozatnak nem csak ezek a kötetei nyitottak új utakat a modern középkorkutatás tematikai és módszertani fejlődése számára. Noha a történeti földrajz művelésének és kézikönyvei összeállításának voltak már hagyományai a 18. század vége óta Magyarországon, a tárgy korszerű módszertanát és forráskezelését végül Györffy György munkássága alakította ki. Györffy 1950-ben kapott megbízást a Magyar Tudományos Akadémiától az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának összeállítására és kézikönyvének megszerkesztésére. A szerző 2000-ben bekövetkezett haláláig négy vaskos kötet látott napvilágot, melyek a középkori Magyar Királyság igazgatási egységeinek és településeinek közel felét dolgozták fel adattár formájában. Györffy természetesen a legkorábbi rendelkezésre álló említésektől kezdte a településekre vonatkozó forrásadatokat felsorolását, kronológiailag utolsó adatként minden esetben az 1332–1337 között Magyarországon működő pápai tizedszedők jegyzékeinek a vonatkozó bejegyzését tüntette fel. Noha formálisan ezt azzal magyarázta, hogy az 1330-as évek szereplői még az Árpád-kor

³¹ MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 50–63. A tézist részletesen kifejtő sok vitát kavart, ezzel együtt is nagy hatású könyve: MÁLYUSZ ELEMÉR, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 1971, 58–120.

³² C. TÓTH NORBERT, *A „mályuszi modell” érvényessége: vissza az alapokhoz?*, *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században* (szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Pécs 2017, 11–34.

³³ KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan addattárával)* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12), Budapest 1994.

végén születtek, valójában a forrásban olyasfajta dokumentumot látott – ezen véleményével természetesen nem állt egyedül –, amely elsőként adott átfogó képet a 14. század eleji Magyarország településhálózatáról – értelemszerűen a templomos helyekről.³⁴

A forrást magát már régebben is ismerte a magyar történetkutatás, azon kiváltságosok egyike ugyanis, akik az akkor még nem nyilvános vatikáni levéltárakba bebocsátást nyertek, készített részleges másolatot róla. Még a 18. század végén több teljes kéziratos másolat is született, de nyomtatott formában csak szemelvények láttak napvilágot.³⁵ Theiner ebben az esetben is közölt részleteket, amiket ő maga is *epitomé* címmel látott el.³⁶ A teljes jegyzékek sajtó alá rendezését Fraknoi fiatalabb munkatársára, Fejérpataky Lászlóra bízta, aki Bécsben tanult, Berlinben és Párizsban szerzett nagy szakmai tapasztalatot.³⁷ Az 520 nyomtatott oldalra terjedő forrásszöveg alapján öt évvel a megjelenetése után „a Vatikáni Okirattár-Bizottság rendeletére” Ortway Tivadar két kötetes kézikönyvben feldolgozta a tizedjegyzékek forrásadatait,³⁸ majd Hrubant László katonai térképész segítségével nagy léptékű térképekre vetítette azokat.³⁹

Ortway előszavából kiderül, hogy a címlapi állítással összhangban a mű megírását Fraknoi vette tervbe, és a megbízást az ő javaslata szerint a bizottság adta ki. A két kötet a hét térképmellékletet tartalmazó mappával együtt a nyomda, a méretek, a külső pausz-borító, a címlap szerkezete és a tipográfia azonossága alapján szervesen illeszkedik a vatikáni sorozatba, annak részét vagy kiegészítését képezi. A térképészet – és a korszerű szemléletű tehetség,

³⁴ GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae I–IV*, Budapest 1963–1998, I, 5–17, különösen 9.

³⁵ A MVH I/1-es kötetének címléírását lásd a kötet végén (*Könyvészet/A*). A historiográfiai előzményeket és a forrás létrejöttének és őrzésének körülményeit ismerteti Fejérpataky László előszava: XIX–LXXVII.

³⁶ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, I, 556–588 (869).

³⁷ Erre nézve lásd jelen kötetben Fedeles Tamás írását (III/4).

³⁸ *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve, A Vatikáni Okirattár-Bizottság rendeletére szerkesztette ORTVAY TIVADAR / Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIVo e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281–1375 referentibus eruta digesta illustrata*, Curante Societate Edendis Monumentis Vaticano–Hungaricis Praeposita edidit THEODORUS ORTVAY I–II, Budapest 1981–1892. A forrást korszerű szempontok szerint értékelte: ORTVAY TIVADAR, *Bevezetés, „A pápai tizedjegyzékek egyház-geográfiai és egyház-történeti jelentősége”*, Uo., II, IX–XLIV.

³⁹ *Septem delineationes geographicae ad geographiam ecclesiasticam Hungariae. Térkép-mellékletek Magyarország egyházi földleírásához I–VII.*

Ortvay – bevonása a vizsgálatokba Fraknói részéről hosszú távon meghatározta a hazai történeti földrajz fejlődési irányát. Már Teleki József Hunyadi-kort bemutató nagy munkájának Szabó Károly gondozta hatodik kötete kísérletet tett egy rendszeres középkori történeti földrajz összeállítására,⁴⁰ az első valóban átfogó kézikönyvet e tekintetben Csánki Dezső állította össze,⁴¹ aki a tizedjegyzékekben rejlő lehetőségeket már bőségesen kiaknázhatta, a munka során közel ezer település adatainak bemutatásánál hivatkozik rá. A felbecsülhetetlen értékű forrást végezetül Györffy György tette a korszerű település- és birtokhálózat megismerésének kiindulópontjává és pillérévé.⁴²

* * *

Fraknói figyelme kiterjedt olyan forrásörző intézmények magyar vonatkozású anyagára is, melyek Rómában voltak ugyan, de nem tartoztak szervesen a vatikáni levéltárhoz. A római Szentlélek-társulat anyakönyvét Fraknói korában sem a vatikáni levéltár őrizte, hanem a *Santo Spirito in Saxia* Kórház levéltára, Fraknói maga eleve szerepeltette közzétételét a tervei között.⁴³ Ennek oka az volt, hogy a 15. század második felében Rómába zarándokló magyarok rendkívül nagy számban fordultak elő a forrásban. A kéziratra először a morva szerzetestörténész, Beda Dudík hívta fel a figyelmet a 19. század közepén *Iter Romanum*ában,⁴⁴ aminek alapján Nagy Iván egy forrásközlő folyóirat hasábjain rövid szemelvényt is közölt belőle,⁴⁵ Theiner figyelmét érthető okokból a kódex elkerülte. A kézirat teljes szövegű közlésére 1914-ben kerített csak sort Pietro Egidi Rómában, a *Fonti per la Storia d'Italia* sorozatában.⁴⁶ Az eredeti kódex magyar szempontból történő átvizsgálását Fraknói a nálánál valamivel

⁴⁰ TELEKI JÓZSEF, *Hunyadiak kora Magyarországon VI/1*, kiad. SZABÓ KÁROLY, Pesten 1863.

⁴¹ CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I–III, V* (*Hunyadiak kora Magyarországon*), Budapest 1890–1913; FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV* (*Hunyadiak Kora Magyarországon*), Budapest 1941. A hivatkozások száma pontosan 986.

⁴² Györffy a négy kötetben hozzávetőlegesen 1500 alkalommal hivatkozta a pápai tizedszedők számadásainak kötetét (MVH I/1).

⁴³ A MVH I/5 kötetének címléírását lásd e kötet végén (*Könyvészet/A*).

⁴⁴ B[EDA] DUDÍK, *Iter Romanum I* (Historische Forschungen), Wien 1855, 83–93.

⁴⁵ *Római magyar regesták*, Dudík után közli NAGY IVÁN, TT 4 (1857) 225–260 (V), 235–239.

⁴⁶ *Liber fraternitatis S. Spiritus et S. Marie in Saxia de Urbe*, Necrologi e libri affini della provincia Romana. II: Necrologi della città di Roma. Con le nove tavole illustrative (Fonti per la storia d'Italia, Antichità, secoli XI–XV [45]), a cura di PIETRO EGIDI, Roma 1914, 108–446.

idősebb nagyváradi kanonoktársára, Bunyitay Vincére bízta, akinek egyidejűleg sajátkezű jegyzeteit is rendelkezésére bocsájtotta.⁴⁷

Bunyitay nem gondolt a teljes kódex közzétételére, abból csak a Magyarországról Rómába érkező személyek neveit írta ki. Mivel ezek a nevek rendszerint megkülönböztető névként azt a települést jelölték meg, ahonnan a zarándokok Rómába jöttek, természetesen a történeti földrajz is sokat nyert az adatok sorozatával, a legtöbb esetben pedig a bejegyzések a zarándokok társadalmi helyzetére is fényt derítettek, a szeriális forrás kényelmes lehetőséget biztosított a topográfia és a társadalomtörténet műveléséhez. Megtermékenyítőnek bizonyult a kiadvány a 20. század második felében feléledő vallási néprajz és a vallási magatartásformák vizsgálata terén. Részletes tanulmányt szentelt a forrásnak Kubinyi András, akinek összegzése szerint az 1446 és 1523 között eltelt hét évtizedben összesen 1255 magyarországi eredetű zarándok fordult meg Rómában és iratkozott be a Szentlélek-társulatba, közülük közel 400-an papok, és mintegy 100-an nők voltak.⁴⁸ Csukovits Enikő szintén önálló írásban elemezte az anyakönyvet, az ő részletesebb számításai szerint a társulatba belépő magyarok száma közel 4000-re emelkedett.⁴⁹ Manapság már axiómának számít, hogy a késő középkor vallásosságának vizsgálata a Szentlélek-társulatba lépők adataiból indul ki, de a korszerű kutatás ma már a „vallási turizmus” vizsgálatához más forrástípusokat – *supplicatio*kat, búcsúleveleket, papszentelési iratokat – is felhasznál.⁵⁰ Az eddigiekben említett forráskiadványok szeriális jellege maga is hozzájárult a középkorkutatás módszertanának finomodásához.

* * *

Rómában a *Santa Sabina*-kolostorban, a domonkosok központi levéltárában őriztek ugyanakkor egy másik kéziratot is, aminek ismerete régre nyúlt vissza, kiadását már Batthyány Ignác is tervbe vette, de a hiánypótló kiadás – Fraknoi döntésének hála – csak a MREV első kötetében látott napvilágot.

⁴⁷ A részletekről beszámol Bunyitay visszafogott bevezetése: *Liber fraternitatis S. Spiritus*, MVH I/5, III–XXVIII.

⁴⁸ KUBINYI ANDRÁS, *Magyarok a késő középkori Rómában* (Studia Miskolcinsia 3. Történelmi Tanulmányok. A Miskolci Egyetem Történettudományi Tanszékeinek Évkönyve), Miskolc 1999, 83–91.

⁴⁹ CSUKOVITS ENIKŐ, *A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523)*, Századok 134 (2000) 211–244.

⁵⁰ Legújabb példálul FEDELES TAMÁS, „Szentelési turizmus” a késő középkorban? *Magyar(országi) egyháziak promóciója a Római Kúriában (1426–1523)* (MTA disszertáció), Pécs 2020.

A kalandos sorsú forrás nem volt más, mint a Szent Margit második szentté avatási eljárása során felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv.⁵¹ Noha Fraknói a szó szoros értelmében nem volt filológus, azt tudta, hogy a források közzététele nem alapulhat pusztán egy másolat elolvasásán, különösen nem, ha a fennmaradt kéziratok kései, ráadásul többszörös másoláson alapuló másolatai a valahai eredeti *rotulus*-nak. Batthyány Ignácnak köszönhetően ugyanis a kéziratnak rendelkezésre állt Gyulafehérvárott a *Batthyaneumban* egy, a rómaihoz képest későbbi másolata is, amit Fraknói gondosan összevetett a másik verzióval, számos filológiai javítást és értelmezést foganatosított a nem problémamentes forrásszöveggel kapcsolatban, végezetül előszavában rögzítette az akkor érvényes ismereteket a jegyzőkönyvet illetően.⁵²

Tanulmányában kiegészítő levéltári kutatások alapján kitért az egyház- és vallásosságtörténeti, irodalomtörténeti és más szempontok mellett a társadalomtörténetnek a jegyzőkönyvvel kapcsolatban adódó lehetőségeire is. Természetesen a jegyzőkönyvnek – túl az időről időre megújuló szentté avatási kezdeményezéseken – elsősorban a *Legenda vetus* feltalálását követően a legenda forrásbázisának feltárásában jutott kulcsszerep, misztika-történeti lehetőségeire Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet,⁵³ ez az irány később a domonkos rendtörténeti kutatásokban nyert határozott kontúrokat, elsősorban is Deák Hedvig munkásságában vált önálló irányzattá.⁵⁴ A kútfő végezetül lehetővé tette a társadalomtörténeti tanulságok levonása mellett a középkori mindennapi élet megismerését és a korabeli gondolati készlet feltárását.⁵⁵

⁵¹ „*A Margit királyleány szentté avatása ügyében foganatosított tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis, Belae IV. Hungarorum regis filiae, sanctimonialis monasterii virginis gloriosae de insula Danubii, ordinis Praedicatorum, Vespri-miensis diocesis*”, MREV I, 163–387 – a *prolegomenát* ebben az esetben is Fraknói jegyzi, azaz ő a szöveggondozó. A teljes kötetleírást lásd *Könyvészet/B*.

⁵² Uo., XXXIII–LXVII (tudományos latin nyelven), CI–CLVIII (magyarul).

⁵³ MÁLYUSZ ELEMÉR, *Árpádbázi Boldog Margit. A magyar egyházi műveltség problémája*, Em-lékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére, Budapest 1933, 341–384.

⁵⁴ DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG O. P., *Árpád-bázi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában*, Budapest 2005, 273–293; UŐ, *Árpád-házi Szent Margit és a középkori laikus vallásosság, Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban* (szerk. Csurgai Horváth József), Székesfehérvár 2017, 93–102; UŐ, *Árpád-bázi Szent Margit 750 éves lelki öröksége*, Vigilia 85 (2020) 568–575.

⁵⁵ Átfogó értékelésére lásd KLANICZAY GÁBOR, *Előszó, Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről* (ford. Bellus Ibolya–Szabó Zsuzsanna, jegyz. Bellus Ibolya), Budapest 1999, 7–22. Magyar fordítása uo., 59–306. Újabb kiadása párhuzamos angol fordítással:

* * *

A *Monumenta Vaticana* eddigiekben nem említett kötetei sem maradtak háttalanok a magyar középkorkutatásra. Hunyadi Mátyás király diplomáciai levelezésének közzététele nem kizárólag és nem elsősorban vatikáni kéziratokon alapult, ettől függetlenül a humanizmuskutatás és a diplomáciai kapcsolattörténet megkerülhetetlen referenciamunkájává vált.⁵⁶ Ugyanakkor a pápai legátusok magyarországi tevékenységének két időszakára fordított különös figyelmet Fraknói: a 14. század elején hazánkban járt Gentile bíborosra és a Mátyás- és Jagelló-koriakra. Gentile da Montefiore legátust 1307-ben küldte Magyarországra V. Kelemen pápa azzal a feladattal, hogy tegyen meg mindent Anjou Károly hatalmának megszilárdítása érdekében. Gentile bíboros három évig tartózkodott Magyarországon, ezen idő alatt jó diplomáciai érzékkel elérte, hogy törvényesen és a szokásoknak megfelelően I. Károly fejére kerüljön a királyi korona, valamint hogy az egyháziak egységesen ő mögöttesorakozzanak fel vetélytársaival szemben. A bíboros legátus melleleg egyházi

Legenda Vetus. Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria, ed. by ILDIKÓ CSEPREGI–GÁBOR KLANICZAY–BENCE PÉTERFI, *The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary* (Central European Medieval Texts 8), transl. by Ildikó Csepregi–Clifford Flanigan–Louis Perraud, Budapest–New York 2018, 133–707.

⁵⁶ Mátyás levelei a római pápákhoz a vatikáni sorozatban 1891-ben láttak napvilágot (MVH I/6, lásd *Könyvészet/A*), a *prolegomenát* Fraknói jegyzi. Ezt követően Fraknói 1893–1895-ben a más címzetekhez intézett levelekkel kiegészített közel teljes korpuszt közzétette: *Mátyás király levelei* (*Fraknói-bibl.*, 355. sz.). Ennek időtállóságát bizonyítja a Mayer Gyula utószavával (957–962), levélszótárával és konkordanciájával (963–1007), irodalomjegyzékével (1008–1014) valamint új mutatóval (1017–1053) kiegészített, egy kötetbe szerkesztett reprint kiadás 2008-ból (Nap Kiadó). Fraknói korpuszának előtörténetére, jelentőségére és későbbi alapvető hatására lásd MAYER GYULA, *Utószó*, 958. A Mayer-repertóriumra támaszkodó, újabban napvilágot látott kétnyelvű kiadás I. kötete forrás- és szövegkritikai szempontból messze elmarad Fraknói kiadványától, noha arra a címlapon referenciaként hivatkozik: *Mátyás király külügyi levelei 1458–1479*, kiad., ford. DARVAS MÁTYÁS–SZEKÉR BARNABÁS [A Fraknói Vilmos által 1893-ban kiadott leveleket latinról Darvas Mátyás, németről Székér Barnabás fordította és látta el jegyzetekkel, kéziratból továbbiakkal bővítette Darvas Mátyás. *Epistolae Matthiae regis ad exteros datae anni 1458–1479. Litteras a Wilhelmo Fraknói anno 1893 editas e lingua Latina Matthias Darvas, e Germanica Barnabás Székér in Hungaricam verterunt et notis instruxerunt, ceteris quibusdam epistolis Latinis, typis hactenus non mandatis auxit Matthias Darvas*] (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 58), Budapest 2023. – Fraknói a külügyi levelek második kötetében (II, IX–LXX; reprint kiadás: 24–84) terjedelmes tanulmányt szentelt Mátyás király levélírói személyiségének, amivel valójában megvetette a hazai humanista levéltudomány-kutatás alapjait.

ügyekben is élt a ráruházott bírói hatalommal, a kíséretében Magyarországra érkezett iroda számos tekintetben mintákkal és példákkal szolgált a hazai ügyintézésben tevékenykedő egyháziak számára: Gentilének köszönhető a közjegyzők megjelenése, a kánoni eljárás meghonosítása⁵⁷ és a papír mint íróanyag megismerése a Magyar Királyságban⁵⁸ – nem mellesleg a látás javítását szolgáló szemüveg első említése is egy legátushoz – Gentile közvetlen elődjéhez – köthető.⁵⁹ A közel 500 nyomtatott oldalra terjedő iratanyagot Pór Antal paptörténész és a komoly nemzetközi tapasztalatszerzést maga mögött tudó Fejérfalvai László rendezték sajtó alá, kötetük az egyházkormányzat vizsgálatának módszereiben hatott megtermékenyítőleg.⁶⁰ Theiner második kötetében ezzel kapcsolatban 18 oldalon 8 dokumentum volt csak található.⁶¹

A másik korszak, amire különös figyelmet fordított Fraknói, a 16. század eleje. Ekkoriban lassanként állandósult a pápai képviselő Budán, a pápai követek olasz nyelvű jelentéseiből ismerhetők meg a legalaposabban a független Magyar Királyság 1526. évi bukásához vezető utak. Campeggio bíboros és Burgio követjelentéseinek jelentőségét Theiner is felismerte, *Excerpta* cím alatt függelékként 126 nyomtatott oldalnyi dokumentumot közölt is közülük.⁶² Fraknói ehhez képest a teljes anyagot összegyűjtötte és 456 nyomtatott oldalon közzé is tette.⁶³ Az 1526. évi katasztrófa 500. évfordulójára készül a

⁵⁷ BÓNIS GYÖRGY, *Az egyházi bíráskodás fejlődése a Mobács előtti Magyarországon*, Uó, Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon (Jogtörténeti Tár 1/1), szerk. Balogh Elemér, Budapest 1997, 621–658, 636–637.

⁵⁸ RÁCZ György kutatásai igazolták, hogy az első, korunkra maradt papíroklevelet Magyarországon Gentile bíboros irodája bocsátotta ki 1310. május 2-án (DL 40 326), lásd RÁCZ GYÖRGY, *Gentilis és Károly. Levélírás Pozsonyban, koronázás Fehérvárott, a papír megjelenése Magyarországon*, Károly Róbert és Székesfehérvár (Magyar királyok és Székesfehérvár II), szerk. Kerny Terézia–Smohay András, Székesfehérvár 2011, 32–43, 35–37. Az MVH vonatkozó kötetéről így ír a szerző: „Lényegében ma is ez alapján írjuk meg a kor történetét.” Uo., 34.

⁵⁹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. Inde ab a. MCCC I usque ad a. MCCCXIV*, Ad edendum praeparavit VINCENT SEDLÁK, Bratislavae 1980, 56–57 (72).

⁶⁰ MVH I/2 (*Könyvészet/A*).

⁶¹ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, I, 423–441 (669–676).

⁶² THEINER, *Vet. mon. Hung.*, II, 676–802.

⁶³ MVH II/1 (*Könyvészet/A*). Fraknói a szentszéki kapcsolattörténeti szintézisben is kiaknázta a jelentéseket: FRAKNÓI, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel II (Fraknói-bibl., 403. sz.)*, 330–399, önállóan is feldolgozta azokat: FRAKNÓI, *Magyarország a mobácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján (Fraknói-bibl., 263. sz.)*. Fontos kiegészítést tett közzé: ANTONÍN KALOUS, *Elfelelt források a mobácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége*, HK 120 (2007) 603–621.

magyar tudományosság, ám Fraknóiénál gazdagabb tartalmú forráskiadvány a kérdés tárgyalásához máig nem látott napvilágot.

* * *

Fraknói Vilmos munkásságának elemzői korábban gyakran szóba hozták, hogy nem vonzódott a szintetizáló műfajokhoz. Ez persze csak korlátozottan fedí a valóságot: a kegyúri jog története összefoglalásának, a Hunyadi- és Jagelló-kort a millenáris történetben bemutató kötetnek,⁶⁴ valamint a szentszéki kapcsolattörténeti „trilógiának”⁶⁵ az írójától aligha vitatható el a szintetizáló hajlam. Utóbbi munka ugyancsak hosszú távon alapozta meg a középkorkutatás fókuszát és tartalmi hangsúlyait. A szentszéki kapcsolatok összefoglalását célzó, 1996-ban megjelent sokszerzős, korszerű vállalkozás⁶⁶ középkort feldolgozó tanulmányírói 134 oldalon éppen 134 alkalommal hivatkoztak Fraknói munkáira, a legtöbb esetben a szentszéki kötetekre, ami magában is bizonyítéka a forrásmű jelentőségének. Az elmondottakon túl Fraknói munkássága még két tekintetben jelentett előrelépést saját korához képest: nem elégedett meg a történeti adatok feltárásával, hanem azok összeillesztése révén tudatosan a képzalkotásra és feldolgozásra törekedett, másrészt egy olyan korban, amikor a késő középkorra mint senki földjére tekintettek, munkáival az akkoriban átmenetinek értékelt kor irányába tudta fordítani az érdeklődést. Ez a megközelítés manapság uralkodó a középkorkutatásban.

Úgy igaz azonban, hogy Fraknói egy másik műfajban talált rá a személyiségéhez leginkább illő optimális lehetőségekre, és ez az életrajzírás volt. A biográfia lehetővé tette számára a főszereplő személyes életpályájának bemutatását oly módon, hogy közben teljes képet fessen a személyiséget formáló korszak egészéről – e tekintetben tapasztalatai ifjúkorára nyúltak vissza, nevezetesen a Pázmány-biográfiára. A történeti életrajz a forrásadottságokhoz mérten egyaránt lehetővé tette rövid és nagyobb lélegzetű munkák közzétételét, megengedett eltérő – diplomáciatörténeti, egyházi, politikai, magánéleti – hangsúlyokat, és kellőképpen tükrözte azt a személyes viszonyt, amibe a kutató vizsgált tárgyával került. A feldolgozás pedig

⁶⁴ FRAKNÓI, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526) (Fraknói-bibl., 369. sz.)*.

⁶⁵ FRAKNÓI, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III (Fraknói-bibl., 393. 403. 417. sz.)*.

⁶⁶ *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 1996.

a későbbi apróbb kiegészítések ellenére kivétel nélkül monografikus igényű volt.⁶⁷ Az életrajzokhoz gyakran kiegészítő jellegű forrásközlő kisműfaj is társult: a Vitéz-monográfia előtt megjelentette a főszereplő politikai beszédeit,⁶⁸ a Tomori- és a Verbőci-biográfia előtt leveleiket,⁶⁹ a Mátyás előtt a diplomáciai levelezését.⁷⁰ Az életrajzok felsorolása is hosszadalmas: az említettekén kívül Bakóc Tamás,⁷¹ Giuliano Cesarini,⁷² Henckel János,⁷³ Váradi Péter,⁷⁴ Modrusi Miklós⁷⁵, és még számosan mások – nem egy közülük terjedelmes vagy folytatásokban napvilágot látott folyóiratcikk összevont különnyomata volt.

Szívéhez a legközelebb a Mátyás-biográfia állt.⁷⁶ A vatikáni kutatások során nem kevés forrásadat jutott a kezébe, ami összekapcsolódott személyiségének egy másik oldalával, a könyvtárigazgatóéval – ne feledjük: ő volt a világ első könyvtörténeti tematikus folyóiratának életrekelője. Amikor rábukkant Kárai László kérvényeire, rájuk támaszkodva tisztázta a budai prépost életrajzát, és nem mellesleg a hazai könyvnyomtatás kezdeteit,⁷⁷ amit

⁶⁷SOÓS ISTVÁN, *Utószó*, Fraknói Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820 (Millenniumi Magyar Történelem. Életrajzok), Az utószót írta Soós István, Budapest 2002, 351–360, 357. Berzeviczy is utal erre az emlékbeszédében: BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 26.

⁶⁸FRAKNÓI, *Vitéz János esztergomi érsek élete (Fraknói-bibl., 188. sz.)*; *Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei [és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei (1453–1457)] (Fraknói-bibl., 169. sz.)*.

⁶⁹FRAKNÓI, *Tomori Pál élete és levelei (Fraknói-bibl., 223. sz.)*; FRAKNÓI, *Verbőczy István (Fraknói-bibl., 382. sz.)*; *Verbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde 1513–1526 (Fraknói-bibl., 156. sz.)*.

⁷⁰FRAKNÓI, *Hunyadi Mátyás király 1440–1490 (Fraknói-bibl., 333. sz.)*. A levelezésre lásd fentebb a külügyi levelezésről írottakat és hivatkozásokat.

⁷¹FRAKNÓI, *Erdődi Bakócz Tamás élete (Fraknói-bibl., 321. sz.)*. A Fraknói örökségével való számvetés e tekintetben nem régiben látott napvilágot az érsek halálának 500. évfordulójára: *Bakócz Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára* (Bibliotheca Collegii Professorum Hungarorum), szerk. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor, Piliscsaba 2024.

⁷²FRAKNÓI, *Cesarini Julián bibornok magyarországi pápai követ élete (Fraknói-bibl., 332. sz.)*.

⁷³*Henckel János Mária királyné udvari papja* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 2/4), Pest 1872.

⁷⁴FRAKNÓI, *Váradi Péter kalocsai érsek élete 1483–1511 (Fraknói-bibl., 253. sz.)*. Korszerű formában nem rég írta újra az életrajzot VÉBER JÁNOS, *Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe* (Sziluett. Korszerű Történelmi Életrajzok), Pécs–Budapest 2016.

⁷⁵FRAKNÓI, *Miklós modrusi püspök élete (Fraknói-bibl., 374. sz.)*.

⁷⁶ÁLDÁSY, *Fraknói... emlékezete*, 452–453.

⁷⁷FRAKNÓI, *Kárai László budai prépost (Fraknói-bibl., 375. sz.)*.

1900-ban részletes bevezető tanulmánnyal felszerelve a krónika hasonmás kiadása követett.⁷⁸

A közkeletű mondás szerint kétféle magyar középkorkutató él a világban: olyan, aki már foglalkozott krónikakutatással, és olyan, aki még nem. Fraknói életművéből ez a motívum sem hiányzik, a hasonmáshoz írott előszavában szövegösszehasonlításra alapuló krónikafileológiai állításokat is megfogalmazott. Eletrajzi írásai és könyvei, a bennük felhalmozott forrásadatok és értelmezések megkerülhetetlenek a modern történetkutatás számára: óriás vállain állunk – amiképpen Chartres-i Bernát megfogalmazta.⁷⁹

* * *

Fraknói 1881-től fogva ott volt Rómában, sokrétű szerepet vállalt: többekkel együtt elérte, hogy a Lateránban őrzött Dataria-levéltárat beszállítsák a Vatikánba, tervszerűen irányította a magyar tárgyú kutatásokat, a feltárt anyag kiadásáról pedig két, egymást felváltó koncepció jegyében két ütemben gondoskodott. A *Monumenta Vaticana* 1884–1891 között két sorozatban napvilágot látott nyolc kötetét (a sorozatba illeszkedő Ortvyay-féle földleírás köteteivel kiegészülve) – a kilencedik 1909-ben jelent majd meg Veress Endre tollából – felváltotta a MREV 1896–1907 években megjelent négy kötete. Míg a vatikáni monumenta egyes teljes állagokat aknázott ki országos érdeklődéssel, a római oklevéltár a veszprémi püspökségre összpontosított, ám minden kutatható fondra tekintettel igyekezett lenni. A munkához a projektum kezdeteitől fogva Fraknói felkészült és megbízható munkatársakat keresett, fiatalkori csalódásait tekintetbe véve érthető módon elsősorban klerikusi körökben. Noha ezek különböző helyekről jutottak megbízásukhoz és a költségeiket fedező támogatáshoz, kétség sem férhet hozzá, hogy kiválasztásukban Fraknóinak meghatározó szerep jutott.

Az Árpád-kori egyháztörténetet négy kötetben később összefoglaló Balics Lajos, a váradi egyházmegye-monográfus Bunyitay Vince, a szintén váradi Karácsonyi János, az esztergomi Kollányi Ferenc, a gyulafehérvári Beke Antal, a később zaklatott sorsú váradi premontrei Tóth-Szabó Pál, a délvidéki plébános Erdújhelyi Menyhért, valamint a ferences Czaich Gilbert és a két bencés: Sörös Pongrác és Villányi Szaniszló, a névsor magáért beszél és nem

⁷⁸ *A Budai Krónika (Fraknói-bibl., 388. sz.)*. A vellum-borítóval ellátott, merített papírra nyomtatott *facsimile* valóban az eredeti illúzióját kelti a bibliofilekben.

⁷⁹ Itt ismételtlen Umberto Eco fentebb idézett előadásához utalom az olvasót.

is kimerítő. A veszprémi egyházmegyes idősebb Lukcsicsot nem véletlenül hagytam a végére: az intézetben ő vált Fraknói jobbkezevé és a veszprémi monumenta kiteljesítőjévé.⁸⁰ Lukcsics József egyszersmind a staféta továbbadója is lett, az öccse gyűjtötte össze immár szisztematikusan az V. Márton, IV. Jenő és V. Miklós pontifikátusa idején benyújtott, korábban csak szemezgetett folyamodványokat,⁸¹ és az ő példája és hagyatéka⁸² ösztönözte jóval később Körmeny Józsefet a *cameralia*-feltárás folytatására⁸³.

Az már a vatikáni levéltárak kutathatóvá válásának idején nyilvánvalóvá vált, hogy az ott feltárandó anyagok ismerete nélkül hiábavalóság még csak gondolni is a magyar egyháztörténet és a magyar történelem kimerítő szintézisére, különösen is a későbbi századokra és az egyháztörténetre nézve. Időközben a történetkutatás szempontrendszere is alapjaiban megváltozott, a középkorkutatásban is előtérbe került az úgynevezett mentalitással, mindennapi élettel, vallással, a középkori gondolati készlettel és a mikrotörténelemmel kapcsolatos megközelítés. Az 1920-as évektől sokak előtt világos volt, hogy ezekre a kérdésekre csak a vatikáni *supplicatiós* és bulla-regisztrumok teljes körű magyar tárgyú feltárása adhat választ. Ezért is volt nagy jelentősége a sok megalapozott kritikával illetett *supplicatiós* kiadványoknak Bossányi Árpád⁸⁴ és Lukcsics Pál tollából. Kritika nem csak Bossányit érte, a fiatalabb Lukcsics is vétett komoly hibákat munkálkodása során, kiadványa – ha a forráskiadvány igényeinek nem is – a repertorizálás szempontjainak mindenképpen megfelel, levéltári jelzetei azonban korszerűsítésre szorulnak.

Személyes kísérlet volt Pásztor Lajos részéről a VI. Sándor és II. Gyula-kori folyamodványok feltárása, inkább a feldolgozást köszönhetjük azonban neki, a feltárt adatokat lakonikus jégyszereiből kényszerül a kutató visszafejteni.⁸⁵ Mi-

⁸⁰ A munkatársakra és tanítványokra nézve lásd CVH I/20, 19–44, különösen 36–42.

⁸¹ LUKCSICS PÁL, *XV. századi pápák oklevelei. I–II* (MHI 1–2), Budapest 1931–1938.

⁸² Az idősebb Lukcsics kalandos sorsú kéziratának kiadása már a *Monumentát* folytató *Collectanea* sorozatában látott napvilágot: CVH I/9–10. A munka koncepciójában Fraknói instrukcióját követi: teljes fondot tár fel magyar szempontból.

⁸³ *Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai / Publicationes Archivi Nationalis Hungariae II. Forráskiadványok – Fontes 21), Kiadta KÖRMENDY JÓZSEF, a kiadást gondozta és a mutatókat összeállította KÖRMENDY KINGA és HOLL BÉLA, Budapest 1990.

⁸⁴ *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak, I–II*, Budapest 1916–1918. Bossányi kiadványával főképpen az volt a baj, hogy felkészületlenül, már korábban elvégzett kutatómunkát végzett el újra, erre lásd CVH I/20, 57–58.

⁸⁵ PÁSZTOR LAJOS, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Budapest 1940.

után a vatikáni levéltári kutatás újjászerveződött, nagy időbeli ugrással ugyan, de Lakatos Bálint feltáró munkájának köszönhető újabb *supplicatiós* kötet jelent meg – ez a mintaszerű kiadvány már minden szempontból eleget tesz a korszerű forráskiadvánnyal szemben támasztott elvárásoknak –,⁸⁶ és más olyan fondok szisztematikus feltárása is megkezdődött, amelyek eddig elkerülték a kutatás figyelmét – többek között gondolok itt Nemes Gábor bréve-kiadványára⁸⁷ és Fedeles Tamás formátáira.⁸⁸

3. AZ UTÓÉLET

A két nagy forráskiadványsorozat összességében is, de Fraknói által gondozott köteteik – a vatikáni monumenta első sorozatából IX. Bonifác bullái és a Mátyás-levelezés, a másodikból pedig a pápai követjelentések, valamint a római oklevéltár első két kötete – külön-külön is megkerülhetetlenek a mai kutatás számára – alátámasztják ezt a *Monumenta Vaticana* kiállításukban ugyan az eredetihez képest rendkívül szerény, de mégis csak közkezen forgó, és méretük-nél fogva talán jobban is használható reprint-kötetei.⁸⁹ Az is tanulságul szolgál ebben a tekintetben, hogy a szlovák monumenta nem tudott túllépni Fraknói sorozatának sem tartalmán, sem színvonalán, köteteik nagyrészt Theiner és Fraknói régi kiadványain alapulnak – meg persze nagyon elenyésző részben a lengyeleken és cseheken –, ezekből gyűjtik össze az utódállam területére vonatkozó forrásokat.⁹⁰

⁸⁶ CVH I/16.

⁸⁷ CVH I/12.

⁸⁸ CVH I/18.

⁸⁹ A sorozat budapesti impresszummal 2000-ben látott napvilágot Várszegi Asztrik és Zombori István sorozatszerkesztői gondozásában és előszavával a METEM kiadásában és támogatásával. A digitális változat több helyen is elérhető ma már a világhálón jobb-rosszabb változatban. Miután a gondozók az eredeti impresszumot eltávolították az egyes kötetekről, az ifjabb nemzedékek esetleg 2000-ben készült korszerű munkaként tekintenek majd a kötetekre, hivatkozásukkor mindenképpen ajánlatos felkeresni a világhálón a hordozható változatot, vagy valamelyik nagy könyvtár katalóguscéduláját.

⁹⁰ *Monumenta Vaticana Slovaciae. I: Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337*, ed. VINCENTIUS SEDLÁK, Tyrnavae–Romae 2008; *II/1: Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia (1342–1415)*, ed. VLADIMÍR RÁBIK, Tyrnavae–Romae 2009; *III/2: Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. res gestas Slovacas illustrantia (1342–1352)*, ed. MILOŠ MAREK, Tyrnavae–Romae 2010; *IV: Camera Apostolica I (Libri formatarum 1425–1524)*, ed. VLADIMÍR RÁBIK, Tyrnavae–Romae 2014. Ez utóbbi kötet anyagának részleges fel-

Várakozásokat ébreszt ugyanakkor az *Erdélyi Okmánytár* következő kötete munkálatainak kiterjedése a vatikáni levéltárra: W. Kovács András és Hegyi Géza szóbeli közlése jelentős gyarapodásról számolt be, főképpen a IX. Bonifác-kori bullaregisztrumok tekintetében. További meggyőző példaként kínálkoznak ugyanezzel kapcsolatban a Mátyás királynak a Római Kúriával folytatott levelezését összegyűjtő forráskiadványok. A pápákkal való levélváltás darabjai ugyanis természetesen az 1891-ben napvilágot látott vatikáni monumentából átkerültek az 1893–1895 között két kötetben Fraknoi által sajtó alá rendezett külügyi levelezés *editió*jába is. Ez a két kötet is megjelent újranyomásban, a reprint kiadáskor aktuálissá vált az anyaggal történő számvetés, amit Mayer Gyula végzett el: a revízió alacsony százalékban mutatott ki későbbi forrásgyarapodást, a közétevé körütekintését és széles tájékozottságát állapította meg. A Darvas Mátyás által készített legújabb bilinguis kiadás legtöbb esetben egyszerűen átvette Fraknoi szövegét, jellemzően az újabban előkerült darabokat hibásan olvasta el, forrás- és szövegkritikai apparátusa azonban messze alulmarad az eredeti kiadványhoz képest. Pedig ez az egy, amit az eredeti kiadványnak szemére lehetne vetni: az idők és az igények idő közben ugyanis gyorsan változtak, ma már a minimálapparátusban feltüntetett adatok nem minden esetben korszerűek, a kommentárok elhagyása sem volt szerencsés döntés.⁹¹

Tény, hogy a Jagelló-korra vonatkozólag máig nem áll rendelkezésre korszerűbb forráshivatkozásokon nyugvó szintézis Fraknoiéinál – a negyedszázados egyetemi tankönyv ezt amúgy sem pótolhatná, bármily nagynevű szerzők írták is a fejezeteit –, az ezzel a korszakkal kapcsolatos mélyfűrészek azonban szerencsére megkezdődtek. A vatikáni kutatómunka tekintetében szempontunkból most fontosabb kiemelni a *Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a római Szentszékekkel* három kötetét, melyek közül az első kettő a Mohácsig, az utolsó az 1689-ig tartó korszakot öleli fel – a kiadvány 1901–1903 között jelent meg. Már Szauder József életmű-bibliográfiája is kiemelte, hogy a kapcsó-

tárásában Rábik megelőzte a magyarországi kutatást. A forrásfeltárás háttérében feltüntetett intézmény: *Institutum Historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, Sedes Historica Facultatis Philosophicae Universitatis Tyrnaviensis*. A kiadvánnyal kapcsolatban nem lehet elégszer emlékeztetni Solymosi László módszertani útmutatását a burgenlandi okmánytár ismertetéséből: „...a területi elv az újkori határokat nem tisztelő források széttrancsírozására kényszerít”. Századok 121 (1987) 733. A recenzióíró jóslata is beteljesülni látszik: miközben a szlovák kutatók „új utakat törnek”, a régi vállalkozásoknak (Marsina, Sedlák) végeszakadni látszik.

⁹¹ Minderre lásd az MVH vonatkozó kötete kapcsán mondottakhoz fűzött korábbi lapalji jegyzetet.

lanttörténet dokumentáltságánál fogva unikális kézikönyvről, azaz forrásmunkáról lehet beszélni.⁹² De több is ennél: az ábrázoláshoz Fraknói felhasználta és hivatkozta az általa irányított kutatómunka során napvilágra került összes vatikáni forrásadatot. A nyomtatásban megjelentekkel kapcsolatban ez nem is csoda, jegyzeteiben azonban számos olyan kéziratot hivatkozásra bukkan a kutató, amely további kutatásokra ösztönöz. A fentebb idézett, 1996-ban megjelent kötet szerzői erőteljesen támaszkodni kényszerültek Fraknói sejtéseire és megállapításaira.

Ha mindehhez hozzávesszük a Fraknói-hagyaték kéziratot jegyzeteit, könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy Fraknói Vilmos mindent ismert, ami lényeges, és mi magunk körültekintés híján nem ritkán az újrafelfedezés hálójába gabalyodunk. Hogy ez utóbbi hagyatékban is értékek rejlenek, és Fraknói kéziratai is megkerülhetetlenek, azt a nemrég elhunyt nagynevű humanizmuskutató, Ritoókné Szalay Ágnes esete is bizonyítja. A kutató kétszer is közzétette azt a fontos tanulmányát, amelyben vatikáni regisztrumbejegyzések alapján sikerült tisztáznia a magyar költő, Janus Pannonius családtagjainak kilétét, főképpen apjának nevét. Erre vonatkozólag Lakatos Bálint a következőket írta: „Fraknói Vilmos pedig hagyatéka tanúsága szerint Rómában már a 19–20. század fordulóján kigyűjtötte a Janus által 1458-ban a pápai curiához benyújtott azon kérvények szövegét, amelyekben családtagjait is felsorolja, és amelyekből kiderül atyjának keresztnéve is. Ezeket a szupplikációkat találta meg újból és tette közzé 2001-ben Ritoókné Szalay Ágnes.”⁹³ A kéziratban valóban ott van a teljes – egyébként rövid – szövegek másolata, Fraknói vagy későbbre halasztotta a velük való foglalkozást, vagy nem ismerte föl a jelentőségüket, ezért nem tette őket közzé sehol.

A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig 1895-ben látott napvilágot, kísérő forráskötete – az oklevéltár – 1899-ben hagyta el a nyomdát. A feldolgozás előszavában így vall a szerző: „Mindamellett távol áll tőlem az a gondolat, hogy a jelen munka a magyar királyi kegyuraság teljes és kimerítő történetét nyújtja. Kifejlődésének és viszontagságainak megvilágítására hivatott tanulmányokat tartalmaz, melyekkel a történetíró a jogtudós számára a talajt előkészíti. És éppen azért fölmentve éreztem magamat attól, hogy a

⁹² „*Lunica monografia storica documentata di dette relazioni*”. SZEKFÜ, *A százszentendős Fraknói Vilmos*, 1274.

⁹³ LAKATOS BÁLINT, *A Csezmiceiek. Adatok Janus Pannonius családjáról*, *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére* (A MKsz és a Mokka-R Egyesület Füzetei 2), szerk. Némernyényi Előd, Budapest 2009, 181–192, 182.

kegyúri joggal foglalkozó legújabb irodalmi művekben hirdetett tanokat bíráló alá vegyem; úgyszintén attól is, hogy tanulmányaim körét a jelen századra kiterjesszem.⁹⁴ A kérdés megítélése – mint Fraknói szavaiból is kiderül – már akkoriban is sokat vitatott volt, később pedig fontos eredményt hozott a középkor vonatkozásában a korai királyi egyházfőség fogalmának korszerű kidolgozása, a későbbi korszakra pedig az úgynevezett „Konstanzi bulla felfedezése”. Az oklevéltár az akkor még hazai (például nagyszebeni), a bécsi és más levéltárak mellett alapvetően a vatikáni forrásanyagra támaszkodott, láthatólag Fraknói a *supplicatiós* kötetekből is ismerte mindazt, ami választott témája szemszögéből releváns volt.

* * *

A fentebbi példákból kitűnik, hogy Fraknói Vilmos lerakta a könyvtörténet, a reneszánsz- és humanizmuskutatás alapjait, vatikáni vállalkozásaival és személyes forrásfeltáró és -feldolgozó munkájával megalapozta a korszerű magyar középkor- és egyháztörténet-kutatást.⁹⁵ A személyéhez köthető eredmények felbecsülhetetlen értéket jelentenek, mint ahogy a példa is, melyet „a kútfői készlet” életen át tartó szorgalmas tanulmányozásával és a történetírói hivatás hiteles tanúsításával a későbbi nemzedékeknek nyújtott.

SZOVÁK KORNÉL

⁹⁴ FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog* (Fraknói-bibl., 365. sz.), 4.

⁹⁵ Számos tekintetben a tanulmányban elmondottak ezen állítás igazolására, nem a munkásság teljes értékelésére törekedtek. El kellett tekintenem többek között a diplomáciatörténet megalapozásának bemutatásától, ezekről azonban a könnyen hozzáférhető nekrológok (Áldásy, Angyal, Berzeviczy, Csánki, Szekfű), illetve jelen kötet más tanulmányai részletes és alapos tájékoztatást nyújtanak. Fraknói méltatlanul maradt ki Várkonyi Ágnes historikus-kanonijából, hatása sokkal hosszabb távon érvényesült, mint számos pályatársáé. Nézetem szerint Fraknóival valami olyasmi történt, mint annak idején Szent Bernáttal: az Abaelarddal való konfliktus feledésbe merítette, hogy a modern európai líra atyja mégsem az újító Abaelard lett, hanem éppenséggel Bernátnak jutott ez a szerep.

A MAGYAR MEDIEVISZTIKA MEGALAPOZÓJA: FRAKNÓI VILMOS

Ha egy történész módszertanát vizsgáljuk, elsősorban azt vesszük szemügyre, vajon primér vagy szekundér kútfőkből dolgozik, ezeket hogyan értelmezi, és hogy ismeri, alkalmazza-e a forráskritika legelemibb szabályait. Egy dolgozat megírása egy koherens történeti műben valójában sok, apró, gyakran bizonytalan részlet történetté fűzését jelenti. A módszer pedig a bizonytalan részletekben van. Amikor Szekfű Gyula 1943-ban, születésének centenáriumaán megemlékezett Fraknóiról, épp módszertani alaposágát emelte ki. „Azt már tudjuk, hogy a magyar tudományosságnak termékeny korszakát képviselte, melyből a mai törekvéseknek is néhány, mégpedig nemesebbike nőtt ki, közöttük az olasz és magyar humanizmus kapcsolatainak kutatása.”¹ Szekfű kiemeli Fraknóit a dualizmus-kori történészek közül. Az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulathoz köthető kutatók „első sorban a levéltárakat és könyvtárakat bújták és minél több adat felfedezésével akarták a nemzeti múltat illusztrálni, minél szebb és teljesebb fénybe állítani. Módszer és feldolgozás mellékes dolgok voltak szemükben, szövegeket, okleveleket reprodukáló hosszú értekezéseik sorából a fiatal esztergomi papnak Pázmány-életrajza mint igazi történeti mű emelkedett ki.”²

Emellett Szekfű is, mint azóta szinte mindenki, Fraknói külföldi levéltári és könyvtári kutatásait hangsúlyozta, rámutatva az akkoriban újonnan megnyílt bécsi udvari, és a szintén frissen megnyitott vatikáni levéltári kutatásainak jelentőségére. Míg az előbbiből főként újkori témákat feldolgozó munkái készültek, utóbbi főleg a 15. század addig soha nem látott mélységű megértését hozták számára.

Forráshasználatának értékelésében azonban az eddigi, különösen a külföldi hungarika-kutatásokat kiemelő méltatások nem eléggé mutattak rá néhány kulcsfontosságú mozzanatra, amelyek megléte már önmagában is méltán emelik Fraknóit a magyar medievisztika megalapítói közé. Ki kell mondanunk,

¹SZEKFŰ, *A százszentendős Fraknói*, 1267. Újraközlése e kötet elején.

²Uo., 1268.

hogy Fraknói számára nem létezett korszakhatár a történelem tanulmányozásában, nem tartotta magát kizárólag medievistának, sőt újkor specialistának sem. Fraknói pályája kezdetén Pauler Gyula még nem húzta meg a magyarországi középkor és újkor mesterséges határvonalát a mohácsi csata napjával, s a Diplomatikai Levéltár felállításával, így Fraknóinak sem kellett döntenie, hogy „középkorász” vagy „újkorász” lesz.³ Az utókor egyöntetű ítélete szerint mindkét területen maradandót alkotott.

1. KORAI MEDIEVISZTIKAI MUNKÁI

Szárnybontogató első munkái még szigorúan középkori témákban születtek. Ezeket a dolgozatokat, mind az 1861-es pályaművét, *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története*,⁴ mind *A magyar nemzet bevándorlásának története*⁵ c. értekezéseit nem tekintjük a magyar medievisztika csúcsteljesítményeinek, ahogy az 1863-ban megjelent *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése*⁶ című monográfiáját sem. Ezeket a régi, kezdetleges forrásbázison alkotta meg, utóbbiról a korai nádori intézmény mai monográfiája, Szócs Tibor joggal állapította meg, hogy „a forrásadottságok miatt a késő-középkori és újkori fejezetek igen elnagyoltak lettek, és az Árpád-kori részek is tartalmazznak pontatlanságokat. Bár Fraknói műve a saját kora tudományának magas színvonalán megírt összefoglalója volt, a forráskiadványok gyarapodása és a történeti kutatások jelentős előrelépése miatt ma már inkább csak historiográfiai értékkel bír.”⁷

Rá kell ugyanakkor mutatni, hogy maga a témaválasztás elképesztő merészségre vall, hiszen 20 évesen felismerte azt, hogy komoly országtörténetet nem lehet írni a legfontosabb intézmények történetének ismerete nélkül. A nádori méltóság másik, késő-középkori történetének monográfiája alpmunkának tekintette Fraknói művét, és megjegyzéseiből elismeréséről szerzünk tudomást.⁸

³RÁCZ GYÖRGY, *Kettős történelmi mérőföldkő: Mohács*, https://mnl.gov.hu/mnl/ol/birek/kettos_tortenelmi_merfoldko_mobacs (2024. április 12.).

⁴*Fraknói-bibl.*, 1. sz.

⁵*Fraknói-bibl.*, 4. sz.

⁶*Fraknói-bibl.*, 6. sz.

⁷SZÓCS TIBOR, *A nádori intézmény korai története 1000–1342* (Subsidia ad Historiam Medii Aevi Hungariae Inquirendam 5), Budapest 2014, 10–11.

⁸„Egyébként annak idején már Fraknói Vilmos is igyekezett felhasználni az efféle adatokat tartalmazó okleveleket, de az általa megismerhető kevés számú forrás miatt nem tudott igazán

C. Tóth Norbert nádori monográfiájában 17 alkalommal idézi Fraknói korai munkáját és ha csak historiográfiai előzményként tette volna, elég lett volna egyszer vagy kétszer. Ehelyett érdemben vitatkozik forrás-értelmezésével, forrás-rekonstrukciójával. Fraknói a forrásbázis bővülésével a későbbiekben újra visszatért a nádori intézmény történetére, többek között 1899-ben külön tanulmányt szentelt „Az 1485-ik évi nádori cikkelyek”-nek. Ebben az újonnan előkerült adatok fényében ismét egyenként megvizsgálta az összes cikkelyt, kísérletet tett azok forrásokkal történő alátámasztására és briliáns forráskritikával tette fel a lényegi kérdéseket és vette észre, hogy a szöveggel nagy baj van, ezért elvetette ezek törvényi mivoltát.⁹ Nagyon sok érvet sorakoztatott fel, amelyek végül C. Tóth Norbert számára értek be gyümölcsé azzal a felismeréssel, hogy a nádori cikkelyek Mohács utáni kompilációként keletkeztek, I. Ferdinánd király és a magyar országnagyok közötti hatásköri viták lecsapódásaként. C. Tóth egyébként nádori könyvében Fraknói különböző munkáira 115 esetben hivatkozik, ami pontosan mutatja, hogy Fraknóit a 19–20 évesen felfedezett és monográfiában összegzett téma nem hagyta nyugodni és a későbbiekben folyamatosan fejlesztette, korrigálta korai könyvének eredményeit, amiket a 21. században is mértéktartónak, igazodási pontnak tart a kutatás.¹⁰

2. A KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁNAK FELFEDEZÉSE ÉS A PROFESSZIONÁLIS MUNKÁK

Fraknói korai medievisztikai dolgozatai után, nyilván szoros kapcsolatban nagyszombati, majd esztergomi tanári tevékenységével 1863-tól főként újkori egyháztörténeti tanulmányokat, könyveket és forráskiadványokat publikált. A Mohács előtti témákhoz egyértelműen könyvtárvezetői kinevezése (1875. április 2.) után tért vissza, nyilván új munkahelye, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának gazdag kéziratári anyaga *belső* megismerése után. Első ilyen közleményében a mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapokat ismertette a gyűjteményből.¹¹ Felhívta a figyelmet a számadáskönyvek tör-

mértékadó következtetéseket levonni.” C. TÓTH NORBERT, *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)* (Századok Könyvek), Budapest 2020, 123.

⁹ Fraknói-bibl., 383. sz.

¹⁰ C. TÓTH, *A Magyar Királyság nádora, passim*.

¹¹ FRANKNÓI, *A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárában* (Fraknói-bibl., 124. sz.).

téneti jelentőségére,¹² és ugyanez a forrásanyag ihlette a II. Lajos udvaráról szóló cikkét is, amit hamarosan monográfiává formált,¹³ és a következő évben, 1877-ben, az egyik számadáskönyv szövegét is kiadta.¹⁴ Egy szintén 1876-os rövid cikke¹⁵ a későbbi múzeumi törzsanyag felfedezésére enged következtetni. Ebben egy kalandos társulati oklevelet mutatott be röviden, Csanád esztergomi érsek egy 1340. október 21-én kelt eredeti oklevelét. A közlés rögtön figyelmeztet a Fraknóira időnként később is jellemző forráshivatkozásokkal kapcsolatos nagyvonalúságra. Bár ekkoriban a „Magyar Nemzeti Múzeum kézirat gyűjteményében” pontos jelzetek még nem voltak, ezt nem kérhetjük rajta számon, ugyanakkor nem jelzi, hogy a nevezett oklevél korábbi, Katona és Fejér kiadásaiból már ismert volt.¹⁶ Ráadásul az oklevél dátumát hibásan tette 1340-re, valójában 1348-ban kelt.

Azt, hogy elsősorban könyvtári munkája során fordult újra a Mohács előtti témák felé, mindennél beszédesebben mutatják Verbőcivel kapcsolatos 1876-1877-es publikációi,¹⁷ valamint Bakóc Tamásról,¹⁸ Mátyás királyról szóló ekkor még csak rövid cikkei¹⁹ és kiemelten Zrednai János könyveiről, könyvtáráról, beszédeiről írt közleményei,²⁰ végül pedig az érsek életéről szóló 1879-es kötete (amelyről Pauler Gyula írt elismerő recenziót a *Századok*ban).²¹ Ezt követően megtalálta az egyensúlyt a középkori és az újkori témák között, a publikációi

¹² FRAKNÓI, *A számadási könyvek műtörténelmi jelentősége* (Fraknói-bibl., 126. sz.); FRAKNÓI, *Műtörténelmi adalékok II. Lajos királynak 1525-ik évi udvari számadásaiból* (Fraknói-bibl., 129. sz.).

¹³ FRAKNÓI, *II. Lajos és udvara* (Fraknói-bibl., 128. sz.); *II. Lajos és udvara* (Fraknói-bibl., 168. sz.). Fraknóiról szóló összefoglalójában Draskóczy István külön kiemeli ez utóbbi, méltatlanul elfeledett művét, amelynek „aktualitása máig sem veszett el, és számos, a korszakkal foglalkozó tudós is felhasználja Fraknói munkáját”. DRASKÓCZY, *Fraknói e le ricerche della storia medievale*, 375.

¹⁴ FRAKNÓI, *II. Lajos király számadási könyve* (Fraknói-bibl., 148. sz.).

¹⁵ FRAKNÓI, *A kalandosok történetéhez* (Fraknói-bibl., 123. sz.).

¹⁶ *Anjou-kori Oklevéltár. XXXII: 1348*, szerk. SEBŐK FERENC, Budapest–Szeged 2015, 343, 699. sz. Az oklevél kiadásainak adatai itt. Mai jelzete: MNL-OL DL 41 091.

¹⁷ FRAKNÓI, *Verbőczy István a mohácsi vész előtt* (Fraknói-bibl., 132. sz.); *Verbőczy István kiadatlan levelei* (Fraknói-bibl., 156. sz.). A Verbőci-életrajzot olyan könyvvé fejlesztette a következő évtizedekben, amit a 21. században is használnak és idéznek a történészek: *Verbőczy István életrajza* (Fraknói-bibl., 382. sz.).

¹⁸ FRAKNÓI, *Bakocs Tamás mint konstantinápolyi patriarka* (Fraknói-bibl., 146. sz.).

¹⁹ FRAKNÓI, *Mátyás király és Beatrix dombormű-arczképeinek történetéhez* (Fraknói-bibl., 152. sz.).

²⁰ FRAKNÓI, *Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei* (Fraknói-bibl., 169. sz.); *Vitéz János könyvtára* (Fraknói-bibl., 178. sz.); *Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez* (Fraknói-bibl., 195. sz.).

²¹ FRAKNÓI, *Vitéz János esztergomi érsek élete* (Fraknói-bibl., 188. sz.).

azt tükrözik, hogy folyamatosan dolgozott a különböző tematikájú cikkeken, könyveken és forráskiadványokon, mindig vissza-visszatérve a számára legfontosabbnak tekintett Mátyás- és Jagelló-kor időszakához.

E témákban írt történetírói művei a mai napig vitathatatlanul igazodási pontok a történészek számára, mindenki abból indul ki, hogy mit írt Fraknói, milyen forrásokat nem ismerhetett még, illetve mit értelmezett esetleg félre. A Mátyás- és Jagelló-korral kapcsolatos későbbi kutatások sohasem módszertanát, forráshasználatát, hanem katolikus, olykor „klerikálisnak” és „nacionalistának” is minősített történet szemléletét bírálták.²² A 15. század közepének egyik legjobb mai ismerője, Pálosfalvi Tamás többször tett tanulmányaiban kritikai észrevételt Kubinyi András politikatörténeti rekonstrukcióira, mint Fraknóiéra, például éppen Zrednai János érsek politikai szerepét illetően.²³ Amikor 2019-ben Neumann Tibor, C. Tóth Norbert és Pálosfalvi Tamás historiográfiai helyzetképet vázolt a Jagelló-kor kutatásáról, a legfontosabb kérdésben, hogy tudniillik mi okozta a középkori Magyarország bukását, Fraknói véleményével értettek egyet, szemben Szekfű Gyula és Engel Pál nézeteivel.²⁴

²² Csupán egy példa a még szalonképes történeti irodalomból: „Túlzás nélkül állítható, hogy Fraknói klerikális-nacionalista felfogásával mind a mai napig a legtartósabb befolyást gyakorolta Corvin Mátyás történeti képének kialakítására.” KARL NEHRING, *Mátyás külpolitikája*, TSz 21 (1978) 427–440, 427.

²³ Csak a legfrissebb példák a sok közül: PÁLOSFALVI TAMÁS, *Zrednai János, a cseh háború apostola?*, Janus Pannonius, Vitéz János és a humanista hagyomány továbbélése (1450–1630) (Reciti Konferenciakötetek 23), szerk. Bajáki Rita–Szilágyi Emőke Rita, Budapest 2023, 37–49, *passim*, különösen 39; PÁLOSFALVI TAMÁS, *Zrednai János váradi püspök és Mátyás király (1457–1464). A nebezen értelmezhető mozzanatok légiója?* Nagyvárad és Bihar a késő középkorban (Tanulmányok Biharország Történetéről 12), szerk. Zsoldos Attila, Nagyvárad 2024, 9–41, *passim*.

²⁴ „Fraknói, bár egyébként maga sem fukarkodott munkáiban az elítélő megjegyzésekkel, a korra jellemző terminológia keretei között (és, a saját szempontjából érthetően, kiemelt szerepet tulajdonítva a reformáció hatásának), helyesen állapította meg, hogy a középkori Magyarország bukását végső soron nem saját erkölcsi romlása okozta, hanem olyan külső körülmények, amelyek befolyásolására nem rendelkezett eszközökkel. Fraknói e külső körülmények közül a modern európai államrendszer kialakulását kísérő megrázkódtatásokat és politikai átrendeződéseket azonosította, később azonban máshová került a hangsúly. «A korszak, amit áttekintettünk [*a Jagelló-kor*], sajnálatosan szűkölködik tanulságokban. Az ország sorsa fölött – úgy látszik – idebentről befolyásolhatatlan erők döntöttek. Mindenekelőtt az ellenséges túlerő, a hazánkhoz képest bízást elemi csapásnak minősíthető oszmán agresszió. Ha valakire rászakad a lavina, aligha érdemes firtatni, egészséges volt-e az áldozat, vagy betegeskedő, edzett volt-e vagy csenevész, igyekezett-e két kézzel feltartóztatni a görgeteget, vagy gyáván meglapult. Lényegében az is mindegy, mivel foglalkozott az utolsó percekben.»” NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT–PÁLOSFALVI TAMÁS, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*,

3. A HAZAI „FORRÁSGYŰJTŐ”

A magyar medievisztikában betöltött úttörő szerepét illetően Fraknóinak csupán egy jelentős tevékenysége nincs méltóan kiemelve, amiről bár írtak korábban, mégsem hangsúlyos az életműben. Ez pedig a *hazai* források bővítésében, a *hazai* források mentésében betöltött szerepe, kezdeményezése, amely elsősorban munkahelyén, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában történt 1875 és 1878 között.

A forráskutatás számára kezdettől fogva alapkérdés volt.²⁵ *Könyvtári igazgatóságának idejére már ismerte az ország csaknem összes fontos levéltárát*, megismert néhány vidéki családi levéltárat is, mint a körmenyi Batthyány-levéltárat, és ezekből, valamint a múzeumi levéltár addigi anyagából meggyőződhetett arról, hogy a családi levéltárak²⁶ legalább akkora kincsesbányák a történészek számára, mint az időközben a hungarika-kutatásai során meglátogatott kül-

Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs–Szóts Zoltán Oszkár), Budapest 2019, 11–73, 69.

²⁵ Első komolyabb művének, az említett nádori és országbírói monográfiának a forrásbázisát az országos törvények és az oklevelek alkották. Saját bevallása szerint „a kiadottakat nagy részt Fejér gyűjteményéből vevén, a kiadatlanokat pedig főleg Czech János kézírataiból” merítette: FRANKL, *A nádori és országbírói hivatal (Fraknói-bibl., 6. sz.)* 3–4. Ugyanakkor számos, az akkor még önálló kamarai levéltárból származó adatot is hoz, amelyek feltehetően nem mind származnak Czech gyűjtéséből. A még önálló kamarai levéltár anyagát tehát feltehetően korán megismerte. A Fraknói által átkutatott levéltárak áttekintését jól mutatja az 1877-es Verbőci-forrásközleménye. Itt a „budai kamarai levéltárból”, az MNM könyvtárából, az MTA kéziratgyűjteményéből, Kassa város levéltárából, a pesti egyetemi könyvtár kézírattárából közölt addig ismeretlen Verbőci-leveleket. FRAKNÓI, *Verbőczy István kiadatlan levelei (Fraknói-bibl., 156. sz.)*. Az 1879-ben készített szekszárdi apátság-történethez már az újjászervezett Országos Levéltárban kellett kutatnia, adatokat gyűjtenie. Az eddigi kamarai okleveleket innentől kezdve „az országos levéltár kincstári osztályában” található iratokként említi. FRAKNÓI, *A szekszárdi apátság története (Fraknói-bibl., 187. sz.)*, 19. E munkájában a Károlyi család, a pannonhalmi főapátság, az esztergomi és a pozsonyi káptalan és a Révay család levéltárából közölt új forrásokat. Itt említi először az Országos Levéltár diplomatikai osztályát (a DL 5797. sz. oklevél közlésénél). A Révay család kisselmeci levéltárából Nagy Imrénének köszöni a közlést, a többi oklevelet saját kutatásból merítette. Az esztergomi prímási és főkáptalani levéltár megismerése nyilván még az 1860-as években, tanárkodása éveiben történt.

²⁶ FRANKL, *A báró Révay-család (Fraknói-bibl., 68. sz.)*; *Közlemények a báró Révay-család levéltárából (Fraknói-bibl., 90. sz.)* 40–49; FRAKNÓI, *II. Lajos és udvara (Fraknói-bibl., 128. sz.)* számos oklevelet használ a Batthyány család körmenyi levéltárából.

földi (bécsi, római, spanyol, velencei, mantovai)²⁷ levéltárak. Ismerte, használta a kamarai levéltár anyagát, így tisztában volt azzal, hogy a könyvtári hivatalba lépésével párhuzamosan újjászerveződő országos levéltárnak akkoriban ez volt a legértékesebb anyaga. Ő maga is részt vett a levéltár újjászervezésében, újjáalapításában. Tagja volt – Horváth Mihály javaslatára – az Országgyűlés által az országos levéltár átszervezésével kapcsolatban 1871-ben létrehozott szakértői, úgynevezett „ankét bizottságnak”, többek között Pauler Gyulával együtt.²⁸

A Fraknoi-életmű megértése szempontjából különösen fontos Paulerrel történő párhuzamba állítása, hiszen régi, még az 1860-as évekre visszamenő baráti kapcsolat fűzte őket egymáshoz.²⁹ Az „ankét bizottság” 1872. november 21-én nyújtotta be javaslatát, amely az új levéltár állománya, feladatköre, elhelyezése mellett foglalkozott az anyag rendezésével is.³⁰ Miután a régi, 1756 óta működő, rendi érdekeltségű *Archivum Regni* vezetője, Török János 1874. február 9-én bekövetkezett halála után a kormány az új levéltár törvényben rögzített alapítása helyett azt a megoldást választotta, hogy a régi intézmény élére nevez ki új főlevéltárnokot – Pauler Gyula személyében – és ő alá rendeli a volt kormányhatósági levéltárakat, megkezdődhetett az „országos levéltár” modern tudományos intézménnyé szervezése. Az ügyvéd-történészből levéltárossá is lett Pauler 1874-es kinevezése után biztos kézzel szervezte át az új, immár polgári közgyűjteményt.

Az Országos Levéltárnak azonban 1874 után csak a kormányzati iratok begyűjtése, rendezése volt a feladata, *magániratok* gyűjtésével ekkoriban még alig foglalkoztak.³¹ 1880-ban és 1881-ben került csak sor családi levéltár letétként

²⁷ FRANKL, *Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában (Fraknoi-bibl., 26. sz.); Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában (Fraknoi-bibl., 31. sz.);* FRAKNOI, *Bakocs Tamás mint konstantinápolyi patriarka. A velencei állami levéltár diplomatai irományai alapján (Fraknoi-bibl., 146. sz.).*

²⁸ RÁCZ GYÖRGY, *Történetírás és levéltár*, Századok 151 (2017) 49–58, 51.

²⁹ Thallóczy Lajos írja, hogy „barátságot tartott Pauler később Fraknoi Vilmossal, a fiatal theologussal, kinek termékenységét, iniciatíváját és lelkesedni tudását mindvégig őszintén csodálta.” THALLÓCZY LAJOS, *Pauler Gyula emlékezete*, Századok 45 (1911) 257–279, 322–346, 326.

³⁰ *Az államlevéltári enquete javaslata*, Századok 7 (1873) 1–8.

³¹ Az 1723. évi XLV. tc. lehetőséget adott ugyan a családi levéltárak átvételére – felhatalmazta az *Archivum regnicolarét*, hogy magánosoktól is átvehet megőrzésre iratokat, de fenntartotta a visszakérhetőség jogát – de a gyakorlatban ez nem valósult meg. Gróf Batthyány Lajos nádor levéltárszervező tevékenysége során ugyan 1755-ben felhívást intézett többet között a főurakhoz és egyes nemesekhez, hogy a „haza dicsőségére” adják át a náluk őrzött „köziratokat” a megalapítandó levéltár számára, de csak csekély számú irat érkezett be ezen az úton, az is tulajdonként került nyilvántartásba. Egész családi levéltárak átvétele ekkor még nem került szóba. SZIRTES

történő átvételére, ajándékozásra pedig még csak jóval ezután, esetlegesen.³² Az 1867-es rendszerváltozás után a kastélyokban és nemesi kúriákban elhelyezett sok családi levéltár vált jogi értelemben feleslegessé és a kedvezőtlen őrzési körülmények miatt válhatott volna az enyészet martalékkává, ha az Országos Levéltár állami iratokkal való elfoglaltsága miatt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára nem vállalja föl ezt a feladatot. De éppen az Országos Levéltár újjáalakulásával egyidőben, 1875-ben a könyvtár felvállalta, így a két intézmény között egy jól körülhatárolható, ösztönös munkamegosztás történt. Ebben pedig Fraknóinak elvülhetetlen érdemei vannak, hiszen rögtön könyvtárigazgatói hivatalba lépése után nyitott a családi levéltárak felé és lehetővé tette ezek múzeumi levéltárban történő elhelyezését.

A nemesi családi levéltárak Nemzeti Múzeumba terelése valójában a Magyar Történelmi Társulat vidéki kutatóútjai, felolvasóülései során fogalmazódhatott meg a történészek körében, ma már megállapíthatatlan, hogy kitől származott az ötlet.³³ Elsősorban a hozzáférhetővé tétel, a kutathatóság biztosítása volt a fő cél. Sulica Szilárd, a múzeumi levéltár utolsó őrje – aki 1907-től dolgozott a múzeum levéltári osztályán – a következőképpen írt erről 1924-ben:

„Fraknói Vilmos nagy könyvtárigazgatónk és munkatársa, a kéziratár és levéltár vezetője, Csontos János közös gondolata volt a családi örökletetek intézményesítése a Magyar Nemzeti Múzeumban. Kiindulva azon törekvésből, hogy a letéteményező családok érdekeinek legnagyobb fokú megvédelmezését teljes összhangba hozzák a tudomány és intézet nagy érdekeivel, a letéteményező családok részére felajánlották a maximumot, a tulajdonjog respektálását... garanciát az anyag legteljesebb épségben maradásáért... 1876-ban kaptuk meg a legelső családi levéltárat és akkor még a múzeumi levéltár alig állott 15–20 000 darabból.”

A cikk írásakor már „124 neves, híres és áldozatkész magyar családnak a levéltára” volt a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.³⁴ Fraknói és beosztott-

ZSÓFIA, *Az Archivum Regni, A Nemzet Levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből* (szerk. Reisz T. Csaba), Budapest 2023, 85.

³² RÁCZ GYÖRGY, *Az egykori hitbizományi és családi levéltárak állami tulajdonba vétele 1945 után. A Batthyány- és a Nádasdy-levéltárak esete*, Századok 91 (2020) 165–205, 168.

³³ Már 1872-ben felmerült, hogy a Szentiványiak és a Csicseriek a társulatnak ajándékozzák a levéltárukat, „De mivel e társulat levéltárat nem tart, e nagylelkű adományokat a nemzeti múzeum levéltárának fogja átszolgáltatni”. *Ellenőr* 4 (1872) 56. sz. A második és a harmadik levéltár egyértelműen a társulat kirándulása alkalmából ajánlatot fel a múzeumnak korabeli sajtóhírek szerint.

³⁴ SULICA SZILÁRD, *A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárjai*, *Turul* 38 (1924) 8–12, 9.

ja, Csontos 1875 tavaszán vették át a Széchényi könyvtárat és a kéziratárát, ez év őszén, 1875. október 15-én Nagykállóban tartott családi gyűlésen a Kállay család tagjai elhatározták, hogy levéltárukat felajánlják a Magyar Nemzeti Múzeumnak, 1876. június 28-án pedig el is szállították a Széchényi-Könyvtárba.³⁵ Azt, hogy a levéltár „örökletétként” került a múzeum állományába, azt legelőször a legilletékesebb, maga a könyvtárvezető Fraknoi írta le 1876-os jelentésében.³⁶ Még ugyanebben az évben, 1876-ban a Jeszenák³⁷ és a Hanvay levéltár³⁸ került be, majd ettől kezdve minden évben folyamatosan gyarapodott a letéti állomány.

³⁵ A nagykállói Kállay család levéltáráról – amely mintegy 8000 darabból állt és ebből több mint 6000 darab a magyar középkorra vonatkozik – a tudományos közvélemény Pesty Frigyes ismeretéből értesült: PESTY FRIGYES, *A Kállay-család levéltára, Századok* 6 (1872) 387–394. Kállay Ödön kezdeményezte a levéltár ügyének rendezését: „A nagy-kállói Kállay család alólírott tagjai meggyőződve arról, hogy a Nagy-Kállóban elhelyezett levéltára legrosszabb helyzetben van; e családi levéltár pedig Hazánk történetére nézve nagy fontossággal bírván, tisztelettel felhívjuk a. n.-kállói család minden tagjait, és érdekeltjeit, hogy a fentírt ügynek elintézése végett, folyó évi October hó 15-én reggeli 9 órákor Nagy-Kállóban, a megyeház nagy termében tartandó családi gyűlésre megjelenni szíveskedjenek. Kelt Kis-Cserén, 1875. September 13.” *Budapesti Közlöny* 9 (1875) 215. sz., 6238.

³⁶ „1876. június 28-án szállítottatott a könyvtárba a Kállay-levéltár, melyet a család 1875. október 15-én tartott gyűléséből felajánlott, hogy itt örök letéteményképen, elkülönítve, őriztessék. Ez hazánk legjelentékenyebb családi levéltáraihoz tartozik, sőt azok között több tekintetben az első helyet foglalja el. Kiváló díszét képezi két arany függő pecséttel ellátott oklevél, az egyik II. Andrásé, 1224-ből, a másik IV. Béláé 1251-ből. Ezek köztudomás szerint a legnagyobb ritkaságokhoz tartoznak. A N. Múzeum ekkoráig két ily arany pecsétet bírt az Árpád-házi királyok korából, az esztergomi primási levéltár csak egyet és a budai kamarai szintén egyet. Továbbá figyelemre méltó, hogy a Kállay-levéltárban a XIV. századbéli oklevelek feltűnő nagy számban találhatók, számuk 2420-ra megy. Amint ezek a hazai jogtörténethez nevezetes anyagot szolgáltatnak, úgy a XV. századból fennmaradt számos magán levelek a politikai és művelődéstörténelemhez fognak érdekes anyagot nyújtani. A levéltár a XVII. század végéig 7074 oklevelet és levelet tartalmaz, s a XVIII. századból kiválogatott 209 érdekesebb oklevél- és levéllel együtt összesen 7283 darabból áll.” FRAKNOI, *Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–76-ban (Fraknoi-bibl., 136. sz.)*, 221–228, 225.

³⁷ „A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára ismét egy jelentékeny családi levéltárral gyarapodott. Báró Jeszenák János özvegye gróf Forgách Alojzia október 7-én adta át a férfiágban kihalt Jeszenák család levéltárát örök letétemény gyanánt.” MKsz 1 (1876) 260. Név nélkül, de minden bizonnyal az alapító-szerkesztő, Fraknoi írta a *Vegyes közleményt*.

³⁸ „... e nagybecsű levéltár nov. 28-án a Nemzeti Múzeum könyvtárába szállítottatott, hol a többi családi levéltárakhoz hasonlóan mint örök letétemény fog elkülönítve őriztetni.” *Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának gyarapodásáról és használatáról az 1876-ik év második felében*, MKsz 1 (1876) 312–315, 314.

A fenti publikációkkal ellentétben azonban az egykorú iratok tanúsága szerint a Kállay család eredetileg nem „örökletétképen”, hanem egyértelműen ajándékba adta a múzeumnak a levéltárát.

Bár az ajándékozásról szóló korabeli ügyiratok a Nemzeti Múzeum Országos Levéltárba került irattárával 1945-ben elégték és ma már nem állnak rendelkezésre, más ügyiratok és a korabeli sajtó alapján pontosan ismertek az iratok szövegei. Ezekből az derül ki, hogy a Kállay család „1875. október 15-én Nagykállóban tartott családi gyűléséről felvett, s a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának irattárában 30/1876. szám alatt eredetiben elhelyezett jegyzőkönyv szerint az említett alkalommal «az egybegyűlt családi tagok... elhatározták, hogy az összes családi levéltárban lévő okiratokat a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozzák...» Hasonlóan nyilatkozott Kállay Jenő is abban az 1875. december 25-én kelt levelében, amellyel Pulszky Ferencet a Magyar Nemzeti Múzeum akkori igazgatóját a Kállay család elhatározásáról értesítette. E levélben a következőket olvassuk: «A Kállay család... elhatározta, hogy ősi levéltárát a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozza...». Trefort Ágoston akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1876. január 31-én kelt 1161. számú rendeletében, mellyel Pulszkyt a levéltár átvételére utasította, a Kállay család levéltárának felajánlását ugyancsak «adományoztatás»-nak minősítette, s azt mint «nagylelkű adományt» köszönte meg Kállay Ödönhöz a családi gyűlés korelnökéhez egyidejűleg intézett levelében, melyben többek között a következőket írta: «...kiváló szolgálatot tett a Kállay nemzetség a hazai történettudománynak midőn gazdag családi levéltárát közhasználatra nemcsak átengedte, hanem azt nemes buzgalommal a Magyar Nemzeti Múzeum számára adományul felajánlotta...» A Kállay család levéltárának a Magyar Nemzeti Múzeum részére történt felajánlására vonatkozó iratokban oly megjegyzés vagy kijelentés, amely a felajánlást örök letétnek minősítené, egyáltalában nem található. Budapest, 1937. november hó. Kossányi.” A tájékoztató levelet Herczog József főigazgató 1937. november 10-ei dátummal kiadományozta és „az eredeti példányt... személyesen adta át Hóman kegyelmes úrnak.” Y XX 1104/1937. „Tárgy: Pro memoria a Kállay család levéltárának a M. Nemzeti Múzeum részére 1875-ben történt adományozásáról.”³⁹

³⁹ A korabeli lapok megerősítik a fenti tényeket: a miniszter levelét az egyik szó szerint közli, ugyanazt tartalmazza mint az említett 1937-es ügyirat, amikor is az akkori miniszter, Hóman kívánságára utánanéztek a levéltárban a Kállay levéltár bekerülési jogcímének és megállapították az ajándékozás tényét. „Kállay Ödön képviselő úrhoz a vallás- és közoktatási miniszter következő levelet intézett: A magyar nemzeti múzeum igazgatóságának f. évi január hó 14-én 54. sz. a. kelt jelentése szerint a nagy-kállói és farkasaszi Kállay család múlt évi október hó 15-én Nagykállóban tartott gyűlésében családi levéltárának a magyar nemzeti múzeum részére átengedését elhatározta. A leűnt századok háborúi és viharai, úgy a nyilvános, mint a magánlevéltárak egy nagy részét megsemmisítvén, a hazai történetírásra nézve számos adatok veszendőbe mentek s ennél fogva számosak még azon hiányok és hézagok, melyeknek felvilágosítása a történeti kutatás feladata. Ezen feladat sikeres megoldását az enyészettől kedvező körülmények folytán megmentett magánlevéltárakban őrzött adatok felhasználása kiváló mértékben mozdítván elő a családi levéltáraknak a történetíró számára megnyitása. Az azokban rejlő kincsek közzététele a hazai történetírás előmozdításának egyik főfontosságú tényezőjévé vált. Ily körülmények kö-

Az ellentmondást – tudnillik hogy miként lett az ajándékozásból örökletét – csak úgy oldhatjuk fel, ha az feltételezzük, hogy az ajándékozást Fraknoi és Csontos minősítette át a bekerüléskor örökletétnek, sőt valószínűleg ők maguk találták ki ezt a fogalmat, amely korábban ebben a formában nem létezett. Amikor 1882-ben visszamenőleg megtörtént a múzeum letéti naplójának elkészítése, azaz megtörtént a nyilvántartásba vétel, egyértelműen a letéti napló első számát kapta a Kállay-levéltár. A Jeszenák-levéltárral kapcsolatban is ugyanez történt, a korabeli lapokban megjelent első hírek még ajándékozásról szóltak,⁴⁰ majd a „hivatalos” jelentés a *Könyvszemlé*ben már „örökletétképen” történő adományozásról írt.

Az örökletét fogalmának bevezetésével új fejezetet nyitottak a múzeumi oklevelek rendszerezésében: az eddig megszerzett okleveleket és az ezután vásárlással gyarapított iratokat az úgynevezett törzsgyűjteménybe sorolták, míg a tulajdonképpen ajándékozással bekerülő családi levéltárak, megkülönböztendő a törzsgyűjteménytől, letéti besorolást kaptak. Ez a koncepció sokkal vonzóbbá tette a nemesi családok számára az „ajándékozást”, hiszen a tulajdonjog elvileg megmaradt, de nem kellett őrizni a levéltárat és a kutatókat kiszolgáltatni.⁴¹ A családi levéltár örök letéteményezésének intézményes rendszeresí-

zött kiváló szolgálatot tett a Kállay nemzetség a hazai történettudománynak, midőn gazdag családi levéltárát közhasználatra nem csak átengedte, hanem azt nemes buzgalommal a magyar nemzeti múzeum számára adományul felajánlotta, ezen hazafias cselekményét követendő például felállította. Midőn tehát a családnak ezen nagylelkű adományát fent érintett családi gyűlés jegyzőkönyvében foglalt feltételek alatt elfogadom, örömmel használom fel ezen alkalmat arra, hogy önnek mint a mondott gyűlés korelnökének és ön által az összes Kállay nemzetségnek ezen hazafias tényéért legőszintébb elismerésemet és köszönetemet fejezzem ki.” Ellenőr 8 (1876. február 3.) 33. sz. A családi ülésről szóló első beszámoló is egyértelműen ajándékozásról szól. Ellenőr 7 (1876. december 4.) 335. sz.; Fővárosi Lapok 1875. december 5. (279. szám); Pesti Napló 26 (1875. december 5. 279. sz.); Vasárnapi Ujság (1875. december 12. 50. sz.).

⁴⁰ „A nemzeti múzeum levéltára értékes gyűjteménnyel szaporodott. Jeszenák János özvegye, szül. gr. Forgách Alojzia pozsonyi könyvtárát s levéltárát ugyanis a nemzeti múzeumnak ajándékozta oly feltétellel, hogy az külön név alatt kezeltessek. E levéltárt a történelmi társulat nyitrai kirándulása alkalmával Óváry Lipót tanulmányozta át s jelentése a «Századok» múlt évi folyamában megjelent.” A Hon 14 (1876. július 14. 161. sz.).

⁴¹ Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az örökletét fogalma jogilag nehezen értelmezhető, hiszen a letét lényege éppen az, hogy időleges és visszavehető. Egy 1942-es jogi szakkönyv a következőképpen határozza meg: „Az örökletétemények (pl. a m. nemzeti múzeumnak örökletétül átadott kép vagy kézirat gyűjtemény és hasonlók), melyek szintén tulajdonban állanak (rendszerint a letevő névleges tulajdonában), de a céljuknak megfelelő rendelkezés a letét őrzőjét illeti. A rendelkezési jog köréből itt is az elidegeníthetőség joga hiányzik.” KOLOSVÁRY BÁLINT, *A dologi jog általános tanai*. (szerk. Szladits Károly) Magyar magánjog 5. Dologi jog, Budapest 1942, V. 51.

tésével, a külön, díszes szekrények – tetején az adományozó család címerével – elkészíttetésével Fraknói és Csontos tudatos koncepció⁴² alapján szervezte meg a családi levéltárak közgyűjteménybe kerülését, és ezzel soha el nem évülő és eléggé nem méltányolható eredményeket szerzett a magyar medievisztika történetében.⁴³

A Pauler megszervezte középkori gyűjtemény, a Diplomatikai Levéltár a későbbi gyarapodásokkal együtt Fraknói halálakor mintegy 39 ezer darabot tett ki. A múzeumi levéltár gyűjteménye az 1876 utáni növedékekkel együtt hozzávetőleg ugyanennyi középkori oklevéllel gyarapította a magyar medievisztika akkori forrásbázisát. Miután 1934-ben a múzeumi levéltárat megszüntették, majd 1945 után beosztották az országos levéltári anyagok közé, a DL gyűjtemény a múzeumi levéltár anyagával elérte a 80 ezer darabot.⁴⁴ Mindezzel azt állítom, hogy az 1874–1904 között 30 éven át levéltárszervező

⁴² „a Nemzeti Múzeum oklevélgyűjteménye, a könyvtár tulajdonát képező oklevelek és levelekből s a családok letéteményezett levéltáraiból áll. Mindkettő egymástól elkülönítve, de egy rendszer szerint kezeletik...” – írja 1877-ben Csontos. CSONTOSI JÁNOS, *A N. Múzeum könyvtárának oklevél-gyűjteménye*, MKSz 2 (1877) 37–41, 37. Az elhelyezésről: Századok 11 (1877) 94 (Végyes közlések).

⁴³ Sulica 1924-es cikke után jól látta ezt a múzeumi levéltárban 1894–1912 között dolgozó, és Fraknóival kiváló munkakapcsolatban lévő Áldásy Antal is: „...a családi levéltáraknak örök letéteménykép való elhelyezése a Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Fraknói ezzel kettős célt kívánt elérni. Az egyik megmenteni a családi levéltárakat az esetleges megsemmisülés veszélyétől, melynek azok, ha a családnál maradnak, minden elővigyázat dacára, ki vannak téve. A másik, hogy a családi levéltárak anyagát megfelelő feltételek mellett a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetővé tegye. Emellett Fraknóit az a meggyőződés is vezette, midőn e tervét megvalósította, hogy ezzel a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára egy újabb lépéssel jut közelebb ahhoz a célhoz, melyet nagynevű alapítója neki kijelölt, az idegenben és az ország határain belül található minden hungaricumnak megmentése a hazai tudományosság részére. Ez vezette őt akkor, amidőn a családi levéltárak örökletének gondolatát felvetve, körvonalazta az irányadó elveket: a család tulajdonjogának legteljesebb figyelembevételével az intézet részéről az emberileg legteljesebb garancia nyújtása a biztos megőrzés céljából és az anyag kizárólag tudományos célra való felhasználásának ellenőrzése. Hogy Fraknói gondolata milyen szerencsés volt, azt a következmények megmutatták. Ötven évvel ezelőtt kapta a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára az első családi levéltárat örök letéteményül, a Kállay család levéltárát. Ma 125 család levéltárát őrzi a múzeumi könyvtár, mint örök letéte. Ezzel a múzeumi könyvtár oly tudományos kincsnek van birtokában, melyhez foghatót a külföld is alig tud felmutatni. Azt hiszem, nincs Európában olyan nemzeti könyvtár, mely hasonló intézménynek volna birtokában, mint múzeumunk könyvtára a családi levéltárak révén.” ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 3.

⁴⁴ BORSA IVÁN, *A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I., A gyűjtemény kialakulása*, LK 40 (1969) 289–323.

Pauler Gyula mellett az 1875–1878 között négy évig könyvtárigazgató Fraknói Vilmosnak is meghatározó szerepe volt a születő magyar medievisztika forrásbázisának megteremtésében.

Fraknói és Pauler országos forrásgyűjtő tevékenysége egy esetben szorosan össze is kapcsolódott. A Münchenben a török pusztítástól megmenekült Hunyadi-levéltárról 1875-ös útja után Pauler informálta Fraknóit, aki megkísérelte a levéltár megszerzését és hazahozatalát, értelemszerűen saját intézménye számára. 18 év múlva végül az Országos Levéltárba került be az anyag Pauler Gyula és Thallóczy Lajos kitartó munkájának eredményeként.⁴⁵ Máskor is próbált Fraknói nevezetes dokumentumokat megszerezni külföldről. 1877-ben ajánlották fel megvétele a könyvtárnak Brodarics István 1527-es nevezetes levelét, amelyben megindokolta királyának pártváltását, azaz Szapolyaihoz való átmenetét. Fraknói a levelet a *Századok* folyóirat hasábjain igen terjedelmes magyar nyelvű kivonatban közölte, ezzel igyekezve legalább az információ-tartalmát megmenteni.⁴⁶

Kettejük párhuzamba állítása nemcsak a születő magyar medievisztika forrásbázisának megteremtésében játszott közös szerepük miatt indokolt. Egy korosztályhoz tartoztak – Pauler két évvel volt idősebb Fraknóinál, de 21 évvel korábban halt meg –, mindkettejük katolikus vallása meghatározó volt történetírói munkásságukban. Bár mindketten középkortörténeti alapműveket alkottak – Pauler az Árpádok korát dolgozta fel, Fraknói a Hunyadi- és a Jagelló-kort – ugyanakkor széles látókörrrel az újkori történelmet is maradandó könyvekkel gyarapították. Pauler sokkal lassabb, kevésbé sietős munkamódszere – természetesen nem volt mentes a források félreértelmezésétől sem⁴⁷ – kevesebb publikációt eredményezett a nálánál sokoldalúbb, gyakrabban külföldre utazó, mindenre nyitottabb Fraknóival szemben. És, ha a magyarországi nemesi családok múzeumi forrásbázisához hozzávesszük Fraknói hungarika-kutatásai során megismert és publikált anyagot, különösen a vatikáni levéltárban végzett forrásfeltárást, akkor a mennyiségi mutatók már itt is elbillennek

⁴⁵ BORSA IVÁN, *A Hunyadi család levéltárának története*, LK 35 (1964) 21–56.

⁴⁶ FRAKNÓI, *Magyarország történetét érdeklő okiratok (Fraknói-bibl., 150. sz.), 57–63.* A későbbiekben minden történész csak Fraknói ismertetésére hivatkozott, a dokumentum ezt követően több mint egy évszázadon keresztül lappangott, mígnem 2009-ben sikerült megvásárolnia az Országos Levéltárnak, a Fraknóinak felajánlott ár mintegy hússzoros vásárlóértékén. *Brodarics-émlékkönyv. Egy különleges pártváltás a mobácsi csata után.* Budapest 2011, 5.

⁴⁷ Pauler Wesselényi-monográfiájának számos forráskritikai helyreigazítását lásd: TUSOR PÉTER, *Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez.* Századok (2021) 1233–1277, *passim.*

Fraknói javára. A két katolikus történész óriás, a levéltáros és a könyvtáros, a mai napig meghatározó módon befolyásolja kutatási lehetőségeinket.

Rajtuk kívül kortársaik közül csak Hajnik Imre volt hasonlóan invenciózus, levéltárakat felkereső és források alapján dolgozó, maradandó műveket hátrahagyó történész.⁴⁸ A Paulerhez hasonlóan jogi végzettségű Hajnik azonban nem dolgozott közgyűjteményben, csak saját kutatásaihoz kereste fel a levéltárakat. Figyelemre méltó hármójuk néhány adatának párhuzamba állítása, amely jól tükrözi Fraknói különleges tudósi habitusát. Noha legfiatalabb volt közülük, mégis elsőként lehetett az Akadémia rendes tagja.

<i>név</i>	<i>születés éve</i>	<i>MTA lev. tagság</i>	<i>MTA rendes tagság</i>
Hajnik Imre	1840	1871	1880
Pauler Gyula	1841	1870	1877
Fraknói Vilmos	1843	1870	1873

4. A SEGÉDTUDOMÁNYOK MŰVELÉSE

A medievisztikában különösen hangsúlyos a segédtudományokhoz való viszony. A Paulerrel történő összehasonlítás érdekes eredményt hoz ezen a területen is. A báró Radvánszky Béla kezdeményezésére 1882–1883-ban, kifejezetten a segédtudományok (diplomatika, szfragisztika, heraldika, genealógia) művelésére alakult Magyar Heraldikai és Genealógiai Társasághoz ők ketten eleinte másként viszonyultak. Radvánszky 1882. január 12-re a heraldikai társaság ügyében értekezletet hívott össze és a meghívottak között Nagy Gyula, Thallóczy Lajos, Ipolyi Arnold, Szilágyi Sándor, Pesty Frigyes, Fejérpataky László, Nagy Imre mellett szerepelt Pauler és Fraknói is. Pauler más kollégákkal együtt betegeket jelentett és nem tudott elmenni, a távolmaradás oka valóban ez lehetett, mert a júliusi alakuló ülésen már megjelent és hamarosan be is választották az igazgató-választmányba.

Fraknói Vilmos a meghívásra válaszul egy levelet küldött Radvánszky-nak, amelyben kifejtette, hogy habár őszintén érdeklődik minden tudományos mozgalom iránt, elfoglaltsága és a *specialis képzettség hiánya* nem engedi, hogy az alakítandó heraldikai társaság működő tagjai közé lépjen. Sőt, azt is kifejti, és valójában itt van a tartózkodás valódi indoka, hogy ilyen társaság alakítását nem tartja indokoltnak. Heraldikai külön bizottságot szívesen támogatna

⁴⁸ VÉCSEY TAMÁS, *Hajnik Imre emlékezete*, Századok 37 (1903) 101–150.

mind az Akadémián, mind a Történelmi Társulatban. Különösnek tartja azt, hogy mivel az Akadémia épp egy heraldikai kézikönyv összeállításán fáradozik, a heraldika tudományos művelését az Akadémia kezeiből kiveszik. Fél, hogy szétforgácsolódnak az erők, ő inkább ezek összpontosítására törekszik. „Mivel azonban nem érzem magamat arra hivatva, hogy a tervezett társaság létesítésének megakadályozására vállalkozzam: az alakuló gyűlésen természet-szerűen meg nem jelenhetek...” – írja Fraknói.

Az Akadémia főtitkárának reakciója a társaság alapítására igencsak mellbe vághatta Radvánszkyt, aki a levelet bemásolta a naplójába és a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Általában véve az egész levél túlságos önhittség, idea privilegium és hatalomvágy kifolyásának látszik.” Másnap Fraknóinak írt válaszában kifejtette, hogy a Társaságnak nincs tervében semelyik tudományágat kivenni az Akadémia kezéből, ahogy a Történelmi Társulat sem vette ki 1867-ben egyiket sem, sőt utóbbi új erőket mozgatott meg a forráskutatás terén:

„A mostan tervezett harmadik társaság a heraldika, diplomatika, paleographia, spragistika és a genealogia okleveles alapon való művelését és terjesztését célozza, egy alapítandó folyóirat által. Ezen folyóirat szükségét azzal is indokolhatom, hogy például egyes családok története és leszármazása egy folyóiratunkban sem közölhető.” A Századokban „unalmasnak és nem oda valónak találják, a Tört[énelmi] Tár sem erre van hivatva. Egy-egy szép címer színes hasonmásban, az sem igen talál helyet, sőt a pecséteknek nagyobb tömegben való közlését is, igen gyakran gátolják a finánciális tekintetek. Az érdekes oklevél-hasonmásokkal és ezeknek speciális oklevéltani magyarázatával éppen így vagyunk. Gondolkoztam volt azon is, hogy ezen célok elérésére egy folyóiratot alapítsak, miután azonban meggyőződtem arról, hogy egy ilyen folyóirat tartósabb életre és nagyobb elterjedésre, jelen irodalmi viszonyaink között, csakis társulás alapján számíthat – tervbe vettem az említett társaság létesítését” – sorjázta a válaszelevel érvei.

„A levelet villásreggeli után elküldtem. Este találkoztam Nagy Imrével, megmutattam neki Fraknói levelét és válaszom fogalmazatát is. Imrét nagyon bosszantotta Fraknói levele és nagyon helyeselte válaszomat.” – írta Radvánszky a naplójában. Ami a levél értékelését illeti, egyetérthetünk a napló felfedezőjével és a levelek közlőjével, hogy abban nem Fraknóinak a segédtudományok iránti érzéketlenségét kell látni (és mint Radvánszky odavetett jegyzete mutatja, ő sem azt látta), hanem hivatalból felvett pózt: az Akadémia tisztségviselőjének kincstári ellenkezését, bármilyen „új alakulás” ellen. Valahol érthető ez.⁴⁹ Fraknói hamar megbékélt a társasággal, belépett, 1885-ben

⁴⁹ A kéziratos naplóbeli levélről Benke Tamás kitűnő előadásából értesültem, ami a „Jubileumi konferencia a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megalakulásának 140. és újjáalakulásának 40. évfordulója alkalmából” rendezett konferencián hangzott el 2023. október 9-én, „Br.

elvállalta az igazgatóválasztmányi tagságot is.⁵⁰ Később néhány publikációja is megjelent a *Turulban*, többek között a Bakóc család címereiről (1889),⁵¹ vagy a vajdahunyadi freskókról (1914).⁵²

Az ekkor már „sztártörténész” Fraknói kezdeti tartózkodásában és *Turul*-beli kevés publikációjában benne volt az is, hogy nagy koncepciók alkotására termett erejét és eszét nem fordíthatta amolyan segédtudományi „zabhegyezésre”, ugyanakkor az általa készített történeti életrajzok és más monográfiái azt bizonyítják, hogy volt érzéke az apró részletekhez, ami lényegében segédtudományi jellegű érdeklődést, szemléletet és jártasságot mutat. Talán álszerénység, sőt szentelenség, pimaszság volt, amit Fraknói levelében írt, hogy ő „specialis képzettség hiánya” miatt ne akart volna csatlakozni a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társasághoz. Radvánszky azonban ügyesen, Fraknói minden ellene irányzott érvét, higgadtan és tételesen visszafordította Fraknói-ra, aki később a társaság megbecsült tagja lett.⁵³

Fraknói arról is gondoskodott, hogy ki tartsa majd halála után a szokásos emlékbeszédet róla a társaságban. Áldásy Antal így emlékezett erre később: „Huszonkét esztendeje annak, hogy Társaságunk tagjai rendes évi nagygyűlésre jöttek össze, hogy meghallgassák Karácsonyi János tagtársunk emlékbeszédét az Árpádok korának legkiválóbb ismerője, Pauler Gyula felett. Az em-

Radvánszky Béla, az MHGT alapítója” címmel. A forrást a szerző szívességéből használhattam, amit ezúton is köszönök. Az előadás írott változata a levelek szövegével sajtó alatt a *Turul* folyóiratban. A naplók jelzete: Herman Ottó Múzeum (Miskolc) – Helytörténeti Gyűjtemény 2008.36.1.

⁵⁰ *Turul* 3 (1885) 93. (Tárcza rovat). 1886-ban akadémiai főtítkárként Fraknói elintézte, hogy a társaságnak ne kelljen fizetni a fűtésért és a világításért, ha az Akadémia épületében tart rendezvényt. *Turul* 4 (1886) 44–45. (Tárcza rovat) Fraknói az 501. sorszámú tag lett a társaság „Névkönyve” szerint (MNL-OL P 1483).

⁵¹ FRAKNÓI, *Az Erdődi-czímer (Fraknói-bibl., 323. sz.)*.

⁵² FRAKNÓI, *Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók (Fraknói-bibl., 454. sz.)*. Vajdahunyadra személyesen is ellátogatott ihletet szerezni. Márki Sándor írja naplójában: „Kuun Géza gróf beszéli, hogy Fraknói Máttyás királya utolsó lapjait magának a vajdahunyadi várnak lovagtermében akarta befejezni, hogy ihletet merítsen a környezetből a végső mondatokhoz. Czobor asztalt állított be s kiment őrködni a folyosóra, hogy senki se háborítsa Fraknóit, ki most magára zárta az ajtót. Pár pillanatra azonban visszavonulván, Fraknói – éppen legnagyobb nekihóhászkodásai közt – hatalmas dörömbölést hall, s végre is ajtót kell nyitnia. A vajdahunyadiak deputációja jött köszönteni, hogy «várunkba szállt nyugodni». Ez a dörömbölés mintha most is hallatszanék – a munka befejező soraiban.” *Márki Sándor naplói. II: 1893–1903*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2018, 288.

⁵³ BENKE, *Br. Radvánszky Béla, az MHGT alapítója* idézett előadás.

lékbeszéd alatt Fraknói Vilmos egy papírlapot nyújtott át Fejérpataky László másodelnökünknek. «Fog-e a Heraldikai Társaság felettem is emlékbeszédet tartani?» ezt a kérdést olvastuk le Fejérpatakyval együtt a papírlapról. «Remélhetőleg minél később fog ez megtörténni» – volt Fejérpataky válasza, mire Fraknói a következő szavakat veté papírra: «Erre az esetre Áldásy urat kérem fel az emlékbeszéd megtartására».

Áldásy Antal nem volt könnyű helyzetben, amikor elérkezett az idő az emlékbeszédre, hiszen a *Turul*-ban Fraknói alig publikált,⁵⁴ „munkássága kiterjedt ugyan a magyar történetnek majdnem minden egyes korszakára és a politikai, kulturális, jogi és intézménytörténeti kérdések egész sorát tárgyalta meg munkáiban, de a Társaságunk művelte, szorosabb értelemben vett történeti segédtudományokkal nem foglalkozott. Az oklevéltan, címertan és családtörténet, melyek művelése képezi Társaságunknak elsősorban feladatát, nem gyakoroltak reá nagyobb vonzerőt.” „Csodálatosnak tűnhetik fel, hogy Fraknóit, aki egész életét szakadatlan levéltári kutatásokban töltötte el, akinek kezén a közép- és újkori iratok ezrei fordultak meg, a magyar családok múltja oly kevésbé vonzotta. De megértjük munkásságának ezt a hiányát, ha tekintetbe vesszük történetírói egyéniségét, mely őt kezdettől fogva a politikai történet nagyszabású problémái felé irányította, melyek művelésében utolérhetetlen mesternek bizonyult.” Áldásy tehát inkább azt emelte ki, hogy a történeti segédtudományok mennyit köszönhetnek Fraknóinak.⁵⁵

Az említett Pauler-emlékbeszéd szerzője, a szintén katolikus pap, és a magyar medievisztika harmadik megalapozója, a már a következő generációhoz tartozó Karácsonyi János is pont ilyen problémákkal küzdött 1904-ben. Míg a *Századok* tele van Pauler-publikációkkal, a *Turul*-ban ilyeneket nem találunk. Karácsonyi szerint Pauler, mint igazgató-választmányi tag, valamint egész oklevélkritikai munkásságával segítette a segédtudományokat „elsőrangú harcosa lón a történelmi bírálóknak, a kritikának. Márpedig ezt megerősíteni, felvirágoztatni Társaságunknak is a szoros és eddig híven teljesített teendője.” – írja Karácsonyi. „Pauler Gyula nagy érdeme, hogy a genealógiai tudomány vívmányait belevitte a magyar általános történelembe.”⁵⁶

Fraknói forráskritikájára és segédtudományokat alkalmazó módszerére nagyon jellemző, ahogy a Mátyás halálát leíró forrásokat elemezte a Mátyás élet-

⁵⁴ Az említetteken kívül: *Genealogiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból (Fraknói-bibl., 360. sz.)*; *Genealogiai kérdések (Pór Antalnak ajánlva) (Fraknói-bibl., 384. sz.)*.

⁵⁵ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 1–5.

⁵⁶ KARÁCSONYI JÁNOS, *Pauler Gyula emlékezete*, *Turul* 22 (1904) 153–155.

rajzban. Utolsó napjainak, óráinak eseményeit történetírója, Antonio Bonfini örökítette meg. Fraknói a Mátyás-monográfia írásakor 1889-ben megkérte Korányi Frigyes professzort, hogy a korabeli források által leírt tüneteket megvizsgálva mondjon véleményt Hunyadi Mátyás halálának okairól. Korányi megállapította, hogy a leírások kevésbé mérgezésre, inkább agyvérzésre utalnak. Korányi véleményét, bár később vitatták, lényegében ma is irányadónak tekintik.⁵⁷ Fraknói itt az orvostudományt tette történeti segédtudománnyá.

5. ÖSSZEGRZÉS HELYETT

Egy 1887-ben történt, Márki Sándor naplójában megörökített eset jól mutatja Fraknói történetírói célkitűzését. „Az Orsz[ágos] Levéltárban találkoztam dr. Karácsonyi Jánossal, ki valaha nálunk is járt Szent István napján. Nemsokára jelenik meg tőle Szent Gellért életrajza 21 íven. A levéltárból Fraknói V[ilmos] vitt haza, ki nagyon megörült, hogy a Zrednaiakról egész halom okiratot talált a horvátoktól visszavett csomagokban. Különbönbönb sajnálkozott, hogy Karácsonyi is, én is *megyei* monográfiákkal foglalkozunk, holott formailag is szép dolgokat alkothatnánk. (Forma talán a monográfiákhoz is kell.)”⁵⁸ Szép dolgokon Fraknói egyértelműen az országos jelentőségű témákat értette. Nem akarta idejét és munkaerejét apróságokra fordítani. Vadászhasonlaltal élve ő nem fácánokra és nyulakra vadászott, hanem igazi nagyvadakat keresett az erdőben és csak ezekre tüzelt. Ezek a nagyvadak érdekes módon szinte mind a puskacsőve elé kerültek. Ha megnézzük, hogy vadászunk pályájának kezdetén 1860-ban milyen állapotban volt a magyarországi középkorkutatás, és milyenné lett 1924-ben, vadászunk halálakor, 64 év alatt, akkor döbbenet látjuk az eredményt. A magyar medievisztikában az ezt követő hat évtized eredményei (1924–1982) meg sem közelítik az előzőt.

Mivel nem lehetett cél Fraknói medievisztikai tevékenységének minden területét és aspektusát tüzetesen szemügyre venni, nem szóltam egyik legmaradandóbb forrásközléséről, a Mátyás király leveleiről és sok más, máig is használt alapművéről. Befejezésül hadd álljon itt egy friss statisztikai adat,

⁵⁷RÁCZ GYÖRGY, *Megmérgezték-e Mátyás királyt? A Hét dokumentuma*, https://mnl.gov.hu/mnl/ol/birek/megmergezték_e_matyás_királyt (2024. május 10.). Korányi szakvéleménye Fraknói Vilmos hagyatékával került az Országos Levéltárba. MNL-OL 1526 utáni gyűjtemény, Fraknói Vilmos (R 57), Fraknói Vilmoshoz intézett levelek.

⁵⁸*Márki Sándor naplói. I: 1873–1892*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2015, 452.

amellyel Fraknói Vilmosnak a szakmánkban betöltött mai szerepét ennél jobban nem lehetne bizonyítani. Idén jelent meg egy küllemében reprezentatív, és szakmailag is igényes tanulmánykötet Bakóc Tamásról, a halálának évfordulóján, 2021-ben rendezett esztergomi, konferencia anyaga. A 271 oldalas munkában 71 alkalommal szerepel Fraknói neve, ha a bibliográfiai tételeket is hozzászámítjuk, akkor 91-szer, azaz átlagosan minden harmadik oldalon. Kilenc tanulmányára és könyvére történik benne hivatkozás és nem csak a Bakóc-életrajzra, bár természetesen mondható, hogy ez vezet 32 hivatkozással. A Fraknói-citálások leginkább nem kritikai hangvétellel szerepelnek a kötetben, hanem inkább így: „Fraknói óta tudjuk...”. Kell ennél több?

RÁCZ GYÖRGY

FRAKNÓI ÉS A KORA ÚJKOR KUTATÁS KEZDETEI

I. A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZÜLETÉSE ÉS INTÉZMÉNYI KERETEINEK KIFORMÁLÓDÁSA

A magyar történettudomány intézményi és szakmai keretei az 1848/49-es forradalom és szabadságharcot követő évtizedekben formálódtak ki. Nem véletlen, hogy az érdeklődés ekkor nőtt meg a nemzeti múlt iránt: az elveszített háború nyomán letargiába süllyedt, súlyos veszteséget szenvedett nemzet számára a múlt megtartó erőt képviselt. A komoly jelentőséggel bíró intézkedések sorában az első a Magyar Tudományos Akadémia 1854. január 23-ai kisgyűlésén hozott határozata, melynek értelmében elindult egy forráskiadásra szakosodott időszaki kiadvány, amely a *Magyar Történelmi Tár*, később *Történelmi Tár* nevet kapta, és amely név alatt 1855 és 1934 között három sorozatban vagy hatvan vaskos kötet jelent meg.¹ A *Magyar Történelmi Tár* kiadását az 1854. április 24-ei ülésen megszervezett Történelmi Bizottság intézte, amely a következő évtizedekben a magyar történettudomány szervezésében kulcs szerephez fog jutni, és amelynek Fraknói Vilmos egy időben előadója is volt. A bizottság vállalta fel a *Monumenta Germaniae Historica* mintájára életre hívott *Monumenta Hungariae Historica* (*Magyar Történelmi Emlékek*) útnak indítását, amelynek kezdeti három sorozatában 1856-tól kezdve folyamatosan jelentek meg a magyar történelem alapvető kútfoi.² 1867-ben indult útjának ugyancsak az MTA égisze alatt az *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből* sorozat, amely számos fontos munkának biztosít majd megjelenési fórumot a következő évtizedekben: 1946-ig bezárólag 26 kötetben 246 munka jelent meg benne.³ A Magyar Tudományos Akadémia mellett a történettudomány terén

¹ LUKINICH IMRE, *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar történettudomány*, A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada, Budapest 1926, 127–142, 133–134.

² A sorozat rövid ismertetése: LUKINICH, *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar történettudomány*, 135–136. Részletes bemutatása: KOSÁRY DOMOKOS, *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 2. Országos jellegű levéltárak és forráskiadások*, Budapest 2003, 293–294, 297–302.

³ A sorozat mutatója: „*Értekezések a történelmi tudományok köréből I–XXVI*”. *Tartalommutató* (A Pápai Református Gyűjtemény Kiadványai. Kutatói Segédletek 1), szerk. MEZEI ZSOLT, Pápa 1996.

működő személyek összefogásában, törekvések koordinálásában kulcsszerepet fog játszani az 1867-ben megalapított Magyar Történelmi Társulat (első elnöke gróf Mikó Imre, alelnökei Horváth Mihály és Ipolyi Arnold). Ebben az évben indult el a Társulat folyóirata, a *Századok* is.⁴ A szervezeti keretek közül utolsóként az Országos Levéltár megalapítását kell megemlíteni (1874), amely intézmény a forrásanyag megőrzése és feltárása terén egyaránt fontos szerephez fog jutni a következő évtizedekben.⁵

Szerencsés egybeesésnek tekinthető, hogy ezekben az évtizedekben a személyi konstelláció is kedvezett a történettudomány szakszerűsödésének. Ebben a folyamatban Teleki József gróf (1790–1855) elnök mellett fontos szerepet jutott az idősebb generáció tagjai közül Toldy Ferenc (1805–1875), Szalay László (1813–1864), Horváth Mihály (1809–1878) számára, a fiatalabbak közül Ipolyi Arnold (1823–1886), Szilágyi Sándor (1827–1899), és az utánuk következő generációból nem utolsósorban az 1843-ban született Frankl/Fraknói Vilmos szerepét lehet és kell kiemelni.⁶

* * *

Jelen tanulmány Fraknói Vilmosnak a kora újkor története terén kifejtett működését kívánja röviden számbavenni: mivel járult hozzá Fraknói a kora újkor kutatáshoz, illetve milyen pontokon, milyen irányba folytathatók e munkálatok. Fraknói 16–18. századi tematikájú munkáit lapozgatva négy súlyponti terület figyelhető meg, ahol jelentős alkotásokat hozott létre: Pázmány Péter életrajza és életművének kutatása, a hazai iskoláztatás és külföldi egyetemjárás története, a magyar országgyűlések története, a pápaság és a Magyar Királyság kapcsolata. Ezenkívül van még egy ötödik terület, amely a kora újkor korszakhatárán fekszik, a jakobinus szervezkedés vezetőjének, Martinovics Ignácnak (1755–1795) az életrajza.⁷

⁴ GLATZ FERENC, *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*, *Századok* 101 (1967) 233–248.

⁵ LAKOS JÁNOS, *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006, 81–92.

⁶ A magyar történettudomány általános fejlődésének egyik legújabb ismertetése: ROMSICS IGNÁC, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest 2011, 91–106.

⁷ Nem tárgya a tanulmánynak Fraknói tudományszervező működése.

2. A PÁZMÁNY-MONOGRÁFIA ÉS A PÁZMÁNY-KUTATÁS

Fraknói Vilmos egyik, mindmáig megkerülhetetlen munkája a három kötetes, mintegy 1000 oldalas Pázmány Péter életrajz.⁸ Az első kötet megjelenésekor a szerző még csak 25 éves, és nincs 30, amikor 1872-ben megjelenik a harmadik kötet. Az 1868-ban megjelent első kötet bevezetője szerint a kötet kiadásakor már öt éves anyaggyűjtés áll a háta mögött, a kutatásnak tehát valamikor 1863 folyamán, húsz évesen vágott neki.⁹ Első, témához kapcsolódó publikációja, Pázmány turóci préposti kinevezése, már 1864-ben megjelent a *Magyar Sion* hasábjain.¹⁰ A fiatal szerző meglepően gazdag, sokrétű, számos őrzési helyen található levéltári forrásanyagot tárt fel. Tette mindezt akkor, amikor a levéltárak hozzáférhetősége még jelentősen eltért a következő évtizedekétől. A levéltárak többségében külön engedélyeztetési eljárásra volt szükség. Így a bécsi császári titkos levéltár, a későbbi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (Házi-, Udvari és Állami Levéltár) esetében a külügyminisztérium adta ki a kutatási engedélyt. A levéltár házi irattára szerint Fraknói 1863 szeptemberében kért és kapott kutatási engedélyt, amelyet azonban nem tudott igénybe venni, ezért 1864 márciusában ismételt engedélyért kellett folyamodnia. A kutatásra végül 1864. november 2–3-án került sor, amikor az *Ungarische Akten*ben lévő, különben elég szerény, 1616–1620 közötti anyagot nézte át.¹¹

Az anyaghoz történő hozzáférés nehézségei tükrében még inkább imponáló, hogy a fiatal szerző hány levéltárba jutott el. Már az első kötet bevezetőjéből kiderül, hogy nemcsak hazai állami, egyházi, vármegyei levéltárakban fordult meg, és nemcsak a bécsi titkos levéltárban járt, hanem az akkor Bécsben őrzött Magyar Udvari Kancelláriai levéltár, illetve a szintén még Bécsben található bécsi apostoli nunciatúra levéltárában is kutatott.¹² Bár nem reménykedett benne, de mire az első kötet nyomdába került, addigra már Rómába is eljutott, ahol nemcsak a Vatikánban kutatott, hanem megfordult a domonkos és az ágostonos rend központi levéltáraiban, illetve a Barberini, Chigi és Corsini

⁸ FRANKL, *Pázmány Péter és kora I–III (Fraknói-bibl., 24, 28. 67. sz.)*.

⁹ A monográfia megszületéséről: RÖTTLER, *Fraknói... pályakezdeése, 1070–1075.*

¹⁰ FRANKL, *Pázmány Péter turóci préposttá neveztetése (Fraknói-bibl., 13. sz.)*.

¹¹ ÖStA HHStA Kurrentakten 1863, 167; 1864, 46. 58; Uo., Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, F 14 Archive, Kt. 5. Vö. FAZEKAS ISTVÁN, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai I. Levéltári Leltárak 10)*, Budapest 2015, 29.

¹² FRANKL, *Pázmány Péter és kora I (Fraknói-bibl., 24. sz.), VIII.*

hercegek magánlevéltáraiban.¹³ Sőt arra is módja nyílt, hogy Spanyolországban, a simancasi levéltárban kutasson.¹⁴ A második és harmadik kötet kapcsán pedig megfordult Velencében is, igaz a bécsi velencei követ jelentéseit végül Bécsben használta.¹⁵

Már a Pázmány monográfia készítése során megjelenik Fraknói jellegzetes munkamódszere. Nemcsak maga kutatott fáradhatatlanul, hanem a körülötte lévő tudományos közeget is bekapcsolta kutatásaiba. Nemcsak barátok és jóismerősök, mint például Ipolyi Arnold vagy Ráth Károly segítettek neki, hanem a szélesebb szakmai közvélemény számos tagja szállított neki adatokat, mint többek között Szabó Károly.¹⁶ Ha kellett, kérdezett, és kérni sem volt rest. Így talált utat Melchior Khlesl-életrajzán dolgozó Anton Kerschbaumer (1823–1909) sankt-pölteni kanonokhoz, akinek a másolataira tudott támaszkodni személyes római kutatásait megelőzően.¹⁷

Az elkészült munka valóban imponáló, különösen annak tekintetében, hogy a pázmányi életút egyes állomásai ekkor még alig voltak ismertek. Számottevő életrajz nem állt rendelkezésre róla. Podhradszky Péter (1795–1870) 1836-ban megjelent, mintegy 100 oldalas életrajza inkább egyes dokumentumok közlése, mintsem biográfia.¹⁸ Fraknói művét úttörő jellege ellenére lényegében szakmai részvétlenség kísérte. Az első kötetről még megjelent Pauler Gyula recenziója,¹⁹ a második és harmadik kötetre már a *Századok* sem reagált. Talán ezért is foglalkoztatta Fraknóit egy rövidített, szélesebb közönség kezébe adható változat, amely azonban csak jó egy évtizeddel később, 1886-ban valósult meg a *Magyar Történelmi Életrajzok* keretében.²⁰

Pázmány életművének megismeréséhez az életrajzon túl Fraknói még egy ponton járult hozzá jelentős mértékben. 1873-ben megjelentette a *Magyar Történelmi Emlékek* első sorozatában Pázmány Péter levelezésének első kötetét, amely az 1605 és 1625 között az érsek által írt és hozzá intézett leveleket tartal-

¹³ Uo.

¹⁴ Nyomtatott beszámoló útjáról: FRANKL, *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában (Fraknói-bibl., 31. sz.)*.

¹⁵ A bécsi velencei követ bécsi levéltárban őrzött másolataira Tommaso Gar, a velencei állami levéltár igazgatója hívta fel Fraknói figyelmét. ÖStA HHStA Kurrentakten 1869, 31.

¹⁶ FRANKL, *Pázmány Péter és kora I (Fraknói-bibl., 24. sz.)*, VIII.

¹⁷ Uo.

¹⁸ PODHRADSKY PÉTER, *Pázmány Péter' esztergomi érseknek, Magyar Ország primásának... élete*, Buda 1836.

¹⁹ *Századok* 2 (1868) 433–440.

²⁰ FRANKL, *Pázmány Péter (Fraknói-bibl., 291. sz.)*.

mazza, összesen 381 darabot.²¹ A vállalkozás jelentőségével a szerző is tisztában volt. Bevezetőjében arról ír, hogy a Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823) által megjelentetett két kötetes kiadás csupán 36 levelet tartalmaz a most feldolgozott 1615–1625 közötti évekből.²² Sajnos a vállalkozást nem folytatta, pedig a kora újkori főpapi levelezések kiadásának fontosságáról már 1866-ban írt a *Magyar Sion* hasábjain.²³ Egyéb kutatási témái elsodorták, így a levélkiadás bevezetőjében emlegetett, már ekkor, az 1870-es évek elején rendelkezésre álló több mint 1000 levél nagyobb része kiadatlan maradt.²⁴

Fraknói Pázmány-életrajza mind a mai napig megkerülhetetlen a Pázmány-kutatás számára, akkor is, ha az utóbbi másfél évszázadban feltárt források, felismert összefüggések, számos ponton módosították a szerző által felrajzolt képet. Nem véletlen, hogy a Pázmány személyéhez kapcsolható szakirodalmi tételek külön bibliográfiai összeállításokban láttak napvilágot.²⁵ Megkezdődött műveinek új kritikai kiadása is.²⁶ Talán az egyetlen terület, ahol a Fraknói által megkezdett úton érdemes lenne továbbhaladni, és ahol lényeges lemaradás tapasztalható, levelei kiadása. 1910–1911-ben ugyan két kötetben az Összes Munkái sorozatban megjelentek Pázmány összegyűjtött levelei, de ezek csupán az általa írt leveleket tartalmazzák, a hozzá írt levelek közlése elmaradt.²⁷ Fontos lenne a Fraknói-féle eredeti elképzelésnek megfelelően, a Pázmány Péter által írt és hozzá intézett levelek összegyűjtése és kritikai kiadása, amely eddig figyelemre nem méltatott összefüggéseket hozhatna felszínre. Ha a Pázmány által írt levelek újraközlése el is maradna, nem ártana az 1911 óta különböző helyeken megjelent Pázmány levelek összegyűjtése sem, egy *supplementum*-kötetben.²⁸

²¹ FRANKL, *Pázmány Péter levelezése (Fraknói-bibl., 84. sz.)*.

²² JACOBUS FERDINANDUS MILLER, *Epistulae, quae haberi poterant S. R. E. Cardinalis Archiepiscopi Strigoniensis... Petri Pázmány ...* Budae 1822.

²³ FRANKL, *Nyílt sorok (Fraknói-bibl., 20. sz.)*.

²⁴ FRANKL, *Pázmány Péter levelezése (Fraknói-bibl., 84. sz.)*, VI.

²⁵ POLGÁR LÁSZLÓ, *Pázmány-bibliográfia*, Pázmány Péter emlékezete (szerk. Lukács László-Szabó Ferenc), Róma 1987, 449–480; ADONYI JUDIT-MACZÁK IBOLYA, *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*, Budapest 2004.

²⁶ HARGITTAY EMIL, *A Pázmány Péter kritikai kiadás sorozatterve és befejezése*, Lelkiségtörténeti számvetés II (szerk. Bajáki Rita), Budapest 2023, 133–138.

²⁷ *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei I–II*, kiad. HANUY FERENC, Budapest 1910–1911.

²⁸ Az idevágó előmunkálatokra például: TUSOR PÉTER, *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, ItK 100 (1996/3) 318–344; UŐ, *Petri Pázmány epistulae. Acta notationesque inedita*, MEV-Regnum 9 (1997) 1–2. sz., 83–146; KANÁSZ VIKTOR-FEHÉR LILLA, *Pázmány Péter*

A magyar főpapok levelezésének kiadása terén az utóbbi 150 évben nem sok minden történt. Tulajdonképpen egyetlen komoly előrelépés történt, Tusor Péter 2015-ben megjelentette Lippay György püspök, későbbi esztergomi érsek magyar főurakhoz intézett leveleit. Ezzel a jég megtört és csak remélni lehet, hogy a mintaszerű forráskiadvány követőkre talál majd.²⁹

Fraknói hosszú pályafutása során nem egyszer nyúlt vissza korábbi témáihoz. Pázmány esetében ilyenfajta visszatérésnek tekinthető halála előtt nem sokkal megjelentett műve, amely az érsek által alapított bécsi magyar papnevelő intézet, a róla elnevezett *Pazmaneum* alapítása történetével foglalkozik az intézet alapításának 300. évfordulója alkalmából.³⁰ A kis kötet az alapítástörténeten túl több, az intézet történetére vonatkozó forrás, így az alapítólevelek szövegét, továbbá Pázmány és Hmira János, az intézet jezsuita régense között folytatott levelezés magyar fordítását is tartalmazza. Ez a munka mintegy öszszeköti Fraknói Pázmány-kutatásait a másik, a hazai és külföldi iskoláztatás terén végzett kutatásaival.

3. A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI ISKOLÁZTATÁS TÖRTÉNETE

1869-ben a Magyar Tudományos Akadémia jutalmat tűzött ki az alábbi tudományos feladatra: „Adassék elő a hazai és külföldi iskolázás a XVI. században”. Fraknói, aki első tudományos sikerét egy hasonló pályázaton érte el, amely a fejedelmek korának művelődési állapotait mutatta be (elbírálva 1860-ban),³¹ újra megszólítva érezte magát.³² A benyújtott pályamű ismét sikert aratott (1871), és némi átdolgozás után 1873-ben nyomtatásban is napvilágot látott. Ezzel Fraknói egy olyan területen tette le névjegyét, amelynek jelentőségét még kevéssé ismerte fel a magyar történettudomány. A magyar-

1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökből, Századok 149 (2015) 4. sz., 983–988; OLÁH RÓBERT–KISS BALÁZS, *Pázmány Péter két ismeretlen missilise 1618-ból*, Századok 149 (2015) 4. sz., 975–981.

²⁹ TUSOR PÉTER, „*Írom kegyelmednek mint igaz magyarnak...*” Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665) (CST I/1), Budapest 2015.

³⁰ FRAKNÓI, *A bécsi Pázmány-Intézet megalapítása (Fraknói-bibl., 505. sz.)*.

³¹ A díjazott pályamű átdolgozva megjelent 1861-ban: FRANKL, *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja (Fraknói-bibl., 1. sz.)*.

³² FRANKL, *A hazai és külföldi iskolázás (Fraknói-bibl., 81. sz.)*, III.

országi protestáns reformáció és katolikus megújulás folyamatait az oktatás története nélkül nehéz értelmezni, mint ahogy az utóbbi évtizedek kutatásai is hangsúlyozzák az oktatás, a képzett tisztviselői kar jelentőségét a kora modern állam megszületésében.

Fraknói művét két nagy részre bontotta, külön tárgyalta a hazai oktatás tényleg lejátszódott fejlődést és külön azokat a külföldi képzési helyeket, ahol magyar diákok megfordultak. A magyarországi fejezet esetében készült egy hosszabb egység, amely az általános fejlődést mutatja be felekezetek, iskolatípusok szerint, foglalkozva egyúttal a tankönyvekkel, a tanárok fizetésével is (3–67). Az általános fejlődés bemutatását egy iskolakataszter követte, amely iskolánként haladva elemezte az egyes intézmények történetét, közzétette az egyes tanárokról összegyűjtött adatokat is. A fejezet összesen 160 iskoláról tartalmazott adatokat (68–175). A második rész szerkezete az elsőtől eltérő. Itt egy rövid bevezetőt követően, amely mindenekelőtt a külföldön elérhető magyar ösztöndíjakkal foglalkozott, képzési helyek sorrendjében haladva sorolja fel az egyes külföldi intézményeket, amelyekben a 16. század során magyar diákok tanultak, közölve egyúttal az ott tanuló magyar diákok névsorát is. A katalógusban 43 hely szerepel (195–320). A munkához két függelék is csatlakozik. Az egyik öt iskola (Nagyszombat 1554, Besztercebánya 1574, Modor 1594, Késmárk 1596) rendtartását tartalmazza a korból (323–345). A másik függelék még érdekesebb. Fraknói úgy ítélte meg, hogy az iskolák és a művelődés helyzete között szoros összefüggés áll fenn, ezért munkája végén közzétette a 16. századi magyarországi írók vagy Magyarországon működő idegen származású írók által kiadott könyvek bibliográfiai leírását (346–415). Ezzel ismét új területre tévedt, és Szabó Károly monumentális alkotása, a *Régi Magyar Könyvtár* (1879–1893) egyik előképét alkotta meg, tegyük hozzá rögtön: Szabó Károly segítségével.³³ A magyar művelődéstörténet egyik első alkotásának tekinthető munka abból a szempontból is iránymutató, hogy a katolikus szerző különösebb felekezeti elfogultság nélkül készítette el munkáját.³⁴

Fraknói a monográfia munkálataival párhuzamosan három kisebb dolgozatot is publikált, amelyek annak témájához kapcsolódtak. Nem véletlen, hogy két, a 16. századi katolicizmus életében fontos szerepet játszó, kevésbé ismert intézmény történetét dolgozta fel külön: a nagyszombati gimnáziumról és az

³³ SZABÓ KÁROLY–HELLEBRANT ÁRPÁD, *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, I–III/2, Budapest 1879–1898.

³⁴ RÖTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 172–173.

első magyarországi papnevelőről írt.³⁵ A harmadik munkát egy közismerten evangélikus főúr, Révai Ferenc fiainak iskoláztatásáról készítette, ahol a szerzőt szemlátomást a levéltári anyag gazdagsága ragadta magával.³⁶ A tematikához kapcsolódóan még egy fontos publikációja van. A 16. század feldolgozása során figyelhetett fel arra, hogy a magyar művelődésre olyan nagy hatást gyakorló bécsi egyetem esetében a korábbi időszakokról, a 14. és 15. századról is igen gazdag anyag maradt meg, amely az Akadémia már emlegetett *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből* sorozatában jelent meg 1874-ben, és a magyarországi származású tanárok és diákok jegyzékét is tartalmazza.³⁷

Fraknói munkája kezdetét képezi annak a kutatási iránynak, amely a hazai iskolázás megismerésén túl a külföldi egyetemlátogatás, peregrináció feltárását célozza, amely elsődleges jelentőséggel bír a kora újkori magyar művelődéstörténetben. Jómaga később e témával már nem foglalkozott, de törekvései követőkre találtak. Az egyik folytatás Ábel Jenő szerkesztette *Magyarországi tanulók külföldön* sorozat négy kötete (1890–1912), illetve Veress Endre itáliai egyetemjárást feltáró kiadványai (*Fontes Rerum Hungaricarum* 1915–1918) voltak.³⁸ A kutatások terén igazi áttörésre azonban még néhány évtizedet kellett várni, és csak 1989 után következett be Szögi Lászlónak köszönhetően, aki több évtizedes, szisztematikusan végzett kutatómunkával, kutatócsoportja segítségével elvégezte a kora újkori és újkori külföldi egyetemlátogatás feltárását, illetve a hazai felsőoktatási intézmények hallgatóságának összegyűjtését is felvállalta. A kutatási eredmények intézményenként külön kötetekben jelentek meg, amelyhez a keretet három könyvsorozat adta (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* (24 kötet), *Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat* (30 kötet), *Magyarországi diákok a középkori egyetemeken* (3 kötet), majd a közelmúltban egy *online* adatbázis próbafelülete is elindult az ELTE Egyetemi Könyvtár honlapján (*Repertorium Academicum Hungariae. Magyar Értelmiségi Adattár*).³⁹ A Fraknói-féle kezdeményezések így 150 év távlatában kiteljesülni látszanak.

³⁵ FRANKL, *Az első magyarországi papnevelde (Fraknói-bibl., 70. sz.)*; FRANKL, *A nagyszombati gymnasium a XVI. században (Fraknói-bibl., 86. sz.)*.

³⁶ FRANKL, *Révai Ferencz nádori helytartó fiainak... iskoláztatása (Fraknói-bibl., 85. sz.)*.

³⁷ FRANKL, *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen (Fraknói-bibl., 98. sz.)*.

³⁸ KOSÁRY, *Bevezetés*, 306.

³⁹ A kiadványok jegyzéke: <https://leveltar.elte.hu/bu/leveltar/kutatas/kiadvanyaink>. A projekt ismertetése és elérhetősége: <https://rahprojekt.elte.hu/> (2024. 05. 17.).

4. A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEK TÖRTÉNETE

A Pázmány-kutatás élethossziglan elkísérte Fraknóit, nem ez a helyzet az iskoláztatás történetével. 1875-ben a *Századok* hasábjain megjelent még egy közleménye, amely korábbi monográfiájához kapcsolódó kiegészítéseket tartalmaz, de ezzel lezárultak e téren folytatott kutatásai.⁴⁰ Ebben talán némi szerepet játszott az is, hogy ekkoriban, már vagy két év óta egy újabb fontos, időigényes téma kötötte le energiái javarészét, mégpedig a kora újkori magyar országgyűlésekre vonatkozó források feltárása és közzététele, amelyet a Történelmi Bizottság kiemelt feladatként kezelte.⁴¹ A vallás- és közoktatási miniszter a munkálatokra 1871-től évi 15 ezer ft-ot irányozott elő az MTA Történelmi Bizottsága számára, amelyet Horváth Mihály 1872. február 22-ei felszólalása nyomán a parlament 20 ezer ft-ra emelt. Ez akkor is igen jelentős összegnek számított, annak ellenére, hogy 1874-től az összeg az eredetileg kigondolt 15 ezer ft-ra csökkent.⁴² A politika szokatlan bőkezűsége mögött az 1867-es kiegyezéssel támadt új politikai szituáció húzódott meg. A magyar fél minden eszközt megragadott a magyar államiság kiemelésére, és ebben az eszköztárban a történelmi érvek is komoly súllyal estek a latba. A kora újkor folyamán többkevesebb folyamatossággal összehívott országgyűlések történetének feltárása ebben a kontextusban nyert hirtelen jelentőséget. Az elszántságot mutatja, hogy az egyes törvényhatóságok külön felszólítást kaptak a kutatás támogatására.

A *Századok* 1872. májusi füzetében megjelent híradása szerint a munkálatokkal megbízott Fraknói hosszabb kutatóútra indult, sőt spanyolországi kutatóutat is tervbe vett, amely azonban a karlista felkelés miatt elmaradt. (Spanyolországból végül Fraknói 1868-as jegyzetei alapján a madridi osztrák-magyar követség közvetítésével került sor másolatok megrendelésére.)⁴³ Az első, 1874-ben megjelent kötet tartalmazza azon levéltárak rövid bemutatását, ahol az országgyűlésekre vonatkozólag anyagot találtak. Összesen 58 hazai levéltár és hat kéziratgyűjtemény ismertetése történik meg röviden (a korra jellemző, hogy a bécsi *Haus-, Hof und Staatsarchiv*ot és *Hofkammerarchiv*ot hazai levéltárként

⁴⁰ FRAKNÓI, *Adalékok a hazai és külföldi iskolázás történetéhez* (Fraknói-bibl., 112. sz.).

⁴¹ A vállalkozás történetének ismertetése: BESSENYEI JÓZSEF, *Magyar Országgyűlési Emlékek – Egy vállalkozás története, néhány tanúsággal*, Országgyűlések – országos gyűlések (szerk. Ballabás Dániel), Eger 2011, 7–21.

⁴² Fraknói bevezetője az első kötet előtt, MOE I, XII, 2. j. (Fraknói-bibl., 105. sz.).

⁴³ *Századok* 6 (1972) 351. LUKINICH IMRE, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése*, Budapest 1935, 31.

mutatja be, bizonyos szempontból egyébként helyesen járva el).⁴⁴ A külföldi levéltárak közül Itáliában, Spanyolországban és Lengyelországban került sor kutatásokra, összesen 11 levéltárban.⁴⁵ Az első kötet a 13 országgyűlés mellett 15 partikuláris, 26 erdélyi és 22 horvátországi gyűlés anyagát tartalmazza. Bár 1540-től az erdélyi gyűlések önálló sorozatban jelentek meg az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* cím alatt Szilágyi Sándor avatott szerkesztésében, a részleges és horvátországi gyűlések később is helyet kaptak az egyes kötetekben.

A következő évtizedben nem kevesebb mint nyolc kötetet tett közzé Fraknói a sorozatban, eljutva a tizenöt éves háború koráig (1591–1606).⁴⁶ A bevezetéseket nem számítva, – amelyeket egyébként a szélesebb olvasóközönség megnyerése érdekében külön is közzétettek –, ez mintegy 4000 oldalnyi forrás kiadását jelentette⁴⁷. Ez másképpen nem volt lehetséges, akármilyen munkabírással is rendelkezett a szerző, minthogy a Történelmi Bizottság biztosította támogatással élve mások is közreműködtek a források feltárásában és lemásolásában. A spanyolországi kutatásokról már szó esett, az akkor részben Szentpéterváron őrzött központi lengyel levéltárakban Supala Ferenc végezte el a feltáró munkát (1873), aki azután Varsóban is kutatott.⁴⁸ A 16. századi országgyűlések történetére vonatkozóan kulcsfontosságú anyagot birtokló bécsi központi levéltárakban az iratok összegyűjtését és lemásolását az *Institut für österreichische Geschichtsforschung* magyar ösztöndíjasa, később a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* tisztviselője, Károlyi Árpád (1853–1940) intézte.⁴⁹

Nem csoda, hogy nyolc kötet és tízévnnyi munka után társszerkesztőt keresett Fraknói, akit Károlyi Árpád személyében meg is talált. A következő két kötetet (IX: 1598–1601, Budapest 1885; X: 1602–1604, Budapest 1890) közös kiadásban jelentették meg, majd az utolsó két kötet már egyedül Károlyi munkája (XI: 1605–1606, Budapest 1899; XII: 1606, Budapest 1917). Fraknói ugyan befejezte közreműködését a sorozat kiadásában, de a téma iránti érdeklődése bizonyos mértékig megmaradt. Idős korában, nyilván nem véletlenül,

⁴⁴ MOE I, XIV–XXII (*Fraknói-bibl.*, 105. sz.).

⁴⁵ MOE I, XXII–XXIX (*Fraknói-bibl.*, 105. sz.).

⁴⁶ A sorozat bibliográfia leírása: KOSÁRY, *Bevezetés*, 301–302.

⁴⁷ Az eredeti tervek 750–750 példány közzétételéről szóltak. Századok (1873) 652–653. Végül az első hét kötet bevezetője jelent meg külön is.

⁴⁸ LUKINICH, *A Magyar Tudományos Akadémia*, 43–45.

⁴⁹ A Fraknóinak végzett munka visszatérő témája a Károlyi egykori tanárával, Szilágyival folytatott levelezésnek, akinek egyébként szintén nélkülözhetetlen másolómunkát végzett. TÓTH VERONIKA, *Lebrjahre Árpád Károlyis in Wien. Eine Edition seiner Briefe an Sándor Szilágyi (1874–1877)*, Masterarbeit, Wien 2016, 30, 75, 76, és *passim*.

politikai hátsógondolatoktól sem mentesen 1921-ben és 1922-ben két kapcsolódó munkát is publikált, előbb a magyar királyválasztások történetéről, majd a Habsburg-ház férfiágon való trónörökléséről (1687/1688).⁵⁰

Károlynál avatottabb társat, majd utódot nem is találhatott volna Fraknói. A nagy mennyiségű forrásanyagból Károlyi biztos kézzel válogatta ki a valóban fontos darabokat, és látta el apparátussal, szakszerű bevezetőkkal. Igaz, a sorozat tempója lelassult, de ez összefügg Károlyi hivatali kötelmeivel, aki főállásban levéltárosként működött. Ha nem jön az I. világháború, majd a Monarchia összeomlása, valószínűleg élethossziglan elbíbelődik az országgyűlések feldolgozásával az 1913-ban nyugalomba vonult közös ügyes tisztviselő. A bekövetkezett események Károlyit elsodorták a témától. Nem csupán a levéltári tárgyalások és a Bécsi Magyar Történeti Intézet alapítása és vezetése kötötte le, hanem új tudományos feladatokat is kapott a kutatás számára éppen szabaddá tett reformkori és 1848/1849-es forrásanyag feldolgozása terén.⁵¹

Így a MOE sorozata 1606-tal félbeszakadt a magyar történettudomány nagy kárára. Sajnálkozni azért is kell, mert a 17. századi magyar rendiség működését, az uralkodó és a rendek viszonyát, a politikai gondolkodás fejlődését nehéz megérteni az országgyűlések mélységi ismerete nélkül. A magyar történettudomány a felismerésig már az 1960-as évekre eljutott.⁵² A Magyar Történelmi Társulat forráskiadásról rendezett vitájában Benda Kálmán hívta fel a figyelmet a félbemaradt munka folytatásának fontosságára. 1962 őszén az MTA Történettudományi Intézetének igazgatósága kezdeményezte a vállalkozás folytatását, amelyet a Történettudományi Bizottság 1963 tavaszán el is fogadott, és egy intézményközi szerkesztőbizottságot hozott létre. A vállalkozás kulcsszemélyisége a főszerkesztőnek kinevezett Benda Kálmán volt, aki a következő évtizedekben a munka lelkének bizonyult. Első szakaszban az 1790-ig terjedő időszak feldolgozása került kijelölésre, összesen húsz kötetben. Mint utólag kiderült, nem csekély optimizmusról tanúságot téve az első kötetek elkészültét 1966–1967-re tűzték ki.⁵³ 1963-ban négy kötet munkálatait indították el: 1607–1608 (Benda Kálmán), 1681 (Bottló Béla), 1712–1715 (He-

⁵⁰ FRAKNÓI, *A magyar királyválasztások (Fraknói-bibl., 499. sz.); A Habsburg-ház trónöröklési jogának (Fraknói-bibl., 503. sz.)*.

⁵¹ ISTVÁN FAZEKAS, *Árpád Károlyi (1853–1940), Direktor des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Der Lebenslauf eines ungarischen Archivars in k. u. k. Diensten*, Beruf(ung): Archivar. Festschrift für Lorenz Mikoletzky I., MÖStA 55 (2011) 63–81, 79–81.

⁵² BESSENYEI, *Magyar Országgyűlési Emlékek*, 13–14.

⁵³ *A „Magyar Országgyűlési Emlékek” kiadása*, Századok 97 (1963) 461–463.

ckenast Gusztáv, 1764–1765 (H. Balázs Éva).⁵⁴ Egy tíz évvel később készült főszerkesztői beszámoló kénytelen volt bevallani, hogy különböző okok miatt egyetlen kötet munkálatai haladtak előre, a Benda szerkesztésében készülő 1607–1608-as köteté.⁵⁵ Később még egy országgyűlés feldolgozása indult meg, az 1646–1647. évi országgyűlése, amelyet Péter Katalin és Bessenyei József végzett. A munkálatok valamikor az 1990-es évekre végleg elakadtak, Benda Kálmán 1994-es halála pedig a vállalkozás végét jelentette úgy, hogy egyetlen kötet sem jelent meg. Két kéziratról beszélnek. Benda 1607–1608-as kéziratának holléte felől megoszlanak a vélemények, hol az terjed el, hogy megvan, hol pedig az a hír kap lábra, hogy eltűnt. Nem zárultak le az 1646–1647-es országgyűlésre vonatkozó kutatások sem. Itt annyi pozitív fejlemény történt, hogy a nemrég elhunyt Bessenyei József előrelátásának köszönhetően az elkészült átiratok felkerültek a világhálóra, és az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem honlapján elérhetők.⁵⁶

Az utóbbi két évtizedben öröndetesen megnőtt az érdeklődés az országgyűlések története iránt. A különböző törekvések sorában első helyen az Országgyűlés Hivatala által finanszírozott *A magyar országgyűlések története* sorozat említhető, amely a 18. századi erdélyi országgyűlések kivételével lényegében a magyar országgyűlés működésének teljes időszakáról, a középkortól az 1945 utáni időszakig külön monográfiákat tartalmaz.⁵⁷ Ezzel párhuzamosan készül egy monumentális, országgyűlési követeket és képviselőket feldolgozó elektronikus adattár. A kora újkorra koncentrálna fontos megemlíteni a témában működő különböző kutatóközösségek közül Szijártó István vezette *Diaetalia* kutatócsoportot, a Pálffy Géza irányította „*Lendület*” *Szent Korona-kutatócsoportot* és a H. Németh István által összefogott NKFIH/OT-

⁵⁴ A *Századokban* megjelent beszámoló szerint 1965-re újabb kötetek találtak gazdára. Majd minden országgyűlés elkelt. *A Magyar Országgyűlési Emlékek munkálatairól*, Századok 99 (1965) 1036–1037.

⁵⁵ BENDA KÁLMÁN, *A Magyar Országgyűlési Emlékek. Beszámoló egy forráskiadvány-sorozat munkálatairól*, TSz 17 (1974) 650–655, 652–653.

⁵⁶ *Magyar Országgyűlési Emlékek 1646–1647 I*, kiad. BESSENYEI JÓZSEF, Eger 2017. Vö. http://tortenelem.uni-eger.hu/public/uploads/moejav-2017-apr-15_59a2af114f10b.pdf (2024. 05. 28).

⁵⁷ A sorozat bemutatását lásd az Országházkivadó honlapján: <https://orszagbzkonyvkiado.parlament.hu/web/konyvkiado/kereses/-/konyvlista/o/1845662> (2024. 05. 28.). A négy kora újkori kötet: SZIJÁRTÓ ISTVÁN, *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest 2018; OBORNI TERÉZ, *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*, Budapest 2018; FAZEKAS ISTVÁN–GEBEI SÁNDOR–PÁLOSFALVI TAMÁS, *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*, Budapest 2020; VARGA SZABOLCS–SOKCSEVITS DÉNES, *A horvát szabor története*, Budapest 2022.

KA-projektek.⁵⁸ Mindezek az örvendetes fejlemények nem tudják azonban pótolni a hiányzó forráskiadást, sőt valahogy még fájdalmasabbá teszik annak elmaradását. Az 1960-as évek le nem zárt kutatásai azt az üzenetet közvetítik, hogy talán jobb lenne egy országgyűlés teljeskörű feldolgozása helyett egyes források közzétételére koncentrálni. A 17. századból számos, rendkívül informatív országgyűlési napló maradt meg, de az egyes városi és egyházi levéltárakban rejtőző követi levelezések kiadása is sokat lendíthetne az ügyön, és könnyebben megoldható feladatot jelenthetne, mint egy egész országgyűlésről fennmaradt, sokrétű forrásanyag megrostálása és kiadásra való előkészítése.⁵⁹ Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád és Benda Kálmán közös öröksége folytatóra és folytatásra vár.

5. A PÁPASÁG ÉS MAGYARORSZÁG KAPCSOLATAI

A kora újkor kutatója számára a negyedik terület, ahol Fraknói máig megkerülhetetlen alkotásokat hozott létre, a pápaság és a Magyar Királyság kapcsolata. E fejezetnek nem feladata, hogy Fraknói Vilmos római forrásfeltárás terén kifejtett tudományszervezői működése taglalásra kerüljön, erről részletesen olvashatunk Tusor Péter vatikáni magyar történeti kutatásokat számba vevő összefoglalásában.⁶⁰ A cél ez alkalommal csupán azon teljesítmények méltatása, amelyekkel Fraknói hozzájárult a pápaság és a Magyar Királyság 16–18. századi kapcsolatainak jobb megismeréséhez. A tanulmány hőse különösen két területen fejtett kik jelentős működést, amelyek nem választhatók el egymástól teljes mértékben. Az egyik a nunciusi jelentések kiaknázása, a másik a Szentszék és a Magyar Királyság közötti kapcsolattörténet feldolgozása, súlypontjában a főkegyúri joggal.

A nunciusi jelentések fontosságára már első, 1868-as római útja alkalmával felfigyelt, néhány évvel később a forrástípus jelentőségére Simor János prí-

⁵⁸ <https://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html>; <https://tti.abtk.hu/lendulet/354-az-mta-btk-tti-lendulet-szent-korona-kutatocsoport.html>; <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&lang=HU&num=116166> (utolsó letöltés mindegyik esetben 2024. 05. 28.).

⁵⁹ A 17. századi naplók jó része másolatban megtalálható Kovachich Márton György gyűjteményében: MNL-OL Regnicolaris Levéltár, Archivum Regni, Kovachich Márton György gyűjteménye (N 114), vol. 1–4.

⁶⁰ CVH I/20, 19–58.

másnak külön is felhívta a figyelmét.⁶¹ A *Vatikáni Magyar Okirattár* második sorozata, Ipolyi Arnold bevezetője szerint az újkori források kiadására jött létre, „nevezetesen a magyar királyokhoz küldött pápai követek, a legátusok és nuntiusok diplomatai utasításai, jelentései, tudósításai s leveleik kiadásával kezdjük”.⁶² Mindhárom megjelent kötethez van köze Fraknóinak. A kötetek közös vonása, hogy mindegyik bevezetését ő készítette, de az iratok kiválogatása és közzététele már mások munkája.

Az első kötet a Mohács előtti pápai követek 1524–1526 között keletkezett jelentéseit tartalmazza (1884). A szövegek átírását Pietro Balan, Peter Wenzel és Gregorio Palmieri végezte, mindhárman a vatikáni levéltár alkalmazottai voltak, míg a szöveg sajtó alá rendezése Óvári Lipót országos allevéltárnok munkája. Munkájuk korabeli megbecsültségét jelzi, hogy négyük neve a bevezető utolsó oldalán (CLIII), kisebb betűtípussal szedve jelent meg csupán. Fraknói maga a terjedelmes bevezetőt jegyzi, amelyet még ugyanabban az évben, némi kiegészítéssel a MOE gyakorlatához illeszkedően külön is publikált.⁶³

A második kötet Buda visszafoglalása 200. évfordulója alkalmából jelent meg, és Francesco Buonvisi nuncius 1686-ban keletkezett magyar vonatkozású jelentéseit foglalja magában (1886).⁶⁴ A másolatok ismét Peter Wenzel vatikáni levéltárostól származtak, aki ezúttal a sajtó alá rendezésben is közreműködött Óvári Lipót társaságában, az információ ismét a bevezető legvégén olvasható (CLIV után). A bevezető ismét Fraknói munkája, aki ezúttal nemcsak külön megjelentette, hanem lényegesen kibővítve önálló monográfiává formálta azt, amely néhány éven belül németül és olaszul is napvilágot látott.⁶⁵

Jó két évtizedes szünet után 1903-ban a sorozat még egy kötettel kiegészült, Veress Endrének köszönhetően. A kötet a tizenöt éves háború idején Erdélybe delegált pápai követek jelentéseit tartalmazza az 1592–1600 közötti időszakból.⁶⁶ Fraknói ekkorra már elkészült a Magyarország és a Szentszék összekötéseiről készített nagy összefoglalójával, és a *Magyar Országgyűlési Emlékek* sorozatban ezeket az éveket még részben feldolgozta, így nem okozott gondot

⁶¹ CVH I/20, 33. j.

⁶² IPOLYI ARNOLD, *Előszó*, Magyarországai pápai követek jelentései 1524–1526 (*Fraknói-bibl.*, 265. sz.; MVH II/1), XVIII.

⁶³ *Magyarország a mohácsi vész előtt* (*Fraknói-bibl.*, 263. sz.).

⁶⁴ *Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései* (*Fraknói-bibl.*, 294. sz.).

⁶⁵ FRAKNÓI, *Bevezetés*, MVH II/2 (*Fraknói-bibl.*, 294. sz.), 1–CLIV; UŐ, *Imocentii XI. P. M. in Hungaria* (*Fraknói-bibl.*, 289. sz.); XI. *Incze pápa és Magyarország fölzsabadítása* (*Fraknói-bibl.*, 293. sz.).

⁶⁶ *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből* (*Fraknói-bibl.*, 436. sz.; MVH II/3).

neki a bevezető megírása, amely azonban terjedelemben messze elmarad a korábbiaktól.⁶⁷

A sorozat nem folytatódik, megakadásában komoly szerepet játszott, hogy az 1890-es évektől a császár mellé delegált nuncius jelentéseinek kiadását a frissen alapított római porosz történeti intézet, az osztrák történeti intézet, illetve a *Görres-Gesellschaft* magára vállalta, és a következő évtizedekben jelentős eredményeket is tudott felmutatni.⁶⁸ Sajnos a magyar történeti kutatás ebből keveset tudott profitálni, mert a jelentések részben kivonatos formában jelentek meg, és a nem németországi vonatkozású részeket sokszor elhagyták. Ez a kiadáspolitika csupán az 1960-as években változott meg, innentől kezdve kerül sor teljes szövegű közlésekre, ami azonban még mindig nem jelenti a magyar vonatkozású darabok teljeskörű megjelentetését.

Az 1890-es években és az 1900-as évek elején, nagyjából egy évtized alatt, Fraknói három olyan, egymáshoz szorosan kapcsolódó alapvető munkát is publikált, amelyek mind a mai napig nélkülözhetetlen tájékozódási pontokat kínálnak a kora újkori pápaság és a magyar királyság kapcsolatával foglalkozó történészeknek. 1895-ben a magyar királyi főkegyúri jogról készített monográfiát. A munkában a kora középkortól Mária Terézia koráig gyűjti össze és rendszerezi a témára vonatkozó adatokat.⁶⁹ 1899-ben a monográfiához illeszkedve a legfontosabb forrásokat külön kötetben tette közzé,⁷⁰ 1901 és 1903 között pedig összefoglaló munkát jelentetett meg, amely három kötetben, az államalapítástól Buda felszabadításáig ad áttekintést a pápaság és a magyar állam kapcsolatáról. A mű a témában végzett négy évtizedes kutatásai összefoglalásának is tekinthető.⁷¹

A magyar főkegyúri jogot bemutató munka elején a szerző kijelentette, hogy műve nem kívánja „a magyar királyi kegyuraság teljes és kimerítő történetét nyújtani. Kifejlődésének és viszontagságainak megvilágítására hivatott tanulmányokat tartalmaz, melyekkel a történetíró a jogtudós számára a talajt

⁶⁷ FRAKNÓI, *Bevezetés*, MVH II/2 (*Fraknói-bibl.*, 294. sz.), V–XX.

⁶⁸ A nunciusi jelentések bibliográfiai számbavétele: WINFRIED BAUMGART, *Bücherverzeichnis zur deutschen Geschichte*, München 1992¹⁰, 177–181. A tengernyi kapcsolódó irodalomból csak két időleges számvetést emelek ki: HANS KRAMER, *Die Erforschung und Herausgabe der Nuntiaturberichte*, MÖStA I (1948) 492–514; ALEXANDER KOLLER (Hg.), *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturforschung*, Tübingen 1998.

⁶⁹ FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog* (*Fraknói-bibl.*, 365. sz.).

⁷⁰ FRAKNÓI, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* (*Fraknói-bibl.*, 381. sz.).

⁷¹ FRAKNÓI, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal I–III* (*Fraknói-bibl.*, 393, 403, 407. sz.).

előkészíti.”⁷² A szerző óvatossága érthető, a főkegyúri jog „ötszáz esztendeig a politikai és tudományos érdeklődés középpontjában állt”, ahogy azt a kérdés kapcsán legújabbán áttekintésre vállalkozó Tusor Péter tanulmánya elején megállapította, és ugyancsak eltérő álláspontok fogalmazódtak meg róla.⁷³ Az sem véletlen, hogy Fraknói a 19. századi fejlemények feldolgozására már nem vállalkozott. Bevezetőjében megfogalmazott visszafogottsága ellenére monográfiájával és okmánytárával olyan munkát alkotott, amely mind a mai napig minden, a kérdéssel foglalkozó munka számára kiindulópontot jelent.

Ugyanez a mondat minden további nélkül leírható az 1901 és 1903 között megjelentetett három kötetes, a pápaság és a Magyar Királyság kapcsolatát bemutató munkáról is. Az egyik fő kérdés, amely végig jelen van a kötetekben, értelemszerűen az egyházi javadalmak betöltése, de a főkegyúri jog kérdése széles politikai összefüggésekbe ágyazódik be, amelyek segítenek megérteni a pápaság, vagy éppen a német-római császár címet viselő magyar király álláspontját.

Miként lehetséges a Fraknói által megkezdett római kutatásokat tovább folytatni? A Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport nem véletlenül választotta névadójának e tanulmány alanyát. A kutatócsoport kiadványai, különösen a *Collectanea Vaticana* kötetei számos ponton viszik tovább a Fraknói-féle kutatásokat.⁷⁴ Egyelőre a nunciusi jelentések az a terület, ahol a kapcsolódási pontok az anyag bőségéhez és fontosságához mérten még kevésbé látszódnak.⁷⁵ A hangsúly inkább a pápai diplomáciai levelezés részleteinek, adatainak különféle feldolgozásokban történő hasznosítására esik,⁷⁶ miként ez Tusor Péter tanulmányai esetében is megfigyelhető.⁷⁷

⁷² FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog (Fraknói-bibl., 365. sz.)*, 4.

⁷³ TUSOR PÉTER, *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*, Aetas 34 (2019) 109–121, 109.

⁷⁴ A kötetek számbavétele: <https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cvb> (2024. május 31.).

⁷⁵ Vö. azonban CVH I/5 és 17; II/7. 8. 9. Uo.

⁷⁶ Lásd CVH I/3, I/13 és I/22. Uo.

⁷⁷ A legkorábbi példák közül: TUSOR PÉTER, *Az 1639. évi nagyszombati püspöki konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459; *Pázmány állandó római követségének terve (1632–1634)*, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2, szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2001, 151–175; a felhasznált nunciusi jelentések textusának átírásával az apparátusban: *A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei (1607–1685)* (ELTE disszertáció), Budapest 2000 [<https://www.academia.edu/16498885>].

A korábban bemutatott német vállalkozások szűkkeblősége miatt a magyar történettudomány nem mentesül a nunciusi jelentések saját szempontú módszeres feltárása és feldolgozása alól. Ennek formáját megtalálni nem egyszerű dolog. Talán a Vanyó Tihamér választotta megoldás tűnik a legüdvözítőbbnek, aki egy alapos bevezető tanulmányt követően a jelentések legfontosabb magyar vonatkozásait kivonatban közölte.⁷⁸ Sőt a Vanyó választotta megoldástól eltérően, ha szükségesnek látszik, egyes jelentések teljes szövegben is közlésre kerülhetnek. Ezt a megoldást választotta Molnár Antal két tanulmányában is az 1622. és 1625. évi országgyűléseken folytatott nunciusi tevékenység kapcsán.⁷⁹ Ha a nuncius működése indokolja, működése monografikus feldolgozás tárgya is lehet, példaként Kanász Viktor doktori disszertációja hozható fel Girolamo Martinengo nuncius működéséről (1550–1554).⁸⁰

6. TÉMAVÁLASZTÁS A KORA ÚJKOR HATÁRÁRÓL: MARTINOVICS IGNÁC ÉLETE

Fraknói 1876-ban kezdett érdeklődni Martinovics Ignác személye iránt, ugyanis ekkor kerültek a Nemzeti Múzeumba, Fraknói munkahelyére, a királyi kúriáról az addig ott őrzött „Martinovics-iratok.”⁸¹ Martinovics életéről készített tanulmányát már 1877-ben megjelentette a *Századokban*, utolsó közleménye a témában 1920 folyamán látott napvilágot.⁸² A kettő között néhány kisebb írást leszámítva összefoglaló jellegű munkát készített az összeesküvésről (1880).⁸³ A forrásanyag bővülése vonzza vissza a témához 1918 után, ekkor

⁷⁸ VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi nunciások jelentései Magyarországról 1666–1683* (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei 3), Pannonhalma 1935.

⁷⁹ MOLNÁR ANTAL, *Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi soproni országgyűlésen. A szentszéki diplomácia és a magyarországi harmincéves bábóru első időszakában*, Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés (szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba), Sopron–Budapest 2014, 125–231; UŐ, *Egy pápai diplomata történetirői műhelye. Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi országgyűlésen*, Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés (szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba–Pálffy Géza), Sopron–Budapest 2020, 123–241.

⁸⁰ KANÁSZ VIKTOR, *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)* (PTE disszertáció), Győr–Pécs 2022.

⁸¹ FRAKNÓI, *Martinovics élete* (Fraknói-bibl., 500. sz.), 4.

⁸² FRAKNÓI, *Martinovics élete* (Fraknói-bibl., 151. sz.); FRAKNÓI, *Martinovics élete* (Fraknói-bibl., 500. sz.), 4.

⁸³ FRAKNÓI, *Martinovics és társainak összeesküvése* (Fraknói-bibl., 174.+ 194. sz.).

ugyanis olyan iratok váltak hozzáférhetővé Bécsben, amelyeket addig nem engedtek kutatni.⁸⁴ Az új források alapján előbb hőse, II. Lipót alatti titkos megbízotti működéséről írt egy tanulmányt,⁸⁵ majd újraírta Martinovics életrajzát.⁸⁶

Fraknói Martinovics életrajza esetében is egy teljesen töretlen úton indult el. A forrásanyag változása vonzotta vissza a témához, ugyanakkor a gyarapodott forrásbázis sem változtatta meg Martinovics személyével és a mozgalommal szemben tanúsított elutasító álláspontját. Bár a későbbi kutatások sok szempontból elhatárolódtak Fraknói Martinovicsról alkotott felfogásától, az általa feltárt forrásanyag és a megrajzolt életrajzi keret mind a mai napig megkerülhetetlenül teszi e témában írt műveit.⁸⁷ Munkája értékét növeli, hogy az általa használt bécsi levéltári anyag, az úgynevezett belügyi levéltár egy része 1927-ben megsemmisült.⁸⁸

Fraknói életében elsősorban Martinovics személye állt az érdeklődés középpontjában, és *mártír* vagy *kalandor* megítélése körül időnként magasra csaptak az indulatok. Az 1945 utáni időszakban inkább a mozgalom értékelése került az előtérbe, nem utolsósorban Benda Kálmán működésének köszönhetően. Az 1960-as évektől kezdve mindazonáltal érezhetően csökkent a téma iránti érdeklődés, és változás ma sem igazán tapasztalható.⁸⁹

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Fraknói hosszú tudományos működése során imponálóan gazdag életművet hozott létre, jelentetett meg (lásd a kötetben található, Nemes Gábor által készített bibliográfiát), amelynek két súlyponti területét a késő-középkor és

⁸⁴ FRAKNÓI, *Martinovics élete* (Fraknói-bibl., 500. sz.), 5.

⁸⁵ Franz Gotthardi pesti rendőrigazgató és Martinovics *Vertrauliche Akten*ben található levelezése alapján (ÖStA HHSStA Vertrauliche Akten, Kt. 39.). Vö. FRAKNÓI, *Martinovics II. Lipót király titkos szolgálatában* (Fraknói-bibl., 496 sz.).

⁸⁶ Lásd imént, 84. j.

⁸⁷ Erre vonatkozólag lásd Benda Kálmán összefoglalását monumentális forráskiadása bevezetőjének ötödik fejezetében: BENDA KÁLMÁN (szerk.), *A magyar jakobinusok iratai I. Magyar jakobinusmozgalom iratai* (Magyarország újabbkori történetének forrásai), Budapest 1957, XCI–CIII.

⁸⁸ Az osztrák igazságügyi palotában őrzött belügyi levéltárt ért pusztulásáról: WALTER FRIGYES, *A tűzvész az osztrák Belügyi és Igazságügyi Levéltárban – Beszámoló a tűzről és a helyreállítási munkálatokról*, LK 9 (1931) 1–12.

⁸⁹ POÓR JÁNOS, *Egy abbabagyott vita. A magyar jakobinusokról*, Századok 145 (2011) 1057–1116.

a kora újkor képezi. Fraknói elsősorban politika- és diplomáciatörténet iránt érdeklődött, legmaradóbb alkotásai is e téren születtek. Mind a mai napig megkerülhetetlenek kutatásai, amelyek Pázmány Péter életére és működésére vonatkoznak, a pápaság és Magyar Királyság viszonyáról készített munkái és forráskiadványai, és nem utolsósorban nélkülözhetetlenek a 16. századi magyar országgyűlés történetéről készített forráskiadásai. Alkotásaival nemzeti múltunk megismerésének bonyolult, szemlélatomást nem lineárisan haladó folyamatához fontos építőköveket szállított.

FAZEKAS ISTVÁN

NARRATÍVÁK CSAPDÁJÁBAN Fraknói tankönyve és visszhangja

Az 1863-ban megjelent gimnáziumi tankönyv,¹ amelyet Fraknói (Frankl) Vilmos írt, a sajtóban jelentős visszhangot kapott. Két javított kiadásban jelent meg az évek során Pesten, 1864-ben és 1866-ban. A tankönyv Horváth Mihály munkája² helyett készült el, amelyet a kiegyezés előtt működő Helytartótanács betiltott a műben túlzottan megjelenő hazafiasság érzülete miatt. A tanulmány a szerző Erdély-képét és a tankönyv sajtóban kapott visszhangját mutatja be.

Egyetemi hallgató volt még Fraknói, amikor megjelent a munkája. Megbízatása a katolikus egyház részéről jött, amely a neoabszolutista kormánynak köszönhetően egyre befolyásosabb helyzetében a katolikus történeti felfogás elterjedését szorgalmazta és a hazai tudományos életben, valamint az oktatás terén is feladatot vállalt magára. Ennek háttérében az októberi diploma (1860) kiadása állt, amely következtében a magyar oktatásügy helyzete kedvező irányba indult meg, a történelmet egyre magasabb óraszámban és színvonalasabban tanulták az iskolákban. A korszakban nem volt még egységes tankönyvhasználat, az azonos felekezetű iskolák sem használták ugyanazokat a könyveket.³ A legismertebbek és legelterjedtebb történelem tankönyvek Horváth Mihályé, Füßy Tamásé és Vaszary Kolosé⁴ voltak.

A későbbiekben Fraknói a katolikus szellemiségű, professzionális történetírás legjelentősebb képviselőjévé vált. Történelemszemléletét, ítéletalkotásait kortársai gyakran vitatták, hatása azonban a szakmai körökön túl a „művelt közönségre” is kiterjedt. A magyar történelemről alkotott akkori felfogását jól tükrözi a tankönyv előszavában szereplő alábbi gondolata: „Így megtanuljuk

¹FRANKL, *Magyarország története. Kat. gymnásiumok középszintűi számára (Fraknói-bibl., 7. sz.)*

²HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország történelme I–VIII*, Pest 1871.

³ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1057.

⁴FÜSSY TAMÁS–VASZARY KOLOS, *Világtörténelem. Katolikus Tanodák számára és magánhasználatra*, Pest 1863.

hazánk történetéből, hogy az nagy, dicső és boldog akkor volt: midőn a nemzet egy részről hön ragaszkodott vallásához, Isten dicsőségéért hatásosan buzgólkodott, tiszta és erkölcsös életet élt; másrészről pedig polgári kötelességeit pontosan teljesítette, királyához fiúi hűséggel ragaszkodott; egyszóval megadta Istennek a mi az Istenné, a királynak, a mi a királyé.”⁵ A tankönyv szerkezete és korszakolása három részre tagolható: 1. az Árpád-házi királyok, 1000–1301, 2. a vegyesházi királyok korszaka, 1301–1526, 3. a „felséges ausztriai házból származott királyok uralkodása alatt”, 1526-tól a tankönyv megjelenéséig.

A kronológiát tekintve Erdély vonatkozásában felmerülő kérdések a harmadik korszakban jelennek meg. Fraknoi szerint az Erdély kapcsán megjelenő problémák kiindulópontja Szapolyai János, az ő tevékenységének köszönhetően évtizedek múltán is problémák, viszályok súlyosbították a magyarországi helyzetet. A Bocskai István-féle felkelést (1604–1606) erősen bírálta: „Mennyi kárt szenvedtek ezen polgárháború alatt az egyesek, mennyit szenvedett az egész ország, mily kegyetlenségek követték el, főleg a korlátaitól megszabadult nép által a katolikusok és kiválóan a katolikus papok s szerzetesek ellen; hány szentegyház és kolostor lett a lángok martalékává: leírni alig lehet. A vezér példáját követték hívei. Bocskaynak pedig aljas pénzvágját eléggé jellemzi az, hogy az elfogott katolikusokat nem átallotta ezerenként áruba bocsátani a töröknek.”⁶

Báthory Gábor szintén negatív fényben tűnik fel: „Mátyás uralkodása alatt a békét legelőbb a Báthory Gábor erdélyi fejedelem ellen viselt háború zavarta meg. Ezen könnyelmű és erkölcstelen fejedelem ugyanis, hogy pazarlásai következtében kimerült kincstárát betölthesse, nem csak tartománya népét zsarolta, hanem többször a magyar főnnhatóság alatt álló Havasalföldet, sőt Magyarországot is nyugtalanítá, pusztítván és rabolván féktelen csapataival.”⁷

Bethlen Gábor és Erdély kapcsolata viszont már egy jólétben élő országról szól, viszont némi egyéni ambíció, ami az országot lehúzza, megjelent a fejedelem karakterében.⁸ „A nagy szellemű, de egyszersmind nagyravágyó Bethlen Gábor rég várta az alkalmat, hogy Erdély birtokának biztosítása és kiterjesztése végett Ferdinánd ellen fegyvert ragadhasson.”⁹ Bethlen Gábor haláláról pedig ezt írta Fraknoi: „Erdélyt igaz a dicsőség és jólét oly magas fokára emelte,

⁵FRANKL, *Magyarország története (Fraknoi-bibl., 7. sz.)*, 4–5.

⁶FRANKL, *Magyarország története (Fraknoi-bibl., 7. sz.)*, 190.

⁷FRANKL, *Magyarország története (Fraknoi-bibl., 7. sz.)*, 194.

⁸FRANKL, *Magyarország története (Fraknoi-bibl., 7. sz.)*, 200.

⁹FRANKL, *Magyarország története (Fraknoi-bibl., 7. sz.)*, 197.

melyet meg sem közelített volt, de Magyarországnak nyugalalmát és boldogságát hosszú időre aláasta.”¹⁰

II. Rákóczi György alatt „Erdély ekkor újra zavarok színhelyévé lőn”.¹¹ Lengyelországi hadjárata (1657) magára vonta a szultán haragját, és az oda érkező török hadak tűzzel-vassal pusztították az egész tartományt. Az uralkodó, I. Lipót (1657–1705) az 1662-es pozsonyi országgyűlésen az erdélyi állapotokat akarta orvosolni, azonban a rendek ellenálltak ennek, amíg a felterjesztett sérelmeikre nem kapnak választ. II. Rákóczi Ferenc mozgalmáról (1703–1711) Fraknói azt írta, hogy a többi nagyhatalom csak önző politikai céljaira akarta felhasználni.

Az idézett részekből az jelent meg, hogy Erdély, az Erdélyi Fejedelemség a 16–17. században az éppen hatalmon lévő egyén elég sajátos ambícióinak volt kitéve, ahol a fejedelmi székben előtérbe került a becsvágy és a hataloméhség, az uralkodó nem mindig próbált meg az ország jólétéért tenni, előmozdítani a helyzetét. Az országrészen élő katolikusok hátrányos helyzetben voltak a protestánsokhoz képest, ez sok esetben fizikai formában is megnyilvánult, a társadalmi életben nehezebb előmeneteli lehetőségeik voltak.

A 18. század utolsó harmadából Fraknói az 1784-es román lázadást emelte ki, mint Erdély történetében meghatározó eseményt, ekkor a terület kegyetlenkedések és pusztítások színhelye lett: „Az oláh nép egyszerre fölébredni látszott ezredéves tespedéséből s nyugtalankodni kezdett.”¹² II. Lipót (1790–1792) alatt a magyar rendek remélték, hogy Erdély ismét egyesülni fog Magyarországgal, II. József (1780–1790) alatt ugyanis a két illetékes udvari kancellária (magyar és erdélyi) egyesült, azonban II. Lipót ismét szétválasztotta ezt a két kormányzékét.

A tankönyvben Erdély a zavargások színtereként jelent meg, amelyet a Habsburg-uralkodók több esetben is próbáltak Magyarországhoz csatolni, azonban a főleg protestáns vallású erdélyi fejedelmek ennek nem egy esetben gátat szabtak és a törökhöz való „csatlakozást” választották. Bocskai és Bethlen kifejezetten negatív színben tűnik fel, Fraknói tárgyilagos írásmódja ekkor szubjektív nézőpontba vált át. A tankönyv elsősorban esemény- és politikatörténetet mutat be, valamint ismerteti az uralkodók jellemét is. Néhány esetben a szerző értékelte az uralkodókat, ennek során előkerültek a politikai, hadügyi, gazdasági és vallási szempontok is. Fontos kiemelni, hogy az erdélyi

¹⁰ FRANKL, *Magyarország története (Fraknói-bibl., 7. sz.)*, 200.

¹¹ FRANKL, *Magyarország története (Fraknói-bibl., 7. sz.)*, 205–206.

¹² FRANKL, *Magyarország története (Fraknói-bibl., 7. sz.)*, 252.

fejedelmek esetében nem jelent meg az a részletes értékelés, a releváns fejezetekben néhány mondatnyi, általában negatív jellegű utalás volt rájuk, kizárólag a Habsburg-uralkodókat vizsgálta meg alaposabban. Munkájában erőteljesen megjelent a Habsburg-ház melletti kiállás, ezért később ráakasztották a leegyszerűsített „Habsburg-párti” jelzőt is.

Felmerülhet a kérdés, hogy Fraknói Vilmos ezt a „harcos” történelemszemléletet követte egész munkássága során, ahol Erdély megjelent? Mi készíthette erre a szemléletre a korai éveiben? Fraknóinak családi kötődése nem volt az erdélyi területhez, 1878-tól töltötte be az egyik nagyváradi kanonoki stallumot, később pedig szentjobbi apát lett. Tudományos publikációiban Erdély kérdését érintette, de nem ez jelentette számára a fő irányvonalat. Számos tanulmánya jelent meg a *Századokban* és a *Katolikus Szemlében*, például Giovanni Michele Bruto-ról, Szántó (Arator) Istvánról vagy Antonio Possevino-ról. Viszonylag sok szócikket írt az *Egyetemes Magyar Enciklopédiába* erdélyi vonatkozásban. Későbbi munkáiban mentes volt a felekezeti elfogultságtól, a 16. századi erdélyi protestáns iskolahálózatot¹³ meglehetősen méltatta: akkor a katolikusok és a protestánsok együtt munkálkodtak azon, hogy a szétszabdalt országban a műveltség terén fejlődést tudjanak felmutatni. Erdély egy tudatosan objektív szempontból került bemutatásra a pályája későbbi évtizedeiben. Fraknói szisztematikus forrásfeltárásának köszönhetően Erdély története elérhetővé vált a nemzetközi tudományosság számára.

A Fraknói Vilmos tankönyvében szereplő gondolatoknak minden bizonynyal nem provokáció volt a célja, de a „hazafias” tábor vezérszónokai annak értelmezték, ezáltal negatív visszhangot kapott a munkája a protestáns iskolai körökben, valamint a protestáns történészeknél is.¹⁴ A tankönyvet erőteljes bírálat érte *A Hon* című politikai és közgazdasági folyóiratban.¹⁵ A szerző, Thaly Kálmán amiatt kelt ki indulatosan magából, mert Fraknói védelmébe vette a jezsuitákat, amikor a Történelmi Társulat 1875-ös áprilisi ülésén Thaly felolvasta dolgozatát „A jezsuiták mérgezési terve Bercsényi ellen, és a szécsényi országgyűlés VI-ik articulusa” címmel. A cikkben Thaly erősen védekezett, hogy 1848–1849-et követően és az előtt is hazafias érzületű verseket írt, ezzel szemben Fraknói egy jól jövedelmező munkát szerzett, „felsőbbségileg rápa-

¹³ FRANKL, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században (Fraknói-bibl., 81. sz.)*.

¹⁴ RÖTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1057.

¹⁵ THALY KÁLMÁN, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, *A Hon* 13 (1875) 107. sz., 1.

rancsolt Magyarország Történetét” írt. Thaly szerint e tankönyvet a hazafias érzületű tanárok és tanulók „méltó bosszújokban gyakran verték a földhöz”.¹⁶

A cikk írója kissé ironikusan és egyúttal számonkérően tette fel kérdését Fraknóinak: „miként gondolkodol, vélekedel Te, nemzeti szabadságunk dicsőséges bajnokairól?” Thaly idézte a Fraknói tankönyvében leírtakat, majd élesen szegezte neki a kérdéseit, elsőként Bocskai került elő: „Tehát Bocskayt, a magyar szabadság ünnepelet hőst nemtelen célok, rút önzés, aljas pénzvágy vezették? S az ő dicső szabadságharca féktelenül pusztító lázadás? Igen, – Fraknói-Frankl Vilmosnak az; ő maga írta így.” Ezután egy bántó megjegyzést írt Fraknóinak: „Nékem szememre veted, hogy költői phantasiám néha elragad; hát Téged ugyan mi ragadott el, midőn ezeket írtad?”¹⁷

A Bethlen Gáborról írt gondolatok szintén bírálatra kerültek Thaly véleményezésében: „Íme, ekként ismeri el, ekként jutalmazza Frankl-Fraknói úr a nagy szabadsághős, a lángeszű magyar államférfi hazafiúi érdemeit!! De bezzeg, ugyancsak dicsőíti ám mindjárt, a 21. §-ban, Pázmány és a jezsuiták magasztos vívmányait!”¹⁸

I. Rákóczi György kapcsán így vélekedett Thaly: „Bethlen után természetesen Rákóczi is csak ürügyül használá föl önző céljai elérésére a protestánsok megsértett szabadságát. Sőt őreá egyenesen kimondja Fraknói, hogy Rákóczi, valamint a háború megindításakor: úgy a béke megkötésekor legkevesebbet a vallás szabadsága, vagy a nemzet jogaival, – hanem egyedül önérdékével gondolt. És ezt Frankl a törvénykönyvbe becikkelyezett linci békekötés nagy alkotójáról meri mondani!... Tiszteljük történelmi érzékét, történetírói függetlenségét, törvény respectálását!”¹⁹

Thököly Imre felkelését Fraknói ismételten lázadásnak minősítette, Thaly bírálatának viszont már egy erőteljes mitizáló hangja volt: „Ekkép koszorúzza meg, ime, a hazafias szellemű Fraknói a nicomédiai sirt, melyhez a magyar ma is bús kegyelettel járul, ha távol Ázsia partjaihoz vezérlik vándor-utai.”²⁰

II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez kapcsolódva Thaly ismét odaszegezte a kérdését Fraknóinak: „Íme, így fogja fel, így ítéli el Fraknói a magyar szabadság

¹⁶ THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

¹⁷ THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

¹⁸ THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

¹⁹ THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

²⁰ THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

legdicsebb hőst, a nemes jellemű Rákóczi Ferencet!... Vajon nem tud elpirulni ön maga előtt?”²¹

Thaly Kálmán a tankönyv bírálata után ezeket a sorokat intézte Fraknóihoz: „Kérem, gondolkodjék magában, és higgadtan elmélkedjék azon kérdés fölött: vajon ki nagyobb mérgező, azok a nagyszombati régi jezsuiták-e, kik gróf Bercsényi Miklósnak csupán testét, – avagy azon történész, azon modern jezsuita, a ki a magyar ifjúságnak, saját nemzete szabadsághőseiről, szabadságharcairól ily lélekölő, kárhuzatos tanok becsepegetésével, lelkét akará megmérgezni?”²²

A Fraknói-féle tankönyv valószínűleg a protestáns tankönyvekkel²³ szembeni ellensúlyozó szerepre volt hivatott a hivatalos katolikus tanügyigazgatás elvárása szerint. Protestáns középiskolai tankönyvek jelentős számban jelentek meg a korszakban. Fraknói megbízatásának és munkájának elindítója lehetett a katolikus *Religio* című folyóiratban megjelent bíráló és elutasító hangvételű recenzió Egry Aladártól, amely Bocsor István pápai református tanár történelemkönyvéről szólt.²⁴

1861-ben az uralkodó, I. Ferenc József (1848–1916) Magyarország helytartójának gróf Pálffy Mór (1812–1897) lovassági tábornokot nevezte ki. A Helytartótanács alá tartozott az oktatásügy is, amely a korszakban kísérletezések színtere volt, amit később Eötvös József reformjavaslata (1883) rendezett. Az iskolák nemcsak a fenntartókban különböztek egymástól, egységes működésüket gátolta az oktatás tartalmának, a tantervi anyagnak, az iskolában alkalmazott módszereknek a különbözősége is. Sok esetben az egyházi fennhatóságok sem szabályozták egységesen a hatáskörükbe tartozó iskolák munkáját. A felekezetek egymással és az állammal is szemben álltak. Egy 1863. évi helytartótanácsi rendeletet például, amely alapján a katolikus tanítók nem látogathatták a protestáns intézeteket, csak Eötvös József helyezte hatályon kívül 1868-ban.²⁵

A katolikus lapokban Fraknói tankönyvének nem volt jelentős sajtóvisszhangja a megjelenésekor. A *Religio* és a *Budapesti Közlöny* is csekély mértékben írt róla, legtöbb esetben a „Magánhirdetések” rovatban tűnik fel, mint „jeles

²¹ THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

²² THALY, *Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*, I.

²³ BOCSOR ISTVÁN, *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlődésre*, Pápa 1861. A könyv öt füzetben jelent meg 1861–1865 között, a korszakban az egyik legtöbbet forgatott tankönyv volt.

²⁴ *A katolikus sajtó ügyében*, *Religio* (1862) 22. sz., 169–172.

²⁵ FELKAI LÁSZLÓ, *Első középiskolai alaptörvényünk – az 1883. évi XXX. tv.*, *Pedagógiai Szemle* 33 (1983) 9. sz., 816–826, 816–817.

tankönyv”. Iskolai értesítőkből is szerepelt a kiegyezés előtti években, mint használandó tankönyv vagy ajándékkönyv a könyvtár számára.²⁶ Az iskolai értesítőkből szereplő oktatásügyi rendeletek listája szerint Fraknói tankönyvét 1863. októberben megjelent 1087. számú rendelet alapján „használtathatik.”²⁷ Az 1870-es és 1880-as években viszont a *Fővárosi Lapokban* és a *Pesti Naplóban*, valamint az *Ellenőr* folyóiratban is előkerül a Fraknói-tankönyv.

A szépirodalmi és társadalmi *Fővárosi Lapok* 1871. június 13-án megjelent számában Fraknói neve is szerepelt, annak kapcsán, „hogy a trónörökös Magyarországot történetére tanítsa”.²⁸ A név nélkül megjelent cikk írója kötelességének érzi, hogy felszólaljon „e szerencsétlen választás” ellen. A szerző kiemelte, hogy nem mindennapi történetírói teljesítményre utal Fraknói munkája Pázmány Péterről, amellyel elnyerte az akadémiai tagságot, hiányzik azonban belőle a patriotizmus a lehetséges új feladata ellátásához. Fraknói a Schmerling-provizórium (1861–1865) időszakában írt munkája a kormány szándéka és felfogása alapján készült el, amely arra volt hivatott, hogy a Horváth Mihály által írt hazafias tankönyvet helyettesítse az iskolákban – fejtegette a cikk. Írója szerint a tankönyv eddig nem tapasztalt cinizmussal ítélte el a magyar nemzeti törekvések minden nyilatkozatát, amely szemben állt a katolikus hierarchiával és az abszolutizmus kísérleteivel. Az alkotmányos oktatásügy első feladatának tekintette, hogy „a nemzeti apotasia e fércművét, melyben – mellesleg mondva – történeti baklövések is vannak” eltávolítsa az iskolákból. Az Akadémiát ugyanakkor ez sem tartotta vissza attól, hogy Fraknóinak tagságot adjanak. A cikk azzal zárult, hogy bár az Akadémia erről megfeledezett, a sajtónak viszont nem szabad azt engednie, hogy a trónörökösnek ilyen irányból legyen ismeretes Magyarország története.

Pár nap különbséggel jelent meg az *Ellenőr* című politikai folyóiratban²⁹ egy másik cikk Fraknói Vilmosról, szintén a trónörökös mellett való szolgálata kapcsán. Az itt is anonim módon megjelent szöveg viszont teljesen új megvilágításba helyezte Fraknói hazafiatlannak tartott tankönyvét. A szerző szerint Fraknói nemzetellenes tankönyve Scitovszky János hercegprímás támogatása révén tudott bekerülni az iskolákba. A *Kelet* folyóiratban viszont ezen állítás cáfolata olvasható: eszerint a már boldogult Scitovszky primásnak a legkisebb ráhatása nem volt Fraknói hazaellenes művére. Sőt kiemelte a cikk szerzője,

²⁶ *Katolikus Gimnázium*, Vác 1863.

²⁷ *Iskolai Értesítők*, Budapest, II. kerületi Toldy Ferenc Állami Főreáliskola, 1864, 48.

²⁸ *Fővárosi hírek, Frankl Vilmos*, Fővárosi Lapok 8 (1871) 133. sz., 627.

²⁹ *Hírek. Még valami Frankl Vilmosról*, *Ellenőr* 3 (1871) 276. sz., s.f.

hogy a prímás a Schmerling-korszakban a nagyszombati gimnáziumban, kormánytilalom ellenére, nem Fraknói tankönyvét használta, hanem Horváth Mihály könyvéből tanított. Fraknói motivációja a hazafiatlannak minősített tankönyv megírására az lehetett, hogy Reisinger János piarista tanár egyetemi katedrája üresedésben volt, és Danielik János akkori helytartótanácsos kilátásba helyezte ezt Fraknóinak a „nemzetellenes munkájáért jutalmául”. A helytartótanácsos bukása miatt ez végül nem valósult meg, Fraknói Vilmos helyett Kerékgyártó Árpád³⁰ nyerte el az egyetemi katedrát.

Ekkortájt szintén jelent meg egy rövid bekezdés Fraknóiról, munkáját a névtelen szerző „gyalázatos magyar történelem” jelzővel illette.³¹ A cikk szerint a tankönyv egy olyan folt maradt az íróján, hogy „az Akadémia Franklnak tagadhatatlanul tehetségre és észre mutató másnemű műveit sem méltányolhatta, s csakis a nemzetlenítő elpuhulás folyó évében csúsztotta be Franklt az akadémiai padokra”. Fraknói e munkáját azonban nem feledte el az a nemzedék, „melynek elsatnyásítására oly örömmel nyújtott segédkezet”. A szerző azzal zárta gondolatát, hogy „nem hisszük, hogy volna az országban hazafiasan gondolkodó család, mely gyermekének tanítását Frankl Vilmosra bízna”.

A *Magyar Polgár* nevű erdélyi politikai lap szintén írt röviden Fraknói nevelői megbízatásáról. A cikk szerzője (Gy. P. monogram, lehetséges, hogy Gyulai Pál)³² szerint a Fraknói tankönyvében leírt magyar történelem hamisan jelent meg. Megjegyzésnek annyit írt a szerző, hogy a szerzetesrendek által fenntartott gimnáziumok félév használat után mellőzték a tankönyvet.³³

A *Magyar Ujság* már jelmondatot is adott a Fraknói ellen indult sajtóhadjáratnak. A cikk írója szerint még a jobboldali sajtóban is kezdik szellőztetni a történetíró múltját, ami teljességgel rendben van. „Suum cuique!”, e jelmondatral zárta a cikk írója sorait.³⁴

Mi lehetett a Fraknói ellen irányuló lejárató kampány mögött? A *Magyar Polgár* folyóirat 1871. június 14-én megjelent lapszámában egy rövid, név nélküli cikk tudósít arról, hogy „a trónörökös mellé felállítandó magyar történelmi tanszék betöltésére, újabban Frankl Vilmos szólítottatott fel”, aki a meghívásnak kész engedni. Ezután a sajtóban megindult a Fraknói személye elleni

³⁰ Jelentős munkája: KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD, *Magyarország művelődésének története I–II*, Pest 1859–1865.

³¹ *Hirek. A Schmerling alatti időszakban*, Ellenőr 3 (1871) 270. sz., s.f.

³² Gyulai Pál (1826–1909), magyar irodalomtörténész és egyetemi tanár, az MTA tiszteletbeli tagja. SZINNYEI, *Magyar írók*, IV, 147–160.

³³ *Hirharang. A trónörökös mellé*, Magyar Polgár 5 (1871) 132. sz., 2.

³⁴ *Krónika, Frankl Vilmos*, Magyar Ujság 5 (1871) 134. sz., s.f.

kampánysorozat, amelynek oka a „hazafiatlan” tankönyvében keresendő. Talán ennek hatására 1871-ben Rónay Jácintot nevezték ki Rudolf trónörökös nevelőjének, aki 1871–1872 között oktatta magyar történelemre az ifjú főherceget, főleg a Horváth Mihály által írt tankönyv segítségével. A sajtókampány elérte a célját. Rónay olyannyira bevált új feladatkörében, hogy tanév befejezése előtt Andrássy Gyula miniszterelnök tudatta vele: áthelyezik Mária Valéria főhercegnő egyik nevelőjének, s végül 1883-ig udvari szolgálatban maradt.³⁵ A trónörökös 1872 végén adott számot a magyar történelemről szerzett ismereteiről Toldy Ferenc, illetve azelőtt a Horváth Mihály előtt, aki eredetileg javasolta Fraknóit a nevelői feladatra.³⁶

1879. március 6-án Fraknói Vilmos emlékbeszédet tartott a Történelmi Társulat ülésén Horváth Mihályról.³⁷ Fraknói fiatal korától kezdve példaképként tekintett a történészre. Az emlékbeszédben szolt a Horváth-féle tankönyvekről is: „Mindkét munka 1861-ben ismét használatba vétetett iskoláinkban, és mai napig fenntartotta magát; bár azóta számos versenytársai léptek síkra.” Fraknói szerint a tankönyv szelleme a magyar ifjúságra mérhetetlen, Horváth olyan munkát adott, amely a haza és a nemzetiség eszméiért lelkesedett. Fraknói hosszú részleteket citált Horváth Mihály és Toldy Ferenc levelezéséből, utóbbinak tulajdonította azt, hogy felébresztette a gondolatot a tankönyv megírására. „Végre az alkotmány visszaállítása után, nagy munkái és tankönyvei által, erősíti azon nemzeti öntudatot és történelmi érzéket, mely a politikai élet föltétele és a nemzeti fönmaradás biztosítója.” A szemlátomást önkritikus, Horváth Mihálynak kései elégtétellel szolgáló Fraknói-idézet világosan mutatja, hogy a tankönyvírás ügye mennyire politikai kérdés volt a 19. század második felében (is), az alsóbb rétegek történelmi és ezáltal politikai tudatának alakítása okán.

A tankönyv-ügy 1883-ban is előkerült, amikor az országgyűlés a középiskolai oktatás egységesítéséről vitázott. A később elfogadott törvényben szabályozták először az egységes középiskolai oktatást, az állam befolyását, valamint meghatározták az iskolafenntartók kötelességeit és jogait is. A *Pesti Napló* 1883. március 11-én megjelent esti lapszámában³⁸ az országgyűlésben aznap felszólaló

³⁵ PÁL LAJOS, *Rónay Jácint*, Századok 105 (1971) 670–695, 694.

³⁶ Vö. *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. (Függelékek/II).

³⁷ FRAKNÓI, *Horváth Mihály emlékezete (Fraknói-bibl.*, 199. sz.), 21.

³⁸ *A középtanodai oktatás*, Pesti Napló 34 (1883) 69. sz., Melléklet a Pesti Napló március 11. 69-ik számához, s.f.

Gruber János³⁹ jogász beszédét lehetett elolvasni, aki a középiskolák felekezeti kérdéseiről mondott beszédet. „Ismeretes a ház tagjai előtt... a katolikus státus érdekei, a katolikus jellegű középiskolai ügy ellen organikus támadás intézve” – ezekkel a sorokkal indította beszédét Gruber. „Tudva van, hogy a honfi erényről, mint protestáns szabadalomról történt említés. Hát, tisztelt ház, én, aki midőn e házba beléptem, keresztlevelemet otthon hagytam.” Gruber elítélt minden irányt, amelynek a szűkkeblű felekezetiesség a mozgatója, nem tartotta szükségesnek azt hangsúlyozni, hogy a protestánsok a magyar történelemben milyen dicső tetteket vittek végbe, amely más felekezetek rovására történt. Ahogy azt sem tartotta indokoltnak, hogy az állam felügyelete a katolikus intézményekben túlzottan is jelen legyen. „De nem fogadom el azért sem, mert el merem mondani, hogy a katolikus jellegű középiskolák a legkitűnőbbek közé tartoznak..., kijelentem továbbá, t. ház, hogy hazafiság dolgában sem állanak ám hátrább a protestáns felekezeti tanároknál.”

Gruber ezután egy személyes emléket osztott meg képviselőtársaival: 1861-ben a hazafias érzületű ciszterci gimnáziumban a magyar irodalom tanára az akkori ellenzék vezéregyéniségeinek szónoki munkáit olvastatta velük és a diákok hazafias érzéseire ezzel próbált hatást gyakorolni. „Midőn a provizorium bekövetkezett és a tankönyveknek oly inspekciója céloztatott, mint most, akkor a történelmi tanár titokban megsűgta nekünk, hogy az előírt Frankl Vilmos-féle kézikönyv helyett inkább használjuk Horváth Mihályét, mert abból a hazafiság tiszta és hamisítatlan forrását merítjük. Hanem történt is ám nagy baj, midőn a helytartó véletlenül betoppant, zavarba jöttünk, hogy most már a magyar történelem igaz vagy elferdített adataival szolgáljunk-e a magas látogatóknak. Hát mi hamarjában a tanárunk megmentésére azokat a tanokat mondtuk el Pálffy helytartónak, a melyek fülének kedvesebben hangzóttak.”

Fraknói 1924-ben bekövetkezett halálakor számos tudományos társaságban megemlékeztek munkásságáról. Áldásy Antal, aki a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nagygyűlésén szólt róla, nehezen tudott szavakat találni a méltatásához, mivel Fraknói szorosabb kapcsolatot nem ápolt a történelem segédtudományaival, így a családtörténettel sem.⁴⁰ Áldásy a *Katolikus Szemlében* is megemlékezett Fraknóiról, a nagy vihart kavart tankönyvről ugyan-

³⁹ Gruber János (1846–1931) kaposvári származású ügyvéd, tanfelügyelőségi hivatalnok, ellenzéki („független antiszemita”) országgyűlési képviselő 1884-től. *Országgyűlési almanach 1886, Képviselőház*, szerk. HALÁSZ SÁNDOR, Budapest 1886, 59–60.

⁴⁰ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 1–5.

akkor nem szólt.⁴¹ Angyal Dávid elismerően írt a történezséről, tankönyve viszont itt sem kapott érdemi hozzászólást.⁴² Berzeviczy Albert emlékbeszédében viszont már tett utalást Fraknói tankönyvére: „Fiatalkorból valók világos, szép stílusú iskolai tankönyvei is, melyeket közülünk, öregebbek közül, még sokan használtunk gimnáziumi tanulmányainkban.”⁴³ Berzeviczy beszéde alapján kettősség érezhető: Fraknói tankönyvét a saját korszakában elítélték és hazafiatlannak tartották, a Habsburg-párti magyar arisztokrata családok ifjú tagjainak történelemszemléletét viszont ez a könyv alakította ki. Mivel a nemesi származású diákok főleg magántanulók voltak, feltételezhetően a szülők és a tanáraik konzultálhattak a használandó tankönyvekről, együtt választhatták ki azokat.

Fraknói Vilmos tankönyvét eddig nem vizsgálták meg alaposabban. A kiengedés előtti években, az akkor még húsz éves ifjú egyetemi tanulmányait végezte, mikor megkapta ezt a felkérést a tankönyv megírására. Feltételezhető, hogy erről a felkérésről létezik egy írásos dokumentum is, annak alapján számos kérdés megválaszolható lenne, például ki kérte fel ennek a tankönyvnek az elkészítésére. Az idézett korabeli sajtóorgánumból az derült ki, hogy a megjelenésekor nem kapott kitörő lelkesedést, ám nem is ítélték el. Az ifjú Fraknóit jellemző „felbőszítő” történelemszemlélet a későbbi munkáiban már nincs jelen. Az 1870-es években *A Hon* című folyóiratban Thaly Kálmán erősen bírálta Fraknóit, néhány esetben már a személye ellen is intézett támadást („Frankl-Fraknói úr”). Valószínűleg Fraknóit ez érzékenyen érinthette, mert a további munkáiban törekedett a tárgyilagosságra és objektivitásra, azonban ennek változatos és feltárássra váró mögöttes okai lehetnek. A tankönyv okozta „botránny” miatt Fraknói ismertsége jelentősen megemelkedett, egyre több megbízást kapott, jól példázza ezt a kötetvégi *Fraknói-bibliográfia*.

Megfigyelhető, hogy a tankönyv ellen felhozott vádak (hazafiatlanság, nemzetellenesség) inkább az érzelmekre próbáltak meg hatni, mint érdemi kritikaként funkcionálni. A tankönyv kapcsán felmerülő problémák azonban nem tekinthetőek marginálisnak, mert ezek a vádak a későbbi, 20. századi magyar történetírásban is lépten-nyomon felbukkannak. Rottler Ferenc tanulmánya lábjegyzetében leírta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, a Szilády-levelezésben található egy dátum nélkül írt levél, amely a tankönyv kapcsán felmerült vitához kapcsolódik: „Iskolák számára írt munkája, Ma-

⁴¹ ÁLDÁSY, *Fraknói... emlékezete*, 449–460.

⁴² ANGYAL, *Fraknói Vilmos*, 129–131.

⁴³ BERZEVICZY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 6–7 (BSz).

gyarország története oly rossz irányú, milyenhez hasonló irodalmunkban hála Istennek nem jelent meg. De más cikkei is telvék hazafiutlan kifakadásokkal, elég legyen csak egyet felhozni: a *Győri füzetek*ben mint elfogadott tény, írja, hogy Illésházyban s Bocskayban nem volt hazafi érzés. Ilyesmitől hemzsegnek munkái.”⁴⁴ Érdekes adalékul szolgálhatna, hogyha azonosítható lenne olyan 19–20. században élt történész, aki valamilyen formában felvállalta azt, hogy történelemszemléletét a Fraknói-tankönyv is alakította, formálta, mint ahogy azt Berzeviczy Albert tette.

LŐRINCZ ZITA

⁴⁴ ROTTNER, *Fraknói... pályakezdése*, 1058, 93. j.

FRAKNÓI VILMOS TUDOMÁNYOS VITÁIRÓL

I. KÉRDÉSEK, CÉL

A jogtörténet iránt érdeklődő medievisták figyelmére különösen érdemes Berzeviczy Albert értékelése, mely szerint „legjelentősebb jogtörténeti műve Fraknóinak a m. kir. kegyúri jog történetét Szt. Istvántól Mária Teréziáig tárgyzó,¹ melyhez utóbb (1899) még egy külön oklevéltárt² is szerkesztett”.³ A királyválasztások és trónöröklés kérdéskörét azonban Berzeviczy csupán közjogtörténetünk érdekes problémájaként jellemezte, amellyel, mint írta, Fraknói öregkorában szeretettel foglalkozott,⁴ jóllehet ez az „érdekes probléma” Fraknói Vilmos egész munkásságát végigkísérte. Nem csupán ez ragadhatja meg azonban figyelmünket. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke ugyanis emlékebeszédében megnevezte Fraknói legfontosabb vitapartnereit is:

„Ismeretes polémiája Kossuthal a Martinovics-féle összeesküvés tárgyában...; A Budapesti Szemlében Marczali szállott vele szembe, a Történelmi Társulatban gyakran volt heves összecsapása Thaly-val, főleg a jezsuiták megítélése körül. Ő e támadásokat annál érzékenyebben fogadta, mert a papi rend ellen irányzottaknak tekintette, melyeknek célja a Történelmi Társulatban a «papi befolyás»-t megtörni; egyes protestáns írók is melléje állottak s elégtételül nagy többséggel megválasztották alelnöknek, amit ő ugyan el nem fogadott, de e kimenetelben mégis a maga diadalát látta s úgy érezte, hogy ezzel a káptalannak is, melyhez tartozik, becsületet szerzett.”⁵

Jelen rövid tanulmány célja Fraknói Kossuth Lajossal, Marczali Henrikkel és Thaly Kálmánnal folytatott vitáinak értékelése, valamint Berzeviczy Albert szempontjainak vizsgálata és magyarázata.

¹FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog (Fraknói-bibl., 365. sz.)*.

²FRAKNÓI, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez (Fraknói-bibl., 381. sz.)*.

³BERZEVICZY, *Fraknói... emlékezete*, 17.

⁴Uo., 23.

⁵Uo., 31.

2. VITÁK VAGY REFLEXIÓK?

Ha mindhárom, Berzeviczy által említett vitát megvizsgáljuk, akkor rá kell jönnünk, hogy ezek valójában nem is voltak igazi viták. Inkább nevezhetjük őket reflexióknak, mert minden esetben megegyezés született, vagy éppen fel sem vetődtek konkrét kifogások, javaslatok egy-egy művet, vagy kérdésfelvetést illetően.

Thaly Kálmánnal Berzeviczy szerint Fraknóinak gyakran volt heves ösz-zecsapása, de adatolhatóan csupán egyetlen alkalommal, 1875-ben folytatott nyilvános vitát a *Hon* hasábjain,⁶ és Thaly Fraknói Vilmos levelezésében sem szerepel úgy, mint akit úgy értékelt volna, hogy akadályozni próbálja, ártani akar neki. Több ízben együtt dolgoztak, többek között a II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítását előkészítő bizottságban, tehát ez sem tekinthető sem késhegyre menő vitának, sem egy folyamatosan feszült viszonynak. A Rákóczi-szabadságharc történetének tárgyalását kisajátító pártpolitikus, Thaly szembe került Fraknóival is.⁷ Egyetlen heves szóváltásról van adatunk, amelyről többek között a *Protestáns Egyházi Iskolai Lap* is beszámolt a Történelmi Társulat 1875. április 1-jei üléséről szóló tudósításban:

„Végül Thaly Kálmán olvassa fel értekezését Berzeviczy jezsuita páter mérgezési kísérletéről gróf Bercsényi Miklós ellen. Értekező Bercsényinek három sajátkezű levelét mutatja be, melyekben ez Rákóczyt értesíti az esetről rövid időközökben valók, 1703. aug. 22., 27., és 29-én keltek. Bercsényi mint buzgó katolikus ez esetet titokban akarta tartani és ezért a levelek leghatározottabb pontjait titkos jegyekben írja, melyeket csak ő és Rákóczy értettek. A mérgezés eszméje I. Lipót udvarán az osztrák jezsuiták provinciálisától eredt, ez bízta meg a magyar születésű, «németnél németebb lelkű» Berzeviczy nagyszombati jezsuitát, hogy a Nagyszombat körül táborozó Bercsényit hívja meg ebédre és mérgezze meg. Bohus páter azonban, ki mint Bercsényinek egykori tanuló társa és lekötelezettje ennek már azelőtt is gyakran adott hírt a császáriak terveiről, elárulta a tervet Bercsényinek. Erre részben az is indíthatta, hogy valami csintalansággért (apácákat akart a zárdába bűjtetni) elzárták. Berzeviczy valahogy megtudta az árulást és „kipracticálta, hogy Bohus ismét jezsuita lett, ráállt a dolog eltusolására. Bohus kiment Bercsényihez, ide-oda szépítgette a dolgot, de teljesen nem tagadta el. Bercsényi tehát Lapsánszky Jánost megbízta, hogy tartson vizsgálatot és az eredményt vigye meg Rákóczynak. Berzeviczyt maga elé sem bocsátotta. De ez alkalomból élesen kel ki a jezsuiták németes volta miatt, felhossa, hogy egy magyar alumnus otthagya őket, «mert nem tűrhette el bosszantását nemzetünk-

⁶ THALY KÁLMÁN, *A jezsuiták védelme a mérgezési vád ellen*, A Hon 13 (1875) 85. április 1. FRAKNÓI, *Nyílt levél Thaly Kálmánhoz (Fraknói- bibl., 115. sz.)*.

⁷R. VÁRKONYI ÁGNES, *Végig nem vitt viták: A szatmári béke a történetírásban*. Rákóczi tanulmányok (szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES), Budapest 2015, 295–335, 314.

nek». Még ez évben Gyöngyösön találkozott Rákóczyval, és ekkor a két vezér azon eszme felett tanácskozott, hogy a magyar jezsuitákat vagy függetlenné kell tenni az osztrák provinciálistól, vagy ki kell kergetni az országból. Így származott az 1705-iki országgyűlés 6 articulusa, mely szerint az idegen származású jezsuiták kitiltattak az országból. Az érdekesítő felolvasást a tagok élénken megélték. A felolvasás után felszólalt Fraknói Vilmos, és azt igyekezett kimutatni, hogy Thaly vádjai tarthatatlan alapon állanak, sőt, hogy Bercsényi levelei a jezsuiták fényes igazolására szolgálnak. A vád csak Bohus állítására van alapítva, de ez nem lehet hiteles történeti tanú, mert Berzevicy [!] rector ellen, ki őt elzárta, bosszút forralt és így nem tekinthető elfogulatlanak; azt is bajos elhinni, hogy a jezsuiták a gyanús Bohus páttert is beavatták volna egy ilyen titkukba. Thaly Kálmán ezzel szemben arra utalt, hogy Bohus már azelőtt is szolgáltattott Bercsényinek híreket; ez pedig amilyen buzgó katolikus volt, nem hitte volna a vádat, ha a Lapsánczky által eszközölt vizsgálat valóban nem bizonyítja. Bohus mint ravasz jezsuita alkalmasint tudja a módot, hogy rectorának titkait kitudja. Ezután Fraknói és Thaly közt hevesebb szóváltás keletkezett, melyben felekezeti elfogultságot kezdtek emlegetni, úgy, hogy egyik tag indítatva érzé magát napirendre térést indítványozni.”⁸

A protestáns-katolikus felekezeti szembenállás valós tényező volt. Fiatal korukban kétszer – tudtukon kívül – már szembe kerültek egymással emiatt. Az első alkalom az volt, amikor Thaly és más protestáns értelmiségiek tiltakozásuk jeléül nyilvánosan elégették *Az Idők Tanúja* 1860-ban megjelent első lapszámát. Ebben a lapban jegyezte egy évvel később Fraknói Vilmos is első publicisztikáját.⁹ A második alkalom 1866-ban következett, amikor Fraknói és Thaly is pályáztak a pesti egyetemen meghirdetett tanári állásra. Rottler Ferenc a hittudományi kar és történettudományi tanszék narratíváját is bemutatta. Az első szerint Laubhaimer Ferenc egyháztörténeti tanár, a teológiai fakultás prodékánja kérte, hogy a jelöltek sorából töröljék a protestáns Thaly Kálmán nevét. Szentpétery Imre visszaemlékezése szerint azonban a pályázatok Horvát Árpád terjesztette elő, aki a jelentkezők közül Fraknóiról azt mondta, hogy „irodalmi szaporasága” nem párosul tudományos alapossággal. Végül az első helyen javasolt Kerékgyártó Árpád nyerte el a kiírt pályázatot.¹⁰ Mindez együtt sem akadályozta meg Thalyt és Fraknóit abban, hogy szükség esetén együttműködjenek. A már említett Rákóczi-emlékév mellett a milleniumi emlékév is ilyen alkalmat adott számukra.

* * *

⁸ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 18 (1875) 14. sz., 458–459. hasáb.

⁹ FRANKL, *A magyar országgyűlés (Fraknói-bibl., 2. sz.)*.

¹⁰ ROTTLER, *Fraknói... pályakezdése*, 1065.

A Kossuth Lajos és Fraknói vitájaként 1877-ben elhíresült levélváltás értékelésem szerint nem volt valódi vita. Az emigrációban élő, ekkor már hetvenöt éves politikai ikon, Kossuth Lajos csupán Thallóczy Lajossal, a Magyar Történelmi Társulat segédtitkárával kívánta megosztani véleményét Fraknói Martinovics szerepét illető új eredményeiről. Nyílt levelet írt, de az nem a szerzőhöz szólt, és rengeteg személyes elemet tartalmaz, amit olvasva az ember, de még a történész is, ha szentimentálisabb alkat, legfeljebb meghatódhat az emigrációban élő, idős politikus sorain, mintsem, hogy valóban szakszerű vitaként értelmezze ezt a levélváltást. Kossuth csak levele negyedik tartalmi egységében szól Fraknói „Martinovicsáról”, amely rá „kellemetlenül hatott”.¹¹ Édesapja fiatalkori emlékeinek felidézése mellett írása legvégén a források teljes szövegére való kíváncsiságának ad hangot, majd elismeri, hogy nem hivatott és alkalmas arra, hogy Fraknói írása felett ítélkezzen:

„Igaz, hogy Fraknói bizalmas magánlevelekre hivatkozik, melyek az embereket kendőzetlenül amúgy pongyolában szokták praesentálni. Szeretném in extenso olvasni azon leveleket, mert azt tudom, hogy amúgy egyes részleteket kikapkodva magából a Miatyánkból is furcsa dolgokat lehet egész jó hiszemmel kisylogizálni. Hja! emberek vagyunk, nehéz dolog a szubjektivitásból kivetkőzni. Bizony, bizony mondom, még Nero sem lehetett egészen oly erkölcsi torzalak, mint a minőnek Tacitus festi. Különbén én nem ítélnék határozottan Fraknói műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott; sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismételhetem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott. Úgy látszott nekem, hogy hiányzik belőle a «caritas». Furcsa, hogy a magyarnak erre nincs szava, épp úgy mint a «Keuschheit»-ra sincs – még majd azt mondhatják rólunk, hogy sem a Caritásról, sem a Keuscheitől nincs fogalmunk, mert ha volna, szavunk is volna reá. Nem tudom, hogy még valami mondani valóm volna becses levelére. Köszönetemet megújítva, van szerencsém Uram! Önt üdvözleni. Kossuth Lajos.”¹²

Fraknói lehetőséget kapott a válaszra, amelyben kellő tiszteletet mutatott Kossuth iránt, de kifejtette, hogy a *caritas* nem írhatja felül a tárgyilagosságot a történész munkájában, egyúttal sajnálatát fejezte ki, hogy „nagynevű hazánkfia” nem várta meg befejező közleményét is. Válaszában semmi sértő személyeskedés nincs.¹³ Ugyanebben a már idézett Kossuth-véleményben, amely tehát a *Századok* teljes füzetét szemlélte, Kossuth Hunfalvy Pált is megszólította, és Hunfalvy válasznyilatkozatában olyan élesen felelt, hogy stílusa nem is vethető össze Fraknói Vilmoséval.

¹¹ Kossuth Lajos, *A „Századok” 1877. 1–4. füzetéről*, *Századok* II (1877) 765–773, 771.

¹² Uo., 772.

¹³ Fraknói, *Nyílt levél a „Századok” szerkesztőjéhez* (Fraknói bibl. 160. sz.).

Nagyon érdekes, hogy Fraknói szerette volna, ha Martinovics-életrajza már a Tanácsköztársaság idején megjelent volna. „Felajánlottam Martinovics titkos jelentéseit és vallomásait kiadás végett; azon szándékkal, hogy így a bolsevikiek maguk mutassák be az általuk dicsőített Martinovicsot igazi világításban.” Fogarasi Béla, a Közoktatásügyi Népbiztosság főcsoportvezetője 1919. június 20-ai levelében a következőket írta: „Tisztelt Fraknói Elvtárs! Ügyében minden intézkedést megtettem. Amint a kézirat megjön, ki lesz adva, és ezzel egy időben tiszteletdíjat is kiutalják. Elvtársi üdvözlettel: Fogarasi Béla.”¹⁴

* * *

A harmadik vita nem véletlenül szerepel ennyire homályosan Berzeviczy Albert emlékbeszédében. Marczali Henrikkel ugyanis Fraknói Vilmos, mint azt az alábbiakban részletesen bemutatjuk, kifejezetten jó, Marczali szerint baráti viszonyt ápolt. Az első közös munkájuk 1882-re tehető, amikor Fraknói és Ipolyi lektorálták Marczali első forrásközléseit:

„Szorgalmasan jártam az egyetemre, a könyvtárba, a délelőtt legnagyobb részét pedig a levéltárban töltöttem. „A magyar elégületlenek összeköttetését a porosz koronával” kutatásra megkaptam az engedélyt. Sokkal többet találtam, mint reméltem, és ez volt első levéltári búvárkodásom, mely az 1526–1795-iki időközt ölelte fel. A talált anyagot elküldtem Pestre Fraknóinak, ki Pauler Gyulával és Ipolyi Arnoldddal együtt szíves volt átvizsgálni, mi van belőle kiadva, mi nem. Ezt a munkát még a nyáron kiegészítettem a drezdai levéltárban való kutatással. Az anyag a Történeti Tárban jelent meg, Regesták a külföldi levéltárakból cím alatt. Ez első terjedelmesebb dolgozatom” – emlékezik Marczali.¹⁵

Fraknói már a Martinovics-összeesküvés monográfiájának megírásakor is kérte Marczali segítségét: „Később Fraknói is ellátott munkával. Martinovicsék történetét írta, és arra kért, keressem meg a forradalmi káté forrását. Átnéztem Louis Blanc gyűjteményét, melyet a Múzeum megvásárolt, de forrásra nem találtam. Ellenben elolvastam sok kátét es egyéb forradalmi iratot.”¹⁶

Amikor Marczali szakmai előmenetele forgott kockán, Fraknói akkor is próbált tanácsot adni neki. Egyetemi kinevezése ugyanis akadályokba ütközött:

¹⁴ Az összeapplikált iratokat (levél, jegyzet, Martinovics-kép) lásd a tanulmányhoz tartozó képmellékletben. OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 22. fol. 23. A forrásokat VÖRÖS BOLDIZSÁR ismerte és idézte. VÖRÖS BOLDIZSÁR, *Forradalom a műalkotásban – műalkotás a forradalomban: Karinthy Frigyes: Vérmező*, Budapesti Negyed 17 (2009) 313–338, 325. 36. j.

¹⁵ MARZALI HENRIK, *Emlékeim*, Budapest 2000, 96.

¹⁶ Uo., 98.

„... Kinevezésem egészen más tényezőktől függött, mint munkámtól és a kar jó véleményétől. Trefort, ki szabad mondanom, mindig megbecsülésre méltatott, nem tudta, hogy zsidó vagyok, pedig ezt sohasem titkoltam. A miniszternek Hirschler, a híres szemorvos fedte fel ezt a karrier-elvágó ténytet, persze ajánlva engem, mint hitsorsost. Minthogy elejteni nem akart, megindult a térítési hadjárat. Ebben Fraknói és Haynald bíboros buzgólkodtak. Mint Fraknói mondta: ha engedek, ezüstálcán hozzák elélem a tanárságot. Egy pillanatig sem gondoltam reá, pedig atyám szabad kezet adott. Mások iránt e tekintetben elnéző voltam, de magamra lealázónak, capitis diminutióának tartottam, bármilyen haszont ért vallást változtatni – olvasható Marczali visszaemlékezésében.”¹⁷

Évekkel később, amikor Marczali kritizálta Mátyás Flórián szövegkiadását, akkor *Magyarország története II. József korában* című, háromkötetes munkájának befejező darabja csak négy év késéssel jelenhetett meg. Végül Fraknói nemcsak a megjelenést segítette, de Marczali javaslatai alapján a szerkesztési alapelveket is átdolgozták. Erről Marczali így számolt be:

„Noha az anyagom nagyjában együtt volt, a harmadik kötet megjelenése még négy évig késett. Ennek oka pedig az volt, hogy közben meggyűlt bajom az Akadémiával. Mátyás Flórián a dubnici krónikának új kiadásával állott elő, mely véleményem szerint rosszabb volt a réginél, melyet Endlichernek köszönünk. A munkát oly jegyzetekkel látta el, melyek inkább nevetségesek, mint komoly tudóshoz illők. Hogy csak egy példát mondjak, éppen Árpád és Zsolt maradt ki a nemzedékrendből. Ezeket Salamonnak megmutattam, ki biztatott, írjam meg. Ezt megtettem, de megtámadtam a történeti bizottságot is, mert rendszertelen a kiadványai megbírálásában. Mikor Gyulai elolvasta a kéziratot, csak azt mondta: «de most jól kösse fel azt, miye nincs a németeknek». A Budapesti Szemle szerkesztője élvezett minden polémiát, még akkor is, mikor az bálvány, az Akadémia ellen irányult. Fraknói, az Akadémia főtitkára igen élesen felelt. Azt mondták, az Akadémia udvarában vérpadot állítanak fel, és előbb engem fejeznek le, aztán Gyulait. Fraknóinak az ő hangján feleltem, és mivel tényekkel tudtam bizonyítani állításaimat, felül maradtam. Akkor még olyan volt a világ. Sőt a bizottság elhatározta az általam javasolt reformok elfogadását. Fraknóival hamar helyreállott a barátság – Haynald járt közben –, és Szilágyi ismét olyan lett hozzám, mint a csata előtt. Mégiscsak az Akadémia adta ki ezt a kötetet is.”¹⁸

Miután Marczali elkezdhette kiadni Leiningen Károly aradi vértanú emlékiratait (az előszóban azt írta, megvárta, amíg mindenki „kidől”, vagyis meghal, akit ez zavarhatna), évekig tartó vita kezdődött meg, és Marczalit hamisítással vádolták. Fraknói is tagja volt annak a szakbizottságnak, amely szakmai hitelessége mellett kiállt. Marczali ekként emlékezik a történetekről:

¹⁷ MARCZALI, *Emlékeim*, 121.

¹⁸ Uo., 139–140.

„Leiningen naplójában elismerte ugyan Kossuth nagy érdemeit, de művének alap gondolata mégis Görgey jellemének és katonai erényeinek teljes világosságba helyezése. Hogy emiatt dühöngött a szélsőbal sajtója, megfélelmezve arról, hogy a hős, bár idegen és könnyen menekülhetett volna, nem akarta bajtársait elhagyni, természetesnek találtam, és erre el voltam készülve. De hogy hamisítással vádoltak engem, mikor a leghivatottabb pártatlan bírálók, Fraknói, Pauler, Fejérpataky kijelentették, hogy a kézirat egészen Leiningen írása, és azt teljes hűséggel fordítottam, és mégis éveken át nyargaltak e paripán, ez már démoni. Végre is el kellett hallgatniuk. A könyv pedig – ritka szép kiadásban megjelent. Később kiadták Londonban is.”¹⁹

Ezekkel a példákkal még mindig csak a Fraknói és Marczali közötti szakmai együttműködést, kollegialitást sikerült illusztrálni, de az utolsó idézet a bizalmas viszonyra is jó példaként szolgál:

„Fraknói, egyszer már említettem, ezeken kívül is mindig teljes jóakarattal pártolt és örvendett sikereimen. Jótanácsokkal sem fukarkodott. Később teljes bizalmára is méltatott. Egyszer, mikor nála voltam a titkári szobában, kitérte szívét előttem. Ő már nem bírja az itteni kicsinyes cselszövéseket: elmegy Rómába. Vigasztaltam; minden ilyen testületben van intrika, tán ő sem egészen ment tőle. De ezek meg aránylag ártatlanok, mert durva szövegetek. De ha Rómába megy, megismerkedik a monsignorok csalafintaságával, az már veszedelmes. Hiába, elment. Magyar intézetet alapított. A vakans pécsi püspökségre terjesztette elő a király, kinek Wlassics miniszter melegen ajánlotta. Rómában azt mondták, nem tudós püspök kell, hanem breviáriumulvasó. Bejárása volt Leó pápához is; szemben mindenki dicsérte; háta mögött áskálódtak ellene. Igazi tudós természet: dolgozott tovább ernyedetlenül, szinte utolsó napjáig. Mégis csak Arbe püspöke maradt: in partibus infidelium.”²⁰

3. ÖSSZEGRZÉS

Berzeviczy emlékbeszédében három olyan vitapartnert választott ki, akik, mint láthattuk, nem is voltak valódi vitapartnerek, sőt egyikük kifejezetten jó viszonyban volt Fraknói Vilmossal és nem is lehetünk benne biztosak, hogy ezeket az eszmecseréket valóban vitákként lehet-e értékelni (talán csak Thaly Kálmán esete kivétel). Miért éppen őket választotta a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a korszak vezető kultúrpolitikusa emlékbeszédében Fraknói „vitapartnereinek”? A válasz nem egyszerű, de szempontjai közt szerepelt, hogy ismertek voltak. 1927-ben, az emlékbeszéd megjelenésekor Thaly és Kossuth már nem éltek, Marczalit pedig három éve kényszernyugdíjazták,

¹⁹ Uo., 200.

²⁰ Uo., 259.

és vidékre ment. A húszas évek második felében minden bizonnyal nem lehetett célszerű Fraknóinak az államisággal foglalkozó munkáival kapcsolatos disputákat, így például a nádori cikkelyek kapcsán, 1917-ben a *Századokban* Timon Ákossal folytatott vitáját említeni. A polémiában Fraknói úgy vélte, hogy az 1485. évi nádori cikkelyek nem emelkedtek törvényerőre, Timon azonban érvényességük mellett érvelt.²¹ Ez a téma különösen érzékeny volt a Horthy-korszakban. Berzeviczy ugyanígy nem vetette fel a már említett, Horvát Árpáddal folytatott, a könyvtárak rendezéséről szóló vitát sem, amely a két tudós évtizede tartó rossz viszonyának egyik csúcspontja volt.²²

Fraknói Vilmos nem felekezeti hovatartozásuk, vagy származásuk alapján választotta ki vitapartnereit, értékelte kollégái szakmai teljesítményét. Berzeviczy Albert visszaemlékezését azonban már terhelték a korszak kultúrpolitikai elvárásai, és ez nem csupán az ismertetett három vita kapcsán jelenthető ki.

ORSÓS JULIANNA

²¹ TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID, *Harold Steinacker és Timon Ákos vitája a magyar alkotmánytörténetről*, *Valóság* 58 (2015) 30–41, 31.

²² FRAKNÓI, *Horvát Árpád röpirata (Fraknói-bibl., 135. sz.)*.

TÁRLATVEZETÉS FRAKNÓI VILMOS KÖNYVTÁRI KIÁLLÍTÁSÁN

(1877)

Fraknói Vilmos első könyves írása a *Századok* hasábjain jelent meg 1868-ban,¹ mely rögtön a magyar könyvtártörténet legnagyobb közérdeklődést keltő témáját, a Corvina könyvtárat érintette. A naplórészlet formájába öntött közlemény a jezsuiták római központi rendházának könyvtárában látott misekönyv ismertetését tartalmazza, amelyet Mátyás adományozott egy bizonyos Tamás fráternek, mára pedig a vatikáni könyvtárba került.² Három évvel később az *Archaeológiai Értesítő*ben közölt adalékokat a királyi gyűjtemény török hódoltság alatti sorsáról, Michael Adolf von Althann vásárlási szándékáról.³ 1872-ben pedig az – egyébként ugyanő szerkesztette – *Magyar Siomban* adta hírül Pázmány egyik ismeretlen nyomtatványának azonosítását,⁴ mely később, immáron három további kiadvánnyal együtt,⁵ a *Magyar Könyvszemlé*ben is megjelent.⁶

Bizonyos, hogy Fraknói könyv- és művelődéstörténeti érdeklődése, amelyet ezek a korai tanulmányok is jeleznek, nagy súllyal esett latba, amikor a Széchenyi család 1875-ben őt támogatta a három jelölt közül, akiket a Magyar Nemzeti Múzeum lehetséges könyvtárőröként terjesztettek fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.⁷ Bár a részleget csak 1879-ig vezette, működése ezután is elválaszthatatlan maradt a magyar könyvtárügytől, hiszen 1897-től

¹FRANKL, *Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában* (Fraknói-bibl., 26. sz.).

²BAV Biblioteca Rossiana, Cod. Lat. II64. Lásd: CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*, Budapest 1988, n. 2564.

³FRANKL, *Abudai Corvin-könyvtár történetéhez* (Fraknói-bibl., 51. sz.). Hasonló jellegű, a Corvina könyvtár törökkori sorsára vonatkozó cikke még: FRAKNÓI, *Kérvény a budai Corvin-könyvtárba való bebocsátás végett...* (Fraknói-bibl., 465. sz.).

⁴*Régi magyarországi nyomtatványok*, Budapest 1971–2023, n. 984.

⁵A *Magyar Siomban* ismertetett nyomtatványt Fraknói az első számmal vette fel, majd a következő három rendre: RMNy 986. 1060. 1061.

⁶FRANKL, *Pázmány Péternek egy ismeretlen munkája* (Fraknói-bibl., 71. sz.).

⁷SOMKUTI, *Fraknói... a Széchenyi Könyvtár élén*, 481.

1915-ig a könyvtárak és múzeumok országos felügyelőjeként munkálkodott, szakírói munkásságának pedig bő tizedét kifejezetten könyves közlemények teszik ki. Könyvtárigazgatói munkásságát már hosszabban-rövidebben méltatták,⁸ ahogy a *Könyvszemle* indulásáról, indításáról is megemlékeztek a százéves évforduló,⁹ majd a századik évfolyam megjelenése alkalmából.¹⁰ Fraknói Vilmos kutatói és szervezői munkássága mellett viszont kevesebb figyelmet kapott ismeretterjesztő tevékenysége, amelynek legékesebb példája a nemzeti könyvtár fennállásának 75. évében, 1877-ben megnyitott történeti és irodalomtörténeti kiállítás.¹¹ A tárlat számos eleme összefonódott Fraknói egyéni kutatásaival, így felfedezhetjük benne a tudós pap könyves *ars poeticá*ját is. Könyvtáróri, majd felügyelői helyzetéből fakadóan természetes, hogy ez nagy hatással volt a korszak könyvtárügyére, sok kezdeményezése pedig ma is él, az alábbiakban ennek bemutatására is kísérletet teszek.

A tárlat tárgyjegyzéke megjelent a *Könyvszemlében*,¹² a kiállított anyag értékének megítéléséhez a kvalitatív megfigyelések előtt érdemes kvantitatíve is áttekinteni a műtárgyakat:

- 140 levéltári jellegű, szálás kézirat (I. tárgycsoport),
- 27 kéziratos kötet (II. tárgycsoport), köztük
 - a Hartvik-legenda kézírata,
 - számos nyelvemlék, például a Pray-kódex,
 - 6, akkor Corvinaként számontartott és 1 annak vélt kódex, az ekkor bírt 11 Corvinából¹³
- 10 szigorúan véve nem hungarika ősnymtatvány (IV. tárgycsoportban),
- 65 magyar nyelvű nyomtatvány (III. tárgycsoport),
- a Budai Krónika (IV. tárgycsoportban),
- 13 nyomtatvány magyar szerzőktől, köztük a Thuróczy-krónika augsburgi és brünni kiadásai is (IV. tárgycsoportban),

⁸SOMKUTI, *Fraknói... a Széchenyi Könyvtár élén*, 481–487; GALAMBOS, *Fraknói... 1843–1924*, 617–619.

⁹FÜLÖP GÉZA, *Száz esztendeje indult a Magyar Könyvszemle I–III*, *Könyvtáros* 26–27 (1976–1977) 709–712. 10–13. 68–70; HAVASI ZOLTÁN, *A százéves Magyar Könyvszemle megindulása*, *MKsz* 92 (1976) 3–14.

¹⁰*A 100. évfolyam*, *MKsz* 100 (1984) 131–132; KÖPECZI BÉLA, *A századik évfolyam elé*, *MKsz* 100 (1984) 1–2.

¹¹*A Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti állandó kiállítása*, *MKsz* 2 (1877) 346.

¹²FRANKÓI, *A magyar nemzeti múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása (Fraknói-bibl., 158. sz.)*.

¹³*Az Országos Széchenyi Könyvtár. A magyar nemzeti könyvtár*, Budapest 1975, 6.

- 18 röplap a magyar történelem fontos eseményeiről, például a mohácsi csatáról és Buda visszafoglalásáról (IV. tárgycsoportban),
- 83 keretnyi kép (V. tárgycsoport).

I. LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

Az okleveles anyagot tekintve az összeállítás során két cél lebeghetett a kurátor előtt: minél látványosabb dokumentumokat kiállítani és a múzeum-könyvtár új szerzeményeit bemutatni. Mindkét tárlatszervező elvre jó példa, hogy a királyi oklevelek kronologikus sorát külön tartalmi egységként előzték meg a Kállay család levéltárából frissen bekerült aranypecsétes oklevelek.¹⁴ A beszerzésről előző évben adott hírt a *Könyvszemle*, kiemelve a két kiállított dokumentumot, amelyek révén a múzeum aranypecsét-állománya megduplázódott.¹⁵ A közleményben a *Könyvszemle* szerkesztősége hangot adott a reménynek, hogy az Akadémia Történelmi Bizottsága közzéteszi a levéltárat, de ennek csak részleges megvalósulására is majd' hetven évet kellett várni, amikor regesztá formájában láttak napvilágot az 1224–1386 időszakban keletkezett iratok.¹⁶ A látogatók elé került a Kállay-levéltárból további kilenc dokumentum,¹⁷ a szintén frissen szerzett Jeszenák-kollekcióból kettő – a gyűjtemény és egyben a tárlat legkorábbi, 1217-es darabja, illetve Tvrtko boszniai bán ósláv betűkkel írt levele¹⁸ – és a Rumy család egyik irata.¹⁹

¹⁴I. 1 és 2: MNL-OL DL 50 616 és 50 617. A témáról legújabban Ráczy György adott elő: *II. András aranypecsétes oklevelének útja a Tenger mellékről a Kállay-levéltárba* (A Kállay család jelentősége a magyar történelemben, Budapest, MNL-OL 2024. május 7.) A tárlat felidézése végett a továbbiakban megadom a kiállított dokumentumok katalógusszámát (tárgycsoport és sorszám), illetve lehetőségeim szerint a kiállított tárgy mai jelzetét. Amennyiben ez nem lehetséges, a könyvtári dokumentumok esetében a legfrissebb bibliográfiai hivatkozással pótolom.

¹⁵*A Kállay család levéltára*, MKsz 1 (1876) 166–167.

¹⁶*A nagykállói Kállay-család levéltára I–II*, Budapest 1943.

¹⁷I. 6. 10. 11. 21. 22. 23. 24. 31. 45: MNL-OL DL 56 461. 50 643. 50 647. 53 874. 54 930. 55 136. 55 194. 55 904. 56 183.

¹⁸I. 3. 16: MNL-OL DL 56 723. 56 743. A szerzeményezés körülményeit lásd: *A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára*, MKsz 1 (1876) 260.

¹⁹I. 7: MNL-OL DL 49 548. A szerzeményezés körülményeit lásd: *A Rumy-család levéltára*, MKsz 2 (1877) 142.

A két aranypecsétetes oklevelet 39 uralkodói diploma követte, II. Andrástól²⁰ II. Lajosig szinte minden magyar király feltűnt,²¹ irataik közt több királyné és főúr által kiállított dokumentum is helyet kapott. A tárlat látványosságát a pecsétek és a nemeslevelek címerképei²² fokozták, illetve az aláírásokra is felhívták a látogatók figyelmét Nápolyi László oklevelétől kezdve,²³ melyet az aláírással is hitelesített legkorábbi oklevélként tartottak számon. A királyi „arcképcsarnokot” újabb látványos kiállítású dokumentumok követték, például a bíborosi kollégium búcsúengedélye a kassai Szent Erzsébet-templom részére,²⁴ melyen, ha a pecsétek nem is, a hét pecsétvédő fémkapszula máig látható, illetve amelynek intitulációja is rendkívül kidolgozott, aranyozott iniciáléval kezdődik. Ugyanebbe a tárgycsoportba kerültek művelődéstörténeti érdekű oklevelek is, Vitéz János levele Pozsony városához az egyetemi oktatók fogadásának ügyében,²⁵ Enyingi Török Imre levele Kállai Jánoshoz magyar utóírással²⁶ és további, ez utóbbinál terjedelmesebb nyelvemlékek.²⁷

A kiállított újkori dokumentumok is az eddigiekhez hasonló elvek mentén szerveződtek, az új szerzemények közül itt Szokoli Musztafa budai pasa levelei emelhetők ki, melyek közül a Rudolf királynak magyarul írott került a tárlatba.²⁸ A magyar királyok okleveleinek sora szakadatlanul folytatódott I. Jánostól Mária Teréziáig, illetve az erdélyi fejedelmeké Jagelló Izabellától és János Zsigmondtól II. Rákóczi Ferencig. Ezután ismét nemesi dokumentumválogatás következett, az újkori kulturális kánon tagjai között erős volt az egyházi és irodalmi vonal, mindkettőre jó példa Oláh Miklós és – Fraknóinál szinte magától értetődően – Pázmány Péter.

Az eddig bemutatott megfontolások természetesen nem jelentik a történeti jelentőség szempontjának mellőzését a dokumentumok kiválogatása során. A különböző kiváltságlevelek közül kiemelkedett Nagy Lajos arany-

²⁰ Ugyanis a „*Múzeum kézirat-gyűjteménye az előbbi királyoktól nem bír okleveleket*”, lásd FRAKNÓI, *A magyar nemzeti múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása* (Fraknói-bibl., 158. sz.), 262.

²¹ Cseh Vencel és II. Károly nem, viszont Nápolyi László ellenkirály igen.

²² I. 18. 19. 35: MNL-OL DL 50 512. 50 522. 50 245. Mohács utánról: I. 55. 57. 59. 64: MNL-OL R 64, 1-15. 65. 251. 784.

²³ I. 17: MNL-OL DL 50 066.

²⁴ I. 41: MNL-OL DL 45 939.

²⁵ I. 43: MNL-OL DL 45 260.

²⁶ I. 45: MNL-OL DL 56 183.

²⁷ I. 51-53: OSzKK MNy 21. 23. 24.

²⁸ I. 137, a szerzeményezés körülményeit lásd: *Mustaffa budai pasa levelei*, MKsz 2 (1877) 142.

bullát megerősítő oklevelének Bereg-vármegye részére kiállított példánya²⁹ és V. László hitlevele,³⁰ melyek iránt a nagyközönség érdeklődését sem sűrű soraik, sem kevésbé látványos, az előbbi irat esetében egyenesen megviselt pecsétjeik nem keltették volna fel.

2. A KIÁLLÍTOTT NYELVEMLEKÉK ÉS CORVINÁK

A szigorúan véve könyvtári állományt három osztályba sorolták a szervezők: kódexek (II.), magyar nyomtatványok (III.), illetve latin és német nyomtatványok (IV.), így a bemutatásra kiválasztott ősnymtatványok és a különböző röplapok egy csoportba keveredtek a *Budai Krónikával* és a szerzői hungarikumokkal is.

A kiállított kéziratok a nyelvemlékekkel kezdődtek,³¹ amelyek tanúskodtak a középkori magyarság vallásos életéről is (Pray-kódex, Margit-legenda, Domonkos-kódex), ezek mellett díszes kiállítású szerkönyvek,³² történeti művek (a Képes Krónika Bicsérdy János-féle másolata, a Hartvik-legenda és a dubnici krónika³³) szerepeltek. A Pray-kódex különösen közel állt Fraknói Vilmoshoz, aki „mint őre a M. Nemzeti múzeum könyvtárának, mely a tudományos kincset 1813 óta bírja, gyakran vette... kezeibe, kegyelettel forgatta... lapjait és érdeklődve vizsgálta... különböző alkatrészeit”.³⁴ Az érdeklődő vizsgálatok eredményeit 1879-ben ismertette a *Könyvszemlében*, hírül adta a kódex anakronisztikus kötésének lebontását és az összekeveredett ívek sorba rendezését, majd a kéziratot részletesen leírta kodikológiai szempontból.³⁵

A humanista könyvkultúra magyarországi tündöklését hat kódex képviselte a Corvina könyvtárból, kettő Bakóc Tamáséból és egy Vitéz Jánoséból. A kiállított Corvinák közül négy relatív újdonságnak számított, hiszen ezeket még

²⁹ I. 13: MNL-OL DL 41 174.

³⁰ I. 28: MNL-OL DL 44 654.

³¹ II. 1. 3–7: OSzKK MNy I. 2. 14. 3. 5. 6.

³² Például a gazdagon díszített és hazai viszonyok közt rendkívüli méretű kassai graduale, II. 15: OSzKK Cod. Lat. 172.

³³ II. 8. 9. 14: OSzKK Fol. Lat. 3922, Cod. Lat. 17, 165.

³⁴ FRAKNÓI, *A Pray-codex (Fraknói-bibl., 191. sz.)*.

³⁵ A Pray-kódex legfrissebb kodikológiai leírása: MADAS EDIT–EMMANUEL POULLE, *L'organisation des cahiers du Codex Pray*, *Scriptorium* 57 (2003) 238–252.

csak nyolc éve szolgáltatta vissza Abdul Aziz szultán Ferenc Józsefnek.³⁶ A lehetséges Corvinaként bemutatott Lucius Florus-kódexről nem bizonyosodott be azóta sem, hogy Mátyás könyvtárához tartozott volna,³⁷ a Corvinaként prezentált Sallustius-kódexről pedig kifejezetten az ellenkezője igazolódott.³⁸ Ransanusnak a Bakóc könyvtárából választott *Epitoméját* viszont a recens kutatások Corvinának minősítik, mivel a budai műhelyben készült.³⁹ A Corvina könyvtár a továbbiakban is Fraknói preferált témái közt maradt, a bevezetőben említett két cikket követően először a berlini árverésen feltűnt Victorinus-Corvina⁴⁰ Vitéz-féle javításait ismertette.⁴¹ Természetesen a kódex leírását sem hanyagolta el, a számára nehezen kibetűzhetőnek tűnő possessorbejegyzést a lehető legjobban átírta, az ismeretlen, címeres bélyegzőt pedig képként illesztette a cikkbe, ám végül a rejtélyes tulajdonos felfedéséhez nem ezek segítettek: az 1968-as Corvina-kiállításon a kiállítás egyik külföldi látogatója ismerte fel benne nagyanyja címerét.⁴² A Victorinus-Corvinát ifjabb Emich Gusztáv könyvkiadó, nyomdatörténész szerezte meg, akinek későbbi vásárlásai is felkeltették Fraknói figyelmét, ugyanis azok eredményeképpen szintén Mátyás könyvtárával kapcsolatos – ott másolt – szövegekhez jutott.⁴³ Foglalkozott a könyvtár szellemi hátterével,⁴⁴ életében megjelent utolsó corvinás cikkét mégis azzal kellett kezdenie, hogy „A magyar történettudomány munkásai, sajnos,

³⁶ II. 16–19. OSzKK Cod. Lat. 121. 281. 234. 241, a visszaszolgáltatásról Mikó Árpád eredményeit idézi: MONOK ISTVÁN, *A Bibliotheca Corvina. Egy könyvtár sorsa, kiüldetése és végzete*, Budapest–Sárospatak 2022, 121.

³⁷ II. 23: OSzKK Cod. Lat. 167. A kódex nem szerepel a *Bibliotheca Corvina Virtualis* felületén (<https://corvina.hu/hu/cimlap/>) és a Csapodi házaspár középkori könyvjegyzékében sem szerepel I. Mátyás a possessorok között: CSAPODI–CSAPODINÉ, *Bibliotheca Hungarica*, n. 853.

³⁸ II. 21: OSzKK Cod. Lat. 257, a Corvina-jelleget kölcsönző címet hamisítványnak minősíti GULYÁS PÁL, *Irodalmi hamisítványok*, MKsz 17 (1909) 322–324, idézi: ZSUPÁN EDINA, *A (classicus) filológus Jankovich Miklós. Angelo Decembrio Disputációjának kiadása*, Emlékezetnek örvénynyéből ki ragadtam. Jankovich Miklós és kora (szerk. Csörsz Rumen István), Budapest 2023, 87–134, 120.

³⁹ ZSUPÁN EDINA, *A Corvina könyvtár budai műhelye. Kiállítási Kalauz*, Budapest 2018, 230–235.

⁴⁰ OSzKK Cod. Lat. 370.

⁴¹ FRAKNÓI, *Vitéz János által emendált Corvin-codex (Fraknói-bibl., 295. sz.)*.

⁴² CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, *Adalék a Victorinus-corvina történetéhez*, MKsz 85 (1969) 170–172.

⁴³ FRAKNÓI, *A Corvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében (Fraknói-bibl., 395. sz.)* c. írása különnyomatként elkészült Emich kiadójában is: UŐ, *A Corvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében (Fraknói-bibl., 415. sz.)*.

⁴⁴ FRAKNÓI, *A Bibliotheca Corviniana és a neo-platonismus divata (Fraknói-bibl., 507. sz.)*.

ekkorig elmulasztották a magyar kultúra egyik legjelentékenyebb alkotását, Hunyady Mátyás világhírű könyvtárát kellő figyelemre méltatni.”⁴⁵ A tanulmány megelőlegezte a posztumusz megjelent Corvina-összegzést, annak megjelentéig pedig a könyvtár létrehozásáról tájékoztatta az olvasókat, majd zárógondolatként talán elsőként vetette fel, hogy a „*pro decore regni*” született könyvtár már a kortársak számára hasonló eszmét testesített meg, mint amit ma egy nemzeti könyvtárnak kellene. Ezt az értelmezést újabban Mikó Árpád megkérdőjelezte,⁴⁶ a köztudatból mégsem vészett ki a Hunyadi Mátyás és Széchényi Ferenc közötti eszmei folytonosság ideája. Fraknói a *Könyvszemle* révén is kapcsolódott a Corvina-kutatáshoz, az 1877. évi második számban már beharangozta a II. Abdul Hamid szultán ajándékként az egyetemi könyvtárba érkezett harmincöt kódex ismertetését,⁴⁷ melyet a következő számban Pulszky Ferenc adott közre.⁴⁸

A váradi kanonok egyéni Corvina-kutatásai részben egybefonódtak Vitéz János filológiai munkásságának vizsgálatával is, aki szintén gyakori témaként tűnik fel a *Fraknói-bibliográfiában*. 1878-ra tizenöt kódexről bátran kijelentette több tudományos és kultúrpolitikai esemény szerencsés együttállásának köszönhetően, hogy egykor Vitéz birtokában voltak: Angelo Mai felvetése nyomán, Jankovich Miklós és Farkas Lajos inkább önérzetes, mint szakmailag megalapozott véleményeit ismerve saját kódexeikről, az Isztambulból hazakerkező Corvinák és a szentantali (bácsfai) ferencesek egyik kódexének hosszabban aláírt margináliájában ismert fel egyazon kezet, a váradi püspökét.⁴⁹ A felismerésre alapozva nemzetközi gyűjtőkörútra is indult, amelynek eredményeképpen a három müncheni Livius-kódexet⁵⁰ és négy kéziratot Bécsből⁵¹ kölcsönadtak a múzeumi állandó kiállításba 1878 januárjára.⁵² Miután Fraknói a Vitéz-kódexek felismeréséről tájékoztatta az akadémiát, olyan részletesen írta le a müncheni kódexek díszítettségét, hogy a hallgatóság a kiál-

⁴⁵ FRAKNÓI, *A Corvina-könyvtár alapítása (Fraknói-bibl., 508. sz.)*, 97.

⁴⁶ MIKÓ ÁRPÁD, *A Corvina-könyvtár története*, Uralkodók és corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján, Budapest 2002, 123–138, 131–132.

⁴⁷ *A Corvinák*, MKsz 2 (1877) 141.

⁴⁸ PULSZKY FERENC, *A Corvina maradványai* [!], MKsz 2 (1877) 145–152.

⁴⁹ FRAKNÓI, *Vitéz János könyvtára (Fraknói-bibl., 178. sz.)* 1–15.

⁵⁰ Ezeket részletesen ismerteti: FRAKNÓI, *Vitéz János Livius-codexei (Fraknói-bibl., 212. sz.)*.

⁵¹ *Questiones Francisci Maironis, Plinius, Szent Jeromos, Cicero*: FRAKNÓI, *Vitéz János könyvtára (Fraknói-bibl., 178. sz.)*, 8. 190–192. 192–194. 199–200; ÖNB Cod. 4792, 141, 644, II.

⁵² FRAKNÓI, *Vitéz János könyvtára (Fraknói-bibl., 178. sz.)*, 15; *A M. Nemzeti Múzeum történeti- és irodalom-történeti kiállításában*, MKsz 3 (1878) I. sz., 54.

lítás felkeresése nélkül is elképzelhette a kódexek gazdag képi világát, végül Vitéz említett filológiai tevékenységét ismertette. Bizonyosan maga Fraknói hívta fel kifejezetten a nyelvtörténészek figyelmét ugyanabban a *Könyvszemle*-számban, amelyben a Vitéz-könyvtárát illető első közleményt megjelentette, hogy a bécsi Plinius-kódexben magyar marginália is van.⁵³ Vitéz könyveinek sorát egy év múlva újabb kettővel bővíthette,⁵⁴ majd 1880-ban Csontos János felfedezését ismertette, aki Salzburgban azonosított egyet.⁵⁵ A közleményben a magyarországi írásképre vonatkozó paleográfiai megfigyeléseket is tett, továbbá képmellékletet is fűzött hozzá. A szétszóródott Vitéz-könyvtár nyomában Zágrábba is eljutott, de ennek csak egy valószínűsített Vitéz-kódex lett az eredménye. Az egyik margináliában az idősek tiszteletére intett „*Mathia*”-val kapcsolatban Fraknói – joggal – nem mert biztosan kijelenteni, hogy a nevelőjeként vagy kegyvesztett tanácsadójaként hozzá forduló személy a váradi püspök.⁵⁶ Vitéz János könyvtárán kívül a levelezésével is foglalkozott Fraknói, egy közelebbről meg nem nevezett forrás felhívta a figyelmét arra a prágai gyűjteményes kötetre, amely számos Vitézzel kapcsolatos, addig ismeretlen dokumentumot tartalmaz.⁵⁷ 1913-ban még egy müncheni kódexről állapította meg a széljegyzetek alapján, hogy Vitéz rendelte meg, de mivel meghalt, Beckensloer János kezébe jutott.⁵⁸ Bár Fraknói több cikkében szenvedélyesen elítélte Beckensloer III. Frigyeshez pártolása miatt, ugyanebben a közleményben villantotta fel nosztalgikus gesztusát, mellyel egész életén át magával hordozott, püspöki elsőmisés missalóját a váradi egyházra hagyja.

3. A MAGYAR NYELVŰ RÉGI NYOMTATVÁNYOK MUTATVÁNYAI ÉS BIBLIOGRÁFIÁJA

A kiállítás címében felvállalt irodalomtörténeti fókusz miatt, illetve a nyelvemlékek egyenes folytatásaként adta magát a magyar nyelvű nyomtatványok önálló csoportban szerepeltetése, Fraknói egyébként is célul tűzte ki a nyomtatott nyelvi és területi hungarikumok begyűjtését és együttes bemutatását.

⁵³ *Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben*, MKsz 3 (1878) 56.

⁵⁴ FRAKNÓI, *Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez* (Fraknói-bibl., 195. sz.).

⁵⁵ FRAKNÓI, *Váradon írt Vitéz-codex* (Fraknói-bibl., 211. sz.).

⁵⁶ FRAKNÓI, *Egy érdekes zágrábi kézirat* (Fraknói-bibl., 222. sz.).

⁵⁷ FRAKNÓI, *Vitéz János levelei és beszédei* (Fraknói-bibl., 306. sz.).

⁵⁸ FRAKNÓI, *Beckensloer váradi misekönyve és esztergomi kodexe* (Fraknói-bibl., 448. sz.).

A nyelvi hungarikumok kiállított sorozata egészen máshogy nézett volna ki Szabó Károly magyar retrospektív bibliográfiai kutatásai nélkül, amellyel Fraknói könyvtárőri működése szerencsésen egybeesett. Fraknói minden eszközével támogatta Szabó törekvéseit, a *Könyvszemlében* helyet biztosított írásainak,⁵⁹ továbbá a magyar nyelvű nyomtatványok bibliográfiájának kiadásáról folyamatosan tájékoztatta az olvasókat. A tervezett kiadványt illető első közlés⁶⁰ után hírt adott a nyomdai munkálatok kezdetéről,⁶¹ végül a megjelenés előtti évben mutatványként lehozta Szabó Károly előszavát, és statisztikai kimutatás formájában is összegezte a leírt nyomtatványokat.⁶² Buzdította a könyvtárakat és magángyűjtőket, hogy küldjenek Szabónak leírásokat, vagy a lappangóként közzétett művek⁶³ példányaival jelentkezzenek nála, erre akár a múzeum anyagi forrásaiból is áldozott volna.⁶⁴ Ezekon kívül a másodpéldányok elcserélése, eladása révén is törekedett a nemzeti bibliográfia fizikai összeállítására.⁶⁵ Mivel a könyvtárőr gyűjtési „konceptiója az adott kiadás... megőrzésére épült”,⁶⁶ a gyűjtemény kezelése során a possessor-kutatás és a proveniencia kérdése háttérbe szorult, a duplumokat (hungarikumoknál szerencsés esetben csak a harmadik példánytól) a legtöbbször forrására tekintet nélkül áldozta fel a hungarikagyűjtemény teljességének oltárán. Az egyes példányok történetének figyelmen kívül hagyása a korban nem volt egyedi gyakorlat, az Akadémiai Könyvtárban is egyedül a teljességet tartották szem előtt a megőrzésre kiválasztott példányok kiválogatásakor.⁶⁷ A későbbiekben pedig

⁵⁹ SZABÓ KÁROLY, *XVI. századbeli magyar kalendáriumok*, MKsz 1 (1876) 14–21; Uő, *A magyar akadémiai könyvtár egy colligatumá*, MKsz 2 (1877) 386–394; Uő, *Serédi Benedek kolozsvári házánál levő könyveinek jegyzéke 1678-ból*, MKsz 4 (1879) 184–189.

⁶⁰ Szabó Károlynak nagy bibliographiai munkája, MKsz 1 (1876) 53–54.

⁶¹ Szabó Károly „Magyar Bibliographiáját”, MKsz 1 (1876) 260.

⁶² FRAKNÓI, Szabó Károly régi magyar könyvtára (Fraknói-bibl., 176. sz.).

⁶³ SZABÓ KÁROLY, *XV. és XVI. századbeli magyar nyomtatványok, melyeknek jelenleg egy példánya sem ismeretes*, MKsz 1 (1876) 68–83; *XVII. és XVIII. századbeli (1601–1709) magyar nyomtatványok, melyeknek jelenleg egy példánya [!] sem ismeretes – Szabó Károly magyar bibliographiai munkájából kivonva*, MKsz 3 (1878) 230–237.

⁶⁴ *Felbívás*, MKsz 1 (1876) 112.

⁶⁵ *A Nemzeti Múzeum könyvtárában található többes példányoknak*, MKsz 1 (1876) 52–53; *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára többes példányai*, MKsz 2 (1877) 143–144.

⁶⁶ FARKAS GÁBOR FARKAS, *Az eltűnt Thuróczy nyomában. A brünni kiadás példányainak provenienciájáról*, Budapest 2020, 88.

⁶⁷ RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES, *Az Akadémia Könyvtárának régikönyv-gyűjteménye*, MKsz 93 (1977) 14–24, 20.

Hóman Bálint is folytatta ezt a gyakorlatot, nemzetközi példákra hivatkozva bocsátotta aukcióra a Széchényi Könyvtár újabb duplumait 1926-ban.⁶⁸

Fraknói más gyarapítási próbálkozásai sem tisztán sikertörténetek, a mai állományadatok nem mindenben támasztják alá a *Könyvszemle* lapjain olvasható örömteli bejelentéseket. 1878-ban elsőként Somhegyi Ferenc piarista tartományfőnök jelentkezett a hungarikagyűjtemény gyarapítására, aki 1858 óta az MTA levelező tagja volt,⁶⁹ így Fraknói személyesen is hathatott rá. Somhegyi „a rend könyvtáraiban található régi magyar nyomtatványokat ajándékképpen” engedte át.⁷⁰ Egy év múlva a *Könyvszemle*ben jelentették is: három könyv érkezett a kegyes atyák nyitrai és debreceni házából,⁷¹ két könyv Nyitráról meg is van az OSzK gyűjteményében.⁷² A harmadik, szűkszavúan ismertett könyv – „Énekeskönyv. Lőcse 1699” – sorsa kérdéses, bár Szabó Károly még a debreceni piaristáknál rögzítette a példányt, újabban Hubert Gabriella ezt elvesztétként írta le,⁷³ és a nemzeti könyvtárban is csak egyéb forrásból, másolat formájában érhető el.⁷⁴

A piaristákat követően a bécsi *Theresianum* ajánlotta fel azt a tizenegy korai, magyar nyelvű nyomtatványt cserére, amelyekre 1877-ben Szilágyi Sándor hívta fel a figyelmet.⁷⁵ Ebben az esetben a nemzeti könyvtár még inkább hoppon maradt, a lehetőséget az Akadémiai Könyvtár ragadta meg. A Szilágyi által leírt könyvek mindegyike megtalálható a gyűjteményükben, felük ma is unikumnak számít. A jegyzék hatodik, csupán címével azonosított tételéről (Csanádi Demeter *Második János király élete*) nem állapítható meg, hogy melyik kiadásáról volt szó, az akadémián kettő impresszum nélküli kiadás unikális példányai is megvannak.⁷⁶ A *Theresianum* egyértelmű bejegyzéseinek hiányá-

⁶⁸ *A Nemzeti Múzeum könyvaukciója. Beszélgetés Hóman főigazgatóval*, Budapesti Hírlap 46 (1926) 25. sz., 6; újraközli: FARKAS, *Az eltűnt Thuróczy nyomában*, 121–123.

⁶⁹ SZINNYEI, *Magyar írók, Somhegyi (Schröck) Ferencz*.

⁷⁰ *A régi magyar irodalom termékeit*, MKsz 3 (1878) 243–244.

⁷¹ *A M. N. Múzeum régi magyar nyomtatványok gyűjteménye*, MKsz 4 (1879) 163–166, 163–164.

⁷² OSzK RNyT RMK I. 576/1. péld., RMK I. 632/1. péld.

⁷³ SZABÓ KÁROLY, *Régi magyar könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest 1879, n. 1544; H. HUBERT GABRIELLA, *A régi magyar gyűlekezeti ének*, Budapest 2004, 250.

⁷⁴ OSzK RNyT E113/1 (digitálisfotó-másolat Matica slovenská, Turócszentmárton példányáról).

⁷⁵ SZILÁGYI SÁNDOR, *A bécsi Theresianum könyvtárának XVI. századbeli magyar unicum-jai és az első magyar Horácz-fordítás*, MKsz 2 (1877) 1–4. Szilágyi 12 számozott tételt tüntet fel, de az első kettő kiadói kolligátum, ahogy ő maga is utal rá.

⁷⁶ MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, RMK I. 4° 169. 253.

ban a címleírás alapján szóba jöhető nyomtatványok akadémiai példányainak kötését és a korábbi jelzeteit, bejegyzéseit áttekintve kutathatjuk a bécsi eredetet. Ez pedig nem is haszontalan, kilenc nyomtatvány egyforma, vörös, félbőr kötésben, előlapján kék postairónnal beírt jegyzékszámmal, jól összetartozó jelzettartományokban található, továbbá csak ezekben olvasható 18. századnak tűnő jelzet a következő szerkezetben: betű, egyjegyű szám, kétjegyű szám, a legtöbbször *A.7.16.*⁷⁷ A máig unikális nyomtatványok is mind ezek közé tartoznak. Megállapítható tehát, hogy a *Theresianum* tizenegy felajánlott unikumból kilencet szerzett meg az MTA könyvtára,⁷⁸ köztük a máig – de legalább is az RMNy első kötetének lezárásáig, 1971-ig – unikumként nyilvántartott nyomtatványokat.

Toldy Ferenc hagyatékából is csak a kéziratokat szerezte meg a nemzeti könyvtár,⁷⁹ holott már a tulajdonos halála után felhívták a figyelmet a gyűjtemény unikális magyar nyelvű nyomtatványaira, illetve a veszteségre, amelyet az okozna, hogyha ez az „évek hosszú során át egy eszme szempontjából tervszerűen gyűjtött könyvtár piacra kerülne, és akár külföldre vándorolna, akár a hazában feldarabolva bocsáttatnék áruba”.⁸⁰ Az egyik legkorábbi magyar kiadvány, Pesti Gábor Aesopus-fordításának egy példányára is felfigyelt a *Könyvszemle* szerkesztősége a Rosenberg testvérek aukcióján,⁸¹ melyet Apponyi Sándor vásárolt meg végül.⁸² Ennek ellenére a kiadvány mégis a Széchényi Könyvtár állományába került és így az 1877-es kiállításon is szerepelhetett,⁸³ mégpedig Török János példányának köszönhetően, amelyet Schlauch Lőrinc szatmári püspök, Fraknói támogatója vásárolt meg 1874-ben.⁸⁴ Hogy a ritka példány milyen joggal jutott a nemzeti könyvtárba, nem ismert,

⁷⁷ A többi három nyomtatvány: zöld vagy sötétzöld félvászon-, illetve barna egész bőr-kötés; nincs bennük jegyzékszám, nincs bennük a fent leírt szerkezetű jelzet.

⁷⁸ MTA KIK *Régi könyvek – Ritka könyvek*, RMK I. 4° 248*. 249. 250*. 251. 252*. 253*. 254*. 280. 281* – a csillaggal jelöltek unikumok.

⁷⁹ *Toldy Ferencz kéziratgyűjteményét*, MKsz 1 (1876) 167.

⁸⁰ *Toldy Ferencz könyvtára*, MKsz 1 (1876) 53.

⁸¹ *Rosenberg testvérek könyvkereskedése*, MKsz 1 (1876) 206.

⁸² *Pesti Gábor „Aesopus fabulai”*, MKsz 2 (1877) 70; Apponyi példánya mára elveszett, lásd: RMNy 17.

⁸³ III. 5: OSzK RNyT RMK I. 7.

⁸⁴ FRANKÓI, *Slauch Lőrinc szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára*, 7 (*Fraknói-bibl.*, 154. sz.). Az Aesopus-kiadvány leírása uo., 8. Fraknói és Schlauch együttműködéséről: CVH I/1 exc., XXII. XXIII–XXV.

mindenesetre a Schlauch-könyvtár Szatmári Egyházmegyére hagyása (1887) után készült katalógusban már nem szerepel.⁸⁵

A nemzeti könyvtár gyarapodása mellett a felhívásokra adott válaszok a bibliográfiát is eredményesen bővítették. Emich Gusztáv példánnyal ugyan nem, de kiegészítő információkkal tudott szolgálni a hiányzó nyomtatványokról.⁸⁶ Maga Szabó Károly is a *Könyvszemlélet* használta a *Régi magyar könyvtár* nyomdába kerülését követően tett felfedezéseinek publikálására, első ilyen jellegű közleménye már a nyomdai munkálatok idején megjelent.⁸⁷ Szabó első kötetének megjelenése évében a Széchényi és egyetemi könyvtár állományából leírt kiegészítések érkeztek.⁸⁸ Kudora Károly, az egyetemi könyvtár egyik tisztviselője, később az első magyar könyvtárügyi tankönyv⁸⁹ szerzője a Rakovszky-könyvtár alapján pontosította Szabó leírásait, melyek autopszia nélkül készültek, Kiss Áron tanítóképzői tanár pedig kiegészítésével egy különleges forráscsoportra, a tanügyi reform miatt elkobzott tankönyvekre irányította a figyelmet.⁹⁰ Utóbbi szép példája, ahogy az egyéni kutatási területek kölcsönösen gazdagítják egymást a bibliográfiai adatgyűjtéssel. Ballagi Aladár a saját családi gyűjteményéből és országszerte fellelt könyvek alapján közölt adalékot a *Régi magyar könyvtár*hoz, a kutatások folyamatos igényére pedig az egyetemi könyvtár Kaprinay-gyűjteményében, kéziratok közt található egyleveles nyomtatványok leírásával mutatott rá. Thaly Kálmán pedig az elmélyült, „korszakos” kutatásokat fordította a nemzeti bibliográfia javára, amikor a Rákóczi-korból öt magyar nyelvű nyomtatványt is bemutatott.⁹¹ Szabó Károly kulturált hangvételű cikkben reagált a Széchényi és egyetemi gyűjtemények adalékaira, valamint Kiss Áron a bibliográfiában leírt tételeket érintő

⁸⁵ MESZLÉNYI GYULA, *Bibliotheca Laurenziana*, Szatmár 1900, 129.

⁸⁶ EMICH GUSZTÁV, *Az elveszett régi magyar nyomtatványokról*, MKsz 1 (1876) 141.

⁸⁷ SZABÓ KÁROLY, *Régi magyar könyvészeti adalékok I–III*, MKsz 3–4 (1878–1879) 313–319. 119–125. 181–183.

⁸⁸ *Adalékok Szabó Károly „Régi magyar könyvtárához” a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárából*, MKsz 4 (1879) 20–34; ID. SZINNYEY JÓZSEF, *Adalékok Szabó Károly „Régi magyar könyvtárához” a budapesti M. K. Egyetemi könyvtárából*, MKsz 4 (1879) 35–41.

⁸⁹ KUDORA KÁROLY, *Könyvtártan*, Budapest 1893.

⁹⁰ KUDORA KÁROLY–KISS ÁRON, *Adalékok Szabó Károly „Régi magyar könyvtárához”*, MKsz 4 (1879) 212–215. A természettudósok közül igen korán Kánitz Ágost botanikus hasznosította a *Régi magyar könyvtár* adatait: *Dr. Kánitz Ágost a kolozsvári egyetem tanára*, MKsz 4 (1879) 65–66.

⁹¹ BALLAGI ALADÁR–THALY KÁLMÁN, *Adalékok Szabó Károly „Régi magyar könyvtárához”*, MKsz 4 (1879) 287–293. Thaly közleményét már az előző füzetben beharangozta a szerkesztőség: *Thaly Kálmán történésszünk*, MKsz 4 (1879) 271; THALY KÁLMÁN, *Négy ismeretlen magyar naptár 1683–1708-ból*, MKsz 7 (1882) 255–256.

megjegyzéseire,⁹² amelyhez a szerkesztő – bizonyosan Fraknói – lábjegyzetet is fűzött, azonnal reagálva a formálódó vitára a magyar nyelvűnek tekinthető nyomtatványok kritériumairól.⁹³

* * *

A kiállításon a *Régi magyar könyvtár* 1596 fizikailag is fennmaradt tételének huszonötöde a látogatók elé is került, de ennél az adatnál többet mond, hogy a magyar nyelvű nyomtatás első évtizedéből a kiadványok 42%-át, a másodikból kerekén a felét vehették szemügyre. Elsőként a legkorábbi meglévő magyar nyelvű szöveget, Sebald Heyden négy nyelvű beszédgyakorlatának 1531-es kiadását helyezte ki Fraknói,⁹⁴ amelyet rövidesen ő maga fosztott meg az „aranyéremtől”, amikor 1879-es krakkói tanulmányútján ugyanennek a műnek 1527-es kiadásáról értesült, sőt még korábbiakat is feltételezhetett, illetve a páli levelek magyar fordításának egy betűtípusa alapján 1495-re becsült kiadásának töredékét azonosította.⁹⁵ A rómaiakhoz írt levél töredék szövegét az 1533-as kiadásával soronkénti összevetésben közölte és képi reprodukciót is mellékel, felfedezését pedig a *Magyar Siomban* is megjelentette immáron mellékletek nélkül.⁹⁶ A Szent Pál-töredékről szakszerűbb betűtípus-vizsgálatok után kiderült, hogy valószínűleg az 1533-as – a tárlatban is bemutatott⁹⁷ – kiadás próbanyomata,⁹⁸ az 1527-es *Puerilium colloquiorum formulae*nek viszont azóta három példánya is előkerült, de a szentpétervári elveszett, amelyről Fraknóinak beszéltek.⁹⁹

Nem ez volt az első eset, hogy Fraknói nyomtatványtöredékekkel dolgozott: már 1878-ban felhívta a bibliográfusok figyelmét a könyvkötésekből kiáztatott, magyar nyelvű nyomtatványtöredékekre, sőt kisebb facsimilét mellékel az ismertett kiadványokról, esetenként a kétszínnyomásos techni-

⁹² KISS ÁRON, *Megjegyzések Szabó Károly «Régi Magyar Könyvtár» című kitűnő munkájára*, MKsz 4 (1879) 64–65.

⁹³ SZABÓ KÁROLY, *Észrevételek a „Régi magyar könyvtár”-amboz közölt adalékokra*, MKsz 4 (1879) 125–133.

⁹⁴ III. 1: OSZK RNyT RMK I. 2.

⁹⁵ FRAKNÓI, *A legrégebb magyar nyomtatvány (Fraknói-bibl., 189. sz.)*.

⁹⁶ FRAKNÓI, *A legrégebb magyar nyomtatvány (Fraknói-bibl., 190. sz.)*.

⁹⁷ III. 2: RMNy 13.

⁹⁸ RMNy 12.

⁹⁹ RMNy 8.

kát is reprodukálva.¹⁰⁰ A nemzeti bibliográfia kiegészítése végett nagyléptékű töredékgyűjtésbe kezdett a Széchényi és akadémiai könyvtárban, illetve az Országos Levéltár kincstári levéltárában. A töredékgyűjtéshez rövidesen mások is kedvet kaptak.¹⁰¹ A projekt eredményeit beárnyékolja, hogy a bibliográfiai célkitűzésnek ismét az egyes példányok történetének megismerése látta kárát, bár a Történelmi Társulat ülésén felolvasottakhoz fűzött töredékjegyzék első tétele reménykeltően részletes: a „fő” töredék mellett megadta a hordozódokumentumot és a további makulatúrákat is, a továbbiakban már nem járt el ilyen gondosan Fraknói, ezért a mélyrehatóbb nyomdászattörténeti kutatások számára a töredékek értékelhetetlenné váltak. Szintén megkérdőjelezhető az a gyakorlat, hogy a különböző eredetű töredékeket úgy állították össze, hogy végül teljes kiadványt kapjanak belőlük.¹⁰²

A magyar nyelvű kiadványok első évtizedéből további öt könyv került a tárlatba, a kimaradtak közül a bibliográfiai kutatások akkori állása szerint hat csak feltételezett,¹⁰³ egy külföldi unikum volt,¹⁰⁴ egyből pedig nem volt példány a könyvtárban,¹⁰⁵ de későbbi kiadását kiállították.¹⁰⁶ Az ezt követő időszakban ennél jóval erősebb szelekciót kellett alkalmazni. Ismét jól megragadható a látványosság szem előtt tartása egy egészen apró, hatvanegyed-rét imakönyvnél,¹⁰⁷ egy II. Rákóczi Ferenc által megpecsételt és aláírt határozatgyűjteménynél¹⁰⁸ és egy 16. század végi, magyarul feliratozott bőrkötéses könyv esetében.¹⁰⁹ Kikerült nyolc (részleges) bibliafordítás, protestáns és katolikus prédikációgyűjtemények és alkalmi beszédek, nyolc jogi kiadvány, közöttük egy magyar nyelvű *Tripartitum*, történeti művek (Székely István és Heltai Gáspár krónikái, Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekei és a mohácsi csatáról szóló *Magyar Mars*). Gyakorlati célú könyvek közül egy füveskönyvet és egy aritmetikát, valamint három kalendáriumot és egy *Cisiót* lehetett látni.

¹⁰⁰ A. M. N. Múzeum Könyvtárában, a régi könyvek tábláiból kiszedett, MKsz 3 (1878) 244; FRAKNÓI, Könyvtárlakban fölfedezett magyar ősnymtatvány-unicumok (Fraknói-bibl., 173. sz.); Könyvtárlakban fölfedezett magyar ősnymtatványok, MKsz 4 (1879) 60–62.

¹⁰¹ II. Vasady Gyula úr, az imecsfalvi székegy múzeum őre, MKsz 4 (1879) 62.

¹⁰² Beythe András «Füves Keönyne»-éből, MKsz 3 (1878) 99.

¹⁰³ SZABÓ, Régi magyar könyvtár, n. 1. 8. 10. 11. 12. 13.

¹⁰⁴ SZABÓ, Régi magyar könyvtár, n. 4.

¹⁰⁵ SZABÓ, Régi magyar könyvtár, n. 9.

¹⁰⁶ III. 11: RMNy 166.

¹⁰⁷ III. 61: OSzK RNyT RMK I. 1334.

¹⁰⁸ III. 65: SZABÓ, Régi magyar könyvtár, n. 1734.

¹⁰⁹ III. 35: OSzK RNyT RMK I. 276/1. péld.

A világi irodalomból kiemelendő az *Adriai-tengernek Syrenaiának* első kiadása, egy Sallustius-fordítás és – művelődéstörténeti szempontból – két iskoladráma. A legtöbb művel jelentkező szerző pedig – természetesen – Pázmány Péter, akinek két vitairata szerepelt az előzményeikkel¹¹⁰ és a *Kalauz* első kiadása. A könyvtárőr Pázmány életművével kapcsolatos kutatásaival már a *Könyvszemle* első évfolyamában jelentkezett, két frissen azonosított első kiadással – az elsőként leírta Szabó Károly hívta fel a figyelmét –,¹¹¹ illetve az első könyves írásai közt említett, elveszettnek hitt, de a Szabó munkáját övező érdeklődésnek köszönhetően megtalált Pázmány-nyomtatványokkal. A *Könyvszemle*ben Pázmány egy levelét is kiadta átírás és fénykép formájában is, de annak könyves vonatkozása nincs, az érsek Bethlen Gábort inti óva ebben a hadviselésről.¹¹²

4. SZERZŐI ÉS TÁRGYI HUNGARIKUMOK

A kiállítás negyedik tárgycsoportját személyi vagy tematikus hungarikumok alkották. Az aranybullákhoz és a legkorábbi magyar nyomtatványokhoz hasonlóan itt is erős felütéssel várta a látogatókat a tárlat, Hess András *Budai Krónikájával*,¹¹³ amelyhez később Fraknói Vilmos legjelentősebb magyar könyvtörténeti felfedezése kapcsolódott. A krónika kutatóit régóta izgatta a kérdés, hogy Vitéz János kegyvesztettségét követően ki volt az a „*Ladizlaus praepositus*”, aki a mű megjelenését támogatta. Fraknói a vatikáni levéltárban őrzött supplicatiós regeszták közt azonosította Kárai László budai prépostot, és sikeresen cáfolta a korábbi feltételezést, mely szerint Geréb László lett volna a mecénás.¹¹⁴ Ezt a felfedezését már a *Budai Krónika* facsimile kiadásának bevezető tanulmányához is hasznosította.¹¹⁵ Fraknói a krónikával kapcsolatos többi észrevételét nagyrészt cáfolta már Fitz József, legújabbban pedig Borsa

¹¹⁰ III. 39 és 40: OSzK RNyT RMK I. 379/2. péld. és RMK I. 385 – Magyar István és a neki adott *Felelet*; III. 49 és 50: RMK I. 507 és RMK I. 506 – a *Querela Hungariae* és visszautasítása Pázmány részéről.

¹¹¹ FRAKNÓI, Pázmány Péter két munkájának eddig ismeretlen első kiadásai [I: RMNy 980, II: RMNy 1511] (*Fraknói-bibl.*, 130. sz.).

¹¹² FRAKNÓI, Pázmány... levele Bethlen Gáborhoz (*Fraknói-bibl.*, 239. sz.).

¹¹³ IV. 1: OSzK RNyT Inc. 326.

¹¹⁴ FRAKNÓI, Kárai László (*Fraknói-bibl.*, 375. sz.).

¹¹⁵ Magyarul: FRAKNÓI, *A Budai Krónika*, németül: *Die Ofner Chronik* (*Fraknói-bibl.*, 388–389. sz.).

Gedeon és nyomán Farkas Gábor Farkas.¹¹⁶ A történész-könyvtárőr ugyanis „a nyomdászat technikájával nem foglalkozott”,¹¹⁷ szakirodalmi ismeretei felületesek voltak,¹¹⁸ ebből fakadtak mára meghaladott szövegértelmezései, a budai nyomda körülményeit illető elképzelései és Hess betűkészletének eredetére vonatkozó téves megállapításai.¹¹⁹ A tárgycsoport második tagja Andrea Brenta fordítása Caesar vesontioi beszédéről (ógörögül írta Cassius Dio) hely, nyomdász és év nélkül. Ezt Toldy Ferenc, akit Fraknói kritika nélkül idézett, Hess műhelyében készültnek tartotta, mert „betűi egészen hasonlók azokhoz”.¹²⁰ Már Fitz rámutatott, hogy „a hasonlóság nagyon bizonytalan valami”,¹²¹ Toldy gyenge szemmértékét pedig Fraknói Ludwig Hain tévesnek bizonyuló feltételezésével tetézte, aki szerint a kiadványt Velencében nyomtatták.¹²² Mindennek ellenére Fraknói Vilmos figyelemre méltó megállapításokat is tett a *Budai Krónikáról*, például, hogy hártypéldánya nem készült,¹²³ továbbá Vitéz János a mű születésében betöltött szerepe miatt a főpap életére vonatkozó alapos kutatásai máig fontos támpontok az első magyarországi ősnymda és nyomtatvány születéséhez.¹²⁴

A latin és német nyomtatványok sorát Hunyadi Mátyáshoz kötődő jogi dokumentumok¹²⁵ és a Thuróczy-krónika első két kiadásának egy-egy példánya folytatta, az augsburgi kiadásból egy hártypéldány.¹²⁶ A Mátyás-kori könyvkultúrát és a magyar udvar itáliai kultúrkapcsolatait testesítette meg két

¹¹⁶BORSA GEDEON, *Andreas Hess*, Budapest 2013, *passim*; FARKAS GÁBOR FARKAS, *Chronica Hungarorum. Az első Magyarországon nyomtatott könyv*, *Chronica Hungarorum* (1473). Latin szöveg, magyar fordítás és tanulmány, Budapest 2023, 281–302, *passim*.

¹¹⁷BORSA, *Andreas Hess*, 40.

¹¹⁸FITZ JÓZSEF, *Hess András. A budai ősnymdász*, Budapest 1932, 7.

¹¹⁹FRAKNÓI, *Karai László (Fraknói-bibl., 375. sz.)*, 13; FRAKNÓI, *A Budai Krónika (Fraknói-bibl., 388. sz.)*, 5; vö. BORSA, *Andreas Hess*, 35.

¹²⁰IV. 2: OSzK RNyT Inc. 798.

¹²¹FITZ, *Hess András*, 9.

¹²²LUDWIG HAIN, *Repertorium bibliographicum*, Stuttgart–Paris 1826–1838, n. 3780, vö. a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>) és az *Incunable Short Title Catalogue* (<https://data.cerl.org/istc/>) folyamatosan frissülő ősnymtatvány-repertóriumokkal, amelyek már Bartholomaeus Guldinbeck római nyomdáját feltételezik a kiadvány forrásaként: GW 5098, ISTC i00109000.

¹²³Idézi: BORSA, *Andreas Hess*, 134.

¹²⁴BORSA GEDEON, *Vitéz János és a könyvnyomtatás*, MKsz 107 (1991), 113–116; UÓ, *Andreas Hess*, 190–192.

¹²⁵IV. 3: OSzK RNyT Inc. 834; IV. 4: GW M33595, ISTC ip00656900.

¹²⁶IV. 5: GW M14775, ISTC it00361000; IV. 6: GW M14782 ISTC it00360000.

velencei nyomtatású szerkönyv,¹²⁷ Giacomo Filippo Foresti *De claris mulieribus* című válogatása, amelyet Beatrix királynénak dedikált,¹²⁸ és Nicolaus de Mirabilibus vitairata, amely egy Lorenzo de' Medici házában tartott polémia alkalmával keletkezett.¹²⁹ Ez az ősnymtatvány megtestesítette a Habsburgkor kultúrkapcsolatait is, hiszen József nádor adományozta a könyvtárnak, nem kizárt, hogy Fraknói az uralkodóház iránti gesztusként is választotta ezt a kiadványt.¹³⁰ Szerzője pedig továbbra is Fraknói látóterében maradt, az *Irodalomtörténeti emlékek* sorozat első kötetében Ábel Jenővel adták közre Nicolaus de Mirabilibus és Andreas Pannonius munkáit.¹³¹

A többi kiállított terjedelmesebb kiadvány vallásos és humanista irodalmi jellegű volt, a híresebb magyar prédikátorokat Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt képviselték, a humanista művek közül pedig Janus Pannonius Guarino Veroneséhez írt egyik dicsérő beszédét érdemes kiemelni.¹³²

Ezután sajtó- és társadalomtörténeti érdekességek következtek, melyek a kiállítás köztörténeti vonalához is jól illeszkedtek. Huszonhárom rölap vezetete végig a látogatókat az efemer kiadványok fejlődésén egészen a műfaj kezdetétől, amelyet a Drakuláról szóló, a vajda arcképével illusztrált, unikális nyomtatvány képviselt.¹³³ Ezt követték a törökellenes kiadványok és a mohácsi híradások példái, majd I. Ferdinánd magyar és cseh koronázásához kapcsolódó dokumentumok, például Caspar Ursinus Velius beszéde. A felszabadítási kísérletekre 1542-es és 1596-os kiadványok emlékeztettek, Buda visszafoglalásáról pedig három kiadvány, köztük egy már valóban újságnak tekinthető híradás-

¹²⁷ IV. 7: OSzK RNyT Inc. 800; IV. 10: OSzK RNyT Inc. 181.

¹²⁸ IV. 11: OSzK RNyT Inc. 160 (2).

¹²⁹ IV. 8: OSzK RNyT Inc. 766 (2).

¹³⁰ Hasonló gesztusként értelmezhető az ugyancsak József nádor közbenjárására a nemzeti gyűteménybe került Hartvik-legenda kiállítása, valamint a Mátyás és III. Frigyes örökösödési szerződéséről szóló kiadványé (IV. 4) is, bár ez utóbbi több példánya közül nem állapítható meg egyértelműen, hogy melyiket állították ki. Jelenleg három példányt bír az OSzK RNyT: Inc. 316, Inc. 316b – Apponyi Sándoré volt, így ez kizárható, Inc. 317 – ez érkezett József nádortól. Szintén a Habsburg-ház imázsát erősíti a négy Corvina, amelyet az oszmán szultán a császárnak adott, Ferenc József pedig a kiegyezés utáni enyhülés jeleként engedte át a magyar közgyűteménynek, lásd: MONOK, *A Bibliotheca Corvina*, 121.

¹³¹ FRAKNÓI-ÁBEL, *Két magyarországi egyházi író (Fraknói-bibl., 290. sz.)*, 351–367.

¹³² Rendre: IV. 13: GW M23219, ISTC i000117700; IV. 14: SZABÓ KÁROLY–HELLEBRANT ÁRPÁD, *Régi magyar könyvtár. III. kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, Budapest 1896–1898, n. 105; IV. 17: OSzK RNyT RMK III. 177/2. péld.

¹³³ IV. 20: OSzK RNyT Inc. 846.

sorozat tanúskodott.¹³⁴ Fraknói Vilmos már a *Könyvszemle* első évfolyamának első számában bemutatta ezt a különleges forráscsoportot,¹³⁵ konkrétan a mohácsi csatára vonatkozó rölapok tartalmát elemezte.¹³⁶ Kiemelte az ezekben olvasható súlyos valótlanosságokat és az olyan fontos forrásrészleteket is, mint a budai zsidók elhurcolására vonatkozó részt. A rölapok témakörében egy további cikke született, külső forrásokból rekonstruálta, hogy Hunyadi Mátyás is terjesztetett ilyen formában propagandaszövegeket.¹³⁷ Az utókor szempontjából fontos, és láthatóan komoly egykorú visszhangot is keltő események kiemelése mellett a rölapok kiválasztásánál is megjelent az új szerzemények bemutatásának szempontja, például a bibliofil Franz Haydinger hagyatékából beszerzett rölap a Dózsa-féle parasztlázadásról.¹³⁸

Az utolsó tárgycsoportot arc- és csataképek alkották, itt az erős kezdést a múzeum alapítója, Széchenyi Ferenc jelentette. Őt magyar királyok és hitveseik, erdélyi fejedelmek, esztergomi érsekek – igen, Pázmány is – és a legfontosabb nemesi családok képviselői követték. Az utolsó nyolc keretben kaptak helyet az irodalomtörténet nagyjainak portréi egészen a reformkorig.

5. ÖSSZEGZÉS, ÉRTÉKELÉS

A tárlaton gondolatban végighaladva valóban áttekinthető a magyar nép és irodalom története. Jelentős és látványos dokumentumok váltják egymást, emellett Fraknói tudatos és eredményes gyarapítási tevékenységének gyümölcsei is kitűnnek. A rendkívül impozáns tárlatot a magyar és nemzetközi közönség érdeklődéssel fogadta,¹³⁹ maga Ferenc József is megtekintette a kiállí-

¹³⁴ IV. 42: OSzK 184.213.

¹³⁵ FRAKNÓI, *A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok* (Fraknói-bibl., 124. sz.).

¹³⁶ Rendre: HUBAY ILONA, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchenyi Könyvtárban, 1480–1718*, Budapest 1948, n. 67. 69. 68. 66. 70.

¹³⁷ FRAKNÓI, *Mátyás király megbízásából nyomtatott politikai röpirat* (Fraknói-bibl., 464. sz.); RMNy 4.

¹³⁸ IV. 22: OSzK RNyT Röpl. 18; a szerzeményezésről lásd: *Nevezetes könyvtár árvérezése*, MKsz 2 (1877) 69–70. A rölapok a későbbiekben is kitüntetett helyet foglaltak el a gyarapítási politikában, lásd: *Magyarországi eseményekről szóló XVI. és XVII. századbeli külföldi röpiratokat*, MKsz 3 (1878) 161–163. A rölapok: HUBAY, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok*, 419. 517. 516. 537; az utánuk ismertetett két nyomtatvány: BNH Cat. U 20, OSzK TGY 215.054.

¹³⁹ *A külföldi érdeklődés a magyar n. Múzeum iránt*, Archaeologiai Értesítő 12 (1878) 39; PRÉM JÓZSEF, *Művelődésünk kincsei és erekyéi* (*A múzeum kiállítása*), A Petőfi-társaság Lapja 1 (1877), 250–251, 251.

tást.¹⁴⁰ A napi sajtó is elismeréssel írt a tárlatról, kiemelték a Nemzeti Múzeum színvonalának látványos fejlődését, méltatták a nemzeti szempontot előtérbe helyező állománygyarapítást és a művelődési ereklyék kiállítását.¹⁴¹ Fraknóit megrészegítette a siker, hasonló felépítésben, de a *teljességre törekedve* képzelt el egy országos könyvkiállítást, benne a Mohács előtti összes magyarországi kódexszel, a *Régi magyar könyvtár* összes fellelhető tételével stb. Szintén a tárlat sikerét jelzi, hogy 1882-ben, amikor az Iparművészeti Múzeum nyomdászati és kötetzeti kiállításán a következő alkalom kínálkozott a könyves kutatások bemutatására, ennek szervezője, Ráth György királyi táblai tanácselnök, bibliofil „célszerűnek találta a Fraknói által tervezett történeti kiállítást, legalább részben, bevonni a könyvkiállítás keretébe s a mohácsi vész előtti, magyarországi vonatkozású kéziratokból kiállítani a legnevezetesebb példányokat.”¹⁴² Magát Fraknóit is a meghívták a szervezőbizottságba, a kódexek tekintetében igényeit a teljességről a „legjelentékenyebb[ekre]” csökkentette, de az összes régi magyar nyomtatvány kiállítását továbbra is vizionálta. Emellett a könyvkötéseket tervezték külön csoportban bemutatni, valamint a magángyűjtők saját felajánlásait. A kiállításról a *Könyvszemle* 1882-es évfolyama részletesen tudósított.

Az 1877-ben kiválogatott műtárgyak jelentős része pedig még 1902-ben, a nemzeti könyvtár centenáriuma alkalmából megújított tárlatban is szerepelt.¹⁴³ Az állandó kiállítás sokat gazdagodott, több új tárgy esetében is érezhetünk Fraknói-hatást,¹⁴⁴ és szemléletében is sokat változott. Az újrarendezett kiállításban már elkülönültek a nyelvemlékek és a latin kódexek, majd ezektől is a

¹⁴⁰ *Ő Császári és Apostoli Felsége Magyarország királya*, MKSz 2 (1877) 402; *A király a múzeumban és a rabbi-semináriumban*, A Hon 15 (1877) 301. sz., [2].

¹⁴¹ Az előbbieken idézett cikkeken kívül: *Magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítás*, A Hon 15 (1877) 257. sz., [2]; *Magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítás*, Vasárnapi Újság 24 (1877) 40; *A nemzeti múzeum*, Fővárosi Lapok 14 (1877) 225. sz., 1081; *A nemzeti múzeumból*, Egyetértés 11 (1877) 253. sz., [2]; *A nemzeti múzeumból*, Hölgyfutár 2 (1877) 40. sz., 320. Fraknói tárgyjegyzékének részlete a tárcarovatban: *A nemzeti múzeum codexei*, Ellenőr 9 (1877) 405–406.

¹⁴² *A jövő évi kiállításról*, MKSz 6 (1881) 191–200.

¹⁴³ Vö.: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása*, Budapest 1902. Több kiállított oklevél mellett a Magyar Nemzeti Levéltár DL-DF adatbázisában is látható még a kiállítási tárgyfelirat, a számozás rendszeresen egyezik az itt idézett katalógusbeli számmal.

¹⁴⁴ Például a Bethlenhez intézett Pázmány-levél: FRAKNÓI, *Pázmány... levele Bethlen Gáborhoz*, (*Fraknói-bibl.*, 239. sz.), 352–353. Vö. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása*, n. 315.

Corvinák, és önálló szekrényt kaptak az ősnymtatványok. A nyelvi és szerzői-tartalmi hungarikumok esetében is hangsúlyosan magyarországi kötésű könyveket helyeztek ki, volt, amelyet kifejezetten csak a kötésére tekintettel.

* * *

Fraknói Vilmos maradandót alkotott tárlatával, a művelődéstörténeti „legek” sikerrel szólították meg a közönséget, még az „igénytelen halotti beszéd”¹⁴⁵ is, áttételesen pedig talán még nagyobb hatást ért el a kezdeményezés. Az 1882-es kiállítás előkészítésére berendelt könyvtári címjegyzékek az 1711 előtti magyarországi nyomtatványokról megalapozták Szabó Károly bibliográfiájának második kötetét,¹⁴⁶ amelyre azért volt szükség, hogy a hazai nyomdászat története valóban megismerhető legyen. A bibliográfiai, könyves kutatások ugyanis kezdetben segédeszközök voltak más tudományok kezében. Jelzésértékű, hogyha felütjük a *Régi magyar könyvtár*at, rögtön ezt olvassuk: „*A magyar irodalom történetének...*”¹⁴⁷ de a kor gondolkodását idősebb Szinyeyi József is sommásan foglalja össze: „*Az igazi irodalomtörténet alapját a teljes könyvészet és az írók életrajzai teszik.*”¹⁴⁸ Hasonlóképpen az itáliai népnyelvű nyomtatványok bibliográfiája is a nyelvi egységesítéssel küszködő Olaszország kultúrpolitikusait, nyelvészeit hivatott segíteni.¹⁴⁹ Maga Fraknói is segédtudománynak tekintette a bibliográfiát,¹⁵⁰ holott már tisztában lehetett azzal Szabó Károly példáját látva, hogy az elveszett, elpusztult nyomtatványok felkutatása hosszas forráskutatást és speciális módszertani ismereteket igényel.¹⁵¹ A magyarországi nyomdászat történetének teljes feltárása, melyhez a *Régi magyar könyvtár* második kötetének alapanyagát berendelték a nyilvános könyvtárraktól, és amelyet a nyelvi hungarikumokkal egységesen napjainkban a *Régi magyarországi nyomtatványok* hivatott megvalósítani, azt jelzi, hogy a könyves kutatások, a bibliográfia az irodalomtörténet segédtudományából önálló

¹⁴⁵ Gy. A., *A muzeumból*, A Hon 15 (1877) 258 sz., 2.

¹⁴⁶ SZABÓ KÁROLY, *Régi magyar könyvtár. II. kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest 1885; *A jövő évi kiállításról*, MKsz 6 (1881) 191–200, 199–200.

¹⁴⁷ SZABÓ, *Régi magyar könyvtár*, v.

¹⁴⁸ ID. SZINYEI JÓZSEF, *Egy „magyar írók névtára”-nak terve*, MKsz 2 (1877) 353–371, 353.

¹⁴⁹ ELENA GATTI, *Francesco Zambrini tra filologia e bibliografia* (Storia e Cultura del Libro, Historica 5), Dueville 2023, *passim*.

¹⁵⁰ FRAKNÓI, *Könyvészeti mozzanatok hazánkban* (Fraknói-bibl., 180. sz.), 238.

¹⁵¹ SZABÓ, *Serédi Benedek*, i.m.

tudományterületté lépett elő, ebben pedig Fraknóinak elévülhetetlen érdeme van. A *Könyvszemle* megalapítása, ha nem is tudatosan, de új tudományterület szakmai fórumát hozta létre – folyóirat formájában a világon elsőként –, és csírájában hordozta a napjainkban egyre szerteágazóbb könyvtár- és információtudománynak az ágait. A *Könyvszemle* vegyes közleményei közt megbúvó, leginkább a Széchényi, akadémiai és egyetemi könyvtár által „X számú olvasó, Y darab könyv” formában közölt, majd egyre részletesebb táblázatokba rendezett olvasói statisztikák mára önálló évkönyvet nyertek, és a könyvtári szabványok formálódásával a nemzeti bibliográfia kutatóinak sem kell már az önkényre hagyatkozni,¹⁵² hogy egy-egy magyar szavakat tartalmazó nyomtatvány felvételéről döntsenek. Fraknói a *Könyvszemle* szerkesztőjeként abban is nagyon korszerűnek bizonyult, hogy a folyóirathoz, saját cikkeihez is számos képmellékletet, apró, akár többszínnyomásos facsimilét is közölt, a tömeges reprográfiai eljárások előtt ez a közlési mód, illetve hosszas és gondos forrásrészletei széles körben tudták terjeszteni az új könyves felfedezéseket. Saját könyves eredményei kevésbé meghatározók, mint a folyóiratszerkesztő és tudományszervező tevékenységével kiváltott hatása. Nyomdászattörténeti megállapításai sokszor rövid időn belül meghaladottá váltak, de – nem lehet elégszer ismételni – a *Budai Krónika* mecénásának azonosításával erre a területre is örökre beírta a nevét.

SZOVÁK MÁRTON

¹⁵² SZABÓ, *Észrevételek*, 126.

FRAKNÓI KÖZÉLETI PUBLICISZTIKÁJA (1870–1918)

Ha Fraknói Vilmosra gondolunk, elsősorban kiváló történészként, váradi kanonokként, vagy a Magyar Tudományos Akadémia titkáráként jut sokunk eszébe. Természetesen nem véletlenül, történetírói munkássága és tudomány-szervezői tevékenysége mai napig hatással van a magyar tudományosságra. Azonban kevesebb szó szokott esni Fraknói Vilmos közéleti publicisztikai tevékenységéről. Pedig hosszú alkotói pályája során, a rengeteg ellátott feladata mellett, általa fontosnak tartott ügyek kapcsán kifejtette közéleti nézeteit is. Jelen írás a Nemes Gábor által összeállított *Fraknói-bibliográfia* alapján a történelem publicisztikai munkásságát mutatja be.¹

1870 és 1918 között 22 címen, több esetben folytatásokban, több mint 30 publicisztikája jelent meg Fraknóinak. Ezen közel ötven év során három olyan nagyobb időszakot és négy témakört tudtam körülhatárolni, amikor Fraknói valamilyen módon kilépett a történelmi szerepből és jelenének aktuális kérdései kapcsán tollat ragadott. Az első ilyen esemény, amely során kifejtette nézeteit, az 1870-es évek katolikus autonómia vitája volt.² Az autonómia kongresszus célul tűzte ki magának, hogy megteremtse a vallásszabadság és a vallási egyenjogúság magyarországi keretrendszerét.³ Az 1870-es évek elején számos cikkben foglalkozott nem csupán a magyar katolicizmus önkormányzati lehetőségeivel és módjaival, de országos körképet is adott arról, hogy más, az országban vagy a nagyvilágban több helyütt működő felekezetek miként viszo-

¹ Lásd e kötetben: *Függelékek/I.* – A kezdeti, 1860-as évek publicisztikájának áttekintése: ROTT-
LER, *Fraknói... pályakezdése*, 1058–1061; kibővítve 1870–1871-ig német nyelven: Uő, *Vilmos Frak-
nói's publizistische Tätigkeiten*, 87–100.

² Az 1870-es évek autonómia vitájáról részletesen lásd: SARNYAI CSABA MÁTÉ, *Katolikus auto-
nómia-konceptiók (1848-tól 1920-ig)*, Budapest 2022, 57–68.

³ Egyik alapmunka Sarnyai idézett munkáját megelőzően: TÖRÖK JENŐ, *A katolikus autonómia-
mozgalom 1848–1871: adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez*, Budapest 1941. A katoli-
kus autonómia körüli századfordulós politikai helyzetről újabban: NÁNDORI BARBARA, *A kato-
likus autonómia történetéhez. A II. autonómia-kongresszus 9-es albizottságának működése és az erre
tett püspöki észrevételek (1898)*, MS 46 (2010) 2. sz., 201–232.

nyulnak az államhatalomhoz és az autonómiához. Ennek során több írásban a szerb kongresszus tevékenységéről,⁴ a protestáns egyházak állapotáról,⁵ reformmozgalmaikról, az amerikai,⁶ valamint az angol és a belga katolicizmus állapotáról is beszámolt Fraknói.⁷ E korszak témájával egy időben tűnt fel Fraknói az I. Vatikáni Zsinatot és annak döntéseit védelmező cikke.⁸

Az 1882-ben újra napirendre kerülő, korábbi Eötvös-i tanügyi javaslat hatására törte meg több mint egy évtizedes közéleti publicisztikai csendjét Fraknói. Ekkor egy háromrészes, összesen több mint 70 oldalas történeti áttekintést adott a magyar katolikus iskolaügyről és észrevételeket fűzött a készülő törvényhez is.⁹

Végezetül a világháborús időszak tekinthető az utolsó alkalomnak, amikor több esetben (az autonómia-vita évei mellett ez a legtermékenyebb publicisztikai korszaka) kifejezésre juttatta személyes véleményét. 1916-ban és 1917-ben számos írása jelent meg. E cikkekben főként Olaszország háborúba lépésének közvetlen diplomáciai előzményeit, valamint Anglia háború előtti diplomáciáját taglalta az idős történész.¹⁰ De a Hármas szövetség életképességét és a román állammal folytatott tárgyalásokat is értékelte Fraknói.¹¹

I. MELY LAPOKBAN PUBLIKÁLT FRAKNÓI?

Elmondható, hogy Fraknói közéleti témájú írásait a korai időszakban a *Magyar Sion*-ban adta közre. Ez esetében a legkézenfekvőbb megoldás volt, hiszen 1870-től Zádori Jánossal szerkesztője volt a neves lapnak. 1882-től, mikor újra napi politikai, oktatásügyi kérdésekben nyilvánult meg, a ma már kevésbé ismert *Budapesti Szemlét* választotta írásai számára. Kötődés e laphoz is fűzve, a *Budapesti Szemle* kiadója a Magyar Tudományos Akadémia volt, amelynek 1879-től a titkári pozícióját töltötte be. A *Szemle* kiváló színvonalát a század nagynevű tudós-szerkesztői biztosították. Kiemelendő a nagyváradi születésű Csengery Antal, jogász-közgazdász, aki Deák Ferenc köréhez, majd pártjához

⁴ *Fraknói-bibl.*, 43. sz.

⁵ *Fraknói-bibl.*, 47–48. sz.

⁶ *Fraknói-bibl.*, 49. sz.

⁷ *Fraknói-bibl.*, 42. sz.

⁸ *Fraknói-bibl.*, 75. sz.

⁹ *Fraknói-bibl.*, 242. sz.

¹⁰ *Fraknói-bibl.*, 470–471. sz.

¹¹ *Fraknói-bibl.*, 479. sz. és 472. sz.

tartozott és a kiegyezésben is tevékeny szerepet vállalt.¹² Csengery 1871 és 1880 között az MTA másodelnöke volt. A folyóirat másik neves szerkesztője Gyulai Pál irodalomtörténész, egyetemi tanár, műkritikus volt.¹³ Gyulait 1867-ben választották az Akadémia rendes tagjává, 1873-tól töltötte be a lap szerkesztői pozícióját. A *Budapesti Szemlé*ben jellemzően irodalmi, filozófiai és történelmi témájú hosszabb, értekező írások jelentek meg. Tehát mondható, hogy mind a korai, mind a későbbi közéleti megnyilvánulásai esetében Fraknói ismerős felületeket vett igénybe. Közéleti írásaival nem hagyta el az Akadémia tágabb közeget.

Ennek ellenére is előfordult, hogy egyes írásait álnév alatt jelentette meg. Ez úgy a tudományos munkáinak egy részére, mint a publicisztikájára is igaz állítás. 1870-ben az észak-amerikai rabszolgakérdés kapcsán Újváry Sándor néven jelentette meg írását. Másik munkája, szintén az 1870-es *Magyar Sionban*, Észak Amerika vallási állapotáról szintén álnéven került kiadásra, Réthy Elek néven. Elgondolkodtató, hogy vajon a felvetett témák miatt szeretett volna némi távolságot a személyétől, vagy az 1870-es *Magyar Sionba* írt amúgy is nagyszámú közleményét akarta ellensúlyozni más, fiktív nevekkkel Fraknói.

2. FRAKNÓI PUBLICISZTIKÁINAK JELLEMZŐI

Fraknói Vilmos, mint általában a publicisták, akik hatni kívánnak olvasóközönségükre, a tényalapú állításai mellett igyekezett erős képekkel is élni. A korai, hetvenes évekbeli publicisztikáiban, az autonómia viták során az egyházat rendszeresen viharban hánykolódó hajónak ábrázolta. Üldözött közönségnek mutatta be a katolicizmust. Gyakran előkerült leíró soraiban a külső, egyházellenes ellenség, amely lankadatlanul támadásokat intéz a békére és önkormányzatiságra vágyó magyar katolicizmus ellen. Álnéven, Amerika vallási állapotairól írt cikkében az „egyházellenes álliberalizmust” jelölte meg fő ellenségként.¹⁴ Bár ennél jobban aztán nem fejtette ki, hogy kire, vagy kikre gondolt. Egy másik publicisztikájában a katolikus helyzetet úgy summázta,

¹² Csengery tudományos és tudománypolitikai szerepvállalására lásd: SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR, „A tudós céb éltető és intéző szellemének mondják...” Csengery Antal az Akadémián, Magyar Tudomány–AÉ ú.f. 25 (1980) 10. sz., 780–788.

¹³ Gyulai Pálról szóló szakirodalom százéves hagyományra tekint vissza, utóbbi időben összefoglalóan: BEKE ALBERT, *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*, Budapest 2017.

¹⁴ *Fraknói-bibl.*, 49. sz., 351.

hogy ma (tudniillik az 1870-es években) nagyobb bátorság nyíltan katolikusnak lenni, mint két évtizeddel korábban a szabadságharc oldalára állni.¹⁵ Jól érezhetően tehát publicisztikáiban igyekezett egy ostrom alatt lévő közösség képét felrajzolni. Ezzel kívánta a cselekvés szükségességének az érzését felkelteni olvasóiban.

A fentiek mellett pozitív példákkal is élt Fraknói. Az Egyházat – amellet természetesen, hogy az isteni igazságok hirdetőjének tekintette – a kultúra elsődleges bölcsőjének és terjesztőjének is nevezte, annak minden előnyével és eredményével, amelyet a társadalom felé közvetített.¹⁶ Alapállításnak tartotta, hogy a legutóbbi századig az egyház biztosította a haladást és a társadalmi emelkedés lehetőségét, ahogy fogalmazott: „egyházunk... a nyomor és szenvedések leghatalmasabb enyhítője”. Meglepően sokszor hozta fel a katolikus önkormányzatiság kapcsán az Amerikai Egyesült Államok példáját. Lényegében állandóan emlegetett pozitív jövőképe egy olyan egyház volt, mint ami az USA-ban már mindennapi valóság volt a 19. században. Többször, több esetben dicsérte az amerikai kongresszust, amely illetéktelennek vallotta magát vallási kérdésekben.¹⁷ Ez különösen szimpatikus volt Fraknói számára, mert – ahogy hangsúlyozta – ez nem jelenti azt, hogy ne lennének az amerikaiak vallásosak. Különösen jó példa erre szerinte, hogy a függetlenedésük óta eltelt évtizedekben több mint 40 egyházmegyét alapítottak az országban.

3. A CIKKEK JELLEGE

Fentiekben arról szóltam, hogy milyen képeket használt, milyen visszatérő példákkal érvelt publicisztikáiban Fraknói. Meg kell jegyeznem, hogy Fraknói rendszerint került a hír, a tárcsa, az interjú és minden egyéb más újságírói műfajokat. Egyedül és kizárólag publicisztikákat írt olyan témákban, amelyekben kellően szakavatottnak érezte magát. 1882-ben a középtanodai törvényjavaslatról szóló cikkében az alábbi módon magyarázta a közéleti diskurzusba történő belépését: „azt hisszük vannak esetek, mikor a történetíró fölfüggesztheti bűvárlatait, és anélkül hogy hívatlannak látszanék, hozzászólhat a napi kérdésekhez, főleg ha azok a múlt történeti előzményeivel és a nemzete jövődjé-

¹⁵ *Fraknói-bibl.*, 44. sz., 4.

¹⁶ Uo., 5–6.

¹⁷ *Fraknói-bibl.*, 49. sz., 354.

vel kapcsolatban állanak”.¹⁸ Ezt a mondatot lényegében tekinthetjük Fraknói értelmiségi alapállásának és publicisztikai ars poeticájának. Ennek megfelelően járt el a legtöbb esetben írásai kapcsán. Amennyiben lehetséges volt, mindig értelmezte az adott kérdés távolabbi és közelebbi múltját. Ebből felállított egy, a napjaira vonatkozó diagnózist, majd mint a jó orvos, egyből megoldási javaslatokat – orvosságot – is kínált az érintettek számára. Orvosságának fő alapja szinte mindig a lefolytatott vita és az abból születő egyezség volt (ez alól természetesen a világháborús publicisztikai kivételt képeztek). Nem vetette el a vita fontosságát az autonómia kereteit meghatározó kongresszus esetében sem. Legplasztikusabban pont e viták kapcsán fogalmazta meg álláspontját a disputák szükségességéről:

„Ha kívánjuk, hogy saját nézeteink és szándékaink iránt mások igazságosak és méltányosak legyenek; tanuljunk meg igazságosak és méltányosak lenni mások iránt. Ha kívánjuk, hogy az ellentétes nézetek nyilatkozásai ne elkeserítő összeütközések, hanem szerencsés fejleményeknek legyenek szülői: vagy csatlakozhatatlanságunkról győzzük meg ellenfeleinket; vagy ha erre képesek nem vagyunk, a mérséklet és engedékenység szellemét emeljük uralomra” – írta.¹⁹

Publicisztikáiból kitűnik, hogy a modern állam tekintetében alapvetően a parlamentarizmust tartotta hasznos és szükséges feltételnek. Többször hangsúlyozta, hogy a sikeresen lefolytatott érdemi viták előrébb viszik a közügyek jelen állását.

Fraknói a hetvenes években a *Magyar Sion* főszerkesztőjeként több éven keresztül évenként körülírta a magyar katolicizmus aktuális helyzetét, majd megoldási javaslatokat is tett. Publicisztikáiban sosem merült el a panaszkodásban, egyszer sem találni önfelmentő sorokat. Minden esetben diagnosztizált és megoldásokat javasolt. Akárcsak a tudományos pályája, úgy publicisztikai működése is az aktív tenni akaráson alapult.

Itt legjobb példának, kulcsmunkának a *Föladataink* című beköszöntőt tartom, az általa átvett *Magyar Sion* első évfolyamának első számában, 1870-ből.²⁰ A szerző nem köntörfalazott, nem óvatoskodott, körülírta a helyzetet, amelyet kora problémájának látott és a következőként összegzett: „volt, hogy üldözöttebb volt az egyház, de befolyásától sosem volt ilyen megfosztott”. E helyzet kapcsán feltette a kérdést, amely valószínűleg valóban érdekelte és

¹⁸ *Fraknói-bibl.*, 242. sz., 297.

¹⁹ *Fraknói-bibl.*, 40. sz., 110.

²⁰ *Fraknói-bibl.*, 44. sz. De ugyanebben a műfajban említhető az 1871. évi és a 1872. évi évértékelője is: *Fraknói-bibl.*, 61. sz., 75. sz.

foglalkoztatta: „Minek tulajdonítható, hogy a katolikus egyház isteni erejét sok századon át oly gazdagon gyümölcsöztette az emberiség érdekében? És minek tulajdonítható, hogy a mai nap ezt az isteni erőt kevésbé képes értékesíteni?”²¹ Fraknoi szerint be kell ismerni, hogy számos szép eredmény ellenére lankad az egyháziak buzgalma. Itt néhány jelenséget is felsorolt a szerző, amelyeket kulcsproblémának látott: **1.** A tudomány több ága, amely az Egyház és az egyháziak nélkül fejlődött, mára az Egyház ellen fordult. **2.** Nem mérték fel jól a sajtó hatalmát és szerepét.²² **3.** A szociális kérdések megoldására új eszmék születtek, amelyeket nem vettek a közelmúltig komolyan, de félelmetes ellenséggé válhatnak a jövőben. Meg kell jegyezni, hogy szinte látnoki erejű megállapításnak bizonyult ez utóbbi meglátása. Majd Fraknoi summázata szerint leszorították az egyházat a vezéri pozícióból, amelyet az ellenségek foglaltak el. Fraknoi, mikor szóba hozta az államvallást, ismét az Amerikai Egyesült Államok példáját hozta, miszerint semmiképp sem érdemes fájlalni az államvallások korának a végét két ok miatt sem. Elsősorban, mert az USA és Anglia katolicizmusa látványosan fejlődött a korszakban annak ellenére, hogy nem államvallás a katolikus az említett országokban.²³ Másrészt Fraknoi szerint az államvallási állapotból jutott a magyar katolicizmus oda, ahol most van, tehát nem érdemes arra visszatérni.

A cikk célja egyértelműen az olvasók felrázása volt, így a diagnosztizálás után javaslatot is tett a fenti szituáció javítása érdekében. Fraknoi leszögezte és cselekvése mozgatójának tartotta, hogy az egyház küldetése továbbra sem változott, annak ereje mit sem apadt az évszázadok során. Éppen ezért reményét fejezte ki, hogy az egyetemes egyház szintjén, a zsinatra tartozó ügyekben javítani fog a zsinat az egyház emberi alkotásain ott, ahol a kor megkívánja. Kijelentette, hogy a püspökök kezdeményezésére a magyar egyháznak is meg kell újulnia. Harmadrészt Fraknoi szerint a papságnak be kell vonnia a munkába a világi elemet is, a tenni akaró világiakat.²⁴ Az autonómia segítségével Fraknoi szerint nagyobb az esély a közönyösök felrázására. Azt is állítja, hogy ez a felrázás viszont az autonómia nélkül lehetetlen. Tehát látható, hogy a szerző valódi helyzetértékelésbe bocsátkozott, nem kerülve esetenként az önkritikát sem.

²¹ *Fraknoi-bibl.*, 44. sz.

²² A katolicizmussal ellenséges sajtó mindennapos jelenségéről és a katolikus sajtó gyenge helyzetéről egyébként is többször osztott meg gondolatokat: *Fraknoi-bibl.*, 49. sz., 61. sz.

²³ Fraknoi szinte csodálattal adózott a „békénhagyott” katolicizmus önszerveződő erejének. *Fraknoi-bibl.*, 49. sz., 351–352.

²⁴ *Fraknoi-bibl.*, 44. sz., 14–15.

4. FRAKNÓI ÉS A KATOLIKUS AUTONÓMIA

Elsőként a már említett autonómia kapcsán született írásokból egyet röviden ismertetek. A magyarországi katolikus egyház önkormányzati szervezete című cikke 1871-ben jelent meg a *Magyar Sionban*.²⁵ Fraknói ekkor bízott, hogy az 1870 októbere és 1871 márciusa között dolgozó kongresszus által hozott szervezet képes lesz az egyházi állapotok helyzetét jobbra fordítani. Fraknói e cikkében arra vállalkozott, hogy ha nem is, mint a viták felett álló, de azokat kívülről figyelő személy módjára visszatekinthet és a főbb jelenségekre és eredményekre felhívhatja a figyelmet.²⁶ Teszi ezt – állítása szerint – azért, hogy ismertesse a vitában résztvevő két irányzatot. Kifejtette, hogy bízik benne, hogy a közjó és az igazság diadalát fogja szolgálni az eredménye. E korszakban minden cikkében fellelhető vezérmotívum, hogy az autonómia és az önkormányzatiság fontossága megkérdőjelezhetetlen, véleménye szerint egyedüli feladat mára annyi, hogy annak hatáskörét kell megszabni.²⁷ Az autonómiáról kifejtette, hogy el kell látnia a funkciót, hogy a király apostoli jogának közegéül szolgálhasson, biztosíthassa az egyház vagyonát és függetlenségét, végeredményben pedig remélte, hogy ez megtörheti a világiak közönyét.

Kevés, szinte egyedüli alkalom egyike, amikor a cikk írója véleményem szerint eltért írása elején meghatározott feladatától és szerepétől. Az álláspontok ismertetése helyett a cikk további részében hangsúlyosan egy álláspontot képviselt. Ellenezte az általa hangos kisebbségnek titulált csoport azon állítását, hogy nem csupán a tróntól, de Rómától is függetlenednie kéne a magyar egyháznak. Fraknói szerint ez legitim elvárás egy protestáns egyháztól, de nem a katolikustól, annak nem képezheti programját. Majd azzal folytatta, hogy elvetette a kisebbség azon gondolatát, miszerint az autonómiát teljes mértékben parlamentáris alapokra kellene helyezni. Szerinte ez kivitelezhetetlen és összeegyeztethetetlen az egyház hierarchiájával. Itt újra a történész szólalt meg, aki távlatokban tekint a folyamatokra, érve ezért így foglalható össze: a parlamentarizmus csak ma tűnik progresszív megoldásnak és hatékonynak, a katolikus berendezkedés azonban évszázadok viszonylatában bizonyított.

Ezt követően újra az Amerikai Egyesült Államokat hozta példaként: Fraknói nem ellenezte a gondolatot, hogy be kell vonni a világiakat is az egyház

²⁵ *Fraknói-bibl.*, 58. sz.

²⁶ Bár a vitán kívülállóként jellemezte magát, elveiben a Haynald Lajos-féle véleményt osztotta.

²⁷ Különösen is kifejtve a tárgyalat cikke kivül: *Fraknói-bibl.*, 40. sz., 106.

munkájába, de véleménye szerint ennek meg kell találni a megfelelő módját.²⁸ Az USA-ban túlzottan belefolytak a világiak az egyháziak ügyeibe, főként pénzügyeibe, önjáróvá váltak a közösségek, amelyekre alig volt befolyása a püspököknek.

Fraknói örömet fejezte ki, hogy Ghyczy Kálmán tervezete már nem fog megvalósulni. Ghyczy ugyanis arra tett javaslatot, hogy az autonómiáért cserébe mondjon le az egyház anyagi előnyeiről és a római függéséről. Fraknói csattanósan annyit válaszolt, hogy tehát akkor lehetnénk függetlenek, ha megszűnnénk katolikusnak lenni.²⁹

5. FRAKNÓI VILÁGHÁBORÚS ÍRÁSAI

Ezen cikkek esetében legtöbbször már nem is publicisztikákról, hanem külpolitikai elemzésekről beszélhetünk. Munkáinak alapjául a legtöbbször az *Osztrák–magyar öröskönyv* szolgált, amely a monarchia háború előtti diplomáciai dokumentumait tartalmazta.³⁰ Cikkei során többször megfogalmazta Fraknói, hogy Olaszország neutralitásának a megtartása nem volt realitás, megvalósíthatatlan feladatnak látta. Az angolokat általában felbújtóknak, míg az olaszokat hitszegőeknek bélyegezte. Az olaszokkal és a Salandra-kormányval kapcsolatban többször megjegyezte, hogy lelkiismeretlenek, 32 év után árulókká váltak, lesújtó véleménnyel volt róluk.³¹ A *Magyar Figyelő*ben 1918-ban megjelent *Anglia politikája a világháború kitörése előtt* című munkája elején leszögezte, hogy a öröskönyvben nyilvánosságra hozott iratokat ő a történeti kritika módszerének alkalmazásával kívánja elemezni.³²

A korszakból a legélesebb, legkritikusabb cikke a *Hármas-szövetség agóniája* címet viseli, amely 1917-ben jelent meg a *Budapesti Szemle* hasábjain.³³ Fraknói megosztotta olvasóival, hogy 1915. május 2-án ő maga írt Burián István külügyminiszternek, kérje fel XV. Benedek pápát, hogy járjon közben a békéért

²⁸ Itt számos pénzügyi és joghatóságbeli problémás esetet felsorolt, amelyet az Egyesült Államokbeli katolikusoknak is ki kellett küszöbölniük működésük során. *Fraknói-bibl.*, 58. sz., 247–251.

²⁹ Uo., 253–254.

³⁰ *Osztrák–magyar öröskönyv. Diplomáciai akták a háború előzményeinek történetéhez 1914*, Budapest 1915.

³¹ Antonio Salandra (1853–1931), 1914-től 1916-ig Olaszország miniszterelnöke.

³² *Fraknói-bibl.*, 491. sz., 306.

³³ *Fraknói-bibl.*, 479. sz.

és Olaszország semlegességéért az olasz királynál. Ezen a ponton Fraknói tehát nem csupán leírója volt a körülötte zajló eseményeknek, hanem megpróbálta azt alakítani is. Ennek elsősorban az szabott gátat, hogy Burián mellőzte Fraknói kérését. Olaszország háborúba lépése előtt a monarchia külügyminisztériuma a diplomáciai tárgyalások során hajlandónak bizonyult fennhatósága alatt álló területekről egyezkedni, azokat az olasz fél számára átengedni. Cikkében ezt az időszakot Fraknói így interpretálta a magyar helyzetre:

„Aggorkom éjjeli nyugalmát és nappali munkáját 1915. május 18. és 1916. augusztus 29. között gyakran zavarta meg az a (phantasmagoriának bizonyult) kérdés: nem fog-e találni kormány, mely Románia «utógondolatok nélküli barátságának biztosítása végett» románoktól lakott magyarországi területeket fog felajánlani? És ha igen, nem fogja-e ezt az ajánlatot az osztrák Reichsrat éppen úgy megünnepelni, mint a magyar képviselőház a Trentino és az Isonzo-terület fölajánlását?»³⁴

Mindemellett Fraknói aláhúzta, hogy ilyen jellegű engedménytételekkel nem lehet sem szövetségest, sem barátot biztosítani egy hatalom számára, hiszen a zsarolók így újabb és újabb követelésekkel állnának elő. Az olasz kormányról kialakított lesújtó képen ekkor sem változtatott az idős tudós. Az olasz miniszterelnököt azzal vádolta Fraknói, hogy üres frázisokat használt, amikor beszámolt a parlamentjének a hadüzenet előtti tárgyalásokról. Tudniillik Salandra miniszterelnök a tárgyalások megszakítását annyival indokolta, hogy „a tárgyalások megszakítását az ország méltósága követelte”.³⁵

Az olasz kormány mellett Fraknói korholta a monarchia külügyi vezetését is. A tárgyalások során szembeűnő folyamatos bizonytalankodás és a világosan meg nem húzott érdekek Fraknói szerint felbátorították az olaszokat. „Államférfiúnak nem szabad azt, amit tegnap teljesíthetetlennek nyilvánított, ma mint teljesíthetőt elfogadni, annál kevésbé fölajánlani. Burián ezt ismételtlen megcselekedte.” Ezt Fraknói nem hagyta ennyiben, részletesebben is, a külügyért nem kímélve fejtette ki véleményét a kialakult helyzetről:

„Azon állítása, hogy az olasz követelések a monarchia leglényegesebb életfeltételeivel ellentétben állanak, nem taktikai eszköz gyanánt szolgál neki az ellenféllel folytatott alkudozásokban; benső meggyőződéséből ered, melyet bizalmas munkatársa, a római nagykövet előtt tár föl. Mivel tehát mégis kész volt utóbb ugyanazon követeléseket teljesíteni: vagy lényeges életfeltételeket áldozott föl vagy azoknak fölismerésére képtelennek bizonyult.”

³⁴ Uo., 220.

³⁵ Uo., 223.

Ez tehát végeredményben a történész szerint kellő alapot adott az olasz kormánynak ahhoz, hogy úgy lássák, érdemes megkockáztatni egy háborút a monarchiával. Mint írta:

„Amikor az engedékenység siklóján mindig mélyebbre csúszott, ellenfeleiben szükségkép azt a felfogást keltette, hogy ő maga a monarchia ellenállási képességében nem bízik, hogy tehát a monarchia mint barát nem értékes, mint ellenség nem félelmes; mintegy hitelesítette a bécsi udvarnál működő olasz katonai attaché jelentését aki a monarchia ellen indítandó hadjáratot «katonai sétakirándulásnak» tüntette föl”.³⁶

Fraknoi szerint tehát Burián István alkalmatlan volt a feladatára.³⁷ Azonban akárcsak korábbi publicisztikáiban is, ekkor is hozott pozitív példát, a történelemből vett és általa elvárt mintát. Ez esetben id. Andrassy Gyula közös külügyminisztert emelte ellenpéldaként, miszerint – ellentétben Buriánnal – ő erősen, határozottan és bátran tudta képviselni a maga hivatali idejében a monarchia érdekeit. Fraknoi erre konkrét példaként az 1878-as berlini kongresszuson tanúsított működését állította követendő példaként, az idősebb Andrassy valódi államférfinek titulálva. Fraknoi heves, már-már indulatos cikkének a végén egy kiszólást, egy utószót még betoldatott: „Megjegyzem, hogy dolgozatom ezen utolsó fejezete félesztendő óta készen állt és Burián visszalépése következtében jelentékenyen enyhített formában lát itt napvilágot.”³⁸ Látható tehát, hogy tudatosan alakította a cikket Burián aktuális politikai súlyához mérten. Ezen megjegyzés alapján is érzékelhető, hogy közéleti cikkeinek fontos szerepet szánt Fraknoi, azokat következetesen alakította, arányosan súlyozta mondanóját a címzett politikai státuszához és szerepéhez mérten.

6. ÖSSZEGZÉS

Fraknoi Vilmos közéleti publicisztikai tevékenységét minden megnyilvánulásakor a világos helyzetértékelésből adódó cselekvő válaszadások jellemezték. Legyen szó a katolikus autonómiáról, a tanügyi helyzetről, vagy a világháború káoszáról. Ghyczy Kálmánnak és Burián Istvánnak címzett sorai pedig világosan mutatják, hogy egy országosan jegyzett honatyának, vagy a

³⁶ Uo., 227.

³⁷ Ezt részben erősíti az újabb, személyes kapcsolatait vizsgáló kutatás is: HAJDU TIBOR, *A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza)*, TSz 49 (2007) 549–561.

³⁸ *Fraknoi-biblia*, 479. sz., 232.

monarchia egyik közös miniszterének személye sem gátolta abban, hogy egyháza, országa és nemzete érdekében kifejtse véleményét.

Az elveszített világháború, majd az azt követő trianoni békediktátum után az idős tudós nem közölt több publicisztikát. Véleményét, ha áthallásosan is, de történeti munkákban fejezte ki. Több munkát jegyzett a trónfosztás után a Habsburg-dinasztia és a Magyar Királyság kapcsolatainak kezdetéről, a királyválasztásokról, a Habsburg-ház trónöröklési jogáról.³⁹ Fraknói publicisztikai apró szelete csupán a grandiózus életműnek. Mégis közéleti megnyilvánulásainak majdani részletes elemzése még közelebb vihet minket a nagy tudós személyének és szemléletének minél pontosabb megismeréséhez.

OLÁH P. RÓBERT

³⁹ *Fraknói-bibl.*, 499. sz., 503. sz.

A FRAKNÓI-ÉLETMŰ KÖNYVÉSZETE Tudományometriai elemzés

Fraknói Vilmos hatalmas terjedelmű munkássága szinte közhelyszerűnek számított már kortársai körében is, és nekrológjai kivétel nélkül mind kiemelték párját ritkítóan gazdag munkásságát. A bibliográfia elkészítése során azonban lehetőségem nyílt munkásságának tudományometriai vizsgálatára is, amely több, eddig ismeretlen aspektusból elvégzendő elemzésére ösztönzött.

Fraknói esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy 1886-ban negyed-,¹ míg 1910-ben félévszázados irodalmi munkásságát² saját maga állította össze. Az előbbit stílszerűen 25, míg ez utóbbit – Hornig Károly veszprémi püspökkel kötött barátságuk emlékének ajánlva – természetesen 50 példányban nyomtatta ki.

Fraknói Vilmos életműve tekintélyt parancsoló, és a bibliográfia alapján ez számokban is kifejezhetővé vált. Hatvanhét monográfia fűződik a nevéhez, ezek egy része persze a mai fogalmak szerint inkább a kismonográfia ismérveinek felel meg. Három monografikus feldolgozása – *Pázmány Péter és kora*,³ *A magyar nemzet története*,⁴ *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekben* – is háromkötetes formában látott napvilágot, ezenkívül nyolckötetnyi önálló forráskiadvánnyal is jelentkezett. Egy tankönyv is fűződik a nevéhez, gimnáziumi tanár korában írta diákjai számára.⁶

Tanulmányai száma is tekintélyt parancsoló, 226 cikke jelent meg, elsősorban a kor szokása szerint folyóiratokban. A legtöbb a már akkor is a legrangosabbnak számító *Századok* hasábjain (42), emellett az általa is szerkesztett *Magyar Könyvszemle* (35) és a *Magyar Sion* (25) közölt le nagyobb számban Fraknói-cikket. Lexikon szócikkek írásában is jeleskedett, az *Egyetemes Magyar*

¹ *Fraknói Vilmos negyed-százados irodalmi munkássága 1861–1885*, Budapest 1886.

² *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910*, Budapest 1910.

³ *Fraknói-bibl.*, 24. 28. 67. sz.

⁴ *Fraknói-bibl.*, 64. 82. 83. sz.

⁵ *Fraknói-bibl.*, 393. 403. 417. sz.

⁶ *Fraknói-bibl.*, 7. sz.

Encyclopedia V. kötetétől az utolsó, XIII. kötetéig összesen 230 fűződik a nevéhez.

Fraknói írásai a külföldi tudományosság számára is hozzáférhetőek voltak, hat kötete és húsz tanulmánya volt olvasható: nagyobb része német, kisebb része francia vagy olasz nyelven. A monográfiák közül kettő Freiburg im Breisgauban jelent meg a híres Herder kiadónál. Idegen nyelvű cikkei főleg az *Ungarische Revue* és a *Revue Hongroise* hasábjain láttak napvilágot.

Eddig egyáltalán nem fordult a figyelem Fraknói Vilmos recenzióira, holott több igen érdekes és tanulságos. Élete során összesen tizenhetet írt, tehát az össz-életművet figyelembe véve viszonylag ritkán élt ezzel a közlési lehetőséggel. Több alkalommal is ismertetett külföldi művet, például Anton Gindely kötetét a harmincéves háborúról,⁸ a morvák történetének egy, 1278 és 1306 közötti történéseket taglaló kötetét⁹ vagy a velencei levéltár Jagelló Ulászló király (lengyel uralkodóként II., magyarként I.) uralkodásának idejéből származó forrásokat közreadó forráskiadványt.¹⁰ Fraknói recenzióiban kiemelte a magyar és külföldi – főleg az olaszországi – levéltári kutatások és forráskiadványok fontosságát, amely nemcsak a magyar történetírást lett volna hivatott szolgálni, hanem az olyan külföldi történészek számára is, akik hazánk történelmével kívánnak foglalkozni. Két ismertetésében is sajnálatát fejezte ki a történelmi – különösen az egyháztörténeti – összefoglalások hiány miatt. Lányi Károlynak Knauz Nándor által sajtó alá rendezett munkáját elavultnak, és több ponton hibásnak tartotta, amely ráadásul nélkülözte a kurrens kutatásokat is.¹¹ A francia Édouard Sayous kétkötetes, Magyarország történetét összefoglaló munkáját méltatva szintén kiemelte,¹² hogy a művelt nagyközönség számára pont egy ilyen, magyar nyelvű mű szükségeltetne. Emellett megállapította, hogy egy idegen nyelven megjelent, kurrens összefoglalás még az országimázsra is pozitív hatással lehetne: „Az idegen olvasónak hű és világos képet nyújt nemzetünk múltjáról, intézményeink és szellemi életünk kifejlődéséről. Régóta fájdalommal tapasztaljuk, hogy bár nemzetünk kiváló rokonszenvnek örvend nyugati Európa minden népeinél – talán közvetlen szomszédainkat kivéve – az államférfiak kevésbé vesznek számba, a tudósok

⁷ *Fraknói-bibl.*, 342. 404. sz.

⁸ *Fraknói-bibl.*, 34. sz.

⁹ *Fraknói-bibl.*, 137. sz.

¹⁰ *Fraknói-bibl.*, 347. sz.

¹¹ *Fraknói-bibl.*, 55. sz.

¹² *Fraknói-bibl.*, 157. sz.

kevésbé foglalkoznak velünk, mint több más nemzetiséggel, mely politikai sűlyya és kulturai állása tekintetében alattunk áll”.

Kifejezetten érdekesek a vatikáni levéltári kutatással kapcsolatos recenziói. A *Nuntiaturberichte aus Deutschland* című, máig működő és már mintegy fél-száz kötetet számláló sorozat első két kötetéről írt ismertetést a *Századok* hasábjain.¹³ Ismertette a sorozat létrejöttét, a porosz és osztrák intézet együttműködését és kiemelte azt is, hogy nemcsak a vatikáni levéltárból és a vatikáni könyvtárból származnak a források, hanem a közreadó Walter Friedensburg nápolyi, velencei és pármái levéltárakban is végzett kutatásokat. Felhívta a figyelmet a forráskiadványokban lévő számos magyar vonatkozásra, bár keserűen állapította meg, hogy Friedensburg nem ismerte Óváry Lipót III. *Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)* című művét. Ami a vatikáni magyar kutatások szempontjából igazán fontos megállapítása volt, azt a zárómondatban szögezte le: „Így tehát a magyar történetírás érdekeinek szempontjából a római kutatások sűlypontját a 14. és 15. századra kell helyeznünk.” Fraknói felismerését nemcsak saját munkássága, hanem a *Monumenta Vaticana Hungariae* kötetei is igazolták.

Nemcsak az egyház-, hanem a diplomácia- és a politikatörténet művelői számára is nélkülözhetetlen kézikönyvek a Konrad Eubel minorita szerzetes által *Hierarchia Catholica* címmel elindított sorozat kötetei, amelyek a római egyház bíborosait, érsekeit és püspökeit tartalmazó archontológiai adattáraként ma is haszonnal forgathatunk. Fraknói a második, 1431 és 1503 közötti időszakot tartalmazó kötetéről írt recenziót, amelyben kiemelte, hogy nemcsak a magyar királyság területén lévő egyházmegyék adatai használhatók a hazai kutatás számára, hanem a hozzánk küldött pápai legátusok azonosítása szempontjából is nélkülözhetetlenek.¹⁴ Ismertetésében kiemelte, hogy archontológiai kézikönyvekre a magyar kutatásnak is nagy szüksége volna: „Íly kézikönyv létesítésének szükségességét a történetírók és bűvárok lépten-nyomon érzik. Kívánatos is, hogy erre a magyar egyháztörténelem valamelyik ifjú munkása mennél előbb vállalkozzék. Vállalkozásában az illetékes tudományos és egyházi körök támogatására biztosan számíthatna.” Fraknói Vilmos talán maga sem gondolta, hogy a középkori magyar királyság érsekeinek és püspökeinek archontológiai adattáaira több mint száz évet kell majd várni.¹⁵

¹³ *Fraknói-bibl.*, 352. sz.

¹⁴ *Fraknói-bibl.*, 413. sz.

¹⁵ Az Árpád-korra lásd ZSOLDOS ATTILA, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak II), Budapest 2011; az Anjou-korra lásd ENGEL PÁL,

Recenziót nem mindig pusztán ismertetés szándékával készített, gyakran új kutatási eredményeivel gyarapította az ismertetett műben szereplő adatokat. Erre jó példa Thallóczy Lajos szerb és bosnyák tematikájú tanulmánykötetének bemutatása,¹⁶ amelynél így írt Fraknoi:

„De nem szándékozom az egyes tanulmányokat ismertetni. E helyett foglalkozni fogok némely részlettel, a melyek véletlenül ezidőszerint (Mátyás király uralkodása történetének új fel-dolgozására szánván el magamat) a saját tanulmányaim körébe esnek. Egy évtizedre (1448–1459) szorítkozom... Kiegészítem, egy-két pontban kiigazítom Thallóczy előadását. Ő bizonyára szívesen fogja ezt látni, mert nem tartozik azokhoz az írókhoz, kik maguknak a tévmentességet igényelik. Éppen legújabb munkájában tiszteletreméltó bátorsággal igazítja ki korábbi munkáinak tévedéseit, végzi, hogy az ő kifejezésével éljek, az őnmosdatás munkáját. Példájának követésére nekem is alkalmat nyújt ő.”

A tudományos publikációkon kívül komoly mennyiségű, csaknem száz cikke jelent meg egyéb témában. Ezek csaknem egyharmada valamely általa viselt pozícióval – elsősorban a Magyar Tudományos Akadémiában betöltött főtitkári állásával – kapcsolatos, hivatalos célzattal keletkezett beszámolók és jelentések. Jóval érdekesebbek az ennek a csoportnak mintegy negyedét kitevő tudományszervezéssel és -politikával kapcsolatos írásai. Némelyikből lehet következtetni arra, hogy egyes műveit mikor és milyen motivációból kezdte írni. 1866-ban *Nyílt sorok a „Magyar Sion” szerkesztőjéhez* című¹⁷ írásában üdvözölte a folyóirat azon felhívását, amellyel a történészeket főpapi levelezések kiadására ösztönözte, és maga is hitet tett ennek fontossága mellett. Aligha véletlen, hogy egy évvel később kiadta Dallos Miklós győri püspök politikai és diplomáciai iratait,¹⁸ és nyilván ekkor kezdte el Pázmány Péter esztergomi érsek levelezésének¹⁹ kiadási munkálatait is.

Különösen érdekesek tudományos munkákról folytatott, gyakran aktuálpolitikai és felekezeti színezetű vitái, amelyek közül itt csak kettőt emelnék

Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5), Budapest 1996; a Mátyás- és Jagelló-korra lásd C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526* (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest 2017; C. TÓTH NORBERT, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27), Győr 2017.

¹⁶ *Fraknoi-bibl.*, 437. sz.

¹⁷ *Fraknoi-bibl.*, 20. sz.

¹⁸ *Fraknoi-bibl.*, 21. sz.

¹⁹ *Fraknoi-bibl.*, 84. sz.

ki. A korszak egyik leghíresebb történésze, az írófejedelem Jókai Mórral is rokonságban álló, református Thaly Kálmán a *Hon* 1875. április 15-ei számában megjelent írásában a jezsuiták által Bercsényi Miklós ellen tervezett mérgezési tervről publikált cikket. Fraknói – vállalva az ódiúmat a nagy népszerűségnek örvendő kollégája elleni támadásnak – vitriolos hangnemben kelt ki Thaly cikke, és egyáltalán történetírói módszere ellen: „Úgy látszik, időközönként fel-felbred benned a költő és ragadtatva phantáziád által, oly dolgokat olvassz ki ama levelekből, melyeknek mi történetbuvárok nyomát sem látjuk azokban. És a levélírók, ha cikkeidet olvasnák, bizonyára maguk még jobban megvolnának lepetve, mint mi.”²⁰ Az idő – már-már természetesen – Fraknóit igazolta.²¹

A másik és talán még híresebb vitája Kossuth Lajossal bontakozott ki Fraknóinak Martinovics Ignácról 1877-ben, a *Századok* hasábjain megjelentetett terjedelmes cikke miatt, amely alapjaiban rajzolta át a forradalmárról addig kialakult képet. Az ifjú történésznek volt bátorsága megdönteni egy, politikai szereplők és a közvélemény által preferált toposzt, magára vonva ezáltal sokak, köztük a még mindig nagy népszerűségnek örvendő politikus nemtetszését. Fraknói válaszában papírra vetette *ars poeticáját* is, amely élete végéig elkísérte: „A történetíró, szerény nézetem szerint, legjobb belátása és lelkének sugallata szerint, leplezetlenül tartozik feltárni az igazat és a valót, még ha ezen kötelesség teljesítésében a nemzeti múlt hagyományaival is ellentétbe jő.”²² Tanácsa manapság is megszívlelendő.

A nem tudományos célú publikációinak több mint negyedét teszik ki publicisztikai írásai, amelyek nagyjából két korszakra, illetve témára fókuszálnak. Fraknóinak markáns véleménye volt a katolikus autonómia és a szekularizáció kérdésében, amelyről 1870 és 1872 között az általa szerkesztett *Magyar Sion* hasábjain tizennégy írásban adott hangot. A másik, publicisztikai értelemben termékeny korszak az első világháború időszaka volt. 1915-ben a Német Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Olasz Királyság által 1882-ben létrehozott Hármasszövetség ez utóbbi kilépésével felbomlott, és ez Fraknóit is érzékenyen érintette, gondoljunk csak az itáliai kutatások ellehetetlenülésére és a Fraknói-villa lefoglalására. Az agg történést éppen ezért (is) a szövetség felbomlása érdekelte, erről 12 cikket publikált a *Budapesti Szemlé-*

²⁰ *Fraknói-bibl.*, 115. sz.

²¹ Thaly Kálmánról legújabbban a korábbi szakirodalommal lásd BALÁZS GÉZA, *Thaly Kálmán, a gyűjtő, hamisító, rejtőzködő*, Magyar Nyelvőr 143 (2019) 461–480.

²² Vö. Orsós Julianna kötetbeli közelményét, II/6.

ben elsősorban a magyar kormány felelősségét boncolgatva. Publicisztikáiban sem tagadja meg történészi mivoltát: információkat gyűjtött, elemzett, értelt és szintetizált.

Életművében óriási szerepet foglal el szerkesztői munkássága, amelyre eddig szintén kevesebb figyelem fordult. Mint a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának helyettes titkára, majd titkára 1872 és 1878 között ő szerkesztette az *Értekezések a Bölcsészeti / a Társadalmi / a Történelmi Tudományok Köréből* c. három önálló akadémiai sorozat köteteit.²³ E három sorozat keretében ekkor több mint nyolcvan mű látott napvilágot. Az Akadémia főtítkáráként 1879 és 1888 között rá hárult *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, a *Magyar Tudományos Akadémiai Almanach*, *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlébeszédék* szerkesztése, amely az említett időszakban összesen 25 kötetet jelentett. Emellett szerkesztőként ő felelt az évente 6–8 számmal jelentkező *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* kiadásáért is.²⁴

Fraknói szerkesztette a korszak egy legemblematikusabb sorozatának, a *Magyar országgyűlési emlékeknek* első tíz kötetét,²⁵ de szerkesztőként irányította az *Egyetemes Magyar Encyclopedia* X–XIII., azaz utolsó négy kötetének munkálatait is. Részt vett a *Magyar Sion* megújításában és újraindításában, közösen szerkesztve Zádori Jánossal az új széria első három évfolyamát.²⁶ Különös gondot fordított arra, hogy az általa felkarolt és fejleszteni vágyott ügyek minél hamarabb tudományos fórumot is kaphassanak. A Nemzeti Múzeum könyvtári őreként ezért megalapította, és négy évig szerkesztette a *Magyar Könyvszemlét*,²⁷ elindítva ezzel a világ egy legrégebb könyvtári szakfolyóiratát.

²³ Fraknói 1871. október 9-től volt helyettes osztálytitkár a II. osztályon, 1872. október 28-án már osztálytitkárként tűnik fel. AÉ 5 (1871) 245 és 6 (1872) 234–235. A címlapok tanúsága szerint az *Értekezések*... sorozatok szerkesztését már helyettesként átvette. – Fraknói idején, és még utána is sokáig a használatos névváltozat: „*Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből*”. Vö. *Fraknói-bibl.*, 108–109. 119–120. 141–142. 165–166. 184. sz.

²⁴ Fraknóit az 1878. június 13-án tartott nagygyűlésen választották helyettes főtítkárnak, az 1879. május 21-i nagygyűlésen pedig főtítkárnak (Arany János tiszteletbeli főtítkár lett), egyúttal pedig Pesty Frigyes lett helyette a II. osztály titkára, az elhunyt Horváth Mihály utóda pedig Pauer Tivadar lett az osztályelnökségben. MTA Évkönyvei 16 (1877–1882) 311 és 413. A címlapok tanúsága szerint Pesty Frigyes 1879-től, vagyis a hivatalváltástól vette az osztálykiadványok szerkesztését (öt követően 1890-től Pauer Imre szerkesztette mint osztálytitkár e kiadványokat.) A főtítkári kiadványokat megválasztásától jegyezte Fraknói, de vélhetően már helyettes főtítkárként ő látta el Arany helyett e feladatkört is.

²⁵ *Fraknói-bibl.*, 105. 116. 138. 161. 162. 201. 228. 258. 283. 341. sz.

²⁶ *Fraknói-bibl.*, 50. 63. 80. sz.

²⁷ *Fraknói-bibl.*, 143. 167. 186. 205. sz.

A vatikáni magyar kutatások megindítójaként hasonló céllal hozta létre a *Momumenta Vaticana Hungariae*-t.

Külön érdekes fejezetet jelentenek Fraknói életművében az álneveken megjelent írások. Az első csoportot azok az álnéven megjelent recenziók jelentik, ahol az ifjú történész sarkosan, helyenként vitriolosan megfogalmazott véleményét rejtette kitalált szerzőnév mögé. Molnár Aladár *A magyar alkotmány történeti kifejlődése* című munkájáról Fügedi Vilmos,²⁸ a *Helytörténeti monographiák* című, átfogó ismertetése²⁹ pedig Ferenczy néven látott napvilágot. Ez utóbbiban nagyon éles, helyenként sértő megjegyzések is találhatóak, amelyek az idegen név mögé rejtőzést indokolhatták – akár saját elhatározásból, akár a folyóirat szerkesztőjének kérésére.³⁰ Ettől némileg eltérő célja lehetett az álnév használatának a *Budapesti Szemle* hasábjain megjelent *Magyar Történettudományi Szemle* című ismertetések esetében.³¹ Az 1873., illetve az 1874. évi történelmi munkák retrospektív áttekintését adó írások – amelyeket Békési néven jelentetett meg – talán hagyományteremtő céllal készültek. Fraknói – ma némileg furcsának tűnve – az összefoglalásokban saját munkásságáról is beszámol egyes szám harmadik személyben, némi kritikai éllel.³² Tudománytörténeti érdekesség, hogy ezekben jut először arra a felismerésre, hogy a magyar történelemnek az Anjou- és a Jagelló-kor közötti időszakáról nem jelentek még meg okmánytárak.

²⁸ *Fraknói-bibl.*, 5. sz.

²⁹ *Fraknói-bibl.*, 92. sz.

³⁰ „Annyira nincs benne kútfőtanulmány és irodalmi tájékozottság, eszme és rendszer, hogy nemcsak a szakférfiú, hanem minden komoly olvasó megbotránkozással fogja ezt constatálni... Ha a dolog annyira komoly nem volna, valóban mulatságosnak tartanok szerzőnek ambícióját, melyet a munkájához állítólag fölhasznált kútfők felsorolásában tanúsít. Teszi ezt oly merészséggel és ügyetlenséggel, mely tudományos irodalmunkban, istennek hála, elszigetelve áll... Mi szerencsét kívánunk szerzőnek, hogy öntudata ily gazdagon részesíti őt az elismerés jutalmában, melyet a hálátlan tudomány kénytelen lesz mindenkor megtagadni tőle...”

³¹ *Fraknói-bibl.*, 103. 114. sz.

³² „A Szent István-társulat kiadásában Frankl Vilmostól jelenik meg: A magyar nemzet története. Eddig két füzet jött keziinkhez; a második a mohácsi csatáig ér. E munka hivatva lenne a nagy közönség, hihetőleg a katolikus közönség, igényeit kielégítve vonzó olvasmányt nyújtani. Habár szerzőnek ez utóbbi törekvése egészen nem sikerült, el kell ismerni, hogy a jelentéktelen események mellőzése, egyes történeti képek rajzolása és a műveltségi mozzanatok kiemelése által e célt sok tekintetben megközelítette. Felekezeti elfogultság vádját sem emelhetjük ellene, habár erre nézve a harmadik kötetben fogja kiállani a tűzpróbát.”

Ha megnézzük Fraknói Vilmos munkásságának időbeli eloszlását, akkor a következő megállapításokat tehetjük. Publikációk szempontjából az egyik legtermékenyebb időszak az 1875 és 1892 közötti periódus, amikor a harmincas-negyvenes éveiben járó, ereje teljében lévő Fraknói a Nemzeti Múzeum könyvtárőri, valamint a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári és alelnöki posztját látta el. „Ezek az állások lehetővé tették neki, hogy teljesen tudományos kutatásainak éljen” – írta Áldásy Antal a nekrológiájában,³³ jóllehet mindkét állását Fraknói a tőle megszokott lelkiismeretességgel látta el és nyilván sok idejét és energiáját kötötték le. Ez azonban nem látszik meg publikációi minőségén és mennyiségén, sőt! Erejét azonban felemészthette a sokszoros (túl)terhelés.

Miután megvált az akadémiai adminisztrációtól, életét teljes egészében a kutatásnak és a római történeti intézetének szánta. Az 1893 és 1897 között megjelent kevesebb számú mű nem válságot, hanem – villája építési gondjai és súlyosbodó szembaja dacára – lázas alkotómunkát és a nagyívű feldolgozások felé fordulást mutatja, elég ha a magyar királyi kegyúri jogról írott monográfiájára³⁴ vagy *A magyar nemzet története* című sorozat IV. kötetére, az 1440 és 1526 közötti időszak máig használható összefoglalására gondolunk.³⁵ Az ezt követő, 1898 és 1903 közötti periódus egészen termékenynek mondható, az egyik fő művének tekinthető, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentzsékkal* c. háromkötetes munkája mellett számos fontos könyve és cikke látott ekkor napvilágot. Az 1905-ben Rómából hazaköltöző, időödő Fraknói sem veszítette el kutatói és írói kedvét. Bár kevesebbet és ritkábban publikált, mint az ezt megelőző időszakban, de nem volt egyetlen olyan év sem, hogy ne jelent meg volna írása. Az első világháború idején a már említett aktuálpolitikai érdeklődése még egy utolsó fellángolást is jelentett az életművében.

Méltatást, nekrológot vagy megemlékezést keveset írt, de azokat szinte kivétel nélkül olyan személyekről, akiket nagyra tartott és akiknek sokat köszönhetett, így Rómer Flórisról, Ipolyi Arnoldról, Haynald Lajosról és Szilágyi Sándorról.³⁶

³³ ÁLDÁSY, *Fraknói Vilmos*, 84o.

³⁴ *Fraknói-bibl.*, 365. sz.

³⁵ *Fraknói-bibl.*, 369. sz.

³⁶ *Fraknói-bibl.*, 12. 318. 348. 364. 412. 476. 506. sz.

Fraknói Vilmos bibliográfiáját áttanulmányozva egyet kell érteni Csánki Dezsővel, aki így jellemezte: „Ez az állandóan figyelő, mindig munkára kész és gyorsan működő elme, Istentől nyert, szinte őserővel párosulva, rendkívüli termékenységével ejt bámulatba. Egymásután gyorsan tűnik fel, egymástól távol eső területeken. Mi még csak a régiekkel vagyunk barátkozóban; ő már új ötleteken tervez, épít, változatosan és szakadatlanul.”³⁷

NEMES GÁBOR

³⁷ CSÁNKI, *Fraknói Vilmos*, 209.

III.
ITÁLIA, RÓMA, VATIKÁN

MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÁS
EURÓPAI RELÁCIÓBAN
Fraknói Vilmos és római „magyar történeti iskolája”
(1882–1905)

I. FRAKNÓI ÉS A MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE

a) Előzmények

A barokk kori előzmények után a vatikáni magyar kutatások fellendülését a pozitívizmus kora hozta meg.¹ A pápai levéltár prefektusa, Augustin Theiner 1859–1860 folyamán a magyar püspöki kar költségén, Roskoványi Ágoston váci (majd nyitrai) püspök felkérésére nagyszabású, összesen 2219 darab iratot tartalmazó gyűjteményt tett közkinccsé Rómában (*Vet. mon. Hung. I–II*). Ugyancsak szép számmal tartalmaz Magyarországgal összefüggésbe hozható forrásokat az általa összeállított délszláv okmánytár,² valamint elsősorban a 14. századból lengyel és litván kiadványa.³

¹ Fraknói Vilmos számos munkáját barokk kori elődei közvetlen folytatásának tartja. FRAKNÓI, *A római magyar gyóntatók (Fraknói-bibl., 396. sz.), 392–393; [Berzeviczy Albert levele Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszterhez], Századok 46 (1912) 318–321, 319. A kezdetek rövid áttekintése például: FRAKNÓI, *Nyomozások a pápai levéltárakban (Fraknói-bibl., 350 sz.), 3–4 (klny.);* illetve összefoglalása a vatikáni levéltárról és kutatásáról grandiózus szintézise függelékében: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III (Fraknói-bibl., 393. 403. 417. sz.), I, 341–356; SZELESTEI N[AGY] LÁSZLÓ, Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai ú.s. 4), Budapest 1989, 49–54; JAKÓ ZSIGMOND, *Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező, Uő, Társadalom, egyház, művelődés (METEM Könyvek 18), Budapest 1997, 359–382; CHRISTINE MARIA GRAFINGER, Die Ausleihe vatikanischer Handschriften und Druckwerke (1563–1700) (Studi e Testi 360), Città del Vaticano 1994, n. 395. – A ‘pozitívizmus’ fogalmának többrétű használatára lásd e kötetben, II/1.***

² THEINER, *Vet. mon. Slav. I–II.*

³ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita, ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita. I: Ab Honorio PP. III. usque ad Gregorium PP. XII. (1217–1409). II: Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572. III: A Sixto V. usque ad Innocentium XII. 1585–1606, Romae 1860–1861–1863, I, 354–426, passim.*

A 1860-as évekkel kezdődően hazai történészek megkezdték a fontosabb itáliai lelőhelyek feltérképezését, részben a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából és irányításával, részben egyéni munkaterv szerint.⁴ E vállalkozás eredményeként látott például napvilágot már 1879-ben Óváry Lipót *III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországgra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)* című kötetecskéje.⁵ A barokk kori történetírás és Theiner alapvetően középkori eredményei mellett az Óváry által közölt eredendően vatikáni – ám onnan kikerült és a Farnesék nápolyi levéltárában fennmaradt – kora újkori nunciatúrai anyag tovább fokozta a leginkább számottevőnek vélt olaszországi forrásörző hely, az Apostoli Szentszék levéltárai irányában tanúsított érdeklődést. A pápai archívumok ekkor még zárva voltak az általános kutatás előtt, IX. Piusz (1846–1878) pontifikátusának vége felé – külön engedéllyel és jelentős korlátozásokkal – már egyre nagyobb számban betekintést lehetett nyerni az apostoli könyvtár mellett a vatikáni titkos levéltár fondjaiba is. Fraknoi Vilmos ennek köszönhetően az 1860–1870-es évek folyamán négy ízben kutathatott Rómában.⁶ Mellette Tárkányi Bélának nyílt még alkalma arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából másolatokat készíttessen.⁷

*b) Fraknoi első vatikáni tárgyalásai és kutatásai.
A szervezőmunka kezdetei (1881)*

A vatikáni levéltár 1881. januári – ekkor még csak elvi szinten történő – „megnyitását” követően Fraknoi szinte azonnal, már május folyamán az Örök Városban termett. Tárkányi és Bunyitay Vince kíséretében tárgyalásokat folytatott a szentszéki levéltárosokkal, Ludovico Jacobini bíboros

⁴ A program jelentőségére a fontosabb sorozatok és művek felsorolásával: FRÁTER JÁNOSNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949)* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 52), Budapest 1966. Az itáliai másolatokra, amelyek Beke Antal VIII. Ince szupplikációiból készült kézírata és Tárkányi Béla kicsiny, utólag megtalált gyűjtése kivételével (vö. *Függelék*, I, n. I és IV) vatikáni anyagot sajnos nem tartalmaznak: LUKINICH IMRE, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése*, Budapest 1935, 20–30. 33–41. 75.

⁵ MHH I/16, Budapest. Óváry beszámolója és a nápolyi Farnese-levéltárban vizsgált anyag ismertetése: *Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban*, Századok II (1877) 1–17. Lásd Kanász Viktor tanulmányát e kötetben, III/3.

⁶ Vö. e kötetben, I/2.

⁷ CVH I/20, *Függelék*, I, n. I és IV. A részletekre lásd I/2, Dok., 6. sz.

államtitkárral, Joseph Hergenröther bíboros levéltárossal (*cardinale archivist della Santa Romana Chiesa*), sőt magánkihallgatáson fogadta őt XIII. Leó (1878–1903) pápa is. Fraknói Rómában az egyházfő előtt előadott terve ekkor még *nem* arra irányult, hogy a magyar vonatkozású vatikáni forrásokat hazai, elsősorban pap-történészek közreműködésével és a magyar egyház költségén önálló sorozatban maga az Apostoli Szék adja ki. Amint maga már 1882-es forráspublikációjában leplezni kívánta az utókor előtt, ám magánlevelezések alapján Adriányi Gábor helyesen diagnosztizálta, a Szentszék által jegyzett, általános *Monumenta Vaticana* publikálásában gondolkodott.⁸ Mint különféle formákban kifejtette, a vállalkozás révén a pápaság különösebb áldozatok nélkül felzárkózhat a modern történettudományt tevőlegesen pártfogoló államok mellé, egyúttal pedig a magyar katolicizmus és tudományosság nemzetközi hírneve is jócskán öregbedne. Nagy ívű elképzelése végső soron – amennyiben tudniillik az anyagi fedezetet sikerül majd előteremtenie – kedvező fogadtatásra talált magánál a pápánál.⁹ A vatikáni levéltárban

⁸Lásd TUSOR, *Fraknói, Haynald, Ipolyi*, 53kk. Az alapítástörténeti narratíva 1881. június és 1882. március közötti szakaszának korrekciója semmit nem von le a vatikáni történeti kutatások eredményeinek és korábbi ismertetésüknek (vö. CVH I/1exc., XIX–XXIX és I/20, 19–29) értékeiből, sőt izgalmassá teszi a korabeli eseményeket és történeti emlékezetüket.

⁹A római magyar kutatások pozitívizmus kori történetének fontosabb alpművei a következők. A kezdetekről – többek között – röviden szól Ipolyi Arnold *Előszava* (MVH I/1, x–xvi és II/1, xv–xxi); miként még szó esik majd róla, a főbb eseményeket elbeszéli és számos forrást közöl: maga Fraknói Vilmos: *Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése (Fraknói-bibl., 244. sz.), 441–453 és 509–525*. Nemcsak a kezdetekről, hanem egészen a 20. század elejéig ad áttekintést, értékelést, valamint tisztáz számos problémát, elevenít fel érdekes, tanulságos részleteket: HODINKA ANTAL, *A római levéltárak*, Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I: VI. Kelemen pápa 1342–1352. II: VI. Ince pápa 1352–1362. V. Orbán pápa 1362–1370. VII. Kelemen ellenpápa 1378–1394 (kiad. Bossányi Árpád), Budapest 1916–1918, I, 7–165 és II, 7–148, I, 72–79; és valamelyest VÁRI REZSŐ, *Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténelméhez*, Budapest 1916, 45–52; továbbá ÁLDÁSY, *Fraknói... emlékezete*, 456–457; leginkább pedig PÁSZTOR LAJOS, *AVatikáni Levéltár*, LK 20–23 (1942–43) 100–129. Az újabb publikációk sorából kiemelkedik: VANYÓ TIHAMÉR, *AVatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162; PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese*, 143–166; LAJOS PÁSZTOR, *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24; PÁSZTOR, *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana...»*, 44–59; ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 61–72; ADRIÁNYI, *Fraknói... javaslata*, 149–160, különösen 150–151. Számos részinformáció még: SANTIFALLER, *Briefe von Wilhelm Fraknói*, 193–351. Lásd még ROTTLER FERENC, *A Római Magyar Történeti Intézet ala-*

csupán tájékozódó jellegű kutatásokat végzett, melyek kizárólag a magyar történelem forrásaira irányultak. Jacobini bíboros államtitkártól konkrétan arra kért engedélyt, hogy a „titkos pápai levéltárban a magyar egyház régebbi történetét (1300–1526) megvilágító dokumentumok kutatására és lemásolására” adjanak számára engedélyt.¹⁰

Rómából hazatérve Fraknói azonnal nekilátott a szervezésnek. Mindenekelőtt tájékoztatta római tárgyalásai eredményéről Simor János bíboros hercegprímást, Haynald Lajos kalocsai bíboros érseket, Ipolyi Arnold besztercebányai, Schlauch Lőrinc szatmári és Lipovniczky István nagyváradai püspököt.¹¹ Károlyi Árpáddal szintén eszmét cserélt az ügyben Fraknói. Fiatalabb kollégája levelét felolvasta Haynald előtt, (közelebbről egyelőre sajnos nem ismert) tartalma a bíborosra is „nagy hatást tett”. Fraknói szerint Haynald kérte fel őt magát a „dolog élére állni”.¹²

A püspöki kar meghatározó alakjainak pártfogásáról megbizonyosodva Rómer Flóris kanonoktársával együtt 1881. augusztus 16-án azzal a kéréssel fordult a nagyváradai székeskáptalanhoz – amelyben szép stalluma volt –, hogy „ajánljon meg a *Monumenta Vaticana* kiadási költségeire évenként 500 forintot és kérje fel az ország összes káptalanjait, hogy e célra szintén ajánljanak meg bizonyos évi járulékokat”.¹³ A káptalanon belül a megelőző hetekben Fraknóinak

pítása és működése (1895–1944), Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon (Jogtörténeti Értekezések 13), szerk. Kovács Kálmán, Budapest, 1983, 179–190.

¹⁰ „*Eminentiae Vestrae supplex esse audeo, quatenus efficere velim, ut mihi in Secretiori Tabulario Pontificio quaedam Ecclesiae Hungaricae antiquiorem historiam (1300–1526) illustrantia documenta investigare et describere, laborique huic 26-a huius mensis manus admovere liceat*”. Fraknói kutatási kérelme – melyet hamarosan Bunyitay javára megismételt – a bíboros államtitkárhoz, Róma, 1881. május 15. Kiadva: NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 307–322, 315; lásd még uo., 307–308. – Az év folyamán a vatikáni levéltár több oklevelet „kölszönzött” neki, pontosabban lehetővé tette lemásoltatásukat. MTA KIKK RAL 1881/544.

¹¹ Fraknói fontosnak látta, hogy előzetesen Rómer Flóris-sal is konzultáljon *Monumenta Vaticana* ügyében. Elmondása szerint egyik megkeresett főpap sem látott a tervezett vállalkozásban „olyast, min meg lehet ütközni”. Egyedül Simor kapcsán jegyezi meg, hogy a „Prímásra bízni az ügyet annyi volna, mint eltemetni”. Leveli 1881. június 16. és július 19. Lásd Csécs Teréz ezután következő közleményét e kötetben: III/2, Dok., 3. és 6. sz.

¹² Emellett nagy jelentőséget tulajdonított Roskoványi nyitrai püspök együttműködési készségének. Levele 1881. október 22. III/2, Dok., 3. és 6. sz.

¹³ MS 13 (1882) 444. Lásd még Csécs Teréz tanulmányának vonatkozó részeit, továbbá az itt részletesebben idézett forrásokat: III/2, Dok., 6. 9. 11. 14. 15. 18. 20. 23. sz.

a jelek szerint sikerült elosztatnia, előszóval is, Vinkler József prépost-kanonok és kartársai aggodalmait.¹⁴ A váradi kanonokok gyakorlatilag azonnal adakozásra szólították fel az ország összes káptalanját és tehetősebb szerzetesrendjét, nagyjavadalmasát, valamint egy-két püspököt. Mivel a püspöki kar többi tagja mellőzve érezte magát, őket november 23-ai levelével – majd az öt nappal később továbbított *Promemoriával* – Fraknói kereste meg. Eredetileg úgy gondolta, miszerint „legtermészetesebb, hogy káptalan a káptalanokhoz forduljon”. Bár nem volt különösebb kifogása az ellen, ha a „káptalan a püspököket is fel akarja kérni”,¹⁵ a jelek szerint a főpásztorok egyöntetű támogatásáról nem volt teljesen meggyőződve.

A váradi káptalani felhívásra szeptember–október folyamán beérkező válaszok többsége kedvező volt, számszerű megajánlást tartalmazott, és a tartózkodók közül a legtöbben inkább támogatónak mutatkoztak, mintsem elzárkózónak. Többen részletesebb információra, illetve a hercegprímás elnöklete alatt összeülő püspöki kar döntésére vártak.¹⁶ Fraknói a részletesebb „közlésekkel” nem akart sietni. Érezte a tét nagyságát. „Nagyon, talán túlságosan óvatos vagyok” – írta magáról. Október végére készítette el a tárgyban a *Promemoriát*,¹⁷ Haynald felszólítására hivatkozva, aki az ügyet „nagy szelleme szokott erélyével karolta fel”. A tervezetet november elején Majorossy János kalocsai, Venosz Imre székesfehérvári és Ebenhöch Ferenc győri kanonokokkal egyetemben Rómernek, továbbá Kruesz pannonhalmi főapátnak, Zalka győri és Roskoványi nyitrai püspöknek küldte meg magánjelleggel és előzetes tájékozással. A püspökök többségének „Őeminenciája rendeletéből” 1881. november 28-án küldte a „*Monumenta Vaticanak*” e programját, miként az imént már előkerült.¹⁸ A *Promemoria* pontos dátuma 1881. október 20. Míg a nagyváradi káptalan augusztus 16-ai, említett felhívása jórészt általánosságban fogalmazott – olyannyira, hogy Ipolyi Arnold szinte azonnali, kedvező válaszában „*Monumenta Vaticana Hungarica*”-ként és „hazai egyházi tudományos vállalként” értelmezte, esetleg akarta már szántsándékkal értelmezni a felhí-

¹⁴ Vö. III/2, Dok., 6. sz.

¹⁵ III/2, Dok., 6. sz.

¹⁶ MS 13 (1882) 447skk és 509skk (Pécs és még inkább Székesfehérvár nem túlságosan biztató válasza: 511 és 513); PÁSZTOR, *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana...»*, 51.

¹⁷ Az október 20-ai tervezet közlését további hivatkozásokkal lásd TUSOR, *Fraknói, Haynald, Ipolyi*, 5skk.

¹⁸ III/2, Dok., 9. és II. 14. 15. sz.

vást¹⁹ –, Fraknói októberi 20-ai tervezete világosan és egyértelműen a magyar dimenziókon túlmutató sorozatról értekezik.²⁰

c) *Problémák és koncepcióváltás.*

Fraknói újabb vatikáni tárgyalásai (1882)

A szálakat kézben tartó, mozgató Fraknói nem véletlenül szervezte úgy a dolgokat, hogy a lehető legszélesebb összefogás benyomását keltse vállalkozásához. Haynald előtérbe helyezése stratégiai fontosságú lépésnek bizonyult: „Szép, hogy a kalocsai bíbornok ezen üdvös egyházi-világbeli dolog élére áll, én is remélem, hogy többen szégyenkedni fognak, hogy a kompániába be nem álltak” – jegyezte meg Fraknóihoz 1881. november 30-án írt levelében Rómer Flóris. Mindazonáltal még Haynald közreműködésével sem sikerült mindent azonnal megnyerni. Győről Ebenhöch kanonok például „furcsa levelet” küldött ekkortájt. Zalka püspöknek már a *Promemoria* ismeretében elfoglalt tartózkodó álláspontjára hivatkozva első körben a káptalan semmit „nem mert” ajánlani. Kruesz Krizosztom bencés főapát 1881. november 19-én adott választ a váradi káptalan augusztus közepi hivatalos, majd Fraknói november eleji magánjellegű megkeresésére. Pannohalma nevében évi háromszáz forintot ajánlott fel, egyúttal azonban minden szimpátiája ellenére hangot adott aggodalmainak: „Bármennyire méltányolta a magyar bencések pannonhalmi konventje a szép tervet, nem bírta magával elhithetni, hogy a főtisztelendő nagyváradi Káptalan a roppant célt egész nagyságában rajzolta maga elé; még kevésbé, hogy a magyarországi katolikus klérus pénzereje e roppant vállalatot megbírja; hiszen oly nagy mértékben van már is igénybe véve, hogy legalább

¹⁹ „Folyó évi augusztus 16-án, 115. szám alatt kelt s általam a mai napon vett nagyrabecsült testvéri megkeresésére a «Monumenta Vaticana Hungarica» kiadása érdemében van szerencsém válaszolnom. – Teljesen áthatva egy ily hazai egyházi tudományos vállalat fontossága és hordereje által, részemről tehetségemhez képest a legnagyobb készséggel hajlandó vagyok ahhoz járulni, a mint annak tervrajza és kivitele iránt részletesebben értesülve leszek. – Isten szent áldását óhajtva igyekezeteinkre...” Ipolyi Garamszentkereszten, 1881. szeptember 1-jén kelt levele kiadva: MS 13 (1882) 448. „Ajánlatát később tíz éven át évenkénti 250 forintban határozta meg.” Lásd CVH I/20, 29. is.

²⁰ Vö. ADRIÁNYI, *Fraknói... javaslatu*, 157–160; az irat fellelhetőségére: CVH I/7, LVII–LVIII, 243. j. A tervezet most előkerült hiteles példánya, Fraknóinak a győri püspökhöz 1881. október 26-án intézett s.k. kísérőlevelével együtt: GyEL Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, n. 3475/1881; egy másik példány: GyEL Győri Káptalan Magánlevéltára, Theca XLVI, n. 5630. Lásd még: ADRIÁNYI, *Der Beitrag des... Historikers Vilmos Fraknói*, 183–203.

itt Pannonhalmán saját kötelességszerű feladatainknak sem bírunk megfelelni!” – írta a főapát.²¹

A nagyváradí káptalan augusztusi felhívására, majd Fraknói novemberi leveleire sorban beérkező válaszok összességében azonban kedvezőek voltak, és hamarosan a kelletlenkedők is meggondolták magukat. Olyannyira, hogy 1882 tavaszára tízesztendőnyi időtartamra összesen 130 000 líra állt a sorozat rendelkezésére. Az összeg a szaporodó önkéntes egyéni felajánlásoknak köszönhetően még tovább gyarapodott. 1882 nyarán már mintegy 170 000 lírara rúgott, ami nagyjából összesen 70 000, éves bontásban pedig 7000 forintot jelentett. Igaz, a Fraknói által remélt 200 000 lírás határt végül nem érte el.²² A törzstőke alakulását Rómerrel egyetemben mindvégig izgatottan figyelte. Érzelmait mutatja, hogy az egyik, kevésnek tűnő felajánlást a „gyalázat volna” kifejezéssel illette.²³

Mivel a pénz számottevő része, ha csupán kötelezettségek formájában is, de már 1881 őszének végére összegyűlt, esedékessé vált a résztvevők összehívása a szerkesztőbizottság megválasztása és a gyakorlati teendők megvitatása érdekében. Az összehívás azonban késett. Végül 1882. március elején az értekezlet megszervezésére felkért Haynald bíboros „tanácsosabbnak” látta, hogy még ezelőtt ismételten Rómához forduljanak.²⁴ Döntése háttérben vélhetően több megfontolás állhatott. Először is a vállalkozás – a munka érdemi részét tekintve ugyan nem, de léptékében – immár messze túlnőtt a kezdeményező Fraknói személyén. Ő korábban tulajdonképpen csak a maga nevében, tudós kanonokként tárgyalt a Kúriában. Mindenekelőtt azonban – és a Vatikánban bennfentes Haynald vélhetően nagyon komoly jelzést kaphatott ezirányban –, megnyugtatóan tisztázni kellett a sorozat jellegét. Számos részletkérdésben, mindenekelőtt a kiadandó anyag jellegével kapcsolatosan előzetesen eszmecserét kellett, hogy folytassanak a római illetékesekkel. Nehogy olybá tűnjék, mintha a tanácskozáson elfogadott határozatokkal kész tények elé kívánnák állítani a Szentszéket.²⁵

²¹ MS 13 (1882) 450–451.

²² Lásd a 9. j.-ben idézett irodalmat.

²³ Lásd: III/2, Dok., 15. 16. 18. 24. sz.; s különösen is a bevezető tanulmány idevágó részét.

²⁴ Uo. és III/2, Dok., 20. sz.

²⁵ A MVH alapításának ezen új, átdolgozott narratívájának indoklásában nem tartom elképzelhetetlennek, hogy Fraknóit egyenesen dezavualták Rómából előző évi tárgyalásaira nézve. Nem tartható kizártnak egy március 6–8. között Budapesten az ügyben tartott püspöki tanácskozás sem. Vö. TUSOR, *Fraknói, Haynald, Ipolyi*, 53kk.

Haynald maga egyébként is roppant későn, 1881. december 19-én válaszolt a váradi káptalan augusztusi felhívására, Fraknóihoz, mint „ez ügy kezdeményezőjéhez” intézett levelére. A „római levéltárakban levő kiadatlan történelmi adatok közrebocsátása” számára jelentékeny, 500 forintnyi összeget ajánlott meg, ám kikötötte, hogy a „*Monumenta Vaticana* igazgatásának és szerkesztésének székhelye Magyarhonban legyen, s a kiadványok közzététele magyar nyomda által eszközöltessék”.²⁶ A bíboros e felfogását már október 22-én – a két nappal korábban Fraknói által megfogalmazott *Promemoriát* sebtében elolvasva – szóban kifejtette.²⁷

Szentszéki kiadású, általános vatikáni sorozat esetében ilyen megoldás azonban aligha lett volna kivitelezhető. 1882 márciusának elején, egészen pontosan március 9-én Rómába, Jacobini bíboros államtitkárhoz írt levelében már egyértelműen a kizárólag magyar vonatkozású forrásokat közlő sorozatról beszél Haynald.²⁸ A magyar katolicizmus feje, Simor János bíboros hercegprímás válaszolt legutoljára Fraknóinak. 1882. március 19-én kelt levelében az előző évi megkeresést Ipolyi Arnoldhoz hasonlóan kizárólag magyar vonatkozásban értelmezte: „A római könyv- és levéltárakban található magyar történelmi emlékek kiadása ügyében hozzám intézett felszólításnak annál szívesebben engedek, mert meg vagyok győződve arról, hogy e vállalat, melynek kezdeményezése Nagyságod egyik, kiváló érdeme, szakavatott és megbízható kezek vezetése alatt, hazánk s magyar katolikus egyházunk dicső múltjára csak új s nemes fényt derítend” – ismerte el Simor főegyházmegyéje volt papja teljesítményét.²⁹

Fraknói 1881. november végén már a decemberi értekezlet tényét vizionálta, majd ennek elhalasztása után március elején ugyanazon hó 24. napjára tervezett összehívásának módját is egyeztette a bíborossal – „*propter formam*” Haynald ugyanis azt kívánta, hogy a váradi káptalan kérje fel az összehívásra.³⁰ Nem csoda, hogy rezignáltan vette tudomásul a bíboros gyors és váratlan dön-

²⁶ MS 13 (1882) 446.

²⁷ ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 68.

²⁸ Kiadva: MS 13 (1882) 515–517; a vatikáni eredetiről újonnan: NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 318–319.

²⁹ MS 13 (1882) 445–446. A kiadói munkálatok tényleges megindulása esetére 200 osztrák aranyat helyezett kilátásba.

³⁰ Fraknói e levele ugyan dátálatlan, ám a szepesi püspök aznapi felajánlásának említése alapján 1882. március 5-én íródott. III/2, Dok., 18. sz; MS 13 (1882) 449.

tését, ami 1882. március 6. és 8. között születhetett.³¹ Szemlátomást csalódotan így nyilatkozott Rómer 1882. március 8-ai levelére írt válaszában: „Homo proposuit, Cardinalis disposuit. A bíbornoki körlevél már le volt litografírozva (ide mellékelem), mikor Őminentciájának eszébe jött, hogy talán még is jobb volna előbb Rómába írni, és az értekezletet húsvét utánra halasztani. Én a dolgot nem akartam forcírozni, és megnyugodtam...” – közölte Rómerrel.³²

Fraknói e sorai nemcsak a halasztás tényére utalnak. A kalocsai érsek 1882. március 9-én Jacobini államtitkárnak szóló említett levelében ugyanis már akként ismertette az addig történt lépéseket, kezdve Fraknói előző évi római tárgyalásaival, mintha *kezdetől fogva és mindvégig a magyar vonatkozású vatikáni dokumentumok publikálásáról* lett volna szó. Haynald a gyűjtés eredményéről is beszámolt, s kérte az államtitkár engedélyét, hogy Fraknói ismételten Rómába mehessen.³³ A bíboros nem válaszolt. Fraknói ennek ellenére, vagy inkább épp emiatt május elején az Örök Városba utazott Tárkányi kíséretében, ahol immár a valódi teendőkről lévén szó, az egy évvel korábbinál jóval nehezebben tudott dűlőre jutni. Az államtitkár még a magyar vonatkozású vatikáni források publikálása kapcsán is azt kívánta, hogy a kiadási munkálatok közvetlen szentszéki irányítás alatt álljanak, valamint kifejezte aggályait a pápai nunciások jelentéseinek és utasításainak tervbe vett nyilvánosság elé tárása miatt. A magyaroknak végül a levéltár tudós prefektusa – a Fraknói szemében először roppant ellenszenvesnek tűnő – Pietro Balan sietett segítségére és felelősséget vállalt a megjelentetendő iratok tartalmáért. A többszöri eszmecsere során Fraknói ékes latin nyelven megfogalmazott emlékiratban rögzítette elképzeléseit. Az 1882. május 8-ai irat a kalocsai érsek levelére rímelve arról beszél: már előző évi római tárgyalásain is a magyar vonatkozású források kiadása állt a középpontban.³⁴ Jacobini végül a közzététel módját illetően sem támasztott áthághatatlan nehézséget. Fraknói már útban volt hazafelé, amikor az államtitkár 1882. május 19-én válaszolt Haynaldnak és közölte: a pápa áldását adja a magyar episzkopátus és klérus történelmi vállalkozására: vatikáni forrásokkal „illusztrálni a Magyar Királyság egyház- és világi történetét”.³⁵

³¹ A *terminus ante quem non* Fraknói 1882. március 5-ei levele (lásd az előző jegyzetet); a *post quem non* Haynald Rómába írt 1882. március 9-ei levelének dátuma. Lásd az imént, a 25. j.-ben mondottakat is.

³² III/2, Dok., 15. 18. 20. sz. 1882-ben húsvét április 9-re esett.

³³ Haynald levelére lásd az imént, 28. j.

³⁴ MS 13 (1882) 517–519.

³⁵ Kiadva MS 13 (1882) 520–521.

d) *A szentszéki levéltárak megnyitása és a Kúria*

Fraknoi tudósítása szerint kifejezetten „jó volt bizony”, hogy személyesen sürgessék meg Rómában a *Monumenta Vaticana* ügyét. S bár idézi az ismert szó-játékot (*Roma = mora*), ezúttal nem csupán a Kúria legendás lassúsága okozott problémát. Jacobini bíboros aggályai alapvetően nem személyes jellegűek voltak. A pápai udvarban a hosszas előkészítés, az 1881-ben publikált elvi döntés ellenére továbbra is komoly ellenzéke volt a szentszéki levéltárak megnyitásának. A kezdeményezés sikere és maradandósága nem volt magától értetődő. Theiner utóda a Szentszék levéltárainak élén, Francesco Rosi Bernardini még 1879 elején is úgy nyilatkozott a rendkívüli engedéllyel kutató Ludwig von Pastornak, miszerint nagyon reméli, hogy „ő volt az utolsó kutató, aki a vatikáni levéltár eredeti dokumentumait tanulmányozhatta”. A kiváló levéltáros Bernardini alapelve így hangzott: „ha senki nem lép be a levéltárba, semmi nem megy ki onnan”, sem irat, sem kényes információ. Az ő és más kúriai szereplők aggályait az iratanyag állapota és rendezetlensége, illetve akár tényükben, interpretációjukban politikai, pasztorális és ekkleziológiai károkat okozó információk feltárásától való félelem táplálta. Utóbbi aggodalmakat részben még XIII. Leó is osztotta. A nyitásról szóló elvi döntés mindazonáltal már 1879 második felében megszületett, és már 1881. januártól minden korábbinál könnyebben és közvetlenül hozzá lehetett férni a vatikáni dokumentumokhoz. A vonatkozó apostoli levél (*Saepenumero considerantes*) 1883. augusztus 18-án jelent meg, az új kutatási szabályzat pedig 1884. május 1-jén. A kutatási engedélyt továbbra is az Államtitkárság adta meg.³⁶

Fraknoi kezdeményezésére és vezetésével a magyarok ebben a képlékeny helyzetben tűntek fel a Vatikánban, ráadásul nemcsak egyszerűen kutatási, hanem monumentális kiadványterveikkel. Nem véletlenül írja az ekkor már MTA-főtitkár Fraknoi Rómernek, miszerint a „dolog nem oly könnyen [megy], mint ahogy itt olvasható...”. Sőt nem is meri pennára bízni a részleteket, szóban ígéri részletezni „a nehézségeket és erőfeszítéseinket”.³⁷

³⁶ SERGIO PAGANO, *Leone XIII e l'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano, Leone XIII e gli studi storici*, Atti del Convegno internazionale commemorativo, 44–63, különösen 44–45. 47. 61–62. Vö. alább, 55. j. – Pastor munkásságának, vatikáni kutatásainak kiváló értékelése: ALDÁSY ANTAL, *Báró Pásztor Lajos k. tag emlékezete (Felolvasta a M. Tud. Akadémiának 1929. május 27-én tartott összes ülésén)* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 20/13), Budapest 1929, 1–22.

³⁷ III/2, Dok., 22. és 23. sz.

XIII. Leó, miközben „határtalan kegyességgel” fogadta Fraknóiékat, „magasztalta” tervüket, „biztosítva jóváhagyása és áldása felől”, egyben érdemleges támogatást kapott a magyar akadémikus-prelátus korai feltűnése, lelkesedése és kitartása, főként pedig érvei révén a nyitási folyamat véghezvitelére és kiteljesítésére. Szociális enciklikája mellett a szentszéki levéltáraknak a tudomány számára történő megnyitása a Pecci-pápa negyedszázados pontifikátusának maradandó eredménye. A magyar prelátus-akadémikus közreműködése ebben ugyanúgy historiográfiai jelentőségű tett, mint 1867-től mutatott szorgos igyekezetének hatása az összetett háttérű nyitási döntés meghozatalára.³⁸ A közeli, személyes és bizalmas kapcsolat XIII. Leó pápával innen ered.³⁹ De nyilván akadhattak a pápai Államtitkárságon szép számmal olyanok is, akik különféle megfontolásokból nem voltak hívei a szentszéki archívumok feltárásának, és nem nézték jó szemmel a magyar tudós vatikáni fellépését. Jacobini bíboros államtitkár és hivatala végsősoron kénytelen volt meghátrálni, ami ritka és emlékezetes eseményként maradhatott meg a római Kúria köreiben.

Az államtitkár bizalmatlanságának nyilvánvaló jele, hogy bár 1874–1879 között bécsi nunciusként szolgált, Fraknói szükségesnek látta kifejtetni előtte, hogy „mi Magyarországon a köz- és társadalmi, a tudományos és irodalmi élet terén még mindig senki által nem kontroverzált előkelő helyet foglalunk el, anélkül, hogy hithűségünk és vallásos érzelmeink tekintetében a legkisebb áldozatot kellene hozni vagy koncessziót tenni...”. Magyarán Fraknóinak a *Monumenta Vaticana Hungariae* alapításának római tárgyalásai során bizonygatnia kellett katolikus pedigréje kifogástalanságát.⁴⁰ Ne feledjük, alig egy évtizeddel vagyunk azután, hogy az olasz nacionalizmus a szabadkőműves Garibaldival az élen megszüntette a Pápai Államot, Magyarországon pedig a Szabadelvű Párt volt jó ideje hatalmon.

³⁸ Ezekre az igyekezetekre lásd e kötetben, I/2.

³⁹ „*Si gloriari oportet, vantarmi potrei d'aver acquisitato la simpatia e la stima del grande Leone XIII manifestate nelle sue varie lettere*”. Fraknói e sorait saját magáról lásd MRKONJIC, *Una proposta di Vilmos Fraknói*, 352.

⁴⁰ „Úgy láttam, megértette. Mert igen méltánylólag nyilatkozott” – szól az idézet vége. III/2, Dok., 22. sz.

e) *A Monumenta Vaticana Hungariae megalapítása.
Fraknói „jelentése”*

A küzdelmes és végül kedvező kimenetelű vatikáni tárgyalások lezárulta, pontosabban Fraknóiék hazatérte után a kalocsai érsek mindjárt 1882. június 4-ére összehívta az alapító ülést. A Szent István Társulat budapesti üléstermében elnökletével tartott tanácskozáson megjelent rajta kívül Ipolyi Arnold besztercebányai, Császka György szepesi és Schusztér Konstantin kassai megyéspüspök, Németh József felszentelt püspök, csanádi nagyprépost, Markusz Gyula esztergomi, Latinovich Gábor kalocsai, Tárkányi Béla egri, Bubics Zsigmond váradi, Vágner József nyitrai kanonok, továbbá Ortway Tivadar, Füssy Tamás és Csaplár Benedek, részben mint az ajánlattevő főpapok és káptalanok képviselői, illetve természetesen maga Fraknói. A Vatikáni Okirattár-Bizottság összesen 14 főből álló alakuló, alapító értekezlete pontosan körülírta a Róma által előzetesen jóváhagyott célkitűzést, meghatározta a sorozat nevét, majd megválasztotta a szerkesztőbizottságot.⁴¹

Megfogalmazásuk szerint a vállalkozás célja nem más, mint a „pápai levéltárakban létező s egyházunkat és hazánkat illető történeti emlékek kiadása. Két sorozatban: a) A magyar királyok udvaránál működő pápai nunciusok levelezéseinek kiadása; b) Theiner *Monumenta Hungariam Sacram illustrantia* című munkájának kiigazítása, kiegészítése és folytatása. A munka címe leend: *Vatikáni Magyarországi Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica*”.⁴² A vatikáni–magyar történeti *series* szerkesztőbizottságának elnökévé Ipolyi Arnoldot választották, tagjai Dankó József, Knauz Nándor, Tárkányi Béla, Rómer Flóris és Fraknói Vilmos lettek. A kiadványok sorrendjének megállapítása, a másolások intézése, a szerkesztés és a nyomtatás gyakorlati intézését az értekezlet mindenestül őrájuk – ténylegesen azonban egyedül Fraknóiira – bízta alapító, alakuló ülésén a Vatikáni Okirattár-Bizottság. A hét fős szerkesztőbizottság köteles volt minden esztendőre munkatervet és költségvetést készíteni és azt az elvégzett munkáról szóló éves jelentéssel együtt az ajánlattevőket képviselő Vatikáni Okirattár-Bizottság szintén esztendőnként tartandó ülése elé terjeszteni. A pénzalap kezelésével a Szent István Társulatot bízták meg. Az alapító értekezlet továbbá pontosan meghatározta az 1892. júliusig tartó befizetések feltételeit, a tiszteletpéldányokat kapó személyek és intézmények körét, határoztak a fennmaradó példányok terjesztéséről és az ebből be-

⁴¹ Lásd alább, 43. j.

⁴² A sorozat nevének meghatározása: MS 13 (1882) 523. A végső cím ettől eltérő lett, lásd alább.

folyó pénzek visszaforgatásáról a vállalkozás alapjába. Az első évre 3000 forint felhasználását engedélyezték.⁴³

Mindemellett természetesen a felajánlókat is gondosan számba vették. A felsorolás összesen 29 személy és egyházi intézmény nevét tartalmazza. Az ülés résztvevői nem kívántak lemondani az ugyan kedvező, de a pontos összeg megjelölését későbbre hagyó, illetve a korábban némileg kitérő választ adókról sem.⁴⁴ Ráadásul közvetlenül az értekezlet után, illetve a kötetek megjelenésének időpontjára az ajánlattevők köre újabb jelentkezőkkel, nagyjából püspökökkel, összesen 14 résztvevővel bővült.⁴⁵

A gondos és hosszas előkészületek, a legfelsőbb szinten folytatott tárgyalások, az adakozók imponálóan széles és exkluzív köre, nem utolsósorban pedig a szilárd anyagi háttér megteremtése biztató előjelekkel kecsegtetett a vállalkozás érdemét nézve. A folytatás pedig minden tekintetben igazolta a lelkes és felfokozott várakozást. 1884 és 1891 között a *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia* (*Monumenta Vaticana Hungariae*), magyarul *Vatikáni Magyar Okirattár* címmel két *series*re osztva gyors egymásutánjában nyolc, jobbra vaskos kötet látott napvilágot, rendkívül díszes és igényes kivitelben, nagy ívű, latin és magyar történeti bevezetéssel, mutatóval, ha nem is nagyszámú, de a legfontosabb információkkal szolgáló jegyzetapparátussal.⁴⁶

A kiadó kilétét illetően egy minden felet kielégíteni látszó frappáns megoldást sikerült találni. A budapesti megjelenésű műveken ugyanis sem a megjelentetést intéző bizottság, sem a szervezeti kereteket nyújtó Szent István Társulat, de még a közreadó(k) neve sincsen feltüntetve. A belső oldalakon egyedül az *Előszó*, illetve a *Bevezetés szerzője*, szövegközben pedig a technikai kivitelezést (másoltatás, összeolvasás) végzők neve, az utolsó lapokon pedig az adakozók szerepelnek. Természetesen az már szóba sem jöhetett, hogy Fraknói kezdeti felvetésének megfelelően a kiadó maga az Apostoli Szék legyen. Ehelyett rögtön a cím-negyedív után az összes munkában a pápai és magyar címerrel díszítve XIII. Leó némileg a brévék megformálására hasonlító méltató beszédének szövegét helyezték el, amelyet 1884. május 25-én a sorozat első

⁴³ Az alapítás részletes, dokumentált krónikája, idézve már korábban, illetve még alább, többször, egyes részleteiben is: *Monumenta Vaticana Hungariae Illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése (Fraknói-bibl., 244. sz.), 441–453 és 509–525.*

⁴⁴ Jelestül a zágrábi érsekről, a szatmári és pécsi püspökről, továbbá a jászói prépostról és a zirci apátról, a pécsi, székesfehérvári és szatmári káptalanról, MS 13 (1882) 522.

⁴⁵ MS 13 (1882) 522 (30–32. sz.); valamint nagyjából a MVH köteteinek végén található felsorolások egybevetéséből.

⁴⁶ Lásd a hamarosan következő kötetleírásokat.

két kötetének – ezen alkalomra bekötött – példányának átnyújtása alkalmával intézett a szerkesztőbizottság tagjaihoz.⁴⁷ Így a művek szellemiségével és illusztrációival összhangban a sorozat valamelyest közös, pápai–magyar vállalkozás színezetét nyerte.

Fraknói jóval az első kötetek megjelenése előtt, már közvetlenül az 1882. június 4-ei alapítóértekezlet után fontosnak tartotta közzétenni a *Magyar Sion* azévi 6–7. számában (13. évf.) az alapítási folyamat történetét, kommentált dokumentumait „*Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése*” címmel.⁴⁸ E cím alatt hozza a káptalanok és püspökök 1881. őszi, még egy, a magyar vonatkozásokon túllépő *Monumenta Vaticanához* adott felajánlásairól szóló leveleit is, sőt még saját, nagyobb távlatokban gondolkodó 1881. október 20-ai *Promemoriáját* is e címhez igazítva dolgozta át és ekként publikálta.⁴⁹

f) *A Monumenta Vaticana Hungariae kötetei.*
A sorozat értékelése

A történetírás történetében egyedülálló *series* kötetei témájukat tekintve rendkívül változatosak, s mindenekelőtt Fraknói Vilmos gyors és magabiztos tájékozódásáról tanúskodnak a vatikáni levéltárban,⁵⁰ pontosabban a római levéltárakban.⁵¹

⁴⁷ A pápai beszéd szövege már e kötetek (MVH II/1 [Campeggio–Buonvisi] és I/2 [Gentilis], vö. Századok 18 [1884] 552–555) nagyjából az audienciát követően bekötött példányaiban is megtalálható. (Az első sorozat első kötete, a pápai tizedszedők számadásainak gyűjteménye három év múltán jelent meg.)

⁴⁸ *Fraknói-bibl.*, 244. sz., 441–453 és 509–525. Idézve már többször (például 43 j.), az egyes hivatkozott dokumentumoknál is.

⁴⁹ Lásd fentebb 20. j.; valamint vö. CVH I/1exc., *Excursus*, XXVIII–XXIX; CVH I/20, 28–29; CVH I/21, 8–9; TUSOR, *Vilmos Fraknói's Heritage*, 28. – A *Promemoria* átalakítására, a régebbi és újabb historiográfiai kontextusra külön közleményben térek vissza.

⁵⁰ Rövid tájékoztatás a *Monumenta* számára másolásra kijelölt középkori anyagról: FRAKNÓI, *Nyomozások a pápai levéltárakban (Fraknói-bibl., 350. sz.)*, 4–5. Itt ízelítőként pár bullaregisztrumot is ismertet, illetve közöl VI. Kelemen (1342–1352) korából. Teljes kiadásukra azonban a várakozások ellenére – vö. Pór Antal alább idézendő recenzióját – nem került sor.

⁵¹ Az egyes tételek leírása a kötet végén: *Könyvészet/A*. A MVH I/1-es kötetben ígért (LXXVII) „mutatók” négy, illetve öt év múltán készült el. *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. A pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I–II*, a Vatikáni Okirattár–Bizottság rendeletére szerkesztette ORTVAY TIVADAR, Budapest 1891–1892. (A tervezett közreműködők nevei: Száza-

Habár Fraknoi 1881. évi első pápai audienciáján a Magyar Tudományos Akadémia főtítkáráként a testület háromszáz kötetes ajándékát nyújtotta át XIII. Leó pápának,⁵² az alapítók sorában több, a szerkesztőbizottság tagjai között pedig kizárólag akadémiakust találunk, e tudományos, történeti, méltán tudománytörténeti jelentőségű vállalkozás egyúttal a 19. század végi hazai katolicizmus kiemelkedő szellemi teljesítménye volt. A hazai tudományos fórumok rokonszenvezői figyelemmel kísérték a vállalkozást. A Magyar Történelmi Társulat lapja, a *Századok* például szinte folyamatosan tájékoztatta olvasóit az eseményekről.⁵³

A munkák színvonala és értéke, bizton állítható, messze meghaladta a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar történetkutatást 1867-től irányító Történelmi Társulat akkori forrásközléseit, amit az egykorú kritika is elismert. A nagy számban közölt ismertetések neves szerzői egyöntetűen méltatták a magyar klérus áldozatkészségét, az egyes munkák történeti (topográfiai, statisztikai, archontológiai stb.) értékét.⁵⁴ Valóban, a gazdag vatikáni források ismerete nélkül nemcsak a pápaság és Magyarország érintkezései, hanem a középkori magyar történelem sem ismerhető meg a maga valóságában. Ez szintén elmondható a következő évszázadok több kulcsfontosságú mozzanatáról, például Buda 1686. évi felszabadításáról is. A méltatásokhoz az utókor ítélete csupán annyit tehet hozzá, hogy a legfelső szinten folytatott tárgyalásokkal, az egyedülálló struktúra kialakításával a hazai tudományosság minden más országot megelőzve elsőként élt a vatikáni titkos levéltár megnyitása nyújtot-

dok 21 [1887] 179–181; a tényleges munkát végzőké a kötetek egyes részfejezeteinél.) A II/3. kötetre lásd alább. A mű még teljesebb címlírása e kötetben, III/2, 38. j.

⁵² Pontosabban az intézmény félévszázados fennállása során keletkezett kiadványait. Vö. – többek között – MTA KIKK RAL 1881/480.

⁵³ Századok 15 (1881) 637 [Rövid híradás az 1881-es római tárgyalásokról]; *A vatikáni levéltár kincseinek publicatioja*, Századok 16 (1882) 521–522 (Beszámoló az alapító gyűlésről); Századok 18 (1884) 552–555 [Fraknoi és Tárkányi az első két kötet átadásakor mondott latin beszédének közlése]. (Lásd még *Paleographiai mozgalom a Vatikánban* címmel a jelentést a pápai levéltáros iskola megnyitásáról is. Uo., 555–556).

⁵⁴ Például: MVH I/1: Századok 21 (1887) 184; MS [ú.f.] 1 (1887) 470–474 (Horváth Ferenc); KSz 1 (1887) 532–536 (Bunyitay Vince). MVH I/2: MS 16 (1885) 456–459 (Cs.). MVH I/[3]–4: KSz 4 (1890) 630–635 (Pór Antal, aki azért felemlít néhány sajtóhibát, és hangot ad türelmetlen óhajának „vajha az előbbi pápák, nevezetesen pedig VI. Kelemen nagy becsű bullái is mielőbb kiadatván, közkeletűvé tétessenek”); Századok 24 (1890) 485–495 (Karácsonyi János: „A Vatikáni Okirattár most megjelent kötete fényes bizonyossága annak, mily gazdagok a római levéltárak Magyarországra vonatkozó történeti adatokban... A nagy számnak, bátran merjük állítani, teljeseen megfelel az érték is”). MVH I/6: Századok 25 (1891) 425.

ta egyedülálló lehetőséggel. Számottevően hozzájárult ahhoz, hogy XIII. Leó 1881-es döntése után kialakuljanak a kutatás minden érdeklődő számára teljesen hozzáférést megteremtő gyakorlati feltételei,⁵⁵ s hogy bővüljön a megismerhető pápai archívumok köre. A késő középkor egyik legfontosabb pápai hivatala, a *Dataria Apostolica* lateráni palotában őrzött, a kutatás előtt teljesen ismeretlen és páratlanul értékes levéltárának hozzáférhetővé tételét, majd a Vatikánba szállításának megkezdését Carlo Sacconi bíboros révén Fraknoi érte el,⁵⁶ majd adott közre anyagából mindjárt két vaskos kötetet.⁵⁷

A *Monumenta Vaticana* egy csapásra megteremtette a hazai történettudomány nemzetközi tekintélyét. E tekintélyt érzékelteti, hogy az egyre nagyobb számban az Örök Városba sereglő külföldi kutatók közül néhány magyar kutató bebocsátást nyert a vatikáni levéltár másoktól elzárt, belső termeibe.⁵⁸ Fejérpataky László jóslata, miszerint „bizonyos, hogy a *Monumenta Vaticana Hungarica* köteteiben oly kútforrást fogunk bírni, mely nélkülözhetetlen lesz minden magyar történetíróra nézve...”, helytállóan bizonyult.⁵⁹

1924. november 23-án, halála után három nappal megjelent kurrikulumban így emlékezett Fraknoi 1881–1882 történéseiről: „Kutatásaimat Rómába is kiterjesztettem. Ebben az időben a világ minden részéből sereglettek a történet-

⁵⁵ A kutatási szabályzat 1884-re készült el, ezért többen nem minden alap nélkül e dátumot tekintik a valódi nyitás esztendejének. A vonatkozó könyvészetet lásd: ADRIÁNYI, *Fraknoi... és a „Monumenta Vaticana”*, 62–63, 10. j.; és még CH. BURNS, *L'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano alle ricerche storiche*, Archivi e archivistica a Roma dopo l'Unità. Genesi storica, ordinamenti, interrelazioni (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi 30), Roma 1994, 33–50; COSIMO SEMERARO (a cura di), *Atti del Convegno internazionale commemorativo (Città del Vaticano, 30-31 ottobre 2003)* (Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 21), Città del Vaticano 2005. E hároméves átmeneti időszak egyúttal elégséges magyarázatát nyújtja Fraknoi kezdeti római tárgyalásai szükséges voltának.

⁵⁶ Századok 21 (1887) 179–181. (Fraknoi beszámolója a Vatikáni Okirattár-Bizottság 1887. január 27-ei üléséről.) Jelentése erről Simor prímásnak: I/2, Dok., 7. sz.

⁵⁷ MVH I/3–4.

⁵⁸ „A magyar kutatót szívesen látják a Vatikánban, mert jó hírnevünk már eleve meg van alapítva; megalapította azt Fraknoi püspök a *Monumenta Vaticana* vaskos fóliánsaival, melyek az ő lankadatlan munkássága folytán szaporodnak és csak több évtized múlva lesznek teljesen befejezve. Az ő érdeme az, hogy a magyar kutatót kitiűntető szívességgel fogadják a Vatikánban, sőt még azt is megengedik, hogy a levéltár belső termeiben kutathasson; mint velem történt, ki hetekig dolgoztam ellenőrzés nélkül azon termekben, melyekbe csak különös kegyképpen bocsátanak be néha-néha egy-egy kutatót. Kétségtelen jele a feltétlen bizalomnak, mellyel ott a magyar kutató munkásságát tekintik.” ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT, *Kutatásaim a római levéltárakban*, KSz 10 (1896) 605–646, 605.

⁵⁹ *A pápai levéltárak*, 73.

búvárok Rómába és az illető államok intézeteket alapítottak a tudósok befogadására. Úgy véltem, hogy hasonló magyar intézet alapítására nagy szükség volna. Egy alkalommal, Rómából visszatérve, beszéltem erről a magyar püspöki kar legkiválóbb tagjaival, elsősorban Haynald kalocsai érsekkel, akit sikerült a tervnek megnyernem. Haynald Budapestre püspöki konferenciát hívott egybe, ahol a jelenlevők a legnagyobb készséggel ajánlották fel támogatásukat. Egyidejűleg Haynald levelet is intézett a pápához, amelyben jóakarátát kéri az alapítandó intézethez...” – olvasható a *Pesti Hírlapban*.⁶⁰

A visszaemlékezésben elősorolt események egyértelműen a *Monumenta Vaticana Hungariae* indulását beszélik el. Fraknói élete végén a vatikáni magyar történeti sorozat eredményeiben és a köréje csoportosuló kutatásokban már római intézete munkáját látta. E víziója köszön vissza már 1885-ben, amikor november 15-én Rómából Rómer Flórishoz írt levelében megjegyezte: „Egész kis magyar történeti iskola van itt együtt”⁶¹ – utalva leginkább a pápai tizedjegyzékek Fejérpataky részvételével folyó feltárására.

Nem kell különösebben bizonygatni, hogy Fraknói helyesen értékelt. Nem túlzott, amikor már 1882-től, a *Monumenta Vaticana Hungariae* megalapításától keltezi magyar történeti intézete működését az Örök Városban. Egy ilyesfajta kutatóintézetet ugyanis valóban nem az épület, az adminisztratív és kiszolgáló személyzet, hanem módszeres vatikáni levéltári feltáró alap kutatások rendszeres folytatása, valamint az eredmények szakspecifikus sorozatbeli publikálása teszi.⁶²

2. A FRAKNÓI-VILLA ÉS A MONUMENTA ROMANA

a) Új kibívások és kutatási koncepció

A nemcsak biztató, hanem egyenesen fényesnek nevezhető első évtized lezárultával a munka teljesen új keretben és elgondolás mentén folytatódott. A Vatikáni Okirattár-Bizottság és az 1887-ben átalakult szerkesztőbizottság ugyan

⁶⁰ *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. Az 1923-as interjú is összevonja az MVH-t és az intézetet. Uo., 2. sz.

⁶¹ III/2, Dok., 15. 16. 18. 24. sz.; s különösen is a bevezető tanulmány vonatkozó része.

⁶² Vélhetően leginkább Fraknói visszaemlékezése nyomán beszél egy helyütt a szakirodalom is 1882-es római intézetalapításról. VANYÓ TIHAMÉR, *A Vatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162, 160.

nem oszlott fel,⁶³ és valamelyest gyakorlati tevékenységet is folytatott,⁶⁴ Mátyás király leveleinek 1891-es megjelenése után a kiadványsorozat megakadt, pontosabban hosszabb időre szünetelt. Miután tudniillik 1892 júliusában lejárt a káptalanok és főpapok tíz évre vállalt kötelezettsége, megújítására nem kerül sor. Nem nagyon valószínű, hogy ez iránt lépések történtek, még ha esetleg sikerrel is kecsegtettek volna. A „hőskorban” kiötlött finanszírozási megoldás a tapasztalatok és a nemzetközi római kutatások rohamos fejlődésének fényében már korántsem bizonyult ideálisnak és hosszabb távon fenntarthatónak. A pénzek évről-évről történő begyűjtése és az adakozók képviselőinek összehívása, az ezzel járó fáradságos ügyintézés helyett Fraknóinak óhatatlanul tartósabb és gyakorlatiasabb megoldást kellett találnia. Ösztönzőleg hathatott továbbá, hogy a Bizottság megbízásából az Örök Városban hosszabb-rövidebb ideig dolgozó kutatóknak semmilyen bázisuk nem volt, munkájukat meglehetősen mostoha körülmények között végezték. Mindemellett folyamatos római jelenlétről sem beszélhetünk. Fraknói már 1887-ben hangot adott aggodalmának, miszerint „a magyar katolikus papság kellő készültséggel bíró ifjabb tagjainak sorában eddig még nem találkozott [olyannal], ki a munkálatokban való részvétel céljából hosszabb időre az örök városban tartózkodni hajlandónak nyilatkozott volna”.⁶⁵ Márpedig a vatikáni levéltárban első pillantásra szembeötlő, összefüggő egészet képező anyagok kiadása után újabb eredmények közreadása elmélyültebb és szerteágazóbb kutatások végzését kívánta meg.

Fraknói a hosszú távon megnyugtató megoldást a korábbi hatékony, ám fluid struktúra megújítása helyett a saját, stabil székhellyel rendelkező római magyar központ és új alapokra helyezett sorozat létrehozásában vélte megtalálni. A minta már adott volt. Elsősorban, vagy kizárólagosan a vatikáni anyag feltárása céljából a nyugat-európai államok az Örök Városban időközben sorra létrehozták tudományos műhelyeiket, amelyek hamarosan nagyszabású kiadványsorozatokat indítottak. A franciák már 1875-ben önállósították athéni in-

⁶³ Mivel Ipolyi Arnold és Tárkányi Béla időközben elhunyt, a Monumenta Vaticana-Bizottság 1887. január 27-én Haynald elnökletével megtartott ülése új szerkesztőbizottságot választott, és a korább létszámot (6) jelentősen megnövelte (11). A szerkesztőbizottság új elnöke Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök (1893-tól bíboros) lett, a régiek (Fraknói, Knauz, Römer, Dankó) mellé pedig Vaszary Kolos, Pór Antal, Bunyitay Vince, Csaplár Benedek, Városhy Gyula és Rapaics Rajmund lépett. Századok 21 (1887) 179–181. Haynald Lajos halála után a szerkesztőbizottsági elnök, Schlauch Lőrinc lett a Monumenta Vaticana Bizottság elnöke.

⁶⁴ Lásd például Veress Endre *Monumenta Vaticana*-kötetét (MVH II/3).

⁶⁵ Századok 21 (1887) 179–181. (Beszámoló a Vatikáni Okirattár-Bizottság 1887. január 27-ei üléséről.)

tézetüktől a rómaiakat, a német püspökök támogatásával a bonni német történelmi társulat, a *Görres Gesellschaft* 1887/1888, a porosz állam 1888/1889 folyamán alapította történelmi intézetét. Az osztrákok ténylegesen 1890-ben intézményesültek.⁶⁶

Fraknoi osztrák kollégájával, Theodor Sickellel együtt már 1882-ben szeretett volna az osztrák–magyar követségnek évszázadok óta otthont adó *Palazzo Venezia*-ben egy állandó székhelyet kialakítani, vagy legalább egy közös termet szerezni.⁶⁷ Elvileg már 1882 körülől létezett a császári és királyi követség égisze alatt egy közös „osztrák–magyar történelmi intézet”, de ennek sosem alakult ki valós intézményi karaktere. Afféle látványtervezésről lehetett szó. Erre utal, hogy Theodor Sichel úgy készítettett közös képet a Rómában tartózkodó osztrák–magyar kutatókról („*Gesamtphotographie des österreichisch-ungarischen Instituts*”), hogy azok a hétköznapokban még köszönni sem köszöntek nagyon egymásnak. A fotózásról beszámoló Hans von Voltelini idejüket kétes hírű helyeken mulató „*große Schweinebunde*”-ként ír a magyar kollégákról.⁶⁸

A követendő, mindenekelőtt német és francia példák mellett nem feledkezhetünk el a személyes motivációról sem, melyről Fraknoi így vall: „boldognak érzem magamat, hogy nemcsak irodalmi műveimmel, hanem egy bizonyára tartósabb hatású alkotással is éleszthetem a kegyeletet nemzeti történetünk emlékei, hagyományai és tanulságai iránt, melyeket elhanyagolva – hogy dicsőült barátunk és mesterünk, Ipolyi Arnold nemes szavaival éljek – «üresebb lesz a múlt, sivárabb a jelen, kétesebb a jövő»”.⁶⁹ 1889-től kezdődően, miután akadémiai főtitkári megbízatását a másodelnökire cserélte, Fraknoi tehát mind hosszabb időt töltött Rómában. Másodelnöksége lejártához közeledve 1891

⁶⁶ E kezdeti időszak mellőzhetetlen áttekintésénél a kortárs Hodinka Antal (*A Római levéltárak*, I, 61–79) és kiváltképpen Vári Rezső (*Történelmi intézetek Rómában*) című munkáira támaszkodtam. A vonatkozó bőséges és újabb irodalomra lásd CVH I/20, 106–108.

⁶⁷ PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese*, 157; UÓ, *Le origini dell'Accademia d'Ungheria*, 12.

⁶⁸ WERNER MALECZEK, *Zwei Tiroler Mittelalter – Historiker am Vatikanischen Archiv in den Jahren nach der Öffnung durch Papst Leo XIII.: Emil von Ottenthal und Hans von Voltelini*, *Incorrupta Monumenta Ecclesiam Defendunt. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano I–IV* (a cura di Andreas Gottsmann–Pierantonio Piatti–Andreas Rehberg), Città del Vaticano 2018, II: Archivi, Archivistica, Diplomatica, Paleografia (CAV 107), 549–597, 582, 103. j. – Mindennek nyomán az osztrákok 1881-től datálják saját római történelmi intézetük működését, noha, mint említettem, csupán 1890 folyamán intézményesültek. Vö. <https://www.austriacult.roma.it/istituto-storico-austriaco/> (2024. 05. 17.).

⁶⁹ Századok 26 (1892) 185–186. A fontos levél újraközlése alább, a tanulmány függelékében.

őszén – október végén vagy november elején – visszatért az Örök Városba, s az állandó ott-tartózkodás mellett döntött.⁷⁰

Terve megvalósításához odahaza ezúttal már semmilyen érdemi támogatást nem kapott. A régi szisztéma megújításának, egy újabb tízéves MVH-ciklus indításának a jelek szerint nem látta realitását. Vélhetően a kezdeti lelkesedés is alábbhagyott a püspöki karban és a káptalanokban, legfőképpen pedig a korábbi rendszeres kutatói utánpótlás nem volt biztosítható, és a legfontosabb, egybefüggő és könnyen feltárható forrásegyüttesek szintén kezdtek elfogyni. A római ingatlanáraknak a telekspekulációk nyomán bekövetkezett átmeneti lezuhanása mindenesetre lehetővé tette számára, hogy szándékait saját jövedelmeiből váltsa valóra.

b) A Fraknoi-villa

Kezdeti elképzelése szerint a magyar történeti intézet székháza a Vatikánhoz közel fekvő Gianicolo (*Ianiculus*) dombon, a Corsini-villa területén épült volna fel. A kiszemelt, sőt már megvásárolt telekről azonban a városrendezési tervek ismeretében le kellett mondania. Választása végül a Vatikántól jóval távolabb, lóvasúttal mintegy órányi utazásra fekvő, de csöndes egykori *Villa Patrizi* parkjára esett. A terveket pár hét alatt elkészíttette. A szolid eleganciát árasztó épület a *Piazzale del Policlinicón*, a *Porta Pia* közelében 1894. októberre már készen állott. „Akadémiánk múlt havi ülésén jelenté be a nagynevű alapító, hogy az épület készen áll a magyar történetírás munkásainak befogadására” – adta hírül azon nyomban a *Századok* szerkesztősége, felismerve, s a kor nyelven méltatva Fraknoi vállalkozásának személyes és historiográfiai jelentőségét:

„Élénken érezte mindenki, ki tudományos búvárlatait az Örök Városban végezte, egy oly intézet, egy központ hiányát, mely őket nehéz, fáradságos munkáikban támogassa, mely hivatva lenne az erőket egyesítve, a levéltári búvárlatoknak erősebb impulzust adni. E vágyat csak növelte az, hogy a külföldi nemzetek egymással versenyeztek, hogy országaik történetére az Örök Városban fölhalmozott anyagot kizsákmányolják. A francia, német, osztrák történeti intézetek egymásután alakultak meg, és csak a magyar történetírásnak nem volt hova fejét az Örök Városban lehajtsa. Még rövid idő előtt a magyar történetírásnak otthona az Örök Városban nem volt. Ma már van. Fraknoi Vilmos, a magyar történetírás legkimagaslóbb művelője, otthont adott neki ott, hol a forrás legbővebben csörgedezik. Mintegy két év előtt tette le alapkövét az épületnek, melyet áldozatkészsége, lángoló hon-szeretete a magyar történetírás munkásainak emelt... A magyar történetírás történetében örök időkre emlékezetes lesz az 1894. esztendő, melyben a római magyar történeti intézet

⁷⁰ Uo.

rendeltesének átadatott. Fordulópont ez hazánk történetírásában, egy új kor hajnalának pirkadása. De arany betűvel lesz följegyezve azon férfiúnak neve is, ki azt, mi eddig mindnyájunk előtt mint egy szebb jövőnek álomképe lebegett, megvalósítja. Alkotásainak koronája ez, s az emlék, mit nevének általa emelt, valóban «aere perennius».⁷¹

A földszinten volt az alapító, illetve a majdani igazgatók lakása és egyéb helyiségek, az emeleten könyvtárterem és öt kutatói szoba.⁷² Utóbbiak Fraknói szándékai szerint ingyen álltak itthoni működése főbb színterei: az Esztergomi Főegyházmegye, a Váradi Egyházmegye, a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Társulat és a Nemzeti Múzeum,⁷³ pontosabban az általuk küldendő „magyar történetbúvárok, de egyszersmind az egyetemes történelem, a régiségtudomány és a művészettörténet magyar munkásai[nak]” rendelkezésére.

Adjuk át a szót most Fraknóinak, s lássuk, mit írt a fejleményekről főpásztorának, Schlauch Lőrinc bíborosnak 1894. október 4-én:

„Évek óta alkalmam van figyelemmel kísérni azt a hatásban és eredményben gazdag munkásságot, amit a Rómában létesített francia s német történeti és régiségtudományi intézetek kifejtének. És így lelkemben föl kellett ébredni annak az óhajtságnak, hogy egy ilyen intézet előnyeiben részesüljön hazánk is, mely inkább mint sok más ország van arra utalva, hogy régi történetének homályos lapjaira világosságot árásson, egyúttal a műveltség és ízlés forrásaiból, melyek az Örök Városban fakadnak, merítsen. Ezért elhatároztam, hogy egy római magyar történeti intézet céljaira házat építsek és ajánlok fel. Ez a ház immár készen áll és befogadhatja a történeti és régiségtudományok magyar munkásait, kiket saját tudományos feladataik vezetnek Rómába és akik tudományos megbízással küldetnek oda. Nagy súlyt helyezek rá, hogy ezen intézet a váradi egyházmegyének is szolgálatában álljon. Az intézet szervezetére vonatkozó előterjesztésemet később lesz szerencsém Eminenciádnak bemutatni. De már most folyó évi november 1-jétől ez intézetben lévő öt hely közül egyet Eminenciádnak rendelkezésére állítok...” – tudatta az ekkor éppen Budapesten tartózkodó Fraknói a fejleményeket Nagyvárad püspökével.⁷⁴

Slauch bíboros magától értetődően köszönettel elfogadta Fraknói saját vagyonából emeltetett, „díszes hajlékban” felajánlott helyet,⁷⁵ kiváltképpen,

⁷¹ Századok 28 (1894) 851.

⁷² Építésének, majd további sorsának feldolgozása: CSORBA LÁSZLÓ, *A Fraknói-villa. A Magyar Köztársaság Szentszék melletti nagykövetségének székhelye*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata (1920–2000) (szerk. Zombori István), Budapest 2001, 113–135.

⁷³ Vö. SOMKUTI, *Fraknói... a Széchenyi Könyvtár élén*, 481–487.

⁷⁴ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1: *A római magyar történeti és művészeti intézetek ügyéhez* (Kézirat gyanánt), Nagyvárad (Szent László Nyomda Részvénytársaság) 1911, p. 12–13.

⁷⁵ Schlauch válasza Fraknóinak, Budapest (országgyűlés alatt) 1894. október 10. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1, p. 13–14. Egyúttal kimentette magát, hogy azonnal nem tudja betölteni a felajánlott helyet.

hogya a pénz jórészt váradi kanonoki stalluma jövedelméből származott. Utóbbi szempont magyarázza a szervezeti szabályzat jóváhagyása kapcsán a váradi ordinárius illetékességét.

Részben azonos szövegű levelet kapott Fraknóitól az MTA is, amely azonban nagyobb teret kapott a szabályzat jövőbeni kidolgozásában:

„Nagy súlyt helyezek arra, hogy ez az intézet a Magyar Tudományos Akadémiának is szolgálatába álljon. És ezért bátor vagyok az intézet szervezetének megállapításához a Tekintetes Akadémia közreműködését kikérni. Egyszermind szerencsém van az intézetben levő öt hely közül egyet, folyó évi november 1-től kezdve, a Tek. Akadémia rendelkezésére bocsátani, azzal a kérelemmel, hogy azt a helyet mindenkor a magyar történelem (Magyarország egyházi, politikai, művelődési és jogtörténetének) munkásaival, első sorban azokkal, kik a római könyv- és levéltárakban eszközendő kutatásokkal lesznek megbízva, betölteni méltóztassék. Azon leszek, hogy az Akadémia küldötteit nemcsak tudományos munkásságukban erőmhez képest támogassam, hanem kényelmökről, és részben ellátásukról is gondoskodjam...” – hangzott Fraknóinak a vatikáni feltáró alap kutatásokat középpontba helyező, nagyvonalú felajánlása.⁷⁶

A szabályzat elkészítése, illetve az intézet jogi értelemben vett megalapításának szorgalmazása azonban jó évtizedet váratott magára.⁷⁷ A magyarázatot Fraknói azon felfogásában találjuk meg, miszerint római intézetét lényegében már 1882-től működőnek tartotta. A kutatómunka, a folyamatos és aktív római magyar tudományos jelenlét kereteit az új székhely olyan mértékben konszolidálta, hogy a jogi, bürokratikus részletek tisztázása valóban nem tűnt sürgető feladatnak.

c) Az új kiadványsorozat

A rövid idő alatt tudományos központtá fejlődő római magyar történeti intézet működésének középpontjában magától értetődően továbbra is a pápai levéltárak kutatása állt. Tekintettel arra, hogy a németek egymás között felosztották és megkezdték a császárokhoz és egyben a magyar királyokhoz akkreditált nunciusok 16–17. századi anyagának módszeres közzétételét, a franciák pedig a 13. századi pápai regisztrumok teljes körű kiadását, Fraknói

⁷⁶ A teljes levél közölve: AÉ 5 (1894) 676–677 (185. sz.). Az Akadémia a II. osztályra delegálta az ügyet. Ugyanígy járt el Forster Gyula – nyilván Fraknóival egyeztetve – ugyanekkor „elsősorban a magyar egyház történelme megírásának előkészítésére, illetőleg előmozdítására” alapított és Scitovszky János prímásról elnevezett ösztöndíjának kezelésével is. Uo., 677 (186. sz.)

⁷⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1, p. 14–17skk. Vö. CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 11–13; továbbá TUSOR, *Fraknói... és a püspöki kar*, 5skk.

a magyar kutatások súlypontját a 14–15. századra helyezte.⁷⁸ Az intézet kutatói nekifogtak, illetve folytatták a különféle vatikáni sorozatok, illetve egyéb – elsősorban római – lelőhelyek lehetőleg rendszeres átvizsgálását. A kutatóknak a Schlauchnak írt levélben szereplő „befogadása” nem egy passzív attitűd volt, hanem a távlatosan és koncepciózusan irányított vatikáni kutatómunka szolgálatába állítása.

Fraknói és munkatársai szorgoskodásának hála, a *Collegium Historicorum Hungarorum Romanum* hamarosan új *Monumenta*-sorozattal jelentkezhetett. A gyökeres újítás lényege abban foglalható össze, hogy az iratok kiválasztásának szempontját már nem valamely történeti tematika (például Mátyás király levelei), vagy a lelőhely (például a Szentlélek Társulat anyakönyvei), vagy akár az adott forrás(csoport) különleges és terjedelmes volta határozta meg. Ezúttal már egy-egy magyarországi egyházmegye történetére vonatkozó, lehetőség szerint az összes fellelhető – Rómában megmaradt, avagy szentszéki provenienciájú – forrást igyekeztek időrendbe osztva közreadni. E változtatás több szempontból is indokolt volt. Összhangban állt a 14–15. századi vatikáni anyag jellegével, hiszen a különféle bulla-, bréve- és kérvényregisztrumokat túlnyomó többségükben a *diocesis*ek nevei jelölték. A sorozatok átnézése után az iratok egyházmegyénkénti összeválogatása és kiadása egzakt és végső soron a meghatározó jelentőségű forráscsoportok teljes körű publikálására alkalmas módszer volt. Az egyes kötetek továbbá színesebb, olykor ügyirat-szerűen összeállt adatokkal szolgáltak. Korántsem mellesleg pedig a korábbi kedvező tapasztalatok fényében remélni lehetett, hogy a kiadás finanszírozását az adott egyházmegye főpásztora és káptalanja magára vállalja, ami a korábbi kisösszegű felajánlások helyett nemcsak biztosabb, de jóval egyszerűbb megoldást is jelentett.

Inkább tudatos, mintsem kényszer szülte koncepcióváltásról beszélhetünk tehát. Magyarán Fraknói az intézményesülés mellett új típusú kiadványsorozatban látta a vatikáni magyar kutatások folytatásának – közelebbi – jövőjét. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy a *Monumenta Vaticana* pénzalapjában említésre méltó összeg maradt meg,⁷⁹ ám a 14. század magyar szupplikációinak

⁷⁸ Századok 26 (1892) 411–415, 415. Vö. HODINKA, *A római levéltárak*, 75.

⁷⁹ Még 1912-ben, azaz Veress munkájának megjelenése (erre lásd e kötetben III/7) után is 13 000 korona állt rendelkezésre. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 27skk és 82skk. Többen a pénzalap kiemerülésének tulajdonítják az MVH megszűntét. Így tesz például Döry Ferenc (LK 10 [1932] 141) és Tóth László is (Századok 68 [1934] 426). Koncepcióváltásra egyedül Pásztor Lajos gyanakodott, aki később kifejezetten utalt is egy nagyobb összeg meglétére. (*A vatikáni levéltár*, 118–120; PÁSZTOR, *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana...»*, 59.)

szövegközlése a nyomdaeredeti készültségű kézirat ellenére már nem látott napvilágot.⁸⁰ A bennük foglalt kérvényeket ugyanis szintén egyházmegyék szerinti bontásban tervezhették közölni. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a *Monumenta Vaticana* szakmai koncepciója végleg idejét múlta volna. Valójában arról volt szó, hogy az intézet által elsődlegesen preferált korszak anyagához jobban illett egy új szerkezetű sorozat. Ami viszont, szögezzük le, már messze nem volt alkalmas az újabb kori anyagok közzétételére. Ezt bizonyítja, hogy jó két évtized szünet után Fraknói támogatásával és a még mindig meglévő Vatikáni Okirattár-Bizottság jóváhagyásával Veress Endre 16. század végi anyaga ismét a korábbi sorozatban látott nyomdafestéket.⁸¹

A gyakorlatban az intézet mellett az új koncepció is kiválóan működött. Mivel Veszprém főpásztora, báró Hornig Károly püspök – 1912-től bíboros – felvállalta a kiadás költségeit, a középkorban az egyik legnagyobb területű egyházmegye római forrásainak első kötete már 1896-ban, a millennium évében megjelenhetett. A *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* összesen négy vastag, az MVH-hoz hasonlóan rendkívül díszes tipográfiával elkészített köteteknek bevezetései ugyancsak kétnyelvűek voltak, történeti értéküket tekintve pedig – az anyag sokoldalúsága folytán – a korábbiakat talán meg is haladták.⁸² A módszer hátránya volt ugyanakkor, hogy bizonyos fondokat már csak a veszprémi anyag után kutatva néztek át, nem végezték el ezek módszeres hungarika-feltárását.

* * *

⁸⁰ Lásd CVH I/20, *Függelék*, I, n. II.

⁸¹ Címleírása: *Könyvészet/A*. A Bizottság elnöke Schlauch után ekkor már Pór Antal volt. A Fraknói által csekélynek mondott pénzmaradványból még a Veress-kötet kiadása után, 1918-ban is rendelkezésre állt bizonyos összeg, amit Fraknói végül nem fordított egy újabb Veress-kötet kiadására. Lásd Kruppa Tamás kötetbeli tanulmányát (III/7), Dok., 13. és 25. sz. – Megjegyzendő, hogy Fraknói 1902-ben – kétségtől elintézte kezdődő válságával egy időben – nem mondja lezártnak a sorozatot, sőt folytatásának szükségességére utal, mondván, hogy „tetemes másolat-készlet vár még kiadásra” benne. FRAKNÓI, *A vatikáni levéltár és a római magyar történeti intézet (Fraknói-bibl., 411. a sz.)*, 425–429. Tóth László nekrológiájában a *Monumenta Vaticana* huszonöt évről ír, és arról, hogy a Fraknói-intézet e sorozat folytatása érdekében dolgozott. TÓTH, *Fraknói Vilmos*, 100.

⁸² Az egyes művek címleírása e kötet végén: *Könyvészet/B*. Lukács utószava szerint: Fraknói kezdetben szerkesztője, majd irányítója a munkálatoknak (IV, CXII). Vagyis az I–II. kötet Fraknói, a III–IV. Lukács neve alatt idézendő, vö. e kötetben, III/6.

Az egykorú tudományos közvélemény a vatikáni kutatások megindulásához hasonló érdeklődéssel követte nyomon a római történeti intézet konszolidálását székhelyének megépítésével, majd pedig kiadványsorozatának újabb és újabb köteteit. A *Századok* például többször beszámolt a fontosabb eseményekről, a magyar történettudománynak a német, francia és osztrák mellé való felzárkózásaként aposztrofálva azokat.⁸³ Közölte, ismertette Fraknóinak elképzeléseiről, illetve az épület elkészültéről a Magyar Történelmi Társulathoz és az Akadémiához intézett leveleit,⁸⁴ s jó előre hírt adott az új sorozat első kötetéről.⁸⁵ Kivétel nélkül az összes munka rendkívül kedvező kritikai fogadtatásban részesült. A terjedelmes ismertetések sorában⁸⁶ külön meg kell említeni Áldásy Antal bírálatait, amelyek a méltatáson túl arra a tényre is ráirányítottak a figyelmet, hogy a rómaiak mellett a csekély számú hazai források is felhasználásra kerültek, illetve hogy a kötetekben először láttak nyomdafestéket Magyarországról a pápákhoz intézett szupplikációk – köztük azok is, amelyek a *Monumenta Vaticana* számára már sajtó alá voltak rendezve – fűzhetjük hozzá.⁸⁷

Amikor a *Századok* kortárs szerzőjének Jókai nyelvén fogalmazott lelkenedő beszámolóját olvassuk a *Monumenta Vaticana* indulásáról, fogadtatásáról az Apostoli Palotában, sorai mögé valójában egyvalakit, Fraknói Vilmost kell képzelnünk: „S mi magyarok jogosan büszkék lehetünk arra, hogy az első mécses annál a világnál mi gyújtottuk meg: mert mindazok közül, kik a vatikáni levéltárban búvárkodnak, a mi főpapjaink nyújtják nagy vállalatuk e két kötetével a legelső eredményt.”⁸⁸

⁸³ Századok 28 (1894) 670. 850–851. 861.

⁸⁴ A Szilágyi Sándorhoz 1892. február 14-én írt levél: Századok 26 (1892) 185–186. Fraknói 1894. október 4-ei levelét műve elkészültéről az Akadémia 1894. október 8-ai ülésén olvasták fel: Századok 28 (1894) 763–768. Az „intézet szervezetének megállapításához” a tudós testület közreműködését kérő levelet október 11-én a II. osztályhoz tették át. S.k. eredetije: MTA KIKK RAL 1894/116 (pótlás).

⁸⁵ Századok 29 (1895) 291.

⁸⁶ Az első kötetről: KSz 10 (1896) 857–863; MS 10 (1896) 686–690. A második kötetéről: MS 13 (1899) 871–872; KSz 14 (1900) 82–85 (Karácsonyi János, aki kritika gyanánt egy téves monostorazonosítást említ meg csupán). A negyedik kötetéről: KSz 22 (1908) 594–595. Lásd még a következő jegyzetet.

⁸⁷ Recenziója az első két kötetéről: Századok 33 (1899) 920–924. Vö. még uo., 756. A harmadik kötetéről: Századok 37 (1903) 852–853.

⁸⁸ Századok 18 (1884), 552–555.

Az eredmények maradandósága mellett a szaporodó problémák, a székhely bezárása és bérbeadása, majd a jogi értelemben vett alapítás körüli nem mindennapi bonyodalmak másodlagosak. Önmagukban viszont nagyon is tanulságosak, és alapos feldolgozást érdemelnek.⁸⁹

3. ÖSSZEZÉS

Ha nagyon röviden meg akarjuk vonni a római magyar kutatások fénykorának, vagyis a *Monumenta Vaticana* és vele a Fraknoi-intézet mintegy huszonhárom esztendő felölő tudományos működésének mérlegét, arra a következtetésre juthatunk, hogy az összkép még a két sorozat alapján kialakíthatónál is kedvezőbb. E megállapításra az Örök Városban megforduló magyar kutatók összehangolt működésének és egyéb vonatkozó publikációiknak közelebbi szemrevételezése jogosít fel.

Első helyen magától értetődően mindkét vállalkozás lelkének, az 1889 végétől az arbei választott püspöki címet birtokló Fraknoi Vilmosnak teljesen vatikáni forrásokból merítő, illetve részben azokat felhasználó, idehaza és külföldön megjelent számtalan közleményei⁹⁰ és könyvei⁹¹ állnak. Sorukban messze kiemelkedik két hatalmas szintézise: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig* (Budapest 1895), és a már a 20. század elején megjelent háromkötetes *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel* c. művei.⁹² Miként a kortársak is aláhúzták, hasonló jellegű összegzéseknek a nemzetközi historiográfiában sem nagyon akadt párja.⁹³ Utóbbi monográfiájában Fraknoi mindemellett nemcsak az addigi vatikáni magyar kutatások tudományos kvintesszenciáját szűrte le. 1867 nyaratól tartó töretlen érdeklődése számvetéseként az első kötet előszavában és függelékében⁹⁴ röviden számba vette a szentszéki–magyar kapcsolatok, illetve az egyes vatikáni fondok fel-

⁸⁹ Lásd TUSOR, *Fraknoi... és a püspöki kar*; vö. CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 11–13.

⁹⁰ Vö. CVH I/20, 35, 79. j.

⁹¹ Lásd például *Fraknoi-bibl.*, 237. 238. 252. 292. 293. 404. 409. sz. stb.

⁹² *Fraknoi-bibl.*, 365. 381. 393. 403. 417. sz.

⁹³ MS 9 (1895) 768–776 (Horváth Ferenc); KSz 9 (1895) 852–855 (Városov Gyula); Századok 33 (1899) 628–640 (Vécsey Tamás) – KSz 16 (1902) 373–374 és 17 (1903) 891–895; MS 17 (1903) 547–548. (Az első kötet néhány állításával, például a konstanzi zsinat kapcsán Városov Gyula vitatta Fraknoi meglátásainak helyességét: KSz 15 [1901] 460–464.)

⁹⁴ *Magyarország és a római Szentszék*, I, v–xi és 341–356 [*A vatikáni levéltár*].

tárásában elért eredményeket és név szerint megemlékezett munkatársairól, illetve az irányítása alatt dolgozó kutatókról is.⁹⁵

Több évtizedes római kutatásai, virtuális, majd székhelyt is nyerő intézete,⁹⁶ vatikáni sorozatai európai távlatba helyezték és helyezik mindmáig Fraknóit és életművét.⁹⁷

⁹⁵ FRANKÓI, *A vatikáni levéltár*, 354–355. Fraknói 1882 és 1890 közötti időkört említ, ami nyilvánvaló elírás az 1882–1900 helyett. Az impozáns – fontosabb publikációkkal jegyzetekben kiegészített – névsort lásd CVH I/20, 36–44.

⁹⁶ A Fraknói-féle római intézet kronológiai adatait a következőképpen határozhatjuk meg: 1882–1905 [1909], állandó székhellyel: 1894–1904. Pályavégi nyilatkozatai alapján (vö. KANÁSZ, *i.m.*, Dok. 2. és 10. sz.) ugyanis a *Monumenta Vaticana Hungariae* megalapításától kezdve az általa életre hívott római kutatóintézetben gondolkodott Fraknói. A záródátum 1905 (Fraknói ekkor hagyja el Rómát), sőt elvileg a MVH II/3-as, Veress-féle utolsó kötetének megjelenése, 1909. Saját székhelye 1894 őszétől 1904 végéig volt római magyar történeti intézetének. 1894. október 4-ei, Budapestről kelt felhívásai után (fentebb, 74. és 76. j.) Fraknói Rómába ment, és beköltözött az új villába. Hamarosan azonban átmenetileg ki kellett költöznie neki és első „bentlakó” munkatársának, a Hornig Károly veszprémi püspök által Rómába küldött Pallay Miklósnak, mivel az épület falai még nem száradtak ki teljesen. Századok 28 (1894) 861; CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 10–11. A rendszeres munka valóban csak a következő évtől folyt falai között. A Fraknói-villa történeti intézetként 1904-ben fejezte be működése első korszakát. A főmunkatárs Lukcsics József már 1904 tavaszán hazatért (vö. e kötetben, III/6); 1905 elején Fraknói ugyan még Rómában tartózkodott, de már a *Corso d'Italia 139*-ből keltezte leveleit. 1905. júniusban már Budapestről ír. Vö. *A római történeti és művészeti intézetek ügyébez. Fraknói Vilmos bizalmas előterjesztése jóakaróiboz és barátaihoz*, Budapest 1905 (kézirat gyanánt), 1–2; OSzK Fol. Hung. 1749, fol. 1, p. 19. és 21. 1905-ben ugyanakkor még folytak bizonyos kutatások a MREV-hez a vatikáni levéltárban, és a hosszútávú bérbeadás 1906-ban történhetett. Az 1902-ben építeni kezdett, 1904-től működő művészházát 1913 elején zárta be és adta el alapítója. Vö. CVH I/20, 45 (140. j); 47 (148. j) 48–49.

⁹⁷ Pályájának kortárs méltatói nem véletlenül helyezik életműve középpontjába római intézetét. Így például CSÁNKI, *Fraknói Vilmos*, 211.

DOKUMENTUM

Róma, 1892. február 14.
 Fraknói Vilmos Szilágyi Sándorhoz
 (OSzKK Fond IX/200, 31. sz. – s.k.)⁹⁸

Kedves Barátom! A vatikáni könyvtár magyar osztályának gyarapítása ügyében tanúsított szíves érdeklődésedért hálás köszönetemet kifejezve, – ezen alkalommal közölni kívánom Veled egy tervemet, mely hónapok óta foglalkoztat, de, a melyet csak most, mikor kivihetősége felől biztos vagyok, lehet tudomásodra hoznom, felhatalmazván, hogy arról a «Századok» olvasó közönségének is tudósítást adhass. Jól tudod, hogy velem együtt számosan, kik Róma könyv és levéltárainak, első sorban a XIII. Leó pápától nagylelkűen megnyitott vatikáni levéltárnak gazdagságát ismerik; kik azt az emelő hatást, a mit minden fogékony szellemre az Örök Város gyakorol, méltányolják; kik figyelemmel kísérik, mint alapítanak a művelt nemzetek egymásután tudományos és művészeti intézeteket Rómában: évek óta táplálják azt az óhajtást, hogy egy ilyen jelentékeny kulturai tényező áldásaiban hazánk is részesüljön. Mindazáltal kísérleteink, melyek egy római magyar intézet létesítésére céloztak, eredményhez nem vezettek.

Jobb időkre vetett kétes reményekkel jöttem negyedfél hónap előtt Rómába. Itt azonban meggyőződtem a felől, hogy a jelzett cél eléréséhez, magamra hagyatva is megtehetem a döntő lépést. Az építkezési spekulációk nyomaiban bekövetkezett katasztrófa a telkek értékét és az építkezési anyagok árát tetemesen leszállítván, szerény vagyonom, a következő évek takarékosága által gyarapítva, elégségesnek mutatkozott, hogy az intézet befogadására alkalmas ház építésének gondolatát felkarolhassam. Nem késtem a talán soha többé vissza nem térő kedvező percet megragadni, a gondolatot tetté érlelni.

Telket vásároltam, Róma legszebb pontján, a Janiculus oldalán, a Szent Péter halála színhelyén épült remekművekben ékes templom és a spanyolországi Akadémia közelében, honnan elragadó kilátás nyílik a városra, a romoktól benépesített síkságra, a háttérben emelkedő hegyláncra.⁹⁹ Ott, kis kerttől

⁹⁸ Kiadva: Századok 26 (1892) 185–186. „Magyar Történelmi és Művészeti Intézet Rómában (Fraknói Vilmos levele Szilágyi Sándorhoz. Felolvastatott a M. Tört. Társulat február 18-iki közgyűlésén). Melléklet a Századok 1892. évi II. füzetéhez”.

⁹⁹ A szóban forgó telek a *Giannicolo*-dombon a *Fonatana di Aqua Paola* alatt elterülő „*Colle del Pino*” nevű részén található. Fraknói leírása alapján a *Via Garibaldi* mentén, a Spanyol Királyi Akadémia (illetve a vele egybeépült követség) épülettömbjével, illetve a – Bramante *Tempi*tjáról

környezve, a déli növényzet örökzöld keretében fog emelkedni a nem ugyan fényes, de nem is dísztelen ház, melynek tervét és költségvetését egy jónevű és megbízható építész már elkészítette, úgy, hogy az építkezési munkálatok a legközelebbi hetekben megindulnak. Az épület földszinti helyiségei nékem, és halálom után az intézet igazgatójának szolgálnak lakásul. Az első emeleten egy könyvtártermet öt lakószoba környez: első sorban magyar történetbúvárok, de egyszersmind az egyetemes történelem, a régiségtudomány és a művészet-történelem magyar munkásai számára. Egyébiránt az alapító oklevél formulázása tárgyában kikérem a hazai illetékes körök tanácsát és utasítását. Mégis jelezni kívánom Néked egy gondolatomat. Hálás érzéseim kitüntetésére is, de főképpen a leghivatottabb tényezők együttműködésének biztosítása végett, az intézetben egy-egy helyet rendelkezésére bocsátanám természetesen semmi-féle költségmentésére nem tartva igényt: az esztergomi egyházmegyének, a mely nevelt, a váradinak, melynek javadalmát élvezem, az Akadémiának, a Szent-István Társulatnak, és a Nemzeti Múzeumnak, melyek munkásságomnak tért nyitottak. Nem kell Néked magyaráznom, mennyire boldognak érzem magamat, hogy nemcsak irodalmi műveimmel, hanem egy bizonyára tartósabb hatású alkotással is éleszthetem a kegyeletet nemzeti történetünk emlékei, hagyományai és tanulságai iránt, melyeket elhanyagolva, – hogy dicőült barátunk és mesterünk Ipolyi Arnold nemes szavaival éljek – «üresebb lesz a mult, sivárabb a jelen, kétesebb a jövő». Isten áldjon. A legszívesb üdvözléssel vagyok igaz híved

Fraknói Vilmos

TUSOR PÉTER

híres – *San Pietro in Montorio*-templommal átellenben. Ma is beépítetlen közpark, középpontjában az 1941-ben átadott *Mausoleo Ossario Garibaldino*, a Rómáért 1849–1870 között elesettek végső nyughelye és emlékműve áll.

„Kedves barátom és nagy böcsületet szerző fiam!”

A RÓMER–FRAKNÓI LEVELEZÉS ÉS A MONUMENTA VATICANA

Rómer Flóris és Fraknói Vilmos levelezéséből az eddigi ismeretek szerint 448 levél maradt fenn.¹ A levelek tartalmából láthatóan hiányos a fennmaradt levélváltás, sok üzenet elkallódott. 1861-ben kezdődik Fraknói (Frankl) Vilmos egy támogatáskérő nyomtatott levelével és aláírásgyűjtő ívével az akkor még Győrben élő és tanító „Főtisztelendő Rómer Flóris úr Szent Benedek rendi tanár és akadémiai lev. tagnak”, az Akadémia által 100 arannyal jutalmazott, június végével okvetlenül megjelenő munkájához. Az utolsó, szomorú belenyugvással megírt levél Nagyváradon kelt 1889. február 13-án, melyben a nagybeteg, családi tragédiától megtört Rómer még protekciót kér egy barátja rokonának.

Rómer Flóris Ferenc² és Fraknói Vilmos levelezése magánlevelezés, nem a nyilvánosságnak szánt személyes információkkal az egészségükről, pénzügyeikről, pályatársaikról, barátaikról és rokonaikról. Kisebb-nagyobb szolgáltatókat tesznek egymásnak, különféle támogatást, protekciót, segítséget kérnek és nyújtanak ismerőseiknek, családtagjaiknak. Fraknói értesíti Rómert apja 1865. április 13-ai haláláról,³ Rómer Fraknóit bízza meg 1878-ban, agyvérzése után, a végrendelete végrehajtásával. Természetesen hivatalos ügyekről, tudomány-szervezési kérdésekről, tudományos kutatásaikról is olvashatunk. Két rendkívül elfoglalt, elkötelezett ember, tudós, barát – apa-fiúi viszonyban, akik

¹ 229+1 db Rómer-levél és 225 Fraknói-levél OSzKK Levelestár; a palliumban található 3 db Ipolyi Arnoldnak, 1 db Bubits Zsigmondnak, 1 db Csontos Jánosnak szóló levél is; 3 db OSzKK Fol. Hung. 110/I, fol. 126–131; 1 db Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyatéék; 1 db Rómer-levél Prímási Levéltár, Esztergom, Besorozatlan levelek. – A címbeli idézet megtalálható alább, *Dokumentumok*, 5. sz.

² Rómer Flóris Ferenc (Pozsony, 1815. április 12. – Nagyvárad, 1889. március 18.) bencés szerzetes, majd egyházmegyes pap, nagyváradai kanonok, címzetes jánosi apát, a magyar régészet atyja, az első magyar archeometriai vizsgálatok és a régészeti geológiai vizsgálatok kezdeményezője, az első magyar kampanológus, műemlékvédelmi szakférfiú, egyetemi tanár, muzeológus, az MTA tagja, tudományos szakfolyóiratok szerkesztője és zseniális tudományos ismeretterjesztő.

³ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 1. 1865. április 22.

olykor fél szavakból is értik egymást, kényes kérdésekről olykor virágnyelven értekeznek.

Rómer Flóris az MTA Könyvtár kézirat- és éremtára őrévé választása után, 1861-ben Győrből Pestre költözik. Megbízák a pesti királyi gimnázium igazgatásával, az 1862/63. tanévtől a pesti egyetemen a régészet és éremtan magántanítója is, 1867–1877 között pedig rendes tanára. 1877-ben nagyváradi kanonokká választják, és a következő évben Nagyváradra költözik. Fraknoi Vilmos 1862-ben fejezi be teológiai tanulmányait a központi papnevelőben, majd az 1863. nyári félévtől⁴ bölcsészeti tanulmányokat folytat, Rómer tanítványa is. „Ne quid nimis! Ígérte egyszer az egyetem alsó folyosóján, hogy tanácsimat követni fogja...” – idézi fel Rómer aggodalmasan, mikor volt tanítványa kimerültségről panaszodik.⁵ Fraknoi 1864-ben történelem–latin szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerez, majd rövid nagyszombati tanárkodás után, 1865–1873 között az esztergomi papnevelő intézetben tanít, 1871-ben véglegesen Budapestre költözik. 1862-től leginkább a személyes kapcsolat jellemző, például egyetlen levélke maradt fenn 1862-ből: Rómer meghívja Franklt november 23-ára, vasárnap egy órára a lakására, ahol több történész vendége is lesz.⁶ 1861-től 1877-ig, Rómer Nagyváradra költözéséig mindössze 38 levél ismeretes, ebből 27 db 1865–1871 között, Fraknoi esztergomi tanársága idején keletkezett. Leveleiből kitűnik, Rómer lehetőségei szerint egyengeti Fraknoi szakmai útját, de megosztja vele például a Nemzeti Múzeum vezetésével kapcsolatos intrikákat is.⁷ Tervezi Fraknoi Pázmányának felolvasását az Akadémiában, melyet Fraknoi hálás köszönettel, de udvariasan elutasít azzal, hogy „én még annak gyanúját is elhárítani szeretném magamtól, mintha hajhásznám azon kitüntetést melyre még érdemetlen vagyok”.⁸

Mindketten rengeteget utaznak. Rómer fennmaradt úti jegyzőkönyveiből és a mindkettejüket övező érdeklődés miatt a sajtóhírekből, illetve saját publikációiból, úti jelentéseiből szinte napra pontosan rekonstruálhatók szünidei utazásaik, külföldi útjaik célja, állomásai. „Fraknoi az 1860–1870-es évek folyamán négy ízben kutathatott Rómában”⁹ – ám kevés tükröződik ezekből az utakból a levelezésükben. Fraknoi 1870-es római útjával kapcsolatban csak

⁴ *A Magyar Királyi Tudomány Egyetem személyzete, 1862–1863*, Buda, 1863. 13. p.

⁵ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknoihoz, n. 157. 1884. március 5.

⁶ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknoihoz, számozatlan; 1861. május 9. k. postabélyegzővel.

⁷ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknoihoz, n. 6. 1865. március 12.

⁸ OSzKK Levelestár, Fraknoi Rómerhez, n. 2. 1865. november 11.

⁹ CVH I/20, 20 (lábjegyzetben: 1867. 1870. 1873. 1874).

egy néhány soros levél maradt fenn 1870. március 12-ei dátummal, melyben Rómer köszöni Fraknói szíves közlését. „Szombaton a közös ülésben fogom a tárgyat sürgetni. Alig várom, hogy szerencsém lehessen. Csak hogy szerencsésen visszaérkeztek!”¹⁰ Sajtóhírből derül ki, mi lehetett a tárgy: „Rómer Flóris indítványára az Akadémia fel fogja szólítani a Rómában időző magyar püspöki kart, egy Rómában levő, s Mátyás király és Beatrix arcképeivel díszített kódex festett lapjainak lemásoltatása végett. Pár fényképezett lapot be is mutattatott.”¹¹

1873–1878 között mindössze 1–1 levél maradt fenn 1876-ból, ezek is hely és dátum nélküli levelek.¹² Mindketten Budapesten élnek, Rómer a Nemzeti Múzeum régiségtárának őreként a múzeumban is lakik. Fraknói 1873-tól az MTA II. osztályának titkára 1875-től 1879-ig pedig a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára őre. Levelezésük gyakorlatilag Rómer Nagyváradra kerülésével élénkül meg. Ugyan sok levél elkallódott, soknak a keltezése hiányos (leggyakrabban Fraknói leveleinél: hiányzik az év, a hely, van például névjegy, rövid levélke, amelyen se hely, se időpont), van, hogy leveleik keresztezik egymást, innentől fogva levelezésükből értesülünk életük, tudományos tevékenységük sarokpontjairól. Rómer szorgalmazza Fraknói nagyváradi kanonoki stallumát, melyet 1878-ban el is nyer, kezeli Fraknói kanonoki jövedelmeit, vigyáz a pénzére, időnként megdorgálja „pazarlásáért”. Leveleik alapján kirajzolódnak terveik és anyagi lehetőségük disszonanciája, illetve a nagyváradi püspökség gazdálkodásának a visszája is, vagy éppen a posta korabeli működése.

1878-ban Rómer berendezkedik Nagyváradon, és szervezkedik Fraknói nagyváradi kanonoki kinevezése érdekében, Fraknói pedig olaszországi utazást tervez. 1878. március 8-án „örömtől reszkető kezekkel” írja Rómer, hogy Lipovniczky István (1814–1885) nagyváradi püspök írt Trefort Ágost valás- és közoktatásügyi miniszternek Fraknói kanonoki kinevezése ügyében,

¹⁰ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 14. 1870. március 12.

¹¹ Budapesti Közlöny 4 (1870) 65. sz., III5. Megjelent: *Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből* [kiad. és bev. RÓMER FLÓRIÁN], lefényképezte a vaticáni zsinaton jelenvolt magyarországi püspöki kar. Pest 1871, [8] fol., 16 t.

¹² Fraknói egy rövid, néhány mondatos levélkét küld hely és idő megjelölése nélkül, melyben megköszöni a Károlyi-féle meghívót. Ez a „Műtörténelmi és régészeti kiállítás” lehet az árvízkarosultak javára, melyet május 10-én nyitottak meg. A másik 1876-os levél feltehetően augusztusi, mert Rómer az általa titkárként szervezett „VIII. Ősrégészeti és embertani kongresszusra” utal, melyet neki köszönhetően Budapesten tartottak 1876. szeptember 4–9. között. (Lásd DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, *Rómer Flóris és a budapesti VIII. Ősrégészeti és embertani kongresszus előkészületei*, Arrabona 51 (2015) 87–114.)

és a püspök úr tiltakozik Fraknói olaszországi útja ellen, „míg installálva nem leend”.¹³ Sűrű levelezés folyik az ügyben, végül megtörténik a kinevezés és április 8-án a beiktatás. Fraknói április 29-én értesíti Rómert, hogy ha valami közbe nem jön, májusban útra kel Olaszországba (Milánó, Firenze, Bologna, Pisa, Lucca, Ravenna, Modena levéltáraiban kutat). „Mihelyt valami eredményt érek el, értesíteni fogom” – írja.¹⁴ Az értesítés valószínűleg időhiány miatt marad el, mert május 24-én arról tudósítja Rómert, hogy szerencsésen hazaérkezett Olaszországból: „Utam tudományos eredményei felől majd élő szóval referálok, mikor a püünkösdi ünnepeken Nagyváradon leszek.”¹⁵ Úti beszámolóját a *Magyar Könyvszemlé*ben tette közzé.¹⁶

1880-as őszi levelezésük leginkább Rómer portugáliai útjáról és az ottani kutatnivalókról szól, ezekben a leveleiben is erősen lelkesedik a külföldön található magyar források feltárása iránt. Rómer Corvinák után kutatott Lisszabonban, Madridban is, de átnézve a levéltári anyagokat kifakad:

„Most csak igazán sajnálom, hogy csak egy káptalan haszontalan tagja vagyok, és hogy a fejem maga nem káptalan! Vagy is magyarabban, mit írnak otthoni akár eredetiben, akár nyomtatványokban Petrovits¹⁷ vagy Simonyi¹⁸ után, vagy talán már maga annyit kutatott ki, hogy nekem csak az utánnézés maradt meg? A királyi, valamint a nemzetbeli könyvtár igazgatói mindent nyújtanak át, de én csak a sok követi jelentésnek, a sok békeszerződésnek, a 4. [!] Fülöp nővérenek diadalmeneteit, és mint magyar királynénak tiszteletére a volt tornászatnak, lovagi játékoknak stb. csak címeit írhatom le, hol van még a sok a magyart ünneplő poézis, a két magyar tárgyú színdarab, a hadi tervek és állások stb. stb. Meglehet, hogy hiában fáradozom, midőn e címeket csak felületesen is leírom, de hogy itten csak az *Ungria*-ra néztek, az osztrák házból való fejedelmekre kevés gonduk volt. Pereni Péter és Tevrech Bálintot¹⁹ például nem is ismerték bizonyos; van ugyan néhány spanyol nyelven rövidítésekkel írt jelentés, melyet csak spanyol régész fog megfejthetni, de ha az, amit láttam, nemzetünket érdekli, és ha a királyi engedély ahhoz is hozzá jár, miszerint valaki Escorialban is dolgozzék, csakugyan valakit egypár óra kell ide küldeni, hogy a magyarokat érdeklő történelmi dolgokat híven, és amint lehet, teljesen *átkutassa*

¹³ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 31. 1878. március 8.

¹⁴ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 129. 1878. április 29.

¹⁵ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 11. 1878. május 24.

¹⁶ Fraknói Vilmos, *Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban (Fraknói-bibl., 172. sz.)*.

¹⁷ Petrovits Ferenc (Petrovics; 1836–1896) kanonok, pécsi, majd 1873–1880 között budai kir. gimnáziumi tanár, 1881-től nagyváradi tankerületi főigazgató.

¹⁸ Simonyi Ernő (1821–1882) országgyűlési képviselő, korvinakutató, az általa összegyűjtött jegyzéket Rómernek ajándékozta. Műve: SIMONYI ERNŐ, *Magyar történelmi okmánytár; londoni könyv- és levéltárakból, 1521–1717* (MHH I/5), Pest 1859.

¹⁹ Perényi Péter (1502 körül–1548 január) koronaőr, erdélyi vajda. Török Bálint, enyingi (1502. november 25.–1503. február 24. k. – 1550) magyar főnemes, hadvezér, nándorfehérvári bán.

és leírja. – Mind a két könyvtárban 50–50 Colligatum van, a melyből csak azt jegyezték ki – a hol jelszóul a *magyar* is tűnik fel, hát mennyi lappang a *Secreta* instructiókban, a hadi készülétekben, a békepontokban. Hogy most kell itni a vasat, bizonyos. Ma hallom, hogy egy helyen melegen – de circumspectissime fogadják az embert, és csak hetek vagy hónapok múlva melegszenek fel méginkább – lesz-e még valamikor ilyen előnyünk, fog-e maga a királyné József nádor unokája lenni – nem tudom. Írtam bölcsnek és legmozgékonyabb fiamnak; – a tevés az Ön dolga! A módot majd kitaláljuk! Lásza azért is kellene az Akadémiának mindenütt egy vagy több tagjának is lennie, majd mozdítanak azok elő tudományuk szélesbítését – valódi haladását.” – írta Rómer Fraknóinak.²⁰

* * *

A vatikáni levéltár 1881. januári megnyitásának híre nem tűnik fel megmaradt levelezésükben, és Fraknói májusi útjáról is csak egy Rómából küldött, június 6-ai levélből értesülünk. Eszerint „dús eredménnyel” dolgozott a levéltárakban, a vatikáni titkos levéltárban felbecsülhetetlen értékű forrásokot talált a tizedlajstromok és számadások között. Megemlítette váradi kanonoktársukat, Bunyitay Vincét (1837–1915) is, aki ekkor ment Rómába a váradi tizedlajstromokat másolni. Felpanaszolta, hogy rengeteg munka lenne, de kevés hozzá az ember. Hívja Rómert, „Viribus unitis többre mennénk”.²¹ Rómer bizonyosan korábban értesült az utazás tervéről, mivel üdvözlétét, hálás hódolatát küldte Ludovico Jacobini (1825–1883) bíborosnak, pápai államtitkárnak. Személyes ismeretségük Bécsből eredt, ahol Jacobini pápai nuncius volt és Rómer bencés rendből kilépésének engedélyeztetését ő intézte.

Rómer tréfás hangú, Firenzébe küldött június 9-ei válaszlevelében a pénzügyek mellett kéri Fraknóit, legyen gondja aktuális kutatására, a Zala megye történetéhez szolgáló adatokra is.²² A hívást elutasítja: „Velem mit nyerne! Már nagyon is öreg vagyok, és inkább tudok bámulni – mint dolgozni!”²³

Fraknói válaszában röviden és szerényen tudósítja június 10-ei pápai magánkihallgatásáról, ahol a Szentatyát igyekezett meggyőzni „a vatikáni levéltár dús kincseinek” kiadása fontosságáról. A XIII. Leó pápa számára készíten-

²⁰ OSzKK Leveléstár, Rómer Fraknóihoz, n. 89. 1880. október 7.

²¹ OSzKK Leveléstár, Fraknói Rómerhez, n. 136. [1881.] június 6.

²² „Készséggel vállalkozott tehát úgy a természetrajzi, mint az őstörténeti, régészeti és egyháztörténeti rész megírására. Évek során át szentelte idejét ezen munkának, de közzétételét nem érthette meg.” FRAKNÓI, *Rómer Flóris emlékezete (Fraknói-bibl., 348. sz.)*.

²³ OSzKK Leveléstár, Rómer Fraknóihoz, n. 108. 1881. június 9.

dő emlékirat, program elkészítéséhez kéri Rómer segítségét is.²⁴ A válaszlevél egyszerre elismerő és tréfás, ahogy Fraknói termetére utalva földicséri: „Tudom bámulta Őszentsége a «piccolo Ungherese-t», aki már annyit írt, hogy sima festett galleriában is alig férne meg, ha valami angol számítása szerint a betűket egymás mellé raknák”.²⁵

Levelezésükben nincs szó az augusztus 16-án a váradi káptalannak a *Monumenta Vaticana* ügyében címzett levélről,²⁶ ezt valószínűleg személyesen beszélték meg Nagyváradon, mert Rómer augusztus 9-ei levelében kéri, hozza el neki Knauz legújabb publikációját. Szeptember közepétől sokasodnak Fraknóitól a *Monumenta Vaticana* kiadására szánt pénzadományokról szóló értesítések. Az esztergomi felajánlás hírére Rómer írja: „Örvendek, hogy szép és hasznos terveit Esztergom méltányolja. Világra szóló mű lesz ez – nem is kételkedem, hogy a Metropolis példája, hatni fog a többi káptalanra is! Csak lármát kell ütni a lapokban! mert benne vagyunk, az engedett és becsületes irányú «Svindli»-ben!”²⁷

Folyik a gyűjtés, a szervezkedés.²⁸ „Tárkányi²⁹ még itt van. E napokban megy Egerbe, és én vele, hogy a főurakkal itt a Monumenták ügyében értekezem.” – írja Fraknói a Kanizsán tartózkodó Rómernek szeptember 20-án. Mindjárt másnap újra ír: „A pozsonyi káptalan «áthatva indítványa nagy fontossága által, teljes készséggel» ajánl fel tíz éven át évenként 100 forintot. Etiam aliquid. Ha nem csurran cseppen!”³⁰ Szeptember 27-én Klagenfurtba küld tudósítást Rómer után: „Tegnap Lengyel³¹ egri nagyprépostnál voltam; akit sikerült teljesen megnyernem a vatikáni eszmének; úgy hogy az egri káptalantól a legjobbat remélhetem.” Rómer (pesszimista?) realista, talán megnyugtatósnak szánja következő sorait: „Hogy a Káptalanok nem egészen calculus szerint fognak adózni – tudtam előre; hiszen nem is lehet minden canonizandus Fraknói! – De azért dat pira, dat poma, qui non habet alie-

²⁴ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 136. [1881.] június 16.

²⁵ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 109. [1881.] június 22–23.

²⁶ TUSOR, *Magyar történelmi kutatások*, 22. és MS 13 (1882) 444.

²⁷ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 113. 1881. szeptember 18.

²⁸ Az 1882. június 4-ére összehívott alapító ülésre elkészítették a felajánlók listáját. Lásd TUSOR, *Magyar történelmi kutatások*, 24–25.

²⁹ Tárkányi Béla (1821–1886) egri kanonok, az MTA levelező tagja.

³⁰ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 175. [1881.] szeptember 20.; OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 45. 1881. szeptember 21.

³¹ Lengyel Miklós (1802–1889) teológiai doktor, választott püspök, nagyprépost.

na dona.”³² Fraknói válaszában felsorolja az újabb felajánlásokat: „Néhány nap előtt Váradról egy csomó káptalani válasziratot kaptam. Nyitra 200 forintot; – Vác, Kassa, Szepes 50–50 forintot ajánl. Szatmár, zirci apát ígérnek, summa megnevezése nélkül. Veszprém kitérőleg ír. Pécs csak akkor kész ajánlani, ha az ország bíboros főpapja által szólíttatik fel! – Eger, mint Tárkányitól értesülök, 500 forintot ajánlott, csak. Sok tehát a csalódás. De ez az élet sora. Majd ha Nagyságod idejő, megbeszéljük a teendőket.”³³

Fraknói Vilmos a későbbiekben is tájékoztatja Rómert a sorozat állásáról. 1883 elején tervez egy húsvét utáni görögországi utat, amire hívja Rómert is, visszafelé Rómában töltenének 8 napot a sorozat ügyeinek rendezésére. Márciusban felkéri a tizedlajstromok másolásának befejezésére és a kötet megszerkesztésére. Áprilisban jelzi, mikor hazaér, a *Monumenta Vaticana* két kötetét sajtó alá adhatják. Az április 13-ai pápai audienciáról csak két kurta mondatot ír, majd meghívja Rómert a vatikáni bizottsági ülésre, amire az „szenvedő állapot” miatt nem megy el. 1884 februárjában jelzi, hogy elutazik Voloscaba, Abbáziába, abban bízva, hogy a *Monumenta Vaticana* bevezetését, amit három hónap alatt képtelen volt megírni, ott néhány nap alatt befejezi. Március 4-én Abbáziába indul két hétre, ekkor írja levelében: „Római utamat májusra halasztottam. Akkor már egy kész két kötetet prezentálhatunk Őszentségének. Tárkányi is ott lesz. Biztosan számít rá, hogy Apám uram is jó.”³⁴ A májust Fraknói Rómában tölti, büszkén számol be a *Monumenták* ideiglenes példányainak sikeréről, és a kitüntetésről, hogy a pápa május 15-én és 23-án is fogadja. Az audienciáról részleteket nem ír, remélve a személyes találkozást.³⁵

1884. novemberben küldi a tizedlajstrom kötetet és „Gentilis prefatióját” korrektúrára. Rómer örül a felkérésnek: „Szerencse, hogy magamat is (legalább mióta Tatában a magyar szót, a humaniorákban a MAGYAR történelmet tanultam) Magyarnak tartom, ami annál inkább fiamról áll, mert különben a köteles «szépen köszönöm» helyett mondanom kellene: Mégis csak h. a. n.! – Nem érti ügy-e? Ergo: azt írja egyik KEDVES LEVELÉBEN, hogy egy pamat Vaticanával tisztel meg, és én a tanulságos revisiónak már-már örvendek, mik nálam fraknoii nyalábot jelentenek, és íme a correctura helyett oly szép mun-

³² „Hol koldus a gazda, ételed körte és alma.” OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 115. 1881. október 3.

³³ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 47. 1881. október 12.

³⁴ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 99. [1884.] március 4.

³⁵ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 127. [1884.] május 19.

kával lep meg, hogy azonnal elejétől végig el kellett olvasnom!”³⁶ Rómer 1885. január közepén kapja az értesítést, hogy sok bajuk van Gentilis praefatiojával: „Nem tudnak már latinul írni az emberek. Elvállalná-e a latin szöveg revidálását?”³⁷ Lelkesen elfogadja a felkérést másnapi válaszlevelében: „Corrigalok-e? – Kérdés! Hiszen bámult művedet nem is segíthetem elő másképpen, mint (proh dolor) corrigálván!”³⁸

Február 18-ai levelével küldi is Fraknói a korrektúraíveket és kéri, Fejérfaktakynak küldjék tovább. Novemberi római útjáról a szokásos kurta levélkénél kicsit részletesebb beszámolót küld. „A Vatikánban igen rossz néven veszik, hogy Flóra bácsi nem jött velem, miután májusban ittlétemkor előre jeleztem jövetelét. Jó volna összeszedni magát és utánam jönni.” Itt, és további leveleiben is meglegedettséggel írja, hogy a vatikáni levéltár évtizedekre kifogyhatatlan forrás, de a munka serényen folyik. „Egész kis magyar történeti iskola van itt együtt.”³⁹ A következő évi levelezésük leginkább a Lipovniczky István püspök halála miatti széküresedés, illetve Ipolyi Arnold⁴⁰ megválasz(ta)tása és december 2-ai hirtelen, korai halála körül forog. A temetésen Rómer megfázik, testileg és lelkileg is belebetegszik a megrázkódtatásba. Fraknói nélküle utazik el régóta tervezett keleti útjukra, innen írt levelei hiányoznak (vagy csak én nem jutottam még a nyomukra). Rómer 1887. május–október között ismét beteg, kisebb sztrókot kap, ez a kézírásán is látszik. Októberben elutazik Bécsbe, ahol 15-én baleset éri, lassan épül fel. Innentől már szinte minden levele a búcsúról szól.

A Fraknóival közös római út és kutatása a vatikáni levéltárakban végül elmarad.

³⁶ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 170. 1884. december 10.

³⁷ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 84. [1885.] január 12.

³⁸ OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 171. 1885. január 13.

³⁹ OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 195. [1885.] november 15.

⁴⁰ Ipolyi Arnold (Stummer; 1823–1886) 1871–1886 között beszercebányai püspök, 1886-ban nagyváradai megyéspüspök, művészettörténész.

DOKUMENTUMOK⁴¹

1.

Róma, [1881.] június 6.

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 136 – *m.p. orig.*)

Roma június 6.

Kedves jó Apám Uram!

Ha én is tudnék olyan kedves és érdekes levelet írni, mint Apám Uram, bizony rég felkerestem volna leveleimmel. De amint rég óta tapasztalhatja, alighogy kezembe veszem a tollat, csakhamar kifogyok a közlendőkből. Pedig ha itt volna, ugyancsak sok mindenfélét elbeszelnék.

Istennek hála minden tekintetben szerencsésen utaztam, – ekkorig. Kedvezett az időjárás, szívesen fogadtak az emberek, dús eredménnyel dolgozom a levéltárakban.

Modenában Bakócz élettörténetéhez, itt a vatikáni levéltárban II. Lajos korához, a Consistorialis Cong[regatio]. levéltárában Toucorira találtam nagybecsű anyagot.

A vatikáni titkos levéltárban Theiner⁴² által mellőzött XIV. századbeli magyarországi tizedlajstromok és számadások állanak rendelkezésünkre, amelyek egyházi történetünkre és geographiánkra megbecsülhetetlenek.

Csak az a baj, hogy a levéltár csak kevés ideig van nyitva. Sokat fogok másoltatni. És nem sokára visszatérek. Bárcsak együtt jöhetnénk. Viribus unitis⁴³ többre mennénk.

Jacobini bíbornoknak jelentettem hálás hódolatát. Szívesen emlékezett vissza úgy Kegyelmedre, mint Zsiga⁴⁴ barátunkra.

⁴¹Jelen forrásközlésben nem szerepel az adott időszakból minden ismert levél, csak azok, melyek a *Monumenta Vaticana*val valamilyen szorosabb összefüggésben vannak. Az 1881. június 6. és 1882. június 1. között ismert 47 levélből 24 kerül közlésre a Rómer–Fraknói-levelezés készülő kiadásának előpublikációjaként. Ehelyütt a levelek meghatározóan modernizált átírással, szerkesztve és a válogatás szempontja miatt helyenként szemelvényes formában szerepelnek.

⁴²Augustin Theiner (1801–1874) német történetíró, történész, 1855-től a vatikáni levéltár prefektusa, 1858-tól az MTA tiszteleti tagja. A levelezésben említett munkája: THEINER, *Vet. mon. Hung. I–II.*

⁴³„Egyesített erőkkkel”.

⁴⁴Bubics Zsigmond (1821–1907) kassai püspök, művészettörténész, történész, az MTA tagja.

Holnap után várom Bunyitayt, aki a tizedlajstromoknak a váradi megyére vonatkozó lajstromait fogja másolni.

Én 15-ig maradok itt. Azután Florenzben, Modenában dolgozom. 26-án érkezem Budapestre.

Igen-igen örülnék, ha néhány sorral megörvendeztetne. Ha mindjárt kegyeskedik írni, levele itt talál (Monsignore Fraknói Roma, Corso, Hotel de Roma). Ha később ír Florenz, Hotel Nova-Yorka.

Remélem kedves Apám Uram is jól érzi magát, halad a munkájában.

A régi szeretettel öleli hű fia

Vilmos

Tiszteletemet jelentse kérem Zsigának, Tátinak és a többi collegáknak.

Zsigát figyelmeztetem a pályadíjra.

Van-e kilátás pénzre.

Itt százakat kell költenem dokumentumokra, (ad intentionem dantis [adott szándékra] misékre per 40–50 líra). Traktálok is minden vasárnap a könyv- s levéltáros személyzetet! – Csak így lehet célt érni.

2.

Nagyváradról Firenzébe, 1881. június 9.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 108 – *m.p. orig.*)

Nálunk ma Zápor, máskor esik mindennap: Medardi! rossz évnek nézünk elibe!

Igen Kedves Fiam!

Magyarország valóságos Döblerje!⁴⁵

Kimeríthet[et]len bűvészkalapja, és hasznát veszi ama nagy közönség, a mely tevékenységét, szerencséjét és mindent oly helyesen szagló kis-Pulszkyját,⁴⁶ Geschichtsmahnungjának csalhatatlanságát méltán bámulja!! – És hozzá még azon (valami baloldali azt mondaná) impertinens szerénysége, mellyel engem, az ilyen vén krampuszt pofon legyint, midőn leveleim gyarlóságait oly

⁴⁵ Leopold Ludwig Döbler (1801–1864) Bécsben született fizikus, előadásokat tartott Bécsben és más városokban, például 1840-ben, 1843-ban Budapesten is. Legnagyobb sikereit mint bűvész és udvari varázsló érte el.

⁴⁶ Pulszky Károly (1853–1899) művészettörténész, író, az MTA I. tagja.

finomul kifigurázni kegyeskedik! Hiába: nem volt még bencés; mert tudná, hogy vannak a Nagy Akadémiának olyan főt[isztelendő]. literátusai is: qui se nequiter humiliant;⁴⁷ kik maguk gizehi piramisok, és mégis a szegény vakan-dok túrásait is magas figyelmükre méltatják! –

Persze, hogy ama halhatatlan Rómában sokat beszélhetnénk, t.i. Ön nekem! de nekem mostan csitt – Augusztus végéig, míg ismét kis lélegzéshez – mely-nek tüdeje Vinkler⁴⁸ Ő Nagyságánál van – juthatok!

Sietek írni, mert 6-án írt kedves sorait csak 9-én (Post nonam: Rerum Deus stb.)⁴⁹ kaptam. Azért inkább Firenze bella-ba⁵⁰ írok, mint az örök városba. Biztosabbnak tartom.

Sajnálom, hogy sarujain (galocsnyit nem visel?) nincsenek arany patkói, hogy oda rúghatná ama kapzsiaknak, amint a „de Scutulo Rubicundulo”-hoz⁵¹ illenék; de ami még nincs, az majd lesz! – (lesz – nem is lehet)

Gratulálok a sok újsághoz; ehhez nem elég a pénzmag – megvan ez mások-nál is. Kik nem tudnak vele mit csinálni! – de kell ahhoz ész is – ami amot-tan nincsen! Gratulálok, csak aztán szegény Zalámra is legyen, kérem, és kis gondja; jók lesznek számunkra egyelőre a Regesták is.

Nem szeretem, hogy oly sok munka között vissza is kellend térnie? Milyen boldog az, kinek nincsen kiszabott ideje – és annyi a bankója, amennyi csak kell! Velem mit nyerne! Már nagyon is öreg vagyok, és inkább tudok bámul-ni – mint dolgozni!

Köszönöm a kegyes és kedves Jacobini bíbornok megemlékezését, és ezt, tiszteletével együtt a mézes hetű Fürstnek adtam át. 49 (50-i) falu lábainál hever, és boldog az a Budapest, mely ismét bírhatja. [...]

Itten Zichy g[ró]f apát úr⁵² díszíti a püspöki residenttiát, és mint hírlík in festo SSS. Trinitatis⁵³ Szőlőson fog pontificalni! Bunyitai⁵⁴ úr, a halandók leg-boldogabbika alkalmasint már másol; tisztelem!

⁴⁷ „Akik nem megfelelőképpen alázzák meg magukat”.

⁴⁸ Vinkler József (1821–1907) nagyvárad kanonok, székesegyház főesperes, nagyprépost.

⁴⁹ „Rerum Deus tenax vigor”. Az ünnepi zsolozsma nónájának himnusza.

⁵⁰ „a szép Firenzébe”.

⁵¹ Egyértelműen ‘o’- végződés a „scutula rubicundula” helyett. A pontos rendszertani meg-határozás és a hasonlat értelmezése további vizsgálatot igényel.

⁵² Zichy Ferenc, ifj. gr. (1852–1883) nagyvárad kanonok.

⁵³ „Szentháromság ünnepén”.

⁵⁴ Bunyitay Vince (1837–1915) egyháztörténész, az MTA levelező tagja. 1879-ben Lipovniczky István püspök könyvtárosává nevezte ki, és megbízta a váradi püspökség történetének meg-írásával.

Levelemet szívesen venné, és én nem írnék?! Miféle suppositumom van Kegyednél; vajon, aki olyan felhőszakadás alatt Hungariától az akadémiai palotába gázol, hogy Kegyed fényes képét még egyszer láthassa, az nem írna egy levélkét! Cospetto di baccho et Barracone!

Köszönöm barátságos kérdését; én jól vagyok és munkám halllad [!], de csak per kis ! – corrigálok. Várom, kis kertem; van annyi szőlő in spe,⁵⁵ hogy a szüret idejét alkalmasint itthon kell töltenem!

[...]

Mindég a tizedlajstromokat írhatja, de soha se gondol arra, milyen okosak voltak már akkor is azok, kik innen–oda vitték pénzüket! Tudom, hogy sok kell, mivel magamra is mondhatnám: dixit ca[!]culus ollae, oh quam nigra es!⁵⁶ Csak, hogy én sokszor, ganz schwarz! vagyok, KEGYED pedig a XIX. század Antaeus-a, aki kiszórt százasokból EZERES-eket csinál! Ez aztán a mesterség!

[...]

Adhatok-e valamit „pro Gloria Fraknói”-ana? Ha nem – elhallgatok. Várom becses levelét.

Ut semper – idem senex⁵⁷ Rómer

Váromon 9. Juni. 88r.

3.

Rómából és Firenzéből Nagyváradra, [188r.] június 16.

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 141 – m.p. orig.)

Róma–Florénz június 16.

Kedves Apám Uram!

Ha expresse szándéka volt igazolni „hízalgó” nyilatkozatomat leveleiről, úgy célját elérte. És fogadja hálámat; nem csak azért, mert meg nem hazudtolt, hanem főleg az[ok]ért a kellemes percekért, melyeket derült és szellemdús levelének köszönhetek.

Az apa ifjú szelleme valóban megszegyeníti a fiú agg szárazságát.

Örvendek, hogy jól van, és jól érzi magát. Ego etiam valeo.⁵⁸

⁵⁵ „Remény szerint”.

⁵⁶ A kéziratban ‘caculus’ áll. Hipotetikus értelmezés: „Mondja a [féhér] dobókocka a fekete pohárnak” (?).

⁵⁷ „Miként mindig ugyanazon öreg”.

⁵⁸ „Én is jól vagyok”.

És igaza van: caetera adjicientur vobis.⁵⁹

NB. Bocsánat e piszkos lapért!!

A keserű pilulát (a divisiók állapotáról) oly édes burkolatban nyújtotta; hogy úgyszólván csak a cukor íze maradt a szájamban.

Istennek hála, nincs szükség reserv-re. Sőt, bár sokat költöttem, még 2–300 francot haza hozok. Mindamellet, mivel a félév végén nagy fizetésem vannak, esedezem, kegyeskedjék pénzcsekémet 24-én Budapestre címezve postára föltenni.

Ami a korteskedést illeti, e célra bizony legkevésbé adok szívesen pénzt. De hű maradok kanonokságom első napjaiban kimondott felhatalmazásomhoz. A mennyit az apa adott, annyit a fiú is. Sem többet, sem kevesebbet.

Rómát tegnap hagytam el. Bunyitay is ma visszautazik. Mert a levéltárt bezárták. Egyébként a tizedlajstromoknak a váradi megyére vonatkozó részleteit mind lemásolta. Theiner munkája hihetetlenül könnyelmű. A tizedlajstromokat teljesen használhatatlanná tette; annyira megcsönkította!

Itt két napot, Modenában és Velencében 3–3-at töltök. Mindenütt Bakóczra vonatkozólag gyűjtve anyagot.

Őszentségénél 10-én voltam magán kihallgatáson. Várakozásomat meghaladva kegyes volt. Én előadásomban megemlítém, hogy a tudományos körök tőle várják a tudományos élet felújítását Rómában, és név szerint a vatikáni levéltár dús kincseinek monumentális kiadványokban értékesítését. Kiemelém, hogy mennyire szerencsés volnék, ha e célra az én közreműködésemet és anyagi áldozataimat is felajánlhatnám.

A Szentatya igen szívesen vette e figyelmeztetést. Behatóan szólott ez ügyről. És felhívott, hogy emlékiratot, programot nyújtsak be neki. Ezt természetesen alapos megfontolás után terjeszttem csak be.⁶⁰ Előbb megbeszéljük apám urammal is, akit Isten áldjon meg és tartson sok esztendőig.

Fiúi szeretettel maradok hű szolgája

Fraknói Vilmos

⁵⁹ [Inkább az Isten országát keressétek], „a többi dolgokat megkapjátok hozzá”. Vö. Mt 6, 33; Lk 12, 31.

⁶⁰ A levél két bekezdését közli ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 64. Vö. TUSOR, *Magyar történeti kutatások, Excursus*, 28–29; valamint kötetbeli tanulmányát (III/1).

4.

*Nagyváradról Budapestre, [1881.] június 22–23.
Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 109 – m.p. orig.)*

Mutatis mutandis
Váradon Jun. 22-én

Kedves jó Fiam!

Bármennyire szeretem – de talán irigyelhetném is dicsőségét – mégis örvendek, hogy ismét itthon veszi kezébe soraimat. Igaz, ragad ösmerőseire is valami abból a talján dicsőségből is, de még is jobb, hogy az csak lépcsőnek maradjon, ad maiorem gloriam!⁶¹

Magasztalja jó kedvemet?! Csak tudná, mennyire fáj az, ha nem győzőm úgy a munkát, mint hajdanában – és látom, hogy messze elmarad szárnyaim csapdosása, azon iramtól, amelyen most az arany ifjúsági kor jár! Várjon csak kedvesem, ha az a 66 nyomandja vállait, – nem kívánom – de azért még is megfogja [!] azt is érezni. Egészségem hála Isten megvan – de a munkakedv – és a [Zala] monographia előbbre való haladása?! –

A divisio⁶² minőségét mutatja a melléklet; vártam, hogy a *Téliék*,⁶³ t.i. annak [szám]tartója és Szegletesi⁶⁴ barátunk, még előbb mint Koritnyiczáznának,⁶⁵ csak kirukkolnak újonnan egypár százassal, mivel mondják, hogy a raphanus raphanistrum⁶⁶ sikerült; de Okelmék még nyom nélkül tűntek el a 2 órai, éjji gyorsvonattal, és spékelt erszénnyel majd Lourdest is megnézik. Meglehet, hogy Zaÿ⁶⁷ idővel majd pótolja a deficitet, melynek mostanság én is [áldo]zatja vagyok. A 4 xros⁶⁸ patkó nálam maradt magnak – írjon, kérem absolutoriumot,⁶⁹ még mielőtt a sok bankótól szeme fénye elvesznék!

⁶¹ „nagyobb dicsőségre”.

⁶² A káptalani osztalék.

⁶³ Winterhalter.

⁶⁴ Vinkler József kanonok.

⁶⁵ Koritnica, Oszadához tartozó fürdő és klimatikus gyógyhely Liptó vármegye rózsahegy-i járásában.

⁶⁶ Fehér vadrepce.

⁶⁷ Zajnay Keresztély János (Zajicsek; 1830–1903) váradi kanonok, prépost, 1877-től a váradi egyhm. elemi iskoláinak felügyelője.

⁶⁸ „krajcáros”.

⁶⁹ „feloldozást”.

Hogy pláne még haza is hoz pénzt, annak jele, hogy a római benedictiótól a borja benne megfordult – és gazdálkodni is tud – ha kell! – Valde bene;⁷⁰ most már megakartam [!] húzni a gyeplőt, de a százasokkal ne is kezdjük; majd ha 1000-esek lesznek. NB., Zsigánál⁷¹ meg 10 csillogója van, nem volt reá érdemes munka!⁷²

Korteskedésre semmit sem költöttem; jó lesz az máskorra is; ne féljen, én nem dobom ki a pénzt, bár a Fürst 40 ftot adott e célra Dr. Nagynak! [...]

Alig várom, hogy felfedezéseiről és magas terveiről szavát hallhassam! Lesz Bakóczhoz méltó monographia, ha az Kegyed tollából fog folyni! Tudom, bámulta Őszentsége a „piccolo Ungherese-t” aki már annyit írt, hogy sima festett galériában is alig férne meg, ha valami angol számítása szerint a betűket egymás mellé raknák, és barátunk a Henczi, még a dupla vagy tripla Durchschuß⁷³ à la Athenaeum sürgetni találná!

Hát az a szegény Cereté-m hol lenne található? Azt hittem, majd megmutatom, hogy még én is legény vagyok a gáton! – de most más szelek fújjak és el is fújják a régi gárdát. Ha turpe senex miles – turpe senilis amor!⁷⁴ – bizony turpis senex professor, turpior senex blaterator, t.i. scriptor!⁷⁵

Csak 70 éves koromban akartam visszavonulni – és fürdőkbe járni – meg hórázni; de már azt látom, hogy előbb csukjuk be a boltot – és fájlalandjuk szent testünket!

Isten velünk, kedves jó fiam! Multas qui vidisti urbes – et scrinia explorasti!⁷⁶

Bárcsak a Zalai dolgok fordulnának [elő] ama helyesebben leírt adókönyvekben.

A legjobb egészséget kívánja igazán szerető

Rómerje

Váradon Jun. 23-án [1]881.

⁷⁰ „igen derék”.

⁷¹ Bubits Zsigmond.

⁷² Fraknói Vilmos 1880-ban 10-10 arany pályadíjat tűzött ki a nagyvárad papnevelő növendékeinek egy egyháztörténeti és egy irodalmi pályaműre.

⁷³ „átlövést”.

⁷⁴ „Szemérmetlen öreg katona, szégyentelen régi szerelem!” (Ovidius).

⁷⁵ „Egy nyomorult öreg professor, egy nyomorult öreg író”.

⁷⁶ „Te, aki sok várost láttál, és sok könyvtárat átkutattál!”

5.

Nagyvárad, 1881. június 24.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 110 – *m.p. orig.*)

Váradon Jun. 24. 881.

Kedves Barátom

és nagy böcsületet szerző Fiam!

Kérem, ne – sírjon. A breviarium Guilelmus Abbas-ra áll, nem tudom, ezt tartja-e, de akármelyiket tartja, legyen a Hítvalló vagy mártír, én bizony mindennap gratulálok Önnek is – de magamnak is, aki barátságának szívből örvendez.

Ha kell a névnapra egy kis ajándék, íme a 35 ft. comptunt; ezt adta Kutják úr liszt és törökbúza [kukorica] fejében. Talán éppen elég lesz a fővárosi traktára! bár lenne 100szer annyi, jobb kedvvel küldeném.

Magam részéről is mellékelek egypár forintot, kérem, méltóztassék azokat a pesti lapoknak elküldeni. Kiteszen 11 ft. 50 xt.⁷⁷

Küldtem Karvalics által 251 ft-ot. Kérem megkapta-e?

Tisztelvén barátainkat vagyok hű apja

Rómer

6.

Marienbadból Nagyváradra, [1881.] július 19.

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 157 – *m.p. orig.*)

Marienbad július 19.

Kedves Apám Uram!

Sietek megköszönni szeretetteljes és jó hírekben bővelkedő kedves levelét! Gratulációját hálásan fogadom. Én egyik Vilmos-napot sem ünnepelem. Amivel azt nyertem, hogy mindegyiken gratulálnak. No de csak nagyobb baj ne érjen.

A raphanus-divisiót csak méltóztassék szépen Váradon őrizni. Jó, hogy nincs az elégnél több pénz kezeim között, mert könnyen elszánnám magam

⁷⁷krajcár.

hamarjában egy kis svájci útra, hogy meneküljek ettől az impertinens melegtől, a mely most már a marienbadi fenyevesek között is kezd kiállhatatlan lenni.

Huzly⁷⁸ bácsi nékem is írt.

Vinklerék⁷⁹ aggodalmait könnyű lesz eloszlatni. Haynalddal, Lipovniczkival, Ipolyival és Schlauch-chal⁸⁰ [!] közöltem a [*Monumenta Vaticana*] tervet. Egyik sem látott abban olyast, amin meg lehetne ütközni. A Prímásra bízni az ügyet annyi volna, mint eltemetni. Egyébként nékem az ellen sem volna kifogásom, ha a Káptalan a Püspököket is fel akarja kérni. De nézetem szerint legtermészetesebb, hogy a Káptalan a Káptalanokhoz forduljon. Majd megbeszélem ezeket élőszóval Vinklerrel. Írnék neki, de tudom, hogy már elindult Lourdes felé.

Teljesen megnyugszom tanácsaiban, hogy az ügy majd csak augusztus második felében tárgyalassék. Igaza van, hogy beszéljék ki magukat az emberek.

Jelentsen Ebenhöch⁸¹ kollégának tiszteletemet. Sajnálom, hogy nem lehetek körükben.

Én valószínűleg aug. 1-ig maradok itt. Azután 8 napig kószálok hihetőleg a Sächsische Schweizban. 10–12[-én] Budapesten vagyok. 13[-án] indulok Váradra.

A marienbádi élet és kúra úgy látszik nem árt, de nem is használ. Étvágyam még nem jött meg!

Salamon elutazott. De jött helyébe Horváth Döme⁸² bácsi, Karap Feri,⁸³ aki igen kellemesen emlékezik az Erdélyinél⁸⁴ N[agysá]l[g[o]ddal eltöltött kedves órákra; – Schwieker etc.

Isten áldja. Szeresse továbbra is hű fiát

Vilmost

⁷⁸ Huzly Károly (1801–1886) nagyváradi prépost-kanonok.

⁷⁹ Vinkler József.

⁸⁰ Schlauch Lőrinc (1824–1902) 1873-tól szatmári püspök, bíboros, egyházjogász, az MTA igazgatósági tagja, 1886-tól nagyváradi megyéspüspök.

⁸¹ Ebenhöch Ferenc (1821–1889) győri kanonok, helytörténész, Rómer Flóris győri barátja, munkatársa.

⁸² Horváth Döme (1819–1899) író, jogász, országgyűlési képviselő, királyi ítélőtáblai tanácselnök.

⁸³ Karap Ferenc (1832–1906) jogász, hajdúböszörményi főjegyző, majd debreceni bíró.

⁸⁴ Erdélyi Béla (1851–1914) miniszteri fogalmazó, Bihar megyei, majd nagyváradi tb. főjegyző, 1882-től a m. kir. államvasutak tisztviselője.

7.

Budapestről Zalaapátiba (?) v. Kanizsára (?), 1881. szeptember 13.

Fraknoi Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknoi Rómerhez, n. 44 – *m.p. orig.*)

Budapest 1881. szept. 13.

Reverendissime Pater

Annuntio vobis gaudium magnum.⁸⁵

Tegnap küldte meg Szij Jóska⁸⁶ az esztergomi káptalan válaszát. Tehát aggodalmunk alaptalan volt. A Káptalan megajánl évenként 600 forintot, tíz esztendőre!

Tudom örülni fog e Successusnak.⁸⁷ A további eredmények felől is értesíteni fogom.

Váradról írja Zsiga, hogy Henszlm[ann].⁸⁸ megbetegedett. A miniszter tegnap Hegedűst⁸⁹ küldte oda.

Én 21-én Egerbe rándulok ki, hogy a Monum[enta]. Vat[icana]. ügyében korteskedjem. Csak két napig maradok ott. Értesítsen élményei és tervei felől. Öleli hű fia

Vilmoska

8.

Budapestről Alcsútra, 1881. október 12.

Fraknoi Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknoi Rómerhez, n. 47 – *m.p. orig.*)

Budapest 1881. okt. 12.

Reverendissime Pater!

Levele kétszeres örömet okozott ez alkalommal. Azt hittem ugyanis, hogy Serenissimus és Reverendissimus fiai⁹⁰ között meg fog feledkezni fiainak leg-

⁸⁵ „Főtisztelendő Atya, nagy örömet mondok néktek”.

⁸⁶ Szij József (1832–1892) ügyvéd, a váradí egyházmegye jószágigazgatója.

⁸⁷ „sikernek”.

⁸⁸ Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész, építész, régész, író, orvos,ogy. képviselő, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁸⁹ Hegedűs Lajos Candid (1831–1883) jogi író, az MTA levelező tagja (1874). 1867-től a VKM osztálytanácsosaként a műemlékek, múzeumok ügyével foglalkozott.

⁹⁰ Valószínűleg József Károly főhercegről és Bubics Zsigmondról van szó.

kisebbikéről; annál inkább, mert azt vélem, hogy a R[everendissi]mus filius prodigus⁹¹ fokozott gyengédséggel teszi jóvá mulasztásait.

Én is részvéttel értesülök Holdházy⁹² barátunk édes anyjának szomorú állapotáról. Tudom, hogy mennyire fájdalmasan érinti szívét. De voltaképpen nincs joga panaszkodni, hogy csakhamar elveszti anyját; hálásnak kell lennie, hogy ekkorig bírta!

Mi is itt folytonos gyászesetek által szomorítottunk. Ma délután két temetésen kell megjelennem: Morocz⁹³ és Kámánházy⁹⁴! –

Néhány nap előtt Váradról egy csomó káptalani válasziratot kaptam.

Nyitra 200 forintot; – Vác, Kassa, Szepes 50–50 forintot ajánl. Szatmár, zirci apát ígérnek, summa megnevezése nélkül. Veszprém kitérőleg ír. Pécs csak akkor kész ajánlani, ha az ország bíboros főpapja által szólíttatik fel!

Eger, mint Tárkányitól értesülök, 500 forintot ajánlott, csak.

Sok tehát a csalódás. De ez az élet sora. Majd ha Nagyságod idejő, megbeszéljük a teendőket.

Váradról nincsenek híreim! Tehát baj nincs.

Tárkányi ismét itt van néhány napra. Ipolyi csak novemberben jó. Bubits Bécsben volt.

Várom tárt karokkal. Remélem legjobb egészségben, és jó kedvvel jó!

Isten áldja. Öleli hű fia

Vilmos

Steinerről semmit sem tudok. Hiszem, hogy ő lesz. De mikor?!

⁹¹ „Főtisztelendő tékozló fia”.

⁹² Holdházy János (1840–1896) vál. püspök, győri kanonok, 1872–1877 között a győri kisebb papnevelő igazgatója, József Károly főherceg fiúgyermekeinek nevelője.

⁹³ Morócz István (1816–1881) kir. tanácsos, gazdasági egyesületi titkár és író, az MTA levelező tagja.

⁹⁴ Kámánházy Béla (1822?–1881) kir. ítélőtáblai bíró, Madách Imre egyetemi évfolyamtársa.

9.

Budapestről Nagyváradra, 1881. október 22.

Fraknoi Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknoi Rómerhez, n. 48 – *m.p. orig.*)

Reverendissime Pater!

Mille Deo gratias pro quingentis et sexaginta florenululis. Spero mox maiora secutura.⁹⁵ Amikor azután legalább az ezresek váltásának fáradságától fel lesz mentve!

Az ásatás következtében támadt félreértésekkel ne sokat törődjék.⁹⁶ Jó vége lesz mindennek. Tavasszal majd kezébe veszi az ügyet és szokott energiájával eredményre is fogja vezetni.

Csak ma lehettem Haynald bíbornokkal, és tüzetesen értekeztem vele a Monumenták iránt. Elolvastam előtte Árpád⁹⁷ levelét, mely reá is nagy hatást tett. Ő kért a dolog élére állani, jelentékeny áldozatot hozni és elnöklete alatt értekezletet hívni egybe. Felszólított egy program kidolgozására.

Tán értesült Váradon, hogy Roskoványi⁹⁸ szép levélben késznek nyilatkozott szintén hozzájárulni. Csak bővebb, részletesebb felvilágosítást kér. Modrovics⁹⁹ bácsi válasza is megjött.

A közlésekkel nem akarok sietni. Nagyon, talán túlságosan óvatos vagyok. Zsiga¹⁰⁰ hétfőn este érkezik Váradra.

A bácsit, sajnos, nem egyhamar látjuk Budapesten. Mert audientiák nem tartatnak.

Isten áldja. Tiszteli, szereti, öleli hű fia

Vilmos

B[uda]pest 22. X. 1881.

⁹⁵ „Ezer hála Istennek az ötszázhatvan forintocskáért. Remélem, hamarosan nagyobb összegek követik majd.” Rómer előző, 1881. október 20-ai levelében küld egy elszámolást, 560 forint 2 krajcárról, és várja Fraknoi döntését, mi legyen a pénzzel.

⁹⁶ A váradi vár ásatásáról van szó.

⁹⁷ Károlyi Árpád (1853–1940) történész, levéltáros, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv levéltárnoka, tisztviselője (1877–1893), a budapesti tudományegyetem magántanára, az MTA I. tagja.

⁹⁸ Roskoványi Ágoston (1807–1892) váci, majd nyitrai püspök.

⁹⁹ Modrovits Gergely OSB (1814–1884) zalaapáti apát.

¹⁰⁰ Bubicz Zsigmond.

10.

Nagyváradról Budapestre, 1881. november 4.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 118 – *m.p. orig.*)

Kedves, jó Fiam Uram!

Bár tudom, hogy e kevés alig számít ottan, ahol az új 100-sok ball számra a kiadásra várnak, mégis alig hagyom e potomkát is kezeim közt meghűlni és csak küldöm: ad pios usus,¹⁰¹ sokszor engedelmet kérve azért, hogy múltkor csak amúgy elküldötték. Eléggel tartozom, 's így legalább néha megharagszik!

NB. 20 ft-tal kevesebbet küldöm, mert ennyit a koldusápolására adtam nevében. Ennyit írt a többi purpuratus Pater is! Pedig mi már csak nem leendünk kisebbek másoknál?

Kócsér községe P.P.Zs. és JZK. megyében¹⁰² gyűjt katol[ikus] templom- és iskola számára! Adhatok-e a 11 ft-ből ötöt ezen célra? Ugyse kell sem roatéra (három egyházban) sem Mária havára (két templomba) fizetnie! Bár tudom, hogy marad más kiadás elég! Ezereket most nem váltunk ugyan – csak lenne minden hétben ennyink! – Örvendek, hogy a Monumenták ügye ily szépen indul meg; én előadtam Árpád¹⁰³ levele tartalmát és részben az aggodalmakat meg is szüntettem.

Csak az kár, hogy mindenhonnan, a kiesőikre részéről ígéretetek jönnek. Az olasz zavarok ezeknek fő bökkenőjei. Én attól sok jót remélek, hogy Haynald Óeminenciája a nyelet kezébe veszi; evvel sok – hanem-nak elejét is veendi! Mi itten sártengerben fetrengünk, én eddig a szembajos Flóránál¹⁰⁴ tovább nem voltam. Levelezek és írogatok.

Balássy Ferkó Várad regestrumával,¹⁰⁵ kérem boldogítson, mert nincsen mit olvasnom!???

Töltse, kérem, szokott vidám társaságában, az ólom égálji álmos napokat! és ha baráti körében boldog, gondoljon néha reám is.

Igaz híve

Flóris

Váradon, N[ovember]ber 4-én, vagy is Carolusson 1881.

¹⁰¹ „Kegyves felhasználási célokra”.

¹⁰² Pest-Pilis-Solt és Jász-Nagykun vármegyékről, ill. a Pest megyei Kócsér községről lehet szó.

¹⁰³ Károlyi Árpád.

¹⁰⁴ Flóra Ferenc (1820–1889) nagyvárad kanonok.

¹⁰⁵ Balássy Ferenc (néhol Balázs; 1821–1896) történész, római katolikus lelkész, egyháztörténész; az MTA tagja (1872). A keresett mű: *Mutatványok a várad regestrumából*, Budapest 1881.

11.

Budapestről Nagyváradra, [1881.] november 7.

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 193 – *m.p. orig.*)

Reverendissime Páter!

Apai gondoskodásáért, mellyel tékozló fiának sokféle szükségleteiről bőkezűen gondoskodik (vulgari lingua: ¹⁰⁶ a 480 ft átküldéséért) fogadja hálás köszönetemet. Valamint azért is, hogy nevemben e koldusápolára méltóztatott és a kocséri község iskolájára méltóztatik adakozni. Örömmel osztozom kollégáim terheiben is.

Elképzelem, hogy a váradi urak most már nem is tudják, mit csináljanak a sok divisióval! Budapestre kellene őket küldeni. Majd találánk itt jó helyet pihenő ezreseik számára.

A Monumenták ügyében, Haynald bíbornok úr felszólítására, készítettem egy kis promemoriát, melyet ide csatolva átküldök. Közöltem azt a többekkel már; természetesen mint egészen privát munkálatot. Megküldöttem Kruesz¹⁰⁷ főapát úrnak, Zalkának,¹⁰⁸ Majorosynak;¹⁰⁹ Venosznak¹¹⁰ és Ebenhöchnek, valamint Roskoványinak is. Több helyről biztató választ kaptam. Roskoványi legmelegebben írt. De azt mondja, hogy majd ha a konferencia megállapodásairól értesül, fogja közölni az összeget, melyet áldozni kész.

Alig várom Haynald visszaérkezését.

Balásy¹¹¹ barátunk váradi regestumát nem láttam!

De küldök érdekesebb olvasmányt Pulszky Papa¹¹² „Életem és korom” III. kötetét. Együttal ide csatolok egy kis publikációt, mely bizonyos váradi kanoonok költségén jelent meg.¹¹³

Isten áldja. Szeresse hű fiát

Vilmost

B[uda]pest nov. 7.

¹⁰⁶ „köznyelven”.

¹⁰⁷ Kruesz Krizosztom Károly OSB (1819–1885) pannonhalmi főapát (1865–1885).

¹⁰⁸ Zalka János (1820–1901) teológiai doktor, 1859-től esztergomi kanonok, 1867-től győri püspök.

¹⁰⁹ Majorossy János (1831–1904) fölszentelt tinnini püspök.

¹¹⁰ Venosz Imre (1814–1882) bácsi választott püspök, székesfehérvári nagyprépost.

¹¹¹ Balássy Ferenc (néhol Balázsy; 1821–1896) katolikus pap, történész, egyháztörténész; az MTA levelező tagja. A levélben jelzett munka: *Mutatványok a váradi regestrumból*, Budapest 1881.

¹¹² Pulszky Ferenc (1814–1897) politikus, régész és műgyűjtő, az MTA tagja, a MNM főigazgatója. Emlékiratai első kiadásának I–IV. kötete 1880–1882-ben jelent meg Pesten, Ráth Mórnál.

¹¹³ Ceruzával Rómer kézírásával: Vilmosén!

12.

[Budapest, 1881. november (?)]

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, s.n. [névjegy] – orig.)

a) old. Fraknói Vilmos

b) old. Rme Pater

Annuntio gaudium magnum.¹¹⁴

Roskoványi évenként ezer forintot ajánlott föl!

Mikor jön?

13.

Nagyváradról Budapestre, 1881. november 23.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 119. – m.p. orig.)

Igen kedves Fiam!

Hiszem, hogy osztakozásunkban szívesen vesz részt, bár többször és nagyobb összegekkel örvendeztethetném meg, de sok a baj – sok a vízszabályozás és sok a tiszt, kiknek csak szintén élniök és páholyukat tartaniok kell!

Azt gondolja Barátom, hogy elégjük van azoknak, kik ezereseiket présebe rakják, ahonnan majd hálás? rokonaik feltámasztandják? Csak nézzen kissé Kalocsa felé! – és épüljön a szegények valódi szegénységén! Mennyit is kalkulált?! Akartam mindig az ügyet siettetni – mert ha még tovább gondolkoznak, és Umberto¹¹⁵ még egyszer Bécsbe jön, vagy Őszentsége talán a budai kapucinusok lakjában ütné fel tanyáját, bizony mind éhen halnak meg és bajaikat mind felaggattatják „votiv képekül!” Vere difficilis et plena abstinentia est vita purpuratorum!¹¹⁶ Pénz és ismét csak a pénz a lapis lydius¹¹⁷ számukra, és ki azt keresni nem tanulta, kiadni tudni sem fogja! Azt gondolta a mézes madzag a pápai jó szándék, de mit akar olyanokkal, kik csak Garibaldit emlegetik és madzag helyett csak azt a vastagabb zsinórt merevénységükben megérdemelnék. Mi is az a Kalocsa Rozsnyóhoz, Szepeshez képest?! – Perditio Tua ex TE

¹¹⁴ „Nagy örömet mondok”.

¹¹⁵ I. Umberto (1844–1900) olasz király (1878–1900) 1881. október 28-án érkezett Bécsbe a feleségével.

¹¹⁶ „Igazán nehéz és önmegtartóztatással teli a bíborosok élete”.

¹¹⁷ „próbakő”.

Izrael;¹¹⁸ auferatur a votis regnum hoc!¹¹⁹ – Talán igazságtalan vagyok, de 30 év óta mindig fázkódnak a mi torkig a pénzben úszó Uraink, és mindég félnek, hogy éhen kell meghalniok, ha a tudomány emelésére pénzt kérünk.

Olvastam, vagy is inkább felfaltam az elküldött lithographiát. Szép ez mind, hanem ne cunctatorkodjék, ne írogasson, de tegyen! Eszembe jön mindég X. J.¹²⁰ barátunk, ki IOIII ftal nem akart az állatkertben haltenyésztést kezdeni; Ő 40.000 kívánt, és van mai napig = 0, holott kevesebbel kezdve még is valami lett volna – és l'appétit vient en mangeant-elv¹²¹ szerint, a késedelmezők és a többiek után kullogtak volna.

„Quod facis, fac cito!”¹²²

Balássy „Várad Regestrumát” már megrendeltem Aigner-nél, ottan kapható. Pulszky munkáját nagy élvezettel olvastam, és köszönettel fogom átadni! A váradi kanonok (Noscimus TE!)¹²³ költségén kiadott olasz munkát böngésztem, majd elolvasom. Éljen az, ki pénzét ily nobiliter¹²⁴ tudja elmircsézni!¹²⁵

Írjon többször Püspökünknek. Sokszor nehezen várja a „kis tudós-nak (noscis-ne illum?)¹²⁶ levelét, pedig ez nagyobb szó neki, mint Grosz Dr.¹²⁷ uram legnagyobb flastroma! Én szeressem? Ergo, quando, de hoc dubitasti?¹²⁸ inkább kívánhatnám azt, mert itten ha akarnák, se tudnék annyit szeretni, mint

¹¹⁸ „Perditio tua, Israël: tantummodo in me auxilium tuum”. „Romlásodra lett Izráel, hogy ellemen [törekedtél,] a te segítő ellen.” Oz 13,9.

¹¹⁹ „Fosztassék meg ez ország kívánságai teljesülésétől!”

¹²⁰ Xántus János (1825–1894) természettudós, utazó, néprajzkutató az MTA lev. tagja.

¹²¹ Evés közben jön meg az étvágy. (fr)

¹²² Amit teszel, tedd gyorsan!

¹²³ „Felismerünk Téged!”

¹²⁴ „előkelően”.

¹²⁵ Mircse János (1834–1883) szabadságharcos, történetkutató, gyűjtő. Az MTA megbízásából az olasz levéltárakban fellelhető magyar iratok feltárásán dolgozott. 1881-ben jelent meg Mircse János és Cesare Foucard (1825–1892) modenai levéltárigazgató gyűjtéséből a *Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturai állapotáról a 15. és 16. században*, edita nell'occasione del Congresso Geografico Internazionale a Venezia. Budapest 1881. Vö. „A velencei földrajzi kiállítás, mely ez évi sept. hóban tartatott, egy egész sereg geographiai nyomtatvány és történeti munka osztott szét. Minket leginkább érdekel az melyet Fraknoi adott ki: «Descrizione nell' Ungheria nei Secoli XV et XVI» s mely modenai és velencei követek jelentéseit foglalja magában hazánk földrajzi és kulturai állapotáról a XV. és XVI. században. A közlések Foucardtól és Mircsetől vannak.” Századok 15 (1881) 717.

¹²⁶ „Ismered-e őt?” Rómer itt magára a kistermetű Fraknoira céloz.

¹²⁷ Grósz Albert (1819–1901) nagyváradi orvos, szemész, kórházigazgató.

¹²⁸ „Tehát mikor kételkedtél ebben?”

Önöknel csak egy utcában sétálgatnák! Ugy-e igaz! Ceterum benedicat Deus et multiplicet – Tuos Subscribentes.¹²⁹

Igaz apája

Flóris

Váradon, N[ovember]ber 23-án 1881.

NB. Ha be tetszik nézni Knoll¹³⁰ urhoz, kihez úgy-is a történelmi körre 5 ft. 20 xral¹³¹ előfizettem pro 1882. Kérem tessék számomra küldetni Lónyai Gróf emlékbeszédjét B. Eötvös Józsefre.¹³²

[...]

14.

[Budapestről] Nagyváradra, 1881. november 28.

Fraknoi Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknoi Rómerhez, n. 49 – m.p. orig.)

N[ovember]ber 28. [1]881

Reverendissime Pater!

Hogyan, miként, mily módon éli napjait? Hetek múltak és nem ád életjelt. Remélem, hogy nincs semmi baj.

Én is hála Istennek megvagyok; bár folytonos heccben, olyanban, amilyenben néhány esztendő előtt a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának bizonyos öre¹³³ élt. De se baj. Dabit Deus his quoque finem.¹³⁴

A Kultuszminiszter Óexcellenciája ma legújabb beszédének több példányát adta át oly megbízással, hogy váradi barátjainak küldjem. Erre azt mondom,

¹²⁹ „Egyébként megáldja és megsokszorozza aláíróidat az Úr”. A *Monumenta Vaticana* felajánlóirol van szó.

¹³⁰ Knoll Károly (1838–1885) könyvkereskedő, Akadémiai Könyvkereskedés.

¹³¹ „krajcárral”.

¹³² LÓNYAY MENYHÉRT, *Néhai báró Eötvös József akadémiai elnök emlékezete*, A Magyar Tudományos Akadémia által saját dísztermében 1872. február 2-dik napján tartott gyász-ünnepély tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XIII/6), Pest 1872, 21.

¹³³ Rómer Flórisnak az 1876-os budapesti VIII. Ősrégészeti és Embertani Kongresszus szervezésében végzett munkájára utal.

¹³⁴ „O socii (neque enim ignari sumus ante malorum), / o passi graviora, dabit deus his quoque finem.” Vergilius, *Aeneis*, I. 198–199. = Kedveseim! hisz a bajt ismerjük már mi eléggé, / Óh, a kutyábakat is – lesz isten majd, aki megszán. (*Vergilius összes művei*, ford. LAKATOS ISTVÁN, Budapest 1973, 85.)

hogy átküldöm Nagyságodnak; amit helyeselt. Méltóztassék tehát egy példányt megtartani, egyet Zsiga barátunknak¹³⁵ adni, a többit pro lubitus [az élvezetért] szétoztani. A Püspöknek¹³⁶ küldtem külön.

A Monum[enta]. Vaticanak ügye nem pihen.

A kalocsai bíbornok úr nagy szelleme szokott erélyével karolta fel. Decem-berben óhajtja megtartani a tanácskozást. Remélem, hogy Nagyságod eljő, a váradi kápt[alan]. nevében. – A cardinalis egyúttal kijelenté, hogy kész oly ajánlatot tenni, a mellyel az évi ajánlatok összegét 8000 ft-ig kiegészítheti. Ed-dig 4290 ft- évi járulék van megajánlva; a több nem fixirozott ajánlatot nem számítva. – De még fognak jönni.

Ma kaptam Kruesz őexcellenciája szép levelét. Ő évenként 300 ft-ot ajánl; excusálva magát, hogy többet nem tehet! Megnyugtattam, hogy ez is elég!

Isten áldja. Vagyok igaz hű fia

Vilmos

Üdvözlöm a méltóságos és nagyságos Káptalan tagjait.

15.

Budapestről (?) Nagyváradra, 1881. november 29.

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 50 – *m.p. orig.*)

Kedves Apám Uram!

Leveleink ismét „keresztették” egymást, jó magyarul diskurálva. Remélem ugyanis, hogy miniszteri beszédekkel megrakott leveletem megkapta.

Levelem némileg előre megadta a választ, ma vett kedves, lelkes, buzdító soraira.

Igaza van. Nem kell késni. Tenni kell. És fogunk tenni haladék nélkül.

Amint leveléből sejtem, Kalocsa 50 forintot ajánlott meg!¹³⁷ Ez ugyan gyalázat volna. De jóváteszi a Bíbornok!

Őeminenciája rendeletéből tegnap szétküldtem a Promemoriát a püspök-urak legnagyobb részének.

December elején megtartjuk a konferenciát. Januárban hozzálátunk.

¹³⁵ Bubics Zsigmond.

¹³⁶ Lipovniczky István.

¹³⁷ A felajánlás végül 1 évre 150 forint lett.

Ebenhöch barátunk furcsa levelet írt. A Káptalan nem mer ajánlani, mert a Püspök „reservált állást foglal el”. Intelligis!¹³⁸

Örülök, hogy jó kedvben, és jó egészségben van. Tartsa meg ebben Isten továbbra is!

Ajánlom magamat atyai, kollegiális és úri gráciáiba.

Hű fia

Vilmos

A Lónyay féle beszédet megküldöm. Ha netalán valami *divisio* volna december elején, kegyeskedjék Bubits Zsiga által küldeni. Ha később esnék, tartsa magánál, míg jövök; csak a summáról kegyeskedjék értesíteni; mert hogy tudjam, meddig ér a terítő.

Most Than nagy képére (Hunyady János és Vitéz) alkuszom.¹³⁹ Ezer forintot ajánlottam. De keveslik!

Ne kérjen Sequestrumot. Habeo bis mille florenos!!!¹⁴⁰

16.

Nagyváradról Budapestre, 1881. november 30.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 120 – *m.p. orig.*)

Kedves Fiam!

Abban a kellemetes állapotban vagyok, hogy egyszerre két levelére felelhetek; de mivel dátumuk nincsen (t.i. ilyen NAGY Urak ilyenre reá sem érnek) egynek tekintem, hiszen egy és ugyanazon forrásból erednek. Egyet sajnállok, t.i. az idei irkáimról megfeledkeztem, 's bátorkodtam lev[elező]. lapon kérdezni, lehet-e még munkálkodásom némi jeleit közleni, de eddig választ nem kaptam. Így is jó, mond jövő évre!

Azt hogy hecbben van, hiszem. Hiszen az egész világ kapaszkodik ilyen tüneménybe, aki egyrészt azért is akadémiai főtitkár, hogy mindenféle com-missiókat végezzen – és kenyere hiába ne egye, hiszen az az ország kenyere,

¹³⁸ „Érted?”

¹³⁹ Than Mór (1828–1899) festőművész *Vitéz János a latin nyelvre tanítja Hunyadi Jánost* (1882) c. festményéről van szó.

¹⁴⁰ „Ne kérjen zár alá vételt. 2000 forintom van!”

édes mienk!! – Egyébiránt lassan ott elül, mert következik a Supersaturativ; nálam megvan!

A beszéd példányait elosztogattam Zsigának, Zeley¹⁴¹ s Flórának, kik legalább olvassák! A Monumenták ügye nagyon is szívemen fekszik, örvendek a tényleges pártolásnak; de azok a Szalzburgi [!] és fuldai hírek nagyon nyomasztók. A pápa személye és udvara távozhatnék Rómából, de mi leszen azon temérdek országokkal felérő kincsekkel? Petroleurök¹⁴² prédáivá tennék? Istenem, bár védéné egész Európa katonasága azon dühös olasz csoport ellen, kiknek élete minden jónak és hasznosnak megsemmisítése!¹⁴³ – Lám egyrészt következménye a századokig tartó elzárkódottságnak!! Azért siessünk, míg lehet Sybillákként legalább valamit számunkra biztosítani! Szép, hogy a Kalocsei bíbornok ezen üdvös egyházi – világbeli dolog élére áll, én is remélem, hogy többen szégyenkedni [!] fognak, hogy a companiába be nem álltak. Az ő káptalana 150 fr adott, és én úgy értettem comparative a rozsnóiakkal, t.i. illi[k] 50 ft dederunt, quid potuissent dare Colocenses hermalinati Patres!¹⁴⁴ Milyen különbség a bíbornok és adlatusai között; Kruesz éljen! Ferkó¹⁴⁵ barátomtól mást nem vártam; megvan még ottan a discriptina ecclesiastica.¹⁴⁶ Episcopus omnia, reliqui nihil!¹⁴⁷

Megkaptam, és exhibeáalom¹⁴⁸ majd a kocseri nyugtát. Scripsi pro TE ft. 4. in summa 20 [?] ft. A multis nihil petii, pro aliis opus habere videatur.¹⁴⁹ Iste-

¹⁴¹ Zeley János (1826?–1898) egerváradai prépost, váradi kanonok, székesegyházi főesperes. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/641674#> (2024. 03. 12.)

¹⁴² Anarchisták.

¹⁴³ XIII. Leó pápát (1878–1903) rendkívül nehéz időszakban választották meg. Püspöki körleveleiben szembeszállt az egyházellenes törvényekkel és az *Unita Italia* mozgalom túlkapásaival, ő volt az első pápa, akinek a Pápai Állam megszűnése után, minden világi hatalom nélkül kellett tekintélyét megőriznie. A *Politikai Ujdonságok* közölte 1881. november 30-án, hogy „az utolsó napokban ismét hallani lehetett a pápának Rómából távozását, sőt Berlinben azt is tudták, hogy XIII. Leo pápa Fuldát választotta tartózkodási helyül”. Mindezen nehézségek mellett például megnyitotta – Fraknoi hatására is? – a vatikáni kevéltárat, kitűnő politikus volt. „Elődeivel szemben nemcsak kárhoztatta kora tévedéseit, hanem szembenézett a fölmerült problémákkal, és válaszolni is próbált azokra. Így klasszikus formákban védelmébe vette az államok önállóságát és méltóságát, függetlenül az államformától; védte a népek jogait, és hangúlyozta, hogy a kat. tanítás nincs ellentmondásban egy mértéktartó demokráciával.”

¹⁴⁴ „Aadtak, mit adni tudtak a hermelinprémes kalocsei atyák”.

¹⁴⁵ Ebenhöch Ferenc.

¹⁴⁶ „egyházfegyelem”.

¹⁴⁷ „A püspök mindent, a többiek semmit!”

¹⁴⁸ „bemutatom”.

¹⁴⁹ „Sokaktól semmit nem kértem, úgy látszik, hogy másokra is szükség van.”

nem csak koldulni ne kellene, pedig kell némi pénz minden nap ilyen célokra – sok a szegénység, és még nálunk egypár forintot gyanítanak!

A B[uda]pestre való küldetést elhibázta, kedves Fiam. Hiszen ottan lesz az országos Képviselő Úr – rólam szó sem lesz, majd elvégzi az, elég volt 500 ft. írni! Suum iam semimortuus – et de illis nil misi bene!¹⁵⁰ – Jó volna a papi kedélyeket megnyugtató, mert sokan attól tartanak, hogy Rómának vége! Mondják, hogy biz az mind csak írott malaszt marad, pénzt nem fogunk adhatni, nem kellend! Lám, ilyen is van!

Lónyay beszédjét köszönettel vettem!

Divisio ha lesz – azonnal küldöm, csak azért is, hogy a többi 1000-eit ezekkel le nyomhassa – miszerint el ne ugorjanak!

Éljen a művészet nagy pártolója!

Én proh dolor!¹⁵¹ atyai áldást adhatok, collegialiter agyon is nyomhatnám szeretetemben – de Úri – és Gratiákkal nem szolgálhatok; Wo nichts ist – hat der König das Recht verloren!¹⁵² –

De azért váltig marad szerető apai–apja

Rómer FF

Váradon N[ovember]ber 30. 1881.

Ő Lordsága már keblén nyugszik! Ajánljuk, sint festivitates quantae tantum fieri possunt. Vivat Joannes Henricus abque Curis!¹⁵³

17.

Nagyváradról Budapestre (?), 1881. december 12.

Rómer Flóris Fraknói Vilmosnak

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 121 – *m.p. orig.*)

Kedves Figliolom!

Domine miserere mei, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam!¹⁵⁴ – Azt hiszem, hogy akárhány állomás ürül meg ezen boldogtalan országban, mindenki kapaszkodik e rongyos, különben annyira leköpött csu-

¹⁵⁰ „Már félholt vagyok, és azokról mást nem, csak jót!”

¹⁵¹ „fájdalom”.

¹⁵² Szólásmondás: „Wo nichts ist, hat der Kaiser sein Recht verloren.” „Ahol nincs, ott ne keress!”

¹⁵³ „Legyen annyi ünneplés, amennyi csak lehetséges. Éljen János Henrik, gondok nélküli!”

¹⁵⁴ „Irgalmazz Uram, a víz már torkomig ér.” A 69 [68.] Zsoltár pontos idézete: „Salvum me fac, Deus” etc.

hába, hogy elhaló szavamat emeljem vagy emeltessem a Föld 7 boldogító spiritusánál, vagyis Miniszternél!

Ime a budapesti királyi Itélő-Táblánál a hátralékok feldolgozására a királyi törvény székektől 1882-dik évre bírák rendeltetnek be, és ilyen helyre Széll Farkas¹⁵⁵ is nyújtotta be kiegészítő bírál folyamodványát Pauler¹⁵⁶ Miniszter Ó Exjához! Tudom, lesz ottan legalábbis 2000 folyamodvány, ha t.i. szerencsétlenségére annyi törvénytudó lenne ezen szerencsétlen hazában. – Beküldte Sz. F. úr minősítési tábláját is, és kész protekciójáért valamit Ipolyi- és Bubits szószóló szavazatáért. Én mindent csak KEGYEDre bízom. P[auler]- Miniszter úr előre tudom, már mosolyogni fog? de én csak írok, írogatok és könyörögtettetek Vilmosom által! Lesz-e sikere Isten tudja!

Higgye meg, életem fele mind ilyen *sürgős* commissiókkal van telisded teli! Istenem! Istenem! Mivé lettem, ajánlató masinává, átkozott kunyorálóvá!! Lökök, löksz, lök – ünk, tek, nek!!

Ergo fac possis, dummodo velis!¹⁵⁷ és hogy azt nyugodt lelkiismerettel írhasam – írtam! Tisztelem a boldog Bácsit et socios! qui viderunt Faciem!! Ejus!¹⁵⁸ Alig várjuk, hogy láthassuk!

Igaz híve

Flóris

Váradon, Dec[em]ber 12. [1]881.

18.

*Budapestről Nagyváradra, 1882. március 5.*¹⁵⁹

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSZKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 218 – *m.p. orig.*)

Reverendissime Pater!

A mai postával írok a Káptalannak, hogy Haynald bíbornokot a Monum[enta]. Vaticana tárgyában az értekezlet megtartására kérje fel.

¹⁵⁵ Széll Farkas (Szél; 1844–1909) kir. ítélőtáblai tanácselnök, jogász, író, költő, történész, könyvgyűjtő, régész.

¹⁵⁶ Pauler Tivadar (1816–1886) jogász, egyetemi tanár, igazságügyminiszter, az MTA tagja.

¹⁵⁷ „Tedd tehát, ahogyan csak akarod!”

¹⁵⁸ „és társait, aki látták az Ó színét!”

¹⁵⁹ A datálásra lásd Tusor Péter kötetbeli tanulmányát (III/1).

A kardinálissal ma beszéltem meg az ügyet. Ő készséggel vállalkozik az értekezlet összehívására és vezetésére; de propter formam¹⁶⁰ kívánja, hogy erre szólíttassék fel.

Legyen oly kegyes a dolgot siettetni.

Az értekezlet 24-én tartatnék meg. Intézze úgy dolgait, hogy akkor még itt legyen.

Ma Császká¹⁶¹ évi 300-at (=3000) írt alá. Így tehát van 50450 ft. Az értekezlet után lesz 60000 ft!

Isten áldja. Vagyok híve

Fraknói Vilmos

Kérje fel Zelei¹⁶² bácsit is, ha szükséges, pártolásra.

19.

Nagyváradról Budapestre (?), 1882. március 8.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 125 – *m.p. orig.*)

Szeretett jó Fiam Uram!

A Káptalan azonnal határozott, és a Conventuale után engem, mint megbízható és ügyes embert küldöttek, hogy azonnal táviratozzak. Milyen ügyetlenre bízták, azt kimutatta azon eset, hogy jobb utat keresve, e rengetegnél borzasztóbb sártengerben Kümmerékig merültem, és ottan is csak olyan sártalálván, neki duráltam magamat, és bár négylovas szekér jött, át akartam pionnierilag hatolni, cipőmet az ut – a non lucendo¹⁶³ – hagyni kénytelenítetvén, a másik cipőmet pedig félig vesztvén, a strimpfliben,¹⁶⁴ amint hasam engedé, áttáncolgattam; a szekeret parancshangon megállítottam, hogy sovár cipőmet el ne gázolja – és azon a parton álló vírstlist, szerencse, hogy keddi (dispensált) napon volt, a tátongó cipóm után küldtem. Mennyire kellett minden gymnasticámat öszveszednem, míg e sáros cipőt a sáros strimpflire húzhatta vírstlisünk, elgondolhatja. Szóval azonnal telegraphíroztam, talán már

¹⁶⁰ „a formaság miatt”.

¹⁶¹ Császká György (Császtka; 1826–1904) szepesi püspök, majd kalocsai érsek.

¹⁶² Zeley János (1826?–1898) egerváradai prépost, váradi kanonok, székesegyház főesperes.

¹⁶³ „lucus a non lucendo”. „Értelmetlen, zavaros magyarázat” (kifejezés).

¹⁶⁴ Harisnyában.

B[uda]pestre is eljutott a távirat, de haza azon 10 lépést már kocsin tettem meg, quod erat iam prius demonstrandum.¹⁶⁵

Lássa Kedvesem annyiba került a Monumenták szent ügye! Hát még aztán Isten áldja még az ezen szent ügyért buzgólkodó Metropolitánkat!¹⁶⁶ Kit küldenek és minő instructióval, nem tudom.

Az 5/III-ban írt levelében azt mondja: Tegnap levelem kiegészítése gyanánt! – de mit fejeljünk vagy talpajunk, ha nincs csizma, vagyis levél? Nem tudom, az 1000-t elküldjem-e? ha kell, telegraphirozzon kérem.

Én jövök 18-a előtt, hacsak nem változtatnak conferentziájuk által, ha talán instructiót akarnának, és pedig nekem átadni? Meglehet, hogy mászt küldenek!!

Csókolom, és csókoltatom mind azokat, kik igazán szeretnek! Et quid cum Virter-o?¹⁶⁷ Itten nagy port vert fel ezen új kombináció, mert már Bubicstot láttuk a Sabariai püspöki széken.¹⁶⁸

Vale et me porro quoque ama!¹⁶⁹

Florianus

Várad, Március 8-án 1882.

20.

Dátum és hely nélkül

[Válasz Rómer 1882. március 8-ai levelére]

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 216 – m.p. orig.)

Nagyságos Apám Uram!

Köszönettel vettem Odopoericon-ját, – kalandos útjának regényes leírását, melyet a jövő történetírója számára a Monumenta Vaticana cumulusához csatoltam.

Homo proposuit, Cardinalis disposuit.¹⁷⁰ A bíbornoki körlevél már le volt lithographirozva (ide mellékelem), mikor Őminenciájának eszébe jött, hogy

¹⁶⁵ „amit már korábban be kellett bizonyítani”.

¹⁶⁶ Haynald Lajos kalocsai érsek.

¹⁶⁷ „És mi a helyzet Virterrel?”

¹⁶⁸ A márciusi sajtóhírek Virter Bertalan c. püspök és váci kanonok felterjesztéséről szóltak. Egy hónap múlva merült fel a sajtóban Bubicz Zsigmond neve. A hír nem bizonyult igaznak. Ferenc József 1882. október 2-án Hidasy Kornélt (1882–1900) nevezte ki szombathelyi megyéspüspökké.

¹⁶⁹ „Isten veled, s engem továbbra is szeress!”

¹⁷⁰ „Az ember javasolt, a bíboros döntött”.

talán még is jobb volna előbb Rómába írni, és az értekezletet húsvét [április 9.] utánra halasztani. Én a dolgot nem akartam forcirozni, és megnyugodtam.

Legitimatióm gyanánt, hogy nem hebehurgyán jártam el, szolgáljon a körlevél és ő Emin[enciája] egy irata, melyet a Prépost urunkhoz küldök. –

E hó 4-én kelt levelem, úgy látszik elveszett! Abban arra kértem, hogy az ezer forintos Beldl [?]-nek *szorítson* egy kis helyet saját galériájában addig míg személyesen lesz szerencsém. Azt hiszem a galéria nincs egészen occupálva!

Örvendve örülök a viszontlátásnak és maradok utolsó lehelletemig hű fia

Vilmoska

De Sabaria nihil scimus! – Revera!¹⁷¹

21.

Budapestről (?) Fiuméba, 1882. március 22.

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 107 – *m.p. orig.*)

Tisztelt jó Apám Uram!

Igen boldoggá tett szíves, kedves soraival. Szép, hogy nem feledkezik meg fenséges fia körében arról, aki a szó szoros értelmében filiorum minimus.¹⁷²

Megtartottam a titkot. Csak Fiuméből értesültek a lapok.

Tóth vala nálam, Utique a legszívesebben fogadtam.

Tegnap két nagy meglepetés ért. A Prímás március 29-én válaszolt [1881.] július 3-iki levelemre! Dicsérettel halmoznak el a Mon[umenta] Vat[icana] tárgyában. „Kezdeményezésem kiváló érdemes”. És a „dicséretes szándék megvalósításához” 200 cs. arannyal járul. Nagyon megörültem neki. Szép levélben megköszöntem!

A másik levél Chinából jött. Üрге Ignác¹⁷³ missionarius Chinába utazva Ceylon szigetén egy missionariusnál felfedezett egy régi Pázmány képet. Irattam rögtön, ajánlatot téve, hogy kész vagyok illő áron megszerezni. Most tudósít, hogy megkapom!

¹⁷¹ „Szombathelyről mit sem tudunk! – Valóban!”

¹⁷² „fiai közül a legkisebb”.

¹⁷³ Üрге Ignác (1840–1898) lazarista szerzetes, hittérítő.

Be szeretnék én is Fiumében lenni, élvezni a tenger tavaszi fuvalmát, a ligetek balsamos illatát, sétálni olajfák árnyában etc. etc.

Isten áldja. Ne feledje hű fiát

Vilmost

Üdvözlöm Holdházy barátunkat.

22/III.

22.

Rómából Nagyváradra, 1882. május 7.

Fraknoi Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknoi Rómerhez, n. 121 – *m.p. orig.*)

Roma, Hotel de Rome, 7. V.

Kedves Apám Uram!

Hű fia szeretetteljesen üdvözlö az Örök Városból; bár nem tudom hol, Pustaszter vagy pedig Szent László templomának maradványainál fogják feltalálni soraim.

De bárhol találják, legyenek tanúságai annak, hogy szívesen gondolkodom mindenütt a távolban is Arra, aki tudom, szívből szeret és érdeklődéssel kísér mindenfelé.

Mi, t.i. Tárkányi és én boldog, kimondhatatlanul kellemes napokat töltünk itt az Örök Városban, a melynek ránk sajátos varázsa van, és mégis oly ott-honosan érezzük magunkat, mintha mindig itt élnénk.

Jó volt bizony személyesen megsűrgetnünk a Monum[enta] Vat[icana] ügyét. Roma = mora.¹⁷⁴ Jacobini a legnagyobb szívességgel fogadott, érdeklődéssel hallgatta meg előterjesztésemet, ígérte, hogy mielőbb értekezik Őszent-ségével, felel Haynaldnak és szerez nekünk is audientiát.

Azóta a Vatikáni Levéltár igazgatójával is beszéltem. Minden ígért. Én tehát jó eredményt remélek.

Az államtitkárnál, tekintettel a közelebb történetekre, alkalmat találtam hangsúlyozni, hogy mi Magyarországon a köz- és társadalmi, a tudományos és irodalmi élet terén még mindig senki által nem kontroverzált előkelő helyet foglalunk el, anélkül, hogy hithűségünk és vallásos érzelmeink tekintetében a legkisebb áldozatot kellene hozni vagy koncessziót tenni. Úgy láttam megértette. Mert igen méltánylólag nyilatkozott.

¹⁷⁴ „Késedelem”.

Ma voltunk Zichynél. Sok szép és nagyértékű műkincse van.

Ma megtraktáltuk az itt tartózkodó magyar művészeket.

Ide jövet voltam Cividaleban, a hol leirtam Szent Erzsébet és merániai Gert-rud imakönyveit, a melyeknek fényes kiállítása minden képzeletet megha-lad.¹⁷⁵ Visszamenet megállapodom még egyszer Udinéban, hogy a legszebb lapokat fotografiroztassam.

Remélem, apám uram, jól érzi magát. Ölelem és szeretettel vagyok igaz hű fia

Vilmos

Tárkányi üdvözetét jelenti etc., én részemről is méltóztassék különös tisz-teletemet jelteni a méltóságos és főtisztelendő kollégáknak.

23.

[Budapestről Nagyváradra, 1882. május 21. előtt]

Fraknói Vilmos Rómer Flórishoz

(OSzKK Levelestár, Fraknói Rómerhez, n. 210 – m.p. orig.)

Reverendissime Pater!

Már-már aggódtam hosszú néma volta miatt. Nem tudtam beteg-e, appre-hendál-e filiolására.

Nem is sejtettem, hogy az én ügyetlenségem az oka.

Deo gratias. Rómában minden rendben van. A Pápa¹⁷⁶ határtalan kegyes-séggel fogadott, magasztalta tervünket, biztosítva jóváhagyása és áldása felől.

Erre Jacobini is mindent megtett. Írásban közli a rezolúciót Haynalddal. Nála konferenciám volt a vatikáni levéltár igazgatójával.

De a dolog nem ment oly könnyen, mint ahogy itt olvasható.

Majd elmondom a nehézségeket és erőfeszítéseinket.

Haynald bíbornok június 4. du. 5 órakor tartandja meg a konferenciát. Az akadémiai közülés napján. Tehát két ok, hogy R[everendissime] Pater itt le-gyen. A meghívók holnap expediáltatnak.

¹⁷⁵ FRAKNÓI, Árpádház-beli sz. Erzsébet két imádságoskönyve Cividaleban (*Fraknói-bibl.*, 233. sz.).

¹⁷⁶ XIII. Leó pápa.

Én, ha lehet, jövök vasárnap. Ha akadályozva volnék, úgy június 9-re compareálok.¹⁷⁷ Talán jobb is lenne ekkor?

Sietve írom e néhány sort. Többet nem írhatok. Nagyon el vagyok foglalva. Osculor manus Devotissimus¹⁷⁸

Guilelmus

Tiszteletemet a Főtisztelendő Káptalannak. Flórának mondja meg, hogy Zichy kér mielőbb szalonna küldeményt!

A pénzt majd csak személyesen veszem át, Váradon vagy Budapesten. Mikor jó???

24.

Nagyváradról Budapestre (?), 1882. június 1.

Rómer Flóris Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Levelestár, Rómer Fraknóihoz, n. 128. – *m.p. orig.*)

Igen tisztelt és nagyon szeretett Fiam!

Vettem mind a két kedves levelét; dehogy is haragszom; szoktam haragudni, igaz, mert öregszem, de KEGYEDRE haragudni, azt még meg kellene tanulnom, pedig még erre is öreg vagyok!

Örvendek annak, hogy Roskoványi Óexcellenciája beállott a kompániába! Amiről ír, hogy mikor jövök?? Én, az az én semmikor. Kettős az ok? Az akadémiaán boszorkodni, hogy az ki előtt svindler vagyok, és azok kik testvéri szeretetből Beilage-jük által freimaurré¹⁷⁹ bélyegeznek, hogy majd atheissá is legyek! – Vagy a Vaticanért? – Tudja, hogy a munkát, míg bírom, nem kerülöm, megígértem és meg is tartom. De már oda szégyenykedni [!] nem fogok. A főtisztelendő Káptalan Önt mint majszttert bízta meg képviseletével, és ez méltányos, Bubics Önagysága mint olyan compareál, mint ki 500 ft.[-t] ajánlott fel, ez is helyes! Tehát a Váradi Káptalanból már ketten is vannak, mit keresnék én ottan, qua tertius,¹⁸⁰ vagy inkább *quintus* – das 5te Rad in Wagen?¹⁸¹ Nem is óhajtható, hogy egy káptalan[t] hárman képviseljék! Meglesz az, amit óhajt, Kedves Fiam, annyi sok fényes és tudós úr által képviseltetve. Én még

¹⁷⁷ „Megjelenek”.

¹⁷⁸ „Csókolom kezeit legodaadóbban”.

¹⁷⁹ „szabadkőművessé”.

¹⁸⁰ „mint harmadik”.

¹⁸¹ „Negyedik, vagy inkább ötödik keréknak a kocsiban?”

itthon írdogálok, mert erre mostan kedvem szottyanyik, és ha majd valami kel-
lend, füttyüljön!

Flóraék (Tourm-né által küldött Bolonna könyveit, Udinében végre elfog-
ták – és pénzbírságot kérnek!)

Itten legszívesebben látom, és ha lesz arra idő – KEGYED részéről – ölelem
is: terquee, quaterquae [sokszorta]!

Pusztaszeren csak emelkedik a basilika, hiszen innen is rándultak le a szak-
értők. Suttognak, leplezgetik, nagyon bölcsen tervezgetik; de a Beilagé-k csak
arra is érnek reá, hogy a leplet felemeljék!

Tuba(e) mirum spargen(te)s Sonum!¹⁸²

Isten Vele! Kívánom, hogy jó egészségben élje át a *bosszú napo[ka]t*.

Öleli in spiritu!¹⁸³ Amint búskomoly, olyan szerető Atyája és Kar[társa]

Flóris

Váradon Jún. 1-én 1882.

CSÉCS TERÉZ

¹⁸² Az eredeti részletet („Kürt zeng csodás hangot”) a *Dies irae* szekvenciából Rómer többes számra módosította a zárójeles kiegészítésekkel: „Kürt(ök) zeng(enek) csodás hangot”. Köszönöm Tusor Péter szíves segítségét a latin fordításoknál!

¹⁸³ „lélekben”.

NÁPOLY BÚVKÖRÉBEN

Óváry Lipót és az itáliai magyar történetkutatás

„Sehol egész Európában nincs annyi Hazánkat érdeklő írott történeti emlék összehalmozva, mint Nápoly könyv- s levéltárában; és annál becseesebbek ez emlékek hazai tudományosságunkra nézve, miután azok többnyire oly korból erednek, melyből nekünk az idő s viszonyok romboló hatalma csak igen keveset, úgyszólván semmit, engedett megőrizniünk; s a hazai történelem különösen a 13., 14. s 15. századbeli legbecesebb s legbiztosabb kútfőit csakis a távol külföld régiségtáraiban lelheti föl.”¹

I. „JELES FIÚ ÉS SZÉPEN VISELI MAGÁT” VESZPRÉMTŐL NÁPOLYIG

Óváry Lipót Altstädter Lipót Sámuelként 1833. december 31-én, Veszprém-ben született jómódú zsidó kereskedő családban. Édesapja Altstädter Herman, édesanyja Markus Bertha volt.² A veszprémi izraelita hitközség iskolájában

¹ Óváry 1566. augusztus 15-ei levele Knausz Nándornak. KNAUZ NÁNDOR, *A nápolyi Margitlenda*, MS 5 (1867) 8. sz., 561–590, 585–586.

² Születési ideje nem tisztázott megnyugtatóan, ugyanis az Óváry életében készült munkák, valamint a későbbi szakirodalom 1833-at említenek (legutóbb: FIZIKER RÓBERT, *Óváry Lipót*, A nemzet levéltára [szerk. Reisz T. Csaba], Budapest 2023, 180–181.) az 1855-ös kereszteleési anyakönyvi bejegyzése szerint 1832. december 20-án született, a halálózási polgári anyakönyvi bejegyzés pedig 1919-ben 89 évesnek mondta, s így 1830-ra teszi a születési idejét. Mivel azonban az 1848 júniusában készült veszprémi összeírás 15 éves *deáknak* mondja (JAKAB RÉKA–KÁKONYI ANNA, *Tárguló és szűkülő terek. A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete*, Veszprém 2020, 76. 81. 100. 346), valamint a pápai kollégium névsora az 1847–48-as tanévben 14 évesnek említi (KÖBLÖS JÓZSEF, *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861*, Pápa 2006, 657), az 1833-as dátum tűnik a legvalószínűbbnek. Ezúton köszönöm Jakab Rékának a segítségét. Testvéréről, Jozefáról: Pesti Hírlap 39 (1917) 288. sz., 11.

kezdte meg edukációját, majd gimnáziumba szintén Veszprémbe, valamint Pá-pára járt.³

1848-ban a forradalom és szabadságharc hatására magyarosította Óváryra a nevét, illetve az iskolapadot otthagya megpróbált honvédnek állni, azonban fiatal kora miatt elutasították. A következő évben sikerült Nagysándor József honvéd tábornok dandárjába a 6. vörössapkás úteghez csatlakoznia, ahol őrmesterként harcolt.⁴ Az orosz intervenció hadseregével vívott augusztus 6-ai debreceni csatában súlyosan megsebesült, és ezt követően rövid ideig orosz, majd három hónapra a budai József-kaszárnyában osztrák fogságba került, ahol „a legembertelenebbül kínozták”.⁵ Szabadulását követően 1850-ben a pesti József-ipariskolába iratkozott be, ahonnan hamarosan „Bécsbe ment, hol öt évet töltött és az egyetem bölceleti és nemzetgazdasági előadásait is hallgatta.”⁶ Az ’50-es évek közepén visszaköltözött Magyarországra. 1855. szeptember 23-án a budapesti belvárosi plébániatemplomban katolizált.⁷ Ezt követően, 1856-ban a pesti *Déliab* című lapnál kezdett dolgozni, valamint nyelvtanítással és zongoraoktatással foglalkozott. 1859-ben döntő lépésre szánta el magát: az ország déli részébe, Aradra költözött, és átvette az *Aradi Hiradó* című lap szerkesztését.⁸

1859 év végén életre szóló elhatározásra jutott: az Aradon megismert Dunyov István biztatására⁹ Bécsen, Csehországon, Drezdán és Genfen keresztül Torinóba ment, ahol szardíniai szolgálatba lépett, s az olasz egységért fegyvert ragadó Giuseppe Garibaldi seregébe állt, így harcolva a magyar szabadság

³JAKAB-KÁKONYI, *Tárguló és szűkülő terek*, 144; SZÉP LIPÓT, *A veszprémi izraelita hitközség iskolájának története 1805–1905*, Magyar–Zsidó Szemle 22 (1905) I. sz., 379; PRAZNOVSZKY MIHÁLY, *Két baza szolgálatában (Óváry Lipót pályaképe)*, Veszprémi Szemle 1 (1993) I. sz., 20–29, 20.

⁴SZINNYEI, *Magyar írók*, X, 28; PRAZNOVSZKY, *Két baza*, 20.

⁵HALÁSZ IMRE, *Egy letűnt nemzedék*, Budapest 1911, 286.

⁶SZINNYEI, *Magyar írók*, X, 29.

⁷A szertartást Szántófy Antal somlyóvásárhelyi prépost alesperes és pestbelvárosi plébános végezte, a keresztapja Nádasdy Lipót lett. A belvárosi plébánia keresztelési anyakönyve, 1855, n. 583.

⁸SZINNYEI, *Magyar írók*, X, 29. Ekkor már kapcsolatban állt többek közt Thaly Kálmán, aki a lapban is publikált. PRAZNOVSZKY, *Két baza*, 21–22. Ekkor tette közzé első kötetét: ÓVÁRY LIPÓT, *Emlény*, Arad 1859.

⁹Szinnyei József életrajza máshogy tudatja a történeteket: „ő rendezte az aradi Kazinczy-ünnepélyt; ezért üldözték és ő dec. 25. megvált a laptól és Olaszországba vándorolt ki”. SZINNYEI, *Magyar írók*, X, 29. Óváry 1859. október 21-én Toldy Ferenc segítségét kérte, hogy a Magyar Tudós Társaság a Kazinczy Ferenc emlék-ünnepélyre küldje el Tompa Mihály és Szász Károly költeményeit. MTA KIKK Magyar Irodalom, Levelezés 4r., n. 85.

ügyéért is.¹⁰ Így került Frigyesi Gusztáv¹¹ századába, ahol főhadnagyi rangot kapott.¹² Harcolt Palermo bevételénél, illetve a voltturnói csatában. Utóbbiban Dunyov súlyosan megsebesült, s ő vitte kórházba, ápolta barátját, s tájékoztatta többek közt Kossuth Lajost is a hogylétéről.¹³ 1860 decemberétől 1861 májusáig a Magyar Légión vezetőjének, Vetter Antalnak a törzskarában századosi rangban segédtsztként szolgált, s az adminisztrációval foglalkozott. Vetter le-

¹⁰ PRAZNOVSZKY, *Két baba*, 22; „...annyira el volt telve gyűlölettel az osztrákok ellen, hogy... barátja Dunyov ezredes meghívására... sietett a megalakult magyar légión zászlaja alá.” HALÁSZ, *Egy letűnt nemzedék*, 286. Nyáry Albert búcsúztatásánál így írt az elhunytól, s minden bizonynyal saját akkori érzéseiről is: „Midőn ő is, mint számosan mások, a hazaszeretet túlaradó hevétől lelkesítve, az akkor a népszabadság és nemzeti függetlenség harcteréről szolgáló Itália földjén keresett itthon ki nem elégíthető tettvágyának szabad cselekvési tért, Garibaldi legendaszerű szicíliai expedíciójának hírére 1860-ban ő is odasietett a tettek mezejére, buzdítatva azon benső meggyőződés által, hogy a majdan főlzszabaduló Itáliában a magyar nemzet erős szövetségest fog találni saját felszabadítására is...” ÓVÁRY LIPÓT, *Báró Nyáry Albert emlékezete*, Századok 20 (1886) 490–500, 490.

¹¹ Frigyesiről cikket is írt. ÓVÁRY LIPÓT, *Frigyesi Gusztáv*, *Hazánk és a külföld* 4 (1868) 35. sz., 545–547.

¹² „1860-ban Garibaldi hadseregében küzdött és a csatatéren főhadnagynak léptették elő s arany érdempénzt kapott; azon év nov. 1-től a magyar légiónban szolgált századosi ranggal; 1861 máj. azonban visszavonult...” SZINNYEI, *Magyar írók*, X, 29; Dunyov a kinevezésről: „Óváryval is találkoztam. Ez tüzér főhadnagynak nevezett ki F. által a csatatéren... Jeles fiú és szépen viseli magát.” LUKÁCS LAJOS, *Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth*, Budapest 1962, 117. Haditetteiről később is megemlékezett: HALÁSZ, *Egy letűnt nemzedék*, 286–288; ÓVÁRY, *Nyáry*, 494–495. Ugyanakkor több kortárs negatív véleménnyel bírt tetteiről és jelleméről, például Gőcze István 1861-ben az acqui táborból: „Itt találkoztam Óváryval, nem sokat voltam azonban vele, nem rokonszenvezvén jellemével. Ő most itt senki által nem szeretett egyén, én ellensége nem vagyok, de távol tartom magam tőle... Sok furcsát beszélnek itt Lipótról, tudd meg, hogy áll ő a Sáro-sy Gyula barátunk dolgában?, kit nagyon tisztelék.” BÖHM JAKAB, *Légionisták levelei Itáliából (1861–1863)*, HK 29 (1982) 2. sz., 264–293, 272–273. 1862-ben szintén az acqui táborból Egressy Gábor: „Óváry Lipót százados (kikeresztelkedett zsidó) Szegeden léte alkalmával a boldogult Sáro-sy Gyulát az osztrákoknak feladta, a miért ezt néhány hónapra be is börtönözték. – Óváry-nak rossz lelkiismerete e miatt otthon nyugtot nem hagyván ide menekült. Ő most néhány pártfogói ajánlatára (kiknél Óváry magát behizelgé) a szicíliai hadjáratban elkövetett (illetőleg: kikoholt s ráfogott) vitézségéért egy olasz érdemjellel díszesített; pedig mások állítása szerint a lőpor füstjének nagyobb ellensége alig volt az egész délolaszthoni hadjárat alatt Óvárynál, s amint már én is kiismerem: nagyon aj-váj természetű.” „*Irjátok a mi tollatokra jön*”. Egressy Gábor *családi levelezése (1841–1865)* I, s.a.f. SZALISZNYÓ LILLA, Debrecen 2017, 513.

¹³ LUKÁCS LAJOS, *Az olaszországi magyar légión története és anyakönyvei 1860–1867*, Budapest 1986, 53. Kossuthal a későbbiekben is kapcsolatban állt: 1866. augusztus 1-jén Kossuth eltávozási igazolást állított ki a Nápolyba visszatérő Óváry számára, aki évtizedekkel később Kossuth halálos ágyánál is jelen volt. MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, I.sz. 2004.3.3.

váltását követően Óváryt is az *acqui* tisztí telepre küldték, s innentől kezdve végképp otthagya a katonai pályát.¹⁴

Garibaldi hadjáratának emléke azonban szervesen élhetett Óváryban későbbi évei során is. Ennek tudható be, hogy 1862-ben, Nápolyban született gyermekének a Vincenzo Giulio Garibaldi nevet adta. A legérdekesebb megnyilvánulása mégis az, hogy évtizedekkel később *A magyar légió Olaszországban* címmel egy színművet is írt, amelyet 1885-ben Budapesten Füleky Miklós társulata színpadra vitt. A színmű a magyaroknak a délolasz brigantik ellen vívott harcait¹⁵ mutatta be, nagy várakozás előzte meg,¹⁶ azonban a premiért követően kirívóan erős kritikát kapott.¹⁷ Mindez úgy tűnik, kedvét szegte Óváry további ezirányú tevékenységének, s irodalmi téren saját darabok helyett immár inkább csak fordítással foglalkozott.¹⁸ Az olasz újságírók vi-

¹⁴ PRAZNOVSZKY, *Két baza*, 22–24; LUKÁCS LAJOS, *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei. 1860–1867*, Budapest 1986, 70. 226.

¹⁵ Saját élményeit dolgozta fel, vö. „Csak a magyar légió maradt meg, melyre egyrészt nagy szükség volt az elharapódzott brigantaggio elfojtására...” *Emlékezésed Capasso Bertalan k. tag felett Óváry Lipót l. tagtól* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 10/9), Budapest 1901, 2. Legújabbban: PETE LÁSZLÓ, *Polgárháború Dél-Olaszországban. A brigantaggio és a magyar légió*, Budapest 2023.

¹⁶ Például Pesti Hírlap 7 (1885) 120. sz., 3; „Az új darabot már tanulja a gyapju utcai színház társulata s itt május hó folyamán színre kerül. A színmű, melynek színrehozatala sok költségbe fog kerülni, hét képből áll s ezek címei a következők: A brigantaggio. A magyar légió Nólában. A kelepce. A magyar légió tábora. Harc a brigantik ellen. Haramia ármány. Az igazság. Az előadás igen látványosnak ígérkezik, s a darabba számos eredeti nápolyi dal van szőve a Garibaldi korszakból. A «tarantella» olasz tánc is előfordul a darabban.” Pesti Hírlap 7 (1885) 126. sz., 3–4; „A darab komoly történeti dráma, de egyszersmind látványosság is; hét érdekes képből fog állani és számos új díszletet festett hozzá Goldstein Nándor...” Pesti Hírlap 7 (1885) 137. sz., 3.

¹⁷ „Mint kiállításos darab megállja helyét, mint «színmű» gyenge kísérlet...” Ország-Világ 6 (1885) 21. sz., 351; „...most meg ezzel a látványos valamivel akarja elriasztani a közönséget a gyapjúutcai színházból. Mi azt hiszszük, hogy ez nem fog neki sikerülni, és darabja oda kerül a hová való – a lomtárba. Gyermekei indokolatlan meséjének elmondásába fölösleges volna bocsátkoznunk. A mai est nyűg volt a színészeknek, nyűg volt a közönségnek.” Pesti Hírlap 7 (1885) 140. sz., 10; „«A magyar légió Olaszországban» nem vált be... A szerkezet hibáit a technika gyöngéi teszik még kirívóbbakká... Szóval a darab kevés színpadi ismeretet árul el. A szerző részéről, ki más téren nagyobb sikerrel szolgálja a nemzeti művelődés sokágú ügyét, nem tekinthető egyébként, mint kísérletnek, mely nem felelt meg a várakozásnak.” Fővárosi Lapok 22 (1885) 118. sz., 768.

¹⁸ A várszínházban „Színre kerül ugyanis Ferari-nak hírneves drámája a «Kétkedő» Óvári Lipót fordításában.” Pesti Hírlap 7 (1885) 69. sz., 4.

szont nem feledkeztek meg a Garibaldi mellett betöltött szerepéről, s még a 20. század elején is írtak a történetéről.¹⁹

2. „NÁPOLYBAN LE IS TELEPEDETT” DÉL-ITÁLIAI KEZDETEK

A katonaságot maga mögött hagyó Óváry Nápolyban alapított családot. 1861 áprilisában feleségül vette a neves famíliából származó Clementina Pessinát (1831–1916),²⁰ így sógorságba került Enrico Pessinával, aki a későbbiekben a miniszteri posztot is viselte.²¹ Feleségétől²² legalább hat gyermekéről van

¹⁹ Például *Gazetta di Venezia* 168 (1910) 272. sz., 2. A cikkről a magyar sajtó is beszámolt: „A *Gazetta di Venezia* múlt vasárnapi száma meglehetősen érdekes cikket közöl Óváry Lipótól, az olaszországi magyar légió utolsó életben levő kapitányáról. Megemlíti, hogy a magyar légió csodát műveit az olasz szabadság érdekében ötven évvel ezelőtt, és tagjai sorában a legvitézebb tisztek egyike Óváry lovag volt. A *Gazetta* a félszázados forduló alkalmából meglátogatta az egykori kapitányt, aki megmutatta neki 1866-ból való fényképét. A fotográfia Garibaldista hadnagy uniformisában ábrázolja az akkor még ifjú katonát. A lap közli egész életrajzát, részvételt a magyar szabadságharcban, börtönbe jutását és menekülését. Részletesen szól Itáliában viselt hősi dolgairól és tudományos munkásságáról a nagy felszabadító háború befejezése után.” *Budapesti Hírlap* 30 (1910) 240. sz., 12; *Az Ujság* 5 (1907) 158. sz., 10. III. Viktor Emánuel 1937-es budapesti látogatása során pedig a következők írtak: „Egy garibaldista őrnagy leánya az olasz király előtt. A budapesti olasz kolónia – mint megírtuk – szombaton hódolt az olasz királyi pár előtt. A követség kertjében összegyűlt olaszok között volt egy matróna, aki súlyos beteg, de hordszéken vitette el magát, hogy láthassa az olasz királyt. III. Viktor Emánuel megszólításával tüntette ki az idős hölgyet, R. Óváry Máriát, aki különben leánya néhai lovag Óváry Lipót 48-as honvéd, garibaldista őrnagynak, az egykori jeles történettudósnak.” *Pesti Hírlap* 59 (1937) 116. sz., 7.

²⁰ „a csatatéren ismerkedett meg nejevel, aki ott az anyja társaságában a sebesülteket ápolta.” *Tolnai Világlapja* 11 (1911) 22. sz., 1298; *Budapesti Hírlap* 6 (1886) 100. sz., 5; *Pesti Hírlap* 38 (1916) 314. sz., 12. Születési idejét halálhíréből tudjuk kiszámolni, elhunytakor 85 éves volt. *Világ* 7 (1916) 318. sz., 12. Árpádina – akinek a keresztnévje Crouy-Chanel Ágoston volt – is itáliai jegyest talált Andrea Cantalupi személyében. *Budapesti Hírlap* 5 (1885) 268. sz., 7; NYÁRY ALBERT, *Az utolsó magyar trónkövetelő, II. és befejező közlemény*, *Századok* 46 (1912) 2. sz., 89–112, III.

²¹ MARCO NICOLA MILETTI, *Pessina, Enrico*, *DBI* 82 (2015) [https://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-pessina_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-pessina_(Dizionario-Biografico)/) (2024. 01. 10.). A sógorával jó viszont ápolhatott, ennek ékes példája, hogy Pessina 1879-ben gyűjtést indított a szegedi árvíz károsultjainak. *Ellenőr* 11 (1879) 153. sz., 3. A katasztrófáról Óváry tájékoztatta az olasz közvéleményt. *Pesti Hírlap* 1 (1879) 79. sz., 4.

²² Ezüstlakodalomukról: „Óváry Lipót országos alleléltáros és neje, született Pessina Clementina, holnap ülik ezüst-menyegzőjüket, s ez alkalomból d. e. 10 órakor a belvárosi róm. katolikus plébánia templomában ünnepi isteni tisztelet lesz. Olaszországból az Óváry-párt számosan üdvö-

tudomásunk: Vincenzo Giulio Garibaldi (Nápoly, 1862 – ?), Maria Carolina Raffaella Arpadina (Nápoly, 1864 – 1922 e.), István Mario Rafael²³ nyelvtanár (Nápoly, 1868 – Budapest, 1910), Toldi Ferenc János²⁴ pénzügyi számvizsgáló (Nápoly, 1873²⁵ – Budapest, 1959), Anna Aranka (1874 – Budapest, 1907),²⁶ illetve egy 1871-ben született, de három hónaposan elhunyt kisfiú.²⁷

A családalapítás mellett munkába állt, valamint ekkor vették kezdetüket történelmi kutatásai is. Mindebben Bartolommeo Capasso, „a nápolyi állami levéltárak főintendánsa, az olasz történetírók egyik legjelesebbike”²⁸ segítette. A történetet maga a történész mesélte el a Capasso halálakor elmondott búcsúbeszédében, Garibaldi 1860. évi nápolyi bevonulása alkalmával:

„Engem, ki akkor ideiglenesen szintén a törzskarhoz voltam beosztva, két házigazda foglalt le... Az egyik házigazdám Capasso volt, egy lelkes öreg úr, ki megtudván, hogy magyar vagyok, kétszeresen örvendett fogásának. Én azonban csak néhány napig élvezhettem kedves házigazdám vendégszeretetét, ki kellvén vonulnom az azalatt Capua alá érkezett hadtestemhez...

zölték, a «Perseveranza» pedig a melynek Óváry a budapesti levelezője, ez alkalomból a jubiláns életrajzát közli.” Budapesti Hírlap 6 (1886) 100. sz., 5. Aranylakodalmuk 1911. április 9-én volt. MTA KIKK Ms. 5164, n. 387.

²³ Óváry Márió Henrik István néven is ismerték, foglalkozására nézve „műegyetemi olasz nyelvtanár, az olasz konzulátus volt titkára”. Budapesti Hírlap 30 (1910) 8. sz., 9.

²⁴ Toldi – aki később Erkel Ferenc unokáját vette feleségül – keresztapjául Toldy Ferencet kérték fel: „1873. márc. 8. „Fiamat ugyanis f. h. 15-én fogván megkereszteltetni az itteni magyar emlékekben gazdag székesegyházban, s őt a magyar irodalom egyik legimádottabb szentje, Toldy-nevére óhajtván kereszteltetni, valóban boldognak érezvén magamat, ha ezenkívül még Nagyságod keresztatyaságával is büszkélkedhetnék.” „A pap kérdezte, hogy hát micsoda szent az a Toldy – mondtam: magyar szent – így belenyugodott.” MTA KIKK Magyar Irod., Lev., 40 III, n. 106. 107; a le származottak ismertetésével: D. NAGY ANDRÁS, *Az Erkel család krónikája*, Budapest 2009, 51–55.

²⁵ Születéséről az édesapa Toldynak is beszámolt: „f. hó 5-én családom egy egészséges fiúval lett gazdagabb”. MTA KIKK Magyar Irod., Lev., 40 III, n. 106.

²⁶ Férje Rössel Nándor volt.

²⁷ A születési és halálozási időt a polgári és egyházi anyakönyvek segítségével sikerült rekonstruálni. Vincenzo sorsát nem sikerült felvázolni, valamint az 1871-ben született kisfiúról csak Óváry leveleiből értesülünk. MTA KIKK Magyar Irod., Lev., 40 III, n. 82. 86. Arany János egy 1865-ös akadémiai titoknoki jelentés szerint „fiainak halála” nehezíti Óváry munkáját. Ugyanakkor egy másik akadémiai beszámolóban már csak egy fiú haláláról emlékeztek meg. Mindez arra enged következtetni, hogy legalább egy – ha Garibaldi lehetett az egyik elhunyt gyermek –, de lehet, hogy két korán elhunyt fiúval kell a felsorolt gyermekeken felül számolnunk, de az is lehetséges, hogy Garibaldi nevű gyermekének haláláról szólnak e hírek. *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*, 3, közzéteszi: CSENGERY ANTAL, Pest 1865, 81. 129.

²⁸ ÓVÁRY, *Capasso*, 365.

Vetter a fölös számú tisztek számára Sorrentóban tiszti telepet létesített gróf Teleky Sándor ezredes vezénylete alatt, hová nekem, mint segédtisztjének, igen gyakran kellett szolgálati ügyekben el-ellátogatnom; s... egyszer az én kedves nápolyi házigazdám, Capassóval találkoztam, ki voltaképen sorrentói birtokos volt... Sok szép napot töltöttem itt e jóságos öregúr társaságában, kiben akkor csak a vendégszerető olaszt, a lelkes magyarbarátot ismertem, nem is sejtván, jó sorsom mily kiváló s mily nagy tekintélyű tudóssal hozott érintkezésbe...

Csak midőn 1861-ben összejöttünk Nápolyban, tudtam meg, kivel van dolgom, látván azt az általános tiszteletet, melylyel mindentűt környezték s azt a nagy tekintélyt, melyet a tudományos körökben élvezett. Ekkor... jóakaró tanácsának s buzdításainak engedve megváltam a katonai pályától s visszatértem a publicistikához.

«Nem tudnak itt semmit az ön szép hazájáról – mondá nekem Capasso –, milyen jó volna, ha leírná mindazt, mit nekem Sorrentóban elmondott. Hadd ismerjek meg azt a szép országot s a vitéz s nemes magyar nemzetet.» S erre nekem nemsokára alkalmat is nyújtott, beajánlván a De Sanctis, későbbi miniszter szerkesztése alatti «*L'Italia*» című hírlaphoz, melynek 1866-ig voltam belmunkatársa s a külföldi rovat vezetésén kívül «*Lettere di un emigrato ungherese*» cím alatt írtam cikkeket hazám viszonyairól.

Majd megismertette velem Nápoly gazdag könyv- s levéltárait s nemcsak kalauzom, de mesterem is volt. Az ő vezetésé alatt kezdtem búvárkodni a méltán grande-nak nevezett nápolyi állami levéltárban s a nápolyi könyvtárak kéziratgyűjteményeiben. Első sikereimet a nápolyi Margit-legenda s a II. Ulászló s Beatrix közti válópörre vonatkozó oklevelek fölfedezését egyenesen Capassónak köszönhetem. Azután hosszú éveken át együtt búvárkodtunk...²⁹

Óváry tehát kezdetben újságírásból kereste a kenyerét,³⁰ később napilapot indított, valamint a magyarországi újságokról sem feledkezett meg. 1864-ben vette fel újra a kapcsolatot a magyarországi publicisztikával. *Nápolyi levelek* címmel írt a *Nefejejs* divatlapba, melyben a nápolyi élet jellegzetességeit mutatta be az olvasóknak,³¹ majd Pompeii históriáját járta

²⁹ *Emlékezésed Capasso Bertalan k. tag felett*, 1–4; vö. ÓVÁRY LIPÓT, *Capasso Bertalan*, Századok 34 (1900) 4. sz., 365.

³⁰ Kezdetben franciául, majd olaszul írt. HALÁSZ, *Egy letűnt nemzedék*, 288.

³¹ 1864-ben például a következőkről írt: „A capuai kapu élelmi piaca – a nápolyi komlókert s a lazzarone töltöttkáposztája – zöldségek – nápolyi gyümölcs – piaci zaj – koldusok – rejtélyes alakok – Camorristák – a nápolyiak vallása – népnevelés”, s egészen újságírói attitűddel írt – talán Magyarországon elsőként – a pizzáról és a makaróniról: „Ily macaroni-sátrak gyakran egész családok gyűlhelyeül – szerelmesek légyottjául szolgálnak, – s különös nézni, mily gratiával kínálják meg egymást egy tányér macaronival; de még különösebb, mily furcsa módon eszik, vagyis nyelik le azt. Kalán [!] vagy villa ismeretlen eszközök lévén a lazzarone előtt, tányérját bal kezében tartva, jobbával oly magasra emeli a macaroni szálaít, hogy végüképen szája nyílásához érjen, ekkor aztán egy arcfintorítás segélyével villámsebességgel tünteti el az egész részletet, s ez

körbe.³² Egy évvel később azonban belevetette magát a középkori és kora újkori nápolyi magyar vonatkozású emlékek minél szélesebb körű megismertetésébe.³³ Mindez azonban nem jelentette az olasz élet könnyed témáinak, a kulináris élvezetek és a nevezetes históriák útikönyvszerű bemutatásának végét sem.³⁴ Emellett tudományos témákkal is foglalkozott, többek közt a nápolyi Academia Pontaniana és az MTA között próbált – sikeresen – könyvcserre-kapcsolatot kialakítani.³⁵

Önszorgalomból, Capasso biztatására kezdte meg 1864-ben történelmi kutatásait, majd a napi szintű, rendszeres munka valószínűleg 1865-ben indult el.³⁶ Vizsgálatainak színtere elsősorban a korábban magyar szempontból nem kutatott nápolyi levél- és könyvtárak volt. Felfedezéseiről már 1865-ben tájé-

operatórt 5–6 sőt több tányérral is ismétli.” Ugyanakkor komolyabb témákról, például a nápolyi maffia térményeséről is érzékletes képet adott. Nefejejts 6 (1864) április, 1. sz., 8–9.

³² Nefejejts 7 (1865) 1. sz., 1–3.

³³ A nagy váltásról így írt: „De komoly foglalkozásaimnál fogva jelenleg sem lévén időm tudományos tárgyra helyezett tollamat könnyű tárcairói modorra idomítani, ...bárha én se divatból, se színházakról, se bálók- s egyéb szépirodalmi s divatlapok szakmájába vágó szép dolgokról nem fogok szólni, de a tárgy, melyet fölveendek, fényes nemzeti múltunk, dicsőségünk egyes képeit derítvén föl...” Nefejejts 8 (1866) 10. sz., 114.

³⁴ Ennek során többek közt beszámolt a Nápolyban nagy népszerűségnek örvendő makaróni-ról és pizzáról. Nefejejts 9 (1867) 11. sz., 130; Hazánk s a Külföld 2 (1866) 13. sz., 203–204; Uo., 43. 685–686.

³⁵ „A jegyző előadja Óváry Lipót úrnak több olasz politikai és tudományos folyóirat munkatársának Nápolyban f. é. sept. 26-án kelt levelét, melyben nevezett hazánkfia tudatja a titoknoki hivatallal, hogy Nápolyban megismerkedett az Akademia Pontaniana nevű régiség-tani társulat több tagjával, s hogy e tudós társulat hajlandónak mutatkozik a M. Tud. Akadémiával csereviszonyba jöni kiadásaira nézve, s hogy az egyes tagok közül is többen megígérték munkáiknak a M. Tud. Akadémia részére leendő megküldését és Pessina Henrik már meg is küldötte az egyetem megnyitása alkalmával mondott beszédét. Az Akadémia köszönetet mond tisztelt honfitársunknak tudományos intézetünk érdekében tett eddigi fáradozásáért s utasítja a titoknoki hivatalt fejzeze ki a levélíró előtt készségét a mondott csereviszony elfogadására nézve, mihelyt e részben az Academia Pontaniana részéről hivatalos értesítést nyerend.” *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*, 2, közzéteszi CSENERGY ANTAL, Pest 1864, 149. lásd még 161–162; *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*, 3, közzéteszi CSENERGY ANTAL, Pest 1865, 82.

³⁶ Melléklet az Akad. Ért. májusi füzetéhez 1892, 31. 1866. feb. 26-án a következőket vetette papírra: „E könyv- s levéltárak képezik egy év óta majdnem állandó tanyámat, s bárha a kutatás, a levéltárak rendetlensége s a régi elmosott és sokféleképen megrövidített kéziratok nehéz megfejtése miatt igen sok fáradságot igényel, s az eredmény oly dúsan jutalmazza a kutató fáradozásait, hogy mind több szenvedélyvel köti le ez érdekes munkához.” Nefejejts 8 (1866) 10. sz., 115. Augusztusban így írt: „...én már évek óta a legnagyobb szenvedélyvel folytatom kutatásaimat e classicus városban...” KNAUZ, *A nápolyi Margitlegenda*, 586.

koztatta az MTA-t, s már ekkor elkezdődött a nápolyi források összegyűjtése és lemásolása.³⁷ Ennek kezdeteiről jó áttekintés nyújtanak az Akadémia 1865-ös jegyzőkönyvei:

„Olvastatott Óváry Lipót hazánkfianak Nápolyban folyó évi ápril. 27-én kelt levele, melyben előre bocsátván, hogy három havi súlyos betegség s egyetlen fiának kora halála által okozott levertsége több időre félbeszakaszták az ottani országos levéltárban hazai történeti irodalmunk érdekében megkezdett nyomozásait, hogy azonban már szabad óráit ismét hazai tudományosságunknak szentelheti, írja: „sajnosan kell tudatnom, hogy a levéltári tisztviselői kar jelentékeny része – katolikus lelkészek – az eskületétel megtagadása miatt hivatalaiktól elmozdítottán, s a fenmaradt tisztviselők csak is a belszolgálatra s a sajtó alá bocsájtandó okmányok átírására szorítottán ezentúl mind a kutatást, mind az átírást magamnak kell végeznem, mit ha a palaeographiai nehézségek miatt csak lassan fogok tehetni az M. T. Akadémia szíves bocsánatát kérem. Biztosítom mindazáltal az Akadémiát, hogy kutatásaimat szakadatlanul folytatván, ha keveset is, de pontosat fogok időről időre nyújtani, annál is inkább, mivel Trinchera lovag szíves rendelete következtében Del Giudice felügyelő tartozik, az esetre, ha az átírásban némi palaeographiai nehézségeket találándok, felvilágosítást s magyarázatot nyújtani.

Szíveskedjék t. titkár úr a M. Tud. Akadémiával tudatni, hogy az Exterorum című arragoniai gyűjtemény, melyből szerencsém volt a múlt év végével vagy 30 okmányt átírni s megküldeni, újabb rendelet következtében sajtó alá bocsájtatik, eddig azonban csak az első kötet; a másodikra, melyből azon érdekes okmányokat átírtam, később kerül a sor. Bírom Trinchera lovag ígéretét, hogy ez érdekes gyűjteményt megjelenése után rögtön megküldendi a M. Tud. Akadémiának, ezzel kezdvén meg a már megajánlott cserevizsnyot, melyet remélni vagyok bátor a t. M. Tud. Akadémia tán szívesen viszonzand.” „Az Exterorum sajtó alá kerülvén, most már minden figyelmemet az anjoui regestákra fordítantom, s a már kijelölt okmányok ezek közt a t. Akadémia által kijelöltek átírását a napokban kezdendem meg.”³⁸

³⁷ Arany János Toldy Ferencnek 1865. május 13-án: „Óváry Lipót Nápolyban élő hazánkfia levelét, melyben az oklevél másolatás körülményeiről értesít, ...szerencsém van... áttenni a Történelmi Bizottsághoz.” MTA KIKK RAL 1865, n. 817/108. A bizottság válasza késett, Arany pedig folyamatosan sürgette őket. Uo., 1865, n. 817/222; 1865, n. 817/225. Vö. „Annyit positive irhatok, hogy a M. Akadémiának épen nincs szándéka felhagyni a Nápolyi okmányok kiadásával, s a történelmi bizottság híven készíti azokat sajtó alá: de más részről nem vagyok bizonyos benne, vajon e bizottság a jelen évre kap-e oly budgetet, hogy egész erővel munkálhasson.” *Arany János levelezése 5. 1866–1882*, s. a. r. KOROMPAY H. JÁNOS, Budapest 2015, 13–14. Mindezek ellenére Arany az 1864–65-ös titoknoki jelentésében arról számolt be, hogy: „...Óváry Lipót honfitársunk Nápolyban gondoskodik hazánkat illető oklevelek szerzéséről...” ARANY JÁNOS, *Prózai művek* (Magyar Remekírók), szerk. KERESZTURY DEZSŐ–KERESZTURY MÁRIA, Budapest 1975, 932.

³⁸ *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*, 3, közzéteszi CSENGERY ANTAL, Pest 1865, 81–82. Erről Arany János is beszámolt: „Nápoly igen fontos lelhelye a Magyarországot illető írott emlékeknek mind az árpádi mind a vegyes korra nézve névszerint a XIII. századtól a XV. végéig. Onnan Óváry Lipót hazánkfia nyújtotta a Bizottmányoknak segédkezzeit, ki mint a kir.

A feltárt források fontosságát hamar átlátta: 1866-ban már azt írta, hogy: „Nápoly a magyar történeti források kincsbányája; sehol sincs annyi, s reánk nézve oly érdekes írott történeti emlék összehalmozva, mint Nápoly könyv- s levéltáraiban”.³⁹

Kutatásainak eredménye 1866-ban robbant be a magyar történetírásba, amikor is – egyik legnagyobb eredményeként – egy kódexben rátalált egy eddig ismeretlen Szent Margit-legendára. Mindezt 1866 júniusában megírta Scitovszky János hercegprímásnak, majd a lemásolt legendát elküldte Knauz Nándornak, aki azt kiadta a *Magyar Sionban*.⁴⁰ Az ezt követő években folyamatosan kapcsolatban maradt az Akadémiával, valamint a magyar tudományos élettel.⁴¹

akadémia titkárának, Pessina úrnak síve szorosabb összeköttetéseket szöhetett a kir. levéltár őrsemélyzetével. Ellátatván Wenzel Gusztáv bizottm. tag által vázolt utasítással, s az Anjou korra vonatkozó Elenchusra fordítatván, figyelme lelkesen indult meg működése midőn több nehézség lassítólag hatott arra: t.i. fiainak halála, s egy a múlt év végén kibocsátott miniszteri rendelet, mely politikai okok miatt három levéltári tisztet (mind katolikus papok) felfüggesztett, kik közt volt Don Gennaro Russo is, kinek nagybecsű útbaigazításainak köszönheti Óváry úr, hogy most útmutató nélkül is folytathatja kutatásait, de magára levén hagyatva természetesen csak lassan, miután most kénytelen maga másolni; különben is a régi Indexek többnyire csak családi ügyekre vannak figyelemmel s azok segedelmével historiai érdekű dolgokra bajos akadni az anjoui és aragoniai Regesták csak némely királyokra nézve rendezettek; igen sok okmány pedig rendezetlenül halomban levén (percameni sciolti), azok megtekintése s kiírása csak tisztek jelenlétében van megengedve. Mind az által vett már a Bizottmány mutatványul 21 érdekes Okmányt 1269–71 évekből az I. Károly és V. István közti családi és politikai szövetséget, úgy 1407-ből hármat Durazzo László ellenkirályt illetőket Óváry úr nyár óta már kirekesztőleg az I. és II. Károly nápolyi királyok okmányaik másolásával foglalkodik hogy azokat kimerítvén Johanna és Durazzo Lászlóéival foglalkodhassék.” *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*, 3, közlésezi CSENGERY ANTAL, Pest 1865, 129.

³⁹ Nefelejts 8 (1866) 10. sz., 114.

⁴⁰ „Bátor voltam e két codexből némi másolati mutatványokat hazánk főpapjának beküldeni, és csak parancsát várom, hogy azokat azonnal néhány facsimilével együtt sajtó alá bocsássam.” Pesti Napló 17 (1866) 4782. sz., 3; „múlt évben, ha jól emlékszem jun hóban, Nápolyból kelt leveleiben jelente boldogult Scitovszky János bíbornokprímásnak, hogy egy margit-legendát fedezett fel s egyúttal beküldte mutatványul a tartalmat s néhány fejezet szövegét.” KNAUZ, *A nápolyi Margitlegenda*, 585–586. A hírről a lapok is beszámoltak, például „Óváry Lipót... már egészen befejezte az általa Nápolyban fölfedezett sz. Margitlegenda megfejtését s átíratását, s az egész codexet fényíratú facsimilé kiséretében a napokban küldendi meg bíbornok-hercegprímás ő eminentiának.” Nefelejts 8 (1866) 36. sz., 435. Vö. Religio (1866) 18. sz., 144; Politikai Ujdonságok 12 (1866) 36. sz., 447; Pester Lloyd 13 (1866) August n. 203. 3.

⁴¹ *Arany János összes művei*, XIV. szerk. KERESZTURY DEZSŐ, Budapest 1964, 215–216. 699.

Végezetül meg kell emlékeznünk Óváry egy igazán különleges próbálkozásáról, a *Pompejioramáról*. A Nápolyban élő tudós 1872-ben azzal kereste meg Pest városát, hogy amennyiben átenged 100 négyszögölnyi területet az Erzsébet- vagy József-téren, akkor egy az egykori Pompeii mindennapjait bemutató „állandó panorámát” hoznának létre, amely 40 év elteltével visszazállna a városra.⁴² „Az ügyet egy külön bizottmány tárgyalta, mely az elvet elfogadta, de a 40 évet túlságosan hosszú időnek találta, s ezért a kiviteli módozatok megállapítása végett egy szűkebb bizottmányt küldött ki.”⁴³ A bizottság valószínűleg *ad acta* tette az ügyet, s innentől kezdve nem hallunk többet róla.⁴⁴

3. „VALÓDI KINCSESBÁNYÁRA TALÁLTAM” KUTATÁSOK NÁPOLYBAN ÉS KÖRNYÉKÉN

Óvárynak az MTA megbízásában 1869 és 1873 között folytatott nápolyi tudományos működésével kapcsolatban levelezése – melyből elsősorban a Toldy Ferencnek az Akadémiára írt levelei maradtak fenn –, a korabeli újságcikkek, illetve a kutatásai eredményei alapján napvilágot látott írások segítségével rekonstruálni tudjuk nápolyi tevékenységének körülményeit. Ezen évek alatt nemcsak a magyar középkorkutatás terén alkotott maradandót, de a Nápolyba került szentszéki levéltár kora újkori magyar vonatkozású forrásainak feltárása és publikálása révén a vatikáni kutatások korabeli élvonalába került.

⁴² „Pompéji csarnok. Óváry Lipót, ki Nápolyban lakik, oly állandó panorámát akar Pesten felállítani, a milyen Nápolyban is van. Ebben megláthatnék, minő volt Pompéji tizennyolc század előtt, s milyen most. A főépületekről, népszokásokról, utcákról, terekről kapnánk képeket. A tervező Rajner Gyulával együtt, ki most szintén Nápolyban időz, e célra Pest várostól száz négyszögölnyi hely átengedését kéri az Erzsébet- vagy József-téren, s ha ezt megnyerné, a száz-ezer forint értékű csarnok negyven év múlva a város birtokába menne.” Nefejejs 14 (1872) 16. sz., 194. Hallatszottak szkeptikus hangok is: „De váljon oly panoráma, melynek képei nem változnak, kifizetheti-e a tőke illendő kamatját s négy évtized alatt magát a tőkét is?” Fővárosi Lapok 9 (1872) 85. sz., 368.

⁴³ Archaeologiai Értesítő 7 (1873) 4. sz., 71. Régóta érdeklődött Pompeii iránt. Nefejejs 7 (1865) 1. sz., 1–3; Hazánk s a Külföld 2 (1866) 13. sz., 203–204; ÓVÁRY LIPÓT, *A pompeji viasztáblák*, Archaeologiai Értesítő 12 (1878) 4. sz., 129–137; MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 108.

⁴⁴ Köszönöm Jakab Rékának és Ternovác Bálintnak, hogy megnézték, találhatóak-e források a BFL-ben.

Óváry Nápolyban újságírással és oktatással⁴⁵ kereste a kenyerét, valamint két évig vezette az általa alapított *Progresso Nazionale* című nápolyi lapot.⁴⁶ Vágya, miszerint történeti kutatásoknak szentelje teljes idejét azonban nem csillapodott. Már az 1860-as években többször felajánlotta szolgálatait az Akadémiának, azonban e kezdeményezései pozitív válasz nélkül maradtak. Amikor 1868-ban elhatározta, hogy hazaköltözik, otthagya oktatói munkáját, valamint eladta az újságját, két hónapra hazatért, s személyesen próbált a tervéhez támogatókat szerezni.⁴⁷ Mindez nem járt sikerrel, így két út állt előtte: vagy Simonyi Ernő felkérésére elfogadja a *Magyar Újság* szerkesztését, vagy vállalkozásba kezd, melynek keretében jelentősebb olasz városokban lóvasút-engedélyeket szereznek. Mivel az újság szellemisége nem tetszett Óvárynak, valamint az Akadémiáról sem kapott választ, a vállalkozás mellett döntött, ami végül komoly pénzügyi gondokat okozó fiaskónak bizonyult. Szerencséjére időközben személyesen találkozott Toldyval és sikerült tető alá hozni az akadémiai megbízást.⁴⁸ Mindez az MTA egy szélesebb körű programjába illeszkedett, amelynek keretében a magyar történészek elkezdték a fontosabb itáliai gyűjtemények átnézését.⁴⁹

Munkájának lényege abban állt, hogy Óváry a magyar állam által dotált negyedéves fizetésért a Nápolyban és környékén átfogó hungarika-kutatást végez. Eredményeiről a pénzt folyósító Akadémiának rendszeres jelentéseket küld, melyben beszámol a kutatás állásáról, valamint elküldi a megtalált források másolatát is.⁵⁰ Toldy Ferencsel levélben tartotta a kapcsolatot, azonban több esetben, Pesten, s egyszer Nápolyban is találkoztak.⁵¹

⁴⁵ „A nápolyi egyetemen a magyar nyelv és irodalomnak rendes tanszéket állítottak. Tanárul Óváry Lipót, lapunk munkatársa, van kinevezve.” Nefelejts 8 (1866) 38. sz., 458. Vö. Szegedi Híradó 8 (1866) 76. sz., 2; Kassa-Eperjesi Értesítő 28 (1866) 75. sz., 3. Vö. MTA KIKK Magyar. Irod., Lev., 40 III, n. 93; „[Óváry Lipót] hazánkfia, a nápolyi egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára” Nefelejts 9 (1867) 32. sz., 394.

⁴⁶ *Dokumentumok*, 5. sz.

⁴⁷ Talán e stratégia részeként küldött három olasz kötetet az Akadémia könyvtára számára, melyekért Arany János írt köszönő levelet neki. MTA KIKK RAL 1868, n. 1400/590.

⁴⁸ MTA KIKK Magyar. Irod., Lev., 40 III, n. 83. – *Dokumentumok*, 5. sz.

⁴⁹ Részletes historiográfiával: CVH I/20, 19–20.

⁵⁰ Jelentéseiről a sajtó is írt, például Pesti Napló 5 (1871) 22. sz., 2; Budapesti Közlöny 5 (1871) 47. sz., 1014.

⁵¹ Toldy 1873. május 23-án: „Nápolyban engem csak megismer. Tehát addió, tisztelt barátom, eddig még személyesen tisztelhetem. Közelebbi levelem Rómából fogja üdvözelní, mely utam fő célja. Hazulról 28-kán indulok. Hárman megyünk együtt: Tárkányi egri kanonok, Frankl, leen-

A megbízás értelmében Óváry ismét Nápolyba utazott, s 1869. november 28-án értesítette Toldy Ferencet, hogy már négy napja megérkezett, s várja az Akadémia utasításait.⁵² Erre azonban hiába várt, az Akadémián ugyanis lassan őrlöttek a malmok, s a megszokottnál tovább kellett a válaszra várnia. Közel egy hónapnyi várakozás után viszont elfogyott a türelme, s valószínűleg tartott attól, hogy az oly nagy lelkesedéssel elkezdett küldetés végül meghiúsul. Ennek tudható be, hogy karácsony napján ismét tollat ragadott, s emlékeztette Toldyt, hogy ha nem történik előrelépés, januárban haza fog térni.⁵³ A pozitív választ követően végre 1870 elején megindulhatott a munka, azonban március folyamán az első fizetéssel kapcsolatban újabb nehézségek adódtak. E hónap 27-én erősebb hangú levélben kérte számon egyrészt a fizetés és az utasítások hiányát, illetve azt a tényt, hogy leveleire és az elküldött forrásaira az Akadémia semmiféle visszajelzést nem adott.⁵⁴

A helyzet a későbbiekben is csak nehezen rendeződött. A fő probléma a *salarium* küldése körül bontakozott ki. Bár sikerült elérnie, hogy a háromhavi fizetést havi bontásban kapja meg,⁵⁵ Óváry a későbbiekben is hosszabb-rövidebb

dő Fraknay Vilmos, a Pázmány kitűnő biográfusa, és én.” MS 1403/3; Századok 8 (1873) 520. Toldy 1873 júliusában így írt: „Kedves emlékéet őrzöm meg nápolyi tartózkodásomnak”. MS 1403/4.

⁵² „Ígéretem szerint kötelességemnek tartom Nagyságodat tisztelettel értesíteni, miszerint már 4 nap óta Nápolyban vagyok s Nagyságod a tek. magyar Akadémia rendelkezésére készen állok.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 72.

⁵³ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 73 – *Dokumentumok*, 2. sz.

⁵⁴ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 74. – *Dokumentumok*, 3. sz.

⁵⁵ 1870. április 18-án a következőket írta Toldynak: „semmi egyébbe nem foglalkozván s csupán e csekély keresetre levén utalva ez igen drága városban, a három havi várakozás sok, annál inkább most, miután az érkező első negyed alig leendő elégséges kötelességeim teljesítésére, melyeket az akadémiai díj késése miatt magamra vállalni kényszerültem. Mert én, alighogy Rajner nekem januárban telegraphirozott, hogy megbízatásom eldöntött tény, minden egyéb keresetforrást földadva, egyedül kutatásoknak éltem – s nem érkezvén a megállapított díj, óról órára kénytelen voltam kölcsönöket fölvenni. Méltóztassék elhinni, miszerint az akadémiai megbízást tiszta s őszinte hazafiságból vállaltam el azon az áron, mert én akár itt Nápolyban, akár honn mint tanár s journalista kétszer annyit is keresek. Méltóztassék tehát Nagyságod odaműködni, hogy ezentúl gondtalanul dolgozhassam, mert csak így fogok sikeresen dolgozhatni.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 75., valamint 1873 júliusa, a történelmi bizottság felterjesztése: „A... megkezdett kutatások folytatására, és még e f. évben leendő befejezésére Óváry Lipótnak 1000 forintot engedélyezvén, felhívom ezennel hogy ezen összeget u. m. 1000 ft-tot Toldy Ferenc bizottsági előadónak kellő bélyeggel ellátandó nyugtáira f. évi július 1-től kezdve utólagosan havi részletekben fizesse ki.” MTA KIKK Ms. n. 1403/4.

fejtegetésekben nehezményezte a nem egyszer több heti késést.⁵⁶ E helyzet még küldetése utolsó időszakában, 1873-ban sem oldódott meg, melyről Óváry a legváltozatosabb módon hívta fel az Akadémia figyelmét.⁵⁷

A munkát nem csak e tény nehezítette meg. További bizonytalansági faktort jelentett Óváry számára, hogy a megbízását mindig csak egy évre adták, s ezt az év második felében hosszabbították csupán meg még egy esztendőre. Az ezzel kapcsolatos döntésről szeptember-október felé minden évben érdeklődött.⁵⁸

Óváry mindemellett megtapasztalta a kutatók által oly sokszor átélt jelenséget: munkájának volumenét, idejét alaposan alábecsülte, ugyanis vagy nem számolt azzal, hogy egy-egy hosszabb vagy nehezebb forrás feldolgozása mennyire el tudja vinni az időt,⁵⁹ vagy a könyvtár órének elutazása, illetve forrásai rendezettsége okozott meglepetést.⁶⁰ Levelében megörökítette a kutatók másik visszatérő bánatát: a nagy munkával, komoly erő- és időbefektetéssel végzett iratfeltárás ellenére éppen csak fel-felbukkanó források kis számát.⁶¹ Végül a leveleiből megtudjuk, hogy a kutatást tovább nehezítették a családi

⁵⁶ Például „ma június 25-én nem kaptam még meg májusi havi díjamat”, MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 83. – Lásd *Dokumentumok*, 5. sz.

⁵⁷ Például „Íme, már március vége felé járunk, s nem kaptam még meg februárt! – Gondolják meg, hogy Itáliában vagyok, hol még a levegő sem jár ingyen; különben itt Nápolyban minden méregdrága – s nekem családomról kell gondoskodnom... Egyszóval dolgozom folyvást – de csak is saját szenvedélyem unszolásánál fogva – mert bizony a t. akadémiának irántami magatartása rendkívül elkedvetlenít.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 107.

⁵⁸ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 78.

⁵⁹ Például „A Bibl. Naz. sokkal több dolgot adott, mintsem gondoltam, egész kötetekből kellvén kivonatokat csinálnom s igen hosszú szakaszokat lemásolnom; úgy hogy ezen kívül csak az esti órákban nyitva állott Brancaccianával foglalkozhattam.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 88; 80; „Az anjoui regesták az okmányok hosszúsága s a regesták rossz állapota miatt igen sok munkát adtak.” Uo., n. 109.

⁶⁰ „Tegnap érkeztem meg Cává-ból, hol 2 napig időztem, várva, de hiába a távollevő priort, ki ama zárda könyvtárára felügyel. Tudatni fogják velem, mihelyt visszaérkezik. Megtekintém ugyan a könyvtárat, de a tanulmányozás csak a prior jelenlétében levén megengedve, nem tudhatom még, mily fontosságúak az ott őrzött codexek. Remélem, miszerint a jövő héten vissza fogok térhetni Cávába. A tartózkodás ama hegyi magányban kissé bajos, s költséges; legalább volna aztán eredménye. Jelenleg minden reggel föllovagolok a s. martinoi zárdába, van vagy 200 codex, de cathalogus s számozás nélkül, úgy ahogy azok a több eltörölt zárdából összegyűjtve oda halmozva lónek rakva. Egyenkint kell áttekintennem minden codexet, hogy lássam, mit tartalmaznak.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 89.

⁶¹ „Május havi jelentésemet f. h. 1-én adtam föl az itteni oszt. magy. consulatuson. Kissé szegény küldemény, igaz, de hosszú s fáradalmas munka eredménye: mintegy 100 óriási kötetet

problémák: elsősorban felesége és gyermekei betegsége. Különösen Clementina szenvedett sokat, nem egyszer életéért is aggódott a férje.⁶²

Mindezek ellenére Óváry óriási lendülettel vetette bele magát a munkába.⁶³ Kezdetnek a nápolyi múzeum és a *Biblioteca Nazionale* kéziratárát, illetve a nápolyi állami levéltár fondjait nézte át,⁶⁴ s emellett a kisebb nápolyi és környékbeli gyűjteményeket is sorra felkereste, amennyiben az időjárás nehézségek nem állták útját.⁶⁵

Mindennapjairól egy 1871. júniusi levél részlete fest pasztikus képet: „Reggeli 8-tól 12-ig a Gerolomini könyvtár [*Biblioteca dei Girolamini*] gazdag kéziratárának, 1-től 5-ig a grande archivi [*Archivio di Stato Napoli*] kutatásával foglalkozom, este pedig alig győzöm nappali munkámat lemásolni s rendbeszedni. Nemcsak tudományos művek tanulmányozására, de még hírlapolvasásra is alig marad néhány percem.”⁶⁶

s 160 iratsomagot kellvén átfürkésznem, míg e 16 darab hungarikát kihalásznom sikerült.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 82.

⁶² „nőm közbejött súlyos betegsége miatt későn válaszolok” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 82; „Nőm az itt járványos torok-rák betegségbe esett, s két hétig élet-halál közt lebegett” Uo., n. 90. Előfordult, hogy maga is lebetegedett (uo., n. 108), illetve felesége és fia betegsége miatt vidékre kellett költözniük, s onnan járt be dolgozni Nápolyba. (Uo., n. III.) Más esetben pedig a kolerajárvány miatt utaztak el huzamosabb ideig Campagnába. (Uo., n. 113; 114.) A leg-súlyosabb eset 1871 júliusában történt: „Többet küldtem volna, ha a múlt napokban egy borzasztó csapás nem sújtott volna... elvesztettem kedves 3 hónapos fiamat, s e csapás legalább két hétre képtelenné tett bármily munkára...” Uo., n. 86.

⁶³ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 76; „Minden egyes regesta adatait külön füzetbe egyesítem, természetesen csupán a minket érdeklő adatokat gyűjtve össze.” Uo., n. 77.

⁶⁴ Például 1871. augusztus 15-én azt írta, hogy „Teljes buzgalommal kezdtem meg a Biblioteca Nazionale kéziratárának tanulmányozását...” majd pedig 17 magyar szempontból releváns 16–17. sz.-i kötet adatait mellékelte. MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 87. Lásd még Uo., n. 95.

⁶⁵ Például „Aztán a kötetlen pergamenekkel, s Nápoly d környéke, különösen Cava s Montecasino levél- s könyvtárával foglalkozandom.” Óváry Toldynak 1870. december 16. MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 79; „A Hierosolomitanusok könyvtárát már teljesen kikutattam, e hét folyamában kezdendem meg a S. Martino-i könyvtár híres kéziratárában kutatását. – E zárdába, mely magas hegyen van számárháton kellend fölmásznom.” Uo., n. 85; „Elkezdtem a Brancacciana kéziratainak kutatását is s az averzai, capuai s amalfii kirándulások a szakadatlan eső megszüntével kerülendnek napirendre.” Uo., n. 112.

⁶⁶ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 83. – Lásd *Dokumentumok*, 5. sz. Mindeközben azért 1872. december 28-án például arról írt, hogy Toldy István *A jó hazafiak* című darabjának olasz fordításán dolgozik. MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 102.

E kutatások során elsősorban középkori forrásokat talált Óváry. Ezek közül kiemelkedett az Anjou-korszak, melynek forrásaival éveken át behatóan foglalkozott. Külön követte a nápolyi antikváriumok kínálatát is, ha amikor magyar vonatkozással rendelkező kötetre bukkant, értesítette az akadémiát róla, megtudakolva, hogy fellelhető-e az adott mű Magyarországon, s amennyiben nem, vegye-e meg azt az Akadémia megbízásából.⁶⁷ Emellett a későbbi századokkal is foglalkozott, például Thaly Kálmán megbízásából Rákóczi Ferenc József nevű fiának itáliai kapcsolatait is kutatta.⁶⁸

A fizetési nehézségek ellenére Óváry működésével kapcsolatban az Akadémia meg volt elégedve. Wenzel Gusztáv például így nyilatkozott róla: „Óváryban egy oly lelkes és szorgalmas férfiút bírunk, ki a történeti kútfői kincsek ezen gazdag tárházának hasznosítását hazai történetünk számára közvetíteni képes, és ezen célra helyes tevékenységet fejt is ki.”⁶⁹ Óvárynak ezenkívül azt is feladatul szabták, hogy kutakodjon esetleges Corvinák megléte felől is, s amennyiben talál, tegyen jelentést róla, valamint adott esetben fotóztassa, másoltassa le őket. E megbízás azonban nem hozott eredményt.⁷⁰

Óváry nápolyi kutatásai sok olyan forrást hoztak felszínre, amelyek Rómával, illetve a pápasággal álltak kapcsolatban. Vatikáni kutatásainak csúcspontja ugyanakkor az 1871-es esztendő vége hozta el, amikor is felfedezte a nápolyi Farnese-levéltárat,⁷¹ s benne 1873 januárjában a III. Pál pápa (1534–1549) kora-

⁶⁷ Például MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 98.

⁶⁸ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 92. 95. 96. 101. 102.

⁶⁹ A második osztály ülése 1872. január 8-án. AÉ 6 (1872) I. sz., 9–13, 9; Óváry levele Toldynak 1870. december 16: „nagy öröömre szolgál, Ns. Wenzel tanár úr meg van működésemmel elégedve. Remélem a bennem helyezett bizalmat jövőre is teljesen kiérdemelni.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 79.

⁷⁰ „...szíveskedjék Óváry Lipótot utasítani, hogy kutatásai és másolataiban legyen tekintettel a Magyarországra vonatkozó festészeti műemlékekre, s különösen a corvinákra s azoknak hol-tétéről évnegyedes jelentésétől elkülönítve tegyen jelentést, tüzetesen leírván ezen Corvináknak címlapjait, s amennyiben azok a lemásoltatást vagy lefényképeztetést megérdemelnék, mellékeljen jelentéséhez költségvetést.” MTA KIKK Ms. n. 1403/4; „Florenzbén, Mediciek könyvtárában igen is volna mit fényképeztetni: a Corviniánatok címlapjai és szebb initiáléi, talán van Kegyelmednek ott levelezője, ki azt teljesíthetné, az árnak is megírásával.” Uo., 1403/7. Mindemellett Kapisztrán János kapcsán is levelezett Toldyval, például Uo., Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 92; 94.

⁷¹ „Elkezdtém a farnesi levéltár aknázását s valódi kincsesbányára találtam. Hat nap óta egy köteggel foglalkozom – s találtam eddigelé 60 hungarikát – van pedig a farnesi levéltárban 2000 ily köteg.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 91.

beli szentszéki diplomáciai iratokat.⁷² Munkája során rájött, hogy „A farnési levéltár római osztálya, melyet most kutatok, valódi pápai levéltár...”. Ezért „méltóztassék tudomást szerezni ma beküldött decemberi jelentéséből, melyet nagyobb fontossága miatt egyenesen Wenzel őnagyságához (postán biztosítva) intéztem az akadémiának való átadás végett. Leleteim 1537–1543-ig terjednek s részint utasítások, részint a római curiához intézett levelek- s jelentésekből állanak. Kérem Nagyságodat, kegyeskedjék odahatni, hogy míg a farnesi levéltárat ki nem merítettem, itteni működésemben meg ne zavar-tassam”.⁷³

Felfedezésének fontosságát a kezdetektől fogva világosan látta, s szokásához híven minderről a magyar újságolvasó közönséget is tájékoztatta.⁷⁴ Úgy tűnik, a munka teljesen magával ragadta. 1873. február 9-ei levelében örömmel írta Toldynak, hogy az általa fellelt iratokban milyen fontos nunciusi iratok – elsősorban Rorario jelentései – rejtőznek, melyek egy része titkosírással lett papírra vetve. Felvetette, ha kapna kiegészítő anyagi támogatást, felvenne egy segédet a másolások meggyorsítása végett, mert ő már sokszor hajnali kettőig dolgozik. Örömeiben mellékelte Toldynak Rorario 1539. december 12-i, Budáról írt jelentését is.⁷⁵

⁷² Mindez a legjobbkor jött, ugyanis a történelmi bizottság elégedetlen volt az utolsó jelentésekkel: „Ennek tárgyai közül megemlítjük Óváry Lipót Nápolyban kutató hazánkfia tudósítását, mely szerint múlt január hó folytán sikerült fölfedeznie a Farnesi-levéltárban Rorario lengyel- és magyarországi pápai nuntiusnak chiffrékben írt nagyfontosságú jelentéseit... Óváry a szintén föllelt kulcsok segítségével most foglalkozik ez értékes papírok teljes mérvű dechiffrehozásával és lemásolásával, s legközelebb teljes másuk beküldését ígéri. Annyival örvedetesebb pedig e körülmény, mert Óváry újabb időbeli küldeményei éppen nem elégtették ki az igényeket, úgy tartalmi becs, mint mennyiség szempontjából, s igen itt van már ideje, hogy elvégre valami beceset is kapjunk tőle.” Századok 7 (1873) 211. Óváry ezen meg is sértődött, s a következőket írta Toldynak 1873. április 16-án: „A Bizottság véleményezőjének irántam adott jelentése zokon esett. Igazságtalan ez s némileg sértő is – s minden betűjéből kilátszik, hogy nem tudományosan tökéletes férfi, sem pedig eddigi kutatásaimat részrehatlatlanul tanulmányozott egyén írta...” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 108.

⁷³ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 103.

⁷⁴ Például „egy jan. 9-éről Nápolyból keltezett levelében arról értesíti lapunkat, hogy engedélyt nyert az eddig még senki által nem kutató Farnesi levéltár tanulmányozására.” Budapesti Közlöny 5 (1871) 38. sz., 818.

⁷⁵ „Legérdekesebbek a római király (Ferdinánd) mellett volt nunciások jelentései a Ferdinánddal, Broderics püspökkel, Statilioval, Laszkó Jeromossal, a lundeni érsekkel stb. tartott politikai párbeszédeikről.” Mindemellett „Ez érdekes relációk személyekre – u.m. János király, Fráter György, Török Bálint, Laskó stb-re vonatkozó része chiffrékben van írva, de a megtalált kulcs segítségével eddig már két ilyen jelentést sikerült teljesen megfejtenem. Ugyancsak Rorariótól

E gyűjteményben végzett munkájáról hazatérése után így írt: „Nagyfontosságú a nápolyi levéltárba a hetvenes években bekebelezett Farnese levéltár, mely voltaképpen a vatikáni levéltár egy része s III. Pál pápa után szállt a pármái hercegekre, ezekről pedig a nápolyi Bourbon-házra. E minden mutatót nélkülöző nagybecsű levéltárnak én voltam az első kutatója és sok fáradtságomban került a később a M. T. Ak. által «III. Pál pápa dipl. levelezései» cím alatt kiadott magyar érdekű oklevelek kihalászása. A nápolyi levéltárnak az 1873-iki bécsi kiállításra küldött munkájában az akkori levéltár főintendánsa, Trinchera, csakis az én kutatásaim nyomán adhatott számot a Farnese levéltárról; úgy hogy a ki azt olvasta, azt hihette, hogy a Farnese levéltár csakis magyar érdekű okleveleket foglal magában.”⁷⁶ A gyűjtemény magyar vonatkozású forrásainak részleges publikálására 1879-ben került sor.⁷⁷

4. „SZÁNDÉKA VAN RÓMÁT IS MEGLÁTOGATNI” ÚJ KUTATÁSI IRÁNYOK

Nápoly mellett szélesebb perspektívákban is gondolkodott: elsősorban Itália és Spanyolország neves levéltárait szerette volna felkeresni. Már 1870-ben leveleztek Toldyval egy Magyarországról kapott ajánlólevélről.⁷⁸ Ezzel kapcsolatban októberben arra kérte Toldyt, hogy az egész Itáliára szóljon, mert a következő évben Monte Cassino és Cava gyűjteményeit is fel szeretné keresni, „de megtörténhetik az is, hogy időközben megnyílik a megbecsülhetetlen kincseket rejtő római vatikáni levéltár, s ez alkalmat minden egyébnek ideiglenes

találtam a napokban két 1540-ben kelt levelet, melyekben érdekes adatokat közöl János király haláláról.” MTA KIKK Magyar. Irod., Lev., 40 III, n. 104; 105.

⁷⁶ Emlékezés Capasso Bertalan k. tag felett, 7.

⁷⁷ III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549) (MHH I/16), közli ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1879. Mindez azonban nem a teljes gyűjtést jelentette: „III. Pál pápának, illetve unokaöccsének, Farnese Sándor bíbornok államtitkárnak a levelezése részben a nápolyi, részben pedig a pármái levéltárba került. A nápolyi anyagot Óváry Lipót átkutatta. Az összegyűjtött magyar anyagnak azonban Óváry csak kisebb részét közölte, a nagyobbik sok más anyaggal együtt elkallódott a «Monumenta Hungariae Vaticana» bizottság kezén. A kiadott anyag rendkívül fontos s nagymértékben hozzájárul a mohácsi vész utáni állapotok megérthetéséhez.” PÁSZTOR LAJOS, *A Vatikáni Levéltár*; LK 20–23 (1942–1945) 100–129, 125.

⁷⁸ Toldy 1870. augusztus 10-én azt írta neki, hogy „Az ajánló levél, reményilem, még e héten következik.” MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, lsz. 2004.3.14.

mellőzésével azonnal meg kellendne ragadnom”.⁷⁹ Az ajánlólevél későbbi soráról nem tudunk, Óváry azonban a magyar olvasókat is tájékoztatta tervéről,⁸⁰ valamint a kultuszminisztériummal is közölte a terveit.⁸¹

Egy év múlva, 1871 szeptemberében is egy hosszabb kutatóutat fontolgatott: „Az itteni kutatások befejeztével kész vagyok bármely olasz városban vagy akár Spanyolországban is folytatni működésemet, ez esetben azonban kegyes leend a t. bizottság az útiköltségek s a Rómában s Spanyolországban uralkodó rendkívüli drágaság iránt szíves tekintettel lenni.”⁸² Decemberben már konkrét tervekkel kereste meg Toldyt levelében, s azt kérte, hogy míg Andrassy Gyula a külügyminiszter, kezdhesse el római kutatásait. Ehhez pedig – a nagy drágaság következtében – „az osztrák tulajdonú Palazzo Venezia-óriási palotában kis szállást” adjon neki Andrassy.⁸³

Óváry minden próbálkozása ellenére a római és a spanyolországi kutatás terve nem járt sikerrel. A következő év, 1872 októberében már arról írt Toldynak, hogy „Tavaszig mindenesetre lesz dolgom Nápolyban, azután úgy lehetne intézkedni, hogy beutazván Felső-Olaszországot, megvizsgálni a nevezetes levéltárakat, mint a bolognait, ferrarait, sienait, mantuait, paduait, veronait stb. mindegyikről külön jelentést adván, s csak ez általános vizsgálat után állapodván meg az egyes városokban a részletek végett. E kóbor élet nekem mint családapának nem csekély áldozatomba fog kerülni, de a hazai tudományosságért mindenre kész vagyok.”⁸⁴ Végül – talán éppen a nápolyi Farnese-levéltár felfedezése miatt – e terv sem valósult meg.

⁷⁹ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 78. – Lásd *Dokumentumok*, 4. sz.

⁸⁰ „Szándéka van Rómát is meglátogatni, ha ugyan a szentséges atya megengedi, hogy a Vatikán küszöbét átléphesse. Nem hisszük, mivel Óvárynak, mint Magyarország egyik képviselőjének, a pápa-ellenes nápolyi zsinaton, sokkal gyűlöltebb neve van a pápai tábor előtt, semhogy e kívánatának eleget tegyenek.” A Hon 8 (1870) 310. sz., 2.

⁸¹ „Ezek után még megjegyezzük, hogy a folyó évben, nevezett hazánkfia a római (ha lehet főként a vaticáni) és a monte-casinói levéltárakat fogja átbúvárolni, s úgy 1872-re visszatér. És ezzel Wenzel, Nagy Iván, Simonyi, Nyáry, Mircse és Óváry kutatásai folytán az olaszföldi nevezetes levéltárak magyar érdekű okmányait meglehetősen ismerendjük. Vajh, mikor mondhatjuk el ugyanezt például a szomszéd Lengyel-, vagy a távolabb Francia- és Spanyolországról?” Századok 5 (1871) 2. sz., 157.

⁸² MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 88.

⁸³ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 91 – Lásd *Dokumentumok*, 7. sz. Vö. „Óváry Lipót is folytatandja, e bizottság megbízásából és utasításai szerint Dél-Olaszországban s tán Rómában is Anjou-kori okmánykutatásait. Az általa koronként beküldött okmánymásolatok Wenzelnek adatnak ki, a majdan kiadandó olaszföldi Magyar Okmánytárhoz.” Századok 5 (1871) 1. sz., 52.

⁸⁴ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 101.

Miután 1876-ban végleg hazatért Magyarországra, jóval kevesebb lehetősége adódott az itáliai levéltárakban kutatni. Ennek ellenére fontos munkát végzett e ritka alkalmak során is. 1884-ben például sikerült a velencei levéltárban kutatnia, ugyanis az előző évben elhunyt Mircse János Bethlen Gábor korával foglalkozó kéziratát készítette kiadásra elő.⁸⁵ E munka 1886-ban nyomtatásban is megjelent.⁸⁶ E kutatóút során Nápolyba is visszatért, s röviden folytatta a levéltárban a Farnese-levéltár, illetve a nápolyi könyvtár gyűjteményeinek feltárását. Ennek során az Anjou-kori iratokat, illetve a III. Pál pápa alatti nunciusi jelentéseket vizsgálta.⁸⁷ Emellett a könyvtárban Burgio nuncius életrajzához keresett adatokat, valamint a Margit-legendát másolatát revideálta.⁸⁸

⁸⁵ „...megbízotván a M. T. Ak. tört. bizottsága részéről bold. Mircse János hazánkfiának a velencei állami levéltárból származott Bethlenkori okmánygyűjteményének rendezésével és sajtó alá adásával, különösen a nem Mircse által eszközölt másolatok megbízhatlanságánál fogva szükségesnek mutatkozott e gyűjteménynek az eredeti oklevelekkel való pontos összehasonlítása. Olaszországi utam első állomása tehát Velence volt, hol ez érdekes gyűjtemény collationálása, kijavítása s kiegészítése képezte foglalkozásom egyedüli tárgyát.” ÓVÁRY LIPÓT, *Jelentés olaszországi kutatásaimról*, Századok 18 (1884) 6. sz., 504–510, 504.

⁸⁶ *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez*, szerk. ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1886. Vö. „A Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez szolgáló... általam 1886-ban közrebocsátott oklevélgyűjtemény előszavában a kötet nagy terjedelme miatt csak néhány tájékoztató sorra szorítkozhatván, akkor tett ígéretemhez képest kötelességemnek tartom ezen... gyűjteményt kimerítően ismertetni s ez által a nagyobbára olasz nyelvű oklevelek megértését is lehetőleg megkönnyíteni.” ÓVÁRY LIPÓT, *Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről*, (Értekezések a Történeti Tudományok köréből 13), Budapest 1888.

⁸⁷ „Nápolyi kutatásaim egyik tárgyát az ottani Farnese-levél-tárban létező s III. Pál korabeli magyarországi nuntiusi jelentéseknek, lelkes főpapjaink által kiadott Monumenta Vaticana című nagyszabású mű számára való teljes összegyűjtése képezé; minthogy III. Pál pápa dipl. lev. című művében azoknak csak kis része s ezek is nagyobbán csak kivonatilag vannak közölve. Ebbeli fáradozásom eredménye közel 400 darab nunciusi jelentés s egyéb oklevél 1535-től 1545-ig, melyek az ellenkirályok versengéseire, békealkudozásaira, valamint általában hazai viszonyainkra sok fényt derítenek, de a melyeknek ismertetését más alkalomra tartom fönn magamnak.” ÓVÁRY, *Jelentés olaszországi kutatásaimról*, 507.

⁸⁸ „Nápolyi könyvtári kutatásaim a Magyarországon járt nevezetesebb pápai követek, különösen a mohácsi vést közvetlenül megelőzőtt korszakban oly nevezetes szerepet játszott Burgio báró életrajzára vonatkozó adatok összegyűjtésére irányultak. Ezenkívül még az általam 1865-ben lelt s bold. Scitovszky hercegprimás kívánatára lemásolt Margit legendát bizonyos kételyek földerítése végett újabban revideálván, egyúttal az ugyanabban a könyvtárban levő s Szt-Margit vallásos elmélkedéseit olasz fordításban tartalmazó «Specchio dette anime semplici» címet viselő codexből több lapot lemásoltam s egynek fényképi facsimiléjét is elkészítettem, hogy e codex a bécsi császári könyvtárban létező hasonló című codexsel összehasonlíthatassék.” ÓVÁRY, *Jelentés olaszországi kutatásaimról*, 508.

Eme út során jutott el Firenzébe is, ahol a *Monumenta Vaticana Hungariae* számára a VII. Kelemen-kori nunciusok jelentéseivel foglalkozott.⁸⁹ E munkát Ipolyi Arnoldddal és Fraknoi Vilmossal dolgozva 1884-ben publikálták *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* címmel.⁹⁰ Burgio nuncius jelentéseiről a későbbiekben is írt.⁹¹

A nunciusi jelentésekkel továbbra is foglalkozott: Fraknoi Vilmossal együtt Buonvisi bécsi nunciusunak az 1680-as évekbeli jelentéseit adták ki, szintén a *Monumenta Vaticana Hungariae* keretében.⁹² Emellett Anjou-kori nápolyi és egyéb olasz levéltári kutatásait az elkövetkezendő években regesztázva kiadta,⁹³ illetve több tanulmányban is bemutatta, valamint a Hunyadi- és Jagelló-

⁸⁹ „Végül florenci kutatásaimról leszek bátor néhány szóval megemlékezni. Itt különösen a Medici házból származott VII. Kelemen pápa korabeli magyarországi nuntiusok jelentéseit s más magyar érdekű okleveleket kutattam a fönnemlített Monumenta Vaticana számára. Sikerült is több ily jelentést találnom Burgio nuntiusától 1524–25-ből, valamint több érdekes levelet II. Lajostól s Szalkay esztergomi érsektől. A florenci Nazionale vagyis Magliabecchiana könyvtárban is találtam több igen érdekes magyar tárgyú oklevelet VII. Kelemen pápa idejéből, melyeket más alkalommal leszek bátor ismertetni.” ÓVÁRY, *Jelentés olaszországi kutatásaimról*, 508–509.

⁹⁰ MVH II/1 (*Könyvészet/A*). Óváry ezirányú iratainak egy része megtalálható: MN-OL P 2266 (Régi jelzete: MNL-OL R 57, 3. d.). Vö. CVH I/20, III.

⁹¹ ÓVÁRY LIPÓT, *Hazai állapotaink a mohácsi vész előtt I–II*, Századok, 19 (1885) 5. sz., 398–403; 6. sz., 482–490. Vö. „A történelmi társulat tegnapi ülésén nagy és díszes hallgatóság volt jelen. Ott volt gróf de Gubernatis Angelo is, az elnöki tisztet pedig Ipolyi Arnold püspök és báró, Kemény Gábor miniszter viselték. Első felolvasó Óváry Lipót volt, ki a vatikáni magyar okirattár első kötetében foglalt okiratok alapján, Campeggio és Burgio nunciusok jelentéseiből, élénk színekkel vázolta a mohácsi vészt megelőző viszonyokat, az általános erkölcsi silyedést.” Fővárosi Lapok 22 (1885) 30. sz., 197; Nemzet 4 (1885) 873. sz., 3.

⁹² FRAKNOI-ÓVÁRY, *Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései (Fraknoi-bibl., 294. sz.)*. „A bizottság tagjai körében fölmerült azon terv, hogy Budavára visszafoglalásának kétszázados emlékünnepe alkalmából, a pápai nuntiusok 1686-ik évi jelentéseit és a szentszékek a magyarországi hadjáratra vonatkozó levelezéseit önálló kötetben bocsássák közre. A nuntiusok olasz nyelven írt jelentéseinek lemásolása a vatikáni levéltár tisztviselőinek felügyelete alatt, általok kijelölt másolókkal eszközöltetik. Az olasz szöveg sajtó alá készítését és a nyomdai correcturát, a bizottság főlshóllítására, Óvári Lipót országos allevéltárnok, ki olasz oklevéltári kiadásokban jártassággal bir, vállalta el. Mivel III. Pál pápa (1534–1549) iratainak nagy része, a Farnese-levéltárral Nápolyba került, és ott az állami levéltárban őriztetik, a bizottság szükségesnek látta a vatikáni anyagkészlet kiegészítése végett a Nápolyban őrzött nuntiusi levelezéseket lemásoltatni. Ezen munkálat végrehajtását szintén Óvári Lipótra bízta.” Religio 42 (1883) 2. sz., 404. Emellett az MVH megbízásából mással is foglalkozott: „Óváry Lipót a Monumenta Vaticana c. nagy vállalatnál működik s Beatrix királynő életéhez gyűjt adatokat.” Századok 18 (1884) 557.

⁹³ ÓVÁRY LIPÓT, *Regesták a Magyar Tudom. Akadémia kéziratárában létező s olaszországi levéltárakban másolt magyar történelmi vonatkozású oklevelekből I*, TT 3 (1888) II. sz., 450–470.

kor egy-egy aspektusát is megírta.⁹⁴ Mindezeket kiegészítve Óváry olasz nyelvű történeti munkák hazai ismertetésével is foglalkozott.⁹⁵ Mindebből látszik, hogy Óváry bár nem került be a vatikáni levéltárba, a Nápolyba került Farnese-levéltár révén a magyar vatikáni kutatások élvonalába került, s emellett aktívan részt vett a *Monumenta Vaticana Hungariae* munkálataiban is.

Ugyanakkor Róma és a vatikáni gyűjtemények vonzerejének Óváry sem tudott ellenállni, s ötletéről, miszerint kutatóútra indul a Vatikánba, továbbra sem mondott le, és 1879. március 5-én újabb próbálkozásra szánta el magát.⁹⁶ A frissen megjelent *III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)* című munkáját mellékelve engedélyt kért arra, hogy a vatikáni könyvtárban és levéltárban kutathasson.⁹⁷

E megkeresésre az államtitkár, Lorenzo Nina bíboros március 19-én válaszolt Óvárynak, tudatva, hogy XIII. Leó pápa köszöni a küldeményt, apostoli áldá-

Regesztázó munkáját máshonnan származó forrásokkal is folytatta: ÓVÁRY LIPÓT, *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai*, 1–3, Budapest 1890–1901.

⁹⁴ ÓVÁRY LIPÓT, *A nápolyi magyar történelmi műemlékek*, BSz (1874) 7–8. sz., 403–410; Uő, *Nápolyi történeti kutatások* (Értekezések a Történeti Tudományok köréből 4), Budapest 1874; Uő, *A nápolyi Anjou-korszak történelmi kútfoi*, Századok 11 (1877) 5. sz., 446–451; Uő, *Nápolyi Anjoukori kutatások*, Századok 13 (1879) 3. sz., 207–222; Uő, *Otranto főlészabadításának 400-dik évfordulója*, Századok 15 (1881) 6. sz., 493–498; Uő, *Az Árpádok és Anjouk összeköttetései történetéhez*, 1323, Történelmi tár 8 (1885) 4. sz., 761–762; Uő, *Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének leírása az 1479-ki hadjárattól*, Történelmi tár 8 (1885) 4. sz., 762–764; Uő, *A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. I.* Századok 23 (1889) 5. sz., 392–402; Uő, *Zsigmond király és az olasz diplomácia*, Századok 23 (1889) 4. sz., 273–293; Uő, *II. Ulászló és Beatrix házassága*, Századok 24 (1890) 10. sz., 761–774; Uő, *A nápolyi anjoui regestakönyvekről*, Századok 24 (1890) 2. sz., 142–144; Uő, *Nápolyi Johanna, I–III*, Századok 27 (1893) 6. sz., 491–503; 7. sz., 584–593; 8. sz., 668–679; Uő, *A magyar Anjouk eredete* (Értekezések a Történeti Tudományok köréből 16), Budapest 1893.

⁹⁵ ÓVÁRY LIPÓT, *La storia di Venezia nella vita privata, dalle origini alla caduta della repubblica*. Írta Molmenti P. G. Pályakoszorúzott mű. Turin, 1880, Századok 15 (1881) 4. sz., 356–363; Uő, *Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume. Scritte dal Fiumano Giovanni Kobler. Vol. I–III*. Fiume, 1896–1898, Századok 33 (1899) 10. sz., 913–919; Uő, *Az 1866-iki hadjárat és a magyar emigráció*, Századok 37 (1903) 1. sz., 16–37; Uő, *Augusto Pierantoni: II colonnello Alessandro Monti e la legione italiana in Ungheria, 1849.* Századok 38 (1904) 5. sz., 469–473. Mindemellett mások számára olasz munkák fordítására is vállalkozott, például Thallóczy Lajosnak, Szily Kálmánnak, valamint Roith György számára Marin Sanudo krónikáját (MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, l.sz. 2004.3.18.b; 2004.3.2.c; 2004.3.13), illetve a DBI munkájában is részt vett. Ellenőr 11 (1879) 466. sz., 3.

⁹⁶ Ebben nyilván közrejátszott az is, hogy bár a levéltár még zárva volt az általános kutatás előtt, azonban többeknek, például Fraknoi Vilmosnak már ezekben az években is sikerült benne külön engedéllyel kutatni, de még nem személyesen. CVH I/20, 20; Századok 8 (1873) 520.

⁹⁷ *Dokumentumok*, II. sz.

sát küldi, s amennyiben megküldi a kutatni kívánt források listáját, intézkedni fog.⁹⁸ Óváry erre válaszul 1879. április 4-én hálás köszönete kifejezése mellett közölte a bíborossal, hogy nemsokára elküldi az általa megnézni kívánt iratok jegyzékét.⁹⁹ A történet fonalait itt sajnos kénytelenek vagyunk elejteni. Óvárynak az Akadémián őrzött iratai között található egy kézzel írt lista, amely a Vatikáni Apostoli Könyvtár és a Vatikáni Titkos Levéltár magyar vonatkozású középkori forrásait tartalmazza.¹⁰⁰ Valószínűsíthető, hogy ez Óváry tervezett listája lehet. Ugyanakkor sem a Vatikáni Apostoli Levéltárban, sem az MTA-ban nincsenek további források az esetről. Az azonban bizonyos, hogy Óváry végül nem lépte át a vatikáni levéltár kapuját, ennek okát ugyanakkor jelenleg nem tudjuk megállapítani. Felmerül, hogy Óvárynak az I. Vatikáni Zsinat hatására összehívott 1869-es „nápolyi ellenzsinaton” való hangsúlyos szerepvállalása,¹⁰¹

⁹⁸ *Dokumentumok*, 12. sz. Minderről a sajtót is tájékoztatta: „Óváry Lipót a magyar tudományos Akadémia által legújabbban kiadott s III. Pál pápa Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezéseit tartalmazó munkájának egy példányát e hó elején XIII. Leó pápának levél kíséretében megküldvén, egyúttal engedélyért folyamodott ő szentségéhez, hogy legközelebbi olaszországi útja alkalmával magyar történelmi érdekű kutatásokat tehessen a vatikáni könyv- és levéltárban. Nina bíbornok folyó hó 19-én kelt levelében tudatja Óváryval, hogy a szent atya a küldött művet örömmel fogadta s hogy jó akarata jeléül neki apostoli áldását küldi. (Le imparative di Cuore l' apostolica Benedixione.) Ami a vatikáni könyv- s levéltárban való kutatást illeti, Nina bíbornok fölszólítja Óváryt, hogy küldje be azon művei s oklevelek jegyzékét, melyeket átkutatni óhajt, hogy miután általános engedély nem adható, a specificus engedély kiadása iránt intézkedhessék. Hogy mily megbecsülhetetlen előnyére válnék történelmi irodalmunknak, ha a magyar emlékekben annyira gazdag vatikáni levéltár egy a diplomatikában s a levéltári kutatásokban oly jártas és tapasztalt írónak, mint Óváry Lipót, hozzáférhetővé tételnek, felesleges mondanunk.” *Ellenőr* 11 (1879) 157. sz., 3; *Pesti Hírlap* 1 (1879) 86. sz., 5.

⁹⁹ *Dokumentumok*, 13. sz.

¹⁰⁰ MTA KIKK Ms. n. 1403/8; MS n. 1403/9.

¹⁰¹ A szervezésben is részt vett, valamint mondott egy pápaság-ellenes beszédet. „...a «Hon» szerkesztőse az általa gyűjtött aláírási ívek benyújtásával, itt lakó jeles honfitársunkat Óváry Lipót tisztelt barátomat bízta meg. ...ő az olaszok előtt mint volturnoi bajtársuk igen kedvelt és tisztelt egyéniség, fáradhatlan tevékenységet fejtett ki a zsinat ügyében... Az íveket egy határtalan lelkesedéssel fogadott, classicus olasz beszéd kíséretében nyújtá be, melyből néhány passust íme itt közlök magyar fordításban... Mindinkább tért nyer Magyarhonban azon meggyőződés, miszerint a pápaság akadály a művelődésnek, ellene van a népek úgy szellemi mint anyagi jóllétének, a pápaság világi csapás.” (Zajos taps és éljenzés.) „Valamint már a dicső harcok mezején, úgy ma a gondolat mezején is a magyarok olasz testvéreiknek kezét nyújtanak, fölkiáltván: Ideje hogy legyen világosság! Ideje hogy leomoljék a békó, mely az emberi szellemet 19 évszázad óta tartja lenyügözve! Le a pápai babonával! El a sötétséggel!” A lelkesedés legmagasabb fokát a következő szavak idézték elő: „Én uraim! volt vulturni hadtársaik testvéri ölelésén kivül 25000 magyar szabadgondolkodó aláírásait illetőleg megbízásait nyújtom át önöknek kik ma mind til-

szabadkőműves volta¹⁰² vagy ateizmusáról szóló hírek álltak a háttérben,¹⁰³ esetleg Garibaldi egykori katonájaként néztek Rómában rossz szemmel rá. Óváry az ezt követő években többször járt Olaszországban és Rómában is, tudomásunk szerint azonban ezen alkalomak során sem láthatta belülről a Vatikán levéltárát.

5. „VALAMI ÁLLÁSRÓL GONDOLKODOM” HAZATÉRÉS ÉS ÁLLÁSKERESÉS

Óváry már az 1860-as évek végétől kezdve bizonyíthatóan azon gondolkodott, hogy eljövendő hazatérése után hol tud elhelyezkedni. Mint láttuk, az újságírás, vállalkozás indítása, illetve a kutatói-oktatói tudományos munka jöhetett elsődlegesen szóba, s mindezek közül az utóbbit preferálta. Az évek múltával egyre agilisabban igyekezett állást biztosítani magának. 1872. január elején már így írt Toldynak: „Azon leszek, hogy a farnesi levéltárt mihamarabb kimerítsem, s azalatt jó volna tán magamnak valami helyet előkészíteni otthon, hogy aztán a tömérdek nápolyi *Hungaricák* rendezésére és kiadására is felügyeljek. Tekintve a tanügy körül a hazában s külföldön szerzett gyakorlati tapasztalataimat, lelkiismerettel mondhatom, miszerint a tanfelügyelői állásnak becsülettel megfelelnék. Gondolja Nagyságod, hogy jó volna eziránt idejekorán lépéseket tennem?”¹⁰⁴ A kérdéskör a Toldyval folytatott levelezésében folyamatosan napirenden volt.¹⁰⁵ Toldy igyekezett számára az egyetemi könyvtárban állást biztosítani, amit az alacsony fizetés miatt kénytelen volt

takozni kívannak, a római jesuitizmus fondolkodásai ellen.” A Hon 7 (1869) 288. sz., 1; „Ovary dice che qui si è venuto per protestare contro il Concilio di Roma, e per combattere il papato.” Il libero pensiero 5 (1870) I. sz., 14–15. 92.

¹⁰² A Reform páholy tagja volt. „A fehér asztalnál is lelkesen ünnepelték Óváry Lipótot, megállapítva azt, hogy az ő ünneplése nem jelent személyi kultuszt, mert hiszen ő benne igazán az egész szabadkőművességet ünnepelek.” Kelet 33 (1908) 6. sz., 115; Uo., 29 (1904) 10. sz., 260; 29 (1904) 11. sz., 285.

¹⁰³ Például „(Szent Januarius) nápolyi csodájára nézve azt mondja egy lap, hogy a papok átmítása... Ha ennek sem akartok hinni ott, Nápolyban lakik az ateizmus bigotja Óváry Lipót, kérdezzétek meg vajon papok átmítása-e az évenként megújuló csoda. Magyarázatokat fog mondani, de a tényt ő sem tagadhatja.” MS 3 (1872) 878.

¹⁰⁴ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 93.

¹⁰⁵ Például Toldy 1873. április 2-án írta neki, hogy „Valami állásról gondolkodom, de jó alkalomra kell várni...” MTA KIKK Ms. n. 1403/2.

viSSzautasítani.¹⁰⁶ Óváry bízott Toldy és Wenzel Gusztáv támogatásában,¹⁰⁷ akik továbbra is a könyvtári munkát preferálták.¹⁰⁸ 1873. december 11-én Toldy már így írt Óvárynak: „A könyvtárőri hely iránt ne disputáljunk. Senki sincs még oda kilátásba véve. És ha concurentia lesz is, máskép alig lehetvén, senkinek sem lehet több chance-a Kegyelmednél. E hely pedig hamar, tán tavaszig fog betöltetni. Eljönne Kegyelmednek nagyon jó lesz.”¹⁰⁹ Az újságok is pedzegették, hogy Óvárynak valamelyik hazai intézményben kellene folytatnia munkáját,¹¹⁰ s azt is megszégyesítették, hogy az egyetemi könyvtár első őr évé neveznék ki.¹¹¹ Óváry végül elfogadta a felkínált lehetőséget,¹¹² s – írja – „Ha pedig – mit ne adjon Isten – sehogy nem sikerülend állást találnom, már

¹⁰⁶ 1873. március 8-án Toldynak: „Őszinte hálaérzettel vettem Nagyságod rólam való kegyes megemlékezését az egyetemi könyvtár újjászervezése alkalmán. Sajnos azonban, hogy a Nagyságod által velem sejtetett évi díj nem elegendő családom fönntartására, s ha jobb állás nem kínálkozik a hazában, ismét csak itt künn kellened journalistáskodnom vagy professoroskodnom.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 106.

¹⁰⁷ 1873. augusztus 7-ei levele szerint: „De aztán, quid tunc? a sokévi kutatás egészen elterelt régi pályáimtól, összeköttetéseim megszakadtak, s az újrakezdeés nem csekély nehézségekkel jár. Egyedüli reményem tehát, hogy a hazában, hogy véget vetve e cigánylétnek, a hazában nyerjek valami biztos állást, mely esetben leleteim rendezése s kiadására is személyesen ügyelhetnék föl. Fog-e ez sikerülni? Isten tudja! Bízom azonban Nagyságod s Wenzel ő nagysága kegyes pártfogásában, melynek segélyével tán csak kerürend akár valamely államhivatalnál – legjobb volna a levéltárnál vagy könyvtárnál, ha ezzel valamely tanári állomás összeköttetésben lehetne – akár vasúti vagy más társulatnál oly állást nyerni, hogy tehetségeimet s külföldön szerzett tapasztalataimat érvényesíthessem s egyúttal családomat is becsülettel fönntarthassam. Alkalmas állás volna e léteél elérésére a tanfelügyelői állás. De hát annyi óriás praetendens közt mit remélhet az én törpeségem? No de Kommt Zeit Kommt Rath – mondá Nagyságod egyik utóbbi levelében, és Lasciamo far a Dio, mondja a fatalista napolitanus!” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 110.

¹⁰⁸ MTA KIKK Ms. n. 1403/6. – *Dokumentumok*, 9. sz.

¹⁰⁹ MTA KIKK Ms. n. 1403/7.

¹¹⁰ „Óváry Lipót... visszatért a hazába s a tört. bizottság utóbbi ülésében benyújtván utolsó jelentését, a bizottság jegyzőkönyvileg köszönetét és megelégedését nyilvánító Óváry ur működéséért. Kívánatos volna, ha Óváryt, ki különösen a könyv- s levéltári szakmában bő tapasztalattal s gazdag nyelvismerettel bir, megnyerhető ók hazai intézeteink egyike számára.” Pesti Napló 25 (1874) 10. sz., 2; Budapesti Közlöny 8 (1874) 11. sz., 84; Nefejejts 16 (1874) 3. sz., 35; „[Óvárynak] az olasz korány f. hó 1-én az olasz korona-rend lovagkeresztjét adományozta. Kár, hogy ily tevékeny és jeles hazai munkaerő kénytelen a külföldön működni s nem nyer hazánkban valamely könyvtárban vagy az országos levéltárban alkalmazást.” Nefejejts 16 (1874) 25. sz., 298.

¹¹¹ Fővárosi Lapok 14 (1874) 18. sz., 80.

¹¹² „Igen kívánatos volna, ha a custosi állás mellett valamely (egyetemi vagy gymnasiumi) francia vagy olasz nyelv s irodalmi tanárságot elvállalnék, s ha emellett még szállás is jutna a könyvtárban, tisztességesen fogok megélni szerény családommal, teljes életemben áldván Nagysá-

csak nem maradand egyébe hátra, mint véglegesen meghúznom magamat itt a Lazzaronik közt.”¹¹³ Mindez azonban csak nagyotmondás volt, ugyanis amint kiderült, hogy a könyvtárban mégsem kapja meg az olyannyira kívánt állást, megváltozott a véleménye: „A könyvtárőri helyet illetőleg sajnálom, hogy az ez iránt táplált reményeim alkalmasint meghiúsultak. No de nem baj! Azért én megteszem honfiúi kötelességemet, s mielőtt itt kinn véglegesen megtelepedném, hazajövök felajánlani szerény szolgálatomat.”¹¹⁴

Mindeközben Óváry azt is megpróbálta elérni, hogy hazafelé Firenzében megállva kutathasson még egy ideig, vagy esetleg Rómában folytathassa a munkáját.¹¹⁵ E terve végül nem járt sikerrel. Így tehát először maga utazott haza, helyet készíteni, illetve állást szerezni, s csak ezt követően, hónapokkal később indult volna utána családja is.¹¹⁶ Végül 1873 decemberében megírta, hogy „holnap megindulok Veszprémben töltvén az ünnepeket”.¹¹⁷ Mindebből kitűnik, hogy Óváry különösen szeretett volna Itália kék ege alatt maradni. Ezért igyekezett mindent megtenni,¹¹⁸ egyrészt eddig Nápolyban végzett kutatómunkájáról beszámolt az Akadémián,¹¹⁹ másrészt Szapáry Gyula belügy-

godat, kinek nagylelkű pártfogása azt nekem lehetővé tette.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 112.

¹¹³ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 113.

¹¹⁴ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 115.

¹¹⁵ „Szívesen elvállalom a flórenci commissiót is, melyet hazamenet teljesíthetnék.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 112; „odahatni kegyeskednék, hogy azon esetre, ha a t. Bizottság szolgálomat a jövő évre is akár Rómában, akár Flórenben vagy másutt igénybe venni jónak látná, azt velem a lehető leghamarabb tudatni méltóztassék...” Uo., n. 113.

¹¹⁶ „Családomat már csak májusban fogom hazaterelni, nagyobbik lányomat pedig fölneveltetéséig az itteni intézetben hagyom.” MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 112. Az intézetről: Uo., n. 97.

¹¹⁷ MTA KIKK Magy. Irod., Lev., 40 III, n. 116. Óváry 1869 és 1874 között is járt Magyarországon, például 1872 nyarán. Uo., n. 100.

¹¹⁸ „Óváry Lipót hazánkfia több évet szentelt a nápolyi levéltár hungaricumainak tanulmányozására és az akadémiának be is mutatta fáradozásainak sikeres eredményét. Most több mint három hava itt van, családjától távol, hogy hazájában találjon alkalmazást tehetségeinek, akár az akadémiánál, akár a múzeumnál, akár más országos közintézetnél és a kormány még mai napig sem tudta alkalmazni őt. Úgyhogy nemsokára kénytelen lesz visszamenni. Figyelmeztetjük a kormányt, hogy ezt engednie nem szabad, miután hely és költség van arra, hogy e szorgalmas bűvárunkat a hazában megtartsuk és ha protectió hiány miatt elveszítjük, ez bélyegző lesz kormányunkra.” A Hon 12 (1874) 49. sz., 2.

¹¹⁹ „A bizottság e helyt is szívesen kifejezi Óváry úr irányában buzgóságáért és szakavatottsággal folytatott szerencsés vizsgálataiért méltó elismerését.” AÉ 8 (1874) 9. sz., 109; Nefejejts 16 (1874) 3. sz., 35; A Hon 12 (1874) 37. sz., 1–2; Fővárosi Lapok 11 (1874) 33. sz., 145.

miniszternél elérje, küldje őt vissza Itáliába „külföldi levéltárak szervezésének tanulmányozása végett”, majd ezt követően állást kapjon a nemzeti levéltárban. Ennek örömeire vissza is utazott Nápolyba, azonban megbízása késett. Ezért miközben egy 1848-49-es diplomáciai forráskiadványon dolgozott, államszegélyért folyamodott, illetve felajánlkozott az Akadémián egy párizsi kutatóútra.¹²⁰ Utóbbi sikeréről nem tudunk, ugyanakkor 1877-ben több oklevelet is közölt a francia országos levéltár gyűjteményéből.¹²¹ Az állami megbízás végül csak 1874 végére érkezett meg.¹²² Így nem meglepő, hogy 1875 decemberében még Nápolyban időzött, s tartott előadást a város és Magyarország középkori kapcsolatairól, s majd csak 1876 tavaszán tért haza.¹²³

Nápolyi évei egész életében meghatározták későbbi sorsát. Az Akadémia 1874. február 9-ei ülésén így nyilatkozott: „Nápoly a középkori magyar történelmi emlékek egyik leggazdagabb lelhelyét képezvén, közel 14 évi ott tartózkodásom alatt, a mennyire katonai s később irodalmi s tanári működésem engedé, ez emlékek kutatása vala legkedvesebb foglalkozásom; és 1870. óta a Magy. Tud. Akadémia megbízása folytán magamat kizárólag e kutatásoknak szentelhetvén, e négy évet életem legérdekesbjei közé kell sorolnom.”¹²⁴

6. „A HAZAI TUDOMÁNYOSSÁGÉRT MINDENRE KÉSZ VAGYOK” LEVÉLTÁROS, TÖRTÉNÉSZ ÉS PUBLICISTA

Újabb olaszországi kutatásait befejezván az akkori országos főlevéltárnok, Pauler Gyula támogatása mellett allelevéltárnokként bekerült az Országos Levéltárba, ugyanakkor nem egyhamar, hivatali esküjét csak 1876. május 25-én tette le.¹²⁵ Nagy feladattal bízták meg: „Ez allelevéltárnoknak ugyanis első és

¹²⁰ *Dokumentumok*, 10. sz.

¹²¹ ÓVÁRY LIPÓT, *A Nagy Lajos és V. Károly francia király között tervezett szövetségre vonatkozó oklevelek, 1374–1376*, TT 2 (1877) II. sz., 29–82.

¹²² „Óváry Lipót... e napokban a magyar kormánytól megbízást kapott, hogy tanulmányozza az olaszországi, kiválóbb levéltárak berendezését s tapasztalatainak eredményét közölje a kormánynyal, mely azokat az állami levéltár rendezésénél szándékozik értékesíteni.” Vasárnapi Ujság 21 (1874) 52. sz., 844.

¹²³ Nefelejts 2 (1876) 1. sz., 8; *Emlékeszéd Capasso Bertalan k. tag felett*, 8.

¹²⁴ ÓVÁRY LIPÓT, *Nápolyi történelmi kutatások* (Értekezések a Történelmi Tudományok köréből 4), Budapest 1874.

¹²⁵ BORSA IVÁN, *A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I. A gyűjtemény kialakulása*, LK 40 (1969) 2. sz., 289–323, 295. Ekkor 1500 ft. fizetést és 400 ft. lappenzt kapott, majd az alap-

fő feladata lesz az országos levéltári régi, a mohácsi vész előtt való okleveleit rendezni, azokról a tudomány jelen követelményeinek megfelelő előadásokat, mutatókat készíteni.”¹²⁶ Tehát az általa vezetett diplomatikai osztály feladata az volt, hogy a különböző gyűjteményekben elszórtan őrzött Mohács előtti forrásokat felmérje, kiválogassa és külön rendezze.¹²⁷ Óváry egészen 1903-ig dolgozott e grandiózus projekten.¹²⁸ Munkássága elismeréseképpen 1900-ban az osztálytanácsosi címet is elnyerte Ferenc Józseftől.¹²⁹

Pauler Gyula 1903-as halálát követően az Országos Levéltár élére – a levéltár alkalmazottainak támogatásával – 1904-ben Óváryt nevezték ki.¹³⁰ Az idős

bére 1800 ft-ra emelkedett. SASHEGYI OSZKÁR, *Az Országos Levéltár személyzete 1874–1903*, LK 47 (1976) 2. sz., 217–245, 227. 237.

¹²⁶BORSA, *A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I.* 291.

¹²⁷„Az akkor kinevezett országos levéltárnok, dr. Pauler Gyula a belga és francia, lovag Óváry Lipót országos allevéltárnok pedig az olasz nagy levéltárakban tanulmányozták a rendszereket az oklevelek legcélszerűbb elhelyezésére és kezelésére vonatkozólag, s a szerzett tapasztalatok alapján egy új, amint már eddig is bebizonyult, célszerűsége minden igényt kielégítő rendszert dolgozván ki, a nagy munka a belügyminisztérium támogatásával kezdetét vette, és öt éven keresztül folyt nem szűnő buzgalommal... A felállítás és rendezés munkájában lovag Óváry Lipót allevéltárnok vezetése alatt dr. Thallóczy Lajos, dr. Szalay József fogalmazók, Tagányi Károly, Z. Kiss Béla, Karlovsky Endre fogalmazó tisztek és dr. Csánky Dezső levéltári gyakornok vettek részt.” Pesti Napló 33 (1882) 27. sz., 1–2.

¹²⁸Ezirányú munkásságát elismerés övezte, ugyanakkor találkozhatunk kritikusabb hangokkal is, például „Az ő allevéltárnoki működése idejében s vezetése alatt osztatott be az ú. n. kincstári levéltár és nagyszabású fiscalis levéltár az Orsz. Levéltár gyűjteményei közé, s kezdeményezésére jött létre ugyanitt az ú. n. diplomatikai osztály, amelynek nagyterjedelmű munkálatait is ő vezette, sőt nagy részben végezte is. Bámulatos munkaerő volt, sokat és gyorsan dolgozott. S ha néha e gyors munka az alaposág és belső érték rovására ment is, az ő érdeme, hogy az Orsz. Levéltárnak a mohácsi vész előtti okleveleket dátum szerinti időrendben tartalmazó eme nagybecsű része fennáll.” CSÁNKI DEZSŐ, *Óváry Lipót* †, *Századok* 54 (1920) 1–3. sz., 216–218, 217–218; „Dőry Ferenc mutatta nekünk a diplomatikai osztályt, s benne Óváry Lipót felemás, félszeg regestáit, majd Csánki, Barabás stb. alapos, de 1504 tájt félben hagyott szép regestáit.” KELEMEN LAJOS, *Napló I (1890–1920)*, (Sas Péter), Kolozsvár 2017, 591.

¹²⁹MNL-OL K 27. 19001031 p. 2; Magyar Szó 1 (1900) 247. sz., 6. Thallóczy Lajos levélben gratulált neki: MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, l.sz. 2004.3.18.a.

¹³⁰MNL-OL K 27. 19040325 p. 4. Márki Sándor így írt erről naplójában: „Az országos főlevéltárnok Óváry Lipót lett: életének immár 71. évében. Üdvözöltem, de Csánkiékat alkalmasint bántja ez a kinevezés, melyről a lapok egy része is nagyon szárazon emlékezik meg.” *Márki Sándor naplói. III: 1904–1914*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2021, 39. Ennek ellentmond Csánki Dezső Thallóczy Lajoshoz 1903. július 16-án írt levele: „Engedd meg azért legbizalmasabban kijelentenem, hogy mi a főlevéltárnoki állásra legjobban a rang szerint következő Óváryt szeretnők, aki a leginkább elnyomottak egyike volt, és akit eleven esze, találékonysága, levéltári érdemei

Óváry már nehezen látta el az igazgatói feladatokat.¹³¹ Különösen – a levéltár kapacitásainak nagy részét lefoglaló – nemességi ügyek kapcsán tanúsított érdektelenséget,¹³² valószínűleg ez vezetett végül az 1907-ben bekövetkező szabadságoláshoz, majd saját kérelmére 1908-as nyugdíjazásához.¹³³

* * *

Óváry munkája a hazai és az európai – elsősorban az itáliai – tudományos életben is elismerést váltott ki. Ennek köszönhetően 1877-től a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja, 1883-ban a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság igazgató-választmányi tagja lett, majd legnagyobb elismerésként 1892-ben az MTA levelező tagjává választották.¹³⁴ Emellett 1875-től a nápolyi *Accademia Pontaniana* levelező, 1876-tól pedig a *Società di Storia Patria* alapító

(a diplomatikai osztály megalkotása) egyaránt képesítenek ez állásra. Mögötte támogatólag állana, egy emberként, az országos levéltár tisztikara. Csupán az a kifogás lényegesebb, hogy már idősebb (49 éves [*Csánki téved az életkorban*]) ember, bár még mindig nagy munkaképességgel. Mindenesetre rászolgált már, hogy a valóságos osztálytanácsosságot elnyerje, s ezért még egy ideig szolgáljon.” „*Kedves Lajosom!*” *Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz. 1879–1916* (Századok Könyvek), s.a.r. REISZ T. CSABA, Budapest 2017, 55; Vasárnapi Ujság 51 (1904) 16. sz., 261.

¹³¹ „Óvári erélytelensége és a hivatalos ügyek iránt való csekély érdeklődése folytán a Levéltár évekig úgyszólván teljesen vezetés nélkül maradt.” DÖRY FERENC, *Dr. Csánki Dezső*, LK II (1933) 1–2. sz., 1–15, 6.

¹³² Az ügymeneti nehézségekre: SASHEGYI OSZKÁR, *Csánki Dezső*, Békési Élet 17 (1982) 4. sz., 427–437, 431.

¹³³ Óváry így írt Wlassics Gyulának: „Az országos levéltár továbbá nem egyéb voltaképpen, mint egy a belügyminisztériumnak alárendelt heraldikai s nemességi osztály. Folyó ügyeink majdnem 9/10 részét nemességi ügyek, ősfák vizsgálata, címerek meghatározása képezik... Az igazat megvallva, kegyelmes uram, én mint kizárólag levéltári szakember, a nemességi ügyek iránt némi közönyösséggel viselkedtem és valószínűleg az volt az oka, hogy Andrassy ó Excellentiája felkérte, hogy koromnál fogva kérjem nyugdíjaztatásomat, amit, tekintettel arra, hogy a külföldön hosszú éveken át szerzett tapasztalataimat s levéltáros szakképzettségemet az országos levéltárnál a fentebbi okoknál fogva úgy sem értékesíthetem, azonnal meg is tettem.” IVÁNYI EMMA, *Adalék az Országos Levéltár történetéhez: Óváry Lipót országos főlevéltárnok levele 1908. február 15-én Wlassics Gyulához*, LSz 14 (1964) 4. sz., 181–184, 183. Ennek során megkapta a miniszteri tanácsosi címet. MNL-OL K27. 19080118, p. 31; Szeged és Vidéke 7 (1908) 36. sz., 6; Pesti Hírlap 29 (1907) 299. sz., 12.

¹³⁴ Turul I (1883) 1. sz., 52; *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, [h.n.] 1893, 100; CSÁNKI, *Óváry Lipót*, 218. Zsilinszky Mihály ajánlása: *Melléklet az Akad. Ért. májusi füzetehez 1892*, 31–32.

tagja volt, valamint megkapta az olasz koronarend lovagkereszt *Cavaliere* fokozatát, 1904-ben pedig a *Commendatore* fokozatát is elnyerte.¹³⁵

1898-ban ott volt a Hágában ülésező történész világkongresszuson,¹³⁶ az 1899-es cividalei kongresszuson,¹³⁷ majd 1903-ban többek közt Fraknoi Vil-

¹³⁵ *Dokumentumok*, 10. sz.; MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, I.sz. 2004.3-1; „1876 tavaszán, közvetlenül végleges hazatérésein előtt, segédkezhettem neki a nápolyi «Società di Storia Patria» megalapításában s engem a társulat alapító tagjai közé fölvétethetett.” *Emlébeszéd Capasso Bertalan k. tag felett*, 8; ÓVÁRY LIPÓT, *Capasso*, 365. E kitüntetés az élelápok céltáblájává tették, például „Óváry Lipót lovag, országos levéltáros, a kiállítás megnyitásánál elvesztette az olasz koronarend középkeresztjét (gyémántok nélkül). Erről a veszteségről az ország összes lapjai beszámoltak, de nem mondták el az okát. Mi ezt is kiderítettük. Óvárynak, aki 1674 elismert, 287 függőben lévő és 983 tiltott kitüntetés birtokában van, zsenge ifjúkorában egy cigányasszony megjósolta, hogy összes rendjeleit el fogja veszíteni. A jóslat beteljesült. A világ legrendjelesebb fia azóta makacsul elveszti. Újév napján: A patagón csillagot (szallagon). Epiphania napján: A hohenhausen-elmersheimi házi keresztet (tokban). Hamvazó szerdán: a puerto cabellói városi tűzoltó-temetkezési egyesületnek Flórián-rendjét (bekormozva). Gyümölcsoltó Boldogasszony napján: a villafrancai laskasítók egyesületének tagsági igazolványát (aranykeretben). Húsvét hétfőjén: az abu-bekri Mohamed-rend nagy kordonját (gombokkal). Áldozó csütörtökön: a popocatepetl-i turistarend kiskeresztjét (láva-alapon, drágakövekkel). Bonifác napján: a celebesi naprend csillagát (üstökkel). Országos vásárok alkalmával: a delagoa-bay-i vízkeresztet (mentő-övön). Gyűrűs napfogyatkozáskor: az euxinográdi csillagkeresztet (hölgykiséret nélkül). Országos védőszentek nevenapján: a buonaventurái terrakotta-rend térdszallagját (harisnyástul). Szegény cigányasszony, ha tudta volna, dehogy átkozta volna meg őt!” Kakas Márton 3 (1896) 19. sz., 5. Vö. „Talált kincsekben gazdag életpályámon még nem szedtek rá annyira, mint Ön, rendjeltulajdonos úr! Találtam én már újpesti húszasokat, zabheggyező készüléket, Wasmuth tyúkszem gyűrűt az órában, városligeti pofozógépet, de ilyen izét, mint az Ön olasz koronarendjele, még soha nem találtam. A rendjelét expressz visszaküldöm és kérem a gyanútlan emberiség nevében, hogy máskor, ha elveszít valamit, veszítsen el olyan izét, amit érdemes megtalálni. Szégyelje magát!” Uo., 6.

¹³⁶ „A M. Tud. Akadémia második osztályának január-hó 9-én tartott ülésében Óváry Lipót lev. tag a Hágában múlt év szeptember havában összeült első nemzetközi történelmi és diplomatai congressusról tett jelentést.” *Századok* 33 (1899) 174. 276; „Ez alkalommal szólalt fel Óváry Lipót országos levéltárnok hazánkba, néhány rövidke mondatban megemlékezvén a hazai okmánygyűjteményekről. Nyilvános szereplése mindössze erre szorítkozott. De utólag volt alkalmam meggyőződni, hogy t. tagtársam magánértekezletben, tájékoztatásokban igen hatályosan képviselte a magyar történelmi kutatás ügyét, és hogy a congressusnak a nemzetközi vagyis inkább államonkénti publikáló tervezései, actiója terén vele és benne Magyarországgal komolyan és szeretetreméltóan számoltak a nemzetközi s elsősorban a francia intézők, s így Óváry t. tagtársunk itt is, mint mindenütt a hol szerepel, sikeresen képviselte a magyar ügyet.” *Századok* 33 (1899) 511.

¹³⁷ *Századok* 33 (1899) 474. 755. Az ülés során tartott bankettről, illetve Óváry fontosságáról Márki Sándor írt naplójában: „én Óváry és Antonio Grassi mérnök, az udinei polgármester képviselője közt ültem. Ötödiknek, és valamennyi közt legnagyobb hatással, Óváry mondott

mossal részt vett a római történeti kongresszuson, ahol a kutatásairól, valamint a diplomatikai levéltár felállításáról értekezett.¹³⁸

Rendszeresen részt vett az olasz–magyar kulturális kapcsolatok ápolását célzó fogadásokon, rendezvényeken,¹³⁹ újságírói talentumát pedig a magyar kormány is felismerte, s kamatoztatta, így 1878-tól a miniszterelnökség sajtóosztályának állandó publicistájaként dolgozott. Szépírói munkássága mellett a *Perseveranza* és a *Nazione* olasz hírlapok budapesti levelezőjeként működött.¹⁴⁰ Ennek köszönhető publicisztikájának egy izgalmas szegmense: az Olaszországban és Franciaországban kifejtett sajtótevékenysége. Ennek során elsősorban az egyre erősödő román nacionalizmus külföldi megítélését próbálta befolyásolni, illetve a magyar szempontot ismertetni. Ezirányú tevékenysége elsősorban az 1890-es évekre tehető, csúcspontja 1893–1894 volt. 1893-ban szabályos körútra indult, szerte Itáliában felolvasásokat tartott, s számos folyóiratban értekezett

áldomást, hangoztatva, hogy Magyarország részt vett Itália minden örömeiben, bívában. Lelkes Viva l'Ungheria kiáltások és tapsok közt folytatta s végezte beszédét. Igen sokan jöttek hozzá s az ő révén én hozzám is bemutatkozni, gratulálni...” *Márki Sándor naplói. II: 1893–1903*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2018, 251. lásd még Uo., 248. 250.

¹³⁸ „Mindenesetre jó volna Fejérpatakynak írni. Én is fogok vele beszélni. Azt nem lehet kivárni, hogy a magunk költségén képviseljük a gazdag akadémiát. A cividalei congressus alkalmával 100 ft-ot kaptam útiköltségre. Készülsz-e valami felolvasással? Én az olasz-magyar történelmi vonatkozásokról fogok olvasni, azonkívül pedig be fogom mutatni a diplomatikai levéltárunk rendszerét és a m. t. Akadémia történelmi kiadványainak jegyzékét.” Ms. 5164, n. 362. 363; gépelt másolatban: MNL Békés Vármegyei Levéltár, XIV, 3. d., 22. t., p. 3; valamint 85, 8. d., 37. t., p. 3. 1908. február 15-én így írt erről Wlassics Gyulának: „...engedélyt kértem arra, hogy minden egyéb foglalkozás mellőzésével én kizárólag egy magyar diplomatikai levéltárat állíthassak fel s Pauler beleegyezését megnyervén, külföldön szerzett tapasztalataimmal sikerült azt oly mintaszerűen megalkotnom, hogy alkalmazott rendszeremnek az 1903-ki római nemzetközi történelmi congressuson történt bemutatásakor az összes európai tudósok elismerésével találkoztam s az olasz király a koronarend commandeur keresztjével tüntetett ki.” IVÁNYI, *Adalék*, 183; „A kongresszuson tizenkét magyar tudós vett részt, köztük Fraknoi Vilmos püspök is... Óvári Lipót és dr. Darvas Móric olaszul két-két... előadást tartott; mindketten a csoportok alelnökeiül is ki voltak jelölve... Április 3-án délelőtt Óvári Lipót a középkori és újkori történelmi csoportban Magyarország történelmi relációiról beszélt hatásosan... Vasárnap, e hónap 5-én a diplomáciai történet csoportjában Óvári Lipót ismertette a magyar országos levéltár berendezését...” Pesti Napló 54 (1903) 102. sz., 8., „A Kabinetirodába menet először is Óvári Lipóttal találkoztam. Még meg is csókolt a talián lovag és verbuvált, hogy ha lehet, mégiscsak menjek el a római tört. kongresszusra.” *Márki Sándor naplói. II: 1893–1903*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2018, 351. 330.

¹³⁹ Például A Hon 12 (1874) 32. sz., 2; Fővárosi Lapok 22 (1885) 38. sz., 251. 252.

¹⁴⁰ Melléklet az Akad. Ért. májusi füzetéhez, 1892, 32.

a román sajtó magyarellenes támadásainak tarthatatlanságáról.¹⁴¹ A következő évben hasonló céllal Franciaországba látogatott, és „Párisban is nagy sikert ért el felolvasásával s alkalma volt a francia sajtó kiváló embereit is meggyőzni az oláh hazudozások alaptalan voltáról”.¹⁴² Az olasz és francia nyelv mellett németül is értekezett a románok törekvései kapcsán.¹⁴³ A századforduló után sem hagyott fel publicisztikai tevékenységével, többek közt Horvátország és Szlavónia kapcsán a *L'Italia all'Estero*-ba és más itáliai lapokba írt hosszú cikket.¹⁴⁴

¹⁴¹ Erről a magyar sajtó is beszámolt, például „Óváry Lipót olaszországi körútjában szép sikerrel folytatja hadjáratát az oláh irredentista sajtó ellen. Előbb a firenzei s a nápolyi, most a római lapok közölnek tőle felvilágosító cikkeket... Óváry most Milano és Turin felé vette útját, ahonnet a Mont-Cenis-n át Parisba megy.” *Nemzet* 12 (1893) 3934. sz., 2; „Il Mattino»-nak e ho 2-ki száma: «Magyarország és a nemzetiségek» cím alatt hosszú cikket közöl a lap élén. A cikk, mely Óváry Lipótnak tollából eredt, valódi világitásban tünteti föl a dákó-román törekvéseket, s a románoknak világga kürtölt hazudozásait. A cikk, mely Olaszországot híven informálja románaink jágatásainak a becseről, így szól: ...Szerintük, ha Európa nem lép közbe, a magyar állam vissza fog esni a középkor teljes barbarizmusába. Szerencsétlenségünkre az európai sajtó egy része s főleg a francia sajtó hiszékenységében átengedi magát a pánszláv és román ágenseknek. Nekünk, magyaroknak kötelességünk tehát az árulók hamis vádjait megcáfolni és én most Olaszországban járván, elvállaltam a hazafiai feladatot, hogy a liberális olasz sajtót a dolgok valódi állásáról felvilágosítsam...” *Nemzet* 12 (1893) 3930. sz., 1; „A *Gazetta di Torino*... közli Óváry Lipót búcsúlevelét az olasz sajtótól. A szerkesztő dicséző szavakkal emlékezik meg bevezetésében az Óváry által Itáliának tett szolgálatokról s kijelenti, hogy... örömmel fogadja Magyarországot érintő közleményeit. ...Óváry levelében megemlékezik az olasz sajtónak arról a részéről is, mely mint a francia cárizmus uszályhordozója, fölvilágosító cikkeit vagy épen nem, vagy csak fentartással közölte. ...Óváry a Magyarország ellen szórt vádakat illetőleg így szól: «Barbárnak mondják a magyar nemzetet, mely annyi századon át előőrse volt az európai civilizációnak! Zsarnoknak mondják Magyarországot, mely a nemzetiségeknek oly terjedelmes szabadságot engedélyezett, minőket a bevándorolt népfajok a világ egy államában sem élveznek» Óváry, ki legközelebb Magyarország gazdasági és pénzügyi fejlődéséről fog cikkrovatot küldeni az olasz lapoknak, jelenleg Párisban van.” *Nemzet* 12 (1893) 3943. sz., 1. Lásd még: *Egyenlőség* 12 (1893) 32. sz., 11; *A miksolti kir. kath. gymnasium millenaris értesítője az 1894–95. tanévről*, Miskolc 1895, 19. Vö. Riedl Frigyes levele Óváry Lipóthoz 1899. október 28-án: „Engedje meg, hogy... gratuláljak ahhoz a hazafiúi sikerhez, melyet Rómában az oláh liga törekvéseivel szemben – szóval és tettel – aratott.” MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, I.sz. 2004.3.11.

¹⁴² *Pesti Napló* 45 (1894) 272. sz., 7. Lásd még: *Kolozsvár* 8 (1894) 212. sz., 3. Önálló munkát is megjelentetett Párisban: LEOPOLD ÓVÁRY, *Les roumains de Hongrie et l'Etat Hongrois*, Paris 1894. Ezirányú tevékenységét ki is figurázták: *Kakas Márton* 6 (1899) 42. sz., 13.

¹⁴³ LIPÓT ÓVÁRY, *Die dacoromanische Frage und der ungarische Staat*, *Ungarische Revue* 14 (1894) 469–526; Uő, *La Questione Dadoromana e lo Stato Ungherese*, Roma 1894.

¹⁴⁴ *Pesti Hírlap* 29 (1907) 186. sz., 3; *Magyarország* 14 (1907) 140. sz., 6; *Pesti Hírlap* 29 (1907) 50. sz., 10. Vö. „Óváry Lipót országos főlevéltárostól Hajsza Magyarország ellen (*La caccia all'Ungheria*) címmel olasz nyelvű röpirat jelent meg, melyet szerzője az olasz közvélemény felvilá-

Óváry nem csak politikai ügyekről értekezett az olasz sajtóban, hanem például az 1879-es szegedi árvíz pusztításait is bemutatta. Ugyanakkor a hasonló itáliai természeti katasztrófák iránt sem maradt érzéketlen. Jó példa erre, hogy az 1883-as ischiai földrengés áldozatainak támogatására létrejött budapesti bizottság tagjaként aktív szerepet vállalt az augusztus 16-án a Margit-szigeten megtartott ünnepély megszervezésében.¹⁴⁵

Olasz–magyar publicisztikai tevékenységének nagy tragédiája, hogy az első világháborúban a két nemzet véres harcokat vívott egymás ellen. Mindezt Csánki Dezső is felismerte: „Mint gyakorlott tollú s 1878 óta a m. kir. miniszterelnökség sajtóosztályának tagjaként is állandóan működő publicista, szintén főleg Olaszország számára dolgozott. E téren különösen az olaszországi magyar-ellenes román izgatók ellen olasz nyelven kiadott cikkeivel, röpirataival és felolvasásaival aratott sikereket és szerzett kiváló érdemeket. Mily szomorú, hogy e hosszú és buzgó, lelkes és lankadatlan hazafias működés a szeretett, sőt bálványozott Olaszország hűtlen támadásának s a románság diadalának csüggesztő, sőt kétségbeejtő látványában végződött.”¹⁴⁶

Mindebből látszik, hogy Óváry elsősorban a magyar, de a nemzetközi tudományosságban is ismert és elismert személynek számított. Ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom alig ismerte, és meglepően keveset használta tudományos munkáit.¹⁴⁷ Ennek hátterében az állhatott, hogy míg Óváry publicisz-

gosítása céljából Itália szabadelvű sajtójának ajánl. A bevezetésben... sajnálkozását fejezi ki, hogy a Magyarország ellen szórt rágalmnak néhány tekintélyes olasz lap hasábjain is helyet találtak.” Budapesti Hírlap 28 (1908) 15. sz., 9; „Óváry Lipót, a miniszterelnöki sajtóiroda megbízásából több olasz lapban cikket közöl...” Pesti Hírlap 31 (1909) 307. sz., 16. E cikkeiről a politikai vezetőket is tájékoztatta, például Apponyi Albertet: MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, I.sz. 2004.3.17.

¹⁴⁵ A sajtó arról is cikkezett, hogy az Óváry Nápolyból hozott hűtőhordókat. Nemzet 2 (1883) 223. sz., 3; 228. sz., 3; 239. sz., 3. Sőt, „Óváry Aranka és Arpadina kisasszonyok, igen festői délolasz pornői jelmezekben... hűsítő italokat, egy kis asztalkán pedig mindenféle terracotta-tárgyakat árultak.” Magyar Polgár 17 (1883) 215. sz., 3. Erről az olasz sajtó is beszámolt: „*Nella stessa città di Buda-Pest una festa datasi per iniziativa del cav. Leopoldo Ovary, veterano delle guerre della nostra indipendenza, e sotto la direzione del signor Oscar Gömör, produsse la somma netta di lire 634 20 a favore dei danneggiati d'Ischia.*” *Gazzetta Ufficiale* (1883) 206. sz., 3858.

¹⁴⁶ CSÁNKI, *Óváry Lipót*, 217.

¹⁴⁷ Fraknói például a *Nuntiaturreichthe aus Deutschland* első kötetinek recenzálása során fájalta, hogy Óváry vonatkozó írásait nem citálták. FRAKNÓI, *A római-porosz történeti intézet legújabb kiadványa (Fraknói-bibl., 352. sz.), 413, valamint uo., 681; Vö. CVH I/20, 42.*

tikai tevékenysége jelentős részét olasz nyelven folytatta, addig tudományos eredményeit elsősorban magyarul publikálta.¹⁴⁸

Nyugdíjazását követően a 75. évén túl járó Óváry már egyre kevésbé végzett tudományos munkát, helyette politikai babérokra tört: 1910-től a Nemzeti Munkapártban vállalt vezető szerepet,¹⁴⁹ és Újpest város képviselőtestületébe is beválasztották. Emellett részt vett az Országos Központi Honvédegylet munkájában, például a honvédmenház felügyelő bizottságának tagja volt.¹⁵⁰ 1911. április 9-én tartott aranylakodalma még sajtóvisszhangot váltott ki,¹⁵¹ de az idő múltával lassan visszavonult az újpesti Klauzál utca 2. alatti házába, s eltűnt a nyilvánosság elől.¹⁵² Az MTA-ban is elsősorban reprezentációs szerepe lett, tagajánlással és emlékbeszédekkel foglalkozott.¹⁵³

Egészségi állapota egyre romlott, 1916-ban már súlyos betegen érte felesége halálhíre az újpesti Károlyi-kórházban.¹⁵⁴ Az aggastyán Óváry – aki 1918-ban a harmadik legidősebb akadémikus volt¹⁵⁵ – 1919. április 3-án az egykori budapesti Tisza Kálmán tér 13. szám alatt végelgyengülésben hal meg. Az MTA Nagy Gyulát kérte fel emlékbeszédre, ennek megtartásáról azonban nincs forrásunk. A Fiumei úton, a Nemzeti Sírkertben a 48-asok útján temették el.¹⁵⁶ Levéltári kollégája, Csánki Dezső 1920-ban a *Századok* hasábjain írt róla nekrológot,

¹⁴⁸ Kivétel: LIPÓT ÓVÁRY, *Negoziati tra il re d'Ungheria e il re di Francia per la successione di Giovanna I d'Angiò (1374–1376)*, Archivio Storico per le Province Napoletane 2 (1877) 107–157.

¹⁴⁹ Budapesti Hírlap 30 (1910) 247. sz., 4.

¹⁵⁰ Pesti Napló 61 (1910) 227. sz., 17; Pesti Hírlap 33 (1911) 43. sz., 65.

¹⁵¹ MTA KIKK Ms. 5164, n. 387; Óváry Márki Sándornak: „Ünnepünk fényesen sikerült. A nagyszámú gratulációk közt említést érdemel Viktor Emanuel királyé, ki az itteni konzult bízta meg szerencsekívánatainak tolmácsolásával.” MTA KIKK Ms. 5164, n. 368; Az Ujság 9 (1911) 98. sz., 8.

¹⁵² Például Pesti Napló 66 (1915) 282. sz., 14.

¹⁵³ A II. osztályba külső tagnak ajánlotta a Collège de France tanárát, Arthur Maxime Chuguet-t, illetve Carlo Malagola velencei levéltárigazgatóról tartott emlékbeszédet. Pesti Hírlap 31 (1909) 81. sz., 8.

¹⁵⁴ Pesti Hírlap 38 (1916) 314. sz., 12. Márki Sándor november 13-ai naplóbejegyzése: „Óváry Lipótné szül. Pessina Klementina meghalt. Előkelő olasz családból származott; cividalei utam alkalmával most 17–18 éve ismerkedtem meg vele. Ny. b.! Ura is nagybetegen fekszik az újpesti Károlyi Kórházban.” *Márki Sándor naplói. IV: 1915–1919*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2023, 133.

¹⁵⁵ Magyar Tud. Akadémiai Almanach, 1918, 151.

¹⁵⁶ „Óváry... temetése vasárnap délután fél négy órakor lesz a kerepesi úti temetőben. Mint 48-as honvédet, Kossuth Lajos mauzóleuma mögött, a honvédek számára fentartott temető-részben fogják örök nyugalomra helyezni.” Pesti Napló 69 (1918) 82. sz., 7. Először a 38. parcellában temették el, innen került a 30. parcellába a sírhelye. TÓTH VILMOS, *„Nemzeti nagylétünk nagy temetője”. A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára*, Budapest 2018, 188.

melyben a halála körüli csönd mögött a tanácsköztársaság kaotikus időszakát látta.¹⁵⁷ Emlékét elsősorban szülővárosa őrzi: Veszprém városa 2007-ben állított neki emlékművet.¹⁵⁸

7. ÖSSZEGZÉS

Óváry Lipót Garibaldi katonájaként került Nápolyba 1861-ben. Az addig újságírással és lapszerkesztéssel foglalkozó ifjú ezt követően kezdte el történeti kutatásait azon nápolyi könyv- és levéltári gyűjteményekben, amelyeket magyar szempontból még nem vizsgált előtte senki. Első sikerei – például a Margit-legenda megtalálása – országos hírnevet és általános elismerést hoztak számára. 1870-től a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából módszeresen kutatta át a nápolyi és Nápoly-környéki gyűjteményeket. Legfontosabb eredményei kezdetben az Anjou-kori Magyar Királyság itáliai kapcsolatai kapcsán születtek, majd megtalálta a nápolyi Farnese-levéltár kutatása közben a III. Pál pápa pontifikátusa idejéből származó diplomáciai irategyüttest. Ennek feldolgozásával Óváry beírta magát a vatikáni magyar történeti kutatások historiográfiájába.¹⁵⁹ 1876-os hazatértét követően az Országos Levéltár al-, majd főlevéltárnoka lett, azonban ekkor sem szakadtak meg a vatikáni vonatkozású kutatásai: Ipolyi Arnoldddal és Fraknoi Vilmosmal adta ki a *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* című kötetet a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozatában. Burgio nuncius jelentéseiről a későbbiekben is írt, s Fraknoival együtt Buonvisi bécsi nunciának az 1680-as évekbeli jelentéseit is sajtó alá rendezte az MVH keretében. Többször próbált a vatikáni levéltárban is kutatni, legközelebb 1879-ben került a *Cortile del Belvedere*hez, ám végül e terve megvalósíthatatlan maradt.

¹⁵⁷ „A bolsevik uralom idején, midőn az osztálygyűlöletre alapított kormányzat a «régí rendszer» alkotó munkásait még halálukban is üldözte, hunyt el, s a nagy nyilvánosság számára csöndben, sőt úgyszólván titokban, a közélet, főleg pedig a történettudomány terén végzett munkálkodásának és szerzett érdemeinek kegyeletes méltatása nélkül tért örök nyugalomra, életének patriarcha-korában.” CSÁNKI, *Óváry Lipót*, 216–218. Egykori „ingatlana socializáltott”. AÉ 30 (1919) 282.

¹⁵⁸ Felirata: „Itt állt az a ház, amelyben megszületett / Óváry Lipót (1833–1919) / Kossuth és Garibaldi katonája / a magyar-olasz történelmi kapcsolatok / tudós kutatója. / A táblát elhelyezték / Veszprém város polgárai / 2007” BÁNDI LÁSZLÓ, *Veszprém emlékjelei*, Veszprémi Szemle 10 (2008) 3–4. sz., 44–56, 46–47.

¹⁵⁹ CVH I/20, 112–113.

Óváry mindeközben az újságírást sem hagyta abba, gyakran írt beszámolókat, leveleket és tudósításokat az itáliai élet egy-egy szegmenséről, vagy fontosabb olaszországi eseményekről, sőt egy darabját még színházban is játszották. Tehetségére a magyar állam is felfigyelt, s az egyre erősödő nemzetiségi ellentétek idején a miniszterelnökség sajtóosztályának állandó publicistájaként rendszeresen írt – elsősorban a román – nemzetiségi álhírek és támadások kapcsán az olasz és francia újságokba. Jól használta a korabeli médiumokat: kutatásairól, eredményeiről, terveiről rendszeresen értesítette a sajtót. Részt vett a magyar és a nemzetközi tudományos életben, több akadémia és egyesület, társulat tagja volt, nemzetközi történész-kongresszusokon is előadott. Ugyanakkor mivel tudományos műveit elsősorban magyarul írta, a nemzetközi egyháztörténeti kutatás számára alig ismert munkássága.

DOKUMENTUMOK

1.

Pest, 1865 ősze

Arany János levele az MTA Történelmi Bizottságához

Levelet kapott Óvárytól, melyben újabb forrásokat küld, s anyagi támogatást kér.

Ennek kapcsán Arany a Bizottság véleményét kéri.

(MTA KIKK RAL 1865, n. 817/225 – *concept.*)

Tisztelt Bizottság!

Folyó évi szeptember 11-én Óváry Lipót úrtól Nápolyból egy, augusztus 30-án kelt levelet vettem,¹⁶⁰ melyben júliusi küldeménye megérkezéséről tudakolva, újabb okmányokat küld, s választ, egyszersmind némi segélyösszeget kér. Én az okmányokat (I-XVI. szám) azonnal áttettem a Bizottság előadója, Nagyságos Toldy Ferenc úrhoz: de Óváry úrnak nem válaszolhattam 1) mert a júliusi küldemény megérkeztéről, mely egyenesen Toldy úr ő nagyságához volt intézve, sem írhattam bizonyost 2), mert a kérdés után tiszt. díj utalványozását a t. Bizottság nélkül nem eszközölhettem. Most szerencsém van Óváry úr levelét, eredetiben áttenni, azon kéréssel, méltóztassék a t. Bizottság

¹⁶⁰ Erről lásd MTA KIKK RAL 1865, n. 817/222.

intézkedni annak értelmében, engem pedig képessé tenni, hogy mielőbb válaszolhassak, ez esetben az ide zárt levél visszaküldéséért esedezvén

Teljes tisztelettel

Pest

A Tiszt.

Alázatos

2.

Nápoly 1869. december 25.

Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek

Utasításokat vár a nápolyi kutatásokat illetően.

(MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 73 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1869. dec. 25.

12. vico S. Gregorio Armeno

Nagyságos Úr!

November 28-án Nagyságodhoz intézett soraim válasz nélkül maradván, esedezem, méltóztatnék Nagyságod engem mielőbb a m. akadémiának irányítani, illetőleg a nápolyi kutatások iránti szándékáról felvilágosítani.

Végleges hazamenetelemet csakis az itteni kutatások netáni folytatása reményében halasztván el; a köztünk történt megállapodás után bizonyosnak látszott megbízás elmaradása esetében el vagyok határozva jövő január hóban hazatérni.

Kívánatos volna tehát, ha a t. Akadémia lehető leghamarabb határozná ügyemben.

Fölhasználván ez alkalmat Nagyságodnak a közelgő újévre hő szerencsekívánataim kifejezésére, mély tisztelettel maradok

Nagyságos Úr

igaz híve

Óváry Lipót

3.

Nápoly, 1870. március 27.
 Óváry Lípót levele Toldy Ferencnek

Fizetése késése miatt aggódik, ezért nem adta le a jelentését sem. Beszámol a kutatásairól. Javasolja, hogy a posta helyett a konzulon keresztül küldjenek csomagot.
 (MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 74 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1870. márt. 27.
 12. vico S. Gregorio Armeno

Nagyságos Úr!

Rajner Gyula ügyvéd barátom Pestről még f. h. 8-án kelt levelében értesített, miszerint Nagyságod nyilatkozata szerint az akadémiai megbízást, utasításokat s háromhavi díjt tartalmazó küldemény már f. március 5-én indíttatott volna el Pestről.

Sietek Nagyságoddal tudatni, miszerint e küldemény mind mai napig nem érkezett kezemhez.

Ez az oka, hogy eddigi munkálkodásomról még jelentést nem tettem. Kutatásaim eredménye máris igen kedvező; mennyivel fényesebb volna, ha a t. Akadémia csak pár szóval válaszolt volna többszörös megkereséseimre. Eddigelé mintegy 112 igen nevezetes okmányt találtam, ezek közt a Nagy Lajos s Tarantói Lajos s r^ó Johanna közt kötött fegyverszüneti szerződést, melyet első jelentésem keretében lesz szerencsém a t. akadémiának átküldeni. Ez okmány igen el van mosódva, mert az azt tartalmazó codex a masaniello-fölkelés alkalmával a Castel-Capuanót környezet víz árkaiba hanyatott volt, mely alkalommal mintegy 100 regesta veszett el. Átírásával majd két hétig fáradoztam, bár csak alig két sűrű ívnyi tartalma.

Sok nevezetes codexet találtam a múzeum kéziratárában is.

De midőn az embert családi gondok terhelik, az ily nyugalmas kedélyállapotot igénylő munka igen nehezen megy. Én pedig már négy hónapja minden foglalkozásomról lemondva s magamat egyedül kutatásoknak szentelve, tökéletesen kereset nélkül vagyok.

Múlt hónapban küldtem meg a t. akadémiának Baldi magyar szótárának másolatát. Ennek vételéről sem méltóztatott a t. Akadémia csak egy szóval is megnyugtatni.¹⁶¹

¹⁶¹ Erről 1866-ban is írt: „Az itteni múzeumi könyvtár írott codexei közt egy a 16-dik században bizonyos Baldi olasz által írt magyar szótár őriztetik, melyből szintén volt szerencsém a napokban mutatványt küldeni a t. magyar akadémiának” Nefelejtés 8 (1866) 10. sz., 127; „Toldy Ferenc

Ami a még meg nem érkezett küldeményt illeti, annak késése tán azon körülménynek tulajdonítható, miszerint az Pesten a szekérpostán adatott föl. Az osztrák-magyar szekérposta pedig semmi összeköttetésben nem állván az olasz postákkal, az azzal küldött csomagok a határszélen magánszállítók által vétetnek át továbbszállítás végett. Ezek pedig igen lassan járnak el a szállításban, s amellett jó magasra szabják a szállítási díjakat. Legcélszerűbb közvetítő volna a t. Akadémia közt s köztem az itteni osztrák-magyar consul, ki egyszersmind bankár is.¹⁶² Fő dolog pedig meghatározni, kivel kelljen leveleznem, és kinek leveleimre válaszolni.

Méltóztassék Nagyságod illető helyen intézkedni, hogy e bizonytalan helyzetből [!] egyszer kiszabaduljak. Magamat Nagyságod szíves kegyeibe ajánlván maradok

igaz híve
Óváry Lipót

4.

Nápoly, 1870. október 25.

Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek

Köszöni a szerződése meghosszabbítását. Egész Itáliára érvényes ajánlólevelet kér, hogy adott esetben Monte Cassinóban, Cavában és a vatikáni levéltárban is tudjon kutatni. (MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 78 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1870. oct. 25.
46. Vico dei Giganti
[vett. oct. 28.]¹⁶³

Nagyságos Úr!

7. h. 21-ki igen becses sorait, melyekben megbízatásomnak jövő évre való meghosszabbításáról értesíteni méltóztatik, köszönettel s hazafiúi örömmel vettem, lehetővé tétetvén ez oly érdekes kutatásokat teljesen kimerítenem.

jelentette, hogy Óváry Lipót Olaszországból ismét küldött a Baldi-féle XVI. századi szókönyv magyar-olasz-latin toldalékának másolatából egy küldeményt. Az első 851, az utóbbi 2048 szóból áll. A nyelvtörténetileg fontosabbakat Toldy F. fölemlíté.” (Fővárosi Lapok 8 [1871] 3. sz., 13), s Toldy maga is felhasználta a munkát: Óváry így írt erről neki 1870. április 23-án: „A Baldi-szótárra vonatkozólag én szerencsémnek tartandom, hogy az Nagyságod becses munkájában helyet találand. Méltóztassék tehát azon kéziratall saját bölcs belátása szerint rendelkezni.” MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 77.

¹⁶² Óváry ezen terve sikerrel járt, s nagyrészt a későbbiekben a konzulon keresztül intézte a kapcsolattartást.

¹⁶³ Toldy által, utólag ráírva.

Az ajánló levelet illetőleg mindenesetre célszerűbb leend azt egész Itáliára kiállítani, mert én a jövő év folyamában mindenesetre ki fogok rándulni Monte Cassinoba s Cávába; de megtörténhetik az is, hogy időközben megnyílik a megbecsülhetetlen kincseket rejtő római vatikáni levéltár, s ez alkalmat minden egyébnek ideiglenes mellőzésével azonnal meg kellendne ragadnom.

Ugyancsak főntebbi becses levelében köszönettel vettem a szeptemberi díj fejében küldött 125 forintot illetőleg francia aranyra váltva 250 frankot.

Mély köszönetemet fejezván ki végre Nagyságodnak érdekében tanúsított szíves közbenjárásáért, alázattal esedezem, méltóztassék nekem egy példányt küldeni az „Akad. Értesítő” azon számából, melyben az irántam hozott határozat közölve leend; mély tisztelettel s hazafiúi üdvözlettel maradván

Nagyságos Úr

örök híve s alázatos szolgálja
Óváry Lipót

5.

Nápoly, 1871. június 25.

Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek

Részletesen leírja hazatérési tervének, valamint az akadémiai megbízásának történetét, pénzügyi nehézségeit, illetve aktuális kutatásait. Nehezményezi fizetése késését, kéri annak pontos ütemezését.

(MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 83 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1871. jún. 25-én
295. Strada Tribunale

Nagyságos Úr!

Természetem ellen levén az alkalmatlankodás, nem hiheti Nagyságod, mennyire restellem, valahányszor kénytelen vagyok terhére válni leveleimmel, de szolgáljon mentségemül saját helyzetem [!], melyet íme őszinte hazafiúi bizalommal bátorkodom Nagyságodnak a következőkben leírni.

Én azelőtt a tanári s journalistikai pályán, melyen 1866 óta, midőn törzsszázadosi állásomról lemondtam, szép sikerrel működtem, 350–400 frankot kerestem havonkint. A honvág, melynek családom iránti tekintetből oly soká ellenálltam, végre erőt vőn rajtam, s én 1868-ban elhatározám a hazamenetelt – félbeszakítván tanári pályámat s csekély áron eladván a két évig vezetett „Progresso Nazionale” című lapomat.

Valamint már azelőtt többször följánlottam volt szolgálatomat a t. m. akadémiának az itteni levéltáraknak magyar érdekekben való kikutatását illetőleg, úgy most is a Hazában való végmegtelepedésem előtt figyelmeztettem az akadémiát s a m. kormányt hazatérési szándékomra, késznek nyilatkozván azonban annak effektuálása előtt lehetőleg kimeríteni az itteni levél- és kézirat-tárakat – ha erre különösen megbízatnám.

1868-ban, kéthavi honlétem¹⁶⁴ alkalmával, ajánlkozásomnak semmi eredménye nem lévén, két ajánlat állott rendelkezésemre. Simonyi Ernő a Magyar Ujság szerkesztését vala reám bízandó 200 ft havi díjjal, – Pulszky,¹⁶⁵ Festetics Béla s Stempf K.¹⁶⁶ pedig azon ajánlatot tevék, alakítsunk egy társulatot, s én szerezzek olaszhon főbb városaiban lóvasúti engedélyeket, kötelezván magunkat annak idejében a tőkét előteremteni. Én, a M. U. politikáját nem osztván, az utóbbi ajánlatot fogadtam el – s ez volt romlásom. Midőn olaszhon legnagyobb városától, Napolytól az engedélyt kinyertem, – társaim cserbenhagytak a tőkével, s én, ki hosszú évek alatt meggazdálkodott, s íme, utazásokra, tervek készítésére költött filléreimet láttam kockáztatva s családom jövőjét veszélyeztetve, hazamentem (1869 októberben) társaimat kötelezettségeinek teljesítésére figyelmeztetendő. Társaim – kik szintén meg valának csalatva az ez ügyben vállalkozott Weikersheim ház által – csak ígéretekkel tartottak, s én ez ígéretnek teljesítése reményében valék visszatérendő Nápolyba. Eközben vala szerencsém Nagysággal találkozhatnom, s a találkozásnak, valamint a Szilágyi tanácsos úrnál későbbi értekezésünknek eredménye lőn az akadémiai megbízás, melyet én a lóvasútügy nem sikerülése esetére elfogadni késznek nyilatkozám. A lóvasút nem sikerült, én tönkre voltam téve – eddigelé csak a katonai s tudományos világban ismert szerény, de becsületes nevem – enhibámon kívül a pénzvilágban méltatlanul meghurcolva. Becsületesemet megmentém, de anyagilag tönkre jutottam. Örömmel kaptam az alkalmon, bár, tekintve a csekély fizetést, nem kis káromra, csendesen munkálkodhatni hazai tudományosságunk érdekében.

Ezeket azért voltam bátor előrebocsátani, hogy megértessem Nagysággal, miszerint én, valamint minden időmet az akadémiai megbízás teljesítésének szentelem, úgy egyedül a t. Akadémia tiszteletdíjára vagyok utalva. Min-

¹⁶⁴ Vö. „[Óváry Lipót] hazánkfia, a nápolyi «Il Progresso nazionale» szerkesztője városunkban időzik. Óváry jelenleg az olasz levéltárakban levő, s hazai történelmünket sok oldalról földérítő okmányok másolásával foglalkozik.” Nefelejts 10 (1868) 32. sz., 382.

¹⁶⁵ Pulszky Ferenc.

¹⁶⁶ Stempf Károly.

den hónap elsején 85 frank lakbért s 120 frank tanpénzt (a növelében levő két nagyobbik leányomért) levén kénytelen fizetni, alig 125 frankom marad a házi szükségletek fedezésére. Képzelheti most Nagyságod, mily zavarba jövök, midőn illetőségem pontosan meg nem érkezvén, én kötelezettségeimnek elejét teendő mindenféle expediensek után vagyok kénytelen kapkodni.

Pedig méltóztassék elhinni Nagyságod, busásan megérdemlem a nekem szánt illetőséget. Reggeli 8-tól 12-ig a Gerolomini könyvtár gazdag kézirat-tárának, 1-től 5-ig a Grande Archivi kutatásával foglalkozom, este pedig alig győzöm nappali munkámat lemásolni s rendbe szedni. Nemcsak tudományos művek tanulmányozására, de még hírlapolvasásra is alig marad néhány percem. Kérem tehát Nagyságodat, méltóztassék intézkedni, hogy ezentúl minden hónap végével kapjam meg illetőségemet, ha pedig – mit, bár különösnek tetszik, hogy Nagyságod szíves tudósítása ellenére ma június 25-én nem kaptam még meg májusi havi díjamat – nem hihetek, valami nehézség adta volna elő magát, esedezem, kegyeskedjék azt Nagyságod nekem azonnal távirati úton tudatni, tekintetbe vevén, miszerint mint súlyos terhekkal megrakott családapa ily folytonos bizonytalanságban nem élhetek.

Jövő jelentésem érdekesnek ígérkezik. Találtam eddigelé a többi közt egy becses levelet Pázmány Pétertől, továbbá egy 1621-ben a bécsi udvarhoz menesztett pápai követ utasításait. Ezen majd 10 ívre menő okmány érdekes fényt vet a 17-dik századbéli magyar s német viszonyokra.

Végül még egy alázatos kéréssel vagyok bátor Nagyságodat terhelni: kegyeskedjék ugyanis számomra Horváth Mihály Magyarország történetét¹⁶⁷ megvétetni, azt nekem vagy a postán keresztkötés alatt biztosítva, ha pedig keresztkötés alatt biztosítani nem lehet (itt megteszik), vagy úton frankirozatlanul megküldeni (akár maga által a könyvárus által, hogy Nagyságodnak ne legyen alkalmatlansága), s a könyvek árát s az esetleges vitelbért illetőségemből levonni.

Magamat Nagyságod becses kegyébe ajánlván, maradok

alázatos szolgája
Óváry Lipót

¹⁶⁷ HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország történelme I–VIII*, Pest 1973.

6.

Nápoly, 1871. július 10.

Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek

Köszöni a beérkezett fizetését. Beszámol az aktuális kutatásairól. Örülne egy madridi megbízásnak. A levéltárban örömmel fogadták az MTA kiadványait.

(MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 111, n. 85 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1871. júl. 10.
295. Strada Tribunali

Mélyen Tisztelt Nagyságos Úr!

F. h. 5-ki igen becses sorait a mellékelt májusi-júniusi illetőséggel együtt köszönettel vettem.

Buzgón gyűjtöm az adatokat jún.–júliusi jelentéseimre, melyet e hó végén küldendek be, s mely tekintve több Mátyás királyhoz s magyar főurakhoz menesztett leveleket, Pázmán Péternek Barberini bíbornokhoz, Hunyadi János s több magyar praelatus részéről Capistranhoz intézett leveleket, igen érdekes leend. Pázmán bíbornok levele valódi magyar levél latin szavakban. Bíbornok levén, a pápa vonakodott őt követni minőségben elfogadni – ez ellen protestál a levelében.

A Hyerosalomitánusok könyvtárát már teljesen kikutattam, e hét folyamában kezdendem meg a S. Martino-i könyvtár híres kéziratárában kutatását. – E zárdába, mely magas hegyen van számárháton kellend fölmásznom. Ezután a Brancacciana s Nazionale könyvtárakra kerülvén a sor. Az arragoniai levéltár (Grande Archivio-ban) kutatását szintén e hó folyamában fejezendem be. A Nápolytól többé-kevésbé távol fekvő Monte Cassinoi, Cava-i, Beneventoi s Monteverginei levél- s könyvtárakat f. é. augusztus–szeptemberben vizsgálandom meg.

A madridi levéltár kutatását illetőleg hő köszönettel vettem a t. Bizottságnak rólam való szíves megemlékezésének hírét. A legnagyobb készséggel fogom elfogadni a megtisztelő megbízást, meg levén győződve, miszerint a föltételes megállapításában a t. Bizottság szíves tekintettel leend a hosszú útra s családi viszonyaimra.

Részemről természetesen azon leendnék e kutatást a lehető legrövidebb idő alatt befejezni – hacsak az anyag sokasága szép családom átköltözését nem teszi szükségessé.

Esedezem, kegyeskedjék Nagyságod a t. Bizottságnak köszönetemet kijelenteni Horváth Történetének szíves följánlásáért. Köszönettel veszem az új

kiadás eddig megjelent 3 kötetét a régi kiadásból kiegészítve. A küldemény, mint biztosan értesültem, keresztkötés alatt biztosítva postán föladható.

A Grande Archivio a napokban vette könyvtárusi úton az Akadémia által cserében küldött Történelmi Tár több kötetét, mit Trinchera igazgató¹⁶⁸ rendkívüli örömmel fogadott. Azon leszek, hogy a Grande Archivio minden eddig megjelent érdekes kiadványát megküldje az akadémiának. Több becses kiadványt már 1864-ben küldött meg általam.

Magamat Nagyságod nagybecsű kegyeibe ajánlva maradok

örök híve
Óváry Lipót

7.

*Nápoly, 1871. december 6.
Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek*

Elküldte a jelentését, valamint beszámol a Farnese-levéltári kutatásáról.

Az esetleges római kutatásához szükséges szállást szervezi.

(MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 91 – *m.p. orig.*)

[Vett. dec. 9.]¹⁶⁹
Nápoly 1871. dec. 6-án
295. Strada Tribunale

Mélyen Tisztelt Nagyságos Úr!

M. h. 25-ki kedves sorait az irántam való megbecsülhetetlen jóakaratának kifejezéseivel mély hálaérzettel olvastam.

Fő igyekezetem lenned magamat Nagyságod szíves barátságára érdemessé tenni.

A napokban ismét egy érdekes jelentést indítottam útnak a t. akadémiára. Több fontos jelentésen kívül egy névtelen velencei krónika Magyarországot érdeklő bő kivonatát közlöm.

Elkezdtem a farnesi levéltár aknázását s valódi kincsebányára találtam. Hat nap óta egy köteggel foglalkozom – s találtam eddigelé 60 hungarikát – van pedig a farnesi levéltárban 2000 ily köteg. Meddig lesz dolgom a levéltárral,

¹⁶⁸ Francesco Trinchera levéltár-igazgató. Vö. MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 106.

¹⁶⁹ Toldy által, utólag ráírva.

előre nem mondhatom, nem levén semmi cathalogus a legbecsesebb eredeti kéziratok, levelek, jelentések számozatlanul vannak megokba összekötvé! [...]

Jó még, hogy a levelezések országokra vannak fölosztva – így én a bécsi levelezésekkel kezdtem, meg fogom azonban utóbb tekinteni a többi köteget is. E hónap végével veendik első farnési küldeményemet újévi ajándécul.

Bármennyire érdekes azonban e levéltár, jónak látnám, ha most, míg Andrássy a külügyminiszter, elkezdendő a római kutatást is, ezt pedig azért, mert Rómában jelen akadémiai tiszteletdíjam szálláspénzre sem levén elég az uralgó roppant drágaság miatt, könnyen volna kieszközölhető, hogy Rómában az osztrák tulajdonú Palazzo Venezia-óriási palotában¹⁷⁰ kis szállást jelöltetne ki nekem Andrássy, melynek fejében aztán az osztrák akadémiának is tehetnék némi szolgálatot. A dolog megérdemli, hogy Nagyságod a Bizottságban előhossa. Én egyelőre csak helyet foglalni szeretnék Rómába, s a kutatást csak akkor kezdeném meg, mikor már itt mindent befejeztem.

Remélem, hogy a lacrima Christi¹⁷¹ eddig már szerencsésen megérkezett, s magamat Nagyságod további szíves kegyeibe ajánlván maradok Nagyságodnak örök híve:

Óváry Lipót

Éppen prés alól veszem ki leveletem, midőn megérkezik Nagyságod f. h. 2-ki becses levele a novemberi rátával együtt, melyért fogadja szíves köszönetemet. De mit mondjak ama nagyszerű meglepetésről, melyet Nagyságod becses s jóltalált arcképével nekem szerezni méltóztatott? [...] Ennyi szívességet csakugyan nem érdemeltem meg. Köszönöm, Nagyságos Úr, e nagybecsű emléket.¹⁷²

Sajnálom, hogy a bor késik. Eddig tán azonban megérkezett már.

Becsés levelének tudományos részét illetőleg fönn tartom magamnak a választ közelebbre. Addig is magamat Nagyságod kegyeibe ajánlván maradok örök híve

Óváry Lipót

Kedves s derék István fiának kérem őszinte üdvözetemet kijelenteni.

¹⁷⁰ A Palazzo Veneziaában működött az első világháború előtt az osztrák-magyar követség.

¹⁷¹ Híres nápolyi borfajta, amit Toldy örömmel fogadott: „élvezni fogjuk családi körben ez olasz nectárt”. Toldy 1871. november 25-én, Pestről Óvárynak MTA KIKK Ms. n. 1403/1.

¹⁷² Óváry következő, december 13-ai levelében magáról is küldött egy arcképet Toldynak, valamint 1873-ban Trinchera is kért Toldyról arcképet. MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 92; 110.

8.

Nápoly, 1873. március 27.

Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek

Fiát megkeresztelték, köszöni, hogy Toldy elvállalta a keresztapaságot.

Fizetése sokat késik, emiatt nehéz helyzetbe került.

(MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 107 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1873. marc. 27.

4. Vico Canalone a Forcella

Igen Tisztelt Nagyságos Úr, Szeretett Komám Uram!

F. h. 19-ki becses sürgönyét rendkívüli örömmel vettem s a mart. 15-kére szánt keresztelést f. h. 21-én vittem véghez az itteni székesegyházban. Trinchera teljes örömmel fogadta el Nagyságod képviselőtét s általam köszöni a szíves megtiszteltetést.

A pap kérdezte, hogy hát micsoda szent az a Toldy – mondám: magyar szent – így belenyugodott. Nagyságod nevét Toldy Ferenc-nek írták be, s így a Toldyt kereszt, a Ferencet pedig vezetéknevnek vették.

Anyá s fiú hála Istennek megvannak, különösen a fiú valódi Herkules s igen szép.

Nagy baj azonban, hogy az Akadémia ennyire megfélekedzik rólam dacára szakadatlan s szenvedélyes munkálkodásomnak! Íme, már március vége felé járunk, s nem kaptam még meg februárt! – Gondolják meg, hogy Itáliában vagyok, hol még a levegő sem jár ingyen, különben itt Nápolyban minden méregdrága – s nekem családomról kell gondoskodnom.

Helyzetem, Tisztelt Nagyságos Úr, már nem tartható. Esedezem, kegyeskedjék nekem e sorok vétele után azonnal sürgönyözni, mint áll dolgom?, hogy magamat tájékozhassam, mert ily bizonytalanságban nem tudom, mihez kezdjek.

Ismét találtam több Rorario-féle érdekes jelentést, az egyikben a János király orvosától – ki János halála után Itáliába jött – vett érdekes magyar híreket, János király haláláról adatokat stb. közli. Több igen érdekes tábori levelet találtam az 1542-ki meghíúsult hadjáratról. Egyszóval dolgozom folyvást – de csak is saját szenvedélyem unszolásánál fogva – mert bizony a t. akadémiának irántami magatartása rendkívül elkedvetlenít.

Bocsásson meg Nagyságod e kifakadásért – de hát, miért nem intézkedtek m. évben, midőn én még m. é. októberi jelentésemben fölkértem, hogy vagy a 73-ki megerősítés idejében kieszközöltessék, vagy pedig ez meg nem történhetvén én magam iránt intézkedhettem volna.

No de most már megtörtént a baj – s alkalmasint a még boldogult Eötvösünk¹⁷³ által előírt – működésemről adandó hat-hat havi jelentés föl nem küldése miatt – s melegen kérem Nagyságodat, méltóztassék intézkedni, hogy ha már ez évi megerősítem ki nem eszközölhető – meghagyám a február-márcusi rátákat, – hogy aztán – bár kissé későn – dolgom után láthassak.

Ajánlom magamat Nagyságod szíves kegyeibe, s hő üdvözetemet, valamint új komaasszonyáét is jelentve vagyok

örök híve s szolgája

Óváry Lipót

9.

Pest, 1873. október 31.

Toldy Ferenc levele Óváry Lipótnak

Küldi az októberi fizetést, közli, hogy a nápolyi missziót csak decemberig finanszírozzák. Kéri, hogy fotózza le a magyar vonatkozású nápolyi emlékeket.

Valószínűsíti, hogy a könyvtári állás sikerülhet.

(MTA KIKK Ms. n. 1403/6 – *m.p. orig.*)

Pest, oct. 31/73

Tisztelt barátom,

Itt megyen az octóberi ráta. Még kettő következik. Fájdalom kettő csak, mert addig bírja a miniszter elhatározása, s a Bizottságnak nincs módja s ereje a missziót folytatni.

Ne mulassza el Kegyelmed a Nápolyban levő, a Magyarországot érdeklő pár emléket lefényképeztetni. Ilyennek tartom az András sírkövét, bár csak feliratot tartalmaznak. Ilyennek Mária királyné síremlékét. – Tán a Margit-legenda első lapját is. – Florencet szükséges lesz a Mediciában levő Corvinoxdek leírása ... néhány csinos képet lefényképeztetésit is. A költségéről tudósítson Kegyelmed, rögtön megküldöm.

Itt tán a legbiztosb állás lenne Kegyelmednek a most épülő egyetemi könyvtárban a curator-ság, különösen a Kézirati Osztályban. Bizony nem lesz fényes, de tán lehet existálni, kivált, ha szállással lesz, mint gondolom, összekapcsolva. Bírom a hihetőleg leendő igazgató szavát (mert én az év végével ez állásról lelépek)¹⁷⁴. S itt, levén talaj lábai alatt, ha egyáltalában kellene már állás

¹⁷³ Eötvös József († 1871).

¹⁷⁴ Toldy 1843-tól 1874-ig vezette a könyvtárat.

után nézni, mégis jobb, mint semmi. Mikor lesz különben [sollicit]álva [?] ez állás, még nem tudom, de esztendő múlva hiszem, hogy lesz.

Szívesen üdvözlöm kedves hitvesét, ölelve a kedves gyermekeket, általam igen tisztelt atyjokkal együtt

T

10.

Nápoly, 1874. július 21.

Óváry Lipót levele Toldy Ferencnek

Nem kapta még meg a belügyminiszter által megígért megbízást. Egy 1848-49-es diplomáciai forráskiadványon dolgozik. Államsegélyt szeretne, ehhez kéri Toldy segítségét.

Megkapta az az olasz koronarend lovagkeresztjét, felajánlkozik egy párizsi kutatóútra.

(MTA KIKK Magy. irod. lev. 40 III, n. 118 – *m.p. orig.*)

Nápoly 1874. jul. 21.

Vico Zurolo n. 6.

Igen Tisztelt Nagyságos Úr!

A hazából való elutazásom előtt Szapáry¹⁷⁵ Ó Excellentiája nemcsak nekem, de másoknak is bizonyossággal ígerte volt, hogy rövid idő múlva ki fog engem küldeni külföldi levéltárak szervezésének tanulmányozása végett, s hogy elküldetésem befejezése után a magyar állami levéltárnál alkalmazni fog. En ez ígéret folytán úgy rendeztem itt ügyeimet, hogy bármily percben érkeznek a meghívás, ez engem családommal együtt indulókészen találjon.

Most már azonban, fájdalom, 4 hónapja, hogy várom a jó szerencsét, míg tán otthon teljesen megfélekedtek már rólam! [...] Anyagi helyzetem mindennap aggasztóbbá válik, s ha szíves jóakaróim nem segítenek hathatós közbenjárásukkal, a haza egy becsületes, munkaképes s nem érdemtelen fiát veszítendi bennem [...].

Én most itt egy nagyobb művön dolgozom: összegyűjtöm az 1848-49-ki diplomáciai levelezéseket, melyeket olasz s francia nyelven szándékozom kiadni, – de a hat havi passivitás folytán mindenemből kipusztulván, e munkát csak úgy fejezhetném be, ha kormányunk, tekintettel a hazának eddig tett szolgálataimra, némi államsegélyben részesítene, melyet majdani hivatalba lépésemkor köszönettel rónék le.

¹⁷⁵ Szapáry Gyula, ekkor belügyminiszter.

Erre nézve kérem Nagyságodat, kegyeskedjék hathatós befolyásával oda-működni, hogy vagy ily ideiglenes államsegélyben részesítessen, vagy ígért alkalmaztatásom további késedelmet ne szenvedjen.

Ismervén Nagyságod jó szívét, bizonyos vagyok, hogy e sürgős kérésemet nem fogja visszautasítani.

Becsés választát várván maradok a legmélyebb tisztelettel

Nagyságod

alázatos szolgája
Óváry Lipót

U.i. Az olasz kormány az avignoni regestákról s magyar történelmi érdeklő kutatásaimról írt s a Grande Archivionak ajándékozott terjedelmes emlékiratomért engem az olasz koronarend lovagkeresztjével volt szíves kitüntetni, mint tán Nagyságod eddig már a hírlapokból értesült.

[*A levél oldalára, fekvő írva*] Addig is, míg levéltárunkat szervezni kezdik, igen szívesen vállalnék egy akadémiai küldetést kutatások végett, leginkább Párisban, hol, mint hallom a külügyminisztériumi levéltár, mely roppant becsű okmányokat tartalmaz, megnyitattat a kutatóknak. Lehet ily küldetésre reményem?

11.

Budapest, 1879. március 5.

Óváry Lipót levele a pápához

Elküldi legújabb történelmi munkáját és engedélyt kér, hogy a vatikáni levéltárban és könyvtárban kutathasson.

(AAV Segreteria di Stato, Anno 1879, Rubrica 284, fasc. 3, fol. 250^{rv}, 252^{rv} – *m.p. orig.*)

Santissimo Padre

Con la posta di quest'oggi mi sono presa la libertà di umiliare alla Santità Vostra una mia opera publicatasi testé dall' Accademia delle Scienze Unghe-rese-contenente alcune corrispondenze diplomatiche del glorioso antecessore della Santità Vostra, Papa Paolo III e del cardinale Alessandro Farnese, riguardanti la storia d'Ungheria-corrispondenze ricavate da me dall'Archivio [250^v] Farnesiano annesso all'archivio di stato in Napoli.

Pregando la Santità Vostra di perdonarmi questo mio ardire e gradire la modesta opera mia, io oso rivolgere alla Santità Vostra un'altra mia umilissima istanza, che cioè la Santità Vostra si benignasse concedermi il permesso di poter

far delle ricerche storiche riguardanti la patria mia – l'Ungheria – nel celeberrimo e ricchissimo archivio e nella Biblioteca del Vaticano.

Sarebbe questa la mia [252r] somma felicità.

E baciando i santissimi piedi della Beatitudine Vostra, sono col più umile rispetto

Budapest 5 marzo 1879.

della Santità Vostra
Umilissimo e fedelissimo servitore
Cav. Leopoldo Óváry
vice archivario del Regno d'Ungheria,
socio direttivo della Società Storica Ungherese
e membro di varie accademie

12.

1879. március 19.

Nina bíboros levele Óváry Lipótnak

Köszöni a küldeményt. A pápa áldását küldi. Ha elküldi Óváry a kutatni kívánt iratok listáját, intézkedni fog.

(AAV Segreteria di Stato, Anno 1879, Rubrica 284, fasc. 3, fol. 251rv – cop.)

Sig. Cav. Leopoldo Óváry
vice-archivista del Regno di Ungheria
Budapest 19 Marzo 1879

Rimase regolarmente nelle mani del S. Padre l'opera da Lei non/son quasi pubblicata [?], certamente alcune corrispondenze diplomatiche del pontefice Paolo III e del Card. Farnese intorno all' Ungheria. E son lieto di poterla accertare che un tale omaggio di divozione [?] riuscì ben accetto alla Santità Sua, la quale, a pegno di grato averne, Le impartisco di cuore l'applicò benedizione.

E qui mi piace significarle, che per attingere le bramute notizie, tanto della Bibliotheca, quanto dagli Archivi Vaticani, ja vestiersi di dare un esatta specifica delle Opere e dei documenti, sui quali vogliansi istituire le ricerche. È infatti, ovvio che, senza [?] rifatte indicazioni, il relativo permesso dovrebbe essere illimitato; né le competente autorità potrebbero portare quel, giudizio, che i regolamenti ad esse riscuotono, in ordine alla convenienza di dare. O menò, comunicazione delle Opere, e dei Documenti [...] desiderosi e richiesti. [251v]

A questo specifico poi, ch'Ella non dubito vorrà trasmettere, dovrà andare avisto il nome della persona, la quale in di Lei vuol sarebbe incaricata di fare

gli analoghi studi queste [?] volte Ella stessa non avesse in animo di condursi in Roma.

Ciò detto per opportuno sui norma ed a testimonianza del desiderio che si ha di agesdorle il prefissosi scopo, mi volgo dell'incontro per dichiararsi un sensi di perfetto etim...¹⁷⁶

13.

1879. április 4.

Óváry levele Nina bíborosnak

Köszöni a válszát, küldeni fogja a kutatni kívánt források listáját.

(AAV Segreteria di Stato, Anno 1879, Rubrica 284, fasc. 4, fol. 3r-4v - m.p. orig.)

Eminentissimo Signor Cardinale

Con ineffabile gioja ricevetti la pregiatissima lettera dell'Eminenza Vostra, in data 19 marzo p.p., nella quale si compiaceva annunziarmi, aver il Santissimo Padre non solo gradito la modesta opera mia contenente alcune corrispondenze di Paolo III, ma avermi eziandio impartito la Apostolica Sua Benedizione.

Riserbandomi di baciarne gli far poco i Santissimi piedi ringrazio per ora l'Eminenza Vostra di quanto si degna comunicarmi riguardo alle ricerche storiche che io avrei intenzione di fare nell' Archivio e nella Biblioteca del Vaticano, e fra poco mi prenderò la libertà di rimettere personalmente all'Eminenza Vostra l'elenco dei documenti e registri che io avrei il sommo desiderio di studiare.

Et intanto prego l'Eminenza Vostra di gradire i sensi della mia più sincera devozione.

Budapest, 4 aprile 1879.
dell' Eminenza Vostra

Um.^o e obb.^{mo} servo
Cav. Leopoldo Óváry
vice archivario del Regno Ungheria

[*címzés a 3r lap alján*] All'Eminentissime Signore il Signor Cardinale Nina,
Segretario di Stato della Santa Sede Apostolica
Roma

KANÁSZ VIKTOR

¹⁷⁶ A szó vége olvashatatlan.

PÁPAI TIZEDEK ÉS ADÓSZEDŐK
A 14. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON
Fejérpataky László és a magyar Monumenta Vaticana

„A «Monumenta Vaticana» első sorozatának első kötete megjelent, tulajdonképp az első kötet első része. Ez a Magyarországra küldött pápai tizedszedők számadásait foglalja magában 1281–1375-ig. Ezen, történetünkre nézve rendkívül nagy fontosságú számadásoknak csak egyes töredékeit ismertük, most immár előttünk fekszik az egész. Hosszú és fáradságos munkának gyümölcse ez, mely több éven át néhány szaktudósnak fáradságos munkáját vette igénybe. S valóban kiadás tekintetében oly edícióval állunk szemben, mely a tudomány mai igényeinek a legteljesebb mérvben megfelel. Vezetője, mozzató szelleme a bizottságnak Fraknói Vilmos volt s a magyarországi püspöki kar áldozatkészsége mellett a munka szellemi oldalának oly fényes sikerét leginkább neki köszönhetjük és mellette Fejérpataky Lászlónak, ki a sajtó alá rendezés és elkészítés nagy fáradságú és teljes szakismeretet igénylő munkájával volt megbízva. Ő írta a bevezetést hozzá, mely a tizedszedés történetét vázolja, míg az előszót hozzá elhunyt elnökünk: Ipolyi Arnold írta. Társulatunk jelenhavi gyűlésében Fejérpataky László e munkáról nagybecsű tanulmányt írt, melynek közlését jövő füzetünkben fogjuk megkezdeni.”¹

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, a *Századok* hasábjain 1887 májusában napvilágot látott fentebb idézett sorok a Vatikáni Okirattár-Bizottság frissen megjelent nagyszabású, a 14. századi pápai adószedők magyarországi számadásait közreadó kötetére utalnak,² amely kiadásában Fejérpataky Lászlónak elévülhetetlen érdemei voltak. A tanulmány a történelmi segédtudományok, mindenekelőtt a diplomatika magyarországi megújítójának a vatikáni kutatásokban betöltött szerepét tekinti át, amely korábban kevesebb figyelmet kapott.³

¹ *Tárcza*, *Századok* 21 (1887) 484.

² Az MVH I/1 teljes címléírása e kötet végén (*Könyvészet/A*).

³ Legutóbb röviden említette: MALÉTH ÁGNES, *A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342)*, Pécs 2020, 20.

I. CSALÁD, TANULMÁNYOK, PÁLYAKEZDÉS

Kelecsényi Fejérpataky László Lajos Sámuel régi, katolikus nemesi családban látta meg a napvilágot Eperjesen, 1857. augusztus 17-én. A patinás familia leszármazása egészen a 13. század derekáig (1248) vezethető vissza. A család 1263-ban IV. Béla király uralkodása idején került a nemesek közé, majd 1564-ben I. Ferdinánd királytól címerújító levelet kapott. Apja, id. Fejérpataky László († 1894) királyi tanácsos, a királyi ítélőtábla segédhivatalainak főigazgatója volt, édesanyja Lendvay Terézia († 1900). Bátyja, Kálmán († 1916) királyi tanácsos, ügyvédként dolgozott Budapesten, emellett pedig a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ügyészeként, valamint a Kereskedelmi Takarékos és Hitelszövetkezet elnökeként is tevékenykedett.⁴

Középiskolai tanulmányait a pesti piaristáknál kezdte meg (1867), majd 1875-ben kitüntetéses érettségi vizsgát tett a pesti Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnáziumban.⁵ Az érettségit követően a Budapesti Tudományegyetemen kezdte meg tanulmányait Horvát Árpád kezei alatt, ahol 1878-ban bölcsészdoktori címet, majd 1879-ben történelem–latin szakos tanári diplomát szerzett.⁶ Szakmai felkészültségében meghatározóak voltak külföldi tanulmányai, melyeket Bécsben, Berlinben és Párizsban folytatott. 1877 és 1879 között a Bécsi Egyetem Történettudományi Intézetében⁷ a modern diplomatika megalapítója, Theodor Sickel mellett pallérozódott.⁸ Sickel éppen ekkor készítette elő

⁴GULYÁS PÁL, *Nekrológ*, MKSz 30 (1923) 1–2. sz., 3–4; „Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935”, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:V1Q6-L35:Wed Nov 29 07:34:20 UTC 2023>), Entry for Ladislaus Ludovicus Samuel Fejérpataky and Ladislaus Fejérpataky, 25 Aug 1857; Hungary Funeral Notices, 1840–1990,” images, FamilySearch (<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33HY-DCTQ-BBW?cc=1542666&wc=M6WK-HNL:20 May 2014>), F > Feiszinger, Ida > image 377, 380, 385 of 953; citing Bibliothek National Széchényi, Budapest (National Széchényi Library, Budapest) (2024. 02. 14.); MÜDRÁK JÓZSEF, *A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság vezetősége (1883–1951)*, Gerundium 12 (2021) 191–206, 196.

⁵GULYÁS, *Nekrológ*.

⁶Vö. ROMSICS IGNÁC, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest 2011, 577.

⁷Első levelét 1877. október 10-én írta Bécsből az egyik fő támogatójához, Szilágyi Sándor akadémikushoz, az Egyetemi Könyvtár igazgatójához. Ebben többek közt a következőkről számolt be: „Sickel úrral ma beszéltem, és átadtam neki a két rendbeli ajánlólevelet... Az egyetemre holnap íratom be magamat. A levéltárban még nem voltam.” OSzKK Fond IX/184, 1. sz.

⁸Sickel szerepére lásd: HEINRICH FICHTENAU, *Diplomatiker und Urkundenforscher*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 100 (1992) 9–49, *passim*; rövid életrajza:

kiadásra a *Monumenta Germaniae Historia* vállalkozás keretei között I. Konrád, I. Henrik és I. Ottó császárok okleveleit,⁹ így tanítványai – köztük Fejérpataky is – alapos gyakorlatot szereztek az oklevélkritika, a paleográfia és írásösszehasonlítás terén.¹⁰ 1881-ben posztgraduális tanulmányokat folytatott a Berlini Egyetemen,¹¹ ahol az oklevéltan szintén jeles képviselői, Wilhelm Wattenbach, Georg Waitz és a nála mindössze néhány évvel idősebb Harry Bresslau előadásait látogatta.¹² Végül Párizsba utazott¹³ és az *École Nationale des Chartes* tudós professzorainak iránymutatása mellett bővítette tudáshorizontját és mélyítette el diplomatikai és paleográfiai ismereteit.¹⁴

Tudományos pályája meredeken ívelt felfelé: 1879-ben, 22 évesen az oklevél- és a címertan magántanára lett a pesti egyetemen; 1882-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának levéltárosává nevezték ki; 1883-ban a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkára lett, 1884-ben pedig mindössze 27 esztendősen a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.¹⁵

WINFRIED, STELZER, *Sickel, Theodor Ritter von*, *Neue Deutsche Biographie* 24 (2010) 309–311. (<https://www.deutsche-biographie.de/pnd118797026.html#ndbcontent> (2024. 02. 19.).

⁹ *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*; Bd. 1. *Urkunden Konrad I., Heinrich I. und Otto I. (Conradi I., Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata)*, hgg. von THEODOR SICKEL, Hannover 1879–1884.

¹⁰ ÁLDÁSY ANTAL, *Fejérpataky László r. t. osztálytitkár emlékezete* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 18/14), Budapest 1924, 1–23, 2–3. – 1878. március 12-én Bécsben kelt levelében a következőkről tájékoztatta Szilágyit: „Pannonhalmára szeretnék kirándulni, hogy ott Sz. István 1001. alapítólevelét és ennek későbbi átíratait eredetiben átnézhessem, hogy így doctoratusi értekezésemet, melyen már másfél éve dolgozom, s melyet most a Sickeltől nyert útmutatások nyomán egészen más irányban fejtek meg, végre befejezhsem.” OSzKK Fond IX/184, 7. sz. – Az említett doktori munka még abban az évben elkészült és nyomtatásban napvilágot is látott: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*, Budapest 1878.

¹¹ 1881. januárja és áprilisa között tartózkodott Berlinben. OSzKK Fond IX/184, 17–22. sz.

¹² ROMSICS, *Clío bűvöletében*, 577. – 1881. február 4: „Wattenbach, Waitz és Bresslau óráira szorgalmasan eljárók; a két első gyakorlataikon activ is részt vettem.” OSzKK Fond IX/184, 17. sz. (A keltezés tévesen 1880); 1881. március 16.: „A könyvtárat elég szorgalmasan használom. Wattenbach-chal igen jó viszonyban vagyok.” Uo., 21. sz.

¹³ 1881. április derekától július 15-ig tartózkodott Párizsban. OSzKK Fond IX/184, 22–28. sz.

¹⁴ SZENTPÉTERY IMRE, *Fejérpataky László emlékezete*, *Turul* 38–39 (1924) 25. sz., 1–8, 4. – Emellett a *Sorbonne*, a *Collège de France*, valamint az *Écoles des Hautes Études* történelmi előadásait is hallgatta. 1881. május 2. OSzKK Fond IX/184, 23. sz.

¹⁵ MARKÓ LÁSZLÓ, *Fejérpataky László*, Markó László–Burucs Kornélia–Balogh Margit–Hay Diana (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (1825–2002) I–III* (főszerk. Glatz Ferenc), Budapest 2003, I, 329.

2. A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK MŰVELÉSÉNEK MEGÚJÍTÓJA

Külföldi tanulmányútjai során szerzett tapasztalatai a történeti segédtudományok magyarországi megújítására sarkallták. 1885-ben az Országos Általános Kiállítás történelmi kongresszusán a Magyar Történelmi Társulat felkérésére tartott előadásában az oklevéltan és általában a segédtudományok hazai fejlődését, állapotát tekintette át, majd pedig az auxiliáris tudományok művelésének-oktatásának reformprogramját vázolta fel. Különösen a hazai diplomatika számára jelölte ki a feladatokat, amelyek közül a legfontosabbnak a magyar királyi oklevelek kritikai kiadását tartotta. Ennek érdekében javasolta a magyar történeti intézet megalapítását, amely elsődleges feladatként az alapos segédtudományi, mindenekelőtt a diplomatikai és a paleográfiai képzést nevezte meg az *Institut für Österreichische Geschichtsforschung* és az *École des Chartes* mintájára. Noha az általa proponált intézet ebben a formában nem jött létre, a Budapesti Tudományegyetemen 1887-ben megalapított Történelmi Szeminárium keretei között e célkitűzésnek igyekezett megfelelni.¹⁶

A német egyetemi oktatás mintájára ugyanis Budapesten is bevezették a szemináriumok rendszerét, amely gyakorlatorientált képzést nyújtott a hallgatóknak. E reformfolyamatban a Történeti Szeminárium vezetőtanáraként Fejérpataky László központi szerepet játszott. Az ő iránymutatása mellett állították fel a Szeminárium könyvtárát is, amely a minőségi oktatás és a kutatómunka bázisává vált.¹⁷ Miután 1895-ben a diplomatika és a heraldika pro-

¹⁶ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, *A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban*, A Magyar Történelmi Társulat 1885. július 3–6. napjain, Budapesten tartott Congressusának irományai, szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1885, 53–86. – Ezt követően élénk polémia bontakozott ki a Századok folyóirat hasábjain Fejérpataky és Horvát Árpád között, ugyanis programadó előadásában és annak írott változatában – ugyan nem explicit, ámde mégis egyértelműen – Horvát professzor oktatási módszereinek avíttóságát is kritikával illette. Vö. HORVÁT ÁRPÁD, *A budapesti diplomatikai tanszék, a seminariumi oktatás és a felállítandó történelmi intézet*, Századok 20 (1886) 747–787; FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, *A történelmi congressus utóhangja*, uo., 896–907. – Fejérpataky sommás véleményét Szilágyi Sándornak, a Századok szerkesztőjének írt magánlevelében a következőképpen foglalta össze: „Olvasom Horvát Árpádnak a diplomatikai oktatásról írt mentegetődzését. Igazán gyöngye dolog, és csodálat, hogy ebből Sándor bácsi nem hagyott ki sok gyerekes dolgot, ami szerzőjének szűk látókörűségét, gyerekeségét és elmaradottságát eléggé bizonyítja. Jobb lett volna neki hallgatnia. Ha nem respektálnék benne egyet-mást, tönkre tehetném minden állítását. Minden esetre felelni szándékozom reá.” 1886. szeptember 4. OSzKK Fond IX/184. 36. sz.

¹⁷ ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 115–116, 577.

fessorává nevezték ki, teljesen megújította a segédtudományok oktatását.¹⁸ Őt tekinthetjük a modern forráskiadás magyarországi meghonosítójának: lefektette az egységes forráskiadás elveit,¹⁹ amelyeket példamutató alaposággal elkészített edícióiban a gyakorlatban is alkalmazott,²⁰ továbbá egyetemi tanárként erre képezte az új nemzedék történéseit. A minél alaposabb gyakorlati képzés érdekében oklevél faksimile-, pecsét- és éremgyűjteményt alakított ki, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött eredeti okleveleket is felhasználta az oktatás során.²¹ Bizton állíthatjuk tehát, hogy a diplomatika és a paleográfia terén ő volt az egyik legképzettebb magyar medievista az 1880-as évektől.²²

3. 1883: AZ ELSŐ RÓMAI KUTATÓÚT

A kiválóan felkészült ifjú, ambiciózus szakember rövidesen Fraknói Vilmos látókörébe került, aki a vatikáni levéltár 1881-es megnyitását követően hatalmas lendülettel kezdte meg a nagyszabású *Monumenta Vaticana Hungariae* vállalkozás előkészítését-szervezését.²³ A munkaszervezés hatékonyan zajlott, amelynek első lépéseként a vatikáni levél- és könyvtárban jól tájékozódó Frak-

¹⁸ SZENTPÉTERY, *Fejérpataky*, 5.

¹⁹ Ebben is Sickel metodológiáját követte, amelyet az MGH-nál is alkalmaztak. 1920-ban az Magyar Tudományos Akadémia az oklevélkiadási szabályzatot kötelező ajánlásként publikálta. *A M. Tud. Akadémia szabályai középkori latin források közlésére*, Századok 53–54 (1919–1920), melléklet, 22–24; TÓTH KRISZTINA, *A forráskiadás oktatásának kezdetei egyetemünkön*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 28 (2021) 10–37, 15.

²⁰ Néhány fontosabb oklevélpublikációja: *A pannonbalmi apátság; Kálmán király oklevelei* (Értekezések a Történettudományok Köréből 15/5), Budapest 1892; *Oklevelek II. István korából* (Értekezések a Történettudományok Köréből 16/4) Budapest 1895.

²¹ HÓMAN BÁLINT, *Fejérpataky László emlékezete* (A Szent István Akadémia Emlékbeszédei 1/8), Budapest 1928, 16; KIS PÉTER, *Fejérpataky László paleográfiai előadásai a pesti egyetemen*, Fons I (1994) 217–274, 220. – 1902-ben az ő javaslatára vásárolta meg a kultuszterca a Történelmi Szeminárium számára mestere, Theodor Sickel oklevélgyűjteményét. TÓTH, *A forráskiadás oktatásának kezdetei*, 18.

²² Ezt igazolják korunkra maradt egyetemi oklevéltani és paleográfiai előadásainak jegyzetei is. OSzKK Fond XXXII/479; KISS, *Fejérpataky*, 225–274.

²³ FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae Illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése (Fraknói-bibl., 244. sz.)*, 509–525; PÁSZTOR, *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana...»*, 44–59; ADRIÁNYI, *Fraknói... és a „Monumenta Vaticana”*, 61–72; CVH I/20, 19–29; NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 307–321.

nói kijelölte a feltárandó források körét, majd a hivatásos vatikáni másolók elkészítették a kért kópiákat. Ezt követően a magyar szakemberek az eredeti forrásokkal összevetették a másolatokat, elvégezték a szükséges korrekciókat, végül pedig az anyagot előkészítették publikálásra.²⁴

Fraknói és Fejérpataký kapcsolata nem volt újkeletű, s valószínűleg Szilágyi Sándor²⁵ hívta fel akademikustársa figyelmét a tehetséges egyetemistára.²⁶ Az mindenestre biztos, hogy Fejérpataký bécsi tanulmányai idején már Fraknói számára is készített másolatokat a bécsi levél- és könyvtárakban.²⁷ A *Monumenta* vállalkozás sikeres megvalósításához nagy szükség volt a latin nyelvet magas fokon ismerő és a paleográfia terén jól képzett munkatársakra, s ezek közé tartozott az ifjú Fejérpataký is, akinek felkészültségéről Fraknói személyesen is meggyőződhetett.²⁸ Nem meglepő tehát, hogy a fiatal, jól felkészült történész is bekapcsolódott az 1881-től szervezett formában megindult magyar vatikáni kutatásokba.

1882 őszén a Vatikáni Okirattár-Bizottság Fraknói Vilmost és Pesty Frigyes²⁹ akademikusokat bízta meg a Vatikáni Titkos Levéltárban tervezett forrásfeltárás irányításával.³⁰ Természetesen a munkát ténylegesen Fraknói

²⁴ FRAKNÓI, *Nyomozások a pápai levéltárakban (Fraknói-bibl., 350. sz.)*, 99; HODINKA ANTAL, *A római levéltárak*, Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I: VI. Kelemen pápa 1342–1352. II: VI. Ince pápa 1352–1362. V. Orbán pápa 1362–1370. VII. Kelemen ellenpápa 1378–1394 (kiad. Bossányi Árpád), Budapest 1916–1918, I, 7–165 és II, 7–148, I, 75.

²⁵ Szilágyi Sándor († 1899) történész, akadémikus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke, a Magyar Történelmi Társulat titkára, a Budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, a Századok folyóirat szerkesztője. MARKÓ LÁSZLÓ, *Szilágyi Sándor*, A MTA tagjai (1825–2002), III, 1246–1247.

²⁶ Fraknói és Szilágyi szoros kapcsolatát mutatja kettejük évtizedes levelezése is. OSzKK Fond IX/200.

²⁷ 1877. november 7: „Fraknói úr megbízását már csaknem egészen elvégeztem, holnap délután mindenestre útnak indítom a lenásolt darabokat.”; 1878. február 28.: „mert szeretnék Fraknói úr dolgaiba is belefogni, különben nem tudom, hogyan végzem el azokat május végéig, amint Fr. úr kívánta.” OSzKK Fond IX/184. 2., 6. sz. – 1879. február 17-én Bécsből, barátjához, Csontos Jánoshoz írt levelében a következőket olvashatjuk: „Fraknói úrnak légy szíves mély tiszteletemet átadni.” OSzKK Levelestár.

²⁸ A fiatal papság körében egyáltalán nem talált a feladatra alkalmas személyt. *Túrcza*, Századok 21 (1887) 180.

²⁹ Pesty Frigyes († 1889) történész, az MTA levelező, majd rendes tagja, a történeti földrajz kiemelkedő kutatója, helységnévtára a magyar történeti topográfia fontos kézikönyve. MARKÓ LÁSZLÓ, *Pesty Frigyes*, A MTA tagjai (1825–2002), II, 994–995.

³⁰ NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 314.

koordinálta, aki 1867-től kezdődően több alkalommal is megfordult Rómában, majd a levéltár 1881. januári megnyitásától minden évben néhány hónapot eltöltött az Örök Városban.³¹ Hamarosan olyan magabiztosan mozgott a levéltárban és az azt működtető–körülvevő személyek szövevényes útvesztőjében, hogy Sickelt is számos jó tanáccsal látta el az általa tervezett kutatásokra vonatkozóan.³² Ahogy említettem, maga Fraknoi jelölte ki a feltárandó források körét, amelyeket kiadásra kívántak előkészíteni. 1881 májusában és júniusában kezdett hozzá a 14. századi pápai tizedjegyzékek magyar vonatkozású adatainak teljeskörű feltárásához,³³ miután azzal szembesült, hogy Augustin Theiner néhány évtizeddel korábban napvilágot látott forráskiadványában³⁴ csak válogatást közölt, ráadásul meglehetősen silány minőségben.³⁵

Fraknoi és Pesty 1882. november 4-én érkeztek Rómába és láttak hozzá a munkához. Pesty az 1332–1337-es tizedjegyzékkel, míg Fraknoi a további dézsmajegyzékekkel, kiváltképp a Gentilis de Monteflorum bíboros magyarországi legációjára (1307–1311) vonatkozó számadásokkal foglalkozott behatóan. Utóbbi kapcsán is azt állapította meg, hogy a források legnagyobb részét Theiner nem adta ki, a publikált anyagot pedig nagyon hiányosan jelentette meg. Fraknoi ekkor lelt rá arra a Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött két kódexre, amelyek a Gentilis legációjára vonatkozó ismereteket jelentős mértékben kiegészítik. Ekkor fogalmazódott meg benne az a gondolat – s erre Ipolyi Arnold besztercebányai püspöknek, a Vatikáni Okirattár-Bizottság elnökének a figyelmét is felhívta –, hogy a tervezett könyvsorozatot Gentilis aktáinak

³¹ CVH I/20, 20; NAGY, *Fraknoi... kutatási kérelmei*, 312.

³² „Für die Unterrichtung über die Vatikanische Welt und für die Einführung in dieselbe fühle ich mich Fraknoi für alle Zeit zu aufrichtigem Dank verpflichtet” – írta emlékiratában a bécsi professzor. THEODOR VON SICKEL, *Römische Erinnerungen. Nebst ergänzenden Briefen und Aktenstücken*, hg. von LEO SANTIFALLER, Wien 1947, 79.

³³ 1881. június 14-én kelt levelében a következőkről számolt be lelkesen Ipolyi Arnoldnak: „A levéltár a XIV. századtól fogva rendkívül gazdag. A számadási könyvek tömege és érdekessége meglepő. Egyszer kizárólag ezeknek szentelek néhány hetet.” OSzKK Levelestár.

³⁴ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, I, 556–588, 601–602, 625–627, etc.

³⁵ Május 8-án, a kutatási engedélyért Ludovico Jacobini bíboros államtitkár és Joseph Hergenröther bíboros levéltáros (*cardinale archivista della Santa Romana Chiesa*) számára benyújtott kérvényében a következőképpen fogalmazott: „Simul et nonnulla antiquiora documenta – exempli gratia decimarum papalium saeculi XIV. regesta, per Augustinum quondam Theiner obiter, incredibili levitate, saepe truncata edita, publicare – voluminibus a magno diplomatico opere distinctis – optamus.” *Monumenta Vaticana Hungariae Illustrantia. Fraknoi Vilmos jelentése (Fraknoi-bibl., 244. sz.)*, 519.

kiadásával lenne célszerű kezdeni.³⁶ Fraknoi nem habozott, meg is rendelte az általa kijelölt anyagok másolatát a kiadás előkészületeihez.³⁷

E ponton kapcsolódott be a 20-as évei derekán járó Fejérpataky a vatikáni forrásfeltárásokba Fraknoi kérésére. A hivatásos olasz másolók által készített kópiákat Fejérpataky rendelkezésére bocsátotta, aki legkésőbb 1883 nyaratól már a leendő kötet sajtó alá rendezésén dolgozott gőzerővel.³⁸ Jóllehet Fraknoi és osztrák kollégája, Theodor Sickel azon fáradoztak, hogy a vatikáni gyűjtemények már 1883. szeptember második felében megnyissák kapuikat a magyar és az osztrák kutatók,³⁹ köztük Fejérpataky előtt, azonban törekvésüket végül nem koronázta siker. Fejérpataky és Pesty Frigyes október 1-jén terveztek útra kelni az Örök Városba. Fraknoi gondosan előkészítve tervezett kutatásukat, engedélyt kért és helyet biztosított a magyar kutatók számára a könyv- és levéltárban a Joseph Hergenrother bíboros levéltáros mellett a prefektusi feladatokat ténylegesen ellátó Pietro Balannál (*sottarchivista della Santa Sede*, 1879–1883), a pápai Szignatúra referendáriusánál.⁴⁰ Szeptember 27-ei levelében Fejérpataky még arról tájékoztatta Nagy Ivánt,⁴¹ hogy néhány nap múlva kéthónapos római kutatóútra indul, ahol „a Vatikáni Könyv- és Levéltárban a Vatikáni magyar oklevéltár számára” fog dolgozni. „Ebből rövid idő alatt két kötet fog megjelenni.”⁴² Szeptember 28-án Fraknoi azonban arról értesült, hogy egyrészt Balant leváltották, másrészt pedig a levéltár csak november 5-én nyílik meg, ezért magához kérte a két magyar tudóst, akik kénytelenek voltak utazásukat elhalasztani.⁴³

³⁶ Az 1882. november 8-án, Rómában kelt levelében tájékoztatta a püspököt. OSzK Levelestár.

³⁷ Róma, 1882. november 14. (Fraknoi Ipolyihoz intézett levele) OSzK Levelestár.

³⁸ Szilágyinak a következőket írta 1883. augusztus 2-án: „Egyébként jelenleg a Gentilis-acták sajtó alá rendezésén dolgozom, s mondhatom, ez nagyon igénybe veszi időmet.” OSzKK Fond IX/184. 31. sz.

³⁹ 1883. április 14. (Fraknoi Ipolyihoz intézett levele) OSzK Levelestár.

⁴⁰ 1883. szeptember 21. Uo.

⁴¹ Nagy Iván († 1898) történész, genealógus, a középkori forráskiadás meghatározó személye, az MTA levelező, majd rendes tagja. MARKÓ LÁSZLÓ, *Nagy Iván*, A MTA tagjai (1825–2002), II, 909.

⁴² 1883. szeptember 27. OSzK Levelestár.

⁴³ 1883. szeptember 29. Uo. – Pietro Balant szeptember 19-én valamennyi hivatalából felmentette XIII. Leó pápa, s helyébe Peter Wenzelt nevezte ki. OWEN CHADWICK, *Catholicism and History: The Opening of the Vatican Archives*, Cambridge 1976, 107–108. – A levéltár korabeli működésére, irányítására lásd: LAJOS PÁSZTOR, *Per la storia dell' Archivio Segreto Vaticano nei secoli XIX–XX. La carica di Archivistista della Santa Sede, 1870–1920, La prefettura di Francesco Rosi Bernardini, 1877–1879*, AHP 17 (1979) 367–423.

A Budapest–Bécs és Róma közti élénk levél- és táviratváltásokat követően végül a levéltár vezetésében Balan mellett dolgozó, később az intézmény vezetésében Balan helyére lépő (1894–1909) Peter Wenzel levele nyugtatta meg a kétségbeesett Fraknóit. Arról értesítette ugyanis, hogy a levéltár október első felében megnyílik az osztrákok és a magyarok számára. Mivel a hivatalos kutatási kérelmet Ludovico Jacobini bíboros államtitkárhoz kellett pro forma eljuttatni, Fraknói a nagyobb nyomatek érdekében Ipolyi püspököt arra kérte, hogy „kegyeskedjék Jacobininak néhány sort írni, jelenteni Pesty és Dr. Fejérpataky László egyetemi magántanár múzeumi levéltárnok küldetését, és őt fölkérni, hogy mivel ‘his diebus’ útra kelnek, a levéltárban munkálataikat megérkezésük után megkezdhessék”.⁴⁴

Fejérpataky végül október elején kelt útra, s egy több napos, városnézésekkel eltöltött utazást követően érkezett meg Rómába.⁴⁵ Október 23-án örömmel számolt be Pesty Frigyesnek írt levelében arról, hogy sikerült lakást bérelnie, a könyvtárban már járt, s a következő nap munkához is lát. A levéltárban – amelyet az osztrák történészek már használatba vettek – szintén október 24-én tervezi a kutatómunkát megkezdni.⁴⁶ Fejérpataky természetesen a kutatások fő szervezőjével is levelezésben állt, s arról tájékoztatta Fraknóit, hogy a levéltárba is minden különösebb nehézség nélkül bejutott, így hozzákezdhetett az előre egyeztetett kutatási terv rá eső részének megvalósításához.⁴⁷ Pesty végül november 3-án kelt útra, hogy immár ő is folytathassa az előző évben félbehagyott munkáját, a 14. századi tizedjegyzékek sajtó alá rendezésének előkészületeit.⁴⁸

Fejérpataky fő feladatát tehát a Gentilis bíboros magyarországi legációjára vonatkozó okmányokat tartalmazó készülő forráskiadvány előkészítése képezte: a másolatokat vetette össze az eredeti szövegekkel és a betördelt változattal.⁴⁹ A munka során a vatikáni levél- és könyvtárat egyaránt használta, ugyanis ekkor még nem volt teljesen rendszerezett a források elhelyezése. Ennek magyarázatát abban látta, hogy IV. Szixtusz pontifikátusa idején (1471–1484) a levéltári anyag egy részét a könyvtárba szállították át, amelyek közül

⁴⁴ 1883. október 5. (Fraknói Ipolyihoz intézett levele) OSzK Levelestár.

⁴⁵ 1883. október 31. (Fejérpataky levele Szilágyi Sándorhoz) OSzKK Fond IX/184. 30. sz.

⁴⁶ 1883. október 23. (Fejérpataky levele Pesty Frigyeshez) OSzK Levelestár.

⁴⁷ 1883. október 28. (Fraknói levele Tárkányi Bélához); 1883. november 1. (Fraknói levele Ipolyihoz) OSzK Levelestár.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ *Könyvtári búvárlatok*, MKsz 10 (1884) 317.

több a későbbiekben sem került vissza az archívumba.⁵⁰ A vatikáni gyűjtemények mellett a római *Biblioteca Vallicelliana*-ban is kutatott Fejérpataky.⁵¹ Római kutatóútjáról 1883 végén tért haza Budapestre,⁵² majd immár otthon dolgozott tovább a kiadás előkészítésén, amely sok idejét vette igénybe.⁵³ Amellett, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában dolgozott, egyetemi magántanárként diplomatikát oktatott, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkára (1883–1898), a *Turul* című folyóirat társszerkesztője (1883–1899) volt, 1884 januárjában pedig – Fraknóival együtt – a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának is tagja lett, majd 1884. június 5-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is megválasztották.⁵⁴

Fraknói 1884 tavaszán a Gentilis aktákról fotóreprodukciókat is készítettett a Vatikán hivatásos fényképészeivel,⁵⁵ amelyek a szövegkiadás végső változatának elkészítésében voltak Fejérpataky segítségére. A kötet bevezetőjének megírására Pór Antal,⁵⁶ az Anjou-kor kiváló kutatóját kérte fel Fraknói, aki a bíboros életrajzát, valamint a korszak áttekintését foglalta össze.⁵⁷ A szöveg Pór által készített latin nyelvű változata azonban nem felelt meg az elvárások-

⁵⁰ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, *A pápai levéltárak*, Századok 18 (1884) 66–73, 69. – A levéltár felépítésére és anyagára átfogóan lásd: HODINKA, *A római levéltárak*; KARL AUGUST FINK, *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung* (BDHIR 20), Rom 1951, 51; LEONARD E. BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Toronto 1972; GERMANO GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano (Lo Schedario Garampi – I Registri Vaticani – I Registri Lateranensi – Le „Rationes Camere” – L'Archivio Concistoriale)* (CAV 17), Città del Vaticano 1989.

⁵¹ *Acta legationis cardinalis Gentilis – Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311* (MVH I/2), ed. ANTONIUS PÓR–LADISLAUS FEJÉRPATAKY, Budapest 1885, CXV.

⁵² 1884. január 9-én, Budapesten kelt levelében értesítette hazatéréséről Nagy Ivánt. OSzK Levelestár.

⁵³ 1885. január 25. „Székfoglalómon is dolgozom, s ez igénybe vett időmet még jobban absorbeálja, melyet pedig sok máson kívül a Monumenta Vaticana és eléggé elfoglal.” (Fejérpataky levele Nagy Ivánhoz) OSzK Levelestár.

⁵⁴ MARKÓ, *Fejérpataky; A Magyar Történelmi Társulat Névkönyve 1884*, Budapest 1884, 14–15.

⁵⁵ 1884. május 12. (Fraknói levele Ipolyihoz) OSzK Levelestár.

⁵⁶ Pór Antal († 1911) történész, pozsonyi, majd esztergomi kanonok, az Anjou-kor szakértője, az MTA levelező, majd rendes tagja. MARKÓ LÁSZLÓ, *Pór Antal*, A MTA tagjai (1825–2002), II, 1019.

⁵⁷ MVH I/2, III–XXXIII (latin); XLIX–CVII (magyar). – A kéziratért 150 forint honoráriumot fizetett Pórnak a Szent István Társulat. Pór 1885. január 27-én kelt levelében köszönte meg Fraknói közbenjárását. OSzK Levelestár.

nak, éppen ezért Fraknói kérésére Fejérpataky egy, a latin nyelvet kiválóan ismerő tanárnak, Rosty Kálmánnak küldte meg a szöveget javításra.⁵⁸

A Gentilis-kötet végül 1885 tavaszán látott napvilágot a Franklin Társulat nyomdájában,⁵⁹ amelyről Fraknói elsőként Ipolyi püspököt, a bizottság elnökét értesítette.⁶⁰ A munka a *Monumenta Vaticana Hungariae* első sorozatának második köteteként jelent meg,⁶¹ ugyanis – az eredeti tervhez igazodva – a 14. századi pápai tizedjegyzékek számára tartották fent az első volument. Fraknói Vilmos és Tárkányi Béla 1884. május 25-ei audiencia alkalmával adták át XIII. Leó pápának a nagyszabású vállalkozás első két, ezen alkalomra bekötetett példányait.⁶² Ekkor azonban még csupán az 1524–1526 közötti pápai kötetek, elsősorban Antonio Giovanni da Burgio nuncius jelentéseit tartalmazó kiadvány jelent meg ténylegesen,⁶³ míg Gentilis aktái csak következő esztendőben kerültek nyomdába.

A munka bevezető fejezetét – amint említettem – Pór Antal készítette el.⁶⁴ A kéziratok részletes latin és magyar nyelvű leírása a paleográfiában és a diplomatikában egyaránt alaposan felkészült, a szövegkiadást is gondozó Fejérpataky nevét dicséri.⁶⁵ A szerző rövid historiográfiai áttekintésében felsorolta azon műveket – köztük Theiner *Monumentáit*⁶⁶ – amelyek a bíboros magyarországi legációjára vonatkozó okmányok közül korábban mindössze szemelvényeket adtak közre. Éppen ezért az újonnan publikált, közzétett okmánytár „végre teljesen kívánja nyújtani Gentilis követségének actáit; s hogy

⁵⁸ 1883. január 6. „Pór megküldte a latin szöveget az ő transcriptiójában. Még mindig botrányos a latinság... Most még egy végső kísérletet tettem. Fejérpataky által megküldtem egy híres neves latinista tanárnak.” (Fraknói levele Ipolyihoz) OSzK Levelestár.

⁵⁹ MVH I/2.

⁶⁰ 1885. április 28. „Végre ma délben elkészülnek a Gentilis első példányai; kétesztendei vesződés után.” (Fraknói levele Ipolyihoz) OSzK Levelestár.

⁶¹ MVH I/2.

⁶² *Irodalmi és vegyes közlések*, Századok 18 (1884) 552–555; HODINKA, *A római levéltárak*, I, 75; CVH I/20, 26.

⁶³ MVH III/1 (*Fraknói-bibl.*, 265. sz.).

⁶⁴ Jóllehet Fraknói Vilmos a Szent István Társulat Házi Könyvtár sorozatába ajánlotta megjelentetni Pór Gentilis-életrajzát, azonban erre végül nem került sor. Lásd Fraknói Tárkányi Bélához 1885. október 14. írt levelét. OSzK Levelestár. – Pórnak két vonatkozó munkája is megjelent, amely a Gentilis-kötetre támaszkodott. *Adalék Gentilis bíboros magyarországi követsége okirataiboz*. TT 9 (1886) 196–202; *Viszály a pécsi káptalanban, 1302–1309: újabb adalék Gentilis bíboros követsége történetéhez Magyarországon*, TT 12 (1889) 401–420.

⁶⁵ MVH I/2, XXXV–XLVII (latin), CIX–CXX.

⁶⁶ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, I, 415–441.

a gyűjtemény lehetőleg teljessé legyen, nemcsak a Vatikáni gyűjteményekből, hanem Olaszország és hazánk egyéb levéltáraiból is felöleli mindazt, a mit Gentilis bíbornok követségének idejére eddig felderíteni sikerült”.⁶⁷ A vatikáni gyűjtemények tartalmazták természetesen a legtöbb okiratot a bíboros magyarországi küldetésére vonatkozóan. A kiadvány Gentilis de Monteflorum bíboros-legátus ítélőszéke előtt 1307 és 1311 között lefolyt pereket rögzítő, valamint a tevékenységéhez kapcsolódó további dokumentumokat tartalmazó négy jegyzőkönyvet közöl, amelyek közül két-két példányt az *Archivio Segreto Vaticano* és a *Bibliotheca Apostolica Vaticana* őrzött meg. A kötet összesen 88 okmányt tartalmaz (1–400), közli a bíboros kancelláriáján használt 52 oklevélformulát (401–415), továbbá közreadja a főpap olasz nyelven készült, meglehetősen töredékesen fennmaradt számadáskönyvét (416–464). Fejérpataky ugyancsak közreadta a Rufinus de Civinio kollektor által a bíboros halálát követően a magyar klerustól *procuratio* címen 1317 és 1320 között beszédett összegekről készített számadást is (464–472). Ez utóbbi tétel pedig már átvezet Fejérpataky második római kutatóútján végzett munkájához, a pápai számadáskönyvek magyar vonatkozású adatainak közreadásához.

Fejérpataky 1883-as vatikáni kutatómunkájának eredményeként látott napvilágot a *Századok* 18. évfolyamának hasábjain a vatikáni levéltárakat áttekintő alapos ismertetése.⁶⁸ A rövid levéltártörténeti áttekintésben felhívta a figyelmet az egyes pápai családok iratanyagára, valamint hangsúlyozta a vatikáni források nélkülözhetetlen voltát a magyar történelem tanulmányozása és pontos rekonstruálása során.

4. 1885–1886: A MÁSODIK RÓMAI KUTATÓÚT

Fejérpataky két esztendő elteltével, 1885. november elején tért vissza Rómába, hogy ismét belevesse magát a vatikáni gyűjtemények kimeríthetetlen anyagának kutatásába. Feladatait a munkát irányító Fraknói a következőképpen határozta meg: egyrészt az Árpád-kori magyar–szentszéki kapcsolatokra vonatkozó iratokat kutatja és hasonlítja össze a Theiner által közöltekkel, másrészt pedig a 14. századi tizedjegyzékek sajtó alá rendezését végzi el.⁶⁹ Fraknói a Rómába induló magyarok kutatásait előkészítendő, 1885. október 6-án kér-

⁶⁷ MVH I/2, CX.

⁶⁸ FEJÉRPATAKY, *A pápai levéltárak*, i.m.

⁶⁹ Fraknói 1885. október 24-én kelt, Ipolyihoz intézett levele. OSzK Levelestár.

vényt nyújtott be Jacobini bíboros államtitkárnak címezve. Fejérpataky mellett, Pettkó Béla,⁷⁰ Thallóczy Lajos⁷¹ és Rosner Ervin kánonjogász professzor⁷² egyaránt Rómába indultak ekkor.⁷³ Fejérpataky saját munkája mellett Pettkó Béla kutatásait is felügyelte, s rendszeresen tudósított róla a nagybátyjához, Szilágyi Sándorhoz írt leveleiben.⁷⁴

Amint fentebb említettem, a 14. századi pápai számadáskönyvek magyar vonatkozású adatainak feltárása, átírása, valamint sajtó alá rendezése Pesty Frigyes akadémikus feladatát képezte eredetileg, aki több hónapot töltött a vatikáni levéltárban; 1883 őszén Fejérpatakyval együtt kutatott. Azért rá esett a választás, mivel ő volt a magyar középkori helynevek és a topográfia legalaposabb korabeli ismerője.⁷⁵ A feladat nagy kihívást jelentett számára, egyrészt a 14. századi pápai adószedők és a számadásokat letisztázó kamarai írások kalligráfiája, valamint a magyar helynevek esetenként a felismerhetetlenségig torzított alakja, másrészt pedig olykor a források állaga is nehezítette munkáját.⁷⁶ Az eredeti tervek szerint a számadáskönyvek kritikai kiadását tartalmazó, valamint a magyar egyházmegyék 14. századi állapotát rekonstruáló térképekkel ellátott kiadványt 1884-ben kívánták megjelentetni.⁷⁷ A felmerülő nehézségek nyomán azonban a kivitelezés több évet csúszott. 1885 őszén tehát Fejérpatakyra hárult a feladat, hogy a Pesty által készített átírat betördelt vál-

⁷⁰ Pettkó Béla (1863–1942) történész, levéltáros, Szilágyi Sándor unokaöccse. 1885–1886-ban Rómában és Capestranóban folytatott kutatásokat. MKLex (<https://lexikon.katolikus.hu/P/Pettk%C3%B3B3.html>) (2024. 04. 08.); CVH I/20, 41.

⁷¹ Thallóczy Lajos († 1916) történész, politikus, az MTA tagja, a Magyar Történelmi Társulat elnöke (1913–1916), a Balkán történetére vonatkozó magyar kutatások úttörője. MARKÓ LÁSZLÓ, *Thallóczy Lajos*, A MTA tagjai (1825–2002), III, 1293–1294; CVH I/20, 42.

⁷² Báró Rosner Ervin († 1928) kánonjogász, magyar politikus, a király személye körüli miniszter (1915–1917). SZINNYEI, *Magyar írók*, I, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/r/r22096.htm> (2024. 04. 8.); CVH I/20, 41.

⁷³ NAGY, *Fraknói... kutatási kérelmei*, 315, 320–321. 4. sz. – Ambró Béla is velük tartott. Vö. 1885. október 24. (Fraknói Ipolyihoz) OSzK Levelestár.

⁷⁴ 1885. október 31., november 23., december 9. és 13. OSzKK Fond IX/184.

⁷⁵ 1864–1865-ben gyűjtötte össze Magyarország és Erdély helységeire vonatkozó adatokat. OSzKK Fol. Hung. 1114. – Időközben számos vármegye adatai publikálásra kerültek. A két legutóbbi kötet: *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I*, közzéteszi: CSÁKI ÁRPÁD, Budapest–Sepsiszentgyörgy 2012; PESTY FRIGYES, *Baranya vármegye helynévtára, 1864–1865* kiad. (Csibi Norbert–Góczy Zoltán–Máté Gábor), Pécs 2019.

⁷⁶ 1882. november 14.: „Pesty lassan halad a munkával, amely nagy nehézségekkel jár. Az írás rossz, a codex egy részét a nedvesség tetemesen megrongálta. Nem tudom el fog-e készülni az egésszel?” (Fraknói Ipolyihoz) OSzK Levelestár; FRAKNÓI, Évi jelentés (*Fraknói-bibl.*, 272. sz.) 89.

⁷⁷ Uo., 90.

tozatát összevesse az eredeti forrásokkal, majd a korrektúra és a szükséges javítások elvégzését követően végre nyomdába adhatták volna a véglegesített, letisztázott kéziratot. A munkát tovább lassította, hogy a Franklin nyomda hónapokig várt a papírra, noha az első tíz ívet már kiszedték.⁷⁸

Ennél volt azonban egy sokkal nagyobb gond, jelesül Pesty átiratának minősége. December 8-án kelt, Ipolyi püspökhöz intézett levelében Fraknói a következőkről számolt be: „De most meg más nagy baj van. Fejérpataky a tizedlajstromot collationálva constatálta, hogy Pesty másolata hanyag hibáktól; p. o. nichil solvit helyett Michael solvit olvasott. Egész sorokat kihagyott. A tisztán nyomott ívek egy részét újra kell nyomtatnunk! Emiatt Fejérpataky kénytelen volt itt tartózkodását karácsonyig meghosszabbítani.”⁷⁹ Fejérpataky is több levelében utalt a Pesty-féle anyag gyenge minőségére, s módfelett elcsodálkozott a kiváló akadémikus „által tanúsított paleographiai tudatlanság nagy voltán”.⁸⁰ Fejérpataky tehát megfeszített munkát végezve igyekezett a kéziratot mielőbb nyomdakész állapotba hozni. Munkáját megkönnyítendő, Fraknói a Rómában kutató fiatal német Adolf Gottlobot⁸¹ bízta meg a betördelt anyag és az eredeti források összeolvasásával, amelynek következtében „mindössze” 17 nyomdai ívet kellett teljesen újra szedni.⁸²

⁷⁸ 1885. október 24. „Képzelve csak Kegyelmes Uram, mi az oka a Franklin késedelmének. Nincs hollandi papírosa. Hónapok óta cserbenhagyta a gyár. A tizedlajstromból is 8–10 hét óta áll 10 ív kiszedve és imprimálva.” (Fraknói Ipolyihoz) OSzK Levelestár.

⁷⁹ 1885. december 8. (Fraknói Ipolyihoz) OSzK Levelestár. – december 3-án Tárkányihoz intézett levelében: „Ezek között nem a legszomorúbb az, hogy Pesty másolata a tizedlajstromról (a miért kétszer kiküldtük ide) úgyszólván teljesen hasznavehetetlen és a kinyomtatott íveket lehetőleg meg kell semmisíteni.” OSzK Levelestár.

⁸⁰ 1885. december 7. (Fejérpataky Csontos Jánoshoz) OSzK Levelestár.

⁸¹ Adolf Gottlob (1857–1930) német történész, aki hosszabb időt töltött el vatikáni kutatásokkal. Az Apostoli Kamara középkori történetének és iratanyagának kiváló ismerője, számos mértékadó publikáció szerzője. ULRICH STUTZ, *Adolf Gottlob* †, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 20 (1931) 722. – Két legismertebb vonatkozó munkája: *Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des Endenden Mittelalters*, Innsbruck 1889; *Die Servoientaxe im 13. Jahrhundert: Eine Studie zur Geschichte des päpstlichen Gebäuwesens* (Kirchenrechtliche Abhandlungen 2), Stuttgart 1903.

⁸² 1885. december 13. (Fejérpataky Csontos Jánoshoz), december 21. (Fejérpataky Szilágyi Sándorhoz) OSzK Levelestár. – Pesty nekrológiában – érthető módon – e kevésbé hízelgő tény nem került említésre. Vö. ORTVAY TIVADAR, *Pesty Frigyes r. tag emlékezete* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 7/1), Budapest 1893, 1–32, 29–30.

A kiigazításokat követően végül 1887. január 27-én referált Fraknoi a Vatikáni Okirattár-Bizottság ülésén az okmánytár elkészültéről. Ekkor a forrásközlés 65 ívnyi terjedelemben már ki volt nyomtatva, valamint a Fejérpatakyl által írt bevezetés tördelését is megkezdték. A kiadvány helynévmutatóját egy önálló kötetben tervezték közölni, ugyanis rekonstruálni kívánták a Magyar Királyság 14. századi egyházi topográfiáját.⁸³ A kötet mintegy hatéves előkészítő munkát követően végül 1887 májusában látott napvilágot.⁸⁴

Ipolyi Arnold beszercebányai püspök, a vatikáni magyar okirattár kiadó bizottsága elnökének a teljes sorozathoz még 1884-ben írt előszavát (IV–XVI) követően Fejérpatakyl latin (XIX–XLVII) és magyar (XLIX–LXXVII) nyelven készített bevezető tanulmánya olvasható. Ebben a közreadott források alapját képező kéziratokat ismertette részletesen, felhívta a figyelmet a kollektorok rontott helynévalakjaira, továbbá utalt a számadáskönyvek korábban már megjelent egyes részeire, köztük a számadásokat a magyar kutatás számára felfedező Koller József edíciójára.⁸⁵ Összesen a következő hét számadás magyar vonatkozásait tartalmazza az edíció: Gerardus de Mutina tizedszedési jegyzéke (1281–1286),⁸⁶ Rufinus de Civinio számadásait az első évben üresedésben lévő javadalmak után szedett annatáról (1317–1320),⁸⁷ Jacobus Berengarii és Raimundus de Bonofato tizedszedők (1332–1337),⁸⁸ Galhardus de Carceribus és Petrus Gervasii (1338–1342),⁸⁹ Arnoldus de la Caucina (1350–1354),⁹⁰ Arnoldus de la Caucina és Johannes Cabrespino (1359–1363),⁹¹ és végül Petrus Stephani (1373–1375)⁹² lajstromát.

A kiadvány megjelenését a magyar történettudomány kedvezően fogadta. A kötetet elsőként ismertető Horváth Ferenc a következőképpen összegezte véleményét: „valóságos és kiaknázhatalan kincsbánya ezer meg ezer hely és

⁸³ A felkért szerzők a következők voltak: Balássy Ferenc, Bunyitay Vince, Finály Henrik, Nagy Imre, Ortway Tivadar, Pesty Frigyes, Rómer Flóris, Beke Antal, Kammerer Ernő és Városy Gyula. *Tárca, Századok* 21 (1887) 180.

⁸⁴ MVH I/1.

⁸⁵ MVH I/1, LXVI. – A pécsi egyházmegyére vonatkozó adatok közreadását lásd: JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quingueecclesiarum II*, Posonii 1782, 356–460.

⁸⁶ MVH I/1, 1–12.

⁸⁷ MVH I/1, 13–38.

⁸⁸ MVH I/1, 39–409.

⁸⁹ MVH I/1, 410–437.

⁹⁰ MVH I/1, 438–451.

⁹¹ MVH I/1, 452–453.

⁹² MVH I/1, 454–520.

személynév, dátum, pénzmennyiség a legkülönfélébb nemben és értékben alkalmas arra, hogy a kutató tudósnak számos hazai történeti, helyrajzi, kor- és pénztani kérdés megoldására szolgálta az eddig hiába keresett adatokat, s így nemzeti történettudományunkat a haladás útján messze előre segítse”.⁹³ Nem meglepő tehát, hogy a megjelenése óta eltelt közel másfél évszázadban a medievisztika egyik sokat idézett forrásgyűjteményévé vált.⁹⁴ Annak ellenére állíthatjuk ezt, hogy az újabb kutatások rámutattak például a helynevek átírása terén tapasztalható olvasati hibákra,⁹⁵ valamint több, a kötetből kimaradt, ám a vatikáni levéltár *Collectoriae* sorozatában fellelhető magyar vonatkozású adatot is publikáltak.⁹⁶

A kötet mutatóit – amint említettem – önálló kötetben kívánták megjeleníteni, amelyre Fejérpataky is utalt a bevezetésben, valamint a tartalomjegyzéket követően.⁹⁷

Jóllehet nem a *Monumenta* sorozatban, ám 1891–1892-ben végül napvilágot látott Ortway Tivadar szerkesztésében a Vatikáni Okirattár-Bizottság meg-

⁹³ MS ú.s. 1 (1887) 470–474, 474.

⁹⁴ Györffy György történeti földrajzi munkája is nagymértékben támaszkodik az 1332–1337-es jegyzékek adatsoraira: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*, Budapest 1963–1998; Újabbán: NÓGRÁDY ÁRPÁD, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Sáros megye*, Budapest 2022. – Néhány további kurrens munka: HEGYI GÉZA, *Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyen I*, Erdélyi Múzeum 72. (2010) 1–32; F. ROMHÁNYI BEATRIX, *A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék*, TSz 61 (2019) 3. sz., 339–360; F. ROMHÁNYI BEATRIX–SZILÁGYI ZSOLT–DEMETER GÁBOR, *A Magyar Királyság regionális különbségei a pápai tizedjegyzék készülésének idején*, Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 6 (2022) 17–52; FEDELES TAMÁS, „*Petrus Stephani collector apostolicus*” (CVH I/15), 31–87; UŐ, *A pénz útja. A magyar-szentszéki pénzügyi kapcsolatok geográfiaja és dinamikája a késő középkorban*, Korall 24 (2023: 1) 11–34; MALÉTH, *A Magyar Királyság*, i.m.

⁹⁵ „Így például talán még a pápai tizedszedők oly értékes összeírásait is újra ki kellene adni, mert a helynevek megfejtése nem mindenütt pontos”. PÁSZTOR LAJOS, *A Vatikáni Levéltár*, LK 20–23 (1942–1945) 100–129, 121. – Legújabbán BUJÁK GÁBOR hívta fel a figyelmet a téves névalakok problémájára. BUJÁK GÁBOR, *Liptó középkori templombázisának kialakulása és egyházszerkezete*, Főesperesek, krónikaírók, monostorok (Az Árpád- és Anjou-kor Magyar Egyházi Archontológiájának Kérdései 5), szerk. Farkas Csaba, Pécs 2023, 111–190.

⁹⁶ Például *Monumenta Poloniae Vaticana, Tomus IX, Acta Camerae Apostolicae Volumen III. Liber receptorum et expensarum Petri Stephani 1373–1375*, ed. STANISLAUS SZCZUR, Cracoviae 1994; CVH I/9–10, I, 80–149.

⁹⁷ *Pápai tizedszedők számadásai*, LXXVII. Az 522. oldalon pedig a következőket olvashatjuk: „*Indices locorum et personarum in secunda huius voluminis parte reperies*”.

rendelésére a Magyarország 14. századi egyházi topográfiáját feldolgozó két-kötetes, térképekkel felszerelt mű.⁹⁸

Okvetlenül említésre érdemes Fejérpatakynak a pápai adószedés kialakulásáról és a 13–14. században a Kárpát-medence területén tevékenykedő kollektorokról nagy erudícióval összeállított tanulmánya.⁹⁹ A téma szempontjából máig megkerülhetetlen munkájának felső időhatára a 14. század vége, ebből adódóan teljesebb képet nyújt a tizedlajstromokat tartalmazó forráskiadványnál. A vatikáni levéltár forrásainak és a korszak szakirodalmában egyaránt magabiztosan mozgó magyar történésznek sajnálatos módon ez az egyetlen, a pápai adószedés kérdéskörét érintő feldolgozása. A téma további vizsgálata az általa kijelölt utat követve a jelenleg folyó, valamint a jövőbeni kutatások feladata.

A kutatóút során a magyar szakembereknek alkalmuk nyílt egy addig a kutatás előtt teljesen ismeretlen iratanyag tanulmányozására is. Fraknói Vilmos lelkesen számolt be erről barátjához, Tárkányi Bélához intézett levelében: „megnyílt előttünk a Dataria levéltára, mely eddig senki által sem zsákmányoltatott ki. Roppant tömeg áll ott rendelkezésre. Csak IX. Bonifác idejéből (1389–1404) 105 kötet regesztá. Míg Theiner a vatikáni regesztákban Magy[arország]ra 20 darab okmányt talált. Itt van legalább 1000.”¹⁰⁰ A magyar történészek, köztük Fejérpatakynak a Sickel vezette osztrák szakemberekkel közösen folytatott kutatásokat, az akkor még a Lateránban elhelyezett iratanyagban.

Fraknói természetesen abban is kulcsszerepet játszott, hogy a *Registri Lateranensi* köteteihez a magyar és az osztrák kutatók hozzáférést kaptak. A levéltár teljesen rendezetlen állapotban volt, évek óta nem takarították a helyiségeket, így óriási por lepte el az anyagot. A mintegy 20 láb magas polcokra felhalmozott kötetekhez segédlet nem állt rendelkezésre, így a fiatalabbak felmásztak a polcokra és leemelték a köteteket, amelyeket aztán a földön rendeztek sorba, majd a szakemberek jegyzeteket készítettek azokról. A harmadik napra tudtak megfelelő számú asztalhoz és székhez jutni, azonban mivel fűtés sem volt, a november végi hidegben kénytelenek voltak nagykabátban dolgozni. Végül december elején oldódott meg a mostoha helyzet, ugyanis XIII. Leó pápa engedélyével az anyagot átszállították a sokkal kényelmesebb körülményeket

⁹⁸ *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. A pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I–II*, Budapest 1891–1892.

⁹⁹ *Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században*, Századok 21 (1887) 493–517, 589–609.

¹⁰⁰ 1885. november 23. OSzK Levelestár.

biztosító vatikáni levéltárba, ahol folytathatták a kutatásokat az Osztrák–Magyar Monarchia történései.¹⁰¹ Fraknoi végül 1000 dokumentum másolatát rendelte meg,¹⁰² amelyek a következő években a *Monumenta*-sorozat soron következő kötetében napvilágot is láttak.¹⁰³

Fejérpataký második római kutatóútja is eredményesnek, de egyúttal fásztónak is bizonyult, ráadásul a tervekhez képest meg is kellett hosszabbítani. A karácsonyt a magyar csapat Nápolyban és környékén, majd 1886. január első napjait már ismét Rómában töltötte, ahol Fejérpataký a lemásolt IX. Bonifác-kori oklevélmásolatokat olvasta össze az eredetiekkel.¹⁰⁴

5. MINDENNAPOK AZ ÖRÖK VÁROSBAN

Fejérpataký és általában a magyarok római mindennapjait a kutatók korunkra maradt levelezése alapján nyílik alkalmunk röviden felvázolni. Mindkét alkalommal feleségével, Andrásovics Gizellával tartózkodott Rómába. 1883 őszén egy több állomásos utazást követően érkeztek a Tevere-partjára, amely során alaposan szemügyre vették az útba eső településeket; megismerkedtek Klagenfurt, Vilach, Trieszt, Verona, Milánó, Torinó, Genova és Pisa nevezettségével.¹⁰⁵ Mindkét alkalommal albérletet vettek ki, de a szálláskeresés nem volt problémamentes. 1883-ban több lakás mustráját követően sikerült végül a Palazzo Venezia közelében a Vicolo Madama Lucrezia 27. alatt egy kétszobás lakást találni, amelyért havi 100 frankot fizettek.¹⁰⁶ A levéltárban és a könyvtárban a délelőtt folyamán dolgozhatott a hét öt napján. A munka mellett természetesen Róma látnivalóit is megtekintették, amire különösen csütörtökönként és vasárnaponként volt alkalmuk, hiszen ekkor a levél- és könyvtár egyaránt zárva tartott. A tájékozódással is meggyűlt a bajuk, hiszen amellet, hogy a város utcái piszkosak voltak, a magukkal vitt útikalauz térképe is hasznavehetetlennek bizonyult. Amíg Fejérpataký a levéltárban dolgozott, felesége a háziasszonyokkal töltötte az időt. Mindazonáltal nagyon hiányzott nekik ott tartózkodásuk első időszakában a magyar társaság.¹⁰⁷

¹⁰¹ SICKEL, *Römische Erinnerungen*, 207–214.

¹⁰² *Tárcza*, Századok 21 (1887) 181.

¹⁰³ IX. Bonifác pápa bullái, I: 1389–1396; II: 1396–1404 (*Fraknoi-bibl.*, 313. sz.; MVH I/3–4).

¹⁰⁴ 1885. december 7. (Fejérpataký levele Csontos Jánoshoz). OSzKK Levelestár.

¹⁰⁵ 1883. október 31. (Fejérpataký levele Szilágyihoz). OSzKK Fond IX/184.

¹⁰⁶ 1883. október 23. (Fejérpataký levele Pestyhez). OSzK Levelestár.

¹⁰⁷ 1883. október 31. (Fejérpataký levele Szilágyihoz). OSzKK Fond IX/184.

Az 1885–1886-os római kutatóút során a Fejérpataky házaspár már nem volt híján a társaságnak, hiszen a magyarok mellett egykori bécsi professzora és annak tanítványai is az Örök Városban kutattak. „Most Rómában lenni igazán kellemes, nem ugyan a folyton szakadó eső miatt, hanem az itteni társaság okáért. Akár Magyarországon vagy legalábbis Bécsben képzelheti magát az ember.” – számolt be lelkesen Szilágyi Sándornak egyik levelében.¹⁰⁸ A Via Sistina 72. szám alatti panzióban egy mesés kilátással rendelkező szobát béreltek, ahol az ellátás is kiváló volt. Theodor Sickel és neje a közelben laktak, s hetente összejöveleket tartottak, amelyekre Fejérpatakyék is hivatalosak voltak. Többször részt vettek a nagykövetség által rendezett ebédeken. Szilágyi unokaöccse is meg szokta látogatni esténként Fejérpatakyt, akivel kellemesen elbeszélgetett séta közben.¹⁰⁹ Rendszeresek voltak a közös étkezések, amelyek során étel és ital bőségesen került az asztalra. A Simor János esztergomi érsek támogatásával Rómában tartózkodó festőművész, Paczka Ferenc által a műtermében feltálatl menüről Fejérpataky részletesen is beszámolt barátjának, Csontos Jánosnak.¹¹⁰ Az ínycsiklandó fogások a következők voltak: csirkemáj-gombás makaróni, rántott hal, borjú kotlett fokhagymás brokkolival, végül sajt, gyümölcsök, feketekávé, chianti és egy erős olasz bor, valamint konyak.¹¹¹

A karácsonyi ünnepek idején Fraknóival, Pettkóval és néhány további kísérelővel Nápolyba indultak. Nápoly nevezetességei mellett kirándulást tettek Caprira, Sorrentóba és Pompeibe egyaránt.¹¹² December utolsó napjait már Rómában töltötték, mert Fraknóit erős láz gyötörte.¹¹³ Január elején aztán a kolerajárvány kitörése miatti vesztegzár elrendelésének hírére hazaindultak. Fejérpatakyék január 4-én érkeztek vonattal Fiuméba (ma Rijeka Horvátországban), majd másnap meglátogatták a kedvelt üdülőhelyén, Abbáziában (ma Opatija Horvátországban) tartózkodó Fraknóit, január 6-án pedig folytatták útjukat Budapestre.¹¹⁴

¹⁰⁸ 1885. november 23. Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Csontos János († 1918) könyvtörténész, könyvtáros, az MTA levelező tagja (1883), a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának munkatársa (1874–1893). MARKÓ LÁSZLÓ, *Csontos János*, A MTA tagjai (1825–2002), I, 237–238.

¹¹¹ 1885. december 13. (Fejérpataky levele Csontos Jánoshoz). OSzK Levelestár.

¹¹² 1885. december 28. (Fejérpataky levele Thallóczyhoz Lajoshoz). OSzKK Fond XI/287.

¹¹³ 1886. január 1. (Fraknói levele Szilágyi Sándorhoz). OSzKK Fond IX/200.

¹¹⁴ Uo.; és 1886. január 4. (Fejérpataky levele Csontosihoz). OSzK Levelestár.

6. ÖSSZEZÉS

Fejérpataky László 26 éves korában kapcsolódott be Fraknoi Vilmos felkérésére a vatikáni forrásfeltáró munkába, amely során több hónapot töltött a vatikáni és más római gyűjteményekben. Közreműködésével két, a magyar és a nemzetközi történettudomány számára mindmáig alapvető jelentőségű forráskiadvány látott napvilágot: Gentilis bíboros magyarországi legációjának dokumentumai, valamint a 14. századi pápai adószedők számadáskönyvei. Az említettek mellett részese volt a lateráni regisztrumkötetek felefedezésének is, amelynek eredményeként IX. Bonifác pápa magyar vonatkozású bullái is megjelenhettek. Jóllehet a későbbiekben egyre magasabbra ívelő hivatali pályafutásával járó elfoglaltságai,¹¹⁵ tudományszervezői¹¹⁶ és egyetemi oktatói¹¹⁷ tevékenysége nem tették lehetővé, hogy vatikáni kutatásokat folytasson, azonban továbbra is hozzájárult Fraknoi tervének megvalósításához.

A budapesti egyetemen tartott diplomatikai előadásainak szerves részét alkotta a pápai oklevéltan. Az első félév során a pápai kancelláriáról, míg a második szemeszterben a pápai oklevelek fejlődéséről, szerkezetéről, a Szentszék oklevélkibocsátással foglalkozó további középkori hivatalairól – többek közt az Apostoli Kamaráról – nyújtott alapvető ismereteket hallgatóinak.¹¹⁸ Egyetemi tanári működése során számos kiváló szakember került ki kezei alól. Tanítványi köréhez tartozott többek között, Áldásy Antal, Domanovszky Sándor, Er-

¹¹⁵ 1893–1901: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgató őre, 1901–1915: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára igazgatója, 1915–1920: a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, végül 1920–1923 között főigazgatója. MARKÓ, *Fejérpataky*; ROMSICS, *Clio bűvöletében*, 577–578; TOKAJI NAGY ERZSÉBET: *Fejérpataky László*, <https://tortenet.oszk.hu/bttml/magyar/05foigazgatok/fejerpataky.btm> (2024. 04. 15.).

¹¹⁶ 1883–1898: a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkára, 1898–1910: másodelnöke, 1910–1923: elnöke; 1889–1914: az MTA Történettudományi Bizottsága előadója; 1893–1923: az MTA rendes tagja; 1914–1923: az MTA II. Osztály titkára; 1910–1923: a Magyar Történelmi Társulat másod-alelnöke. Uo.

¹¹⁷ 1895-től haláláig a budapesti egyetem segédtudományi tanszékén a diplomatika és a heraldika professzoraként tevékenykedett. SZENTPÉTERY, *Fejérpataky*, 5.

¹¹⁸ Bártfai Szabó László hagyatékában találhatóak Fejérpataky diplomatikai előadásainak jegyzetei az 1902/1903 és az 1903/1904-es tanévekből. OSzKK Fond 32/479.

délyi László, Holub József, Hóman Bálint, Iványi Béla és Szentpétery Imre.¹¹⁹ Közülük a vatikáni kutatásokba Áldásy és Iványi kapcsolódott be.¹²⁰

Miután a kultusztárca felkarolta Fraknóinak a Római Magyar Történeti Intézet létesítésére tett javaslatát, az MTA Történettudományi Osztálya a megvalósíthatóság vizsgálatára egy bizottságot jelölt ki (1912), amelynek munkájában Fejérpataky is részt vett. A grémium természetesen egyöntetűen támogatta az intézet felállítását.¹²¹ A kultuszminiszter irányítása alá került intézményben zajló munkát az MTA-n belül létesített Római Magyar Történeti Bizottság koordinálta, amelynek elnöke Berzeviczy Albert, előadója Áldásy Antal, tagjai pedig Fraknói Vilmos és Fejérpataky László voltak.¹²² A bizottság 1913 decemberében elfogadott 20 pontos ügyrendjét Fraknói, Fejérpataky és Áldásy dolgozták ki.¹²³ Mivel a bizottság megbízása 1919-ben lejárt, tisztújításra került sor. Ennek keretében az MTA illetékes testülete ismét az említett három történészt választotta meg és delegálta.¹²⁴ Fejérpataky 1923-ban, Fraknói pedig 1924-ben bekövetkezett haláláig vett részt a magyar vatikáni kutatásokat szervező testület munkájában.

Fejérpataky vatikáni vonatkozású munkásságának utolsó eredménye már elhunytát követően látott napvilágot. A Magyar Történettudomány Kézikönyve sorozat szerkesztősége Fejérpatakyt kérte fel a paleográfia és a pápai oklevelek diplomatikai összefoglalásának elkészítésére, azonban halála miatt ezeket már nem tudta megvalósítani. Hagyatékából az MTA Történelmi Bizottsága hozzájárulásával a vonatkozó anyaggyűjtést és egyetemi előadásainak vázlatait, amelyek azonban nem képeztek egyenszilárdságú kéziratot, tanítványa Áldásy Antal rendelkezésére bocsátották. A torzóban maradt anyagból ő

¹¹⁹ *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik évfordulója ünnepére*, szerk. SZENTPÉTERY IMRE, Budapest 1917.

¹²⁰ ÁLDÁSY ANTAL, *Olaszországi történelmi kutatások*, MKsz 1 (1892–1893) 240–277; Uő, *Magyar tanuló Rómában*, MKsz 2 (1894) 94–95; Uő, *Regesták a Vatikáni Levéltárból*, TT 17 (1894) 15–28; 18 (1895) 58–89, 260–288; IVÁNYI BÉLA, *A vatikáni levéltári főiskola*, LK 5 (1927) 264–271; Uő, *A Szent Domonkos-rend római központi levéltára (Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából)*, LK 7 (1929) 1–30.

¹²¹ A bizottság elnöke Berzeviczy Antal, tagja Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Wlassics Gyula, előadója pedig Fejérpataky László volt. AÉ 23 (1912) 153–154; FRÁTER JÁNOSNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 70), Budapest 1974, 251–254.

¹²² FRÁTER, *A Magyar Tudományos Akadémia*, 259.

¹²³ CVH I/20, 51.

¹²⁴ AÉ 31 (1920) 4.

formált egységes kéziratot, amely végül 1926-ban, három évvel a kiváló diplomatikus halálát követően a Magyar Történelmi Társulat gondozásában, másik tanítványa, Hóman Bálint sorozatszerkesztésében látott napvilágot.¹²⁵

DOKUMENTUMOK

1.

Róma, 1883. október 23.

Fejérpataky Pesty Frigyeshez

Beszámol római megérkezéséről, a lakásbérlet bonyodalmairól.

(OSzK Levelestár – *m.p. orig.*)

Nagyságos Uram!

Szerencsésen megjöttünk Rómába, már úgy ahogy ki is ismerem magamat ebben a labirinthban, de a dologhoz még nem kezdhettem. Tegnap voltam a bibliothékában, itt holnap megkezdhetem a munkát; a levéltár az osztrákoknak már megnyílt, természetesen én is igénybe akarom venni ezt a kedvezményt, de ma Venzelt¹²⁶ hiába kerestem. Holnap megkezdve a dolgot, erről is bizonyosat írhatok.

A lakáskereséssel egy kis pechem volt. A mi tisztességes kinézetű volt, azt nem akarták egy hónapra kiadni, vagy ha igen, mesés árat kértek érte. Például a Via Nationalén, az ötödik emeleten két kis szobáért egy hónapra 200 frankot kértek. A Via della Jassában, a Beöthy Zsolt¹²⁷ és Paczka¹²⁸ által ajánlott helyen kiadó lakás nincs, mind le van foglalva. Én végre hosszú keresés után,

¹²⁵ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ–ÁLDÁSY ANTAL, *Pápai oklevelek* (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II/4), Budapest 1926. Az említett kézikönyvsorozat tervezett II. kötetének 2. füzeté a paleográfia segédtudományát foglalta volna össze, amelyre Fejérpatakyt és szintén egyik tanítványát, Hajnal Istvánt kérték fel, ám a tervezett mű végül nem készült el.

¹²⁶ Peter Wenzel a vatikáni levéltár levéltárosa, majd az archívum prefektusa (1894–1909), a vatikáni Szent Péter-bazilika kanonokja, apostoli protonotárius.

¹²⁷ Beöthy Zsolt († 1922) irodalomtörténész, író, az MTA tagja, másodelnöke (1910–1913), a Budapesti Egyetem esztétika professzora, a Bölcsészettudományi Kar dékánja (1890–1895), az egyetem rektora (1915–1916), a Kisfaludy Társaság tagja, titkára (1876–1900), majd elnöke (1900–1921). MARKÓ LÁSZLÓ, *Beöthy Zsolt*, A MTA tagjai (1825–2002), 131–132.

¹²⁸ Paczka Ferenc († 1925) festőművész, grafikus Münchenben, Párizsban és Rómában tanult, majd Berlinben telepedett le. MÉL II, *arcanum.com/bu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-élettrajzi-lexikon-7428D/p-7738/paczka-ferenc-77249/* (2024. 04. 15.).

egy agentia közbejárásával találtam egyet egy szűk mellékutcában a palazzo Venezia mellett. Két elég csinos szobából áll, hanem a fel- és bejárat az rettenetes olaszos. Szerencse, hogy csak 18 lépcső van, de csak oly magasak, hogy az ember teste csaknem kettészakad, ha felmegy rajtok. 100 frankot fizetek érte egy óra a szolgálattal együtt.

Egyáltalában Róma, mint lakóhely sehogy sem elégíti ki az igényeket. Ez a pizsok, bűz a mi itt van, sokat elvisz az ember enthusiasmusából.

Kérem Nagyságodat szíveskedjék megírni úti tervét s esetleges commissiót, a legnagyobb örömmel eljárók óhajtásaiban, a mennyire tehetem.

Magamat jó hajlamaiba ajánlva vagyok alázatos szolgálója

Fejérpataky

Róma, okt. 23. 1883.

Címem: Vicolo Madama Lucrezia 27.

2.

Róma, 1883. október 31.

Fejérpataky Szilágyi Sándorhoz

Beszámol római megérkezéséről, kutatásai megkezdéséről és a mindennapi életről.

(OSzKK Fond IX/184 – *m.p. orig.*)

Kedves Sándor bácsi!

Innen-onnan négy hete, hogy elmentünk Budapestről, s két hete hogy Rómában vagyunk, s csak most jut egy kis időm arra, hogy kedves Sándor bácsinak¹²⁹ hírt adjak mirólunk.

Bizony sokat bolyongtunk, majd egy tucat városban tartottunk állomást, megnéztük Klagenfurtot, Villachot, Triesztet, Veronát, Milánót, Turint, Genuát, Pisát. Oka annak, hogy ezt a hosszabb route-ot választottuk, részben igaz az volt, mert azt hittük, hogy Rómába megérkezve korábban még nem kezdhettek a dologhoz, pedig kár volt az elutazást ennyire halasztani. Úgy a könyvtárban, mint a levéltárban mindjárt dologhoz láthattam s az engedély miatt nem kellett senkihez sem mennem.

A dologra elég időt fordíthatok. A levéltár (csütörtök, ünnep- és vasárnap kivételével) reggeli ½ 9-től 12-ig, a könyvtár pedig 2-ig nyitva áll, s így, ha akarnék sem dolgozhatnék tovább, mert az öt órán keresztül végzett összehasonlítás, mikor egyszerre az eredetit s a kéziratot kell szemmel tartani, az erőt

¹²⁹ Szilágyi Sándor.

teljesen kimeríti. Máskülönben igen kellemes a dolgozás a termek világosak, bár a levéltár napnemlátta helyen feküdvén kissé hideg, az embert senki nem zavarja. A könyvtárban ehhez még déli egy órakor igen kellemes szórakozás is járul. Valahányszor szép az idő (pedig az mindennap szép) arra viszik a pápát hordszéken a levéltár dolgozó szobáján keresztül rendes sétájára. Már négyszer részesültem abban a szerencsében, hogy ő szentségét színről színre egy lépésnyi távolságban láthattam. Ilyenkor mindnyájan abba hagyjuk a dolgozást s az etiquette szabályai szerint térdre borulunk, mire a pápa megáld minket. Jaj de sajnálom, hogy az igaz hitű Árpád¹³⁰ nem részesülhet most ebben az áldásban.

Mikor Rómába megérkeztünk, igazán egy cseppet sem ismertem ki magamat a szűkebbnél szűkebb és piszkosnál piszkosabb utcák vesztőjében, s nincs az az áldás, amit a Mayer Reisehandbuchjában¹³¹ közölt hasznavehetetlen római térképre ne küldtem volna. Ha Sándor bácsi Rómába mén, csak Mayert ne vegye meg.

Habár a dolgozás sok időt vesz is igénybe, a látnivalókra is marad elég idő. Minden délután felhasználjuk az időt, hogy megnézzünk mindent, amit csak lehet. Ehhez járul minden csütörtök, vasár- és ünnepnap és a szombat 12 órától kezdve, mert akkor a Vatikán bezárul. Feleségem¹³² eddig éppen nem unta el magát, amitől Sándor bácsi őt féltette. Háziasszonyunk (a boldog lehet már 40 éves, s csak két hónapja férjes) igen kedves nő, kinek társaságában délelőttönként néha több órát tölt.

Ottenthallal,¹³³ ki a vatikáni levéltárban már okt. 8.-ika óta szabadon dolgozik, aránylag kevés időt töltünk. Ő siet dolgait befejezni, hogy ebben a félévben még előadásokat tarthasson. Aminek a legnagyobb hiányát érezzük, az, hogy

¹³⁰ Károlyi Árpád († 1940) történész, levéltáros, az MTA tagja (1880), az Osztrák Tudományos Akadémia külföldi levelező tagja (1910), a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchiv munkatársa (1877), majd igazgatója (1909–1913); a Bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója (1920–1928); a budapesti egyetemen a 16. századi magyar történelem magántanára (1880). MARKÓ LÁSZLÓ, Károlyi Árpád, A MTA tagjai (1825–2002), I, 633.

¹³¹ GSELL FELS–JOHANN THEODOR, *Meyers Reisebücher Rom und Mittel-Italien*, Bd. 1–2, Hildburghausen 1872.

¹³² Andrásovics Gizella († 1905).

¹³³ Emil von Ottenthal († 1931) osztrák történész, 1875 és 1877 között a bécsi Osztrák Történelmi Intézet tagja, Sickel tanítványa. 1880–1882 között a Monumenta Germaniae Historia munkatársaként I. Henrik és az Ottók okleveleinek kiadásán dolgozott. 1882 és 1892 között több alkalommal volt ösztöndíjas a Római Osztrák Történelmi Intézetben, majd Sickel megbízásából az intézményt egy ideig vezette is. Vatikáni kutatásai homlokterét a 13–15. századi pápai kancellária működése és a regisztersorozatok képezték. Az innsbrucki (1893), majd a bécsi (1904) professzora, később az IÖG vezetője. Az Osztrák Tudományos Akadémia tagja, a Müncheni és a Magyar

nincs egyetlen magyar ismerősiünk sem. Hej, miért nem lehetett az Árpád ve-
lünk, Friczi bácsinak¹³⁴ kilátásba helyezett társasága őt nem fogja pótolni.

Kérem, kedves Sándor bácsi, szakítson annyi időt s írjon pár sort. Végtelenül megörvendeztet vele.

Katinka néninek¹³⁵ mindketten kezét csókoltatjuk, s kérjük, ne búsuljon na-
gyon Béla¹³⁶ után. Feleségem üdvözlétét és tiszteletét idezárva vagyok,

Kedves Sándor bácsinak

hű discipulusa
Lacius

Róma, okt. 31. 1883.

Címem: L. Fejérpataky

Roma, Vicolo Madama Lucrezia 27. 1 piano, Sign. Ghirelli

3.

Róma, 1885. november 23.

Fejérpataky Szilágyi Sándorhoz

Szól a Dataria levéltárában végzett friss kutatásairól, a Sickelékkel való kapcsolatáról,
Szilágyi unokaöccséről, Pettkó Béláról, valamint Károlyi Árpád ügyéről érdeklődik.

(OSZK Fond IX/184. – *m.p. orig.*)

Róma, nov. 23. 1885.

Via Sistina 72.

Kedves Sándor bácsi!

Kevil vagyok, mert Rómában vagyok. Bíz ez igaz is, jól mondá Sándor
bácsi.¹³⁷ Sándor bácsi is kevély volna, mikor ott turkál a Dataria levéltárában,
melyet érintetlen szűz voltárol mi fosztunk meg legelsőben. Csak a legelső
pápnak, IX. Bonifaciusnak 110-re menő kötetéből hozzávetőleg vagy 1000

Tudományos Akadémiák külső tagja. LEO SANTIFALLER, *Ottentbaler von Ottentbal Emil*, Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Band 7, Wien 1978, 269–270.

¹³⁴ Pesty Frigyes.

¹³⁵ Szilágyi Sándor húga, Pettkó Lajos özvegye, aki férje elvesztését követően nőtlen bátyja háztartását vezette. Vö. GAAL GYÖRGY, *Erdély története: Szilágyi Sándor (1827–1899)* (Studia Doctorum Theologiae Protestantis. A kolozsvári Protestáns Teológia Kutatóintézetének kötetei 1), szerk. ADORJÁNI ZOLTÁN, Kolozsvár 2010, 309–324, 322.

¹³⁶ Pettkó Béla, Szilágyi Sándor unokaöccse.

¹³⁷ Szilágyi Sándor.

tisztán magyar vonatkozású bulla kerül ki, méltó pendant-jául Theiner Monumentáinak,¹³⁸ ki ettől a pápától mindössze vagy 10 darabot adott ki. De nem untatom Sándor bácsit komoly dolgokkal; elég része van ezekben e nélkül is.

Most Rómában lenni igazán kellemes, nem ugyan a folyton szakadó eső miatt, hanem az itteni társaság okáért. Akár Magyarországon vagy legalábbis Bécsben képzelheti az ember magát. Sickelék,¹³⁹ kik pár lépésnyire laknak tőlünk, rendes jour fixe-¹⁴⁰ tartanak, s általában úgy ő, mint a felesége igen kedves emberek.

Az élvezeteknek nem nerhái [?] azok a nagy ebédek, melyekben egy párszor a követség részéről volt részünk. Egyébként pensiónkban személyenként napi 9 frankért oly ellátásunk és oly kilátásos szobánk van, hogy kívánni valónk nem marad. Hiába, csak Rómában lehet élni.

Bélával¹⁴¹ gyakran vagyunk. Esténként, ebéd után, ½ 9 felé meglátogat, s ekkor vagy kísétálunk vagy elbeszélgetünk. Persze eljár szorgalmasan a Vatikánba s újabban a Datariába is, hol együtt dolgozunk. Kutya baja sincs. Terüünk szerint dec. 20.-ika táján együtt megyünk el vele és Fraknóival¹⁴² Nápolyba.

Az egész dologban csak Árpád¹⁴³ ügye aggaszt. Erről igazán nem tudok semmi bizonyosat. Megküldték nekem azt az újabb körlevelet, mellyel Toldy¹⁴⁴ maga-magát ajánlja összes munkáinak felsorolásával. Ez a buta reclam csak nem használ neki. Megerősítette-e a belügym[inisztérium]. a határozatot? Szétküldte-e Sándor bácsi az általam deponált 420 ajánló levelet? Kiket nyert meg újabban Sándor bácsi? stb. Ezekre igazán kérem becses tudósítását, de ha lehet mennél előbb.

A következőket pedig semmi esetre se felejtse el.

Katinka néninek¹⁴⁵ holnap után lészen neve napja. Erre legyen szíves kézcsoikom mellett mindkettőnk legjobb kívánatait átadni. Részemről pedig még azt a kikötést, hogy partimat a Katalin napi nagy ebédből korántsem ajándékozom oda, hanem azt későbbi időre kérem prolongáltatni.

¹³⁸ THEINER, *Vet. mon. Hung.*

¹³⁹ Theodor von Sickel.

¹⁴⁰ Heti összejevetel.

¹⁴¹ Pettkó Béla, Szilágyi unokaöccse.

¹⁴² Fraknoi Vilmos.

¹⁴³ Károlyi Árpád.

¹⁴⁴ Toldy László történész, műfordító, Toldy Ferenc fia († 1919).

¹⁴⁵ Szilágyi Sándor húga.

Kedves Sándor bácsi válaszát kérve kérdéseimre, feleségem tiszteletét ide csatolva, vagyok igaz tisztelője,

F. Laci

4.

*Róma, 1885. december 7.
Fejérpataky Csontos Jánoshoz*

Beszámol a Pesty által a 14. századi tizedlajstromokról készített átiratok paleográfiai hibáiról, a december végére tervezett nápolyi utazásról, valamint a szabadsága és a vonatjegye meghosszabbítását kéri barátjától.
(OSZK Levelestár – *m.p. orig.*)

Kedves barátom János!

Már igazán illik hírt adni rólam, mert még azt hiszitek, beálltam scopatore segretonak a Vatikánban, ami a mi nyelvünkön az ajtókopogtató nemes foglalkozását jelenti.

Állapotomról igen röviden referálhatok. 1. Dolgozom, mint a marha s tökéletesen belebutultam a Pesty¹⁴⁶ által másolt tizedlajstrom corrigálásába, elszörnyülködve a Friczi bácsi által tanúsított paleographiai tudatlanság nagy voltán. 2. A pénzem ijesztő mértékben fogy, s várva várom a Czanyuga¹⁴⁷ bácsinak egy héttel ezelőtt írt levelemre szóló válaszát. 3. A koszt kitűnő; ennek bővebb részletezését (ami kétségtelenül érdekel) Pestre hagyom.

Nem tudom Maláth¹⁴⁸ úr abban van-e (mert Sándor bácsi¹⁴⁹ egy leveléből azt olvastam, hogy te helyettesítéd), így tehát hozzá intézendő kérésemet elédbbe terjesztem. Ez a kérés pedig szabadságomra vonatkozik. Ezt ugyanis (megkezdve nov. 4-én) dec. 20-án járna le. Dolgaim azonban úgy alakultak, hogy akkorra otthon nem lehetek, ha csak munkámat itt félbe nem hagyom. Tekintve, hogy a karácsonyi és az újévi ünnepek esnek közbe, a hivatalos időből nem sokat mulasztok, ha visszajövetelem jan. 6. tájára halasztom, így

¹⁴⁶ Pesty Frigyes.

¹⁴⁷ Czanyuga József író, 1849-től a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, később az igazgatósági titkárság vezetője. SZINNYEI, *Magyar írók* (<https://mek.oszk.hu/03600/03630/btm/index/btm>) (2024. 04. 15.).

¹⁴⁸ Mailáth Béla († 1900) történész, régész, az MTA levelező tagja (1880), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre (1879–1893). MARKÓ LÁSZLÓ, *Mailáth Béla*, A MTA tagjai (1825–2002), II, 827.

¹⁴⁹ Szilágyi Sándor.

követelvé a körülmények. Légy szíves ezt Majláth úrnak (kinek különben szintén írok) bejelenteni s esetleg az igazgató úr beleegyezését is kieszközölni.

Tervem ugyanis a következő. Dec. 23-ig lehet a Vatikánban dolgozni, 23-án Fraknóival¹⁵⁰ lemegyünk Nápolyba, hol egy képviselőnek rendkívül gazdag s magyar vonatkozásokkal telt Anjou-kori gyűjteményét nézzük át. Dec. végén, mikor a levéltár ismét megnyílik, visszajövünk s ezt a pár napot a nagy nehezen megnyílt Dataria levéltárából lemásolt oklevelek összeolvasására használom. Úgyhogy jan. 6-ika előtt nem érhetek haza.

Igen ám, de a déli vasúti szabadjegy jan. 4-én lejár. És itt ismét szívességedhez kell fordulnom, pedig még az államvasúti jegyek megszerzéséért köszönettel vagyok adósod. Légy kegyes Schönherrel,¹⁵¹ kinek írása legjobban hasonlít az enyémhez, a déli vasút igazgatóságához egy folyamodványt íratni a nevemben (vagy tán az igazgatóság nevében?), melyben tekintve, hogy elutazásomat egy hónappal a jegy kiállítása után kezdtem meg, a jegy érvényességét jan. 15-ig meghosszabbítani kérem.

Igen-igen kérek légy szíves Záborszkyt úgy siettetni, hogy a jegyet dec. 20-ika körül megkapjam. Ha eddig nem volna lehetséges az elküldés, minthogy Nápolyból visszatérve nem szállok mostani lakásomba, légy szíves azt ajánlva poste restante küldeni Rómába.

Ugye nem haragszol kéréseimért?

Thallóczy¹⁵² is pusztit küld, 13-án megy Nápolyba, honnan 19-én jön ide vissza, pár napot itt tölt, s 23-án Turinba, innen Párisba, Brüsszelbe, Frankfurtba utazik. Jan. 15-20 közt ér Pestre.

Minden Muzeistának legszívesebb üdvözetemet küldve vagyok

ölelő barátod
Laci

Címem: Mr. L. Fejérpataky
Roma, Via Sistina 72. Mme Michel.
Lajos várja a dominikánusokat.

¹⁵⁰ Fraknói Vilmos.

¹⁵¹ Schönherr Gyula († 1908) történész, az MTA levelező tagja (1896), a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság jegyzője (1892–1898), majd titkára (1899–1908), a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának munkatársa. MARKÓ LÁSZLÓ, *Schönherr Gyula* A MTA tagjai (1825–2002), III, 1117.

¹⁵² Thallóczy Lajos történész.

5.

Róma, 1885. december 9.

Fejérpataky Szilágyi Sándorhoz

Nápolyi utazásuk tervét, valamint Károlyi Árpád ügyét említi, és kéri az általa közreadott, frissen megjelent városi számadáskönyvek egy példányának postázását.

(OSzKK Fond IX/184 – m.p. orig.)

Kedves Sándor bácsi!

Igazán Sándor bácsi¹⁵³ a legjobb levelezőnek bizonyul be, megszegyenítvén még minket is. De nem csoda, ha a mi buzgóságunk ebben nem valami kiváló, mert higgye el alig jut itt az embernek valamire ideje.

Dolgunk elég van, csak az a kár, hogy nemsokára itt a hazautazás. Én dec. 23-ig maradok itt, ekkor végrehajtjuk Bélával¹⁵⁴ és Fraknóival¹⁵⁵ a nápolyi utat s visszatérve Rómába rövid idő múltán jan. 7. táján otthon leszek.

Béla jól van, gyarapodik az olasz nyelvben, s ha ez így megy Lovárinak és Meninek concurrentiát csinálhat.

Az otthoni dolgokról csak azt tudom, ami a Bud[apesti]. Hírlapban van. Árpád¹⁵⁶ ügyéről édes keveset. A candidáló bizottságba egy pár jó emberünk került be: Ansbach, Ország, Várady Károly. Igen kérem Sándor bácsit, mozogjon most. A miniszter még most sem küldte le a megerősítést? Szóval sokat, nagyon sokat szeretnék tudni s most igazán bánom, hogy messze vagyok.

Egy privát kérésem is volna. Én még Pesten imprimáltam a Városi Számadások előszavát.¹⁵⁷ Azóta meg kellett volna a kötetet kapnom. Igen kérem, kedves Sándor bácsit, szíveskedjék utána nézni az Atheneumban, s ha kész egy példányt kötés alatt elküldeni nekem. Ugye nem haragszik ezért?

Árpád¹⁵⁸ hallgat. Jó volna neki, ha előbb nem, az ünnepekre lejönni és házalni. Írjon, kérem ez iránt neki Sándor bácsi is.

¹⁵³ Szilágyi Sándor.

¹⁵⁴ Pettkó Béla.

¹⁵⁵ Fraknói Vilmos.

¹⁵⁶ Károlyi Árpád.

¹⁵⁷ *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*, közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, Budapest 1885.

¹⁵⁸ Károlyi Árpád.

Katinka¹⁵⁹ néninek kezét csókolva s feleségem részéről úgy a hölgyeknek mint Sándor bácsinak üdvözlötet küldve, vagyok

vagabund fia
F. Laci

Roma, dec. 9. Via Sistina 72.

U.i. A Számadás-kötetet kérem legkésőbb dec. 17-ig elküldetni, mert visszaterve Nápolyból még nem tudom hova szállok Rómában.

6.

Róma, 1885. december 13.

Fejérpataky Szilágyi Sándorhoz

A nápolyi utazás időpontjáról és várható Magyarországra érkezéséről tájékoztatja. Ír a római fogadásokról, érinti Károlyi Árpád ügyét, valamint ismételten kéri a városi számadáskönyvek egy példányának elküldését.
(OSZK Fond IX/184 – *m.p. orig.*)

Kedves Sándor bácsi!

Igen köszönöm szíves tudósítását a belügyminiszteri szerencsétlen határozat felől, melynek lemásolásáért a kedves chanoinesse-nek köszönetem mellett kézcsókomat átadni, kérem, ne feledje el.

Én írtam Árpádnak,¹⁶⁰ megírva benne Fraknói,¹⁶¹ Thallóczy¹⁶² és a magam nézetét, hogy t.i. a dolgok előhaladott állapotában bolondság volna, ha visszalépne. Azt hiszem nem is teszi.

A Nemzet, Bud[apesti]. Hírlap (mert csak e kettő jut kezemhez) Árpád érdekében Sándor bácsi¹⁶³ kezes által megvert dobja igen jól szólott. Köszönet ére. Ha ez nem hat, akkor semmi sem.

A potyaebédek itt megint szaporodtak eggyel. Ma Paczkánál¹⁶⁴ volt kitűnő dejenner, vendégek: Fraknói, Thallóczy, Béla¹⁶⁵ és mi ketten¹⁶⁶. Az atelierben

¹⁵⁹ Szilágyi Sándor húga.

¹⁶⁰ Károlyi Árpád.

¹⁶¹ Fraknói Vilmos.

¹⁶² Thallóczy Lajos.

¹⁶³ Szilágyi Sándor.

¹⁶⁴ Paczka Ferenc.

¹⁶⁵ Pettkó Béla.

¹⁶⁶ Fejérpataky és felesége.

feltálat rendkívül ízletes eledlek még a körülöttünk vásznakra pingált emberi húsoknál is jobban tetszettek. Ezzel ültük meg Thallóczynak ma d. u. Nápolyba való utazás[át]. Béla kitűnően van, s a dejenner-en Th[allóczy]. szerint jól beköpött (de inkább az ételből, mint az italból, nehogy azt higgyék, hogy becsípett).

Tervünk, hogy 22-én d. u. Fraknoi- és Bélával Nápolyba megyünk szilárdan áll. Így tehát f. hó 18-ig írandó sorait még megkapom itt, de ezentúl kérem becses levelét Nápolyba, Hotel de Rome intézni. Azt hiszem e hó 30. tájáig ott maradunk. Én jan. 7 táján érek Pestre.

Ismétlem kérésemet a Városi Számadások¹⁶⁷ elküldése ügyében. Higgye el, kedves Sándor bácsi, az minden roppant fáradtsággal készült. Hasonlítsa csak más Akadémiai kiadványokéhoz. Lehet, sőt biztosra veszem, hogy van benn lapsus calami, de iudex curiae – országbíróban ilyet nem tudok felfedezni, mert a számadások szövegében ez alatt csakugyan mindig országbíró értetik (Hofrichter).

Magamat Sándor bácsi kegyeibe ajánlva, Béla kézcsókjait ide zárva, mi ketőnknek tiszteletét csatolva úgy Katinka néni,¹⁶⁸ Irén ónagysága, mint Sándor bácsi részére, vagyok

egyik kóborlója
Lacius

Róma, dec. 13. Via Sistina 72.

7.

Róma, 1885. december 13.

Fejérpataky Csontos Jánoshoz

Részletesen szól két fogadról, Thallóczy nápolyi útjáról, a tizedjegyzékek kiadásának előkészületeiről, valamint a Dataria levéltárban megkezdett munkáról.

(OSzK Levelestár – *m.p. orig.*)

Kedves barátom János!

Ember vagy János,¹⁶⁹ mondogattuk magunkban, mikor tegnap este kimerítő s minden irányban tájékoztatást nyújtó leveledet megkaptuk. Igazán gratulálok hozzá. Nem minden embernek van meg az a tehetsége, hogy ily teljes tájékoztatást adjon a történt és történendő dolgokról. Ha az ember minden

¹⁶⁷ *Magyarországi városok*, i.m.

¹⁶⁸ Szilágyi Sándor húga.

¹⁶⁹ Csontos János

kézen egyszer ily levelet kapna, teljesen fölösleges volna otthon tartózkodnia, megtud mindent, ami érdekli, s mint távollevő sokkal jobban tud ítélni is az eseményekről. Hogy élvezetünk teljesebb legyen, Lajos¹⁷⁰ ma felolvasta azt azon a dejenner-n, melyet Paczka Franczi¹⁷¹ festő (kit mi „aljas szobapictor” címmel szoktunk illetni) a mi tiszteletünkre, s az általunk adott ebéd viszonzásául műtermében rendezett. Fraknói,¹⁷² Petkó,¹⁷³ kik szintén jelen voltak, háttározottan téged ismertek el a világ legelső levélírójának. S általánosan óhajtottuk, bár esnél mennél többször a levélírásnak ebbe a szélsőségébe.

Különben, hogy tudd, miből állott ez az olasz módra rendezett dejenner, leírom a menüt. Volt macaroni tetőzve csirkemájjal és gombával. Kitűnő, de Knófi (Fr. bizalmas neve)¹⁷⁴ nem szereti. Aztán hal a foglio kirántva. Felséges s nem is kell attól tartani, hogy az ember szálkát nyel. Végül excellenz borjú cotelette, környezve foghagymás broccolival (olyan carfiol-féle, egyék meg) és kirántott handurkival [?]. Sajt, gyümölcs, fekete kávé. Italok: chianti, egy másik erős zamatos olasz bor és cognac.

Ez egész tisztességes dolog, s még te is megeleégszel, tudom, vele; pedig le nem pactálok. Ezzel már 12-től ½ 7-ig, az ebéd idejéig estre kitartja az ember.

Hanem a gróf Ludolf-féle¹⁷⁵ nagyköveti ebéd sorrendje már bolond volt. Képzeld csak: a zöldborsót, mint csuszpászt, minden auflag nélkül csak úgy szárazon szervírozták. És mikor? Azt hinnéd talán, hogy a pecsenye előtt? Csalódol. A pecsenye után adták. Fagylalt következett reá. Sapianti sat.

Ily emberekkel, kiknek ily kevés sziljök [?] van az ételek felosztásában, beszélni nem lehet. Ezek csak esznek, de nem tudják, hogyan kell enni. Szeretném Ludolf grófot a zárt társaság (melytől a sárosi jelleget Tergina tanfelügyelővé kineveztetése óta ketten Lajossal¹⁷⁶ ezennel megvonjuk) legközelebbi, Szemri-csek által fizetendő ebédjére meghívni, vagy legalább a menüt neki leküldeni. Hadd tanuljon a barbár. Nem is érdemes ezekkel tovább foglalkozni, beszéljünk a kutatásokról.

Lajos ma d. u. ment Nápolyba. Őrülden dolgozott. Leveled tehát a legjobbkor érkezett meg. Én még most sem végeztem el a tizedlajstrom corrigálá-

¹⁷⁰ Thallóczy Lajos.

¹⁷¹ Paczka Ferenc.

¹⁷² Fraknói Vilmos.

¹⁷³ Pettkó Béla.

¹⁷⁴ Fraknói Vilmos.

¹⁷⁵ Emanuel Graf von Ludolf római osztrák-magyar nagykövet.

¹⁷⁶ Thallóczy Lajos.

sát. Hála Pesty¹⁷⁷ pontos másolásának és a Fraknói¹⁷⁸ által megbízott Gottlob¹⁷⁹ nevű németnek, ki azt összeolvasta, csak 17 kinyomott ívet kell egészen újra szedetni. Auch gut. E mellett a Datariának most első ízben megnyílt levéltárában kutatok Knófi¹⁸⁰ együtt. IX. Bonifác pápától nem kevesebb, mint 154 kötet, s ezekben 1000-nél több magyar vonatkozású oklevél. Árpád-koriak is átiratban. Gyönyörű kötet lesz.

Eusebius atya állítólag egy Corvin-codexnek van nyomában a Bibliotheca Vittorio Emanuele-ben. Kapisztrán János életét tartalmazza, s egy frater Georgius nevű magyar barát írta. Mindenesetre átnézem. Az eredményekről tudósítlak.

A megadott szabadságot igen köszönöm. Igen kérek, szíveskedjél annak folytatását is Majláth,¹⁸¹ s esetleg az igazgató úrnál kieszközölni jan. 6-ig. A jegy meghosszabbításában teendő fáradozásodat is előre köszönöm. Ha lehet, igen kérek, azt 18-ig legkésőbb postára tenni, mert 22-én du. megyünk Nápolyba. 18-ika után pedig poste rest. Roma.

Egy szuszra elég. Elő kell készülni az ájtatosságra, mert holnapra sikerült belépti jegyet szerezni a pápa által a spanyol király fölött tartandó requiemre.

Barna Bácsit igen melegen (amennyire a jelenlegi -3 foknyi temperaturában lehet, mikor minden meg van fagyva) üdvözlöm, Szinnyei Jóskának¹⁸² ezen felül gratulálok is. Mindnyájának egyúttal boldog ünnepeket is kívánva.

Téged pedig, kitűnő levelező, öelve vagyok

szerető barátod
Laci

¹⁷⁷ Pesty Frigyes.

¹⁷⁸ Fraknói Vilmos.

¹⁷⁹ Adolf Gottlob.

¹⁸⁰ Fraknói Vilmos.

¹⁸¹ Mailáth Béla.

¹⁸² Szinnyei József († 1913) bibliográfus, az MTA levelező tagja (1899), 1872-től a Budapesti Egyetemi Könyvtár, majd 1888-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának munkatársa. MARKÓ LÁSZLÓ, *Szinnyei József*, A MTA tagjai (1825–2002), III, 1251–1252.

8.

Róma, 1885. december 21.
Fejérpataky Csontos Jánoshoz

Hírt ad Thallóczy Lajos bécsi levéltári igazgatói kinevezésével kapcsolatos fejleményekről,
 valamint a tervezett nápolyi utazásról.

(OSzK Levelestár – *m.p. orig.*)

Kedves Barátom János!

Hát igazán megérdemlem szemrehányásodat hanyagságom miatt. De azt, hogy jobb útra tértem, bizonyítja az is, hogy mielőtt még dorgáló soraidat kezemhez vettem, saját instinctusomból megembereltem magam és tudósítotlak kimerítően az itteni életről, leírván benne két menüt is, ami kétségtelenül érdekelt.

Először is tudatom, hogy úgy a Czanyuga¹⁸³ bácsi küldte pénzt és az általaad küldött vasúti jegyet, valamint a szabadsághosszabbítást tartalmazó hivatalos levelet megkaptam. Mindezekért most egyszerre mondok köszönetet. Egyebet most nem ígérhetek, mint hogy alkalom adtán viszonzni óhajtom a sok szívességet.

A nap eseménye nálunk is, mint nálatok Lajos kinevezése.¹⁸⁴ Utolsó percig titkolta. Egy héttel ezelőtt nekem bizalmasan a legnagyobb titoktartás terhe alatt elmondta a dolgot, felolvastván az összes anteactákat. Képzelheted, hogy elküldtem. Annyi áll, hogy ő egy lépést sem tett az állásért, Kállay,¹⁸⁵ Szentgyörgyi, Szörényi vetekedve iparkodtak őt megnyerni, s a dolgot Pauler Gy.¹⁸⁶ döntötte el, kinek tanácsára mondott Lajos igent. Fizetés: 2600–700 frt. Amint mindnyájan örülünk Lajos megérdemelt ugrásának, egy elszomorított, hogy elvesztjük őt. De biztosított, hogy minden hónapban lejön Pestre, s ha akár a Társulatban akár az Akadémiában szükség lesz reá csak telegraphiroz-

¹⁸³ Czanyuga József.

¹⁸⁴ Thallóczy Lajos 1886-tól a közös osztrák–magyar pénzügyminisztérium felügyeletet alá tartozó bécsi Udvari Kamarai Levéltár igazgatójává nevezte ki Kállay. RESS IMRE, *Korszakváltást előkészítő rövid elnökség 1913–1916. Thallóczy Lajos*, Hét társulati elnök (szerk. Szilágyi Adrienn), Budapest 2018, 77–114, 81.

¹⁸⁵ Kállay Béni († 1913) történész, diplomata, politikus, az MTA (1878) és az Osztrák Tudományos Akadémia (1891) tagja, az Osztrák–Magyar Monarchia belgrádi főkonzulja, közös pénzügyminisztere (1882–1903) és Bosznia–Hercegovina kormányzója. MARKÓ LÁSZLÓ, *Kállay Béni*, A MTA tagjai (1825–2002), II, 619–620.

¹⁸⁶ Pauler Gyula († 1903) jogász, történész, levéltáros, az MTA tagja (1870), az Országos Levéltár igazgatója (1874), az Árpád-kor magyar történelem tudományos kutatásának megalapozó tudósa. MARKÓ LÁSZLÓ, *Pauler Gyula*, A MTA tagjai (1825–2002), II, 983–984.

zuk le. Szabadjegye lesz. Terve jan. 15-én letenni az esküt, de első havi fizetése már utalványozva van a párizsi nagykövetségnél. Hivatalát végleg febr. legelső napjaiban foglalja el. Táviratok és Károlyi Árpádé Bécsből egyszerre érkezett ide szombat d. u., s legelőször ezekből tudtuk meg authentikusan a kinevezés megtörténtét, még Lajos is. Az az napon az ő tiszteletére Fraknói¹⁸⁷ által adott dejenner-n rukkolt ki nagy zavar közt az állapotában történendő, legközelebb bekövetkezendő változással s pár órára rá jöttek a táviratok. Tegnap este utazott tovább Turinba. Átadtam neki a cédulákat.

A Vittorio Emanuele-beli Corvin-codex blöff. P. Eusebius csak a kötés bársonyáról hitte annak; címer nincs rajt. Írója nem magyar, hanem délszláv frater Georgius. A Vatikáni Könyvtár katalógusának első kötete megjelent. Címe: Biblioteca Ap. Vaticana codicibus illustrata. Szerzője Ciccolini. Tartalmazza a Collectio Palatina görög kéziratait.

Spithövernél a Múzeum két éves rongyos tartozását kifizettem.

Csakugyan holnap utazom Nápolyba. Ott töltvén a Karácsonyt. Ha már az ember nem lehet otthon, mindegy, akárhol van. Itt karácsonykor különös cerimoniák nincsenek, más, ha húsvétről volna a szó. Akkor nem hagynám itt Rómát. Sőt Nápolyban a karácsony sokkal érdekesebb, mert élénkebb a város. Thallóczy¹⁸⁸ előre recognoscirozta a hotelt, az étkezőhelyiségeket és az Aquariumban ott időző Daday az előbbieket tűrhetőknak, az utóbbit kitűnő fiúnak találta. Dec. 30-ára visszajövök Rómába, s itt töltöm újév napját. Azért kérek, ha tudatni való, vagy baj volna, légy kegyes Rómába eddigi adresem alatt írni. Ha az életbe léptetett vesztegár hosszabban fel nem tartóztat, jan. 6-ára azt hiszem otthon leszek. Pedig itt Kolerának se híre se hamva.

No most már ugye János nem haragszol?

Az összes Muzeistáknak boldog ünnepeket és újévet kívánok. Józsinak¹⁸⁹ ezen felül jobbulást. Neked meg azt is, hogy a sok karácsonyi bobalki meg ne ártson.

Ölel

barátod Laci

¹⁸⁷ Fraknói Vilmos.

¹⁸⁸ Thallóczy Lajos.

¹⁸⁹ Szinnyei József.

Már le volt ragasztva levelem, mikor kedves soraidat vettem. A Károlyi¹⁹⁰ féle fordulatról volt egy kis tudomásom. Szilágyi¹⁹¹ megírta röviden. Ha csakugyan így áll a dolog, magam is amellettt vagyok, hogy ne reckirozza a megbukást. Bár én azt hiszem, hogy még Kaassal¹⁹² is kiállná a versenyt. Igen kérlek, légy szíves elmenni Szilágyihoz¹⁹³; talán ő többet tud a dologról s beszélj meg vele az esélyeket. Ameddig a pályázat lejárna, én már úgylis rég otthon vagyok, s esetleg tehetek valamit, ha Árpád¹⁹⁴ a jelen körülmények közt is fenntartaná szándékát. Bár az is igaz, hogy egyre jobban kitűnik, hogy Árpád természeténél fogva nem való a bécsi állásra. Oda más ember kell. Nem olyan kálvinista puritanizmussal bélelt vidéki temperatúrájú ember, mint ő.

Lajos¹⁹⁵ komolyan soha nem tartotta céljának az Akadémiát és a Társulatot, ezt inkább mi skrupuláltuk reá. Az ő ambíciójának csak Bécs felelhet meg. Nem adok rá öt esztendő[*t*] regierungsrat lesz, ha nem több. Kállay¹⁹⁶ minden valószínűség szerint csak fölfelé fog bukni vagy külügyminiszter lesz vagy magyar miniszterelnök, s ekkor Lajos vele megy. Ez határozott szándéka. En az ő carière-jének problémájában ezt a megoldást látom legjobban.

Kérlek, szólj Sándor bácsinak, kinek ma írtam, tudósítsa bizalmasan Árpádot a helyzetről. Ha levélben szólítom föl, elfeledi; jobb, ha valaki tuszkolja őt. Én nem akarom ismét Rómából Árpádnak ezt megírni.

Hampeléknek¹⁹⁷ tiszteletemet add át.

Még egyszer ölel

Laci

¹⁹⁰ Károlyi Árpád.

¹⁹¹ Szilágyi Sándor.

¹⁹² Báró Kaas Ivor († 1910) publicista, politikus, országgyűlési képviselő. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07173.htm> (2024. 04. 15.).

¹⁹³ Szilágyi Sándor.

¹⁹⁴ Károlyi Árpád.

¹⁹⁵ Thallóczy Lajos.

¹⁹⁶ Kállay Béni.

¹⁹⁷ Hampel József († 1913) jogász, történész, régész, az MTA tagja (1884), a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, osztályigazgatóként a Régiség- és Éremtár vezetője (1890), a budapesti egyetemen a klasszika-archeológia professzora (1890–1913), a magyar tudományos régészet egyik megalapítója. MARKÓ LÁSZLÓ, *Hampel József*, A MTA tagjai (1825–2002), I, 475.

9.

Róma, 1885. december 21.

Fejérpataky levele Szilágyi Sándorhoz

Thallóczy kinevezési körülményeit ecseteli, beszámol a nápolyi utazás előkészületeiről,

Fraknói betegségéről.

(OSzKK Fond IX/184 – *m.p. orig.*)

Kedves Sándor bácsi!

Meglepte ugye a Regierungs-rathi kinevezés? Meglepett ez minket is. Alig tudtunk magunkhoz térni. Az itteni németekre, különösen Sichelre,¹⁹⁸ ki Thallóczyt¹⁹⁹ igen szereti, a legjobb hatást érte. Egy-kettő a fiatalabbakból tán irigykedik reá, de mi igazán örültünk a magyarság illetően térfoglalásának és megkerülésének Bécsben. Hoffer, Thallóczy elődje 40 évi szolgálat után kegyelemből a segédhivatali igazgatói címet kapta, s a 30 éves Thallóczyt egyszerre Regierungs-rathnak nevezik ki. Bíz ez igen szép.

Kaas Ivor candidálási szándéka meglepett. De nem vagyok képes elhinni, hogy magát a levéltári kezelői vizsgának alávesse. Én az Árpád²⁰⁰ ügyét, kinek a változott körülmények közt is határozott szándéka pályázni, biztosnak hiszem. Akivel én csak beszéltem, vagy beszélhettem, szóltam – s így az ő ügyére nézve nem hátrány, hogy én csak jan. 6. táján érek Pestre. Csontos²⁰¹ ugyanis azt írta, hogy Sándor bácsi²⁰² haragszik reám, oly soká maradok el. A társulati közgyűlésen ott leszek, és agitállok nagyban Árpád vál. tagsága mellett. Tudom, hogy ő Sándor bácsinak is jelöltje. (N.B. ha jöv. választás megvolna, meg lehetne őt Thallóczy helyébe másodtitkárnak tenni – ez csak olyan röpké gondolat.)

A nápolyi üdülést igazán megérdemlem. El fog szörnyülködni Sándor bácsi, ha látja mily irtóztató könnyelműséggel másolta Pesty a tizedlajstromot. 17 kinyomott ívet újra kell szedni. Egész másfél hónapi tartózkodásom alatt nem csináltam egyebet, csak azt corrigáltam. Csoda, hogy teljesen bele nem butultam, bár érzem káros hatását.

Fraknói²⁰³ nem a legjobban érzi magát. Emésztése nincs rendben. Tán a lég-változás fog jót tenni. Előre örül velünk együtt a nápolyi útnak. Itt a Hotel de

¹⁹⁸ Theodor Sichel.

¹⁹⁹ Thallóczy Lajos.

²⁰⁰ Károlyi Árpád.

²⁰¹ Csontos János.

²⁰² Szilágyi Sándor.

²⁰³ Fraknói Vilmos.

Rome-ba szállunk, s ha valami közlendője volna Sándor bácsinak, címezze kérem ide sorait. Nápolyba dec. 30-ig maradunk, onnét visszajöve itt megvárjuk az újévet s ennek első napján indulunk haza.

Béla²⁰⁴ jól van; tőle hallottuk nagy részvéttel Szűcsné őnagysága betegségét. Reményljük azonban, hogy már túl van minden bajon.

Úgy magam, mint feleségem részéről kedves Sándor bácsinak a legjobb ünnepeket s egyszersmind (bár azt hiszem, addig írok még) boldog új évet kívánunk s kérem, hogy jó kívánságainkat Katinka néninek²⁰⁵ és Irén őnagyságának is kegyeskedjék átadni. Magamat pedig jóindulataiba ajánlva vagyok

Róma, dec. 21.

régi tisztelője
Lacius

A Számadásokat²⁰⁶ megkaptam, köszönöm. Odaadtam presentbe Sickelnek. Mert 1. nem kell egy 2 kilós könyvet bepakolnom. 2. Őt megtisztelem vele. Legalább annak veszi.

10.

Fiume, 1886. január 4.

Fejérpataky Csontos Jánoshoz

Beszámol római utazásáról Fiuméba, hírt ad kolerajárvány nyomán életbe lépett intézkedésekről.

(OSzK Levelestár – m.p. orig.)

K[edves]. B[arátom].²⁰⁷ Tudva azt, hogy érdeklődöl miként jutottam át a határon, tudatom, hogy azon szerencsésen túl vagyok. A különbség az előbbi határvámi vizsgálatról csak abban állott, hogy nem Görzben, hanem Corneusban [!] egy hevenyészett állásban volt a revisio; nagyon kikérdeztek, van-e szennyes ruha, aztán rémítő carbol szag volt, meg más vonatra kellett átszállani. Ebben állott az összes egészségügyi óvrendszabály, Pedig mennyire megijesztettek az egyetértéssel Nápolyban olvasott sanctios táviratai, melyek azt kérdezték, hogy a déli vasút a személyvonatokközlekedését Horvátország

²⁰⁴ Pettkó Béla.

²⁰⁵ Szilágyi Sándor húga.

²⁰⁶ *Magyarországi városok*, i.m.

²⁰⁷ Csontos János.

felé beszüntette. Ez a hír ugrasztotta meg Fraknóit²⁰⁸ is oly hamar Rómából. Ő egy nappal előbb ért Abbaziába, mint én Fiuméba, vagyis tegnap. Én csak ma délben értem ide, s így ma nem látogathatom meg őt az annyira dicsért paradicsomban. Holnap azonban kimegyek hozzá. Holnapután reggel útnak indulok, s ha minden szerencsésen megy, 7-én reggel megérkezem.

A viszontlátásig ölel,

Laci

FEDELES TAMÁS

²⁰⁸ Fraknói Vilmos.

KOLLÁNYI FERENC ÉS RÓMA (1893)

I. SZÁRMAZÁS, PÁLYAKEZDÉS

Kollányi Ferenc 1863. április 29-én született a Komárom vármegyei Szentpéteren.¹ Az 1862-ben házasságot kötött szülők Kollányi Károly jegyző és Irrip Cecília voltak.² Az első fiúgyermeket aztán a következő években követték testvérei,³ így az elsőszülött Ferenc népes családban nevelkedett. Középiskolai tanulmányait először Komáromban, majd Nagyszombatban és Esztergomban végezte. Ezt követően teológiát kezdett hallgatni Nagyszombatban.⁴

1885. szeptember 30-ai felszentelése után aktív papi szolgálatot látott el. 1885–1887 között a Nógrád megyei Rimócon, később Ipolyságon, 1888-tól kezdve Esztergom-Vízvárosban volt segédlelkész. 1890-ben Esztergom-Belvárosba helyezték át.⁵ Érdeklődése már fiatal korában a történelem felé fordult. Kutatásait elsősorban magyar egyháztörténeti, továbbá egyházi jogi té-

¹ Svätý Peter (Szlovákia).

² GALAMBOS FERENC, *Kollányi Ferenc 1863–1933*, Könyvtáros (1977) 7. sz., 423–424, 423; HAMZA GÁBOR, *Emlékezés Kollányi Ferencre (1863–1933), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára*, 1–3, 1. „Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935”, *FamilySearch* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QVN6-FBL2:Thu Mar 07 03: 22: 15 UTC 2024>), Entry for Franciscus De Paula Sigismundus Kollányi and Carolus Kollányi, 1863 (2024. 05. 09.).

³ Miklós Károly (1864), Mária Anna (1866), Pál László (1868), Ignác László (1870–1929), Jolánta Anna (1872–1875), Ödön (1874–1957), Béla (1876), Jolánta Hermina (1878–1902). Testvérei közül Ödön tanárként, majd a kalocsai polgári iskola igazgatójaként, továbbá a *Tapolczai Lapok* szerkesztőjeként ismert.

⁴ ZELLIGER ALAJOS, *Kollányi Ferenc*, [Uő], Egyházi írók csarnoka, Nagyszombat 1893, 251–252, 251.

⁵ GALAMBOS, *Kollányi*, 423; ZELLIGER, *Kollányi*, 251; HAMZA, *Emlékezés*, 1–2; MARKÓ LÁSZLÓ, *Kollányi Ferenc*, Markó László–Burus Kornélia–Balogh Margit–Hay Diana (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (1825–2002) I–III* (főszerk. Glatz Ferenc), Budapest 2003, II, 697–698, 697.

mában végezte. Már káplánként, 1887-ben írta meg első jelentős munkáját,⁶ amellyel elnyerte a Szent István Társulat Fraknoi-díját.⁷

A következő esztendőkből folyamatos publikálásba kezdett,⁸ így néhány évvel később, 1891-ben a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya tagjai közé választotta.⁹ 1893-ban, harminc esztendőskorában lehetősége nyílt Rómába utazni és ott a vatikáni levéltárban kutatásokat folytatni a Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök által elnökölt Vatikáni Okirattár-Bizottság megbízásából és támogatásával.¹⁰

2. KUTATÓÚT AZ ÖRÖK VÁROSBA

Kollányi Ferenc 1893. január elején indult útjára Budapestről. Távozásáról az esztergomi helyi lapok is tudósítottak.¹¹ Utazásáról saját leveleiben részletesen beszámolt. Ezeket a széles nyilvánosság számára írta, az *Esztergomi Hírlap* alapítója és szerkesztője, Sinka Ferenc Pál kérésére, aki azokat meg is jelentette lapjában. Később, Kollányi hazaérkezését követően ezek kötetbe rendezve is napvilágot láttak.¹² Ez lett Kollányi Ferenc első önálló megjelent könyve.

Kollányi hazaküldött – szám szerint tíz – levele nem kutatási beszámoló, nem is tudóstársainak írt tájékoztatás. Céljuk valójában az érdeklődő szélesebb publikum megfelelő informálása volt. A szerző kiváló stílusának hála az olvasó könnyedén szalad végig a sorokon, szemei előtt eleven képek jelennek meg. Kollányi személyes, közvetlen hangon, rendkívüli őszinteséggel ír, így az átélt események mellett az ifjú paptörténész érzései és gondolatai is megismerhetőek. Stílusára leginkább az impresszionista jelző illik, az aktuális történésektől

⁶ KOLLÁNYI FERENC, *Oláh Miklós*, KSz 2 (1888) 16–64. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem ez volt Kollányi első megjelent publikációja Oláh Miklósról: Uő, *Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus*, MS 16 (1885) 585–604, 736–758; Uő, *Oláh Miklós irodalmi foglalkozásai a külföldön*, MS 16 (1885) 171–179, 252–262.

⁷ DÖRY FERENC, *Kollányi Ferenc 1863–1933, Századok* 67 (1933) 238–239, 238; Fővárosi Lapok 24 (1887) 375. sz., 2541.

⁸ KOLLÁNYI FERENC, *Az esztergomi érsekség pizetum-joga*, Budapest 1889; Uő, *A magyar katolikus alsó papság végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota és a bagyatekok körül kövendő eljárás*, Esztergom 1890.

⁹ ZELLIGER, *Kollányi*, 251.

¹⁰ CVH I/20, 37.

¹¹ Esztergom és Vidéke 15 (1893) 6. sz., 3.

¹² KOLLÁNYI FERENC, *Római levelek*, Esztergom 1893.

gondolatai sokszor legmesszebb kanyarodnak el, egy-egy konkrét eset kapcsán pedig saját belső világát tárja az olvasó elé.¹³

Összegezve elmondható, hogy írásai legkevésbé szólnak a ténylegesen folytatott vatikáni kutatásokról. Szorosabban vett műfajuk sokkal inkább útikönyv, vagy utazásról írt beszámoló.¹⁴ A leveleket – a kronológiai rendnek megfelelően – keretbe foglalja a Rómába vezető út leírása,¹⁵ valamint a hazautról szóló darab.¹⁶ Az Örök Városban töltött hónapok során átélt eseményekről, ottani életének körülményeiről külön levelekben tematikus rend szerint számolt be. Így önálló levélben informálta olvasóit a Rómában töltött első napokról, hetekről, XIII. Leó pápa püspökké szentelésének 50. jubileumáról, a karneváli ünnepegekről, Nápolyban és Pompeiiben tett kirándulásáról, valamint a vatikáni levéltárról és az ott végzett kutatásairól. A levéltári munkáról egyedül ez utóbbi esetben írt részletesebben, az a többi alkalommal csak említés szintjén kerül elő. Éppen e tematizáltságból fakadóan a levelek megírására jellemzően nem a bennük szereplő eseményeket közvetlenül követően került sor, hanem egy hosszabb periódus történéseit tömbösítve, összefoglalva mutatta be.

Örök Városba tartó utazása során megtekintette az érintett települések – Fiume, Ancona – nevezetességeit. Papi mivoltából – valamint a soraiból érezhető mély személyes vallásosságából – fakadóan elsősorban a templomokat, kegyhelyeket részesítette előnyben kirándulásai alkalmával.¹⁷ Fiume városába

¹³ A Fiumében való tengerre szállásról például így ír: „Soha nem fogom elfelejteni azt az érzést, mely elfogott, midőn hajónk végre valahára nehézkesen megindult Fiuméből. Nem volt az félelem az út esetleges kellemetlenségeitől vagy valami katasztrófa bekövetkezésétől, nem volt ez öröm, hogy végre mégis csak folytathatom utamat, hanem valami csodálatos elmélyedés, mely egészen megszállotta lelkemet. «A tenger, a tenger», ismételtettem mintegy akaratlanul, öntudatlanul magamban, de a tenger volt az, a mi a legkevésbé foglalkoztatott. Nem bántam mélységeit, nem bámultam csodáit, nem féltem veszélyeit. Mintha csak a lélek működésére a legedesebb zsidbadás nehezedett volna rá, olyannyira megszűnt bennem minden nyugtalanító érzélem.” KOLLÁNYI, *Római levelek*, 15.

¹⁴ Leveleiben rendszeresen tanáccsal látja el olvasóit. Mindjárt első levelében ajánlja a Fiumébe utazóknak, hogy a Hotel dela Villebe szálljanak meg, valamint a Hotel Deákban egyenek. KOLLÁNYI, *Római levelek*, 12. Később nápolyi kirándulása alkalmával azt javasolja, hogy érdemes előbb a nápolyi múzeumot megtekinteni, s csak azt követően kilátogatni a pompeii romokhoz. KOLLÁNYI, *Római levelek*, 96.

¹⁵ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 1–29.

¹⁶ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 139–156.

¹⁷ Fiumében az ott élő Czobor Gyula (1841–1895), a fiumei tengerészakadémia hittanára kalauzolta. Később kirándulásai alkalmával is helyi „idegenvezetőket” fogadott fel, hogy a jelentősebb helyeket megmutassák számára. KOLLÁNYI, *Római levelek*, 6–12, 97, 99.

vonattal érkezett, majd onnan hajón kívánta folytatni útját Ancona felé, a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt azonban csak három nappal később tudott tengerre szállni. A viszontagságos vízi utazás után megfogadta, hogy hazafelé kizárólag szárazföldi útvonalon fog haladni.¹⁸ A vámoltatás után¹⁹ ismét vasútra szállva 1893. január 18-án este érkezett meg Rómába. Szállást első éjjel a Hotel Continentalban kapott.²⁰

a) Kutatás a vatikáni levéltárban

A vatikáni levéltárról írt levelét Kollányi még Rómában vetette papírra, 1893. május 1-jén. Másfél héttel később már a haza tartó útra indult, így a pápai archívumban folyó kutatásairól írt beszámolót már annak vége felé készítette. A laikus közönségnek címzésből fakadóan részletesen mutatta be a levéltár történetét a kora középkori kezdetektől egészen saját koráig, mely tudománytörténeti história nem szolgált többlet információkkal a szakavatott történészek számára.²¹ Részletesebben írt a napóleoni háborúk okozta viszontagságokról. Az archívum felépítését is behatóan ismertette, valamint megragadta az alkalmat, hogy kifejezze háláját XIII. Leó pápának a levéltár kapuinak megnyitásáért.²²

A Rómában töltött időt a lehetőségekhez mérten aktív munkával töltötte. Megérkezése másnapján Fraknoi Vilmos személyesen kísérte el első kutatónapjára, ahol az éppen szintén ott tartózkodó Áldásy Antallal együtt dolgozott

¹⁸ „De azért feltettem magamban mihelyt szilárd talajt éreztem lábaim alatt, hogy tengeri útra nem szánom rá magam egyhamar. Hazafelé, ha Isten megsegít, majd csak szárazon megyünk!” KOLLÁNYI, *Római levelek*, 21–22.

¹⁹ „Dicséretére legyen mondva az olasz fináncoknak, ez minden akadémikuskodás nélkül nagyon futólagosan történt. Mindössze annyiból állott, hogy ki kellett nyitnom a koffert, melyben a Knauz püspök úrtól s a m. t. Akadémiától általam Rómába küldött könyvek voltak, s kisebb kézi táskámat. Az olasz vámőr megelégedett azzal, hogy alig tekintve azokba megkérdezte tőlem: vannak-e bennük szivarok? Egész jólélekkel feleltem, hogy nincsenek. Pedig 50 drb jófajta britanikát szorongattam a zsebemben. De hát egyrészt nem is a kofferben voltak, meg másrészt azt tartottam, hogy az államot rászedni akár Magyar-, akár Olaszországban egyformán erény. Nekem legalábbis ez politikai principiumom.” KOLLÁNYI, *Római levelek*, 22.

²⁰ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 29.

²¹ Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy Kollányi másik e kutatóutat követően nyomtatásban megjelent publikációja a vatikáni levéltárról – az első bevezető bekezdést nem számítva – szó szerint megegyezik a *Római levelek*ben olvashatóval. KOLLÁNYI, *Római levelek*, 110–124. vö. KOLLÁNYI FERENC, *A vatikáni levéltár*, MS 7 (1893) 362–370. A továbbiakban a könnyebb átláthatóság kedvéért csak a *Római levelek*ben található oldalszámokra hivatkozom.

²² KOLLÁNYI, *Római levelek*, 117–118.

az elkövetkező hónapok során.²³ Az indulása előtti napig rendszeresen kereste aztán fel az archívum kutatótermét.²⁴

Kollányi stílusára jellemző módon részletes leírást ad első napi élményeiről. Az általa rögzített kép ez úttal is inkább a benyomásokra fókuszál, mint a tényszerű eseményekre. „A bejárás a vatikáni archívumba ott van a múzeumok felé vezető úton, a vatikáni kert nagy ajtajával szemben. A köpcös portás nyájas *buon giorno*ja fogadja a látogatót, a ki a kis előhelyiségből jobbra egy nagy világos terembe jut, a hol körülbelül 40–50 asztal fölé görnyedt embert talál lázasan dolgozva. Mikor első ízben mentem végig az asztalsorok között, nem hallva mást mint a tollak percegő futását a papíroson, vagy néhány susogva kiejtett szót, s látva magam előtt azt a sok mindenféle öltönyű szerzetest, világít, csuklyás kapucinust, dominikánust, jezsuitát, bencét, *németet*, *franciát*, olaszt, lengyelt, csehet vegyest, majdnem azt mondhatnám, hogy üdvösséges félelem szállott meg.”²⁵ A kutatás gyakorlati tudnivalóival, úgymint a megtekinteni kívánt iratok kikérésének módjával is megismerteti olvasóit. „A kinek meg van az engedélye a levéltárban dolgozhatni, s ezt megnyerni nagyon könnyű, az reáírja azt asztalon e célra elhelyezett papírlapok egyikére nevét, lakását s annak a kötetnek a címét, a mit magának kiadni kíván. A papírlapot azután átadja az egyik szolgának, a ki azt kikeresi és kezéhez adja. Ekkor bevezeti nevét, helyének számát és a kivett iratok címét a naplóba s elfoglalja a számára kijelölt helyet.”²⁶

Megragadja ugyanakkor az alkalmat arra, hogy a kutatás körülményeire panaszkodjon. Első kritikája a hidegre vonatkozik: „Télen, mikor a napot soha nem látó terem hűvös levegője egy-két órai ülés alatt szinte megdermeszti a test tagjait, mert bizony a télikabát, a botos, a föltett kalap nem sokat használ, ennyi ideig [*a 8:30 és 11:45 közti nyitvatartási időben*] dolgozni elég.” Másik kifogása a nyitvatartási idő rövidsége volt, amely véleménye szerint a tavaszi időszakban akár két órával is hosszabb lehetne. Ugyancsak méltatlankodott a sok szünet miatt, amelynek eredményeképpen ő saját bőrén is tapasztalta, hogy

²³ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 33.

²⁴ Az utolsó alkalommal azonban gondolatai már a hazaúton jártak, így viszonylag hamar félbehagyta a munkát: „Május 10-én a Keresztjáró szerdájának reggelén vettem utoljára utamat a Vatikán felé... Magam elé tettem egy kötet *Supplicatiót* és elkezdtem írni. Azonban a munkakedv, mely eddig mindig oly tántorítatlan hűséggel kísért el ide, ekkor már cserbenhagyott. Türelmetlen nyugtalanság vett erőt rajtam, kapkodó idegesség ejtett rabul... Látva, hogy nem vagyok képes szórakozottságomtól szabadulni, abban hagytam a munkát.” KOLLÁNYI, *Római levelek*, 139–140.

²⁵ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 118–119.

²⁶ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 119.

a levéltár zárva tart a farsang utolsó öt napján, a húsvét előtti és utáni héten, valamint egy teljes hetet XIII. Leó pápa jubileumi ünnepségei miatt.²⁷ Panasz-áradata után megjegyezte, hogy szerencsére a zárórak alatt sem kell kényszerű tétlenséggel töltenie az időt, hiszen az állami levéltárak kapui ilyenkor is nyitva állnak a lelkes kutatóknak.²⁸

Kollányi beszámolója szerint IV. Jenő pápa (1431–1447) uralkodása alatti *supplicatio*kat nézte át magyar vonatkozású kérvények után kutatva. Hangsúlyozta az általa feltárt adatok – s általában véve a kérvénykönyvek – rendkívüli forrásértékét. Kiemelte, hogy ezeknek köszönhetően sokkal közelebbi kép nyerhető nem csak a középkor emberének mentalitását vagy gondolkodásmódját illetően, hanem a forráspusztulás miatt Magyarországon fennmaradt forrásokból nem megismerhető családi kapcsolatok, életmód tekintetében is. Megemlített néhány kérelemtípust, ami gyakrabban előfordul (egyházi javadalom elnyerése iránti kérelem, hordozható oltár előtt való misézési engedély). Egy-két általa különlegesnek tartott darabot pedig részletesebben le is írt (például gyóntatóválasztás, búcsúengedély, gyilkosság alóli felmentés iránti *supplicatio*).²⁹ Ugyanakkor itt kiemelendő, hogy ezek a részletesebben ismertett darabok is csak általánosságokat tartalmaznak, pontos dátum vagy név egy esetben sem szerepel leírásában.

A pápai archívum zárvatartási idejében is nyitva lévő állami levéltárban Kollányi az 1471 és 1560 közötti Annata-könyveket forgatta, s az azokban szereplő magyar vonatkozású adatokat gyűjtötte. Az állami levéltárosokról is jó véleménnyel volt, ugyanakkor feltűnt neki, hogy sokkal kisebb az érdeklődés az itt őrzött iratok iránt. „A két hivatalnok is nagyon szíves és előzőkeny az idegenek iránt, a kik azonban úgy látszik, hogy nem valami nagy számmal látogatják az archivumot, mert az legtöbbször úgy kongott az ürességtől”.³⁰

Levelének végéhez közeledve néhány sorban szót ejtett a vatikáni könyvtárról is, külön kiemelve, hogy ott már magyar okmánytárak – ugyan csekély számban – de megtalálhatók.³¹ Lelkendezés érződik át sorain, ahogy írja:

²⁷ Leírása alapján a levéltár 8:30–11:45-ig tart nyitva, kivéve vasárnap, csütörtök és minden egyéb ünnepnapot. Az általa átért zárvatartási időszakok között szót ejt a nyári szünetről, amely júliustól októberig tart.

²⁸ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 119–120.

²⁹ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 113–116.

³⁰ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 120.

³¹ Éppen Rómában tartózkodása idején érkezett meg FEJÉR GYÖRGY *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* című okmánytárának teljes sorozata Hornig Károly veszprémi püspök jóvoltából.

„A kutató itt együtt találja mindazt, a miért különben egyik országból a másikba kellene vándorolnia. És mily könnyű hozzáférni e kincsalmazhoz! Az ember bemegy, kikeresi maga, a mire szüksége van és háborítatlanul, kedvére dolgozik.”³²

b) Mindennapok Rómában

Saját leírása alapján az első vatikáni kutatónapot követően sikerült beilleszkednie. „Mintha már évek óta itt tartózkodtam volna, olyan jól éreztem magamat e naptól kezdve. Az első hét – a mitől legjobban tartottam – szinte elrepült felettem, s utána gyors egymásutánban a többi. Talán nem válik dicséretemre, de ha őszinte akarok lenni, be kell vallanom, hogy még e pillanatig a honvágy sem bántott. Sokat gondolkodok haza, Esztergomra, de nem vágyom oda; inkább azt szeretném, ha az ismerősök jönnének ide. Százszor, ezerszer elmondtam már magamban: óh uram, mily jó itt lenni!”³³

Leveleiben részletesen tudósított azokról a jeles eseményekről, amelyek éppen ott tartózkodása hónapjai alatt történtek. Ezek közül az egyházi ünnepeken nem csak csendes szemlélődőként, hanem aktívan, személyesen jelen volt. Fraknóinak köszönhetően Áldásy Antallal együtt sikerült névre szóló jegyet szereznie „Nápoly apostola”, Francesco Saverio Maria Bianchi boldoggá avatására 1893. január 22-én, vasárnap.³⁴ A vasútállomáson üdvözölte a Magyarországról érkező zarándokokat, akikkel együtt pápai audiencián vett részt.³⁵ 1893. február 19-én pedig ott állt a tömegben a Szent Péter-bazilikában, XIII. Leó pápa püspökké szentelésének 50. jubileuma alkalmából bemutatott szentmiséjén. Utóbbi esemény volt az, amely a legmélyebb benyomást tette rá: „Mikor megláttam Jézus Krisztus földi helytartóját, a ki az aggság erőtlenségétől remegő gyengeségében is mint erősség, a maradandóság, a halhatatlanság jelképe tűnt fel előttünk, amint a hármaskoronával fején a tombolva éljenző, tapsoló, kendőit lobogtató sokaság felett áldását osztogatva a *sedia gestatoriám* megjelent, egy pillanatra azt hittem, hogy szívverésem megáll. Az égbe törő rivalgás, túláradó öröm, a meghatottság s az ezzel járó túlfeszített izgalom szinte elkábított, s mintha káprázat ült volna szememre, izzó arccal, reszkető tagokkal,

³² KOLLÁNYI, *Római levelek*, 122.

³³ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 33.

³⁴ Bianchi Szent Xavér Ferenc (1743–1815), KOLLÁNYI, *Római levelek*, 49.

³⁵ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 61–63, 71–73.

szédülő fejjel néztem az aggastyánra, ki látható megilletődöttséggel fogadta gyermekeinek üdvözlét.”³⁶

Külön levelet szentelt annak, hogy részletesen leírja a római farsangi karnevál történéseit. Ez esetben úgy tűnik, inkább az olvasóközönség kedvéért vett részt ezeken az eseményeken, mérsékelt érdeklődést tanúsított csak azok iránt. Írt az utcai énekesekről, koncertekről, álarcosbálokon jelmezbe öltözött gyermekekről, a Colosseum fáklyás kivilágításáról, virágdobálásról. Ezeket ő csak kívülről szemlélte, az egyetlen esemény, amin igazán szívesen volt jelen, a Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeinek német nyelvű előadása volt. A színdarab témája VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár investitúra küzdelmei volt. A műsor Kollányi leírása szerint igazán szórakoztatóra sikerült: „Mikor a pápa két bíboros kíséretében először jelent meg a színpadon, a jelenlévő hat kardinális józű nevetéssel nézte a fiatal kollegák otthonos mozgását, játékát. Sokat nevtünk az egyik hős katona felett is, a ki régi, festői, német lovagi öltönyében ugyancsak emelgette – haragos deklamáció között – kardját, mi közben meg-megvillant orrán a szemüveg.” A farsang utolsó napját Szoldatits Ferenc festőművész társaságában töltötte.³⁷

Kollányi a *Hotel Continental*-ban töltött első éjszaka után Fraknoi közbenjárására kapott állandó szállást a *Collegio S. Maria dell' Anima*-ban.³⁸ Az intézmény mindennapi életéről is informálta az otthoni olvasóközönséget. Megtiszteltetésnek tartotta, hogy – Fraknoi jóvoltából – itt lakhat, ugyanakkor, mivel nem tekintette magát a *Collegium* teljes értékű tagjának, az ott lakással járó kötelezettségek alól igyekezett kivonni magát.³⁹ Azon túl, hogy szállást adtak a zarándokoknak, Kollányi kiemeli, hogy a Rómába érkezők „idegenvezetése” is a *Collegium* növendékeinek – nem különösképpen kedvelt – feladata volt.⁴⁰

³⁶ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 63–70, az idézet helye: 68–69.

³⁷ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 74–86, az idézet helye: 85.

³⁸ A *Päpstliches Institut Santa Maria dell' Anima*.

³⁹ „Kollégáim előtt sokáig megfoghatatlan volt: hogy lehetek én köztük kivétel, és kezdetben rendesen kirendeltek adstálni, misézni, litániázni. Mikor láttam, hogy hiába argumentálok nekik, hiába hangoztatom, hogy én nem vagyok olyan tagja az intézetnek, mint ők, s nem is részesülök azokban az előnyökben a mikben a többiek, egyszerűen felmondtam nekik az engedelmességet; ebbe aztán belenyugodtak.” KOLLÁNYI, *Római levelek*, 131.

⁴⁰ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 125–138.

c) Kirándulás Pompeiibe

Amikor a levéltár zárva tartása miatt Kollányi nem tudta napjait a számára kijelölt munkával tölteni, a már említett állami archívum látogatása mellett egy alkalommal időt szakított a környék nevezetességeinek felkeresésére is. Az idő szűkössége miatt – nem akart lemaradni sem a nagyheti szertartásokról, sem a magyar zarándokok részére tartott pápai audienciáról – a húsvéti szünet alatt csak néhány napra hagyta el az Örök Várost. Így nem nyílt lehetséges Capri és Sorrento felkeresésére, csak Nápolyt és a Pompeii romokat tudta megtekinteni.⁴¹

A fiatal pap-tudós Nápoly városáról szólva első benyomását így summázza: „Az egyik legkiválóbb tulajdonsága Nápolynak a piszok.” Majd az esztergomi Szent Tamás-i városrészhez hasonlította a dél-itáliai várost – egyúttal elnézést kért a rómaiaktól, amiért korábban becsmérelte az ottani köztisztasági állapotokat, írván: „hisz ez még ragyogó tisztaság ahhoz képest, a mit Nápolyban láttam!”. Csodálattal szemléli ugyanakkor a város fekvésének szépségét, valamint leszögezi: „a lakosok sem oly szemenszedett gazemberek, mint a minőknek ki vannak híresztelve”.⁴²

A nápolyi múzeumban járva egyértelműen a Pompeii és Herculaneum városából érkezett régészeti leleteket szemlélte csodálattal. Pompeiibe érve, egy helyi idegenvezető segítségével járta be a város maradványait. „Ha valaki nem tanulmányokat akar tenni a romok között, hanem csak megnézni a régi római város nevezetes épületeit, pontjait, akkor legjobb vezetőre bízni magát, a ki mindent kényelmesen megmutogat és megmagyaráz három óra alatt. Engem legalább, bár minden iránt nagyon érdeklődtem, kielégített az ennyi ideig tartó séta, miután nem volt céлом minden egyes házfalat, követ apróra megvizsgálni és 12 óra tájban már ott ebédeltem a *Hotel Diomede* egyik szobájában.”⁴³

Mivel – korábbi várakozásával ellentétben – volt ideje, még ugyanezen a napon nekivágott a Vezúv megmászásának is. A hegycsúcsra érve az alábbi látvány és érzés fogadta:

„Isten kezének mindenható erejét soha sem láttam ily közélről oly élénk világításban, mint itt az 1000 métert meghaladó magasságban, a tűzokádó borzalmas mélyéből kigomolygó sűrű füst és gőz között. Előttem a feneketlen örvény, izzó, forrongó titkaival,

⁴¹ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 87–88.

⁴² KOLLÁNYI, *Római levelek*, 91–93. A nápolyi mindennapokról pár évtizeddel korábban Óváry Lipót is tájékoztatta az olvasókat. Vö. e kötetben, III/3.

⁴³ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 97–100, az idézet helye: 100.

kilövellő sziporkáival a tűznek, mely oly megfoghatatlan módon a földet, a levegőt, a szívet megreszkettető dörrenések közt tör ki az ég felé, a sárgás barna, kénes kráterfalak között... Ott jobbra pedig, Istennek kék ege mosolyog az egész tájra le. Oly nyugodt arra minden. Nápoly, az öböl, a hegyhátak aranyos párában fürdenek, a fejlődésnek indult növényzet üde zöldje hívogatóan tekint fel a magasba... Az egyik oldalon az emésztő elem, megsemmisítő hatalmával, a másikon a tenyésző, növekvő élet tavaszias bájában.”⁴⁴

A napot Torre Annunziata Città városának és kikötőjének megtekintésével zárta, s csak ezt követően tért vissza nápolyi szállására. Másnap a terve az volt, hogy szamarháton bejárja San Martinót és Camaldolit. Az előző napi hegymászás okozta fáradtság miatt azonban végül erre nem vállalkozott, Nápolyban maradt, s a délutáni vonattal vissza is tért Rómába.⁴⁵

d) Egy kutatóút viszontagságai

A Kollányi által átélt jeles eseményekről szóló lelkes beszámolókat rendszerint megszakítják panaszos sorai, amelyek több alkalommal oldalakon keresztül követik egymást.

Nem beszélve az utazás okozta fáradalmakról, a tengeren rátörő rosszullétről, vagy a már ismertetett rövid levéltári nyitva tartásról, Rómában tartózkodva leginkább három olyan dolog volt, ami leírása alapján igazán zavarta. Előszörként szállása fűtetlen szobájának fagyos levegője miatt méltatlankodott: „az olaszok soha sem fűtenek, sőt kályháik sincsenek, legfeljebb olyan cserép- vagy rézedényeket állítanak maguk mellé, hogy néha felmelegítsék fázó kezüket. Az én szobámban ugyan itt szégyenkezik a szögletben egy nagy pléh-szörnyeteg – ez mutatja, hogy német jövevényeknek szánt vendégszoba, – de hasznát azon egyszerű oknál fogva nem vehetem, mert nincs tüzelő.”⁴⁶

A másik, ami különösképpen bosszantotta, az a harangok hangja, amely szerinte azért van, mert

„Olaszországban nem úgy harangoznak, mint nálunk, hanem félreverik a harangokat, vagyis kongatnak. Ugyanúgy mint nálunk tűzeset alkalmával.”⁴⁷ Ugyanígy fülsértőnek találta az utcai árusok kiabálását is: „Méltán vetekedik azzal a gyönyörűséggel [*a harangozásával*], a miben a kongatás részesítette kis városias élethez szokott, konzervatív hajlamokkal megáldott hallóérzékemet, az a másik, a mit a talián torok remek erő kifejtése szerzett későn-korán a Rómában töltött első hetek alatt... Akinek ugyanis valami cseké-

⁴⁴ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 100–104, az idézet helye: 103–104.

⁴⁵ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 107–108.

⁴⁶ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 35.

⁴⁷ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 43–44, az idézet helye: 44.

lyebb értékű eladni valója van, az kiáll az utcára s torkaszakadtából jelzi portékája nevét... Az első éjjelen még álmomban is hallottam – vagy legalább véltem hallani – a „*cerignùt*,” a „*Tribunùt*,” a „*messaggieròt*,” úgy tele lett velük napközben a fülem.”⁴⁸

A fentiekén túl a Szent Péter-bazilikában összezsúfolódó tömeg, továbbá az olasz ministránsok haszontalansága és szemtelensége mind-mind olyan élmények voltak számára, amelyek miatt a hazaküldött levelekben több oldalon keresztül siránkozott.⁴⁹

e) *Fraknói Vilmos alakja*

Kollányi leveleiben több jól ismert személy tűnik fel, vagy kerül említésre. Fraknói Vilmos püspök alakja is ezek közé tartozik. Neve számos alkalommal – először a Rómába érkezés másnapjának reggelén – tűnik fel. Ekkor Fraknói jóvoltából lehetősége nyílt volna részt venni egy pápai konzisztóriumon – az üzenetet azonban későn adták át számára, így nem tudott élni ezzel a lehetőséggel. E helyütt hálával telve ír Fraknóiról: „Ha nem ő méltósága szíves jószágának köszönhetném is a római tartózkodást, ha ő nem gondoskodott volna is oly jóságos gonddal arról, hogy ittlétem még a lakást, élelmezést tekintve is a lehető legelőnyösebb legyen, ez a néhány rövid sor elég arra, hogy mindenkorra hálás kötelezettjének érezzem magam.”⁵⁰

A levelek alapján elmondható, hogy a közös római tartózkodás ideje alatt rendszeres kapcsolatban álltak egymással, de ezekről Kollányi igen keveset írt.⁵¹ Nem kapunk Fraknóiról leírást, nem olvashatjuk mondatait – noha több párbeszédese rész található a levelekben – nem ismerjük meg gondolatait. A róla szóló részek rendszerint hálások és méltatják a tudós püspök-akadémikus Örök Városban kifejtett tevékenységét. Mindez legteljesebben a vatikáni levéltárak bemutató levél végén található:

„Rómában időzésem alatt gyakran, sokszor mentem ki sétálni a Porta Pia felé, hogy onnan jobbra térve, egy árnyas helyen, óriási ciprusfa alól nézzem meg egy palotaszerű épületnek tetszetős formájú emelkedését. A földszint, az első emelet már készen áll, nem-sokára meg lesz a második. A kápolna, az egyes lakosztályok, a könyvtár még most csupasz kőfalai naponta beszédesebben regéltek nekem ilyenkor arról a közel jövőről, a mikor

⁴⁸ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 44–45.

⁴⁹ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 66–70 és 128–130.

⁵⁰ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 31–32.

⁵¹ Megemlíti például, hogy a farsangi karnevál idején együtt sétáltak az utcán, s – végül meg nem valósult – közös tervük volt, hogy egy magyar bárónő erkélyéről nézik meg a felvonulást. KOLLÁNYI, *Római levelek*, 79–80.

Rómában is lesz magyar történelmi intézet, lakása fényes palota lesz s nemes versenyre fog kelni a többi nemzetekkel, hogy a magyar névnek elismerést szerezzen, a magyar tudománynak megbecsülhetetlen szolgálatot tegyen. És mindez egyetlen egy embernek a műve, érdeme! A magyar történettudomány sohasem fogja meghálálni Fraknói püspöknek, hogy érdekében ennyit tett.⁵²

f) Hazatút

Kollányi négy hónapnyi római tartózkodás után május 11-én indult vissza Magyarországra. A hazaúton – megtartva fogadalmát – vonattal tette meg a teljes utat. Firenzei és bolognai átszállással érkezett meg késő este Velencébe, ahol a Hotel Bauer-Grünwaldban szállt meg. Másnap magányos városnézésbe kezdett, melynek során megtekintette a Szent Márk-székesegyházat, a Dózse-palotát, s az *Accademia di Belle Arti* gyűjteményét. Este csatlakozott hozzá Áldásy Antal, aki Kollányihoz képest egy nappal később hagyta el az Örök Várost. Egy rövid szakaszon így együtt utaztak, majd ismét különváltak, s míg Áldásy egyenesen Budapestre, Kollányi Fiumén keresztül folytatta útját. Itt ez alkalommal sem mulasztotta el Czobor Gyula felkeresését, akivel közösen Abbáziába kirándultak, majd másnap reggel indult útnak Kollányi Budapest felé.⁵³

3. A KUTATÓÚT HATÁSA ÉS KOLLÁNYI TOVÁBBI PÁLYÁJA

Rómából való hazaérkezése után Kollányi tudományos karrierje tovább folytatódott. Hazatérése után rögvest megpályázta Fraknói korábbi állását, a OSzK könyvtárőri pozícióját, amelyet Széchenyi Zsigmond, mint a család rangidős tagja, jóváhagyott.⁵⁴ Ezt követően kérte aktív papi szolgálata alóli felmentését Vaszary Kolos hercegprímástól, aki e kérelmét helybenhagyta, így elfoglalhatta igazgatói pozícióját.⁵⁵

⁵² KOLLÁNYI, *Római levelek*, 123–124.

⁵³ KOLLÁNYI, *Római levelek*, 139–156.

⁵⁴ GALAMBOS, *Kollányi*, 423; kinevezéséről a helyi sajtó is beszámolt, vö. *Esztergom és Vidéke* 15 (1893) 64. sz., 3. Ezt követően fordult érdeklődése a könyvtárak, könyvtártörténet felé. Ezzel kapcsolatos munkái: KOLLÁNYI FERENC, *Az olasz állami könyvtárak*, Budapest 1898; KOLLÁNYI FERENC, *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára 1802–1902. I. A könyvtár megalapításától gróf Széchenyi Ferenc haláláig*, Budapest 1905.

⁵⁵ PL AE Vaszary Kolos prímás, Cat. 9, n. 4551/1893.

Az 1890-es, 1900-as évek jelentették Kollányi munkásságának legtermékenyebb periódusát.⁵⁶ Még első római útja előtt kapott megbízást Simor János esztergomi érsektől (1867–1891) az esztergomi székeskáptalan tagjai életrajzá-
nak megírására. E kötet végül egy évtizedes munkát követően 1900-ban látott napvilágot.⁵⁷

1897-ben ismét lehetősége nyílt arra, hogy itáliai kutatásokat folytasson, ezúttal az MTA megbízásából, Forster-ösztöndíjjal. Ekkor nem csak Rómában, hanem Pármában, Firenzében és Milánóban is megfordult.⁵⁸ Ismét az év első felében tartózkodott Olaszországban, figyelme ekkor azonban elsősorban az 1526 utáni források felkutatása felé fordult.⁵⁹

1902-ben jáki apát lett, 1907-ben pápai prelátsi kinevezést kapott.⁶⁰ 1902 és 1911 között szerkesztője volt a *Magyar Könyvszemlének*. Ugyanebben az év-

⁵⁶ KOLLÁNYI FERENC, *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest 1896; Uő, *Magyar Ferenc-rendiek a XVI. század első felében*, Budapest 1898; Uő, *A veszprémi püspökök királyné-koronázási jogának története*, Budapest 1901; Uő, *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis Anno 1397*, Budapest 1901; Uő, *A Nemzeti Múzeum megalapítása és a Széchenyi Országos Könyvtár*, MKsz II (1903) 193–233; Uő, *Javaslatok és tervezetek a Nemzeti Múzeum szervezetére vonatkozólag*, MKsz II (1903) 321–391; Uő, *A párbér jogi természetéhez*, Budapest 1908; Uő, *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum* (Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből 22/8), Budapest 1910. Lásd továbbá az 54. 57. és az 59. jegyzetben hivatkozott irodalmat.

⁵⁷ KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900. A munka hamar alapvető hivatkozandó művé vált a hazai medievisztikában, elsősorban természetesen a káptalankutatásban (vö. például: MÁLYUSZ ELEMÉR, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 1971; FEDELES TAMÁS, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)* (Tanulmányok Pécs Történetéből 17), Pécs 2005. A munka tartalmával kapcsolatos problémákra legújabbán C. TÓTH Norbert hívta fel a figyelmet, vö. C. TÓTH NORBERT, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században III. rész, Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv*, Budapest 2021.

⁵⁸ CVH I/20, 38, 100. j.

⁵⁹ E kutatóútjának eredményeit publikálta, lásd: KOLLÁNYI FERENC, *Regesták a római és pármai levéltárakból*, TT ú.f. 6 (1905) 311–376. A vatikáni levéltárban átnézett a *Lettere di Principi* című összegyűjtött levelezésekből 25 kötetet, VII. Kelemen (1523–1534) és III. Gyula (1550–1555) pápák Bulla-regesztáinak számos kötetét; szintén III. Gyula és IV. Piusz (1559–1561) pápák idejéből *supplicatiós* köteteket (e két utóbbi csoportban elmondása alapján azonban nem talált magyar vonatkozású adatokat), valamint a *Minutae Brevium* sorozatot 1526 és 1564 között. A húsvéti szünetet ekkor munkával töltötte, s felkereste a pármai állami levéltárat, ahol átnézte 1530 és 1552 között a *Carteggio Farnesiano* sorozatban található leveleket. Mivel azonban 1551 után már nem talált magyar vonatkozású iratokat, félbehagyta a munkát. Vö. KANÁSZ VIKTOR, *Várday Pál levelei a pármai levéltárból* [megjelenés alatt]. Feladatai elvégzésében egészségi állapota hátráltatta, amint arról levelében beszámolt id. Szinnyei Józsefnek, vö. MTA KIKK Ms. 781/84.

⁶⁰ MARKÓ, *Kollányi*, 697. GALAMBOS, *Kollányi*, 423.

ben (1902) az OSzK öre (igazgatója) lett, amelyet 1906-ban követett a hiteles-helyek levéltárainak országos főfelügyelőjévé történő kinevezése.⁶¹ 1903-ban az MTA levelező tagjává választotta.⁶²

1911-ben nagyváradi kanonoki kinevezést nyert, Fraknóihoz hasonlóan *stallum litterarium*ra. Javadalmát élete végéig birtokolta. Ekkor tudományos kutató tevékenysége nagyrészt véget ért, könyvtári igazgatói állását is feladta 1911. július 1-jével. Nagyváradra költözött, energiáit a székeskáptalan gazdasági ügyeinek intézése kötötte le. Ezen döntően az sem változtatott, hogy a trianoni békével Nagyváradot Románia területéhez csatolták. Budapestre költözött ugyan, de a nagyváradi káptalan Magyarországon maradt birtok-ügyeit intézte.⁶³

Ugyanakkor a tudós társadalomnak nem fordított háttal, azonban feladatai inkább tudományszervező jellegűek voltak. 1924. május 8-án az MTA rendes tagja lett, székfoglalóját *A Szécbényi Országos Könyvtár történetéből* címmel tartotta.⁶⁴ 1926-tól a Szent István Akadémia II. (Történet-, állam- és jogtudományi) osztályának osztályelnöki pozícióját töltötte be.⁶⁵ Folyamatosan és aktívan tett eleget az itteni kötelezettségeinek, jelenlévő tagja maradt a kutatói közösségnek, mindenekelőtt az MTA II. osztálya mellett működő Római Történeti Intézet Bizottságának.⁶⁶ Végrendeletében is megfogható tudományos közösség iránti elkötelezettsége: saját kéziratos hagyatékát az MNM Kézirattárára hagyta.⁶⁷

1933. május 1-jén halt meg, Budapesten. Két nappal később, május 3-án temették el a Kerepesi-úti temetőben.⁶⁸ A *Századok* hasábjain az a Dőry Ferenc írt emlékére nekrológot, akit a Szent István Akadémia osztályelnöki pozíció-

⁶¹ MARKÓ, *Kollányi*, 697.

⁶² Székfoglaló előadását *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban* címmel tartotta meg, 1905. március 6-án. HAMZA, *Emlékezés*, I. A mű később megjelent: KOLLÁNYI FERENC, *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*, Budapest 1906. Ismertetőt a Századok hasábjain Reiner János készített róla: REINER JÁNOS, *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*, Századok 41 (1907) 490–501.

⁶³ DŐRY, *Kollányi*, 238–239; GALAMBOS, *Kollányi*, 423–424.

⁶⁴ HAMZA, *Emlékezés*, I.

⁶⁵ DŐRY, *Kollányi*, 238; HAMZA, *Emlékezés*, I.

⁶⁶ Erre vonatkozóan lásd például: CVH I/20, *Fiiggelék*, 8. 13. 19. sz. dokumentumok.

⁶⁷ Budapest Főváros Levéltára, VII.12.e, 1933, 07537. A hagyaték később a második világháború folyamán megsemmisült. vö. BAKÁCS ISTVÁN, *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945*, LK 43 (1972) 33–84, 78.

⁶⁸ Vö. Gyászjelentését. Református Gyűjtemények, Debreceni Református Kollégium Nagy-könyvtára, Gyászjelentések. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_Debreceni

jában követte.⁶⁹ Felravatalozott koporsója előtt Reiner János, a Szent István Akadémia főtitkára, az MTA levelező tagja mondott beszédet az MTA, a Szent István Akadémia és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság nevében. Az ünnepélyes nekrológban Reiner elsősorban Kollányi egyházjogtörténet terén kifejtett munkásságát dicsérte. Az alábbi szavakkal méltatta elhunyt tudóstársát: „Kollányi általában megtestesítője volt az igaz embernek, igaz magyar tudósnek, oly értelemben, amely értelemben ma azt nevezzük, aki magában hordja a tegnapelőtti Magyarország erkölcsait, lelkét, szellemét, hitét, büszkeségét, alkotmányhűségét és annak lelki szükségletét, hogy magas eszméket az életbe és tudományba, fiatalabb tehetségeknek lelkesítése útján is átültesse.”⁷⁰

HORVÁTH TERÉZIA

RefKollNagykovnytara_KISS_KOM/?pg=0&layout=s) (2024. 05. 09). Végző nyughelye azonban Kalocsa lett (Ödön nevű fivére ott volt iskolaigazgató, és édesanyja is Kalocsán nyugszik).

⁶⁹DÓRY, *Kollányi*, 238–239.

⁷⁰A beszéd nyomtatásban több helyen is megjelent: *Reiner János l. tag gyászbeszéde Kollányi Ferenc r. tag ravatalánál, 1933. május hó 3-án*, AÉ 43 (1933) 296–298; *Reiner János főtitkár beszéde Kollányi Ferenc osztályelnök ravatalánál 1933. évi május hó 3-án*, A Szent István Akadémia Értesítője, 1933, 91–93. Az idézet a 297, illetve a 92. oldalon található.

LUKCSICS JÓZSEF ÉS AZ EGYHÁZMEGYE-TÖRTÉNETÍRÁS ARANYKORA

I. HIVATÁS, TANULMÁNYOK

Lukcsics József 1875. február 4-én született egy dunántúli kis faluban, Kertán jómódú paraszti családban.¹ Szüleitől minden bizonnyal példás vallásos nevelést kapott, amit az is bizonyít, hogy egyik öccse, Imre szintén pap lett. A gimnázium első négy osztályát a pápai bencéseknel,² az 5–8. osztályokat a veszprémi piaristáknál³ végezte. Érettségije után, 1893-ban felvételt nyert a veszprémi szemináriumba, majd 1894-től a Központi Szeminárium növendékeként teológiai tanulmányait a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem teológiai karán végezte.⁴ Itt az egyesületi életben is aktívnak mutatkozott: tagja volt a katolikus szellemű könyvkiadást folytató Szent István Társulatnak,⁵ az egyetemi kórház egyletnek,⁶ a jótékonykodással foglalkozó

¹ Életrajzát lásd PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* (DHHE 8), München 1987, 154–155; *Magyar írók élete és munkái XVII*, szerk. SZINNYEI JÓZSEF–GULYÁS PÁL–VICZIÁN JÁNOS, Budapest 1995, 1280–1281. Szüleiről lásd Pápa és Vidéke 2 (1907) 27. sz., 4.

² *A pannonbalmi Szent Benedek-rendiek vezetése alatt álló pápai kath. gymnasium értesítője az 1885/1886. iskolai évről*, Pápa 1886, 82; *A pannonbalmi Szent Benedek-rendiek vezetése alatt álló pápai kath. gymnasium értesítője az 1886/1887. iskolai évről*, Pápa 1887, 45; *A pannonbalmi Szent Benedek-rendiek vezetése alatt álló pápai kath. gymnasium értesítője az 1887/1888. iskolai évről*, Pápa 1888, 63; *A pannonbalmi Szent Benedek-rendiek vezetése alatt álló pápai kath. gymnasium értesítője az 1888/1889. iskolai évről*, Pápa 1889, 40.

³ *A kegyes tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1889–90. tanévről*, Veszprém 1890, 84; *A kegyes tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1890–91. tanévről*, Veszprém 1891, 74; *A kegyes tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1891–92. tanévről*, Veszprém 1892, 72; *A kegyes tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1892–93. tanévről*, Veszprém 1893, 103–104.

⁴ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1893–94. tanévre*, Budapest 1894, 106; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1894–95. tanévre*, Budapest 1895, 109; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1895–96. tanévre*, Budapest 1896, 76; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1896–97. tanévre*, Budapest 1897, 82.

⁵ Társulati Értesítő 3 (1894) 143; 6 (1897) 114.

⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1895–96. tanévre*, Budapest 1896, 73; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1896–97. tanévre*, Budapest 1897, 77.

Páli Szent Vince Egyesületnek,⁷ valamint Fraknóihoz hasonlóan a Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolájának.⁸

Pappá szentelése után a bécsi *Augustineumban* folytatta tanulmányait.⁹ Már Bécsben foglalkozott egyháztörténeti kutatásokkal, I. századi ókeresztény vértanúk aktáit gyűjtötte, és az udvari könyvtár szentírási kódexeit tanulmányozta. Ezenkívül paleográfiai és diplomatikai ismeretekkel is gazdagodott.¹⁰ Tanulmányai befejeztével és a doktori cím megszerzése után 1900 júliusában Hornig Károly veszprémi püspök¹¹ Pápara helyezte káplánnak és hittanárnak.¹² Lukcsics nagy elánnal vetette bele magát új állomása közösségi életébe is, érkezése után nem sokkal a felsővárosi római katolikus olvasóköri elnöke lett.¹³

Az élete azonban egy csapásra megváltozott, amikor püspöke, Hornig Károly összeismertette Fraknói Vilmossal, az akkor már országos hírű tudós pap-pal. Hornig sétatökésikázásra invitálta Fraknóit, és vele szembe ültette le az ifjú klerikust.¹⁴ Miután Lukcsics sikerrel vette a vizsgát, így útja a pápai plébániáról rövidesen Rómába vezetett. Mielőtt az Örök Városba utazott volna, a veszprémi püspöki könyvtárban, valamint Budapesten készült fel küldetésé-

⁷ Társulati Értesítő 6 (1897) 74.

⁸ *A Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája 1874–1909*, Budapest 1909, 310–313.

⁹ TUSOR PÉTER, *A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918 (Vázlat)*, Aetas 22 (2007) 1. sz., 32–43, 41.

¹⁰ Ezirányú kutatásait publikáló tanulmányát lásd: LUKCSICS JÓZSEF, *Acta Martyrum Scillitanorum*, MS 39 (1901) 641–655., valamint VFL VIII.10. Lukcsics, 2. d., 12. cs. A korszakkal később is foglalkozott: *A keresztények üldözése Nero császár alatt I–VII*, Religio 67 (1908) 459–460. 473–474. 491–492. 508–509. 522–524. 537–540; *A somlyóvásárbelyi római sírkőről*, Archaeologiai Értesítő 28 (1908) 359–360. Római tartózkodásakor szabadidejében is hódolt kedvenc témájának: „Rómában egyúttal archeológiai előadásokat hallgatott és az összes katakombákat tanulmányának tárgyává tette.” Pápa és Vidéke 4 (1909) 9. sz., 6.

¹¹ RÉTFALVI BALÁZS, *Hornig Károly (1888–1917)*, A veszprémi egyházmegye és püspökei = Püspöklexikon 1804–1918 I/9 (CST III/I/9), Budapest 2024, 48–55.

¹² Pápai Lapok 27 (1900) 27. sz., 4. (VII. 8.). Első miséjét július 22-én tartotta a Szent Anna-kápolnában, Pápai Közlöny 10 (1900) 29. sz., 5. Július 29-én a pápai főplébániatemplomban mondott szentmisét, Pápai Lapok 27 (1900) 30. sz., 4. Hittant a római katolikus fiúiskolában és az Állami Tanítóképző Intézetben tanított, *A pápai róm. katb. bitközség iskoláinak értesítője az 1900–1901. tanévről*, Veszprém 1901, 75; *A Pápai Állami Tanítóképző Intézet I. Értesítője (1896/7–1900/901)*, Pápa 1902, 60.

¹³ Pápai Lapok 27 (1900) 31. sz., 5.

¹⁴ HUCHTHAUSEN LAJOS, *Bilincgézések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből* (A veszprémi egyházmegye múltjából 21), Balatonkiliti–Veszprém 1995–2009, 15. Lukcsics Rómába küldése spontaneitására utal, hogy olyan hirtelen kellett Páparól eltávoznia, hogy sokaktól nem is tudott személyesen elköszönni. Erről lásd Pápai Közlöny 10 (1900) 44. sz., 5.

re,¹⁵ majd október végén követte Fraknóit Rómába.¹⁶ Mivel a tudós pap éppen élete egyik fő művén, Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak háromkötetes monográfiáján dolgozott, így a veszprémi okmánytár munkálatai nagyjából Lukcsicsra hárultak.¹⁷

2. A FRAKNÓI-INTÉZET MUNKATÁRSA RÓMÁBAN

Lukcsics József a szintén veszprémi egyházmegyes pap elődjét, Pallay Miklóst váltotta, aki az első két kötet munkálataiban Fraknói segítője volt. Nagyrészt Pallay végezte az oklevelek lemásolását, összeolvasását, valamint ő készítette el a kötetek mutatóit is.¹⁸ Lukcsics elődjénél jóval nagyobb részt vállalt már a harmadik kötet elkészítésében is. A források átírásán és az eredetivel való összevetésén, valamint a mutató készítésén túl Lukcsics írta a terjedelmes,

¹⁵ „Városszerte sajnálatot fog kelteni az a hír, hogy Lukcsics József dr.-t, az új r. k. káplánt, ki rövid itttartózkodása alatt kivívta az általános rokonszenvet, Hornig Károly báró, a veszprémi megyéspüspök Fraknói Vilmos dr., c. püspök, a nagy történettudós mellé segédül diszponálta. Lukcsics József dr. pár hónapig Veszprémben és Budapesten fog könyvtári tanulmányokat végezni, s azután állandó tartózkodásra Rómába megy, hogy ott a nagynevű püspök oldala mellett, ki «római házában» dolgozva nagy szolgálatokat tesz a hazai történettudomány ügyének, végezen maga is történeti búvárlatokat.” Pápai Lapok 27 (1900) 35. sz., 5.

¹⁶ „Dr. Lukcsics József helybeli káplán holnap távozik városunkból. A megyés püspök úr Ő Excellentiája őt ugyanis Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok, c. püspök mellé rendelte, hogy annak tudományos kutatásaiban segítségére legyen. Fraknói Vilmos hazánk ez ismert tudósa az év egy nagy részét tudvaleőleg Rómában szokta tölteni, s dr. Lukcsics, ki jelenleg rövid időre Budapestre megy, később követi őt, hogy ott a nagybecsű könyvtárakban búvárkodjék, dr. Lukcsics József rövid ittléte alatt városunk társadalmának minden rétegét le tudta bilincselni szeretetreméltóságával, s midőn ezért csak fájlalhatjuk távozását, egyben szives örömmel gratulálunk neki e kitüntető megbízáshoz, mely azt hisszük nagy jövőjének alapját van hivatva megvetni.” Pápai Közlöny 10 (1900) 43. sz., 5. (X. 28.).

¹⁷ FRAKNÓI, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel (Fraknói-bibl., 393. 403. 417. sz.).*

¹⁸ MREV I, LXXV; MREV II, LXX (vö. *Könyvészet/B*). A veszprémi *Monumenta* keletkezési körülményeiről részletesen lásd KARLINSZKY BALÁZS, *Hornig Károly, a mecénás: a Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára*, Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újraszentelésének tiszteletére (szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László), Veszprém 2011, 139–152, 144–145; UŐ, *A monumentáktól az annátáig. Veszprémi egyházmegyes paptörténeteszek vaticáni kutatásai*, CVH I/8, 157–177, 157–167.

csaknem 60 oldalt kitevő bevezetőt is. Elkezdte átnézni az Apostoli Kamara sorozatait, amelyekből már szép számmal kerültek források e kötetbe.¹⁹

A kérvény- és a lateráni bullaregisztrumok áttanulmányozása valószínűleg nem az ő feladata lehetett, legalábbis erre következtethetünk a kötet bevezetőjének végén szereplő névsorból. Ebben a következők szerepelnek: Czaich Á. Gilbert, Kollányi Ferenc, Beke Antal, Érdújhelyi Menyhért, Grün Albert, Pallay Miklós, Tóth-Szabó Pál, Erdélyi László és Sörös Pongrác. Pallay Miklós nyilván elkezdte a III. kötet munkálatait is, ezeket vehette át tőle Lukcsics. Az ifjú klerikus támaszkodhatott a névsorban szereplő személyek korábbi kutatásaira: Érdújhelyi Menyhért²⁰ és Czaich Á. Gilbert²¹ római magyar gyóntató a lateráni regisztrumokat nézték át, Kollányi Ferenc pedig a szupplikáció-regisztrumokban és az *Amata*-sorozat köteteiben szemezgetett.²² Beke Antal²³ és Tóth-Szabó Pál²⁴ szintén a kérvényregisztrumokban végzett kutatásokat. Lukcsics munkája során felhasznált velencei²⁵ és modenai²⁶ forrásokról is minden bizonnyal Fraknóitól kapott másolatokat.

Fraknói az éppen Rómában kutató ösztöndíjasokat is „hadrendbe” állította a veszprémi okmánytár érdekében. Tóth-Szabó Pál jelentésében maga említi, hogy átnézte a vatikáni regisztrumok VIII. Ince-kori köteteit is, ahol

¹⁹ A II. kötetben lévő kamarai forrásokat még Fraknói gyűjtötte (CVH I/20, 120.), viszont az ezeket tartalmazó kötet (AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52.) valami oknál fogva elkerülte Lukcsics figyelmét. Lásd erről FEDELES TAMÁS, *A bíborosi kollégium és a magyar konzisztoriális javadalmak a 14. század végén. Az Obligationes et Solutiones 52. kötetének magyar vonatkozású bejegyzései*, CVH I/21, 37–63, 44–45. Fraknói Vilmosnak az 1424 és 1441 közötti évekről származó kamarai gyűjtésének másolatait lásd VFL VIII.10. Lukcsics, 1. d., 4. cs.

²⁰ ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT, *Kutatásaim a római levéltárakban*, KSz 10 (1896) 605–646; CVH I/20, 39.

²¹ CZAICH Á. GILBERT, *Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből*, TT 1899, 1–17; Uő, *Regesták VII. Imre [!] pápa korából 1484–1492*, TT 1902, 511–527; Uő, *Regesták VI. Sándor pápa korából*, TT 1904, 161–181; CVH I/20, 36–37.

²² KOLLÁNYI FERENC, *A vatikáni levéltár*, MS 7 (1893) 362–370; CVH I/20, 37. A szupplikációkról készített teljes szövegű másolatait lásd VFL VIII.10. Lukcsics, 1. d., 4. cs., 2. d. 17–19. cs.

²³ BEKE ANTAL, *Római emlékek a magyar egyház XV-ik századi történetéből*, TT 1900, 1–15; CVH I/20, 38.

²⁴ TÓTH SZABÓ PÁL, *Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál*, Századok 37 (1903) 1–15. 151–159. 217–239. 327–344; CVH I/20, 39.

²⁵ MREV III, 312–313, n. 464; 314–315. n. 467. A e forrásokat is tartalmazó kötetről készült másolatokat lásd VFL VIII.10. Lukcsics, 2. d., 14. cs.

²⁶ MREV III, LXXXIX. A modenai állami levéltárból származó, teljes szövegű másolatokat lásd VFL VIII.10. Lukcsics, 2. d., 15. cs.

veszprémi egyházmegyére keresett adatokat.²⁷ Ezt támasztja alá továbbá a köszönetnyilvánításból egyébként hiányzó, szintén Rómában kutató Décsényi-Schönherr Gyula 1899-ben tett jelentése is: „Más kutatást a levéltárban nem végeztem, csupán a IV. Szixtus, II. Pál, VIII. Ince és VI. Sándor pápák supplicatio-regestáinak átkutatásával foglalkozó Beke Antal kanonok, Czaich Gilbert és Sörös Pongrác társaimnak munkáján igyekeztem néhány regestakötet átnézésével könnyíteni.”²⁸ A még nem említett Erdélyi László és Grün Albert itthon segítettek a munkálatokat, Erdélyi a pannonhalmi főapátsági levéltárban lévő oklevelek felkutatásában és esetleg lemásolásában segídezhetett, míg Grün Albert a Nemzeti Múzeum könyvtárosaként az ott lévő dokumentumok kiadásában vállalt részt.²⁹

Az eredetileg nem is tervezett negyedik kötet³⁰ munkálataiban – amelyek 1903 januárjában kezdődtek³¹ – már szinte teljes egészében Lukcsics játszotta a főszerepet. Minden bizonnyal ebben az évben fejezte be az Apostoli Kamara vatikáni levéltárban és az olasz állami levéltárban lévő köteteinek átnézését.³² A gyűjtés önálló kiadása ekkor még nem kerülhetett szóba,³³ ez majd – ahogy erre még kitérek – későbbre tolodott. A terjedelmes bevezetés végén össze-

²⁷ „Ezenkívül átnéztem VIII. Ince pápának a veszprémi egyházmegyére vonatkozó bulla-regestáit, Theinerrel kapcsolatban. Az itt tapasztaltak arról győztek meg, hogy nagyon is indokolt volna e regesta-sorozatnak, az ú. n. «Regesta Vaticana»-nak újból való átnézése. Mert hogy a VIII. Incénél tapasztalt hiányokat ne is említsük, csak egy körülményre akarunk figyelmeztetni: lehetetlennek tartjuk, hogy VI. Sándor 120 kötetnyi «vatikáni» regestáiban csupán 12 darab magyarországi bulla találtatnék, a mennyit Theiner kiadott.” TÓTH-SZABÓ PÁL, *Jelentés vatikáni kutatásaimról*, AÉ 13 (1902) 177–186, 178.

²⁸ AÉ 10 (1901) 503.

²⁹ Például az úgynevezett „krakkói formuláskönyv”-ből küldött neki veszprémi egyházmegyéhez köthető forrásokat, VFL VIII.10. Lukcsics, 1. d., 2. cs.; MREV III, CXX, 33–43, n. 36–44.

³⁰ KARLINSZKY, *Hornig Károly*, 141–142.

³¹ „Fraknoi Vilmos c. püspök Luksics József dr., veszprémi püspöki könyvtáros kíséretében Rómába utazott. Luksics dr. ez idén is folytatja a vatikáni levéltárban történelmi kutatásait, melyek eredményét azután a «Monumenta» negyedik kötetében fogja közzétenni.” Alkotmány 7 (1902) 309. sz., 5.

³² A kamarai levéltár kutatás során készült jegyzeteit, helyenként teljes szövegű másolatait lásd: VFL VIII.10. Lukcsics, 1. d., 4. cs.; 2. d. 16., 17–19. cs.

³³ „Báró Hornig Károly veszprémi megyés püspök úr tudvalevőleg nagy gonddal és költséggel adja ki a vatikáni levéltárból a veszprémi egyházmegye történetére vonatkozó okmányokat. Aki a kutatásokat a vatikáni levéltárban e célból végzi, dr. Lukcsics József püspöki könyvtáros, nagyon szép eredményeket ért el a XIV. századbeli kamerális könyvekben végzett kutatásaival. E közben pedig nap-nap után bővíti a «Monumenta» IV. kötetének anyagát és gondosan feljegyzi és gyűjti mindazon dolgokat, melyek a veszprémi egyházmegyére vonatkoznak. Ezt az óriási

állította a veszprémi püspökök névsorát.³⁴ Az *Archivio Segreto Vaticano* mellett kutatásokat folytatott a Vatikáni Apostoli Könyvtárban (főleg a Barberini-könyvtárban) és a római *Biblioteca Nazionale*ban is.³⁵

A források feltárásában a már említett Czaich Gilbert római magyar gyónató segítette, aki a lateráni bullaregisztrumokat kutatta II. Gyula pápa haláláig.³⁶ Lukcsics József valószínűleg – a hagyatékában fennmaradt jegyzék szerint X. Leó, VI. Adorján és VII. Kelemen pápaságának lateráni bullaregisztrumait nézte át.³⁷ A szupplikációkat a már fent említett Tóth-Szabó Pál vizsgálta 1503-ig.³⁸ Segítségére volt még az eredetileg a vatikáni könyvtárban kutató Zsák J. Adolf³⁹ is, aki szintén kérvényregisztrumokat tanulmányozott Lukcsics számára.⁴⁰ Sajnálatos törést jelentett a kutatásban a római történeti intézet bezárása, amely a kutatást és források feltárását is megakasztotta.⁴¹ A 16. századi források esetében ezért Lukcsics a régi – különösen a vatikáni regisztrumok – indexeire,⁴² valamint Giuseppe Garampi jegyzékeire – *Schedario Garampira* volt utalva.⁴³ Felhasználhatta még Fraknóinak a római intézetben

anyaghalmozást azután itthon fogja rendezni és feldolgozni. Az eddigi megállapodások szerint dr. Lukcsics május hó első felében érkezik Veszprémbe.” *Religio* 1903. I. félév, 28. sz., 224.

³⁴ MREV IV, LXXXVIII–CII. A püspöknévsor külön füzetben is napvilágot látott. Lukcsics a kamarai gyűjtései felhasználásával egy teljes középkori archontológia összeállítását is tervezte: „Különféle levéltárakban végzett búvárkódásai mellett a XIII–XIV. századra vonatkozó tanulmányainak súlya vatikáni, majd pedig a római áll. levéltárra esett, hol megbízatása szerint a veszprémi püspökség római oklevéltárán dolgozott, sőt ezenfelül a kamerális könyvek összes sorozatának legrégebbi, a XVI. század első negyedéig terjedő adatait és okmányait, melyek Magyarországra vonatkoznak, összegyűjtötte, úgy, hogy a közel kétezerre rugó adatból a mohácsi vész előtt elmúlt századok magyar archontológiáját fogja összeállítani.” Pápa és Vidéke 4 (1909) 9. sz., 6.

³⁵ VFL VIII.10. Lukcsics, I. d., 4. cs.

³⁶ VFL VIII.10. Lukcsics, I. d., 4. cs.

³⁷ VFL VIII.10. Lukcsics, I. d., 4. cs.

³⁸ Gyűjtéséből a veszprémi egyházmegyéhez köthető forrásairól készített jegyzékét lásd: VFL VIII.10. Lukcsics, I. d., 4. cs.

³⁹ ZSÁK J. ADOLF, *Egy ismeretlen Vitéz-codex. A vatikáni Palatina könyvtár hazai vonatkozásai*, MKsz 15 (1907) 207–216; ZSÁK J. ADOLF, *A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai*, MKsz 17 (1909) 244–251 és 335–346.

⁴⁰ ZSÁK J. ADOLF, *Szegedi Gergely, egy ismeretlen scriptor és miniator*, MKsz 15 (1907) 145–148. (Közöl egy szupplikációt 1508-ból.)

⁴¹ MREV IV, CVIII.

⁴² A VI. Sándor pápaságától VI. Adorjánéig terjedő regisztrumok magyar vonatkozású bulláinak jegyzékét lásd VFL VIII.10. Lukcsics, I. d., 4. cs.

⁴³ Az ebből készült jegyzeteit lásd: VFL VIII.10. Lukcsics, I. d., 4. cs.

lévő jegyzeteit és sok esetben korábban már kiadott dokumentumok alapján keresett vissza eredeti forrásokat. Ebben a kötetben és különösen az 1492-ig terjedő Pótlékban már nagy számmal használta fel kamarai gyűjtését.⁴⁴

A veszprémi székeskáptalan rendezése során is sok értékes forrást tárt fel. Lukcsics ugyanis nyaranként, a vatikáni levéltár zárvatartása alatt sem tétlenkedett. Hornig 1901-ben kinevezte püspöki könyvtárosnak,⁴⁵ majd a veszprémi káptalani levéltár rendezését is feladatul kapta, amelyet 1903 szeptemberében fejezett be.⁴⁶ Ezért a IV. kötet, és annak függeléke számos oklevelet közöl ebből az archívumból. Az utolsó kötet számára a budapesti Egyetemi Könyvtárban – ahol 1904-től dolgozott – is végzett kutatásokat, a 18. századi jezsuita történészek, Hevenesi Gábor és Kaprinay István másolatgyűjteményéből is közöl forrásokat.

Lukcsics római tartózkodása alatt természetesen egyfajta rezidensi szerepet is ellátott. Fraknoi Vilmos többször vette igénybe segítségét. Megbízta VII. Kelemen pápa korában keletkezett vatikáni bullaregisztrumok átnézésével,⁴⁷ és valószínűleg ugyancsak az ő kérésére kutatta a *Segreteria di Stato Particolari* sorozatának köteteit is.⁴⁸ Emellett több magyar történész számára másolatot is le dokumentumokat.⁴⁹ A levéltári kutatás mellett részt vett a római magyar közösség életében is. 1902. február 18-án egy száz fős magyar zarándokcsoport érkezett Rómába, fogadásukon Lukcsics is megjelent.⁵⁰ 1902.

⁴⁴ MREV IV, CIX és *passim*.

⁴⁵ Pápa és Vidéke 4 (1909) 9. sz., 5–6.

⁴⁶ „A temérdek kincs, melyet a veszprémi káptalani levéltár őriz s tartalmaz, a szétszór s összevissza hányt állapotban, nagyobbbrészt hozzáférhetetlen volt. E bajon segített a káptalan, mikor dr. Lukcsics József püspöki könyvtárost, a Fraknoi-féle római magyar történeti intézet tudós munkáját megbízta a rendezéssel, melyet hónapokon át folytatott szorgos és kitaró munkájával a napokban fejezett be.” Alkotmány 8 (1903) 230. sz., 10. Lásd még bővebben Pesti Napló 54 (1903) 266. sz., II, valamint LUKCSICS PÁL, *A veszprémi székeskáptalan levéltára*, LK 8 (1930) 151–181, 181.

⁴⁷ VFL VIII.10. Lukcsics, 1. d., 4. cs.; FRAKNOI, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a római Szentszékekkel III (Fraknoi-bibl., 417. sz.)*, 496, 48. j.

⁴⁸ VFL VIII.10. Lukcsics, 2. d., 13. cs. Ezekből a *Pápai Lapok* hasábjain közölt több, pápai vonatkozású forrást: LUKCSICS JÓZSEF, *Pápa a pápai levéltárban*, Pápai Lapok 28 (1901) 6. sz., 1–2. II. sz., 1–3. 12. sz., 1–3.

⁴⁹ Például TÓTH-SZABÓ PÁL, *Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál*, Századok 37 (1903) 1–15. 151–159. 217–239. 327–344., 24, 2. j.; ÁLDÁSY ANTAL, *Alsáni Bálint 13??-1408* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1903, 16, 5. j.; 31, 3. j.; 119, 1. j.; 135; SCHÖNHERR GYULA, *A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexe*, MKSz 12 (1904) 451; STEPHANUS HEGEDÜS, *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest 1906, 46.

⁵⁰ Alkotmány 7 (1902) 47. sz., 6; Pesti Napló 53 (1902) 53. sz., 8.

május 4-én a pápaságának 20. jubileumát ünneplő XIII. Leót a Rómában kutató történészek köszöntötték, a Fraknoi Vilmos által vezetett küldöttségnek természetesen Lukcsics József is tagja volt.⁵¹ 1903. december 24-én már X. Piusz pápa fogadta őket magánkihallgatáson, amelyen az intézet legújabb kiadványait, többek között a MREV III. kötetét is átnyújtották az egyházfőnek.⁵²

3. KÖNYVTÁROS, PROFESSZOR, KANONOK

Lukcsics 1904 tavaszán fejezte be római kutatásait,⁵³ 1904 szeptemberében már a budapesti Egyetemi Könyvtárba került,⁵⁴ az állás elnyerésében szintén Hornig Károly püspök segítette.⁵⁵ Az Egyetemi Könyvtárban 1904-től egészen 1909-ig dolgozott.⁵⁶ Publikációs tevékenysége könyvtártudományi

⁵¹ Alkotmány 7 (1902) 108. sz., 7.

⁵² „Rómából jelentik, hogy X. Piusz pápa e hónap 24-én magánkihallgatáson fogadta Fraknoi Vilmos püspököt s dr. Lukcsics Józsefet, a veszprémi püspöki könyvtár könyvtárosát. Fraknoi püspök a pápa pártfogását kérte a római magyar történelmi intézet számára s egyben átnyújtotta az egyházfejedelemnek az intézet legújabb kiadványait. A pápa szíves szavakkal válaszolt a püspöknek, áldását adta a magyar történelmi kutatás céljait szolgáló intézményre és az egész magyar nemzetre, melyet – mint mondotta – régóta ismer és szeret. Kedvesen emlékezett vissza arra az időre is, amikor velencei pátriárka korában tisztelegtek nála a magyar zarándokok. Végül érdeklődve kérdezte meg a püspöktől, hogy mi annak az oka, hogy a magyarok között olyan sokan tudnak latinul. A püspök megadta erre a feleletet a magyar művelődéstörténetből, mire a pápa szíves búcsút vett tőle és a veszprémi könyvtárostól.” Pesti Napló 54 (1903) 356. sz., 9.

⁵³ 1904. évi római tartózkodásáról lásd Alkotmány 9 (1904) 6. sz., 1; 9. sz., 6; 99. sz., 6.

⁵⁴ „A közoktatásügyi miniszter Lukcsics József dr. veszpréme gyházmegeyei áldozárt, veszprémi püspöki könyvtárost, a budapesti Egyetemi Könyvtárhoz kiegészítő könyvtártisztte nevezte ki. E kinevezéssel valóban érdemes ember nyerte el jutalmát. Lukcsics dr. neve nem ismeretlen már abban a világban, ahova most új lépést tett előre s tisztelettel fogadják őt a komoly tudósok, akik nagy erőt nyertek a tudós könyvtárosban. Lukcsics dr. fiatalsága dacára máris legalaposabb és legkomolyabb történetbúvárainknak egyike és több éven át dolgozva Rómában Fraknoi püspök oldala mellett, az örök város tudományos és egyházi köreiben is szép nevet vívott ki magának.” Alkotmány 9 (1904) 40. sz., 7. Lásd még Budapesti Közlöny 38 (1904) 32. sz., 1; Hivatalos Közlöny 12 (1904) 22. sz., 470.

⁵⁵ HUCHTHAUSEN, *Bilingvérezések*, 15.

⁵⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja az 1904–1905. tanévre*, Budapest 1905, 67; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja az 1905–1906. tanévre*, 69; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja az 1906–1907. tanévre*, 69; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja az 1907–1908. tanévre*, 70.

és egyháztörténeti témájú cikkei és könyvismertetései mellett római kutatási eredmények publikálását is jelentették. A MREV IV. kötetének befejezésén kívül elsősorban kamarai gyűjtéséből szemezgetett.⁵⁷ Nagy sikert aratott a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó ülésén elhangzott,⁵⁸ *Középkori pápai adókönyvek* című előadása is, amely később nyomtatásban is megjelent és a kamarai levéltárban végzett kutatások itthoni rendezését igazolja.⁵⁹ Nem feledkezett meg római ösztöndíjas társairól, Veress Endréről és Tóth-Szabó Pálról sem, akiknek műveit több ízben is recenzálta és méltatta.⁶⁰ A veszprémi káptalan levéltárának rendezése során fellelt oklevelek alapján pedig a székeskáptalan 16. századi történetét dolgozta fel.⁶¹

1909 februárjában – szintén püspöke, Hornig Károly támogatásával – egyetemi katedrához jutott, a Hittudományi Kar egyháztörténelem professzora lett.⁶² Magyar és egyetemes egyháztörténet órák mellett latin paleográfiai és diplomatikai gyakorlatokat, valamint egyházi régiségtan szemináriumot is tartott. Tanári pályafutásának egyik csúcspontját jelentette, hogy az 1912/1913. és az 1917/1918. tanévben ő volt a Hittudományi Kar dékánja.⁶³ Tudásával, személyiségével és fiatalos lendületével kivívta a hallgatók szeretetét és megbecsülését.

„Ritkán látjuk a nyilvánosság előtt. Az ifjúság tömege csak akkor találkozik vele, mikor a doktoravatás ünnepélyes aktusán felolvassa az eskümintát. Azonkívül elvonul a tanterem szürke falai közé, hogy nevelje a klérus jövő nemzedékét. Itt-ott előtűnik mégis mindig barátságosan mosolygó arcával, hátrahagyva azok között – akikkel szót váltott – egy olyan kellemes érzést, amely nem mindenkinek jut ki osztályrészüil. Némelyek szerint korán lépett a katedrára. Ez olyan kétértelmű kifejezés, ami a kissé maliciára hajló magyar felfogás szerint rendesen csak egyértelmű szokott lenni. Ha a „korán” szót az évek száma

⁵⁷ LUKCSICS JÓZSEF, *Magyar főpapok legrégebb látogatásai a római kúrián*, Religio 66 (1907) 492–494; Uő, *Uski János veszprémi püspök Zsigmond király diplomatája*, Századok 42 (1908) 1–28; Uő, *A XV. században egyesített magyar egyházi javadalmak*, Religio 67 (1908) 23–25.

⁵⁸ Budapesti Hírlap 28 (1908) 52. sz., 15 (II. 28.).

⁵⁹ LUKCSICS JÓZSEF, *A középkori pápai adókönyvek*, Budapest 1908. A füzet májusban jelent meg: Budapesti Hírlap 28 (1908) 128. sz., 13.

⁶⁰ KSz 21 (1907) 320–323; Századok 41 (1907) 668–670.

⁶¹ Előadása az Országos Pázmány Egyesület veszprémi vándorgyűlésén hangzott el, Budapesti Hírlap 28 (1908) 129. sz., 7. A rendezvény fővédnöke Hornig Károly veszprémi püspök volt, alighanem az ő javaslatára választotta témáját. Nyomtatásban is megjelent: LUKCSICS JÓZSEF, *A veszprémi káptalan a XVI. században*, Veszprém 1908. Helytörténeti jellegű publikációját lásd még Uő, *A veszprémi egyházmegye könyvészete*, Veszprém 1909.

⁶² Hivatalos Közlöny 17 (1909) 6. sz., 119. Fiatalon történő kinevezésére a sajtó is felfigyelt, Budapesti Hírlap 29 (1909) 46. sz., 10.

⁶³ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 17. sz., 505; 25 (1917) 17. sz., 312–313.

szerint vesszük, akkor a megjegyzés igaz. De ha azt a hátsó gondolatot találjuk ott, hogy azért volt korán, mert még a választott tudomány terén nem jutott el addig, hogy azt joggal hirdethesse, akkor nem igaz. Kétszeresen nem az. Tehetséggel megáldva, kitartással előrehaladva, szorgalommal az évek számát sokszorozva, egy megállapodott tudós széles látókörével egyenesen hivatva volt arra, hogy akkor kezdje el tanári működését, amikor annak áldásait nemcsak a kötelességtudás lelkiismeretességével, hanem a kielégített ambíció egész lelkesedésével áraszthatja tanítványaira” – írta róla egy újságcikk.⁶⁴

Publikációkra a tanítás és az egyetemi adminisztráció miatt kevesebb ideje maradt, és amik meg is jelentek tollából, azok ettől kezdve kevésbé kapcsolódtak korábbi vatikáni kutatásaihoz.⁶⁵ A Rómában eltöltött évekhez – kevés kivétellel⁶⁶ – Veress Endre,⁶⁷ valamint Luttor Ferenc⁶⁸ és Bossányi Árpád⁶⁹ köteteiről írott ismertetései utalnak.

Az egyesületi életben is tevékenyen részt vett, tagja lett a Szent István Társulatnak, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak, a Magyar Filozófiai Társaságnak, az Országos Pázmány-Egyesületnek, az Aquinói Szent Tamás Társaságnak és a párizsi *Société d'histoire ecclésiastique de la France*-nak.

Az egyházi ranglétrán tanári karrierje alatt is lépdelt előre: 1910-ben pápai titkos kamarás, 1913-ban pedig veszprémi szentszéki bírósági ülnök lett.⁷⁰ 1922. november 16-án Rott Nándor veszprémi püspök kanonokká nevezte ki, ezért el kellett hagynia a katedrát. Érdemei és szolgálata elismerésül tudományegyetemi nyilvános rendes tanári címet nyert el.⁷¹ Megyéspüspöke az újonnan

⁶⁴ Egyetemi Lapok, 26 (1913) 3. sz., 4.

⁶⁵ LUKSICS JÓZSEF, *A Galilei-kérdés*, Budapest 1910 (csak kiadott források felhasználásával); Uő, *Veráncsics Antal becsülete*, Religio 69 (1910) 454–456; Uő, *Középkori magyar papi imatársulatok*, KSz 26 (1912) 698–710 [helyenként vatikáni gyűjtésből nyert adatokkal]; Uő, *Hunyadi Mátyás király Vétési Albert ellen*, Religio 72 (1913) 10–11; Uő, *Szathmáry György esztergomi érsek breviariuma*, Religio 72 (1913) 555–556; továbbá *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi bitűjítás korából V*, kiad. KARÁCSONYI JÁNOS–KOLLÁNYI FERENC–LUKSICS JÓZSEF, Budapest 1912.

⁶⁶ Kamarai levéltári adatokból írott rövid közleménye: LUKSICS JÓZSEF, *Ki volt Telegdi Csanád követtársa?* Religio 69 (1910) 516–517. 1912 márciusában pedig az országos katolikus szövetség közművelődési tanfolyamán a középkori pápaságról adott elő, Budapesti Hírlap 32 (1912) 67. sz., 10.

⁶⁷ KSz 23 (1909) 749–752; Religio 68 (1909) 413–414; KSz 26 (1912) 359–360; KSz 29 (1915) 326–329; KSz 30 (1916) 210–211; KSz 31 (1917) 933–935; KSz 32 (1918) 853–854; 35 (1921) 625–626.

⁶⁸ LUTTOR FERENC, *A római via nomentanai Szent Ágnes egyház*, Religio 75 (1916) 717–721. [Rec.]

⁶⁹ BOSSÁNYI ÁRPÁD, *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai II*, KSz 32 (1918) 471–473 [Rec.].

⁷⁰ PFEIFFER, *A veszprémi egyházmegye*, 155.

⁷¹ Hivatalos Közlöny 31 (1923) 5. sz., 73.

érkező kanonokot ellátta feladattal: 1923-tól 1935-ig töltötte be az egyházmegyei főtanfelügyelői posztot,⁷² ezenkívül zsinati vizsgáló és bíró⁷³ lett. 1924-től Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának tagja,⁷⁴ 1926-tól kapornaki apát,⁷⁵ 1927-től somogyi főesperes,⁷⁶ 1934-től pedig pápai prelátus lett.⁷⁷

Több ízben is felmerült, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak a katolikus ügyek intézésével foglalkozó I. ügyosztály osztálytanácsosa lesz, de végül ez az igen fontos pozíciót soha nem érte el.⁷⁸

Bár tanári, majd hivatali teendői nyilván kevés időt engedtek a tudományos munkára, az Apostoli Kamara levéltárában gyűjtött anyagát az évek alatt sajtó alá rendezte. 1928-ban így írt erről Áldásy Antalnak:

„Már 24 év óta fekszenek íróasztalomban a pápai camerális könyvekből összegyűjtött középkori magyarországi adataim, amelyek főképp az egyházi archontológiára vetnek új világot. Sajátos okok miatt eddig nem lettek kiadva. Most, miután elkészítettem sajtó alá ezt a gyűjteményemet, mély tisztelettel és szeretettel bemutatom Neked. Ha ez az adattár érdemes a nyomdafestékre, megjelenhetnek a római magyar történelmi intézet kiadványaként.”⁷⁹

A kézirat kiadása végül anyagi okok miatt nem valósult meg.⁸⁰ Lukcsics halála után ismeretlen úton és célból – talán a hittudományi kar levéltárából – Kovács Alajos piarista szerzeteshez került, akinek a hagyatékában lappangott⁸¹ egészen a közelmúltban történő kiadásáig.⁸²

⁷² Nemzetnevelés 17 (1935) 22. sz., 350.

⁷³ Pápai Hírlap 20 (1923) 13. sz., 2.

⁷⁴ Veszprémvármegyei Hivatalos Lap 26 (1924) 54. sz., 588.

⁷⁵ Pápa és Vidéke 23 (1926) 16. sz., 1.

⁷⁶ Pápai Hírlap 24 (1927) 51. sz., 4.

⁷⁷ Pesti Hírlap 27 (1935) 2. sz., 10.

⁷⁸ A Pécsi Napló április 4-ei száma (24 [1915] 75. sz., 21.) szinte kész tényként közölte, hogy napokon belül kinevezik, de május elején mégis IV. 28-án Breyer István hercegprímási irodaigazgató, a későbbi győri megyéspüspök nyerte el a posztot, Budapesti Közlöny 49 (1915) 102 sz., 1. A kor egyházi közéletét jól ismerő Esty Miklós szerint „egyébként is kétszer is akart már miniszteri tanácsos lenni a kultuszban [*a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban*] s azt is mellőzésnek tekintti, hogy nem lett”. Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2.4. Napló II (1935–1938) 23.

⁷⁹ CVH I/20, 153–154.

⁸⁰ CVH I/20, 154.

⁸¹ TUSOR PÉTER, *Lukcsics József elfeledett okmánytára a Camera Apostolica magyarországi forrásairól*, ESz 13 (2012) 67–79.

⁸² CVH I/9–10.

Lukcsics József váratlanul hunyt el. A róla szóló nekrológok nemcsak egyházi karrierjéről, a szociális ügyek iránti érzékenységéről vagy tudományos munkásságáról emlékeztek meg, hanem közvetlen modorú, rokonszenves és becsületes egyéniségéről, amivel hallatlan népszerűsége tett szert egyházmegyéjében.⁸³

Lukcsics József végrendeletében a Pázmány Péter Tudományegyetemre hagyott egy nagyobb összeget azzal a céllal, hogy a kamatai egyháztörténelmi ösztöndíjra szolgáljanak.⁸⁴ Nevét azonban mégsem ez, hanem tudományos munkássága őrizte meg az utókornak. Egyháztörténelmi működését tekintve fontos kiemelni, hogy módszerében a nagy elődök – Fraknoi Vilmos, Áldásy Antal, Kollányi Ferenc – követte, és a korban divatos szellemtörténelmi módszert mellőzte.⁸⁵ Munkái máig jól használhatók, köszönhetően alapos és szorgalmas forrásfeltáró munkájának, valamint megbízható paleográfiai és filológiai tudásának.

4. Vatikáni források és egyházmegye-történet

Fraknoi Vilmos a vatikáni levéltár 1881-es nyitását követő erőfeszítései nyomán meginduló kutató és kiadó tevékenység az 1890-es években több szempontból is átalakult. Egyrészt felépült az úgynevezett Fraknoi-villa, amely otthont adott magyar történelmi intézetének. A *Monumenta Vaticana Hungariae*-sorozat kiadására tíz évre felajánlott összegek lejártát (1892) követően Fraknoi Vilmos egy egyszerűbb és hatékonyabb támogatási konstrukciót keresett, ennek a koncepcióváltásnak lett eredménye a források egyházmegyék szerinti kiadása. A szakmai érv elsősorban az volt, hogy a pápai hivatalok a beérkezett és kibocsátott iratok jelentős részét az egyházmegyék (*diocesis*) szerint iktatták, így az ez alapján történő válogatás nem jelenthetett különösebb

⁸³ Nekrológok: Nemzeti Ujság 19 (1937) 64. sz., 9; Pápai Hírlap 34 (1937) 13. sz., 2; Pápa és Vidéke 34 (1937) 13. sz., 4.

⁸⁴ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja 1939–1940*, Budapest 1940, 10.

⁸⁵ ZSIDI VILMOS, *Egyháztörténelem tanítása a Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán (1805–1950)*, Egyházak a változó világban (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1991, 441–443, 442. Ez jól tükröződik a következő írásában is: LUKCSICS JÓZSEF, *Történetbölcsélet és egyháztörténet*, Hittudományi Folyóirat 23 (1912) 62–82. Kéziratát lásd VFL VIII.10. Lukcsics, 1. d., 2. cs.

gondot. Fraknoi a vele ekkor már több évtizedes barátságot ápoló Hornig Károly veszprémi püspök személyében egy olyan bőkezű mecénást talált, akinek köszönhetően a korábnál egyszerűbben befolyó és biztosabb jövedelemhez jutott. A helyi identitásra építő, megyetörténeti alapú forráskiadványok és feldolgozások elgondolását talán az is támogatta, hogy éppen ezzel egy időben, 1896-ban indult el Borovszky Samu szerkesztésében *Magyarország vármegyéi és városai* című monumentális sorozat. Hornig Károly veszprémi főpásztor példája pedig a magyar püspökarban is követőkre talált.

Széchenyi Miklós győri püspök⁸⁶ püspöki titkárát 1909-ben Nitsch Árpádot küldte ki Rómába, hogy vatikáni levéltári kutatásokat végezzen és a győri egyházmegyére vonatkozó forrásokat összegyűjtse. A vállalkozás sajnálatos módon nem valósult meg, *Regesta supplicatiumum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású adatai. Avignoni korszak* c. kétkötetes munkájára valóságos ösztűz zúdult. Maga Lukcsics József összegezte így lesújtó véleményét: „Az egész oklevéltár a magyar egyháztörténelmi tudománynak nem nagy hasznára, még kisebb dicsőségére válik.” A negatív visszhang oka, hogy az időközben Bossányira nevet változtató Nitsch Árpád által regeszta formában kiadott források teljes szövegű kiadása már sajtó alatt volt.⁸⁷

Bossányi Árpád küldetése eleve kudarca volt ítéelve. A püspöki titkár ugyanis iskolaigazgatóként belekeveredett a győri orsolyita zárda belügyeibe, és a sajtó a diákokkal való illetlen viselkedéséről cikkezett. A botrány elsimítása érdekében – mintegy „büntetésből” – dönthetett úgy Széchenyi püspök, hogy őt küldi ki Rómába, hogy a tervezett *Monumenta Romana Episcopatus Iauriensis* munkálatait megkezdje. Bossányi ugyanakkor nem rendelkezett semmilyen tapasztalattal a vatikáni magyar kutatásokról. Az ötlet, hogy elsősorban az Anjou-kor szupplikációival foglalkozzon, talán az egykor vatikáni kutatókat végző, győri egyházmegyes történéssz professzortól, Balics Lajostól származtak, aki ekkor már egyéb elfoglaltságai miatt nem foglalkozott kutatással. A tudományos diskurzusnak sem a Bossányi római tartózkodásakor fellépő római „intézményi interregnum”, sem az első világháború nem kedvezett. Bossányi *Monumentája* soha nem jelent meg, kézírata elveszett, már ha egyáltalán létezett.⁸⁸

⁸⁶ Életrajza: *A győri egyházmegye és püspökei* = Püspöklexikon 1804–1918 I/3 (CST III/I/3), Budapest 2024, 39–45.

⁸⁷ NEMES GÁBOR, *Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában*, CVH I/15, 107–136, 107–111.

⁸⁸ Uo., 111–113.

A két világháború között fellendülő egyháztörténeti kutatások is foglalkoztak a vatikáni forrásoknak az egyházmegye-történetírásban történő felhasználásáról és a kutatás mikéntjéről. Vanyó Tihamér kiemeli, hogy a vatikáni levéltár forrásainak átnézése egyértelműen országos vállalkozás kell, hogy legyen, hiszen a hatalmas terjedelmű fondok egyházmegyenkénti külön-külön átnézése jelentős többletmunkát jelentene és az erők szétforgácsolását eredményezné.⁸⁹ Elképzelése szerint a római és a bécsi források kiadását egy központi szervezetnek, egy, az egyháztörténeti kutatásokat koordináló állandó bizottságnak kell magára vállalni, és az így megjelent forráskiadványok minden egyházmegye-történet számára segítséget jelenthetnek.⁹⁰

Hasonló elgondolást fogalmazott meg néhány évvel később Pásztor Lajos is, azzal a különbséggel, hogy szerinte a vatikáni források egységes feltárását követően a veszprémi monumenták mintájára kell elkészíteni a többi egyházmegye római okmánytárát. Ezeket a vállalkozásokat véleménye szerint a megyéspüspökök biztosan finanszírozzák majd.⁹¹ Nem sokkal Pásztor Lajos írását követően azonban a Magyarországon kialakuló szovjet típusú diktatúrák egyházellenes támadásai teljesen lehetetlenné tették a szerző elgondolását.

⁸⁹ „De a hatalmas mű nemcsak anyagi, hanem szellemi előkészítő munkálatokat is kíván, amelyek nélkül az egyes írók munkája aránytalanul nehézkes, sőt meddő is lehetne. Itt különösképpen oly terjedelmesebb forráscsoportok tervszerű feltárásáról lenne szó, amelyeket minden egyes püspökség történézésének elengedhetetlenül használnia kell, mint például a vatikáni anyagéról. Nem szabad azt az erőpazarlást megengedni, hogy mindenki külön legyen kénytelen ezeken végigrágni magát, vagy pedig ezek elhanyagolásával megírni egyházmegyeje történetét.” VANYÓ TIHAMÉR, *Az egyházmegye-történetírásról. Francia tervek – magyar tanulmányok*, Regnum 2 (1937) 3–18.

⁹⁰ „A magyar egyháztörténet legalaposabb ismerőiből és tevékeny művelőiből egy állandó bizottságot kellene alakítani. E felállítandó központi szervezetnek kettős feladata volna. Egyrészt a hasonló külföldi mozgalmak figyelembevételével, a nyilvánosság előtti ismertetésével és beható megtárgyalásával megállapítaná a magyar egyházmegyék története kidolgozásának legfőbb elveit; másrészt gondoskodnék arról, hogy bizonyos központi jellegű, elsősorban külföldi gyűjtemények anyaga (így például a vatikáni, bécsi stb.), amelynek eredményes tanulmányozása és közvételére vértettebb tudás és bizonyos tapasztalatokat igényel, az összes magyar egyházmegyék szempontjából egyszerre kerüljön kutatás alá és együttes forráskiadásban tétessék közé.” Uo., 16.

⁹¹ „Mindenképen hasznos, sőt szükséges volna tehát, ha a veszprémi püspökség oklevéltárának a mintájára elkészülne a többi magyar püspökség oklevéltára is. Az anyag feltárását természetesen nem külön-külön, hanem egységesen, közösen kellene elvégezni, az összegyűjtött anyagot azonban egyházmegyenként lehetne kiadni. E kiadványok költségét azután – az elődök példáját követve – minden bizonnyal készséggel vállalná a magyar püspöki kar. Nincsen kizárva, hogy amint a veszprémi egyházmegyére, a többire nézve is, a Vatikáni Levéltár – legalább is egyes korokból – több anyagot fog adni, mint az összes hazai levéltárak.” PÁSZTOR LAJOS, *Vatikáni Levéltár*, LK 20–23 (1942–45) 100–129.

FÜGGELÉK

Vatikáni levéltári jegyzetek és másolatok
Lukcsics József hagyatékában
 (VFL Hagyatékok, VIII.10. Lukcsics József hagyatéka)

I. d.

4. cs.

BAV Barberini-könyvtárról írott kézirat és gyűjtés (3 pp.)

Rövid leírás: Barb. lat. XXX.174. XXXIV.1. XL.19. Megjelent: Egyházi Közlöny 1903. 6. sz.

Gyűjtés a Biblioteca Nazionale Centraléből (korábban Biblioteca Nazionale Vittorio Emmanuele II) (3 pp.)

Manoscitti, Fondo gesuitico, 151; Fondo Vittorio Emanuele 37. 295. 296; Fondo sesoriano 46. 125., 191. 194. 232. 237. 269. 271. 276. 405. 412. 438. 515. 585.

Szakirodalmi jegyzetek pápai diplomatikáról és a vatikáni levéltár fondjairól (3 pp.)

Levél Cosimo Stornaiolo professzorhoz „*Le miniature del famoso pontificale vaticano dimonstrate appartenere a Giovanni Vitéz, ambasciatore di Mattia Corvino presso la Corte Pontificia*” c. előadásáról (Pontificia Accademia Romana d’Archeologia ülése, 1903. jan. 22.) (4 pp.)⁹²

Jegyzetek és gyűjtések a MREV III–IV. kötetéhez

AAV Reg. Vat. – magyar vonatkozású bullák listája VI. Sándor, II. Gyula, X. Leó, VI. Adorján pápák idejéből (1492–1523) (4 pp.); Iratjegyzék a „Pótlék” c. fejezethez (5 pp.); AAV Reg. Lat. – magyar vonatkozású bullák jegyzéke II. Gyula, X. Leó, VII. Kelemen pápák idejéből (1509–1523) (4 pp.); AAV Schedario Garampi – jegyzék veszprémi egyházmegyei forrásokról (5 pp.); AAV Reg. Suppl. vol. 983–1212. – veszprémi egyházmegyei vonatkozású kérvények VI. Sándor pápa korából, jegyzék (3 pp.); AAV Reg. Lat. 925–1129. – veszprémi egyházmegyei vonatkozású bullák VI. Sándor pápa korából, jegyzék (3 pp.); Iratgyűjtés a „Pótlék” c. fejezethez, csak részben vatikáni források (10 pp.); AAV Reg. Lat. – magyar vonatkozású bullák jegyzéke VII. Kelemen pápa idejéből (1527) (1 pp.); AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 75–76. – teljes szövegű

⁹² Az eseményről lásd: Religio 72 (1903) 10. sz., 80.

másolatok (4 pp.).⁹³ AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 64. (Obligaciones collegii vol. 596.) teljes szövegű másolatok, valószínűleg Fraknoi Vilmos gyűjtéséből (8 pp.);⁹⁴ AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 60. (Obligaciones collegii vol. 595.) teljes szövegű másolatok, valószínűleg Fraknoi Vilmos gyűjtéséből (10 pp.);⁹⁵ AAV Reg. Suppl., vol. 287–321. (1433–1436) – teljes szövegű másolatok, valószínűleg Kollányi Ferenc gyűjtése (91 pp.); AAV Reg. Suppl., vol. 321–489. (1436–1456) teljes szövegű másolatok, valószínűleg Lukcsics József gyűjtése (6 pp.); AAV Reg. Lat., vol. 306–374. (1431–1440) – teljes szövegű és kivonatos másolatok, több, különböző idejű gyűjtésből (6 pp.);⁹⁶ AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 56–58. 60. 64–65. 68. (1401–1443) – Jegyzék a magyar vonatkozású forrásokról (3 pp.)

II. d.

13. cs.

Vatikáni források Pápa visszafoglalásáról

AAV Segr. Stato, Particolari, vol. 4. (1597) teljes szövegű másolatok (41 pp.)⁹⁷

16. cs.

Szakirodalmi és kutatási jegyzetek, cédulák és a vatikáni levéltár fondjairól (33 pp.)

Jegyzetek és gyűjtések a MREV III–IV. kötetéhez

BAV Borg. lat. vol. 125. (1345–1359) (4 pp.);⁹⁸ AAV Cam. Ap., Oblig. comm., vol. 6–8. (1440–1463) (3 pp.);⁹⁹ AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 24. (1349–1355) (5 pp.);¹⁰⁰ AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 59. (1389–1406) (4 pp.);¹⁰¹ AAV Cam. Ap., Oblig. et

⁹³ Kiadva CVH I/9, 122–133; CVH I/10, 39–49.

⁹⁴ Kiadva CVH I/9, 103–106, n. 171–176, 113–118, n. 187–197.

⁹⁵ Kiadva CVH I/9, 94–103, n. 156–170.

⁹⁶ Kiadva LUKCSICS, *XV. századi pápák oklevelei I–II (passim)*.

⁹⁷ Kiadását lásd: LUKCSICS, *Pápa a pápai levéltárban*.

⁹⁸ Kiadva CVH I/9, 18–35.

⁹⁹ Kiadva uo., 116–132.

¹⁰⁰ Kiadva uo., 201–215.

¹⁰¹ Kiadva uo., 259–293.

Sol., vol. 28. (1351–1353) (2 pp.);¹⁰² AAV Reg. Aven., vol. 122. (1353–1356) (3 pp.);¹⁰³ AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 75. (1446–1457) (1 p.);¹⁰⁴ AAV Cam. Ap., Collect. vol. 350. (1317–1318) – teljes szövegű másolat (3 pp.)¹⁰⁵

17–19. cs.

Jegyzetek és gyűjtések a MREV III–IV. kötetéhez (19 pp.)

AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 1. (1297–1304) (1 p.);¹⁰⁶ AAV Reg. Vat. 883. (1502) (1 p.); AAV Reg. Lat. 1129. (1 p.)(1503); AAV AAV Arch. Concist., Acta Cam., vol. 1. (1503) (1 p.); AAV Reg. Lat. vol. 250. (1425) (4 pp.);¹⁰⁷ AAV Reg. Suppl., vol. 195. (1426) (2 pp.);¹⁰⁸ Cédula magyar vonatkozású forrásokról – AAV Cam. Ap., Oblig. et sol., vol. 66. (1 p.); AAV Reg. Suppl., vol. 287. (1433) (1 p.);¹⁰⁹ AAV Reg. Suppl. vol. 422. (1448) (1 p.);¹¹⁰ datálatlan bulla másolata II. Piusz pápa idejéből (2 pp.).

NEMES GÁBOR

¹⁰² Kiadva uo., 204–212.

¹⁰³ Kiadva uo. 212–222.

¹⁰⁴ Kiadva CVH I/10, 39–49.

¹⁰⁵ Kiadva uo. 302–303.

¹⁰⁶ Kiadva CVH I/9, 3–6.

¹⁰⁷ Regesztáját lásd LUKCSICS, *XV. századi pápák oklevelei*, I, 818. sz.

¹⁰⁸ Regesztáját lásd uo., n. 879.

¹⁰⁹ Regesztáját lásd LUKCSICS, *XV. századi pápák oklevelei*, II, n. 263.

¹¹⁰ Regesztáját lásd uo., n. 998.

ERDÉLY RÓMÁBAN
VERESS ENDRE VATIKÁNI KUTATÁSAI
Egy szabálytalan pályáív buktatói és tanulságai

Túlzás nélkül állítható, hogy Veress Endre 1901-ben megkezdett római kutatásai és iratkiadásai helyezték fel Erdélyt, pontosabban a 16–17. századi Erdélyi Fejedelemséget a magyar és nemzetközi tudományosság palettájára. Pedig kortárs történész kollégáival szemben pályafutása nem mondható tipikusnak vagy szabályosnak, például soha nem tanított egyetemi katedrán, és a Magyar Tudományos Akadémiának sem volt tagja. Éppen e sajátosság miatt érdemes röviden felvázolni az életpályáját, annál is inkább, mert máig két igen rövid, vázlatos életrajz áll csupán a rendelkezésünkre, amelyek munkásságára, különösen a minket érdeklő olaszországi, vatikáni kutatásaira nézve szinte semmilyen adatot nem szolgáltatnak és meglegednek Veress érdemeinek méltatásával.¹

1868-ban született Békésen, apja egykori 48-as katonatiszt, aki két kötetben megírta a keleti magyar emigráció történetét.² Veress Bukarestben nevelkedett, és csak apja korai halála után költözött a család vissza Magyarországra. Ez a romániai/bukaresti kapcsolat egész életében igen fontos szerepet játszott mind az életében, mind a munkásságában. Kolozsváron először Kereskedelmi Akadémiát végez és először ezen a pályán próbál elhelyezkedni Bukarestben, nem sok sikerrel. Különbözeti vizsgát téve érettségizett, majd földrajz-történelem szakon folytatott tanulmányokat a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. A kutatás már ekkor érdeklő, ezért egy Bécsset, Rómát és Párizst érintő nagy körutat tervezett, azonban Szilágyi Sándor, az Egyetemi Könyv-

¹ CSATÁRI DÁNIEL, *Veress Endre emlékezete* (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6), szerk. Dankó Imre, Gyula 1960, 5–18; DANKÓ IMRE, *Veress Endre élete és munkássága* (Békési Téka 27), szerk. B. Szűcs Irén, Békés 2004. Ezekhez lásd még egy rövid méltatást, amely ugyanakkor felhívja a figyelmet Veress román érdekű és az OL-ban őrzött levelezésére, ENGEL KÁROLY, *Hídverők. Veress Endre és Bitay Árpád emlékezete*, Korunk 27 (1968) 480–488, a Veressre vonatkozó rész 480–486. A magyarral szemben a román történészek nagyobb figyelmet szenteltek munkásságának. Lásd MIRCEA POPA, *Andrei Veress – un bibliograf maghiar, prieten al românilor*, Vulcan 2006 (186 levél közlésével).

² VERESS SÁNDOR, *A magyar emigratio Keleten*, Budapest 1878.

tár akkori igazgatója rábeszélésére két évre beiratkozott a bécsi egyetemre, ahol az MTA Történettudományi Bizottságának támogatásával kezdte meg a tanulmányait, és ahol tulajdonképpen megismerkedett a történelmi szakma fogásaival.³ Tanárai közé tartozott Alfred Pribram, aki a *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe* címen adta ki a velencei követjelentéseket és a Hof-, Haus- und Staatsarchiv anyagát messzemenően hasznosító máig forgatott klasszikus okmánytárát, tanuló társai között találjuk Heinrich Kretschmayr-t, akinek a háromkötetes *Geschichte von Venedig* című munka mellett a Magyar Történelmi Életrajzokban megjelent *Lodovico Gritti* monográfiát köszönhetjük.⁴

A Bécsben megkezdett levéltári munka egyik eredménye a máig a hagyatékában megtalálható, eredetileg a *Magyar Történelmi Életrajzokba* szánt, de végül soha meg nem jelent Báthory András életrajz,⁵ amely díjat is nyert, nem utolsósorban az akkor még vele jó viszont ápoló Szádeczky Lajosnak köszönhetően. Az életrajz a bécsi, krakkói és varsói kutatások eredményeként még a római utak megindulása előtt készült, talán ez a magyarázata, hogy akkor miért nem került kiadásra, később pedig, mint látni fogjuk, valószínűleg az időhiány akadályozta meg az összegyűlt anyag bedolgozását és a sajtó alá rendezést.⁶ Bár hagyatéka a bizonyosság, hogy Veress mindig is gyűjtötte a Báthory Andrásra vonatkozó lengyel, vatikáni és egyéb iratanyagot.⁷

Néhány éves dévai főreáliskolai kitérő után 1905-ban Kolozsvárra, az Egyetemi Könyvtár kezelésében lévő Erdélyi Múzeum Egyesület levél- és kézirat-tárába, majd 1915-ben Budapestre került, először a Vallás- és Közoktatásügyi, majd a Külügyminisztériumba, ahonnan 1918-ban távozott, és 54 évesen, tehát viszonylag korán, 1922-ben nyugdíjba vonult, amellyel nagyjából egy időben a Budapesti Törvényszék alkalmazásába lépve még több mint két évtizedig román tolmácsként tovább dolgozott. Azért vonult nyugdíjba, hogy több időt szentelhessen kutatásainak, valamint az összegyűjtött óriási iratanyagnak a két *Fontes* sorozatba való sajtó alá rendezésének és kiadásának.

³ MTA KIKK Veress Endre hagyatéka, Ms. 5068/93, fol. 49.

⁴ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 51.

⁵ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 4179.

⁶ Az MTA könyvtárában őrzött hagyatékáról készült áttekintő jegyzéket lásd CVH I/hex., CXXV–CXXVI.

⁷ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 419/I–III.

I. KUTATÓUTAK RÓMÁBA ÉS OLASZORSZÁGBA VERESS ÉS FRAKNÓI A Vatikánban

Veress első római ösztöndíjas útjára 1901. január és augusztus között került sor. Levelezéséből pontosan tudjuk, hogy az Akadémia értesítését, hogy elnyerte a Forster Gyula ösztöndíjat, 1900. október 28-án kapta meg. A Márki Sándornak írt levélből (október 29.) kiderül az is, hogy pályázatát a már Bécsben megkezdett és Lengyelországban folytatott Báthory-kutatásainak kiegészítésére, valamint a moldvai csángó magyarok történetére vonatkozó kutatási tervvel nyerte el.⁸ Az első római kutatóúthoz a Szcitovszky-alapítványhoz benyújtott pályázatának két példányát (1899, 1900) is ismerjük.⁹ Ezekből kiderül, hogy eredetileg az 1900. évre pályázott, és próbálkozását valószínűleg nem koronázta siker. Elutasításra vonatkozó adat nem került elő, pedig Veress rendkívül gondosan archiválta iratait.¹⁰ Önéletrajzában sem érinti ezt, pedig okvetlenül említette volna. A következő pályázata 1900. április 21-én kelt. Ha összevetjük az előző évvel, azt láthatjuk, hogy a fentebb említett eredetileg két téma háromra bővült, ugyanis munkatervbe belevette az erdélyi katolicizmus történetére vonatkozó anyaggyűjtést is a Báthoryak alatt. Nem találtam utalást arra, hogy ennek mi lehetett az oka, esetleg ki adhatta azt a tanácsot, hogy kutasson ebben a témában is. Lehet, hogy erre a másik pályázó, Beke Antal premontrei szerzetes miatt került sor, aki szintén jeleskedett az Erdélyre vonatkozó középkori és kora újkori (17. századi) iratok regesztázásában, illetve kiadásában.¹¹ Ő szintén Fraknói pártfogoltja volt. Az ösztöndíjat végül megsztva nyerték el, amelyet Veress akkor, és később is, Önéletrajzában neheztelve emlegetett. A Márkinak írott levél után néhány nappal november 4-én köszönte meg Fraknóinak a támogatást, aki válaszában sok sikert kívánt a római kutatóúthoz.¹² Az ő leveléből derül ki egyébként, hogy a másik pályázó Beke volt.

A Rómában talált anyag minden várakozását felülmúlta és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy megváltoztatta az életét. Veress Fraknói munkái, illetve a *Mo-*

⁸ „Tegnap vettem az Akadémia értesítését, hogy idei római ösztöndíjat nekem ítélte meg, hogy a Báthoryakra, de főleg a moldovai csángó magyarok történetére vonatkozó anyagomat kiegészíthessem.” MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 74; CVH I/20, 38–39.

⁹ Lásd *Dokumentumok*, 1–2. sz.

¹⁰ MNL-OL Veress Endre (P 1569), 13a.

¹¹ A kutatóútja során átnézett vatikáni anyagokról készített listát lásd CVH I/10c., cxxv; CVH I/20, 125.

¹² A levelekhez lásd *Dokumentumok*, 4–5. sz.

numenta Vaticana Hungariae sorozatában¹³ megjelenő forráspublikációk ellenére nem lehetett teljesen tisztában a vatikáni levéltárban szunnyadó adatbőséggel, legalábbis idézett novemberi levelében még azt írta, hogy a kutatóúttól a Báthory Andrásra vonatkozó ezer darabnál gazdagabb anyagának kiegészítését reméli. 1901-től kezdve egymást érték a vatikáni és itáliai kutatóutak, a kutatást már nemcsak Rómára, a vatikáni gyűjteményekre fókuszálva, hanem kiterjesztve egyéb olaszországi levéltárakra. Egy 1905-ös levelében azt írta, hogy 1901 óta minden évben járt külföldön, illetve Olaszországban,¹⁴ jóllehet ezek és a továbbiak részleteit sajnos nem ismerjük. Ami biztos, hogy a Forster–Scitovszky ösztöndíjjal 1901-ben és 1903-ban járt fél-fél évet Olaszországban, 1906-ban pedig az MTA költségén kutatott. A közbeeső évek útjait ebből kifolyóan saját forrásból kellett fedeznie, amire utal például egy 1912-ben Fraknóinak írott levelében.¹⁵ Anyagi fedezetet, amelyet Veress a saját jövedelméből is kiegészített, az MTA Történettudományi Bizottsága biztosította. Itáliai kutatásait több tucat kötetben adta ki, amelyek mellett hagyatéka további több ezer oldalnyi máig kiadatlan kéziratot őriz.

Az anyagbőség természetesen azt jelentette, hogy a pályázatában említett három kutatási téma továbbiakkal bővült. Az első római út során még legalább két új témát kell megemlítenünk. Veress a *Fondo Borghese*, illetve a *Segreteria di Stato* fondjaiban fellelte Alfonso Carrillo spanyol jezsuita, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatójának és diplomatájának iratait, akinek erdélyi diplomáciai működéséről bécsi levéltári anyag alapján az általa mindig nagy tisztelettel emlegetett Szilágyi Sándor bécsi levéltári adatok alapján korábban jelentetett meg egy tanulmányt az *Értekezésekben*.¹⁶ Nem volt tehát ismeretlen a számára Carrillo tevékenysége. A Rómában előkerült levelezés terjedelme messze túlszárnyalta az addig ismert anyagot, amelyből Veress egy kötetnyit néhány évvel később, 1906-ban publikált¹⁷ Fraknói segítségével, akinek pozitív bírálata közrejátszott abban, hogy az Akadémia kiadja sorozatában, a *Magyar Történelmi Emlékekben* a Veress által összeállított kéziratot. A második kötet-

¹³ A sorozatról lásd CVH I/20, 26–27. 33–35.

¹⁴ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 806, n. 149, az itáliai utakra vonatkozóan lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 78. Ez utóbbi, 1905. augusztus 25-ei levelében a 4. olaszországi kutatóútját említi.

¹⁵ *Dokumentumok*, 14. sz.

¹⁶ SZILÁGYI SÁNDOR, *Carrillo Alfonz diplomáciai működése 1594–1598* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 6/10), Budapest 1877.

¹⁷ *Carrillo Alfonz jezsuita-anya levelezés és iratai 1591–1618* (Monumenta Hungariae Historica I/32), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1906.

nek azonban, amelynek dokumentumait az 1910-es évek elejére szintén összeállította, hosszabb utat kellett megtennie a nyomdáig. Az MTA Történettudományi Bizottságának 1911. október 6-ai jegyzőkönyve finánciális okokból elutasította a közlést,¹⁸ a világháború és az azt követő politikai helyzet miatt 1915-től kezdve szünetelt az akadémiai sorozat. Veress azonban nem feledte, és amikor – több évtizeddel később! – lehetőséget látott a publikálásra, azonnal akcióba lépett: 1939. október 24-én tollat ragadott és írt a Bizottságnak az anyagi támogatás elnyerése érdekében. A levélből kiderül, hogy az alkalmat a sorozat újraindulásának híre szolgáltatta.¹⁹ Törekvését siker koronázta, a Carrillo-levelezés újabb kötete végül 1943-ban jelent meg.

A másik nagy, újonnan felfedezett téma, az erdélyi pápai nunciusok jelentései VIII. Kelemen pápa alatt kiadása jóval hosszabb és göröngyösebb útnak bizonyult.²⁰ A nunciaturai anyaggyűjtésre vonatkozó első adatok egyikét Veress Önéletrajzában olvashatjuk, aki visszaemlékezései szerint a készülő kéziratot még 1901-ben bemutatta az őt ösztöndíjas szállásán felkereső Fraknoi Vilmosnak: „De boldog voltam, midőn gyűjteményem megtekintése végett a Magyar Történeti Intézet jóságos alapítója és vezetője, Fraknoi Vilmos feljövén a Vatikán közelében lévő harmadik emeleti szerény diákszobámba, azt lefoglalta az ugyancsak általa alapított Vatikáni Magyar Okirattár számára, melynek munkám egyben utolsó kötete is lett.”²¹

Fraknoi tehát rögtön felmérte a jelentőségét az ifjú erdélyi kutató anyaggyűjtésének, de annak nem találtam nyomát, hogy Fraknoi és Veress Rómában is rendszeresen leveleztek volna. Mivel Fraknoi egészen 1905 elejéig ideje jelentős részét Rómában töltötte és Veress legintenzívebb római kutatásai is éppen erre az időszakra estek, a leveleket a személyes találkozók pótolták. Erre a Fraknoi villában, amely római történeti intézetének adott helyet, illetve a másik találkozási helyen, ahogy manapság is, a vatikáni levéltár kutatótermében kerítették sort.²² Mindkettőt említi Veress Önéletrajzában és a levelezésében, szerencsésnek mondva magát, hogy nem kell – úgymond – a papokhoz hasonlóan a villában laknia, ami messze esett az általa látogatott va-

¹⁸ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/972, fol. 81r.

¹⁹ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/972, fol. 82r.

²⁰ „Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből 1592–1600”. Az MVH I/1 teljes címleírása e kötet végén (*Könyvészet/A*).

²¹ MTA KIKK Ms. 4718/1, n. 14. Az intézet alapításáról lásd CVH I/20, 30–32.

²² MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 90.

tikáni levéltártól.²³ Helyette a *Borgo* nevű városrészben, a Vatikánváros közvetlen közelében, attól néhány perc járásnyira bérelt egy szobát, ahol Fraknói felkereste, és mint láttuk, a bemutatott nunciatúrai kéziratot lefoglalta a *Monumenta Vaticana* számára.

Fraknói valóban a kezdetektől orientálta, pontosabban próbálta orientálni Veress kutatásait, amelynek részleteibe több 1901 és 1902-ben született rövid levél enged betekintést. 1901 áprilisában például Attilio Amalteónak, az 1592-ben Erdélybe küldött pápai követnek a vatikáni könyvtár kéziratárában őrzött jelentéseinek lemásolása iránt érdeklődött Veressnél,²⁴ májusi levelében pedig az Alfonso Visconti erdélyi pápai nunciust 1599-ben követő Germanico Malaspina jelentéseinek lemásoltatásának intézéséről tájékoztatta, megjegyezve, hogy a jelentéseket felhasználó Ambró Béla nem teljesen aknázza ki ezeket.²⁵

Fraknói ugyanakkor nemcsak a másoltatásról, a kiadásról igyekezett gondoskodni, hanem súlyt helyezett arra is, hogy a friss kutatási eredmények a megfelelő fórumokon el is hangozzanak: néhány héttel e levélváltás előtt, március 3-án felkérte Veress, hogy tartson előadást a Történelmi Társulatnál a „Báthory Zsigmond korabeli római diplomáciai összeköttetésekről”.²⁶ Ez ugyanakkor az első írásos nyoma is annak, hogy Veress, nyilvánvalóan Fraknói ösztönzésére, Báthory Andrásra vonatkozó kutatásait kezdte kiterjeszteni a teljes Báthory-korszakra. A november 7-ei Fraknói-levelben arról olvashatunk, hogy a „végtelenül gazdag, becses” gyűjteményt Veressnek mindenképpen ki kellene terjesztenie az 1595-ben folytatott prágai tárgyalásokra.²⁷

Az összegyűlt anyag terjedelméről néhány nappal később, november 11-én írt leveléből alkothatunk képet, amelyből nemcsak az derül ki, hogy előrehaladott tárgyalások folytak a nunciusi levelezés kiadásáról, amelyet a Vatikáni

²³ A Fraknói villa 1894-ben készült el és a *Piazzale del Policlínico*n áll. Vö. CVH I/20, 32. Veress levelét lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 768/27, n. 27.

²⁴ „Szíveskedjék, kérem, levelezőlapon értesíteni lemásoltatta-e Amaltheo erdélyi nuncius jelentéseit 1592. április-július, melyek a 2419 sz. Codex Ottob. foglaltatnak?” (Róma, 1902. április 16 MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 5v.

²⁵ „T.T. úr! Örvendek bűvárlatai sikerének. Malaspina jelentéseinek csak egyes töredékeit másolta le Ambró. Így tehát azoknak egész terjedelmökben lemásoltatása szükséges. Sickel osztályfőnök úrral [!] 18.ikán írtam. Remélem, hogy megkapta leveletem. Isten áldja.” (1901. május 25). MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 22v. Az említett munka AMBRÓ BÉLA, *Malaspina nuncius működése Erdélyben*, KSz 1 (1887) 253–290. Theodor Sickel történész, a modern diplomatika egyik megalapítója ekkor az Osztrák Történeti Intézet igazgatója volt.

²⁶ Lásd *Dokumentumok*, 6. sz.

²⁷ Lásd *Dokumentumok*, 7. sz.

Okirattár-Bizottsága gondozásában a Szent István Társulat adna ki, és hogy ez nem haladhatja meg az 50 ívet, hanem arról is, hogy ennek érdekében Veressnek erőfeszítéseit e jelentések kiadására kellene koncentrálnia.²⁸ Fraknói nyilvánvalóan azt akarta, hogy a *Monumenta Vaticana*-ba tervezett kötet tematikailag jól behatárolható legyen, de emellett ösztönző hatást jelenthetett a többi nemzetre, elsősorban a németek példája. Veress is írja Önéletrajzában, hogy a kézirat összeállításában a *Nuntiaturreport* sorozat szolgált mintául. Erről a következőképpen vall Önéletrajzában:

„...Rómában apróra átnézvén a németek Nuntiaturreport aus Deutschland című nagy vállalata eddigi köteteit s megismervén e munka elkészítésének technikáját azoktól a kollégáktól, akik azon az örök városban dolgoztak, tisztos honorárium mellett, elszégyellvén magamat, hogy az erdélyi nunciussal senki nem törődik s még Fraknói is elegendőnek tartotta egy-két vázlatos értekezést írni róluk, elhatározván megcsinálni a VIII. Kelemen által Erdélybe küldött öt nunciussal nunciatur-kötetét, az annyira fontos 1592–1600-ik évekből, szándékomat Fraknói püspök avval honorálván, hogy azt kiadja a Monumenta Vaticana Hungariae című vállalatban...”²⁹

De felmerültek egyéb szempontok is: Veress vatikáni kutatásai megkezdése után még jó ideig a dévai főreálgymnázium tanára volt, szabadságolásának elintézése nem volt egyszerű, mivel nehéz volt helyettesítőt találni.³⁰ E nélkül viszont nem utazhatott el kutatni. Fraknói ezért Veress szabadságolását az MTA Történettudományi Bizottságának határozata segítségével próbálta kieszközölni, mivel tisztában volt azzal, hogy a kutatások befejezéséhez idő kell, amit egyik levelében fél évre becsült.³¹ És tisztában volt azzal is, hogy hosszú távon aligha oldható meg az ingázás a dévai gimnázium és Itália között: ezért igyekezett megmozgatni legfelsőbb szintű kapcsolatait egy budapesti állás elnyerése érdekében. Ráadásul Veress, mint láttuk, kutatásai előre haladtával újabb és újabb témákkal és kéziratokkal állt elő,³² amely egyrészt nyilván örömdolgozat volt Fraknói számára, másrészt viszont azzal fenyegetett, hogy Veress felaprózza az erőit, miközben a kutatási idő nemcsak a sajátos vatikáni

²⁸ Lásd *Dokumentumok*, 8. sz.

²⁹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 75.

³⁰ Lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 76.

³¹ Lásd *Dokumentumok*, 4. sz.

³² Első római útjáról készült ösztöndíjas beszámolójában (1902. november 18) tételesen, munkacímekkel ellátott 6 kötetnyi [!] anyag jövőbeli kiadásához szükséges további kutatáshoz kért újabb ösztöndíjat. Az MTA Történettudományi Bizottsága 1902. december 3-án tárgyalta Veress jelentését. Lásd *Dokumentumok*. 9–10. sz.

nyitva tartás (napi 3–4 óra, csütörtöki szünettel), hanem a munkahelye miatt is, szűkösen állott csak rendelkezésére.

A nunciusi levelezés kiadásának ügye tehát kettejük több irányú lekötöttsége miatt vontatottan haladt előre, Fraknói ezért csak 1905 őszére vehette a kezébe az első korrektúra ívet,³³ utána azonban másfél évnyi szünet következett, és a kötet ügye 1907 júliusában bukkant fel újra.³⁴ Szeptember 15-ei levelében Fraknói érdekes összefüggésben hozta szóba újra a kiadást: kiderül, hogy bár a tervek szerint októberben jelent volna meg, az időzítést tudománypolitikai, és talán promóciós szempontból sem tartotta jónak, mivel „a külföldi olasz közönséget tájékoztatni kell Erdély helyzete és előzményei tekintetében”,³⁵ tehát fontosnak tartotta, jóval Trianon előtt, hogy a magyar történetírás felvegye a küzdelmet vélhetően elsősorban a román propagandával, és Hurmuzaki ekkorra már megjelent forráskiadvány sorozatának nacionalista szemléletével szemben.³⁶

Ez a két levél egyúttal jelzi azt a feszültséget, amely a kötet sajtó alá rendezése közben keletkezett kettejük között és a későbbiekben is rányomta a bélyegét a viszonyukra. A halasztás másik oka, amire már júliusi levelében is utalt, hogy komoly szemléletbeli hibákat fedezett fel a Veress által írott előszóban, amelyeket okvetlenül javítandónak ítélt.³⁷ Nem világos, hogy a már javított változattal szemben fogalmazott meg újabb kritikát, vagy Veress nem hajtotta végre az általa kért változtatásokat. Fraknói a jelek szerint belefáradt a Veresssel folytatott küzdelembe. Elkészítését 1908. február 5-ei levele mutatja a legjobban, amelyben közölte, hogy a többször átírt bevezetés helyett – amelyben állítása szerint még mindig nem talált egyetlen helyes mondatot sem –, maga írt egy újat, melyet névtelenül kellene közölni. Egyúttal annak a félelmének is

³³ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 25r.

³⁴ Ebben Fraknói a bevezetés átdolgozását kéri. Lásd MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 38r.

³⁵ Lásd *Dokumentumok*, 12. sz.

³⁶ Veress is tisztaban volt a vatikáni kutatások eredményeinek magyar szempontú megismertetésének jelentőségével a tudományos világ felé. Az általa alapított *Erdélyi Történelmi Értesítő* első, beharangozó számában a következőt olvassuk a folyóirat küldetését illetően: „Lapunk egyelőre adattár kíván lenni, ám abban az arányban, amint megerősödik, az értekezések, leírások és könyvismertetések számát is szaporítjuk. Mivel pedig külföldi könyvtáraknak díjtalanul küldjük meg, időnkint idegen nyelvű cikkeket is közlünk, hogy a rólunk elterjedt hibás ismeretek eloszlatásához mi is hozzájáruljunk, vagy valami külföldi vonatkozású tárgyat világszerte megismertessünk.” *Erdélyi Történelmi Értesítő* I (1912/1–2), I.

³⁷ Lásd *Dokumentumok*, 14. sz.

hangot adott, miszerint az okmánytár „szerkesztése és jegyzeteinek szövege” végső soron nem alkalmas arra, hogy a *Monumentában* megjelenjen.

A kiadás körül dúló érzelmeket jól mutatja, hogy a számára fájdalmas ügyben nem óhajtott személyesen egyeztetni Veress-sel, és azt javasolta, hogy valamelyik barátján keresztül rendezzék a nézeteltéréseket, illetve hogy Veress ezt a levelet több, Fraknóira nézve sértő és személyeskedő megjegyzéssel látta el.³⁸ A helyzet fél évvel később, november 28-án írt levelének tanúsága szerint nem sokat változott, a kötetnek a vatikáni sorozatban tervezett megjelentetésével kapcsolatos kétségei nem oszlottak. Ugyanakkor az ominózus bevezetőt a levélírás napján mégis nyomdába adta, a korrektúrát pedig elküldte Veressnek.³⁹ És mintha mindez nem lett volna elég, a szakmai nézeteltérés mellett pénzügyi téren is problémák merültek fel. Veress kiadásai megtérítése címén jelentős, 1000 lírányi összegre tartott igényt, amelyet Fraknói elfogadhatatlannak tartott, többek között arra hivatkozva, hogy a kiadással kapcsolatban kötött szerződésben erről nem volt szó. Ennek ellenére intézkedett 1000 korona tiszteletdíj átutalásáról. Veress erre a gesztusra hosszú, költségeit részletező levélben válaszolt.⁴⁰

Az okmánytár végül 1909 májusában látott napvilágot, és a fentiek alapján bátran kijelenthetjük, hogy megjelenését nem kísérte az érintettek elégedettsége. Veress úgy érezte, hogy a munkát gyakorlatilag ingyen csinálta meg; Fraknói levelére írott megjegyzése legalábbis ezt mutatja.⁴¹ Fraknói véleményét ugyan nem ismerjük, de Veresshez intézett levelei arról árulkodnak, hogy a továbbiakban ő is távol kívánta tartani magát a közös munkától. Természetesen gratulált az 1911-ben meginduló *Fontes* kötetéhez és rendelt is belőlük, de úgy tűnt, hogy a további közös munkának 1909 után nem lesz folytatása. De mégsem teljesen így alakult; a tudomány, a kutatás iránti szenvedély újra közelebb hozta egymáshoz a két történészt. 1912. április 25-ei levelében Fraknói felajánlotta anyagi segítségét Veressnek a *Fontes* 3. kötetének a kiadásához, miután arról értesült, hogy Antonio Possevino jezsuitának, Báthory István lengyel király jezsuita diplomatájának Erdélyről készült, de akkor a cenzúra miatt kéziratban maradt munkáját ki szándékozik adni.⁴² Több levél nem

³⁸ Lásd *Dokumentumok*, 15. sz.

³⁹ Lásd *Dokumentumok*, 16. sz.

⁴⁰ Lásd MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 36r–37r.

⁴¹ Lásd Fraknói május 27-ei levelét, illetve Veress megjegyzését a rövid levélhez, *Dokumentumok*, 17. sz.

⁴² Lásd *Dokumentumok*, 22. sz.

maradt ránk az ügyben, Veress a művet végül Csernoch János hercegprímás támogatásával adta ki, és Fraknói neve nem szerepel a támogatók között.

A püspök néhány évvel később, 1916-ban újabb gesztust tett, és felajánlotta a segítségét Báthory István lengyel király udvari számadáskönyvei magyar vonatkozású részeinek kiadásában, azt a feltételt szabva azonban, nyilván a korábbi tapasztalatain is okulva, hogy Veress küldje el a kéziratot, hogy átnézze, illetve a kiadáshoz kért egy költségvetést is. Ám ez az együttműködési kísérlet sem végződött szerencsésen; bár a részletek újfent homályban maradnak, úgy tűnik, hogy a nunciusi levelezéskötet munkálatai során egyszer már kiütköző problémák újra jelentkeztek. A kötet 1918 tavaszán jelent meg, Fraknói nehezítését pedig az váltotta ki, legalábbis részben, hogy a *Stephaneum* nyomda által kiállított számla nagysága jelentősen eltért attól az összegtől, mint amekkorát Veress két évvel korábban leadott költségvetésében feltüntetett. Mivel egyéb munkái mellett ennek a műnek a költségeit Fraknói a saját jövedelméből fedezte, nem volt hajlandó a költségvetésen felüli összeget kifizetni.⁴³

Jóllehet a levél udvarias és diplomatikus hangvétellű, az utolsó mondat éles fényt vetett írója érzelmeire, mivel ebben Veress arra kérte, hogy amennyiben mód van rá, a kiadványról töröltesse a nevét.⁴⁴ Ez azonban nem történt meg. Az anyagi természetű nézeteltérések mellett talán nem meglepő módon, szakmaiak is felmerültek: Fraknóinak több levélben kellett győzködni Veressre, végül sikerrel, hogy a sorozat alcímét *Monumenta Hungarorum in Polonia*-ra változtassa az *Epistolae*, illetve *Acta Hungarorum* helyett.⁴⁵

Fraknói két évvel később újabb kísérletet tett az együttműködésre: 1918. január 11-én írott levelében felvetette Veressnek, hogy a moldvai magyarokra vonatkozó gyűjtését, amely mint láttuk, első római ösztöndíja munkatervének részét képezte, ki lehetne adni a *Monumenta Vaticana* sorozatban. Ez a levél nemcsak azért fontos, mert arról tanúskodik, hogy a tudomány, a forrásfeltárás és -kiadás iránti szenvedély képes áthidalni a nézeteltérések miatt kialakult távolságot, hanem azért is, mert rávilágít arra, hogy a vatikáni sorozat tulajdonképpen nem szűnt meg, csak szünetelt, és hogy Fraknóinak szándékában állt újraéleszteni. Ami végül, mint ismeretes, sajnos nem történt meg. Veress egyébként, úgy tűnik, nem tudott túllépni a nunciusi levelezés kiadása körüli konfliktuson, mivel válaszlevelében visszautasította az ajánlatot, hosszan kifejtve, hogy a *Monumenta Vaticana Hungariae*-nak olyan magasak a kiadá-

⁴³ Lásd *Dokumentumok*, 25. sz.

⁴⁴ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 62r.

⁴⁵ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 65v.

si költségei, hogy azon az ő *Fontes* sorozatának két kötetét is ki tudná adni. Mindezt eléggé nyersen, a papír, a nyomdai, a korrektúra, a névmutató, sőt (talán a nunciusi kötet körüli konfliktusra célozva) az előszó (!) költségeit részletesen, számadatokkal is alátámasztva vezetve le.⁴⁶ A nem túl tisztelettudó, arrogáns levélre Fraknói higgadtan azt válaszolta, hogy nincs mód arra, hogy a maradványösszeget más sorozatba tartozó kötetre fordítsák.⁴⁷

* * *

A levelezés alapján bátran kijelenthetjük, hogy Fraknói Veress-sel fenntartott kapcsolata sokrétű volt és meglehetősen bonyolult alakult. A püspök nemcsak ösztöndíjjal, a kiadáshoz szükséges anyagiak előteremtésével támogatta Veressét, hanem, mint látni fogjuk, egzisztenciális szempontból is igyekezett egyengetni az útját. Mégis, úgy tűnik, hogy ennek ellenére nem találták meg a közös hangot. Ez annál is inkább sajnálatos, mivel túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a vatikáni és itáliai levél- és kéziratárakban eltöltött idő és publikációik alapján Fraknói után, majd egyre inkább mellett a nálánál kereken negyedszázaddal fiatalabb Veress reprezentálta a magyar történettudományt a nemzetközi, de mindenek előtt az olasz tudományos közvélemény felé.⁴⁸

Elsősorban az ő kutatásaik, és publikációik helyezték új alapokra a középkori és kora újkori itáliai/szentszéki–magyar–erdélyi diplomáciatörténetet, amelyre az utódok ma is támaszkodnak. Am úgy tűnik, mintha a „turáni átok” esetükben is érvényesült volna, mivel munkásságukat nem annyira egymást segítve és erősítve, hanem inkább párhuzamosan fejtették ki, ami a munka hatékonyságát és az elérhető eredmények nagyságát, jelentőségét egyaránt csökkentette. Ez viszont visszahatott a magyar történettudomány olaszországi pozícióira annak tudománypolitikai következményeivel együtt, mert ne feledjük, hogy a nemzetek a tudomány terén is versenyeztek, amivel, mint láttuk, Fraknói és Veress is tökéletesen tisztában voltak. Ezért kettejük erőfeszí-

⁴⁶ Fraknói leveléhez és Veress válaszához lásd *Dokumentumok*, 26–27. sz.

⁴⁷ *Dokumentumok*, 28. sz.

⁴⁸ Erről érdekes adalékot tudunk meg Önéletrajzából: „Sanyi fiam meg... így írt: ...Többször akartam már említeni, csak mindig el-elmaradt a leveleimből, hogy hányszor hallottam Rómában emlegetni a nevét, nemcsak ismerősöktől, hanem idegen emberektől is, akikkel itt-ott találkoztam s bemutatkozásakor azonnal megkérdezték, a történész Endrének vagyok-e a fia? S az igenlő válasza ki nem fogytak műveinek dicséretéből, amelyeket állandóan használnak tudományos kutatásaik folyamán.” MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 5.

tései kevésbé tudtak hasznosulni, mint amennyit el lehetett volna érni, mint amennyi kettejük együttműködésében potenciálisan benne rejtlett.

Az itáliai magyar tudományos jelenlét természetesen nem kizárólag az ő munkáikban érhető tetten; az alábbiakban Veress kapcsán néhány példát idézek fel, hogy láthassuk, római jelenléte és kutatásai közvetve, kollégái munkásságán keresztül miként hasznosultak. Rómában ugyanis nemcsak a maga számára kérte ki és gyűjtötte az iratokat, hanem ahogyan manapság is szokás, kollégái kéréseit is teljesítette. Levelezéséből például kiderül, hogy Berzeviczy Albert I. Mátyás magyar király feleségéről, Aragóniai Beatrixról készült életrajzának és az ahhoz tartozó okmánytár elkészítéséhez is adatokkal, iratokkal járult hozzá. Vagy a korszak egyik vezető magyar történészének, Márki Sándornak az 1514-es parasztfelkelés vezérét, Dózsa Györgyöt, illetve a Habsburg-ellenes felkelést (1703–1711) vezető II. Rákóczy Ferenc fejedelmet illető kutatásait is adatokkal, forrásokkal segítette.⁴⁹ Márkihoz egyébként több évtizedes barátság fűzte, aki mindig igyekezett úgy az ösztöndíjak elnyerésében, mint megjelent köteteknek népszerűsítésében segíteni, illetve Fraknoihoz hasonlóan megpróbálta Veresssel nehezen induló és előre haladó tudományos karrierjében inkább kevesebb, mint több sikerrel támogatni.

A harmadik, levelezésében felbukkanó személy Károlyi Árpád volt, aki a *Magyar Országgyűlési Emlékek* kötetének szerkesztését vette át Fraknóitól a X. kötettől. Károlyi óriási mennyiségű anyagot dolgozott fel és adott ki, akinek a kutatásai elsősorban a Bocskai István vezette Habsburg-ellenes felkelés (1604–1606) eseményeire fókuszáltak: ⁵⁰ Veressstől függetlenül folytatott kutatásokat az 1880-as és 1890-es években a *Fondo Borghese* és a *Segreteria di Stato* iratsorozataiban,⁵¹ de igénybe vette kollégája segítségét is, amelyet több levél bizonyít. Munkájával meg lehetett elégedve, ugyanis 1906-ban arra kérte Veresssel, aki éppen Giorgio Basta császári generális dokumentumait rendezte sajtó alá, hogy vállalja el, illetve működjön közre Bocskai iratainak kiadásában. Veress azonban arra hivatkozva utasította vissza a kérést, hogy ez Károlyi témája, ő pedig ezt tiszteletben tartja.⁵² Az elutasításban, túl azon, hogy Veress nem szeretett sem a munkában, sem a dicsőségben másokkal osztozni, szerepet játszhattak Károlynak a Basta kötetről az MTA Történettudományi

⁴⁹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 80. 83. 89.

⁵⁰ *MOE X–XII*, kiad. KÁROLYI ÁRPÁD, Budapest 1890–1917.

⁵¹ Ennek iratait lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 760/6, n. 2–5. 11; MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/729, fól. 710v–712v. 719v–721v. 725rv.

⁵² MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 768, n. 29.

Bizottság felkérésére írott bírálatai. Bár ezek támogató és pozitív kicsengésűek voltak, határozott kritikát is tartalmaztak.⁵³ Talán ez lehetett az egyik oka a közöttük lévő addig korrekt viszony elhidegülésének, amely Veress életében és karrierjében, mint látni fogjuk, messze nem volt az egyetlen, ilyen jellegű konfliktus.

2. A FONTES RERUM TRANSYLVANICARUM, FONTES RERUM HUNGARICARUM ÉS A DOCUMENTE PRIVITOARE

Veress intenzív vatikáni és olaszországi kutatásainak az eredménye egy óriási mennyiségű kéziratgyűjtemény lett, amely 1906-ra, Károlyinak írott idézett levelének tanúsága szerint elérte a 20 000 oldalt!⁵⁴ Ez a mennyiség annál is inkább figyelemre méltó, mivel kutatásait és okmánytár-kiadásait egész életében munkatársak nélkül végezte. A levél- és kéziratárakban fellelt iratok másolására a kor szokásainak megfelelően természetesen arra szakosodott másolókat vett igénybe, de ez semmit nem von le lenyűgöző teljesítményéből, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy leghosszabb római tartózkodása sem tartott tovább egy szűk félévnél.

A rákövetkező évek tovább növelték a kiadásra váró és arra előkészített iratanyagot: ezért 1911-ben elindította az összegyűlt anyag kiadása céljából a *Fontes Rerum Transylvanicarum* sorozatot. Ebben a döntésben nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy a Fraknói által alapított történeti intézet megszűnt Rómában, és vele együtt a kutatások is félbeszakadtak: ⁵⁵ A *Monumenta Vaticana Hungariae* utolsó kötete Veress nunciatúra kötete (1909) volt. Ugyanakkor, mint említettem, soha sehol nem deklarálták a sorozat megszűnését. A *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozatban megjelent Artner-féle okmánytárat például a sorozat egyik kötetének szánták nem sokkal Fraknói halála után.⁵⁶ A püspök 1916. januári Veresshez intézett, korábban már előkerült levele is azt támasztja alá, hogy írója nem mondott le a *Monument Vaticanáról* és életben akarta tartani. Mivel, ahogyan fentebb láttuk, kettőjük viszonyát az erdélyi nunciatúra-kiadás körüli problémák jelentősen megterheltek, arra gondolhatunk, hogy

⁵³ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/7b, fol. 3r–4r. 10r–12r.

⁵⁴ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 768, n. 29.

⁵⁵ A megszűnésről és az okokról, illetve az 1924-es immár állami keretek között történő újra-alapításról lásd CVH I/20, 45–58.

⁵⁶ CVH I/1, LV. LXX.

Veress inkább el akarta kerülni, hogy Fraknói úgymond túlságosan is beleavatkozzon a munkálatokba, amelyek egyszer már komoly konfliktushoz vezettek. S tegyük még hozzá, hogy Veressnek nyilvánvalóan nem titkolt ambíciója lehetett, hogy ha már katedrát nem kapott, illetve az Akadémia sem vette fel a soraiba, akkor a *Monumenta Vaticana* kiesésével keletkezett űrt egy általa alapított sorozattal töltsse ki. A másik lehetséges fórum pedig az MTA *Monumenta Hungariae Historica* című sorozata ezeknek az iratoknak a kiadására, úgy tűnik, szintén nem biztosított megfelelő teret Veress kiadásai számára. De az is elképzelhető, hogy a saját sorozat alapításának háttérben átlagon felüli hiúságra állt: egyszerűen nem akart másokkal osztozni a dicsőségben.⁵⁷

* * *

Veress döntése tudománytörténeti szempontból óriási horderejűnek bizonyult, mivel 1917-ben, az első világháború közepette az akadémiai sorozat is megszűnt, amelyet a háborút lezáró békék után igen nehéz pénzügyi helyzetben nem indítottak újra. Maradtak az egyéni kezdeményezések; végül is bátran kijelenthetjük, hogy a forráskiadás területén a két világháború közötti időszakban tulajdonképpen a Veress által alapított, idővel két alsorozatra osztott *Fontes* vette át a *Monumenta Vaticana Hungariae* és a *Monumenta Hungariae Historica* helyét.⁵⁸

A *Fontes Rerum Transylvanicarum* első, sorozatindító kötete, amely az erdélyi jezsuiták iratainak első részét foglalta magában az 1571–1588 közötti időszakból, 1911-ben jelent meg Hirschler József erdélyi kanonok és kolozsvári plébános jóvoltából, aki az 1913-ban megjelenő 2. kötetet is finanszírozta. A *Fontes* 3. kötete Antonio Possevino *Transilvania* című munkája volt, amely Csernoch János hercegprímás támogatásának köszönhetően jelent meg. Mint láttuk, Fraknói figyelmét és érdeklődését is felkeltette a kézirat, amelynek kiadásához támogatást ígért. A kötetet Veress 1913-ban Rómában a X. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson mutatta be.⁵⁹

A *Fontes* első kötetének bevezetőjében tárta a nyilvánosság elé Veress ambíciózus tervét, hogy az addig gyűjtött óriási mennyiségű, alapvetően 16–17.

⁵⁷ Illetve nem kellett a Történettudományi Bizottsággal hadakoznia az MTA-n és kompromisszumokat kötnie az anyagi támogatás miatt. Megpróbált egyéb forrásokat bevonni, például már csak az anyag jellegéből is kifolyólag katolikus egyházi személyek támogatását kérve.

⁵⁸ Szerepének méltatását lásd CVH I/20, 55–56; CVH I/1exc., LV.

⁵⁹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 4178, fol. 13.

századi római, olaszországi, valamint egyéb levéltárakban gyűjtött erdélyi vonatkozású anyagát 50 kötetben kiadja.⁶⁰ De mivel, mint fentebb említettük, a Fraknoi-féle, valamint az akadémiai sorozatok megszakadtak, Veress módosított az elképzelésin és az 1915-ben Hornig Károly veszprémi püspök támogatásával megjelent *Matricula et acta Hungarorum* első kötetének előszavában bejelentette, hogy az összegyűlt anyag publikálását a továbbiakban két sorozatban valósítja meg. Az 1915-ben elindított új sorozat a *Fontes Rerum Hungaricarum* címet kapta és a magyarországi vonatkozású iratokat foglalta magában betöltve az űrt, amely az említett sorozatok megszűntével támadt. Az új sorozat miatt az eredetileg tervezett 50 erdélyi tematikájú kötet helyett az anyagot 15–40 arányban osztotta fel a két *Fontes* sorozat között.⁶¹

Ennek az 50 kötetnek a kiadása nemcsak óriási, szinte emberfeletti erőfeszítést kívánt, hanem olyan jelentős anyagi forrásokat feltételezett, amely a köteteket rendszeresen támogató MTA Történettudományi Bizottságának nem állt teljes mértékben a rendelkezésére, pontosabban nem állt módjában ezeket a forrásokat kizárólag Veress okmánykiadásaira átcsoportosítani, hogy finanszírozza az összes általa kiadásra előkészített kézirat megjelenését. A szükséges anyagiakat az említett katolikus egyházi – akiknek az anyagi hozzájárulása az Akadémia mellett meghatározó volt – és egyéb mecénások anyagi támogatása mellett a korban bevett módon előfizetők szerzésével, illetve saját jövedelméből, honoráriumából teremtette elő. Veress ugyanis az általa megjelentetett forráskiadásokat nemcsak a szűkebb értelemben vett szakmai közvéleménynek szánta, hanem súlyt helyezett arra is, hogy művei a gimnáziumok könyvtárai, tehát a szélesebb olvasóközönséghez is eljussanak.⁶²

A kiadott kötetek promóciójának részeként igen nagy gondot fordított arra, hogy ne csak a magyar, hanem a nemzetközi tudományosság figyelmét is felkeltse és ott is népszerűsítse kiadványait: a magyaron kívül még tíz nyelven

⁶⁰ Itt csupán értelemszerűen azokat a műveit vesszük számba, amelyek vatikáni természetű levél-, illetve kéziratári anyagot tartalmaznak.

⁶¹ *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium I. Padova 1264–1864* (*Fontes Rerum Hungaricarum* 1), ed. ANDREAS VERESS, Budapest 1915, xvii. Ez a munka volt egyben az új sorozat első kötete. A két sorozat köteteinek összlétszáma, valamint megoszlásuk a két *Fontes* sorozat között az idők folyamán többször is változott.

⁶² Erről lásd az *Erdélyi Történelmi Értesítő* 1–2. számának bevezetőjét *Olvasóinkhoz!* címen, illetve a 3. szám iskolai és közkönyvtárakhoz, valamint a hazai törvényhatóságokhoz intézett felhívásait ennek az ügynek az érdekében. Lásd *Erdélyi Történelmi Értesítő* 1 (1912) 1–2. sz., 1; 1 (1914) 3. sz., 1–2.

megjelent recenziók írói között többek között ott találjuk a német történet-tudomány doyenjét, Ludwig von Pastort is.⁶³

Ez Veress kiváló kapcsolatépítő képességét jelzi, amelynek igen nagy hasznát vette később is. Munkásságában még az I. világháború sem okozott komoly törést, mert ez alatt is sikerült három kötetet megjelentetnie, köztük a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyagönyveiben szereplő magyar tanulók adatait. A kötet szponzorai a *Collegium* egykori hallgatói voltak, akik között találunk püspököket, de egyszerű papokat is. 1921 után hosszú szünet következett, amelynek egyik oka a háború már említett hatása, a trianoni békeszerződés, amely a magyar tudományosságra nézve is súlyos következményekkel járt.

A források elapadásának azonban ez csak az egyik oka volt. Veress 1922-ben nyugdíjba vonult, de a nyugdíj mellett román tolmácsként és fordítóként tovább dolgozott, ami azt is jelezte, hogy román kapcsolatai túléltek a háborút. Ennek eredményeként 1929-ben sikerült bukaresti barátai segítségével révén az I. Ferdinánd, majd az I. Károly király alapítványok támogatásával folytatni – Romániában – a megkezdett munkát. 1929–1939 között 11 kötetet publikált *Documente privitoare* címmel, amelyek a nyugat-európai mintákat követő pozitívista szellemű román forráskiadvány sorozat, Eudoxiu Hurmuzaki szerkesztésében megjelent lényegében azonos című *Documente* sorozata folytatásának tekinthető. Ezekben a kötetekben már jóval kevesebb vatikáni eredetű anyagot találunk, mivel Veressnek érthető módon ezekben az okmánytárakban a súlypontot a románok történelmére kellett helyezni.

Az újabb világháború ennek a sorozatnak is véget vetett, de ami ugyanakkor lehetővé tette, hogy Veress visszatérjen 1929-ben félbehagyott magyarországi vállalkozásához. Utolsó, nagyobb mennyiségű vatikáni iratot tartalmazó műve, Carrillo levelezésének 2. kötete, mint láttuk, 1943-ban jelent meg, amelyet néhány évvel később, 1948-ban Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezésének kiadása követett három kötetben.

Az 1953-ban Pécsen elhunyt Veress utolsó munkája Giovanni Argenti jezsuita provinciális levelezése volt, amelynek kiadására 1944 és 1948 között háromszor is kísérletet tett. Ez azonban a háború után bekövetkező politikai változások miatt végül lehetetlenné vált.⁶⁴ A kötet évtizedekkel később, 1983-ban látott napvilágot Veress eredeti előszavával Szegeden két, Veress Endre emlékét és vatikáni kutatásait feleleveníteni szándékozó tudósnak,

⁶³ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, Bevezetés, fol. 4.

⁶⁴ CVH I/Iexc., LXXI–LXXII.

Benda Kálmánnak és Keserű Bálintnak köszönhetően. Az egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, amelynek gondozásában a kötet megjelent, felvette a kapcsolatot Lukács László római jezsuita történésszel is. Ami egyúttal tudománytörténeti pillanat, mert a rendszeres római levéltári kutatások és szövegkiadások hazai újraindulását jelzi. Lukács négy vaskos kötetben, Veress kiadásait is felhasználva adta ki a jezsuita rend 1550–1600 között született magyar és erdélyi vonatkozású iratanyagát a rend sorozatában, a *Monumenta Historica S. J.*-ben *Monumenta Antiquae Hungariae* címen. Az *Institutum Storicum S. J.* és a szegedi egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke közötti együttműködés eredményeként több olyan okmánytár is született, amely a magyarországi és erdélyi jezsuita missziók levelezését tartalmazza, és amelyek összeállítása során hasznosították egyrészt Veress Endre több ezer oldalas hagyatékát, másrészt a vatikáni levéltár fondjait. Az úttörő szegedi forráskiadó kezdeményezéssel párhuzamosan Benda 1989-ben kiadta a moldvai csángó-magyar okmánytárat, amely, mint láttuk, eredetileg Veress első kutatási pályázatának egyik fő témája volt. Benda kezdeményezését tanítványa, Tóth István György folytatta, aki négy vaskos kötetben adta ki a Propaganda Fide levéltárában található magyar és erdélyi vonatkozású levelezésanyagot.⁶⁵

Ennek a 80-as években megkezdett munkának ma intézményi keretet a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport és sorozata, a *Collectanea Vaticana Hungariae* ad, amely Fraknói Vilmos mellett a vatikáni kutatások őt követő nagy alakja, Veress Endre örökségét szintén folytatja.⁶⁶

3. VERESS JELLEME ÉS A KORABELI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG

Veress tudományos munkásságát egészen szokatlanul, mondhatjuk, párját ritkító módon egyedül végezte, mindent egymaga csinált, és mivel katedrához nem jutott, tanítványai sem voltak. Sőt, mivel élete nagy részét állami (könyvtári, minisztériumi) alkalmazottként, nyugdíjba vonulása után pedig

⁶⁵ *Moldvai csángó-magyar okmánytár I–II: 1476–1706*, kiad. BENDA KÁLMÁN, Budapest 1989; *Erdélyi és jezsuita bódoltsági missziók I–II: 1609–1625* (Adattár XVI–XVIII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez 26/1–2), s. a. r. BALÁZS MIHÁLY ET ALII, Szeged 1990; *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, I–IV, ed. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, Roma 2002–2008.

⁶⁶ Vö. például CVH I/5. I/17. II/5. II/9.

mai kifejezéssel élve vállalkozóként dolgozta le, a tudományra kollégáitól, pályatársaitól eltérően egészen más jellegű munkát végzőként munkaideje lejárt után, illetve szabadsága alatt tudott csak időt szakítani.⁶⁷ Ez rendkívüli teljesítményét még jobban kiemeli: éppen emiatt fontos, hogy az alábbiakban legalább röviden szó essék azokról az erőfeszítésekről, és nehézségekről, amelyben tulajdonképpen szinte minden, tudományos szempontból maradandót alkotó pályatársával osztozott. De ez Veressnek kollégáitól eltérően, akik egzisztenciális szempontból néhány év után megtalálták a helyüket, amellyel tudományos előremenetelüket is biztosították, és emelkedni tudtak a tudományos (akadémiai) ranglétrán is, nem sikerült. Beszédes bizonyítéka ennek, hogy a hozzá intézett levelek megszólítása egész életében a „tanár úr” maradt. Ami kifejezi azt a bonyolult, konfliktusokkal terhelt viszonyt, amely személyét a korabeli magyar történész társadalom képviselőihez fűzte.

Veress életpályája tehát történész kollégáival összehasonlítva nem volt szabályos, amelynek az oka alapvetően, ha nem is kizárólagosan, nehezen összeférhető személyiségében gyökerezett. Ezért nem sikerült megfelelő állást sem kapnia, jóllehet ezt többen is próbáltak szerezni számára. Az elsők között éppen Fraknói, aki 1903-ban írott levelében Veressét arról tájékoztatta, hogy gróf Kuun Gézával együtt tárgyaltak a miniszterrel pártfogoltjuk álláshoz juttatása érdekében. Ekkor ugyan nem, de két év múlva Veressnek sikerült eljőnnie a dévai gimnáziumból, ahol Önéletrajza szerint nem éppen a legjobb viszonyt ápolta az egyébként általa lenézett igazgatóval, Téglás Gáborral.⁶⁸ 1905-ben tehát Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárába került, ahol feladata az állomány rendezése volt. Itt eltöltött tíz év volt az egyetlen időszak az életében, amikor könyvtárosként a tudomány közelében, a középiskolai katedrához képest kisebb megterheléssel és szabadabban dolgozhatott.⁶⁹

Nyilván ez sem volt az igazi és megfelelő állás a számára, hisz a tudományos élet központja Budapest volt, ahová eredetileg is kerülni akart. 1909-ben felszillant a remény, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerül. Az időzítés azonban nem volt szerencsés, fentebb láttuk, hogy pártfogójával, Fraknóival kialakult konfliktusa éppen ebben az időszakban tetőzött. Már csak ezért is nehezen hihető, hogy az áthelyezés a könyvtári számárlétra miatt hiúsult volna

⁶⁷ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy román tolmácsként végzett 25 évnyi munkájára könnyű és szívesen végzett munkaként, és ami a fő, anyagilag jól jövedelmező állásként tekintett vissza. MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 123–124.

⁶⁸ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 76. 78–79. 85.

⁶⁹ Lásd MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 13v. 14v.

meg, vagyis, hogy a megüresedett állásokat (Veress azért írt, mert értesülhetett egy felszabaduló helyről) a dolgozók „előléptetésével” töltik be, amelyre vonatkozóan már megtörtént az előterjesztés, ahogyan Fraknói állította a levélben.⁷⁰ A püspök ekkor a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének a főintendánsa volt, tehát ha valakinek, akkor neki lehetősége lett volna arra, hogy elintézzze az áthelyezést az EME levéltárából. Hét évvel később, 1916-ban pedig arra hivatkozva utasította el Veress újabb kérelmét, amely a levélből kikövetkeztethetően a Nemzeti Könyvtár könyvtárosi állása lehetett, amelyre egyébként 1909-ben is pályázott (amikor Fraknói még javában hivatalában volt), hogy már megvált főfelügyelői tisztségétől, ezért forduljon utódjához, Mihalik Józsefhez.⁷¹

A másik személy, aki segíthetett volna, Fejérpataky László volt, aki 1915-ben került a Nemzeti Könyvtár éléről a Nemzeti Múzeum igazgatói székébe. Ám Veress visszaemlékezései szerint, aki hónapokon keresztül próbált állást találni pesti kapcsolatai segítségével, az első, aki elutasította felvételi kérelmét, éppen Fejérpataky volt, azt hozva fel ürügyként, amint ezt később Veress megtudta, hogy „román könyvészetével” eladta magát a románoknak.⁷² Végül még ebben az évben, tehát 1915-ben gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök ajánlására a vallás- és közoktatásügyi miniszter román referensként felvette a nemzetiségi osztályhoz.⁷³ Domanovszky Sándor egy érdekes levele⁷⁴ ugyanakkor arra világít rá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba kerülésében valamilyen szerep jutott Szupán Vilmos királyi tanácsosnak, aki ekkor a minisztérium alá tartozó Országos Közoktatásügyi Tanács népoktatásügyi előadója volt. A Veress-levelezésben mindenesetre nincs nyoma, hogy kapcsolatban álltak volna egymással.

Domanovszky levelének van egy másik, Veress állásügye szempontjából figyelemre méltó mozzanata is. Miután Szupánra hivatkozva tájékoztatta kö-

⁷⁰ „Sajnálattal tudatom, hogy már régebben el volt határozva, hogy a múzeumi könyvtárban megüresedett állások fokozatos előléptetéssel fognak betölteni, s ezirányban a fölterjesztés már meg is történt.” MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 42r.

⁷¹ Lásd *Dokumentumok*, 24. sz.

⁷² Fejérpataky vélhetően a következő, Veress által „nagy kiadványomként” említett munkát kifogásolta: *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok 1544–1808*, Kolozsvár 1910. Más román témájú, hosszabb műve 1915 előtt nem jelent meg.

⁷³ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 106. Veress tévesen Fejérpataky Kálmánként említi. A vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig Veress állításával ellentétben ekkor nem Apponyi, hanem 1913–1917 között Jankovich Béla volt.

⁷⁴ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/345, n. ii.

zelgő kinevezéséről, felhívta a figyelmét, hogy a közeljövőben megüresedik a Képviselőház könyvtárnoki állása. Az ügyben, amely bizalmasan kezelendő, Erdélyi Pál útján,⁷⁵ aki a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatójaként Veress főnöke volt, fel kellene vennie Szász Károllyal a kapcsolatot, aki eredetileg Szupánhoz hasonlóan a minisztériumban dolgozott az irodalmi- és tudományos osztály főnökeként 1910-ig, amikor a Tisza-párt országgyűlési képviselője lett. Ez a terv sem valósult meg. Veressnek tehát végül ugyan sikerült felkerülnie Budapestre, ám az elnyert állás a tudományos kutatás szempontjából távol állt az ideálistól. Ugyanakkor románügyi referensként sokat utazhatott, amelyet felhasználhatott tudományos munkája érdekében.

Nem alakult szerencsésebben tudományos előmenetele sem. 1913-ban jelöltette magát az MTA II. osztályának történettudományi („B”) alosztályába, ahol két hely üresedett meg. Erre a két helyre hárman jelöltették magukat: gróf Teleki Pál, Veress Endre és Éber László. Utóbbi művészettörténész és műfordító volt, ezért tulajdonképpen nem is itt, hanem a bölcséleti és társadalomtudományi („A”) alosztályba kellett volna jelöltetnie magát, amelyhez többek között a művészettörténet is tartozott. Az MTA április 24-ei nagygyűlésén Teleki grófot nem meglepő módon beválasztották a levelező tagok közé, a másik hely azonban indoklás nélkül üresen maradt. Néhány hónappal később, december 15-én rendkívüli „összes ülésen” Ébert Varjú Elemérrel együtt a II. osztály segédtagjaivá, majd újabb néhány hónappal később, 1914. május 7-ei nagygyűlésen levelező tagnak választotta.⁷⁶

Veress vetélytársa tehát kerülő úton, de bekerült az MTA levelező tagjai közé. A választásról két, Márkinak írott levélből értesülünk: „... akár honorálják a mi embereink, akár nem, mert a historikus legtöbbször a jövő elismeréséért dolgozik! Azt azonban megtehetnétek – egy kis összetartással, hogy ha már engem nem tudtok bevinni idén az Akadémiába, hát az ellenpárt kis zsidaját buktassátok meg: csak azért is!”⁷⁷ A durva célzás Éberre vonatkozott, aki zsidó származású volt. Néhány héttel később visszatért a témára: „Tudtam, hogy az én kedves ellenségeim megbuktatnak az Akadémiában, holott épp ők

⁷⁵ Veress Erdélyiről ellentmondásosan nyilatkozik. Önéletrajza bevezetésében felröpta neki, hogy soha nem segítette, sőt egyenesen kárt okozott neki, amikor egy döntése következtében évekkal később jutott csak feljebb a VII. fizetési osztályba. MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 4. Ugyanakkor más helyen megértő, jóindulatú főnökként festi le, kiemelve, hogy Kolozsvárra kerülését Széchy Károly mellett neki köszönhette. Uo., fol. 86. 88.

⁷⁶ Az ajánlásról lásd MTA KIKK Ms. K 1476, fol. 73v, a rendkívüli ülésről uo., 1297v, Éber beválasztásáról MTA KIKK Ms. K 1386, fol. 61v.

⁷⁷ A Márkinak írott két levelet lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 89–90.

azok, akik húsz éven át minden akadémiai munkámat elfogadásra ajánlották s kinyomtatták anélkül, hogy csak egyet is visszavettek volna!” 19 szavazatot kapott, amit a „ti buzgóságotoknak” tulajdonított, de neveket sajnos nem említ, ahogyan „kedves ellenségei”-ét sem. Ugyanakkor Márki április 23-ai, a választásról beszámoló levelében eléggé egyértelmű célzásokat tett a Veress ellen szavazóknak legalább egy részére. Említ egy Lajcsit, illetve hogy „Bécs, a levéltár és a múzeum” szavaztak ellene, akik „ellened is lesznek mindig”. A Lajcsi nagy valószínűséggel Thallóczy Lajost fedi, akit Veress az Önéletrajzában az említett ellenlábások közül a legsötétebb színekkel festett le.⁷⁸ „Bécs, a levéltár” pedig Károlyi Árpádot, aki éppen 1913-ig volt a bécsi levéltár igazgatója, jelenti akivel éppen ekkortájt szakadt meg a kapcsolata.⁷⁹ A „múzeum” vonatkozhat az akkori igazgatóra, Szalay Imrére, de jelentheti a nemzeti könyvtárat is, amely az MNM épületében kapott helyet. Ez esetben Fejérváthy igazgatóra kell gondolnunk, akit, mint láttuk, Veress szintén nem hízelgő módon emlegetett.

* * *

Nem lebecsülve a Veress jelleméből fakadó,⁸⁰ pályafutását messzemenően és negatívan befolyásoló és torzító személyi konfliktusokat, sem a talán szintén a lelki beállítódására visszavezethető különösen erős szenvedélyét, amely a források felkutatását a fontossági sorrendben a szintézisek elé helyezte, hangsúlyoznunk kell azt is, hogy Veress attitűdje teljes mértékben eltért a törté-

⁷⁸ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 55–56.

⁷⁹ Károlyi levelében (1912. január 11), amelyet sértődötten idéz Önéletrajzában is (MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 57), azt írta Veressnek, hogy ő nem postahivatal vagy szállítóvállalat, és hogy ne a saját, hanem a hivatali címére küldözgesse a tiszteletpéldányokat, amelyből Károlyi egyébként azzal a feltétellel kapott volna, ha ír róla egy recenziót. MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/729, fol. 759v.

⁸⁰ Veress leveleiről listát vezetett, amelyet 1883-ben tizenöt (!) éves korában kezdett el. Hagyatékában az utolsó év 1912, a többi lista elveszett, amire abból következtethetünk, hogy a neki érkezett levelek bal vagy jobb felső sarkán csekély kivételtől eltekintve 1912 után is mindig rávezette a válaszadás időpontját is. A listák fejlécére azt írta, hogy „Kinek írtam az ... évben?”, a végén pedig általában összesítette, hogy hány darabot írt, jóllehet eleve számozva írta be őket, és azt is feljegyezte, és aláírta (!), ha nem is minden évnél, hogy mikor zárta le a listát (például december 31, este). Több esetben még azt is odaírta a végére, hogy mi az, amit nem tartalmaz a lista... Úgy vélem, hogy ez a precizitás nem szokványos, és a kivetülése szörszálhasogatásra (különösen pénzügyekben) hajlamos jellemvonásának, amelyet tetézett saját igazához végsőkéig való csökönős ragaszkodása, amely levelezésének tanúsága szerint sokakban erős ellenérzést váltott ki.

nész világtól. Kereskedőnek tanult, pályáját úgy is kezdte, ráadásul apja korai halála miatt egészen fiatalon el kellett tartania népes családját. Ez magyarázza, hogy forráskiadásait a szó szoros értelemben vállalkozásnak tartotta, – a vállalat szót rendszeresen használva munkájára – a kötetek népszerűsítését, terjesztését is üzleti alapon fogva fel, hisz kutatásai egy részét is saját forrásból finanszírozta. A különböző tudományos intézetek stallumain ülő kollégáinak ilyen jellegű problémákkal, nehézségekkel, mint amilyenekkel neki, legalábbis egyszerre, egy időben, nem kellett szembenézniük. Függetlenül attól, hogy mennyire voltak jogosak a Veress viselkedésével szembeni ellenérzések, annyi mindenképpen a javára írandó, hogy kortársai nem nagyon értették motivációit, kicsinyes anyagiasságnak, követelőzésnek fogva fel például a tiszteletdíjjal, illetve a könyvek terjesztésével kapcsolatban megfogalmazott igényeit.

Az iránta megnyilvánuló ellenszenv sajnálatos, és a magyar tudományosság számára fájó következménye az lett, hogy az általa összehordott és csak részben kiadott anyag, valamint az óriási, fejben meglévő tudás és tapasztalat feldolgozásokban már nem tudott hasznosulni, hogy kikerüljön nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos térbe. Katedra és diákok hiányában nem volt meg az a szükséges motiváció, amely lendületet adhatott volna ahhoz, hogy a forrásoktól elrugaszkodva, élete utolsó évtizedeit a szintézis megfogalmazásának szentelje. Ékesen árulkodnak erről a hagyatékában olvasható alábbi sorai: „A XVI. századot tartom történelmünk legnagyobb korszakának: nagy és változatos eseményeiért, amelyekről tudomást szerezvén a külföld is, először kezdték valójában megismerni hazánkat, amelyben egymást követően oly kiváló férfiak és egyéniségek keletkeztek, amilyeneket egyetlen más századunkban sem találunk együtt. Ez lehet egyik oka talán annak is, hogy a század részletekbe menő igazi története mai napig sincs megírva s annak megalkotása még igen sokévi kutatás gyönyörűsége feladatának van fenntartva.”⁸¹

⁸¹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 4178/1, fol. 34.

DOKUMENTUMOK⁸²

1.

*Déva, 1899. május 17.**Veress Endre az MTA Történettudományi Bizottságához*
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 12v – *concept.*)

A M. Tud. Akadémia Tekintetes Történettudományi Bizottságának
Budapesten

A M. Tud. Akadémia felhívását olvasva mély tisztelettel esedezem, méltóztassék a Scitovszky János hercegprímás⁸³ emlékére tett alapítvány idei 1899. évi kamatját nekem engedélyezni s ezáltal lehetővé tenni, hogy sokévi levéltári kutatásaim anyagát Rómában a Fraknoi Vilmos püspök úr ömértósága által alapított történelmi intézet előnyeit élvezve – kiegészíthessem, amennyiben két olyan magyar egyháztörténelmi tárgyam s megkezdett munkám is van, melyet nem tudok addig befejezni, amíg a római levéltári kincs megfelelő részeit át nem néztem.

Az egyik: Báthory András bíbornok, erdélyi fejedelem életrajza, melynek egyházi vonatkozásait óhajtanám tanulmányozni ama nyomok alapján, melyekre nyolc év alatt – mióta e témán dolgozom – bukkantam. Mily körülmények és nehézségek közt lett Báthory például miechóvi prépost, majd bíbornok, vármiai coadjutor és püspök, mit végzett 1583 és 1586-iki két római útjában, milyen volt az erdélyi katolikus papság helyzete, melyről jelentéseket küldözgetett a római kúriának stb., mind oly kérdések, melyeknek részleteiről egyedül a vatikáni levéltár adhat fölvilágosítást. S kutatáimnak [!] alkalmoszerű fontosságot is nyújt az a körülmény, hogy ez év őszén éljük a szerencsétlen véget ért bíbornok halálának 300-ik évi fordulóját.

⁸² A szövegek átírásánál a helyesírás részleges modernizálása mellett megtartottam a levélírók eredeti, sajátos kifejezésmódját, illetve néhány egyértelmű esetben a rövidítéseket. Csupán a nyilvánvaló helyesírási hibákat javítottam, illetve jeleztem felkiáltójellel. A megszólítások előtt szereplő dátumok közlése az ismétlődések elkerülése miatt maradt el, a levelezőlapok előlapján feltüntetett címzések közlése pedig azért, mert tartalmi szempontból nem gazdagítják az alább olvasható szövegeket.

⁸³ Scitovszky János (1785–1866) esztergomi érsek, Magyarország prímása (1849), bíboros (1853), az MTA anyagi támogatója és igazgatósági tagja (1853). Végrendeletében tekintélyes magánvagyonának egy részét jótékony célra ajánlotta fel, amely 1895-től Forster-Scitovszky alapítvány néven három tízéves ciklust ért meg. Erről lásd a díjazottak listájával FEKETE GÉZÁNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai 2: 1859–1900*, Budapest 2000, 168–169.

Másik, szélesebbkörű tárgyam a moldvai magyarság története. Ehhez 1888 óta gyűjtök, amikor közöttök is jártam, s mióta, főleg a XVII. századra nézve a bécsi cs. és kir. államlevéltárban (s másutt is) tömérdek anyagot találtam, rájöttem, hogy moldvai véreink politikai és közművelődési történetét tulajdonképpen misszionáriusok irataiból, s az egyházi vizitációkról beküldött jelentésekből lehet megírni. Ilyen kiadatlan jelentésem sok van az 1640–1666 közti évekből, de a megelőző és utána következő évek eseményeiről vajmi keveset tudunk. Munkám egy XVII. századi önálló fejezetét még tán ez évben sajtó alá adhatom, de az egész tárgy összefoglaló rendszeres feldolgozása római kutatások nélkül lehetetlen.

Feladatomban érdekes tárgya olyan, mellyel – néhány kísérlettől eltekintve – még senki sem foglalkozott, s én is csupán a Tekintetes Bizottság tapasztalt kegyes pártfogásával próbálkozhatom meg. Ezt a támogatását szorgalommal és becsületos munkával igyekezném meghálálni, ezért kérésemet megújítva vagyok a Tekintetes Bizottság kész híve és alázatos szolgája.

Déván, 1899. május 17-én

Dr. Veress Endre állami főreáliskolai tanár

2.

Déva, 1900. április 21.

Veress Endre az MTA Történettudományi Bizottságához
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 20rv – *concept.*)

A M. Tud. Akadémia Tekintetes Történettudományi Bizottságának
Budapesten

A M. Tud. Akadémia közzétett felhívása folytán mély tisztelettel esedezem, méltóztassék a Scitovszky János hercegprímás emlékére tett alapítvány idei, 1900. évi kamatját nekem engedélyezni, s azáltal lehetővé tenni, hogy sokévi levéltári kutatásaim anyagát Rómában – a Fraknoi Vilmos püspök úr őméltóságától alapított történelmi intézet előnyeit élvezve – kiegészíthessem. E kiegészítésre három magyar egyháztörténelmi tárgyú munkám vár már évek óta, melyeknek egyikét sem tudom befejezni, míg a római levéltári kincs megfelelő részeit át nem néztem.

Az egyik: Az erdélyi katolicizmus és katolikus püspökség a Báthoryak korában (1570–1613). Tárgyam célja ismertetni azt a katolicizmust, melynek Erdélyben még a XVI. század legvégén is házas papjai voltak, és kikutatva ennek okait, jellemezni a katolicizmus küzdelmét a protestantizmussal.

Másik munkám: Báthory András bíbornok erdélyi fejedelem életrajza, melynek egyházi vonatkozásait óhajtanám tanulmányozni.

Harmadik, szélesebb körű tárgyam: A moldvai magyarság története, amit – miként eddigi kutatásaimból meggyőződtem – tulajdonképpen misszionáriusok irataiból, egyházi vizitációkról beküldött jelentésekből, a vatikáni levéltár Nunziatura di Moldavia e di Polonia c. gyűjteményeiben őrzött iratokból lehet megírni.

E megkezdett munkáim befejezéséhez kérem ismételten a Tisztelt Bizottság kegyes támogatását, maradván [?] Déván, 1900. ápr. 21-én.

Kész híve és alázatos szolgálója

Dr. Veress Endre
állami főreáliskolai tanár

3.

Budapest, 1900. június 8.

Kivonat az MTA Történettudományi Bizottságának jegyzőkönyvéből
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 72r – cop.)⁸⁴

Kiírt cikk

A M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága 1900. június 8-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből

3. Előadó bemutatja Dr. Veress Endre és Beke Antal⁸⁵ beadványait, melyekkel magukat a Forster⁸⁶-Scitovszky alapítvány kamataiból részesíttetni kérik.

⁸⁴ Gépelt, hitelesített másolat az eredetiről.

⁸⁵ Beke Antal (1838–1913) katolikus pap, kanonok, történész.

⁸⁶ Forster Gyula báró (1846–1932) a Műemlékek Országos Bizottsága elnöke (1904–1922), akadémikus, a magyar műemlékvédelem egyik megteremtője. Az említett alapítványt 1894-ben tette, amelyet az MTA Történettudományi Bizottságának ugyanaz évi döntése alapján 10 évenként felváltva magyar egyháztörténeti művek és levéltári kutatások támogatására fordítottak. FEKÉTÉNÉ, *Az MTA jutalomdíjai*, 168.

Az alapítvány kamatai legközelebb a jövő év elején lévén esedékesek: a bizottság e tárgy felől a döntést őszi ülésére halasztja.

K.m.f.

Fejérpataky László⁸⁷
biz. előadó

4.

Déva, 1900. november 4.

Veress Endre Fraknói Vilmoshoz

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 2r – *concept.*)

Főtisztelendő Méltóságos Uram

Most értesülök, hogy a M. Tud. Akadémia a római magyar ösztöndíj jövő évi kamatja nagy részét nekem kegyeskedett megítélni. Régi forró vágyam teljesül e kitüntető határozat folytán, mely lehetővé teszi, hogy Báthory András bíbornok-fejedelem életére, a moldvai csángó magyarok történetére vonatkozó sokévi levéltári kutatásaim (ezer darabnál gazdagabb) anyagát Rómában kiegészíthetem. De a hála és a köszönet első szava Méltóságodat illeti, kinek kegyes hozzájárulása és támogatása nélkül e szándékomat nem valósíthatnám meg. S midőn sietek ezt Méltóságodnak – egyelőre ezúton – kifejezni, kérem, kegyeskedjék jelezni, mikorra mehetek, s nem lennék-e alkalmatlan, ha már jövő hó elején indulnék, hogy szabadságoltatásomat is a szerint kérelmezhessem.

Nagybecsű intézkedését kérve,
vagyok Méltóságod kész híve és alázatos szolgája

Dr. Veress Endre
általános főreáliskolai tanár

Déva, 1900. XI/4.

⁸⁷ Fejérpataky László (1857–1923) történész, akadémikus, az OSZK igazgatója (1901–1915), a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (1920–1923). 1889–1914 között a Történettudományi Bizottság előadója volt. Pályafutásáról részletesen lásd a kötetben Fedeles Tamás tanulmányát.

5.

Budapest, 1900. november 7.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 28r – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Örvendek, hogy régi vágya teljesül. Kívánom, hogy római tanulmányai eredményben gazdagok legyenek.

Az, hogy mikor megy Rómába, egészen tetszésétől függ. A megszavazandó összeg 1901 első napjaiban fog kiutalványoztatni.

Megjegyzem, hogy a jövő évi ösztöndíj két részre osztatott. A nagyobb rész 500 ft. Kegyednek jut, a kisebb 170 ft. egy premontrei tanárnak.⁸⁸

Az utóbbi éppen azért házamban fog lakást és ellátást nyerni, míg Tisztelt Tanár úr lakásáról és ételmezéséről saját maga fog gondoskodni. Egyéb iránt a jelezett összeg elegendő arra, hogy 4 hónapot tölthessen Rómában.

Tisztelettel

Fraknói Vilmos

6.

Róma, 1902. március 3.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 4rv – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Köszönöm szíves közleményét. Azt hittem behatóbban foglalkozik Fráter György gyilkosai ellen indított perrel.

Sajnálom, hogy a kolozsvári ügy elintézése annyira késik. Igen helyes, hogy flegmával néz elintézése elé. Ha Déván marad, nem volna nehéz az Akadémiánál és a Minisztériumnál is kieszközölni, hogy 1903-ban újból Rómába jöjjön.

Beküldötte e már jelentését az Akadémiánál? Igen kívánatosnak tartanám, hogy a tavasz folyamán a Báthory Zsigmond korabeli római diplomáciai összehoztatásokról az Akadémiában vagy a Történelmi Társulatban felolvasást tartson.

⁸⁸ Beke Antal. Lásd a 3. sz. iratot.

Örömmel nézek elébe a tavasszal [tett] ígérete beváltásának.
Isten áldja. Szíves üdvözlettel
kész szolgálója

Fraknói Vilmos

Bizonyára értesült a lapokból hogy szegény Horki Felix meghalt.⁸⁹

7.

Budapest, 1902. november 7.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 7r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Köszönettel veszem a kéziratot. Végtelenül gazdag, becses gyűjtemény. De még sok tenni való van rajta. Hézagok is vannak. Az 1595 januáriusi prágai szövetséget létrehozó tárgyalásokat alig lehet mellőzni. Néhány nap múlva visszaküldöm.

Azt hittem, hogy már Kolozsvárt van.

Nem jó Rómába?

Szíves üdvözlettel

Fraknói Vilmos

8.

Budapest, 1902. november 11.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 9r–10r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Köszönettel küldöm vissza nagybecsű gyűjteményét. Sajnos csak néhány lapra terjedő anyagot szabad volt, térszűke miatt abból kölcsön venni. Ami az editiót illeti, azt [?] csakis [?] okvetlenül élőszóval kell megértekezünk.

Bemutatnom nem kellett a gyűjteményt, mert a Vatikáni Okirattár bizottsága, nem a Sz. I. Társulat volna a kiadó.

⁸⁹ Horki Félixre lásd e kötetben (*Függelékek/II*): *Fraknói-dokumentáció*, 13. sz. (jegyzetben).

Nagyon óhajtanám, hogy egy félévet töltsön Rómában, de szabadságidejének engedélyezése iránt csak a Történelmi Bizottság határozata alapján lehetne lépéseket tenni. Tehát circulus vitiosussal állunk szemközt.

Szeptemberi leveléből azt következtettem, hogy a kolozsvári ügy már el van intézve.

Isten áldja. Meleg üdvözlettel vagyok igaz híve

Fraknói Vilmos

A Vatikáni Okirattár bizottsága a gyűjteményének jelen összeállításában és kiterjedésében kiadására nem vállalkozhatnék. Egy 50 íves nagy kötetben az Erdélybe küldött nunciások levelezésének (fontosabb más iratok melléklésével) kiadására kellene szorítkoznunk.

9.

Déva, 1902. november 18.

Veress Endre az MTA Történettudományi Bizottságához
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 34^r–39^r – *concept.*)

A M. Tud. Akadémia Tekintetes Történelmi Bizottságának Budapesten

Engedélyt nyervén reá (a Tekintetes Biz. f. évi május 8-ikán tartott üléséből), hogy római levéltári kutatásaimról szóló jelentésemet ez év őszén terjeszthessem elő, szerencsém van ezt most ezennel megtenni, tiszteletteljesen előre-bocsájtván, hogy e jelentésem tisztán csak a kutatás kereteit jelzi, míg annak eredményeit, s a mellékletben megtekintésre küldött másolatok tudományos értékét önálló történelmi értekezésekben bátorkodom majd később a Tekintetes Bizottság illetve az Akadémia II. osztálya elé terjeszteni.

Múlt évi január hó első napjaiban felvéve a Forster-Scitovszky-alapítvány kamataiból számomra fenntartott 950 koronás összeget, Fiumén át indultam Rómába a Vatikáni Levéltár felé, melybe Fraknói Vilmos úr óméltósága 1901. jan. 11-ikén volt kegyes bevezetni. Ettől kezdve a levéltár bezárása napjáig június 26-ikáig minden napot ott töltöttem és – hálát adva Istennek megtarott jó egészségemért – nyugodt öntudattal mondhatom, hogy a levéltári munkaidő egyetlen napját, sőt óráját sem mulasztottam el. Vétkes kötelességmulasztásnak tekintettem volna ezt, mert ismeretes, hogy a Vatikáni levéltár minden ünnepnapon és csütörtökön be van zárva s naponta csupán három, illetve négy órán át áll nyitva a kutatók számára, úgy hogy e rendszabály folytán a Ró-

mában töltött félévem alatt csupán száz munkanapom volt. Annyival inkább szorgalmasan használtam fel hát e rövid idő minden percét naponta egy óráig, ameddig a levéltár zártával a Vatikáni Könyvtár kéziratárában dolgoztam. Ezen kívül Róma egyéb könyvtárait is átbúvároltam tárgyamra nézve: csütörtöki napokon a Barberiniben, a Vallicellianában, délutánonként a Victor Emmanuele vagy a Corsini-könyvtárban működtem, sok olyasmit találván, ami a prágai gyűjteményekben hiányzott, vagy csonka példányokban volt meg; s dolgozgattam a porosz és osztrák történeti intézetekben hogy a XVI. századra vonatkozó nunciatúra-irodalommal s az olasz kiadványokkal megismerkedhessem. Másoltam és másoltattam is boldogan, mint valami XVI. századi humanista nem sajnálván reá áldozni. Célba vett nagyarányú munkámra az Akadémia segélyén kívül tanári fizetésemet és megtakarított pénzecskémet [fordítottam], csak így sikerülhetett római tartózkodásom rövid félévi ideje alatt ezt a gazdag és értékes hatkötetnyi nagy anyagot összegyűjtenem, melyet szakok szerint rendezve s jegyzetekkel ellátva úgyszólván sajtókészen az alábbiakban van alkalmam bemutatni:

Az I–II. kötet: Erdélyország és a Szentszék a Báthoryak idejében (1571–1613) 1204 lapon tartalmazva a pápák levelezését az erdélyi fejedelmekkel, az Erdélybe küldött 5–6 prágai nuncius utasításait és jelentéseit s más egyéb oly fontos vallásügyi oklevelet, melyeknek ismerete nélkül Erdélyország vallástörténetének e nevezetes korszaka meg sem írható. Éppen ezért e gyűjteményemet a magyar Monumenta Vaticanába szántam, melyben egy kis kiegészítéssel legméltóbb helye is lenne.

A III. kötet: Somlyai Báthoryak római levéltárak világitásában (1571–1613) címen 763 lapon, gyűjteménye a Báthoryaktól eredő vagy rájuk vonatkozó oly leveleknek, melyek politikai szereplésükről s lengyelországi életükről nyújtanak eddig teljesen ismeretlen adatokat és jellemrajzokat akkora változatosságban és tömegben, mely kiegészítve lengyel és oroszországi anyagomat, a Báthoryak teljes okmánytárát alkotja.

A IV. kötetbe Vegyes római másolatok cím alá 192 lapon azokat a leveleket szedtem össze, melyek Basta György erdélyi szereplésére vonatkoznak, vagy melyeket erdélyi fejedelmek írtak Moldvában és Havasalföldön, illetve melyek a két vajdaság történetét bővítik.

Ennyit gyűjtöttem római időzésem első négy hónapjában, mikor aztán a Történelmi Bizottság 1901. május 4-iki nagybecsű határozatával további másoltatásra 400 koronát kaptam, ezt az összeget arra fordítottam, hogy előterjesztésem szerint lemásoltassam 250 lapon.

Az V. kötet anyagául azokat a XVI. és XVII. századi olasz leírásokat Magyar- és Erdélyországról, melyeket tervszerűen gyűjtöttem s melyek nem kevesebb, mint 19 új, kiadatlan leírással gazdagítják földrajztörténeti szegényes irodalmunkat, és végül a VI. kötetre: Carrillo Alfonz levelei a Báthoryakról címen, a spanyol jezsuita 316 lapra terjedő 1591–1606-iki bizalmas levelezését, mely bevilágít az erdélyi fejedelmi udvar belsejébe, és Báthory Zsigmond politikájáról s működéséről olyan titkos (ad proprias manus közölt) adatokat tartalmaz, melyeket másutt hiába keresnénk. És e gyűjteményem immár teljes, befejezett lévén, annyira, hogy egyébként gazdagítani nem is remélhető – tisztelettel felajánlom egyúttal kiadásra s kérem, méltóztassék bírálatra kiosztani. Nem javítottam át még természetesen a gyűjtött anyagot az ortográfia egységessé tétele szempontjából s nem írtam meg a hozzávaló bevezető tanulmányt; mit azonban azonnal meg fogok tenni, amint arról értesülök, hogy sajtó alá adható. A gyűjtemény kényelmesen elférne a Monumenták „Diplomataria” osztályának egy 18–20 ív kisebb kötetében, mely Erdély történetének jelzett részét egészen új világitásba helyezné.

Előbb ismertetett öt kötetem anyaga még nem teljes és kiegészítésre vár még azokból a római collectiókból, melyek átnézésére fizikai időm már nem volt. Hogy tehát ezt tehessem, tisztelettel kérem, méltóztassék a Forster-Scitovszky alapítvány ez idei kamatait ismét nekem adni. Annak segélyével bevégezvén munkámat kötelezvén magamat, hogy újból félévet dolgozom Rómában, hol reménységem van bejutni ezúttal még a Propaganda Fide levéltárába is, hogy a milkói püspökség s az alája tartozó moldvai csángó magyarok történetére egyebütt gyűjtött eddigi gazdag anyagomat is kibővíthessem.

Hálásan köszönöm a Tekintetes Bizottság kitüntető támogatását, mellyel íme a bemutatott 2725 lapnyi kiadatlan új római anyaggal sikerült történelmi ismereteinket gazdagítanom, s ha e támogatásában újra kegyes lenne részesíteni, meg vagyok győződve, hogy – midőn már a római viszonyokat, s tudományos köröket megismertem –, még szebb eredményről tudnék jövő évben ilyenkor beszámolni.

Kérésemet megújítva, vagyok a Tekintetes Bizottság kész híve és szolgálja

Dr. Veress Endre
állami főreáliskolai tanár

Déván 1902. XI/18

10.

Budapest, 1902. december 3.

*Kivonat az MTA Történettudományi Bizottsága jegyzőkönyvéből
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 76r – cop.)⁹⁰*

Tekintetes Dr. Veress Endre főreáliskolai tanár úrnak Déva

Kiírt cikk a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága 1902. december 3-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből

2. Előadó felolvassa Dr. Veress Endre jelentését a Forster-Scitovszky alap segítségével Rómában végzett levéltári kutatásairól és a bizottság anyagi támogatásával végzett másolatokról, melynek kapcsán bemutatja a hat szempont szerint csoportosított másolati anyagot. E csoportok egyike (Carillio Alfonz levelei a Báthoryakról) teljes lévén, azt kiadásra felajánlja. A többi csoportok (Erdélyország és a Szentszék a Báthoryak idejében, két kötetben, Somlyai Báthoryak a római levéltárak világában, Vegyes római másolatok, XVI-XVII. századi olasz leírások Magyar- és Erdélyországról) teljessé tételére és kutatásainak folytatására pedig kéri, hogy a Forster-Scitovszky alapítvány esedékes kamataiban ismét őt részesítsék.

A bizottság a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi, és Veress Endre nagy szorgalommal és teljes odaadással végzett eredményes munkássága fölött elismerését teljes készséggel nyilvánítja. A kiadásra felajánlott gyűjtemény megbírálásra Fraknói Vilmos biz. tagot kéri meg, és javaslatot tesz az Akadémiának, hogy a Forster-Scitovszky alapítvány 1903-ban esedékes kétévi kamatjának egyikét Dr. Veress Endrének ítélje oda, hogy annak segítségével 1903. év elejétől fogva római levéltári kutatásait folytathassa.

Fejérpataky László
biz. előadó

K.m.f.

⁹⁰ Gépelt, hitelesített másolat az eredetiről.

11.

Budapest, 1903. május 17.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 12v – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Bocsássa meg, hogy nagy elfoglaltságom miatt nem írhattam. A Tisztelt Bizottság 600 koronát szavazott meg. Gróf Kuun Géza⁹¹ is, magam is szólottunk a Miniszter úrral, és az illetékes többi tényezővel. Sajnos Budapesten most nincs kilátásban üresedés. Így tehát vissza kell térni egyelőre a kolozsvári combinatiohoz, a melynek valósulása bevégzett ténynek tekinthető. Meleg üdvözléssel

FV

12.

Budapest, 1907. szeptember 15.

Fraknói Vilmos Veress Endrének

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 32r–33r – m.p. orig.)

Tisztelt Doktor úr!

Természetesnek tartom, hogy e kínálkozó kedvezőbb állást elfoglalni kívánja. Azon leszek, hogy az illetékes tényezőket én is informáljam.

A kötet megjelenését októberben lehetetlennek tartom. Mert az én bevezetése (bár rövid lesz) nem készülhet el hirtelen. A külföldi olasz közönséget tájékoztatni kell Erdély helyzete és előzményei tekintetében.

A magyar bevezetést már átnéztem. Bizony sok törlést és módosítást kellett végezni. Ezzel még el nem készültem teljesen. A pápa jellemrajzában nem szabad olyan terjengőnek lenni. Hasonlóképpen felesleges a Báthory Zsigmondra vonatkozó közismert részleteket a magyar publikumnak elmondani. Csudálkozom, miképp írhatja, hogy Viscontit azért küldte a pápa Erdélybe mert, a Romagnát a „banditáktól megtisztító.” Csodálkozom, miképp mondhatja, hogy B. Zs.⁹² a nuntiusnak „ura” „fejedelme” volt, hogy a nuntius „két hétig cammogott” etc. etc.

⁹¹ Kuun Géza (1838–1905) magyar nyelvész, orientalista, filológus, számtalan magyar és külföldi tudományos társaság tagja volt.

⁹² Báthory Zsigmond.

De valahogy majd csak rendbe hozom. Mindenesetre előleg közlöm Kegyedd az átdolgozást. Ne haragudjék. A Kegyed érdeke éppúgy lebeg előttem, mint a vállalaté. Higgye el, ha a bevezetést változatlanul közölném, ez súlyos csapást mérne Kegyed írói reputációjára és megakasztaná előmenetelét.

Isten áldja. Szívesen üdvözlí

Fraknói Vilmos

13.

Budapest, 1907. december 4.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 36r–37r – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Becses levelére nem válaszoltam rögtön, mert a Vatikáni Okirattár bizottsága Esztergomban lakó elnökével, Por A.⁹³ barátommal kívántam érintkezésbe lépni.

Ne vegye, kérem, rossz néven, ha érthetetlennek tartom azon közlését, hogy mintegy 1000 líra kiadásai voltak a Vatikáni Okirattár sajtó alatt levő kötetére.

Csak is másolásokra lehettek kiadásai. Amint én a kéziratra visszaemlékezem és a másolási díjakat ismerem, a Bizottság által előlegezve utalványozott összeg e célra elegendő lehetett.

Ezen kutatások céljából külön utakat nem tett, tartózkodását nem kellett meghosszabbítani.

Mikor szíves volt a kötetet kiadásra ajánlani és figyelmeztettem, hogy az alapcsekély maradvánnyal rendelkezik csak, Kegyed akkor kijelentette hogy ígényeket támasztani nem fog és a tiszteletdíj megállapítását teljesen ránk bízta.

Erre tisztán világosan emlékezem. Csak is ilyen alapon határozhattam el magamat ajánlatának elfogadására.

Mindazonáltal tekintettel arra, hogy évek óta foglalkozik e munkálattal és most már nem Kegyed az oka a megjelenés késésének, kieszközöltem hogy 1000 korona tiszteletdíj utalványoztassék Kegyednek, mely összeg a Magyar Földhitel [Bank] útján expedáltatni fog.

Egyébíránt meleg üdvözlettel vagyok tisztelő híve

Fraknói Vilmos

⁹³ Pór Antal (1834–1911) esztergomi kanonok, történész, az MTA rendes tagja.

14.

*Kolozsvár, 1907. december 5.**Véress Endre Fraknói Vilmoshoz*(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 29^r–31^r – cop.)⁹⁴

Fraknóinak!

Méltóságos Uram

Méltóságod mai postával vett levelére sietek azonnal felelni, mielőtt még kezemhez jutna a benne jelzett tiszteletdíj összege. S teszem ezt ívalakban írva, hogy azt Méltóságod szükség esetén betérjeszthesse a Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottságnak s e jelentésem egyúttal beszámolóknak is tekintethessék.

Miután a Báthoryak korával 1891 óta foglalkoztam, 1900 végén megkaptam a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságától a Forster-Scitovszky-ösztöndíj 2/3 részét, azaz 950 koronát, azzal a megbízatással, hogy tanulmányozzam a VIII. Kelemen pápa részéről Erdélybe küldött követek jelentéseit. A fővárosból 1901 januárius 5-ikén indultam Rómába, hol az akták oly tömegére akadtam, hogy a vatikáni levéltár bezárásáig, azaz június 29-ikéig ültem ott dolgozva, sőt előterjesztésem folytán Méltóságod kegyes ajánlatára két év múlva, 1903 első napjaiban ismét lejutottam Rómába, ezúttal csonkítatlanul megkapván az ösztöndíj teljes összegét, azaz 1350 koronát. Ekkor is teljes hat hónapot töltöttem az örökvárosban, a kétízben kapott 2300 koronáért tehát kerek 12 hónapot, s hogy ez az összeg még napiköltségeimre sem volt elég, nemhogy belőle egyetlen líra is jutott volna másolásra, azt gondolom még bizonyítanom sem kell. Másolataimat bizony tanári fizetésemből s megtakarított garasaimból fedeztem, mert hisz a Vatikáni Bizottságtól mindössze 250 lírát kaptam 1901. május elsején. Igaz, hogy 1906 tavaszán három hónapra megint kiküldött a Történelmi Bizottság Rómába csekély 400 k. útitsegéllyel, de ekkor már Carrillo és Basta levelezései kiegészítése végett, úgy hogy abból az összegből Monumenta Vaticana-kötetemre semmit sem költhettem, de nem is kellett, mivel kötetem már sajtó alatt volt s ma már félesztendő óta teljesen készen is áll, indexeivel együtt, csupán a Bizottság jóváhagyását, illetve az Előszót várva, hogy megjelenhessék.

Kötetem Méltóságod hozzájárulásával, „Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből” címet kapta s tartalmaz az 1592–1600 közti időből 57 íven, azaz 453 lapon 347 oklevelet, a mihez járulnak még a Bevezetés meg az index ívei. Megjegyzem, hogy eltérőleg a vállalat előbbi köteteitől,

⁹⁴ Gépelt, aláírt másolat.

az okleveleket borgis-szedéssel szedtettem, hogy az bármely külföldi hasonló kiadvánnyal kiállja a versenyt, sőt – remélem – felül is múlja azokat, csín, pontosság és lelkiismeretesség dolgában, minthogy anyagom kiadásában nem szorítkoztam csupán Rómára, hanem külön utazásokat tettem munkám érdekében, hetekig dolgozván Milánóban, Modenában, Firenzében, Velencében és útban hazafelé Innsbruckban, Bécsben és Gyulafehérvárt. E sok külön utazás költségét a magaméból előlegezván, anélkül, hogy arra bárkitől is valamit kaptam, sőt kértem volna is, gondolván, hogy a Bizottság méltányos leszen ezekért irántam, minthogy ez utakat csak is azért tettem meg, hogy munkám annál teljesebb legyen s lelkiismeretemet megnyugtassam a tekintetben, hogy ahol csak valamit találni reméltem, felkutattam s lemásoltam. Hiszen való igaz, hogy kéziratom betérjesztésekor, 1905. május elején azt a kijelentést tettem Méltóságodnak, hogy igényeket nem támasztok s a tiszteletdíj megállapítását teljesen a Bizottságra bízom, de mert épp mivel teljesen megnyugszom a Bizottság eljárásában, egészen magától értetendőnek gondoltam, hogy kész kiadásaimat amúgy is megtérítik. Hogy pedig ezek mily összegre terjednek, arról szerencsém van ez alábbi kimutatással szolgálni.

Munkámnak mai napig is meglévő s már kiszedett oklevélanyaga, melyet igazam bizonyítására kész vagyok bármikor a Bizottság rendelkezésére bocsátani, összesen 1003 lapra terjed, amiből külön díjazás alá jut a firenzei állami levéltárból szerzett 23 oklevél, s a milánói Ambrosianában talált 38 oklevél megfelelő lapszáma, mivel ez említett két helyen másolóim nem lapszámra, hanem óraszámra dolgoztak, óráját két lírával számítva. E 61 oklevél anyagát száz lapnyira téve, marad 903 lap, amit átlagosan 40 centesimóval számítva, kitesz másolatásuk 361.20 lírát, míg az óraszám menők másolata száz lírát. Fent jelzett kutatóutam, melyre sem a Történelmi Bizottság, sem a Vatikáni Okirat-tár-Bizottság nem kötelezett, de csupán ügybuzgóságom késztetett, 1901, 1903 és 1905 nyarán legalább egy hónapot vett igénybe, amit csak napi tíz lírával számítva kitesz 300 lírát, az utazás költsége Rómából Bécsig legalább 100 lírát. Végül, hogy munkámban még olasz szakember se találhasson hibát, az egyes íveket átnéztettem Domenico Presutti⁹⁵ vatikáni kitűnő másolóval is, ami neki 67 munkaóráját vette igénybe, de tekintettel arra, hogy ezt a korrekturát ott-hon végezhetette csupán egy lírájával számította, tehát 87 líra, s az 57 év egymás utáni fokozatos küldözgetéseinek postadíja legalább 13 líra lévén, összes nyers és jóhiszeműleg a Bizottság jóváhagyása reményében tett kiadásom a fentieket

⁹⁵ Domenico Presutti volt az egyik hivatásos vatikáni másoló, akinek a szemmel láthatóan elégedett Veress hosszú éveken keresztül adogatta a megbízásokat.

összegezve 961 líra 20 centesimo. De ehhez járul még annak az egész Európára kiterjedő nagy levelezésemnek portója, melyet e kötet érdekében hét éven át folytattam, meg a korrektúraívek nyomdába küldözgetésének portója, ami bizonyára kitenne 200 koronát, ha feljegyezhettem volna, amit éppen, hogy fedezett a Bizottságtól másolásra kapott 250 lírányi összeg.

A fentieket azért tartottam szükségesnek a Bizottság becses tudomására hozni, hogy tiszteletdíjam megállapításánál figyelembe venni méltóztassék, s amennyiben a Bizottság pénztára engedi, hét évi fáradságomat is – minthogy még az ívek korrekturáját is magam végeztem – valamiképpen jutalmazni kegyeskedjék.

Kolozsvár, 1907. december 5-én
Méltóságod kész híve és szolgálja

Dr. Veress Endre
tanár

15.

Budapest, 1908. február 5.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 40r–41r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Tátrafüredből hazaérkezve itt találtam levelét. Évek óta tapasztalta, hogy őszinte jóakarattal, elismeréssel és rokonszenvvel voltam Kegyed iránt. Tehát szó sem lehet róla, hogy animozitás, elfogultság élne bennem Kegyed személye és munkássága iránt. De ez a kiadvány ügye annyira elkésérít és izgatottságban tart, hogy sem decemberi ajánlott levelét sem a mostanit felbontani nem voltam képes. Amikor utolsó levelemet Kegyednek megírtam, újból elővettem bevezetését.

És most gondosabb, behatóbb áttekintés után arról győződtem meg, hogy azt korábbi javításaim után, semmiképpen nem lehet közölni. Nincs abban egyetlen mondat sem a mely megállhat. Én nem tartom magamat kiváló írónak, stilsztának, de el nem tudom képzelni, miképp tudta Kegyed ezt a bevezetést írni!

Most Tátrafüreden a Kegyed bevezetése és az én munkám alapján egészen új bevezetést fogalmaztam meg, amely névtelenül jelennék meg az Oklevéltár

élén.⁹⁶ De utólag scrupulusaim támadtak, vajon az Oklevéltár szerkesztése és jegyzeteinek szövege megfelel-e az igényeknek?⁹⁷

Nem mertem még hozzáfogni az Oklevéltár áttekintéséhez. Irtózom attól, hogy másnak kellemetlenségeket mondjak vagy tegyek. De nem segíthetek magamon másként, mint nyíltsággal.⁹⁸ Nagyon kérem, ne gondoljon arra, hogy egyelőre most ezt az ügyet személyesen megbeszélje velem.⁹⁹ De ha valakit itteni barátai közül megbíz, szívesen igazolom előtte a bevezetésről mondott ítéletemet.

Isten áldja. Vagyok és maradok igaz híve

Fraknói Vilmos

Tiszteletemet Önagyságának.

16.

Budapest, 1908. november 28.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 43r – m.p. orig.)

Budapest, 1908. nov. 28¹⁰⁰

Tisztelt Tanár úr!

„Infandum jubes renovare dolorem.” Mint ismételve írtam, nagyon kínos és fájdalmas rám nézve az Erdélyi Nunciusok ügyével [foglalkozni]¹⁰¹ Több hónap előtt megírtam magam a bevezetést. Ma a nyomdába adom. Megküldöm levonatát.¹⁰² De, mint jeleztem, komoly kétségeim vannak vajon az Okmánytár közzétehető-e? Ma kérek a nyomdából egy példányt és szakértők bírálatára bocsátom.¹⁰³

Szíves üdvözlettel

Fraknói Vilmos

⁹⁶ Veress megjegyzése: „Nem engedem!”

⁹⁷ Veress megjegyzése: „Nagyképű!! Cretin!”

⁹⁸ Veress megjegyzése: „Küldje vissza munkámat!”

⁹⁹ Veress megjegyzése: „Arcátlan csuhás!”

¹⁰⁰ Veress megjegyzése: „Visszaküldtem változatlanul. 1909 jan. 16.”

¹⁰¹ Veress megjegyzése: „Persze, mivel ki kell fizetnie a kötet nyomdászámliját!”

¹⁰² Veress megjegyzése: „Megjött végre: 1909 jan. 9-én, de oly gyatra tákolmány, hogy szégyellnék olyat írni s csak is kénytelenségből fogadtam el, hogy munkám végre megjelenhetné!”

¹⁰³ Veress megjegyzése: „Ugyan, ugyan! S talál-e olyat, aki rossznak mondaná, mikor 1906-ban maga dicsérte legjobban!?”

17.

Budapest, 1909. május 27.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 45r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Végre készen állnak az E.K.I.¹⁰⁴ Intézkedem, hogy egy példány mielőbb Tisztelt Tanár úrnak küldessék. Ezen kívül a tulajdonlapon levő utalvánnyal még kilenc példányt rendelkezésére bocsátok.

Kiváló tisztelettel¹⁰⁵

Fraknói Vilmos

18.

Budapest, 1912. február 22.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 49r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Van szerencsém a Fontes II. kötetére előfizetni, és kérem, hogy az abból nyomtatott íveket nékem keresztközött alatt megküldeni szíveskedjék. A Fontes alapján Szántó István életrajzát újból munkába vettem. Hirschler¹⁰⁶ úrhoz írt levelemben kifejezésre juttattam azt, hogy I. kötete és gyűjteménye mennyire imponálnak nékem. De engedje meg, hogy következőkre figyelmeztessen: et fratres Predicatores nem „prédikáló barátok”, hanem dominikánusok. Jezsuita-rend nem létezik, hanem Jézus-Társaság, Societas Jesu, Gesellschaft Jesu. Egyéb észrevételeimet is később teljes jóakarattal közölni fogom.

Szíves üdvözetek

Fraknói Vilmos

¹⁰⁴ A levelezés aktuális tárgyát képező MVH I/7. kötet Fraknói által ad hoc módon alkalmazott rövidítéséről lehet szó nem a pontos címmel („Erdélyországi pápai Követek Iratai”).

¹⁰⁵ Veress megjegyzése: „Nagy kegy, tekintve, hogy jóformán ingyen csináltam meg e vastag kötetet! Megjött a tíz példány: június 8.”

¹⁰⁶ Hirschler József (1874–1936) a kolozsvári Szent-Mihály templom plébánosa (1906), gyulafehérvári kanonok, pápai prelátus, művészettörténeti tárgyú írások szerzője. Róla lásd SAS PÉTER, *Egy reneszánsz lelkiéleti főpap, dr. Hirschler József pápai prelátus*, Egyháztörténeti Szemle 7 (2006) I. sz., 126–133.

19.

*Kolozsvár, 1912. április 21.**Veress Endre Fraknói Vilmoshoz*(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 51r–52v – cop.)¹⁰⁷

1912. április 21
Fraknói Vilmoshoz!

Méltóságos Uram!

Újabb, fejedelmi alapítványa alkalmából engedtessek meg hódoló elismerésemet kifejezmem nekem is, akinek szintén volt része és szerencséje Méltóságod irodalompartoló kegyes jóindulatát éreznem. Legyen szabad azonban egyúttal az alábbi bizalmas előterjesztést tennem, mely nemcsak tárgyánál fogva kapcsolódik természetesen Méltóságod fennkölt elhatározásához, hanem tán azért is, mivel vele egyidejűleg vált úgyszólván közérdekűvé és kíván valamegyes megoldást.

Nagyarányú vállalatom sorsát bátorkodom teljes őszinteséggel és bizalommal Méltóságodnak feltárni, minthogy egész váratlanul vált kétségessé, hamarabb, mint aggodva vártam és kívánatos lett volna. Nagyérdemű Mecénásom t.i. ezelőtt három nappal fizette ki az Athenaeumnak az I. kötet közel 2700 koronás nyomdai számláját, de egyszersmind azt a nem remélt kijelentését közölte velem, hogy ezen túl (s már csak jövő esztendőől kezdve) csupán évi ezer koronával képes támogatni, mivel az általa alapított Marianum-iskola építkezése többre került, mint számította s így minden jövedelmét felemészti. Fájó szívvel vettem tudomásul a szomorú hírt, mely annyival leverőbb, mivel II. kötetemet – az ő tudtával és jóváhagyásával – már e tavaszra hirdetem s immár fel is van belőle 1584 végéig mintegy négy ív szedve! Kötetem tehát nem jelenhetik meg a hirdetett időre, aminek hátránya és következménye az is, hogy a közönségben meginog a vállalat iránti bizalom, hiszen – szomorú irodalmi viszonyaink közepette – ekként már csak három évenként jelenhetik meg egy-egy kötete, dacára annak, hogy magam minden tiszteletdíj nélkül vállalkoztam kiadására, a mit különben e drága világban sokáig nem tudnék folytatni.

Így állván a Fontes leplezetlen helyzete megszüntettem egyelőre kéziratom továbbzedetését, amíg valahonnan valamelyes anyagi támogatást nem kaphatok munkámhoz, melynek fontosságát úgy az irodalom, mint számos kitűnő

¹⁰⁷ Gépelt, aláírt másolat.

sége elismerte. De mivel ez a II. és a következő III. kötetem telve van Szántó István kiadatlan leveleivel s váradi apostoli működésére vonatkozó adatokkal, tapasztalt nagylelkűségébe vetett őszinte bizalommal fordulok Méltóságodhoz, abban a meggyőződésben, hogy merészségemet nem ítéli el, mert arra csak is az a tudományos vágy hajtott, hogy ez a nem remélt gazdag egyháztörténelmi anyag mielőbb napvilágot lásson – egy újabb Mecénás támogatásával. Az a kérésem tehát Méltóságodhoz, kegyeskedjék e körülbelül 25 íves kötet nyomdai költségét elvállalni, a mi keretszámban 3000 korona, hogy pedig teljesen ingyen ne dolgozzam nekem is ezer korona tiszteletdíjat, vagyis összesen 4000 k. adni, mely esetben a kötetet szeptember 1-ére elkészíteném, még pedig úgy, hogy indexet is csatolok hozzá, mely az I. kötet anyagát is felöleli s a kötet címlapján természetesen ezt [!] lenne: sumptibus Guillelmi Fraknói hogy vállalatomban is örök időre hirdesse páratlan nemes áldozatkészségét! Méltóságod e kegyes áldozata nemcsak az általános történettudományt, de elsősorban annak az egyházmegyének a történetét szolgálná, amelyhez tartozik; eltekintve attól, hogy teljesen fennkölt elhatározásához hasonló célt támogatna sokkal rövidebb idő alatt, mint azt Méltóságod a Szent-István-Társulatnál tett nagyszerű alapítványától remélhetné! Viszont e kegyes pártfogása nélkül vállalatom elsenyved, mert magam nagy költségével kiadott s mára megjelent csatolt két prospektusától sem remélek túl sokat, habár minden időmet monumentális kiadványom fejlesztésére fordítom s oly erőt és munkakedvet érzek, hogy kellő anyagi támogatással évente két kötetet tudnék kiadni óriási másolatgyűjteményemből, mely így a tudomány nagy kárára ismeretlenül hever levéltári szekrényekben, holott az lenne rendeltetése, hogy mielőbb közkinccsé váljék és új hajtásaival megtermékenyítse minden felé – Európa szerte – a történetírást.

Magamat és vállalatomat ismételten Méltóságod kegyes jóindulatába ajánlva, vagyok mély tisztelettel, készséges híve és szolgálója.

Veress Endre

20.

Budapest, 1912. április 25.
Fraknói Vilmos Veress Endréhez
 (MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 54^r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

A Possevino Transilvaniajának¹⁰⁸ kiadására vonatkozó közlése nagyon megragadott. Hacsak lehetséges, közre fogok abban működni, illetőleg módot fogok keresni, hogy a költséget fedezzem. Mert másnak áldozatkészségére apellálni hiú kísérlet volna. E napokban hosszabb tengeri útra indulok. Talán a nyár folyamán Budapesten vagy a Balaton partján találkozhatnánk. Mindenesetre kérem, a nyári szüenidőre vigye magával a Fontes II és III. kötetének úgy szintén Possevino kéziratát.

Szíves üdvözet

Fraknói Vilmos

21.

Budapest, 1913. április 23.
Márki Sándor¹⁰⁹ Veress Endrének
 (MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/1008, fol. 90^r – m.p. orig.)

Kedves Barátom!

Lóvá tett bennünket a tekintetes Akadémia. Ma, kedden csak 19 igen és 28 nem szavazatot kaptál. Bécs, a levéltár és a múzeum kitett magáért – ellenedben s ellened is lesznek mindig. No, de Éber¹¹⁰ is elhasalt (26 igen, 21 nem) és csak gr. Teleki Pál¹¹¹ jött be (36 igen 13 nem). Feleségem családodat ma d.u. jó egészségben találtam. Rossz kortesed, de igaz barátod

Márki Sándor

NB. Lajcsi tüntetőleg nem szavazott se rád, se ellened.

¹⁰⁸ ANTONIO POSSEVINO, *Transilvania (1584)* (Fontes Rerum Transylvanicarum 3), per cura del Andrea Veress, Budapest 1913.

¹⁰⁹ Márki Sándor (1853–1925) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹¹⁰ Éber László (1886–1935) műfordító, művészettörténész, az MTA tagja, Forster munkatársa.

¹¹¹ Teleki Pál gróf (1879–1941) földrajztudós, külügyminiszter (1920), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1938–1939), miniszterelnök (1920–1921, 1939–1941), az MTA tagja.

22.

Bécs, 1916. november 11.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 57v – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Több hónap előtt megírtam, hogy a főfelügyelői állásról lemondtam, és hogy Mihalik¹¹² úrhoz méltóztassék fordulni.¹¹³ Azóta őfelségétől a felmentést rég megkaptam. Csodálkozom, hogy erről tudomása nincs. Én tehát sajnós az ügyben semmit nem tehetek.

Szíves üdvözet

Fraknói Vilmos

23.

Bécs, 1916. december 5.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 58v – m.p. orig.)

Felesleges lett volna ide fáradnia. Becses leveléből meggyőződtem róla, hogy a kötet tartalma nagy értékű lesz és közrebocsátása kívánatos. Ennek következtében kérem a költségvetés megküldését. Mivel pedig én a Szent István Társulat irányában erkölcsi kötelezettséggel vagyok lekötve, ezen kötetnek a Stefaneum nyomdában nyomtatását kell kérnem. (Nem lévén itt kiadványainak első kötetei nem tudom biztosan, hol nyomatta azokat.)

Szíves üdvözet

Fraknói Vilmos

¹¹² Mihalik József (1860–1925) művészettörténész, muzeológus, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének főfelügyelője (1916).

¹¹³ Veress megjegyzése: „Nem kaptam meg s az egész csak kibeszélés, miként ígértem sem vettem komolyan, ismervé kétszínűségét. Veress.”

24.

Bécs, 1918. január 16.

Veress Endre Fraknói Vilmoshoz

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 60r–61r – cop.)¹¹⁴

Méltóságos Uram!

Megtisztelő szíves felszólítására készséggel állok rendelkezésére: csakhogy a moldvai magyarság oklevéltárát már javában szedik, a Monumenta Vaticana újabb kötetének kiadása pedig akkora összeget kíván, mellyel épp két kötetét lehetne kiadni a Fonteseknek! Személyesen tárgyaltam ma a Franklin-Társulat igazgatójával, akitől a mellékelt árajánlatot kaptam. E szerint egy ív kerülne 700 koronába s mivel kéziratom anyaga 20 ívnyi, kerülne az egész 14000 K. A kötet korrektúrája 10 o/o számítással 1400 K. és borítéka 100 K-ba, vagyis a teljes kötet 15500 koronába. Megjegyzem azonban, hogy a nyomda csupán Méltóságod iránti udvariasságból mellőzte annak megemlítését, hogy papirosa nincsen, mivel pedig magam jól ismerem a helyi papírraktárakat s tudom, mily nagy a papírhiány, meg vagyok győződve, hogy papírost még fél esztendő alatt sem lesz képes beszerezni, miután egyáltalán nincs honnan, újat meg egyáltalán nem gyártanak.

Ezzel szemben csatolom a Kertész-nyomda árajánlatát, mely szerint egy ívet 180 K-ért hajlandó felszedni. Kerülne tehát 20 ív (320 lap) á 180 – 3600 K., 1 ív előszó 180 K., 2 ív index petitből szedve 560 K. Korrektúra 10 o/o 400 K., papirosa 2700 K., borítéka 60 K., tehát az egész kötet 7500 koronába, vagyis felénél kevesebbe, mint a Franklinnál nyomatva. De ez csak úgy, hogy Méltóságod egy hét alatt határoz, miután a papírost tovább számonra nem tartják fenn s a nyomda is más munkába fog, ha 1-én nem adom a kéziratot.

Miután már most az a fő, hogy ez a gazdag anyag mielőbb napvilágot lásson, méltóztassék határozni, hogy választ adhassak a nyomdának, mely a nagyok mellett egyetlen mozgóbetűszedőgéppel (monotype) felszerelt s hogy mennyire jutányos, az első pillanatra szembetűnő, amellet, hogy gyönyörűen dolgozik.

Aktuális érdekességű új kötetem címe lenne: Lengyelországi pápai és más követek jelentései erdélyi és magyarországi ügyekről (1576–1609) s miután 3-4 hónap alatt megjelenhetne, az addigra megszületendő lengyel királyság felavató ünnepségének egyik emléke lehetne, amivel mi is hódolnánk a sokat szen-

¹¹⁴ Gépelt, aláírt másolat.

vedett lengyel testvéreknek: oly ismeretlen történeti anyagot nyújtván nekik, mely ma hozzáférhetetlen.

Kötetem az alábbi nunciusok jelentéseit tartalmazza: Torcello, Laureo, Guarino, Caligari, Bolognetti, Buoi, Lonigo, Aldobrandini Hyppolit, Malaspina, Caetani és Rangone. Továbbá felöleli a fentiek kiegészítéséül Geraldini modenai, Possevino, Massimo Milanese, Bianchetto és Vannozi jelentéseit oly változatos és értékes tartalommal, mely rendkívüli módon gazdagítaná eddigi tudásunkat.

Oly lelkesedéssel és rajongással gondolnám e kötet kiadását is, hogy (dacára a nehéz megélhetési viszonyoknak) még honoráriumáról is lemondanék, csak mielőbb nyomathassuk és elvégre, ha a Hercegprímás és néhai benső barátja, Hornig bíboros úr kötetei mellett jelenhetik meg Méltóságod neve alatt, a Fonteseknek immár X. köteteként, azt hiszem, készséggel vállalhatja Méltóságod is azok sorában, akik vállalatomat eddig pártolásra érdemesnek tartották!

Mély tisztelettel Méltóságod készséges híve, szolgája

Veress Endre¹¹⁵

25.

H.n., 1918. január 18.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 64v – *m.p. orig.*)

Tisztelt Nagyságos uram!

Sajnálattal mondom le tervemről. A Monum. Vatic. alapjának maradványát azonban csak az eddigi sorozat folytatására használhatnám föl.

A Báthory-kötetet gyönyörűséggel néztem át. Meglepő érdekes a tartalma valóban. E napokban visszaküldtem. A latin címlapon a főcím mellőzését (hibás latinítás miatt) kérem. Elég egy cím, az is így kerüljön nyomdába: „Rationes curiae Stephani Bathory regni Poloniae Hungariae et Transilvaniae historiam illustrantes.”

Szívélyes üdvözlettel

Fraknói Vilmos

KRUPPA TAMÁS

¹¹⁵ Kertész József árajánlata mellékletben szerepel.

FÜGGELÉKEK

I.
FRAKNÓI-BIBLIOGRÁFIA
(1861–1924)¹

1861

1. *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története*, Pest 1861. [Repr.: Budapest 2010.]²
2. *A magyar országgyűlés*, Idők tanúja 2 (1861) 59–68. sz.
3. *Utasítás és felelős ministerium*, Pesti Hírnök 3 (1861) 153. sz.

1862

4. *A magyar nemzet bevándorlásának története*, Magyar Tudományos Értekező 1862, I/3, 193–221, 289–310.
5. *Molnár Aladár: A magyar alkotmány történeti kifejlődése I/2, Pápa 1862*, Magyar Tudományos Értekező 1862, I/3, 263–272. [Rec.]³

1863

6. *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése*, Pest 1863. [Repr.: Budapest 2010.]

¹ Az életmű-könyvészet a következő munkák alapján, illetve azok kiegészítésével készült: *Fraknói Vilmos negyed-százados irodalmi munkássága 1861–1885*, Budapest 1886; *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910*, Budapest 1910; ROTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 346–353. A bibliográfia csak Fraknói Vilmos tudományos munkássága tekintetében törekszik teljességre. Szeretnénk a publicisztikai és közéleti tevékenységének hiánytalan összegyűjtése szinte reménytelen vállalkozás – illetve külön kutatást kíván majd –, ezért e tekintetben csupán reprezentatív válogatás szerepel. Az egyes művek recenziói szintén csak tájékoztató jellegűek, a teljességre ebben az esetben sem törekedhettem.

² Eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Osztálya „*Adassék elő a magyar nemzet műveltségének állása az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története*” c. pályázatára írta. Erre lásd a kötet előszavát és *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910*, Budapest 1910, 1–2.

³ Fügedi Vilmos álnevéen.

7. *Magyarország története. Kat. gymnasiumok középszintűi számára*, Pest 1863. [2. jav. kiad.: Pest 1864., 3. kiad. Pest 1866.]
8. *A magyar főpapok a trienti zsinaton*, MS 1 (1863) 321–345. 401–411. 481–505. 577–593. 650–673. 721–739. 801–826. [Különnyomatként önálló kötetben is.]
9. *A tudományok állapota hazánkban az Árpádok alatt*, Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 2 (1862–1863) 214–224. 307–314.
10. *Adalékok a Szűz Máriáról nevezett Fehéregyház történetéhez*, MS 1 (1863) 913–917.
11. *** – ROSTAHÁZY KÁLMÁN, *Szózat, hazánk katolikusaihoz, különösen[!] katolikus klérusához*, Pest 1863.⁴
12. *Dr. Rómer Flóris*, *Az Ország Tükre* 2 (1863) 9. sz., 97–99.

1864

13. *Pázmány Péter túróczi prépostá neveztetése*, MS 2 (1864) 582–595.
14. *A megyei monográfiák tervezete*, ROTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 175–183.

1865

15. *A bécsi békekötés 1606-ban*, Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3 (1863–1865) 158–175. 245–262; 4 (1865–1869) 33–52. 193–217. [Különnyomatként önálló kötetben is.]
16. *Egyházi régiségek*, Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3 (1865) 88–94.

1866

17. *Adalékok az esztergomi érsekek primási, született követi és főkorlátnoki jogai kifejlődésének történetéhez*, MS 4 (1866) 641–664. 721–739.
18. *Levelestár*, MS 4 (1866) 56–59.
19. *Bacon Roger* (79–83), *Bacon Ferencz* (83–90), *Bailli* (207–208), *Baillie Johanna* (208–209), *Bailly Jean Sylvain* (209–210), *Baini József* (210–211), *Bairaktar* (211), *Bakacs Tamás* (344–357), *Balduin, jerusalem királyok* (426–427), *Bal-*

⁴Névtelen röpirat.

duin, latin császárok (427–428), *Bálint bíbornok* (432–434), *Barkóczy Ferencz* (691–692), *Barkóczy István* (692), *Barkóczy László* (692–693), *Bársony György* (721–722), *Bártfai perjelség és apátság* (739), *Batthányi Ignác gróf* (819–820), *Batthányi József gróf* (820–823), *Egyetemes Magyar Encyclopedia V: B–Bekker*, szerk. Török János, Pest 1866.

20. *Nyílt sorok a „Magyar Sion” szerkesztőjéhez*, MS 4 (1866) 49–54.

1867

21. *** – RÁTH KÁROLY, *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatiai iratai 1618–1626*, Esztergom 1867.⁵

[Ism. PAULER GYULA, *Századok* I (1867) 78–79.]

22. *Az 1618. királyválasztó országgyűlés*, AÉ I (1867) 52–57.

1868

23. *A pesti magyar királyi egyetem katolikus jelleme*, Pest 1868.

24. *Pázmány Péter és kora I: 1570–1621*, Pest 1868.

25. *De statutis per Cardinalem Petrum Pazman pro suo Seminario Viennensi redactis et nondum luci publicae donatis*, Fasciculi Ecclesiastici, Fasc. 4.

26. *Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában*, *Századok* 2 (1868) 445–447.

27. *Belae vagy Bellifontis* (10), *Béla (I.) király* (10–11), *Béla (II.) király* (11–13), *Béla (III.) király* (13–14), *Béla (IV.) király* (14–15), *Béla herceg* (15), *Bélai apátság* (16), *Bélik József* (38–39), *Benedek (Garamszent)* (79–81), *Benedek de Zolio zágrábi püspök* (81), *Benevenutus* (97), *Benkovich Ágoston* (100–101), *Bénye prépostság* (117–118), *Berényi Zsigmond gróf* (132), *Bosniai káptalan* (349), *Bosniai püspökség* (349–350), *Bosnyák István* (350), *Bozóki prépostság* (377), *Brigitta-szigeti prépostság* (402), *Brondilmontibus János* (410–411), *Brunse András* (426), *Budafölbérvízi prépostság* (441), *Budai káptalan* (441–442), *Budai prépostság* (442), *Burgio János Antal báró* (477), *Caraffa Károly* (621), *Cesarini Julian* (694–696), *Cholti apátság* (746), *Cilley grófok* (762–765), *Egyetemes Magyar Encyclopedia VI: Bél–Cockerill*, szerk. Pollák János, Pest 1868.

⁵ A kiadás Ráth Károllyal közösen, a bevezetés Fraknói tollából.

1869

28. *Pázmány Péter és kora II: 1622–1631*, Pest 1869.
29. *Pázmány Péter pénzügyi és gazdasági viszonyai (1622–1631)*, MS 7 (1869) 321–331. 393–410.
30. *Pázmány Péter spanyol évdíja*, MS 7 (1869) 22–39.
31. *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában*, Századok, 3 (1869) 150–165.
32. *Coelius Gregorius Pannonius* (3), *Corvin* (Hollós) (103), *Corvin János* (103–106), *Csaba* (126), *Csák Máté* (127–129), *Csáky család* (129), *Csanádi apátság* (129), *Csanádi püspökség* (129–130), *Csanádi káptalan* (130–132), *Csanádi prépostság* (132), *Csatári prépostság* (135), *Csazmai káptalan* (138), *Csornai prépostság* (178–179), *Csupor Demeter* (180–182), *Darnói prépostság* (285), *Delphinus Zakariás* (333), *Dömösi prépostság* (472), *Draskovich György* (506–509), *Draskovich György báró* (510), *Dudich András* (536–539), *Egervári prépostság* (639), *Egresi apátság* (642), *Egri káptalan* (642–643), *Egri püspökség, érsekség* (643–647), Egyetemes Magyar Encyclopedia VII: Codrington–Ercylla y Zuniga, szerk. Polák János, Pest 1869.
33. HAÁN LAJOS – THALY KÁLMÁN – *** – DESSEWFFY GYULA – SUPALA FERENC, *A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései. II. A szent-antal-selmecz-korponai bizottság jelentése*, Századok 3 (1869) 608–625.
34. *Dr. Anton Gindely: „Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung. Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. I. Band. Prag 1869. Verlag von F. Tempszky”*, Századok 3 (1869) 662–668. [Rec.]

1870

35. *A magyar egyetem megalapítása (1635)*, MS 1 (1870) 241–250.
36. *A magyar király követe a trienti zsinaton*, MS 1 (1870) 401–422.
37. *Az esztergomi főkáptalan gondjaira bízott ájtatos alapítványok s azok kezelési módzatának ismertetése*, MS 1 (1870) 518–526.
38. *V. Sixtus pápa*, MS 1 (1870) 721–741. 801–827. 923–936.
39. *Erdélyi káptalan* (5–6), *Erdélyi püspökség* (6–8), *Erzsébet* (49–54), *Esztei Ipoly herceg* (76–78), *Esztergami érsekség* (80–88), *Esztergami főkáptalan* (88–90), *Esztergami keresztes lovagok* (90–91), *Esztergami Lázár-lovagok* (91), *Esztergami papnövelde* (91–92), *Esztergami ciszterci apátság* (92), *Esztergami társaskáptalanok* (92–93), *Esztergami zárdák* (93–94), *Esztergammelléki sz. Benedekről címzett apátság* (94), *Eszterházy Imre gróf* (94–95), *Eszterházy Károly gróf*

- (95–96), *Farkas Imre* (171), *Febérvári prépostság és káptalan* (192–193), *Febérvári püspökség* (193–194), *Fejér György* (195–197), *Fejérkövy István* (197–198), *Fischer István báró* (299–300), *Fogarasy Mihály* (348–349), *Forgách Ferencz* (391–393), *Forgách Ferencz* (393–395), *Frangepán* (452), *Fuchs Ferencz* (505–506), *Fülöp fermói püspök* (513–514), *Galeotti Martius* (538–539), *Gara nemzetiség* (574–575), *Garábi prépostság* (575–576), *Geréb László érsek* (641–642), *Gizela* (705–707), *Egyetemes Magyar Encyclopedia VIII*, szerk. Laubhaimer Ferenc, Pest 1870.
40. *A kath. autonomia szervező gyűlése*, MS I (1870) 106–120. 271–282.
41. *A rabszolgakereskedés jelen állása*, MS I (1870) 777–783.⁶
42. *A vallásügyi törvényjavaslat*, MS I (1870) 184–194.
43. *A szerb congressus egyház-autonomiai tevékenysége*, MS I (1870) 450–466.
44. *Földadataink*, MS I (1870) 3–16.
45. *Külföldi kath. állapotok szemléje*, MS I (1870) 47–59. 130–137. 212–219.
46. *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakkhelyei. Eredeti örmény kútfők után írta Lukácsy Kristóf szamos-újbári plébános. Kolozsvár, 1870. Két rész, Századok* (1870) 633–640. 707–717. [Rec.]
47. *Magyarországi protestáns egyházi gyűlések*, MS I (1870) 526–533.
48. *Reform mozgalom a magyarországi protestáns felekezetek körében*, MS I (1870) 865–871.
49. *Vallási állapotok Észak-Amerikában*, MS I (1870) 350–359. 616–624.⁷
50. *Új Magyar Sion. Egyházirodalmi folyóirat* I (1870), szerk. *** – Zádori János.

1871

51. *A budai Corvin-könyvtár történetéhez*, *Archaeologiai Értesítő* 5 (1871) 297–299.
52. *Az eperjesi béke 1633-ban*, *Századok* 5 (1871) 188–201. 248–255.
53. *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (1632)*, MS 2 (1871) 721–736. 801–813. 881–895.
- 53.a *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (1632)*, *AE* 5 (1871) 245–250. [Akadémiai levelező tagi székfoglaló kivonata.]
54. *Gotthárdi Apátság* (14–15), *Gritti Alajos* (47–48), *Gubasóczy János* (57–58), *Győri káptalan* (89–90), *Győri püspökség* (90–91), *Háji prépostság* (111–112),

⁶Újváry Sándor név alatt.

⁷Réthy Elek név alatt.

- Hajnóczy József* (113), *Hám János* (131), *Hatvani prépostság* (162–163), *Haulik György* (163–164), *Haynald Lajos* (166–167), *Hiteles helyek* (230), *Horváth Mihály* (276–278), *Illyésbázy család* (329–330), *Illyésbázy István* (330–331), *Ipolyi Gáspár* (364), *Ipolyi Stummer Arnold* (364–365), *István szent, első magyar király* (394–396), *II. István* (396), *III. István* (396–397), *IV. István* (397), *V. István* (397–398), *Istvánfy Miklós* (398), *Jézus-társaság* (449–455), *Jézus-társasága Magyarországon és Erdélyben* (455–456), *Egyetemes Magyar Encyclopedia IX: Görögország története* – Joachim, Pest 1871.
55. *Lányi Károly Magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. Esztergom, 1866–1870. Két kötet, Századok 5* (1871) 338–343. [Rec.]
56. *A m. k. cultus-ministerium kezelése alatt álló kath. alapok ismertetése*, MS 2 (1871) 108–116. 183–191.
57. *A magyar főpapság és a nemzeti politika*, MS 2 (1871) 321–341.
58. *A magyarországi kath. egyház önkormányzati szervezete*, MS 2 (1871) 241–258. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
59. *Az egyházi javak saecularizációja Franciaországban (1789–1796)*, MS 2 (1871) 411–414. [Megjelent külön kötetben: Eger, 1872.]
60. *Az egyházi javak saecularisatiója Francia-, Spanyol- és Olaszországban*, Pest 1872.
61. *Tájékozás*, MS 2 (1871) 3–9.
62. *Egyetemes Magyar Encyclopedia IX: Görögország története* – Joachim, szerk. ***, Pest 1871.
63. *Új Magyar Sion. Egyházirodalmi folyóirat 2* (1871), szerk. *** – Zádori János.

1872

64. *A magyar nemzet története I: A legrégebb időktől az Árpádbáz kihaltáig* (Házi Könyvtár 9), Pest 1872.
65. *Az egyházi javak saecularisatiója Francia-, Spanyol- és Olaszországban*, Pest 1872.⁸
66. *Henckel János, Mária királyné udvari papja* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 2/4), Pest 1872.
67. *Pázmány Péter és kora III: 1632–1637*, Pest 1872.
68. *A báró Révay-család levéltárában foltalált levelezések a XVI. század első feléből*, AÉ 6 (1872) 248.

⁸Névtelenül jelent meg.

69. Adalékok az 1514-dik évi pórlázadás történetéhez, Századok 6 (1872) 431–446.
70. Az első magyarországi papnövelde, MS 3 (1872) 799–809.
71. Pázmány Péternek egy ismeretlen munkája, MS 3 (1872) 881–887.
72. Jób esztergomi érsek (2–3), Kalocsai érsekség (52–55), Kalocsai káptalan (55), Karpornaki apátság (64), Kaposfüi apátság (64), Károly magyar király I. (73–74), II. (Kis) Károly (74), III. Károly (74–76), (Nagy) Károly (76–77), II. (Kopasz) Károly (77), III. (Vastag) Károly (77), IV. Károly (77–78), V. Károly (78–79), Kassa püspökség és káptalan (86–87), Khesl Menyhért (135–136), Kluch József (157–158), Knauz Nándor (158–159), Kollár Ferencz Adám (163–164), Koller Ignác (164), Kollonics Lipót (165), Kornis család (185–186), Korona (186), Korona, magyar (186–187), Kőrösi püspökség (188), Kovachich Márton György (194–195), Kutassi János (214–215), Laczkovics János (221–222), II. Lajos magyar király (224–225), I. ajtatos Lajos (225–226), Lajos német király (226), II. Lajos római császár (226), III. gyermek Lajos (226), IV. bajor Lajos (226–227), Lajos IX. szent, francia király (227), Lajos XIV. nagy, francia király (227–229), Lajos XV. francia király (229–230), Lajos XVI. francia király (230), Lajos XVII. francia király (230), Lajos XVIII. francia király (230–231), Lajos Fülöp francia király (231), Lajos I. bajor király (231–232), Lajos II. bajor király (232), Lányi Károly (242–243), László magyar király (I.) szent (245–246), László magyar (II.) ellenkirály (246), László magyar (III.) király (246), László (IV.) magyar király (246–247), Lipót (I.) magyar király (306–308), Lipót (II.) magyar király (308–309), Lippay György (309), Lonovics József (330–332), Egyetemes Magyar Encyclopedia X: Joakáz – Lysias, Pest 1872.
73. PESTY FRIGYES – ***, *A vármegyék történeti monographiájának tervdaraja*, Századok 6 (1872) 412–416.
74. *A vallásalap és az egyházi javak a magyar törvényhozás előtt*, MS 3 (1872) 375–379. 424–450. 481–496. 561–572.
75. *Helyzetünk*, MS 3 (1872) 3–13.
76. *Egyetemes Magyar Encyclopedia X: Joakáz – Lysias*, szerk. ***, Pest 1872.
77. *Értekezések a bölcsészeti tudományok köréből*, szerk. ***, II/2–3, Pest 1872.
78. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, II/5, szerk. ***, Pest 1872.
79. *Értekezések a történeti tudományok köréből*, II/1–4, szerk. ***, Pest 1872.
80. *Új Magyar Sion. Egyházirodalmi folyóirat* 3 (1872), szerk. *** – Zádori János.

1873

81. *A bazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest 1873.
[Ism. A. Gy., A Hon 11 (1873) 185. sz. aug. 12. 1; 186. sz. aug. 13. 1, 187. sz. aug. 14. 1; BSz 6 (1874) 4. köt., 7–8. sz.]
82. *A magyar nemzet története II: Második korszak (1301–1526)* (Házi Könyvtár 10), Pest 1873.
83. *A magyar nemzet története III: Harmadik korszak (1526–1825)* (Házi Könyvtár 11), Pest 1873.
84. *Pázmány Péter levelezése. Codex epistolaris Petri Pázmány Card. I: 1605–1625* (MHH I/19), Budapest 1873.
85. *Révai Ferencz nádori helytartó fiainak bazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 2/6), Pest 1873.
[Későbbi közlését lásd ROTTNER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 184–214.]
86. *A nagyszombati gymnasium a XVI. században*, MS 4 (1873) 401–412.
87. *Az egyházi javak saecularisatiója Olaszországban*, MS 4 (1873) 493–510. 579–596. 653–678.
88. *Berger Illés magyar királyi historiographus*, Századok 7 (1873) 373–390.
89. *Egy 16-ik századbéli magyar fővész és orvos emlékezete*, Századok 7 (1873) 525–537.
90. *Közlemények a báró Révay-család levéltárából*, Századok 7 (1873) 40–49.
91. *Magyarország és a magyar nemzet történetének átnézete* (41–54), *Mária magyar királynő* (86–88), *Mária magyar királyné* (88), *Mária Terézia* (88–90), *I. Mátyás* (114–118), *II. Mátyás* (118–119), *Mobácsi csata* (186–187), *Nádorispán* (245–247), *Nagyvárad püspökség* (250–252), *Nagyvárad káptalan* (252–253), *Oláh Miklós* (350–351), *Egyetemes Magyar Encyclopedia XI: Maár – Ozon*, Buda-Pest 1873.
92. *Helytörténeti monographiák*, BSz 2 (1873) 3. sz., 171–182.⁹ [Rec.]
93. *Egyetemes Magyar Encyclopedia XI: Maár – Ozon*, szerk. ***, Buda-Pest 1873.
94. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, II/6–8, szerk. ***, Pest/Budapest 1873.
95. *Értekezések a történeti tudományok köréből*, II/5–10, szerk. ***, Pest/Budapest 1873.
96. *Értekezések a történeti tudományok köréből*, III/1–5, szerk. ***, Budapest 1873.

⁹Ferenczy álnéven.

1874

97. *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563)*. (Különlenyomat a Magyar országgyűlési emlékek I–IV. kötetéből), I: 1526–1536, Budapest 1874.
98. *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*, (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 3/10), Budapest 1874.
[Ism. Századok 8 (1874) 663–665.]
99. *Melanchtons Beziehungen zu Ungarn*, Budapest 1874. [Ford. Adolf Dux]
100. *Három magyar bábork-jelölt a XVI. században*. (Szalkai László, Várdai Pál, Verancsics Antal esztergomi érsekek), MS 5 (1874) 80–100.
101. *Melanchton és magyarországi barátai*, Századok 8 (1874) 149–184. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
102. *Jacobus Palaeologus. Eine Studie von Karl Landsteiner. Mit noch nicht gedruckten Urkunden und Briefen aus dem Archive des k. k. Ministeriums des Inneren*. (Separat-Abdruck aus dem Programme der Josefstädter-Gymnasiums) Wien, 1873, Századok 8 (1874) 45–50. [Rec.]
103. *Magyar Történettudományi Szemle* 1873, BSz 4 (1874) 8. sz., 382–396. [Rec.]¹⁰
104. *Patachich Ádám* (55), *Pázmány Péter* (62–64), *Protestantismus Magyarországon s Erdélyben* (156–159), *Rákóczy család* (180–186), *Rudnay Sándor* (245–246), *Rudolf II.* (246–247), *Salamon magyar király* (259), *Egyetemes Magyar Encyclopedia XII: Pachydermák–Smyrna*, Budapest 1874.
105. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae I: 1526–1536*, szerk. ***, (MHH III/1), Budapest 1874.
[Ism. ZSILINSZKY MIHÁLY, Századok 8 (1874) 648–653.]
106. *Egyetemes Magyar Encyclopedia XII: Pachydermák–Smyrna*, szerk. ***, Budapest 1874.
107. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, II/9–12, szerk. ***, Budapest 1874.
108. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, III/6–10, szerk. ***, Budapest 1874.
109. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, IV/1–3, szerk. ***, Budapest 1874.

¹⁰ Békési álnéven.

1875

110. *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563) (Különlenyomat a Magyar országgyűlési emlékek I–IV. kötetéből)*, II: 1537–1545, Budapest 1875.
111. *Oratores pontificii in regis Hungariae Curia* 1524–1526, Budapest 1875.
112. *Adalékok a hazai és külföldi iskolázás történetéhez a XV. és XVI. században*, Századok 9 (1875) 667–677.
113. *Pázmány Péter esztergomi érsekké neveztetése*, MS 6 (1875) 3–24.
- 113.a *Lajos és Mária*, AE 9 (1875) 63–68. [Akadémiai rendes tagi székfoglaló előadás kivonata.]
114. *Magyar Történettudományi Szemle* 1874, BSz 7 (1875) 13. sz., 194–208.¹¹ [Rec.]
115. *A jezsuiták védelme a mérgezési vád ellen. Nyílt levél Thaly Kálmánhoz*, A Hon 13 (1875) 97. sz. (április 28.) 1–2.¹²
116. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae II: 1537–1545*, szerk. ***, (MHH III/2), Budapest 1875. [Ism. Zsilinszky Mihály, Századok 10 (1876) 130–135.]
117. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, III/1–9, szerk. ***, Budapest 1875.
118. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, IV/1, szerk. ***, Budapest 1875.
119. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, IV/4–6, szerk. ***, Budapest 1875.
120. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, V/1, szerk. ***, Budapest 1875.

1876

121. *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563) (Különlenyomat a Magyar országgyűlési emlékek I–IV. kötetéből)*, III: 1546–1556, Budapest 1876.

¹¹ Békessi álnéven.

¹² Válasz THALY KÁLMÁN, *A jezsuiták mérgezési terve Bercsényi ellen és a szécsényi országgyűlés VI. artikulusa* című, a Hon 1875. április 15-ei számában megjelent írására. Leközlöve még: Dr. Fraknoi válasza, MS 6 (1875) 369–379.

122. *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563)* (Különlenyomat a Magyar országgyűlési emlékek I–IV. kötetéből), IV: 1557–1563, Budapest 1876.
123. *A kalandosok történetéhez*, Századok 10 (1876) 343–344.
124. *A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárában*, MKsz 1 (1876) 8–14.
125. *A protestántizmus első terjedése Soprony városában 1522–1526*, MS 7 (1876) 801–811.
126. *A számadási könyvek műtörténelmi jelentősége*, Archaeologiai Értesítő 10 (1876) 101–107.
127. *Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban 1555–1560. (A bécsi titkos udvari levéltár iratai nyomán)*, Századok 10 (1876) 22–35.
- 127.a *Két XVI. századbéli magyarországi zenészeti író ismeretlen munkái*, MKsz 1 (1876) 292–294.
128. *II. Lajos és udvara*, BSz 10 (1876) 19. sz., 128–143; 20. sz., 390–416.
129. *Műtörténelmi adalékok II. Lajos királynak 1525-ik évi udvari számadásaiból*, Archaeologiai Közlemények 10 (1876) 3. sz., 49–55.
130. *Pázmány Péter két munkájának eddig ismeretlen első kiadásai*, MKsz 1 (1876) 272–276.
131. *Pázmány Péter négy ismeretlen munkája*, MKsz 1 (1876) 57–67. 122–127.
132. *Werbőczy István a mohácsi vész előtt*, Századok 10 (1876) 437–469. 597–639.
133. *Szabó Dávid*, *Baróti* (73), *Szabó Imre* (73–74), *Szabó István* (74), *Szabó József* (74), *Szabó Károly* (74–75), *Szalay László* (75–76), *Szapolyay család* (78), *Szapolyay János* (78–80), *Szatmári püspökség* (91), *Széchenyi Ferencz* (92–93), *Széchenyi György* (93), *Széchenyi István* (94–96), *Széchenyi Pál* (96–97), *Széchy család* (97–98), *Szelepcényi György* (101–102), *Szepesi püspökség* (III), *Szepesi prépostság* (III–III2), *Szirmay család* (126–127), *Szombathelyi püspökség* (132), *Sztáray család* (135), *Szulejmán szultánok* (135–137), *Szvorényi József* (137–138), *Szvorényi Mihály* (138), *Telegdi Miklós* (148–149), *Teleki család* (149–150), *Templáriusok* (152–153), *Thurzó család* (190–192), *Tököly család* (221–222), *Tököly Imre* (222–223), *Török család* (223–224), *Törökök Magyarországon* (234–239), *Ulászló (I.)* (276–277), *Ulászló II.* (277–279), *Verancsics Antal* (329–330), *Werbőczy István* (330–331), *Veszprémi püspökség* (335–336), *Vránai perjelség* (350), *Zágrábi püspökség* (403–404), *Zichy család* (410–412), *Zirczi apátság* (412–413), *Zrínyi család* (416–419), *Zsigmond* (420–423), Egyetemes Magyar Encyclopedia XIII: Só – Zwingli, Budapest 1876.
134. *Felbívás*, MKsz 1 (1876) 318–319.

135. *Horvát Árpád röpirata. Néhány szó a budapesti m. k. egyetem könyvtárának rendezése és czimtározása ügyében.* Irta Horváth Árpád, az egyetemi könyvtár igazgatója. Budapest 1876, MKsz 1 (1876) 276–282. [Rec.]
136. *Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–76-ban,* MKsz 1 (1876) 221–228.
137. *Mäbrens Allgemeine Geschichte. Im Auftrage des Mäbrischen Landesausschusses dargestellt von Dr. B. Dudík O. S. B. VII. Band. Vom Jahre 1278 bis in den August 1306.* Brünn, 1876. Verlag des Mäbrischen Domestikalfondes, Századok 10 (1876) 219–221. [Rec.]
138. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae III: 1546–1556,* szerk. ***, (MHH III/3), Budapest 1876.
139. *Egyetemes Magyar Encyclopédia XIII: Só – Zwingli,* szerk. ***, Budapest 1876.
140. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből,* IV/2–5, szerk. ***, Budapest 1876.
141. *Értekezések a történelmi tudományok köréből,* V/2–6, szerk. ***, Budapest 1876.
142. *Értekezések a történelmi tudományok köréből,* VI/1–6, szerk. ***, Budapest 1876.
143. *Magyar Könyvszemle* 1 (1876), szerk. ***.

1877

144. *A magyar országgyűlések története V: 1564–1572,* Budapest 1877.
145. *Vázlatok Magyarország műveltségi állapotairól,* Budapest 1877.
146. *Bakocs Tamás mint konstantinápolyi patriarka. A velencei állami levéltár diplomatiai irományai alapján,* MS 8 (1877) 881–891. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
147. *Der älteste Hermannstädter Druck,* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 14 (1877) 709–710.
148. *II. Lajos király számadási könyve 1525. január 12. – július 16,* TT 22 (1877) 47–236. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
149. *Lónyai Albert zengi kapitány velencei követségei 1501–1515. Közlemények a velencei állami levéltárból,* TT 22 (1877) 1–44.
150. *Magyarország történetét érdeklő okiratok a külföldi piacon,* Századok 11 (1877) 57–63.
151. *Martínovics élete,* Századok 11 (1877) 193–221. 293–333.
152. *Mátyás király és Beatrix dombormű-arczképeinek történetéhez,* Archaeologiai Értesítő 11 (1877) 7–11.

153. *Mátyás király és Beatrix dombormű-arczképeinek történetéhez*, Fővárosi Lapok 14 (1877) 28. sz., 143–144.
154. *Schlauch Lőrincz szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára*, MKsz 2 (1877) 5–15. 77–90.
155. *Skizze der Culturzustände Ungarns*, Literarische Berichte aus Ungarn 1 (1877) 12–58. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
156. *Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde 1513–1526*, Magyar TT 23 (1877) 125–148.
157. *Histoire generale des Hongrois. Par Edouard Sayous, professeur d'histoire au lycée Charlemagne, membre de l'Académie hongroise. Paris. (Librairie Académique) 1877. Két kötet*, BSz 13 (1877) 25. sz., 189–194. [Rec.]
158. *A magyar nemzeti múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítására*, MKsz 2 (1876) 261–320. [Különlenyomatként önálló kötetben is: Budapest 1877.]
159. *Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/76-ben*, MKsz 2 (1876) 320–323.
160. *Nyílt levél a Századok szerkesztőjéhez*, Századok 11 (1877) 773–775.
161. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae IV: 1557–1563 (MHH III/4)*, szerk. ***, Budapest 1877. [Ism. BSz 15 (1877) 30. sz., 418–422.]
162. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae V: 1564–1572 (MHH III/5)*, szerk. ***, Budapest 1877.
163. *Értekezések a bölcsészeti tudományok köréből*, szerk. ***, II/5, Budapest 1877.
164. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, IV/6–9, szerk. ***, Budapest 1877.
165. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, VI/7–10, szerk. ***, Budapest 1877.
166. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, VII/1–2, szerk. ***, Budapest 1877.
167. *Magyar Könyvszemle 2 (1877)*, szerk. ***

1878

168. *II. Lajos és udvara, történelmi rajz (Olcsó Könyvtár 46)*, Budapest 1878.
169. *Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei 1453–1457*, a bécsi, flórenczi, müncheni, mölki könyvtárak kódexeiből összegyűjté és a nagyváradi káptalanban

- kanonoki javadalmának elfoglalása alkalmából közrebocsátja ***, Budapest 1878.
- [Ism. MS 9 (1878) 300–301.]
170. *A legrégibb magyarországi lovaspecsét*, Archaeologiai Értesítő 12 (1878) 6–10.
171. *Gyulavár múltjából*, A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 5 (1878–1879) 23–32.
172. *Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban*, MKsz 3 (1878) 121–153. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
173. *Könyvtáblákban felfedezett magyar ős-nyomtatvány-unicumok*, MKsz 3 (1878) 251–302. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
174. *Martinovics és társainak összeesküvése*, Századok 12 (1878) 1–45. 113–148. 213–244. [Lásd még 1879.]
175. *Mária magyar királyné állása a reformáció irányában*, MS 9 (1878) 785–799. [Különlenyomatként önálló kötetben is: Esztergom 1879.]
176. *Szabó Károly régi magyar könyvtára*, MKsz 3 (1878) 303–313.
177. *Thomas Bakocs als Patriarch von Constantinopel*, Literarische Berichte aus Ungarn 2 (1878) 547–555.
178. *Vitéz János könyvtára*, MKsz 3 (1878) 1–21. 79–91. 190–201.
[Ism. *Die Bibliothek des Johann Vitéz*, Literarische Berichte aus Ungarn 2 (1878) 113–119.]
179. *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia 1877/78. évi munkálkodásáról* (23–34), *Jelentés az akadémiai nagy-jutalomról és a Marczibányi-jutalomról* (67), *Jelentés a Sámuel-díjról* (68), *Jelentés a Nádasdy-pályázatról* (69), *Jelentés a Marczibányi-jutalomról* (70), *Jelentés a Fraknoi-Horváth pályázatról* (71), *Jelentés a Sztrokay-jutalomról* (72), *Jelentés a Dóra-jutalomról* (73), *Jelentés az Akadémia választásairól* (74–75), *Már kibírdetett és függőben lévő jutalomtételek* (78–82), A Magyar Tudományos Akadémia 1878. évi június 16-án tartott XXXVI-II-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVI/3), Budapest 1878.
180. *Könyvészeti mozzanatok hazánkban*, MKsz 3 (1878) 238–243.
181. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1878, szerk. ***. (XVI. kötet)
182. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral MDCCCLXXVIII-ra*, szerk. ***, Budapest 1878.
183. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, V/1–4, szerk. ***, Budapest 1878.
184. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, VII/3–10, szerk. ***, Budapest 1878.
185. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 12 (1878), szerk. ***.
186. *Magyar Könyvszemle* 3 (1878), szerk. ***.

1879

187. *A szekszárdi apátság története*, Budapest 1879.
 [Ism. HÓKE LAJOS, A Hon 17 (1879) 225. sz., 1; Századok 13 (1879) 762–766.]
188. *Vitéz János esztergomi érsek élete* (Házi könyvtár 30), Budapest 1879. [Repr.: Budapest 2010.]
 [Ism. PAULER GYULA, Századok 13 (1879) 425–428.]
189. *A legrégebb magyar nyomtatvány*, MKsz 4 (1879) 169–180.
190. *A legrégebb magyar nyomtatvány*, MS 10 (1879) 838–844.
191. *A Pray-codex*, MKsz 4 (1879) 275–278.
192. *Andreas Pannonius*, MKsz 4 (1879) 113–118.
193. *Két magyarországi Pontificale a XV. századból*, MKsz 4 (1879) 83–88.
194. *Martinovics és társainak összeesküvése*, Századok 13 (1879) 31–68. 126–162.
 [Lásd még 1878.]
195. *Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez*, MKsz 4 (1879) 1–6.
196. *Vestigia Dioecesis Bacsensis Saeculo XV-o*, Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bacsensis ad Annum Christi 1879, Coloczae [1879], 40–41.
197. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapodásáról 1878–79-ben*, MKsz 4 (1879) 261–264.
198. *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia 1878/79. évi munkálkodásáról* (6–14), *Jelentés az akadémiai nagy-jutalomról és a Marczibányi-jutalomról* (31), *Jelentés a Sámuel-díjról* (32), *Jelentés a Nádasdy-pályázatról* (33), *Jelentés a Marczibányi-nyelvtudományi pályázatról* (34), *Jelentés a Vitéz-pályázatról* (35), *Jelentés a Fáy-jutalomról* (36), *Jelentés az Akadémia választásairól* (37–38), *A Magyar Tudományos Akadémia új jutalomtételei* (39–44), A Magyar Tudományos Akadémia 1879. évi május 25-én tartott XXXIX-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVI/5), Budapest 1879.
199. *Horváth Mihály emlékezete*, Budapest 1879.
 [Megjelent részlete: A Hon 17 (1879) 57. sz. márc. 7. 1.]
200. *Zur Erinnerung an Michael Horváth*, Literarische Berichte aus Ungarn 3 (1879) 613–632.
201. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae VI: 1573–1581* (MHH III/6), szerk. ***, Budapest 1879.
202. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1879, szerk. ***. (XVI. kötet)
203. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral MDCCCLXXIX-re*, szerk. ***, Budapest 1879.
204. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 13 (1879), szerk. ***.
205. *Magyar Könyvszemle* 4 (1879), szerk. ***.

1880

206. *Martinovics és társainak összeesküvése*, Budapest 1880. (2. kiadás: Budapest 1884.)
[Ism. A Hon 18 (1880) 328. sz. dec. 13. I. Az V. VIII–IX. XII. XV–XVI. fejezetek későbbi közlését lásd: ROTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 215–269.]
207. *Adalékok Dévai Bíró Mátyás élettörténetéhez*, TT 28 (1880) 1–12.
208. *Additamenta ad historiam archidioecesis Colocensis, e seculo XIV*, Schematismus cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1880, Coloczae [1880], 8–13.
209. *Két magyarországi unicum a koppenhágai királyi könyvtárban*, MKsz 5 (1880) 281–284.
210. *Pázmány Péter*, Vasárnapi Ujság 27 (1880) 22. sz., 349–350.
211. *Váradon írt Vitéz-codex*, MKsz 5 (1880) 244–247.
212. *Vitéz János Livius-codexei*, MKsz 5 (1880) 9–15.
213. *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia 1879/80. évi munkálkodásáról* (10–17), *Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról* (36), *Jelentés a Sámuel-díjról* (37), *Jelentés a Nádasdy-pályázatról* (38), *Jelentés a Marczibányi nyelvtudományi pályázatról* (39), *Jelentés a Sztrokay-pályázatról* (40), *Jelentés a Fáy-jutalomról* (41), *Jelentés a Lévay történeti pályázatról* (42), *Jelentés a Lévay nemzetgazdasági pályázatról* (43), *Jelentés az Akadémia választásairól* (44–45), *A Magyar Tudományos Akadémia új jutalomtételei* (46–52), *A Magyar Tudományos Akadémia 1880. évi május 23-án tartott XL-dik közülésének tárgyai* (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVI/6), Budapest 1880.
214. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1880, szerk. ***. (XVI. kötet)
215. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach közönséges naptárral MDCCCLXXX-ra*, szerk. ***, Budapest 1880.
216. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 14 (1880), szerk. ***.

1881

217. *A magyar országgyűlések története VI–VII: 1573–1587*, Budapest 1881.
218. *A magyar királyi udvar lelkészei*, Századok 15 (1881) 766–768.
219. *Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király 1625–1628. Közlemények a koppenhágai kir. levéltárból*, TT 29 (1881) 98–113.

220. *Bibliographiai apróságok*, MKsz 6 (1881) 201–205.
221. *De Antonio archiepiscopo Colocensi, anno 1376*, Schematismus cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1881, Coloczae [1881], 7–12.
222. *Egy érdekes zágrábi kézirat*, MKsz 6 (1881) 26–30.
223. *Tomori Pál élete és levelei*, Századok 15 (1881) 289–312. 377–396. 723–746. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
224. *A magy. tud. Akadémia jutalomtételei*, Budapest 1881.
225. *Jelentés a M. T. Akadémia 1880–81-iki munkálkodásáról*, (14–22), *Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról* (46), *Jelentés a Sámuel-díjról* (47), *Jelentés a Nádasdy-pályázatról* (48), *Jelentés a Fekesházy-jutalomról* (49), *Jelentés a Dóra-jutalomról* (50), *Jelentés az Oltványi-jutalomról* (51), *Jelentés az Oltványi-Fraknói-jutalomról* (52), *Jelentés a Gorove-jutalomról* (53), *Jelentés az Akadémia választásairól* (54–55), *A Magyar Tudományos Akadémia új jutalomtételei* (56–63), *A Magyar Tudományos Akadémia 1881. évi május 22-án tartott XLI-dik közülésének tárgyai* (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 16/7), Budapest 1881.
226. *XLI. feierliche Jahresversammlung der Akademie, II. Bericht des Generalsekretärs*, Ungarische Revue 1 (1881) 752–761.
227. *Előszó*, I. *Az Akadémia első szervezete és későbbi kifejlődése* (1–28), II/C. *Történettudomány* (39–45), II/D. *Régiségtudomány* (46–50), II/E. *Bölcsészettudomány* (51–53), II/I. *Hadi tudományok* (84–85), *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831–1881*, szerk. ***, Budapest 1881.
228. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae VII: 1582–1587* (MHH III/7), szerk. ***, Budapest 1881.
229. *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831–1881*, szerk. ***, Budapest 1881.
230. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1881, szerk. ***. (XVI. kötet)
231. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach közönséges naptárral MDCCCLXXXI-re*, szerk. ***, Budapest 1881.
232. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 15 (1881), szerk. ***.

1882

233. *Árpád-házbeli szent Erzsébet imádságos könyvei Cividaleban*, MKsz 7 (1882) 175–180.
234. *Erdélyi János XIV. századbéli kanonista ismeretlen munkája Rómában*, MKsz 7 (1882) 399–401.

235. *Jelentés Posthumus István herczegnek III. Endre király atyjának Mircse János által Velenczében fölfedezett végrendeletéről*, AÉ 16 (1882) 223–225.
236. *Joannis de Montebonis, archiepiscopi Colocensis, captivitas 1433*, Schematismus cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1882, Coloczae [1882], 7–10.
237. *Magyarország és a cambrayi liga, 1509–1511*, Századok 16 (1882) 177–201. 366–387. 705–727. 793–811. [Különlenyomatként önálló kötetben is: Budapest 1883.]
238. *La Hongrie et la Ligne de Cambray*, Gazette de Hongrie – Revue Hongroise 3 (1882) n. 44. I, n. 45. I, n. 46. I.
239. *Pázmány Péter egy ismeretlen levele Bethlen Gáborhoz 1629-ből*, MKsz 7 (1882) 351–356. [Különlenyomatként önálló füzetben is.]
240. *Tomori Pál kiadatlan levelei*, TT 30 (1882) 78–95.
241. *Függelék Tomori Pál leveleibez*, TT 30 (1882) 201–202.
242. *A közléptanodai törvényjavaslat*, BSz 30 (1882) 65. sz., 295–313, 66. sz., 391–406, 67. sz., 94–132.
243. *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia 1881/82. évi munkálkodásáról* (9–17), *Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról* (44), *Jelentés a Nádasdy-jutalomról* (45), *Jelentés a Marczibányi nyelvtudományi pályázatról* (46), *Jelentés a Sámuel-díjról* (47), *Jelentés a Sztrokay-jutalomról* (48), *Jelentés a Lévy történeti pályázatról* (49), *Jelentés az Első Magyar Biztosító Társaság jutalmáról* (50), *Jelentés a Lévy mezőgazdasági pályázatról* (51), *Jelentés a Magyar Kereskedelmi-csarnok Széchenyi-jutalmáról* (52), *Jelentés a Vitéz-pályázatról* (53), *Jelentés az Akadémia választásairól* (54), *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei* (55–62), *A Magyar Tudományos Akadémia 1882. évi június 4-én tartott XLII-dik közülésének tárgyai* (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVI/8), Budapest 1882.
244. *Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia*. *** jelentése, MS, 13 (1882) 441–453. 509–525. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
245. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1882, szerk. ***. (XVI. kötet)
246. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlébeszédék*, 1882/1–6, Budapest 1882. (I. kötet)
247. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanachközönségnaptárral MDCCCLXXXII-re*, szerk. ***, Budapest 1882.
248. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 16 (1882), szerk. ***.

1883

249. *** – IPOLYI ARNOLD, *Jelentés a bonfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában*, Esztergom 1883.
250. *Brandenburgi György, II. Lajos nevelője*, BSz 36 (1883) 84. sz., 337–356.
251. *Rodrigo Borgia (VI. Sándor), Giulio Medici (VII. Kelemen) és Ascanio Sforza bíbornok, mint egri püspök-praetendensek*, Egri Egyházmegyei Közlöny 15 (1883) 20. sz., 161–162.
252. *Ungarn und die Liga von Cambray 1509–1511*, Ungarische Revue 3 (1883) 517–610. [Különlenyomatként önálló kötetben is]
253. *Váradai Péter kalocsai érsek élete 1480–1501*, Századok 17 (1883) 489–514. 729–749. 825–843. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
254. IPOLYI ARNOLD – *** , *A millenarium az akadémiában, a Történelmi Bizottság jelentése*, Századok 17 (1883) 187–195.
255. *Jelentés a M. T. Akadémia 1882–1883. évi munkálkodásáról (7–16), Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról (76), Jelentés a Marczibányi nyelvtudományi pályázatról (77), Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról (78), Jelentés a Sámuel-díjról (79), Jelentés a Czartoriszky-pályázatról (80), Jelentés az Oltványi-pályázatról (81), Jelentés a Péczely-pályázatról (82), Jelentés a Magyar Általános Biztosító Társaság jutalmáról (83), Jelentés a Fáy-pályázatról (84), Jelentés az Akadémia választásairól (85–86), A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei (86–94), A Magyar Tudományos Akadémia 1883. évi május 20-án tartott XLIII-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVII/1), Budapest 1883.*
256. *XLIII. Jahresversammlung der ung. Akademie der Wissenschaften. II. Bericht des Generalsecretärs Wilhelm Fraknoi über die Wirksamkeit der Akademie im Jahre 1882/83*, Ungarische Revue 3 (1883) 658–673.
257. PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR – *** – RADVÁNSZKY BÉLA, *Magyar Történelmi Társulat 1883. márcz. 1. választmányi ülés*, Századok 17 (1883) 283–285.
258. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae VIII: 1588–1597 (MHH III/8)*, szerk. *** , Budapest 1883.
259. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1883, szerk. ***. (XVII. kötet)
260. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédék*, 1883/7–9, Budapest 1883. (I. kötet)
261. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach közönséges naptárral MDCCCLXXXI-II-ra*, szerk. *** , Budapest 1883.
262. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 17 (1883), szerk. ***.

1884

263. *Magyarország a mohácsi vész előtt, a pápai követek jelentései alapján* (Házi könyvtár 49), Budapest 1884. [Repr.: Budapest 2010.]
[Ism. MS 15 (1884) 798.]
264. *Váradai Péter kalocsai érsek élete 1483–1511*, Budapest 1884.
265. *Bevezetés, Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* (MVH II/1), Budapest 1884, LXXXIX–CLIII.
266. *Flórenczi András váradai püspök végrendelete 1426*, Pulszky Ferencznek ötvenéves irói működése jubileumára 1834–1884, szerk. Nyáry Jenő–Henszlmann Imre–Torma Károly–Havas Sándor, Budapest 1884, 120–122.
267. *Le baron Burgio, nonce de Clément VII en Hongrie (1523–1526)*, *Revue Internationale* 4 (1884) 453–497. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
268. *Pruisz János váradai püspök pontificaléja*, MKsz 9 (1884) 1–4.
269. *Szalkai László esztergomi érsek és a cseh utraquisták 1524–6*, MS 15 (1884) 251–264.
270. *Újabb adatok árpádházi Boldog Margit cultusa és canonisatiója történetéhez*, Adatok árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez, összegyűjt. Némethy Lajos, Budapest 1884, 251–277. [Megjelent még: *Religio* 43 (1884) II. félv., 36. sz., 281–282, 38. sz., 297–298, 39. sz., 305–307.]
[Ism. TOMANN JÓZSEF, MS 16 (1885) 941–946.]
271. *Gróf Lónyay Menyhért temetése*, *Nemzet* 3 (1884) 785. sz., 2.
272. *Évi jelentés a vatikáni magyarországi okirattárról*, *Századok* 18 (1884) 89–91.
273. *Jelentés a Magyar Tud. Akadémia 1883–4. évi munkálkodásáról* (7–16), *Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról* (52), *Jelentés a Nádasdy-pályázatról* (53), *Jelentés a Gorove-jutalomról* (54–55), *Jelentés a Lévcay-jutalomról* (56), *Jelentés a Sámuel-díjról* (57), *Jelentés a Szilágyi István-féle jutalomról* (58), *Jelentés az Első Magyar Biztosító-Társaság jutalmáról* (59), *Jelentés a Sztrokay-jutalomról* (60–61), *Jelentés a második Sztrokay-jutalomról* (62), *Jelentés a Fáy-jutalomról* (63) *Jelentés a Bezsán-jutalomról* (64), *Jelentés a névtelen mérnök jutalmáról* (65), *Jelentés az Akadémia választásairól* (66–67), *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei* (68–76), A Magyar Tudományos Akadémia 1884. évi június 8-án tartott XLIV-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVII/2), Budapest 1884.
274. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1884, szerk. ***. (XVII. kötet)
275. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékeszédék*, 1884/1–7, Budapest 1884. (II. kötet)

276. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral MDCCCLXXXIV-re*, szerk. ***, Budapest 1884.
277. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 18 (1884), szerk. ***.

1885

278. *II. Ulászló királylá választása*, Századok, 19 (1885) 1–20. 97–115. 193–211.
279. *A vatikáni levéltárból*, Nemzet 4 (1885) 979. sz., 5.
280. *A Magyar Tudományos Akadémia 1885. évi május 31-én tartott XLV-dik közülésének előrajza*, Budapest 1885.
281. *Jelentés a M. Tud. Akadémia 1884–85. évi munkálkodásáról (5–17), Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról (49–50), Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyelvtudományi pályázatról (51), Jelentés a Fekesházy-jutalomról (52), Jelentés a Sámuel-díjról (53), Jelentés a Gorove-pályázatról (54), Jelentés az Oltványi pályázatról (55), Jelentés a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-alapítványából kitűzött pályázatról (56–57), Jelentés a Léway-pályázatról (58), Jelentés az akadémia választásokról (59), A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei (60–69), A Magyar Tudományos Akadémia 1885. évi május 31-én tartott XLV-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVII/3)*, Budapest 1885.
282. *Körlevél a M. T. Akadémia Tagjaiboz*, Budapest 1885.
283. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae IX: 1598–1601*, (MHH III/9), szerk. *** – KÁROLYI ÁRPÁD, Budapest 1885.
284. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1885, szerk. ***. (XVII. kötet)
285. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédék*, 1885/9–10, Budapest 1885. (II. kötet)
286. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédék*, 1885/1–10, Budapest 1885. (III. kötet)
287. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral MDCCCLXXXV-re*, szerk. ***, Budapest 1885.
288. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 19 (1885), szerk. ***

1886

289. *Innocentii XI. P. M. in Hungaria de Turcarum jugo liberanda. XI. Incze pápa Magyarország föl szabadítása a török járom alól*, Budapest 1886.

290. *Két magyarországi egyházi író a XV. századból, Andreas Panmonius, Nicolaus de Mirabilibus* (Irodalomtörténeti Emlékek 1), Budapest 1886.
291. *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történelmi Életrajzok 5), Budapest 1886.
[Repr.: Budapest 2010., új kiadás: Budapest 2014. A IV–V. X. fejezetek későbbi közlését lásd: RÖTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 270–330.]
292. *Ungarn der Schlacht bei Mohács 1524–1526. Auf Grund der päpstlichen Nuntiaturberichte*, Budapest 1886. [ford. Schwicker János Henrik]
293. *XI. Ince pápa és Magyarország fölszabadítása a török uralom alól. A vatikáni levéltár diplomatai irományai alapján*, Budapest 1886.
294. *Bevezetés, Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései. Budavár fölszabadításának kétszázados emlék-ünnepé alkalmából közrebocsátva* (MVH II/2), Budapest 1886, LXXV–CLVI.
[Ism. MS 17 (1886) 467–471.]
295. *Vitéz János által emendált Corvin-codex*, MKSz II (1886) 1–7.
296. *Az Akadémia Történelmi Bizottságának munkásságáról*, BSz 46 (1886) 112. sz., 150–166.
297. *Jelentés a Magy. Tud. Akadémia 1885–6. évi munkálkodásáról* (6–16), *Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról* (50–51), *Jelentés a Nádasdy-pályázatról* (52), *Jelentés a Marczibányi-jutalomról* (53–54), *Jelentés a Sámuel-díjról* (55), *Jelentés a Dóra-féle pályázatról* (56), *Jelentés a Sztrokay-féle pályázatról* (57), *Jelentés az akadémia választásokról* (58–59), *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei* (60–70), *A Magyar Tudományos Akadémia 1886. évi május 9-én tartott XLVI-dik közülésének tárgyai* (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVII/4), Budapest 1886.
298. *XLVI. Jahresversammlung der ung. Akademie der Wissenschaften, Jahres-Bericht des Generalsecretärs*, Ungarische Revue 6 (1886) 709–721.
299. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1886, szerk. ***. (XVII. kötet)
300. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédék*, 1886/1, Budapest 1886. (IV. kötet)
301. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral MDCCCLXXXVI-ra*, szerk. ***, Budapest 1886.
302. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 20 (1886), szerk. ***.

1887

303. *Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója*, Századok 21 (1887) 793–797.
304. *Egy magyar jezsuita a XVI. században, Szántó István élete*, KSz 1 (1887) 385–433. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
[Ism. JAKAB ELEK, Századok 21 (1887) 847–]
305. *I. Miksa császár és a magyar korona*, Segítség! Eperjes, Nagykároly, Torocz-kó tűzkárosultjainak fölsegélésére, szerk. Jókai Mór, Budapest 1887, 15.
306. *Vitéz János levelei és beszédei*, MKsz 5 (1887) 59–62.
307. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, 1887, szerk. ***. (XVII. kötet)
308. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszéd*, 1887/2–10, Budapest 1887. (IV. kötet)
309. *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral MDCCCLXXXVII-re*, szerk. ***, Budapest 1887.
310. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 21 (1887), szerk. ***.

1888

311. *Andreas Pamponius*, Ungarische Revue 8 (1888) 231–242.
312. *Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei*, Századok 22 (1888) 97–128.
313. *Bevezetés. IX. Bonifác pápa és Magyarország 1389–1396*, IX. Bonifác pápa bullái I: 1389–1396 (MVH I/3), Budapest 1888, XXI–XXXVIII.
314. *I. Lipót császár és Marco d'Aviano kapuczinus atya levelezése 1680–1699*, KSz 2 (1888) 535–543.
315. *Stefan Szántó, ein ungarischer Jesuit des XVI. Jabrhunderts*, Ungarische Revue 8 (1888) 821–828.
316. *Váradi Péter kalocsai érsek missaleja 1498-ból*, MKsz 13 (1888) 1–8.
317. *Zrednai Vitéz János primás származása*, KSz 2 (1888) 569–575.
318. *Denkrede auf Arnold Ipolyi*, Ungarische Revue 8 (1888) 500–523.
319. *Jelentés a Magy. Tud. Akadémia 1887–8. évi munkálkodásáról* (4–10), *Emlékbeszéd Ipolyi Arnold igazgató- és rendes tag felett* (11–31) [Különlenyomatként önálló kötetben is: *Ipolyi Arnold emlékezete*, Budapest 1888.], *Jelentés a Nádasy-jutalomról* (56), *Jelentés a Gorove-jutalomról* (57), *Jelentés a Lévy-jutalomról* (58–59), *Jelentés a Sámuel-díjról* (60), *Jelentés a Fekesházy-jutalomról* (61), *Jelentés a Sztrokay-jutalomról* (62), *Jelentés az Oltványi-jutalomról* (63), *Jelentés a Lévy-jutalomról* (64–65), *Jelentés az akadémia választásokról*

(66–67), *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtétellei* (68–76), A Magyar Tudományos Akadémia 1888. évi május 6-án tartott XLVIII-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVII/6), Budapest 1888.

1889

320. *Carvajal János bíbornok magyarországi követségei 1448–1461* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 14/4), Budapest 1889.
321. *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521* (Magyar Történeti Életrajzok 14), Budapest 1889. [Repr.: Budapest 2010.]
[Ism. BSz 59 (1889) 151. sz., 133–139; Századok 23 (1889) 417–433.]
322. *A várnai csata előzményei*, HK 1 (1889) 337–388.
323. *Az Erdődi-czímer*, Turul 7 (1889) 105–107.
324. *Kardinal Carvajal u Bosni 1457*, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 2 (1890) 1. sz., 9–12.
325. *Debrenthei Tamás zágrábi püspök codexe a párisi nemzeti könyvtárban*, MKsz 14 (1889) 24–25.
326. *Előszó*, Dedek Crescens Lajos, A karthausiak Magyarországon, Budapest 1889, I–III.
327. *Erdődi Bakócz Tamás primás műtárgyai*, Archaeologiai Értesítő 9 (1889) 112–120.
328. *Haynald Lajos politikai küzdelmei és lemondása az erdélyi püspökségről 1861–1865*, Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889, szerk. Kóhalmi-Klimstein József, Pozsony–Budapest 1889, 61–82.
329. *Les rapports diplomatiques de la Hongrie avec la France au commencement du XVIe siècle*, Revue d'histoire diplomatique 3 (1889) 236–268.
330. *Schlauch Lőrinc váradi püspök beszédei*, Pesti Napló 40 (1889) 355. sz., I.¹³
331. *Jelentés a Magy. Tud. Akadémia 1888–89. évi munkálkodásáról* (5–11), *Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról* (53), *Jelentés a Sámuel-díjról* (54), *Jelentés a Bulyovszky-pályázatról* (55), *Jelentés a Fáy-pályázatról* (56), *Jelentés a Fáy-alapítványból hirdetett nyílt pályázatról* (57), *Jelentés a Lévcay-pályázatról* (58), *Jelentés az Ullmann-pályázatról* (59), *Jelentés az 1888/9. év folyamán eldöntött pályázatokról* (60), *Jelentés az akadémia választásokról* (61–62), *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtétellei* (63–72),

¹³Sz. A. álnéven.

A Magyar Tudományos Akadémia 1889. évi május 5-én tartott XLIX-dik közülésének tárgyai (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XVII/7), Budapest 1889.

1890

332. *Cesarini Julián bíbornok magyarországi pápai követ élete* (A Magyar Egyház-történelem Nagy Alakjai 1), Budapest 1890.
[Ism. WALTER GYULA, MS 4 (1890) 154–156.]
333. *Hunyadi Mátyás király 1440–1490* (Magyar Történeti Életrajzok 21), Budapest 1890. [Repr.: Budapest 2010.]
[Ism. VÁROSY GYULA, KSz 5 (1891) 485–488; GROSSCHMID GÁBOR, A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 7 (1891) 30–50. 118–146. 173–185, 8 (1892) 37–51; Századok 25 (1891) 73.]
334. *Bevezetés*, Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei, közrebocsátja Abel Jenő (Irodalomtörténeti Emlékek 2), Budapest 1890, v–xv.
335. *Cardinal Joannes Carvajals Legationen in Ungarn 1448–1461*, Ungarische Revue 10 (1890) 1–18. 124–143. 399–425.
336. *Mátyás király leveleinek új kiadásáról*, MKSz 15 (1890) 1–10.
337. *Mátyás király*, Vasárnapi Ujság 37 (1890) 52. sz., 851–854.
338. *Mátyás királlyá választása*, HK 3 (1890) 139–158.
339. *A Történelmi Bizottság kiadványai 1855–1889*, AÉ 1 (1890) 24–35.
340. *A konstantinápolyi küldöttség jelentése*, AÉ 1 (1890) 36–42.
341. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae X: 1602–1604* (MHH III/10), szerk. ***–KÁROLYI ÁRPÁD, Budapest 1890.

1891

342. *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458–1490*, Freiburg im Breisgau 1891.
343. *Az 1847–48-ik évi országgyűlésnek „a vallás dolgában” alkotott (XX.) törvény-czikke*, BSz 65 (1891) 170. sz., 271–285.¹⁴
344. *Bél Mátyás és a pápai numczius*, Századok 25 (1891) 851.

¹⁴ A. P. álnéven.

345. *Bevezetés. Mátyás király levelezése a római pápákkal*, Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490 (MVH I/6), Budapest 1891, XXXIX–LXIV.
346. *Mátyás király arczkép Boroszlóban*, Archaeologiai Értesítő 11 (1891) 14–17.
347. *Fontes rerum Polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae. Exhaustit, collegit, edidit, nonnullisque adnotationibus polonicis munit Dr. Augustus Comes Cieszkowski. Series prima. Fasciculus secundus. Acta Uladislao Jagellonide regnante. Posnaniae. 1890*, Századok 25 (1891) 324–325. [Rec.]
348. *Rómer Flóris emlékezete (1815–1889)*, Századok 25 (1891) 177–199.

1892

349. *Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Incze pápa*, Róma 1892.
[Ism. Századok 26 (1892) 580–582.]
350. *Nyomozások a pápai levéltárakban*, Századok 26 (1892) 93–106. 187–200.
[Különlenyomatként önálló kötetben is.]
351. *Oklevelek a pápai levéltárakból*, TT 40 (1892) 385–401.
352. *A római-porosz történeti intézet legújabb kiadványa*, Századok 26 (1892) 411–415. [Rec.]
353. *Jelentések a Bay Ilona-féle pályázatról. III. Jelentés a „Hunyadi Corvin János” című pályaműről*, Századok 26 (1892) 364.
354. *Magyar történelmi és művészeti intézet Rómában. (***) levele Szilágyi Sándorhoz. Felolvastattat a M. Tört. Társulat február 18-iki közgyűlésén*, Századok 26 (1892) 185–186.

1893

355. *Mátyás király levelei. Külügyi osztály I: 1458–1479*, közléteszi ***, Budapest 1893. [Új kiadás: Budapest 2008.]
[Ism. I–II. ACSÁDY IGNÁC, *Mátyás király mint levélíró*, BSz 86 (1896) 233. sz., 252–265; ALCESTE GIORGETTI, *Archivio Storico Italiano* 19 (1897) 210–211.]
356. *Az új vatikáni könyvtár*, MKsz 17 (1892–1893) 235–240.
357. *A dömösi conflictus V. Miklós pápa és Hunyadi János kormányzó között. Egy fejezet a királyi kegyúri jog történetéből*, Századok 27 (1893) 385–397.
358. *A magyar királyi kegyúri jog kezdetei Magyarországon. Töredék *** sajtó alatt levő munkájából*, Századok 27 (1893) 850–861.

359. *A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház*, KSz 7 (1893) 169–195. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
 360. *Genealogiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból*, Turul 11 (1893) 1–8.

1894

361. *Mátyás király levelei*, AÉ 5 (1894) 515–520.
 362. *Nyomozások egy középkori magyar tudós élet-viszontagságainak földerítésére*, Századok 28 (1894) 387–395.
 363. *Zrínyi Miklós pályájának vége 1664 april-november. Közlemények a vatikáni levéltárból*, TT 42 (1894) 577–595.
 364. *Haynald Lajos emlékezete*, AÉ 5 (1894) 5–21.

1895

365. *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány*, Budapest 1895. (Reprint: Budapest 2010.)
 [Ism. FORSTER GYULA, *Fraknói püspök műve a magyar királyi kegyúri jogról*, BSz 88 (1896) 238. sz., 1–38, 239. sz., 195–222, 240. sz., 339–378; VÉCSEY TAMÁS, *Századok*, 33 (1899) 628–640; HORVÁTH FERENC, MS, 9 (1895) 768–776; VÁROSY GYULA, KSz 9 (1895) 852–855; Athenaeum 4 (1895) 625.]
 366. *Mátyás király levelei. Külügyi osztály II: 1480–1490, közléteszi ****, Budapest 1895. [Új kiadás: Budapest 2008.]
 [Ism. I–II. ACSÁDY IGNÁC, *Mátyás király mint levélíró*, BSz 86 (1896) 233. sz., 252–265; Századok 30 (1896) 352–354; ALCESTE GIORGETTI, *Archivio Storico Italiano* 19 (1897) 210–211.]
 367. *Mátyás király és Simon patrasi érsek*, Századok 29 (1895) 495–506.
 368. *Geschichte des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom. Von Cardinal Andreas Steimbuber aus der Gesellschaft Jesu. Freiburg im Breisgau Herder'sche Verlagsbuchhandlung*, KSz 9 (1895) 139–150. [Rec.]

1896

369. *A magyar nemzet története IV. A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*, szerk. Szilágyi Sándor, Budapest 1896.
370. *Bevezetés*, MREV. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I: 1103–1276, Budapest 1896, LXIX–CLX.
371. *Pázmány és köre*, A magyar irodalom története: képes díszmunka, szerk. Beöthy Zsolt, Budapest 1896, 263–278.
372. *A biharmegyei múzeum kulturai feladatai*, Emlékkönyv a Biharmegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet múzeum-épületének és a bennelévő kettős gyűjteménynek megnyitó ünnepéről, szerk. Karácsonyi János, Nagyvárad 1896.

1897

373. *Anna szász hercegné magyar trónkövetelő 1458-ban*, Századok 31 (1897) 1–13.
374. *Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára*, MKsz 5 (1897) 1–23.

1898

375. *Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás megbonosítója Magyarországon* (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből 17/7), Budapest 1898. [Kivonata: AÉ 9 (1898) 174–177.]
[Ism. E. L., MKsz 6 (1898) 297–298.]
376. *Adalékok Endre és Johanna házasságkötésének történetéhez 1331–1333*, Századok 32 (1898) 289–293.
377. *Mátyás király magyar diplomatái*, Századok 32 (1898) 1–14. 97–112. 385–404. 481–489. 769–781. 865–875. [Lásd még 1899, különlenyomatként önálló kötetben is: Budapest 1898.]
378. *Oklevelek Endre és Johanna házasság-kötésének történetéhez. XXII. János pápa levelei*, TT 46 (1898) 385–394.
379. *Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál 1488–1490*, KSz 12 (1898) 373–425. 529–566. [Különlenyomatként önálló kötetben is]
380. *Szent László király kar-ereglyetartója Raguzában*, Archaeologiai Értesítő 18 (1898) 193–195.

1899

381. *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez*, Budapest 1899.
[Ism. Századok 33 (1899) 378–379; VÉCSEY TAMÁS, Századok 33 (1899) 628–640.]
382. *Werbőczy István életrajza* (Magyar Történeti Életrajzok 34), Budapest 1899.
[Repr.: Budapest 2010.]
383. *Az 1485-ik évi nádori czikkelyek*, Századok 33 (1899) 485–506.
384. *Genealogiai kérdések (Pór Antalnak ajánlva)*, Turul 17 (1899) 135–138.
385. *Bevezetés*, MREV. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára II: 1276–1415, Budapest 1899, XXXIX–CII.
386. *Mátyás király magyar diplomatái*, Századok 33 (1899) 1–7. 291–309. 389–410. 773–787. 869–878. [Lásd még 1898, különlenyomatként önálló kötetben is: Budapest 1898.]
- 386.a *Előszó*, Nyitra vármegye (Magyarország vármegyéi és városai), szerk. Sziklay János–Borovszky Samu, Budapest [1899], IX–XV.

1900

387. *Petrarca és Nagy Lajos* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 19/2), Budapest 1900.
[Ism. Századok 34 (1900) 552–553.]
388. *A Budai Krónika. Bevezető tanulmány*, Chronica Hungarorum, impressa 1473. A Budai Krónika. A legrégebb hazai nyomtatványnak a M. N. Múzeum Könyvtárában lévő példánya után készült lenyomata, Budapest 1900, 5–34.
[Ism. MKsz 8 (1901) 80–82.]
389. *Die Ofner Chronik. Einleitende Studie*, Chronica Hungarorum, impressa Budae 1473. Die Ofner Chronik. Facsimile-Ausgabe des ersten ungarländischen Drucks nach dem Exemplar der Bibliothek des Ung. Nationalmuseums, Wien 1900, 5–36.
390. *Gróf Széchenyi Ferencz (1754–1820)*, Magyar minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak czímkönyve 1 (1900) V–XVIII.
391. *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. A budapesti kir. m. tudományegyetemen pályadíjjal jutalmazott tanulmány. Irta Schiller Bódog. Előszóval ellátta dr. Timon Akos. Budapest, 1900, Századok 34 (1900) 722–732. [Rec.]*

1901

392. *Egy pápai követ Mátyás udvaránál 1488–1490* (Olcsó Könyvtár 1218–1220), Budapest 1901.
393. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. I: 1000–1417*, Budapest 1901. [Repr.: Budapest 2011.]
[Ism. ACSÁDY IGNÁC, BSz 107 (1901) 296. sz., 222–249; VÁROSY GYULA, KSz 15 (1901) 460–464; MS 15 (1901) 281–288; Századok 35 (1901) 365–366.]
394. *Szent László levele a montecassinói apáthoz* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 19/8), Budapest 1901.
[Ism. Századok 36 (1902) 94–95.]
395. *A Korvína-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében*, MKsz 9 (1901) 337–348.
396. *A római magyar gyóntatók*, KSz 15 (1901) 385–394.
397. *A szent jobb*, Századok 35 (1901) 880–904.
398. *A szent jobb*, Szent István király emlékezete, szerk. Nagy Gyula, Budapest 1901, 16–40.
399. *Hadnagy Bálint munkái (1497–1511)*, MKsz 9 (1901) 113–125.
400. *L’Ambassade de Pétrarque a Vérone (1347)*, Annales Internationales d’Histoire. Congrès de Paris 1900, 1re section Histoire générale et diplomatique, Paris 1901, 99–105.
401. *Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban*, Tiszántúl 8 (1901) 81. sz., 19.

1902

402. *Gróf Széchenyi Ferenc* (Magyar Történeti Életrajzok 41), Budapest 1902.
[2. kiadás: Budapest 2002.]
[Ism. VÁCZY JÁNOS, Századok 38 (1904) 777–781; MKsz 11 (1903) 421–422.]
403. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. II: 1418–1526*, Budapest 1902. [Reprint: Budapest 2011.]
[Ism. KSz 16 (1902) 373–374; MS 16 (1902) 230–232.]
404. *Papst Innocenz XI. (Benedikt Odescalchi) und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*, Freiburg im Breisgau 1902.
405. *Az 1790–91. évi országgyűlés által veretett emlékérmek*, Numizmatikai Közlöny 1 (1902) 9–13.
406. *Egy jezsuita-diplomata hazánkban*, KSz 16 (1902) 585–607. 685–707. 796–811. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]

407. *A Hunyadiak fénykora*, Nemzeti dicsőségünk. Fényes korszakok a magyar nemzet történelméből, szerk. Hock János, Budapest [1902], 120–125.
408. *Hunyady Mátyás egyénisége*, Mátyás király emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára szülővárosa Kolozsvár szabad királyi város megbízásából szerk. Márki Sándor, Budapest 1902, 17–27.
409. *János király és a római Szentszék*, Századok 36 (1902) 697–715. 793–809. 895–911.
410. *Mátyás jellemzése*, Vasárnapi Ujság 49 (1902) 41. sz., 669.
411. *Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban*, A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve 1901–1902, 3–13.
- 411.a *A vatikáni levéltár és a római magyar történelmi intézet*, A katolikus Magyarország 1001–1901. A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából I–II (szerk. Kiss János–Sziklay János), Budapest 1902, 425–429.
412. *Emlékbeszéd Szilágyi Sándor rendes tag felett* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédék 11/4), Budapest 1902. [Ism. Századok 36 (1902) 95.]
413. *Hierarchia catholica medii aevi, sive summorum pontificum, s. R. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series, ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta, e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel, ord. min. conv. s. theol. doct. apostolicum apud s. Petrum de urbe poenitentiarium. Monasterii. 1901*, Századok 36 (1902) 273–277. [Rec.]
414. *Igazság vagy tévedés? (II)*, Századok 36 (1902) 635–640.

1903

415. *A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében*, Budapest 1903.
416. *Ifjabb Vitéz János pontificaléja a Vatikáni Könyvtárban*, Roma 1903. [Ism. Századok 37 (1903) 572–573; MKsz 11 (1903) 179–180.]
417. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. III: 1526–1689*, Budapest 1903. [Reprint: Budapest 2011.] [Ism. KSz 17 (1903) 891–895; LIBERIUS, MS 17 (1903) 547–548.]
418. *Papa Innocenzo XI (Odescalchi) e la liberazione dell'Ungheria dal giogo ottomano. In base a documenti diplomatici dell'archivio vaticano*, Firenze 1903.

1904

419. *Pázmány Péter munkáiból* (Magyar Remekírók 2), sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta ***, Budapest 1904.
420. *II. Rákóczy Ferenc vallásos élete és munkái*, KSz 18 (1904) 321–337. 421–434.
421. *Mátyás király mint városépítő*, Századok 38 (1904) 544–545.
422. *Beszéd a veszprémvármegyei múzeum megnyitásánál*, Veszprémi Hírlap 12 (1904) 46. sz., 1–3. = Veszprémvármegye 7 (1904) 72. sz., 2–3.

1905

423. *Nagy Lajos király és Erzsébet anyakirályné kiadatlan levelei VI. Kelemen pápához 1346–1347*, TT 53 (1905) 1–12.
424. *A római történeti és művészeti intézetek ügyében*, Budapest 1905.

1906

425. *II. Rákóczy Ferenc vallásos élete és munkái*, Új kiadás, írta és felolvasta a budapesti Katholikus Kör Rákóczy-émlékünnepén 1903. december 15-ikén, Budapest 1906. [Reprint: 2006.]
426. *A Rákócziak és a munkácsi püspökség*, Magyar Világ 1 (1906) 3. sz., 17–18; 4. sz., 27–28. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
427. *Mária magyar királyné Nápolyban (1271–1323)*, A Kisfaludy-Társaság Évtapjai 40 (1905–1906) 31–57.
428. *Mária nápolyi királyné, magyar királyné síremléke Nápolyban*, Archaeologiai Értesítő 25 (1905) 385–393.
429. *Mária, V. István leánya nápolyi királyné 1271–1323*, BSz 125 (1906) 351. sz., 321–358. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
430. *Alkalmi imádság*, Nagy-Szaláncz, 1906.
431. *Emlék II. Rákóczi Ferenc hamvainak Orsovára érkeztekor 1906. október 27-ikén történt beszertelésére*, Budapest [1906].

1907

432. *Martinovics Ignác, Franciaia Catechesis*, *** közlése után, Nagyvárad 1907.
433. *Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898–1907)*, Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1 (1907) 121–137.

1908

434. *Mátyás király dajkájának sírja Rómában*, Századok 42 (1908) 673–676.
435. *Szent László király levele*, Századok 42 (1908) 457–459.

1909

436. *Bevezetés, Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből*, közrebocsátja Veress Endre (MVH II/3), Budapest 1909, v–xx.
437. *Bosnyák és szerb tanulmányok. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Budapest, 1907. – Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok. Irta Thallóczy Lajos. Budapest, 1909, Századok, 43 (1909) 505–517. 589–598. [Rec.]*

1910

438. *Mátyás király örökbefogadása Frigyes császár által*, BSz 38 (1910) 397. sz., 1–31.

1911

439. *Hunyadi Mátyás és Aragóniai Alfonz*, KSz 25 (1911) 229–242.
440. *Szilágyi Mihály élete*, Budapesti Szemle 145 (1911) 410. sz., 161–198, 411. sz., 344–367, 146 (1911) 412. sz., 56–78.

1912

441. „*A római magyar seminárium története, melyből nyájias olvasó világosan ismerheted a magyar collégium keletkezését és fejlődését, üldözőit és ellenségeit; írta*

Pannóniai Arator István 1579 július havában” (Eredeti latin kézirat a vatikáni könyvtárban.), KSz 26 (1912) 444–453. 562–580. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]

442. *Egy magyar könyvgyűjtő New-Yorkban*, MKSz 20 (1912) 213–218.

443. *Eine öffentliche Bibliothek in New York*, Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 1 (1912) 800–810.

444. *Magyar kultúrtörténeti tervezet az Atlanti-Óceánon, a „Martha Washington” fedélzetén, 1912. máj. 14-én*, Századok 46 (1912) 468–474.

1913

445. *Szilágyi Mibály, Mátyás király nagybátyja* (Olcsó Könyvtár 1689–1692), Budapest 1913. [Repr.: Budapest 2010.]

446. *A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában*, KSz 27 (1913) 3–30.

447. *Az első Habsburg-király trónrajutása Magyarországon*, Századok 47 (1913) 247–264.

448. *Beckensloer váradi misekönyve és esztergomi kodexe*, MKSz 21 (1913) 269–293.

449. *Die Heiratspolitik Ludwigs des Großen*, Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 2 (1913) 497–505.

450. *Die Thronfolgeordnung im Zeitalter der Arpaden*, Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 2 (1913) 135–162. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]

451. *Nagy Lajos házassági politikája*, BSz 153 (1913) 433. sz., 23–48. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]

1914

452. *Mátyás törekvései a császári trónra* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 23/9), Budapest 1914.

[Ism. TÓTH ZOLTÁN, Századok 49 (1915) 70–72.]

453. *Török–magyar oklevéltár 1533–1789*, kiad. ***, Budapest 1914.

454. *Hunyadi János származása és a vajdabunyadi freskók*, Turul 32 (1914) 53–55.

455. *Mátyás király és a Hohenzollernek diplomatai érintkezése*, Történeti Szemle 3 (1914) 61–99. 212–256. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]

456. *Wenczel király megválasztása 1301-ben*, Századok 48 (1914) 81–88.

457. *Wenzels Wahl zum König von Ungarn (1301)*, Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 3 (1914) 532–537.

1915

458. *Egyháznagyok a magyar középkorból* (Révai Magyar Klasszikusai), Budapest 1915.
459. *Az 1472-iki zerbsti szövetség. (Helyreigazítás)*, Történeti Szemle 4 (1915) 115–118.
460. *IV. Béla állítólagos sicíliai királysága*, Történeti Szemle 4 (1915) 261–262.
461. *König Matthias Corvinus und der deutschen Kaiserthron*, Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 4 (1915) 1–26.
462. *Béla IV. von Sizilien?* Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 4 (1915) 527–528.
463. *König Matthias und die Hohenzollern*, Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 4 (1915) 535–630.
464. *Mátyás király megbízásából nyomtatott politikai röpirat*, MKsz 23 (1915) 1–4.
465. *Kérvény a budai Corvin-könyvtárba való bebocsátás végett, az 1629-ik évből*, MKsz 23 (1915) 218.
466. *Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez*, BSz 164 (1915) 468. sz., 321–367.
467. *Visegrádon 1367-ben írt kodex a klosterneuburgi könyvtárban*, MKsz 23 (1915) 148–150.
468. *Wann soll man und wie kann man Frieden schliessen?* Wien 1915.

1916

469. *Egyháznagyok a magyar középkorból* (Az „Élet” könyvei), Budapest 1916. [2. kiadás: Budapest 1932. (Révai Közművelődési Könyvek).]
470. *Az olasz képviselőház állásfoglalása és a nemzeti aspirációk*, BSz 166 (1916) 473. sz., 194–228.
471. *Az osztrák-magyar kormány területi ajánlatai Olaszországnak*, BSz 168 (1916) 479. sz., 178–200. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
472. *Diplomatiai tárgyalások Romániával 1914–1916*, BSz 168 (1916) 480. sz., 321–353. [Különlenyomatként önálló kötetben is.]
473. *Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez*, BSz 165 (1916) 469. sz., 1–40.
474. *Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében*, BSz 166 (1916) 474. sz., 338–367.

475. *Tárgyalások az olasz neutralitásról. (1914 július-november)*, BSz 165 (1916) 470. sz., 161–191.
 476. *Haynald Lajos*, BSz 168 (1916) 478. sz., 1–4.

1917

477. *A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal 1269–1274* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 24/8), Budapest 1917.
 478. *Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes 1882–1915*, Budapest 1917.
 [J. HASHAGEN, *Weltwirtschaftliches Archiv* 12 (1918) 403–404.]
 479. *A hármasszövetség agóniája*, BSz 169 (1917) 482. sz., 208–232.
 480. *A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára*, BSz 172 (1917) 490. sz., 1–15.
 481. *A tolnai országgyűlés külügyi actiója 1518-ban*, BSz 172 (1917) 491. sz., 211–225.
 482. *Beckensloer magyar primás III. Frigyes német császár szolgálatában 1459–1489*, *Történeti Szemle* 6 (1917) 159–186. 259–283.
 483. *Zrínyi a költő tanulói*, BSz 170 (1917) 485. sz., 161–183.
 484. *Zrínyi Miklós a költő első irodalmi műve*, MKsz 25 (1917) 146–150.
 484.a *Az 1485-ik évi nádori cikkelek. Nyílt levél Timon Akoshoz*, *Századok* 51 (1917) 529–537.
 485. *Nyilatkozat*, *Századok* 51 (1917) 644–645.
 486. *Nyílt levél a szerkesztőböz*, BSz 172 (1917) 492. sz., 476–477.

1918

487. *A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára* (Olcsó Könyvtár 1881–1883), Budapest 1918.
 488. *Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. Monumenta Hungarorum in Polonia 1575–1668, rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes 1576–1586, descripsit et edidit Andreas Veress, sumptibus ****, (Fontes Rerum Hungaricarum 3), Budapest 1918.
 489. *Küzdelem a nemzeti királyságért 1505-ben*, *Századok* 52 (1918) 142–160.
 490. *V. László gyermeksége és uralkodása*, BSz 176 (1918) 502. sz., 1–14.

491. *Anglia politikája a világháború kitörése előtt*, Magyar Figyelő 8 (1918) 10. sz., 305–324.
 492. *Nyilatkozat*, KSz 32 (1918) 96.

1919

493. *Die ungarische Regierung und die Entstehung des Weltkrieges. Auf Grund aktenmäßiger Forschung*, Wien 1919.
 494. *A hármasszövetség titkos szerződése*, BSz 180 (1919) 514–516. sz., 106–118.

1920

495. *Martinovicsnak istentagadó elveket hirdető, imént fölfedezett francia munkája* (A Szent István Akadémia Történelmi-, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának Felolvasásai I/4), Budapest 1920.
 [Ism. BIRKÁS GÉZA, KSz 35 (1921) 384.]
 496. *Martinovics II. Lipót király titkos szolgálatában 1791–2*, KSz 34 (1920) 133–142. 201–221.
 497. *A magyar királyválasztás. Nyílt levél a magyar nemzetgyűlés tagjaihoz*, Bécs 1920.
 498. *Die Königswahl in Ungarn. Sendschreiben an die Mitglieder der ungarischen Nationalversammlung*, Wien 1920. (Auszug)

1921

499. *A magyar királyválasztások története*, Budapest 1921. [Reprint: Máriabesnyő–Gödöllő 2005.]
 [Ism. SZABÓ DEZSŐ, Századok 56 (1922) 381–386.]
 500. *Martinovics élete*, Budapest 1921.
 [Ism. MÁLYUSZ ELEMÉR, Századok, 56 (1922) 569–575.]
 501. *La politica europea di Re Mattia*, Corvina 1 (1921) vol. 1, 13–24.
 502. *La vie du prélat Dominique Kálmáncsebi*, Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres, [Vienne] 1921, 3–14.
 [G. P., MKSz 30 (1923) 152–153.]

1922

503. *A Habsburg-bász trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*, Budapest 1922.
[Ism. CSEKEY ISTVÁN, *Századok* 57 (1923) 171–175.]
504. *Alfonso re di Napoli, candidato di Giovanni Hunyadi al trono di Ungheria dopo la battaglia di Varna*, *Corvina* 2 (1922) vol. 4, 50–59.

1923

505. *A bécsi Pázmány-Intézet megalapítása háromszázados évfordulója alkalmából Gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök, a bécsi Pázmány-Intézet egykori kormányzója megbízásából*, Budapest 1923.
[Ism. KSz 37 (1923) 566–567.]
506. *Ipolyi Arnold emlékezete*, *AÉ* 34 (1923), 153–160.

1924

507. *A Bibliotheca Corviniana és a neo-platonismus divata*, *Magyar Bibliofil Szemle* 1 (1924) 132–135.
508. *A Corvina-könyvtár alapítása*, *BSz* 52 (1924) 562. sz., 97–107.

[1927]

509. *** – FOGEL JÓZSEF – GULYÁS PÁL – HOFFMANN EDITH, *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*, szerk. Berzeviczy Albert–Kollányi Ferenc–Gerevich Tibor, Budapest 1927. [Megjelent olaszul is: *Bibliotheca Corvina. La biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria*, Budapest 1927.]
[Ism. KSz 43 (1929) 86–87; BALOGH JOLÁN, *Magyar Művészet* 6 (1930) 176–180.]

Összeállította: NEMES GÁBOR

II.

FRAKNÓI-DOKUMENTÁCIÓ

Életinterjú, önéletrajz, újságcikkek

1923–1924, 1926, 1928–1929

Feltűnően sokat foglalkozott Fraknói Vilmostal a 20. század első felének sajtója. Neve rendszeresen feltűnt a legkülönbözőbb gondolatvilágú és politikai háttérű periodikákban, élc- és napilapok, irodalmi és politikai folyóiratok egyaránt írtak róla. E sokszor nem, vagy csak alig ismert beszámolók, visszaemlékezések, interjúk a levéltári forrásokat támogatva, kiegészítve alapjaiban segíthetik a tudós püspök életének feltárását, tudományos működésének rekonstruálását. Ennek tudatában olvasható az alábbiakban 15 válogatott korabeli dokumentum, melyek a későbbi Fraknói-kutatás számára is segítséget jelenthetnek.

Az első cikk Biró Vencelnek a tudós 80. születésnapja alkalmából 1923-ban született írása, amely életrajzi adatain kívül jól érzékelteti a kortársaknak a Fraknóival szembeni elismerését. Különlegesebbnek tekinthető Weit Gézá-
nak ugyanezen évben készült interjúja, melyben a pályakezdetés körülményei, a Pázmány-életrajz, a vatikáni kutatások, az Akadémia, illetve Fraknóinak a világháborúval kapcsolatos nézetei is szóba kerültek.

Kevésbé ismert az idős tudós Trianon utáni lakhelyproblémáinak zilált története. Ezt mutatja be a *Pesti Napló* három 1924. októberi cikke. Ezekben már felsejlik az arbei püspök egyre romló egészségügyi állapota, amely végül a halálához vezetett. Az utolsó hónapokban is rendületlenül dolgozó Fraknói mindennapjait, és az egyre betegebb tudós haláltusáját írja meg a *Pesti Napló* ezt követő három cikke, melyek közül az egyik egy különösen fontos önéletírást is tartalmaz.

Fraknói halálát követően több nekrológ is napvilágot látott, ezek közül kettő került be a válogatásba Szász Károlynak a temetés során elmondott beszédével, illetve az elhunyt végrendeletével egyetemben.

Fraknói halála után több év elteltével is jelentek meg öt megidézhető visszaemlékezések. Közülük Hodinka Antalé és Szalay Lajosé került be a válogatásba, majd zárásként a *Magyar Országos Tudósító* 1929. évi beszámolója, amely Fraknói sírjának felavatását ismerteti.

Az itt közzétett írások közel sem fedik le a magyar sajtóban fellelhető „*Fraknóiánákat*” a fenti évkörből. A további, rövidebb, vagy esetlegesen lappangó, illetőleg a korábbi sajtóforrások összegyűjtése a jövő kutatásának feladata.

A dokumentumok többségének annotált kontextusát a Fraknói haláláról és korai emlékezetéről, illetve a pécsi püspöki kinevezésről írt közlemények dolgozzák fel.¹

1.

1923. március 28.

Biró Vencel cikke *Fraknói Vilmos* 80. születésnapja alkalmából
(Pásztortűz 9 [1923] II. sz., 345–346)

FRAKNÓI VILMOS

Az öregkor, ha az elmúlt évekhez becsületes munkában eltöltött munkásság fűződik, kétszeresen tiszteletre méltó. Fraknói Vilmos neve mindig a szorgalom, a tudás fogalmait egyesítette. Nevének kimondásakor egész kis történelmi könyvtár tűnik fel előttünk, amely az ő tollából eredt. Munkái a szakavatott kutatás, az ügyes, a kitartó feldolgozás mesterművei, amelyekben élvezettel merül el szakember, érdeklődő egyaránt.

Fraknói püspök éppen nyolcvan éves. Háta megett nemzete szép múltjának kutatásában eltöltött évtizedek, tudományos alapítások, emberbaráti segítségnyújtások állanak, jelenjében minden oldalról megnyilatkozó elismerés, hála, ünneplés. Akinek lelkében annyi nemesség van, amennyi műveiben megnyilatkozik, aki másokkal szemben annyira megértő, a műveltség erkölcsi, anyagi támogatására annyira készséges, az az elismerésre méltán rászolgált. Szilágyi Sándor² amikor úgy hitte, hogy tüdőgyulladás következtében meghal, Fraknóit kérte, hogy az Akadémiában ő mondja róla az emlékbeszédet. Erdély történelme nagy írójának kérése Fraknói elfogulatlanságának legszebb dicsérete.

Pályája a tudományos haladásnak nem mindennapi példája. 1843. február 27-én Ürményben, Nyitra megyében született. Gimnáziumi, majd teológiai tanár, rövidesen az Akadémia II. osztályának titkára, utóbb a Nemzeti Múzeum könyvtárosa, 1878-óta nagyváradi kanonok lett. 1889-ben már az Aka-

¹Lásd e kötetben I/6 és I/8.

²Szilágyi Sándor (1827–1899) történész, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, az MTA rendes tagja.

démia elnöke, 1892-ben³ arbei c. püspök. Püspökké való kinevezése óta élete nagyobb részét Rómában töltötte, ahol a Vatikáni-könyvtárban végzett kutatásainak élt. Nagyobb művei: (Pázmány Péter,⁴ Vitéz János,⁵ Bakóc Tamás életrajza,⁶ Martinovics-féle mozgalom,⁷ Mátyás király,⁸ Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel⁹ stb.) közkézen forognak kisebb-nagyobb művei, értekezései szinte megszámlálhatatlan tömegben készültek. Különös szeretettel foglalkozott a Hunyadiak és Jagellók korával, továbbá olyan kérdésekkel, amelyekből a kath. egyházra, a pápaságra elismerés vár.

Működését nehéz viszonyok között kezdte. Maga mondja el Szilágyi Sándorról tartott emlékbeszédében,¹⁰ hogy az akkori történetíró-nemzedék pályája kezdetén határozott terv nélkül indult útnak. Mint autodidakták léptek a történetírás mezejére. Mesterek útmutatása, kellő előkészület hiányában erőik megítélésére képesek nem lehettek. Feladataik megválasztásában őket a véletlen esélyei vezették, így a kezükbe akadt új források, kitűzött pályakérdések, szerkesztőktől kapott felszólítások, ünnepi alkalmak. Gyakran olyan feladatra vállalkoztak, amely erőiket meghaladta, eljárásuk gyakran csak kapkodás, amely munkaerőiket megbénította. A történelmi szemináriumok, amelyek ma a főiskolák mellett működnek, s a kutatókat a tétovázó bolyongás erőfogyasztó esélyeitől megóvják, akkor még ismeretlenek valának.

Fraknói azok közé a kivételes tehetségek közé tartozott, akik ilyen viszonyok között is legott érvényesültek. Első művével 100 arany akadémiai pályadíjat nyert. A buzdító kezdet felbátorította, s munkára sarkalta. Felfogásában, amint maga mondja el Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel című munkája előszavában, a történetíró kettős hivatása: elfogulatlanság az igazság keresésében és tárgyilagosság az előadásban, vezették. Ez álláspont Fraknói népszerűségének legfőbb titka. Óriási munkássága megértéséhez egyesek a véletlennek is szerepet szántak. Szerencsés felfedezőnek mondták, aki sok elrejtett történelmi forrásnak nyomára jön. Holott felfedezéseiben nem szerencse, hanem nagy tudása, szorgalma vezette. Aki a könyvtárakat, levéltárokat annyira tanulmányozta, mint ő, az kutatásában sok mindenre ráakadt.

³ 1889-ben, vö. e kötet végén Életút/Kronológia.

⁴ *Fraknói-bibl.*, 24. 28. 67. sz.

⁵ *Fraknói-bibl.*, 188. sz.

⁶ *Fraknói-bibl.*, 321. sz.

⁷ *Fraknói-bibl.*, 206. sz.

⁸ *Fraknói-bibl.*, 333. sz.

⁹ *Fraknói-bibl.*, 393. 403. 417. sz.

¹⁰ *Fraknói-bibl.*, 412. sz.

A Vatikáni Könyvtár volt mindig az ő igazi tere. Hosszú évtizedek hozzáértő, fáradhatatlan munkája műveiben maradandót épített. Nem szűkkeblű író és kutató, a könyvtár magyar vonatkozású anyagának lajstromát összeállította, közzétette, s így az újabb kutatók munkáját megkönnyítette.

Rómában a saját költségén történelmi intézetet alapított, külön művészházat rendezett be, ahol a magyarországi írók, művészek otthont, ösztöndíjakat kapnak. A segítségben, buzdításban nem ismer határt. Idealizmusa, megértése miatt mindenki tiszteli, neki nincsenek ellenségei. Első művei még nem olyan művészi kidolgozásúak, mint a későbbiek. Munkáiban sok az idézet, ami az olvasást nehezíti, de ezzel egyben forrásközlővé is válik. Hatásra nem törekszik, színes leírások, elmélkedő részletek nála hiányoznak, a nyugodt elbeszélő hangja nyilatkozik meg műveiben. A mondatok zavartalan nyugodtsággal sorakoznak egymás után, amilyen a csendes víz folyása. E csendes víz folyása az ő egész élete. Tartson e folyás minél tovább, hogy tudása bő tárházából a történetírás ezután is meríthessen. (Kolozsvár.)

Biró Vencel¹¹

2.

1923. február 28.

Weigl Géza interjúja Fraknói Vilmossal

(Világ 14 [1923] 47. sz., 5)

A NYOLCVANÉVES FRAKNÓI VILMOSNÁL

(*A Világ tudósítójától*) Kis hotelszoba a Gellértben¹² a negyedik emeleten. Az asztalon egy cserép gyöngyvirág, levelek, sürgönyök, kéziratok. A pamlagon csöndesen pihen Fraknói Vilmos. A fürdőből jött, ki van merülve, nehezen beszél. Felém fordítja fejét, amelyre ráesik a villany tejjüvegének fehérsége. Halántékán ott fehérült a nyolcvan esztendő gyér hava, feketés pápaszeme megridegíti szelíd nézését, éles metszésű, keskeny ajka mintha szigorú szavakra készülne. De ahogy beszélni kezd, az öregség csöndes, megnyugasztaló derűjével, eltűnik a sacerdos magnus, hogy helyet adjon Constantin abbé gyermekien tiszta, üde szavának. Csak meg kell szólalnia és az ember elfelejti, hogy nyolcvanéves öregúrral ül szemben: a hangja fiatalos,

¹¹ Biró Vencel (1885–1962) magyar történész, piarista szerzetes.

¹² A Gellért-hegy melletti mai Danubius Hotel Gellért.

elven és ahogy beszélgetés közben fölemlítem, hogy a magyar történetírás első megindulása a XVIII. század végén magyar papok munkája volt, elismerően bólint

1858-ban volt...

– igaz – mondja – és a közvetlen ösztönzést a történetírásra én is így kaptam. 1858-ban volt, a Központi Papnövelde egyházirodalmi iskolájában. A fiatal papok a magyar irodalmat ápolták, gondozták: ők adták ki Berzsenyi Dániel költeményeit is saját költségükön. Gyönyörű könyvtár állott rendelkezésünkre, amelyben a történeti kútfők hallatlan gazdagságban voltak fölhalmozva. Lapozgattam a régi forrásokat és akkor, mint fiatal fiúban, ébredt föl bennem a vágy, hogy behatóan ismerkedjem meg a nemzet múltjával és közreműködhessem a kútfők feldolgozásában. Egy évvel rá – 1859-et írtunk – a véletlen közel vitt célomhoz: az Akadémia pályázatot hirdetett az Árpádkori vezérek korának műveltségi viszonyait ismertető munkára. Ott álltam a válaszüton: most dől el, van-e bennem történetírói hivatás vagy sem, megvan-e bennem a historikus tudása, ítélete, vagy csalódom? Őszintén szólva, csak annyit vártam, hogy, zárt pályázatról lévén szó, a bírálók függetlenül, elfogultság nélkül elmondják, milyen kvalitások vannak az egyes pályázókban?

– A pályázat eldőlt. Gondolhatja meglepetésemet, amikor a *Pesti Napló* azt a hírt hozta, hogy én nyertem meg a jutalmat! Örültem, de örömömnél is nagyobb volt az a boldog tudat, hogy a bírálók azt mondták: „A szerző fejtegetéseivel történetírói hivatást árul el”. Csengery Antal¹³ és Wenzell Gusztáv¹⁴ voltak a bírálóim és szavuk eldöntötte életem rendeltetését. Pályamunkámban már értékesítettem Ipolyi Arnold¹⁵ *Magyar mitológiá*-ját is, amelynek gazdag anyagkészletébe szívesen és szeretettel mélyedtem bele.

Pázmány életrajza

– Erre az időre esik Lonovich József¹⁶ érsekkel való megismerkedésem. Ő irányította rá figyelmemet Pázmány Péter politikájára, kért, próbálkozzam meg Pázmány életrajzának megírásával. Rávettem magamat a nekem is ked-

¹³ Csengery Antal (1822–1880) országgyűlési képviselő, az MTA másodelnöke.

¹⁴ Wenzel Gusztáv (1812–1891) történész, jogtudós, az MTA rendes tagja.

¹⁵ Ipolyi Arnold (1823–1886) beszercebányai, majd nagyváradai püspök, az MTA igazgatósági tagja.

¹⁶ Lonovics (Lonovich) József (1793–1867) egri, majd kalocsai püspök, az MTA igazgatósági tagja.

ves témára és széles keretekben végeztem kutatásaimat. Első voltam, aki a források föltárására Spanyolországba utaztam. Spanyolország tudvalevőleg középpontja volt a katolikus reneszánsznak, udvaránál szívesen látták, sőt évdíjjal jutalmazták a katolicizmus vezető íróit, politikusait, egyházi férfait. Pázmány is ilyen penziót kapott a spanyol udvartól. Izgatott a kérdés, milyen címen érdemelte ki a magyar Pázmány a spanyol udvar háliját s miféle szolgálatot tett neki ezért a kitiüntetésért? 1868-ban a spanyol állami levéltárban kutattam. A diplomáciai iratokat dolgoztam fel, különösen a bécsi követek jelentéseit, amelyek tiszta világosságot vetettek Pázmány politikájára. Ezekből derül ki legjobban az akkori Európa politikai kettészakadása: egyfelől Richelieu állott Franciaországban, másfelől II. Ferdinánd a Habsburgok országaiban. Pázmány Richelieu vetélytársa volt az európai konstellációban és ezt a szerepét sikerült tisztáznom. Ugyanakkor ráirányíthattam a magyar és osztrák történikusok figyelmét arra, hogy a történetírás legjelentősebb forrásanyagát a diplomáciai jelentések szolgáltatják: különösen feltűnt az, hogy még a magyar országgyűlés tárgyalásairól is a legbővebb, leghitelesebb anyagot ezek a diplomáciai jelentések nyújtották, mert a követek megbízásuk értelmében elmentek például Pozsonyba, összeköttetésbe léptek a különböző pártok vezéreibel és minden mozgalomról hűségesen értesítették udvaraikat. – Pázmányról és koráról szóló háromkötetes munkámat 1869-től 1872-ig írtam. Ekkor választottak be az Akadémiába. Különös eset hozott ide. Horváth Mihály¹⁷ akkor készítette el történeti munkájának új átdolgozását és felhasználta Pázmányról írott műveimet is. Nagyra tartotta és különös érdeműnek tudta be, hogy a diplomáciai jelentéseket is fölkaroltam benne. Akkor Esztergomban voltam tanár. Horváth azon a véleményen volt, hogy ki kell ragadni magamat az exkluzív egyházi körből, Budapestre kell jönnöm, ahol a szabadelvű körökkel is érintkezésbe léphetek és látóköröm kiszélesedik. 1873-ban Rudolf trónörökös számára magyar tanítót kerestek, aki bevezesse a herceget a magyar történelembe. Horváth Mihálynak támadt az a gondolata, hogy engem ajánl Andrassy Gyula¹⁸ grófnak. Andrassy magához hivatott, beszélgetett velem, kikérdezett, hogy milyen irányelvek szerint akarom tanítani a trónörökösnek a magyar históriát? Úgy láttam, meg volt elégedve azzal, amit mondtam és engem ajánlott. Ezt hamarosan megtudták a szabadelvűpárti képviselők. Felfortyantak, hogy

¹⁷ Horváth Mihály (1809–1878) magyar történész, kinevezett csanádi püspök, az MTA rendes tagja és osztályelnöke, a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

¹⁸ Andrassy Gyula (1823–1890) politikus, Magyarország miniszterelnöke, majd a Monarchia külügyminisztere.

papot akarnak a trónörökös mellé rendelni. Andrássy megijedt, ajánlásomat visszavonta és helyettem a teljesen liberális Rónay Jácintot¹⁹ delegálta Rudolf mellé. Horváth Mihályt – úgy láttam – bántotta ez a kudarc és valamiképpen kötelességének érezte, hogy kárpótoljon érte; kivitte az Akadémiánál, hogy Rónay helyett, aki az udvarhoz került, megválasztottak osztálytitkárnak. Így kerültem az Akadémiához, ahol Toldy Ferenc²⁰ és a régi tagok kitüntető bizalmából megkaptam a Magyar Országgyűlési Emlékek szerkesztését. 1876–1882 között tíz kötet jelent meg ebből a vállalatból.

A Vatikán levéltára

– 1878-ban választották meg pápának XIII. Leót, aki megnyitotta a Vatikán levéltárát. Arra gondoltam ekkor, hogy Magyarországnak az egyetemes tudományosság terén éppen úgy érvényesülnie kell, mint a világ többi kultúr-nemzetének. Ausztria ekkor már dolgozott ebben az irányban, Magyarországnak is hozzá kellett látni a munkához. Nagyváradi kanonoknak neveztek ki és ekkor jövedelmemből felépíthettem a Magyar Történelmi Intézetet Rómában. Az intézetben sok derék, értékes magyar historikus nyert kiképzést, hogy csak néhány nevet említsek: Karácsonyi János,²¹ Kollányi Ferenc,²² Fejérpataky László²³. Itt adtuk ki a Monumenta Vaticana Hungariae-sorozatot, amelyben a mohácsi vész előtti időkből származó követségi jelentéseket tettük közzé. A vállalat kiadványai két csoportra tagozódtak: okmánytári és diplomáciai sorozatra. A háború alatt persze az olasz kormány az intézetet lefoglalta és csak most, néhány hete szabadult fel. Át is adták a magyar kormánynak, most folynak a tárgyalások a minisztériumban, hogy az intézet munkáját újra megkezdje. Azóta úgyszólván, végig Rómában éltem és csak évenként egyszer látogattam haza Magyarországba.

Most hosszabb szünet következett be. Fraknói Vilmos maga elé nézett, mintha egy szempillantással át akarná ölelni hat évtized szorgos munkáját s maga elé idézné a levéltárak elfakult pergamenjeire hajló fiatal tudóst, aki az

¹⁹ Rónay János Jácint (1814–1889) bencés szerzetes, választott skutari püspök, bencés tanár, az MTA rendes tagja.

²⁰ Toldy Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész, az MTA főtitkára.

²¹ Karácsonyi János (1858–1929) történész, nagyváradi nagyprépost, vovadrei választott püspök, az MTA rendes tagja.

²² Kollányi Ferenc (1863–1933) történetíró, nagyváradi kanonok. Lásd e kötetben, III/5.

²³ Fejérpataky László (1857–1923) történész, az OSzK igazgatója, az MNM főigazgatója és az MTA rendes tagja. Lásd e kötetben, III/4.

örök városban is csak hazagondolt, ennek a kis nemzetnek egykori históriai szerepére... Szinte rosszul esik merengését megzavarnom. A régi Akadémiáról beszélgetünk.

A régi Akadémia

– Valaha – mondja csöndesen – még a legnehezebb napokban is az Akadémia és a nagyközönség között eléggé laza volt a kapcsolat. Talán egyedül a *Pesti Napló* volt az, amely rendszeresen, tartalmas ismertetéseket közölt az ülésekről. Az Akadémiát inkább politikai természetű összeköttetés fűzte a közhöz, mert tagjai intranszigenesen védték Deák Ferenc álláspontját. A tudós testület lelke Toldy Ferenc volt. Lángolt benne a hazafiság és volt egy különös nagy érdeme: őszintén, odaadással támogatta a kezdőket, az ifjú generációt buzdította, aki hozzája fordult támogatásért, biztos volt, hogy megértő, rokonszenves jóbarátot talál benne. Mellette Csengery Antal másodelnök volt az, aki éveken keresztül irányította az Akadémiát. Két nemes és nagyszabású gondolat vezette Csengeryt. A magyar Akadémiának összeköttetését a nyugat-európai tudományossággal ő propagálta és az Akadémia anyagi ügyeinek rendezését is ő vállalta magára. Becsületes, hű sáfárja volt az intézetnek, de nem volt szerencséje. Konzervatív irányú ember volt, a földbirtokban látta a pénzügyi helyzet szilárd biztosítékát és így az Akadémia egész vagyonát Magyar Földhitelintézeti záloglevelekben helyezte el, amelyek most persze keveset jövedelmeznek és válságos helyzetbe sodorták az Akadémiát. Persze, ki sejtette volna akkor, hogy az ipari vállalatokba valós befektetés rentabilisabb lesz?

A közelmúlt

A közelmúlt históriájáról kezdünk beszélgetni. Fraknoi hangja most neki-lendül, tüzelni kezd.

– Világéletemben pacifista voltam. Hiszen emlékezhetnek, a *Budapesti Szemlé*-ben demonstráltam, hogy Burián²⁴, Berchtold²⁵ politikája tönkreteszi az országot. Harcba kevertek bennünket az egész világgal. Németország nagyzási hóbortban szenvedett. Ez nagy szerencsétlenség volt ránk nézve is. És az ország tűrte, hogy Burián ottmaradjon a külügyi kormány élén egészen a háború végéig!... Érthetetlen, hogy Tisza István²⁶ hogyan tudta Buriánt, a politikai tehetetlenségnek ezt a reprezentánsát fölkarolni és támogatni...

²⁴ Burián István (1851–1922) a Monarchia külügy- és közös pénzügyminisztere.

²⁵ Leopold von Berchtold (1863–1942) a Monarchia külügyminisztere.

²⁶ Tisza István (1861–1918) Magyarország miniszterelnöke.

Amikor a beszélgetés a legérdekesebbé vált és feszült figyelemmel vártam az öreg tudós nyilatkozatát a legaktuálisabb kérdésekről, kopogás hallatszott.

– Kezét csókolom, Fraknói bácsi!

Egy fiatal hölgy lépett be a szobába. Az öreg püspök nagynehezen fölkel és elébe tipeg a kedves vendégnek. A beszélgetésnek vége. Sokért nem adom, ha még néhány percig együtt maradhatok Fraknói Vilmossal.

Weigl Géza²⁷

3.

1924. október 12.

Újságcikk Fraknói Vilmos lakbelyének viszontagságairól

(Pesti Napló 75 [1924] 215. sz., 15)

Miért kell Fraknói Vilmos 81 éves ősz püspöknek a Vörös Kereszt kórházban laknia és miért nem fejezheti be történelmi műveit? Egy fővárosi ügyvéd megfosztotta akadémiai lakásától – Hónapokon át ébezette is? Fraknói az Akadémia portásától kér kölcsön pénzt s a püspök megbízottját a népjóléti miniszter egy hét óta nem fogadja.

FRAKNÓI PÜSPÖK NYILATKOZATA

(*Saját tudósítónktól*) Megdöbbenő és a magyar kultúrát végtelenül fájdalmasan érinti az az eset, amely kiváló történettudóssunkkal, Fraknói Vilmos püspökkel történt. Az ősz főpap, aki történetírói munkássága mellett avval is hallatlan érdemeket szerzett, hogy a Római Magyar Tudományos [!] Intézet palotáját, mely a sajátja volt, az államnak ajándékozta, egy ügyvéd kezébe került, aki az ősz főpap nyilatkozata szerint Fraknói érdekei helyett a sajátját képviselte. Az eset a következő:

Fraknói Vilmos püspök 1923 tavaszán súlyos operáción esett át Bécsben. A műtét után ide utazott Budapestre, ahol nem volt lakása, hiszen eddigi történelmi anyagkutató működése kényszerítette az állandóan külföldön, Bécsben, illetőleg Rómában való tartózkodásra. Fraknói püspök ekkor megismerkedett dr. T. T.²⁸ fővárosi ügyvéddel, aki, hogy hogy nem, belecsöppent a nyolcvan évnél idősebb főpap kegyeibe s fölajánlott neki Zebevényben levő

²⁷ Weigl Géza (1881–1930) író, műfordító, tanár.

²⁸ Kiletét nem sikerült azonosítani.

villájában két szobát. A lakástalan őszi püspök szívesen vette ezt az ajánlatot és el is utazott a jó levegőjű Zebegénybe, ahol súlyos operációja után összeszedte és igen jól érezte magát.

Eljött azután a szeptember, a nyaralóban nem lehetett tovább künmaradni, az ügyvéd ekkor új ajánlattal állott elő, mely úgy szólt, hogy Fraknói püspök kösse le neki kanonoki járandóságait, ennek fejében ők budapesti lakásukból két szobát rendelkezésére bocsátanak, minden jóval ellátják és gondozni fogják. Az ápolásra szoruló, nyolcvanon felüli főpap természetesen örömmel belement ebbe a megoldásba, írásbeli szerződést kötött az ügyvédekkel és ekkor kezdődött a történet szomorúbb fele.

Fraknói püspök kénytelen volt igen szűkös élelemmel megelégedni. Mint-hogy pénze kevés volt az öreg tudósnek, jövedelmei a szerződés értelmében az ügyvédhez futottak be, a leghetlenebb helyekre volt kénytelen fordulni támogatásért. Így néhány koronát az Akadémia portásától kért kölcsön, ennivalót igen gyakran ápolónője, Szidi néni, teljes nevén Urbancsek Imréné, ki a piarista rendház alkalmazottja, vitt neki. A ruhái teljesen lerongyolódtak Fraknói Vilmosnak, úgyhogy mikor később elkerült eddigi lakásából, egy szál kabátja volt mindössze.

Csak természetes, hogy ilyen körülmények között a püspök reggel ötkor, mikor kinyitották a kaput, elment hazulról s egész napját házon kívül töltötte az ápolásra szoruló öregember. Órák hosszat elüldögélt Urbancseknének a piarista épületben levő kis szobájában, csakhogy ne kelljen hazamennie. Egyszer előfordult, hogy éjszaka tizenkét órakor akart eltávozni a lakásból.

Körülbelül május végén aztán rokona, Szentgyörgyi Ignác, a Kereskedelmi Bank főtisztviselője, kit már előbb értesített helyzetéről egy levélben Fraknói, Budapestre hívta a püspök előkelő bécsi rokonságát. Ezek a Park-szanatóriumba vitték a nyolcvanhároméves tudóst, aki boldogan ment, örült, hogy mehetett, mehetett.

Még a Park-szanatóriumba való költözése előtt azonban lakást is kapott Fraknói Vilmos. Az Akadémia méltányolva a kiváló tudós érdemeit, a saját bérházában szerzett neki egy háromszobás lakást. A beköltözést azonban Fraknói ügyvédje renoválás ürügye alatt halogatta. A Park-szanatóriumban az ügyvéd, ki még mindig hatással volt a nyolcvanhároméves emberre, fölkereste és egy szerződést íratott vele alá, melyben Fraknói belement abba, hogy az Akadémia által neki kiutalt lakást az ügyvéd egy főhadnagy nevű rokonával együtt vegye birtokba.

Ez azért szükséges, mondta az ügyvéd, hogy legyen a püspök mellett valaki, aki gondozza. Július elején a lakótárs fölkereste feleségével Fraknóit a sza-

natóriumban. A püspök szívesen fogadta őket és mikor az ápolásról esett szó, megdöbbenve hallotta a kijelentést, hogy gondozásról nincs szó. Ugyanekkor arról is értesült, hogy lakótársainak kis gyerekek van, ez a körülmény zavarta volna az ősz tudóst, már pedig neki elsősorban azért adott lakást az Akadémia, hogy a tudományos intézet alapításának századik évfordulójára megírja az alapítás történetét.

Azonnal tiltakozott is a püspök a szerződés érvényessége ellen és mikor vendégei elmentek, rögtön ajánlott levelet írt az Akadémiának, melyben kérte, hogy tegyenek az érdekében valamit. A levelet a Park-szanatórium Samu bácsi nevű orvosa vitte a postára, ahova azonban bizonyos találkozás kapcsán a levél sohasem került el.

Az ügyvéd rokonai beköltöztek a Fraknóinak kiutalt lakásba és az ősz püspök még mindig hajléktalan. Az ügynek ez a része ezzel véget ért. Szomorú, hogy a nyolcvanhároméves püspök, aki Rómában egy palotát ajándékozott a magyar államnak, még mindig nem tud lakáshoz jutni. Megbízottja, az Akadémia egyik alkönyvtárosa már több mint egy hete ácsorog Vass József²⁹ népjóléti miniszter előszobájában, de mindezt ideig nem sikerült az illetékesek elé jutnia.

Fraknói püspök nyilatkozata

Fraknói Vilmos püspök különben most a Vörös Kereszt kórház II. pavilonjának 18-as szobájában pihenni ki fáradalmait. Itt kereste fel őt a Pesti Napló munkatársa. Eleinte nem akar nyilatkozni az esetről, kifárasztja a visszaemlékezés, azután belelendül és ezeket mondja.

– Az Akadémia méltányolva érdemeimet, juttatott nekem lakást, ügyvédem azonban nem az én érdekeimet képviselve aláíratott velem egy olyan szerződést, mely szerint lakótársul fogadom rokonát. Később kiderült, hogy velük együtt lakni számomra lehetetlen, mert nem tudtam volna ott dolgozni. Az ügyvéd rokonai hát, holott erre nekem lett volna jogom, nélkülem elfoglalták a lakást.

– Elküldtem Vass miniszterhez egy urat, mert szeretnék már lakáshoz jutni. Eltekintve attól, hogy most munkásságom jutalmaként megérdemelnék ennyit, dolgozni szeretnék még, megírni az Akadémia alapításának történetét és a Corvinák ismertetését.

– Ezt a kínos és fájdalmas ügyet a magyar államnak kell jóvátennie, és pedig úgy, hogy az ősz püspöknek haladéktalanul lakást juttatnak.

B. L.

²⁹ Vass József (1877–1930) kalocsai nagyprépost, politikus, népjóléti és munkaügyi miniszter.

4.

1924. október 16.

Fraknói Vilmos válasza dr. T.-nek

(Pesti Napló 75 [1924] 218. sz., 12)

Vasárnapi számunkban foglalkoztunk Fraknói Vilmos, a kiváló történet-tudós lakásügyével. Erre a közleményünkre dr. T. fővárosi ügyvéd nyilatkozatot, közölt lapunk e hónap 14-iki számában. A mai napon Fraknóitól levelet kaptunk, melyben a következőket válaszolja dr. T.-nek: A sajtótörvény értelmében van szerencsém felkérni alábbi sorok szíves közlésére: «Becsés lapjuk f. hó 14-iki számában személyemmel kapcsolatban megjelent cikk tartalma a valóságnak meg nem felel. Egyebek között a Központi Váltóüzletben őrzött nyugták tanúskodnak arról, hogy a cikkíró ellátásomért jelentékeny összeget vett föl». Budapest, 1924. október 15. Fraknói Vilmos

5.

1924. október 24.

A Pesti Napló cikke Fraknói Vilmos lakhely-problémáiról

(Pesti Napló 75 [1924] 216. sz., 8)

FRAKNÓI PÜSPÖKÖT

GONDNOKSÁG ALÁ AKARJÁK HELYEZNI

A püspök családja tárgyalt a nagyváradi káptalannal és Bécsbe vitetné Fraknóit

(*Saját tudósítónktól*) Lapunk vasárnapi számában megírtuk, hogy Fraknói Vilmos milyen tragikus nélkülözések között él. Most arról értesülünk, hogy az agg főpapot gondnokság alá óhajtja helyezettetni a családja. Ez az intézkedés azért vált szükségessé, mert az utolsó időkben Fraknói ügyei túlságosan összekuszálódtak.

A gondnokság alá helyezettetés kérését Kestranek Vilmos³⁰, az Angol-Osztrák Bank bécsi vezérigazgatója terjesztette elő, aki egyben a nagyváradi káptalannal megállapodva Bécsbe is vitetné Fraknóit, hogy ott méltóságának és érdemes múltjának megfelelő keretek közt éljen.

A gondnoki tisztre egy magasállású egyházférfiút kérnek fel. Fraknói vagyoni ügyeit a család a gondnokság alá helyezéssel egyidejűleg rendezni fogja.

³⁰ Fraknói Vilmos Karolina nevű testvérének fia.

Itt említjük meg, hogy Vass József népjóléti miniszter értesülésünk szerint már előjegyezte az agg püspök ügyét és eddig csak súlyos parlamenti elfoglaltsága miatt nem tudott intézkedni Fraknói elhelyeztetése dolgában.

* * *

Közreadjuk itt egyúttal
dr. T. fővárosi ügyvéd levelét,

amely vasárnapi cikkünkkel kapcsolatban megvilágítja Fraknói Vilmos életét az elmúlt hónapokban: Fraknói Vilmos püspök úr 1923. év tavaszán Bécsből Budapestre költözött és itt a Gellért szállodában, a Kuzmik klinikán, a Piaristáknál, a Vöröskereszt kórházban, majd az István úti szanatóriumban lakott, egy-két hetenként változtatta a lakását.

Ilyen körülmények között Fraknói püspök úr rokonai kérésére vállalkoztam arra, hogy Fraknói püspök urat családom körébe fogadom. Fraknói püspök úrral és rokonaival az ellátására nézve írásban megállapodtam, mire lakásom két utcai szobáját minden más kényelmével együtt, a nyári időre pedig villámat rendelkezésére bocsátottam.

Fraknói püspök úrnak én mindazt nyújtottam, amit családom körében magam is élveztem és ezt mindazok az előkelőségek, akik Fraknói püspök urat lakásomban meglátogatták, a legteljesebb mértékben igazolják. E tekintetben elégségesnek tartom e helyütt kiemelni Kestranek Vilmos úr és családja köszönetét és elismerését, aki a British Oesterreichische Bank és az Alpine Montana A.-G. vezérigazgatója és Fraknói püspök úrnak rokona. A további tény még az, hogy Fraknói püspök úr nálam egy egész esztendőt töltött el, míg a fentebb felsorolt helyeken egy-két hétnél további nyugtalan természeténél és aggkorából folyó tulajdonságainál fogva nem maradt meg. A Fraknói püspök úrral ellátására nézve kötött visszterhes szerződést pedig úgy kell érteni, hogy én mindazt teljesítettem, amit az én társadalmi körömben egy család Fraknói püspök úrnak társadalmi állásához és korához képest nyújthat, ellenben Fraknói püspök úr a szerződésben vállalt kötelezettségét velem szemben egyáltalán nem teljesítette.

Valótlan az, hogy a nagyváradai káptalantól Fraknói püspök úr járandóságai az én kezemhez folytak volna be, s a való tény az, hogy ezen illetmények Fraknói püspök úr részére az ő budapesti bankjába utaltattak át és ezek felett kizárólag Fraknói püspök úr rendelkezett. Éppen ez a körülmény és az idők folyamán tapasztalt tény, hogy Fraknói püspök úr aggkoránál fogva már vagyoni ügyeit nem tudja intézni, de befolyást gyakorolni rá nem lehet; másrészt pedig mert szintén aggkorával magyarázható igen különös természete miatt,

személyére vonatkozó felügyeletet sem lehetett gyakorolni, a folytonos izgalom folytán kértem Kollányi jáki apátkanonok urat, – aki egyházi vonatkozásban gondnoka Fraknói püspök úrnak – továbbá a püspök úr családját, hogy miután reám nézve tarthatatlan ez a helyzet és semmiféle felelősséget nem vállalhatok Fraknói püspök úrért éppen a fentiek miatt, ennél fogva gondoskodjanak a püspök úr másirányú elhelyezéséről.

Már ezt megelőzően történt ez év nyarán, hogy Fraknói püspök úr, aki a Magyar Tudományos Akadémiába gyakran eljárt, közölte velem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonát képező V., Arany János utca 1. szám alatti bérházban az illetékes tényezők neki lakást fognak juttatni. Ennek a komolyságáról meggyőződtem és az előadottak után természetesen, hogy a magam részéről is minden tőlem telhetőt megtettem a püspök úr újabb elhelyezkedése érdekében. Ennél a kérdésnél előttem az a legfontosabb cél lebegett, hogy a püspök úr ápolása és felügyelete megbízható kezekben legyen, mert éppen az újságközleményben említett ápolónő szerepét elítéltem. Ajánlottam a püspök úrnak egy fiatal házaspárt, akik velem távoli rokonságban vannak, de akiknek környezetében az ő felügyeletét és ápolását biztosítva láttam. Erről a tényről ugyancsak tudomásal bírt Kollányi apátkanonok úr, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia vezetősége és elsősorban a püspök úr előadása alapján. A Magyar Tudományos Akadémia és az én közös áldozatkészségünkkel hozattuk rendbe a kijelölt lakást és miután a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa Fraknói püspök úr bejelentéséhez hozzájárult, ennél fogva a lakáshivatal lakásigazolványt adott ki a püspök úr és az illető házaspár, mint közös bérlők részére. E tekintetben ügyvédi munkát annyiban teljesítettem az Akadémia jogtanácsosával együtt, hogy az ügy lakáshivatali kereszttulvitelét intéztem és ugyancsak vissza nem térített készkiadások áldozásával.

Később értesültem, hogy a család Fraknói püspök urat zárt intézetben kívánja elhelyezni és a szóbanforgó lakásban tekintettel annak IV-ik emeleti és dunai fekvésére, egyáltalán nem engedi beköltözni, mert az egészségi viszonyaira tekintettel nem tartja a püspök úr részére megfelelő lakásnak.

Fraknói püspök urat családja még a lakásügy keletkezését megelőzően éppen az én panaszaim folytán az elhelyezése végleges elrendezéséig is szanatóriumba vették, mert azzal is komolyan foglalkoztak, hogy Kestranek Vilmos vezérigazgató úr a püspök urat Bécsbe viszi. Ugyanez alkalommal az egy éven át hatályban volt, de csak részenről teljesített ellátási szerződést kölcsönösen megszüntettük, de az ezen szerződés szerint engem illető követelést mai napig velem szemben senki nem rendezte. Budapest, 1924. október 13.

Kiváló tisztelettel: Dr. T.

6.

1924. november 18.

A Pesti Napló híre Fraknói Vilmos haláltusájáról

(Pesti Napló 75 [1924] 245. sz., 11)

FRAKNÓI VILMOS FÖLVETTE AZ UTOLSÓ KENETET
48 ÓRA MEGHOZHATJA A KATASZTRÓFÁT

(*Saját tudósítónktól*) Hétfőn este azt a szomorú hírt kaptuk, hogy Fraknói Vilmos címzetes püspök, a kiváló történetíró súlyosan megbetegedett és válságos állapotban fekszik a Vöröskereszt kórházban.

Munkatársunk kint járt a győri úti kórházban, ahol a II. számú pavilon földszintjén, a 17-es szobában fekszik Fraknói Vilmos. Verebes Mária ápolónő el nem mozdul az ágya mellől, de rokona, Szentgyörgyi Ignác is ott tölti minden szabad idejét. Az ágyon, magasra emelt párnákon, szinte ülőhelyzetben fekszik Fraknói Vilmos. Arcán nem látszanak meg az elmúlt éjszaka szenvedései. Szeme le volt csukva, és csak gyenge sóhajtásokkal adott néha-néha életjelt.

Szentgyörgyi Ignác a következőkben ismertette Fraknói Vilmos állapotában beállott változást.

– Az elmúlt hét végén gyöngye volt ugyan már, de azért mindennap felkelt és sétát tett a kórház kertjében. Szombaton állott be komplikáció a betegségében és este már az eszméletét is elvesztette. Azóta úgyszólván csak percekre tért magához, nagyon sokat alszik, ami nyolcvankétéves embernél már aggasztó tünet. Február 27-én töltené be 82-ik évét és egyetlen vágya az volt, hogy addig a Tudományos Akadémia százéves történetének megírását befejezze. Pár héttel ezelőtt bécsi rokonai látogatták meg és nagy szeretettel hívták, hogy öreg napjait náluk töltsse. Szegény betegünk azonban sehogysen akart megválni a Vöröskereszt kórházától, ahol nagyon jól érezte magát. nemrégén aztán levelet írt bécsi rokonainak, amelyben megköszönve szíves meghívásukat, kijelentette, hogy azért nem fogadhatja el, mert ő már csak a hazája földjén akar meghalni.

– Az utóbbi időben már érezhette közelgő végét, mert gyakran említette, hogy az az utolsó kívánsága, hogy halálos ágyához hívassák el Prohászka Ottokárt³¹. Már érintkezésbe is léptem a püspökkel, aki kedd délelőttre ígérte látogatását. Addig talán még életben lesz.

³¹ Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, országgyűlési képviselő, az MTA rendes tagja.

– Orvosainak véleménye annyira lesújtó volt az elmúlt napokban, hogy szükségesnek tartottam intézkedni, hogy nagybetegünk a halotti szentséget felvegye. Ez már meg is történt.

A betegszobából Fraknói Vilmos kezelőorvosához, dr. Vida Ferenchez vezetett útunk. Dr. Vida Fraknói Vilmos állapotáról a következőket mondotta:

– Fraknói Vilmosnak hosszabb idő óta bélrákja van. Úgy látszik, ez a rákos daganat az utóbbi időben hatással lehetett más szerveire is és ez okozta állapotának súlyosbodását. Az öregúr nagy akaraterővel igyekezett elkerülni, hogy a betegség ágyhoz szögezze. Már eszméletlen állapotában is több ízben kísérletet tett, hogy felkeljen. Sajnos, ez már most lehetetlen. Állapotát súlyosnak és igen komolynak tartom, de a következő huszonnégy órában nem kell tartani a katasztrófától. Hogy azután mi történik, azt nehéz előre megjósolni, de nincsen kizárva, hogy negyvennyolc óra múlva nem lehet feltartóztatni az elkerülhetetlen véget.

7.

1924. november 19.

Híradás Fraknói Vilmos állapotáról

(Pesti Napló 75 [1924] 246. sz., 10)

Fraknói püspök állapota állandóan rosszabbodik. Fraknói Vilmos püspök, kiváló történetíró, régebbi keletű rákos képződményei az utóbbi napokban káros hatást gyakoroltak egyéb szerveire és állapota múlt szombaton válságosra fordult. Hétfő dél óta egy-két perc kivételével állandóan eszméletlenül fekszik és a környezetét sem ismeri már fel. Láza állandóan emelkedik és negyvennyolc óra óta semminemű táplálékot nem vett magához, a mesterséges táplálás sem járt eredménnyel. Hétfőn este távirati úton szólították a nagybeteg püspök betegágyához bécsi rokonait. Kedden délután meglátogatta régi barátja, Prohászka Ottokár püspök és ezzel Fraknói Vilmos utolsó kívánságát teljesítették. A nagybeteg tudós azonban már nem ismerte fel barátját, ami nagyon lesújtotta Prohászkat. Csöndesen az ágy mellé térdelt és buzgón imádkozott Fraknói Vilmosért. A szervezet rendellenes működéséből származó mérgezési tünetek állandóan erősödnek és a késő délutáni órákban az orvosok kijelentették, hogy a katasztrófa bekövetkezése már nem lehet messze.

8.a

1924. november 21.

A Pesti Napló nekrológia Fraknói Vilmosról

(Pesti Napló 75 [1924] 248. sz., 12)

FRAKNÓI VILMOS

1843–1924

(*Saját tudósítónktól*) Az öreg főpap, aki csodálatosan késő korig meg tudta őrizni nemcsak szellemi, hanem testi frissességét és mozgékonyágát is, kifáradt és megadta magát a mindenekhez egyenlő sorsnak. A historikus, aki nemcsak a múltba látott bele, hanem nagyszerű tervei, koncepciói, munkaprogramja révén a jövővel is állandóan foglalkozott, letette a tollat. Fraknói Vilmos is elment a régi nagyok után, akiknek rendjéhez tartozott. Kiapadt ez a szívós és munkás energia is, amelyet valóságos perpetuum mobile-nek képzeltünk. Hatvanhárom éve, hogy első pályakoszorús műve megjelent. És hetvenötéztendős volt, mikor legnagyobb munkájához lerakta az alapköveket. A gyászos emlékű 1918 nyarán, mikor még dúlt a háború, még ép volt hazánk teste, de baljós sejtelmek szorongattak minden honfiszívet. Csorbatón nyaral az öreg Fraknói és ott fejtette ki monumentális művének tervét. Két év múlva négy századja lesz, hogy a Habsburgok elfoglalták Szent István király trónját.

E négyszáz esztendő pragmatikus történetét akarta megírni Fraknói Vilmos. Hozzá is fogott, igazi történetírói lelkiismeretességgel, fiatalos lelkesedéssel, férfias szívósággal és kitartással a mű megalkotásához. Megvolt az alaprajz, az író teljesen tisztában volt a forrásművek lelőhelyeivel, ismerte, mert mérte feladata nagyságát, anyagi, személyi és politikai nehézségeit. És íme a chef d'oeuvre töredék maradt. Nem juthatott tető alá, mert a világtörténelem elsöpörte a négy század utolsó nyolc esztendejét és megfosztotta trónjuktól a Habsburgokat. És nem juthatott tető alá, mert a Mester maga is kidőlt, kifáradt a több mint hatvanéztendős munkában.

Fraknói Vilmos pályafutása felette érdekes, bárha külső eseményekben nem gazdag. Zsidó vérből született, katolikus papi pályára lépett, már harmincöt éves korában javadalmasa volt a nagyváradi káptalan stallum literariumának, lett belőle címzetes püspök is, de bár gyakrabban volt róla szó, egyházmegyét nem kapott soha. Egyházmegyéje nem volt, de kanonoki jövedelméből gazdagabban áldozott tudományos, művészeti és kulturális célokra, mint bíboros érsekek. Mert neki magának semmi személyes igénye nem volt. A legegyszerűbb szállást lakta, egy öreg cselédet tartott a maga kényelmébe, és ételben-

italban egy anakoréta mértékletességét gyakorolta. A kis emberke lázban égő, fekete szemével, busa szemöldökével, hatalmas alkotású kopasz fejével, furcsa, apróléptű, topogó járásával szerette a társaságot, szívesen időzött hozzá méltó szellemek körében, jó barátságban élt akadémikus társaival, de legboldogabb mégis Studio-ja, magányában volt. Pazar termékenységgel ontotta évről-évre terjedelmes műveit, amelyek közül nem egy egészen homályos problémákra vetett világot, mint a Martinovics és társai összeesküvéséről szóló tanulmánya,³² amely nemrég jelent meg új kiadásban,³³ Pázmány biográfiája,³⁴ Tomori érsek életírása³⁵.

Két irányban is úttörő volt Fraknói Vilmos történetírói munkássága: ő a magyar országgyűlések historiájának klasszikus feldolgozója és ő volt az, aki a közjogi és diplomáciai vonatkozásokat történetírói műveiben a kellő hangsúllyal dolgozta ki. E részben iskolát alapított és kitűnő tanítványokat nevelt. Fraknói Vilmosnak soha katedrája, de még csak *venia legendi-je* sem volt. Nem volt rendes, de még csak magántanár sem. Mégis mester volt, magyar históriaírásunk egyik legnagyobb hatású mestere; nagy idők tanúja és ékesszavú hirdetője, a nemzeti nagyság lelkes hirdetője, a dicső magyar előidőknek, a magyar korai reneszánsznak és a Hunyadiak korának hű és igaz krónikása. Főműve töredék maradt, élete teljes és befejezett. És üdvös és példaadó. Az egyetememes művelt magyarság fogja hálásan és kegyelettel megőrizni emlékezetét.

A püspök betegsége, utolsó órái és temetése

Fraknói Vilmoson körülbelül két és fél évvel ezelőtt bélrákot állapítottak meg s emiatt súlyos műtétet hajtottak végre rajta. Ez a betegsége állandó kezelést igényelt és ezért családjá a Vöröskereszt-kórházban helyezte el, mikor állapota súlyosbodni kezdett. A II. számú pavilon egyik földszinti szobájában feküdt Fraknói Vilmos, ahol Mutschenbacher Tibor³⁶ egyetemi magántanár kezelte. Mindenki bámulta a kórházban az agg főpap hihetetlen akaraterejét, amellyel súlyosbodó baja ellenére minden nap felkelt az ágyából, hogy megszo-kott sétáját a kórház kertjében megtegye. Úgy látszott, hogy a kórházi kezelés hasznára válik, mert a legutóbbi három hónap alatt hat kilót hízott.

³² *Fraknói-bibl.*, 206. sz.

³³ *Fraknói-bibl.*, 500. sz.

³⁴ *Fraknói-bibl.*, 24. 28. 67. sz.

³⁵ *Fraknói-bibl.*, 223. sz.

³⁶ Mutschenbacher Tivadar (1881–1965) sebész, egyetemi magántanár, a Vöröskereszt Kórház igazgató sebész-főorvosa.

Az elmúlt hét szombatján azonban a bélrákos daganata annyira kifejlődött, hogy kellemetlenül befolyásolta a többi szerveket. Az így keletkezett bonyodalmak szombat este végleg ágynak döntötték a nagybeteg püspököt, aki vasárnap délben eszméletét is elvesztette. Az orvosi vizsgálat már ekkor megállapította, hogy a vég feltartóztatatlan. A kórház lelkésze ekkor feladta Fraknói Vilmosnak a halotti szentséget. Utolsó világos perceiben régi barátját, Prohászka püspököt óhajtotta látni, de mire a püspök megérkezett, Fraknói Vilmos már nem ismerte meg.³⁷ A nagy önfeláldozással ápolta Fraknói Vilmost Verebes Mária ápolónő, aki az utóbbi hetekben el sem mozdult Fraknói betegágya mellől. Minden szabad idejét a betegágy mellett töltötte egyetlen Budapesten tartózkodó rokona, Szentgyörgyi Ignác is és naponta felkereste Kollányi prépost.

Csütörtök reggel aztán bekövetkezett az agónia. Reggelre érkezett meg Fraknói Vilmos Bécsben lakó két unokahuga is, akik azonban már csak az utolsó órák küzdelmeit láthatták. Fél egy óra tájban, hogy a magas láztól kiszáradt torok légzési nehézségén segítsenek, pár kanál narancslevet öntöttek szájába, amelyet Fraknói Vilmos le is nyelt. Pár perc múlva egyet rándult sokat szenvedett teste és kiszendvedt.

A délután folyamán holttestét átszállították a Vöröskereszt-kórház halottasházába, ahová szinte búcsújárást rendeztek a kórház lábadozó betegei. A késő délutáni órákban már valóságos virágerdő vette körül koporsóját.

Fraknói Vilmos püspököt a Magyar Tudományos Akadémia saját halottjának tekinti és temetését is ő rendezi, az Akadémia előcsarnokából. A temetés szombaton délután négy órakor lesz. A főváros dízsírhelyet adományoz Fraknói Vilmosnak.

„Kétféle nemzet, kétféle nemzedék!...”

Fraknói Vilmos utolsó kézírata

Ismeretes, hogy Fraknói Vilmos megbízást kapott a Tudományos Akadémia százéves fordulója alkalmából az Akadémia történetének megírására. Az akkor már nagybeteg történettudós örömmel vállalta a megbízást és nagy kedvvel fogott hozzá a munkához. Sajnos, folyton súlyosbodó betegsége nagyban akadályozta munkájában és alig ért el a bevezetés első sorain túl, amikor a könyörtelen halál végleg kiütötte kezéből a tollat.

³⁷ „Szentgyörgyi Ignác, a nagybeteg főpap egyik hűséges rokona... Bácsikám – mondja és megtorpan a hangja – bácsikám! Itt volt a Prohászka püspök úr és imádkozott érted és megáldott! Vilmosék holnap jönnek Bécsből!” Az Ujság 22 (1924) 246. sz., 7.

Munkatársunknak alkalma volt Fraknói legutolsó történeti munkáját megszerezni, amelyet alább közlünk teljes terjedelmében:

„Azon százados évfordulók között, melyek a magyar nemzet fejlődésében új korszakokat nyitnak meg, kétségkívül a legjelentékenyebb az 1825-ik év, a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának esztendeje. Azon századok, melyek erre következtek, ettől annyira különbözök, hogy kétféle nemzet, nem pedig egy nemzet kétféle nemzedéke képét látszanak feltárni, mintha nyelvét és műveltségét a magyar csak akkor szerezte volna meg, mintha csak akkor született volna meg az állami életben és a kultúrában a magyar nyelv és magyar szellem. Annyira feltűnő és meglepő ez az eltérés, hogy megindokolni és megmagyarázni alig vagyunk képesek, így például azon új jellemvonást, amely az egyetemességre való törekvésben nyilatkozik meg. Egyidőben születik meg a magyar állami élet nemzeti közlönye, a magyar tudomány, a magyar szónoklat, a nemzeti szépirodalom és különösen legvirágzóbb sarja, a nemzeti költészet. Sikertelenül igyekezniék megfejteni azon összefüggést, mely Széchenyi István alkotását Petőfivel, vagy azt, mely Bolyai Farkas nagy matematikai feladataival egybekapcsolja.

Szintúgy megmagyarázhatatlan, hogy a megelőző korszakok határai között a virágzás olyan termékenységgel is találkozunk, amelyen az Akadémia alapításával beállott szellemi mozgalom nyomokat nem hagyott. Azt kellene feltennünk, hogy a történetírás, különös an pedig a magyar nemzet történetének írása, mely századokon át a legszámosabb és legkiválóbb munkaerőket foglalkoztatta, a XIX. században fokozott vonzó és termékenyítő erőt gyakorolt. Pedig ennek éppen az ellenkezőjét észleljük.

Azonban a meddőség szomorú képe nem tárul fel előttünk. A forráskutatás és az okiratgyűjtés korszakában élünk. Különös véletlen műve, hogy az Akadémia alapítása Fejér Codexének megindításával, a török-magyar okiratok összegyűjtésével, a középkori műemlékek ismertetésének kezdetével találkozik. Sőt hangoztatnunk kell, hogy a magyar archeológia és a Magyar Akadémia ikertestvérek. Az utóbbi tette közzé elsőnek a nemzet becsülését szívén viselő magyarokhoz intézett felhívását.”

8.b

1924. november 21.

Supka Géza: *A szentjobbi apát*

(Világ 15 [1924] 248. sz., 3–4)

1861-ben, a „kis alkotmány” esztendejében, a Magyar Tudományos Akadémia szenzációval szolgált a közéletnek: a történelmi osztály százaranyas jutalomban részesített egy pályaművet, amely a fejedelmek-korabeli magyarság civilizációját tette tanulmány tárgyává. A koszorús pályamű szerzője egy 18

éves fiú volt, Frankl Vilmos, egy nyitrai megyei zsidóvallású orvos fia. S a tanulmány valóságos panegyrikosa volt a keresztyénység szerepének a magyarság történetében. Ugyanebben az esztendőben a klerikális-konzervatív Idők Tanúja több cikket hozott a 18 éves fiú tollából s e politikai cikkek, amelyek mind az Idők Tanúja szellemében íródtak, szélesebb körök előtt is ismertté tették a fiatal publicista nevét. Ez pedig még nem fejezte be egyetemi tanulmányait, s máris önálló könyvvel, és pedig gimnáziumok számára írott történelmi tankönyvvel lépett ki a porondra. Igazi meglepetést azonban akkor szerzett a nyitrai megyei orvos fia a magyar közönségnek, amikor 22 éves korában pappá szenteltette magát.

Innen kezdve szédületes iramban ívelt föl a fiatal pap karrierje. 27 éves korára megválasztják akadémikusnak, már egy év múlva – Rónay Jácint helyébe – osztálytitkárrá teszik, s 30 éves korára eléri azt az akadémiai fokot, amelyet máskülönben csak aggastyánok vagy grófok szoktak volt a Magyar Tudományos Akadémiánál elérni, rendes taggá lesz.

Frankl Vilmos pályájának kezdete beleesett a magyar liberalizmus zelóta-éveibe, amikor szinte tüntetve kapott rajta, hogy a zsidóság és a magyarság összeolvadásának ilyen eklatáns példájával ország-világ előtt kimutathassa a maga szabadelvű felfogását, minden mellékgondolattól ment, őszinte készséget arra, hogy a zsidóságnak a magyarságba való beolvadását elősegítse.

Ma mint akadémiai rendes tag, 31 éves korára határozta el Frankl, hogy – magyar historikus létére – németes nevét megváltoztatja: ekkor magyarosította nevét Fraknóira s 1874-től kezdve már csak ezen a néven ismerte a tudós historikust a magyarság és a külföld.

Fraknói már hazulról is vagyonos fiú volt. A Fraknói-féle Martinovics-életrajzról írott kritikája bevezetésében Pulszky Ferenc így ír Fraknóiról: – A szerző fiatalabb, mintsem eléggé ismerhetné a politikai szenvedélyeket, a szerencse mindig kedvezett neki, nem ismerte soha a létért való harcnak emésztő gondjait, jobb korban élt, mintsem érthetné a forradalmi küzdelmet szemben egy minden reformot ellenző, minden szellemi mozgalmat elnyomó kormányrendszerrel...

Ehhez a kedvező vagyoni helyzetéhez hozzájárult az akadémiai osztálytitkárság javadalma, sőt 32 éves korára még a nemzeti múzeumi könyvtár vezető őrvé is kinevezte a király, s így tényleg módjában állott, hogy a napi kenyérkereset gondjain felülemelkedve, tisztán tudományos kutatásoknak szentelje magát s beutazza Európa minden fontosabb levéltárát. 1878-ban aztán egy olyan munkával lepte meg a magyar közéletet, amely mindenki másnak nyakát szegte volna. Fraknói szerencsés sorsa azonban még itt is csak a javára

fordult. Martinovicsról és a magyar jakobinusokról írt több tanulmányt és egy összefoglaló könyvet. Ezekben minden kegyelet nélkül lehántotta Martinovicsról a mártíromság nimbuszát, s az egykori szászvári apátot alaposan levetkőztette: mint udvari kémet, mint skrupulusnélküli törtetőt s mint barátainak árulóját mutatta be.

Elgondolható, hogy ez a sacrilegium éppen most, a kiegyezés utáni első években minő kínos hatást váltott ki. Nem kisebb ember, mint Kossuth Lajos emelte fel tiltakozó szavát a Magyar Történelmi Társulat folyóiratában e tanulmány nyilvánvaló célzata ellen, mint amely Martinovics ürügye alatt a magyar forradalmi mozgalmakat akarja kompromittálni és a bécsi udvart szalválni. Fraknói tanulmányait tényleg a bécsi udvar is ilyen értelemben méltatta, mint ahogy a következmények mutatták. Kossuth kritikája minden más embert széles ez országban lehetetlenné tett volna, Fraknóinak még ez is szerencséjére vált.

A király kegye még ez évben a sokaktól irigyelt nagyváradi kanonoki stallumba emelte, a rákövetkező évben pedig szegszárdi apáttá nevezte ki s ugyanekkor az Akadémia főtitkárává is lett Fraknói. Csodálatos volt ez a tüntető felség-kegy, hiszen a Marlinovics-pör vitele a bécsi udvarnak egy menthetetlen cselekedete volt. Hiszen már 1839-ben, Deák Ferenc egyik első országgyűlési beszédében hosszasan emlékezett meg e pörről.

– Az eljárás és az ítéletek – mondotta Deák – nem törvényesek, mert a bíróság a törvényrendelet formákat megsértette s oly elveket állított fel, amelyek nemcsak törvénybe ütközők, hanem veszedelmesek is. – A bíróság – mondja ugyanerről az ügyről Pulszky Ferenc – a felsőbb osztályok szolgáló lelkét képviselte, melyben a függetlenség érzete teljesen kihalt. S hogy a bécsi udvar mennyire érezte ítéletének igazságtalan voltát, az mutatja, hogy a periratokat nem hagyták a magyar Kúrián, sőt még csak a bécsi udvari levéltárban sem tudták eléggé biztos és diszkrét helyen, hanem Ferenc császár azokat bécsi palotájába, a saját dolgozószobájába zárta, sőt a rendezés munkáját is maga végezte s amikor a magyar főherceg-nádor meghalt, az ő hagyatékából való Martinovics-iratokat is ugyanoda vitette át a császár.

A forradalmárok, Kossuth és Pulszky kritikájával szemben Ferenc József Fraknóinak adott igazat s a magyar társadalom tudomásul vette a felséges arbitrázst. De Fraknói meg is érdemelte a királyi kegyet. A magyar király kegyúri jogáról írott hatalmas műve forrásmunkája a Habsburgok magyar egyházi jogairól szóló tanításoknak s nem volt még historikus, aki a Habsburgok magyarországi avant-guarde-jának, a jezsuitáknak magyarországi szerepét olyan egyetemesen és olyan hálásan összefoglalta volna, mint Fraknói. A király nem

is szűnt meg Fraknói pályáját tovább is jóakarattal kísérni: 1892-ben arbei címzetes püspökké, 1898-ban krasznai főesperessé és 1900-ban javadalmas szentjobbi apáttá nevezte ki. Amióta Mátyás király a kiskorú sógorát elhalmozta magyar egyházi kitüntetésekkel, talán még nem volt magyar főpap, aki ennyi stallumot töltött volna be egy emberélet alatt.

De Fraknói nem a maga számára gyűjtötte a javadalmakat. Évente mindig több és több időt töltött XIII. Leó udvarának székhelyén s itt házat is vett magának. Most megvalósíthatta régi kedvenc tervét, hogy a magyar történeti kutatásoknak Rómában székházat teremtsen. Felajánlotta római házat e célra a magyar államnak, s csak azt kötötte ki, hogy az állam fedezze a ház fenntartásának, valamint az ott kutatók ösztöndíjainak a költségeit. Eleinte meglehetősen szegényletes huzavona fejlődött ki az ajándék elfogadása körül: az állam semmiképpen sem értette meg, miért kelljen a magyar történeti tudománynak éppen a pápai udvar körében otthont tartania. Végül ez a kérdés is megoldódott. Egy másik alapítása Fraknóinak arra szolgált, hogy a magyar apostoli királyoknak koronát küldő Szilveszter pápának a San Piétró-ban³⁸ díszes síremléket állíttasson. XIII. Leó pápa, ez a pompaszerető, nagylelkű és jó politikai judíciumú ember megértette Fraknói törekvéseit s a maga részéről mindenképpen elősegítette azokat. Sajnos, utódja, Sarto³⁹, akinek kicsinyes látóköre még arra is alkalmas volt, hogy Ferenc Józsefet utolsó éveiben teljesen elidegenítse a pápai széktől, nem viseltetett Fraknói munkásságával szemben olyan megértéssel, mint elődje, s Fraknóit egyszerűen helytartási kötelezettségére figyelmeztette, vagyis hazaküldte.

Fraknói ettől fogva a magyar múzeumi és könyvtári ügynek szentelte minden idejét, amely történetírói munkásságán túl szabadon maradt. Mint a múzeumok és könyvtárak országos felügyelője, több mint szerény kis két-szobás lakást tartott fenn a Nemzeti Múzeumban s furcsa, balog járásával a Múzeumkertet mérte fel naponta annyiszor: gyönyörködött az apró gyerekek játékaiban s közben felment a könyvtárba dolgozni vagy megnézegette a többi osztályokat.

Egy ilyen látogatása alkalmával történt a következő eset: Akkoriban a régiségtár őskori gyűjteményét rendeztem át s ennek az egyébként a nagyközönség megértése számára nehezen hozzáférhető anyagnak plauzibilisabbá tételére kronológiai táblázatokat tettem ki, minden ősemberi korszak mellé helyezvén

³⁸ Valójában a lateráni bazilikában kapott helyet a műemlék.

³⁹ Giuseppe Melchiorre Sarto, azaz X. Piusz pápa.

ama kor legtipikusabb emberi készítményeit. Ez a táblázat Mortillet értelmében mintegy 200.000 évre vitte vissza az ősemberiség történetét.

Fraknói meglátja a táblázatot, ijedten siet a régiségtár igazgatójához, majd amikor ez nem sok hajlandóságot mutatott Fraknói aggodalmának honorálására, Szalay Imréhez, a múzeum igazgatójához ment panasszal és azzal a követeléssel, hogy ezt az istentelen kronológiát vegyüek be s maradjunk a bibliai 4000 esztendő keretei között.⁴⁰ Nem tudom, megnyugvására szolgált-e, én annak szántam: előadtam, hogy a hithű katolikus pap, Abbé Breuil még néhány száz-ezer évvel többre teszi az emberiség korát.

Az utolsó években Fraknói Vilmos történelmi szemlélete alapvető változáson ment át, amiben bizonyára nagy része volt történetírói lelkiismeretességének: végre beletekinthetett az eddig hét lakat alatt tartott bécsi levéltárakba. Keserű feladat lehetett az öregúr számára, hogy élete végén kénytelenkedjék egész sor olyan megállapításának a revíziójára, amelyek élettartalmat adtak neki. Elsősorban végre hozzájutott, hogy beletekinthessen az eredeti Martinovics-aktákba. Egy új, a negyven év előttinél hatalmasabb mű lett ennek a kutatásnak az eredménye. Martinovics egyéniségéről alkotott véleményét ugyan most sem változtatta meg az új anyag, de a bécsi udvar szerepe most már egészen más, igazi mivoltában bukkant föl és sokban igazolta Kossuth és Pulszky egykori – inkább intuitív, semmint megalapozott – véleményét.⁴¹

A másik kutatási terület pedig a Pragmatica Sanctio törvényhozását ölelte fel. Ebbéli kutatásai nem kisebb eredménnyel jártak, minthogy a Pragmatica Sanctio, s ezzel a Habsburg-ház örökösödési joga egy hamisított záradékon alapszik, s hogy ennél fogva ez az uralkodóház és a magyar nemzet között kötött paktum semmis, Magyarország szabad királyválasztó joga teljes épségben fennáll. Gyakorlatilag ez a leleplezés nem sokat változtat már a tényeken, hiszen a Pragmatica Sanctio megszüntét még az 1918-iki országgyűlés mondotta ki. De mindenesetre tartós emlékezetű adalék ez az okmány a Habsburgok magyarországi uralmának történetéhez. Az 1879-iki Martinovics-könyvtől az 1921-ikihez, a magyar király kegyúri jogairól szóló könyvtől a Habsburg-ház trónöröklési jogának hamis megállapításáról szóló könyvig hosszú út vezet, de benne él a legújabbkori Magyarország egész történelme. S ha valaki megírja majd Magyarország utolsó 70 esztendejének történelmét, abból Fraknói alakja nem hiányozhatik, sem mint történetíróé, sem mint korhatározó típusé.

⁴⁰ Ismerve Fraknói tudományos habitusát, e történet talán inkább a legendák világába tartozhat.

⁴¹ Mindennek ellentmond Mályusz Elemérnek a munkáról írt recenziója. Vö. e kötetben II/1, 81. j.

9.

1924. november 22.

Szász Károly⁴² beszéde Fraknói Vilmos temetésén
(A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 57 [1924–1928] 350)

FRAKNÓI VILMOS RAVATALÁNÁL

Szász Károly búcsúztató beszéde 1924. november 22-én.

A Kisfaludy-Társaság nevében mély megilletődéssel, igaz fájdalommal búcsúszom a mi nagyrabecsült társunktól, kedves öreg barátunktól.

Társaságunk kezdettől fogva azt tartotta, hogy a nemzeti érzésnek egyik leggazdagabb forrása, a nemzeti öntudatnak egyik legerősebb táplálója a történelmi múlt, mely így irodalmi törekvéseinknek is egyik leghatalmasabb sugalmazója és segítőtársa. Ezért adott helyet Társaságunk a maga kebelében mindig jeles történéseinknek: Horváth Mihálynak és Szalay Lászlónak⁴³, Csengery Antalnak és Salamon Ferencnek⁴⁴ – s ezért csatolta magához Fraknói Vilmost is, a magyar renaissance humanista világának kitűnő ismerőjét s történetíróját és Pázmány Péternek, a magyar nemzeti szellem ez egyik legkiválóbb képviselőjének jeles historikusát.

A művészi szép iránti érzék – mely oly sok irodalmi munkára és sok cselekedetre ösztönözte Fraknói Vilmost – szintén erős kapocs volt közte és a Kisfaludy-Társaság között, melynek hagyományai és feladatai sorában ott van a szépért való minden munka, és a minden szépért való kitartó küzdelem.

A Gondviselés a hosszú élet áldását és terhét juttatta neked osztályrésziül, szeretett barátunk. S te életed javait – szellemieket és anyagiakat – megosztottad másokkal, terheit a hívő lélek erejével panasz nélkül hordoztad magad. Életed és munkásságod számára immár megnyílt a történelem, melynek te aranytollú írója voltál eddig – tiszteletreméltó hőse leszesz ezután. Hős, ki nem karddal küzdöttél, hanem a kultúra fegyverével, – ki nem vért ontottál, hanem a szellem fényét árasztottad. Ez a fény kitör koporsódból, ki sírodból s megvilágítja a jövőndő számára nevedet és emlékedet.

⁴² Szász Károly (1865–1950) politikus, irodalomtörténész, az MTA rendes tagja.

⁴³ Szalay László (1813–1864) történész, jogász, politikus, az MTA főtitkára.

⁴⁴ Salamon Ferenc (1825–1892) történész, műfordító, az MTA rendes tagja.

Ezt az emléket a közélet jeles munkájának járó kegyelettel, a hű barát iránti meleg szeretettel fogja ápolni a Kisfaludy-Társaság is mindenha.

Isten veled, kedves öreg társunk! Munkád és szenvedésed után nyugodjál, álmodjál, pihenj a békén, szépen csendesen...

10.

1924. november 23.

A Pesti Napló cikke Fraknói Vilmos önéletrajzával

(Pesti Napló 75 [1924] 250. sz., 33)

FRAKNÓI PÜSPÖK ÖNÉLETRAJZA

Halála előtt tollba mondta ápolónőjének

Az alább következő életrajz Fraknói Vilmos püspökről, a magyar történetírás nagy mesteréről szól, aki élete utolsó hónapjait súlyos betegségével a Vöröskereszt-kórház csendes falai között töltötte. Hűségese ápolónője, Mária nővér (Verebes Mária) unszolására néhány délutánon keresztül maga Fraknói mondotta tollba. Mikor az öreg méltóságos igen jó hangulatban volt, Mária nővér tintát, tollat, papírost szedett elő s megkezdődött a munka. Mária nővér szorgalmasan, egy szót sem hagyva ki, vetette papírra az öreg méltóságos rövid, tömör mondatait. Fraknói súlyos betegsége az életrajz tollbamondását bizony sokszor megszakította, halála pedig csonkává, befejezetlenné tette; de még így csonkán is értékes, mert Fraknói zárkózott természete csak Maria nővér önfeláldozó szeretete előtt nyílt meg.

Itt következik az önéletrajzi töredék:

„Születtem 1843-ban február 27-én. Atyám a prímási uradalomban orvos volt Érsekújvárott, anyámat négyéves koromban elvesztettem. Diákkoromban igen komoly fiúnak tartottak, akinek barátai sem voltak. Már igen korán megnyilvánult a papi pályára való hajlandóságom. Tanáraink is pártfogolták ez irányú hajlamaimat, annál is inkább, mert a meggyőződésük szerint, kiválóan alkalmasnak látszottam a papi pályára. A legelső alkalommal, mikor a prímási hivatal részéről pályázatot hirdettek, én is pályáztam és minden nehézség nélkül felvettek a növendékpapok sorába.

Fölvételem után Nagyszombatba küldtek, ahol a növendékpapok kiképzésére külön intézetet rendeztek be s ahol közel 100 papnövendék tanult. Itt csakhamar otthonosan éreztem magamat, de zárkózott maradtam továbbra is s szorosabb kötelek egyik növendékhez sem fűztek. Eltökéltem, hogy életemet a tudománynak szentelem s mindent távol tartottam magamtól, ami akadály lehetett volna.

Ha most visszatekintek pályám kezdetére, meg kell állapítanom, hogy voltaképpen: sohasem voltam fiatal. Időközben megszűnt a papnövelde, illetőleg Esztergomba helyezték át s szüleim engem is odakiültek. Ott benedictinusok működtek, akik között különösen kitűnt Ferenczy Jakab igazgató, a magyar nyelv és Irodalom és a történelem tanára. Az ő előadásai adtak alkalmat arra, hogy oly tudományos feladatokkal kezdjek foglalkozni, amelyek később életem igazi feladatai lettek.

Az érettségi vizsga letétele után a budapesti központi papnöveldebe kerültem s ez igen szerencsés esemény volt számomra. A növendékek nagy irodalmi kört alakítottak, mely őket a magyar irodalom minden ágával szorosabb kapcsolatba hozta. Egyik évben szent Ágoston egy művének lefordításában vettem részt és ez volt első irodalmi kísérletem. Másodéves teológus koromban az Akadémia pályázatot hirdetett, amelynek tárgya a következő volt: «Adassék elő a magyar nemzet műveltségének vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története». A pályadíjat, 100 aranyat, megnyertem.

E pályadíj megnyerése azt mutatta, hogy hivatásom van a történetírásra. Felszentelésem az esztergomi bazilikában történt. Scitovszky hercegprímás⁴⁵ végezte. Tanáraim engedélyével továbbra is az intézetben maradtam és innen jártam az egyetemi előadásokra. Mint negyed éves filozófiai hallgató ismét megnyertem egy pályadíjat, amely a nádori és országbírói méltóságot tárgyalta. Ez a pályázatomban feltűnést keltett, mert sok jogász sikertelenül pályázott és egy teológus vitte el a babért.

Az egyetem elvégzése után Nagyszombatba kerültem és az ottani levéltárban kezdtem meg a búvárkodást. Pázmány P. életrajzán ott kezdtem dolgozni, s Bécsben a titkos levéltárban is kutattam adatok után. Nagyszombatban volt tanítványom gróf Zichy Gyula⁴⁶.

Egy év után Esztergomba helyezték át, mint az ottani tannövelde tanára s itt fejeztem be Pázmán Péter életrajzának első részét.⁴⁷ Már a budapesti tartózkodásom alatt figyelmes lett rám három nagyevű főpap: Lonovich József érsek, Ipolyi Arnold és Horváth Mihály püspökök. Ipolyi támogatását ígérte pályamunkám kiadására, s Lonovich arra buzdított, hogy írjam meg Pázmány Péter teljes életrajzát. Ezt a ténacsot követtem is, és tanulmányaimat, kutatásaimat ebben az irányban folytattam. Pázmány életrajzának első kötetét még a szemináriumban írtam meg. Esztergomból 1871-ben kerültem Pestre, abová Ipolyi hozott fel.

Akkoriban a Szent István Társulat enciklopédiát adott ki és ennek lettem szerkesztője. Horváth Mihály – mikor még Esztergomban tartózkodott – nem rokonszenvezett

⁴⁵ Scitovszky János (1785–1866) esztergomi érsek, bíboros, az MTA igazgatósági tagja.

⁴⁶ Zichy Gyula (1871–1942) pécsi püspök, majd kalocsai érsek.

⁴⁷ *Fraknói-bibl.*, 24. sz.

velem: talán azért haragudott rám, mert a hozzám intézett leveleimben nagyságosnak címeztem és nem ismertem el püspököknek. De mikor Pázmány életrajzának befejező részét megírtam, mindent megbocsátott s azt mondta: «ezt a tebenséges fiatalembert nem szabad a papok kezére adni, mert azok esetleg elfogult, fanatikus embert nevelnek belőle, ennek pedig a tudomány vallaná kárát; fel kell őt hozni Pestre, itt majd gondunk lesz rá, hogy munkássága hazafias és nemzeti irányban fejlődjék».

Mikor Pestre kerültem, Horváth Mihállyal többször találkoztam Ipolyinál. Horváth Mihálynak volt egy eszméje, hogy én kerüljek Rudolf trónörökös mellé, mint a történelem tanára azonban a terv fiatalságom miatt meghiúsult. Ehelyett nekem szánta Rónay Jácint állását, melyet, mint az Akadémia történelmi osztályának titkára, száműzetéséből való visszatérte óta betöltött. Megválasztásomat keresztül is vitte. Sokat dolgoztam az Akadémia adminisztrációjában. Mikor Arany János akadályozva volt a főtitkári teendők elvégzésében, engem bíztak meg helyettesítésével, mikor pedig az Akadémia a történelmi tanulmányok fejlesztésére külön bizottságot szervezett, ennek is én lettem a titkára.

Ez a bizottság első nagy munkájául a magyar országgyűlési emlékek kiadását tűzte ki, amelynek szerkesztésével engem bíztak meg. Az Akadémia ugyancsak ebben az időben indította meg könyvkiadóvállalatát, amelynek vezetését, erőmet túlbecsülve, megintcsak én vállaltam. Egyik akadémiai nagygyűlés alkalmával az ülés végén id. gróf Andrassy Gyula gratulált, hogy az összes felolvasások között az én főtitkári jelentésem volt a legérdekesebb és legértékesebb.

Mint a II. osztály titkára, megkaptam Rónay Jácint lakását. Jó viszonyban voltam – amennyire jó viszonyról az én természetem mellett szó lehet – Arany János családjával, Arany Lászlóval, Csengery Antallal, Gyulai Pállal,⁴⁸ Heinrich Gusztávval⁴⁹. Körülbelül 6–8 esztendeig dolgoztam, mint a II. osztály főtitkára. Azután a Nemzeti Múzeum könyvtárnoka lettem. Gróf Cziráky János⁵⁰ javasolta a gróf Széchenyi-családnál megválasztatásomat. Itt sokat dolgoztam: megindítottam a Magyar Könyvszemlét s a könyvtár feladatául tűztem ki a magyar irodalom termékeinek teljes összeállítását, egyebek között az úgynevezett kolligátumok revízióját. E munka közben sok olyan könyvre bukkantunk, amelyek létezéséről eddig mit sem tudtak.

Még Pázmány Péter életrajzának megírása közben érdekelt az a szoros összekötetés, amely Pázmány és Róma között fennállott. Szellemét és tebenségét Rómában kellőképp méltányolták, igaz ugyan, hogy sok tekintetben a pápát megelőzte a spanyol király. A madridi udvar, hogy Pázmányt a Bourbon-dinasztia érdekeihez szorosab-

⁴⁸ Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, író, az MTA tiszteleti tagja.

⁴⁹ Heinrich Gusztáv (1845–1922) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

⁵⁰ Cziráky János (1818–1884) az MTA igazgatósági tagja.

ban bozzáfűzze, évdíjat adományozott Pázmánynak, amelyet pontosan küldtek Nagyszombatba és Bécsbe.

Kutatásaimat Rómába is kiterjesztettem. Ebben az időben a világ minden részéből sereglettek a történetbúvárok Rómába és az illető államok intézeteket alapítottak a tudósok befogadására. Úgy véltem, hogy hasonló magyar intézet alapítására nagy szükség volna. Egy alkalommal, Rómából visszatérve, beszéltem erről a magyar püspöki kar legkiválóbb tagjaival, elsősorban Haynald⁵¹ kalocsai érsekkel, akit sikerült a tervnek megnyernem. Haynald Budapestre püspöki konferenciát hívott egybe, ahol a jelenlevők a legnagyobb készséggel ajánlották fel támogatásukat. Egyidejűleg Haynald levelet is intézett a pápához, amelyben jóakarátát kéri az alapítandó intézethez.

1867–70–73–81 óta rövid megszakításokkal Rómában a pápai levéltárakban búvárokodtam. XIII. Leó nagy jóakarattal volt hozzám s egy audiencián kijelentette, hogy a magyarság díszének tart. A levéltárakban folytatott munkámat kivételes rendelkezéseivel állandóan megkönnyítette s mindig figyelemmel kísérte munkásságomat. Időről-időre jelentést tettem a pápának munkálataim előrehaladásáról s mikor Őzsentsége az ezredéves jubileum alkalmából levelet intézett a magyar nemzethez, a levél tervezetének megírásával engem bízott meg. Pesti tartózkodásom alatt bizalmas érintkezésben voltam az irodalom és művészet nagyszámú kitűnőségével, így Hajnald bíborossal, Ipolyi püspökkel, az egyetemi tanárok közül Heinrich Gusztávval, továbbá gróf Zichy Gézával⁵² és Liszt Ferencsel⁵³. A legbarátságosabb viszony Zichy Gézához fűződött, akinek külföldi utazásaiban részt vettem. Jó viszonyban voltam a Csengery-családdal, Hauszmann építésszel,⁵⁴ Munkácsy Mibállal⁵⁵ és Währmann⁵⁶ bankárral. Währmannhoz többször voltam hivatalos ebédre, kitűnő francia szakácsa volt, mégis megesett, hogy hozzá sem nyúltam az ételekhez s úgy ültem az asztalnál... Gyakran volt ott Liszt Ferenc is, aki nagy művészetével gyakran elragadta a társaságot. Sobasem volt szabad őt a játékra felkérni, hanem nyitott zongora mellett türelemmel kellett kivárni, míg magától odaült, Hubay Jenő⁵⁷ is gyakran szórakoztatta játékával a társaságot. Utazásaim közben ismételtelen megfordultam Konstantinápolyban, amelyet sobasem fogok elfelejteni. A város fekvése, régi kultúrájának emlékei és hagyományai

⁵¹ Haynald Lajos (1816–1891) erdélyi püspök, majd kalocsai érsek, bíboros.

⁵² Zichy Géza (1849–1924) író, zeneszerző, zongoraművész, a Magyar Királyi Operaház zeneszerző-vendégkarnagya, az MTA tiszteletbeli tagja.

⁵³ Liszt Ferenc (1811–1886) zeneszerző, zongoraművész.

⁵⁴ Hauszmann Alajos (1847–1926) építész, egyetemi tanár, az MTA tiszteleti tagja.

⁵⁵ Munkácsy Mihály (1844–1900) festőművész. A kapcsolatról lásd még: Pécsi Lapok 3 (1924) 287. sz., 2.

⁵⁶ Währmann Mór(ic) (1832–1892) kereskedő, vállalkozó, befektető, országgyűlési képviselő.

⁵⁷ Hubay Jenő (1858–1937) hegedűművész, zeneszerző, az MTA tiszteleti tagja.

mindent elbomályosítanak, amit nyugaton találbat az utazó. Megtekintettem a szultán kincstárát, amelynek egyik büszkesége a Mátyás király, Corvin könyvtára. Ezt különben tanulmányoztam is. A szultán az egész küldöttséget fogadta, kezet szorított velük és örömét fejezte ki, hogy a magyar nemzetnek szolgálatot tebet, majd ajándékkal kedveskedett a küldöttség minden tagjának: drágakövekkel ékesített gyűrűt és melltűket adott. Két hétig tartózkodtunk Konstantinápolyban és a költségeket mindeniütt a szultán viselte.

A küldöttségnek legkiválóbb tagja Vámbéry Ármin⁵⁸ volt, aki a szultánnak különös kegyében állott s aki már akkor is mindenkiel a saját anyanyelvén beszélt. Előfordult utazása alatt a gőzhajón, az egyik utas kérdezte tőle: „Úgyan, tanár úr, hány nyelvet beszél?” „Hát bizony még nem értem rá összeszámolni”. – felelte Vámbéry.

Más alkalommal Vámbéryval, Thaly Kálmánnal⁵⁹ voltam Konstantinápolyban, ahol a mecsetek könyvtárait kutattuk, de ott a Corvinákra vonatkozólag semmit sem találtunk.”

Itt félbeszakad az önéletrajzi töredék.

11.

1924. november 25.

Újságcikk Fraknoi Vilmos végrendeletéről

(Az Est 15 [1924] 251. sz., 6)

(*Az Est tudósítójától*) A budapesti központi járásbírószágon szombaton hirdették ki a napokban elhunyt Fraknoi Vilmos püspöknek, a kiváló történetírónak végrendeletét. Tulajdonképpen végrendeletet és pótvégrendeletet hirdettek ki, amelyek közül a pótvégrendelet a változott viszonyokra való tekintettel megváltoztatja a végrendelet egynéhány intézkedését. Fraknoi Vilmos végrendelete a következőképpen kezdődik:

– Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében! Lelkemet Isten irgalmaságába ajánlom. Szentegyháza tanításaihoz mindenkor híven ragaszkodtam, javát előmozdítottam és dicsőségét hirdetni igyekeztem. Az örökkévalóságba tekintve, tiltakozom azon gyanúsítás ellen, amely egész életemen kísért, kijelentem, hogy a szabadkőművességgel soha semmiféle összeköttetésben nem állottam. Testemet, ott, ahol Isten az életből kiszólít, lehetőleg egyszerűen temessék el. Síremlék felállítása iránt végrendeletem végrehajtói belátásuk sze-

⁵⁸ Vámbéry Ármin (1832–1913) orientalista, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

⁵⁹ Thaly Kálmán (1839–1909) történész, országgyűlési képviselő, az MTA tiszteleti tagja.

rint intézkedjenek. Mint szentjobbi apát a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszternek mellékelte engedélye szénát a szabad végrendekezés jogát kieszközölvén, vagonomról így rendelkezem.

1. Általános örökösömmé a Szent István Akadémiát rendelem olyképpen, hogy hagyatékom a legátumok és költségek fedezése után a nevemet viselő 100 000 koronás alapítványomhoz csatolva kezeltessék.

2. Lelkem üdvösségéért mondandó misékre a nagyváradi papnöveldének 1000 és a szentjobbi plébániának 1000 koronát hagyok.

3. Az úgynevezett egyházmegyei címekre 1000 koronát hagyok.

4. Hálásan emlékezem meg azon önzetlen szeretetről, amelyet boldogult nővérem gyermekei és unokái irántam mindenkor tanúsítottak. Legnagyobb részük oly szerencsés helyzetben van, hogy pénzhagyománnyal sérténém őket. Azokról, akik erre igényt tarthatnak, életemben gondoskodtam.

A végrendeletnek ez a pontja azzal végződik, hogy Fraknói bécsi bútorait, képeit és összes ékszereit emléküil hagyja családjá tagjainak. Majd így folytatódik a végrendelet:

6. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának hagyom okiratgyűjteményemet, kézirataimat és levelezésem azon részét, amely megőrzésre érdemes.

7. A Római Történelmi Intézetnek hagyományozom Rómában, Budapesten és Szent Jobbon levő könyveimet. Ugyanannak lesz átadandó a római levéltárakban végzett munkálatok gyűjteménye, mely a Nemzeti Múzeumban a könyvtárban mint letét van elhelyezve.

A következő pontok emléktárgyak hagyományozásáról szólnak: Hű szolgájának 1918-tól – évenként – számított ezer koronát hagy Fraknói, majd végrendelete végrehajtójául a Szent István Akadémia funkcionáriusait nevezi meg.

Az utolsó mondat:

– Isten áldását esdem le egyházamra, szerencsétlen hazámra és barátaimra.

A végrendelethez csatolva van a vallás és közoktatásügyi miniszternek 1910-ből származó leirata, amelyben értesíti Fraknói Vilmost arról, hogy a király szabad végrendekezési jogot adományozott neki.

A pótvégrendelet, amelyet Ugyanekkor hirdettek ki a következőképpen hangzik:

– Tekintettel a végrendeletem alkotása óta változott helyzetre és a bizonytalan jövőre, teljes hatalommal és minden mást kizáró joggal ruházott fel az általános örökösömmül rendelt Szent István Akadémiát, hogy az általam a Szent István Társulat pénztárához máris beszolgáltatót bármily című értékeknek és a hagyatékomból a jövőben befolyó összegeknek rendeltetését a vallásos nemzeti művelődés szolgálatában belátása szerint határozhassa meg és feloldom

mindazon célkitűzéseket, amelyek életemben tett intézkedéseim alkalmával ebben az irányban tettem. Úgy értesülünk, hogy arra való tekintettel, hogy Fraknói püspök után jelentékeny vagyron maradt, a végrendeletének végrehajtásával megbízottak úgy döntöttek, hogy a pénzbeli hagyományokat valorizáltnak juttatják el azoknak, akiket ez a végrendelet szerint megillet.

12.

1926. május 23.

*Hodinka Antal*⁶⁰ visszamelekezése *Fraknói Vilmosra*
(Pécsi Napló 35 [1926] 115. sz., 18–19)

DR. HODINKA ANTAL

egyet. ny. r. tanár; – a Magyar Kir. Tudomány Akadémia 1. tagja:
*„Három kiballgatásom az „égi világosságú” XIII. Leó pápa Öszentségénél, vagy
hogyan nem lett bold. Fraknói Vilmos pécsi püspök”*

[...] Történt pedig, hogy Fraknói püspök, aki annak idején Bécsbe küldetett, 1895-ben kieszközölte, akkor már Chirlak báró General-direktortól, hogy a Kárpáton innen lakó rutének 1646-i Rómával való egyesülésének a tanulmányozására Rómába mehessek. Így történt, hogy 1895. nov. 10. Fraknói püspökkel ebédelhettem a magyar tört. intézet terraszán s mint az intézet első növendéke megbeszélhettem vele a kutatás kérdését. Másnap már a vatikáni levéltárban ültem. így hát a máramarosi havasok alján nőtt ifjú is gyönyörködhetett a Szent Péter bazilika többé soha el nem érhető arányú kupolájában s az örök város annyi mesés műemlékében.

Telt-múlt az idő s dec. elején Fraknói püspökkel az intézetben lakó Villányi [!] apát,⁶¹ Vay Péter gróf⁶² s csekélységem Öszentsége elé járultunk, akinek a boldog püspök mint az intézet alapítója és vezetője intézeti tagokként bemutatott.

1816. febr. 2-án az örök városba érkezett bold. Fircák Gyula⁶³ munkácsi görögkatolikus püspökkel járultam a szent atya elé, mint a gör. katolikus rutének világi reprezentánsa. Mindkét audiencia hivatalos kihallgatás volt.

⁶⁰ Hodinka Antal (1864–1946) történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

⁶¹ Villányi Szaniszló Béla (1847–1898) bencés szerzetes, bakonybéli apát, történész.

⁶² Vay Péter (1863–1948) szkopiai választott püspök.

⁶³ Fircák Gyula (1836–1912) munkácsi görögkatolikus püspök.

Harmadszor márciusban voltam XIII. Leó előtt, ezúttal magánaudiencián. Csak magam voltam jelen a szentatya előtt Fraknói püspökkel, aki Schlauch bíbornok⁶⁴ péterfillérét adta át a szentatyának.

Így kerültem én a mámarosi [!] szegény, szalmafedeles falucska gör. katolikus papjának a fia háromszor a bold. emlékű nagy pápa színe elé s joggal és méltán mondhatom, hogy talán mégis csak ez volt életem legnagyobb eseménye.

Mit beszélt velem a boldogemlékű nagy pápa, akihez hasonló nagyot keresve talán III. Incéig (1198-tól) kellene visszamennünk, azt bizonyára elengedik nekem a t. olvasók.

Csak a harmadik, a magánkihallgatás egy mondását említtem fel.

Pár nappal az áduai csata⁶⁵ után történt, amelyben Ras Makonnen vagy Mangascia, már nem emlékszem, melyik a kettő közül,⁶⁶ tönkrevverte Baratieri⁶⁷ tábornokot. Rómát mérhetlen szomorúság töltötte el. Hirtelen olyan pénzszűke támadt, hogy a 18 ezer lírát nem lehetett összeszedni. Az audiencia idejéül kitűzött óra előtt pár pillanattal hozták meg az ismerősöktől összeszedett összeget.

A teremből még a két szolgálattelvő kamarás is eltávozott, Őszentsége azt mondta Fraknóinak: Okvetlenül jöjjön hozzám holnap d.u. 6-kor és hozza magával az írást, hogy felhasználhassam. Intézkedem, hogy láttatlanul juthasson hozzám.

31 éve, hogy e szavak elhangzottak. Azóta a 3-ik pápa vezeti az egyházat. Halott már a püspök is. De most is a fülemben csengenek, mert azonnal mód felett meglepett, hogy Őszentsége ilyen szokatlan privatitrimunra [!] szólította fel a püspököt.

Igen ám, de feltűnt Rampolla bíbornoknak⁶⁸ is, hogy Őszentsége ilyen közvetlenül igénybe veszi Fraknói püspök szolgálatát. Márpedig mint államtitkár, ő volt a Szentszék politikájáért felelős, bár XIII. Leó alatt alig volt hihető, hogy ilyesmi bekövetkezhessék. Fraknói püspök mégis megitta a keserű levét.

Történt, hogy a pécsi püspökség megüresedett. A magyar tudományos világ már rég püspöki széken szerette volna látni az orbei [!] címz. püspököt. És tőle magától tudom, hogy a pécsit elfogadta volna. Egyszóval korábbi beszél-

⁶⁴ Schlauch Lőrinc (1824–1902) nagyváradai püspök, bíboros, az MTA igazgatósági tagja.

⁶⁵ Olaszország súlyos vereséget szenvedett Etiópiától az 1896. március 1-jén vívott ütközetben.

⁶⁶ Makonnen herceg.

⁶⁷ Oreste Baratieri (1841–1901) olasz tábornok.

⁶⁸ Mariano Rampolla (1843–1913) bíboros, államtitkár.

getés során említette. A renaissance nagysikerű kutatója Cesingi⁶⁹ székén méltó utód óhajtott lenni. Minden jövedelmét a tudománynak és a művészetnek akarta áldozni. Oly mértékben kívánt mecenáskodni, mint Vitéz érsek⁷⁰ és a renaissance tudós főpapjai.

Az akkori vallásügyi miniszter fel is terjesztette s Bécs továbbította a kérelmet Rómába. Rampolla kocsiba ült s kihajtatott Fraknóihoz, aki Rampollánál soha sem tiszteletgett azt mondotta a mód felett meglepett püspöknek: Monsignore, Ózsentsége óhaja, hogy ezúttal ne vállalja a püspökséget. Fraknói, aki a nagy pápának különös tisztelője volt, azt felelte: Ózsentsége óhajának fiúi hódolattal engedelmeskedem. – Akkor írja alá ezt az iratot, – követelte Rampolla s eléje tette a készen tartott lemondást, mely pár nap múlva Bécsben volt. Képzhetető, mit felelt Ófelsége a miniszternek, aki olyant hoz javaslatba, aki maga sem akar püspök lenni s gondolható a miniszter s az egész magyar tudós világ levertsége, hogy a nagytudományú püspök így elesett a pécsi széktől, holott Fraknói nem is tudott a dolgról.⁷¹ Fraknói válaszul megírta a Magyarország és a Szentszék összeköttetéseinek története c. művét. Pedig Rampolla tévesen érzékenykedett. Ózsentsége a millennium alkalmával a magyar nemzethez intézett szózatának a tervezetén dolgozott Fraknóival, a magyar egyháztörténet azon nagytudású írójával, amit Ózsentsége jól tudott. Rampollának nem volt oka féltékenykedni.

De múlt az idő. Meghalt a pápa. Rampolla papabile volt. Ám a krakkói bíbornok-érsek⁷² átnyújtotta őfelsége vétóját. Rampolla is elesett a tiarától.

A Gondviselés útjai kifürkészhetetlenek. Bizton hiszem, akadni fog Gesingi utódai közt, aki megteszi, amit Fraknói szeretett volna. Ő bizonyára szerette volna a pécsi egyetemet. Nyugodt vagyok. Jönni fog, akinek talán szintén az lesz a jelmondata: szeretni fogom a pécsi egyetemet.

⁶⁹ Azaz Csezmicsei János, vagyis Janus Pannonius pécsi püspök, humanista költő.

⁷⁰ Zrednai (Vitéz) János (1408–1472) bíboros, esztergomi érsek.

⁷¹ Az elbeszélés teljes és pontos hitelessége megkérdőjelezhető. Vö. e kötetben, I/6.

⁷² Jan Puzyna de Kosielsko (1842–1911) krakkói püspök, bíboros. Krakót csak 1925-ben emelték érseki rangra.

13.

1928. január 15.

*Szalay Lajos visszaemlékezése Fraknói Vilmos, Beke Antal⁷³ és Horky Félix⁷⁴
római tevékenységéről, valamint a két tudós kutatásairól*

(Pesti Hírlap 50 [1928] 12. sz., 39)

MAGYAROK A PÁPÁK KÖRÜL

Nem az első eset, hogy a pápának oly kedves embere magyar ember, mint Serédi Jusztinián,⁷⁵ az egyszerű magyar bencés tanár, akit a pápai elismerés és kegy most Magyarország hercegprímásává tett. Ezelőtt három évtizeddel, a boldogult XIII. Leó pápának is egész csomó magyar ember képezte úgyszólván a legszűkebb környezetét, amint azt római tartózkodásom alatt, boldogult Beke Antal gyulafehérvári kanonok barátom elbeszéléseiből megtudtam.

Beke Antal hosszú évek során bent dolgozott a vatikáni könyvtárban, mint Fraknói Vilmos püspök legbensőbb munkatársa; kint lakott a Fraknói-villában s tudomása volt így mindenről, ami a pápai udvarban történt.

Az azóta szintén elhunyt Fraknói Vilmos arbei felszentelt⁷⁶ püspök, nagyváradi kanonok és szegszárdi [!] apát évtizedeken át élén állt annak a kis tudományos körnek, mely a legigazibb magyar érzéstől áthatva kutatott, gyűjtött a vatikáni és quirináli levéltárakban, hogy a felkutatott megbecsülhetetlen magyar vonatkozású történeti adatokkal gazdagítsák a magyar nemzet történetét.

XIII. Leó pápa mindenkor a legnagyobb érdeklődéssel kísérte ennek a kis magyar tudományos római körnek a munkáját s Fraknói püspök a Vatikánban a grata personák között is az első helyen állt s a pápa szinte megkövetelte tőle, hogy kutatásainak eredményeiről, melyeket Rómában és máshol végezett, elsősorban neki, a pápának, számoljon be s az agg Szentatya örült legjobban, ha

⁷³ Beke Antal (1838–1913) kanonok, történétíró.

⁷⁴ Horky (Horki) Félix a *parafrenieri pontifici és a sedari pontifici* egyesített testületének tagja („pápai komornyik”). Egykori huszárőrmeister, a Pozsony megyei Diószegről származott. A gróf Zichy Ferenc kíséretében 1878-ban érkezett Rómába, ahol megnősült és letelepedett. Jó kapcsolatot ápolt a Rómában tartózkodó magyar művészekkel és tudósokkal. *Religio* 46 (1887) 43. sz., 339; *Alkotmány* 6 (1901) 243. sz., 1; 7 (1902) 30. sz., 6; *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 80 (1973) 8. sz., 6.

⁷⁵ Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, esztergomi érsek, az MTA igazgatósági tagja.

⁷⁶ Az állítás téves. Címzetes püspökként Fraknói a magyar király által kinevezett, és a Szent-szék által nem prekonizált, úgynevezett választott püspök volt, sosem konsekrálták.

az ő kedves Fraknóija s a vezetése alatt lévő kis magyar csapat munkája és fáradsága szép eredményeket mutathatott fel.

Római tartózkodásunk alatt, 1889. április közepén jött vissza Fraknói Vilmos püspök titkárjával: Schönherr Gyulával,⁷⁷ – a budapesti Nemzeti Múzeum akkori könyvtártszjtjével – franciaországi és angliai utazásaiból s ekkor alkalmam volt Beke Antal kanonok barátom révén Fraknói püspökkel személyesen is megismerkedni, közvetlen tőle tudom a következőket.

Franciaországban Avignonban és Aixben végzett Fraknói levéltári kutatásokat, majd az itt találtak alapján Londonba ment titkárjával, hol szintén kellő eredménnyel kutattak. – Nagy Lajos magyar királynak tíz darab, VI. Kelemen pápához intézett levelét találta meg Fraknói Franciaországban s a feltalált nyomok után reménye volt a kutató püspöknek még más, a magyar oknyomozó történetre végtelenül becses iratok felfedezéséhez is.

Emlékszem, hogy ragyogtak a szemei Fraknói püspöknek és Beke kanonoknak, mikor nekem a velem volt feleségemnek elújságolta Fraknói püspök kutatásainak eredményét s elmondta, hogy örvendezett XIII. Leó pápa Őszentsége, mikor kutatásai eredményét hiteles másolatokban bemutatta Őszentségének.

Elmondta Beke kanonok barátom, hogy néha hónapokig kutatnak s olvasgatják végig a vatikáni gyűjteményekben az óriási, régi foliánsokat s nem találnak semmit a magyarok történetére vonatkozólag, máskor meg oly szerencsés napjai, sőt hetei is vannak az egyik vagy másik kutatónak – mint akkor épen 1899 március havában Fraknói és Schönherrnek Franciaországban és Angliában, s áprilisi havában neki magának Bekének a Vatikánban, hogy egyik érdekes dolog után a másikkra bukkantak s ilyenkor a vatikáni másolók alig győzik a felfedezett okmányok hiteles másolatait elkészíteni, – amiket azután Fraknói püspök mindig bemutatott XIII. Leó pápának.

Fraknói püspöknek úgyszólván szabad bejárata volt XIII. Leó pápához, aki a magyarokat amúgy is rendkívül kedvelte, sőt az egyik komornyikja: Horky Felix maga is eredeti, igazi magyar ember volt, aki XIII. Leó pápa előtt a hűség mintaképe s megtestesülése volt. [...]

⁷⁷Schönherr Gyula (1864–1908) történész, levéltáros, az MTA levelező tagja. Bekapcsolódott az MVH I/6 munkálataiba.

14.

1929. október 11.

Megemlékezés Fraknói Vilmos sírjánál

(Magyar Országos Tudósító 11 [1929] 232. sz. [1929. október 11.], 6. és 8. kiadás)

A Magyar Tudományos Akadémia és a Szent István Akadémia együttesen síremléket állítottak Fraknói Vilmosnak, a nagy történettudósnak, s a síremléket pénteken délben avatták fel a Kerepesi úti temetőben. Az ünnepségen megjelentek az Akadémia, a Szent István Akadémia tagjai, a nagyváradí kanonokok és a tudományos élet előkelőségei. Ott voltak: Berzeviczy Albert⁷⁸ és neje,⁷⁹ Balogh Jenő,⁸⁰ az Akadémia főtitkára, Luttor Ferenc,⁸¹ a római magyar vatikáni követség kánonjogi tanácsosa, Gerevich Tibor,⁸² a római magyar intézet kurátora, Tóth László dr.,⁸³ a római magyar akadémia első titkára, Lá-nyi József püspök,⁸⁴ Wolkenberg Alajos egyetemi rektor,⁸⁵ Hóman Bálint,⁸⁶ Négyesy László,⁸⁷ Domanovszky Sándor,⁸⁸ Varjú Elemér,⁸⁹ Szinyei József,⁹⁰ Fináczy Ernő,⁹¹ Hüttl Dezső,⁹² Liber Endre tanácsnok⁹³ és Pacher Béla tanács-

⁷⁸ Berzeviczy Albert (1853–1936) történész, politikus, az MTA elnöke.

⁷⁹ Kuzmik Zsófia (1858–1948).

⁸⁰ Balogh Jenő (1864–1953) igazságügy-miniszter, az MTA főtitkára, majd másodelnöke.

⁸¹ Luttor Ferenc (1886–1953) apostoli protonotárius, követségi tanácsos, egy időben a Pápai Magyar Intézet (és elődintézménye) rektora.

⁸² Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténész, az MTA rendes tagja, a Római Magyar Történeti Intézet, majd Klebelsberg-féle Római Magyar Akadémia igazgatója.

⁸³ Tóth László (1895–1958), fent említett tisztsége mellett az OSzK tisztviselője (és Fraknói egyik nekrológírója).

⁸⁴ Lányi József (1868–1931) tinnini püspök.

⁸⁵ Wolkenberg Alajos (1871–1935) római katolikus pap, egyetemi tanár, politikus.

⁸⁶ Hóman Bálint (1885–1951) történész, egyetemi tanár, vallás- és közoktatásügyi miniszter, az MTA rendes tagja.

⁸⁷ Négyesy László (1861–1933) irodalomtörténész, az MTA tiszteleti tagja.

⁸⁸ Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, egyetemi tanár, az MTA tiszteleti tagja.

⁸⁹ Varjú Elemér (1873–1945) történész, muzeológus, könyvtáros, az MTA levelező tagja.

⁹⁰ Szinyei József (1830–1913) bibliográfus, könyvtáros, az MTA levelező tagja.

⁹¹ Fináczy Ernő (1860–1935) egyetemi tanár, történész, az ELTE BTK dékánja, az MTA igazgatósági tagja.

⁹² Hüttl Dezső (1870–1945) építész, egyetemi tanár.

⁹³ Liber Endre (1878–1936) Budapest alpolgármestere, a Fővárosi Közlöny szerkesztője.

jegyző a főváros képviselőjében,⁹⁴ Lukinich Imre,⁹⁵ Divald Kornél,⁹⁶ Ernst Sándor prelátus,⁹⁷ Brem Lőrinc,⁹⁸ Czafrik Gyula, Szirmay⁹⁹ nagyvárad kánonok, Kozma Andor,¹⁰⁰ Vikár Béla,¹⁰¹ Luksics [!] Pál¹⁰² az Eötvös kollégium részéről, Kollányi Ferenc és még sokan mások. Az emlékmű Damkó József¹⁰³ szobrászművész alkotása, aki még Rómában, életében mintázta meg Fraknóit. Az emlékmű ruszkicai márványból készült, a fedőlapon álló hermából emelkedik ki a mellszobor. Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke mindkét Akadémia képviselőjében a következő felavatóbeszédet mondta:

„Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet! Midőn az Akadémia két év előtti ünnepi közülésen nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy Akadémiánk volt főtitkára, majd másodelnöke, tiszteleti és igazgató-tagja, boldogult Fraknói Vilmos fölött emlékbeszédet mondjak, kötelességemnek véltem panaszt emelni a miatt, hogy feledhetetlen, nagy történetírónk már akkor majdnem három év óta porló hüvelyének temetkezési helyét egyszerű fejfa jelöli. A panasz visszhangra talált, a kegyelet az idők mostohasága közepett is hamar leróttá tartozását, ma már azért jelentünk meg e helyen, hogy felavassuk Fraknói síremlékét.

A százéves Magyar Tudományos Akadémia és ifjabb testvére, a Szent István Akadémia valódi testvéri egyetértéssel állottak össze, hogy közös erővel megalkossák azt, amit a nemzet hálája és kegyelelte várt és kívánt tőlünk, s mellyel jótévőjüknek is tartoztak: a Fraknói nyugvóhelyének méltó, művészi díszét. Megbízásukból jeles szobrászművésziünk, Damkó József, ki életében mintázta meg a megdicsőültnek mellszobrát, készítette el az emléket mindkét Akadémia megbízásából, melyet mint a Fraknói keves, még életben levő barátainak egyike az ő egybegyűlt tisztelőinek ezennel bemutatok. Nagy historikusunk, ki lelkes csodálója volt az olasz rinascimento művészetének, egy hátrahagyott levelének tanúsága szerint másképp képzelte el a maga nyugvóhelyét és

⁹⁴ Péczely (Pacher) Béla (1898–1971) jegyző, majd a főváros Közművelődési Ügyosztályának helyettes vezetője.

⁹⁵ Lukinich Imre (1880–1950) történész, egyetemi tanár, az OSZK igazgatója, az MTA igazgatósági tagja.

⁹⁶ Divald Kornél (1872–1931) művészettörténész, muzeológus, az MTA levelező tagja.

⁹⁷ Ernst Sándor (1870–1938) pápai prelátus, országgyűlési képviselő, népjóléti miniszter.

⁹⁸ Brem Lőrinc (1877–1930) várad kánonok, püspöki helynök, felsőházi tag.

⁹⁹ Szirmai László Árpád (1861–1942) nagyvárad kánonok.

¹⁰⁰ Kozma Andor (1861–1933) költő, műfordító.

¹⁰¹ Vikár Béla (1859–1945) etnográfus, műfordító, az MTA levelező tagja.

¹⁰² Luksics Pál (1892–1936) történész, az Eötvös József Collegium tanára, az 1920/30-as években a vatikáni magyar levéltári kutatások fontos alakja.

¹⁰³ Damkó József (1872–1955) szobrászművész.

síremlékét. Ő kanonoki templomában, a Szent Lászlótól alapított nagyváradi székes-egyházban óhajtott eltemettetni s olyan templomi emlékre gondolt, aminek Flórenc és Róma templomaiban nagybírú egyházi személyek és történetírók sírját díszítik.

Ez ma, mikor a Szent László sírvárosa idegent ural, nem volt lehetséges; bele kellett nyugodnunk, hogy Fraknói a főváros sírkertjében találja meg nyugvóhelyét s itt oly síremléket emeljünk neki, amely az Isten szabad ege alatt emlékeztesse itt, az ország elidegeníthetetlen szívében a hálás nemzetet arra a férfiúra, aki egy ritka bosszú és példátlanul munkás életet szentelt elrabolhatatlan kincsünk, történelmi múltunk föl-tárásának és megismertetésének.

Szerény ez az emlék abhoz a büszke monumentumhoz képest, amelyet Fraknói fáradhatatlan kutatói és történetírói munkásságával maga emelt magának s amely az ércnél is maradandóbban fogja hirdetni nevét, érdemét, dicsőségét az utókornak.

Amióta Széchenyi, Kossuth, Deák munkássága nyomán nemzetünk a múlt század közepén szellemileg is újjászületett, történetírásunk valóban fényes, nagy tebenségek alkotásai által emelkedett rövid idő alatt szinte vezető állásra tudományos irodal-munkban.

Horváth Mihály, Szalay László homlokát nemzetünk Pantheonában babér övezi, mint olyanokét, kik nemcsak úttörők voltak, hanem a hivatott követők egész seregének adtak indítást. A már elbunytak közül az Ipolyi Arnold, Szabó Károly,¹⁰⁴ Pauler Gyula,¹⁰⁵ Pulszky Ferenc,¹⁰⁶ Thaly Kálmán, Ballagi Aladár,¹⁰⁷ Thallóczy Lajos,¹⁰⁸ Békefi Remig¹⁰⁹ neveibez elévülhetetlen érdemek fűződnek. De sem korábbi, sem későbbi történetíróink sorában nem volt egy sem, ki teljesített munkájának óriási terjedelmére, gazdagságára, összértékére nézve Fraknóival versenyre kelbetne.

Az ő, szinte korszakos kiválósága főképp kutatói és írói munkásságának bámulatos arányán és összhangján alakult. Alig volt munkája, amely nem sarkallt volna legnagyobb részében önálló, személyes kutatásainak eredményei s másrészt, bármily szorgalmat fejtett ki a forrásmunkák, a kútfőirodalom gyűjtésében és közrebocsátásában, soha egy percre szem elől nem tévesztette, hogy ő nemcsak arra volt hivatott, hogy anyagot szolgáltatasson másoknak s az utódoknak, hanem neki legkiválóbb feladata, melyet pá-

¹⁰⁴ Szabó Károly (1824–1890) történész, műfordító, az MTA rendes tagja.

¹⁰⁵ Pauler Gyula (1841–1903) történész, levéltáros, a Magyar Országos Levéltár első főlevéltár-noka, az MTA igazgatósági tagja.

¹⁰⁶ Pulszky Ferenc (1814–1897) régész, politikus, az MTA másodelnöke.

¹⁰⁷ Ballagi Aladár (1853–1928) történész, nyelvész, az MTA rendes tagja.

¹⁰⁸ Thallóczy Lajos (1857–1916) politikus, történész, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, az MTA rendes tagja.

¹⁰⁹ Békefi Remig (1858–1924) zirci apát, történész, az ELTE BTK dékánja, az MTA rendes tagja.

ratlan szorgalommal, lelkesedéssel, soba nem csökkenő munkakedvvel teljesített, az volt, hogy a felkutatott történeti adatokat megfelelő feldolgozással, a művelt magyar közön-ség közkincsévé tegye.

A történelmi érdeklődés és ismeretvágy és a történetírás is meggyőződésem szerint, még sok évtizeden át fog bőven meríteni az okulás, megismerés és nyomravezetés ama végtelenül gazdag forrásaiból, amelyeket a Fraknói 63 évre terjedő fáradhatatlan munkássága számunkra feltárt.

Munkáinak értéke legnagyobb részében ki fogja állani az idő próbáját, neve nem csökkenő fényvel fog ragyogni történelmi irodalmunk egén a távol jövőben is és nemzedékről-nemzedékre fog szállni a hálás kegyelet, mely gondjaiba veszi majd s nem fogja elpusztulni hagyni ezt az emléket, melyet nagy historikusunk sírján ma felavattunk.”

Berzeviczy Albert beszéde után kegyeletes szavak kíséretében Balogh Jenő ny. miniszter a Magyar Tudományos Akadémia, Kollányi Ferenc a nagyváradi székeskáptalan, Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum és a Széchenyi [!] Könyvtár, Áldássy Antal¹¹⁰ egyetemi tanár a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Domanovszky Sándor dr. a Magyar Történelmi Társulat és Gerevich Tibor a Római Magyar Intézet koszorúit helyezték el a síremléken, melynek szövege a következő: Dr. Fraknói Vilmos arbei c. püspök, Szentjobbi apát, nagyváradi kanonok. Született: 1843. február 27., meghalt 1924. november 24. A magyar történettudomány nagyérdemű, fáradhatatlan művelője és áldozatkész mecénása, emlékének állította a M. T. Akadémia és a Szent István Akadémia.

F.d. megjelentek még: Hüttl Dezső egyetemi tanár, Gulyás Pál¹¹¹ és zsakodi Csiszér János¹¹². (MOT)

Válogatta: KANÁSZ VIKTOR

¹¹⁰ Áldás(s)y Antal (1869–1932) történész, heraldikus, az MTA rendes tagja, a Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának előadója.

¹¹¹ Gulyás Pál Lajos (1899–1944) költő, tanár.

¹¹² Zsákodi Csiszér János (1883–1953) szobrász.

III.A

KARIKATÚRÁKTÓL A SZOBROKIG

Fraknói Vilmos ábrázolásai

Fraknói Vilmos a dualizmus korának Thaly Kálmán mellett leghíresebb, bátran mondhatni „sztártörténésze” volt. A tudomány művelése mellett a művészetek iránti érdeklődés sem állt távol tőle. Sőt baráti kapcsolatok fűzték a művészvilághoz, nem is beszélve az általa alapított római művészházról.¹ Ennek megfelelően már fiatal tudós korától kezdve napjainkig több képi forrás maradt fenn róla. Ezek sok esetben nemcsak portrék, hanem van köztük politikai üzenetet hordozó karikatúra, valamint az emlékezetét építő szobor, festmény és kispasztika is. A *Függelék* III. fejezetének első része ezeket az ábrázolásokat mutatja be, illetve közül belőlük bőséges válogatást. A fennmaradt fotókat a III.B tartalmazza.

I. KAPCSOLAT A MŰVÉSZVILÁGGAL

Fraknói és a művészvilág kapcsolatait jól érzékeltetik a gyakori levélváltások. A tudós és László Fülöppel, Szoldatics Ferencsel, Komjáthy Gyulával, Segner Lajossal és Munkácsy Mihállyal is kapcsolatban állt.² E levelezés részletes bemutatására jelenleg nincs lehetőség, azonban a kapcsolatok mélységét és jellegét jól érzékeltetik

Segner Lajos nehéz helyzetében kereste Fraknói támogatását,³ László Fülöp Fraknóinak írt 1897. május 17-ei levelének részlete egy barátság első lépéseit dokumentálja:

¹Vö. FRAKNÓI, *A római történeti és művészeti intézetek (Fraknói-bibl., 424. sz.)*, valamint még a művészekkel folytatott levelezését.

²Lásd a Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet, Archívum és Dokumentációs Központban őrzött leveleket, melyekből csak párat említek.

³KEMKI ADK 1352/1920.

„Nagy jelentőséget tulajdonítok azonban magamra nézve, hogy ez az aranyérem örömet okozott közéletünk egy oly jelenségének, mint aminő méltóságod, és én ebben az örömben felvillanni látom irántam való rokonszenvének és becsülésének rám nézve minden aranyaknál értékesebb fényét. Az arany fényének nincs melege, a méltóságod rokonszenvének fénye azonban melegíti a lelkemet. Az arany és a nap nem ugyanazonos. Az arany hiú képzelt anyagi érték, a nap az igazság, az élet. Áldja meg az Isten méltóságodat jóságos figyelméért, jóindulatáért, melyre méltó akarok lenni.”⁴

E levelezés nem csak művészi ügyeket tartalmaz, olvashatunk benne Tárkányi Béla egri kanonok utolsó napjairól,⁵ s meglepő módon Fraknói római kutatásainak egyik fontos sarokpontjáról, a szállása kérdéséről. Erről Szoldatics Ferenc Rómában élő festőművésznek az ausztriai Brixenből, 1892. szeptember 26-án írt levele árulkodik:

„Tíz nap óta időzöm itt, hogy a Kneip-féle kúrát megkíséreljem. Innen egyenesen Rómába készülök október végén. Lakásom még nincs. Monsignor Straniero, ki biztatott, olyat proponált, melyet el nem fogadhattam. Bátor vagyok ezért Kegyelmed szíves ajánlását igénybe venni. Kérésem kétirányú. 1. Kegyeskedjék a Via San Basilio apácáinál kérdést tenni: kaphatnék-e ott az egész téltre lakást (két szoba nékem, egy szoba Miskának⁶ ellátással, s mennyibe kerülne ez? A szobáknak természetesen keleti vagy déli napot kellene kapniok. 2. Legyen oly jó a Via Condotti vagy Frattina valamelyik lakásszerző irodájában tudakolni: volna-e kapható új házban, déli fekvéssel, 4 szoba és konyha, üresen, s mily áron? Nékem ugyan csak november 1-től van szükségem, de kész volnék október 1-től is fizetni. Még egy harmadik kérdésem is van: Nézne a Palazzo Sciarra, ahol laktam, s kérdezné meg a portást, hogy a II. vagy III. emelten nincs-e üres lakás. Az I. emeletnek nincs elég napja.”⁷

E válogatott levélrészletek is jól érzékeltetik, hogy Fraknóinak a tudományos életen kívül a művészvilággal is aktív és sokrétű kapcsolatai voltak. Ennek tükrében nem meglepő, hogy már élete során több képzőművész is vállalkozott arra, hogy megörökítse az egyre nagyobb hírű tudós pap alakját.

⁴ KEMKI ADK 3494/37. További levelezésük: KEMKI ADK 3494–3500/1937.

⁵ Fraknói 1886. február 18-ai levele „Szegény, jó barátunk, Tárkányi Béla tegnap előtt elhunyt. Hathétig tartó betegség előzte meg halálát. Hősies, keresztényhez és paphoz illő elszántsággal készült elő a nagy pillanatra. Remélhetjük, hogy a Mindenható trónja előtt imádkozik most már értünk.” KEMKI ADK 6958/1954. Tárkányi sürgönyön hívta Fraknóit a halálos ágyához. *Katholikus Hetilap* 42 (1886) 8. sz., 1.

⁶ Faubl Mihály, Fraknói komornyikja.

⁷ KEMKI ADK 6930/1954. A *Via San Basilio* a *Palazzo Barberini* közelében található és *Via Sistina*-ból nyílik, mely a *Piazza di Spagnára* vezet. A *Via Condotti* ugyanonnan nyílik a *Palazzo Borghese* és a *Tevere* irányában, a *Frattina* az ezzel párhuzamos második utca. A *Palazzo Sciarra-Colonna* a *Via del Corsón* áll, a *Piazza Venezia* felé eső részen.

2. FESTMÉNYEK

A kutatás során több Fraknóit ábrázoló festményt sikerült számbavenni. 1870-es évek végén Kovács Mihály festett egy portrét, amely eredetileg az Akadémia birtokában volt, majd a Nemzeti Múzeumhoz került, s jelenleg visszakölcönözve az Akadémia főtitkárságán található,⁸ emellett pedig Szamosy Elek vitte vászonra a váradi kanonokot az 1880-as évek elején,⁹ majd fia, Szamosy László 1903 után Rómában örökítette meg Fraknóit. Utóbbi festményt csak egy korabeli hírlep fotójáról ismerjük.¹⁰ Túry Gyula festőművésznak köszönhető egy az 1890-es években, Rómában készült festmény az immár a püspöki címet is viselő tudósról.¹¹ A Képzőművészeti Társulat kiállításában is szereplő képről a korabeli újságokban is írtak: „...a másik pedig – melyet közlünk is – jó ismerősünk, a tudós Fraknói Vilmos püspök arcképe. Fraknói mostanában az év nagy részét Rómában tölti s történelmi kutatásokat tesz a Vatikán levéltárában. Az áldozatkész püspök tudvalevőleg magyar kutatók számára intézetet alapított Rómában. Túry által készített arcképe életnagyságú és térkép. Az alak nyugodt magatartása, az arc hű és kifejező volta, a meleg színek a festő kiváló művészi képességeiről tanúskodnak.”¹²

1896-ban Rippl-Rónai József készítette a budapesti művészettörténeti kongresszuson résztvevő tudósról rajzvázlatot, ami a Magyar Génuszban jelent meg.¹³ 1903-ban Temple Jánosnak ült portrét Fraknói. A váci Tragor Ignác

⁸ Kovács Mihály által festett portré, MNM Történelmi Képcsarnok, Festménygyűjtemény, l.sz. 2264. Publikálva: CVH I/20, 1. kép.

⁹ Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Egyházművészeti Gyűjtemény, l.sz. A02.006.

¹⁰ A fotó és a leírás: „1903-ban vergődő bohém lelkét Róma felé hajtotta vágya. Itt bekopogtatott Fraknói Vilmos püspöknek, az ismert kiváló mű- és emberbarátnak ajtaján, ki már boldogult atyjának is igen meleg jóakarója volt. És amint már számos fiatal művészünknek volt és van alkalma az áldozatkész püspök jóságát tapasztalni, úgy Szamosy sem fordult hiába hozzá. Fraknói saját házában, később az általa alapított művészházban adott neki műtermet s azonfelül beajánlva őt rokonainak s ismerőseinek, biztosította megélhetését... Arcképei közül különösen sikerültek még Vannutelli bíboros, Széchen Miklós vatikáni nagykövet, Fraknói Vilmos, Hubay Jenő stb. stb. arcképei, melyeket a múlt évben hazatérve, kollektív kiállítás keretében akart itthon bemutatni, mely kiállítás alapja lett volna egy nagyratörő művész életnek. Álmainak megvalósulását azonban megakadályozta... a korán bekövetkezett halál.” Vasárnapi Ujság (1909) 3. sz., 51.

¹¹ Ország-Világ 22 (1901) 7. sz., 125. Lásd még: Vasárnapi Ujság 44 (1897) 16. sz. 253.

¹² Vasárnapi Ujság 44 (1897) 22. sz., 348. 351. Vö. uo., 44 (1897) 15. sz., 237; 46 (1899) 3. sz., 43.

¹³ Magyar Génusz 5 (1896) 42. sz., 687.

Múzeumban őrzött festmény különlegessége, hogy minden más festett ábrázolástól eltérően ezen szemüveget visel a tudós.¹⁴

A világhírű festőművész, László Fülöp először 1899-ben Budapesten festette meg Fraknóit egy mára csak fotón látható festményen. E műve több kiállításon – például Baden-Badenben, Frankfurtban, Stuttgartban, Berlinben, valamint a Magyar Képzőművészeti Társulat téli kiállításán – is látható volt, s igen komoly elismerő kritikát kapott.¹⁵ A művész a későbbi években szoros barátságba került a püspök-akadémikussal,¹⁶ aki többek közt hozzásegítette, hogy 1900-ban XIII. Leó pápát is László festhesse meg,¹⁷ majd 1907-ben újra vászonra vitte Fraknói portróját.¹⁸

Ezt követően Ferenczy Valér 1917-ben festette meg az idős választott püspök portróját, amely jelenleg is Rómában, a Pápai Magyar Intézetben található. A tudós főpapot legutóbb Xantus Géza vitte vászonra. Az általa 2000-ben készített Fraknói portré a szentszéki magyar nagykövetség épületében kapott helyet, a Római Magyar Történeti Intézetet és alapítóját ábrázoló 2004-es pasztellt pedig kifejezetten a *Collectanea Vaticana Hungariae* alapításához, a historiográfiai bevezető illusztrálására alkotta meg Tusor Péter felkérésére.¹⁹

¹⁴ Tragor Ignác Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény, l.sz. K.52.161.I. Vö. TRAGOR IGNÁC, *A váci múzeum gyűjteményeinek leíró lejtroma*, Vác 1912, 213–215. Temple és Fraknói kapcsolatának van még egy érdekes vetülete, ugyanis a tudós megvásárolta és a hittudományi karnak ajándékozta a művész egyetemalapítást ábrázoló Pázmány Péter-festményét. Fővárosi Lapok 25 (1888) 129. sz., 950.

¹⁵ DUFF HART-DAVIS, *László Fülöp élete és festészete*, Budapest 2019, 40. 45.

¹⁶ Lásd még: *The Diaries of Lucy de László I (1890–1913)*, ed. KATHERINE FIELD, trans. by SUSAN DE LASZLO, 2019.

¹⁷ 1900-ban Szent István megkoronázásának 900. évfordulója kapcsán a magyar kormány úgy döntött, hogy megrendeli a pápa portróját a budapesti Szépművészeti Múzeum számára. Fraknói meggyőzte a pápát, hogy Lászlót bízják meg. A művész 1900. március elején Rómába utazott, ahol Fraknói vendége volt, aki a Vatikánban is elkísérte. Fraknói bemutatta a művészt Mariano Rampolla bíboros államtitkárnak, akinek a portróját megfestette [451]. MNG 19–21. századi Gyűjtemény, Festészeti Osztály l.sz. 3206.

¹⁸ MNG l.sz. 3461; Vasárnapi Ujság 54 (1907) 15. sz., 295.

¹⁹ A festmény a megrendelő TUSOR PÉTER tulajdona. Először publikálva CVH I/1 és I/1exc., a nyomtatott példányokban a XXXVI. oldal után, az *e-book* változatokban pedig a kötet végén található képmellékletben.

3. RAJZOLT PORTRÉK ÉS KARIKATÚRÁK

Fraknóiról a legtöbb ábrázolást a folyóiratokban megjelent rajzok jelentik. Legelső ismert ilyen jellegű ábrázolása Pollák Zsigmondtól származik, s a *Vasárnapi Újság*ban került publikálásra.²⁰

Elischer Lajos 1880-as rajza az *Ország-Világ* folyóiratban jelent meg, ahol Fraknóit az MTA vezetői között mutatták be.²¹ Ezt követte Hirsch Nelli korábban már említett, híres ábrázolása, valamint Vadász Miklós rajzolta meg a székből ülő tudós alakját.²² 1915-ben pedig Tábor (Taupert) János készített egy rajzot a tudósról.²³ 1922-ben Pérely Imre rajzolta meg Fraknói arcképét,²⁴ 1923-ban az *Est Hármaskönyvében* kapott helyet egy kisebb Fraknói-portré,²⁵ illetve 80. születésnapja alkalmából közölt a *Pesti Napló* egy rajzot az éppen olvasó tudósról.²⁶ Halála alkalmából ismerhetett meg a nagyközönség három, a '20-as évekből származó Fraknói-ábrázolást a *Magyarország*, a *Friss Újság* és a *Pesti Napló* folyóiratból.²⁷ Halála után közvetlenül Gyenes Gitta a halottas ágyon fekvő tudóst rajzolta le,²⁸ majd Kőszeghy Elemér készített önéletrajzában rajzot róla.²⁹

Fraknóiról az 1870-90-es években számtalan karikatúra készült, elsősorban a *Borsszem Jankó*, a *Bolond Istók*, az *Üstökös*, valamint a *Kakas Márton* című éleclapokban. Ezek a karikatúrák tematikailag három témakör köré csoportosíthatók: a tudós akadémiai tevékenysége (például kinevezése,³⁰ a Millennium előkészületei,³¹ Rákóczi Ferenc 1906-os temetése,³² akadémiai munkák, felada-

²⁰ Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz., 1.

²¹ Ország-Világ 1 (1880) 12. sz., 273.

²² MNG 1.sz. F58.447.

²³ OSzKK Fond 292/47. Ezúton köszönöm Szovák Mártonnak, hogy felhívta a figyelmemet az ábrázolásra.

²⁴ MNG G2010.1.4; *Magyar fejek*, Budapest 1922, IV.

²⁵ *Az Est Hármaskönyve 1923*, Budapest 1923, 264.

²⁶ Pesti Napló 74 (1923) 46. sz., 5.

²⁷ Magyarország 31 (1924) 248. sz., 15 (ez a kép Pérely Imre előbb ismertetett rajza): ez a rajz 1922 augusztusában keletkezett; Pesti Napló 75 (1924) 248. sz., 12: ez a rajz 1923-ban született; Friss Újság 29 (1924) 247. sz., 5.

²⁸ Pesti Hírlap 46 (1924) 248. sz., 9.

²⁹ KŐSZEGHY ELEMÉR, *Elindulásom a művészi pályán*, Széphalom 17 (2007) 489–500, 499.

³⁰ Borsszem Jankó 5 (1872) 216. sz., 4; Borsszem Jankó 11 (1878) 19. sz., 9.

³¹ Az Üstökös 26 (1883) 9. sz., 7.

³² Kakas Márton 13 (1906) 44. sz. I. Vö. 10., 45. sz. 7.

tok³³ és a publicisztika³⁴), tudományos munkássága (elsősorban Zrednai (Vitéz) Mihályról³⁵ és Martinovics Ignácról³⁶ írt munkái), valamint egyházi élete (az arbei püspöki cím elnyerése,³⁷ valamint IX. Piusz és XIII. Leó pápával való találkozása³⁸). Ezekben a karikatúrák általában Fraknói különösen alacsony voltát karikírozták ki.³⁹

³³ Borsszem Jankó 21 (1888) 20. sz., 9. Vö. Borsszem Jankó 17 (1884) 15. sz., 8; uo., 23 (1890) 24. sz., 2; 23 (1890) 24. sz., 2.

³⁴ Bolond Istók 12 (1889) 19. sz., 6. Fraknói akadémiai ügyei képek nélkül is gyakran szerepeltek e lapokban, vö. „Egymást így főbe agyali: Fraknói és Thali Kali.” Az Üstökös 18 (1875) 20. sz., 243.

³⁵ Borsszem Jankó 11 (1878) 23. sz., 9.

³⁶ Az Üstökös 25 (1882) 24. sz., 1; Bolond Istók 6 (1883) 13. sz., 6. Vö. Magyar Jövő 44 (1945) 176. sz., 4. Martinovics kapcsán született kutatásai eredményei különösen látványos sajtóvisszhangot és politikai megszólalásokat eredményeztek. Fraknóit mindez érzékenyen érinthette, erre utal Szekfű Gyulának írt egyik leve, melyben a Szekfűt *A száműzött Rákóczi* című műve miatt ért támadások kapcsán így írt: „Nem csodálkozom afölött, hogy az ádáz harc, amelyet Kegyed ellen indítottak, megrendítő hatást gyakorol lelkére és idegrendszerére. Őszinte részvétet táplálok Kegyed iránt. De amint látogatása alkalmával jeleztem, megnyugtathatja az a gondolat, hogy mások is hasonló támadásoknak voltak kitéve, és hogy a váratlanul föllobbant láng csakhamar ki fog aludni.” ELTE EKK G628/2, n. 6. Lásd például PÁLINKÁS GÁBOR, *Martinovics Ignác emlékezete Fraknói Vilmos kutatásainak tükrében*, Budapest 2024 (PPKE szakdolgozat).

³⁷ Bolond Istók 13 (1890) 2. sz., 5. Vö. „...mert valamint a magasban repülő sas megpillantja a mélyen alant a fűben szaladgáló fűrjecskét, azonképpen vette észre Ófelsége ezt a mi Fraknóinkat is. Csodálatos, érthetetlen, sőt megfoghatatlan: e kicsi edénykébe hogyan szorulhatott bele annyi tudomány! Mert valamint sas... Fraknói Vilmos ezalatt szemérmesen és alázatosan engedé magára zudulni a dicsbeszédet, mely után boldogan és önérettel foglalta a püspökséghez vezető gradust, az akadémiai zsölyeszéknél is bővebb, puhább kanonoki széket, vagyis a vice-trónust.” Borsszem Jankó 11 (1878) 19. sz., 9. Lásd még: uo., 20 (1887) 35. sz., 8; uo., 36 (1903) 39. sz., 3. A kanonikátus elnyerése leginkább Rómer Flórisnak köszönhető, de jellemző, hogy ezt is Ipolyi Arnold támogatásához kötik. Vö. III/2.közlemény bevezetője.

³⁸ Borsszem Jankó 6 (1873) 289. sz., 4; Az Üstökös 39 (1896) 5. sz., 55. E látogatásokról a sajtó rendszeresen beszámolt, például Religio 54 (1892) 12. sz., 98; Magyar Hirlap 3 (1893) 55. sz., 7; Budapest 20 (1896) 24. sz., 4. Lásd még: Az Est 30 (1939) 208. sz., 5; *Fraknói-dokumentáció*, 10. sz. Ezúton köszönöm Lakatos-Balla Attilának, hogy felhívta a figyelmemet a nagyváradi székesegyház sekrestyéjében található azon X. Piusz-képre, melyre Fraknói a következőket írta: „Dicsőségesen uralkodó X. Piusz pápa, 1903. december 24-ikén, alulírott hódolatteljes kérésére, sajátkezűleg írta arcképe alá az áldását adó sorokat. Fraknói Vilmos váradi kanonok”.

³⁹ Lásd Borsszem Jankó 14 (1881) 31. sz., 6; vö. „Fraknói Vilmos azt a mértéket, mely elárulta, hogy Pázmán Péternek sem kellett hosszabb reverenda, mint ő neki.” Borsszem Jankó 7 (1874) 348. sz., 10; „Ajánlom Fraknóit, a történetbúvárt. Kicsi ember, de nagy tudós.” Az Üstökös 20 (1877) 11. sz., 122; „Elég fürge, de Fraknói Beszédén elszendereg S kis fejét karomra hajtva. Alszik, mint egy szent gyerek.” Bolond Istók 3 (1880) 22. sz., 5; „Azonban mint őszinte tudós, előre meg-

A karikatúrák mellett számos élc-szöveg is napvilágot látott, ezek többek között kiegészítik a rajzokat. Minderre a sok közül pár különböző stílusú, érzékletes példát mutatunk. Ezek sokasága ékes bizonyítéka annak, hogy Fraknóit – nem csak a tudományos munkáját, de a személyét is – már saját korában micsoda érdeklődés övezte.

„Hungarisatio. Frankl Vilmos, akadémiai osztálytitkár Fraknóira változtatta nevét, mert tudós collegái azt óhajtották, hogy az általa szerkesztett „Magyar országgyűlési emlékek” címlapján magyar név álljon, írják azt is, hogy egy első rangú tudósunk, csakhogy pressiót gyakoroljon Frankl úr elhatározására, maga nyújtott be az ő nevében folyamodványt a belügyminiszterhez. Ez az első rendű tudós hír szerint a «Monumenta Hungarica» kivált pedig annak «Árpád kori emlékek» című részének érdemes szerkesztője, Wenzel Gusztáv. Ajánljuk Franklnak, hogy vegyen magának revanche-t.”⁴⁰

„Fraknói Vilmos jeles tudósunkról legkisebb ellen észrevétel nélkül említik a lapok, hogy e héten ismét nem utazott el sehova.”⁴¹

„A mi gymnasiumainkban olyan kézikönyvből tanítják Magyarország történetét, melyben a szabadságharcok ily címek alatt adatnak elő: Bethlen Gábor lázadása, Bocskay lázadása, Rákóczy lázadása. Képzeltetni a hozzá való szöveget. A fiatalság aztán elnevezte az egész könyvet szerzője után «Frankl Vilmos lázadásának».”⁴²

mondom, hogy nem sok reményt kötök küldetésem sikeréhez. Igaz ugyan, hogy az «alacsony organismusok» körül sokat búvárkodtam, de azért fogalmam sincs, mikép eszközöljem ki, hogy Szabó József és Fraknói Vilmos urak nagyobbra nőjenek.” Borsszem Jankó 14 (1881) 39. sz., 4; „A magyar tudományos Akadémia titkára többnyire maga járja ezt a kerek marienbadi erdőt. Kanonoki cingulusát ő is napról-napra szűkebbre foghatja már, könnyen vérmesedő képzelete a fenyves erdőben fölleli a góth templom oszlopait s akárhány olyan pillanata van, hogy azt hiszi, most püspöki minőségben sétálgat az ő székesegyházában, amely boldog gyarapodásra való kilátása kellemes ellentétben áll testi fogyatkozásával. Mikor estefelé lejön a sétatérre, nem tesz egyebet, mint bámulja a moszkvai rabbint, aki érseki terjedelemben ömlik el két széken. S eszébe jut a régi zsidó közmondás: «kővér rabbinson, sovány kanonokon nincs áldás». Azért is öntestikéjén a soványítást nem viszi a sanyargatásig.” Borsszem Jankó 14 (1881) 31. sz., 6. „Budán kísértéltem a kis Szekér gyerekekkel. Előttünk megy valakivel a kis Fraknói, hajdonfővel, mert melege volt. «Annak a bácsinak nincs feje» - kiált anyjára Gabi s annál jobban bizonykodott, mentői jobban csitította anyja, ki kénytelen volt visszamaradni vele. A tonzúráról azt gondolta, hogy ott ki van kanyarítva Fraknói feje.” *Márki Sándor naplói. I: 1873–1892*, szerk. ERDÉSZ ÁDÁM, Gyula 2015, 519. Fraknói alacsony természetével egyik legközelebbi barátja, Rómer Flóris is tréfálkozott. Lásd e kötetben, III/2, 23. j.

⁴⁰ Az Űstökös 17 (1874) 12. sz., 136.

⁴¹ Bolond Istók 2 (1879) 36. sz., 11. Előzménye: uo., 34. sz., 5; 35. sz., 4.

⁴² Az Űstökös 10 (1867) 42. sz., 336. Lásd még: „A magyar nemzet akadémikus története. I. Fraknói Vilmos szerint. Midőn a magyarok a Kárpátok felé közeledtek, bizonyos égi jelek

„Régészet – Indítvány – Magyarországon van másfélszáz címzetes apátság és prépostság, melyek színét, helyét, vagy romjait a legtöbb tisztviselők soha se látták, emlékeit nem ismerik, mégis a nevét, mellyel «nagyságos» cím jár, büszkén viselik. Minthogy az ismeretlen multú jánosi apátság román stílu héttornyos templomkáját romjaiból az új címzetes jánosi apát, Rómer Flóris fölépítteté, – a kevésbé ismert multú szegszárdi [!] apátság történetébe az újdun kinevezett címzetes apát, Fraknói Vilmos közelebb kiadott művében sok érdekes fénysugárt vetett, – indítványozzuk: valahol egy ismeretlen multú apátsági rom van, valahol egy régi apátság történetét ismerni akarnók, – oda újból Rómer Flóris meg Fraknói Vilmos kinevezése lenne kívánatos; akkor aztán a romok újra fölépülnének, a vidék sötét múltja Fraknói szorgalmas lámpása által szépen megvilágíttatnék.

A „Borsszem Jankó” archeológusai.”⁴³

Post festa

Néhai való nagy hős, Mátyás királyunk,
De megünnepelték emléked minálunk!
Könyv jelent meg rólad: reb Fraknói írta,
Reb Acsádi zengte dicsét, a hogy bírta.

Ha nem koszorúz meg Fraknói apát úr,
Újság hoz csak rólad hírt valahol hátul.
Nagy fényed megvillan halvány pislá mécsben:
„Négyszázkilencvenben Mátyás meghalt Bécsben.”

Szobroddá nem véstük így se Kárpát bércit,
De legalább „tárgyalt” három-négy vezércikk.
Valld be, igazságos a királyok között:
Ezt is Fraknóinak, nem másnak köszönöd.

tűntek föl, melyek őket útjukban vezették. Kétségkívül bizonyos, hogy Álmos apánk lábaihoz egy meteorkő hullott, egy a kőre kötött levélke kíséretében, melyre hun betűkkel ez volt írva: «Kedves utódom! A pogány mennyországban vagyok, de nem jól érzem magamat, sokkal szebb a keresztény mennyország, mely telidesteli van válogatott angyalokkal, azért ajánlom neked, mihelyt fiad meghódítja Magyarországot, térjen át a róm. katolikus hitre és dotálja dúsan az egyházakat. Kivált ajánlom figyelmébe a kanonoki stallumokat. Attila». Ez adat egészen új, de hiteles, a vatikáni könyvtárból való. Azonban Árpád nem hallgatott e jó tanácsra és pogány maradt, amiért büntetésből most még a sírját sem találják meg. Azért a vezérek alatt semmire se ment Magyarország és a németek megverték hadait Németországban isteni rendelés következtében. Végre földerült a dicső nap! Feltűnt Szent István! Keresztények lettünk! Éljen Róma, a pápa és Nagyvárad!” Borsszem Jankó 17 (1884) 15. sz., 8.

⁴³ Borsszem Jankó 12 (1879) 35. sz., 9.

Nem másnak; nem annak, hogy pompás agyvelőd
 Tervezte a mát, már évszázadok előtt;
 Te már akkor láttad, hogy a magyar s osztrák
 «Viribus unitis» lesz két erős ország.

Nem annak köszönhedd ünnepeltetésed,
 Mert az igazsággal ajkad sose késett;
 Sem annak, hogy izmos, hadvezéri karral
 El-eljártál győzni a harcos magyarral.

Csak annak, hogy könyvet irt Fraknói rólad,
 Amelyhez a sajtó kissé hozzá szólhat.
 Igazán szerencséd, hogy e pap még portál –
 Másképp elfelednők, hogy valaha voltál.⁴⁴

„Kedves hírül szolgál sokaknak, hogy Fraknói Vilmos püspök úr ő méltósága influenzában van.”⁴⁵

„Ha Fraknói Vilmos bálba menne, hogy hívnák akkor? Laktatói, Krakknói, Fraknói Vilmos.”⁴⁶

4. SZOBROK ÉS ÉRMEK

Fraknói életéből egy érmet ismerünk: a kutató egyik unokahúgának, Kestranek Annának Johanna (Hanna) Blaschczik nevű lánya 1918-ban alkotott egy 50 mm átmérőjű bronzérmet, amely megtalálható a Magyar Nemzeti Galériában.⁴⁷ Emellett Damkó József művésznek köszönhető három másik ábrázolás: 1909-ben éppen Fraknói megbízásából készített emléktáblát a Lateráni Szent János-székesegyházban a Szent Korona adományozásának emlékére. A mai is II. Szilveszter pápa egykori sírja fölött látható alkotás alsó domborműjének bal szélén a pápa kíséretének tagjaként maga Fraknói Vilmos is meg lett jelenít-

⁴⁴ Borsszem Jankó 23 (1890) 15. sz., 2. Lásd még az isztambuli kutatóút kapcsán „Fraknói Karaván effendi” „beszámolóját” (uo., 22 [1889] 44. sz., 6), vagy a mohácsi csatáról írt „cikkét” (uo., 9 [1876] 423. sz., 4), „a velencei földrajzi kongresszus nagy lakomája után” felolvasott „beszédét” (uo., 14 [1881] 37. sz., 7) és a római intézet alapításáról szóló verset (uo., 25 [1892] 9. sz., 10).

⁴⁵ Borsszem Jankó 23 (1890) 3. sz., 3.

⁴⁶ Kakas Márton 3 (1896) 48. sz., 4.

⁴⁷ MNG 1800 utáni Nemzetközi Gyűjtemény, l.sz. 56.726.P.

ve.⁴⁸ A Fraknói jóvoltából Rómában tartózkodó szobrászművész 1905 körül alkotott két terrakotta mellszobrot is tudósról.⁴⁹ E szobrok közül az egyik volt a mintája annak a síremléknek, amely 1929-ben Fraknói sírja fölé a művész készítette.⁵⁰ A legutolsó ismert, Fraknóit ábrázoló kisplasztika Király Vilmos szobrászművész bronzból készült egyoldalas emlékérmé, amelyet a 2000-ben alapított Fraknói Vilmos-díj jutalmazottai kapnak meg minden évben.⁵¹

Az alábbiakban csupán néhány kiválasztott ábrázolás látható a kötetben. A teljesebb sorozat az *institutumfraknoi-bu* repozitóriumában lelhető fel.⁵² Itt négy külön mappába rendezve (*Portrék, Fotók, Karikatúrák, Szobrok és érmek*) kaptak helyet a centenáriumi emlékévként alkalmasan összeállított képi források.

Írta és összeállította: KANÁSZ VIKTOR

⁴⁸ Vasárnapi Ujság 57 (1910) 17. sz., 1–2; Pesti Hírlap 46 (1924) 248. sz., 9; Képes Krónika 18 (1936) 35–36. sz., 12–13; BANFI FLORIO, *Magyar emlékek Itáliában* (szerk. Kovács Zsuzsa–Sárközy Péter), Szeged 2005, 256–257.

⁴⁹ MNG 19–21. századi Gyűjtemény, Szobor Osztály, l.sz. 86.19–N; l.sz. 5198. A szobor a művész római műterméről készült korabeli felvételen is látható: „Azonfelül egész sor sikerült portrait van még a műtermében részint befejezve, részint munkában, mint: Fraknói püspök monumentális mellszobra...” Vasárnapi Ujság 52 (1905) 49. sz., 786.

⁵⁰ PROHÁSZKA LÁSZLÓ, *Dankó József egyházművészeti alkotásai*, Vigília 79 (2014) 10. sz., 739–747; Pesti Napló 80 (1929) 232. sz., 4. A temetésről, s a sírról lásd e kötetben, I/8. A síron lévő mellszobor gipszelőzménye: MNG l.sz. 8357.

⁵¹ Felvétele a Tusor Péter birtokában lévő példányról készült.

⁵² https://institutumfraknoi.hu/repositorium/fraknoiemlekkonyv_fotok_es_abrazolasok.

I.

2.

3.

4.

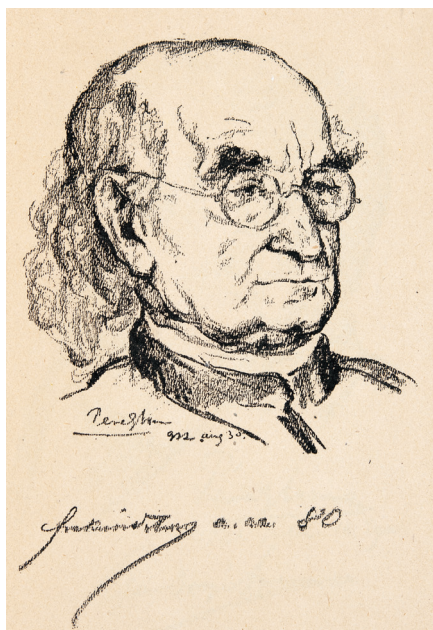
5.

6.

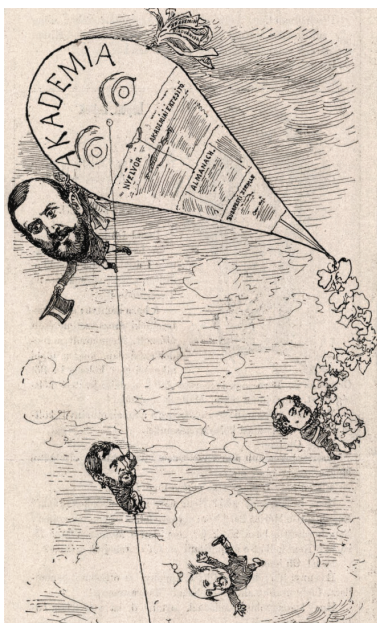
7.

8.

PORTRÉK

1. Kovács Mihály által festett portré, 1878, MNM TK Festménygyűjtemény, L.sz. 2264. Jelenlegi elhelyezése az MTA főtitkári hivatalában.
2. Szamosy Elek által festett portré, az 1880-as évek eleje, Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Egyházművészeti Gyűjtemény, L.sz. Ao2.006.
3. Temple János által festett portré, 1903, Tragor Ignác Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény, L.sz. K.52.161.1.
4. A Thúry Gyula által készített portré korabeli fotója, Vasárnapi újság 44 (1897) 22. sz., 351.
5. Vasárnapi Ujság 22 (1875) 16. sz., 1.
6. Fraknói portréja, Ország-Világ 1 (1880) 12. sz., 273.
7. Vadász Miklós ceruzarajza, 1922 körül, MNG L.sz. F58.447.
8. Pérely Imre litográfiája, 1922. augusztus 30., MNG L.sz. G2010.1.4.

I.

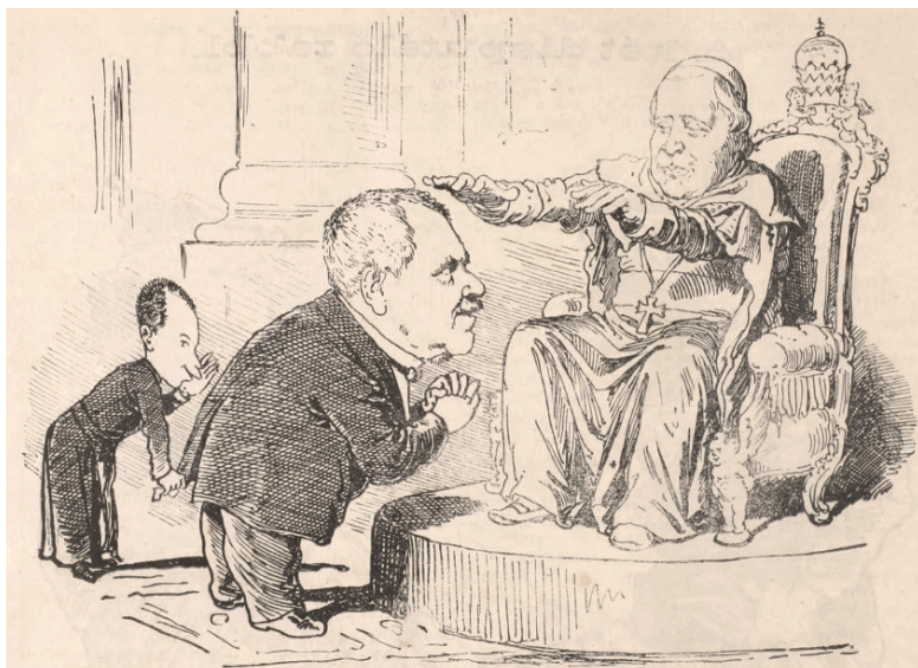
2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

KARIKATÚRÁK

1. Cím: „AKADÉMIAI DICSŐSÉG”. Felirat: „*Sic itur ad astra!*”. Karikatúra az MTA tudományos munkásságáról, Bolond Istók 12 (1889) 19. sz., 6. A karikatúra az akadémiai folyóiratokban való publikálás dicsőségét hivatott szimbolizálni, melyet a papírsárkány jelképez. Ebbe kapaszkodik bele a kép jobb szélén Fraknói is.
2. Karikatúra Fraknói Martinovics-kutatásairól, Az Üstökös 25 (1882) 24. sz., 1. Fraknói 1880-ban publikálta a Martinovicsal kapcsolatos kutatásai eredményét, amely nagy visszhangot és vitát váltott ki.
3. Felirat: „...*mert valamint a magasban repülő sas megpillantja a mélyen alant a fűben szaladgáló fűrjcskét, azonképpen vette észre Őfelsége ezt a mi Fraknóinkat is. Csodálatos, értetetlen, sőt megfoghatatlan: e kicsi edénykébe hogyan szorultatott bele annyi tudomány! Mert valamint sas... Fraknói Vilmos ezalatt szemérmesen és alázatosan engedé magára zúdulni a dicsbeszédet, mely után boldogan és önérzettel foglalta a püspökséghez vezető grádust, az akadémiai zsölyeszéknél is bővebb, pubább kanonoki széket, vagyis a vice-trónust.*” Fraknói-karikatúra, Borsszem Jankó 11 (1878) 19. sz., 9. A háttérben a Fraknóinál jóval magasabb Ipolyi Arnold mutat a Fraknóit 1878-ban nagyvárad kanonokká kinevező Ferenc József alakjára.
4. Cím: „ARBÉI FRAKNÓI VILMOS”. Felirat: „*Kis püspök nagy bottal jár! Gratulál Gyulai Pál!*”. Fraknói mint arbei püspök, karikatúra, Bolond Istók 13 (1890) 2. sz., 5. Fraknói 1889-ben kapta meg az címzetes püspökséget. A „poén” abban rejlik, hogy ehhez a Fraknóihoz hasonlóan szintén felettébb alacsony tudós társa gratulált.
5. Cím: „RÓMÁBÓL”. Felirat: „*Toldy Ferenc: Exaudi pater sanctissime! Habeo filium sacerdotem, filiumque religiosam: praecor digneris mihi dare benedictionem tuam! Szentatya: Care mi fili in Christo! ob haec tua merita in rebus ecclesiasticis quaesita accipe in nomine patris filii et spiritus sancti benedictionem meam: vive, cresce et te multiplica ad majorem ecclesiae gloriam cum omnibus qui ad te pertinent – exceptis tamen liberis duobus: sacerdote ac religiosa – in aeternum amen. Frankl Vilmos (súgva): Urambátyám, hát Pista! Toldy Ferenc: Halgass, ha csalhatatlan, hát úgyis tudja!*” Fraknói a pápánál, karikatúra, Borszem Jankó 6 (1873) 289. sz., 4. A szöveg arra utal, hogy Toldynak igazából három gyermeke volt, közülük a kisebbik fiú, László kezdetben papnak készült, majd később otthagya az egyházi pályát, míg idősebbik fia, a pápa előtt elhallgatott István híresen antiklerikális nézeteket vallott. 1873-ban Toldy és Fraknói valóban járt Rómában, közös fénykép is készült róluk az Örök Városban.
6. Cím: „AZ AKADÉMIAI INQUISITIO TITKAI (TÖRTÉNELMI KÍNZÓKAMRA)”. Felirat: „*Képmagyarázat: Kossutbot maltretirozza Kovács Lajos flamingó és ama bizonyos Pál [Hunfalvy Pál]; Rákóczyt kerékbe töri Farkas deák [Deák Farkas]; Martinovicsot lesakterolja Reb Fraknói Vilmos; Vák Bottyánnak a jó szemét is kiszúrják a legények; nagy Széchenyit megkisebbiti Széchen Anton [Széchen Antal]; a Wesselényi összeesküvőket elcsigázza Pauper Gyula [Pauler Gyula], még Török János is rebellis számba megy, s mint ilyet, vízzel tortúrázza Bexics [Beksics Gusztáv]. Bölcs Salamon [Salamon Ferenc] mint jegyző veszi*

föl a vallomásokat, s a főinquisitor Tisz'arbuez Kálmán [Tisza Kálmán] kiosztja a működőknek a jutalmakat." Karikatúra az MTA kutatásairól, benne Fraknói alakjával, Bolond Istók 6 (1883) 13. sz., 6.

7. Cím: „A MILLENIUM”. Felirat: „*Ipolyi Arnold: Az akadémiának méltóságán alól van, bogy aféle ceremóniákhoz segédkezet nyújtson. Fraknói: Mi voltaképpen nem is jöttünk be ide, hanem itt találtak bennünket a magyarok. Salamon: Hogy a magyarok itt vannak, az ugyan valószínű, de bizonyos csak az, bogy a német színészek elfoglaltak bennünket. Gyulai Pál: Nem ér az a sok hímezés-hámozás! Ki kell mondani egy határozott évszámot. Pulszky Názó: Akkor hát tegyünk úgy, bogy rakjuk kalapba a kérdéses évszámokat, egy száz húzzon ki egyet s a kibúzott évszámot fogadjuk el a bonfoglalás idejének. Gyulai: Akkor főtiszteendő Ipolyi Arnold húzza ki a sorsot! a szüzesség csak nem derogál neki!*” Karikatúra az MTA millenniumi előkészületeiről, Az Űstökös 26 (1883) 9. sz., 7. A millenniumi ünnepségekre készülve az MTA feladata volt a honfoglalás pontos dátumának megállapítása.
8. Cím: „A PÁPÁNÁL”. Felirat: „*A pápa: valóban elismeréssel vagyok Mária országa iránt, hol oly példás isteni rend uralkodik... áldásomat küldöm a magyarokra. Fraknói (Rampollához): Hálstennek: látom, bogy Őszentsége nem ismeri a magyar «Alkotmány»-t.*” Fraknói a pápánál, karikatúra, Az Űstökös 39 (1896) 5. sz., 55. A téma aktualitását az adta, hogy a karikatúra megjelenése előtt pár héttel számolt be a magyar sajtó arról, hogy Fraknóit magánkihallgatáson fogadta a pápa. Mindenesetre Rampolla, Fraknói és XIII. Leó szerepeltetése egyazon képen éppen 1896-ban különös jelenség, ismerve a pécsi püspöki ki(nem)nevezés körülményeit. Vö. I/6.
9. Cím: „MEGJÖTT RÁKÓCZI!” Felirat: „*A fejedelem és az ő hű csatlósai.*” Karikatúra Rákóczi Ferenc újratemetése kapcsán, Kakas Márton 13 (1906) 44. sz. 1. A karikatúra arra utal, hogy Rákóczi Ferenc újratemetésének előkészítésében Thaly Kálmán és Fraknói Vilmos egyaránt jelentős szerepet játszott.

1.

2.

3.

4.

SZOBROK ÉS ÉRMEK

1. Johanna Blaschczik Fraknóiról készült bronzérme, MNG, 1800 utáni Nemzetközi Gyűjtemény, L.sz. 56.726.P. Felirata: „*Dr. Guilielmus Fraknoi episcopus tit. Arbensis aetatis suae LXXV*”.
2. Damkó József Fraknói-mellszobra, 1905, MNG L.sz. 86.19-N.
3. Damkó József Fraknói-mellszobra, 1934, L.sz. 8357.
4. Király Vilmos bronz emlékérmé (a felvétel a Tusor Péter tulajdonában lévő példányról készült).

III.B FÉNYKÉPTÁR

Fraknói Vilmosról életében több fotó is készült. Az általunk ismert legelső fotón nincs datálás, csak az derül ki, hogy Strelisky Lipót pesti műtermében készült. A névhasználatból és Fraknói kinézetéből adódóan bizonyos, hogy 1888 előtti, valószínűleg a szeminarista ifjút ábrázolja.¹ Ezt követően a második ismert fényképet, egy 1906-ban készült felvételt 1910-ben maga Fraknói publikálta.² Ismerünk egy további, korai fotót is, melyet 1906-ban tett közzé az *Ország-Világ* című folyóirat. A fotó 1873-ban Rómában készült, s Fraknói Toldy Ferenc és Tárkányi Béla társaságában látható rajta.³ A legismertebb portréfelvételt Ellinger Ede készítette az 1880-as években a tudósról. Ebből őriz példányokat a Nemzeti Múzeum és az MTA, valamint a korabeli újságok is publikálták,⁴ s a későbbiekben e fotóról Hirsch Nelli készített egy híres rajzot.⁵ 1880-ban vagy 1883-ban is készült egy ma az MTA-n őrzött portré Fraknóiról,

¹ Körösvidéki Múzeum, Nagyvárad (Muzeul Țării Crișurilor, Ordea), l.sz. 738/14. Ezúton köszönjük Lakatos-Balla Attilának, hogy felhívta a figyelmünket a fotóra, illetve informált minket a fotó hátterével kapcsolatban.

² *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága, 1860–1910*, Budapest 1910, címnegyed.

³ *Ország-Világ* 27 (1906) 12. sz., 247.

⁴ MNM Történeti Fényképtár 534-1933; 535-1933; MTA KIKK Ms 10 206/36.

⁵ *Képes Folyóirat* 5 (1889) 587; *Ország-Világ* 13 (1892) 9. sz., 1; *Magyar Salon* 6 (1888–1889) 11. k., 362. Ekkoriban jegyezték fel külsejéről: „Fraknói Vilmostal zárjuk be a sort, Arany utódjával az akadémiai titkárságban. Ha ez örökké mozgékony és munkás férfiút látjátok, azt hiszitek, alig van több harminc évesnél, s ha végig tekintetek művei hosszú, hosszú során, el sem hinnétek, hogy nem volna már hatvan éves. Búvárkodói szerencséje példabeszéd lett, de elfelejtik hozzátenni, hogy a tudományban a szerencse nem a vakmerőket, hanem csak az arravalókat segíti. A mit ő lát, látta már más is, csakhogy a másiknak ez holt anyag, neki pedig épületkő; a másik csak látja, ő nézi is. Páratlan szorgalma egyre szaporítja művei számát s minden új munkája gyarapítja történeti ismereteinket. E mellett határozott írói egyéniség is; stílusa eleven, világos és vonzó s ezen felül mindig tárgyyszerű; tud kiméret és nyugodt lenni, mint Szalay és méltóságos és ünnepi, mint Horváth. Az ő alkotó képességétől ily rendkívüli munkásság mellett még sokat vár a tudomány és a közönség egyaránt.” *Ország-Világ* 1 (1880) 12. sz., 278.

amelyet Tusor Péter publikált 2004-ben, s a Fraknói Kutatócsoport által meghirdetett Fraknói-centenárium ikonikus Fraknói-képe lett.⁶

Ismerünk egy ezt követő időszakból származó felvételt is Fraknóiról, azonban ennek az ábrázolása csak egy 1966-os cikkben látható, forrása nem ismert.⁷ Egy 1906-os fotó is előkerült a tudósról: II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításakor örökítették meg a menet élén Forster Gyula, Thaly Kálmán, Török Aurél, Wekerle Sándor és Justh Gyula mellett.⁸ 1923-ban a *Tolnai Világlapja* publikált róla egy akkortájt készült műtermi képet.⁹ Végül halála előtt nem sokkal, valószínűleg 1924-ben is készült egy fénykép az öreg tudósról, tudomásunk szerint ez az utolsó őt megörökítő felvétel.¹⁰

Külön csoportot alkotnak azok az eddig a kutatás számára ismeretlen családi fotók, amelyek a tudós ma élő oldalági rokonainak a birtokában vannak.¹¹ E felvételeken Fraknói elsősorban rokonsága körében látható otthonukban, illetve kirándulás vagy hajózás közben, de több portréfelvétel is található közöttük.

Az alábbiakban csupán néhány kiválasztott fénykép látható. A teljesebb listát, miként a festmények, rajzok, karikatúrák, szobrok és érmek esetében, az *institutumfraknoi-bu* repozitóriumában lehet megtekinteni (https://institutumfraknoi.hu/repositorium/fraknoiemlekkonyv_fotok_es_abrazolasok).

⁶ MTA KIKK Ms. 5075/23. Az (újra)induló vatikáni–magyar történeti sorozatot szerkesztője a mintaadó előd Fraknói emlékének ajánlotta. A kép közlése és felirata „*Bonae memoriae Guilelmi Fraknoi in anniversario decessus eius 80.o*”, CVH I/1exc. (a címnegyed után, illetve az *e-book*ban a kötet végén elhelyezve). A fotó dátuma azért nem egyértelmű, mert a felvételen két dátum található: 1880. május 29. és 1883. szeptember 17. Mindenesetre éppen a MVH alapításának időszakában keletkezett.

⁷ A Hét 11 (1966) 20. sz., 9.

⁸ MNM Történeti Fényképtár, magyar eseménytörténet I_a 72.168

⁹ Tolnai Világlapja 23 (1923) 5. sz., 2. A felvételt a folyóirat a későbbiekben többször is közölte, a mellékletben is ezek közül látható a felvétel. Uo., 24 (1924) 27. sz., 2; 42 (1940) 8. sz., 20; 42 (1940) 47. sz., 24. Vö. uo., 45 (1943) 8. sz., 24.

¹⁰ MNM, Történeti Fényképtár, portré-csoportkép, 15861962 fk; publikálva: Reggeli Hírlap 33 (1924) 267. sz., 5.

¹¹ Ezúton köszönjük dr. Marie-Theres Arnbomnak – aki Fraknói Vilmos húgának, Frankl Teréziának az ükunokája –, hogy a fotókat a Kutatócsoport rendelkezésére bocsátotta, és közlésükhöz hozzájárult. Fraknói lánytestvéreinek leszármazottjai mind a mai napig számon tartják és emlékeznek az egykori történettudósra, neves rokonukra. Az említett ükunoka – aki maga is történész – férjével évente felkeresi a budapesti Kerepesi temetőben „Vilmos bácsi” sírját. Kettejüknek sikerült Fraknói édesanyjának ürményi nyughelyét is megtalálni. Az általa megküldött fotóknak igyekezett utánajárni, hogy minél pontosabban beszámolhasson róluk a részünkre. Sajnos azonban a nagy időbeli távolság miatt kevésbé volt erre már mód. A képek melyek hozzátartozói körében örökítette meg a tudóst, elsősorban a lánytestvérek, sógorok és gyermekeik társaságában készültek.

I.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

II.

I2.

I3.

I4.

FOTÓK

1. Az ifjú klerikus. *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910*, Budapest 1910, cím-negyed.
2. A Központi Szeminárium növendéke. Körösvidéki Múzeum, Nagyvárad (Muzeuł Țării Crișurilor, Ordea), L.sz. 738/14.
3. Az MTA pap-főtitkára, 1880–1883 között. MTA KIKK Ms. 5075/23.
4. A szekszárdi apátúr MTA-főtitkár. MTA KIKK Ms 10 206/36.
5. László Fülöp társaságában a XIII. Leó pápát ábrázoló portré mellett a római Fraknói-villában. The de Laszlo Archive Trust (London).
6. Monte Carlóban, 1903. A fotó az oldalági leszármazott dr. Marie-Theres Arnborn tulajdonában (Bécs).
7. Egyik rokonával. Uo.
8. Barátai és rokonai körében. Fraknóitól balra László Fülöp, mellette felesége, Lucy de László, a kép bal szélén pedig Kestranek Vilmos. Uo.
9. Rokonai körében. Uo.
10. A felvétel a szentjobbi uradalomban készülhetett. Uo.
11. Kirándulás alkalmával (részlet). Uo.
12. Rokonával, hajókirándulás közben (részlet). Uo.
13. Az idős apát-kanonok, MNM, Történeti Fényképtár, 15861962 fk.
14. Fraknói Jehle Máriával, Terézia nevű húga unokájával (részlet). Jehle Mária a felvételt birtokló Marie-Theres Arnborn nagyanyja. A kép 1915 körül készülhetett.

Válogatta: KANÁSZ VIKTOR–SÁGI GYÖRGY
TUSOR PÉTER

ÉLETÚT Kronológia

- 1843. febr. 27.** *Ürmény, születés.* Szülők: Frankl Sándor, a Hunyady-uradalom orvosa († 1865. ápr. 13., 68 évesen) és Gerstl Johanna († 1845. okt. 24., 31 évesen), testvérei Karolina (*1841), Terézia (*1843) és Imre (*1845). A család idővel Érsekújvárra költözik, az apa prímási uradalmi orvos lesz. 1855-ben Wittigschlager Juliannával köt házasságot.
1845. szept. 12. Keresztelés Ürményen. A keresztszülők: ifj. Hunyady János és Hunyady Mária.
- 1849–1850 Nagyszombat, kisszeminarium (?).
- 1850–1855** *Esztergom.* A bencés gimnáziumban formatív tanára Ferenczy Jakab Zsigmond OSB.
- 1855–1858** *Nagyszombat.* 1855-ben konviktorként az érseki főgimnázium hatodikos tanulója. 1856-tól hetedikos gimnazistaként a *Seminarium Marianum* Pázmány-ösztöndíjas tagja, az esztergomi főegyházmegegye klerikusa. Kurzustársa Hornig Károly.

* * *

- 1858–1864** *Pest.* A Központi Szeminárium növendékeként 1862-ig teológiai, majd 1864-ig bölcsészeti tanulmányokat folytat. Utóbbi karra 1863-ban iratkozik be. Mindkét területen doktori fokozatot szerez. Részt vesz a *De Civitate Dei* magyar kiadásának (I–III, 1859–1861) fordítási munkálataiban; MTA-pályadíjat nyer (1860), melynek nyomán megjelenik első önálló publikációja (*Fraknói-bibl.*, 1. sz.). Csengery Antal és Wenzel Gusztáv bírálata hatására a pálos könyvtár falai között dönti el, hogy történész lesz. Toldy Ferenc szerepe szintén számottevő, aki a bölcsészkaron tanára lett és saját felfedezettjének tartja Fraknóit. 1862-ben újabb rangos, ezúttal egyetemi pályadíjat nyer (vö. *Fraknói-bibl.*, 6. sz.), továbbá tagja lesz a Knauz Nándor által ekkor alapított *Magyar Sion* szerkesztőbizottságának. A szemináriumi évek alatt kerül kapcsolatban Ipolyi Arnolddal és Lonovics Józseffel. Utóbbi biztatására kezd foglalkozni Pázmány Péter életrajzával.

1864. márc. 5. Scitvovszky János alszerpappá szenteli az esztergomi bazilikában.
1864. aug. 29–szept. 3. Részvétel a katolikus kongresszuson a belgiumi Mechelenben. Az esemény életre meghatározóan formálja nézeteit a modern katolicizmus társadalmi és tudományos feladatairól, lehetőségeiről. Nézeteit a következő évek során gazdag publicisztikában fejti ki. Katolicizmus-felfogása meghatározó hatást gyakorol történetési szemléletére.
- 1864–1865** *Nagyszombat.* Egykori iskolájában gimnáziumi tanár, tanítványai között van Zichy Géza. A városi levéltárban és Bécsben folytatja a budai kamarai levéltárban megkezdett anyaggyűjtését Pázmány-monográfiájához.
1865. júl. 23. Scitvovszky János pappá szenteli az esztergomi bazilikában a főegyházmegye szolgálatára (a diakónusszentelés 1865 kora tavaszán mehetett végbe).

* * *

- 1865–1871** *Esztergom.* A főegyházmegyei szeminárium / érseki líceum latin- és egyháztörténelem tanára, Csernoch Jánost is tanítja. A római és itáliai (1867), spanyolországi (1868) kutatások kezdete. Rómában még háromszor jár (1870, 1873, 1874), kap ugyan anyagokat a vatikáni levéltárból is, de ténylegesen csak 1881-ben jut be falai közé. Esztergomi tanári éveit mélyül el kapcsolata mesterével, fő pártfogójával és barátjával, Ipolyi Arnoldddal, aki már 1868 áprilisában akadémikusnak jelöli.
- 1867 A Történelmi Társulat választmányi tagja Ipolyi ajánlására, aki mellett 1878-tól rövid ideig alelnök is MTA-főtitkárrá választásáig. A Társulatban 1917-ben megkapja a kitüntetett tiszteleti tagságot.
- 1868 Mintegy nyolc év anyaggyűjtést követően megjelenik Pesten *Pázmány Péter és kora* c. nagymonográfia-sorozatának I. kötete (a II–III. 1869-ben és 1872-ben, *Fraknói-bibl.*, 24. 28. 67. sz.). Szekfű Gyula szerint munkája mint „igazi történeti mű emelkedett ki” kortársai alkotásai közül. A biográfia már a pálya indulásakor felvillantja a magyar medievisztika-, kora újkor- és részben újkorkutatás hozzá köthető átfogó korszerűsítésének, részbeni megteremtésének távlatait. A történeti szubjektum vizsgálata későbbi munkásságában is központi szerepet kap, az egyik legjellemzőbb példa 1890-ben magyarul, 1891-ben Freiburgban németül publikált Mátyás király-életrajza (*Frak-*

- nói-bibl., 333. 342. sz.). Ugyanebben az évben kezdi meg a haláláig folytatott Corvina-kutatást (*Fraknói-bibl.*, 26. 51. 295. 465. 507. sz.).
- 1870 Zádori Jánossal átveszi az alapító Knauz Nándortól a *Magyar Sion* szerkesztését. (A lap 1886-ig, Zádori haláláig *Új Magyar Sion*ként jelenik meg.) A cél a kor követelményeihez igazodva bemutatni mindazon kérdéseket, melyek a „katolicizmus hitéleti és társadalmi fejleményeiben felmerülnek”. Fraknói, aki 1873-ig marad szerkesztő, az első számban „*Földadataink*” címmel ad programot, ahol külön kitér a tudomány szerepére is. 1886-ban új szerkesztőként Prohászka Ottokár Fraknóiéval lényegében egyező programot hirdet meg.
1870. máj. 25. A Pázmány-életrajz elismeréseként az MTA levelező tagja Ipolyi Arnold ajánlásával. Székfoglaló előadását 1871. okt. 9-én tartotta Pázmány római követjárásáról (*Fraknói bibl.*, 53. sz.). A székfoglaló napján tartott ülésen Horváth Mihály bejelenti, hogy élve osztályelnöki jogával, Rónay Jácint távolléte idejére Fraknóit nevezi ki helyettes-osztálytitkárrá.

* * *

- 1871–1892 *Pest / Budapest.* A fővárosba az 1870/71-es tanév után tér vissza Ipolyi segítségével, aki a Szent István Társulatnál szerez neki állást. Ipolyinak köszönhetően ekkor kerül közelebbi nexusba Horváth Mihállal, és indul be tudományos, akadémiai karrierje. Tudományépítő munkásságnak sarokkövei ebben az időszakban alapító szerkesztőként az 1899-ig általa megjelentetett *Magyar Országgyűlési Emlékek* (1874) és a *Magyar Könyvszemle* elindítása (1876). Utóbbi szerkesztését 1879-ben Csontos Jánosnak adja át.
- 1871 Horváth Mihály Rudolf trónörökös nevelőjének szánja. 1863-ban megjelent tankönyvének (*Fraknói-bibl.*, 7. sz.) szemlélete miatt sajtóhadjárat indul vele szemben, országgyűlési képviselők tiltakoznak ellene, a terv végül meghiúsul.
- 1873 Újabb MTA-pályázat nyomán publikálja *A hazai és külföldi iskolázás* c. alpművét (*Fraknói-bibl.*, 81. sz.). Monográfiájával, annak függelékeivel, illetve kísérőtanulmányaival (*Fraknói-bibl.*, 70. 85. 86. 98. sz.) kezdetét veszi a kutatási irány, amely a hazai iskolázás megismerésén túl a külföldi egyetemlátogatás, peregrináció feltárását célozza; részben pedig megalkotja az RMK előképét.

1873. máj. 21. Az MTA rendes tagja, ugyanezen naptól Horváth Mihálynak köszönhetően a II. osztály, a Bölcsészeti, társadalmi és történeti tudományok osztályának titkára – főtitkárrá választásáig. Székközlő előadását 1875. ápr. 4-én tartotta, „*Lajos és Mária*” címmel (*Fraknói-bibl.*, 113.a sz.). Helyettes titkárként már 1872-től szerkeszti a II. osztály *Értekezések* c. sorozatait.
- 1874 Ebben az évben indul el az MHH III. osztályaként Fraknói nagy forráskiadó vállalkozása, a MOE (1885-ig 10 kötetet jelentet meg, a 10., 1602–1604-es kötetet már Károlyi Árpáddal közösen). Hírlaptudósítás szerint „Frankl Vilmos, akadémiai osztálytitkár Fraknóira változtatta nevét, mert tudós collegái azt óhajtották, hogy az általa szerkesztett «Magyar országgyűlési emlékek» címlapján magyar név álljon”.
1874. szept. 19. Az új Országos Levéltár felállítása. Az előkészítésben Pauler Gyula mellett Fraknói Vilmos is részt vesz az 1871-től működő „ankétbizottság” tagjaként, ahová ugyancsak Horváth Mihály ajánlásával került be.
- 1875 Az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója („őre”) lesz. A Nemzeti Múzeumhoz tartozó könyvtár vezetését Xántus János ellenében és – pap volta miatt – kisebb sajtópolémiától kísérve a gróf Széchényi család bizalmából nyeri el. Tisztségét négy esztendeig, akadémiai főtitkárságának évéig tölti be, ezalatt az intézményt kézírattárával együtt európai színvonalra fejleszti. Többek között meghonosítja Rómer Flóris közreműködésével a palimpszeszt-kutatást.
1875. dec. 10. után Toldy Ferenc elhunytát követően 1880-ig az MTA Történelmi Bizottságának előadója, majd 1886–1895 között elnöke. A későbbi nevén Történettudományi Bizottságnak 1871-től 1924-ig tagja. Hivatalba lépésekor megfogalmazott nagyívű tervezete egyfelől számba veszi és rendszerezi az 1711 előtti magyar történelem kutatásában elért eredményeket. Másfelől „javaslatai egészen új programot jelentenek a bizottság számára a 18. századi Magyarország történetének feldolgozására, valamint hazánk művelődéstörténeti és szláv történeti és irodalmi emlékeinek feldolgozására, illetőleg felkutatására”. Újraszabályozza egyúttal a Bizottság és a Magyar Történelmi Társulat viszonyát, s átalakítja a *Történelmi Tárat*. Nagyvárad kanonok haláláig (Rómer Flóris támogatásának köszönhetően az egyik „*stallum litterarium*” birtokosa lesz, és felmentést kap a rezidenciakötelezettség alól); a káptalanon belül 1898. dec. 10-én elnyeri a krasznai főesperességet.
1879. júl. 6. Szekszárdi címzetes apát (*tit. Ss. Salvatoris*) szentjóbói apáti kinevezéséig.

1879. máj. 22. Arany János utódként az MTA főtitkára, az elvileg élethosszig szóló tisztséget 1889. máj. 3-ig viseli. Megelőzően az 1878. jún. 13-án tartott nagygyűlésen helyettes főtitkárrá választották. (Elődjét ténylegesen helyettesítve már 1877. decemberben ekként írja alá leveleit.) Lemondását követően, ugyanezen naptól Széchényi István egykori tisztségét, a másodelnökséget tölti be igazgatósági taggá választásáig. A másodelnökség mandátumát az ő javaslatára szűkítették három évre, és kezdték rotálni betöltését az osztályok között.
1881. jún. A vatikáni levéltár év eleji megnyitása után Rómába érkezve engedélyt kér és kap a magyar egyháztörténet 1300–1526 közötti forrásainak kutatására. Ajánlója Haynald Lajos bíboros. Kihallgatáson fogadja őt XIII. Leó pápa és Ludovico Jacobini bíboros államtitkár. Az MTA főtitkáráként 300 kötetet ajándékoz az egyházfőnek (a vatikáni könyvtárban máig adománya képezi a magyar gyűjtemény meghatározó részét).
1881. aug. 16. A Rómából hazatért Fraknói szervezésében a nagyváradi káptalan felhívást intéz Magyarország káptalanjaihoz, javadalmasaihoz és több püspökhöz vatikáni történeti források kiadásának finanszírozására. 1882 nyarára, tízéves futamidőre 70 000 forint (170 000 líra) gyűlik össze.
1882. jan. Az Akadémia főtitkáráként elutasítja részvételét a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megalapításában. Később megváltoztatja tartózkodó álláspontját, belép, és 1885-ben igazgatóválasztmányi tag lesz.
1882. máj.–jún. Haynald bíboros felszólítására Fraknói Rómába utazik, ismételt tárgyalásokat folytat a Szentszékekkel, pontosítják a forráskiadás koncepcióját és részleteit. 1882. június 4-én Budapesten Haynald elnökletével megalakul a Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottság, valamint Ipolyi elnökletével a szűkebb körű szerkesztőbizottság. (Haláluk után Schlauch Lőrinc, végül Pór Antal lép a helyükbe). Fraknói még a nyár folyamán közzéteszi a *Magyar Sionban* az alapítási folyamat általa összeválogatott dokumentációját. „Jelentése” a teljes alapítási folyamatot a végleges koncepció mentén interpretálja. A *Monumenta Vaticana Hungariae* keretében 1891-ig nyolc impozáns, a tudomány által máig használatos alapkutatási kötet jelenik meg Fraknói által koordinált szakmai kooperáció eredményeként, Óváry Lipót, Pesty Frigyes, Fejérpataky László, Bunyitay Vince és mások közreműködésével. 1882 őszétől rendszeresen, sokszor hetekig kutat a szentszéki gyűjteményekben, s szervezi az MVH munkálatait. Élete végén már ekkortól római történeti intézete működéséről beszél.

- 1887 Elnyeri az MTA Nagyjutalmát, Salamon Ferencsel megosztva.
1888 A Krakkói Tudományos Akadémia rendes, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia külső tagja.
A nagyváradi székesegyházban neoreneszánsz síremléket állíttat Ipolyi Arnoldnak.
1889. okt. 7. Thaly Kálmán társaként jelen van II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona sírjának felnyitásánál és azonosításuknál a konstantinápolyi *St. Benoît*-templomban.
1889. dec. 24. Arbei címzetes (választott) püspök.
1890. júl. 20. A nagyváradi székeskáptalalon belül előlép a közép-szolnoki főesperességre.
1891. szept. 13. Alsó-tátrafüredi villájában („Clio-villa”) végrendeletet ír. Sírhelyét Ipolyi Arnoldé mellett jelöli ki, és az övével azonos emlékművet óhajt magának. Életcéljának a „magyar katolikus egyház története felderítését” jelöli meg, mely eleget tesz a „*patriam illustrare*” kötelességének, egyúttal „az egyházi és nemzeti közszellem helyes irányítására is befolyást gyakorol”. A „magyar egyháztörténelem művelésére” a váradi káptalan kezelésében alapítványt rendel létesíteni, melynek „rendeltetése... azonos az Akadémia föladatainak egyikével”.
1892. máj. 5. Másodelnöksége lejártával az MTA igazgatósági tagja lesz. Év-tizedes osztálytitkári, bizottsági előadói, főtitkári, másodelnöki tevékenysége, kiadványszerkesztői munkája meghatározó a II. osztály és az Akadémia dualizmus kori korszerűsítésében. Azon struktúra és szerep kialakításában, amelynek köszönhetően az 1860-as évekre válságba jutó intézmény nemcsak a történettudományban, hanem a többi tudományágban is meghatározónak bizonyulhatott – 1949-ig gyakorlatilag változatlan szerkezetben.

* * *

1892–1905

Róma. 1891 őszén Fraknói az Örök Városba utazik. 1892 februárjában ad hírt arról, hogy tartósan ott kíván maradni, és történeti intézete számára hivatalos alapítás keretében székhelyet szándékozik emelni. A *Porta Pia* közelében felépült Fraknói-villa 1894 novemberében kezdi meg működését. A vatikáni kutatások új koncepció mentén folynak tovább. A fő eredmények a *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* 1896–1907 között megjelenő impozáns kötetekben és Fraknói szintéziseiben öltenek testet. Fő munkatársa Lukcsics József, az érkező ösztöndíjasok és vendégek meghatáro-

- zóan az Apostoli Szentszék történetének iratgyűjteményeit kutatják Fraknói irányításával.
1893. máj. 12.
1895 XIII. Leó pápa apostoli protonotáriussá nevezi ki. Terjedelmes tanulmányt szentelt Mátyás király levélírói személyiségének (*Fraknói-bibl.*, 366. sz., IX–LXX), ezzel megveti a magyarországi humanista levéltudomány-kutatás alapjait.
1896. okt. 17. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az uralkodó szóbeli jóváhagyása után kéri gróf Agenor Gołuchowski közös külügyminisztert, Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok pécsi megyéspüspöki kinevezése kapcsán diplomáciai úton szerezze meg az Apostoli Szentszék „előleges bizalmas nyilatkozatát és beleegyezését”. Míg az ugyanekkor előterjesztett Ivánkovics János rosznyói püspöki és gróf Mailáth Gusztáv erdélyi koadjutori kinevezését a Szentszék elfogadja, Fraknóiét elutasítja.
1897. máj. 12. Emidio Taliani bécsi nuncius jelenti a pápai Államtitkárnak Samassa József egri érsek szóban kifejtett álláspontját: Fraknói pécsi püspöki kinevezését nemcsak ő maga, hanem sokan mások is botrányosnak tartanák, mivel „*tutti conoscono: egli è un framassone e più giudeo ora che prima dalla conversione.*” Május 20-ai jelentésében Taliani arról számol be, hogy a Fraknói érdekében fellépő Schlauch Lőrinc bíboros, váradi püspök előtt kifejtette a Szentszék ellenérveit. Mindenekelőtt Fraknói vezető magyar szabadkőművesekhez fűződő szoros kapcsolatait, barátságát hozta elő.
- 1898–1915 Pulszky Ferenc utódként a magyarországi múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője. 1907/8-ban így summázza ebbéli tevékenységét: „Ily módon, míg egyrészt a katolikus egyház, mely századokon át templomaiban, palotáiban és kolostoraiban a múzeumok hivatását betöltötte, a modern muzeális tevékenység körébe bevonatik, másrészt a közművelődési házak a műveltség alsóbb fokán álló néprétegek lelkéhez elvezetik a tudomány és művészet emelő, nemesítő hatásait. Reméljük ezek után, hogy az általunk elültetett nemes csemete, melyet tíz éven át gondos kézzel ápolunk, mind dúsabban fogja ezentúl termelni a művelődés gyümölcseit...”. Az ismeretterjesztés, a tudománypopularizáció történeti munkásságban szintén kiemelt szerepet kapott (*Fraknói-bibl.*, 168. 392. 445. 458. 487. sz. stb.).
- 1900 Az uralkodó szentjobbi javadalmas apáttá nevezi ki. Javadalma rendbetétele, illetve múzeumi és könyvtári főintendánsi feladatai miatt mind gyakrabban utazik haza Rómából.
- 1903 A római külföldi történeti intézetek és vatikáni kutatók nevében ő köszönti az új pápát, X. Piuszt. A pontifikátus-váltást köve-

- tően antimodernista szellemiség válik uralkodóvá a római Kúriában.
- 1902–1904 Történeti intézetének helyt adó villája mellett hasonló stílusú művészházat épít Rómában. Az általa biztosított ösztöndíjjal 2–3 művész tartózkodik folyamatosan az Örök Városban. A művészházat 1913 elején bezárja és eladja.

* * *

- 1905–1914/1915 *Budapest.* Miután az 1890-es évek végén szemműtétet hajtanak végre rajta és egy időre a látását is elveszíti, foglalkoztatni kezdi római intézetének jövője és utódlásának kérdése. Lépései a már 1894-ben tervezett, hivatalos intézetalapítás érdekében nem találnak kedvező fogadtatásra Nagyváradon. 1905 januárjában már nem lakik római villájában, történeti intézete befejezi működését. Budapestre költözik, főintendánsként a Nemzeti Múzeum épületében lakik. Hosszas, 1911–1913-ban tetőpontra jutó és részben a nyilvánosság előtt zajló küzdelemben kezd a nagyváradi ordináriussal és káptalannal, illetve a püspöki karral a római történeti és művészeti intézetek ügyében. A Fraknoi mellett kiálló főpapok: Hornig Károly veszprémi, Fischer-Colbrie Ágoston kassai, Mailáth Gusztáv erdélyi és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök. A konfliktus egyéb tere is kihat, és különösen Csernoch János hercegprímással mélyül el. A vita tetőpontján, 1914. okt. 31-én Fraknoi benyújtja lemondását szentjobbi apátságáról az uralkodónak. A lemondás a későbbiekben nem emelkedik jogerőre.
1906. okt. 27. Forster Gyula, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán és Török Aurél mellett a bujdosók maradványait Törökországból hazaszállító bizottság tagjaként Orsován beszenteli a magyar földre ért hamvakat és beszédet mond.
1907. máj. 1. Az MTA tiszteleti tagja, korábbi munkája elismeréseként. Székfoglaló: 1917. jan. 15. Vö. Fraknoi-bibl., 477. sz.
- 1908 Thúry Gyulával elkészítteti a nagyváradi Szent László-plébániatemplom mennyezetfreskóit.
Megrendeli Pázmány Péter síremlékét a pozsonyi Szent Márton-dómba. Rigele Alajos alkotását 1914-ben állítják fel az egykori koronázótemplomban.
- 1909 A Vatikáni Okirattár-Bizottság és Fraknoi római intézetének hatyúdalaként megjelenik a MVH utolsó (II/3) kötete Veress Endre szerkesztésében.

- Rómában, a Lateráni-székesegyházban II. Szilveszter egykori sírjánál a koronakiállítás, a magyar államalapítást ábrázoló monumentális emlékművet emeltet (Damkó József alkotása).
- 1910 Ugyancsak Thúry Gyulával megfesteti a szentjobbi plébánia-templom szentélyének Szent Lászlót ábrázoló, az apátság alapítását megjelenítő mennyezetképét.
- 1912 Amerikába utazik. Többek között tanulmányozza az Egyesült Államok könyvtári rendszerét.
1913. márc. 3. Az 1913. jan. 22-én e tárgyban gróf Zichy János miniszterhez intézett levelében foglaltak alapján Fraknói történeti intézet céljaira szerződés keretében jan. 1-jei hatállyal a magyar államnak ajándékozza római villáját. Alapkikötése, hogy amennyiben az állam nem tesz eleget a történeti intézet fenntartására és működtetésére vállalt kötelezettségének, az épületet át kell adni az MTA és a SzIT tulajdonába. Az értékes római ingatlan tulajdonjogát ezen megszorító feltétellel mellékelve jegyezték be Rómában a magyar állam javára. Az átíratáshoz a szerződést máj. 5-én újrakötötték az időközben végbement minisztériumi iktatás és pontos római telekkönyvi adatok betoldásával, majd máj. 8-án hiteles olasz fordítás készült róla. A püspöki kar erősen nehezíti Fraknói döntését, lévén, hogy az ingatlan egyházi bevételekből épült.
1913. aug. 5. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyja az MTA-n Berzeviczy Albert, Fraknói Vilmos, Forster Gyula, Fejérváry László, Wlassics Gyula és Csánki Dezső részvételével megalakult akadémiai bizottság által elkészített működési szabályzatot. Az ajándékozási szerződés megkötésével és e miniszteri jóváhagyással létrejött az állami tulajdonú és fenntartású, szakmailag az MTA által irányított Római Magyar Történeti Intézet (*Istituto Ungherese di Studi Storici*). Az intézet tényleges működését majd csak 1924-ben tudja megkezdeni. 1927-ben a Fraknói-villából átköltöztetik a *Palazzo Falconiere*-be, ahol fokozatosan elveszíti tudományos karakterét. Az MTA Római Történeti Intézet Bizottsága 1949-ben megszűnik.
1915. júl. Pappá szentelésének 50. évfordulója. Ünneplés Nagyváradon. A jubileum alkalmából rendelt Zsolnay-majolika Szent László-domborművet az ősz folyamán állítják fel székesegyház főbejárata közelében. Aranymiséjéről Berzeviczy Albert is megemlékezik akadémiai emlékbeszédében.

- 1914/1915–1922** Bécs. Az 1898-tól betöltött múzeumi és könyvtári főfelügyelői tisztségéről 1915-ben lemond, elhagyja a Nemzeti Múzeumban található szolgálati lakását és Bécsbe költözik, közel rokonaihoz. Gyakorlatilag már 1914 végétől a császárvárosban él, ahol lakást is vásárol. Háborúellenes publicisztikába kezd, illetve ilyen irányú lépéseket tesz. 1920–1922-ben a királykérdés aktuális közjogi problematikájára reflektál a királyválasztásokról írt történeti munkáival. 1919 májusában felveszi az osztrák állampolgárságot. A Monarchia megszűnése után – már csak névleg birtokolt – javadalmi okán a bécsi szociáldemokrata vezetés büntetőadóval kívánja sújtani, ezért átmenetileg Melkbe költözik, egy ideig az ottani bencés kolostorban lakik.
- 1915 „*Wann soll man und wie kann man Frieden schliessen?*” címmel emlékiratot publikál, melyet a bécsi nunciatúra útján eljuttat a Vatikánba. Elképzelései hatással lehettek XV. Benedek 1917. aug. 1-jei békefelhívásának tartalmára.
- 1916 Az ekkor működni kezdő Szent István Akadémia tagja. Az 1915-ben megalakult akadémia előzménye a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, melyet társulati alelnökként Ipolyi Arnold hívott életre 1885-ben. Fraknoi – aki Ipolyit mentorának tekintette – mindvégig kiemelt figyelmet szentelt az intézmény működésének.
1917. szept. 8. Háborúellenes publicisztikájához kapcsolódóan megjelenik az „*Alkotmány*”-ban Prohászka Ottokárhoz és Giesswein Sándorhoz intézett nyílt levele „*A béke érdekében*” (Tátralomnic, 1917. szept. 5.). A felhívást német fordításban rövidítve a bécsi nuncius útján megküldi a pápai Államtitkárságnak.
- 1918 Az év folyamán új végrendelet ír (1924. nov. 22-én hirdetik ki a budapesti központi járásbírószágon). Előjáróban lelkét „Isten irgalmasságába” ajánlva kijelenti, hogy „Szentegyháza tanításaihoz mindenkor híven ragaszkodtam, javát előmozdítottam és dicsőségét hirdetni igyekeztem”. Majd az „örökkévalóságba tekintve” leszögezi: „tiltakozom azon gyanúsítás ellen, amely egész életemen kísért, kijelenten, hogy a szabadkőművességgel soha semmiféle összeköttetésben nem állottam”. Általános örökösévé a Szent István Akadémiát teszi. Okiratgyűjteményét, kéziratait és levelezése „azon részét, amely megőrzésre érdemes” az OSzK-nak adja. Rómában, Budapesten és Szentjobbon őrzött könyveit a Római Magyar Történeti Intézetnek adományozza. „Ugyanannak lesz átadandó a római levéltárakban végzett munkálatok gyűjteménye, mely a Nemzeti Múzeumban a könyvtárban mint

- letét van elhelyezve” – rendelkezik. A gyűjtemény végül az Országos Levéltárba kerül.
1918. nov. A bécsi magyar műkincsek és levéltári anyag átvételét előkészítő bizottság elnöke (1921-ig). 1919. ápr. 2-án a forradalmi kormányzótanács megerősíti megbízását, amit hamarosan visszavonnak. A Tanácsköztársaság alatti bécsi hivatalviselése miatt személye ellen akadémiai körökben – nehezen rekonstruálható – vádak merülnek fel.
- 1919 nyara Bizottsági elnökségi pozícióját kihasználva megbízatása végéig minden idejét levéltári kutatásra fordítja. Elsődleges célja, hogy a bizalmas dokumentumokhoz hozzáférve kortörténeti szaktanulmánnyal cáfolja a magyar kormány háborús felelősségét hangoztató állításokat.
1919. jún. 20. „Martinovics titkos jelentéseit és vallomásait kiadás végett; azon szándékkal, hogy így a bolsevikok maguk mutassák be az általuk dicsőített Martinovicsot igazi világításban” – jegyezte fel Fraknói. Fogarasi Béla, a Közoktatásügyi Népbiztosság főcsoportvezetője e napon kelt levelében „Tisztelt Fraknói Elvtárs!” megszólítással élve fogadja el az ajánlatot. A tervezett kiadás e formában nem valósult meg.
- 1920 „*A magyar királyválasztás. Nyílt levél a magyar nemzetgyűlés tagjaihoz*” című, Bécsben megjelent írásával történelmi alapokon ad közjogi, politikai útmutatást.
- * * *
- 1922–1924 *Budapest.* Miután átmenetileg sikeres vastagbélműtétet hajtanak végre rajta, Bécsből hazaköltözik, mivel Magyarországon kíván meghalni. (Az osztrák állampolgárságtól már korábban megvált.) Az MTA felkérésére belekezd az intézmény történetének megírásába az alapítás közelgő centenáriuma alkalmából.
- 1922 Mályusz Elemér a *Századok* hasábjain a magyar történetírók „*doyenjének*” nevezi.
1924. nov. 10. Az MTA Római Történeti Intézet Bizottsága határozata: amennyiben egészségi állapota megengedi, teljesíteni kell Fraknói kérését, hogy visszatérhessen Rómába a Gerevich Tibor irányításával működését megkezdő történeti intézetbe.
1924. nov. 20. Daganatos betegsége kiújulását követően a budapesti Vöröskereszt-kórházban éri a halál. Élete utolsó napjaiban is az Akadémia centenáriumi történetén dolgozott. Az MTA-székházának oszlopcsarnokában ravatalozzák fel. A temetési szertartást nov.

- 22-én végakarata szerint Prohászka Ottokár végzi, akivel Fraknói közeli barátságot ápolt. Számos nézetkülönbségük ellenére, és ugyan eltérő módon, mindketten a modernkori magyar katolicizmus meghatározó alakjai.
- 1929 Felavatják Berzeviczy Albert MTA-elnök kezdeményezésére elkészült síremlékét (Damkó József alkotása) a Kerepesi (Fiumei) úti temetőben.

* * *

1943. aug. Az *Osservatore Romano* Fraknói születésének századik évfordulója alkalmából hosszú cikkben emlékezik meg a tudós főpap vatikáni kutatásairól.
1993. nov. 15. Emléktülés az ELTE-n Fraknói Vilmos születésének 150. évfordulóján. A Benda Kálmán által szervezett konferencián többek között előadott Glatz Ferenc, Borsa Iván, Adriányi Gábor, Péter Katalin, Kubinyi András, Török József és R. Várkonyi Ágnes.
2000. júl. 28. A magyar állam miniszteri rendelettel – a Károli Gáspár-díjjal együtt – megalapítja a Fraknói Vilmos-díjat. A díj „évenként, november 20-án, Fraknói Vilmos halálának évfordulóján, legfeljebb három fő részére adományozható”, akiknek munkássága kiemelkedő a teológia, a filozófia vagy az egyháztörténelem területén, illetve akik tevékenységükkel előmozdították a magyar vallási élet megújulását és a teológia oktatásának fejlődését.
2003. okt. 20. „*Vilmos Fraknói, il Vescovo, lo Storico, il Fondatore*” címmel tartanak öt előadásból ülészakot a Klebelsberg Kuno által 1927-ben alapított Római Magyar Akadémián. A Csorba László igazgató által szervezett esemény – melynek aktái 2005-ben napvilágot láttak az intézmény *Annuariójában* – egyike az úgynevezett „*Istituto Storico Fraknói*” kevés említésre méltó történészszakmai eredményének. A valós intézményi jelleget sosem nyerő, leginkább papíron létező „Fraknói Történeti Intézet” annak a 2016-ban végképp kudarcosan lezárult törekvésnek a jelképe, amely 1996-tól kezdődően legalább – több tekintetben felemás – kísérletet tett Fraknói Vilmos római tudományos örökségének tevőleges felélesztésére a Falconieri-palota falain belül.
- 2004 A historiográfiai előzmények számbavételével a PPKE-n útnak indul a *Collectanea Vaticana Hungariae*. A CVH deklarált célja, hogy új történettudományi sorozatként felvállalja az MVH örökségét. A sorozat alapját biztosító vatikáni levéltári kutatásokat 2012-től az MTA Lendület-programjának keretében ala-

kult kutatócsoport végzi. A kutatócsoport 2017-ben ugyancsak az MTA által biztosított pályázat (támogatott kutatóhelyi program) keretében Fraknói Vilmos nevét felvéve folytatja működését: névadója vatikáni hungarika-feltárásának és feldolgozásának korszerűsített továbbvitelét. A kutatásba hungarika-osztálya révén intézményesen a 2020-ban létrejött Moravcsik Gyula Intézet is bekapcsolódik.

2009 A CVH „*alter idem*”-jeként kikerül a sajtó alól a *Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien* (PUGW) első kiadványa. Róma mellett Bécs városa és levéltárai Fraknói működésének szintén fontos színteréül szolgáltak (a magyar történetkutatás intézményesítése azonban már elsődlegesen Károlyi Árpád és Klebelsberg Kuno nevéhez fűződik).

2015 Napvilágot lát a nem vatikáni háttérű egyháztörténeti kutatások eredményeit közlő *Collectanea Studiorum et Textuum* első kötete. A CST fő profilja a Fraknói Vilmos által is kiemelten művelt történeti biográfia és egyházmegyertörténet.

2024. máj. 2–3. A tudományos utánpótlás biztosításának szándékával útnak indul az egyetemi oktatás és az akadémiai, professzionális tudományosság kölcsönhatásának teret adó Fraknói (Nyári) Akadémia. A X. Fraknói Akadémia keretében a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, illetve a Moravcsik Gyula Intézet és a Nagyváradai Egyházmegye a „Fraknói-centenárium 1924–2024” keretében tudományos konferenciát szervez „*Fraknói Vilmos püspök, nagyváradai kanonok, az MTA-főtítkára és a magyar történetkutatás*” címmel. *Festum Varadinum* rendezvénysorozatához kapcsolódó historiográfiai előadások elhangzásának helyszíne a nagyváradai püspöki palota díszterme. Az emlékkonferenciát Böcskei László nagyváradai megyéspüspök és Solymosi László akadémikus nyitja meg.

2024. jún. 4. Az MVH megalapítása 142. évfordulója – egyben pedig a nemzeti összetartozás – napján a Fraknói Kutatócsoport tagjai lerójják kegyeletüket a magyar államalapítás monumentális emlékműve és állítatója, Fraknói Vilmos emléke előtt a Lateráni-székesegyházban, s megkoszorúzzák a Fraknói Vilmos arcvonásait is megőrkítő domboművet.

2024. jún. 6. A Fraknói-centenárium kiemelt nemzetközi rendezvénye az *Istituto Nazionale di Studi Romanzi*-ban. A „*Protagonisti e Collaboratori – Studiosi provenienti dall'Europa centro-orientale presso gli archivi della Santa Sede tra il 1881 e il 1918*” című tudományos konferencián a Fraknói Kutatócsoport tagjai mellett olasz, osztrák, cseh,

lengyel és horvát történészek tartanak előadást Fraknói, munkatársai és monarchiabeli kortársai vatikáni kutatásairól. A római szimpóziumon kap nyilvánosságot a magyar történettudomány a centenáriumi emlékév alkalmából elinduló új nemzetközi szaksorozata (*Storia d'Ungheria – History of Hungary*). A viterbói *Edizioni Sette Città* gondozásában megjelenő *collana* első kötetének címe: *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican*.

KÖNYVÉSZET
MVH – MREV – CVH
Nekrológok, életrajzi irodalom, lexikográfia*

A) MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE

MVH I/1

Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375 / Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281–1375, Budapest 1887 (LXXVII + 524 p.) (IPOLYI ÁRNOLD beszercebányai püspök *Előszavával*, X–XVI; FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ *Bevezetésével* II–LXXIII).

MVH I/2

Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311 / Acta legationis cardinalis Gentilis 1307–1311, Budapest 1885 (CXX+512 p.) (PÓR ANTAL *Bevezetésével*, XLVIX–CVII; FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ *Előszavával* [*Az oklevéltár ismertetése*] CIX–CXX).

MVH I/3–4

IX. Bonifác pápa bullái. I: 1389–1396. II: 1396–1404 / Bullae Bonifacii IX. p. m. IX. I: 1389–1396. II: 1396–1404, Budapest 1888–1889 (XXXVIII + 368 és 656 p.) (FRAKNÓI VILMOS *Bevezetésével* XXI–XXXVIII).

MVH I/5

A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523 / Liber Confraternitatis Sancti Spiritus De Urbe 1446–1523, Budapest 1889 (XXVIII + 168 p.) (BUNYITAY VINCE *Előszavával* XVII–XXVIII).

MVH I/6

Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490 / Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae 1446–1523, Budapest 1891 (LXXV + 280 p.) (FRAKNÓI VILMOS *Bevezetésével*, XXXIX–LXIV; DÉCSÉNYI-SCHÖNHERR GYULA *Előszavával*, LXV–LXXV).

* * *

* C) A kötetben idézett, fontosabb tételek szerepelnek. A teljes sorozat könyvészete: CVH I/20, 15* és 18–19*. *Open Access: <https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cvh>*. A következő (D–E–F) alfejezetek válogatás jellegűek.

MVH II/1

Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526 / Relationes Oratorum Pontificiorum 1524–1526, Budapest 1884 (CLIV + 472 p.) (IPOLYI ARNOLD püspök *Előszavával*, XV–XXI; FRAKNÓI VILMOS *Bevezetésével* LXXXIX+CLIII) [Sajtó alá rendezte ÓVÁRI LIPÓT].

MVH II/2

Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései. Budavár felszabadításának kétszázados emlék-ünnep alkalmából közrebocsátva / Relationes Cardinalis Buonvisi in Imperatoris et Hungariae Regis curia nuntii apostolici anno MDCLXXXVI exaratae. In anniversarium arcis Budae ducentis abhinc annis recuperatae memoriam typis vulgatae, Budapest 1886 (CLVI + 310 p.) (FRAKNÓI VILMOS *Bevezetésével* LXXV–CLVI) [Sajtó alá rendezte ÓVÁRI LIPÓT].

MVH II/3

Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből 1592–1600 / Relationes Nuntiorum Apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII 1592–1600. A Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottság megbízásából a vatikáni s egyéb külföldi levéltárakban gyűjtötte és közrebocsátja VERESS ENDRE, Budapest 1909 [XXXVI + 488 p.] [F(RAKNÓI) V(ILMOS) *Bevezetésével*, V–XX].

B) MONUMENTA EPISCOPATUS VESPRIMIENSIS

MREV I

A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára, báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet / Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis. Munificentia Caroli L[iberi] B[aronis] Hornig episcopi Veszprimiensis edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano. I: 1103–1276, Budapest 1896 (CLX + 410 p.) (FRAKNÓI VILMOS *Bevezetésével*, LXIX–CLX).

MREV II

A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára, báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet / Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis. Munificentia Caroli L[iberi] B[aronis] Hornig episcopi Veszprimiensis edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano. II: 1276–1415, Budapest 1899 (CII + 468 p.) (FRAKNÓI VILMOS *Bevezetésével*, XXXIX–CII).

MREV III

A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára, báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet / Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis. Munificentia Caroli L[iberi] B[aronis] Hornig episcopi Veszprimiensis edita

a *Collegio Historicorum Hungarorum Romano. III: 1416–1492*, Budapest 1902 (CXXVI + 394 p.) (LUKCSICS JÓZSEF *Bevezetésével*, LXV–CXXVI).

MREV IV

A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára, báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja Lukcsics József dr. / Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. Munificentia Caroli L[iberi] B[aronis] Hornig episcopi Vespriensis edidit Josephus Lukcsics dr. IV: 1492–1526. Pótlékkal az I–III. kötethez / Cum supplementis ad tomm. I–III, Budapest 1907 (CXII + 564 p.) (*Bevezetés* LXIX–CXII [I: A veszprémi püspökök 1492–1526. II: A veszprémi püspökök okmányok alapján kijavított névsora. III: Az oklevéltár befejezése]).

C) COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CVH I/1

ARTNER EDGÁR: „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”. *AVatikáni Levéltárnak... Okiratai... / "Hungary as Propugnaculum of Western Christianity". Documents from the Vatican Secret Archives (ca 1214–1606)*, bev. TUSOR PÉTER; kiad. SZOVÁK KORNÉL–TÖRÖK JÓZSEF–TUSOR PÉTER, Budapest–Róma 2004 (CCVI + 336 p.).

CVH I/1exc.

TUSOR PÉTER: *Magyar történelmi kutatások a Vatikánban / The Hungarian Historical Research in the Vatican*, Budapest–Róma 2004 (CCXXIX p.).

CVH I/3

TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században / Purpura Pannonica. The "Cardinalitial See" of Strigonium and its Antecedents in the 17th Century*, Budapest–Róma 2005 (334 p.).

CVH I/4

Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15–20). In memoriam Lajos Pásztor / Az Apostoli Szentszék levéltárai és Magyarország (15–20. sz.). Tanulmányok Pásztor Lajos, a Vatikáni Titkos Levéltár magyar levéltárosának emlékére, a cura di GAETANO PLATANIA–MATTEO SANFILIPPO–PÉTER TUSOR, Budapest–Roma 2008 (XVIII + 322 p.).

CVH I/5

Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II (1595–1613) / Transilvania and the Papacy in the Age of the Báthorys. Documents II (1595–1613), bev., kiad. KRUPPA TAMÁS, Budapest–Róma–Szeged 2009 (XXXI + 303 p.).

CVH I/7

Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605) / Documents of papal Consistories about the Lands of the Holy Crown of Hungary (1426–1605), bev. TUSOR PÉTER, kiad. TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, Budapest–Roma 2011 (LXVIII + 304 p.).

CVH I/8

Magyarország és a római Szentszék. [I:] Források és távolatok (Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére) / Hungary and the Holy See of Rome. [I:] Sources and Perspectives (Studies in Honour of Cardinal Erdő), szerk. TUSOR PÉTER, Budapest–Róma 2012 (466 p.).

CVH I/9–10

Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536) / The Camera Apostolica's Documents about the Lands of Hungarian Holy Crown (1297–1536). I: Obligationes, Solutiones. II: Divisiones, Provisiones, Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obligationes particulares, Legationes, Varia, Taxae, ed. † LUKCSICS JÓZSEF–TUSOR PÉTER–FEDELES TAMÁS ET AL. (NEMES GÁBOR; KOLTAI ANDRÁS–KALOTAI NOÉMI–KISS GERGELY–MATUS ZSANETT; C. TÓTH NORBERT–BUJDOSÓ ÁDÁM), Budapest–Roma 2014 [(XIV + 384 p. és 488 p.).

CVH I/12

Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévái (1523–1526) / The Hungarian-related Breves of Pope Clement VII (1523–1526), bev., kiad. NEMES GÁBOR, Budapest–Róma 2015 (XXII + 207 p.).

CVH I/13

TUSOR PÉTER: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány) / Pázmány, the Jesuit Prelate. His Appointment as Primate of Hungary, 1615–1616 (A Micropolitical Study)*, Budapest–Róma 2016 (460 p.).

CVH I/15

Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni kutatások a 21. században [Tanulmányok Török professzor tiszteletére] / Hungary and the Holy See of Rome. II: Hungarian Historical Research of the 21th Century in the Vatican [Studies in Honour of Professor Török], szerk. TUSOR PÉTER–SZOVÁK KORNÉL–FEDELES TAMÁS, Budapest–Róma 2017 (436 p.).

CVH I/16

Regesta supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények / The Supplications Relating to the Kingdom of Hungary Approved under Pope Hadrian VI, bev., kiad. LAKATOS BÁLINT, Budapest–Róma 2018 (288 p.).

CVH I/17

Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601) [Gianfrancesco Aldobrandini levelezése] / *Papal Troops in Hungary (1595–1597, 1601) [The Correspondence of Gianfrancesco Aldobrandini]*, bev., kiad. KRUPPA TAMÁS, Budapest–Róma 2020 (XXIX + 290 p.).

CVH I/18

Ordinationum documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1523). Ex Libris formatarum Camerae Apostolicae collecta / Klerikusszentelések a Római Kúriában a Magyar Szent Korona országaiból (1426–1523). Az Apostoli Kamara Libri formatarum bejegyzései, bev., kiad. FEDELES TAMÁS, Budapest–Róma 2021 (LXXXVI + 576 p.).

CVH I/20

TUSOR PÉTER: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021) / Hungarian Historical Research in the Vatican (1881–2021)*, Budapest–Róma 2022 (262 p.).

CVH I/21

Magyarország és a római Szentszék III / Hungary and the Holy See of Rome. Exquisiteae lubricationes Cornelio Szováák amicablem dicatae, szerk. TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR, Budapest–Roma 2022 (468 p.).

CVH I/22

GIULIO MERLANI: *Papato e politica internazionale nel Seicento. Il nunzio Francesco Buonvisi alla corte di Leopoldo I d'Asburgo imperatore e re d'Ungheria / Pápaság és nemzetközi politika. Francesco Buonvisi nuncius Habsburg I. Lipót császár és magyar király udvarában*, Budapest–Roma 2023 (280 p.).

* * *

CVH II/5

KRUPPA TAMÁS: *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korban (1578–1597) / The Cross, the Eagle and the Dragon's tooth. Plans for an anti-Ottoman league and battles against the Ottomans in the Báthory era (1578–1597)*, Budapest–Róma 2014 (516 p.).

CVH II/6

TUSOR PÉTER: *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány–Tholdy archívum irataival / Péter Pázmány's Process of Enquiry. His Family, Catholicisation, Missions (With the Papers of the Pázmány–Tholdy Archives)*, Budapest–Róma 2017 (462 p.).

CVH II/7

ROTRAUD BECKER–PÉTER TUSOR: *”Negozio del S.r Card. Pasman”*. Péter Pázmány’s Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents) / Pázmány Péter 1632-es császári követsége Rómában (Kiadatlan vatikáni forrásokkal), Budapest–Rome 2019 (482 p.).

CVH II/8

The Legation of Angelo Pecchinoli at the Court of the King of Hungary (1488–1490) / Angelo Pecchinoli pápai legációja a magyar királyi udvarban (1488–1490), intr., ed. by ANTONÍN KALOUS, Budapest–Rome 2021 (LXXIX + 307 p.).

CVH II/9

Forgách Ferenc Okmánytár. Levelek és iratok (1586–1615) / Ferenc Forgách Chartulary. Letters and Papers (1586–1615), bev., kiad. KRUPPA TAMÁS, Budapest–Róma 2022 (XXXIII + 496).

D) NEKROLÓGOK

ÁLDÁSY ANTAL: *Fraknói Vilmos (1843. február 27. – 1924. nov. 20.)*, Századok 58 (1924) 837–841.

ÁLDÁSY ANTAL: *Fraknói Vilmos emlékezete*, KSz 39 (1925) 449–460.

ÁLDÁSY ANTAL: *Fraknói Vilmos emlékezete*, Turul 40 (1926) 1–5.

ANGYAL DÁVID: *Fraknói Vilmos (1843. február 27. – 1924. november 20.)*, Magyar Bibliofil Szemle 1 (1924) 129–131.

BERZEVICZY ALBERT: *Fraknói Vilmos emlékezete (Felolvasta a M. Tud. Akadémiának 1927 május 8-án tartott ünnepi közülésén)* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 20/2), Budapest 1927.

BERZEVICZY ALBERT: *Fraknói Vilmos emlékezete. Felolvastatott az Akadémia 1927 május 8-án tartott ünnepi közülésén*, BSz 207 (1927) 599. sz., 1–39.

BERZEVICZY ALBERT: *Fraknói Vilmos síremléke előtt. Beszéd Fraknói Vilmos síremlékének felavatásán, 1929 okt. 10.*, BSz 215 (1929) 624. sz., 289–291.

BERZEVICZY, ALBERT: *Guillaume Fraknói, historien hongrois (1843–1924)*, Revue des Études Hongroises 6 (1928) 139–165.

BERZEVICZY, ALBERTO: *Il vescovo Guglielmo Fraknói*, Corvina 4 (1924) 5–6.

CSÁNKI DEZSÓ: *Fraknói Vilmos (1843–1924)*, LK 2 (1924) 208–211.

SZÁSZ KÁROLY: *[Búcsúztató beszéd] Fraknói Vilmos ravatalánál*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 57 (1924–1928) 350.

TÓTH LÁSZLÓ: *Fraknói Vilmos (1843–1924) †*, MKSz (1924) 98–105. [Budapest 1925. külön is].

E) ÉLETRAJZI IRODALOM

- á–r: *Dr. Fraknói Vilmos*, Vasárnapi Újság 22 (1875) 16. sz. 1–2.
- ADRIÁNYI GÁBOR: *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása*, MEV–Regnum 8 (1996) 3–4. sz., 61–72.
- ADRIÁNYI GÁBOR: *Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására*, MEV–Regnum 19 (2007) 1–2. sz., 149–160.
- ADRIÁNYI, GABRIEL: *Der Beitrag des ungarischen Domkapitulars und Historikers Vilmos Fraknói (1843–1924) zur Öffnung der Vatikanischen Gebeimarchiv*, Festgabe für Karl Josef Rivinius SVD (Theologie und Hochschule 1), hg. v. Reimund Haas–Eric W. Steinhauer, Münster 2006, 183–203.
- BÁRÁNY ZSÓFIA: *Fraknói Vilmos „Akadémiánk tudós, szeretetreméltó főtitkára”*, A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai (szerk. Szilágyi Adrienn), Budapest 2023, 261–268.
- CSÁSZTVAY TÜNDE: *Fraknói Vilmos emlékülés*, MEV–Regnum 6 (1994) 1–2. sz., 247–248.
- CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995) (szerk. uő), Budapest 1998, 7–18.
- CSORBA LÁSZLÓ: *Fondazione dell’Istituto Storico Ungherese a Roma (1895–1922)*, Cento anni al servizio delle relazioni ungaro-italiane. Gli istituti ungheresi, scientifici, culturali ed ecclesiastici di Roma (1895–1995) (a cura di László Csorba), Budapest 1998, 7–17.
- DRASKÓCZY ISTVÁN: *Fraknói e le ricerche della storia medievale in Ungheria*, Annuario dell’Accademia d’Ungheria in Roma 2002–2004 (Conferenze e convegni), a cura di László Csorba–Gyöngyi Komlóssy, Roma 2005, 372–379.
- ERDŐ PÉTER: *Das oberste Patronatsrecht der ungarischen Könige in der Forschung von Vilmos Fraknói*, Folia Theologica 8 (1997) 157–168.
- ERDŐ PÉTER: *Il supremo patronato dei re ungheresi nella ricerca di Vilmos Fraknói*, Annuario dell’Accademia d’Ungheria in Roma 2002–2004, 357–364.
- FAZEKAS CSABA: *Fraknói Vilmos béketerve 1917 őszén*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 26 (2022), 3. sz., 84–95.
- GALAMBOS FERENC: *Fraknói Vilmos 1843–1924*, Könyvtáros 27 (1977) 617–619.
- GERGELY JENŐ: *Fraknói e la Chiesa Cattolica in Ungheria*, Annuario dell’Accademia d’Ungheria in Roma 2002–2004, 365–372.
- GRAFINGER, CHRISTINE MARIA: *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, CVH I/4, 247–254.
- HERMANN ÉGYED: *Fraknói Vilmos*, Jelenkor 5 (1943) 24. sz., 8–9 (újraközölve: RÓNAY LÁSZLÓ, *A lelkek visszabódítása. Katolikus újjászületés 1890 és 1920 között*, Budapest 2014, 197–206).

- HERMANN, EGIDIUS O. Praem.: *Guillaume Fraknói*, Nouvelle Revue de Hongrie 68 (1943) 226–233.
- HORVÁTH JENŐ: *Történet szemléletünk egysége és a történelmi Magyarország. Karácsonyi és Fraknói szellemi öröksége*, Budapest 1937.
- KUNSZERY GYULA: *Fraknói Vilmos és a „Buda halála”*, Vigilia 29 (1964) 575–576.
- MRKONJIC, TOMISLAV: *Una proposta di Vilmos Fraknói per la mediazione di Benedetto XV durante la prima guerra mondiale*, Annuario dell’Accademia d’Ungheria in Roma 2002–2004, 343–356.
- NAGY KATALIN: *Fraknói Vilmos kutatási kérelmei a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1881–1885)*, CVH I/21, 307–322.
- PÁSZTOR LAJOS: *Guglielmo Fraknói e gli archivi italiani*, Rassegna d’Ungheria 4 (1944) n. 1 (Gennaio), 3–8.
- PÁSZTOR LAJOS: *L’Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166.
- PÁSZTOR LAJOS: *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia»*, Rivista di Studi Ungheresi 10 (1995) 44–59.
- ROTTLER FERENC (szerk.): *Egyház, műveltség, történetírás. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos* (Történetírók Tára), Budapest 1981.
- ROTTLER FERENC: *Fraknói Vilmos történetírói pályakezdése (1861–1871)*, Századok 103 (1969) 1046–1076.
- ROTTLER FERENC: *Vilmos Fraknói’s publicistische Tätigkeiten*, Annales Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica, Budapest 1970, 87–100.
- SANTIFALLER, LEO: *Briefe von Wilhelm Fraknói zu Theodor Sickel aus den Jahren 1877 bis 1906*, Römische Historische Mitteilungen 6–7 (1962–1964) 191–351.
- SEBŐK FERENC: *Fraknói Vilmos jelentősége a Jagelló-kor kutatásában*, Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére (szerk. Koszta László), Szeged 1995, 431–443.
- SOMKUTI GABRIELLA: *Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén*, Könyvtáros 41 (1991) 481–487.
- SOÓS ISTVÁN: *Fraknói e le ricerche di storia moderna in Ungheria*, Annuario dell’Accademia d’Ungheria in Roma 2002–2004, 380–388.
- SZEKFŰ GYULA: *Aszázszesztendő Fraknói Vilmos*, Olasz Szemle 2 (1943) 3. sz., 1267–1274.
- SZEKFŰ GYULA: *Il centenario della nascita di Guglielmo Fraknói – 1943*, Corvina 6 (1943) 425–434.
- SZILÁGYI ÁGNES JUDIT: *Fraknói Vilmos barátai és tudományos ellenfelei*, Tanító 40 (2002) 10. sz., 30–31.
- R. TAKÁCS OLGA: *Fraknói Vilmos olasz kapcsolatai*, A magyar művelődés és a kereszténység III. (A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.), szerk. Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit, Budapest–Szeged 1998, 1323–1327.
- R. TAKÁCS OLGA: *Fraknói Vilmos olasz kapcsolatai*, Európai Utas 8 (1997) 1. sz. 67–68.

- R. TAKÁCS OLGA: *Róma ellenállhatatlan. Vonások két századvégi pap-tudós portréjéboz, Vigilia* 57 (1992) 6. sz., 436–441.
- TULOK MAGDOLNA: *A százéves Római Magyar Akadémia Fraknói-könyvtárának viszonzatagságai*, Könyvtári Figyelő, 41 (1991) 1. sz., 68–74.
- TUSOR PÉTER: *Fraknói Vilmos és a püspöki kar. A római történeti intézet alapítástörténetéhez (1905–1913)* (CVH III/3. Fraknói Műhelyelőadások 3), Budapest 2025 [s.a.].
- TUSOR PÉTER: *Fraknói, Haynald, Ipolyi és a Monumenta Vaticana [Hungariae]. Egy historiográfiai diskurzus (2004–2024) tanulmányai* (CVH III/2. Fraknói Műhelyelőadások 2), Budapest 2024.
- TUSOR PÉTER: *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican* (Storia d'Ungheria – History of Hungary 1) Viterbo 2024.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Változatok a liberalizmusra*, Liget 7 (1994) 4. sz., 3–17; A tűzvész tanú (Liget Könyvek), Budapest 1995, 34–52.
- ŽABOKLICKI, KRZYSZTOF: *A lengyel történészek Rómában Fraknói Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár megalapítása*, MEV–Regnum 7 (1995) 3–4. sz., 171–177.
- ZELLIGER ALAJOS: *Magyar írók életrajza. Fraknói Vilmos*, Figyelő 24 (1888) 228–230.

F) LEXIKOGRÁFIA

- BILICSI ERIKA: *Fraknói Vilmos, Akadémikusok. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai* (MTA KIK), <https://akademikus.mtak.hu/adatlap/fraknoi-vilmos/>.
- BRÜSZTLE, IOSEPHUS (ed.): *Recensio univrsi deri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis I–IV, Quinque-Ecclesiis 1874–1880, IV, 317–318.*
- FEKETE GÉZÁNÉ (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (1825–1973)*, Budapest 1975, 79–80.
- FODOR JÓZSEF: *S.E.R. Fraknói Vilmos dr. (1874-ig Frankl), Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Incze pápa, Fraknói Vilmos váradi kanonoktól.* Nyomtatott a vatikáni pápai nyomdában, Róma 1892, repr. Nagyvárad 2024,¹ I–IV.
- FRANKNÓI (BIS 1874 FRANKL), VILMOS, Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas (Leibniz-Institut für Ost- und Südost-Europaforschung), <https://www.biolex.iost-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=824>.
- Fraknói (Frankl), Wilhelm (1843–1924), Historiker*, Österreichisches Biographisches Lexikon (Austrian Centre for Digital Humanities and Cultural Heritage), https://biographien.ac.at/oebl/oebl_F/Fraknoi_Wilhelm_1843_1924.xml.
- Fraknói, Vilmos*, Deutsche Biographie, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116692537.html?language=en>.

¹Fraknói közleménye a centenáriumi X. Fraknói Akadémia alkalmából jelent meg hasonmás kiadásban, püspöki előszóval, életrajzi függelékkel és a források fordításával.

- KOZÁK PÉTER: *Fraknói Vilmos történész, római katolikus püspök*, 2013 (<https://www.nev-pont.hu/palyakep/fraknoi-vilmos-f64b2>).
- Magyar Életrajzi Lexikon I*, szerk. KENYERES ÁGNES, Budapest 1967, 535. MZsL 290.
- MARKÓ LÁSZLÓ: *Fraknói Vilmos*, Markó László–Burucs Kornélia–Balogh Margit–Hay Diana (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (1825–2002) I–III* (főszerk. Glatz Ferenc), Budapest 2003, I, 366–368.
- ROMSICS IGNÁC: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest 2011, 579–580.
- SZÖLLÖSY KÁROLY: *A magyarországi római katolikus papság irodalmi munkássága a XI. századtól egész 1885-ig bezárólag I*, MS 17 (1886) 87–120, 108–109.
- VICZIÁN JÁNOS: *Fraknói (1874-ig Frankl) Vilmos*, MKLex, ord. alph. (<https://lexikon.katolikus.hu/F/Fraknói.html>).

Összeállította: TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR

RÖVIDÍTÉSEK

AAV	Archivio Apostolico Vaticano
AE	Archivum Ecclesiasticum
AÉ	Akadémiai Értesítő (A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője)
AHP	Archivum Historiae Pontificiae
ANR-Bihar ACERC	Románia Nemzeti Levéltára Bihar Megyei Szolgálat (Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Bihor), A Nagyváradi Latin Szertartású Székeskáptalan Levéltára (Capitulul Episcopoi Romano-Catolice)
ASRS AA.EE.SS	Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
BSz	Budapesti Szemle
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CST	Collectanea Studiorum et Textuum (<i>Collectanea Studiorum et Textuum I/1–6. II/1–2</i> ; szerk. TUSOR PÉTER, Budapest 2015–2024)
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae (<i>Collectanea Vaticana Hungariae I/1–24. II/1–II</i> ; szerk. TUSOR PÉTER, Budapest–Róma 2004–2024)
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani (vol. 1–100, Roma 1960–2020)
DF	Diplomatikai Fényképtár
DL	Diplomatikai Levéltár
DHHE	Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae
ELTE EKK	Eötvös Loránd Tudományegyetem – Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kézirattár
ESz	Egyháztörténeti Szemle
GyEL	Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ Levéltára
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HTK	Hittudományi Kar
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
KEMKI ADK	Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet, Archivum és Dokumentációs Központ
KPI	Központi Papnevelő Intézet
KSz	Katolikus Szemle (Katholikus Szemle)
LK	Levéltári Közlemények
LSz	Levéltári Szemle

MEI	Magyar Egyháziroldalmi Iskola
MÉL	Magyar Életrajzi Lexikon (<i>Magyar Életrajzi Lexikon I–IV</i> , főszerk. KENYERES ÁGNES, Budapest 1967–1994)
MEV–Regnum	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum
MHH	Monumenta Hungariae Historica (Magyar Történelmi Emlékek)
MHI	Monumenta Hungariae Italica (Olaszországi Magyar Oklevéltár)
MKL	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária Regisztratúrája
MKLex	Magyar Katolikus Lexikon (<i>Magyar Katolikus Lexikon I–XVII</i> , szerk. DIÓS ISTVÁN–VICZIÁN JÁNOS, Budapest 1993–2014)
MKsz	Magyar Könyvszemle
MNG	Magyar Nemzeti Galéria
MNL-OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MOE	Magyar Országgyűlési Emlékek
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MREV	Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (<i>Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV</i> , szerk. FRAKNÓI VILMOS–LUKCSICS JÓZSEF, Budapestini 1896–1907)
MS	(Új) Magyar Sion
MTA (RAL)	Magyar Tudományos Akadémia (Régi Akadémiai Levéltár)
MTA KIK(K)	MTA Könyvtár és Információs Központ (Kézirattár)
MVH	Monumenta Vaticana Hungariae (<i>Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, I/1–6. II/1–3</i> , szerk. FRAKNÓI VILMOS, Budapestini 1881–1909)
MZsL	<i>Magyar Zsidó Lexikon (Magyar Zsidó Lexikon</i> , szerk. Ujvári Péter, Budapest 1929)
MZsO	Magyar–Zsidó Oklevéltár
NBD	Nuntiaturberichte aus Deutschland
PKt	Pálos Könyvtár
PL	Prímási Levéltár
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Püspöklexikon 1804–1918</i>	<i>Magyarország egyházmegyei és főpásztorai. Intézménytörténeti – életrajzi lexikon 1804–1918 (CST III/I–V)</i> , szerk. SZIRTES ZSÓFIA–TUSOR PÉTER–RUPERT KLIEBER, Budapest 2024
OSzK(K)	Országos Széchényi Könyvtár (Kézirattár)
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
RMK	Régi Magyar Könyvtár
RMNY	Régi Magyarországi Nyomtatványok
RNyT	Régi Nyomtatványok Tára
SZINNYEI, <i>Magyar írók</i>	SZINNYEI JÓZSEF, <i>Magyar írók élete és munkái I–XIV</i> , Budapest 1891–1914

-
- THEINER, *Vet. mon. Hung.* AUGUSTINUS THEINER (ed.), *Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia*. I: 1216–1352. II: 1352–1526, Romae–Parisiis–Vindobonae 1859–1860
- THEINER, *Vet. mon. Slav.* AUGUSTINUS THEINER (ed.), *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. I: *Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III* (1198–1549). II: *A Clemente VII usque ad Pium VII* (1524–1800) *cum additamentis saec. XIII et XIV*, Romae–Zagrabiae 1863–1875
- TSz Történelmi Szemle
TT (Magyar) Történelmi Tár
VFL Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

SZERZŐK

BALLA TÜNDE – kurátor, Nagyváradi Római Katolikus Püspökség múzeumi gyűjteményei

CZIRÁKI CSONGOR – BA-hallgató, PPKE BTK

CSÉCS TERÉZ – nyugalmazott múzeumi könyvtáros, Győr

Prof. Dr. FAZEKAS ISTVÁN – D.Sc., tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE; kutatócsoport-vezető, HUN-REN ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport

Prof. Dr. FEDELES TAMÁS – D.Sc., tanszékvezető egyetemi tanár, PTE BTK; tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport

HORVÁTH TERÉZIA – munkatárs, HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

HÖGYE ATTILA – BA-hallgató, PPKE BTK

Dr. KANÁSZ VIKTOR – Ph.D., tudományos munkatárs, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, az *institutumfraknoi.hu* szerkesztője; kutató, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Dr.habil. KRUPPA TAMÁS – Ph.D., tudományos főmunkatárs, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; egyetemi docens, SZTE JGYPK

LAKATOS ATTILA – kurátor, Nagyváradi Római Katolikus Püspökség múzeumi gyűjteményei

LÓRINCZ ZITA – MA-hallgató, PPKE BTK

Dr. NEMES GÁBOR – Ph.D., tudományos főmunkatárs, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; intézményvezető, Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ

OLÁH P. RÓBERT – Ph.D.-jelölt, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, a *HAS-PPCU Fraknói Research Group*-oldal szerkesztője; levéltáros, Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ

Dr. ORSÓS JULIANNA – Ph.D., tudományos munkatárs, HUN-REN OSzK Fragmenta et Codices Kutatócsoport

Dr. RÁCZ GYÖRGY – Ph.D., főlevéltáros, MNL; egyetemi docens, PPKE BTK

Dr. RESS IMRE – C.Sc., ny. tudományos főmunkatárs, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

RÉTFALVI BALÁZS – Ph.D.-jelölt, külső tudományos munkatárs, Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; gyűjteményvezető, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

SÁGI GYÖRGY – Ph.D.-jelölt, tudományos segédmunkatárs, tudományos titkár, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport

Prof. Dr. SOLYMOSI LÁSZLÓ – az MTA rendes tagja; professor emeritus, DE és ELTE BTK

Dr. SZOVÁK KORNÉL – D.Sc., igazgató, HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet; a PPKE BTK tanára; kutató, Makovecz Campus Alapítvány

Dr. SZOVÁK MÁRTON – Ph.D., tudományos kutató, OSzK Régi Nyomtatványok tára

Prof. Dr. TUSOR PÉTER – D.Sc., egyetemi tanár, PPKE BTK, a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport alapító vezetője; tudományos tanácsadó, osztályvezető, HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

ÖSSZEFOGLALÓK

I. FEJEZETEK A FRAKNÓI-BIOGRÁFIÁBÓL

I. FRAKNÓI VILMOS CSALÁDJA ÉS SZÜLŐFÖLDJE

Fraknói Vilmos a 19. századi magyar egyházi középréteg fontos alakja volt, aki kivételes papi életpályát futott be. Tehetségének, az erre felfigyelő pártfogóinak, illetve előljárói támogatásának köszönhetően lehetősége nyílt arra, hogy papként professzionális módon foglalkozzon tudományos tevékenységgel.

Nyitra vármegyei, vidéki közegekből, zsidó származású katolikus papként került a magyar egyházi és világi tudományosság élvonalába, egy időre a Magyar Tudományos Akadémia vezetésébe. Frankl Vilmos 1843. február 27-én született zsidó szülők gyermekeként a Nyitra vármegyei Ürmény településen. Édesapja, Frankl Sándor Nyitra vármegye egyik legfejlettebb gazdaságában, a Hunyady grófok ürményi birtokán teljesített szolgálatot uradalmi orvosként, és katolikus hitre tért. Felesége, Gerstl Johanna azonban zsidó hiten maradt 1845-ben bekövetkezett korai haláláig.

A tanulmányban a születés helye, ideje, a szülőfalu, valamint a keresztelés forrásalapú bemutatása szerepel. Vizsgálat tárgyát képezik a szülők családi körülményei: Fraknói Sándor, Gerstl Johanna felmenői és életútjuk, az apa újabb házassága; Fraknói testvéreinek és rokonságának áttekintése. Vilmost kisgyermek korában – még édesanyja életében – két évesen keresztelték meg római katolikus szertartás szerint az esztergomi érsekséghez tartozó Ürmény Szent László katolikus templomában két lánytestvérével együtt. Frankl Sándor később az esztergomi érsekség érsekújvári uradalmában lett uradalmi orvos, és tehetséges fiát egyházi pályára engedte lépni.

Fraknói Vilmos családi viszonyainak bemutatása, az életút kezdeti szakasza egyben rávilágít a magyarországi zsidóság asszimilációs stratégiáira és a katolikus egyház társadalmi mobilizációs szerepére is a 19. század középső harmadában.

RÉTFALVI BALÁZS

2. FRAKNÓI TÖRTÉNÉSZI PÁLYAKEZDÉSÉHEZ (*Simor hercegprímáshoz írt levelei közlésével*)

Az 1924-es Fraknói-*curriculumra*, valamint előző évi életinterjújára támaszkodva a dolgozat végigkíséri a tanulmányi éveket, azoknak a pályaválasztásban meghatározó mozzanatait, szereplőit. Meglepő eredmény, hogy az 1843-ban született Fraknói – saját elmondása szerint – kisszeminarista volt Nagyszombatban, ami 1849–1850-re datálható, lévén, hogy az intézmény 1850-ben bezárta kapuit. Gimnáziumi tanulmányait végül az esztergomi bencéseknel folytatta. Itt nagy hatást gyakorolt rá történelem- és magyartanára, Ferenczy Jakab Zsigmond OSB. 1855-től a nagyszombati érseki főgimnázium diákja és konviktor, 1856-tól klerikus, a *Seminarium Marianum* lakója, Hornig Károly ekkortól kurzustársa. Mindössze 15 éves, amikor 1858 nyarán a Központi Szemináriumba diszponálta Scitovszky János hercegprímás. A *Seminarium Centrale* falai között, a pálos könyvtár köteteit forgatva érlelődött meg benne a történelmi hivatás. Első publikációja a szeminárium Egyházirodalmi Iskolájához kötődik, illetve részt vett Szent Ágoston „*De Civitate Dei*” művének magyarra fordításában.

Szándékát, hogy történész lesz, 1859-ben az MTA felhívására benyújtott pályázatának sikere, személy szerint Csengery Antal és Wenzel Gusztáv kedvező értékelése érlelte elhatározását. Ennek megvalósulásában Szabó Imre pápai prelátus, szemináriumi rektor és Scitovszky János bíboros segítette. Nekik köszönhetően teológiai tanulmányai befejezése után a Központi Szeminárium lakója maradhatott, és 1862-ben beiratkozhatott a bölcsészkarra, ahol a hittudományi mellé két év elteltével megszerezte második doktorátusát. A különleges lehetőség alapja Fraknói korai iskolakezdése és gyors tanulmányi előmenetele volt. A kánonjog szerint 1862-ben, 19 évesen még al-szerpappá sem lehetett szentelni.

Fraknói pályájának további egyházi patrónusai és mecénásai közül első helyen a száműzetésből hazatérő Lonovics József csanádi püspök, kinevezett egri érsek említhető. Az ő biztatására kezdett el Pázmány Péterrel foglalkozni. A nyolc év anyaggyűjtésére építkező, háromkötetes Pázmány-nagymonográfia-sorozat (1868–1869 és 1872) hozta meg Fraknói számára az akadémiai levelező és rendes tagságot, valamint a kezdetben tartózkodó Horváth Mihály elismerését, támogatását az akadémiai karrier kibontakozásában. Az 1864/1865-ös nagyszombati gimnáziumi, majd 1865–1871-es esztergomi líceumi tanári éveket követően a későbbi barátnak, Ipolyi Arnoldnak köszönhetően került Fraknói Pestre, és ott közelebbi kapcsolatba Horváthtal.

A tudományos pálya kiteljesedésében a Fraknóit az esztergomi bazilikában 1865-ben pappá szentelő Scitovszky mellett egy másik esztergomi érsek, Simor János szintén fontos szerepet játszott. A függelékben közölt, a hercegprímáshoz intézett Fraknói-levelek elemzése alkotja a tanulmány második, terjedelmesebb részét. A dokumentumok alapján több fontos megállapítás tehető. Fraknói első római, itáliai (1867 és 1870), spanyol és francia (1868) kutatóútjaival Simor engedélyének, különféle általános és személyes (például bíborosokhoz, Andrássy miniszterelnökhöz)

ajánlásainak köszönhetően valósulhattak meg. Mindez a hercegprímás vitathatatlan személyes történeti érdeklődésén túlmenően mutatja Fraknói kutatásai, és általában a történettudomány iránt mutatott korabeli érdeklődésnek a jelentkoritól teljesen eltérő szintjét. Figyelemre méltó, hogy Fraknói közvetlen egyházpolitikai és didaktikai hasznot vár, illetve helyez kilátásba várható eredményeitől. Mi több, a nagy elődök példáira hivatkozva – általánosságban – elvárásokat fogalmaz meg a hercegprímás irányában. Mind Fraknói, mind pedig Simor részéről előkerül 1872-ben, illetve 1873-ban, hogy a fő cél a modern szemléletű magyar egyháztörténeti szintézis megírása. „Életcélját” Fraknói végül a szentszéki–magyar kapcsolatok monografikus feldolgozásában valósította meg.

Historiográfiaiailag fontos információja a primási levéltárban őrzött, a függelékben publikált leveleknek, hogy Fraknói nemcsak *Hungarica*-feltárását kezdte el főpásztorának közreműködésével, hanem a hazai arisztokrata családok archívumai felderítésének szintén Simor közbenjárásának köszönhetően láthatott neki. A Batthyány-levéltár Köpcsenyben őrzött iratait ennek nyomán tanulmányozhatta 1872 nyarán. Az itt szerzett benyomások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Fraknói néhány év múlva megkezdte magánlevéltárak letétbe gyűjtését a Nemzeti Múzeumnál, amit Áldásy Antal az életmű kiemelkedő eredményeként értékelt. Közismertebbek Fraknóinak a módszeres *Hungarica*-kutatásban elért eredményei: a diplomáciai jelentések szisztematikus feltárására Itáliában, mindenekelőtt Rómában, valamint Simancasban. Igazi kutatástörténeti gyöngyszem annak felismerése, hogy Fraknói 1881-ig nem jutott be a vatikáni levéltárba. Anyagáról csupán közvetett tájékoztatást kaphatott a levéltári személyzet útján, első alkalommal Theinertől 1870 nyarán. Repertóriumszerű információi pedig csupán a napóleoni időkben Párizsban készült jegyzékek alapján voltak az *Archivio Segreto* fondjairól és magyar vonatkozású iratairól. 1874-ben a hercegprímás új, bíborosi méltóságát kívánta felhasználni Fraknói arra, hogy a vatikáni levéltár egyik vezető tisztviselőjével lemásoltassa a bécsi nunciusok 16. századi jelentéseinek magyar vonatkozásait.

A 14 évnyi kitartó, mind türelmetlenebb várakozás ismeretében válik érthetővé, miért sietett minden mást félretéve Fraknói 1881 tavaszán Rómába, hogy végre-valahára kézbe vehesse a *Nuntiatura Germaniae* első két kötetét, Campeggio bíboros legátusnak az *Archivum Arcis*ban őrzött jelentéseit, a *Lettere dei Principi* első négy kötetét és a pápai tizedszedők magyarországi számadásait. S még inkább érthetőbbé válik ama széleskörű egyházi összefogás megszervezése, mely összesen 43 püspök, székes- és társaskáptalan, nagyjavadalmas, kanonok és szerzetesrendi előljáró meggyőzésével 1882-ben lehetővé tette a *Monumenta Vaticana Hungariae* megalapítását, majd hamarosan az első kötetek megjelenését. Az előzmények ismeretében meglepő, hogy a főszerep 1881-től a püspöki kar részéről nem Simor bíboros hercegprímásnak, hanem Haynald Lajos bíboros, kalocsai érseknek jutott a vatikáni magyar történeti kutatások felügyeletében és támogatásában.

TUSOR PÉTER

3. FRANKL VILMOS ÉS A MAGYAR EGYHÁZIRODALMI ISKOLA (1859–1861)

A tanulmány Frankl/Fraknói Vilmos életének egy kevésbé ismert korszakába nyújt bepillantást, a modern magyar történettudományt és a szisztematikus vatikáni kutatásokat magalapozó későbbi tudósok első szárnypróbálgatásainak időszakába. Frankl Vilmos 1858–1862 között volt a budapesti Központi Papnevelő Intézet növendéke. A szemináriumban 1813 óta működött önképző köre a kispapoknak, mely 1850 óta Magyar Egyházirodalmi Iskola néven folytatja munkáját, mind a mai napig. A szeminaristák lingvisztikai, stilisztikai és retorikai képességeinek előmozdítását szolgálta/ szolgálja az önképző, melynek keretén belül fordítások, költemények és tanulmányok készülnek és kerülnek előadásra üléseiken; továbbá értékelik is egymás munkáját. Az éves „termés” rendszerint a *Munkálatok* kiadványaiként kerülnek publikálásra.

Jelen tanulmány rávilágít arra, hogy a neves tudós papi hivatása mellett már igen fiatalon határozott történettudományos célokkal és érdeklődéssel rendelkezett, s már kispapként kialakult benne az ezirányú vonzódás. Már ilyen korán, pályája hajnalán objektív kritikai látásmóddal lépett fel, ami kiforrott öntudattal párosult. Ennek az értékelési szempontnak meghonosítása nagyban fűződik az ő személyéhez az Iskola berkein belül. Az önképzőnek Frankl 1859–1861 között, két tanév erejéig volt rendes tagja, azonban azt követően egészen haláláig szoros kapcsolatot ápolt azzal. Fraknói 1879–1892 között pályadíjat is folyósított, mellyel a legjobb hittudományi dolgozatokat (melyek lehetőleg egyháztörténeti vonatkozásúak) megíró növendékeket kívánta honorálni.

SÁGI GYÖRGY

4. MEGJEGYZÉSEK FRANKL VILMOS NAGYVÁRADI KANONIKÁTUSÁHOZ

A Fraknói Vilmos történetírói, tudományszervezői és műpártolói életpályáját bemutató tudományos és megemlékező irodalom mindeddig kevés figyelmet fordított a kiváló paptudós egyházi méltóságai kapcsán végzett tevékenységére. A kevés számú kivétel is többnyire főpapi pályájának nehézségeivel és konfliktusaival foglalkozott. Fraknói saját emberi és kutatói identitását elsősorban klerikusi létállapotával összefüggésben fogalmazta meg, saját bevallása szerint pedig legfőbb életcélja „a magyarországi katolikus egyház történetének felderítése” volt. Mindamellet, hogy a katolikus egyházban viselt és főként élete korai szakaszában elnyert címei és méltóságai (nagyváradi kanonok, szekszárdi címzetes apát, arbei választott püspök, szentjobbi apát) a munkáját nagyban segítő, társadalmi státushoz és befolyáshoz juttatták őt, elsősorban a nagy-

váradai egyházmegyében kapott javadalmas egyházi tisztségei – 46 éven át viselt tagsága a nagyváradai székesegyházi káptalanban, illetve közel negyedszázados szentjobbi apáti működése – életének és szakmai karrierjének stabil és számottevő anyagi alapjait képezték. A tanulmány Fraknoi Vilmos nagyváradai kanonikátusának történelmi és művelődéstörténeti hátterét, illetve a nagyváradai stallumhoz kapcsolódó egyházi, tudományos és művészetpártoló tevékenységét foglalja össze.

Fraknoi Vilmos 1878. március 24-én nyerte el kinevezését, majd ugyanezen év április 8-án a beiktatását a nagyváradai egyházmegye székeskáptalanjának egyik, úgynevezett irodalmi kanonoki stallumára (tanulmányi kanonokság, *stallum litterarium*). A váradai káptalan e sajátos, a magyar katolikus egyház történetében rendhagyó és egyedülálló intézménye ekkor még alig 70 esztendő múltra tekintett vissza, de egy ennél jóval idősebb, közel fél évezredes, helyi egyházi hagyomány intézményesüléseként jött létre a 19. század elején. A 11. század utolsó évtizedeiben, Szent László által alapított, kezdetben társas-, majd székesegyházi káptalan történetének kezdeteitől, a magyarországi egyházi művelődés és azon belül is a történetírás fontos intézménye volt. Elsősorban olasz és dalmát származású püspökeinek köszönhetően már a 15. század első harmadától jelentős hatást gyakorolt rá a születőben lévő itáliai protoreneszánsz, majd humanista kultúra. Ennek következtében a század harmincas éveitől egyre elterjedtebb gyakorlattá vált a székeskáptalanon belül, a tekintélyes kanonoki javadalmak adományozása azzal a céllal, hogy rendszerint fiatal birtokosaik ezt külföldi, főleg itáliai felsőfokú tanulmányok végzésére használhassák fel. Emellett később már a megszerzett humanista műveltség és az annak terjesztésében elért érdemek jutalmazásának eszköze is lett, a káptalan egyes tagjai pedig az európai kora reneszánsz egyik legkorábbi, Itálián kívül működő humanista irodalmi körét (*contubernium, convivium*) hozták létre Vitéz János váradai püspök (1445–1465) udvarában. A megtorpanásokkal a 16. század közepéig követhető folyamatnak az egyházmegye szervezetének késő középkori felbomlása vetett véget. A vallásháborúk, a török pusztítás és azt követően az egyházmegye újjászervezésének nehéz évtizedei után ez a hagyomány Patachich Ádám (1759–1776) püspöki udvarában bukkant fel újra, aki immár az egyházi felvilágosodás eszméiben fogant, árkádikus szemléletű irodalmi, művészeti és tudományos kört szervezett, részben a székeskáptalan kanonoki stallumainak felhasználásával. Ez a szokás intézményesült a 19. század elején, amikor a korábban 10 stallumból álló káptalant 16-ra bővítve, az új kanonoki állások egy részét az ország tudományos és irodalmi életében jeleskedő egyházi személyek jutalmazására tartották fent.

Ilyen irodalmi stallum birtokába jutott viszonylag fiatalon Fraknoi Vilmos, amely évi 15–20 000 forintnyi tiszta évi jövedelmével Magyarország 300 legjelentősebb földbirtokosa közé emelte. Bár az irodalmi stallum birtokosai a nagyváradai székeskáptalan teljes jogú tagjainak számítottak, a rájuk vonatkozó speciális szabályok a szabályozott, egyházi életforma keretei között nagyfokú szabadságot és mozgásteret biztosítottak viselőjük számára. Fraknoi esetében ez a rezideálás kötelezettsége és a káptalan liturgikus feladatai alól való szinte teljes felmentést jelentette kanonikátusának teljes idő-

szaka alatt. Ennek következtében a káptalani testületben történő fokozatos előléptetési jogáról korán, már 1891-től lemondott és mindvégig megőrizte az abban viselt kisebb címeit, a közép-szolnoki, majd krasznai főesperességet.

A székeskáptalanjával ápolt, viszonylag laza és a 19. végétől egyre távolodó kapcsolata ellenére jól követhetők Fraknoi Vilmos kapcsolódásai a nagyváradai egyházmegyéhez. Kanonikátusának több mint négy évtizede alatt jelentős időt töltött Nagyváradon: az első időszakban, később egyre ritkábban, itt töltötte a karácsonyi és húsvéti ünnepeket, illetve a székesegyház búcsúünnepét (Nagyboldogasszony) itt ülte meg. A saját, valamint főpásztorainak és kanonok-társainak fontosabb életeseeményét (beiktatások, előléptetések, papi évfordulók, temetések), de pihenésként és a káptalan működéséhez közvetlenül nem kötődő hivatalos teendői okán is számos alkalommal tartózkodott a püspöki székvárosban.

Történetírói működésének csupán néhány, kevésbé jelentős epizódja köthető Nagyváradhoz, ugyanakkor művészetpártoló tevékenységének számos nyomát ma is őrzi a város épített öröksége (a nagyváradai és a szentjobbi plébániatemplomok mennyezetképei, a püspöki székesegyház és rezidencia 19. századi festett díszei és üveglaklakai, a székesegyház Szent László majolika domborműve stb.). 1925-ben, a Fraknoi Vilmos halálával megüresedett irodalmi kanonoki széket Ernst Sándor, a budapesti Központi Papnevelő Intézet rektora örökölte, a második világháborút követően azonban, a politikai helyzet és a javadalmazást biztosító földbirtokok elvesztése nyomán elenyészett az irodalmi stallumok adományozásának szokása. A tanulmány végén Fraknoi Vilmos 1891-ben kelt, a nagyváradai székeskáptalan tagjainak hitelesítésével ellátott végrendelete található, amely nagyszabású tudománypártoló terveinek egyik legkorábbi változatát tartalmazza.

BALLA TÜNDE–LAKATOS ATTILA

5. TÖRTÉNETÍRÓ ÚJ SZEREPBEN

Az MTA-főtitkár Fraknoi

Fraknoi Vilmos neve szorosan összefonódik a Magyar Tudományos Akadémiával és a magyar történettudománnyal. Már 1860-ban az Akadémia pályázatán díjat nyert, mellyel Ipolyi Arnold figyelmét is felkeltette, és az ő támogatásával került be a tudományos életbe. 1870-ben az Akadémia levelező tagjává választották, majd 1873-ban rendes tag és a II. Osztály titkára lett.

Az Akadémián számos új kezdeményezést indított a történelemkutatás korszerűsítésére, 1879-ben Arany Jánost követte főtitkárként. Főtitkársága alatt számos projekt valósult meg. Így például Arany János szobra, a Széchenyi emlékévé, vagy az Akadémia új épületének belső kialakítása, és különféle felajánlások gazdagították az Akadémiát. Főtitkári tevékenysége alatt vált az Akadémia a hazai tudományos élet központjává.

Főtitkárként jelentős szerepet játszott az Akadémia személyi állományának kezelésében és átszervezésében, amely bár nem tartozott legkreatívabb feladatai közé, elengedhetetlen része volt munkájának. Levelezései és jelentései nemcsak az Akadémia belső ügyeinek intézéséről szólnak, hanem tükrözik személyes elkötelezettségét és tiszteletét is kollégái iránt.

Jelentős történelmi munkássága és az Akadémia ügyintézésében vállalt szerepe révén maradandó nyomot hagyott az intézmény történetében. Főtitkári tisztségéről 1889-ben mondott le, hogy történetírói tevékenységére nagyobb figyelmet szentelhessen.

HÓGYE ATTILA–CZIRÁKI CSONGOR

6. FRAKNÓI VILMOS ÉS PÉCS PÜSPÖKI TRÓNJA

Fraknói Vilmos életútjának egyik legérdekesebb kérdése, hogy hírneve és munkássága ellenére miért maradt az egyházi középréteg tagja, hogyhogy csak címzetes (választott) püspök lehetett, miért nem állhatott ténylegesen egyházmegye élére. Élete során a korabeli zszurnalisztika sokat foglalkozott a kérdéssel, s számtalan híradás vélte tudni, hogy a tudós pap Nyitra, Vác, Kassa vagy Pécs püspöki székébe kerül, más források pedig a váradi püspöki cím várományosaként emlegették. A halála kapcsán született nekrológok, illetve későbbi visszaemlékezések is felvetették e kérdést, s különösen a pécsi püspöki trónus kapcsán meglepő teóriákkal álltak elő. Több híradás szerint 1896-ban Fraknói volt a magyar kormány kiszemeltje Pécs élére, azonban végül Róma ellenállásán megbukott az elképzelés. Jelen tanulmány bécsi és vatikáni források segítségével tisztázza a történeteket.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896. október 17-én intézett átiratot a közös Külügyminisztériumhoz többek között Fraknói pécsi püspöki kinevezése érdekében. Az uralkodóval folytatott szóbeli egyeztetésére hivatkozva kérte, hogy kérjék ki ehhez a Szentszék beleegyezését. A külügyminiszternek a bécsi nunciussal folytatott tárgyalása során azonban hamar kiderült, hogy a Szentszék nem tartotta Fraknói kinevezését elfogadhatónak. Ennek okaként a lelkipásztori gyakorlat hiányát, a nem megfelelő életmódot, illetve az adminisztratív készségek hiányát jelölték meg. Wlassics azonban kitartott Fraknói kandidálása mellett. Vaszary Kolos hercegprímástól és Schlauch Lőrinc nagyváradi püspöktől kért tájékoztatást, akik tisztázták e vádak alól. A kormány a két főpap támogató és elismerő soraira, Fraknói tudományos érdemeire hivatkozva szólította fel Agenor Gołuchowskit, a Monarchia külügyminiszterét, hogy szerezze meg az Apostoli Szék előzetes jóváhagyását. A Monarchia szentszéki követe útján lefolytatott tárgyalás során azonban a pápai Államtitkárság nem változtatott az álláspontján. Az időközben Rómába érkező Fraknói sikertelenül próbált audienciát kérni a pápától, s az ügye körüli nehézségek

hatására végül kijelentette, hogy nem fogadja el pécsi püspöki kinevezését, s lemond a jelöltségről. Ezzel pedig a magyar kormány esetleges további próbálkozásai ellenére végérvényesen elesett a püspöki széktől.

Mi állhatott a Szentszék döntésének hátterében? A bécsi nuncius által felsorolt okokon kívül a korabeli magyar közvélemény még Fraknói származását, illetve a szabadkőműves-bélyeget emlegette. A nunciatúrai jelentések arról árulkodnak, hogy Samassa József egri érsek személyében komoly hazai ellenlábasa volt Fraknóinak, aki ugyanezeket a vádakot hozta fel ellene Emidio Taliani nuncius előtt. A Szentszék elutasító döntésének hátterében leginkább a bíboros államtitkárt, a nagyhatalmú Mariano Rampollát kell sejtenuünk. A vatikáni diplomácia irányítója ugyanis rossz szemmel nézhette a római körökben egyre otthonosabban mozgó Fraknói ismertségét, s különösképpen XIII. Leó pápához fűződő bensőséges viszonyát. Ellenérzéseket kelthetett az akadémiái hivatalaiból adódó kapcsolattartása szabadkőműves tudósokkal, s talán származása is. Ugyanakkor a rezidenciakötelezettséggel járó megyéspüspöki kinevezés kiváló alkalom lett volna arra, hogy Fraknóit eltávolítsák az Örök Városból. A tanulmány kísérletet tesz az ellentmondás feloldására és megértésére.

Fraknói Vilmos magasabb egyházi karrierjének római ellehetetlenítésével a magyar és egyetemes katolicizmus lett szegényebb egy nagyformátumú főpappal. Arbei püspöki titulusa ellenére Fraknói az egyházi középréteg tagja maradt haláláig. Szellemi és emberi öröksége azonban messze az őt egyházi karrierben megelőzők fölé emeli az utókor emlékezetében.

TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR

7. FRAKNÓI ÉS AZ OSZTRÁK ÁLLAMPOLGÁRSÁG KÍSÉRTÉSE

A tanulmány Fraknói Vilmos pályájának Bécsben töltött utolsó éveit az Osztrák–Magyar Monarchiában kibontakozó polgári mobilitás folytán kialakult transznacionális családi kapcsolatrendszer összefüggésében ábrázolja. Morvaországi házasságok révén a századfordulóra Bécsbe települt át teljes rokonsága, amelynek társadalmi felemelkedését megalapozó iskoláztatásához tanácsokkal és anyagi támogatásokkal járult hozzá. Emellett több családtag esketési szertartásának celebránsa, rendszerint olyan helyszíneken, amelyek az érintettek nagypolgári státuszát tudatosították a nyilvánossággal. Magyarországi nyugdíjazása előkészületei során 1914-ben követte rokonait, és a császárvárosban vásárolt lakást, amelynek személyes indítéka az öregkori támaszkeresés lehetett.

Tanulmányaival és politikai kezdeményezéseivel jelen maradt a hazai tudományban és közéletben, huzamosabb időre 1918 októberében tért vissza Budapestre. A polgári demokratikus forradalmat természetes evolúciós jelenségnek minősítette, s nyilatko-

zataival legitímálta a Károlyi-kormányt és az antant elvárásait teljesítő külpolitikáját. A Vallás- és Közoktatástügyi Minisztérium november közepén az ő elnökletével alapított külön bizottságot a Monarchia kulturális öröksége megosztásának előkészítésére, amely a hagyományos magyar közjogi felfogás alapján, a kvóta és paritás elveit érvényesítő bilaterális tárgyalást irányzott elő Ausztriával. Az udvari muzeális intézmények és közös levéltárak megosztását előkészítő munkálatok koordinálására és a tárgyalások megkezdésére 1919. március 17-én érkezett meg Bécsbe, de ezen a területen érdemi tevékenységet már nem végzett. Noha a tanácskormány április elején megerősítette megbízását, de az általa vezetett bizottság utódszerve, a Művészeti és Múzeumi Direktórium két hét múlva felmentette és hazarendelte.

Az utasításnak azonban Fraknói nem tett eleget, a kilátástalan hazai viszonyok miatt és személyi biztonsága érdekében 1919. májusban felvette az osztrák állampolgárságot. Döntése nem lett publikus, s notifikációját sem vonták vissza. Így nyílt lehetősége, mint magyar felszámoló bizottsági elnöknek a világháború kitörésével kapcsolatos bizalmasan kezelt kortörténeti iratok átvizsgálására, s elsődleges források alapján már ősszel megjelent német nyelvű tanulmányában kísérelte meg tisztázni a magyar kormány és Tisza István szerepét az első világháború keletkezésében. Egy év elteltével, sikerrel kérelmezte kivándorlási szándékkal elbocsátását az osztrák állampolgári kötelekéből. Ausztriát végül csak 1922 elején hagyta el, hogy így meneküljön el az osztrák állampolgársága alatt elmulasztott jövedelem bevallások miatti adóeljárás csapdájából.

RESS IMRE

8. A PÁLYA VÉGÉN

Fraknói Vilmos utolsó hónapjai, temetése és korai emlékezete

Fraknói Vilmos idős korára országszerte elismert, híres személy lett. Nyilatkozatai, tudományos munkái jelentős közérdeklődésre tartottak számot. 1823-ban ünnepelte 80. születésnapját, azonban vastagbélrákot diagnosztizáltak nála, s 1923 tavaszán Bécsben megműtötték. Ezt követően hazatért, Zebegényben, valamint Budapesten lakott, majd a pesti Park-szanatóriumba került, végül pedig a budai Vöröskereszt-kórházban telhettek utolsó hónapjai. Itt elsősorban a Corvin-könyvtár feldolgozásán és az MTA történetének megírásán dolgozott, s végül 1924. november 20-án jobblétre szenderült.

Fraknóit az MTA és a Szent István Társulat is saját halottjának tekintette. A tudóst az Akadémia oszlopcsarnokában ravatalozták fel. Innen a rokonság, Kollányi Ferenc, valamint tisztelői kíséretében lovaskocsi vitte koporsóját a Kerepesi úti temetőbe. A temetési szertartást Prohászka Ottokár végezte. Berzeviczy Albert kezdeményezésére 1929-re méltó síremléket kapott. A tudós pap emléke halálát követően sem enyé-

szett el: megemlékezések, visszaemlékezések, cikkek sokasága idézte meg az alakját. Születésének 100. évfordulóján pedig idehaza Szekfű Gyula, második hazájában, Rómában pedig az *Osservatore Romano* emlékezett meg róla. A vatikáni-magyar kutatások elsőrangú tudósának emlékezetét a második világháborút követő kommunista diktatúra elfojtotta. Ennek ellenére Fraknói Vilmos emléke máig él, jelentőségét a magyar állam által 2000-ben alapított Fraknói Vilmos-díj jelképezi, tudományos munkásságát pedig a nevét viselő római történeti kutatócsoport viszi tovább.

KANÁSZ VIKTOR

II. A TÖRTÉNÉSZI, TUDOMÁNYOS ÉLETMŰ

I. FRAKNÓI, A KATOLIKUS TÖRTÉNÉSZ ÉS TUDOMÁNYÉPÍTŐ

Fraknói Vilmosnak a romantika hatásaitól sem mentes történelemszemlélete a pozitívizmusba ágyazott historizmusra épült. Munkássága színvonala és mennyisége, sorozat-, folyóirat- s intézményalapításai, részben pedig az akadémiai pozícióiban végzett tudományépítése okán „kortársai tudományos teljesítményét meghaladó” jelzővel illelhetjük. Szekfű Gyula és Hermann Egyed méltó helyre emelte életművét az 1940-es években. Később a marxista kritika elhomályosította Fraknói alakját. A kurrens historiográfia méltatja, ám érdemben nem emeli ki munkásságát kortársai közül. 19. századi, 20. század eleji viszonyok között értelmezve a fogalmat, tévesen tapad hozzá a „konzervatív” jelző.

Szemléletének a historizmuson túlmutató jellege közvetlenül és a legtisztábban nem történeti munkáiból, hanem egyházpolitikai publicisztikájából ismerhető meg. Írásai-ból egyszerre markáns és modern katolicizmus-felfogás bontakozik ki 1870 körül. Történeti alapokon a 19. századi magyar katolicizmus liberális, kedvezőtlen megítélésének átértékelését kívánta elérni Fraknói. Az ország életébe a tudomány, kultúra és az oktatás területén egyaránt organikusan illeszkedő, nem pedig öncélú, izolacionista szerepet várt el a katolikus főpapságtól. Saját életpályája ezeket az ideáit mintázza: az 1870-es évek végétől jó évtizedig egyszerre ível felfelé egyházi (apát, kanonok, választott püspök), illetve világi karrierje. Utóbbi sosem a politika, hanem kizárólag a tudomány világában (MTA-főtítkár, majd másodelnök). Egyházi publicisztikájából tárul fel részleteiben az a gondolkodási és értelmezési keret, melyben tudományos szövegei elhelyezhetők. Történeti céljait egyházpolitikai attitűdje határozta meg. Tudományos munkásságával Fraknói legalább annyira célozza saját egyháza belső átalakulását, mint a magyar társadalomban elfoglalt helyének és szerepének újraértelmezését. A historizmus eszközeivel igyekszik a külsőségekben historizáló, a múltból leginkább különféle privilégiumait, és persze birtokait féltékenyen őrző főpapságot cselekvésre sarkallni.

Fraknói tudósként elsősorban katolikus, még hozzá egyszerre ultramontán és nemzeti elkötelezettségű katolikus. Témaválasztásait, történeti szemléletét katolicitása határozza meg. E szemüvegen keresztül tekint saját korára és a történelemre. E kereteken belül kell szemlélni történetírása célkitűzéseit, s a célkitűzések megvalósulását. Mentés ugyanakkor az apologetizmustól. Alapnézetét már 1861-ben akként foglalta össze, miszerint a történésznek a „múlt a térmezeje, igazságszeretet az ő főtörvénye”. Pázmány Péter bíboros konfliktusát a Szentszékkal ugyanúgy feltárta, mint a nemzeti mártírként tisztelt jakobinus Martinovics Ignác jellemgyengéseit. Fraknói a katolikus ideákért lelkesedett a történeti igazság keresése közben. Szemléletének alapja, hogy a történeti problémákra immár nem apologetikus, hanem professzionális történészként tekint a teleologikus üdvtörténet szemszögéből. Ebben igen közel áll Rankéhoz, ám túl is lép rajta. A bölcsészkarai stúdiumokkal párosuló indirekt teológusi szemléletmódnak köszönhető a Szekfű Gyula által hangsúlyozott „szempontalapú” történetírása. Történetszemléletének katolikus jellege a kifejezetten egyháztörténeti munkákat leszámítva közvetett. Műveit sosem teologizálja, vagy teszi hitbuzgalmi jellegűvé, netalán felekezeti elfogulttá. Az általa kutatott és holisztikus kontinuitásban szemlélt magyar történelem beteljesedését mindazonáltal a katolikus jelleg kiteljesedésében látja, folyton-folyvást ehhez keres példákat, élményeket a múltból. Kiváló példa erre 1899-ben megjelent Werbőczy-életrajza. Publikációinak csupán egy része közvetlenül egyháztörténeti jellegű, és azok jórésze is diplomácia-, politika- vagy művelődéstörténeti tematikájú. Messze nem szabad tehát pusztán egyháztörténészként tekinteni rá. Fraknói nem átmeneti, útkereső szempontrendszerrel, hanem új hangot s vele új látásmódot honosít meg a „szakszerűsödő” magyar történetírásban.

Fraknói ideája a nemzeti liberalizmus rendszerében kibontakozó és magának a liberalizmus keretei által biztosított szabad versenyben elismerést szerző, a liberális államtól azonban független, autonóm és modern, vagyis szociálisan érzékeny, a tudományban és kultúrában élenjáró, spirituálisan megújult katolicizmus volt. Saját egyházában Prohászka Ottokárhoz és Giesswein Sándorhoz állt közel. A „lelkek megnyerésének versenyében” ő maga meghatározóan a történettudomány, vezető tisztségeivel a tudományszervezés és – egyházi javadalmasként is – a tudományépítés, illetve a művészeti mecénatúra terén szállt síkra. Egyedi szemlélete mellett Fraknói történetírását hihetetlen munkabíráson alapuló termékeny professzionalizmus jellemzi. A diplomáciai jelentéseket középpontba állító, az elérhető legszélesebb forrásalapozásra épülő feldolgozásai új tónust és színvonalat hoztak a hazai historiográfiába. Egyszerre tekinthetjük a modern értelemben vehető középkor-, kora újkor- és újkor-kutatás, beleértve számos részdiszciplína egyik, munkássága sokoldalúsága, kiterjedtsége okán egyértelműen legfontosabb megteremtőjének. Több évtizedes római kutatásai, intézete, vatikáni sorozatai európai távlatba helyezték és helyezik mindmáig életművét. Írásai még mindig újabb és újabb narratívák kiindulópontjaként vagy alkotóelemeiként szolgálnak akár a középkor, akár a kora újkor, sőt részben még az új-

korkutatás terén is. Római tudományos öröksége mellett ez történeti helyiértékének másik maradandó fundamentuma.

Fraknói Vilmos a kiegyezés korának történetírói sorában „professzionális, európai horizontú, progresszív katolikus és patrióta pap-történészként” határozható meg. A tudományos történetírás magyarországi kezdeteinek ő a legemblematicusabb alakja.

TUSOR PÉTER

2. FRAKNÓI VATIKÁNI KUTATÁSAI ÉS A KÖZÉPKORI MAGYAR TÖRTÉNELEM

Fraknói Vilmos történetkutatói és -írói munkásságának egyik súlypontja a 15–16. századra, azon belül is a közszerplő egyháziak – és kisebb részt világiak – életrajzainak megírására esett. Mint az MTA tagjának és tisztviselőjének nem kis szerep jutott neki a tudományszervezésben és a tudományos kutatás irányításában, hosszabb távon érvényesült azonban az a hatás, melyet munkássága váltott ki.

Vatikáni kutatásai és az ottani forrásfeltárás intézményi megalapozása és rendszeres megszervezése egy olyan forrásterületre irányították a figyelmet, mely számtalan apró forrásadatot szolgáltatott a középkori mindennapi élet és kultúra megismeréséhez, ez utóbbi szemlélet pedig a későbbiekben uralkodóvá vált a magyar középkorkutatásban. Meghatározónak bizonyult többek között Fraknóinak az a törekvése, hogy a vatikáni magyar kutatás teljes levéltári fondok és egységek rendszeres és teljes feltárására irányuljon. A két forráskiadványsorozat létrehozásával, melyeket alapított, és amelyeknek a köteteit vagy maga állította össze és gondozta, vagy ő jelölte ki a tartalmat és a feldolgozó munkatársa személyét, olyan forrásbázist teremtett a kutatók számára, amely a későbbi tudományos kutatást nem pusztán megkönnyítette, de tematikáját és irányát is egyaránt megszabta. Különösen nagy hatást gyakoroltak a későbbi vizsgálatokra a *Monumenta Vaticana* IX. Bonifác pápa lateráni bulláit közzétevő kötetei, de ugyanez mondható el a pápai tizedszedők jegyzékeit, a Gentile-iratanyagot, a Mátyás-levelezést és a Szentlélek-társulat anyakönyvi bejegyzéseit kiaknázó forráskiadványokról. A *Monumenta Romana* az egyházmegyei okmánytárak összeállításának mintaszerű vállalkozása lett, az I. kötetében közölt szentté avatási jegyzőkönyv pedig a történetírás számos területén bizonyult megtermékenyítőnek.

A Fraknói által közzétételre kijelölt kútfők tartalma szabta meg később a történeti földrajz, az egyházi társadalomtörténet – főképpen a proszopográfia –, a diplomácia-történet, a vallásosságtörténet és más kutatási területek hazai fejlődési irányát. A Mátyás- és Jagelló-kort bemutató, valamint a szentszéki kapcsolattörténetet összeállító szintézisei, továbbá a királyi kegyúri jogról összeállított monográfiája a forráskiadvá-

nyaihoz hasonlóan napjaink korszerű történetkutatásának referencia- és kézikönyvei, amelyek a tudás további bővítésének az alapját képezik.

SZOVÁK KORNÉL

3. A MAGYAR MEDIEVISZTIKA MEGALAPOZÓJA: FRAKNÓI VILMOS

Fraknói külföldi levéltári és könyvtári hungarika kutatásait mindig első helyen méltatta a historiográfia. Nem hangsúlyozták ugyanakkor Fraknóinak a hazai forrásbázis növelésében betöltött szerepét. Korai munkái még szigorúan középkori témákban születtek az 1860-as évek elején. Ezeket a régi, kezdetleges forrásbázison alkotta meg, ma már csak historiográfiai értékük van. 1863-tól főként újkori egyháztörténeti tanulmányokat, könyveket és forráskiadványokat publikált, szoros kapcsolatban nagyszombati, majd esztergomi tanári tevékenységével. A Mohács előtti témákhoz egyértelműen könyvtárvezetői kinevezése (1875. április 2.) után tért vissza, nyilván új munkahelye, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának gazdag kéziratári anyaga belső megismerése után. A dolgozat Fraknóinak a magyar medievisztikában betöltött úttörő szerepét mutatja be, amelyet a hazai források bővítésében, mentésében végzett könyvtárvezetőként 1875 és 1878 között. Munkatársával, Csontos Jánossal ugyanis kitalálta a családi örökletét intézményét, így elkezdődött a magyar nemesi családok vidéki kúriáiban őrzött iratainak bekerülése a múzeumba.

A Fraknói-életmű megértése szempontjából különösen fontos párhuzamba állítása Pauler Gyulával, hiszen nemcsak kortársak és történész kollégák voltak, régi, még az 1860-as évekre visszamenő barátsági kapcsolat fűzte őket egymáshoz. Fraknói részt vett a levéltár 1870-es évek elején történő újjászervezésében, majd, miután látta, hogy a levéltár csak az állami köziratok begyűjtését tekinti céljának, a múzeumot kinyitotta a magániratok előtt. Így a két intézmény között egy jól körülhatárolható, ösztönös munkamegosztás történt.

Mivel a medievisztikában különösen hangsúlyos a segédtudományok művelése, a dolgozat másik része Fraknóinak az 1883-ban alapított Magyar Heraldikai és Genealógiai Társasághoz való viszonyát mutatja be. Radvánszky Béla felkérését az alapításban való részvétellel visszautasította, ebben azonban nem Fraknóinak a segédtudományok iránti érzéketlenségét kell látni, hanem hivatalból felvett pózt: az akadémia főtitkárának „kincstári” ellenkezését bármilyen „új alakulás” ellen. Fraknói hamar megbékélt a társasággal, belépett, 1885-ben elvállalta az igazgató választmányi tagságot is. Később néhány publikációja is megjelent a *Turuban*.

Segédtudományi aprómunka helyett Fraknói összefoglaló életrajzokat és tematikus monográfiákat írt, ezekben azonban mindig a segédtudományok legújabb módszereit alkalmazta. A medievisztikában betöltött szerepét jól mutatja, ha összevetjük, hogy

milyen állapotban volt a magyarországi középkorkutatás 1860-ban, és milyenné lett 1924-ben, Fraknói halálakor, 64 év alatt, akkor látható az eredmény. A magyar mediavisztikában az ezt követő hat évtized eredményei (1924–1982) meg sem közelítik az előzőt.

RÁCZ GYÖRGY

4. FRAKNÓI ÉS A KORA ÚJKOR-KUTATÁS KEZDETEI

A tanulmány Fraknói Vilmosnak a kora újkor története terén kifejtett működését veszi számba. Fraknói 16–18. századi tematikájú munkái négy súlypont köré csoportosíthatók: Pázmány Péter életrajza és életművének kutatása, a hazai iskoláztatás és a külföldi egyetemjárás története, a magyar országgyűlések története, a pápaság és a Magyar Királyság kapcsolata. Ezenkívül van még egy ötödik terület a kora újkor korszakhatárán, a jakobinus szervezkedés vezetőjének, Martinovics Ignácnak (1755–1795) az életrajza. Összességében megállapítható, hogy Fraknói kutatásai több területen mind a mai napig megkerülhetetlenek, így mindenekelőtt Pázmány Péter életére és működésére vonatkozó eredményei, a pápaság és Magyar Királyság viszonyáról készített munkái és forráskiadványai, és nem utolsósorban nélkülözhetetlenek a 16. századi magyar országgyűlés történetéről készített forráskiadásai.

FAZEKAS ISTVÁN

5. NARRATÍVÁK CSAPDÁJÁBAN *Fraknói tankönyve és visszhangja*

Fraknói (Frankl) Vilmos 1863-ban megjelent (javított kiadások: 1864, 1866) gimnáziumi tankönyve a sajtóban jelentős visszhangot kapott. A kiegyezés előtti években, egyetemista korában kapta a felkérést a mű megírására, a korszakban nagy számban jelen lévő protestáns középiskolai tankönyvek ellensúlyozására. Erdély a zavargások helyszínéeként, az erdélyi fejedelmek pedig negatív színben tűntek fel benne. Megjelenésekor a sajtóban nem kapott jelentősebb méltatást, később viszont számos sajtóorgánumban támadási pontként szolgált Fraknói személye ellen a „hazafiatlannak” minősített munkája. A tankönyv az 1870-es években a szerzővel szemben indított lejárató kampányban is fontos szerephez jutott. A sajtóban a tankönyv ellen felhozott vádak inkább az érzelmekre próbáltak hatást gyakorolni, mint érdemi kritikaként szerepelni.

LŐRINCZ ZITA

7. FRAKNÓI VILMOS TUDOMÁNYOS VITÁIRÓL

A Tudományos Akadémia elnöki tisztségét több mint harminc évig betöltő Berzeviczy Albert *Fraknói Vilmos emlékezete* című, 1927-ben megjelent munkájában Fraknói legjelentősebb vitapartnereiként Thaly Kálmánt, Kossuth Lajost és Marczali Henriket nevezte meg. A vitapartnerek – és ezzel közvetve Fraknói legjelentősebb kutatási témáinak – megjelölése illeszkedett a korszak tudománypolitikai elvárásaihoz, a források alapján azonban bebizonyosodott, hogy Fraknóinak Thalyval és Kossuthal csupán egyszeri nyílt levélváltása volt (1875-ben, illetve 1877-ben), sőt előbbivel alkalomszerűen együtt dolgozott. Marczali Henrikkel, a harmadik megnevezett vitapartnerrel pedig kifejezetten jó és rendszeres munkakapcsolatot tartott fenn. Fraknói magyar államiságot, közjogi kérdéseket tárgyaló műveit is kísérték viták, ám ezek az emlékbeszédben nem szerepelnek.

ORSÓS JULIANNA

6. TÁRLATVEZETÉS FRAKNÓI VILMOS KÖNYVTÁRI KIÁLLÍTÁSÁN (1877)

1877-ben a Magyar Nemzeti Múzeum történeti és irodalomtörténeti kiállítást rendezett a Széchényi Országos Könyvtár oklevél-, kódex- és régikönyv-állományából, továbbá portrékból és tájképekből. Fraknói Vilmos, immáron második éve a könyvtár őrre rendkívül gazdag tárlatot állított össze.

Jegyzékét az általa indított *Magyar Könyvszemle* folyóiratban jelentette meg. A tárgyjegyzékben több olyan dokumentum is feltűnik, amely Fraknói addigi és későbbi könyves kutatásaival és igazgatói működésével összekapcsolódik. A Corvinák – különös tekintettel Vitéz János filológiai kutatásaira –, a humanista könyvkultúra és a magyar nyelvű retrospektív, történeti bibliográfia – közte Pázmány Péter kiadványainak – kézzelfogható bemutatása egyaránt a könyvtárőr érdeklődésének kulcspontjait jelzik. Ezeknek a témáknak a sokoldalú megközelítésével Fraknói Vilmos a modern könyvtörténet, könyvtártudomány számos aspektusát megelőlegezte. Tudományszervező tevékenysége révén pedig az irodalomtudomány segédtudományaként gyakorolt bibliográfiai, könyvtörténeti kutatásokat önálló diszciplína rangjára emelte.

A kiállítási tárgylista áttekintő elemzése részleteiben tárja fel a bemutatott könyvtári dokumentumok kiválasztásának szempontjait, valamint tudománytörténeti szempontból értékeli Fraknói Vilmos kapcsolódó vizsgálatait.

SZOVÁK MÁRTON

8. FRAKNÓI KÖZÉLETI PUBLICISZTIKÁJA (1870–1918)

Fraknói Vilmost elsősorban kiváló történészként, váradi kanonokként, vagy a Magyar Tudományos Akadémia főtitkáraként tartja számon az utókor. Kevesebb szó szóközt esni azonban Fraknói Vilmos közéleti publicisztikai tevékenységéről. Pedig hosszú alkotói pályája során, a rengeteg ellátott feladata mellett, általa fontosnak tartott ügyek kapcsán kifejtette közéleti nézeteit is. A tárgyalt időszakban három nagyobb téma mentén több mint 30 publicisztikája jelent meg. Az 1870-es években állást foglalt a korszaknak a katolicizmust ért kihívásai kapcsán, többek között a katolikus autonómia ügyében. 1882-ben a készülő tanügyi rendeletek okán – és azt követően is – bekapcsolódott a magyarországi kultúrharcba. Majd legvégül az első világháború alatt és után a kibontakozó katasztrófa okait, a békekötés lehetőségeit vizsgálta. Fraknóinak az egyház-, kultúr- és külpolitika területein kifejtett nézetei, meglátásai, állásfoglalásai egyaránt fontos alkotóelemei személyisége és életműve megértésének.

OLÁH P. RÓBERT

9. A FRAKNÓI-ÉLETMŰ KÖNYVÉSZETE *Tudományometriai elemzés*

Fraknói Vilmos hatalmas terjedelmű munkássága szinte közismertnek számított már kortársai körében is, és nekrológjai kivétel nélkül mind kiemelték gazdag tudományos örökségét. A bibliográfia elkészítése során lehetőség nyílt munkásságának tudományometriai vizsgálatára is. Hatvanhét monográfia fűződik a nevéhez, tanulmányai száma is tekintélyt parancsoló: 226 cikke jelent meg, elsősorban folyóiratokban. Lexikon szócikkek írásában is jeleskedett, összesen 230-at készített.

Eddig nem fordult a figyelem Fraknói Vilmos recenzióira, holott több igen érdekes és tanulságos. Élete során összesen tizenhetet írt, tehát viszonylag ritkán élt ezzel a közlési lehetőséggel. Fraknói recenzióiban kiemelte a magyar és külföldi – főleg az olaszországi – levéltári kutatások és forráskiadványok fontosságát, amely nemcsak a magyar történetírást lett volna hivatott szolgálni, hanem az olyan külföldi történészeket is, akik hazánk történelmével kívánnak foglalkozni. Kifejezetten érdekesek a vatikáni levéltári kutatással kapcsolatos recenziói, amelynek kapcsán fontos megállapítása volt, hogy a kutatás súlypontját a 14–15. századra kell helyezni.

A tudományos publikációkon kívül komoly mennyiségű, csaknem száz cikke jelent meg egyéb témában. Különösen érdekesek tudományos munkák kapcsán folytatott, gyakran aktuálpolitikai és felekezeti színezetű vitái, amelyek közül a két legizgalmasabb Thaly Kálmánnal és Kossuth Lajossal bontakozott ki. A nem tudományos célú

publikációinak több mint negyedét teszik ki publicisztikai írásai, amelyek nagyjából két korszakra, illetve témára fókuszálnak. Fraknóinak markáns véleménye volt a katolikus autonómia és a szekularizáció kérdésében. A másik, publicisztikai értelemben termékeny korszak pedig az első világháború időszakáé volt. Publicisztikáiban sem tagadja meg történelmi mivoltát: információkat gyűjtött, elemzett, érvelt és szintetizált. Életművében óriási szerepet foglal el szerkesztői munkássága. Méltatást, nekrológot vagy megemlékezést keveset írt, de azokat szinte kivétel nélkül olyan személyekről, akiket nagyra tartott, és akiknek sokat köszönhetett, így Rómer Flórisról, Ipolyi Arnoldról, Haynald Lajosról és Szilágyi Sándorról.

NEMES GÁBOR

III. ITÁLIA, RÓMA, VATIKÁN

I. MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÁS EURÓPAI RELÁCIÓBAN

Fraknoi Vilmos és római „magyar történelmi iskolája” (1882–1905)

A vatikáni levéltár 1881. januári elvi szinten történő megnyitását követően a Rómában külön engedéllyel korábban is kutató – de az anyaghoz közvetlenül hozzá nem férő – Fraknoi Vilmos nagyváradi kanonok, székszárdi apát, a Magyar Tudományos Akadémia főtájtára már májusban az Örök Városba sietett. Tárgyalásokat folytatott Ludovico Jacobini bíboros államtitkárral, Joseph Hergenröther kardinálissal, a Szent Római Egyház levéltárosával, sőt magánkihallgatáson fogadta őt XIII. Leó (1878–1903) pápa is. Fraknoi számukra előadott terve arra irányult, hogy a vatikáni forrásokat részben pap-történészek közreműködésével és a magyar egyház költségén önálló sorozatban maga az Apostoli Szék adja ki. Mint különféle formákban kifejtette, a vállalkozás révén a pápaság különösebb áldozatok nélkül felzárkózhat a modern történettudományt tevőlegesen pártfogoló államok mellé, egyúttal pedig a magyar katolicizmus és tudományosság nemzetközi hírneve is jócskán öregbedne. Nagy ívű elképzelése végső soron – amennyiben tudniillik az anyagi fedezetet sikerül majd előteremtenie – kedvező fogadtatásra talált a Kúriában. Kutatási engedélyt ugyanakkor az 1300–1526 közötti magyar vonatkozású vatikáni források tanulmányozására kért és kapott.

Hazatérve Fraknoi azonnal nekilátott a szervezésnek. Mindenekelőtt tájékoztatta római tárgyalásai eredményéről Simor János bíboros hercegprímást, Haynald Lajos kalocsai bíboros érseket, Ipolyi Arnold besztercebányai és Schlauch Lőrinc szatmári püspököt. Pártfogásukról megbizonyosodva 1881. augusztus 16-án azzal a kérelemmel fordult a nagyváradi székeséptalanhoz, hogy az újonnan létesítendő vatikáni sorozat, a *Monumenta Vaticana* kiadási költségeire ajánljon fel évenként 500 forintot, továbbá „kérje fel az ország összes káptalanjait, hogy e célra szintén ajánljanak meg bizonyos évi járulékokat”. A váradi kanonokok még aznap adakozásra szólították fel az ország

összes káptalanját és tehetősebb szerzetesrendjét, nagyjavadalmasát, valamint egy-két püspököt. Mivel a püspökök többi tagja mellőzve érezte magát, őket november 23-ai levelével Fraknói kereste meg.

Egy-két kivételtől eltekintve a sorban beérkező válaszok olyannyira kedvezőek voltak, hogy 1882 nyarán tízesztendőnyi időtartamra összesen mintegy 170 000 líra állt rendelkezésre. Időközben nem csekély, szerencsére sikerrel elhárított zavart okozott, hogy 1882. március elején akár római fellépésre, akár püspöki tanácskozást, akár mindkettőt követően Haynald Lajos módosította Fraknói nagyívű elképzelését. A vállalkozás kizárólag a magyar vonatkozású források kiadására szűkült. Haynaldnak a Szent-székhez írt levelében, illetve a problémák áthidalására az Örök Városba siető Fraknói 1882. májusi tárgyalásai során már a kezdetekig, vagyis 1881-ig visszanyúlóan a vatikáni magyar dokumentumok publikálásának ügye szerepelt. Vagyis az előzetes elképzeléseket visszamenőlegesen módosították. Fraknóinak személyes megbeszélései során a Kúriában sikerült elhárítania a nehézségeket – az Államtitkárságnak a nunciusi jelentések tervezett publikálása miatt is aggályai támadtak –, és tisztázni a részleteket. Lodovico Jacobini 1882. május 19-ei levélbeli hozzájárulását követően 1882. június 4-én Haynald bíboros elnökletével Budapesten összeülhetett a vállalkozásban résztvevők alapító értekezlete.

Az ülés pontosan körülírta a Róma által előzetesen jóváhagyott célkitűzést és meghatározta a sorozat nevét. Megfogalmazásuk szerint a vállalkozás célja nem más, mint a „pápai levéltárakban létező s egyházunkat és hazánkat illető történeti emlékek kiadása. Két sorozatban: a) A magyar királyok udvaránál működő pápai nuntiusok levelezéseinek kiadása; b) Theiner *Monumenta Hungariam Sacram illustrantia* című munkájának kiigazítása, kiegészítése és folytatása. A munka címe leend: „*Vatikáni Magyarországi Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica*”, amit később módosítottak. A gyűlésen végül megválasztották a szerkesztőbizottságot, amelynek feladata a kutatások irányítása, a kiadás megszervezése és a pénzek kezelése lett. Az intézményi háttérrel a magyar katolicizmus tudományos szervezete, a Szent István Társulat biztosította. Fraknói még 1882 nyarán közzétette az alapítás dokumentumait a *Magyar Sion* hasábjain. Nemcsak a vállalkozás historiográfiai jelentősége indította erre. A sietség szemlátomást arra utal, hogy egyúttal azt is igazolni kívánta, hogy érdemben mindvégig kizárólag a magyar dimenziókra korlátozódó elképzelésről volt szó.

A Vatikáni Okirattár-Bizottság, ténylegesen azonban Fraknói Vilmos irányításával 1884 és 1891 között két *series*re osztva gyors egymásutánjában nyolc, jobbra vaskos kötet látott napvilágot. Kivitelük rendkívül díszesnek és igényesnek mondható, nagy ívű, latin és magyar nyelvű történeti bevezetéssel, mutatóval, és ha nem is nagyszámú, de a legfontosabb információkkal szolgáló jegyzetapparátussal voltak ellátva.

Az egytől-egyig Budapesten megjelent köteteken kiadót végül nem tüntettek fel, hanem az egyes munkák elejére XIII. Leó pápának a vállalkozást méltató brévéjét, illetve a pápai és magyar címert helyezték el. A kiadványokat a szakmai kritika rendkívül kedvezően fogadta.

* * *

A magyarországi káptalanok és főpapok tíz évre szóló felajánlásai 1892-re lejártak, megújításukra nem került sor. A Vatikáni Okirattár-Bizottság ugyan nem oszlott fel, ám a nem csak biztató, hanem egyenesen fényesnek nevezhető első évtized lezárul-tával a munka teljesen új keretben és elgondolás mentén folytatódott. Az időközben létrejött porosz és osztrák intézetek példája nyomán Fraknoi szintén az intézménye-sülésben látta a jövő útját. Életvégi visszatekintésében már 1882-től, a *Monumenta Vaticana Hungariae* indulásától római magyar történeti intézetéről beszél. 1892-től e virtuális tudományos intézet székhelyének és jogilag is értelmezhető karakterének megteremtése került a középpontba. Mivel azonban ehhez az elképzeléséhez Magyar-országban már semmiféle érdemleges támogatást nem kapott, tervét egyedül váltotta valóra. A római ingatlanárak átmeneti lezuhanása lehetővé tette számára, hogy saját egyházi javadalmi bevételeiből az egykori *Villa Patrizi* parkjának területén telket vásároljon. Ott, a *Porta Pia* közelében épült fel 1894-re a Fraknoi-féle római magyar történeti intézet székhelye. Jogilag releváns megalapítása ugyanakkor elmaradt. A szolid eleganciát árasztó épület magánintézeti jelleggel fogadta be a mindenekelőtt vatikáni kutatások céljából az Örök Városba érkező magyar kutatókat.

A rövid idő alatt tudományos és kulturális központtá fejlődő Fraknoi-féle történeti intézet hamarosan egy új típusú sorozattal jelentkezett. Mivel a francia kutatás teljes körűen ki kívánta aknázni az 13. századi vatikáni forrásanyagot, a németek és az osztrákok pedig már fel is osztották egymás között a – magyar vonatkozásokat is bőszeg-gel tartalmazó – bécsi (prágai) nunciatúra kora újkori anyagát, intézete vizsgálatának súlypontját Fraknoi a 14–15. századra helyezte. A lehetőség szerint szisztematikusan átnézett, különféle vatikáni regisztrumsorozatokban található magyar forrásokat a *Monumenta Vaticana* módszerével ellentétben nem lelőhelyük, illetve egy adott történeti tematika mentén kiválasztva, hanem egyházmegyék szerinti bontásban tervezték közreadni. Az eljárás nemcsak megfelelt a korabeli forrásanyag elsősorban egyház-megyék nevével jelölt bejegyzéseket tartalmazó pápai regisztrumkötetek jellegének, hanem színesebb, egymást gyakran kiegészítő forrásokat (szupplikációkat, különfé-le tárgyú pápai okleveleket) lehetett ekképpen közölni. Korántsem mellesleg pedig számítani lehetett arra, hogy az adott egyházmegye támogatni fogja saját története római forrásainak közreadását. Utóbbi elképzelés Hornig Károly bíborosnak köszön-hetően – a középkorban egyik legnagyobb kiterjedésű magyarországi egyházmegye –, a veszprémi püspökség esetében valóra is vált.

A szembetűnően hasonló tipográfia ellenére sem állítható az, hogy a magyar egy-házmegyék *Monumenta Romanája* a korábbi *Monumenta Vaticana* helyére kívánt volna lépni. Előbbi módszere ugyanis újabb kori vatikáni források publikálására messzeme-nően nem volt alkalmas. Legjobb bizonyosság erre a *Monumenta Vaticana* hosszas szüneteltetés után 1909-ben megjelent utolsó, erdélyi pápai nunciások jelentéseit tartalmazó kötete.

A vatikáni magyar kutatások 19. század végi, 20. század eleji fénykoráról alkotott képhez a sorozatok mellett szervesen hozzátartozik a Rómában dolgozó összesen mintegy harminc kutatónak, kiváltképpen az Intézet hozzávetőleg húsz tagjának önálló munkái. A kisebb-nagyobb közlemények, tanulmányok sorából messze kiemelkednek az időközben az uralkodótól a szentjobbi apátságot elnyerő Fraknoi Vilmosnak a magyar királyok püspökkinevezési jogáról és a szentszéki–magyar kapcsolatokról írt szintézisei. Utóbbi 1903-ra megjelent harmadik kötete nagynevű szerzője római működésének nemcsak megkoronázása, hanem tulajdonképpeni záróakkordja is volt. Előrehaladott korára hivatkozva ugyanis Fraknoi már egyre kevésbé találta magát alkalmasnak voltaképpen magánjellegű intézete vezetésére, fenntartására. Arra irányuló lépései, hogy vállalkozását a nagyváradi egyházmegyének, illetve a magyar püspöki karnak adja át, különféle okok miatt kudarcot szenvedtek. Miután pedig – az intézet munkásságának széleskörű szakmai elismerése ellenére – a magyarországi személyi utánpótlás is akadozott, 1905-ben hazatért Budapestre. Intézete épületét egy közeli klinika vette bérbe 1913-ig, amikor is az épületet Fraknoi történeti intézet céljaira az azt ugyanebben az évben megalapító magyar államnak ajándékozta. A történeti intézet épülete mellé végül 1904-re készült művészházat 1913 elején Fraknoi végleg bezárta és eladta.

A tanulmány és összegzése két lényegi pontban különbözik attól a szövegtől, mely eredetileg a *Collectanea Vaticana Hungariae* indulásakor 2004-ben a historiográfiai előzmények áttekintéséhez készült (CHV I/1exc), majd 18 évvel később kibővítve újra megjelent (CVH I/20). Az egyik, hogy itt már szerepel Fraknoinak az a felfogása, hogy gyakorlatilag már 1882-től, a *Monumenta Vaticana Hungariae* megalapításától egy virtuális római magyar történeti intézetben gondolkodott. A másik, hogy 1881 júniusa és márciusa között Fraknoi valóban a Szentszék által kiadott egyetemes *Monumenta Vaticana* kiadásában gondolkodott, melyet kényszerűleg és visszamenőlegesen módosított.

TUSOR PÉTER

2. „Kedves barátom és nagy böcsületet szerző fiam!”

A RÓMER–FRAKNOI LEVELEZÉS ÉS A MONUMENTA VATICANA

Rómer Flóris és Fraknoi Vilmos hiányosan fennmaradt levélváltása két rendkívül elfoglalt, elkötelezett ember, tudós, barát magánlevelezése, de leveleikben hivatalos ügyekről, kutatásaikról, tudományos törekvéseikről és tudományos szervezési kérdésekről is gyakran szó esik.

Fraknoi Vilmos rövid leveleiben általában olaszországi utazásairól is szűkszavúan tudósít, de a Vatikáni Levéltárban föllelt felbecsülhetetlen értékű források közzététele kapcsán sűrűsödnek lelkesült hangú leveleik. A *Monumenta Vaticana* sorozat kiadásával

kapcsolatos szervezési kérdések a legnagyobb számban 1881–1882-ben kerülnek szóba a fellelhető levelekben. Fraknói igyekszik Rómert bevonni a munkálatokba: „Viribus unitis többre mennénk” ([1881.] június 6.), gyakran hívja Rómába. Ám Rómer csak a szervezésben, szerkesztésben és a latin szövegek ellenőrzésében vesz részt, és összekötetéseivel, tudományszervezői tapasztalataival segíti a hatalmas munkában Fraknóit. Így például a *Monumenta Vaticana* kiadásához a nagyváradi káptalan kezdeményező szerepe, felhívása neki köszönhető. A Fraknóival hosszasan tervezgetett közös római út és a kutatás a vatikáni levéltárakban végül elmarad.

CSÉCS TERÉZ

3. NÁPOLY BŰVKÖRÉBEN

Óváry Lipót és az itáliai magyar történetkutatás

Óváry Lipót Garibaldi katonájaként került Nápolyba 1861-ben. Ezt követően Bartholomeo Capasso biztatására kezdte el történeti kutatásait azon nápolyi könyv- és levéltári gyűjteményekben, amelyeket magyar szempontból még nem vizsgált előtte senki. 1870-től a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából módszeresen kutatta át a nápolyi és Nápoly-környéki gyűjteményeket. Legfontosabb eredményei kezdetben az Anjou-kori Magyar Királyság itáliai kapcsolatai kapcsán születtek, majd megtalálta a nápolyi Farnese-levéltár kutatása közben a III. Pál pápa pontifikátusa idejéből származó diplomáciai irategyűttest. Ennek feldolgozásával Óváry beírta magát a vatikáni magyar történeti kutatások historiográfiájába. 1876-os hazatértét követően az Országos Levéltár al-, majd főlevéltárnoka lett, azonban ekkor sem szakadtak meg a vatikáni vonatkozású kutatásai, s többek közt részt vett a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat munkálataiban. Többször próbált a vatikáni levéltárban is kutatni, legközelebb 1879-ben került a *Cortile del Belvedere*hez, ám végül e terve megvalósíthatatlan maradt.

Óváry mindeközben az újságírást sem hagyta abba, a miniszterelnökség sajtóosztályának állandó publicistájaként rendszeresen írt – elsősorban a román – nemzeti-ségi álhírek és támadások kapcsán az olasz és francia újságokba. Részt vett a magyar és a nemzetközi tudományos életben, több akadémia és egyesület, társulat tagja volt, nemzetközi történész-kongresszusokon is előadott. Ugyanakkor mivel tudományos műveit elsősorban magyarul írta, a nemzetközi egyháztörténeti kutatás számára alig ismert munkássága.

KANÁSZ VIKTOR

4. PÁPAI TIZEDEK ÉS ADÓSZEDŐK A 14. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON *Fejérpataky László és a magyar Monumenta Vaticana*

A tanulmány a történelmi segédtudományok, mindenekelőtt a diplomatika magyarországi megújítójának tartott Fejérpataky László vatikáni forrásfeltárásban játszott szerepét tekinti át. A fiatal történész Fraknói Vilmos kérésére kapcsolódott be a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat munkálataiba 1883-ban. Ekkor Gentilis de Monteflorum bíboros pápai legátus magyarországi tevékenységére vonatkozó okmányok feltárásán és sajtó alá rendezésén munkálkodott, amelynek eredménye 1885-ben látott napvilágot. Második római kutatóútja alkalmával (1885–1886) pedig a Pesty Frigyes által megkezdett 14. századi pápai adószedők számadáskönyveinek magyar vonatkozású adatain dolgozott, amely kötet végül 1887-ben jelent meg nyomtatásban. Az említetteken túl Fraknói Vilmostal, Theodor Sickellel, valamint néhány magyar és osztrák történész kollégájával elsőként kutathatott a *Dataria Apostolica* levéltárában is, amelyről részletesen beszámolt Rómából írt leveleiben.

1913-tól egészen 1923-ban bekövetkezett haláláig aktívan részt vett a vatikáni kutatásokat szervező, a Magyar Tudományos Akadémia keretei közt működő Római Magyar Történelmi Bizottság munkájában. Fejérpataky vatikáni vonatkozású munkásságának utolsó eredménye már elhunytát követően látott napvilágot. A *Magyar Történettudomány Kézikönyve* sorozat szerkesztője Fejérpatakyt kérte fel a paleográfia és a pápai oklevelek diplomatikai összefoglalásának elkészítésére, azonban halála miatt ezeket már nem tudta megvalósítani. A hagyatékában lévő jegyzetektől, vázlatokból tanítványa, Áldásy Antal formált egységes kéziratot, amely 1926-ban, három évvel Fejérpataky halálát követően látott napvilágot.

FEDELES TAMÁS

5. KOLLÁNYI FERENC ÉS RÓMA (1893)

Kollányi Ferenc a Vatikáni Okirattár-Bizottság megbízásából 1893 januárja és májusa között a vatikáni és római állami levéltárakban folytatott hungarika kutatásokat, IV. Jenő pápa (1431–1447) korabeli *supplicatiókat*, valamint az 1471 és 1560 közötti *Annata*-könyveket nézve át. Az ekkor alig harminc esztendőes esztergom-belvárosi káplán tíz darab levelet írt az otthoni széles publikum számára távolléte ideje alatt, amely levelek jelen tanulmány fő forrásbázisául szolgáltak. Ezekben nem csak az itáliai kutatások mikéntje és olykor viszontagságos körülményei kerültek bemutatásra, hanem az Örök Városban töltött hónapok mindennapjai is. A hazai olvasóközönség – és a mai kor embere is – eleven képet kaphat az előző századfordulós Róma karneváljáról, hangulatáról, valamint a Kollányi által átélt egyházi ünnepekről (XIII. Leó püspökké szen-

telésének 50. jubileuma, Francesco Saverio Maria Bianchi boldoggá avatása) ugyanúgy, mint a nápolyi és pompeii kirándulásról. A levelekben az ifjú történész saját érzelem- és gondolatvilágát is valódi őszinteséggel tárja fel, izgalmas adalékokkal egészíti ki a 19. század vége vatikáni kutatásainak historiográfiáját.

A még pályája elején álló Kollányi Ferencre ösztönzőleg hatott a római út, amelyet 1897-ben egy második követtett (ezúttal a tudós klerikus nem csak Róma, hanem Párma, Firenze és Milánó levéltárait is felkereste). A hazai medievisták körében elsősorban egyház-, illetve egyháztörténeti munkásságáról ismert Kollányi 1911. évi nagyváradi kanonokká történő kinevezéséig folytatta az aktív tudományos tevékenységet, a tudomány szervezésében pedig egészen 1933-ban bekövetkezett haláláig részt vett.

HORVÁTH TERÉZIA

6. LUKCSICS JÓZSEF ÉS AZ EGYHÁZMEGYE-TÖRTÉNETÍRÁS ARANYKORA

Lukcsics József 1875. február 4-én született egy dunántúli kis faluban, Kertán jó módú paraszti családban. Gimnáziumi tanulmányait a pápai bencéseknel és a veszprémi piaristáknál végezte. 1893-ban felvételt nyert a veszprémi szemináriumba, majd 1894-től a Központi Szeminárium növendékeként teológiai tanulmányait a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem teológiai karán végezte. Pappá szentelése után a bécsi *Augustineumban* folytatta tanulmányait. Már Bécsben foglalkozott egyháztörténeti kutatásokkal. Tanulmányai befejeztével és a doktori cím megszerzése után 1900 júliusában Hornig Károly veszprémi püspök Pápára helyezte káplánnak és hittanárnak. Hornig Károly veszprémi püspök összeismertette Fraknoi Vilmosmal, az akkor már országos hírű tudós pappal. Hornig állítólag sétakocsikázásra invitálta Fraknoit, és vele szembe ültette le az ifjú klerikust. Miután Lukcsics sikerrel vette a vizsgát, így útja a pápai plébániáról rövidesen Rómába vezetett.

Lukcsics József a szintén veszprémi egyházmegyes pap elődjét, Pallay Miklóst váltotta, aki a *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* első két kötetének munkálataiban Fraknoi segítőtje volt. A *Monumenta* harmadik köteténél a források átírásán és az eredetivel való összevetésén, valamint a mutató készítésén túl Lukcsics írta a terjedelmes, csaknem 60 oldalt kitevő bevezetőt is. Emellett elkezdte átnézni az Apostoli Kamara sorozatait is. A kötet munkálatai során a vatikáni magyar kutatások számos meghatározó alakja (például Czaich Á. Gilbert, Kollányi Ferenc, Beke Antal, Érdújhegyi Menyhért, Tóth Szabó Pál és Sörös Pongrác) is közreműködött, tevékenységüket Lukcsics József koordinálta.

Az eredetileg nem is tervezett negyedik kötet munkálataiban – amelyek 1903 januárjában kezdődtek – már szinte teljes egészében Lukcsics játszotta a főszerepet.

Minden bizonnyal ebben az évben fejezte be az Apostoli Kamarának a vatikáni levéltárban, illetve az olasz állami levéltárban lévő köteteinek átnézését. A gyűjtés önálló kiadása ekkor még nem kerülhetett szóba, a kézírata csak halála után jelenhetett meg. A veszprémi székeskáptalan rendezése során is sok értékes forrást tárt fel a *Monumenta*-kötetek számára. Lukcsics nyaranként, a vatikáni levéltár zárvatartása alatt sem tétlenkedett: Hornig 1901-ben kinevezte püspöki könyvtárosnak, majd a veszprémi káptalani levéltár rendezését is feladatul kapta. Ezért a IV. kötet, és annak függeléke számos oklevelet közöl ebből az archívumból. Az utolsó kötet számára a budapesti Egyetemi Könyvtárban – ahol 1904-től dolgozott – is végzett kutatásokat, a 18. századi jezsuita történészek, Hevenes Gábor és Kaprinay István másolatgyűjteményéből is közöl forrásokat.

Lukcsics 1904 tavaszán fejezte be római kutatásait, 1904 szeptemberében már a budapesti Egyetemi Könyvtárba került, az állás elnyerésében szintén Hornig Károly püspök segítette. Az Egyetemi Könyvtárban 1904-től egészen 1909-ig dolgozott. 1909 februárjában – szintén püspöke támogatásával – egyetemi katedrához jutott, a Hittudományi Kar egyháztörténelem professzora lett. Magyar és egyetemes egyháztörténet órák mellett latin palaeográfiai és diplomatikai gyakorlatokat, valamint egyházi régiségtan szemináriumot is tartott. Tanári pályafutásának egyik csúcspontját jelentette, hogy az 1912/1913-as és az 1917/1918-as tanévben ő volt a Hittudományi Kar dékánja. Publikációkra a tanítás és az egyetemi adminisztráció miatt kevesebb ideje maradt. 1922. november 16-án Rott Nándor veszprémi püspök kanonokká nevezte ki, ezért el kellett hagynia a katedrát. Érdemei és szolgálata elismeréséül tudományegyetemi nyilvános rendes tanári címet nyert el. Megyéspüspöke az újonnan érkező kanonokot ellátta feladattal: 1923-tól 1935-ig töltötte be az egyházmegyei főtanfelügyelői posztot, ezenkívül zsinati vizsgáló és bíró lett. 1924-től Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, 1926-tól kapornaki apát, 1927-től somogyi főesperes, 1934-től pedig pápai preláthus lett.

Lukcsics József váratlanul hunyt el. A róla szóló nekrológok nemcsak egyházi karrierjéről, a szociális ügyek iránti érzékenységéről vagy tudományos munkásságáról emlékeztek meg, hanem közvetlen modorú, rokonszenves és becsületes egyéniségéről, amivel hallatlan népszerűségre tett szert egyházmegyéjében.

NEMES GÁBOR

7. ERDÉLY RÓMÁBAN. VERESS ENDRE VATIKÁNI KUTATÁSAI

Egy szabálytalan pályáru buktatói és tanulságai

Veress Endre, a jeles erdélyi származású történész vatikáni és itáliai magyar emlékek feltárásában játszott szerepe, valamint óriási kiadott és kiadatlan életműve, hagyatéka megkerülhetetlen szerepet játszik a magyar-olasz kapcsolatok tanulmányozásában.

Okmánykiadásai helyezték fel az Erdélyi Fejedelemséget a hazai és nemzetközi tudományosság térképére. Római, majd itáliai ösztöndíjas útjainak elindításában, folyamattossá tételében elévülhetetlen szerepet játszott Fraknói Vilmos, aki hamar felfigyelt az ifjú Veressnek a levél- és kéziratári kutatások iránti elkötelezettségére, amely nem hétköznapi munkabírással párosult. Együttműködésük eredménye a VIII. Kelemen pápa által a hosszú török háborúban felállított erdélyi nunciatúra levelezésének kiadása volt. Sajnos a további munkát nagyban akadályozta Veress excentrikus személyisége. Ez nemcsak a magyar történettudomány képviselőivel való konfliktusokkal terhelt viszonyában mutatkozott meg, hanem abban is kifejeződött, hogy kutatásait és eredményeit sajtó alá rendezését kizárólag egyedül végezte. Ezek szerepet játszottak abban, hogy sem az akkor bevett akadémiai tagságot, sem egyetemi katedrát nem sikerült elnyernie. Veress forráspublikációi a *Fontes Rerum Hungaricarum* és a *Fontes Rerum Transylvanicarum* az első világháború után gyakorlatilag átvették a *Monumenta Vaticana Hungariae* és az MTA *Monumenta Hungariae Historica* sorozatainak szerepét.

KRUPPA TAMÁS

FÜGGELÉKEK

I.

FRAKNÓI-BIBLIOGRÁFIA

Az életmű-könyvészet meghatározóan a következő munkák alapján, illetve azok kiegészítésével készült: *Fraknói Vilmos negyedszázados irodalmi munkássága 1861–1885*, Budapest 1886; *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910*, Budapest 1910; RÖTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás*, 346–353. A bibliográfia csak Fraknói Vilmos tudományos munkássága tekintetében törekszik teljességre. Szerteágazó publicisztikai és közéleti tevékenységének hiánytalan összegyűjtése szinte reménytelen vállalkozás, ezért e tekintetben csak reprezentatív válogatás szerepel. Ugyanez mondható el az egyes Fraknói-művek recenzióiról.

NEMES GÁBOR

II.

FRAKNÓI-DOKUMENTÁCIÓ

Életinterjú, önéletrajz, újságcikkek 1923–1924, 1926, 1928–1929

Feltűnően sokat foglalkozott Fraknói Vilmostal a 20. század első felének sajtója. Neve rendszeresen feltűnt a legkülönbözőbb gondolatvilágú és politikai háttérű periodikákban, élc- és napilapok, irodalmi és politikai folyóiratok egyaránt írtak róla. E sokszor nem, vagy csak alig ismert beszámolók, visszaemlékezések, interjúk a levéltári forrásokat támogatva, kiegészítve alapjaiban segíthetik a tudós püspök életének feltárását, tudományos működésének rekonstruálását. Ennek tudatában olvasható az alábbiakban 15 válogatott korabeli dokumentum, melyek a későbbi Fraknói-kutatás számára is segítséget jelenthetnek.

Az első két cikk a tudós 80. születésnapja alkalmából született. Kevésbé ismert az idős Fraknói Trianon utáni lakhelyproblémáinak zilált története. Ezt mutatja be a *Pesti Napló* három 1924. októberi cikke. Az utolsó hónapokban is rendületlenül dolgozó pap mindennapjait és haláltusáját írja meg a *Pesti Napló* ezt követő három cikke. Fraknói halálát követő nekrológok közül kettő került be a válogatásba Szász Károlynak a temetés során elmondott beszédével, illetve az elhunyt végrendeletével egyetemben. Fraknói halála után több év elteltével is jelentek meg őt megidéző visszaemlékezések. Közülük Hodinka Antalé és Szalay Lajosé olvasható, majd zárásként a *Magyar Országos Tudósító* 1929. évi beszámolója, amely Fraknói sírjának felavatását ismerteti.

Az itt közzétett írások közel sem fedik le a magyar sajtóban fellelhető „Fraknóiánakat” a fenti évkörből. A további, rövidebb, vagy esetlegesen lappangó, illetőleg a korábbi sajtóforrások összegyűjtése a jövő kutatásának feladata.

KANÁSZ VIKTOR

III.A

KARIKATÚRÁKTÓL A SZOBROKIG

Fraknói Vilmos ábrázolásai

Fraknói Vilmos korának egyik leghíresebb történésze volt, s a tudomány művelése mellett a művészetek iránti érdeklődés sem állt távol tőle, sőt, baráti kapcsolatok és gyakori levélváltások is fűzték a művészvilághoz, nem is beszélve az általa alapított római művészházról. Ennek megfelelően már fiatal tudós korától kezdve napjainkig több képi forrás maradt fenn róla. Ezek sok esetben nem csak portrék, hanem van köztük politikai üzenetet hordozó karikatúra, valamint az emlékezetét építő szobor, festmény és kispasztika is.

KANÁSZ VIKTOR

III.B FÉNYKÉPTÁR

Fraknói Vilmosról életében több fotó is készült. A fényképválogatás törekszik arra, hogy átfogóan nyújtson vizuális bepillantást a néhai tudós életébe. A legkorábbi fotó 1888 előtti, a legutolsó pedig 1924-es. A közölt képek széleskörű kutatómunka eredményeként lettek összegyűjtve. A különféle gyűjteményekben megtalálható képeken felül különös jelentőséggel bírnak az eddigi kutatás számára ismeretlen családi fotók. Ezek a történettudós ma élő oldalági rokonainak birtokában maradtak fenn, s így ezáltal tovább gazdagítják a Fraknóiról már ismert képi forrásanyagot.

KANÁSZ VIKTOR–SÁGI GYÖRGY–TUSOR PÉTER

ÉLETÚT *Kronológia*

Fraknói időrendi kurrikuluma a kötet tanulmányainak eredményei, illetve a kötetvégi *Könyvészetben* idézett szakirodalom és lexiográfia alapján nyújt egyszerre áttekintő és részletes összképet a tudós főpap pályájáról. A *Kronológia* nem teljesen lineáris. A helyszínhez köthető egyes életkorszakok elkülönítve, esetenként összegző bevezetéssel ellátva szerepelnek. Számos korábbi téves adat (például az arbei választott püspöki kinevezés légből kapott 1892-es éve) ellenőrizve és javítva szerepel.

TUSOR PÉTER

SUMMARIES

I. CHAPTERS FROM THE FRAKNÓI BIOGRAPHY

I. THE FAMILY AND HOMELAND OF VILMOS FRAKNÓI

Vilmos Fraknói was an important figure of the Hungarian ecclesiastical middle class of the 19th century, who had an exceptional clerical career. Thanks to his talent and the support of his patrons and superiors, he was able to pursue his academic activities professionally as a priest.

From a rural background in Nyitra (Nitra) County, as a Catholic priest of Jewish origin, he came to the forefront of Hungarian ecclesiastical and secular science, and for a time he was a member of the leadership of the Hungarian Academy of Sciences. Vilmos Frankl was born on 27 February 1843 to Jewish parents in Ürmény, Nyitra County. His father, Sándor Frankl, served as a manorial physician on the Ürmény estate of the Hunyady Counts, one of the most advanced farms in Nyitra County, and converted to Catholicism. His wife, Johanna Gerstl, however, remained a Jew until her untimely death in 1845.

The study includes a source-based description of place and time of birth, village of birth and baptism. The family circumstances of the parents are examined: the ancestors of Sándor Fraknói and Johanna Gerstl and their life histories; the father's remarriage; an overview of Fraknói's siblings and relatives. Vilmos was baptised at the age of two, when he was a toddler, while his mother was still alive, in the Roman Catholic ceremony in the Catholic Church of St. László (Ladislaus) of Ürmény, part of the Archdiocese of Esztergom, together with his two sisters. Sándor Frankl later became a manorial physician at the Érsekújvár (Nové Zámky) estate of the Archdiocese of Esztergom, and allowed his talented son to enter the Church.

The presentation of Vilmos Fraknói's family circumstances and the early stages of his life also sheds light on the assimilation strategies of Hungarian Jewry and the role of the Catholic Church in social mobilization in the middle third of the 19th century.

BALÁZS RÉTFALVI

2. ON FRAKNÓI'S EARLY CAREER AS A HISTORIAN
(with his letters to Prince Primate Simor publicized)

Based on the 1924 *curriculum vitae* of Fraknói's and his biography of the previous year, the essay traces the years of his studies, their decisive moments and the actors in his career choice. A surprising result is that Fraknói, born in 1843, was – according to his own account – a minor seminarian in Nagyszombat (Trnava), which dates from 1849–1850, since the institution closed its doors in 1850. He eventually continued his secondary school studies at the Benedictines in Esztergom, where he was greatly influenced by Jakab Zsigmond Ferenczy OSB, his professor of History and Hungarian. From 1855 he was a student and *convictor* at the Archepiscopal Gymnasium in Nagyszombat, from 1856 a cleric, a resident of the *Seminarium Marianum*, and from that time on a fellow student of Károly Hornig. He was only 15 years old, when in the summer of 1858, he was assigned to the Central Seminary by Prince Primate János Scitovszky. It was within the walls of the *Seminarium Centrale*, reading the books of the Pauline library, that his vocation as a historian matured. His first publications were related to the Seminary's School of Ecclesiastical Literature and he was involved in the translation into Hungarian of St. Augustine's *De Civitate Dei*.

His determination to become a historian turned into a firm decision by his successful application to the Hungarian Academy of Sciences in 1859–1860, and especially by the favourable assessment of Antal Csengery and Gusztáv Wenzel. Imre Szabó, papal prelate and rector of the seminary, and Cardinal János Scitovszky helped him to achieve this goal. Thanks to them, he was able to remain a resident of the Central Seminary after completing his theological studies, and in 1862 he enrolled in the Faculty of Arts, where he obtained a second doctorate after two years, in addition to his theological one. This special opportunity was based on Fraknói's early schooling and rapid study progress. According to canon law, he could not even be ordained as a subdeacon in 1862, at the age of 19.

From among the other ecclesiastical patrons to advance Fraknói's career, the Bishop József Lonovics of Csanád, the appointed Archbishop of Eger, who had returned home from exile, requires specific mention. It was at Lonovics's encouragement that he began to study Péter Pázmány. His three-volume series of Pázmány monographs (1868–1869 and 1872), based on eight years of research, brought Fraknói corresponding and full membership of the Academy, and the recognition and support of Mihály Horváth, who was initially reticent in the development of his academic career. After years of teaching at the Gymnasium in Nagyszombat in 1864/1865 and at the Lyceum in Esztergom in 1865–1871, Fraknói came to Pest and there, thanks to Arnold Ipolyi, with whom he became friends, came into closer contact with Horváth.

In addition to Scitovszky, who ordained Fraknói a priest in the Esztergom Basilica in 1865, another Archbishop of Esztergom, János Simor, also played an important role in the development of his scientific career. An analysis of Fraknói's letters to the

Prince Primate, published in the appendix, forms the second, more extensive part of the study. The documents allow us to draw several important conclusions. Fraknói's first research trips to Rome, Italy (1867 and 1870), Spain and France (1868) were made possible thanks to Simor's permission and various general and personal recommendations (e.g. to cardinals, Prime Minister Andrassy). All this, in addition to the undoubted personal interest of the Prince Primate in History, shows the extent to which contemporary interest in Fraknói's research, and in history in general, was different from that of today. It is noteworthy that Fraknói expects and anticipates direct ecclesiastical and didactic benefits from his expected results. What is more, when referring to the examples of his great predecessors, he formulates – in general terms – expectations towards the Prince Primate. In 1872 and 1873, both Fraknói and Simor stated that the main aim was to write a synthesis of Hungarian church history with a modern approach. Fraknói finally realised his "life's goal" in his monographic treatise on the relations between the Holy See and Hungary.

The letters preserved in the Primate's Archives, published in the Appendix, contain historically important information that Fraknói not only started his *Hungarica* research with the assistance of his archpastor, but also began to explore the archives of Hungarian aristocratic families thanks to Simor's intervention. This enabled him to study the documents of the Batthyány archives in Köpcsény (Kittsee) in the summer of 1872. The impressions he gained there may also have contributed to the fact that a few years later he began to collect private archives for deposit at the National Museum, which Antal Áldásy considered to be an outstanding achievement of his oeuvre. Fraknói's achievements in the systematic research of the *Hungarica* are better known, viz. the systematic exploration of diplomatic reports in Italy, especially in Rome and in Simancas. The discovery that Fraknói had not gained access to the Vatican archives before 1881 is a real gem in the history of research. He could only obtain indirect access to his material through the archives staff, for the first time by Theiner in the summer of 1870. The repertory-like information he had on the *Archivio Segreto's* fonds and Hungarian-related documents were based on lists from Paris, dating back to the Napoleonic period. In 1874, Fraknói intended to use the Prince Primate's new cardinal's dignity to have a senior official of the Vatican archives copy the Hungarian aspects of the 16th-century reports of the Viennese nuncios with him.

In the light of 14 years of persistent, increasingly impatient waiting, it is understandable why Fraknói, putting everything else aside, hurried to Rome in the spring of 1881 to finally receive the first two volumes of the *Nuntiatura Germaniae*, the reports of Cardinal Legate Campeggio preserved in the *Archivum Arcis*, the first four volumes of the *Lettere dei Principi* and the accounts of the papal tithes in Hungary. And even more understandable is the organisation of the broad ecclesiastical coalition which, with the persuasion of 43 bishops, cathedrals, chapters, grand chaplains, canons and monastic magistrates, made possible the foundation of the *Monumenta Vaticana Hungariae* in 1882 and the publication of the first volumes soon afterwards.

In view of the preceding events, it is surprising that from 1881 the main role of the episcopate was played not by Cardinal and Primate Simor, but by Cardinal Lajos Haynald, Archbishop of Kalocsa, in supervising and supporting the research of Hungarian history in the Vatican.

PÉTER TUSOR

3. VILMOS FRANKL AND THE HUNGARIAN
SCHOOL OF CHURCH LITERATURE
(1859–1861)

The study provides an insight into a little known period of Vilmos Frankl/Fraknói's life, the period of the first scientific attempts of the scholar who was to lay the foundations for modern Hungarian historiography and systematic Vatican research. Between 1858 and 1862, Vilmos Frankl was a student at the Central Institute for the Education of the Clergy (*Seminarium Centrale*) in Budapest. Since 1813, the seminary had a self-education circle for seminarists, which has continued its work under the name of the Hungarian Ecclesiastical Literature School since 1850 to this day. It has been intended to promote the linguistic, stylistic and rhetorical skills of the seminarians, in the framework of which translations, poems and studies are prepared and presented at their meetings; they also evaluate each other's work. The annual "output" is usually published as the *Munkálatok* (Acts) publications.

The present study shows that, in addition to the renowned scholar's priestly vocation, he had strong historical-scientific goals and interests from a very young age, and that he developed a strong affinity for them as a seminarist. Already at such an early age, at the dawn of his career, he displayed an objective critical vision, combined with a mature self-awareness. He is largely responsible for the establishment of this evaluative perspective within the School. Frankl was a full member of the School for two academic years between 1859 and 1861, but remained closely associated with it until his death. Between 1879 and 1892, Fraknói also offered a prize for the best students who had written the best dissertations on religious studies (preferably on church history).

GYÖRGY SÁGI

4. NOTES ON CANONICATE OF VILMOS FRAKNÓI IN NAGYVÁRAD (ORADEA)

The scholarly and commemorative literature on Vilmos Fraknói's career as a historian, science organizer and patron of the arts has so far paid little attention to the activities of this eminent scholar in relation to his ecclesiastical dignitaries. Even the few exceptions have mostly dealt with the difficulties and conflicts of his career as a high priest. Fraknói formulated his own human and research identity primarily in the context of his status as a clergyman, and by his own admission his main aim in life was "to explore the history of the Catholic Church in Hungary". Besides the titles and dignities he held in the Catholic Church, and which he mostly acquired early in life (canon of Nagyvárad [Oradea], titular abbot of Szekszárd, bishop-elect of Arbe [Rab], abbot of Szentjobb), gave him a social status and influence that greatly assisted him in his work. The most significant of these were his dignified ecclesiastical positions in the Diocese of Nagyvárad – his 46-years membership of the Cathedral Chapter of Nagyvárad and his nearly quarter of a century as Abbot of Szentjobb – provided a stable and substantial financial basis for his life and professional career. This paper summarises the historical and cultural background of Vilmos Fraknói's canonry at Nagyvárad, and his ecclesiastical, scientific and artistic activities related to the Nagyvárad *stallum*.

Vilmos Fraknói received his appointment on 24 March 1878, and on 8 April of the same year he was invested in one of the canonries, called literary canonry (*stallum litterarium*), of the Cathedral Chapter of Diocese of Nagyvárad. This peculiar and unique institution, uncommon in the history of the Hungarian Catholic Church, was then only 70 years old, but it was established at the beginning of the 19th century as the institutionalisation of a much older, almost half a millennium old local ecclesiastical tradition. Founded by King St. Ladislaus in the last decades of the 11th century, initially as a collegiate and later as a cathedral chapter, it was an important institution of ecclesiastical culture, especially historiography, in Hungary. Thanks mainly to its bishops of Italian and Dalmatian origin, it was already from the first third of the 15th century significantly influenced by the emerging Italian Proto-Renaissance and later by humanist culture. As a consequence, from the 1430s onwards, it became a common practice within the see to grant prestigious canonical estates to their holders, usually young ones, so that they could use them for higher studies abroad, mainly in Italy. In addition, it later became a means of rewarding acquired humanist culture and merits in its dissemination, and some members of the chapter established one of the earliest humanist literary circles (*contubernium, convivium*) of the early European Renaissance outside Italy at the court of Bishop János Vitéz (1445–1465) of Nagyvárad. The process, which continued with interruptions until the mid-16th century, came to an end with the late medieval disintegration of the diocesan organisation. After the religious wars, the Turkish destruction and the

difficult decades of reorganising the diocese afterwards, this tradition was revived at the court of Bishop Ádám Patachich (1759–1776), who organised a literary, artistic and scientific circle with an arcadian approach, now inspired by the ideas of the Church Enlightenment, partly using the canonry of the See. This custom was institutionalised at the beginning of the 19th century, when the former chapter of 10 stalls was enlarged to include 16 of them, and part of the new canonry posts were reserved to reward ecclesiastical figures who had distinguished themselves in the scientific and literary life of the country.

Vilmos Fraknói gained such a literary *stallum* at a relatively young age, which, with his annual net income of 15 to 20 000 forints per year, made him one of the 300 most important landowners in Hungary. Although the holders of the literary stallum were full members of the Nagyváradi Chapter, the special rules that applied to them gave them a great deal of freedom and room for manoeuvre within the framework of a regulated, ecclesiastical way of life. In the case of Fraknói, this meant almost complete exemption from the obligation of residency and from the liturgical duties of the chapter during the entire period of his canonicate. As a consequence, he gave up his right of gradual promotion in the chaplaincy as early as 1891, and retained all the time the minor titles he had held, the archpriesthood of Central Szolnok and later of Kraszna.

Despite his relatively loose relationship with his see, which became increasingly distanced from the end of the 19th century, Vilmos Fraknói's connections with the Diocese of Nagyváradi are well traceable. During his canonicate of more than four decades, he spent a considerable amount of time at Nagyváradi: initially – but less frequently in the later period – he spent the Christmas and the Easter holidays there, as well as the Cathedral's annual *patrocinium* (August 15, the Assumption of Mary), and attended the most important events in the life of the Cathedral (inaugurations, promotions, priestly anniversaries, funerals), as well as for recreation and official functions not directly related to the work of the Chapter.

Only a few, less significant episodes of his work as a historian can be linked to Nagyváradi, but many traces of his artistic patronage are still preserved in the city's built heritage (the ceiling paintings of the parish churches of Nagyváradi and Szentjobb, the 19th century stained glass ornaments and windows of the Episcopal Cathedral and Residence, the majolica relief of St. Ladislaus, etc.). In 1925, the literary canonry seat vacated upon the death of Vilmos Fraknói was inherited by Sándor Ernst, rector of the *Seminarium Centrale* in Budapest, but after the Second World War, the political situation and the loss of landed estates that had provided remuneration meant that the custom of donating literary stalls disappeared. The study concludes with Vilmos Fraknói's will, dated 1891 and authenticated by the members of the Nagyváradi Chapter, which contains one of the earliest version of his plans for a large-scale science patronage.

TÜNDE BALLA–ATTILA LAKATOS

5. A HISTORIAN IN A NEW ROLE

Fraknói, Secretary-General of the Hungarian Academy of Sciences

The name of Vilmos Fraknói is closely intertwined with the Hungarian Academy of Sciences and Hungarian historiography. Already in 1860, he won a prize in the Academy's competition, which attracted the attention of Arnold Ipolyi, and with his support he entered the academic world. In 1870 he was elected a corresponding member of the Academy, and in 1873 he became a full member and secretary of Class II.

At the Academy, he launched several new initiatives to modernize the study of History, and succeeded János Arany as Secretary-General in 1879. During his tenure as Secretary-General, a number of projects were carried out, such as the erection of the statue of János Arany, the Széchenyi Memorial Year, the interior design of the Academy's new building, and multiple donations enriched the Academy. During his office the Academy became the centre of the Hungarian scientific life.

As Secretary-General, he played a major role in the management and reorganisation of the Academy's staff, which, while not one of his most creative tasks, was an essential part of his job. His correspondence and reports not only deal with the internal affairs of the Academy, but also reflect his personal commitment and respect for his colleagues.

He left a lasting mark on the history of the Academy through his significant work as a historian and his role in its administration. He resigned as Secretary-General in 1889 to devote more time to his work as a historian.

ATTILA HÓGYE–CSONGOR CZIRÁKI

6. VILMOS FRAKNÓI AND THE EPISCOPAL
THRONE OF PÉCS

One of the most interesting questions of Vilmos Fraknói's life is why, despite his fame and work, he remained a member of the ecclesiastical middle class, why he could only be a titular (elected) bishop, why he could not actually head a diocese. During his lifetime, contemporary journalism was concerned with the question, and numerous reports claimed to know that the scholar priest would become Bishop of Nyitra, Vác, Kassa or Pécs, while other sources mentioned him as a candidate for the title of bishop of Nagyvárád. Upon his passing, obituaries and later memoirs also raised this question, and in particular, there arised some surprising theories concerning the bishop's seat at Pécs. According to several reports, in 1896 Fraknói was the candidate of the Hungarian government for the Bishopric of Pécs (*Quinqueecclesien.*), but the idea was ultimately defeated by Rome's opposition. The present paper uses Viennese and Vatican sources to clarify the events.

On 17 October 1896, Gyula Wlassics, Minister of Religion and Public Education, addressed a transcript to the common (Imperial and Royal) Ministry of Foreign Affairs in order to appoint Fraknói as Bishop of Pécs, among other issues. Referring to a verbal consultation with the Emperor-King, he asked for the consent of the Holy See. However, during the Foreign Minister's negotiations with the Vienna nuncio, it soon became clear that the Holy See did not consider Fraknói's appointment acceptable. The reasons given were a lack of pastoral experience, an unsuitable lifestyle and a lack of administrative skills. However, Wlassics insisted on Fraknói's candidacy. He asked Prince Primate Kolos Vaszary and Bishop Lőrinc Schlauch of Nagyvárád for information, and they cleared him of these charges. The government, citing the support and praise of the two prelates and Fraknói's academic merits, called on Agenor Gołuchowski, the Monarchy's Foreign Minister, to obtain the Apostolic See's prior approval. However, during the negotiations conducted through the Monarchy's Holy See envoy, the Papal Secretariat of State did not change its position. Fraknói, who had meanwhile arrived in Rome, unsuccessfully sought an audience with the Pope, and the difficulties surrounding his case finally led him to declare that he would not accept his appointment as Bishop of Pécs and would resign as a candidate. This meant that, despite any further attempts by the Hungarian government, he was finally deprived of the episcopate.

What could have been behind the Holy See's decision? In addition to the reasons listed by the Viennese nuncio, Hungarian public opinion at the time also mentioned Fraknói's family background and the Masonic stamp. The nunciature's reports reveal that József Samassa, Archbishop of Eger, was a serious domestic opponent of Fraknói, who made the same accusations against him before Nuncio Emidio Taliani did. We must suspect the Cardinal Secretary of State, the powerful Mariano Rampolla, of being behind the Holy See's refusal. The head of Vatican diplomacy must have frowned upon the increasing familiarity of Fraknói in Roman circles, and in particular his intimate relationship with Pope Leo XIII. His association with Masonic scholars, and perhaps also his background, might have been a source of resentment. At the same time, his appointment as bishop of the diocese, with the obligation of residency, would have been an excellent way of removing Fraknói from the Eternal City. This paper attempts to resolve and understand the contradiction.

With Rome's hindering of Vilmos Fraknói's higher ecclesiastical career, Hungarian and universal Catholicism became poorer with a great archpriest. Despite his title of bishop of Arbe, Fraknói remained a member of the ecclesiastical middle class until his death. His spiritual and human legacy, however, elevates him far above those who preceded him in his ecclesiastical career in the memory of posterity.

PÉTER TUSOR-VIKTOR KANÁSZ

7. FRAKNÓI AND THE TEMPTATION OF AUSTRIAN CITIZENSHIP

The study traces the last years of Vilmos Fraknói's career in Vienna in the context of the transnational family ties that developed as a result of the bourgeois mobility that unfolded in the Austro-Hungarian Empire. Through marriages in Moravia, his entire family had moved to Vienna by the turn of the century, and he provided advice and financial support for the education that would lay the foundations for their social advancement. He also officiated at the marriage ceremonies of several family members, usually in places that made the public aware of their status as members of the bourgeoisie. In 1914, in preparation for his retirement in Hungary, he followed his relatives and bought an apartment in the imperial city, which may have been personally motivated by a search for support in old age.

He remained present in Hungarian science and public life with his studies and political initiatives, and returned to Budapest for an extended period in October 1918. He described the bourgeois democratic revolution as a natural evolutionary phenomenon, and his statements legitimised the Károlyi government and its foreign policy, which met the Entente's expectations. In mid-November, the Ministry of Religion and Public Education, under his chairmanship, set up a special commission to prepare the sharing of the Monarchy's cultural heritage, which envisaged bilateral negotiations with Austria on the basis of the traditional Hungarian conception of public law, applying the principles of quota and parity. He arrived in Vienna on 17 March 1919 to coordinate the preparatory work for the sharing of court museums and common archives and to start negotiations, but he did not carry out any further substantial activities in this field. Although the Government of the Council (Soviet) Republic of Hungary confirmed his mandate and notification at the beginning of April, the successor body to the commission he chaired, the Directorate for Art and Museums, dismissed him two weeks later and ordered him to return home.

However, Fraknói did not comply with the order, and in May 1919 he took Austrian citizenship because of the hopeless conditions at home and for his personal safety. However, his decision was not made public and his notification was not revoked. This gave him the opportunity, as the chairman of the Hungarian liquidation committee, to examine the confidential historical documents relating to the outbreak of the First World War, and he attempted to clarify the role of the Hungarian government and István Tisza in the origins of the First World War in a German-language study published in the autumn on the basis of primary sources. After a year, he successfully applied for a revocation of his Austrian citizenship with the intention of emigrating. It was not until early 1922 that he finally left Austria, to escape the trap of tax prosecution for failure to file income tax returns during his Austrian citizenship. According to his later statement, he wanted to die in Hungary and be buried in Hungarian soil.

IMRE RESS

8. THE END OF THE CAREER

The last months, funeral and early memories of Vilmos Fraknói

By his old age, Vilmos Fraknói had become a nationally recognised and famous figure. His statements and scientific works were of considerable public interest. He celebrated his 80th birthday in 1923, but was diagnosed with colon cancer and underwent surgery in the spring of 1923 in Vienna. He then moved finally back home, lived in Zebegeény and Budapest, then in the Park Sanatorium in Pest, and later spent his last months in the Red Cross Hospital in Buda. Here he worked mainly on the processing of the Corvin Library and on writing the history of the Hungarian Academy of Sciences, and finally passed away on 20 November 1924.

Fraknói was considered by the Hungarian Academy of Sciences and the Szent István (St. Stephen) Society as one of their own, providing funeral honours. The scientist was laid in state in the columned hall of the Academy. From there, his coffin was taken by horse-drawn carriage to the cemetery on Kerepesi út, accompanied by his relatives, Ferenc Kollányi and his admirers. The funeral service was conducted by Ottokár Prohászka. On the initiative of Albert Berzeviczy, a dignified burial monument was erected by 1929. The scholar-priest's memory did not fade after his death: a multitude of memorials, recollections and articles have recalled his figure. And on the 100th anniversary of his birth, he was commemorated by Gyula Szekfű in his native country and by the *Osservatore Romano* in his second homeland, Rome. The memory of this leading scholar of Vatican-Hungarian research was suppressed by the communist dictatorship following the Second World War. Despite this, the memory of Vilmos Fraknói lives on to this day, his importance is symbolised by the Vilmos Fraknói Prize, established by the Hungarian state in 2000, and his scholarly work is carried on by the academical Research Group of the Catholic University bearing his name.

VIKTOR KANÁSZ

II. FRAKNÓI'S OEUVRE AS A HISTORIAN AND SCIENTIST

I. FRAKNÓI, THE CATHOLIC HISTORIAN AND SCIENCE FOUNDER

Vilmos Fraknói's view of History was not free from the influences of Romanticism, and was based on historicism embedded in positivism. The quality and quantity of his work, his founding of series, journals and institutions, and in part his scientific creative actions in his academic positions, led him to be described as 'surpassing the sci-

entific achievements of his contemporaries'. Gyula Szekfű and Egyed Hermann gave his oeuvre a worthy place in the 1940s. Later, Marxist criticism obscured Fraknói's figure. Current historiography praises his work, but does not elevate it above those of his contemporaries. In the context of the 19th century and the early 20th century, the term 'conservative' is wrongly applied to him.

His approach, extending well beyond historicism, can be seen most directly and clearly not in his historical works, but in his publications on church politics. His writings reveal both a distinctive and a modern conception of Catholicism around 1870. On a historical basis, Fraknói sought to reassess the liberal, unfavourable view of 19th century Hungarian Catholicism. He expected the Catholic high clergy to play an organic, rather than an isolationist role in the life of the country, in the fields of science, culture and education. His own career would be a model of these ideals: from the late 1870s for a good decade, his career as an ecclesiastic (abbot, canon, bishop-elect) and secular career would simultaneously be upward. The latter was never in politics, but exclusively in the world of science (Secretary-General and then Vice-President of the Hungarian Academy of Sciences). His ecclesiastical publicity reveals in detail the framework of thought and interpretation within which his scientific texts can be placed. His goals as a historian were determined by his attitude to church politics. With his academic work, Fraknói aimed at the internal transformation of his own church as much as at reinterpreting its place and role in Hungarian society. By means of historicism, he sought to incite the high priesthood, historicising in appearances and jealously guarding its multiple privileges and, of course, its estates, to action.

As a scholar, Fraknói was first and foremost a Catholic, both ultramontane and a patriot. His choice of subjects and his approach to history are determined by his Catholicism. It is through this lens that he views his own time as well as history. It is within this framework that the objectives of his historiography and the realisation of those objectives need to be considered. At the same time, he is free from apologeticism. As early as 1861, he summed up his basic stance by stating that the historian's "special field is the past, his main law is love for justice". He exposed the conflict of Cardinal Péter Pázmány with the Holy See in the same way as he exposed the character flaws of Ignác Martinovics, a Jacobin revered as a national martyr. Fraknói was passionate about Catholic ideas in his quest for historical truth. His approach is based on the fact that he no longer sees historical problems as apologetic, but as a professional historian from the perspective of a teleological salvation history. In this respect, he is very close to Ranke, but he also surpasses him. It is his indirect theological approach, combined with his liberal arts studies, which gives the reason for his 'aspect-based' historiography, as emphasised by Gyula Szekfű. The Catholic character of his approach to history is indirect, apart from his works explicitly written on ecclesiastical history. His works are never theologised or made theological, or even religiously biased. Nevertheless, he sees the fulfilment of the Hungarian history he researches and views in holistic continuity in the fulfilment of its Catholic character, and he is constantly looking for

examples and experiences from the past. An excellent example of this is his biography of Werbőczy, published in 1899. Only some of his publications are directly concerned with church history, and a good part of them are on diplomatic, political or cultural history. He should not be, therefore, regarded as a mere church historian. Fraknói does not establish a transitional, path-finding perspective, but a new voice and with it a new vision in the ‘professionalising’ and ‘specialising’ Hungarian historiography.

Fraknói’s idea was a spiritually renewed Catholicism, autonomous and modern, i.e. socially sensitive, cutting-edge in science and culture, independent of the liberal state, but unfolding within a system of national liberalism and gaining recognition for itself in the free competition provided by liberalism. In his own church, he was close to Ottokár Prohászka and Sándor Giesswein. In the ‘race to win souls’, he himself was a leading figure in the field of historiography, in the organisation of scientific studies and, as a church dignitary, furthering scientific studies and the patronage of the arts. In addition to his unique approach, Fraknói’s historiography is characterised by a prolific professionalism based on incredible diligence. His treatment of diplomatic reports, which focuses on the widest available source base, brought a new tone and quality to domestic historiography. He can be regarded as the most important founders of modern medieval, early modern and modern historiography in Hungary, including many sub-disciplines, because of the versatility and scope of his work. His decades of research in Rome, his institute and his Vatican series have placed his oeuvre in a European perspective. His writings still serve as the starting point or the constituent elements of new narratives, whether medieval or early modern, and even, in part, in the field of modern scholarship. Alongside his Roman scholarly heritage, this is another enduring foundation of his local value as a historian.

Vilmos Fraknói can be defined as a “professional, progressive Catholic and patriotic priest-historian with a European horizon” in the ranks of historians of the period of the Reconciliation. He is the most emblematic figure of the beginnings of scientific historiography in Hungary.

PÉTER TUSOR

2. FRAKNÓI’S VATICAN RESEARCH AND THE MEDIEVAL HUNGARIAN HISTORY

One of the main focuses of Vilmos Fraknói’s work as a historian and writer was on the 15th–16th centuries, and in particular on the biographies of the public clergy – and to a lesser extent of the seculars. As a member and official of the Academy of Sciences, he played no small part in the organisation and management of scientific research, but the impact of his work began to be perceived in the long run. His research in the Vatican and the institutionalisation and regular organisation of source research there

focused attention on a source area that provided a wealth of small data sources for the study of everyday life and culture in the Middle Ages, an approach that later became dominant in Hungarian medieval research.

Among other things, Fraknói's efforts to systematically and completely explore the entire archival holdings and units of the Vatican's Hungary-related research proved decisive. By establishing the two series of source publications, which he founded and whose volumes he either compiled and edited himself or designated the content and the editor, he created a source base for researchers which not only facilitated subsequent scholarly research, but also determined both its themes and its direction. In particular, the volumes of the *Monumenta Vaticana* containing the Lateran bulls of Pope Boniface IX had a major impact on later studies, as did the source publications exploiting the lists of papal tithes, the Gentile-documents, the Matthias Corvinus correspondence and the registers of the Society of the Holy Spirit. The *Monumenta Romana* has become a model enterprise in the compilation of diocesan documentary archives, and the canonisation record in the first volume has proved to be a fertilizer in many fields of historiography.

The content of the sources Fraknói chose for publication later set the course for the development of historical geography, ecclesiastical social history – especially prosopography – diplomatic history, the history of religion and other fields of research in Hungary. His syntheses on the reign of Matthias and the Jagellonians, his syntheses on the history of relations between the Holy See and his monograph on the royal canon law are, like his source publications, reference works and handbooks for modern historiography, which form the basis for further research.

KORNÉL SZOVÁK

3. VILMOS FRAKNÓI, THE FOUNDER OF THE HUNGARIAN MEDIEVAL STUDIES

Fraknói's research on *Hungarica* (Hungary-related issues) in foreign archives and libraries has always been at the forefront of historiography, emphasising his merits. At the same time, Fraknói's role in increasing the domestic source base has not been emphasised. His early works were still written on strictly medieval topics in the early 1860s. These he created on the old, rudimentary source base, and today they have only historiographical value. From 1863 on, he published mainly modern church history studies, books and source publications, closely connected with his teaching activities in Nagyszombat (Trnava) and later in Esztergom. He clearly returned to pre-Mohács topics after his appointment as head of the library (2 April 1875), obviously after having become acquainted with the rich manuscript material of the Széchényi Library of the Hungarian National Museum. The present paper describes Fraknói's

pioneering role in Hungarian medieval studies, as head of the library, in the expansion of domestic sources and the preservation of domestic sources between 1875 and 1878. Together with his colleague János Csontos, he invented the institution of “family inheritance”, and thus began the process of bringing the documents of Hungarian noble families preserved in the rural mansions of the country into the museum.

His parallel with Gyula Pauler is particularly important for the understanding of Fraknói’s oeuvre, since they were not only contemporaries and fellow historians, but they had been friends since the 1860s. Fraknói took part in the reorganisation of the archives in the early 1870s and, seeing that the archives were only interested in collecting public records, opened the museum to private records. As a result, a well-defined – and instinctive – division of labour between the two institutions was established.

Since the cultivation of auxiliary sciences is particularly emphasized in medieval studies, the second part of the essay describes Fraknói’s relationship to the Hungarian Heraldic and Genealogical Society, founded in 1883. He declined Béla Radvánszky’s invitation to participate in the foundation, but this is not to be seen as a sign of Fraknói’s insensitivity to the auxiliary sciences, but as an *ex officio* pose: the “treasury” opposition of the Academy’s Secretary-General to any “new formation”. Fraknói soon became reconciled to the Society, joined it, and in 1885 he also became a member of the board of directors. Later, some of his publications appeared in *Turul*.

Fraknói wrote summary biographies and thematic monographs instead of minor auxiliary research, but always used the latest methods of auxiliary science. His role in medieval studies is well illustrated by a comparison between the state of medieval studies in Hungary in 1860 and the state it had reached in 64 years by the time of Fraknói’s death in 1924. In Hungarian medieval studies, the results of the following six decades (1924–1982) are not even close to the previous one.

GYÖRGY RÁCZ

4. FRAKNÓI AND THE BEGINNINGS OF THE EARLY MODERN RESEARCH

The paper takes stock of the work of Vilmos Fraknói in the field of early modern history. Fraknói’s works on the 16th to 18th centuries can be grouped around four main topics: research on Péter Pázmány’s biography and his oeuvre; the history of domestic education and attendance at foreign universities; the history of Hungarian Diets (National Assemblies); and the relations between the Papacy and the Kingdom of Hungary. In addition, there is a fifth area on the frontier of the early modern period, the biography of Ignác Martinovics (1755–1795), leader of the Jacobin movement in Hungary. In conclusion, Fraknói’s research in several areas is still indispensable today, above all his findings on the life and work of Péter Pázmány, his works and source

publications on the relationship between the papacy and the Kingdom of Hungary, and last but not least his source publications on the history of the 16th century Hungarian Diet.

ISTVÁN FAZEKAS

5. TRAPPED IN NARRATIVES
Fraknói's textbook and reactions to it

The grammar school textbook of Vilmos Fraknói (Frankl), published in 1863 (corrected editions: 1864, 1866), received considerable press coverage. He was asked to write the book in the years before the Austro-Hungarian Compromise, when he was a university student, to counterbalance the Protestant secondary school textbooks that were so numerous at the time. Transylvania was portrayed as a place of unrest and the Transylvanian princes in a negative light. It was not widely praised in the press at the time of its publication, but later it was used as a point of attack against Fraknói in much of the press, as it was described as 'unpatriotic'. The textbook also played an important role in the smear campaign against the author in the 1870s. In the press, the accusations made against the textbook sought to appeal to emotions rather than to act as substantive criticism.

ZITA LÓRINCZ

6. GUIDED TOUR OF
THE LIBRARY EXHIBITION OF VILMOS FRAKNÓI
(1877)

In 1877, the Hungarian National Museum organised an exhibition on History and Literature of the Széchényi National Library, which included documents, codices and antiquarian books, as well as portraits and landscapes. Vilmos Fraknói, now in his second year as keeper of the library, put together an extremely rich exhibition.

His catalogue was published in the journal *Magyar Könyvszemle*, which he founded. Several documents appear in the subject index which are related to Fraknói's previous and later book research and his work as director. The Corvinas – with special reference to the philological research of János Vitéz –, the humanistic book culture and the tangible presentation of the retrospective historical bibliography in Hungarian, including the publications of Péter Pázmány, are all key points of interest for the librarian. With his multifaceted approach to these topics, Vilmos Fraknói anticipated many aspects of modern book history and library science. And through his work as a

scholar-organiser, he elevated bibliographical and book-historical research, practised as an auxiliary discipline before, to the status of a discipline in its own right.

The overview analysis of the exhibition object list reveals in detail the criteria for the selection of the presented library documents and evaluates the related research of Vilmos Fraknói from a scientific-historical point of view.

MÁRTON SZOVÁK

7. ABOUT THE SCIENTIFIC DEBATES OF VILMOS FRAKNÓI

Albert Berzeviczy, Chair of the Academy of Sciences for more than thirty years, named Kálmán Thaly, Lajos Kossuth and Henrik Marczali as Fraknói's most important debating partners in his 1927 work *The Memory of Vilmos Fraknói*. The designation of the debate partners – and thus indirectly of Fraknói's most important research topics – was in line with the scientific policy of the time, but the sources show that Fraknói had only one open exchange of correspondence with Thaly and Kossuth (in 1875 and 1877 respectively), and that he worked with the former on occasion. He maintained a particularly good and regular working relationship with Henrik Marczali, the third named debating partner. Fraknói's works on Hungarian statehood and public law were also subject to debates, but these are not mentioned in the memorial speech.

JULIANNA ORSÓS

8. FRAKNÓI'S PUBLIC JOURNALISM (1870–1918)

Vilmos Fraknói is remembered primarily as an outstanding historian, as a canon of Nagyvárád, or as the Secretary-General of the Hungarian Academy of Sciences. However, less is usually said about Vilmos Fraknói's public journalistic activities. Yet, throughout his long creative career, in addition to the many tasks he attended, he also expressed his public views on issues he considered important. In the period under review, he published more than 30 articles on three major topics. In the 1870s, he took a stand on the challenges of the period to Catholicism, including the issue of Catholic autonomy. In 1882, he became involved in the cultural debates (“*Kulturkampf*”) in Hungary concerning the forthcoming educational decrees, and continued to do so afterwards. Finally, during and after the First World War, he investigated the causes of the unfolding catastrophe and

the possibilities for peace. Fraknói's views, insights and positions in the fields of ecclesiastical, cultural and foreign policy are important elements in understanding his personality and his oeuvre.

RÓBERT P. OLÁH

9. THE LITERATURE OF THE FRAKNÓI OEUVRE
Science metrics analysis

Vilmos Fraknói's vast body of work was almost common knowledge even among his contemporaries, and his necrologues invariably highlighted his rich scientific heritage. The bibliography has also provided an opportunity to examine his work in terms of scientific metrics. He published 67 monographs and an impressive 226 papers, mainly in journals. He was also a prolific contributor to encyclopaedic dictionaries, with 230 in all.

So far, no attention has been paid to Vilmos Fraknói's reviews, although several of them are very interesting and educational. He wrote a total of seventeen of them during his lifetime, so he did not often make use that kind of publication. In his reviews, Fraknói stressed the importance of archival research and source publications in Hungary and abroad, especially in Italy, which were intended not only to serve Hungarian historiography but also to serve foreign historians who wished to study the history of Hungary. His review of the Vatican archival research is particularly interesting, and he made the important point that the focus of research should be on the 14th and 15th centuries.

In addition to his scientific publications, he published a substantial number of articles on other topics, almost a hundred in all. Of particular interest are his debates on scientific works, often of a topical and sectarian nature, the two most exciting of which were with Kálmán Thaly and Lajos Kossuth. More than a quarter of his non-academic publications are publicist writings, focusing largely on two periods or topics. Fraknói held strong views on Catholic autonomy and secularization. The other period, productive in journalistic terms, was the First World War. In his publicism, he did not deny his status as a historian: he collected, analysed, argued and synthesised information. His editorial work plays a major role in his oeuvre. He wrote few eulogies or necrologues, but almost all of them were about people he admired and to whom he owed a great deal, such as Flóris Rómer, Arnold Ipolyi, Lajos Haynald and Sándor Szilágyi.

GÁBOR NEMES

III. ITALY, ROME, VATICAN

I. HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY IN A EUROPEAN CONTEXT

Vilmos Fraknói and his "Hungarian school of history" in Rome (1882–1905)

After the official opening of the Vatican Archives in January 1881, Vilmos Fraknói, canon of Nagyvárad, abbot of Szekszárd, and Secretary-General of the Hungarian Academy of Sciences, who earlier had been researching in Rome with special permission but had no direct access to the material, rushed to the Eternal City in May. He held talks with Cardinal Secretary of State Ludovico Jacobini, Cardinal Joseph Hergenröther, the archivist of the Holy Roman Church, and was even received in private audience by Pope Leo XIII (1878–1903). Fraknói's plan, presented to them, was for the Vatican sources to be published by the Apostolic See itself, partly with the help of priest-historians and at the expense of the Hungarian Church, in a series of its own. As he explained in a variety of ways, this venture would enable the papacy to catch up with the states actively supporting modern historiography without any particular sacrifices, and at the same time the international reputation of Hungarian Catholicism and scholarship would be greatly enhanced. Ultimately, his ambitious idea was well received by the Curia, provided that he succeeded in raising the necessary funds. At the same time, he asked for – and did receive – research permission to study Vatican sources relating to Hungary between 1300 and 1526.

On his return home, Fraknói immediately started organising. First of all, he informed Cardinal Primate János Simor, Cardinal Archbishop Lajos Haynald of Kalocsa, Bishop Arnold Ipolyi of Besztercebánya (Banská Bystrica) and Bishop Lőrinc Schlauch of Szatmár (Satu Mare) of the outcome of his negotiations in Rome. On 16 August 1881, having secured their support, he asked the Chapter of Nagyvárad to offer 500 forints per year for the publication costs of the newly established Vatican series, the *Monumenta Vaticana*, and “to ask all the chapters of the country to offer certain annual contributions for this purpose.” On the same day, the canons of Nagyvárad called upon all the chapters and the most wealthy monastic orders of the country, and one or two bishops to make donations. As the rest of the episcopate felt neglected, they were addressed by Fraknói in a letter of 23 November.

With one or two exceptions, the reactions were so favourable that in the summer of 1882, a total of about 170,000 lire were available for a period of ten years. In the meantime, a major confusion, fortunately successfully averted, was caused by the fact that in early March 1882, either in response to an action in Rome, or following a bishops' meeting, or both, Lajos Haynald modified Fraknói's ambitious idea. The undertaking was limited to the publication of sources relating exclusively to Hungary. Haynald's letter to the Holy See and Fraknói's negotiations in May 1882, when he hurried to the Eternal City to overcome the problems, had already included the matter of publishing Hungarian documents in the Vatican from the very beginning, i.e.

from 1881. In other words, the preliminary ideas were retroactively modified. In the course of his personal discussions in the Curia, Fraknói managed to avert the difficulties – the State Secretariat had also had concerns about the planned publication of the nuncios' reports – and to clarify the details. Following Lodovico Jacobini's agreement by letter of 19 May 1882, the founding meeting of the participants in the enterprise was held in Budapest on 4 June 1882, with Cardinal Haynald presiding.

The meeting precisely outlined the objective pre-approved by Rome and defined the name of the series. According to this, the aim of the undertaking is nothing less than the publication of "the historical monuments in the Papal archives relating to our Church and our country, in two series: *a*) the publication of the correspondence of the papal nuncios at the court of the Hungarian kings; *b*) the adaptation, completion and continuation of Theiner's *Monumenta Hungariam Sacram illustrantia*. The title of the work be: *Vatican Hungarian Documentary Library. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica*", which was later modified. At the meeting, an editorial committee was finally elected to direct the research, organise the publication and manage the funds. The institutional backing was provided by the Szent István [St. Stephen] Society, the scientific organisation of Hungarian Catholicism. Fraknói published the foundation documents in the summer of 1882 in the pages of the *Magyar Sion*. It was not only the historiographical importance of the enterprise that prompted him to do so. The haste seems to indicate that he also wanted to prove that the idea had been limited to the Hungarian dimension all along.

Between 1884 and 1891, under the direction of the Monumenta Vaticana-Commission, but actually under the direction of Vilmos Fraknói, eight volumes, mostly of heavy size, were published in quick succession, divided into two *series*. The editions were extremely ornate and sophisticated, with a large historical introduction in Latin and Hungarian, an index and, if not a large number of notes, an appendix of notes providing the most important information.

In the end, no publisher was indicated on the volumes published in Budapest, but the briefer of Pope Leo XIII praising the enterprise and the Papal and Hungarian coat of arms were placed at the beginning of each work. The publications were very well received by the peer review.

* * *

The ten-year pledges of the Hungarian chapters and archpriests expired in 1892, and were not renewed. The Monumenta Vaticana-Commission was not dissolved, but at the end of the first decade, which was not only encouraging but also bright, the work was continued in a completely new framework and along a new concept. Following the example of the Prussian and Austrian institutes that had been set up in the meantime, Fraknói also saw the future in institutionalisation. In his end-of-life retrospective, he speaks of his Institute of Hungarian History in Rome as early as 1882, when the *Momu-*

menta Vaticana Hungariae was launched. From 1892 onwards, the focus was on the establishment of the headquarters and the legal character of this virtual scientific institute. However, as he had not received any substantial support for this idea in Hungary, he alone realised his plan. The temporary fall in property prices in Rome enabled him to buy a plot of land in the park of the former *Villa Patrizi* from the proceeds of his own ecclesiastical benefices. It was here, near *Porta Pia*, that the headquarters of the Fraknói Institute of Hungarian History in Rome was built in 1894. However, it was not legally established. The building, with its solid elegance, was a private institute for Hungarian researchers who came to the Eternal City, above all for Vatican research.

Fraknói's Institute of History, which quickly became a scientific and cultural centre, soon launched a new type of series. As French research sought to make full use of the 13th-century Vatican source material, and the Germans and Austrians had already divided up the early modern material from Vienna (Prague) nunciature, which also contained a wealth of Hungarian references, Fraknói focused his institute's investigations on the 14th and 15th centuries. In contrast to the method of the *Monumenta Vaticana*, the Hungarian sources in the various Vatican registers, which were systematically reviewed as far as possible, were not selected according to their archival place or a particular historical topic, but were to be published according to dioceses. This procedure not only corresponded to the nature of the papal registers of the period, which mainly contained entries by diocese, but also made it possible to publish more colourful and often complementary sources (suplications, papal documents on various subjects). By the way, it was expected that the diocese concerned would support the publication of Roman sources from its own history. The latter idea, thanks to Cardinal Károly Hornig, was realised in the diocese of Veszprém, one of the largest dioceses in Medieval Hungary.

Despite the strikingly similar typography, it cannot be stated that *the Monumenta Romana* of the Hungarian dioceses was intended to replace the earlier *Monumenta Vaticana*. Indeed, the former method was by far not suitable for the publication of recent age Vatican sources. The best proof of this is the last volume of the *Monumenta Vaticana*, published in 1909 after a long hiatus, containing the reports of the papal nuncios of Transylvania.

The picture of the heyday of Hungarian research in the Vatican at the end of the 19th and the beginning of the 20th century includes, in addition to the above mentioned series, the works of the thirty or so researchers working in Rome, and especially the independent works of the twenty or so members of the Institute. The syntheses of Vilmos Fraknói, who had been appointed Abbot of Szentjobb by King Franz Joseph, on the right of the Hungarian kings to appoint bishops and on Holy See–Hungarian relations stand out by far among the smaller, larger publications and studies. The third volume of the latter, published by 1903, was not only the crowning achievement of the renowned author's Roman activities, but also the actual final chord. Because of his advanced age, Fraknói found himself less and less suitable to manage and maintain his private institute. His attempts to hand over his enterprise

to the Diocese of Nagyvárad and the Hungarian episcopate failed for various reasons. And since, despite the wide professional recognition of the institute's work, the supply of personnel in Hungary was also stagnating, he returned to Budapest in 1905. The building of his institute was rented by a nearby clinic until 1913, when he donated the building to the Hungarian state for the purposes of the Hungarian Institute of History in Rome, founded in the same year. Fraknói finally closed down and sold the Artists' House, which was built next to the Historical Institute building in 1904, at the beginning of 1913.

The present study and its summary differ in two essential points from the text that was originally prepared for the review of the historiographical antecedents of the *Collectanea Vaticana Hungariae* when it was launched in 2004 (CHV I/1exc.), and then republished 18 years later with an expanded version (CVH I/20). The first one is that Fraknói's idea of a virtual Roman institute of Hungarian history had already been present, practically from 1882, when the *Monumenta Vaticana Hungariae* was founded. The other is that between June and March 1881 Fraknói was indeed thinking of a universal edition of the *Monummeta Vaticana* published by the Holy See, which he was forced to modify retrospectively.

PÉTER TUSOR

2. "My dear friend and son of great respect!"

THE CORRESPONDENCE BETWEEN RÓMER AND FRAKNÓI
AND THE MONUMENTA VATICANA

The incompletely preserved correspondence of Flóris Rómer and Vilmos Fraknói is the private correspondence of two very busy, dedicated people, scientists and friends, but their letters also frequently discuss official business, their research, scientific endeavours and scientific organisation.

Vilmos Fraknói's short letters are not generally informative about his travels in Italy, but the publication of invaluable sources in the Vatican Archives is the subject of a flurry of enthusiastic letters between the two men. Organisational matters relating to the publication of the *Monumenta Vaticana* series are the most frequently discussed ones among the letters dating back to 1881–1882. Fraknói tried to involve Rómer in his work, saying 'Viribus unitis we would go further' (6 June 1881), he often invited him to Rome. But Rómer is only involved in the organisation, editing and checking of the Latin texts, and he uses his contacts and his experience as a scientific organiser to help Fraknói in his enormous work. For example, it was thanks to him that the Chapter of Nagyvárad took an initiative role in the publication of the *Monumenta Vaticana*. The long-planned joint trip to Rome with Fraknói and the research in the Vatican archives were ultimately cancelled.

TERÉZ CSÉCS

3. THE ENCHANTMENT OF NAPLES
Lipót Óváry and the Hungarian historiography in Italy

Lipót Óváry arrived in Naples in 1861 as a soldier of Garibaldi. Afterwards, at the encouragement of Bartholomeo Capasso, he began his historical research in the library and archival collections of Naples which had not been studied from a Hungarian point of view. From 1870 onwards, on behalf of the Hungarian Academy of Sciences, he systematically researched the collections of Naples and its surroundings. His most important results were initially related to the Kingdom of Hungary's relations with Italy in the Angevine period, and then, while researching the Farnese Archives in Naples, he discovered a set of diplomatic documents from the pontificate of Pope Paul III. By working on these documents, Óváry wrote his name into the historiography of Hungarian historical research in the Vatican. After his return to Hungary in 1876, he became vice-archivist and later chief archivist of the National Archives, but his research on the Vatican did not stop there, and he participated in the *Monumenta Vaticana Hungariae* series. He also made several attempts at research in the Vatican archives, the closest he came to the *Cortile del Belvedere* was in 1879, but this project was not realised.

Meanwhile, Óváry continued writing for the press, and as a permanent publicist in the press department of the Prime Minister's Office, he regularly wrote to Italian and French newspapers about fake news and attacks because of nationalities, mainly Romanian. He participated in Hungarian and international academic life, was a member of several academies, associations and societies, and gave lectures at international conferences of historians. However, since his scholarly works were written mainly in Hungarian, his work is little known to international scholars of church history.

VIKTOR KANÁSZ

4. PAPAL TITHES AND TAX COLLECTORS
 IN 14TH CENTURY HUNGARY
László Fejérpataky and the Hungarian Monumenta Vaticana

The paper reviews the role of László Fejérpataky, considered to be the innovator of historical auxiliary sciences, above all diplomacy, in Hungary, in the Vatican's source research. The young historian joined the staff working on the *Monumenta Vaticana Hungariae* series at the request of Vilmos Fraknói in 1883. At that time, he was working on discovering and publicising documents relating to the activities of Cardinal Gentilis de Monteflorum, the papal legate to Hungary, the result of which was published in 1885.

On his second research trip to Rome (1885–1886), he worked on the Hungarian data in the account books of the 14th-century papal tax collectors begun by Frigyes Pesty, which finally appeared in print in 1887. In addition to the above-mentioned facts, he was also the first to research the archives of the *Dataria Apostolica* with Vilmos Fraknói, Theodor Sickel and some of his Hungarian and Austrian fellow historians, which he reported on in detail in his letters from Rome.

From 1913 until his death in 1923, he took an active part in the work of the Hungarian Historical Commission of Rome, which was part of the Hungarian Academy of Sciences and organised research in the Vatican. The last results of Fejérpataky's Vatican-related work were published after his death. The editorial staff of the *Hungarian Historical Handbook* series asked Fejérpataky to prepare a paleography and a diplomatic summary of papal documents, but his death prevented him from completing these tasks. From the notes and sketches in his estate, his pupil, Antal Áldásy produced a unified manuscript, which was published in 1926, three years after Fejérpataky's death.

TAMÁS FEDELES

5. FERENC KOLLÁNYI AND ROME (1893)

Between January and May 1893, Ferenc Kollányi, on behalf of the Monumenta Vaticana Commission, conducted research on *Hungarica* in the Vatican and Roman state archives, looking through the *supplications* of Pope John IV (1431–1447) and the *Annata* books of 1471–1560. The Esztergom-Downtown chaplain, then barely thirty years old, wrote ten letters to the general public at home during his absence, which served as the main source material for this study. These letters not only described the methods and sometimes difficult circumstances of his research in Italy, but also the everyday life of the months he spent in the Eternal City. The domestic readership – and the modern man – can get a vivid picture of the carnival and atmosphere of Rome at the turn of the previous century, as well as of the ecclesiastical celebrations that Kollányi experienced (the 50th anniversary of Leo XIII's consecration as bishop, the beatification of Francesco Saverio Maria Bianchi) and the excursions to Naples and Pompeii. In the letters, the young historian reveals his own emotions and thoughts with genuine sincerity, adding fascinating contributions to the historiography of his late 19th Century Vatican research.

Ferenc Kollányi, who was still at the beginning of his career, was inspired by the trip to Rome, which was followed by a second one in 1897 (this time the scholarly cleric visited not only the archives of Rome, but also those of Parma, Florence and Mi-

lan). Known among Hungarian medievalists mainly for his work on church history and church law, Kollányi continued his active scientific activity until his appointment as canon of Nagyvárad in 1911, and he participated in scientific organization until his death in 1933.

TERÉZIA HORVÁTH

6. JÓZSEF LUKCSICS AND THE GOLDEN AGE OF DIOCESAN HISTORIOGRAPHY

József Lukcsics was born on 4 February 1875 in a small village in Transdanubia, Kerta, in a well-to-do peasant family. In 1893, he was admitted to the seminary in Veszprém, and from 1894, as a student of the Central Seminary, he continued his theological studies at the Faculty of Theology of the Royal Hungarian University of Budapest. After his ordination Lukcsics continued his studies at the *Augustineum* in Vienna. While in Vienna he was already engaged in research on church history. In July 1900, after completing his studies and obtaining his doctorate, Károly Hornig, Bishop of Veszprém appointed him chaplain and theology teacher in Pápa. Bishop Hornig introduced him to Vilmos Fraknói, a priest who was by then a nationally renowned scholar. Hornig is said to have invited Fraknói for a ride in his carriage and seated the young cleric opposite him. After Lukcsics passed the exam, his journey from the parish of Pápa soon took him to Rome.

József Lukcsics replaced his predecessor, Miklós Pallay, also a priest of the diocese of Veszprém, who had assisted Fraknói with the first two volumes of the *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis*. For the third volume of the *Monumenta*, in addition to transcribing the sources, comparing them with the originals and preparing the index, Lukcsics also wrote the introduction, almost 60 pages long. He also began to revise the series of the Apostolic Chamber. In the course of the work on the volume, several leading figures of Hungarian-related studies at the Vatican (such as Á. Gilbert Zaich, Ferenc Kollányi, Antal Beke, Menyhért Érdújhelyi, Pál Tóth Szabó and Pongrácz Sörös) also contributed to the work of the Vatican's translation process, coordinated by József Lukcsics.

While work commenced on the fourth volume, which was not originally planned, in January 1903, Lukcsics took the lead. It was certainly in this year that he completed his review of the volumes of the Apostolic Chamber in the Vatican archives and in the Italian State archives. A separate publication of the collection was out of the question at that time, and the manuscript can only be published after his death. He also uncovered many valuable sources for the *Monumenta* volumes while arranging the documents at the Veszprém Chapter. Lukcsics was not idle during the summer, when the Vatican archives were kept closed: in 1901, Hornig appointed him episcopal librarian,

and then he was given the task of organising the archives of the Veszprém Chapter. Volume IV and its appendix therefore contain many documents and charters from this archive. For the last volume, he also carried out research in the Budapest University Library, where he worked from 1904, and includes sources from the collection of copies of the 18th century Jesuit historians Gábor Hevenesi and István Kaprinay.

Lukcsics completed his research in Rome in the spring of 1904, and in September 1904 he was already employed at the University Library in Budapest, assisted in his appointment by Bishop Károly Hornig. He worked at the University Library from 1904 until 1909. In February 1909, also with the support of his bishop, he was appointed professor of Church History at the Faculty of Theology. In addition to courses in Hungarian and universal church history, he also gave seminars on Latin palaeography and diplomatic studies, as well as a seminar on ecclesiastical antiquities. One of the highlights of his teaching career was that he was Dean of the Faculty of Theology in the academic years 1912/1913 and 1917/1918. Teaching and university administration left less time for publications. On November 16, 1922, Bishop Nándor Rott of Veszprém appointed him canon and he had to give up his chair. In recognition of his merits and services, he was awarded the title of full professor of the University. His diocesan bishop gave the newly arrived canon some responsibilities: from 1923 to 1935 he held the post of superintendent of the diocese, and also became a synod examiner and judge. In 1924 he became a member of the committee of the Veszprém County Legislature, in 1926 abbot of Kapornak, in 1927 archdeacon of Somogy, and in 1934 papal prelate.

József Lukcsics died unexpectedly. His necrologues remembered him not only for his ecclesiastical career, his sensitivity to social issues or his academic work, but also for his direct manner, his sympathy and his honesty, which made him unheard of in his diocese.

GÁBOR NEMES

7. TRANSYLVANIA IN ROME. THE VATICAN RESEARCH
OF ENDRE VERESS

The pitfalls and lessons of an irregular career arc

The role of Endre Veress, a distinguished Transylvanian historian, in unveiling Hungarian monuments in the Vatican and Italy, as well as his vast published and unpublished oeuvre and legacy, play an inescapable role in the study of Hungarian–Italian relations. His documentary publications have put the Principality of Transylvania on the map of national and international scholarship. Vilmos Fraknói played an unforgettable role in initiating and then continuing his research trips to Rome and Italy, and he soon noticed young Veress's commitment to epistolary and manuscript

research, which was matched by an unconventional work ethic. The result of their collaboration was the publication of the correspondence of the Transylvanian nunciature set up by Pope Clement VIII during the prolonged Turkish wars. Unfortunately, further work was greatly hindered by Veress's eccentric personality. This was not only reflected in his conflict-laden relationship with Hungarian historians, but also in the fact that he alone carried out his research and published his results. These factors played a role in his failure to gain either the academic membership or the university professorship that was the norm at the time. After the First World War, Veress's publications in *Fontes Rerum Hungaricarum* and *Fontes Rerum Transylvanicarum* effectively took over the role of the *Monumenta Vaticana Hungariae* and the Hungarian Academy of Sciences' *Monumenta Hungariae Historica* series.

TAMÁS KRUPPA

APPENDICES

I.

FRAKNÓI-BIBLIOGRAPHY (1861–1924)

The bibliography was mainly based on and supplemented by the following works: *Fraknói Vilmos negyedszázados irodalmi munkássága 1861–1885* [*Vilmos Fraknói's literary activity of a quarter of a century*], Budapest 1886; *Fraknói Vilmos irodalmi munkássága 1860–1910* [*Vilmos Fraknói's literary activity*], Budapest 1910; RÖTTLER, *Egyház, műveltség, történetírás* [*Church, Culture, and Historiography*], 346–353. The bibliography is only complete with regard to the scholarly work of Vilmos Fraknói. It is a hopeless enterprise to provide a complete list of his wide-ranging public and political activities, so only a representative selection is included. The same can be said of the reviews of individual works by Fraknói.

GÁBOR NEMES

II.

FRAKNÓI-DOCUMENTATION *Life interview, autobiography, newspaper articles* 1923–1924, 1926, 1928–1929

The press of the first half of the 20th century devoted considerable attention to Vilmos Fraknói. His name regularly appeared in periodicals of all kinds, with a wide

range of ideas and political backgrounds, and he was the subject of articles in newspapers, literary and political journals. These reports, recollections and interviews, which are often unknown or only scarcely known, can, by supporting and supplementing archival sources, help to explore the life of the scholar bishop and reconstruct his scientific activities. With this in mind, here are 15 selected contemporary documents which may be of help to future research on Fraknói.

The first two articles were written on the occasion of the scientist's 80th birthday. Less well known is the tangled history of the elder Fraknói's post-Trianon housing problems. This is described in three articles in the *Pesti Napló* of October 1924. The everyday life and death of the priest, who worked tirelessly in his last months, is described in the following three articles. Two of the obituaries following Fraknói's death are included in the selection, together with the funeral speech of Károly Szász and the will of the deceased. Several years after Fraknói's death, memoirs of his life were published. Among them are those of Antal Hodinka and Lajos Szalay, and finally the 1929 report of the *Hungarian National Correspondent*, which describes the dedication of Fraknói's grave.

The writings published here do not even begin to cover the "*Fraknóiana*" of the above years in the Hungarian press. The collection of further, shorter or possibly latent, or earlier press sources is a task for future research.

VIKTOR KANÁSZ

III.A

FROM CARICATURES TO SCULPTURES

Images of Vilmos Fraknói

Vilmos Fraknói was one of the most famous historians of his time, and in addition to his scientific pursuits, he was also interested in the arts, and had friendly relations and frequent correspondence with the art world, not to mention the Roman House of Art he founded. Accordingly, from his early days as a young scholar to the present day, a number of pictorial sources have survived. In many cases, these are not only portraits, but also caricatures with political messages, as well as sculptures, paintings and small sculptures that made on his memory.

VIKTOR KANÁSZ

III.B
PHOTO GALLERY

Several photos of Vilmos Fraknói were taken during his life. The selection of photographs aims to provide a comprehensive visual insight into the life of the late scientist. The earliest photo is from before 1888 and the latest from 1924. The published images are the result of extensive research. In addition to the images found in various collections, family photographs of particular importance are those that have been unknown to researchers until now. They have been preserved in the possession of the historian's living lateral relatives, thus further enriching the pictorial source material already known about Fraknói.

VIKTOR KANÁSZ–GYÖRGY SÁGI–PÉTER TUSOR

LIFE PATH
Chronology

The chronological curriculum vitae of Fraknói, based on the results of the studies in the volume and on the literature and lexicography cited in the volume, provides both an overview and a detailed overview of the career of the scholarly high priest. The *Chronology* is not entirely linear. The individual periods of his life, which can be bound to a specific site, are presented separately, sometimes with a summary introduction. Many earlier erroneous data (for example, the year of the bishop-elect of Arbe, 1892, obtained from the air) have been checked and corrected.

PÉTER TUSOR

INDEX

- Abaelard, Pierre 309.
Abdul Aziz (Oszmán) 374.
Abdul Hamid, II. (Oszmán) 375.
Ábel Jenő 336. 385.
Acsády Ignác 193. 250.
Adler Ignác 6.
Adorján, VI. (Adriaan Florenszoon Boeyens)
596. 605.
Adriányi Gábor 138. 283. 417.
Aesopus 379.
Áldásy Antal 51. 60. 140. 242. 262. 268. 309.
321. 325. 326. 358. 410. 439. 537. 554. 555.
556. 578. 581. 586. 601. 734.
Aldobrandini, Hyppolit (Ippolito) 653. (*lásd*
még Kelemen, VIII.)
Alfonz, XII. (Bourbon) 722.
Almásy Kálmán 119.
Álmos (Árpád-házi) 742.
Althann, Michael Adolf von 369.
Altstädter Herman 483.
Altstädter Jozefa 483.
Amalteo, Attilio 614.
Ambró Béla 547. 614.
András (Anjou) 529.
András, II. (Árpád-házi) 291. 318. 372.
Andrásovics Gizella (Fejérpataky Lászlóné)
552. 558.
Andrássy György (Georgius) 34. 39. 97.
Andrássy Gyula, id. 40. 46. 47. 59. 65. 357.
400. 501. 511. 527. 700. 701. 722.
Andrássy Gyula, ifj. 231.
Andreas Pannonius 385.
Angyal Dávid 242. 287. 309. 359.
Anjou dinasztia 254. 405. 409. 491. 492.
496. 498. 501. 502. 503. 517. 544. 562. 603.
Anonymus, krónikás 290.
Ansbach 563.
Antonelli, Giacomo 51. 52. 54. 68. 190. 193.
Aper, Marcus 194.
apja (atyja) *lásd* Frankl Sándor
Apostol Alajos 79. 88.
Appel Károly 9.
Apponyi Albert 239. 240. 515. 627.
Apponyi Sándor 379. 385.
Aragóniai Beatrix (Trastámara) 385. 489.
620.
Arany János 39. 40. 133. 136. 137. 139. 140.
142. 153. 196. 248. 267. 408. 488. 491.
494. 518. 722.
Arany Krisztina 155.
Arany László 722.
Argenti, Giovanni 624.
Arnbom, Marie-Theres 756. 763.
Arnulf (Karoling) 21.
Árpád (Árpád-házi) 21. 22. 366.
Árpád dinasztia 32. 289. 295. 318. 322. 325. 350.
699.
Árpád-házi Szent Erzsébet 83. 84. 126.
Artner Edgár 76. 284. 621.
Assisi Szent Ferenc 23.
Ausztriai Mária Anna (Habsburg) 448.
Bach, Alexander von 194.
Bakóc (Bakócz) Tamás 303. 313. 328. 373. 374.
453. 457. 459. 697.
Bakóc család 325.
Balan, Pietro 342. 423. 542. 543.
Balanyi György 268.
Balássy Ferenc 465. 466. 468. 549.
Baldi, Bernardino 520. 521.
Balics Lajos 304. 603.
Ballagi Aladár 380. 733.
Ballagi Mór 248.
Balogh Jenő 731. 734.

- Bánffy Dezső 158. 171. 174. 181.
 Bánffy Miklós 243.
 Bárány Zsófia 4.
 Baratieri, Oreste 727.
 Barberini család 42. 44. 54. 64. 257. 331. 596.
 605. 638.
 Barberini, Francesco 525.
 Bártfai Szabó László 554.
 Basta, Giorgio (György) 620. 638. 643.
 Báthory András 610. 612. 614. 631. 633. 634.
 Báthory család 611. 614. 632. 638. 639. 640.
 643.
 Báthory Gábor 350.
 Báthory István 611. 617. 618. 624. 653.
 Báthory Zsigmond 612. 614. 635. 639. 641.
 Batthyány Aglája 51.
 Batthyány család 51. 59. 67. 315.
 Batthyány Ignác 298. 299.
 Batthyány Lajos, nádor 316.
 Batthyány-Strattman Fülöp 51.
 Batthyány-Strattman Iván 51.
 Beckensloer János 376.
 Beke Antal 304. 416. 549. 594. 611. 633. 635.
 729. 730.
 Békefi Remig 253. 254. 272. 733.
 Békési *lásd* Fraknói (Frankl) Vilmos
 Beksics Gusztáv 752.
 Bél Mátyás 19.
 Béla, IV. (Árpád-házi) 299. 318. 536.
 Bémer Pál 116.
 Benze István 81. 82. 83. 84. 85. 86. 88. 90.
 Benda Kálmán 283. 339. 340. 341. 346. 625.
 Benedek, bencés szent 22.
 Benedek, XIV. (Prospero Lorenzo
 Lambertini) 8.
 Benedek, XV. (Giacomo Della Chiesa) 216.
 231. 278. 398.
 Benke Tamás 324.
 Benyó József 79. 82. 85. 88. 90.
 Beöthy Zsolt 151. 556.
 Berchtold, Leopold von 231. 278. 702.
 Bercsényi Miklós 352. 354. 362. 363. 407.
 Berengarii, Jacobus 549.
 Beretzk Imre 7.
 Berzeviczy Albert 5. 25. 34. 36. 163. 164. 165.
 166. 184. 188. 215. 227. 228. 237. 242. 243.
 257. 263. 272. 274. 275. 277. 278. 288. 303.
 309. 359. 360. 361. 362. 363. 365. 367. 368.
 555. 620. 731. 732. 734.
 Berzsenyi Dániel 31. 699.
 Bessenyei György 19.
 Bessenyei József 340.
 Bethlen Gábor 44. 193. 194. 272. 350. 351. 353.
 383. 502. 741.
 Bianchetto 653.
 Bianchi, Francesco Saverio Maria 581.
 Bicsérdy János 373.
 Biró Béla 90.
 Biró Vencel 695. 696. 698.
 Bjelik Imre 128.
 Blanc, Louis 365.
 Blaszczyk, Hans 16.
 Blaszczyk, Johanna (Hanna) 17. 743. 755.
 Blaszczyk, Lilly 17.
 Blaszczyk, Wilhelmina 17.
 Boccali, Gabriele 186.
 Bocskai (Bocskay) István 23. 66. 193. 194. 272.
 350. 351. 353. 360. 620. 741.
 Bocsor István 354.
 Bohus András 362. 363.
 Bolgár Elek 224.
 Bolognetti, Alberto 653.
 Boltizár József 157.
 Bólyay Farkas 714.
 Bonfini, Antonio 327.
 Bonifác, IX. (Piero Tomacelli) 61. 72. 292.
 293. 294. 306. 307. 551. 552. 554. 567.
 Bonofato, Raimundus de 549.
 Bornemisza Péter 23.
 Borovszky Samu 146. 248. 603.
 Borsa Gedeon 383. 384.
 Borsa Iván 283.
 Bossányi Árpád 305. 600. 603.
 Bossányi család 9.
 Bottló Béla 339.
 Bottyán János, Vak 752.
 Bourbon dinasztia (nápolyi) 500.
 Bourbon dinasztia (spanyol) 190. 722.
 Brém Lőrinc 732.
 Brenta, Andrea 384.
 Bresslau, Harry 537.
 Breuil, Henri 718.
 Breyer István 601.
 Brodarics István 169. 322.

- Bruto, Giovanni Michele 352.
 Bubics Zsigmond 116. 122. 129. 157. 161. 172.
 173. 184. 426. 445. 453. 454. 459. 462.
 463. 464. 470. 471. 474. 476. 480.
 Buckle, Henry Thomas 50. 250.
 Bunyitay Vince 117. 124. 253. 254. 272. 298.
 304. 416. 418. 429. 432. 449. 454. 455.
 457. 549.
 Buoi, Gerolamo de' 653.
 Buonvisi, Francesco 342. 428. 503. 517.
 Burgio, Antonio Giovanni da 55. 291. 301.
 502. 503. 517. 545.
 Burián István 231. 278. 398. 399. 400. 702.

 C. Tóth Norbert 312. 314.
 Cabrespino, Johannes 549.
 Caesar, Caius Iulius 384.
 Caetani, Camillo 653.
 Caligari, Andrea 653.
 Caligula, Caius Caesar (Iulius-Claudius)
 218.
 Campeggio, Lorenzo 60. 291. 301. 503.
 Cantalupi, Andrea 487.
 Capasso, Bartolomeo 488. 489. 490.
 Capistrán (Kapisztrán) Szent János 525.
 567.
 Caraffa, Carlo 48.
 Carceribus, Galhardus de 549.
 Cardoni, Giuseppe 57.
 Carrillo, Alfonso (Alfonz) 612. 613. 624. 639.
 643.
 Carvajal, Juan 268.
 Cassiodorus Senator, Flavius Magnus
 Aurelius 40. 286.
 Cassius Dio, Lucius 384.
 Caucina, Arnoldus de la 549.
 Cervus János 111.
 Cesarini, Giuliano 268. 303.
 Chartres-i Bernát 304.
 Chigi család 44. 54. 176. 331.
 Chirlak báró 726.
 Chobot Ferenc 254.
 Chuquet, Arthur Maxime
 Ciccolini 569.
 Cicero, Marcus Tullius 20.
 Civinio, Rufinus de 546. 549.
 Clairvaux-i Szent Bernát 309.

 Comte, Auguste 250. 261.
 Corsini család 42. 44. 64. 331. 434. 638.
 Costanzi, Domenico 244.
 Crémieux, Adolphe 193.
 Cristofori, Carlo 56.
 Croce, Benedetto 258.
 Crouy-Chanel Ágoston 487.
 Czafrík Gyula 732.
 Czaich Á. Gilbert 304. 594. 595. 596.
 Czakó Elemér 221. 280.
 Czanyuga József 561. 568.
 Czech János 315.
 Czernin, Ottókar 217. 231.
 Czezmicei János *lásd* Janus Pannonius
 Czibulka Nándor 76. 88.
 Cziráky János 722.
 Czóbel Ernő 272.
 Czobor Alfréd 254. 325.
 Czobor Béla 124.
 Czobor Gyula 577. 586.

 Csáky Albin 104.
 Csanádi Demeter 378.
 Csánki Dezső 221. 222. 239. 240. 263. 280. 297.
 309. 411. 510. 511. 515. 516.
 Csaplár Benedek 426. 432.
 Csapodi Csaba 374.
 Csapodi házaspár *lásd* Csapodi Csaba,
 Csapodiné Gárdonyi Klára
 Csapodiné Gárdonyi Klára 374.
 Császka György 170. 183. 426. 475.
 Csekonics Endre 239.
 Csekonics József 9.
 Csengery Antal 32. 33. 58. 134. 142. 151. 192.
 392. 393. 699. 702. 719. 722.
 Csengery család 723.
 Csergeő Flórián 13.
 Csernak József 13.
 Csernoch János 31. 256. 278. 618. 622.
 Csicseri család 317.
 Csippék Sándor 90.
 Csontos János 247. 248. 280. 281. 317. 318.
 320. 321. 376. 445. 540. 548. 552. 553. 561.
 565. 568. 571. 572.
 Csorba László 283. 286.
 Csukovits Enikő 298.
 Csupor Demeter 169.

- Dallos Miklós 41. 406.
 Dankó József 243. 732. 743. 755.
 Danielik János 356.
 Dankó József 426. 432.
 Darvas Mátyás 300. 307.
 Darvas Móric 513.
 de Gubernatis, Angelo 503.
 de Lai, Gaetano 277.
 de Mara, Placido 44.
 De Sanctis, Francesco 489.
 Deák Farkas 752.
 Deák Ferenc 170. 258. 392. 702. 716. 733.
 Deák Hedvig 299.
 Debellini, Enrico 56. 57. 70. 71.
 Décsényi-Schönherr Gyula 170. 562. 595. 730.
 Dedek Crescens Lajos 21. 72. 253.
 Deim Ferenc 146.
 Del Giudice, felügyelő
 Della Chiesa, Giacomo 191. (*lásd még*
 Benedek, XV.)
 Dely János 79. 80. 88. 90.
 Dercsik János 78.
 Deschanel, Paul 220.
 Dessewffy Aurél 272.
 Dessewffy Emil 272.
 Diós István 75.
 Disraeli, Benjamin 193.
 Divald Kornél 732.
 Domanovszky Sándor 554. 627. 731. 734.
 Dombay Hugó 4.
 Dominis, Johannes de 108.
 Domonkos, Szent 64
 Dózsa György 386. 620.
 Döbler, Leopold Ludwig 454. 476.
 Dóry Ferenc 437. 510. 588.
 Drakula *lásd* Vlad Tepes, III.
 Draper, John William 50.
 Draskóczy István 313.
 Dudek János 155.
 Dudík (Dudik), Beda František (Franz) 42.
 48. 62. 297.
 Duka Tivadar 149.
 Dulánszky Nándor 160. 171.
 Dunyov István 484. 485.

 Ebenhöch Ferenc 419. 420. 461. 466. 471. 472.
 Éber László 628. 650.

 Eckhart Ferenc 221. 224. 225.
 Eco, Umberto 304.
 Egidi, Pietro 297.
 Egressy Gábor 485.
 Egry Aladár 354.
 Elischer Lajos 739.
 Ellinger Ede 756.
 Emich Gusztáv, ifj. 374. 380.
 Endlicher, Stephan Ladislaus 366.
 Engel József 148.
 Engel Pál 314.
 Eördögh István 182.
 Eötvös József 135. 170. 354. 392. 469. 529.
 Eötvös Loránd 40. 150.
 Erasmus, Desiderius 109.
 Erdélyi Béla 461.
 Erdélyi László 252. 272. 554. 555. 594. 595.
 Erdélyi Pál 628.
 Erdő Péter 283.
 Erdős Renée 238.
 Érdújehelyi Menyhért 254. 304. 594.
 Erkel Ferenc 139. 488.
 Ernst Sándor 128. 732.
 Este, d' 54.
 Estei Hippolit 169.
 Esterházy család 15. 51. 116.
 Esty Miklós 601.
 Eubel, Konrad 405.
 Eusebius, páter 567. 569.

 Fabi, G. 43.
 Falcinelli Antoniaci, Mariano 169.
 Falk Miksa 244.
 Farkas Gábor Farkas 384.
 Farkas Lajos 375.
 Farkas Sándor (Alexander) 97. 98.
 Farnese család 54. 56. 416. 498. 500. 501. 502.
 503. 517. 526.
 Farnese, Alessandro (Sándor), ifj. 500. 531.
 532.
 Faubl Mihály 131. 736.
 Fazekas Csaba 215.
 Fazekas István 155.
 Fedeles Tamás 306.
 Fehér Ipoly 160.
 Fejér György 264. 313. 315. 714.
 Fejérpataky Kálmán 536.

- Fejérpataky László 62. 72. 170. 215. 221. 247.
262. 263. 268. 280. 296. 301. 323. 326. 367.
430. 431. 452. 513. 535–573. 627. 629. 634.
640. 701.
- Fejérpataky László, id. 536.
- Fekésházy Mihály 211.
- Feketeházy Károly (Carolus) 97.
- Feleky Károly 244.
- Feliciani, Porfirio 44.
- Fényes Elek 19.
- Ferdinánd, I. (Habsburg) 312. 350. 385. 499.
536.
- Ferdinánd, I. (Hohenzollern-Sigmaringen)
624.
- Ferdinánd, II. (Habsburg) 700.
- Ferenc József, I. (Habsburg-Lotharingiai) 10.
84. 122. 158. 165. 167. 189. 354. 374. 385.
386. 476. 498. 510. 609. 716. 717. 752.
- Ferenc, I. (Habsburg-Lotharingiai) 114. 716.
- Ferenczy Jakab Zsigmond 27. 29. 58. 721.
- Ferenczy *lásd* Fraknói (Frankl) Vilmos
- Ferenczy Valér 738.
- Festetics Béla 523.
- Fináczy Ernő 731.
- Fináczy Ignác 112.
- Finály Henrik 549.
- Firczák Gyula 726.
- Fischer-Colbrie Ágoston 161.
- Fitz József 383. 384.
- Flandorffer Róbert 235.
- Flóra Ferenc 465.
- Florus, Lucius Annaeus 374.
- Fogarasi Béla 365.
- Fogarasy Mihály 115.
- Folkusházy Sándor 80. 87. 88.
- Foresti, Giacomo Filippo 385.
- Forgách Alojzia (Jeszenák Jánosné) 318. 320.
- Forgách Balázs 23.
- Forgách család 23.
- Forgách Ferenc 23. 66.
- Forgách Pál 112.
- Forster Gyula 5. 25. 162. 163. 436. 555. 587.
611. 612. 631. 633. 637. 639. 640. 643. 650.
757.
- Foucard, Cesare 468.
- főherceg-nádor *lásd* József, nádor
Fraknói (Frankl) Vilmos 3–778.
- Fraknói édesanyja *lásd* Gerstl Johanna
- Frankl család 8. 11. 25.
- Frankl gyerekek *lásd* Fraknói (Frankl)
Vilmos, Frankl Karolina, Frankl Terézia,
Frankl Imre
- Frankl Imre 8. 15. 12. 16. 29. 209.
- Frankl Jakab 11.
- Frankl Johanna *lásd* Gerstl Johanna
- Frankl Karolina (Kestranek Jánosné) 7. 8. 12.
16. 17. 29. 131. 210. 211. 212. 237. 707.
- Frankl Sándor 5. 6. 7. 8. 10. 11. 12. 13. 14. 16.
17. 18. 25. 26. 29. 209.
- Frankl Terézia (Jehle Lajosné) 7. 8. 12. 16. 17.
29. 131. 210. 757.
- Fráter György 499. 635.
- Friedensburg, Walter 405.
- Frigyes, III. (Habsburg) 21. 385.
- Frigyesi Gusztáv 485.
- Frint, Jacob 116.
- Fuchsz Bonifác 79. 83. 87. 88. 90.
- Fügedi Vilmos *lásd* Fraknói (Frankl)
Vilmos
- Füleky Miklós 486.
- Fülöp, IV. (Habsburg) 448.
- Fülöp, IV. nővére *lásd* Ausztriai Mária Anna
(Habsburg)
- Fürst 455. 459.
- Füssy Tamás 349. 426.
- Galla Ferenc 268. 280.
- Gánóczy Antal 111. 112. 113.
- Gar, Tommaso 332.
- Garampi, Giuseppe 596.
- Gárdonyi Géza 238.
- Garibaldi, Giuseppe 425. 484. 485. 486. 487.
488. 506. 517.
- Gellért, Szent 327.
- Gentile da Montefiore (Gentilis de
Monteflorum) 300. 301. 428. 451. 452.
541. 542. 543. 544. 545. 546. 554.
- Georgius, fráter 567. 569.
- Geraldini 653.
- Geréb László 383.
- Gerevich Ágoston 79. 88. 90.
- Gerevich Tibor 221. 222. 223. 224. 225. 226.
280. 284. 731. 734.
- Gergely, VII., Szent (Hildebrand) 582.

- Gergely, XV. (Alessandro Ludovisi) 52. 189.
 Gergely, XVI. (Mauro Cappellari) 189.
 Gerstl Albert 17.
 Gerstl Bernát 6. 7. 15. 17.
 Gerstl család 10. 14. 15
 Gerstl Johanna (Frankl Sándorné) 4. 6. 7. 12.
 14. 15. 16. 17. 25. 27. 757.
 Gerstl Sándor 17.
 Gervasi, Petrus 549.
 Ghirelli úr 559.
 Ghyczy Kálmán 398. 400.
 Giesswein Sándor 215. 216. 217. 273. 279.
 Gindely, Anton 404.
 Glatz Ferenc 283.
 Glosz István (Stephanus) 96.
 Goldstein Nándor 486.
 Gołuchowski, Agenor 171. 173. 174. 175. 176.
 177. 178. 182. 196. 197. 200. 201. 204.
 Gonzaga család 54.
 Gotthardi, Franz 346.
 Gottlobo, Adolf 548. 567.
 Gőcze István 485.
 Gömöröy Oscar 512.
 Görgei (Görgey) Artúr 367.
 Grassi, Antonio 512.
 Grézló Károly 79. 86. 87. 88. 90.
 Grósz Albert 468.
 Gruber János 358.
 Grün Albert 594. 595.
 Guarino 653.
 Guldinbeck, Bartholomaeus 384.
 Gulyás Pál Lajos 734.
 Guzmics Izidor 78.

 Gyáni Gábor 256.
 Gyenes Gitta 739.
 Győrffy György 295. 297. 550.
 Gyula, II. (Giuliano della Rovere) 305. 596.
 605.
 Gyula, III. (Giovanni Maria Ciocchi del
 Monte) 587.
 Gyulai Miklós 108.
 Gyulai Pál 36. 137. 142. 155. 192. 193. 259. 271.
 356. 366. 393. 722. 752. 753.

 H. Balázs Éva 340.
 H. Németh István 340.

 Habsburg (Habsburg-Lotharingiai) dinasztia
 47. 174. 187. 189. 193. 216. 217. 221. 223. 272.
 280. 339. 351. 352. 359. 385. 401. 620. 700.
 711. 716. 718.
 Hacaki Márton 110.
 Hain, Ludwig 384.
 Hajnal István 556.
 Hajnik Imre 250. 323.
 Hajnóczy József 287.
 Hámon József 90.
 Hampel József 570.
 Hanák Vilmos 79. 88. 90.
 Handó Gergely 108.
 Handó György 108.
 Hanuy Ferenc 44.
 Hanvay család 318.
 Hartvik 370. 373. 385.
 Hatvany Lajos 220.
 Hauszmann Alajos 723.
 Haydinger, Franz 386.
 Haynald Lajos 41. 60. 169. 170. 189. 247. 260.
 261. 276. 282. 366. 397. 410. 418. 419. 420.
 421. 422. 423. 431. 432. 461. 464. 465.
 466. 474. 476. 478. 479. 723.
 Heckenast Gusztáv 340.
 Hegedűs András 4.
 Hegedűs Lajos Candid 462.
 Hegyi Géza 307.
 Heiner János 239.
 Heinrich Gusztáv 722. 723.
 Heltai Gáspár 382.
 Henckel János 110. 303.
 Hengstenberg, Ernst Wilhelm 193.
 Henrik, I., Madarász (Liudolf-házi) 537.
 558.
 Henrik, IV. (Száli) 582.
 Henszlmann Imre 462.
 Herczog József 319.
 Hergenröther, Joseph 189. 417. 541. 542.
 Hermann Egyed 37. 38. 165. 166. 184. 185. 251.
 253. 254. 268. 273. 281.
 Herz család 214.
 Herz Jenő (Eugen) 17. 213. 227.
 Herz-Kestranek István 17.
 Herz-Kestranek, Miguel 214.
 Hess András 383. 384.
 Heteyey Sámuel 160. 161. 169. 182. 183. 184.

- Hevenesi Gábor 597.
 Heyden, Sebald 381.
 Hidasy Kornél 31. 476.
 Hiller István 283.
 Hippói Szent Ágoston 32. 33. 58. 64. 79.
 Hirsch Nelli 739. 756.
 Hirschler Ignác 366.
 Hirschler József 622. 647.
 Hmíra János 334.
 Hodinka Antal 243. 433. 695. 726.
 Hoffer József 90.
 Holdházy János 463. 478.
 Holub József 555.
 Hóman Bálint 240. 272. 273. 319. 378. 555. 556.
 731. 734.
 Homeiszter Ráfael 88. 89.
 Homonnai Drugeth György 44.
 Horánszky Lajos 242.
 Horky (Horki) Félix 636. 729. 731.
 Hornig Károly 30. 76. 87. 90. 100. 101. 102.
 192. 403. 438. 441. 580. 592. 593. 595. 597.
 598. 599. 603. 623. 653.
 Horthy Miklós 235. 236. 238. 368.
 Horváczky József 79. 89.
 Horvát Árpád 36. 363. 368. 536. 538.
 Horváth Döme 461.
 Horváth Ferenc 429. 440. 549.
 Horváth János 90. 261.
 Horváth Mihály 35. 37. 38. 39. 40. 41. 47.
 48. 50. 51. 54. 55. 59. 134. 252. 253. 258. 263.
 265. 266. 267. 268. 272. 275. 288. 316. 330.
 337. 349. 355. 356. 357. 358. 408. 524. 700.
 701. 719. 721. 722. 733. 756.
 Hrubant László 296.
 Hubay Jenő 723. 737.
 Hubert Gabriella 378.
 Huizinga, Johann 288.
 Hunfalvy Pál 138. 364. 752.
 Hunyadi (Hunyady) János 471. 525.
 Hunyadi dinasztia 22. 169. 266. 279. 288. 289.
 297. 302. 322. 503. 697. 712.
 Hunyady család 9. 10. 12. 13. 17. 25. 26.
 Hunyady János, ifj. 7. 25.
 Hunyady József 9.
 Hunyady Mária (Borghese-Aldobrandini
 hercegné) 7. 25.
 Hurmuzaki, Eudoxiu 616. 624.
 Huszár Gál 23.
 Hüttl Dezső 731. 734.
 Ihász Gábor 78. 82.
 Illésházy család 51. 66.
 Illésházy István 66. 360.
 Imecs Jakab (Jákó) 49. 82. 83. 84. 86. 88. 89.
 90.
 Imre, olvasókanonok 107.
 Ince, III. (Lotario de' Conti di Segni) 727.
 Ince, VI. (Étienne Aubert) 63. 417. 540.
 Ince, VIII. (Giovanni Battista Cybo) 169.
 416. 594. 595.
 Ince, XII. (Antonio Pignatelli) 124.
 Ipolyi Arnold 26. 33. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41.
 48. 59. 121. 122. 123. 126. 129. 130. 133. 134.
 138. 141. 144. 145. 166. 169. 173. 199. 247.
 250. 253. 261. 263. 264. 268. 269. 271. 273.
 288. 323. 330. 332. 342. 365. 410. 417. 418.
 419. 420. 422. 426. 432. 433. 443. 445.
 452. 461. 463. 474. 503. 517. 535. 541. 452.
 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 699.
 721. 723. 740. 752. 753.
 Irén, önagsága 565. 572.
 Irrip Celília (Kollányi Károlyné) 575. 589.
 István, I., Szent (Árpád-házi) 117. 122. 124.
 361. 537. 711. 738. 742.
 István, V. (Árpád-házi) 492.
 Ivanics Pál 109.
 Ivánkovits János (Johann Ivankovits) 196.
 197.
 Iványi Béla 294. 555.
 Izabella (Jagelló) 372.
 Jacobini, Ludovico 416. 418. 422. 423. 424.
 424. 425. 449. 453. 455. 478. 541. 543.
 547.
 Jagelló dinasztia 38. 169. 265. 266. 279. 283.
 288. 289. 300. 302. 307. 314. 322. 406. 409.
 503. 697.
 Jakab Réka 483. 493.
 Jankovich Béla 627.
 Jankovich Miklós 375.
 János Henrik 473
 János Zsigmond *lásd* János, II. (Szapolyai)
 János, I. (Szapolyai; Zápolya) 193. 322. 350.
 372. 499. 528.

- János, II. (Szapolyai) 372.
 Januarius, Szent 506.
 Janus Pannonius 109. 113. 191. 308. 314. 385.
 728.
 Jászay Pál 261. 265.
 Jászi Oszkár 272.
 Jedlicska Antal 111.
 Jehle család 212.
 Jehle Ilka (Moritz Kramar hitvese) 17.
 Jehle Lajos (Ludwig) 17. 210.
 Jehle Lajos (Ludwig), ifj. 17. 210. 211.
 Jehle Mária 763.
 Jehle Márta 17.
 Jehle Sándor (Alexander) 17. 210. 211.
 Jehle-fiúk *lásd* Jehle Lajos, ifj.; Jehle Sándor
 Jenő, IV. (Gabriele Condulmer) 305. 580.
 Jeszenák család 318. 320.
 Jeszenák János 318. 320.
 Johanna, I. (Anjou) 520.
 Jókai Mór 267. 407. 439.
 József (Habsburg-Lotharingiai) 123. 148.
 József Károly (Habsburg-Lotharingiai) 462.
 József, II. (Habsburg-Lotharingiai) 112. 134.
 351.
 József, nádor (Habsburg-Lotharingiai) 385.
 716.
 Julianus, domonkos szerzetes 290.
 Justh Gyula 757.
- Kaas Ivor 570. 571.
 Kacziány Géza 233.
 Kállai János 372.
 Kállay Béni 568. 570.
 Kállay család 318. 319. 320. 321. 371.
 Kállay Jenő 319.
 Kállay Ödön 319.
 Kámánházy Béla 463.
 Kammerer Ernő 549.
 Kanász Viktor 26. 40. 58. 133. 345.
 Kánitz Ágost 380.
 Kaprinay család 380.
 Kaprinay István 597.
 Karácsonyi János 50. 162. 248. 253. 254. 273.
 304. 325. 326. 327. 429. 439. 701.
 Kárai László 303. 383.
 Karap Ferenc 461.
 Karinthy Frigyes 242.
- Karlovszky Endre 510.
 Károly, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 624.
 Károly, I. (Károly Róbert; Anjou) 300.
 Károly, I., Sánta (Anjou) 492.
 Károly, II. (Anjou) 492.
 Károly, II., Kis (Anjou) 372.
 Károly, III. (Habsburg) 10.
 Károly, IV. (Habsburg-Lotharingiai) 216.
 Károlyi Árpád 61. 211. 222. 224. 225. 268. 299.
 338. 339. 341. 418. 447. 464. 465. 558. 559.
 560. 563. 564. 569. 570. 571. 620. 621. 629.
 Károlyi család 315.
 Károlyi Mihály 229. 233.
 Károlyi Sándor 141. 516.
 Karsai László 156.
 Karvalics 460.
 Katona István 111. 268. 313.
 Kazinczy Ferenc 484.
 Kelemen, V. (Bertrand de Got) 300.
 Kelemen, VI. (Pierre Roger) 63. 417. 428.
 429. 540. 730.
 Kelemen, VII. (Giulio de' Medici) 63. 417.
 503. 540. 587. 596. 597. 605.
 Kelemen, VIII. (Ippolito Aldobrandini) 613.
 615. 643.
 Kelemen, IX. (Giulio Rospigliosi) 186.
 Kelemen, XIII. (Carlo della Torre di
 Rezzonico) 52. 54.
 Kemény Gábor 503.
 Kerékgyártó Árpád 36. 356. 363.
 Kerkai Jenő 273.
 Kerschbaumer, Anton 42. 44. 47. 48. 62.
 63. 332.
 Kertész József 653.
 Kéry Imre 149.
 Keserű Bálint 625.
 Kestranek Anna (Hans Blaschczik hitvese)
 16. 743.
 Kestranek Cecília 211.
 Kestranek család 212. 213. 214.
 Kestranek Hans 17. 211. 214.
 Kestranek Ida (Herz Jenőné) 17. 212. 213. 214.
 227.
 Kestranek János (Johann, Vilmos) 16. 209.
 Kestranek Johanna (Jenny) (Max von
 Kuppelwieser hitvese) 16.
 Kestranek Kamilla 16.

- Kestranek Károly 16.
 Kestranek Mária (Mari) 16.
 Kestranek Marianna 16.
 Kestranek Mici 16.
 Kestranek Mici, ifj. 16.
 Kestranek Pál 16.
 Kestranek Vilmos (Wilhelm) 16. 131. 211. 212.
 213. 237. 706. 707. 708. 763.
 Kestranek Vilmos (Wilhelm), ifj. 16.
 Király Vilmos 744. 755.
 Kisbán Miklós *lásd* Bánffy Miklós
 Kiss Áron 380.
 Kiss György 126.
 Kiss József 79. 82. 83. 84. 89. 91.
 Klebelsberg Kuno 235. 236. 242.
 Klesl, Melchior 63. 332.
 Klobusiczky Péter 111.
 Knauz Nándor 37. 38. 50. 69. 251. 253. 264.
 288. 404. 426. 432. 450. 483. 492. 578.
 Kneipp, Sebastian 736.
 Knoll Károly 469.
 Kohl Medárd 161.
 Kollányi Béla 575.
 Kollányi Ferenc 238. 239. 240. 253. 304. 575–
 589. 594. 602. 606. 701. 708. 713. 732. 734.
 Kollányi Ferenc édesanyja *lásd* Irrip Cecília
 Kollányi Ignác László 575.
 Kollányi Jolánta Anna 575.
 Kollányi Jolánta Hermina 575.
 Kollányi Károly 575.
 Kollányi Mária Anna 575.
 Kollányi Miklós Károly 575.
 Kollányi Ödön 575. 589.
 Kollányi Pál László 575.
 Koller József 549.
 Kollonich Lipót 264.
 Kollonitz László 112.
 Komjáthy Gyula 735.
 Komjáti Benedek 23.
 Konrád, I. (Konrád-házi) 537.
 Konrád, olmtützi püspök 13.
 Korányi Frigyes 327.
 Korniss Károly 119.
 Kosáry Domokos 282.
 Kossuth Lajos 138. 258. 361. 364. 367. 407.
 485. 516. 517. 258. 361. 364. 367. 407. 485.
 516. 517. 716. 717. 718. 733. 752.
 Kosztolányi Dezső 267.
 Koudela Géza 239.
 Kovachich Márton György 341.
 Kovács Alajos 601.
 Kovács Kálmán 240.
 Kovács Lajos 752.
 Kovács Mihály 277. 737. 747.
 Kozma Andor 732.
 Köblös József 295.
 Köfler Antal 88. 89. 91.
 Körmendy József 305.
 Kőrösi Csoma Sándor 149.
 Kőszeghy Elemér 739.
 Kramar, Moritz 17.
 Kratzmann Ede 126.
 Kreiber Mária (Herz-Kestranek Istvánné)
 17.
 Krenedits Imre 82. 83. 84. 91.
 Kretschmayr, Heinrich 610.
 Kristófcsák Gyula 86. 89. 90. 91.
 Kruesz Krizosztom 87. 419. 420. 466. 470.
 472.
 Kubinyi András 266. 283. 298. 314.
 Kudora Károly 380.
 kultuszminiszter *lásd* Klebelsberg Kuno
 Kunfi Zsigmond 223.
 Kupka Ferenc 13.
 Kuppelwieser Dóra 16.
 Kuppelwieser Ervin 16.
 Kuppelwieser Hilda 16.
 Kuppelwieser Mici 16.
 Kuppelwieser, Max von 16.
 Kutják úr 460.
 Kuun Géza 325. 626. 641.
 Kuzmik Pál 707.
 Kuzmik Zsófia (Berzeviczy Albertné) 731.
 Lajos, I. (Anjou-Tarantói) 520.
 Lajos, I., Nagy (Anjou) 372. 520. 730.
 Lajos, II. (Jagelló) 313. 453. 503.
 Lakatos Bálint 306. 308.
 Lakatos-Balla Attila 740. 756.
 Lammasch, Heinrich 216. 217. 218.
 Láng Márton 79. 89. 90. 91.
 Lange, Christian 218.
 Lányi József 731.
 Lányi Károly 50. 404.

- Lapsánszky (Lapsánczky) János 362. 363.
 Laskai Osvát 385.
 Laszkó (Laskó) Jeromos 499.
 László Fülöp 186. 187. 735. 738. 763.
 László, Durazzo (Anjou) 492.
 László, I., Szent (Árpád-házi) 106. 107. 113.
 114. 122. 126. 733.
 László, Lucy de (László Fülöpné) 763.
 László, Nápolyi (Anjou) 293. 372.
 László, V., Postumus (Habsburg) 373.
 Latinovich Gábor 426.
 Lattyák János 91.
 Laubhaimer Ferenc 76. 363.
 Laureo 653.
 Lecky, William 50. 271.
 Lehoczky Gyula 91. 96.
 Leiningen Károly 366. 367.
 Leitner Sándor 91.
 Lendvay Terézia 536.
 Lengyel Miklós 450.
 Lenk Mária (Kestranek Vilmosné) 16.
 Lenk, Rudolf 212.
 Leó, X. (Giovanni de' Medici) 596. 605.
 Leó, XII. (Annibale della Genga) 189.
 Leó, XIII. (Gioacchino Pecci) 53. 55. 61. 62.
 141. 163. 164. 166. 172. 176. 177. 185. 186.
 187. 189. 190. 244. 262. 276. 277. 367. 417.
 424. 425. 427. 429. 430. 442. 449. 472.
 479. 504. 505. 541. 542. 545. 551. 577. 578.
 580. 581. 701. 717. 723. 726. 727. 729. 730.
 738. 740. 753. 763.
 Lévy József 142. 153.
 Liber Endre 731.
 Lichtenstern, Reb 16.
 Lipót, I. (Habsburg) 11. 194. 351. 362.
 Lipót, II. (Habsburg-Lotharingiai) 112. 346.
 351.
 Lipovniczky István 116. 121. 122. 123. 125. 199.
 418. 447. 452. 455. 461. 470.
 Lippay család 51. 66.
 Lippay György 334.
 Liptay András 78.
 Liszt Ferenc 139. 248. 723.
 Livius, Titus 375.
 Lonigo 653.
 Lonovics (Lonovich) József 35. 40. 41. 59.
 268. 272. 699. 721.
 Lónyay Menyhért 137. 139. 143. 144. 147.
 469.
 Lopussny Ferenc 76.
 Lotz Károly 126.
 Lovaszer János 88. 89.
 Lovászy Márton 233.
 Lőzsárdt Nándor 91.
 Ludolf, Emanuel von 566.
 Lueger, Karl 187.
 Lukács László 70.
 Lukcsics Imre 591.
 Lukcsics József 253. 280. 305. 305. 438. 441.
 591–607.
 Lukcsics Pál 305. 732.
 Lukinich Imre 732.
 Luttor Ferenc 600. 731.
 Maczkó György 91.
 Madách Imre 463.
 „magyar Ranke” *lásd* Fraknoi (Frankl)
 Vilmos
 Magyi Sebestyén 109.
 Mai, Angelo 375.
 Mailáth Gusztáv Károly 160. 171. 197. 627.
 Majláth Béla 561. 567.
 Majorossy János 419. 466.
 Makonnen Wolde Mikael 727.
 Malagola, Carlo 516.
 Malan, Solomon Caesar 149.
 Malaspina, Germanico 614. 653.
 Mályusz Elemér 251. 266. 267. 291. 294. 295.
 299. 718.
 Manteuffel, Otto Theodor von 193.
 Marczali Henrik 28. 162. 268. 276. 361. 365.
 366. 367.
 Margit, Szent (Árpád-házi) 299. 492. 502.
 529.
 Mária (Árpád-házi) 529.
 Mária Terézia (Habsburg) 104. 111. 112. 114.
 343. 361. 372.
 Mária Valéria (Habsburg-Lotharingiai) 169.
 357.
 Mariosa, Giacomo 113.
 Márisiu György 79. 89. 91.
 Márkfi Sámuel 76.
 Márki Sándor 162. 325. 327. 510. 512. 516. 611.
 620. 629. 650.

- Márkly József 8.
 Markus Bertha (Altstädter Hermanné) 483.
 Márkus Gyula 93.
 Markusz Gyula 426.
 Marschall Lajos 91. 96.
 Marsina, Richard 307.
 Martinengo, Girolamo 345.
 Martinovics Ignác 125. 138. 150. 196. 243. 258.
 266. 267. 272. 330. 345. 346. 361. 364. 365.
 407. 697. 712. 715. 716. 718. 740. 752.
 Martirius, esztergomi érsek 9.
 Márton, V. (Oddone Colonna) 305.
 Mártonvölgyi László 5. 6. 12. 16.
 Martos Levente Balázs 75.
 Mátyás Flórián 366.
 Mátyás, I., Corvin (Hunyadi) 23. 66. 109.
 139. 151. 248. 236. 244. 300. 307. 313. 314.
 325. 326. 327. 374. 375. 384. 386. 406. 432.
 437. 447. 525. 620. 697. 717. 724. 742.
 Mátyás, II. (Habsburg) 266.
 Mayer Gyula 300. 307. 558.
 Mazaly József 88. 89. 91.
 Mazzini, Giuseppe 169.
 Medici család 503.
 Medici, Lorenzo de' 385.
 Meinel, Julius 216. 217. 218.
 Melanchthon, Philip 109.
 Merániai Gertúd (Andesch) 479.
 Mercz Ferenc 111.
 Mérey Mihály 104.
 Mészáros István 240.
 Meszlényi Antal 268.
 Meszlényi Gyula 31.
 Metternich, Klemens von 273.
 Michelet, Jules
 Mihalik József 651.
 Mihálik József 79. 89. 91.
 Mihalovics József (Josip Mihalović) 189.
 Mihályfi Ákos 239.
 Mike Sándor 49.
 Miklós, V. (Tommaso Parentucelli) 305.
 Mikó Árpád 374. 375.
 Mikó Imre 330.
 Milanese, Massimo 653.
 Miller Jakab Ferdinánd 333.
 Mirabilibus, Nicolaus de 385.
 Mircse János 48. 54. 468. 501. 502.
 Mittermann Alajos 89. 91.
 Mocsonyi, Andrei 84.
 Modrovits Gergely 464.
 Modrusi Miklós 303.
 Molnár Aladár 409.
 Molnár János 158.
 Montalembert, Charles de 274.
 Morócz István 463.
 Mortara, Edgardo 9.
 Mortillet, Gabriel de 718.
 Munkácsy Mihály 139. 723. 735.
 Murillo, Bartolomé Esteban 47.
 Mutina, Gerardus de 549.
 Mutschenbacher Tivadar 712.
 Nádasdy Lipót 484.
 Nagy dr. 459.
 Nagy Gyula 323. 516.
 Nagy Imre 315. 323. 324. 549.
 Nagy Iván 36. 48. 51. 54. 261. 297. 501. 542.
 544.
 Nagy József 79. 88. 89. 91.
 Nagy Nándor 91.
 Nagysándor József 484.
 Napóleon, I. (Bonaparte) 56. 60. 114.
 Négyesy László 731.
 Nemes Gábor 276. 306. 346. 391.
 Németh József 426.
 Némethy Lajos 254.
 Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus
 (Iulius-Claudius) 364.
 Neubrunn Mózes 11.
 Neumann József (Josephus) 97. 98.
 Neumann Tibor 314.
 Niebuhr, Barthold Georg 269.
 Nina, Lorenzo 504. 505. 532. 533.
 Nitsch Árpád 603. (*lásd még* Bossányi Árpád)
 Nogáll János 116.
 Notter Antal 239.
 Novák, hittanár 162.
 Nursiai Szent Benedek 286.
 Nyáry Albert 48. 54.
 Ocskay Antal 115.
 Ocsovszky Kázmér 79. 82. 83. 86. 89. 91.
 Oláh Miklós 372. 576.

- Olgay Béla (Adalbertus) 96. 97. 98.
 olmützi püspök *lásd* Konrád, olmützi püspök
 Oñate gróf (Onate) *lásd* Vélez de Guevara,
 Íñigo
 Orbán Balázs 193.
 Orbán, V. (Guillaume de Grimoard) 63. 417.
 540.
 Orbán, VIII. (Maffeo Barberini) 52. 53.
 Országh 563.
 Ortvay Tivadar 251. 254. 296. 297. 304. 426.
 549. 550.
 Ottenthal, Emil von 558.
 Ottó, I., Nagy (Liudolf-házi) 537. 558.
 Ottokár, II. (Přemysl) 21.
 Óváry (Altstädter) Lipót 48. 54. 275. 320.
 405. 416. 483–533.
 Óváry Anna Aranka (Rössel Nándorné) 488.
 515.
 Óváry István Mario Rafael (Márió Henrik
 István) 488.
 Óváry Lipót 275. 320. 405. 416. 483–533. 583.
 Óváry Maria Carolina Raffaella Arpadina
 (Andrea Cantalupi hitvese) 487. 488. 515.
 Óváry Toldi Ferenc János 488.
 Óváry, Vincenzo Giuseppe Garibaldi 486.
 488.
 Ovidius Naso, Publius 459.
 Paar, Ludwig 72.
 Paczka Ferenc 553. 556. 564. 566.
 Pagano, Sergio 262.
 Pál, II. (Pietro Barbo) 595.
 Pál, III. (Alessandro Farnese, id.) 405. 416.
 498. 500. 502. 503. 504. 505. 517. 531. 532.
 533.
 Pál, V. (Camillo Borghese) 52. 54.
 Palaczky Ferenc 21.
 Palásthy Pál 76.
 Pálffy Géza 340.
 Pálffy Móric 354. 358.
 Palkovics József (Josephus) 98.
 Pally Miklós 280. 441. 593. 594.
 Pallos Zsuzsanna 4.
 Pálma Károly Ferenc III.
 Palmieri, Gregorio 121. 342.
 Pálosfalvi Tamás 314.
 Palugyay Imre 19.
 Pannóniai Imre 109.
 pápa *lásd* Leó, XIII.
 Papp János 91.
 Papp Sándor 244.
 Parodi, Piergiorgio 44.
 Párvy Sándor 157.
 Pasteiner Gyula 240.
 Pastor, Ludwig von 190. 424. 624.
 Pásztor György 89.
 Pásztor Lajos 56. 305. 437. 604.
 Patachich Ádám 110. 111. 112. 113.
 Pauer Imre 408.
 Pauler Gyula 38. 42. 116. 250. 254. 261. 263.
 311. 313. 316. 321. 322. 323. 325. 326. 332. 365.
 367. 509. 510. 513. 568. 733. 752.
 Pauler Tivadar 34. 143. 144. 195. 408. 474.
 Pável Mihály 119.
 Pázmány Péter 3. 20. 23. 26. 27. 35. 37. 38. 42.
 43. 44. 45. 46. 47. 49. 52. 54. 55. 59. 68.
 70. 133. 150. 196. 199. 241. 255. 257. 264.
 266. 275. 288. 302. 310. 330. 331. 332. 333.
 334. 337. 347. 353. 355. 369. 372. 383. 386.
 387. 403. 406. 446. 477. 495. 524. 695.
 697. 699. 700. 712. 719. 721. 722. 738. 740.
 Péczely (Pacher) Béla 731.
 Pédery Gyula (Julius) 98.
 Pelkó Péter 80. 88. 89.
 Péller Pál 91.
 Pérely Imre 739. 747.
 Perényi Ferenc 109.
 Perényi Péter 448.
 Pessina, Clementina (Klementina) 487. 497.
 516.
 Pessina, Enrico (Henrik) 487. 490. 492.
 Pesti Gábor 379.
 Pesty Frigyes 277. 318. 323. 408. 540. 541.
 542. 543. 547. 548. 549. 552. 556. 559. 561.
 567. 571.
 Péter Katalin 283. 340.
 Péter, Szent 442.
 Petőfi Sándor 714.
 Petrovics Elek 221. 225. 280.
 Petrovits (Petrovics, Petrovich) Ferenc 132.
 448.
 Pettkó Béla 62. 72. 547. 553. 559. 560. 563.
 564. 566. 572.
 Pettkó Lajos 559.

- Piccolomini, Aeneas Sylvius 123. (*lásd még*
Piusz, II.)
- Piusz, II. (Aeneas Sylvius Piccolomini) 607.
- Piusz, IV. (Giovanni Angelo de' Medici) 587.
- Piusz, VII. (Barnaba Chiaramonti) 189. 278.
- Piusz, VIII. (Francesco Saverio Castiglioni)
189.
- Piusz, IX., Boldog (Giovanni Maria Mastai
Ferretti) 42. 52. 55. 71. 189. 416. 740.
- Piusz, X., Szent (Giuseppe Melchiorre Sarto)
187. 189. 190. 277. 598. 740.
- Piusz, XII. (Eugenio Pacelli) 186. 187.
- Plinius Caecilius Secundus, Caius 376.
- Podhradský Péter 332.
- Podjebrád György 21.
- Poeck Rezső 89.
- Pogány Kálmán 224. 225.
- Polánkai Bereck 109.
- Pollák János 76.
- Pollák Zsigmond 739.
- Pop (Pap) József 127. 128.
- Pór Antal 253. 254. 272. 301. 428. 429. 432.
438. 544. 545. 642.
- Possevino, Antonio 124. 352. 617. 622. 650.
653.
- Pray György 105. 112. 268. 370. 373.
- Presutti, Domenico 644.
- Pribram, Alfred 610.
- Prohászka Ottokár 156. 187. 188. 215. 238.
240. 242. 273. 274. 276. 277. 279. 280. 709.
710. 713.
- Pulszky Ferenc 147. 148. 193. 196. 249. 275.
319. 375. 466. 468. 523. 715. 716. 718. 733.
753.
- Pulszky Károly 454.
- Puzyna de Kosielsko, Jan 728.
- Püspöki Ferenc 112.
- Quidde, Ludwig 217. 218.
- R. Óváry Mária *lásd* Óváry, Maria Carolina
Raffaella Arpadina
- R. Várkonyi Ágnes 138. 250. 252. 260. 271.
273. 283. 290. 309.
- Rábik, Vladimír 307.
- Rácz György 51. 248. 263. 265. 282. 301. 371.
- Radnai (Radnay) Farkas 132. 173. 240.
- Radu, Demeter 196.
- Radvánszky Béla 323. 324. 325.
- Raffaello (Rafael) Sanzio 238.
- Raguzai Kristóf 169.
- Rajner Gyula 493. 495. 520.
- Rákóczi (Rákóczy) Ferenc, II. 134. 193. 194.
263. 278. 281. 351. 353. 354. 362. 363. 372.
380. 382. 408. 620. 739. 753. 741. 752. 757.
- Rákóczi György, I. 353.
- Rákóczi György, II. 351.
- Rákóczi József 498.
- Rakovszky család 380.
- Rampolla del Tindaro, Mariano 157. 166. 176.
177. 178. 179. 180. 186. 187. 188. 189. 190.
191. 727. 728. 738. 753.
- Rangone 653.
- Ranke, Leopold von 250. 258. 261. 262. 266.
269.
- Ransanus, Petrus 374.
- Rapaics Rajmund 253. 432.
- Ráth György 150. 247. 387.
- Ráth Károly 26. 36. 37. 41. 51. 287. 332.
- Ráth Mór 466.
- Reiner János 243. 588. 589.
- Reisach, Karl-August 52.
- Reisinger János 356.
- Rendek József 14.
- Rétay Gyula 79. 88. 89. 90. 91.
- Réthy Elek 393.
- Révai Ferenc 336.
- Révay család 315.
- Revertera von Salandra, Friedrich 160. 173.
174. 175. 176. 177. 178. 181. 183. 186. 191. 201.
202. 204. 205.
- Richelieu, Armand Jean du Plessis de 186.
257. 700.
- Rier, Franz Xaver 111. 112.
- Ring Adorján 145.
- Ripka Ferenc 242.
- Rippl-Rónai József 737.
- Ritoókné Szalay Ágnes 308.
- Roboz Imre 233.
- Roder Alajos 76. 115.
- Rogerius 107.
- Roith György 504.
- Rómer Flóris 26. 36. 44. 61. 115. 121. 122. 123.
124. 125. 126. 129. 247. 253. 254. 261. 263.

264. 268. 272. 410. 418. 419. 420. 421. 423.
424. 426. 431. 432. 445–481. 549. 740.
741. 742.
- Romsics Ignác 250. 273.
- Romzsa István 79. 88.
- Rónay János Jácint 39. 137. 169. 357. 701. 715.
722. 723.
- Rorario, Girolamo 499. 528.
- Rosenberg testvérek 379.
- Rosi Bernardini, Francesco 424.
- Roskoványi Ágoston 415. 418. 419. 464.
466. 467. 480.
- Roskoványi Jenő (Eugenius) 97. 98.
- Rosner Ervin 547.
- Rostaházy Kálmán 116.
- Rosty Kálmán 545.
- Rott Nándor 600.
- Rottler Ferenc 138. 294. 359. 363.
- Rózsa József (Josephus) 98.
- Rössel Nándor 488.
- Rudnay Sándor 78.
- Rudolf (Habsburg–Lotharingiai) 39. 46. 137.
169. 357. 700. 701. 722.
- Rudolf, I. (II.) (Habsburg) 21. 372.
- Rumy család 371.
- Russo, Gennaro 492.
- Ruthenus Crosnensis, Paulus 109.
- Ruzsicska János 76.
- Sacconi, Carlo 72. 430.
- Salamon Ferenc 261. 366. 461. 719. 752. 753.
719.
- Salandra, Antonio 398. 399.
- Sallustius Crispus, Gaius 374. 383.
- Samassa József 157. 170. 179. 181. 182. 185. 188.
189.
- Samu bácsi, orvos 705.
- Sándor, VI. (Rodrigo Borgia) 305. 595. 596.
605.
- Sanudo, Marin 504.
- Sarlói János 108.
- Sarnyai Csaba Máté 391.
- Sárossy Gyula 485.
- Sarto, Giuseppe Melchiorre 717. (*lásd még*
Piusz, X., Szent)
- Savigny, Friedrich Carl von 250. 256.
- Sayous, Édouard 404.
- Schiefner Ede 132.
- Schlauch Lőrinc 119. 121. 162. 169. 170. 172.
175. 179. 180. 181. 184. 189. 198. 199. 200.
276. 379. 380. 418. 432. 435. 437. 438. 461.
576. 727.
- Schlik István (Stephanus) 97. 98.
- Schmerling, Anton von 355. 356.
- Schopper György 76.
- Schönherr Gyula *lásd* Décsényi-Schönherr
Gyula
- Schusztér Konstantin 426.
- Schwartz Abrahám 119.
- Schwartz Ferenc 190.
- Schwartz Gyula 156. 192.
- Scitovszky János 33. 34. 35. 40. 41. 58. 77. 78.
95. 96. 97. 98. 99. 355. 436. 492. 502. 612.
631. 632. 633. 637. 639. 640. 643. 721.
- Scolari, Andrea 107. 108.
- Sebők Ferenc 283.
- Sebők László 79. 84. 86. 87. 89. 90. 91.
- Séda Ernő 81.
- Sedlák, Vincent 307.
- Segner Lajos 735.
- Serédi Jusztinián 729.
- Sforza család 54.
- Sickel, Theodor 72. 433. 536. 537. 539. 541.
542. 551. 553. 558. 559. 560. 571. 572. 614.
- Simonyi Ernő 48. 54. 448. 494. 501. 523.
- Simor János 25. 26. 38. 40. 41. 42. 43. 45. 46.
47. 49. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.
61. 62. 65. 66. 68. 69. 70. 71. 170. 189. 247.
255. 257. 341. 418. 422. 430. 553. 587.
- Sinka Ferenc Pál 576.
- Solymosi László 307.
- Somhegyi Ferenc 378.
- Somorjai Ádám 182.
- Sonnenfeld Adolf 125.
- Sörös Pongrác 304. 594. 595.
spanyol király *lásd* Alfonz, XII. (Bourbon)
- Squor Gáspár 13. 15.
- Stahl, Friedrich Julius 193.
- Stanczel Ferenc 79. 89. 91.
- Statileo (Statilio) János 499.
- Steinberger Ferenc 104.
- Steiner Fülöp 158. 160.
- Steiner Kornél 188.
- Stempf Károly 523.

- Stephani, Petrus 549.
 Stern Zsigmond 119.
 Stokka Tankréd 224. 225.
 Stornaiolo, Cosimo 605.
 Storno Ferenc 125.
 Straniero, Germano 736.
 Strelisky Lipót 756.
 Stróbl Alajos 139. 140.
 Stubenberg József 119.
 Stüler, Friedrich August 139.
 Sulica Szilárd 317. 321.
 Supala Ferenc 338.
 Supka Géza 714.
- Szabó József 741.
 Szabó József, rektor 34. 35. 58. 77. 95. 96. 97. 98. 99.
 Szabó Károly 49. 271. 297. 332. 333. 335. 377. 378. 380. 383. 388. 733.
 Szádeczky Lajos 135. 142. 143. 153. 610.
 Szajbély Henrik 75.
 Szakolyi János 108.
 Szakszó Rezső 117.
 Szalay Imre 279. 629. 718.
 Szalay József 510.
 Szalay Lajos 695. 729.
 Szalay László 250. 252. 261. 263. 265. 288. 330. 719. 729. 733. 756.
 Szalkai (Szalkay) László 55. 56. 69. 257. 503.
 Szamosy Elek 737. 747.
 Szamosy László 737.
 Szánoki Gergely 109.
 Szántó (Arator) István 352. 647. 649.
 Szántófy Antal 484.
 Szapáry Gyula 508. 530.
 Szapolyai dinasztia 22.
 Szász Károly 144. 150. 239. 240. 484. 628. 695. 719.
 Szauder József 307.
 Széchen Antal 752.
 Széchen Miklós 737.
 Széchenyi család 32. 248. 369. 722.
 Széchenyi Ferenc 32. 275. 375. 386.
 Széchenyi István 9. 40. 147. 148. 149. 150. 272. 281. 285. 714. 733. 752.
 Széchenyi Miklós 215. 278. 603.
 Széchenyi Zsigmond 586.
- Széchy Károly 628.
 Székely István 239. 240. 382.
 Szekér Barnabás 300.
 Szekerák Kálmán 91.
 Székesfehérvári Fülöp 109.
 Szekfű Gyula 214. 221. 223. 224. 225. 226. 227. 244. 252. 254. 258. 265. 267. 268. 272. 280. 288. 309. 310. 314. 740.
 Szelepchény György 30.
 Széll Farkas 474.
 Szemricsek 566.
 Szendrey Júlia (Petőfi Sándorné, Horvát Árpádné) 36.
 Szentes Károly 146.
 Szentgyörgyi Ignác 236. 241. 568. 704. 709. 713.
 Szentiványi család 317.
 Szentkláray Jenő 253.
 Szentpétery Imre 363. 555.
 Szepesy Ignác 160.
 Szerb Antal 288.
 Szi József 462.
 Szilády Áron 142. 151. 152. 359.
 Szilágyi Katalin (Pettkó Lajosné) 559. 560. 564.
 Szilágyi Sándor 38. 48. 105. 113. 116. 261. 263. 269. 270. 323. 330. 338. 366. 378. 410. 439. 442. 523. 536. 537. 538. 540. 542. 543. 547. 548. 550. 552. 553. 557. 559. 560. 561. 563. 564. 565. 570. 571. 572. 609. 612. 696. 697.
 Szilágyi Sándor húga *lásd* Szilágyi Katalin
 Szilveszter, II. (Gerbert d'Aurillac) 717. 743.
 Szily Kálmán 140. 150. 151. 504.
 Szinnyi József 4. 484. 567. 569. 587. 731.
 Szirmai (Szirmay) László Árpád 732.
 Szirtes Zsófia 4. 155.
 Szixtus, IV. 543. 595.
 Szkalnitzky Antal 138.
 Szmrecsányi Lajos 127.
 Szmrecsányi Pál 80. 122. 170. 183. 278.
 Szokoli Musztafa 372.
 Szoldatics Ferenc 735. 736.
 Szomor Dezső 244.
 Szovák Kornél 44. 265. 283.
 Szovák Márton 739.
 Szócs Tibor 311.
 Szögi László 336.
 Sztarill Ignác 91.

- Sztrányovszky József 91.
 Szupán Vilmos 627. 628.
 Szuppán Zsigmond 30. 31.
 Szűcsné 572.
 Szvatopluk, I. (Mojmír-házi) 21.
- Tábor (Taupert) János 739.
 Tacitus, Publius Cornelius 194. 364.
 Tagányi Károly 21. 510.
 Taine, Hippolyte 250.
 Takács István 146.
 Takáts Sándor 254.
 Taliani, Emidio 171. 177. 179. 180. 185. 202.
 Tamás, fráter 369.
 Tapolcai János 108.
 Tárkányi Béla 26. 57. 247. 416. 423. 426.
 429. 432. 450. 451. 463. 478. 479. 494.
 543. 545. 548. 551. 736. 756.
 Tarnóczy család 9.
 Tarsusi Szent Pál 23. 381.
 Taschler Elek 79. 89. 91.
 Téglás Gábor 626.
 Telegdi Csanád 313.
 Teleki (Teleky) Sándor 489.
 Teleki József 265. 297. 330.
 Teleki László 84.
 Teleki Pál 628. 650.
 Temesvári Pelbárt 385.
 Tempfli József 128.
 Temple János 737. 738. 747.
 Tergina Gyula 566.
 Tertullianus, Quintus Septimius Florens 124.
 Thallóczy Lajos 214. 322. 316. 323. 364. 406.
 504. 510. 547. 553. 562. 564. 565. 566. 568.
 569. 570. 571. 629. 733.
 Thaly Kálmán 36. 38. 50. 51. 193. 252. 256.
 261. 263. 271. 280. 281. 352. 353. 354. 359.
 361. 362. 363. 367. 380. 407. 484. 498. 724.
 733. 735. 740. 753. 757.
 Than Mór 471.
 Theiner, Augustin 41. 42. 48. 52. 53. 55. 56.
 60. 63. 70. 72. 291. 292. 293. 296. 297. 301.
 306. 415. 416. 424. 426. 453. 457. 541.
 545. 546. 551. 560. 595.
 Thököly Imre 194. 263. 353.
 Thun, Leo 28. 30.
 Thuróczy János 370. 384.
- Thúry Gyula 126.
 Thurzó család 23.
 Thurzó György 149.
 Timon Ákos 239. 253. 368.
 Tinódi Lantos Sebestyén 382.
 Tirpák János 89.
 Tisza István 227. 230. 702.
 Tisza Kálmán 119. 141. 753.
 Toldy Ferenc 26. 33. 50. 247. 269. 281. 285.
 286. 330. 357. 379. 384. 484. 488. 491. 493.
 494. 495. 497. 498. 499. 500. 501. 506.
 507. 518. 519. 520. 521. 522. 525. 526. 527.
 528. 529. 530. 560. 701. 702. 752. 756.
 Toldy István 497. 752.
 Toldy László 560. 752.
 Tomori (Tomory) Pál 193. 268. 303. 712.
 Tompa Mihály 142. 484.
 Torcello 653.
 Tóth István György 625.
 Tóth László 4. 25. 163. 254. 286. 437. 438.
 477. 731.
 Tóth-Szabó Pál 304. 594. 596. 599.
 Török Aurél 757.
 Török Bálint 448. 499.
 Török Imre 372.
 Török János 316. 379.
 Török József 283.
 Tragor Ignác 737.
 Trefort Agoston 72. 104. 116. 144. 150. 193.
 194. 319. 366. 447.
 Trinchera, Francesco 491. 500. 526. 527.
 trónörökös *lásd* Rudolf
 (Habsburg-Lotharingiai)
 Túry Gyula 737.
 Tusor Anna 283.
 Tusor Péter 75. 95. 116. 133. 334. 341. 344.
 481. 738. 755. 757.
 Tuza Csilla 155.
 Tvrtkó, boszniai bán 371.
- Újvári Dávid 111.
 Újváry Sándor 393.
 Ulászló, I. (II.) (Jagelló) 404.
 Ulászló, II. (Jagelló) 489.
 Umberto, I. (Savoyai) 467.
 Urbancsek Imréné 704.
 Ursinius Velius, Caspar 385.

- Ürge Ignác 477.
 Ürményi család 9.
 Ürményi József 9.

 Vadász Miklós 739. 747.
 Vágner József 426.
 Vajkovich Imre 111.
 Valfré di Bonzo, Teodoro
 Vámbéry Ármin 724.
 Vannozi 653.
 Vannutelli, Vincenzo 737.
 Vanyó László 77.
 Vanyó Tihamér 280. 345. 604.
 Váradai Péter 303.
 Várady Károly 563.
 Várady Lipót Árpád 161.
 Várdai István, Kisvárdai 108.
 Várdai Pál 55. 56. 69.
 Vári Rezső 433.
 Varjú Elemér 628. 731.
 Városv Gyula 432. 440. 549.
 Várszegi Asztrik 283. 306.
 Vass József 705. 707.
 Vaszary Kolos 36. 172. 183. 184. 189. 198. 349.
 432. 586.
 Vay Péter 726.
 Vécsey Tamás 440.
 Végh Gyula 221. 280.
 Vélez de Guevara, Íñigo 48.
 Vende Aladár 4.
 Vende Ernő 4.
 Venosz Imre 419. 466.
 Vépi Péter 108.
 Veranchich Antal 55. 56. 69.
 Verbóci (Werbóczy) István 259. 303. 313. 315.
 Verebes Mária 709. 713. 720.
 Veress Endre 267. 304. 336. 342. 432. 437.
 438. 441. 599. 600. 609–653.
 Veress Sándor 619.
 Veronese, Guarino 385.
 Vetter Antal 485. 489.
 Victorinus, Marius 374.
 Vida Ferenc 710.
 Vikár Béla 732.
 Viktor Emánuel, III. (Savoyai) 487. 516.
 Villányi Szaniszló 304. 726.
 Vilmos, II. (Hohenzollern) 218. 230.

 Vinkler (Winkler) József 117. 121. 419. 455.
 458. 461.
 Virter Bertalan 476.
 Visconti, Alfonso 614. 641.
 Vitéz János, ifj. 109.
 Vitkovics Gábor 140.
 Vlad Tepell, III. (Basarab-házi) 385
 Volpe, Gioacchino 242.
 Voltelini, Hans von 433.

 W. Kovács András 307.
 Wahrmann Móric 723.
 Waitz, Georg 537.
 Wattenbach, Wilhelm 537.
 Weber Antal 148.
 Weber, Max 47.
 Weigl Géza 26. 40. 236. 698. 703.
 Weisz Ferenc 79. 89. 91.
 Weit Géza 695.
 Wekerle Sándor 173. 757.
 Wenzel Gusztáv 32. 33. 56. 58. 492. 498. 499.
 501. 507. 699. 741.
 Wenzel, Peter 342. 543. 556.
 Wesselényi Ferenc 263. 322. 752.
 Wiener Izsák 7.
 Wilde János 222.
 Wilson, Woodrow 216. 232.
 Winterhalter Antal 132.
 Wittgenstein, Karl 211.
 Wittigshlager György 13.
 Wittigshlager Julianna Erzsébet (Frankl
 Sándorné) 13. 14. 16.
 Wlassics Gyula 158. 161. 163. 171. 172. 173. 174.
 176. 177. 178. 181. 182. 196. 197. 198. 200.
 201. 203. 204. 222. 240. 367. 511. 513.
 Wohl Janka 248. 277.
 Wolkenberg Alajos 731.

 Xantus Géza 738.
 Xántus János 248. 468.

 Ybl Miklós 138.

 Z. Kiss Béla 510.
 Záborszky 562.
 Zádori János 37. 55. 69. 70. 392. 408.
 Zajnay Keresztély János 458.

- Zalka János 419. 420. 466.
Zápolya család *lásd* Szapolyai család
Zárai Antal 169.
Zeley János 472. 475.
Zerich Tivadar 76.
Zichy Antal 144.
Zichy Ferenc, arisztokrata 119. 729.
Zichy Ferenc, nagyváradai kanonok 455.
Zichy Géza 35. 238. 248. 479. 480.
Zichy Gyula 161. 162. 721. 723.
Zoerard-András, bencés szent 22.
Zólyomi Benedek 169.
Zombori István 306.
Zrednai (Vitéz) Mihály 740.
Zrednai (Vitéz) János 104. 107. 108. 109. 110.
112. 113. 123. 124. 303. 313. 314. 327. 372. 373.
374. 375. 376. 383. 384. 471. 697. 728. 740.
Zrednai család 327.
Zsák J. Adolf 596.
Zsákodi Csiszér János 734.
Zsigmond (Luxemburgi) 289. 291. 293. 294.
Zsilinszky Mihály 261. 271. 511.
Zsolt (Árpád-házi) 366.

Összeállította: SÁGI GYÖRGY

TABLE OF CONTENTS

Contents (in Hungarian)	v

PROLEGOMENA

Preface. The Fraknói Centenary (1924–2024) (Péter Tusor)	xI
Gyula Szekfű: The centenarian Vilmos Fraknói	xV
Ágnes R. Várkonyi: Variations on liberalism	xx
László Solymosi: Welcome speech. Centenary Commemorative Conference (Nagyvárad [Oradea], 2–3 May 2024)	xxxvi

I. CHAPTERS FROM THE FRAKNÓI BIOGRAPHY

1. The family and homeland of Vilmos Fraknói (Balázs Rétfalvi)	3
2. On Fraknói's early career as a historian (with his letters to Prince Primate Simor publicized) (Péter Tusor)	25
3. Vilmos Frankl and the Hungarian School of Church Literature (1859–1861) (György Sági)	75
4. Notes on canonicate of Vilmos Fraknói in Nagyvárad (Oradea) (Tünde Balla–Attila Lakatos).	103
5. A historian in a new role. Fraknói, Secretary-General of the Hungarian Academy of Sciences (Attila Hógye–Csongor Cziráki) . . .	133
6. Vilmos Fraknói and the episcopal throne of Pécs (Péter Tusor–Viktor Kanász)	155

-
7. Fraknói and the temptation of Austrian citizenship (Imre Ress) 209
 8. The end of the career. The last months, funeral and early memories of Vilmos Fraknói (Viktor Kanász). 235

II. FRAKNÓI'S OEUVRE AS A HISTORIAN AND SCIENTIST

1. Fraknói, the Catholic historian and science founder (Péter Tusor) 247
2. Fraknói's Vatican research and the medieval Hungarian history (Kornél Szovák) 285
3. Vilmos Fraknói, the founder of the Hungarian medieval studies (György Rácz) 310
4. Fraknói and the beginnings of the early modern research (István Fazekas) 329
5. Trapped in narratives. Fraknói's textbook and reactions to it (Zita Lőrincz) 349
6. Guided tour of the library exhibition of Vilmos Fraknói (1877) (Márton Szovák). 361
7. About the scientific debates of Vilmos Fraknói (Julianna Orsós) 369
8. Fraknói's public journalism (1870–1918) (Róbert Oláh P.) 391
9. The literature of the Fraknói oeuvre. Science metrics analysis (Gábor Nemes). 403

III. ITALY, ROME, VATICAN

1. Hungarian historiography in a European context. Vilmos Fraknói and his "Hungarian school of history" in Rome (1882–1905) (Péter Tusor) 415
2. "My dear friend and son of great respect!" The correspondence between Rómer and Fraknói and the Monumenta Vaticana (Teréz Csécs). 445

3. The enchantment of Naples. Lipót Óváry and the Hungarian historiography in Italy (Viktor Kanász)	485
4. Papal tithes and tax collectors in 14th Century Hungary. László Fejérpataky and the Hungarian Monumenta Vaticana (Tamás Fedeles)	535
5. Ferenc Kollányi and Rome (1893) (Terézia Horváth)	575
6. József Lukcsics and the golden age of diocesan historiography (Gábor Nemes)	591
7. Transylvania in Rome. The Vatican research of Endre Veress (The pitfalls and lessons of an irregular career arc) (Tamás Kruppa) . .	609

APPENDICES

I. Fraknói-bibliography (1861–1924) (Gábor Nemes)	657
II. Fraknói-documentation. Life interview, autobiography, newspaper articles 1923–1924, 1926, 1928–1929 (Viktor Kanász)	695
III.a From caricatures to sculptures. Images of Vilmos Fraknói (Viktor Kanász)	735
III.b Photo gallery (Viktor Kanász–György Sági–Peter Tusor)	756
<i>Life path / Chronology</i> (Péter Tusor)	765
<i>Bibliography (MVH–MREV–CVH. Necrologues, biographical literature, lexicography)</i> (Péter Tusor–Gábor Nemes)	779
<i>Abbreviations</i>	789
<i>Authors</i>	793
<i>Summaries</i> (in Hungarian)	795
<i>Summaries</i> (proofread by László Kristó–Olivér Kőhalmi)	823
<i>Index</i> (György Sági)	851

ISBN 978 963 308 504 2

9 789633 085042